

№ 517

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Маргарита Младенова

**СЕМАНТИКА НА
ПРИТЕЖАТЕЛНИТЕ ГЛАГОЛИ
В БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ И
РУСКИЯ ЕЗИК**

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

Маргарита Младенова

СЕМАНТИКА НА ПРИТЕЖАТЕЛНИТЕ ГЛАГОЛИ
В БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК

МАРГАРИТА МЛАДЕНОВА

СЕМАНТИКА
НА ПРИТЕЖАТЕЛНИТЕ
ГЛАГОЛИ
В БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ
И РУСКИЯ ЕЗИК

София • 2018

Факултет по славянски филологии
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Маргарита Младенова

**СЕМАНТИКА НА ПРИТЕЖАТЕЛНИТЕ ГЛАГОЛИ
В БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК**

Рецензент *Стефана Димитрова*

Българска
Първо издание

Художник на корицата *Божена Серафимова*

Формат 70x100/16
Печатни коли 54.5

Предпечат и печат
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
www.unipress.bg

© 2018 Маргарита Младенова
© 2018 Факултет по славянски филологии
© 2018 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-4494-0

СЪДЪРЖАНИЕ

За тази книга / 9

Списък на съкращенията / 10

Увод / 11

Притежателно значение / 12

Методи на изследването / 19

Терминологичен апарат на изследването / 20

Особености на притежанието като семантична категория / 24

Глава I. Конструирание на лексико-семантичното поле / 35

1.1. Лексико-семантично поле / 35

1.1.1. Основно положение на посесивното значение / 37

1.2.1. Ядро на лексико-семантичното поле / 42

1.2.3. Посесивността в славянските езици в съпоставителен план / 61

Глава II. Ранен период – глаголите за притежание, засвидетелствани в най-старите славянски текстове / 64

2.1. Старобългарско състояние / 65

2.1.1. Ядро на посесивното семантично поле / 66

2.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле / 73

2.1.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле / 87

2.1.4. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле / 97

2.1.5. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле / 102

Генеалогично-семантична структура на посесивното семантично поле в Супрасълския сборник / 111

2.2. Прачешко състояние / 115

2.2.1. Ядро на посесивното семантично поле / 115

2.2.2. Деривати на *ѣти* / 117

2.2.3. Количествено слабо застъпени глаголи / 118

Генеалогично-семантична структура на посесивното семантично поле в Киевските глаголически листове / 119

2.3. Древноруско състояние / 120

2.3.1. Глаголи за притежание в свързан текст / 121

2.3.2. Инвентар на посесивните глаголи в руските грамоти / 135

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в руските грамоти върху брезова кора / 137

Заклучение / 140

Глава III. Лексико-семантичното поле на притежанието засвидетелствано в текстове от XIV в. / 141

3.1. Български език – Троянска повест / 141

3.1.1. Ядро на посесивното семантично поле – глагол *имѣти* / 142

3.1.2. Глаголи етимологично сродни на *имѣти* / 145

3.1.3. Глаголи от разширеното ядро на посесивното семантично поле / 150

3.1.4. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле / 157

3.1.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост / 160

3.1.6. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле / 162

3.1.7. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле / 167

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Троянската повест и разказа за Троянската война у Константин Манаси / 170

3.2. Чешки език – Хроника на т. нар. Далимил / 172

3.2.1. Глагол *jmieti* / 172

3.2.2. *Jieti*, *pojěti* / 182

3.2.3. Деривати от глагола *býti* – *zbyti*, *zbývati* / 189

3.2.4. Глаголи от разширеното ядро на полето – *dáti*, *dávati*, *vzdáti*, *oddati se* / 193

3.2.5. *Vzieti* / 202

3.2.6. *Bráti* и дериватите му / 206

3.2.7. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле / 210

3.2.8. Микрополе на глаголите за търговски операции / 217

3.2.9. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост / 220

3.2.10. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле / 221

3.2.11. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле / 229

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Хрониката на т.нар. Далимил / 238

3.3. Руски език – Афанасий Никитин и „Сказание за Дракула воевода“ / 241

3.3.1. Ядро на посесивното семантично поле / 242

3.3.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле / 248

3.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле / 251

3.3.4. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле / 256

3.3.5. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле / 260

3.3.6. Глаголи за движение с посесивен потенциал / 262

3.3.7. Модални глаголи с посесивен потенциал / 263

3.3.8. Глаголи с пациентивна концептуализация на посесивността / 265

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в „Хождение за три моря“ и „Сказание о Дракуле воеводе“ / 266

Глава IV. Лексико-семантичното поле на притежанието, засвидетелствано в текстове от XVII в. / 269

4.1. Български език – Тихонравов дамаскин / 269

4.1.1. Глагол *имам* / 269

4.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле / 282

4.1.3. Други глаголи в непосредствена близост до ядрото на семантичното поле / 304

4.1.4. Микрополе на глаголите за търговски операции / 312

4.1.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост / 317

4.1.6. Деривати от глагола *съм* – *добия*, *добивам*, *придобия* / 321

4.1.7. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле / 322

4.1.8. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле / 325

4.1.9. Модални глаголи с посесивен потенциал / 327

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Тихонравовия дамаскин / 328

4.2. Чешки език – Я. А. Коменски. „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ / 331

4.2.1. Ядро на посесивното семантично поле / 331

4.2.2. Глаголи в близост до ядрото на посесивното семантично поле / 360

4.2.3. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле / 389

4.2.4. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле / 398

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ от Ян А. Коменски / 436

4.3. Руски език – Житие на Алексей, Човек Божи / 443

4.3.1. Глагол *имѣти* / 444

4.3.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле / 449

4.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле / 460

4.3.4. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле / 466

4.3.5. Периферни и гранични глаголи в посесивното семантично поле / 470

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Житието на Алексей, Човек Божи / 476

Заклучение / 478

Глава V. Съвременно състояние на лексико-семантичното поле на притежанието / 479

5.1. Български език – Д. Димов. „Тютюн“ / 480

5.1.1. Глагол *имам* / 480

5.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле / 490

5.1.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле / 507

5.1.4. Микрополе на глаголите за търговски операции / 514

5.1.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост / 528

5.1.6. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле / 531

5.1.7. Глаголи за движение с посесивен потенциал / 537

5.1.8. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле / 542

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в романа на Д. Димов „Тютюн“ / 547

5.2. Чешки език – Я. Хашек. „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“	/ 552
5.2.1. Глагол <i>mít</i>	/ 553
5.2.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле	/ 566
5.2.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	/ 586
5.2.4. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	/ 618
5.2.5. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле	/ 629
Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в романа „Приключенията на добрия войник Швейк през световната война“ на Я. Хашек	/ 652
5.3. Руски език – М. Булгаков. „Майстора и Маргарита“	/ 655
5.3.1. Ядро на посесивното семантично поле	/ 655
5.3.2. Деривати на глагола <i>ъти</i>	/ 693
5.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле	/ 700
5.3.4. Микрополе на глаголите за търговски операции	/ 710
5.3.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост	/ 728
5.3.6. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле	/ 733
5.3.7. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле	/ 768
5.3.8. Експресивни употреби на неспецифични глаголи с посесивна сема	/ 781
Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в романа на М. Булгаков „Майстора и Маргарита“	/ 783
Заклучение	/ 789

Глава VI. Непосесивни значения на глаголите

от семантичното поле на притежанието / 792

6.1. Употреби на посесивни глаголи с екзистенциална функция (ЛСВ ₂)	/ 793
6.1.1. Особености на екзистенциалното значение	/ 794
6.1.2. Структура на екзистенциалното семантично поле в български	/ 795
6.1.3. Структура на екзистенциалното семантично поле в чешкия и руския език	/ 796
6.2. Употреби на посесивни глаголи с граматична функция	/ 802
6.2.1. Модално значение на глагола <i>mít</i> в чешки и на <i>имам</i> в български	/ 802
6.2.2. Употреби на глагола <i>имам</i> за изразяване на бъдеще време в българския език	/ 804
6.2.3. Модално значение при глаголите <i>дам, dát, дать</i>	/ 805
6.2.4. Граматикализирано значение на <i>взема, взять</i>	/ 808
6.3. Фразеологични употреби на посесивните глаголи	/ 808

Заклучение / 813

Библиография / 820

Показалец на анализираните глаголи и предикатни изрази / 832

Резюме на руски език / 849

Резюме на английски език / 863

ЗА ТАЗИ КНИГА

За хората, които се интересуват от езика, все едно дали своя роден, или чужд език, който изучават, един от най-интересните въпроси е този за образуването на смисъла. За възникването му, всеки път малко по-различен от преди, макар и съставен от познати знакове и техните елементи. Този изначален интерес е отправната точка на всяко езиковедско изследване, независимо от езиковото равнище, което е главен обект на интерес. В концентриран вид отговор на множество въпроси от областта на значението предоставят речниците, особено тълковните и двуезичните речници, показващи в структуриран вид основното градиво на езика – думите. Но справочниците не могат да изчерпат всичко, което предлага на носителите на езика една дума или група думи. За езикознанието на XX в. интересът към смисъла сам по себе си се обогатява от стремежа човешкият езиков код да се съчетае с езика на машините, чийто интелект все по-интензивно се доближава до човешкия. И отново на преден план излиза думата и нейното значение, което може да бъде твърде своеобразно в зависимост от съчетанието с други думи в изречението и по-широкия текст.

Настоящата работа е опит да бъде представена една от възможните гледни точки към организацията на смисъла за старинната и важна за структурата на езика област на глаголите за притежание в три от славянските езици – българския, чешкия и руския. Изброени са в този ред не по важност, а според степента, в която авторката ги познава и съответно смята тълкуванията си за най-стабилни и доказани. Изследването се опира върху различни предишни проучвания, но особена роля за неговото възникване се пада на проф. Светомир Иванчев, проф. Дина Станишева и доц. Янко Бъчваров, чиито научни занимания са важен вдъхновяващ фактор за написването на този труд. На тяхната памет посвещавам своята книга. Освен това дължа голяма благодарност на проф. Стефана Димитрова, проф. Руселина Ницолова, проф. Маргарет Димитрова, проф. Людмила Ухлиржова, проф. Диана Иванова, доц. Силвия Петкова, доц. Маринела Младенова, доц. Албена Стаменова, които направиха множество добронамерени, компетентни и ценни препоръки за нейното усъвършенстване в различни фази от процеса на възникването ѝ. Благодаря им от сърце.

София, март 2018

Маргарита Младенова

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

Ал.	Житие на Алексей Човек Божи
б.	български
Берест.	Грамоти върху брезова кора (Берестяные грамоты)
Булг.	М. Булгаков. Майстора и Маргарита (М. Булгаков. Мастер и Маргарита)
вин. пад.	винителен падеж
дат. пад.	дателен падеж
Дим.	Д. Димов. Тютюн
Драк.	Сказание за граф Дракула (Сказание о Дракуле воеводе)
ДХр.	Хроника на т. нар. Далимил (Dalimilova kronika)
ед.ч.	единствено число
им. пад.	именителен падеж
ЛСВ	лексико-семантичен вариант
Киев.	Киевски глаголически листове
Комен.	Ян Амос Коменски. Лабиринтът на света и раят на сърцето (Jan Amos Komenský. Labyrint světa a ráj srdce)
Ман.	Хроника на Константин Манаси
мест. пад.	местен падеж
мн.ч.	множествено число
р.	руски
род. пад.	родителен падеж
Супр.	Супрасълски сборник
Тих.	Тихонравов дамаскин
Тр.	Троянска повест
твор. пад.	творителен падеж
ФЕ	фразеологична единица
Хаш.	Я. Хашек. Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война (J. Hašek. Osudy dobrého vojáka Švejka za Světové války)
Хожд.	Пътуване през три морета на Афанасий Никитин (Хождения за три моря)
ч.	чешки

УВОД

Първоначален тласък за настоящото изследване бе даден от работата върху Чешко-българския речник в 2 тома под редакцията на Св. Иванчев, издаден през 2002 г. от издателствата „Труд“ и „Прозорец“. На фона на големия брой лексикални единици (речникът съдържа около 62 000 думи) се открояваха няколко глагола, сред които *být* ‘съм’ и *mít* ‘имам’, чиито статии бяха не просто много обемни, но преди всичко трудни за структуриране поради изключителното разнообразие от употреби¹, които трябваше да бъдат систематизирани с оглед на целевия език – българския. Подобна необходимост възникна и при подготовката на Чешка граматика с упражнения, излязла през 2004 г. (Младенова 2004), в която трябваше да бъдат обобщени и представени не само особеностите на граматичната структура на чешкия език, но и техните български еквиваленти. При средствата за изразяване на екзистенциално значение се оказа, че двата езика не просто се различават (което изпъква ярко при преподаване на практически чешки език), но в редица случаи средствата за означаване на съществуване са почти в отношение на допълнителна дистрибуция – където в български се изисква глагол *имам*, в чешки се използва *být* и обратно – където в чешки се използва *mít*, в български се изисква единствено *съм*. Естествено, възникна необходимостта тези разминаващи се съответствия да бъдат систематизирани по някакъв начин с оглед на речниковата структура и на преподаването. Освен това подобни наблюдения, подсказани от живота, правят впечатление и за други глаголи, свързани с притежанието (срв. напр. за *давам* у Младенова 2006), където различията между българския и чешкия език са по-малки, в някои случаи преобладават сходствата. Освен това употребите на българския глагол *имам* за означаване на съществуване и на чешкия *mít* с модално значение значително усложняват цялостната картина в изразяването на притежание и съществуване. На този фон се откроява спецификата на руския език,

¹ Терминът *употреба* се използва тук за означаване на конкретната текстова реализация на съответната дума, т.е. опозицията *дума ~ употреба* съответства на по-общата сосюровска опозиция *език ~ реч*. За разлика от автори като Филипец и Чермак, които означават първото понятие с *лексема*, а второто с *дума* (срв. Чермак 2010: 17–18), тук се придържаме към традиционното значение на *дума*, а за нейните конкретизации в контекст използваме *употреба*. В името на точното разграничение Мелчук (2013) диференцира *лексема* и *словоформа*, като изключва *дума* от терминологичната си система, но тук не прибягваме до подобни ограничения, тъй като разглеждаме думата преди всичко в семантичен и по-слабо във формален план. Затова оставаме в рамките на българската традиция, в която узвалните употреби на *дума* и *лексема* като термини не се отличават с общоприета еднозначност. В този смисъл терминът *употреба* еднозначно отправя към конкретната езикова реализация (без оглед на формата) и в по-малка степен може да допусне нееднозначност на интерпретацията.

при който употребата на глагола *иметь* е ограничена и стилистично маркирана, докато основното средство на посесивността – т.нар. *у*-конструкция (*у меня/тебя/него/нее/нас/вас/них (есть)/был/будет*) при глагола *быть* се доближава до средствата за изразяване на екзистенциално значение². Така възникна идеята за проучване на групата на посесивните глаголи в българския, чешкия и руския език не само с оглед на самото притежание, но и с оглед на непосесивните им употреби, които могат да трансформират изходното значение, да породят употреби на съответния глагол с граматична функция, или да доведат до възникване на фразеологизми (срв. напр. представянето на глагола *mít* в академичния тълковен речник на чешкия език (РЧКЕ 1964/1989), където като значение 11. са представени употребите му с екзистенциално значение, а като 12. – модалните употреби на глагола).

Притежателно значение

От езикова гледна точка притежанието е универсално средство за изразяване на отношения, което се осъществява с помощта на много широк кръг от езикови реализации. От тях относително най-добре проучени са онези аспекти на посесивните взаимоотношения, които намират отражение в граматичното равнище на лингвистичен анализ (напр. употребите на притежателните местоимения и прилагателни, родителен и дателен падеж за притежание и т.н.), докато семантичните попадат в центъра на вниманието едва през последните десетилетия (срв. Писаркова 1974: 171, 175).

В наше време за значителна част от индоевропейските езици глаголът *имам* е основно средство за изразяване на посесивни отношения. Доказателство за това е отразяването му в съвременните тълковни и двуезични речници, където значението 'имам, притежавам' стои на първо място в дефинициите или търсените преводни еквиваленти в целевия език, независимо от възникването и на други значения (напр. Радева 2012: 231; Романска 1961: 252; Чукалов 1981: 266; РЧКЕ 1964/1989).

Изразяването на притежание в различните езици с помощта на два различни глагола е причина в езиковедската литература да се формулира типологичната им двудялба на езици тип *esse* 'съм, be' и тип *habere* 'имам, have' (срв. напр. Бенвенист 1974; Исаченко 1974, където тази типологична двудялба е целенасочено експлицирана; за славянските езици срв. Ницолова 1990, а в съпоставителен план за български и руски и Иванова, Е. 2009: 17, 154–159). Важна особеност на притежателните глаголи е и експанзията по посока към екзистенциалното значение, където употребите на глаголи тип *esse* и тип *habere* отново влизат в тясно взаимодействие помежду си (срв.

² Значението на посочените три езика напр. за сравнително-историческото изследване на славянския синтаксис изтъква Я. Бауер (1963/1972: 13).

напр. Ницолова 1990: 236–237; Писаркова 1974: 175). Независимо от това екзистенциалното значение обикновено се посочва като първо при глаголите тип *esse* в двуезичните и тълковните речници.

Научният интерес към проявите в типологичната характеристика на езиците близки отношения между посесивното и екзистенциалното значение (Ницолова 2012; Куна 2012: 51–58) и тяхното изразяване с глаголите *habere* и *esse* отчита и важната им роля във формалната структура на изречението (Бенвенист 1974: 171–171), включително и в славянските езици (срв. Мразек 1973: 175). В чешката лексиколожка традиция и двата глагола се класифицират към групата на спомагателните глаголи (срв. Филипец, Чермак 1985: 39). Освен *имам* към кръга на средствата за изразяване на притежание спадат и цяла редица негови синоними като *притежавам* и корелати в по-широк смисъл като *давам*, *взимам*, *отнемам*, *принадлежда*, на чието дефиниране се спираме по-нататък.

Важна особеност не само на *имам*, но и на други глаголи, свързани с притежанието, е способността им да участват в образуването на двусъставни предикати. В част от тези случаи притежателната им семантика избледнява и те също се доближават до функциите на спомагателните глаголи (срв. напр. за *взема* Кънчев 2010; Косериу 1977, където се търси гръцки първоизточник на широко разпространена конструкция в европейските езици). Важната роля на тези лексикални единици в тяхната функция на предикати, определящи синтактичната структура в рамките на изречението (Бенвенист 1974: 170), предизвиква засиления интерес към тях, особено в граматичните анализи (срв. Коритковска 1992: 20–21; Куцаров 1999: 448–468). Нещо повече, системно проявяващият се паралелизъм на някои употреби на *mít* и *dostat* са специален обект на интерес с оглед на формалната структура на чешкото изречение (срв. напр. Панева 2013: 83–86).

За разлика от притежанието, отразено в граматичната структура, което се разглежда в системните граматиките на съответния език (за български срв. напр. Ницолова 2008: 166–167, 306–307; за чешки Филипец, Чермак 1985: 60 също отбелязват интензивните занимания със синтактична проблематика във връзка със значението на думата), лексико-семантичният аспект, който се реализира с помощта на глаголите и най-често в рамките на предикатната фраза със специфичната ѝ семантика, изискващ включване и на семасиологичен подход за изследването, е значително по-слабо проучен и по-малко застъпен в представителни синтетични трудове за съответния език (срв. и наблюденията върху лингвистичната литература у Куна 2012: 11). Доколкото съществуват специализирани изследвания върху него, те отново са съсредоточени върху граматикализацията на съответните явления, докато семантичната страна остава на втори план (срв. напр. монографич-

ните изследвания на Зимек 1980; Грегор 2008; Начева-Марванова 2009; срв. също подхода у Филипец, Чермак 1985). Принципно изолирани едно от друго остават значенията свързани с изходната лексикална семантика и функцията на глаголите като граматичен елемент (спомагателен глагол). Затова нашият интерес се съсредоточава именно върху семантиката като основно разграничение на лексикално-семантичната обусловеност от синтактичната употреба.

Обект на изследването

Настоящото изследване тръгва от централната роля на речника, на лексикалното значение, излизащо на преден план при модела на анализ ‘смисъл – текст’, разработен от автори като А. К. Жолковски – И. А. Мелчук (1965; 1967), Ю. Д. Апресян, И. Богуславски и др. (срв. и Панева 2013; Коритковска 1992; Филипец, Чермак 1985: 48–49; Чермак 2010: 5)³. Обект на изследването е *лексикалното значение на глаголите за притежание* в съпоставителен план за българския, чешкия и руския език с оглед на пътищата за разширяване и трансформиране на семантиката им и нейното отражение във формалната структура на изречението. Има се предвид и обстоятелството, че типологичните обобщения при изследването на посесивността в стремежа към постигане на общото понякога не вземат предвид важна част от специфичното за отделните езици (срв. точното наблюдение на Данеш 1974: 142–143), особено с оглед на функционирането на езика в конкретни прагматични условия. По-добре проучени са отново граматичните характеристики на интересуващите ни глаголи (срв. Филипец, Чермак 1985: 44, където се отбелязва и наличието на преходна област между граматичните и лексикалните значения при глаголите *být* и *mít*).

В настоящото изследване се тръгва от разбирането, че всяка конкретна употреба реализира определена страна от общата семантика на думата, а лексикографската информация е резултат преди всичко от продължителен процес на абстрахиране и обобщаване на такива употреби. Всяка от тях възниква под натиска на дискурсните условия, в които продукторът трябва

³ Моделът смисъл–текст с неговия подход към смисъла като „вход“, а към текста като „изход“ на „черната кутия“, наречена език (Мелчук 2013: 64–108, който обаче се отнася до думата като обект на изследване на морфологията) има особено значение за разбирането на комуникативния процес и т.нар. „граматика на продуктора“ (също и у Хлебда 2003, където пък е насочена към употребата в речта на фразеологични единици). Друг е въпросът доколко „входът“ е познавателно достъпен за изследователя, който разполага само с текста (особено за по-старите периоди от развоя на езиците) и до каква степен самият продуктор е в състояние да осъзнае и реализира своите интенции в чист вид. Независимо от това поставянето на семантичното намерение в центъра на изследователското внимание е свързано с този подход и в изследването на посесивните глаголи е особено важно за нас.

да изрази определено значение. Затова ни интересуват преди всичко актуалните значения на потенциалната глаголна семантика, реализирани в естествен дискурс, с подчертан интерес към речта (в класическата опозиция на Ф. де Сосюр *langue ~ parole*), т.е. с подхода на лингвистичната прагматика с оглед на предимството на прагматичните фактори пред семантичните (срв. Димитрова, Ст. 2016: 11–12). При това поради засиления интерес към лексико-семантичната характеристика се абстрахираме от морфологичните класове (частите на речта) и разглеждаме не само употребите с форма на *verbum finitum* (както е традиционно за работите ориентирани само към граматичната структура) но и на свързаните с тях причастни форми, отглаголни съществителни или някои старинни съществителни имена, които споделят общ корен със съответните посесивни глаголи (срв. прегледа на състоянието в редица екзотични езици у Бенвенист 1974: 172–175, където се отбелязва липса на разграничение между функциите на името и глагола).

За да проследим развитието на структурите в по-продължителен период от време, обръщаме се и към по-стари периоди от съществуването на трите езика, засвидетелствани в техни исторически текстове. Така непосредствен **предмет на изследването** са *текстове на български, чешки и руски език от 4 синхронни среза* – началния период на книжовна дейност (X–XI в.), XIV в., XVII в. и съвременното състояние, наблюдавано през XX–XXI в. При изследването на съвременния период съпоставката се извършва на базата на съответствието между дискурсните употреби в отделните езици, осигурено от обстоятелството, че ексцерпираният съвременен езиков материал е почерпан от взаимните преводи на едно оригинално и две преводни произведения на художествената литература за всеки от езиците⁴. За допълване на материала от другите функционални стилове на съответните езици се използва езиковото богатство, отразено в съществуващи съответни езикови корпуси и други данни, достъпни в Интернет. От особена важност е анализираният материал да включва именно взаимни преводи, защото прагматичните фактори (най-вече референцията и деиксисът, разглеждани в част от изследванията и чрез техните резултати в актуалното членение/функционалната изреченска

⁴ Ролята на анализа на преводни текстове за съпоставителното изследване е широко признавана както за изследване на конкретните езици, така и при обобщаване на теоретичните аспекти на сравнителното и съпоставителното езикознание (срв. напр. Данчев 2001: 16–17). Тук се прилага съпоставителен подход, като са отчетени и количествените характеристики, с което поне отчасти се уравновесяват евентуални отклонения, възникнали в резултат на индивидуалните преводачески решения. Във всеки случай приемаме, че всяко преводаческо решение, дори и по-малко сполучливо, отразява допустим в езика начин за изразяване на съответната семантика. По-високата честота на употреба се разглежда като белег за активност и продуктивност на съответната лексикална единица и нейните употреби в актуалното състояние на всеки от синхронните срезове.

перспектива) предполагат различно граматично и семантично натоварване на елементите, особено на словореда и суперсегментните фактори в различните съвременни езици (срв. напр. Ницолова 2008: 19–20; Коритковска 1992: 21–23; Адамец 1974: 146–151) и пораждат редица различия в семантичните нюанси. Тези нюанси не могат да бъдат отразени при обобщаване на речниковите значения, или при анализ на едноезичен дискурс (за ролята на взаимните преводи при съпоставителното изследване на различни езици срв. Данчев 2001: 16–17). Впрочем, и чисто семантичните изследвания на базата на речникови тълкувания не могат да се абстрахират от прагматичните фактори (срв. Червенкова 2011: 62). Затова е от изключителна важност да се анализират реализирани дискурсни употреби, при това появяващи се в семантично и прагматично съответстващи си (преводни) текстове, които да дадат възможност да се прецени действителната семантика на глагола във всеки отделен случай (опираме се на виждането за езикознанието преди всичко като емпирична наука – Мелчук 2013: 25).

Главен обект на интерес са възникващите в непосредствените условия на конкретния дискурс семантични нюанси. По този начин се избягва предначертаният характер на конструираните примери, а резултатите от превод на големи по обем текстове дават възможност да се проверят условията за употреба както на свободните синтактични съчетания, така и на граматикализираните и фразеологично свързаните употреби. Това дава възможност да бъдат отчетени семантичните нюанси, различаващи трите езика при изразяването на сходни референции в условията на преводния текст, проявени в редица случаи с различни лексикални и лексико-граматични средства. Това, разбира се, не изключва обстоятелството, че и най-обемният текст не може да създаде условия за употреба на всички глаголи от съответната семантична група. Затова тук се задоволяваме с отчитането предимно на най-високо фреквентните посесивни глаголи, а списъкът на периферните и гранични за полето може да претърпи евентуални допълнения.

Цел и задачи в проучването на семантичното поле на притежанието

Целта на настоящото изследване е *да се проследят езиковите средства за изразяване на притежание от областта на предикатната лексика, както и техните непосесивни употреби в българския, чешкия и руския език с оглед на историческото развитие на техния семантичен потенциал и реализираните в него типологични характеристики*. Затова отправна точка за постигането на тази цел е анализът на псл. глагол **(j)yměti* и неговите съвременни наследници в чешкия, българския и руския език. Тяхната безспорна многозначност се развива в много широки граници, като конкретните употреби отразяват както синтагматичните закономерности на лексикалната

съчетаемост, така и парадигматични⁵ взаимодействия в рамките на всеки от трите езика. Те конструират лексико-семантичното поле на притежанието, което пък от своя страна взаимодейства с редица други семантични сфери. Проучването на подобни лексикални групи в синхронен план е обект на изследване в редица работи, засягащи преди всичко екзистенциалните глаголи (Арутюнова, Ширяев 1983; Иванова, К. 1978; Бозова 1994; Георгиев, И. 1983; Георгиев, И. 1977), групата на глаголите за движение, които ярко се открояват на фона на основната глаголна лексика (срв. Данеш, Хлавса 1981; Станишева 2003; Трифонова 1982а; Трифонова 1982б; Трифонова 1985; Трифонова 2008а; Трифонова 2008б), както и посесивността, изразявана не само с глаголи, но и с другите видове езикови средства (срв. краткия преглед у Костадинова 2008: 36–63). То се определя като перспектива на по-нататъшните съпоставителни изследвания на българския с руския и с други езици например от И. Червенкова (срв. 2011: 183; 218–220, където се акцентува и върху разнообразяването на изходния материал с разговорна реч и разширяване на палитрата от книжовни източници, както и с включване на т.нар. „разширена номинация“, т.е. двусловните и неколкословни названия). Подобни изследвания на български автори са посветени на различни семантични групи в българския и руския език, както и на други европейски езици (срв. Червенкова 2011: 19–21, 15–159 и посочената там литература).

На широка типологична основа са осъществени и редица изследвания в областта на притежанието като вид отношение, породено от извънезикови фактори (срв. напр. Зайлер 1983; също Ницолова 2013, в българската дисертационна практика също Костадинова 2008; Камаринчева 2011; Хаджиева 2014; срв. и прегледа на литературата у Хаджиева 2014: 7–13), особено при глаголните и именните средства за изразяването му, но на първо място с оглед на синтактичната страна на явлението (Куна 2012; Хайне 1997; Грегор 2008; Ондрейович 1989). Поради преобладаването на синтактичния подход често се оформят твърде големи групи от лексикални средства, което negliжира тяхната специфика както в лексико-семантичен, така и в прагматичен план, въпреки специфичните подходи на всеки от авторите. В настоящата работа обект на интерес е предимно лексико-семантичният аспект, който може да се схваща като главен източник на изразните възможности и същевременно на структурообразуващия за синтаксиса характер на съответните

⁵ Дефинирането на парадигматичните отношения в областта на лексикалната семантика принципно изхожда от абстрахирането на две части в значението на група от думи – инвариантна (в интересувания ни случай посесивността) и варираща, осигуряваща диференциацията на значенията (срв. Богданов 1977: 13–15; Филипец, Чермак 1985: 64, 128–142; Чермак 2010: 48–49; Пернишка 2013: 552–565). Този подход се прилага и в настоящата работа като основен за идентифициране състава на групата глаголи, изразяващи притежание.

лексикални единици⁶. Той претърпява редица изменения във времето с изменението на потребностите за изразяване на различни семантични нюанси. Точно тези потребности водят до разширяване на семантичния обхват на всяка отделна дума по специфичен начин в различните езици.

Така формулираната цел на изследването поставя няколко **основни задачи**, от чието решаване зависи опознаването на средствата за изразяване на притежание с помощта на глаголната лексика в трите славянски езици, както и на непосесивните значения на изследваните лексикални единици, които имат отношение към лексико-семантичното поле⁷ на посесивността⁸:

А) конструиране на лексико-семантичното поле на притежанието за българския, чешкия и руския език (вж. глава I) чрез установяване на основните типове употреби на глагола *имам* и състава на глаголите, свързани с него чрез парадигматични връзки (за парадигматичните връзки в рамките на лексикалната система на езика срв. Филипец, Чермак 1985: 33; също Чермак 2010: 5; Пернишка 2013: 552–565).

Б) изясняване състава на непосесивните употреби на глагола *имам*, както и на останалите посесивни глаголи, и съответстващите на непритежателните употреби семантични полета въз основа на наблюдение и обобщаване на реалните им дискурсни употреби в трите езици.

В) отделяне на граматикализираните⁹ употреби, наблюдавани при глагола *имам*, и при останалите посесивни глаголи и евентуалните им парадигматични връзки в рамките на съответните езици.

⁶ Както отбелязахме, тук не разграничаваме *дума* и *лексема/лексикална единица* (както напр. Филипец, Чермак 1985: 63–74; Чермак 2010: 24–26), тъй като за нуждите на нашия анализ е достатъчно противопоставянето между *дума/лексема/лексикална единица* от една страна и *употреба* от друга.

⁷ На конструирането на семантичното поле е посветена глава I от настоящата работа. Тук само ще споменем, че решаващ за това конструиране е изборът на семантична зона (определените от Й. Трип Sinnbezirk, Begriffsfeld – 1931). Все пак, нашето разбиране за семантично поле не съвпада напълно и с вижданията на създателите на теорията за семантичното поле.

⁸ Термините *притежание* и *посесивност* използваме като синоними, означаващи едно и също понятие, въз основа на традицията за употребата им по този начин в българската езиковедска литература.

⁹ Терминът *граматикализация* традиционно се използва в българската лингвистична литература за назоваване на определен тип значения, които формират специфични синтактични или морфологични средства за изразяване в съответния език (срв. напр. Куцаров 1999: 286; 363). Тук го използваме за означаване на употребите на посесивните глаголи с граматична функция, т.е. влаганото в него съдържание (от гледна точка на лексикалната семантика) може да се разглежда като огледално на общоприетото, при което под граматикализация се разбира възникването на формални морфологични средства (от гледна точка на езиковата система като цяло и със семасиологичен подход) за изразяване на дадено граматично значение (Пенчева 2015: 39–40). Следователно посоката на развитие, която проследяваме в настоящата работа, е не от граматичното значение към неговите средства за изразяване, а обратно – от глагола с присъщата му изходна семантика към образуването с негова помощ на граматични средства за

Г) определяне на съвременното и историческото състояние на лексико-семантичните полета на притежанието за трите езика, засвидетелствани в отделни паметници като сонди към определени периоди от развитието на езиците, съответстващи на синхронни срезове от минали етапи в развитието им

Д) съпоставително изследване на употребите на глагола *имам* и неговите синоними и други корелати в трите съвременни езика. Анализ на съответствията в съвременните употреби на посесивните глаголи и определяне на областите, където разминаванията в съвременното им състояние са най-съществени.

Методи на изследването

Подборът на методологията на изследването е извършен с оглед на историческото развитие на лексикалната семантика при глаголите от семантичното поле на притежанието. Изходни подходи към интересуващия ни езиков материал са съпоставителното изследване на онази част от лексиката на трите езика, към която спадат посесивните глаголи (за този подход срв. Данчев 2001: 10–12), и специалното внимание към прагматичните условия, които дават възможност за реализация на различни страни от лексикалната семантика на глаголите (срв. напр. Филипец, Чермак 1985: 75–76, където обаче те се разглеждат като проява на специфична съчетаемост).

За установяване състава на семантичното поле от значение са следните методи:

- компонентен анализ на семантиката на интересуващите ни глаголи в съпоставителното изследване (Филипец, Чермак 1985: 61–69; Чермак 2010: 56–60);
- семантичен (семасиологичен и ономасиологичен) анализ на системните взаимоотношения в рамките на полето на посесивността за всеки от езиците;
- сравнително-историческо изследване на семантиката на съответните глаголи въз основа на установени материални сходства и исторически реконструкции (Хоралек 1962: 17–28; върху ролята на хронологията и широката сравнителна база обръща внимание Бауер 1963/1972: 18–20); определяне на някои типологични особености на трите езика като фокус, съчетаващ сравнително-историческия и съпоставителния метод (Данчев 2001: 11).
- методът на синхронните срезове като спомагателен за сравнително-историческото изследване, преди всичко за проучване на синтагматичните

даден вид значение (т.е. ономасиологично). Тази смяна на ракурса не нарушава единството и същността на процеса – преминаване на дадена лексема от кръга на изходната за нея лексикална семантика към средство за изразяване на определен кръг от граматични значения.

и парадигматичните отношения (Хоралек 1962: 29–32) на глаголите от лексико-семантичното поле на притежанието за установяване на историческите промени в семантиката и употребите им в трите езика.

Анализът на емпиричния материал отчита и редица обстоятелства, свързани с отделните езикови реализации с оглед на стилистичните и особено на прагматичните аспекти във всеки индивидуален случай. При това стилистичната маркираност на изказа се разглежда като критерий за неговия статут в рамките както на семантичното поле на притежанието, така и на граматичната система на езика. Разбира се, стилистичният критерий се прилага в най-голяма степен за съвременното състояние, където има стабилни ориентири за такъв тип оценка на езиковите средства. При граматикализираните употреби стилистичната и експресивна натовареност е решаващ показател за това дали и доколко процесът на граматикализация може да се смята за завършен в съответния език. Това е продиктувано от факта, че експресивността разширява възможностите за употреба на различни езикови средства за изразяване на определен тип значения и следователно включва и употреби, които не са (изцяло или частично) граматикализирани.

Опитът за съчетаване на посочените методи с оглед на холистично проучване на езиковия материал води до избора на терминологичен апарат като специфичен метаезик на описанието, свързан с избрания *tertium comparationis* (Данчев 2001: 16), който да отразява максимално точно конкретните особености на интересуващата ни езикова действителност.

Терминологичен апарат на изследването

При изследване на причините, породили проявите на асиметрия в употребата на посесивните глаголи възниква необходимостта от термин, който да опише възможностите за разширяване или стесняване в исторически план на семантичния обхват на отделните лексеми, „подбора на сектора от действителността, който отразяват“ (по Данеш 1974: 142), без да ги класифицира строго в рамките на съществуващите граматични и семантични категории (за този подход срв. Филипец, Чермак 1985: 39–41). В редица случаи е необходимо да се представят и взаимоотношенията между думи от различни лексикални и морфологични класове, чиято семантика се опира върху общи древни индоевропейски корени (подобен подход, надхвърлящ рамките на морфологичния клас проявява напр. граматиката на ролята и референцията – срв. Ницолова 1996: 25–27; срв. също оценката за този подход в трудовете на Е. Бенвенист у Степанов 1974: 8). Практическата целесъобразност на такъв подход може да се проследи при практическото му приложение в *Кратък чешко-български речник на не книжовната лексика* на колектив под ръководството на Я. Бъчваров, в който не се прави

разграничение дори между еднословните преводни еквиваленти и фразеологичните единици – независимо дали търсеното съответствие представлява устойчиво сравнение, глаголно-именно словосъчетание или установен в езика идиом. За тази цел използваме термина *семантичен потенциал*¹⁰, с чиято помощ се стремим да проследим пътищата на развитие и формиране на съвременното състояние в употребата на интересующите ни глаголи. За разлика от недефинираната спонтанна употреба на това съчетание за описание на различни аспекти на лексикалната семантика, в настоящата работа с него терминологично означаваме *способността на даден праезиков корен и неговите исторически наследници да изразява определен кръг от значения, абстрахирани чрез индуктивен анализ и обобщаване на семантиката от реализирани дискурсни употреби във всеки от езиците*. Той отразява възможността в различни прагматични условия да се реализират отделни страни от основната семантика на лексемите (срв. напр. опозицията между типични употреби и семантичен потенциал у П. Ханкс 1988; Филипец, Чермак 1985: 82–85), като някои от тях могат да се разраснат и да доведат до възникване на нови значения.

Не се нуждае от специално доказване обстоятелството, че характерната за съвременните езици система, включваща интересующото ни лексико-семантично поле на притежанието, е възникнала в резултат на определени езикови и извънезикови условия, тя е исторична и се променя във времето (някои възгледи по този въпрос срв. напр. у Пенчева 2015: 35–36). Този факт се отразява в понятието за семантичен потенциал, защото обобщеното съвременно състояние е резултат от развоя през отминалите етапи от историята на езиковата система, които са били негова предпоставка и изходна база. Интересът към отминалите фази от съществуването на разглежданите тук езици е продиктуван от необходимостта да се установи съставът на лексико-семантичното поле на притежанието назад във времето и да се открие евентуално историческо разширяване/стесняване или обогатяване на лекси-

¹⁰ Терминът *семантичен потенциал* се употребява без специално дефиниране за означаване способността на дадена лексема да изразява определен кръг от значения, като обикновено се има предвид едно синхронно състояние на езиковата система (срв. напр. Хиршова 2006: 12, където с него се обозначават значенията на илокутивните/перформативните глаголи във връзка с Теорията за речевите актове. Същото словосъчетание се употребява и от Арутюнова, Ширяев (1983: 6) за означаване семантичния обхват на синтактичния тип на екзистенциалните изречения в руския език.). Във връзка с проблемите на лексикографското описание на лексиката, но без специално дефиниране го употребява и П. Ханкс (1988: 425). Тук използваме това съчетание за назоваване на понятие с малко по-различен обхват от посочените, имайки предвид първичното значение на посесивните глаголи, което дава възможност за употребата им в речта с разширяващ се кръг от значения, възниквали в течение на самостоятелното развитие на славянските езици, изхождайки от първичното общо състояние (срв. оценката на Филипец, Чермак 1985: 60).

ко-семантичното поле с нови членове – глаголи от чужд произход (заемки, калки) или семантични трансформации и преходи в рамките на домашната лексика. Иновационните употреби възникват спонтанно под натиска на прагматичните условия в отделните единични дискурси (Ницолова 2008: 19–20). Веднъж възникнали, част от тези употреби могат да останат без последствия, но някои от тях постепенно придобиват системен характер. Иновациите в семантиката на отделната дума, които придобият системен характер, трябва да бъдат разглеждани като част от семантичния ѝ потенциал, тъй като от самото начало, още при оказионалните си появи, новите значения и нюанси на значения се възприемат като възможни и разбираеми от мнозинството носители на езика, които ги осъзнават и интерпретират относително адекватно (за относителността напр. при интерпретацията на фразеологизмите срв. Ханкс 1988: 418–423). В такъв смисъл целта на всеки анализ, включително лингвистичния, е дълбочината на разбирането – както на всеки отделен езиков артефакт и неговата семантика, така и по отношение на развитието на историческите параметри на смисъла му. По тази причина разглеждаме честотата на употреба като съществен фактор за развитието на семантиката на отделните думи в по-продължителни интервали от време, както и като критерий за граматикализацията на определени типове употреби в синхронен план.

В диахронен план семантичният потенциал подлежи на пряко наблюдение само частично, доколкото в запазените паметници от отминали фази в развитието на езика са отразени употреби на глаголите от интересувашщото ни лексико-семантично поле, съзвучни с или различаващи се от съвременните. Обемът на първичния семантичен потенциал на интересувашщите ни глаголи може да бъде установен на базата на изследване на относително големи по обем исторически текстове, в които има разнообразни условия за реализация на различни значения, представящи семантичния потенциал на глаголите, разположени в лексико-семантичното поле. Така можем да получим схеми на реализираните лексико-семантични полета през отделни синхронни срезове от развитието на даден език, за които обаче не може да се докаже, че отразяват абсолютно пълно семантичния потенциал на всички глаголи, съставлящи полето. Такава пълнота може да се постигне само за съвременното състояние, където освен писмено реализираните дискурсни употреби е възможно да бъде извършена и допълнителна проверка за експресивни, разговорни, диалектни и жаргонни употреби, които не намират отражение в писмените текстове, особено в по-старите периоди от развоя на езиците.

Анализът на лексикалните единици в настоящото изследване включва две равнища на анализ – лексематичното (вж. Бояджиев 1999: 138), което разглежда лексемата като цяло (и за чието описание използваме термина

семантичен потенциал) и лексико-семантичното, чиято основна единица е **лексико-семантичен вариант (ЛСВ)**, т.е. специфичните употреби на думата с различа семантика се разглеждат като прояви на нейни варианти, всеки от които встъпва в различни взаимоотношения с други елементи от лексикалната система на езика (срв. Уфимцева 1974: 76; Бояджиев, 1999: 140). Така лексико-семантичният вариант представя обобщение на индивидуалните употреби на лексемата с отделните различни значения, което позволява по-детайлно навлизане в нейните семантични нюанси.

При анализа на семантичната структура на отделните глаголи тръгваме от представата за **семемата** на всеки лексико-семантичен вариант на съответните глаголи като *семантично единство, образувано от една или няколко съставлящи семи*. В такъв смисъл **семата** от своя страна е схващана като *елементарна семантична съставляща* в значението на всеки от ЛСВ на глаголите (срв. Филипец, Чермак 1985: 66–71; Пернишка 2013: 411–412). Като ядрен за полето оценяваме глагола *имам*, който в основния си ЛСВ₁ е представен от семема с проста структура, т.е. съдържаща само една съставляща сема – посесивната. Семемите на посесивните ЛСВ на глаголите от пълния състав на полето могат да имат по 2, 3, рядко 4 или 5 съставлящи семи, като сред тях неотменно трябва да присъства посесивната сема. Този критерий за принадлежност към посесивното семантично поле е задължителен. Например при глаголите *дам* и *взема* в структурата на семемата основен посесивната сема присъства и втора, каузативна сема. Ако посесивната сема възниква само при част от употребите на съответния глагол в съответствие с дискурсните условия, това определя отдалечеността му от ядрото на полето. Такъв е случаят например с глагола *намеря*, при който посесивна сема възниква само в част от употребите и това го определя като отдалечен от ядрото на семантичното поле на притежанието.

Като допълнителен критерий за уточняване семантичната структура на глагола използваме термина **концептуализация** от когнитивната лингвистика (напр. Шмельов, Булигина 1997; Попова, М. 2012: 33–34; Пернишка 2013: 405–408), имайки предвид *главния референтен елемент от действителността*, който лежи в основата на семантиката на съответната лексема, т.е. онази особеност на дадено явление, която става основа за назоваване на съответния денотат – в случая посесивните отношения. За разлика от когнитивското разбиране, което визира на първо място неглаголната лексика с легналия в основата ѝ концепт, тук го модифицираме за означаване на характерно за глаголната лексика отношение. Докато семата се схваща като съставен елемент на значението, концептуализацията представя отношени-

ята между семите и/или между актантите¹¹ на съответния глагол. В нашия случай с термина *концептуализация* означаваме преди всичко прагматичното понятие *гледна точка*, което отразява съществени страни от семантиката на посесивните глаголи със сложна семантична структура. Мнозинството от тях изразява усложнени взаимоотношения във връзка с прехода на притежание-то от един към друг собственик, най-често чрез отношението им към притежаваното, и отразяват гледната точка на един от тези актанти. Тъй като при глаголната лексика тези отношения са абстрахиращи от конкретна ситуация, с термина *концептуализация* означаваме типа абстрахиращи отношения между семите и/или актантите, легнали в основата на семантичната структура на всеки от глаголите. Например при *имам* поради простата му семантична структура концептуализацията изразява само гледната точка на единствения собственик (possessor) към притежаваното (possessum). При *дам* и *взема* обаче, където семантичната структура е усложнена от наличието на втора съставляваща сема (каузативната) и отразява съществуването на първи и втори посесор, концептуализацията е огледална – при *дам* тя изразява гледната точка на първоначалния посесор, а при *взема* – гледната точка на новия посесор. При *принадлежи* концептуализацията формулира гледната точка на посесума (който в синтактично отношение може да се разглежда като пациенс в широкия смисъл на това понятие) и въз основа на това я наричаме пациентивна концептуализация. В синтактичната структура гледната точка най-често отразява позицията на деятеля (агенса), т.е. тя е агентивна.

Особености на притежанието като семантична категория

Типологичната двудялба на езиците въз основа на средствата за изразяване на посесивност се опира върху нейната семантична структура, която най-често се реализира в синтаксиса на отделните езици с участието на глаголите тип *esse* ‘съм’ или *habere* ‘имам’ (срв. Бенвенист 1974: 203–210; Исаченко 1974). В този смисъл понятието за притежание играе ролята на най-общ *tertium comparationis* при съпоставителното изследване на два или повече езика, защото изходна база на съпоставката е изразяването на това понятие с конкретни езикови средства. Тук не се предлага строга дефиниция на притежанието като логико-философска категория, нито с оглед на

¹¹ За валентните позиции, възникващи в изречението на базата на семантико-синтактичните свойства на глаголите предпочитаме термина *актант*, вместо *аргумент*, станал традиционен в българската граматична литература успоредно с термина *предикатно-аргументна структура* на изречението. Терминът *актант* изглежда по-адекватен с оглед функциите на съответните позиции за именни класове в отношението им към семантиката на глагола, няма различно нетерминологично значение, както *аргумент*, а е традиционен в чешкото езикознание (срв. Енциклопедичен речник 2002: 30; също Сгал, Хаичова, Бураньова 1980: 19; 69; Панева 2013: 76–79) и другаде (срв. напр. Мелчук 2013: 41; Ондрейович 1989: 12).

„универсалното“ или „общото“ понятие посесивност. Интересът ни е съсредоточен върху индивидуалните особености на три от славянските езици с оглед на сходствата и различията, които ги обединяват или разделят. Важно е да се открият главните ѝ семантични особености, без да се излиза извън рамките на езиковата система; да се анализира посесивността като езиково явление, отразяващо „наивната“ представа за притежанието, отпечатана в трите разглеждани славянски езика.

Важна особеност, която проличава най-вече от анализа на текстове от XX в., е възможността за изразяване на финансови и изобщо на бизнес взаимоотношения с помощта на езикови средства (глаголни и именни предикати), които сами по себе си, извън конкретния дискурс, не са пряко свързани с посесивността. Най-много езиков материал тематично обвързан с този тип значения от анализирания текстове в работата предоставя романът „Тютюн“ на Д. Димов, където обширни наративни пасажии коментират управлението на фирмата и взаимоотношения между тютюневите фирми. В тях се откриват съчетания като *повишавам/намалявам надниците, снижавам загубите, изигравам конкуренцията, намалявам цените* и т.н., които не могат да бъдат отнесени непосредствено към семантичното поле на притежанието, въпреки че в предикативния контекст означават взаимодействия, пряко свързани с придобиването на финансови и други материални средства. Особено важна роля сред тях играят каузативните глаголи *увелича/увеличавам, повиша/повишавам, намаля/намалявам*, които в съчетание с определени съществителни изразяват специализирани действия от областта на финансово-стопанските отношения. Те по необходимост остават извън нашия анализ, въпреки принадлежността си към икономическата област, тъй като не изразяват еднословно и пряко значението ‘наличие/придобиване на собственост’, а отразяват сложни явления от областта на развитото капиталистическо стопанство, които са възникнали значително по-късно в сравнение с основните глаголи от семантичното поле на притежанието. Представата за посесивност присъства в тях само в синтагма от два и повече елемента (най-често глагол и именна група), т.е. може да се разглежда само в рамките на т.нар. разширена номинация в широкия смисъл на думата, определена от дискурсните условия, или като проява на определени синтактични свойства на съответните лексеми. Въз основа на това разграничаваме специализираната област на финансово-стопанските отношения, чието време на възникване едва започва през праисторическия период чрез формиране на първите ѝ съставлящи елементи, от семантичното поле на притежанието, което за всеки език е част от основния му речников фонд¹².

¹² Темата за *основния речников фонд* е разработена от И. Леков (1955). Със синонимно значение се употребява и терминът *ядро* (jádro) на речниковия запас (Хладка 2005: 92–93). При-

Тези начални елементи частично намират отражение в семантичното поле на притежанието, което тогава вече е било формирано като цяло, и по-късно се развиват възходящо в течение поне на едно хилядолетие, като този процес достига особена интензивност, относителна завършеност и специализация в наше време.

Независимо от начина на реализацията си в произволен конкретен език посесивността принципно отразява взаимоотношенията между две същности – **собственик** (possessor = посесор) и **притежавано** (possessum = посесум), които лежат в основата на езиковата концептуализация на притежанието (срв. Зайлер 1983). Езиковото изразяване на тези взаимоотношения зависи от гледната точка на говорещия (за ролята на това понятие напр. за българската морфологична система срв. Ницолова 2008: 38–39) – от това, дали на преден план излиза позицията на собственика, или на притежаваното (*имам* vs. *принадлежа*). Собствената структура на посесивността също е нееднородна (Ницолова 2008: 166–167). Трябва да добавим, че чрез компонентен анализ при повечето глаголи от посесивното семантично поле се установява присъствие не на един, а на двама посесори (напр. при глаголите *дам/давам* и *взема/вземам*), които освен това са конверсиви в рамките на протичането на процеса, означен с глагола (срв. Ондрейович 1989: 91–110). Процесът на преход на посесума от първи към втори посесор е изразен както в концептуализацията на всеки от глаголите, така и в броя и вида на актантите, за които се отваря място в съответната синтактична структура, породена от всеки предикат.

Посесивността влиза във взаимодействие с категории като съществуване¹³, локализация¹⁴, действие, съвместност, които имат различни прояви в отделните езици (срв. Ницолова 2013: 183). Въз основа на взаимодействието между тези показатели Б. Хайне формулира събитийни схеми, които според него представят основните особености на взаимоотношенията между собственика и притежаваното. Благодарение на този подход той включва в сферата на посесивността и част от глаголите, които Ю. Д. Апресян (1962: 11) дефинира като посесивни въз основа на компонентен анализ – на първо място глагола *взема* (take), който реализира акционалната схема на посе-

държа се към първия термин, за да не интерферира с ядрото на посесивното семантично поле, което е основен обект на изследване в настоящата работа.

¹³ На взаимодействието между притежание и съществуване се спира глава VI от настоящата работа.

¹⁴ Например голямото значение на локализацията изобщо за структурата на славянските езици е намерило отражение в самостоятелното съществуване до наше време на местен падеж в тях, за разлика напр. от съвременния немски, а и от други европейски езици, в които съществува падежна система като средство за изразяване на синтактичните връзки в изречението, но няма формално обособен местен падеж.

сивността (Хайне 1997: 91). Трябва да отбележим, че точно акционалността е основната особеност на замяната на един посесор с друг, изразявана при различна концептуализация за отделните глаголи. С оглед на акционалността за славянските езици можем да добавим освен *взема/вземам* още и неговите парадигматични корелати *дам/давам*, *оставя/оставям*, *подам/подавам*, *предам/предавам*, *(из)пратя/(из)пращам* и др. Техния състав се опитваме да уточним по-нататък на базата на реализирани употреби, за които са от голямо значение дискурсните фактори, определящи нюансите на значението при всяка единична употреба. Затова се стремим да отчитаме и случаите, при които посесивното значение може да не е основно, но е потенциално възможно в отделни контексти.

Аналитични подходи към притежанието

Въз основа на различните **видове посесивни отношения**, изразявани с помощта на глаголите за притежание, както и с други средства, семантичната категория ‘посесивност’ традиционно се подразделя на отчуждаема и неотчуждаема собственост (срв. Ницолова 2013: 184; Куна 2012: 23; Начева, 1988; Камаринчева 1911; Хаджиева 1914). Тази двудялба се основава върху обстоятелството, че в повечето езици посесивните конструкции изразяват освен притежанието като социално-правно явление (*имам дрехи, къща, кола* и т.н.) и редица други отношения – на първо място човешки взаимоотношения (*имам жена, деца, началник, подчинени*), отношения на част и цяло (*имам покрив*, напр. *къщата още няма покрив*, за разлика от *нямам покрив над главата си*), характеристика (*имам черни очи, руса коса*) и т.н. Трудно е да се прокара рязка граница между тези употреби, защото съществуват редица преходни случаи, при които диференцираната интерпретация на идентични граматични конструкции създава затруднения (напр. *имам сини очи* ~ *имам черна рокля*). По-специално разграничаването на отношенията между част и цяло от една страна, и характеристика, от друга, често се преливат и решението към кое от двете да бъде причислен конкретният случай обикновено е субективно или силно повлияно от дискурсните условия. Като единствен формален показател за разграничаването на тези две групи понякога (но не винаги) се проявяват специфични синтактични връзки. Така например при изразяването на характеристика притежаваното задължително е представено от именна фраза, в която основната семантична тежест се носи от определенията (*имам сини очи* ~ **имам очи*) и изразите са безсмислени (или най-малкото са възможни с контекстово строго обусловени или преносни значения) без участието на определение, докато отношението между част и цяло е възможно да бъде изразено без определение, както в горния пример *къщата още няма покрив* (част – цяло) ~ *къщата още няма ре-*

монтиран покрив (характеристика). Наличието на граматични критерии за семантично различаващите се случаи обаче не е абсолютно, както ще видим по-нататък. Нерядко са възможни семантични разграничения на два ЛСВ, без това да намира отражение във възникващите синтактични структури.

Картината се усложнява и от представите за наличие на постоянна или временна собственост, за случайна или пространствена близост, която за определен момент (микроситуация) се изразява с помощта на средствата за изразяване на същинска посесивност (срв. Куна 2012: 111–115). Поради обстоятелството, че т.нар. *неотчуждаема собственост* всъщност отразява псевдопосесивни взаимоотношения и естествено се разпада на няколко по-малки семантични подгрупи, тук не използваме термините *отчуждаема* ~ *неотчуждаема собственост* с цел да не се обединяват и без това трудно диференцираните употреби. Предпочетени са групирания като отношенията част ~ цяло, характеристика, човешки отношения и притежание в тесен смисъл. Първите три групи често се определят обобщено като „неотчуждаема собственост“, но тук те се отграничават за по-прецизно отчитане на съответствията.

Въз основа на **синтактичните средства** за изразяване на посесивност се формира нейна специфична тридялба –

- 1) атрибутивна (изразявана с помощта на съгласувани и несъгласувани определения),
- 2) предикатна (изразявана с помощта на различни видове глаголни и глаголно-именни предикати) – всъщност първите два типа се разглеждат обобщено като вътрешна посесивност (срв. Ницолова 2013: 183–185) и
- 3) външна (изразявана чрез отношението на две именни групи към/чрез предиката).

Въз основа на тези типове реализации са осъществени редица изследвания на средствата за изразяване на посесивност в различни езици, включително славянски (срв. напр. прегледа на литература по темата у Ницолова 2013: 184–186; също и у Куна 2012: 11–23, 46–49, 124–142). Тъй като в настоящото изследване главен обект на интерес е семантичният потенциал на посесивните глаголи, то има отношение преди всичко към предикатната посесивност като основен тип, в който се реализира глаголната семантика.

Внушителен опит за **логико-семантична типология на посесивността** представя Л. Стасен (2009). Базирайки се върху голям брой езици, авторът разпределя средствата за изразяване на посесивност в 4 групи конструкции: Локативно посесивни (The Locational Possessive – изразявани чрез непреходни екзистенциални или локативни предикати), *със*-посесивни (With-Possessive – с непреходни екзистенциални или локативни предикати, най-често със значение ‘съм’, изразяващи съвместност на съществуването),

топикализирано посесивни (The Topic Possessive – непреходни екзистенциални предикати, където посесорът е конструиран като топик в изречението: *По отношение на Рк, Рп съществува*), *имам*-посесивни (The Have-Possessive – квазипреходни конструкции, в които посесорът е в позицията на субект, а отношенията между посесор и посесум най-често включват физически контрол върху посесума). В рамките на четвъртия тип се прилагат два типологични вътрешноделитбени критерия – временност и отчуждаемост (Стасен 2009: 49–64). Както се вижда, интересуващата ни група предикати спада към четвъртия тип, но не съвпада напълно с него, защото този тип посесивност се изразява от по-голямо множество предикати, които могат да изразят отношение между посесор и посесум. От схемите на Л. Стасен най-важна за нас все пак е *имам*-посесивната, която е основна за разглежданите случаи в славянските езици. Тя е и най-отчетливо изразителната в изследваните три езика, неслучайно избираме този глагол за ядро на посесивното семантично поле (вж. глава I).

Интерес представляват и **събитийните схеми на посесивността**, разработени от Б. Хайне, за които той предлага следните формулировки: ‘Х взема У’ – акционална схема, ‘У се намира при/до Х’ – локализационна схема, ‘Х е с У’ – съвместност, ‘У на Х съществува’ – генитивна схема, ‘У съществува за Х’ – цел, ‘У съществува от Х’, ‘Според Х, У съществува’, ‘У е на Х’ (Хайне 1997: 91–99). От схемите на Б. Хайне отношение към нашия анализ има преди всичко акционалната схема, която извежда на преден план посесивните възможности на глаголи като *взема/вземам* и *дам/давам* с тяхната способност да изразяват действие ограничено във времето и целенасочено извършвано от одушевен субект. Важна е също локализационната схема, която намира относително пълно отражение в руската *у*-конструкция при глагола *быть*, както и в по-старите периоди от развоя на трите разглеждани езика. По-слабо застъпена в количествено отношение, но съществена от гледна точка на концептуализацията е последната схема ‘У е на Х’, която отразява пациентивната концептуализация.

В някои специализирани синтактични изследвания по съвременен синтаксис посесивността се извежда като самостоятелна чисто синтактична категория, като сред **синтактичните роли в изречението** посесорът и посесумът се определят като самостоятелни семантични роли, различни от агенс и пациенс (срв. напр. Зимек 1982). В подобни случаи възниква въпросът как трябва да се класифицират семантичните роли в просто изречение от типа *Аз имам книга*.? Как трябва да се определят актантите на глагола *имам* – като агенс и пациенс, или като посесор и посесум (Зимек 1982: 268). Оказва се, че посочените от Р. Зимек семантични роли могат едновременно да характеризират едни и същи актанти в най-прост пример, което свидетелства

за необосновано смесване на синтактично-семантичните понятия (какви-то са агенс и пациенс) с лексико-семантичните (напр. посесор и посесум). Очевидно посесорът и посесумът не са синтактично-семантични роли, защото могат да изпълняват повечето от тези роли, без да губят посесивните отношения помежду си. В същата работа авторът посочва 20 основни типа „мисловно-езикови структури“ (Зимек 1982: 262–267), в които на пето място е посочена възможност да се разполага с обект (с примери *Помещик владел большим садом. У Соколовских дача под Москвой.*), а едва на деветнадесето – смяна на посесор, където се споменават конверсивите, но не се включва главният посесивен глагол, защото не означава смяна на посесора. Това необосновано отделя различните посесивни глаголи. За да се обхванат в пълнота е необходимо семантичните им особености да се отделят от чисто синтактичните отношения. Лексико-семантичните категории посесор и посесум и техните отношения, изразявани с глаголи, могат да породят различни синтактични структури, без да губят посесивното си отношение. Така например при глаголите *дам* и *взема*, които означават смяна на посесор, или по-точно преминаване на посесум от един към друг посесор, се породят различни синтактични структури, които са трайно обвързани със семантиката на глагола и проявяват голяма устойчивост (вж. по-нататък). От работата на Р. Зимек за нас е важен интересът към връзката между „мисловните схеми“, и породяването на съответните синтактични структури.

Голяма част от посесивните глаголи се разглежда като реализация на **опозицията *свой* : *чужд*** на лексикално равнище у Костадинова (2008: 64–80). Ролята на тази опозиция за организацията на знаковите системи като цяло се изследва от семиотичната школа в Тарту, където дава впечатляващи резултати (за старинността на опозицията срв. също мястото ѝ в анализа на семиотичните опозиции, върху които е изградена (пра)славянската митологична система според Иванов и Топоров 1974: 200). При този подход обаче част от употребите на посесивните глаголи остават извън отношенията в опозицията, като от друга страна в нея участват и множество други лексикални и граматични средства за изразяване на посесивност. От цитираната работа на М. Костадинова за нас са обект на интерес главно дефинираните основни семи в групи глаголи от семантичното поле на притежанието (Костадинова 2008: 65–78). Настоящият опит за компонентен анализ на посесивната глаголна лексика има допирни точки с анализираната в нейната работа опозиция, която обаче не изчерпва семантичните възможности на глаголите. Това е главната причина да въведем понятието и термина *семантичен потенциал* като средство за изследване на възможностите на лексикалната семантика на глаголите в относително по-голяма пълнота.

Значителна част от посесивните глаголи са обособени с оглед на **конверсивните отношения** помежду им в работата на Сл. Ондрейович (1989: 91–110), където се разглеждат като самостоятелна група *verba dandi et accipiendi*, поддаваща се в повечето случаи на групиране в конверсивни двойки с оглед на концептуализацията (напр. *продам ~ купя*, *дам ~ взема* и т.н.). Тези корелации са важни за посесивните глаголи, но при приемането им като основен критерии също редица употреби остават извън полезреността на изследователя, включително на ядрения и най-високо фреквентен глагол *имам*, макар че семантиката им се дефинира чрез него. Не се отчитат също всички глаголи с периферно или гранично положение за посесивното семантично поле. Те не винаги отговарят на основното условие – да образуват конверсивна двойка. Например *продам ~ купя* са типична конверсивна двойка, но техният общ хипероним *търгувам* остава извън тази група.

Мнозинството от авторите, които се занимават с посесивността като семантична категория, независимо от конкретния език, от който черпят материал за изследванията си, подчертават **близостта на посесивността** до изразяването на **локализираност** и **съществуване**. Това се отнася както до анализите на глагола *имам*, така и на *съм* и сродните им конструкции. В някои случаи това може да доведе дори до нежелателно смесване на тези семантични категории (срв. напр. смесването на локативно и посесивно значение, посочено от Куна 2012: 74–75).

От философско-психологическа гледна точка Е. Фром разглежда притежаването в най-широк психологически смисъл като господстващ *modus vivendi* на човека в съвременното постиндустриално общество (срв. Фром 1996): „През последните няколко столетия в западните езици се забелязва известна промяна в смисловото значение на понятията притежание и битие, изразена в нарастващата употреба на съществителни имена и намаляващата употреба на глаголи“ (Фром 1996: 43–44). Тук авторът противопоставя именната лексика на глаголната по способността да изразява притежание (имената, поради спецификата им да назовават предмети, най-често обекти на притежание) или битие (глаголите с тяхната динамика и активност) в дефинирания от него психологически смисъл. По този начин за него те образуват психологическа опозиция, отразяваща два типа отношение на човека към света. Впрочем, идеологизираният възглед върху посесивността има и свои противници (срв. Писаркова 1974: 175–176). Разбира се, може да се спори, дали експанзията на имената, и особено на именните предикати в административния дискурс, е израз на собственическо отношение към света (срв. напр. прегледа на възгледите на съвременни изследователи за устойчивите глаголно-именни словосъчетания у Грегор 2008: 22–24, където като обобщение на водещата причина за това явление се изтъква необходимостта

от по-точно и експлицитно назоваване на процесите и явленията, причиняващо замяна на еднословното глаголно изразяване с глаголно-именна група), но безспорното количествено нарастване в употребата точно на глагола *имам* с такава функция може да има някаква, макар и опосредствана, връзка с неговата първична семантика. Важно е също, че този тип замествания (на еднословно глаголно сказуемо с устойчива глаголно-именна група) обикновено са стилистично маркирани (глаголно-именните предикати принадлежат към административно-деловия стил) и следователно не характеризира еднозначно езиковата система като цяло. Не бива да се забравя и обстоятелството, че Е. Фром изхожда от съвременния английски и съвременния немски език, на които е носител, и където спецификата в употребата на тези глаголи не съвпада напълно със състоянието в други европейски езици, сред които са и славянските.

Синтактично-семантичната опозиция между глаголите *съм* и *имам*, подчертавана от Е. Фром, както и възможността на двата глагола да установяват с други глаголи синтагматични връзки със системен характер, като по този начин развиват функциите на спомагателен глагол, изтъквани от Е. Бенвенист (1974: 203–225), позволяват да интерпретираме тези взаимоотношения в исторически план като количествено нарастване на еднотипни отначало окازیонални употреби, водещо до систематизиране на нови граматични ЛСВ в рамките на цялата глаголна лексема (характеризирана от съответния семантичен потенциал). Същевременно типологичната двудялба на езиците, аргументирана от Е. Бенвенист (1974: 203–225) и А. Исаченко (1974) дава основание да разглеждаме глаголите за притежание като самостоятелна семантично обособена група и да се спрем на техните характеристики в част от славянските езици от сравнително-историческа и съпоставителна гледна точка.

Анализът тръгва от употребите на конкретните два псл. глагола **byti* и **(j)ьměti*, чието сближаване е засвидетелствано в славянските езици. Напр. в чешкия език (а и в други славянски езици) деривати от глагола *být* изразяват посесивност (ч. *nabýt/nabývat* = б. *придобия/придобивам*, ч. *pozbyť/pozbyvat* ‘изгубя, губя’), както и в цялата група на южнославянските езици, където глаголът *има* изразява и екзистенциално значение. Проявите на тази семантична близост в отделните езици често са специфични и многообразни. За славянските езици прави впечатление запазването на сходни екзистенциални и граматикализирани употреби не само сред южните или сред западните славяни, а в много по-широк ареал, невинаги обвързан с териториално контактни зони.

От гледище на семантичната значимост на глаголите за притежание в отделните езици експанзивното им развитие не може да е случайно, то се ос-

новава върху определен семантичен потенциал, който се е модифицирал на базата на първични предпоставки, определящи по-специално глагола *имам* като възможен кандидат за споменатата експанзия.

В малката подглава от своята книга, посветена на „Произхода на термините“ Е. Фром пише: „‘Имам’ е измамно проста дума. Всяко човешко същество *има* нещо: тяло, дрехи, подслон – и така нататък до модерния мъж или жена, които притежават лека кола, телевизор, перална машина и т.н. Да живееш, без да притежаваш нещо, е практически невъзможно. Защо тогава притежанието се тълкува като проблем?“ (Фром 1996: 48). По-нататък авторът споменава езици като иврит, където притежанието не се концептуализира активно, чрез посесивен глагол, а с помощта на екзистенциалния глагол *съм*, употребен в копулативна функция („то е на мен“ – пак там), т.е. като представител на езиковия тип *esse* (или с пасивна концептуализация по нашата терминология). Позовавайки се на мнението на Е. Бенвенист, че обикновено в езиците се извършва замяна на екзистенциалната с посесивна конструкция, съдържаща активна форма на спрегаем посесивен глагол (*имам*), но не и обратно, Е. Фром постулира връзка между употребата на глагола *имам* и появата и развитието на частната собственост (Фром 1996: 49). За тези отношения обаче в синхронен план наблюдаваме прояви на значителна асиметрия между отделните езици при изразяването на едно и също отношение. Пример за това е изразът, послужил като заглавие на известния роман на Дж. Голсуърти „Собственикът“, който в английския оригинал гласи *The man of Property*. Вложеното от автора акцентуване върху собствеността като определяща характеристика, своеобразен „притежател“ на човека, от оригинала, не може да бъде отразено в българския превод, тъй като единствено възможният български еквивалент е в състояние да изрази само най-общо отношение между човека и собствеността, без да дава възможност да се експлицира съзнателно търсеното от автора господстващо положение на притежаваното спрямо притежателя (срв. становището на Данеш (1974: 143) за системния „подбор“ на страни от действителността, които се отразяват в лексикалната семантика).

Какво от цитираните мнения може да бъде отнесено към славянските езици? Къде е мястото на славянския *Man of Property* в общата схема на развитие въз основа на изразните способности на праславянския глагол **(j)ьměti*, стбълг. имѣти в развитието до съвременните славянски езици? Известно е, че дивергентните процеси в системата на праславянския започват от V–VII в. и особено се интензифицират около IX–X в. от н.е. (датировка на Лампрехт 1987: 125–158). Освен това в продължение на повече от 1000 години, които ни делят от възникването на най-старите славянски текстове, стигнали до нас, отделните и отделящи се един от друг славянски народи

са живели в преки контакти, а често и в двуезична среда както помежду си, така и с различни другоезични съседи, обогатявайки взаимно своите езикови изразни средства. Също така обменът на културни и цивилизационни ценности в най-общия смисъл на думата през XIX и особено през XX в. допълнително интензифицира и размяната на изразни средства под влияние на общи културни образци (срв. напр. наблюденията върху глаголно-именните съчетания, сред които и тези, съдържащи глагол *имам*, у Грегор 2008: 23, където те са отнесени към т.нар. европеизми). Този процес е особено интересен в контекста на опозицията между посесивно и екзистенциално значение, постулирани във философско-психологически смисъл от Е. Фром, ако се приложи към езиковата реализация на тези две значения в славянските езици. Дали тази опозиция поражда и противостоене между *съм* и *имам*, съответстващо на противостоенето между човека, изживяващ се **в** и **чрез** собствеността и човека, осъществяващ себе си чрез собствената си активност и общуването с другите хора? На този въпрос ще се опитаме да потърсим лингвистичен отговор. Във всеки случай можем да приемем като изходна работна хипотеза, подлежаща на проверка, че всеки от тези два глагола (срв. и Бенвенист 1974: 203–224) представя ядрото на средствата за изразяване на съответната семантика (екзистенциалната и посесивната) в отделните славянски езици. Проверката на тази хипотеза се извършва върху езиков материал от реализиран дискурс в четири синхронни среза от съществуването на българския, чешкия и руския език.

ГЛАВА I

КОНСТРУИРАНЕ НА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ

Понятието и терминът *лексико-семантично поле* се използват с леко вариране в значението и дефинициите от времето, когато Й. Трир публикува своя труд, в който определя областта на значения като *Sinnbezirk* ‘семантичен кръг’, *Begriffsfeld* ‘понятийно поле’ (Трир 1931). Плодотворността на идеята за полето се потвърждава от работите на редица езиковеди, които я усъвършенстват и доразвиват, включително при изследването на материал от славянските езици¹.

1.1. Лексико-семантично поле

Лексико-семантичното поле като област на определен тип лексикални значения може да бъде конструирано по няколко начина:

1) на базата на дума от един език с достатъчно широко лексикално значение с оглед на структурата на значението/значенията и на взаимодействията ѝ в рамките на лексикалната му система (срв. Богданов 1977: 15);

2) на базата на определен философско-езиков конструкт, който да играе ролята на *tertium comparationis* при анализа на няколко езика в съпоставителен план² (срв. Данчев 2001: 16; преглед на представите за *tertium comparationis* вж. у Легурска 2011; срв. също формирането на съпоставително семантично пространство като основа за *tertium comparationis* у Червенкова 2011: 216);

3) с оглед на цялата лексикална система в рамките на един език³ (срв. Касабов 2006);

¹ За разлика от функционално-семантичното поле (Бондарко 1976, Куцаров 1978 и мн. др.), което се конструира на базата на граматичните значения и характеризира цели класове от думи в даден език, лексико-семантичното поле се базира върху лексикалното значение и често засяга по-тесен кръг от думи. Конструирането му зависи от изследователския подход, но във всички случаи се опира върху обективно съществуващи характеристики на съответната лексикална група.

² Този подход е предпочитан при съпоставителното представяне на граматичните системи на два езика. Него избират например авторите на *Българско-полска съпоставителна граматика*. Т. 1–6. София-Варшава, 1988–1997, както и Е. Иванова в *Българо-руска съпоставителна граматика* (2009). Относно връзката между функционално-семантичните полета, при които основа на съпоставката е т.нар. ноема или гносема срв. и Дьомина 1992.

³ Този метод прилага И. Касабов в труда си *Граматика на семантиката*. София, 2006. Той представя класификация на думите в естествения език (на базата на българския) съгласно посочената методика, опираща се изцяло върху семантичната им страна, включвайки както изходни лексеми, така и словообразователните им деривати. За изграждането на своята семантична си-

или

4) с оглед на съпоставката на една дума с нейните еквиваленти от други езици (срв. Червенкова 2011: 20–21).

Ориентацията към холистичен анализ и интерпретация с оглед и на практиката води до съчетаване на трите подхода, изхождащи от една дума (1, 2 и 4), и последователното им прилагане като отделни стъпки, което дава възможност за изграждане и на по-сложна картина на семантичните взаимодействия в рамките на повече от два езика⁴. В нашия случай приемаме като своеобразен семантичен *tertium comparationis* наличието на посесивна сема в семантичната структура на интересующите ни глаголи, като нейните взаимоотношения с други семи във вътрешната семантична йерархия на всяка от лексемите определят и мястото им в семантичното поле на притежанието.

Според В. В. Богданов (1977: 15) всяка дума от даден език може да се разглежда като *ядро* на семантично поле (или още *доминанта*, *идентификатор* по неговата терминология), реализиращо се в различни контексти, които могат да станат източник за развитието на многозначност. Многозначността характеризира особено силно старинните домашни корени, на първо място най-често употребяваните глаголи, които в процеса на историческото си развитие от една страна се обогатяват с различни нови значения, т.е. в синхронен план трябва да се разглеждат като многозначни, а от друга страна се развиват във формално-словообразователно отношение и стават източник за създаване на нови лексикални единици (Бояджиев 1999: 150–153; Хладка 2005: 93). Към тази група от славянската лексика безспорно се отнасят и основните глаголи за притежание. При това процесът на деривация при тях не остава само в рамките на морфологичните класове (части на речта), а включва и именна лексика, при която често не е възможно да се определи коя от двете лексеми е първична – името или глаголът. Затова ексцерпираният материал включва и съответните имена – изконни и отглаголни съществителни, прилагателни и причастия, проявяващи особеностите на изходните корени на посесивните глаголи.

стема той използва понятието „семантично поле“, в което включва цялата лексикална страна на антропоцентричната езикова система, йерархично организирана като цяло. Интересуващата ни група на посесивните глаголи може да бъде поместена в малка част от общата схема на семантиката, формулирана от И. Касабов – тя попада в „сивата част“ от схемата му – може да се опише с помощта на термини 31–36 (от *семема* до *словоформа*) и 19–25 (от *символична семема* до *категориално граматично значение*), както и 16 (смилов символизъм), 17 (вътрешна форма – общо значение), евентуално 18 (звуков символизъм). Тъй като тук си поставяме за цел да проучим от семантична гледна точка сравнително малка група от речниковия състав на езика – **посесивните глаголи**, минималистският модел на И. Касабов не е подходящ да отрази спецификата на тези глаголи в сравнение с останалата част от лексиката.

⁴ Напр. Филипец (1985: 65) изтъква *многоаспектното описание на значението* на лексикалните единици като адекватен метод за неговото опознаване.

Дефинирането на интересуващото ни лексико-семантично поле налага да тръгнем от ниско ниво на ономазиологичен анализ, като изхождаме от една конкретна семема (лексикално значение), която приемаме за ядро (идентификатор, доминанта) на полето – в нашия случай праславянския глагол **(j)ьměti*, чиито наследници в съвременните славянски езици принципно изразяват като главна семата ‘притежание’.

В настоящата работа се опираме на основната представа за лексико-семантичното поле, формулирана от Й. Трир и В. Порциг и усъвършенствана от редица изследователи от XX век (преглед на литературата по този въпрос срв. у Шур 1974: 23–26, 53–54; също Бозова 1994: 11–12). Поради очевидната многозначност на **(j)ьměti* и широките му взаимодействия с други глаголи в полето на посесивността ще се опитаме да проследим двете съдържателни нива – лексематичното, което разглежда лексемата (в случая глагола **(j)ьměti*) в нейната цялост, и лексико-семантичното, чиято основна единица е лексико-семантичният вариант (срв. Бояджиев 1999: 140–141; Уфимцева 1974: 76). Този подход дава възможност да бъдат отчетени системните за многозначната дума взаимодействия в един език на базата на реални дискурсни употреби, позволяващи да изпъкнат отделните ЛСВ, както и да се открият системните разминавания при съпоставяне на два и повече езика. По тази причина от разработените досега методики за изследване на семантиката на думите в един език като система най-важно значение за нас има точно теорията за **семантичните полета**, схващани като *реално съществуващи характеристики на всяка от лексикалните единици в езика* (срв. Шур 1974: 23–26, 53–54). Въз основа на нея се конструира семантичното поле на посесивността в три от съвременните славянски езици. Важно е при това да се отчита дискурсната или контекстова обвързаност на значението при определяне на съответния ЛСВ, върху която в чешкото езикознание обръща внимание Ян Фирбас (срв. Бъчваров 1980: 227).

1.1.1. Основно положение на посесивното значение

И така, отправна точка на изследването е посесивното значение, реализирано в глагола *имам* като основа на анализа, който се стреми да установи какви непосесивни или разширени посесивни значения са възникнали при него, като:

а) въз основа на **етимологичния критерий** като основен ориентир се приема псл. глагол **(j)ьměti* > стбълг. имѣти, който може да реализира значението ‘притежание’ в чист вид, при проста семантична структура (без включване на други семи). Неговите съвременни наследници в три от славянските езици – българския *имам*, руския *иметь* и чешкия *mít* се анализират в качеството им на ядро на семантичното поле на посесивността за

всеки от трите езика поотделно. Функционалното разпространение както на общия етимон, така и на съвременните му наследници, е широко, излиза извън рамките на посесивното значение, реализира се с много непосесивни, или още по-често несъщински посесивни значения, възникващи при разнообразната съчетаемост на съответните глаголи както в засвидетелстваните до наше време стари текстове, така и в трите съвременни езика. Впрочем, за притежанието изобщо може да се каже, че в малък процент от употребите на средствата за неговото изразяване се реализира значението ‘собственост’ в социално-правен смисъл на думата (срв. напр. Куна 2012: 22–45 на базата на хърватския език; срв. и Норман 2009: 63, където за руския език като чисто посесивни се разглеждат едва около 5% от всички случаи на употреба на притежателни местоимения в речта; срв. също за граматикализацията на чешкия глагол *mít* Начева-Марванова 2009: 14).

Мнозина автори, изследвали посесивността, се натъкват на факта, че притежанието всъщност е семантично средство за изразяване на отношения между предмети и явления от действителността, малка част от които могат да се разглеждат като същински притежателни (за връзката между посесивност, оригативност и умалителност в исторически план срв. напр. Петров 2017). Затова привличат вниманието преди всичко дискурсно реализираните употреби на средствата за изразяване на посесивност при по-широко разбиране за отношенията между актантите на притежателните глаголи. Този подход дава възможност да се установи реалният обхват на непосесивните значения в семантиката на глаголите, които интуитивно причисляваме към семантичното поле на посесивността. Съществен аспект на анализа е представата, че във всеки конкретен дискурс се прилага един от лексико-семантичните варианти на думата, при това не винаги в пълнота, като появата на съответните семи е индивидуална и зависи от условията и реализациите в контекста на конкретния дискурс.

б) За изясняване на съвременното състояние в посочените езици се прилагат отделни изходни положения от **методиката за съпоставително изследване** на лексикалните системи, разработена от И. Червенкова (2011; 1981), която предвижда анализ на двойките от думи от два езика винаги двупосочно – от единия към другия език и обратно, така че да се обхване пълно взаимоотношението (състоящо се от четири вида потенциални отношения: тъждество, включване, пресичане и непресичане) между тях. В нашия случай това означава последователно съпоставяне на взаимоотношенията, които възникват между чешкия и българския глагол, между руския и българския и между руския и чешкия глагол. При това съпоставката се извършва по няколко показателя – 1) в план на изражение (фонетичен и морфологичен), 2) в план на съдържание (семантичен), 3) с оглед на сис-

темните връзки (парадигматичен) и 4) с оглед на функционирането в речта (прагматичен) (срв. Червенкова 2011: 22–41; 1981: 123–132). Особен акцент се поставя върху 3) и 4), тъй като формалната и семантичната страна са изследвани в по-голяма степен. Освен това при значителния брой на глаголите в семантичното поле на притежанието не е възможно да се проследят формалните и етимологични проблеми, които поражда всеки от тях. Тази характеристика е съществена главно за ядрото на полето.

От това произтича необходимостта за всеки от трите езика да се конструира самостоятелно семантично поле, формирано около ядрения глагол и характеризирано от всичките му реализации с допускане на многозначност и съставлящите я различни значения. Тези различни значения в синхронен план (или исторически в рамките на съответния синхронен срез) могат да се разглеждат като ЛСВ на изходната лексема, което улеснява установяването на отделните семи, изграждащи семемата на съответната дума за всички конкретни случаи (срв. Бозова 1994: 11–12 и посочената там литература). В основата е индуктивният метод на работа, тъй като анализите на конструирани примери или на обобщени речникови значения могат да доведат до изкривяване на общата картина. Извън реалния дискурс рядко е възможно да се отчетат и прагматичните фактори при отделните употреби. При това допускаме, че съпоставката на текстове от три езика в няколко синхронни среза осигурява достатъчна база за извличане на реално съществуващи значения.

в) Тъй като във всеки от езиците в рамките на собствената му система съответният глагол влиза в **парадигматични отношения** с други глаголи, които реализират семата ‘притежание’ най-често в съчетание с други семи (вариативни по терминологията на Богданов 1977: 15), изходният (ядрен) глагол може да участва успоредно с тях в паралелни синтактични конструкции и взаимно трансформирани се фразеологични единици. Затова следващата стъпка на конструирането предвижда установяване състава на тези глаголи-парадигматични корелати за всеки от трите езика. Прилагането на семантично-парадигматичния критерий води до включване на нови глаголи в семантичното поле на посесивността, които са близо до ядрения, съдържат неговата основна сема ‘притежание’, но я обогатяват с допълнителна сема, най-често ‘каузативност’ (срв. Коритковска 1992: 161–164, където във връзка с притежанието са посочени и други глаголи, съдържащи каузативна сема, напр. б. *дам, подаря, отнема, получа*, п. *dać, podarować, dostawać, otrzywać, zabrać*). Една от целите на настоящата работа е да се установи в относителна пълнота съставът на цялото лексико-семантично поле на притежанието. При някои от тях позициите на посесивната сема невинаги са водещи, или дори самата поява на притежателно значение може да бъде обусловена изключително от дискурсните условия. Дистанцията или бли-

зостта до ядрото на посесивното семантично поле се обуславя от позицията на посесивната сема в рамките на семемата. На другия полюс се намират специализираните⁵ синоними като б. *притежавам*, р. *обладать*, ч. *vlasnit* и др., при които семата на притежанието остава единствена и нейното наличие не предполага дискурсни употреби с друго (непосесивно) значение, или най-малкото не в такъв широк обхват, какъвто е възможен при изходния глагол и неговите съвременни наследници.

Синонимно-антонимните отношения, както и формално-семантичните (срв. напр. Червенкова 2011: 210–214) са основание за включването и на други глаголи в лексико-семантичното поле. Те представят съчетания на изходната сема с различни други семи, които при взаимодействие с изходната формират нови семеми. Така следваща стъпка при определяне границите на лексико-семантичното поле стават парадигматичните отношения, при които изпъква обогатяването на изходното значение с допълнителни нюанси като ‘придобиване на (динамично) качество’, ‘загуба на качество’, ‘придаване качество на обект’, ‘лишаване на обект от качество’ и т.н. Ако се използва метаезиковото описание на глаголната система, приложено от Ю. Д. Апресян (1962), където се изследват в частност и глаголите, в чието метаезиково описание присъства руският глагол *иметь*, ще се установи, че в руския вариант на интересуващото ни семантично поле са посочени р. *иметь* (= б. *имам*, ч. *mít*;) р. *взять* (= б. *взема*, ч. *vzít*) ‘каузировать себя иметь’, р. *дать* (= б. *дам*, ч. *dát*) ‘каузировать кого-то иметь’. С оглед на притежателната семантика освен това могат да се добавят българските *отнема* ‘каузирам някой да престане да има’, *приема* ‘позволя да бъде каузиран да имам’, *получа* ‘каузиран съм да имам’, *оставя* ‘каузирам да престана

⁵ Тук понятието за специализация се схваща като процес, в резултат на който възниква, заема се или се специализира синоним на посесивен глагол с ограничен семантичен обхват (често изчерпван в рамките на главната посесивна сема) в сравнение с изходния глагол, който се отнася към най-древните и поради това твърде многозначни глаголи (с употреби в повече от един ЛСВ) от домашен произход (напр. *съм* ~ *съществувам*, *имам* ~ *притежавам*). Създаването на специализирани термини като езиков процес, съпровождащ развитието на научното познание, е разработено по-подробно по отношение на именната лексика и традиционно се отнася до отношението между понятията и свързаните с тях моносемични термини, почти изключително имена и именни фрази, дори когато се образуват от глаголни основи (срв. напр. за българската терминология традиция М. Попова 2012: 43–44; подобно Боздехова 2010, 165–166). По отношение на специализацията при глаголите, които са от сферата на общоупотребимата лексика, тяхното разширяване и обогатяване нерядко се извършва за сметка на термини от специализираната лексика и терминологията (срв. М. Попова: 2013). Доколкото определянето на глаголите като термини е в най-добрия случай спорно, тук те се разглеждат в по-широк смисъл като специализирано не-терминологично средство за приписване на съответния предикативен признак, без да се допуска синонимия или друга форма на многозначност. Във взаимоотношенията между изходния глагол и специализирания му синоним най-важна е причината и пътищата за възникване на специализирания глагол като относително еднозначен синоним на първичния ядрен глагол.

да имам'. Както се вижда, семата 'притежание' се съчетава в първата фаза (непосредствено съседство) с 'каузативност', която може да се разглежда и като 'динамичност', по-нататък (в по-отдалечените части на полето) семемите се разширяват с трета сема – 'активност-пасивност', а след нея и с четвърта – 'доброволност-недоброволност', като всяка от новите семемите може да бъде представена и с по няколко синонима. Става ясно, че съвременното значение на всеки от тези глаголи включва елементарна сема 'притежание', като единствено при *притежавам* тя изцяло изпълва семантиката на глагола, докато при изходния *имам* притежателните употреби „в чист вид“ не изчерпват целия му семантичен потенциал. При останалите глаголи ядрената сема влиза в по-прости (непосредствени) или по-сложни (опосредствени) субектно-обектни или фазови отношения. Всеки от тези глаголи, с изключение на *имам*, влиза и в състава на видова опозиция от типа *взема ~ вземам, дам ~ давам, отнема ~ отнемам*, която има значение за нашето изследване не само в случаите на формални ограничения (срв. Ницолова 2008: 258) в съчетаемостта на глаголна форма от съответния вид с именна фраза в процеса на предикацията, но и като показател за семантичната специфика на глагола *имам* и неговия чешки и руски еквивалент, които нямат корелат от св. вид, или такъв може да възникне само при много специфични дискурсни условия (в чешкия език), на които се спираме по-нататък.

г) Поради възможността семантичните връзки да бъдат конструирани по различни начини в зависимост от интерпретативния подход, като ориентир за реално съществуване на изследваните връзки се търсят и ***прагматично обусловените и дискурсно реализирани употреби*** на интересувашите ни глаголи. В досегашните проучвания върху семантиката на посесивната лексика са представени значително количество семантични схеми, насочени към формализирани в една или друга степен синтактични и семантични отношения между отделните компоненти на значението. Тези схеми се опират върху определени типове съчетаемости (срв. напр. Радева 1977; Начева 1988). За обективизиране на изследването са важни отношенията на дискурсно реализираните употреби на посесивни глаголи с глаголно-именни и именни съчетания, които също имат посесивна семантика, т.е. реализираната посесивна семантика, обхващаща цялата предикатна фраза, съобразена и с въздействието на прагматичните фактори при избора на изразни средства от страна на продуктора. Обстоятелството, че семантичното съответствие не се запазва от самосебе си и без изключения, личи особено ясно при речниковото сравнение на съчетаемостта на глаголите в два, макар и близко родствени езика, каквито са славянските: за български и полски срв. напр. Коритковска (1992: 209, 222, 229, 242, 264, 278–279); за белоруски, чешки и руски Руденко, Ивашина, Яумен (2004: 20, 22, 26, 28–30, 32, 38–40); за

руски и чешки Вавречка (2007: 80, 82). Нещо повече, в рамките на един и същи език не във всички употреби на даден глагол се реализират всички съществуващи потенциални семантични позиции за поява на съответните актанти (срв. напр. аргументацията на вариантноста при акционалните глаголи у Данеш 1971: 195–107)⁶.

д) Оперира се с *интуитивната представа за притежанието*, така както е осъществена в употребите на глаголите-наследници на псл. **(j)ьměti*, а след това се разглеждат и техните парадигматични корелати, като за изходна база се използва състоянието в българския език. Благодарение на това, че изразяват каузативното значение ‘постигане’ или ‘прекратяване на качеството притежание’, те се появяват при трансформации на предикатни фрази с *имам*, дори когато посесивното значение е отслабено, или в най-добрия случай твърде абстрактно. Показателен пример за това са фразеологични единици (съгласно нашето виждане, аналогични на дефинираните от В. Хлебда фраземи, разглеждани като прагматично обусловени повторяеми конструкции – срв. Хлебда 2003: 47–51) като б. *имам думата* ↔ *вземам думата* ↔ *давам думата*, ч. *mít hlad* ↔ *dostat hlad* (особено изразително предвид създаващото се противоречие между езикова реализация и обективна действителност, защото възникването на чувство за глад е резултат по-скоро от изчерпване и изразходване на нещо, а не от „получаване“), р. *иметь ввиду* ↔ *упустить из виду*. В процеса на превода на подобни фрази на някой от другите езици трансформациите рядко си съответстват, освен ако не представят непосредствена заемка от съответния или от трети език, запазила изходните взаимоотношения от езика-източник, когато напротив, съответствията имат системен характер.

1.2.1. Ядро на лексико-семантичното поле

Глагол **(j)ьměti* е познат с фонетичните и морфологичните си характеристики още от епохата на най-старите славянски текстове, като присъствието на посесивната му семантика се подкрепя и от наличието на паралелното му същ. име **(j)ьměnie* > стб. *имѣнїе* със значение ‘имот, имущество’. Кои са тези черти, ако искаме да ги систематизираме според избраната методика като отправна точка за съпоставително изследване?

⁶ Една илюстрация от примерите на Фр. Данеш: *Karel tančí./Karel tančí valčík.*, където обектът всъщност не изразява нов участник в действието, а само в описателния израз ‘изпълнява танц’ замества хиперонима *танц* с хипонима *валс*, т.е. семантичната структура на глагола не се променя, но създаваната от него структура на изречението има различни реализации.

1.2.1.1. Формална характеристика

Фонетичният състав на глагола **(j)ьměti* в класическите старобългарски паметници включва 3 фонем в сегашната основа (има-мь) и 3 фонем в миналата (имѣ-ти), където се откроява начално редуване на **jъ > и > i/ø* и тематична гласна **ě > ѣ*, чиито по-късни рефлексии създават определени различия в съвременното състояние на трите езика. Освен чисто фонетичните фактори от развитието на трите самостоятелни езика тук оказват въздействие и нееднаквите процеси на сближаване и сливане на двете основи на глагола. Напр. в началната сричка в български и руски възниква **и** < **jъ*, което се различава от развитието в чешки на **jъ > ъ* (след отпадане на т.нар. в чешката историческа граматика „допълнителна сричка“ **j-** в инициална позиция). По-дълбоко различие се проявява между руското **е** и в сегашната, и в миналата основа и редуващите се в корена на чешкия глагол *í/á/a/ě* (дълго **á** и кратко **a** в сегашната основа и дълго **ie** > **í** и кратко **ě** в инфинитивно-претеритната основа). В български тематичната гласна **a** от сегашната основа обаче се настанява и в инфинитивно-претеритната основа (срв. б. *имам, имат, имаха*, ч. *mít, máť, mají, но měl*), както в старобългарски, докато в руски формите за сегашно време са с рефлекс на **ѣ** (р. *иметь, имею, имеют*) от инфинитивно-претеритната основа (срв. р. *имел*, ч. *měl* от **ѣ**, но б. *имал* с тематична гласна **-a-** от сег. осн.), от която са се развили руските форми за сегашно време. Тези редувания имат старинен произход, който се корени още в праезиковите процеси и се доразвива в историческото съществуване на всеки от езиците, особено що се отнася до разпределението на формите от двете основи на глагола. В съвременното им състояние то губи системния си характер и трябва да се разглежда като исторически реликт (срв. и Бояджиев 1999: 100–101). В резултат от това развитие в трите съвременни езика се наблюдава непресичане на формата при съвременните наследници на този етимологически единен глагол.

1.2.1.1.1. В по-дълбока историческа перспектива от един и същ **праезиков корен** с участието на различни степени на коренната гласна и с помощта на различен формант се образуват няколко сродни глаголни основи, засвидетелствани в старобългарските паметници: 1) Към праезиковия корен **H₁em-* със значение ‘хващам’ съгласно ларингалната теория⁷ се прибавя тотално-множествен показател *H₂* и се получава претеритно-инфинитивна основа с 1 л. ед. ч. аорист *ѣсъз* (инф. *ѣти*). Както изтъква Е. Бенвенист (1974,

⁷ Ларингалната теория има значителна обяснителна сила при реконструиране на взаимоотношенията на праславянския с най-близкородствените му индоевропейски езици и изобщо с индоевропейската праезикова система, като извежда голямото многообразие от праславянски основи от сравнително ограничен брой индоевропейски корени, голямо значение за чието формиране играе редуването на коренните и основните гласни, възникнало с участието на трите ларингала: *H₁*, *H₂*, *H₃*.

209–213), глаголи със значение ‘хващам’ се използват за означаване на притежание в редица екзотични езици, които не разполагат с глагол с абстрахирана посесивна семантика от типа на *имам*; 2) Друга претеритна основа – *ima-* (засвидетелствана в стбълг. като *им-а-ти*, *въз-ъм-а-ти*) – се образува от инфектната (за продължаващо незавършено действие) основа с редуцирана степен на корената гласна *Н₁ѣm-е- с помощта на същия показател за тотална множественост, с форми за сегашно време 1 л. *ѣмѣж*, 2 л. *ѣмѣши* със значение ‘обемам, обхващам’. 3) Третата претеритно-инфинитивна основа се образува, като в инфектната основа *Н₁ѣm-е- настъпва удължаване на основната гласна -е- в -ѣ- > псл. *im-ѣ-, засвидетелствано в стбълг. *им-ѣ-ти*. Именно тази претеритно-инфинитивна основа се преосмисля в праславянски като презентна с оформяне на значението в ‘имам’ (срв. Добрев 1982: 80–81), като сег. вр. 1 л. *е имамъ*, 2 л. *имаши*, с тематична гласна -а-. Тези форми засвидетелстват двоякия характер на глагола – от една страна наличие на тематична гласна в сег. вр., а от друга – присъединяване на окончания от атематичното спрежение. Формално смесване и сливане на основите *jѣmѣ- и *jѣma- с резултантна семантика ‘имам’ се наблюдава в различните славянски езици и техните диалекти от различни части на славянския свят (срв. напр. за хърватските чакавско-икавски диалекти наблюденията на Стефанов 2015: 72 върху текст от XV–XVI в.). Това поведение на ядрения посесивен глагол дава основания да предполагаме, че той е включен към формалните особености на атематичното спрежение допълнително, въз основа на нововъзникнали (вероятно семантични) сходства с тази група.

В търсене на връзката между формата и значението трябва да обърнем внимание на обстоятелството, че „В праславянски инфинитивно-аористните основи с наставка -ѣ- са преди всичко основи за състояние“ (срв. Добрев 1982: 72). Тук И. Добрев посочва две групи глаголи, при които или глаголният субект е пасивен участник в неизхождащо от него действие (*лежат*, *стояти*...), или възприема нещо чрез сетивата и мисълта си (*видѣти*, ... *мынѣти*, *въдѣти*, *зърѣти*). Интересно е, че при последната група в системата на ранния праславянски действието има псевдообект – допълнение за източник на възприятието (срв. Добрев 1982: 72), или по-общо за семантиката на този тип глаголи се използва и терминът „неефективна преходност“ (срв. по-подробно Красухин 1990: 81; по-рано у Бенвенист 1974: 210–211). По тази особеност глаголът *имѣти* е сходен с тях, защото също е псевдотранзитивен, т.е. има пряко допълнение (във вин. пад.), но не може да образува страдателна форма, при която то да изпълнява ролята на подлог в пасивни конструкции. Това качество на глагола *(j)ѣmѣti се запазва до най-ново време и при съвременните наследници на праславянския глагол.

По своята семантична характеристика глаголите-наследници на посл. *(j)ьměti до най-ново време остават представители на групата на статичните глаголи, които Фр. Данеш нарича ситуативни, защото изразяват статично разбирани отношения като съществуване, разположение в пространството или принадлежност, носене на качество, идентичност, сходство, а „В повечето случаи тези отношения се изразяват и само от копулата *být*“⁸ (Данеш 1971: 194). Това отвежда към първичния семантичен потенциал на глагола, който вероятно го е доближил до групата на атематичните глаголи и формално, особено предвид семантичните взаимодействия с *бъти*.

1.2.1.1.2. По морфологичния показател на **словоизменението** глаголът *имѣти* в старобългарски вече е присъединен към групата на атематичните глаголи, които в онзи период са само пет на брой и ярко се открояват от останалите по своите формални белези. Неговото място сред тях обаче си остава специфично, защото той съдържа тематична гласна -а-, т.е. етимологично погледнато вероятно не трябва да се разглежда като атематичен, но пък окончанията му показват съвпадение с атематичните. Съставът на засвидетелстваната в старобългарския език група на атематичните глаголи включва: *бъти*, *ѣсти*, *вѣдѣти*, *дати* и тематичния *имѣти*, който обаче има едновременно тематична гласна и атематични окончания. Това са представителите на, по думите на И. Добрев, „праславянското атематично спрежение, от което в старобългарски са останали нищожни следи“ (Добрев 1982: 56).

На първо място сред формалните особености на групата е окончанието за 1 л. ед. ч. сег. време -мь, пряк наследник на и.-е. окончание за 1 л. ед. ч. сег. вр. *-mi, което отчетливо я характеризира, макар и да е твърде малобройна в старобългарския език. Въпреки че е застъпено само в тези 5 глагола, в системата на езиците като цяло окончанието -мь именно благодарение на атематичните глаголи не само че не изчезва напълно в резултат на възникването на носовките (чрез сливане с предходната дълга тематична гласна в нововъзникващите носовки), а напротив – в следпраславянския период проявява тенденция към експанзия и завладяване на цели нови спрежения в историческите фази от развоя на самостоятелните славянски езици. От интересующите ни три езика в бълг. навлиза в III (-а-) спр., а в част от западнобългарските и югоизточните говори – и в цялата глаголна система (срв. Мирчев 1978: 308–309; Ницолова 2008: 33), в чешки – в IV (-i-) и V (-а-) спр. Единствено в руския окончанието -мь се запазва само в част от останките от атематичното спрежение, а *иметь* дори във формата за 1л. ед.ч. сег.вр. е с окончание **име-ю**, характерно за тематичните глаголи.

При формалното съпоставяне на съвременните форми б. *имам*, *имат*, р. *иметь*, *имею*, *имеют*, ч. *mít*, *mám*, *mají* историческата общност на ко-

⁸ Ve většině případů se tyto vztahy vyjadřují též pouhou sponou *být*.

рена между различните форми на инфинитивно-претеритната и сегашната основа изцяло се неутрализира. Настъпилите фонетични и словообразователни промени в рамките на всеки от езиките стават причина за сериозните формални разминавания в съвременните форми на съответните глаголи в трите езика. Докато в български и чешки сегашната основа е продължение на старобългарската сег. основа, в руски формите за сег. вр. са образувани от инфинитивно-претеритната основа на *ѣ* > р. *е*. В чешки, който пази диференцираната употреба на двете основи, в резултат на квантитативно редуване и монофтонгизация на *-ie* > *-í* различието между инфинитивната (*mí-t*) и претеритната (*mě-l*) основа се задълбочава, а в български основната гласна *-а-* завладява и миналата основа. Впрочем, както видяхме, преходът на аористната основа в сегашна се осъществява в по-ранна епоха, при самото формиране на глагола **(j)ьměti*. В руски дори вместо основната морфологична отлика – специфичното атематично окончание за 1 л. ед. ч. при глагола *иметь*, наблюдаваме регулярното окончание на тематичното спрежение *-ю*, присъединено към инфинитивно-претеритната основа. Може да се обобщи, че при запазена етимологична идентичност формалното съвпадение в трите езика се е ограничило практически само до фонемата *-м-* в корена, или от синхронно гледище можем да говорим за формално непресичане (тип В' по систематизацията на Червенкова 2011: 50) при съвременните наследници на праславянския глагол, т.е. необходимо е да ги разглеждаме като самостоятелни форми, независимо от етимологичната общност.

1.2.1.2. Формално-семантична характеристика в историческа перспектива

Определянето на съвременните български глаголи от ядрената и неядрената част на семантичното поле на притежанието извежда на преден план особената им връзка със старобългарската група на атематичните глаголи. Два от тях – идентификаторът *имѣти* и каузативният *дати* принадлежат към нея най-късно от старобългарската епоха, *възѣти* е префиксален дериват от споменатия сроден с *имѣти* глагол *ѣти* (а неговият видов корелат *възѣмати* проявява сходство с другия сроден корен *имати*), както и *отѣѣти* (> *отнема*), *приѣти* (> *приема*), *зѣѣти* (> *заема*), които могат да бъдат разположени в следващата, условно казано, най-близка зона до ядрото на полето (можем да говорим за разширено ядро на семантичното поле на посесивността, включващо семантично най-близките до ядрения глагол каузативи, докато техните деривати остават в близост до ядрото на полето, но извън него).

Във формално и семантично отношение от особена важност е глаголът *възѣти*, образуван с помощта на представката *възѣ-*. При него словообразователната структура за трите езика изглежда по един и същи начин, но подобно на изходния глагол *имѣти* и тук настъпват фонетични промени, които са

причина в съвременното състояние на трите езика да се наблюдават отново формални различия, които можем да характеризираме като отношения на не-пресичане. Първоначалната структура, формирана от корен *ѡ-*ти с помощта на исторически продуктивната представка *vъz-* (статистическите данни от отделните старобългарски речници варират в доста широки граници – от 860 подобни образувания в речника на Фр. Миклошич до 190 в Старобългарския речник, издание на БАН – срв. Бояджиев 2013), несъмнено е идентична, но дори само в българския език след еровите промени тя се появява в няколко варианта. От една страна, *-ъ-* от представката *vъz-*, макар и в слаба позиция, в българския език обикновено се запазва под влияние на граматичната аналогия, за да се избегне възникването на варианти във формата на представката (срв. Тотоманова 2009: 9–17). В случая с глагола *vъzати* обаче това правило се нарушава, т.е. наблюдават се форми с изпадане на *ѡ* от представката. Освен това и там, където се запазва, ерът може да се развие в *-о-*, срв. формите с *-о-*, цитирани от Бояджиев 2013: 243–244). Т. Бояджиев цитира именно този глагол като пример за сричково прегрупирание: *vъz-ѡмѡ > vъ-zъ-мѡ*. В същото време в чешки и в руски представката се развива в съответствие с правилото на Хавлик за отпадането и вокализацията на еровете и ерът в слаба позиция отпада, но там, където попада в силна позиция, се вокализира (срв. ч. *vzít – vezmi*; р. *взять – возьму*). В резултат на нееднаквите промени в съвременния български език и при двата члена на видовата двойка формите са с изпаднал *ѡ*: *взема, вземеш – вземам, вземаш*, но не са се запазили форми с вокализиран ер в силна позиция **возма, *возмеш/*възма, *възмеш* (абстрахираме се от диалектните форми *узнем, узмеш*), а разговорните и диалектни форми са се развили именно в духа на сричковото прегрупирание, с опростяване на началната група съгласни *> зем-а*. В историята на чешкия език пък представката *vъz-* *> vz-* в този си вид става част от главното формално ядро, около което започват да се развиват и разрастват словообразователните средства за формиране на грамемата ‘свършен вид’ (Лампрехт, Шлосар, Бауер 1984: 330–334), включително интересуваният ни глагол *vzít*.

Най-устойчив във формално отношение се оказва глаголът *дати*, при който формалната близост между трите езика е най-голяма, в най-голям брой от съвременните спрегаеми форми се проявява съвпадение, а наблюдаваните различия се отнасят до главните особености на спрежението за цялата езикова система, като например отпадането на инфинитива в български, запазването на окончание *-т* за 3 л. ед.ч. сег.вр. в руски или развитието на специфични форми за 3 л. мн.ч. в чешки:

	Ед. ч.			Мн. ч.		
	б.	р.	ч.	б.	р.	ч.
1 л.	дам	дам	dám	дадем	дадим	dáme
2 л.	дадеш	дашь	dáš	дадете	дадите	dáte
3 л.	даде	даст	dá	дадат	дадут	dají

Макар и етимологично нееднородна, що се отнася до формалнословно-образователните процеси, групата на атематичните глаголи показва забележителна устойчивост на спрежението (с изключение на руския език), което по-късно повлиява споменатите големи групи глаголи в чешкия и българския език. Запазването на част от ключовите особености като окончанието за 1 л. ед.ч. сег.вр. -мъ дава основания да предполагаме, че не само фонетичните условия обуславят тези особености, а че глаголите са изразявали определена семантика, която не е била присъща на останалата част от глаголната лексика и е започнала да се възприема като характеристика на този тип спрежение. Въпреки близостта с глаголите за състояние, като цяло последните са несравнимо повече от атематичните глаголи и ги включват в своето множество, т.е. противопоставянето между тях има характер на привативна опозиция. Освен това те имат отношение и към изразяването на неотделима принадлежност, която пък от своя страна също е част от семантичното поле на посесивността. Нещо повече – след възникването на носовите гласни в края на праславянската епоха окончанието -мъ започва да се осъзнава като етимологически различно в сравнение с окончанието при останалата глаголна лексика и това позволява неговата експанзия към другите спрежения.

Ако се вземе предвид представата, довела до формирането на метода на синхронните срезове в историческото проучване, според която различните форми в езиковата система в различни моменти от развитието на езика могат да участват в различни негови подсистеми, като постепенно преминават от една в друга под въздействие на новите семантични потребности, установяваме, че за праисторическите периоди се реконструира значителна по обем група на атематичните глаголи. В старобългарската епоха тя се редуцира само до посочените по-горе 5 глагола, след което, в процеса на развитие на отделните славянски езици, някои от формалните показатели се разпространяват вторично и върху други групи глаголи (както става в българския и в чешкия език). От това може да се заключи, че формалните промени, настъпващи в рамките на атематичните глаголи, са свързани с изразяването на различна семантика за периодите, характеризирани от различни формални особености. Тези обстоятелства позволяват да предположим, че в старобългарската епоха посесивните глаголи са били в процес на дооформяне като относително по-ново семантично поле (срв. напр. у Начева-Мар-

ванова 2009: 14–15) и по тази причина във формално отношение тясно са си взаимодействали с атематичните глаголи, към които са спадали дати и допълнително присъединеният имѣти. В определен момент от старобългарската епоха атематичното спрежение вероятно е било формален показател за състояние на близост, принадлежност (както и произход – срв. Петров 2017) или физическо взаимодействие (срв. с ѣсти, вѣдѣти), които впрочем се реализират със сходни изразни средства и в съвременните славянски езици (срв. напр. Куна 2012: 15–18).

Освен това обаче заслужава внимание обстоятелството, че именно в групата на атематичните глаголи се формират средствата на предикацията, наричани в граматичната литература спомагателни глаголи (тук спада напр. *съм* < *бѣти*), които участват активно при създаването на нови формално-граматични категории в по-нататъшния развой на езика (включително в най-ново време – срв. Начева-Марванова 2009: 15 за т.нар. окзилиаризация на чешкия глагол *mít*; впрочем, този процес засяга голям брой от славянските езици в широки диалектни ареали – срв. напр. Георгиев, Вл. 1978: 13, Леков 1978: 31 и други автори, на чиито мнения се спираме по-нататък). Във всеки случай при изграждането на семантичното поле на притежание-то, както и при създаването на т.нар. предикаторизатори⁹ тяхното участие е несъмнено.

1.2.1.3. Взаимодействие между форма и семантика

В най-ранните исторически засвидетелствани фази от развоя на славянските езици глаголите имѣти и дати представят съществена част от синтактичните средства за изразяване на волунтативна модалност в старобългарския език, където с тяхна помощ се образуват конструкциите: *дано ѣстѣ* / *дастѣ* *сѧ* + дат. п. + инфинитив; *дати* + дат. п. + инфинитив; *имѣти* + инфинитив; *имѣти* + вин. п. + инфинитив; *нѣждѣ* + *имѣти* + инфинитив; *трѣбѣ* + *имѣти* (срв. Вечерка 1985: 30–32). Част от тези употреби получават по-нататъшно развитие в интересующите ни езици, като на базата на продължаваща формализация се развиват съвременни техни граматични употреби, получили вече пълна формална и семантична завършеност в процеса на историческото развитие на трите езика. Така например оформянето на бъдеще време при глаголите на базата на съчетанията на конструкции от глагол или съществително с модално значение + инфинитив е вече засвиде-

⁹ Терминът е характерен за чешката граматико-семантична теория, където се използва за означаване на глаголите, участващи във формирането на именни предикати. Чрез него се изразява отслабеното семантично участие на глагола в референтното значение на предиката, където той реализира преди всичко формалните глаголни категории, необходими за предикацията, докато основната част от семантиката се носи от предикатното име или именна група (срв. напр. Грещъл, Карлик 1998: 28). В такъв смисъл той трябва да се разглежда като синоним на термина *спомагателен глагол* (auxiliary) от областта на морфологията.

телстван процес в старобългарския език (срв. Пацнерова 1964). При това в него, дори и при сравнение със старогръцките оригинали на старобългарските преводи, е трудно да бъде прокарана рязка граница между модалната и чисто темпоралната семантика, тъй като самият характер на текстовете с добре застъпения момент на пророческо изказване предполага размита семантична граница между модалност и темпоралност (срв. подробната аргументация у Паласова 2005). Това още веднъж показва сложността и постепенния характер на формиране на новата грамема бъдеще време в рамките на съществуващите в системата формални средства, особено при нововъзникващите аналитични форми.

В това отношение българският език заема по-особено място сред разглежданите от нас езици, защото постепенното историческо формиране на аналитичния строеж на важна част от неговите морфологични особености се извършва с помощта на различни средства за създаване на новата система. Сложните именни предикати, оформяни с помощта на различни предикаторизатори (или глаголни оператори по терминологията на Попова А. 2008: 15–31) играят значителна роля в този процес. Според А. Попова те обобщават формалните показатели на новата глаголна система в 2 нови опозиции: динамика/статика и агресивност/пациентивност, които са възникнали още в старобългарския период, за да достигнат пълното си развитие преди формирането на новобългарската книжовна норма (Попова А. 2008: 70–99). Значителна част от аналитичните форми са характерни за глаголната му система.

В процеса на формиране на общата за всички славяни, но специфична за цялото семейство на славянските езици разгърнатата категория вид на глагола, част от атематичните глаголи се сдобиват с корелати от свършен вид (като в български този процес е силно граматикализиран, т.е. видовата опозиция често е само формална, без семантична разлика (напр. *ям* – *изям*). Но не са малко примерите и за дълбоки семантични различия при префиксацията (*дам* – *подам*, *предам*, *продам*, – срв. Ницолова 2008: 36; ч. *dát* – *předat*, *vydat*, *odevzdat*, р. *даць* – *подать*, *передать*, *продать*, *есть* – *съесть*), но два от основните – *взѣти* и *имѣти* остават без свършен корелат (ако се абстрахираме от специфичното развитие на чешкия език, на което ще се спрем при анализа на емпиричния материал).

Нещо повече, сродният с *имѣти* глагол *ѣти*, означаващ детерминирано действие, и потенциален кандидат за видов корелат на *имѣти*, остава със значение по-близко до изходното ‘хващам’ и не формира видова двойка с *имѣти*, въпреки тяхната обща етимологична и семантична изходна база и потенциална възможност за образуване на видова двойка. Същевременно в историята на чешкия език същият глагол (подобно на *býti* и *míti*) участва в образуването на съставни възвратни предикати с фазово значение ‘започвам

да...’, срв. б. *залоуя се да..., захуана се да...* (напр. в Далимиловата хроника *je sě + inf.* ‘започна да...’), с което се доближава до развиващите се спомагателни глаголи. При него са интересни именно употребите на възвратните му форми, свидетелстващи по-скоро за изразяване на отношение в по-широк смисъл, което не е било далеч от посесивното значение (за близостта на посесивното значение до средствата за изразяване на сложни отношения като волунтативна модалност срв. Вечерка 1985: 31, а за динамичната и деонтична модалност – Паласова 2005: 149–152). В тази посока може да се тълкуват стчеш. употреби на глагола *jěti* ‘хващам, държа’ (etimологично тъждествен със стбълг. ъти), etimологичната му близост с *jmieti*, като освен с това си значение в старочешки той участва с възвратната си форма в състава на сложни предикати за изразяване на ингресивна семантика: *jě sě smieti* ‘започна да се смее’, *Bratr jeho jě sě jemu záviděti* ‘Брат му започна да му завижда’ (аналогично на съвр. б. *взе да се смее, взе да му завижда*, на които ще се спрем в по-нататъшното изложение). Същевременно изходното му значение ‘хващам’ е засвидетелствано и в текста на Далимиловата хроника – *některé jechu na běhu* ‘хванаха някои докато бягаха’. В хронологически по-късни старочешки текстове първото (възвратно-ингресивно) значение не е засвидетелствано, а в съвременния чешки, както и в останалите славянски езици, този корен изобщо е престанал да се употребява самостоятелно, съществува принципно само в префигираните глаголи, образувани от него – *přijmout, podejmout, pojmout, ujmout se* и т.н. Последното обстоятелство може да бъде мотивирано както от фонетичната му неизразителност (дори „недостатъчност“) поради малкия брой фонем и възникналата омонимия с форми на глаголите *býti* и *jmieti*, така и от потенциала му да изразява цялостни и ограничени действия, които в процеса на историческото развитие се закрепват трайно към префигираните глаголи и започват да се осъзнават като функция на префикса. Изходното значение на корена – ‘хвана’ – в съвременния чешки език е преминало върху глагола *chytit*¹⁰, а ингресивното значение – върху *začít*, чийто фонологичен състав е значително по-изразителен и значим по количество. Подобно развитие той претърпява и в руския език, където *поймать* ‘хвана’ носи първоначалното значение на ъти, но вече в префигирана форма, както и съществителното *уйма* ‘голямо количество от нещо’ (срв. Фасмер 1973) и др. Важното модифициращо значение на представките при неговите деривати вероятно е причината за добре известното разпадане на etimологичното му гнездо.

Както показва по-късното развитие, имаме основания да смятаме, че потенциалът на глаголите **(j)ьměti*, **(j)ьmati* и **jěti* е бил зависим от спе-

¹⁰ Повече подробности за историческото развитие на семантичния потенциал на чешкия глагол *mít* вж. в Младенова 2009: 387–388.

цифични изразни потребности, които са причина за формалните отлики помежду им, и които не са благоприятствали свързването им във видови двойки. Специфичната семантика на състоянието, което остава неограничено във времето, при **byti* и **(j)ьmĕti* е способствала след превръщането на вида в задължителен формален показател на глаголната система те да останат (поради своята немаркираност по отношение на показателите ‘цялостност’ и ‘ограниченост’) само в рамките на несвършения вид (срв. дефинирането на видовите значения за славянската видова система у Бондарко 1990: 5, 17–21). Техни корелати възникват само в рамките на морфологично изразената и прозрачна като вътрешна форма категория „итеративност“ или още „множественост на действието“ по терминологията на С. Бозова (1994: 70–71) – срв. стбълг. *вѣзвати*, р. *бываѣтъ*, ч. *bývat*, *mívat*, която е представена в новобългарския език само като реликт и с ново значение.

1.2.1.4. Екзистенциална и посесивна семантика

Както отбелязва Е. Бенвенист, и при екзистенциалната, и при посесивната семантика в едни индоевропейски и неиндоевропейски езици се наблюдава употреба на глаголи от корена **es-* ‘съм’, а в други – от лат. *habeo*, фр. *avoir* ‘имам’, като посвещава специално внимание на използването на глагола *съм* за изразяване на притежание (Бенвенист 1974: 209–213). Интересен е примерът, цитиран в неговата работа, с африканския език еве (Того – цит. по Вестерман), където буквалният превод на *имам* е представен като ‘быть в руке’ (сродно със стбълг. *ѣти*, или раннобълг. *дръжати*, както и със съвр. р. *держать в руках*). Нещо повече, според реконструкцията на най-старите значения на индоевропейския глагол **es-* ‘съм’, изведена от Иванов и Бугман, той е имал едновременно екзистенциално и посесивно значение, което е по-старо дори от копулативното му значение (цит. по Савицки 2005: 261–262). В този дух Н. Савицки разглежда изразите с *habeo* като първоначално по-рядко срещани и по-късни като време на разпространение от руските изрази от типа *у меня/мне есть...*, *мне нет...* Според него те изразяват притежание в много широк абстрактен смисъл. Към този тип изрази той отнася и дррус. *єсть ли отпѣскѣ изъ Царѣграда богатѣямъ*, запазени до съвременната епоха във фразеологични единици като р. *Бранить есть кому*, *кормить некому* ‘има кой да ругае, няма кой да изхранва’, ч. *Komu není rady, tomu není potoci* ‘който не приема съвет, за него помощ няма’, като поставя възникването на изразите с *имам* в пряка зависимост от развитието на копулативна функция при *съм*. Според него тази зависимост е породила необходимостта посочените изрази от типа *вѣзти* + им. пад. + дат. пад. да се разграничат от случаите на копулативна употреба на *быть* (Савицки 2005: 263–265). Такова развитие е възможно да даде резултата, който наблюдаваме в съвременните славянски езици – пъстра мозайка от екзистенциални и посесивни

употреби и на *съм*, и на *имам*, които обаче рядко съвпадат в сходни прагматични условия (срв. Младенова 2007), тъй като са резултат от относително късно развитие, по време на индивидуалния им развой в следпраславянския период. Разбира се, не бива да се забравя и трайно съществуващата екзистенциална функция на **es-* ‘съм’, документирана също от сравнението му с **ues-* ‘живея’, където единствено предпоставеният формант *-ѹ-* изразява разликата между тях (срв. Красухин 1990: 82). Изобщо близостта между посесивност, екзистенциалност и локализация е подчертавана многократно при изследването както на посесивността, така и на екзистенциалността, границата между които е доста размита (срв. Куна 2012: 51–58 и посочената там литература). Тя проличава и в съществуването на посесивно-каузативни глаголи и паралелни на тях именни образувания като б. *добия*, *придобия*, *добитък*, ч. *nabyt* ‘придобия’, *pozbyt* ‘загубя’, *dobytek* ‘добитък, нещо придобито’, *dobyvatel* ‘завоевател’, р. *добыть* ‘завоювам’, *добыча* ‘плячка’.

Особено внимание заслужава схващането за съвременната семантика на безспорно посесивните руски изрази от типа *у меня (есть)...* (т.нар. *у-конструкции*), интерпретирани като „конструкции посесивного наличия“, за които се приема пространствена интерпретация на посесивността (срв. Лайънс 1977: 722–723; Арутюнова, Ширяев 1983: 14–16, 142–186; Селиверстова 1982, 26–27; Иванова, Е. 2009: 114–115). Тя дава възможност притежанието да се изрази като конструкция от *у N + быть + именна фраза*, чийто първи член се дефинира като пространство от разнородни обекти, представящи микросвета на едно или повече лица, т.е. „личностное пространство N“, различно от конкретно физическо пространство (Бозова 1994: 84–86). При анализ с чисто синтактичен подход към съвременния руски език конструкциите, изразяващи притежание, проявяват пълно формално сходство с екзистенциалните (Арутюнова, Ширяев 1983: 14–15), а различията между двата типа проличават едва при семантичния анализ. Това формално отношение между двата типа конструкции може да се разглежда като общо недиференцирано съществуване на двете семантични категории – посесивността и екзистенциалността. При съпоставително изследване преводните съответствия дават възможност за по-отчетливо открояване на разликите на семантично равнище въпреки формалното сходство в рамките на руския език.

Граница между посесивното и екзистенциалното значение може да се прокара на базата на сравнението между руски и чешки посесивни и екзистенциални употреби. В чешки съществува употреба на предлога *u*, която е формално сходна с руската *у-конструкция* (*Je to u tebe? Mám to u sebe.*), но нейното значение си остава чисто локативно и не може да бъде трансформирано в посесивно, както в руски. При сравнение на сходни по състав

пропозиции различни техни словоредни варианти се оказват съществено различни от семантична гледна точка:

(1)	р. У меня ключ.	-
(2)	Ключ у меня.	ч. Klíč je u mě.
(3)	У него будут деньги.	-
(4)	Деньги будут у него.	Peníze budou u něho.

Разликата тук е в това, че изречения (1) и (3) са посесивни и техен превод на чешки с предлог **u** не е възможен. Единственият възможен техен превод на чешки език е с помощта на глагол *mít* (*Já mám klíč. On bude mít peníze.*). Изречения (2) и (4) са локативни и в тях употребата на предлога **u** в чешки е естествена и очаквана, като словоредната схема в двата езика остава идентична. Така в чешки разликата между посесивното и екзистенциалното значение се изразява както с присъствието/ отсъствието на предлог **u**, така и с разликата между глаголите *být* и *mít*, докато в руски тя се изразява само чрез словореда (срв. по-подробно Младенова 2013). Изобщо за руския език и в други случаи се наблюдава значителна смислоразличителна натовареност на словореда.

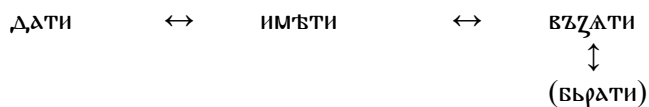
Особен интерес в руски представя значението на **у**-локализатора, характеризиращ най-близката до човека предметна сфера, където значението му е изключително посесивно, за разлика от случаите с употреба на **на**-локализатор, който означава само, че субектът има външен контакт (в конкретния пример 'е облечен') със съответната дреха или се докосва до предмет, но не дава информация за притежателя – *На Тане котиковая шуба* х *У Тани есть котиковая шуба* (пример и класификация от Арутюнова, Ширяев 1983: 149). Това състояние в руския език отново отвежда към старинни пластове, отразяващи притежанието не с максимално абстрактната семантика 'притежание', както при *иметь*, а с форма, изразяваща пространствен или физически контакт, непосредствена близост. По тази формална и семантична особеност руският съществено се различава от другите два езика, които са обект на съпоставка в настоящата работа, и изобщо от останалите славянски езици. Дори руският ракурс към разглежданата проблематика позволява, както видяхме, притежанието изобщо да бъде отнесено към синтактичните средства за изразяване на екзистенциално значение (срв. групирането, представено у Иванова, Е. 2009: 114–115). Съществена роля за общата оценка на притежателното значение играят случаи със словоредни варианти като при горепосоченото сравнение с чешки, както и преводните им съответствия с изразите с глагол б. *имам*, ч. *mít*, при които субектът не може да бъде разглеждан като локативен елемент (пак там, с. 115). Отсъствието обаче на други формални белези при **у**-конструкцията, освен слово-

реда, не нарушава семантичната еднозначност на посесивната семантика за носителите на руския език. Широката употреба на *у*-конструкцията не пречи на употребите на глагола *иметь*, чието значение е специализирано за посесивното значение.

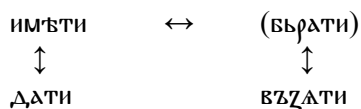
1.2.2.1. Първо разширение на ядрото на семантичното поле

При сравнение на старобългарското състояние в абсолютното ядро на семантичното поле на притежанието с картината, която представят съвременният български, чешки и руски език, установяваме, че три групи глаголи образуват симетрично **разширено ядро на семантичното поле** на притежанието – централен остава *имам* < имѣти (за р. и *у*-конструкцията), а *давам* (< *дати*) и *вземам* (< *възѣати*) образуват семемии, разширени с каузативна сема като негови корелати. Формата на каузативната сема може да се обобщи като ‘промяна на състоянието/посесивното отношение’, тъй като каузативността в областта на посесивните отношения изразява действие, довело до изменение, в нашия случай най-често в отношението с посесума. По тази причина Б. Хайне ги нарича акционални, тъй като, за разлика от *имам*, означават не трайно състояние, а действие, насочено към промяна на състоянието.

Извън ядрото, но все пак в посесивното семантично поле може да бъде включен и стбълг. глагол *върати*. Неговото положение е специфично, той е представен с минимален брой употреби в стбълг. паметници (срв. по-подробно Младенова 2016), като същевременно участва в подсистемата на итеративните глаголи с допълнителната си формално-граматична сема ‘повторителност на действието’. Неговите наследници в руския и чешкия език (р. *братъ*, ч. *brát*) несъмнено участват в ядрото на семантичното поле на притежанието в съответния съвременен език като несвършен корелат на *взема* + допълнителната формално-граматична сема ‘повторителност на действието’, докато в новобългарски нейната семантика остава извън ядрото на семантичното поле на притежанието, по-близо до първичното значение на *ѣти*. Така за старобългарски като ядро на лексико-семантичното поле се оформя:

а след възникване на видовите опозиции като важен семантично-формален белег:

В съвременния български език поради специфичното значение на глагола *бера* (чиито причини вероятно се коренят в цялостния развой на глагола

ната система и изискват допълнителни проучвания) разширеното ядро на семантичното поле на посесивността се преоформя, глаголът *бера* остава извън него, като същевременно станалата системна и структурообразуваща за глаголната система видова опозиция увеличава броя на участващите в ядрото глаголи с вторичните имперфективи, образувани от коренните глаголи, които са осмислени като единици от св. вид:

дам/давам ↔ имам ↔ взема/взимам

За съвременния чешки език можем да конструираме това ядро отново с отчитане на видовата опозиция, която също е системна и структурообразуваща, като в нея се включва и членът на подсистемата на итеративните глаголи:

dát/dávat ↔ mít ↔ vzít/brát

Тук видовата опозиция в групата на глагола *взема* не е напълно симетрична на българската, защото глаголът *brát* не е само видов корелат на *vzít*, а реализира и допълнителната сема 'повторителност на действието', като освен това двата глагола не са етимологично тъждествени. При *dát/dávat* имаме вторична имперфективация, както в български.

За съвременния руски език също имаме системна и структурообразуваща видова опозиция, формирана с участието на итератива *брать*. Руският език обаче, който по отношение на итеративността проявява по-голяма близост до чешкото и до праславянското състояние, запазва и специфичното синтактично средство за изразяване на посесивност с конструкция, в която участва глаголът *быть*: *у меня/тебя/него/нее/ нас/вас/них (есть)/был/будет*, в която глаголът *быть* при употреба в сегашно време най-често е представен в нулева степен (Ø). В резултат на това в съвременния руски наблюдаваме два варианта за изразяване на посесивността в абсолютното ядро, като единият от тях е с активна концептуализация (*иметь*), а другият – с пациентивна (*быть* + *у*-конструкция). Това положение в абсолютното ядро на семантичното поле на притежанието има отношение към вътрешноезиковата синонимия, а не към образуването на видови двойки:

дать/давать ↔ иметь/у меня (есть) ↔ взять/брать

Във всеки от трите езика, както споменахме, възникват и специализирани (еднозначни, моносемични) синоними на *имам*, изразяващи притежанието като специализирана реализация на индивидуалната посесивна сема: б. *при-тежавам* (+ пряко доп.), *разполагам* + *с*, р. *обладать* (+ твор. пад.), *располагать* (+ твор. пад.), ч. *vlastnit* (+ вин. пад.), *disponovat* (+ твор. пад.). Както се вижда, те се различават както по своята етимология, така и по граматичното си управление, защото потребността от специализиран глагол, най-вече във връзка с правната сфера, възниква относително късно, по време на самостоя-

телното съществуване на трите езика, и попълването на системата с нови изразни средства се извършва под влияние на специфични социо-културни фактори за всеки от тях. В зависимост от конкретните исторически обстоятелства в трите езика за основа е използван различен домашен (в чешки и един зает) корен, на базата на който е оформена основата на специализирания глагол. Като цяло вътрешната структура на специализираните глаголи е относително прозрачна в сравнение с ядрения глагол и свидетелства достатъчно ясно за етимологията на всеки от тях. Тъй като определихме простата семантична структура, съставена само от посесивна сема, като критерий за принадлежност към ядрото на полето, специализацията на тези глаголи, както и парадигматичните им връзки с ядрения са причина те също да бъдат отнесени към ядрото на посесивното лексико-семантично поле.

1.2.2.2. Типове употреби на ядрените глаголи

От съдържателна гледна точка регистрираните в основния корпус канонични старобългарски текстове употреби на глагола имѣти имат паралели в съвременните употреби на *имам* в българския език, на *mít* в чешкия език и на *иметь* в съвременния руски език. Обобщено те образуват 4 групи:

а) посесивни употреби (структурирани по-нататък в семантични подгрупи с оглед на нюансите в изразяваната посесивност) – като ЛСВ₁

б) екзистенциални употреби – ЛСВ₂

в) граматикализирани употреби за изразяване на темпорални и модални значения – ЛСВ₃ и

г) за означаване на душевни и физически състояния чрез глаголно-именни групи с участието на абстрактни съществителни, които имат паралели в съвременни фразеологични единици (ФЕ), вероятно развили се на базата на посочените старобългарски съчетания (както споменахме, тук спадат средствата за изразяване на състояние, към които се отнасят и тези за физическо и душевно състояние) – ЛСВ₄.

Интерпретацията на последния тип употреби не е еднозначна. Ако се приложи стесненото разбиране за фразеологичната единица, те могат да бъдат разглеждани не като ФЕ, а като проява на различен тип лексикална съчетаемост (срв. Радева 1977: 118–119). Нашият подход към тях като към ФЕ се опира върху засилената им повтораемост в писмената и устната реч, която дава основания да ги разглеждаме като фразеологизирани. Подобен подход е характерен и за чешката езиковедска традиция (Чермак и кол. 1983: 10–11; Грегор 2008; срв. също Ханкс 1988: 421–425).

Както се вижда, посочените по-горе четири групи употреби не са оформени на базата само на един последователно прокаран критерий, гарантиращ семантичната им однородност. Те са абстрахирани от наблюдаваните действителни употреби, съществуващи в реализирани дискурси (срв. Мла-

денова 2008) под въздействието на разнородните фактори, действащи в естествените езици. Така при обособяването на тези групи употреби намират реално приложение два критерия. Единият от тях е чисто семантичен и въз основа на него се отделят екзистенциалните и посесивните значения, критерий за което е не само интуитивният подход, но и резултатите от компонентния анализ на значението им. Тях можем да разглеждаме като референтно различни семантични реализации най-вече на глаголите-наследници на праславянския **jъměti*, чиято дистрибуция в съвременните славянски езици е модифицирана неколkokратно в течение на историческото им развитие.

Вторият критерий е по-скоро количествен и при неговото прилагане се обособяват граматикализираните и фразеологизирани значения. Това не означава, че се има предвид само честотата на употребите им. Става дума за обособяване на нови граматикализирани значения в резултат на засилената им употреба в определен тип конструкции (което води до граматикализация), или в съчетания с повишена повторителност в речта (което води до фразеологизация). Едновременното прилагане на тези два различни критерия позволява при ЛСВ₃ и ЛСВ₄ да се откриват прояви на първичната глаголна семантика, които не са изчезнали при семантичните трансформации от първичните ЛСВ. Погледнато в историческа перспектива, последните две групи значения са се развили на базата на количествено нарастване на определени типове употреби със специфични нюанси в значението, които в интересующите ни езици са били първоначално прагматично (ситуативно и контекстово) обусловени, а впоследствие, при нарастване на броя и стереотипизацията на употребите, преминават в граматични или фразеологични.

Във връзка със съвременното състояние, анализирано в синхронен план, и с оглед на идеалния аспект на взаимоотношението между езиковите средства и носителите на даден език, на значението на количествения фактор под натиска на изразните потребности на продуктора на текста се спира В. Хлебда (2003: 99–101). При него обаче този обективно съществуващ фактор на езиковия развой се разглежда само в (разширените) рамки на фразематиката. В нашия случай с оглед на историческата перспектива тук включваме и граматикализацията, която е естествено следствие от пълната автоматизация на определени типове употреби, възникнали първоначално като прояви на изходния семантичен потенциал на интересующите ни глаголи.

Необходимо е да се отбележи, че и двете групи значения – граматикализираните и фразеологизирани – могат да проявяват определена градуалност, т.е. съществуват различни степени на граматикализираност (Ницолова 2008: 15) или фразеологизираност. Това се откроява особено ярко в рамките на дискурса, където дори чисто формалните морфосинтактични явления от типа на падежа и граматичния род могат да бъдат натоварени с прагматични

функции: „Можно сказать, что вся периферия грамматики прагматически окрашена“ (Норман 2009: 83–86 – формулировка, отнасяща се за съвременния руски език). И още: „Постоянное развитие языка приводит к тому, что в один и тот же период в нем соседствуют отмирающие и нарождающиеся явления.“ (Норман 2009: 89). Това твърдение може да бъде отнесено към всеки от историческите срезове, за които съществуват остарели, отмиращи явления от една страна, а от друга – зараждащи се нови процеси, които също се отнасят към „периферията“ в момента на своето зараждане. Такова явление в старобългарския език например е тенденцията бъдещи действия да бъдат изразявани с помощта на глагола *имѣти* + инфинитив, изразяващ волунтативна модалност. Първоначално тази конструкция е означавала и последователност във времето, която по-късно, с увеличаване честотата на употреба, се преосмисля и специализира като форма за изразяване на бъдещи действия. Тези форми се запазват и в съвременния български език (в употреби от типа на *имам да уча*, *имам да готвя*, носители на деонтична модалност, или от типа *има да ни разправя врели-некипели* – с динамична модалност – срв. Харалампиев 2002). Тук обаче при афирмативното значение в българския език не е достигната пълна граматикализация (не са възможни употреби като напр. **имам да дойда*, чиято семантика може да се изрази само под формата на напълно граматикализираното бжд. вр. *ще дойда*). За разлика от него негативното значение е достигнало до степен на пълна граматикализация (*няма да уча*, *няма да готвя*, *няма да ни разправя врели-некипели*, *няма да дойда*).

1.2.2.3. Въпросът за семантиката на глаголите в такива употреби има пряко отношение и към тяхната **морфо-семантична интерпретация**, и по-точно към разграничаването на двата основни граматични типа, в които могат да се реализират – като пълнозначен глагол или като спомагателен глагол/ глагол с копулативна функция (срв. напр. Косеска-Тошева 1990, където на базата на такава съпоставка се акцентува върху сходството в граматикализираната семантика на българските глаголи *съм* и *има*). В исторически план по отношение на българския език подобни мнения изказват напр. Ив. Леков (1978: 31) и Х. Беличова (1996: 20–23). За другите славянски езици тази проблематика обикновено се разглежда от гледна точка на синтаксиса в синхронен план и в такъв смисъл редица случаи се оказват изключително трудни за класификация (срв. напр. Гигер 2006: 363–365, а също и Куна 2012: 170–178).

Резултативната семантика например в чешкия език се реализира с помощта на два основни типа конструкции, образувани с помощта на глаголите *být* (*Okno je rozbité*) и *mít* (*Otec má polévku uvařenou*). Първият случай има точни аналози в съвременния руски и в съвременния български

език (б. *Прозорецът е счупен*, р. *Окно разбито*.) Вторият обаче е специфичен за чешкия език и употребите му експандират от разговорния узус към публицистичния стил и в крайна сметка към книжовната норма (срв. Начева-Марванова 2009: 172–181). Интересни са неговите паралели характерни за югозападните български говори, които са приети в съвременната македонска книжовна норма (*го имам имано, го имам дойдено*), за които М. Гигер основателно изтъква, че трябва да се разглеждат като достигнали максимална степен на граматикализация и кодификация (2006: 367), докато в чешкия език тези употреби не са постигнали официална кодификация. Изследваният от М. Гигер езиков материал съдържа и случаи на семантично противоречие между значенията на *mít* като пълнозначен глагол и употребата му с чисто граматична функция: *Je mi, jako bych tě měla již ztracenou*. ‘Чувствам се, сякаш вече съм те загубила.’ *Měl obě nohy amputované*. ‘Двата му крака бяха ампутирани.’, което е явен показател за напреднала степен в граматикализацията на тази употреба.

В такъв смисъл разглежданите от М. Гигер резултативни конструкции с *dostat* (тип реципиентски пасив: *Dostal jsem prémii přidělenou*. ‘Премията ми беше отпусната’, *Dostal jsem doporučen pobyt na venkově*. ‘Препоръчаха ми да поживея на село.’) и *mít* (определян от него като тип притежателен резултатив *mít uvařeno* за разлика от М. Начева-Марванова, която го определя като окончателно формиран перфект – срв. Начева-Марванова 2009) представят още веднъж склонността на глаголите с посесивна семантика да участват в създаването на сложни предикати (както в съчетание с имена, така и в съчетания с други глаголи – в случая с причастни форми). Констатираната от М. Гигер въздържаност на големи чешки авторитети да признаят разглежданите употреби като самостоятелна грамема (резултативно време на глагола, нов перфект) е мотивирана с това, че евентуална такава грамема не може да бъде отнесена към темпоралната система, а вероятно по-адекватно би било разглеждането ѝ като квазиграмема (в духа на теорията на И. Мелчук). Като допълнителен критерий за степента на граматикализация можем да изтъкнем стилистичната маркираност, чието наличие предполага съществуване на алтернативен избор за изразяване на съответното значение. За пълна граматикализация може да се говори само в случаите, когато липсва алтернатива, включително в областта на стила, за изразяване на съответното значение. Докато е възможно да се употребяват други, и то стилистично неутрални езикови средства за изразяване на даденото значение, неговата граматикализация не може да се смята за завършена. В това отношение различията между славянските езици са големи и засягат не само книжовните норми, но и диалектните и разговорни (евентуално субстандартни) форми на съществуване на езика.

1.2.3. Посесивността в славянските езици в съпоставителен план

Съпоставителният семантичен анализ на съвременните форми в трите езика в своята изходна фаза (с опора в отразеното от двуезични речници) показва устойчивост на исторически засвидетелстваното посесивно значение и изразяващите го лексеми.

А. При глагола *имам* това е в сила и в трите интересувачи ни езика. За разлика от промените във формата, довели до формалното разминаване в резултат на историческите фонетични и морфологични изменения, които споменахме по-горе, б. *имам*, ч. *mít* и р. *иметь* изразяват като основно посесивното значение, както стб. *имѣти*. Като се тръгне от съвременния български език и се приложи методиката на И. Червенкова (2011: 58–125), получаваме няколко лексикални двойки, свързани от семантична еквивалентност при изразяването на посесивни отношения:

(1) б. <i>имам</i>	р. у меня (есть)/ <i>иметь</i>
(2) б. <i>имам</i>	ч. <i>mít</i>
(3) р. <i>иметь</i>	ч. <i>mít</i>
(4) р. <i>иметь</i>	б. <i>имам</i>
(5) ч. <i>mít</i>	б. <i>имам</i>
(6) ч. <i>mít</i>	р. у меня (есть)/ <i>иметь</i>

Този тип еквивалентност между етимологично тъждествените глаголи в трите съвременни езика е най-отчетлива в рамките на посесивното значение (изразявано от ЛСВ₁), докато в останалите групи значения (на ЛСВ₂, ЛСВ₃ и ЛСВ₄) семантичните взаимодействия с етимологично различни глаголи са много по-значителни. Това дава основание да разглеждаме посесивното значение като основно при анализиранияте глаголи от ядрото на семантичното поле на притежанието, най-малко с оглед на периодите, от които имаме засвидетелстван текстов материал.

Както се вижда от посочените по-горе съответствия, от формална гледна точка освен фонетичното и морфологичното развитие, настъпило в трите езика, за диференциацията им играят роля и някои граматични промени като отпадането на инфинитива в български, както и синонимната на *иметь* посесивна у-конструкция в руски, която у мнозина автори се разглежда като частен случай на екзистенциалната (като означава наличие на някого/нещо в личното пространство на дадено лице). При Б. Хайне (1997: 91–93) тя е посочена на второ място в реда на неговите събитийни схеми на посесивността. Според нашата терминология двете синонимни средства за изразяване на посесивност в руски се различават по своята концептуализация – агентивна за *иметь* и пациентивна за *быть* + у-конструкция. В резултат на настъпилите исторически изменения можем да говорим за известна формална асиметрия между трите езика – на българския и чешкия глагол в опо-

зиции (1) и (6) съответства руска у-конструкция, по-рядко глагол *иметь*, докато на руския глагол *иметь* в опозиции (3) и (4) съответстват б. *имам* и ч. *mít*, а между български и чешки в основното посесивно значение имаме симетрично съответствие в (2) и (5).

Важно е да се подчертае цитираната вече употреба на предлога **u** в чешки, която формално съвпада с руската у-конструкция (*Je to u tebe? Mám to u sebe.*), но нейното значение в чешки остава чисто локативно и не може да се трансформира в посесивно, както в руски. Както видяхме, исторически общата за руски и чешки конструкция с предлог **u** в съвременния руски език се разпада на два структурно-семантични варианта, единствен формален показател за разграничаването на които в руски остава словоредът. От тях посесивната конструкция в чешки е изместена от предикативната употреба на глагола *mít*, докато в руски общността се запазва, а словоредът се натоварва със смислоразличителната функция между двете семантични реализации.

Различно е положението в българския език, където употребата на предлог **y** в разговорния узус е разколебана поради конкурентната хиперкоректна употреба на предлога **v** в условията на западните български говори. В тях предлогът **v** се произнася билабиално и звучи като **y**, така че двата предлога се сливат. Като цяло конструкцията с предлог **y** и в локативните значения в български е в отстъпление и това е съществена разлика между българския от една страна и руския и чешкия – от друга. Такова положение ни представят основните посесивни речникови значения, чиято семантика искаме да проверим върху материал от трите езика.

Б. Що се отнася до речниковите съответствия, семантиката и на другите глаголи от ядрото на посесивното семантично поле запазва основните си характеристики, наследени от праславянското състояние. На първо място разглеждаме *дам/давам* и *взема/взимам* като най-близки до ядрения глагол представители на разширеното ядро на семантичното поле на притежание-то. При тях опозициите са:

(7) б. дам/давам	р. дать/давать
(8) б. дам/давам	ч. dát/dávat
(9) р. дать/давать	ч. dát/dávat
(10) р. дать/давать	б. дам/давам
(11) ч. dát/dávat	р. дать/давать
(12) ч. dát/dávat	б. дам/давам

Тук те не са формално усложнени от съществуване на синонимна синтактична конструкция. За сметка на това в семантично отношение глаголите б. *дам/давам*, ч. *dát/dávat*, р. *дать/давать* развиват в трите съвременни езика различни допълнителни и преносни значения, на които се спираме по-долу и които показват сериозни различия в тях.

В. Другата група акционални посесивни глаголи от разширеното ядро на семантичното поле също показва известни различия при трите езика:

(13) б. взема/вземам	р. взять/брать
(14) б. взема/вземам	ч. vzít/brát
(15) р. взять	ч. vzít
(16) р. взять	б. взема/вземам
(17) ч. vzít	б. взема/вземам
(18) ч. vzít	р. взять
(19) р. брать	б. вземам/взема
(20) ч. brát	р. брать

Както беше отбелязано по-горе, българският език заема особено положение в сравнение с останалите славянски езици, тъй като семантичната консервативност в значението на глагола *бера* го оставя в периферията на семантичното поле на притежанието. Вероятно отсъствието на категорията итеративност в български също е допринесла за специализацията на значението му като коренен глагол, както и при диференциацията с деривата му *събирам*. Благодарение на засилената граматикализация на глаголният вид в българския език (срв. Ницолова 2008: 256–258) като видов корелат на глагола *взема* възниква вторично несв. *вземам*, при който не се изразява итеративност на действието. Поради отсъствието му от лексикалната семантика на глагола то може да се изрази изключително с помощта на допълнителни лексикални средства в рамките на синтактичната съчетаемост. В същото време в руски и чешки несвършеният корелат на ч. *vzít* – *brát* и на р. *взять* – *брать* развиват това значение, което поражда и определени ограничения в употребите, когато се търси пълно съответствие в преводното им представяне на български. И в старобългарския език употребата на коренния глагол *върати* с абстрактно посесивно значение е доста ограничена, речниците посочват само няколко подобни употреби и го разглеждат по-скоро като център на етимологично гнездо, отколкото като реално засвидетелстван несв. корелат на глагола *въззати*. Съществена роля за неговата оценка играе именно ограничената му употреба в старобългарските паметници, на която се спираме в следващата глава (срв. също и Младенова 2016).

ГЛАВА II

РАНЕН ПЕРИОД – ГЛАГОЛИТЕ ЗА ПРИТЕЖАНИЕ, ЗАСВИДЕТЕЛСТВАНИ В НАЙ-СТАРИТЕ СЛАВЯНСКИ ТЕКСТОВЕ¹

Проблемът за съпоставяне на данните от най-ранния период на отделните славянски езици се отличава с особена сложност от една страна поради факта на тяхната голяма близост през началния период от развитието на книжнината, а от друга – поради обективната ограниченост на съвременните възможности за проследяване на активните процеси в говоримата реч в отделните славянски области, където въздействието на старобългарската книжовна норма е задавало определени книжовноезикови модели като нормативни. При създаването на писмено зафиксирани текстове тези модели са били образец за подражание, който се реализира най-вече на морфосинтактично и синтактично равнище, защото именно в тях книжовните образци могат да се приемат като стилистична особеност, без да се възприемат като чужд или непонятен елемент. В това отношение предварително можем да очакваме, че употребата на глаголите от семантичното поле на притежание-то ще се окаже относително унифицирана в най-ранния период, достъпен за изследване в наше време, още повече че сакрални текстове като евангелските и изобщо библейските се отличават с максимална консервативност именно поради своята сакралност. Затова за чешкия и особено за руския език се ориентираме към текстове, които да бъдат по възможност максимално отдалечени от влиянието на основния корпус старобългарски паметници.

Разгледаният по-долу езиков материал от ранни засвидетелствани текстове на трите изследвани езика има за цел да установи, доколкото е възможно, наличието или отсъствието в този период на основния инвентар от глаголи в рамките на семантичното поле на притежанието. Задачата е за-

¹ Номерацията на отделните абзаци има за цел да онагледява взаимоотношенията между отделните части на изследването. Така първата цифра съответства на номера на главата, втората цифра означава езика, към който се отнася съответната подглава, третата цифра отразява частта от структурата на семантичното поле на притежанието – ядро, разширено ядро, глаголи в непосредствена близост до ядрото, отдалечени от ядрото, периферни и гранични. Цифрите след четвъртата изразяват вътрешната йерархия на текстовете, посветени на съответните глаголи – четвъртата маркира коренен глагол, а наличието на пета, шеста и т.н. въвежда деривати или синоними на съответния коренен глагол. Заглавията вътре в главите са в 2 степени, като на много места се включва и по-нисък ранг заглавие, само с цел да се разчлени текстът, за да стане по-лесен за възприемане.

труднена както от ограничения брой на запазените до наше време писмени паметници, така и от факта, че сред тях няма текстове, които да са точен взаимен превод един на друг, или и от обща подложка на трети език (гръцки или латински). В най-голяма степен взаимно съответствие може да се търси в библейските преводи, но те изхождат от една и съща преводаческа традиция и не могат да дадат надежден материал за диференциране на употребите на интересуващите ни глаголи в отделните славянски езици помежду им. Въпреки това ще се опитаме да установим поне инвентара на основните посесивни глаголи, както и наличие или отсъствие на случаи, кореспондиращи със съвременните текстове на български, чешки и руски език.

Установяването на състава на глаголите от посесивното семантично поле е разпределено по езици и по съответните синхронни срезове, тъй като количеството и употребите с посесивна функция на множество разнообразни глаголи не само от ядрото на полето изисква системен анализ в рамките на всеки конкретен език за определен достатъчно малък период от време. Въпреки това, благодарение на родството между трите езика и етимологичното сходство при посесивните глаголи съпоставителният аспект присъства навсякъде и в изходния материал, и в анализа, особено за най-новия период, където има възможност за съпоставяне на езикови данни от взаимни преводи.

2.1. Старобългарско състояние

За изследване на старобългарското състояние използваме материал от Супрасълския сборник (Супр.), чийто значителен обем предполага повече възможности за употреба на интересуващите ни глаголи. Поради този обем, както и поради относително високата фреквентност на посесивните глаголи, ексцерпцията за настоящата работа е ограничена до първата половина от текста, представена в т. 1 от изданието на Й. Заимов и М. Капалдо (1982). Изборът на този паметник е мотивиран и от обстоятелството, че той е един от най-ярките представители на ранната книжовна традиция в българските земи – датиран към XI в. и възникнал в Североизточна България – писан на кирилица, препис от кирилски антиграф. Съдържащите се в него текстове са още по-ранни и се различават помежду си по различната степен на представяне на старинни езикови особености. Началният период изобщо е засвидетелстван най-обилно именно за българския език и количествената асиметрия в анализирания емпиричен материал трудно може да бъде избегната.

Във връзка с отношенията между посесор и посесум трябва да се отбележи, че в количествено отношение в материала, ексцерпиран не само от Супр., но и от другите разгледани текстове, а и от другите синхронни срезове можем определено да говорим за преобладаване на глаголите, концептуализиращи посесивността от гледна точка на посесора (*имам*), и в

много по-ограничен брой употреби – с концептуализация от гледна точка на посесума (*принадлежа*). В Супр. поради характера на житийните текстове обикновено принадлежността е ориентирана към определена конфесионална група. Нашата ексцерпция съдържа общо 51 глагола, изразяващи оттенъците на посесивните отношения от гледна точка на посесора с общо 683 употреби, и само 10 глагола, които изразяват принадлежност от гледна точка на посесума с общо 27 употреби.

2.1.1. Ядро на посесивното семантично поле

Абсолютното ядро на семантичното поле на притежанието е представено в разглеждания сборник, както и в по-късните паметници, от глагола *имѣти*, като неговите употреби, въпреки голямата дистанция във времето, са сходни с тези в съвременния български език.

2.1.1.1. Имѣти

Независимо от агиографския характер на текстовете, който по идейната си насоченост е далеч от представянето на собственост и собственически отношения, посесивното значение на глагола е застъпено в тях, така както са представени и граматикализираното (в ЛСВ₃) и фразеологизираното (в ЛСВ₄) значение. Представена е не само същинската посесивност, състояща се в притежаване на материални обекти, но в доста по-голяма степен – изразяването на човешки отношения, характеристика, част от цялото и други аспекти на посесивността в ЛСВ₁.

2.1.1.2. Освен различните глаголни форми, включително неличните, в текста на Супр. е представено и съществителното *имѣние*, означаващо изключително обекта на притежанието. Наличието на това съществително може да се разглежда като реализация на характерните за най-старите домашни индоевропейски корени образувания на двойки от съществително и глагол (от типа *ходя* ~ *ход*, *дам* ~ *дар*, *тека* ~ *поток*). Словообразователната структура на съществителното *имѣние* (наличието на наставка *-ние*) може да се тълкува като проява на негова вторичност по отношение на глагола, към който, благодарение на наставката, се отнася формално като отглаголно съществително. В семантично отношение обаче съществителното е напълно откъснато от глагола, не изразява процесуалност, каквато е характерна за отглаголните съществителни, а означава само обекта на притежанието (общо 6 употреби в първата половина от текста на Супр. – т. 1 от изданието на Заимов, Капалдо 1982).

2.1.1.3. Съществителни като образувания паралелни на глаголите се наблюдават и при други глаголи от семантичното поле на притежанието, но и те са засвидетелствани с малък брой употреби, често единични случаи.

Това състояние на количествените характеристики може да се разглежда като естествено, ако имаме предвид относително малкия брой на употребите изобщо на отглаголни съществителни в сравнение с честотата на употреба при личните глаголни форми на един и същ глагол. В текста на Супр. са засвидетелствани следните отглаголни съществителни от други глаголи, които отнасяме към семантичното поле на притежанието: татѣвина ‘кражба’, даѣниѣ ‘даване’, дарѣ ‘дарове’ (3 пъти), плѣнѣ ‘плячка’.

Основи на посесивни глаголи се използват и при образуването на названия от групата *nomina agentis*, често образувани като съставни думи, които в семантично отношение трябва да се схващат като проява на интересувашото ни семантично поле само в най-широк смисъл: съприимъникъ, мѣздѣотъ-даѣѣцъ, живѣодаѣѣцъ, приобѣтѣѣѣ. Тяхната прозрачна вътрешна структура говори за относително късно време на възникването им в сравнение с личните форми на изходните глаголи.

2.1.1.4. Посесивно значение на глагола имѣти

В рамките на посесивното значение (на ЛСВ₁) при глагола имѣти семантичният тип на изразяваните отношения може да се наблюдава както във връзка с притежаване на материални блага, така и в областта на човешките отношения, както и на отношенията между човека и християнския бог, в името на който светците и мъчениците от разглежданите текстове най-често жертват живота си. Общо в Супр. бяха установени 89 случая на употреба на глагола имѣти в неговия ЛСВ₁. Освен тях са засвидетелствани още 21 употреби на глагола с граматичното му значение (в ЛСВ₃). Особено интересни са случаите, в които присъстват в една и съща синтагма (1) и (2) едновременно с посесивното си значение (в ЛСВ₁) и с граматичното (в ЛСВ₃), което дава възможност за отчетливо диференциране на двата лексико-семантични варианта:

(1) нѣ оубѣ хѣ вѣ негоже несмѣ овлѣченъ² не имашѣ мошти съвлѣшѣти² мѣи бо хѣ имамѣ и єдного бѣ вѣмѣ/119²

(2) дѣвица рече отъждѣоу сво иматѣ отъца имѣти² отъ мене хотѣи сѣ ѣкоже глаголеши родити/493

Докато в (1) отрицателната форма показва пряка връзка с по-късно окончателно граматикализираните съвременни отрицателни форми за бъдеще време, в (2) е засвидетелствана употребата му и с афирмативно значение (за тези форми в съвременния български език срв. Ницолова 2008: 304–305; 311–316), която в наше време е количествено слабо представена и носи коловкиална стилистична окраска.

² Числото в края на всеки от примерите означава страницата по цитираното издание на съответния паметник.

В 8 от случаите, подобни на пример (1), посесивното значение се реализира като 'имам бог/бяс', докато в (2) е отразено срещащото се в Супр. изразяване на роднински и други отношения между хора. Реализацията на граматичното значение тук е ясно сигнализирана от участието на глагола в съставно сказуемо, особено показателно в (2), където ролята и на спомагателния глагол за бъдеще време, и на спрегаемия глагол за притежание в съставното сказуемо се изпълнява от *имѣти*, в случая изразяващ роднински отношения. В 3 от 8-те случая те отразяват съпругески отношения, както в (3) и (4):

(3) азъ оуѣже к томоу не виждѣхъ ꙗко иди имѣи ѿ и дѣти ꙗко/357

(4) Провѣзъ рече имаша ли женѣ отъвѣшта не имамъ/525

(5) како бо ни сирота можетъ взѣти ни отъца имѣти/501

(6) вѣдѣ тѣ сѣинѣ имѣшта/525

В пример (3) се реализира евфемистичната употреба на глагола *имѣти* за изразяване на сексуални отношения, която се запазва до късно в славянските езици, а в съвременните разговорни езици се проявява и при употребата на глаголите-наследници на *дати* и *взѣти*, отново със същата евфемистична функция (срв. Костадинова 2008: 69–76). Тази семантика е особено характерна за разговорния език и е жива и в съвременните славянски езици (срв. б. *дашна жена*, *взема X за жена*, ч. *oni se vzali, ona ti nedala*, р. *взять себе жену*).

Освен роднинските, застъпени са и други видове човешки отношения, чиято семантика се определя преди всичко от семантиката на съществителните в предикатната или именната фраза. Те се разпростират в много широки граници, изразяващи отношения между хора:

(7) насѣзъ застъпникѣ възинѣ имѣште бо насѣзъ застъпникѣ и молитвенникѣ ничѣже съпротивна прихѣдѣшта ꙗко намъ не възвѣимъ сѣ/155

При този тип изразяване на човешки взаимоотношения се проявява т. нар. външна посесивност – специфичната синтактична конструкция с две допълнения, каквито се срещат и в повечето от съвременните славянски езици ('имам/смятам някого за някакъв'). Важно е да отбележим, че в подобни употреби в Супр. глаголят *имѣти* може да се редува с *мѣнити*, т.е. още в старобългарски *имѣти* се използва в смисъл и на глагол за ментална дейност (към групата *verba dicendi, sentiendi, cogitandi*). Употребите на двата глагола в новобългарски се диференцира както семантично, така и от синтактичната конструкция – степента на обективност при *имѣти* остава по-висока и неговата употреба в по-голяма степен отразява представата за обективно наличие на качеството, изразено с второто акузативно допълнение, докато при същинския глагол за ментална дейност *мѣнити* се изразява дистанцирано отношение на говорещия към значението на сказуемното име

(в съвременния български диференцирани от употребата на предложна конструкция с предлог за: *имам приятел* ~ *имам/смятам някого за приятел*).

2.1.1.5. Посесивна у-конструкция с глагол *взѣти*

В текста на Супр. с 3 употреби е засвидетелствана и притежателната у-конструкция, която в най-ново време приемаме като типична предимно за руския език, но исторически тя е засвидетелствана и в старобългарския:

(8) и весь вѣсть оу имѣшѣтѣаго и четъре дѣсѣте/209

(9) и вси сѣтъ възкоупѣ. и вѣ си сѣтъ оу кождѣ/209

(10) и принесоша великоже бѣаше оу него коумирѣ. сзрѣвѣны и златъ/31

С оглед на концептуализацията на посесивността тази конструкция отчита гледната точка на притежаваното (посесум), за разлика от концептуализацията при глагола *имѣти*, отразяваща изцяло позицията на собственика (посесор). Тази разлика в гледната точка всъщност определя и засилената необходимост от изразяване на локализация при у-конструкцията – семантиката на ‘принадлежа’ изисква обстоятелствени характеристики, защото неговият подлог е зависим от тях, докато при ‘имам’ подлогът задава и локалната характеристика, която не е необходимо да бъде повтаряна. Това личи от примери (8), (9) и (10), чиято семантика не може да бъде еднозначно определена като чисто посесивна или локативно-екзистенциална. Безспорно е присъствието на локативно значение в (8) и (9), тъй като тук става дума за присъствие на одушевени субекти в личното пространство на някого (характерно и за съвременната руска концептуализация на посесивността), докато за чиста посесивност по-определено може да се говори в (10). Най-общо може да се каже, че при у-конструкцията в нашия материал от Супр. локативната и посесивната семантика остава синкретична, неразчленена. В количествено отношение обаче случаите на употребата ѝ са несравнимо по-малко от тези с глагол *имѣти*, при които е добре изразена посесивната семантика концептуализирана от гледна точка на посесора.

2.1.1.6. Изразяване на посесивност с глагол *имѣти*

В Супр. са застъпени и споменатите употреби на глагола *имѣти*, които реализират същински посесивни отношения, т.е. собственически отношения в обществено-икономически смисъл:

(11) саторнинъ же имѣаше село вѣнѣ града. недалече града такожде и оуикъ торъ. имѣаше и тѣ оу приморина./247

Този тип отношения на притежание са представени със 7 случая, въпреки че по своята семантика не попадат в основното русло на тематична ориентация на текста. За разлика от двата типа синтактични конструкции, които диференцират вида посесивни отношения в случаите с одушевен субект и обект (*имам застъпник* *имам някого за застъпник*), в материала, отразяващ

същинските собственически отношения, не се наблюдава структурна разлика, която да диференцира същинското трайно притежание от временната непосредствена близост:

(12) и странѣ съвѣра отъ града обрѣштете тѣла моего извѣржена на соухѣ. и сего камѣне иже имамъ на ногѣхъ./327

Както се вижда, в (12) не присъства никакъв граматичен показател за подобно оразличаване от (11).

2.1.1.6.1. Съчетания при част от цяло и абстрактни същности

Значителна по обем е и групата на употребите на имѣти за означаване на част от цяло, както и за наличие на абстрактни същности – атрибут на субекта:

(13) рече что оубо имѣне ли не иматъ богъ немоу же рече жѣрѣ/61

Със значение на част от цяло бяха открити само 12 употреби, докато най-голям остава броят на наименованията на абстрактни същности, употребени в съчетание с глагол имѣти (общо 48). Като преходен между двете семантични групи можем да разглеждаме случая в (13).

(14) аште и инѣ имате мѣкѣзѣ люти то наведѣте на нѣ /547

(15) виждѣ та дѣвицѣ мѣдрѣ сѣштѣ и многѣ прѣмѣдрѣстѣ имѣштѣ/21

(16) ѣкоже не имѣти имѣ силѣ ни тѣла цѣла ни кости /83

(17) нѣ така сръдѣца имѣти ѣкоже несть самѣ/87

(18) хѣ бѣ нашего истиннаго вѣинѣ имѣште оупѣвание /155

(19) вѣсѣ не боѣ са ни тебе имѣштѣго малогѣдѣнѣкѣ властѣ/249

При последните две групи най-ясно личи колко трудно е да бъдат разграничени една от друга, особено ако се употребяват като еднородни части в изречението, както в пример (16). Нерядко абстрактни същности като *душа*, *сила*, *вяра* и т.н. се споменават като атрибут на един и същ субект едновременно с физически атрибути – *очи*, *уста*, *коса*, *вода* (като атрибут на езеро). При случаите с одушевени субекти това разграничение е твърде условно. За нас е важно отделянето на абстрактните същности в самостоятелна група, защото именно те стават източник за фразеологизация, която се наблюдава още в текстовете от най-стария период. Съчетанията със съществителни, означаващи части на тялото или абстрактни същности, представляват съществена част от фразеологизираните употреби на тези съществителни с глагол имѣти и изобщо с глаголи от семантичното поле на притежанието и на тях ще се спрем подробно по-нататък. Тук ги споменаваме дотолкова, доколкото в тях се реализира посесивното значение на глаголите, което не е заличено във фразеологизираните съчетания и следователно те имат пряко отношение към семантичното поле на посесивността. При тях говорим за фразеологизация в резултат на повишената честота на употребите им.

(20) СА ВЪВЕДОША НХЪ ПАЧЕ ВЪНЖТРЪ ꙗкоже НЕ ИМѢТИ ИМЪ никоеѣже милости/287

(21) ЗЕМЪНАГО ЦѢСАРА БОГАТИ СЯ НЪ ОНОГО ДАВШААГО ВАМЪ МЖДРОСТЪ И СЪМЪСЛЪ
ИМЖШТААГО ВЛАСТЪ НЕБЕСЪИ И ЗЕМЪЖ/533

Трябва да се отбележи, че голяма част от съчетанията на имѣти с абстрактни съществителни са взаимозаменими с глагол, който изразява в активна форма значение идентично на глаголно-именните предикати, както в примери (18), (20) и (21). Подобни случаи от гледище на съвременния език понякога се определят като „разложени предикати“, тъй като се изхожда от представата за глаголният предикат като база, а глаголно-именният се смята за негова трансформация (срв. напр. Грегор 2008: 15–17, Куна 2012: 122–124), възникнала в процеса на интелектуализация на дискурса. Но както се вижда, синонимията между тези типове предикати е с около 1000-годишна давност, така че едва ли има основания да смятаме двучленните именни предикати за езикова иновация на най-новото време. По-скоро се налага впечатлението, че в по-ново време двучленните предикати са натоварени с допълнителна стилистична функция, свързана със специализацията на изразните средства в административния стил, докато за ранните фази от съществуването на славянската книжнина има основания да говорим главно за спонтанна синонимия на изразните средства. Трудно може да се определи дали единият от тези два типа предикатно изразяване на посесивност действително е по-старинен от другия, защото и двата са засвидетелствани от най-ранните фази на славянската книжнина. В полза на едновременното им съществуване като синонимни изразни средства може да се разглежда съвременното състояние в чешкия и българския език, където за отделни конкретни случаи стилистичната натовареност на двата вида предикати е различна – напр. на б. *вземам/взема решение*, което е единствено приемливо в юридическия и административния дискурс в наше време, съответства ч. *rozhodovat* като единствен пълноценен еквивалент в рамките на същия тип дискурс. Това свидетелства за противоположна тенденция в рамките на индивидуалното развитие на езиците конкретно при тези сродни предикати.

2.1.1.7. Синоними на имѣти

При анализа на езиковия материал беше установена частична синонимна употреба на старобългарския глагол имѣти с дръжати (13 употреби). Вторият от тях се употребява с първичното си значение, което има и в съвременния български език – за означаване на физически контакт (1) и (2) – общо 4 употреби, но има и примери, които изразяват управление, упражняване на власт или контрол върху нещо или някого, както в (3) и (4) – общо 9 такива случая. Тук семантичната му структура се състои от единствена посесивна

сема, но в именната група на посесума има ограничение, изключващо названия на ограничени по размер материални предмети.

(1) ѡви же сѧ дивѡволѡ о дѣснѣиѡ дрѣжа мечѣ. о лѣвѣиѡ же зѡмин/171

(2) шестѣ воинѣ пиѡниѡ ношаахѣ стрѣмоглавѣ. не могохѣтемѣ же имѣ него дрѣжати. колѣнома тѣкаахѣ по ребромѣ./293

При съчетанията с тях се осъществява само изходното значение ‘физически контакт’, както в (1) и (2). Развитието на преносните значения по посока към посесивна семантика (3) също има своето продължение, засвидетелствано в нашата ексцерпция за по-късните периоди от развитието на българския език.

(3) богѣ же небесѣскѣ по мнозѣхѣ родѣхѣ. оуѣслашавѣ стѣнаниѡ и молитвѣ дрѣжимѣиѡхѣ адома/39

Средно положение между тези два типа употреби заема означаването на локализация на посесума, налагана от посесора (4).

(4) сътвори влѣхѡваниимѣ. и дрѣжитѣ насѣ посрѣдоу рѣкѣ. азѣ дивѣлѣ сѧ вида силѣ влѣшѣствѡна него./321

Употребите на дрѣжати в съчетания с названия на абстракции в ролята на посесум изразяват също придържане към определена вяра или обред (6 употреби, които имат паралели в най-старите паметници на старочешкия език от XIV в.), като преобладава преходната конструкция (с пряко допълнение) и само в един от случаите е употребена възвратна форма на глагола, аналогично на съвременното българско *придържам се (към нещо)*:

(5) подѡбааѣтѣ възвративѣшоу сѧ менѣ. дрѣжат сѧ по свое дѣло въздрѣжаниѡ. /425

И при дрѣжати се проявява способност за деривация на нови глаголи с модифицирано от представката значение – оудрѣжати (2 употреби) и с по една обвдрѣжати и одрѣжати:

(6) нѣ имѣне ради хѣса моего оудрѣжа./547

(7) и оужастѣ обвдрѣжитѣ ма о чловѣчѣстѣ гласѣ келене./467

(8) ги тѣи мое привѣжиште неси. отѣ скрѣви одрѣжашта ма./487

Както се вижда, при (6) семантиката е сходна с тази на съвременното българско ‘удържа, задържа’, докато в (7) и (8) съответства на р. *одержимый* и б. *обзема ме, обхваща ме* в съчетание с названия на чувства и душевни състояния в ролята на деятеля-посесор. Засвидетелствано е и съществителното въздрѣжаниѣ от същия корен (5), но форма на *verbum finitum* от въздрѣжати (сѧ) не беше установена в нашия материал. Въз основа на факта, че посесивната сема възниква само в част от употребите на глагола дрѣжати определяме неговото място в отдалечената от ядрото част на посесивното

семантично поле, въпреки че в тези употреби той е синоним на имѣти и семантичната му структура се състои само от една посесивна сема, т.е. съвпада със семемата на имѣти.

2.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле

Разширеното ядро на семантичното поле на притежанието, както видяхме, включва глаголите, които освен посесивна съдържат в семемата си и каузативна сема и реализират акционалната посесивна семантика, свързана с промяна на притежанието. При тях основните актанти са вече двама посесори и един посесум и семантиката отразява преход на притежаваното от първия собственик към втори (дати) или обратно (въззати).

2.1.2.1. Глагол дати

В Супр. глаголят дати е добре представен с 86 употреби. Тук се откроява формалното разграничение на синтактична съчетаемост с имена (общо 68 случая) от тази с глаголи, която диференцира ЛСВ₁ (с посесивно значение) от ЛСВ₃ (с модално значение). ЛСВ₃ се реализира в рамките на съставни предикати, в които участват най-малко 2 глагола (18 случая в нашия материал). При ЛСВ₁ посесивната и каузативната сема се реализират чрез пренасяне на посесивното отношение от първоначален посесор чрез посесума върху втори посесор, а концептуализацията отразява гледната точка на първия посесор.

Диференциацията на значенията в рамките на лексико-семантичните варианти се прави не само по граматичен признак, но и въз основа на дискурсните условия и семантиката на съответните актанти за всеки конкретен случай. Добре представени са употребите за означаване на предаване на собственост или пари (1) и (2) – общо 25 случая, в които в ролята на посесума участват названия на такива материални обекти. В част от употребите наблюдаваме и синтагматично съседство с антонима въззати, аналогично на (1) (2) и (5).

- (1) воеводѣ же повелѣ тѣло кѣмѹ възврѣшти въ рѣкѣ. нѣ възаша ꙗко крѣстиани отъ спекоулатора. давѣше кѣмѹ три дѣсѣти златицѣ./65
- (2) покори ми сѧ чловѣче. и оставѣ сѧ крѣстиансѣтва съ нами едѣнако бѣди. да и честь великѣ от мене възъмеши. и богатѣство дамъ ти много./139
- (3) алчѣнѣ во вѣхѣхъ и дасте ми ѣсте./265

Пример (3) добре илюстрира границата на прехода между ЛСВ₁ и ЛСВ₃ на глагола дати, защото при евентуална замяна на съществителното ѣсте с инфинитива на глагола ѣсти се получава възможна конструкция с ЛСВ₃ и имаме всички основания да смятаме, че конструкции от този тип са станали източник за граматикализацията на глагола дати – първоначално в съчетания, означаващи даване на нещо материално, а по-късно – чрез разпространяване на този тип съчетания и върху по-абстрактни и акционални

същности (последните изразявани с инфинитиви на глаголи). Синтактичната структура на глагола е триместна, с позиции за агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и бенефициент в дат. пад.

2.1.2.1.1. Означаване на човешки отношения и временна близост

Освен прякото придобиване на материални блага с идентични синтактични конструкции при глаголите *дати* и *подати* се означава и временна близост, при която притежанието е твърде относително, особено при одушевен посесум.

(4) *Стъпи кононе даждь ми сна моего./107*

(5) *и въземь дѣтишта отъ звѣрьѣ дастъ матери./107*

Примери (4) и (5) са от епизод от житието на св. Конон, който спасява дете, като съумява да го вземе от устата на отвлеклия го вълк и да го върне на майка му. Особено в (5) ясно личи парадигматичната връзка на антонимите *възати* и *дати*, както и възможността и двата глагола да бъдат употребени за изразяване на временен физически контакт (понякога дефиниран като ‘промяна в собственическите отношения’ – срв. Костадинова 2008: 66–67). Тяхното конверсивно отношение е специално подчертано от Сл. Ондрейович (1989: 91–110). В този тип примери най-ярко се откроява акционалният характер на посесивността при глагола *дати*, който се базира върху каузативната сема в състава му, както и смяната на един посесор с друг, която не проявява формални различия при случаите на трайно отношение на притежание и временен контакт.

2.1.2.1.2. Съчетания с абстрактни и символни именни групи

В Супр. са широко количествено представени съчетанията на *дати* с абстрактни и символни съществителни в ролята на посесум (39 случая) от типа на *сила*, *смелост*, *търпение*, *трон*, *книга* и т.н. Напр. в (6) глаголът *дати* е употребен със своя ЛСВ₃, като се съчетава с *мъдростъ имѣти*, но същото съществително се среща и само в съчетание с *дати* (7), като по този начин реализира неговия ЛСВ₁.

(6) *сѣподоби ма владѣико. исплѣнити сѧ стѧаго твоего дѣхѧ. даждь ми мѣдростѣ имѣти. о тебѣ. и не прѣклонѣнѣ върѣж моиѣ съхрани/225*

(7) *дастъ вамъ мѣдростъ/533–535*

Примери (6) и (7) чрез синтагматичната свързаност на глаголите от ядрото на посесивното семантично поле засвидетелстват тясното им не само парадигматично, но и дискурсно взаимодействие в рамките на синтагмата.

(8) *глаголеши бо. іако дастъ ѧмоу гѣ богъ столъ давидѧ отьца ѧго и цѣсарьствоу ѧго не бѣдетъ конѣца./495*

(9) *не имашѣ ли иного никакого съсѣда. ни ли ризѣна да дасѣ ѧмоу./259*

(10)и њакоже се отъ цѣсара. даръѣ велиа онѣмъ раздаваѣшѣ. въсѣмъ же даръѣ даѣахъ. ꙗко ꙗкоже тѣмъ оставиша бе чѣсти./205

Като проява на парадигматичните връзки в семантичното поле на притежанието можем да разглеждаме съседството на имѣти и дати и в (9), където дискурсните условия поставят първия като необходимо условие за осъществяване на действието, означено с втория от тях. Както се вижда и от (10), такива парадигматични връзки, реализирани в дискурса, свързват не само ядрото на семантичното поле на притежанието, но и ядрото с останалите глаголи от периферните части на полето. Самият текст на (10) напомня подобни фолклорни формули (*на всичките дар дадох, едного само оставиха*) и вероятно трябва да бъде разглеждан като проява на връзката между ранните книжовни и фолклорни текстове. Всъщност етимологичните фигури от типа даръ дати са характерни колокации, които представят прехода към устойчиви съчетания и по-нататък дават възможност да се навлезе в същинската идиоматика. Те обикновено се разглеждат като прояви на поетиката от ранния период на книжнината, както и от фолклора, което още веднъж подчертава старинния им произход.

2.1.2.1.3. Деривати на дати – подати, подавати

С още 13 случая в Супр. е засвидетелстван и глаголят подати, който най-често се използва като пълен синоним на дати и също като него е от св. вид. Семантичното разграничение на нб. *подам* от *дам* е настъпило постепенно и вече е засвидетелствано в Супр., но се засилва в по-късните периоди от развитието му, когато първичната синонимия отпада. Като следа от нея може да се разглежда съвременната конфесионална формула *Подай, Господи!*. Други 2 случая с употреби на несв. подавати допълват тази семантична група, където отново могат да се срещнат съчетания както с пряко физическо значение ‘подам’ (общо 3 случая, както в пример (11), където съвпада с нб. *подам ръка*), така и с абстрактно (12) (13) – за изразяване на даване на конкретни блага (4 случая), или, по-често духовни същности (8 случая).

(11)и изъхѣдашѣ виталиѣ изъ водъ. подаетъ ѣмѣ рѣжѣ мѣченикъ./489

(12)и да оуѣси ѡко отъ дѣне того отънелиже пода ми съ дѣлготрѣпѣниѣмъ. и простомъ срѣдѣцѣмъ. нарече та гѣ патриархѣмъ вѣти./263

(13)си словеса ѡутѣшѣнаѣ. подаваѣшѣ друѣгъ друѣгѣмъ./201

За такова количествено разпределение на семантичните групи, разбира се, допринася характерът на текста, ориентиран изцяло към християнските духовни ценности, където материалното се разглежда предимно като средство на милосърдието и жертвувателността, с която се печели божие благоволение. В такъв смисъл за реалната честота на употреба на тези съ-

четания в езика нямаме обективна основа за реалистични изводи. Като водещо оценяваме значението синонимно на *дати* и затова причисляваме и *подати* към разширеното ядро на посесивното семантично поле.

2.1.2.1.4. Прѣдати, отъдати

Сред дериватите, образувани от *дати* с помощта на представки, срещаме различни степени на семантично отдалечаване от изходния глагол и съответно по-често или по-рядко срещани техни синонимни употреби. Най-близо по семантика до изходния глагол остава разгледаният по-горе *подати*, където несъвпадащи с изходния глагол са само значенията на физическо подаване от типа *подам ръка*, които можем да разглеждаме като начална фаза на специализацията, наблюдавана в завършен вид в нб. *подам*. Подобна значителна близост, отразяваща ранната фаза на специализация на значението, се наблюдава и при дериватите *прѣдати* (засвидетелстван с 43 употреби) и *отъдати* (9 употреби) в нашия материал. При тях вече се отразява семантиката на представките, като при *прѣ-* е засилена представата за преход на посесума от първия към втория посесор, а при *от-* наблюдаваме засилване на представата за отделяне на посесума от първия посесор, но като цяло изходната семантична структура на глагола *дати* се запазва. Честотата на *прѣдати* в значителна степен е резултат от употребата му в християнската формула за назоваване на смъртта, известна от Евангелието. В екскерпираните текстове от Супр. тя се среща 13 пъти с употреби от типа на (14), където душата на праведника преминава у бога като посесор-покровител на праведните души:

(14)и тако прѣдастъ душѣ свѣтъи варахисии/559

(15)и тако отъдастъ ѡшѣ своѣѣ/171

Пример (15) документира възможността в същата конструкция да се използва и глагол *отъдати*, макар и с по-малка честота – само с този пример от нашия материал. Възможно е това да се дължи на процеса на превеждане от гръцки оригинали, при които формулата в старобългарски е имала тенденция към стабилизация в основния си облик с глагола *прѣдати*, но е допускала и употреба на словообразователни варианти. Забележително е обстоятелството обаче, че без префикс изходният глагол не може да участва в тази формула. Този факт трябва да се тълкува като свидетелство за състоянието на езика и интересуващото ни лексико-семантично поле в него по време на приемането на християнството, когато специализираните значения на християнската догматика, формулирани в гръцките оригинали, не са били предавани с първичния глагол, а с развиващи се и специализиращи се деривати. Този процес се наблюдава в начална фаза и при глагола *прѣдати*, който освен във формулата *прѣдати душѣ* се среща в две конструкции, изразяващи действия – (16), (17):

(16) сѣвѣштаваѣ ти юноше пожръти. да не различѣнѣимъ мѣкамъ прѣдамъ
та./525

(17) маловѣременѣи хъ мѣкъ оубоавѣше сѣ. вѣчѣнѣи мѣцѣ сами сѣ прѣдас-
те./235

(18) сѣвазанъ прѣданъ бѣтъ дѣвѣма воинома./467

(19) мѣ же ни пророка оубихомъ. ни хѣ прѣдахомъ ни распахомъ/291

Първата от тях (16) може да се разглежда като формулизирана, защото се среща и в съчетания със съществителни като *сѣмрътъ* (с 2 примера), *сѣдъ*, *огнь*, *мѣка*, последното с най-голям брой примери, и то в ед. и мн. ч. (с 4 примера), като формата на глагола може да бъде и възвратна (17). Както показват примери (16) – (19), в текста на Супр. се проявяват в началния си етап съвременните специализирани значения на глагола: б. *предам*, *извърши предателство* (19), *предам някого на някого* (18), *отдам се на нещо* (17), *подложа/изложа някого на нещо* (16). В съвременния български език само две от тези значения продължават да се изразяват с глагола *предам*, докато изразните средства за другите две значения (16) и (17) са напълно променени. Заслужава да се отбележи и специализацията при глаголно-именния предикат в б. *извърши предателство*, който се тълкува еднозначно, за разлика от изходния глагол, който при различни дискурсни условия може да изразява и двете значения. Голяма е вероятността именно това да е причината за експанзията на този тип предикати в развитието на славянските езици през XIX и XX в., тъй като те участват в усъвършенстването не само на стилистичните възможности, но и на нюансирането в еднозначното изразяване на референтните значения.

2.1.2.1.5. При глагола *отъдати* също се наблюдава начална фаза на специализация, която най-добре отразява (20) – предаването на вещи или блага, които по право принадлежат на лицето, означено от съществителното със семантика на получател (в нашата граматична литература е прието да го означаваме с неточния лат. термин *бенефициент*) в изречението:

(20) пишетъ бо сѣ. отъдати кесарюво кесареви. и бѣже богоу/231

При това, както личи от (21), съчетанията, които са представени в нашия материал, се реализират с участие и на абстрактна лексика в ролята на посесум, а често и в контекста на библейски цитати

(21) оуърите вѣ бѣдѣштаѣ вамъ отъ правѣдиваѣго сѣдѣа їсѣѣ. иже отъдас-
тъ комоуждо по дѣломъ своимъ/235

И при *отъдати* също се проявяват парадигматичните връзки от семантичното поле на притежанието, които намират синтагматичен израз най-често на базата на антонимията, както в (22):

(22) аже рече ратиѣ и матежемъ цръкѣ ви въздате. то тѣи мирѣнѣ отъдади-
те/419

В посочените примери навсякъде отчетливо личи специализацията на значението с представката *от-*, включващо аблативната концептуализация по отношение на първия посесор.

2.1.2.1.6. Специализирани деривати на *дати*

Останалите деривати, образувани от глагола *дати* с помощта на представки, са в значително по-напреднал стадий на специализация, както напр. *продати* (2 употреби), *раздавати* (с 1 употреба), *въдати* (също само веднъж), *въдати са* (3 пъти), *въздати* (5 пъти), *издати* (отново само веднъж). Те са представени в отделни изолирани случаи вероятно именно поради специализираната си употреба. При тях представката е носител на допълнителна сема, която модифицира общата семема и поради наличието на 3 съставлящи отслабва доминацията на посесивната семи. Затова отнасяме специализираните деривати на *дати* към глаголите, разположени в непосредствена близост до ядрото на семантичното поле на притежанието.

(23) и накоже се отъ цѣсара. даръи велиа оимомъ раздаваѣшѣ. вѣсѣмъ же
даръи даахъ. едѣ ного же тѣчѣѣ оставиша въ чѣсти./205

(24) пакостѣникъ. повелѣ въздати са ѣмоч и сѣ нимъ възити/135

Най-ярко се откроява самостоятелната семантика на *продати*, която от самото начало на книжовна дейност на старобългарски език до най-ново време е специализирана и дори преносните употреби на глагола са свързани само с метафоризация на търговския акт на покупко-продажба. Заедно с *коупити* той образува ядрото на микрополето на глаголите за търговски операции (*commercial events* по Филмор 1977: 72), възникнало още в предписмения период (за *продати* срв. при глаголите в непосредствена близост до ядрото, подточка 2.1.3.8.).

Също силно специализирана е дистрибутивната сема в *раздавати*, носена от представката *раз-*, която се запазва без промени до съвременния български език. Формулна специализация се наблюдава и при *въздати* (за представката *въз-* срв. Бояджиев 2012: 243–244), чиято съчетаемост с именни групи, означаващи посесум, се ограничава до отвлечени съществителни от семантичния кръг на религиозните ценности – *хвала*, *слава*, *жрътва*, *пѣснь*. При него семантичната модификация, предизвикана от представката *въз-*, е свързана с отношенията между човека и бога, т.е. с посока нагоре, каквото е първичното значение на представката.

(25) нѣинѣ оубо въздамы ти славаж прѣвзѣшѣнѣмоч богоу нашему./243

При глаголите **въдати** и **издати** употребите от нашия материал показват, че представките отново играят модифицираща роля, така че в течение на историческото им развитие са настъпили значителни промени в семантиката на глаголите-деривати, но единичните случаи, с които те са представени в Супр., не дават възможност да се твърди, че значението им е било ограничено и тясно специализирано само до отразеното в разглеждания текст:

(26) онъ же оуѣвштавъ сѧ. и тоу авиѣ срьдѣце **въдавъ** прошааше крѣште-
ниѧ/69

(27) и вси сѣтъ въкоупѣ. и в' си сѣтъ оу' когождѣ. не **завидаштен** благодѣ-
ниѣ. **неиздаема** **благодѣть**./209

За тълкуването на тяхната семантика можем да намерим по-широка опора в отразеното в старобългарските речници, както и в гръцките оригинали, от които са превеждани текстовете. Така пример (26) най-вероятно отразява еквивалентността с гр. τῇ καρδίᾳ νεκροῖς, от което е преведено, докато в (27) откриваме μὴ δαλανομένη χάρις, т.е. употребата на различни глаголи в гръцките оригинали естествено води до търсене на различен, макар и само в словообразователно отношение, вариант и на старобългарски. От това, което наблюдаваме в Супр., може да се заключи, че **въдати** и **издати** са в конверсивно отношение помежду си на базата на първичните деиктични семи, носени от представките. Концептуализацията от гледна точка на първия посесор се допълва от деиктичния фактор – при **въ-** имаме представа за движение от вън навътре, а при **из-** обратно – движение от вътре навън.

2.1.2.1.7. Синоними на дати

Както абсолютното ядро на посесивното семантично поле, така и глаголите от разширения състав на ядрото също развиват синонимни парадигматични отношения, в които участват глаголи с произход извън етимологичното им гнездо. При тях се наблюдава познатата вече специализация на значението в сравнение с многозначните ядрени за полето глаголи. При синонимите на **дати** семният състав остава същият, както при **дати**, но се променят други компоненти на значението.

2.1.2.1.7.1. Съподобити

Извън словообразователното гнездо на **дати**, но в синонимна парадигматична връзка с него трябва да се разглежда глаголят **съподобити**, представен в нашия материал от 12 употреби. Въпреки че този брой не е малък, значението му е унифицирано и показва тенденция към специализация. За разлика от **дати**, **съподобити** не развива другите типове ЛСВ освен ЛСВ₁ (посесивния) и ЛСВ₃ (граматикализирания), т.е. неговата семема включва посесивна и каузативна сема (подобно на **дати**), но има много по-тясна дистрибуция, ограничена до акционалната семема 'каузирам някого да има' преди всичко

с оглед на материални предмети или абстрактни духовни блага. При граматикализираните употреби (ЛСВ₃) степента на граматикализация е по-слаба в сравнение с дати, пази се в по-голяма степен представата за своеобразен посесум-възможност за извършване на дадено действие, което вероятно се дължи на акузативната рекция за бенефициента на глагола съподобити. Съчетаемостта му включва от една страна свързване с имена при ЛСВ₁, както в пример (29), а от друга и с инфинитиви на глаголи за ЛСВ₃, както в пример (28), като няма ограничения за образуване на сложни по състав сказуеми, включващи по 2 глаголни елемента, както в (30). Вероятно е и наличие на стилистична разлика между двата глагола, като съподобити заема позицията на глагол от високия стил (в конфесионален контекст), но от съвременно гледище това не може да се твърди категорично.

(28) приими даръ мой недостойнааго раба твоего. и съподоби ма примѣсити са къ небеснымъ твоимъ. и истиннымъ воинемъ./239

(29) какоа оубо славъ съподобатъ са прѣзвѣдаѣшти въ заповѣдехъ его./265

(30) и съподоби ма мѣченичѣскимъ свършениимъ въгодити тебѣ./539

Състоянието, което наблюдаваме при съподобити, показва широкото разпространение на тенденцията за създаване на специализирани синоними през ранната епоха на славянската книжовност не само при ядрения имѣти, но и при останалите членове на семантичното поле на притежанието.

2.1.2.1.7.2. Дарѣствовати, оуштедрити

Сред синонимите на дати, които не са негови деривати, но проявяват свойства на специализирани глаголи, с отделни употреби са засвидетелствани и дарѣствовати и оуштедрити. Всъщност, макар и опосредствано, първият от тях, представен с 4 употреби, е дериват от първичния корен на глагола дати, или по-точно – на паралелното му съществително даръ, от което е образуван вторично с помощта на двучленната наставка -ѣствовати. Вторият (представен само веднѣж) е образуван от прилагателното щедър (32). Със същата форма и значение този глагол е запазен до ново време в чешкия език (напр. във ФЕ ч. *uštědřit někomu kázání* ‘прочета на някого конско’).

(31) дарѣстоуи имъ видѣние. да прославатъ сѣю и прѣхвалъноу има твое./25

(32) яко очи рабъи къ ржкоу госпожда своеа. тако очи наши къ гоу боу. нашемоу оуштедритъ ны./169

И двата глагола са представени в контексти, свързани с взаимоотношенията между християнския бог и вярващите, на които той предоставя вяра, сили и възможност да преодолеят всички страдания и препятствия по пътя към правата вяра. Това обстоятелство може да се разглежда в светлината на

възникването на нови изразни потребности в рамките на книжовния език и във връзка с приемането на християнството, което поражда необходимостта от оформяне на нови лексикални единици със специализирана семантика.

2.1.2.2. Глагол *възати*

Както видяхме, *възати* е един от дериватите на *ѣти*, масово разпространен още в най-ранните старобългарски текстове, проявяващ специализирана семантика, която го нарежда в ядрото на семантичното поле на притежание-то в непосредствена близост с *имѣти* и *дати*. За разлика от него коренният *ѣти* остава на границата на ядрото на семантичното поле, защото не изразява същински посесивни отношения, а функционира предимно за означаване на временна близост и непосредствен физически контакт. Семантичната структура на *възати* е сходна с тази на *дати* – съдържа посесивна и каузативна сема, но при огледална на него концептуализация, благодарение на което двата глагола са в конверсивни отношения. При *възати* отново имаме преход от първи към втори посесор, но концептуализацията е от гледна точка на втория посесор, който съвпада с деятеля. Що се отнася до синтактичната структура, която поражда, и двата глагола създават позиция за пациенс, който изразява посесума, а бенефициентът при *дати* изразява втория посесор. При *възати* концептуализацията е от позицията на втория посесор в ролята на подлог, а първият посесор е с формата на адюнкт за източник/локализация, т.е. за разлика от семантичната структура, която е напълно симетрична, в синтактичната двата глагола не са напълно симетрични.

2.1.2.2.1. Глаголът *възати* е представен в разгледаната първа половина от текста на Супр. с 49 употреби. Част от тях изразяват непосредствено придобиване на собственост, както в (1), но те са само 4 на брой. Това обаче не дава достатъчно основания да ги смятаме за периферни или нововъзникващи, тъй като за тематиката на текстовете в Супр. това значение не е централно.

(1) *възьмъ же ништии вѣзлатицъ отиде*/259

То е засвидетелствано предимно при дискурсни условия, отразяващи даването на милостиня като християнска добродетел.

2.1.2.2.2. С повече употреби се отличават съчетанията с абстрактни съществителни, означаващи духовни същности – 14 такива употреби в нашия материал:

(2) и тако гратѣанъ и ѿѿѿдосѣи цѣсарѣ *възастѣ побѣдѣ*./413

Със системност на употребата си се отличава формулата, означаваща смъртта на християнските светци и мъченици, които по този начин биват увенчани с венеца на праведните раби божии, както в пример (3) – 6 случая

(3) *сзтрѣпите мало. и законѣнѣ пострададите да вѣнѣца възѣмете*./169

Поради формулния си характер те трябва да се разглеждат като фразеологизирани (ЛСВ₄).

2.1.2.2.3. Най-широко в количествено отношение са представени случаите, където с глагола **вззати** е изразено изходното значение на **ѣти** ‘взема, хвана с ръка’ – в 22 случая:

- (4) **Стѣа же поучѣни мѣлосрѣдовавши вззѣ водѣ мало. и възведѣше очи свои на небо. помози сѣ богу**/25

В (4) наблюдаваме характерното и за **ѣти** изразяване на физически контакт, а в (5) и (6) – най-честия случай – изразяването на временен контакт с някаква цел

- (5) **и ѿшедеши крѣстиѣни вззѣша тѣлесѣ стѣю. и погребѣша**/49
- (6) **разгнѣвавъ же сѣ доукѣ сѣ. вззѣмѣ камѣкъ. връже да оударитѣ ѣдѣ ного отѣ стѣихѣ**/161
- (7) **нѣ вззѣша ѣ крѣстиѣни отѣ спекулѣтора. давѣше ѣмоу три десѣти златицѣ**/65

От количественото преобладаване на тези употреби можем да съдим, че в ранната писмена епоха глаголът **вззати** освен специализираното си значение още е имал широка синонимна употреба с изходния глагол **ѣти** и по този начин по-късно напълно го е изместил от изразяването на това значение в българския език. Не е случаен фактът, че за повечето съвременни носители на българския език словообразователната структура на глагола *взема* е непрозрачна и той се схваща като едносъставен корен (*взема* > *зема*). Поради своята старинност **ѣти** първоначално е бил неутрален по отношение на категорията вид на глагола, докато **вззати** като префигирана структура рано започва да се схваща като свършен глагол и допълнително е развил вторичния имперфективен корелат *вземам*. Противопоставянето между *взема* и *вземам* в съвременния български език обаче остава чисто видово, без допълнителни нюанси в значението и дистрибуцията, освен характерните за цялата глаголна система ограничения поради формалната дефективност на свършения вид (Ницолова 2008: 158–159). Синтактичната структура при **вззати** е двучленна, съдържа агенс-нов посесор и пациенс-посесум, но третият участник в действието – първият посесор най-често не е изразен. При съствието му в (7) илюстрира формата с предлог **отъ** + вин./род. пад. в която възниква, т.е. оформен е като локализатор-източник. Както личи от примерите, обикновено той не представлява интерес за продуктора и поради това не е валентен член на изречението.

2.1.2.2.4. Синоними на въззати – приовърѣсти

Към употребите на въззати със синонимно на неговото значение могат да се добавят и шестте употреби на деривата от глагола овърѣсти ‘намеря’ – приовърѣсти ‘придобия’, който, за разлика от коренния глагол, спада към ядрото на семантичното поле, защото неговите употреби отразяват специализация именно в областта на трайното придобиване на собственост, т.е. можем да говорим за наличие само на ЛСВ₁. При този глагол отново не се прави разлика между придобиването на материална собственост или на духовни стойности. Тази особеност се отнася и за по-късни периоди, както ще видим по-нататък.

(8) оудовъ овърѣтаемо не злата ни сѣребра. нъ хоудѣиѣ мѣдиѣ небесъское цѣсарство приовѣсти./339

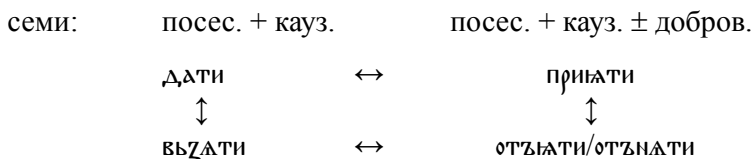
(9) мѣи не хоштемъ тебѣ зъла никакогож. аште не тѣи самъ въсхоштеши зъло приовѣсти себѣ/537

В семантично отношение те не проявяват различия и дават основания да разглеждаме глагола като специализиран със значение ‘придобия’, т.е. неговата семема е идентична на тази при ЛСВ₁ на въззати ‘каузирам себе си да имам’. Главната разлика между двата глагола е именно в специализацията на приовърѣсти в сравнение с въззати за означаване на трайно придобиване на собственост.

2.1.2.2.5. Антоними на въззати – отъзати, отъзнати

Непосредствена етимологична и парадигматична връзка свързва въззати с отъзати/отъзнати, който е представен със 7 употреби в двата посочени фонетични варианта (в количествено съотношение съответно 5 : 2) в материала от Супр. и е втори антоним на въззати заедно с дати, без да е синоним на дати. При него отново наблюдаваме наличие на посесивна и каузативна сема в структурата на семемата, като посесивната е в негация. Така концептуализацията на посесивността се отличава от тази при първичната опозиция между дати и въззати, където посесивната и каузативната сема са оформени от гледната точка на посесора в агентивна роля (в духа на грамемата деятелен залог). При отъзати/отъзнати първият посесор остава в ролята на пациенс, така че семемата придобива вида ‘каузирам някого да няма’ и всъщност антонимията се основава върху опозицията между агенс и пациенс. По този начин отъзати/отъзнати влиза в семантично отношение и с дати, с който го свързва семантична опозиция, аналогична на тази между има и няма. При отъзати/отъзнати обаче наблюдаваме и трета сема в компонентния състав на семемата, която може да се формулира като израз на опозицията ± доброволност. По този начин веригата от антонимни отношения се завършва от следващия дериват в етимологичното гнездо на ъати – приѣти,

където последната опозиция е реализирана положително (приѣти ~ отъѣти/отъзнати). По този начин получаваме следната схема на връзките в ядрото на посесивното семантично поле и непосредствено съседната му периферия:

Антонимни употреби са възможни и по диагонал на образувалия се четириъгълник, т.е. и между дати и отъѣти/отъзнати в рамките на една опозиция и между въздати и приѣти – в рамките на друга (в която противопоставянето е само по линията агентивност ~ пациентивност), въпреки че единият от членовете на последните 2 опозиции изразява с една сема в повече. Всеки от членовете на тези опозиции в историята на българския език развива свой видов корелат от несвършен вид, а изходният глагол дати започва да се осъзнава като първичен представител на свършения вид (Ницолова 2008: 249). Тези взаимоотношения намират отражение и в някои от нашите примери:

(10) что можеши толико ДАТИ. ѣлико ТЪШТИШИ СѦ ОТАТИ./193

Важно е да се отбележи, че този тип специализация на семантиката, която участва в разгледаните дотук опозиции, не е завършена в Супр. и освен значението ‘отнема’, засвидетелствано в (10) и (11), присъства и по-старото ‘махна’ (12), т.е. същата семема, но без участие на семата ± доброволност.

(11) или не покоривъшемъ СѦ ОТЪДАТИ ПОЯСЪ и воинство./165

(12) покаи СѦ. и ОТЪНЪМЕМЪ ГВОЗДА. ОТЪВЪШТА ЖЕ ОНЪ./301

Това показва, че в старобългарската епоха преустройството на глаголната система е в относително ранна фаза, която по-нататък се задълбочава и развива интензивно във връзка както с промените в семантиката, така и с тясно свързаната с тях категория на глаголният вид.

2.1.2.3. Бърати

От синонимите на въздати, на които обърнахме внимание при конструирането на семантичното поле, особено положение заема глаголят бърати. Поради паронимията в инфинитивите на брати – борѣ ‘бора (се)’ и брати – верѣ ‘вземам’ е трудно да бъдат разграничени формите им, особено след отпадането на слабите ерове (срв. Словник 1966–1997, където от посочените 5 примера за употреба на глагола бърати 2 са илюстрация за грешки на преписвачите при контаминиране на брати – верѣ < *bher-ē-ti с брати – борѣ < *bor-ti). Освен това количествено бърати е много слабо представен (общо само 3 същински употреби) в целия материал ексцерпиран за Старо-

български речник (1999), и то само от Супр. Семантичната му стойност в наблюдавания ограничен брой примери е различна от тази в другите съвременни славянски езици. Там неговата семантика обхваща формиращото се лексикограматично значение за несв. вид, съответстващо на св. *въззати*. Вероятно роля за това играе самата семантика на *въззати*, дефинирана като „акционална“ (Хайне 1997: 91–92), което предполага еднократно извършване на действието. Така *вързати* започва да изразява семата ‘повторителност на действието’, т.е. многократно извършване на единично действие, както и в останалите съвременни славянски езици. В нашия материал обаче откриваме глагола и със значение близко по-скоро до ЛСВ₃, т.е. в двучленни предикати в съчетание с друг глагол.

- (1) *азъ възрэхъ припадати въз домъ бога моего паче, некъли жити въз жи-
лиштихъ грѣшныиъхъ*./221
- (2) и къ жательнемъ пристѣпивъши ѿ *вержшти* класъ възвзаахъ възкъ при-
шедъ./105

Както личи от пример (1), в семантиката на глагола изпъква по-добре значението ‘избирам, предпочитам’. Същото значение е застъпено при глагола *brát* в съвременния чешки, най-често в разговорни контексти (ч. *já to беру* ‘съгласен съм, приемам’). В (2) наблюдаваме употреба съзвучна както със съвременното б. *бера*, така и с развитието на *братъ* в руски и *brát* в чешки. Както показва и ексцерпираният съвременен материал, глаголите *приема/приемам* поемат това значение на *вързати*, като видовете различия между самите тях не са свързани с по-дълбоки разлики в дистрибуцията. Основното според Старобългарски речник (1999) значение обаче ‘вземам, бера, събирам’ е засвидетелствано само в (2). Значението, посочено в БЕР (1971: 42–44) като изходно ‘нося, отнасям’ в нашия материал е по-близко до префигираната форма *съвързати*. Малкият брой на употребите, с които е засвидетелстван глаголът *вързати*, както и отсъствието сред тях на същински посесивно-каузативни употреби навежда на мисълта, че в българския език още от най-стария период той има по-специфично развитие, различаващо се от това при останалите славянски езици, като присъствието на нашия ЛСВ₁ е слабо застъпено в системата от негови ЛСВ. Затова той не се развива във видовете корелат на *въззати*. Наблюденията върху нашия материал показват по-скоро семантична близост със *съвързати*, който напълно е изтласкал *вързати* от първичната му употреба. Те кореспондират и със съвременни диалектни употреби на *берем* със значение ‘събирам’ (вж Младенова 2016), което говори за актуалност на тази старинна особеност на българските диалекти не само от околностите на Солун.

2.1.2.3.1. Съвърати (сѧ)

Също с малък брой употреби (общо 5) е застъпен глаголят съвърати, като 2 от тях са възвратни. Формално той е дериват на върати, като в семантично отношение е леко трансформиран и проявява ясно изразена тенденция към специализация с нова локативна сема ‘на едно място’, характерна и за съвременния български глагол. Повечето употреби са с одушевен подлог и значението им е идентично със съвр. б. *събера (се)*, т.е. освен локативната сема ‘на едно място’, характерна за представката *съ-*, в него присъства и кинетична сема ‘придвижвам’. Така тук се наблюдава взаимодействие на посесивната сема с кинетична.

- (3) и нароуѡ *сѡвѡра сѧ* къ нѡмоу и абнѡ бѡистѡ трѡжѡ и зѡонѡ/55
- (4) бѡистѡ рѡтѡ велика отѡ поганѡихѡ. и *сѡвѡравѡше плѡкѡи своѧ*. прѡплѡувѡше рѡкѡ рекѡмѡиѡ доунавѡ./401
- (5) *сѡверѡта* оумѡ и помѡнѡте сѧ. да не тождѡ приметѡ. еже многѡшди инѡмѡ сѡтворѡста./443

И възвратните (3), и невъзвратните (4) употреби на глагола отчетливо изразяват специализираното пространствено значение на струпване върху ограничено, относително малко място, което пази до ново време и което има малко допирни точки с притежателното значение. Все пак, при наблюдаваната оскъдност на сигналите до нас употреби, в посесивен смисъл може да се тълкува единствената фразеологизирана употреба (5), за чиято фразеологизираност можем да съдим предимно по паралелността ѝ със съвременното разговорно б. *събирам си/опичам си ума/акъла*. Както се вижда, прототипната структура има доста общо със съвременната фразеологична единица (ФЕ) и вероятно е послужила като неин източник, както може да се тълкува вариантноста в съвременното състояние. В нея умът е метафоризиран като предмет, или по-скоро група предмети, които могат да бъдат събирани, подобно на ФЕ от типа на нб. *(не) мога да си събера мислите*. В този случай може да се говори за наличие на посесивна сема в семантичната структура на глагола. Значението на деривата, както и не съвсем ясният характер на коренния глагол свидетелстват, че при него още от праисторическия период са настъпили значителни семантични трансформации, които са общи за голяма част от славянския свят. За българския език при този глагол за посесивна сема може да се мисли в съчетания с названия на материални ценности в ролята на посесум. В такъв случай той трябва да бъде оценен като периферен за полето, а синтактичната му структура във всички наблюдавани употреби в случаите на възникване на посесивна сема остава двучленна – с агенс-посесор и пациенс-посесум. Възможни са и разширения с адюнкти локализатори.

2.1.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

Като разположени в непосредствена близост до ядрото оценяваме глаголите, чиято семема съдържа освен посесивна и каузативна сема още трета диференциална сема, която обогатява значението им, но същевременно размива позициите на посесивната и въпреки нейното доминиране в общата семема, можем да смятаме, че те са по-отдалечени от имѣти в сравнение с дати и въззати. Особена роля в това отношения играят етимологично свързаните с имѣти глаголи и техните деривати, чието по-късно развитие обогатява тази зона от посесивното семантично поле с нови членове. Хронологията на тяхното възникване може да бъде различна, но най-старите от тях, които наблюдаваме в Супр., запазват позициите си и в съвременния български език в рамките на посесивното семантично поле.

2.1.3.1. Глаголи етимологично сродни на имѣти

В Супр. се употребяват и двата глагола, които разгледахме като сродни на имѣти ранни праисторически образувания – ъти и имати. Поради етимологичното родство помежду им, както и с имѣти, както и заради малкия им фонемнен състав, при тях е трудно да се разграничат част от формите, където често се проявява омонимия. И при ъти, и при имати обаче най-добре представено е изходното значение на праезиковия корен за означаване на пряк физически контакт ‘хващам, държа’, както в (1). Например от установените 35 случая на употреба на глаголите ъти и прѣѣти 25 са свързани с това първично значение, както в (1). Това разпределение на употребите определя положението на коренните глаголи в отдалечената зона на семантичното поле на притежанието, за разлика от някои техни деривати, които трайно заемат място в близост до ядрото.

(1) си вѣси ѡти възвѣше отъ воеводѣ/157

Като посесивен вариант на ъти трябва да се разглеждат установените 5 употреби с фразеологично свързаното съчетание ъти вѣрѣ, при което семантичната трансформация на отделните части е само частична:

(2) и ѡкоже не ѡ вѣрѣ дѣвници/501

(3) И дѣвица рече да ти кѡмоу вѣрѣ имѣ прѣвое ми обличи/497

(4) аште истинѣ повѣдѣ не имѣши ми вѣрѣ/501

(5) не имѣ же имѣ вѣрѣ комисѣ глагола/487

(6) кѡмоу вѣрѣ имѣ прѣвоуѣмоу или вѣтороуѣмоу/495

От примерите проличава семантичното родство със съвременните български фразеологични единици (ФЕ) *имам вяра/доверие* и *хващам/хва-на вяра* ‘повярвам’, които са застъпени и в съвременния разговорен език. Второто съчетание е отглас от съчетанието с глагол ъти в първичното му

значение ‘хващам, държа с ръка’. За устойчивостта на този фразеологичен модел говори и съвременният колоквиален вариант б. *хване дивиш*, който вероятно се опира на по-старата славянска ФЕ.

(7) *обрътаемъѣ же кростианъѣ повелѣ имати и поудити а жръти*/529

Със същото значение ‘хващам, държа, арестувам’ в (7) е засвидетелстван глаголът *имати*, който също запазва връзката си с изходното значение на корена, за разлика от *имѣти*, чието значение е изместено по посока към същинската абстрактна посесивност и се е откъснало от пространствено-физическото първично значение. Формалното сближаване и сливане на тези без друго сродни основи е характерно не само за българския език (за хърв. прояви на това явление вж. напр. Стефанов 2015: 72).

2.1.3.2. Глагол *ѣти*

В количествено отношение глаголът *ѣти* е по-добре застъпен в Супр. с общо 27 употреби. Специално внимание заслужава неговата изключителна словообразователна продуктивност и способността му да присъединява различни представки, в резултат на което възникват редица **нови глаголи**. Голяма част от тях остават в рамките на семантичното поле на притежанието. При част от тях ролята на префикса е слабо изразена и те могат да се разглеждат като чисто видови корелати на коренния глагол, както е напр. при *поѣти* (9 употреби), *донякъде при прѣѣти* (6 употреби), *отчасти и възѣти*. При други напротив, представката радикално променя значението и с това превръща получения глагол в самостоятелен член на семантичното поле на притежанието – такива са повечето от употребите на *възѣти*, *приѣти*, *отънѣти/отъѣти*, *изъѣти* и т.н., на които се спираме самостоятелно. Всички те са разположени в непосредствена близост до ядрото на полето, докато коренният, парадоксално, остава в по-далечната зона със своето запазено първично значение, възникнало още преди същинската абстрахирана посесивност. Отразеното в Супр. взаимоотношение на *ѣти* и неговите деривати показва ясната тенденция, доведена докрай в съвременните славянски езици, към разпадане на етимологичното гнездо на множество самостоятелни глаголи, образувани с помощта на представки, които оформят семантично самостоятелни нови единици (Ницолова 2008: 251). Всички те са представители на св. вид, докато първично неутралният към вида *ѣти* се е преосмислил като несв. вид. При префиксалните му деривати обаче процесът продължава със създаване на вторични имперфективи, оформяни както в повечето аналогични случаи, с помощта на нови наставки.

2.1.3.3. Деривати на *ѣти* – *поѣти*

Сред дериватите на *ѣти*, които могат да се разглеждат като негови близки семантични варианти, както при *поѣти*, е застъпено и значението на съв-

местно извършвано действие (8) – т.нар. със-посесивни конструкции по Л. Стасен (2009), когато в ролята на посесум участва название на човек:

(8) И поймъ ѣппъ клирикъ и мѣжа вѣрѣны. и пришедъ ста на вѣрѣтъ рѣкъъ./181

В нашия случай (8) обаче съвместността е изразена изключително благодарение на семантичния потенциал на глагола, без участието на явни лексикални или граматични средства с такава семантика. От това може да се заключи, че посесивността, свързана със съвместност, може да се изрази не само с помощта на конструкции с предлог *с*, но и чрез собствената лексикална семантика на глагол от етимологичното гнездо на *ѣти*. Това още веднъж потвърждава ранното присъствие на посесивен семантичен потенциал при коренния глагол.

2.1.3.4. Приѣти

В редицата от деривати на коренния глагол *ѣти* със своята многочисленост се отличават употребите на *приѣти* (80 примера), които са съпоставими в количествено отношение само с *имѣти* и *дати*. Дори *възати* му отстъпва по брой на употребите в разгледаната част от текста на Супр. Семантичната специализация на *приѣти* обаче в нашия материал е още в начална фаза и не съвпада напълно със семантиката, с която е част от съвременната българска книжовна норма. В Супр. случаите на реализация на семемата с включване на семата $\pm$ доброволност, която е присъща на съвременните български употреби, присъстват в ограничен брой от употребите (само 10), аналогични на (9) и (10).

(9) пріѣми даръ мои недостойнаго раба твоего. и съподоби мѧ примѣсити сѧ къ невесѣнѣимъ твоимъ. и истинѣнѣимъ воиномъ./239

При това наличието на семата $\pm$ доброволност може да се свързва както със съществителни, назоваващи конкретни предмети в ролята на посесум (10), така и с абстракции.

(10) свѧтаѧ же благословиѧа господа. и тако приѧста брашѣна./383

(11) и акъ отѣцѣ любовѣнѣи пріѧметъ чѧдо свое. тако притекъ лѣвъ скочи на праведѣника. и подъ пѧзочѧма него положи нозѣ свои./351

Представено е и приемането на лица (напр. нб. *министърът прие делегацията*) в смисъл аналогичен на съвременния български език (11). В количествено отношение обаче много по-добре е представено съчетанието с абстрактни съществителни (общо 49 случая), като семата доброволност при тях се неутрализира:

(12) прѣвѣстѣ цѣлъ. не пріѧмъ никакогож зѣла./405

По-често се срещат примери, където съчетанието с глагол *приѣти* е част от заплаха, както в (13), или от разказ за страданията на мъченици, както в (12), и по-рядко предполага съгласие на субекта, както в (14). Всъщност в последния пример се реализира преходът на такъв тип изрази към християнските формули за смърт на светец, които вече споменахме във връзка с глагола *прѣдати*. В (13) се реализира със синонимни средства концептуализацията на смъртта от гледна точка на Бог (приемане на душата) и на умиращия (предаване на душата).

(13) или *примѣши раны на тѣлеси своемъ*./541

(14) и *рекъ господоу прими мой доушъ. акъ отъригаш тихо и безъ волѣзми издъхнѣ. и прѣда доушъ свои господоу*./301

Това отново засвидетелства парадигматичните връзки в рамките на посесивното семантично поле, които в съвременния български език намират израз в терминологични съчетания от типа *приемо-предавателен протокол*. Освен изброените семантични различия трябва да отбележим и двата случая на употреба на *приѣти* със значение на временен физически контакт, реализиран с определена цел, който проявява сходства с аналогичната употреба на *възати*:

(15) *тѣгда примъ жѣрьць тѣмианъ принесе*./457

(16) и *примъ блаженъи хлѣбъ и разложи въ чашъ наливавъ дастъ имъ глагола. сии хлѣбъ тѣло естъ христово. и чашъ. се кръвъ естъ проливаная за наша доуша*./491

Трябва да се има предвид, че двата примера (15) и (16) отразяват основни моменти от християнската обредност и сакралният им характер още от самото начало на книжнината ги определя като формули с фразеологичен характер. Напр. в (16) това е характеристика на евангелската евхаристия, която принципно се възпроизвежда в този вид още от епохата на първите преводи до наше време.

С два случая е засвидетелствано и значението ‘приемам някого за някакъв, като някакъв’, което е синонимно на ‘имам някого за някакъв’ и в този си вид поддържа парадигматичната връзка както между изходните глаголи, така и между техните устойчиви съчетания:

(17) *по истинѣ аурелиане примѣмъ те оучаштоу ти ма яко блага оца. глаголаштоу ти*./45

(18) и *да приѣти бѣдемъ. якоже жертва жива благоприятна тебѣ*./201

В пример (18) текстът е част от молитва на мъчениците, молящи се техният живот да бъде разглеждан като богоугодна жертва, която предстои да направят. Синонимията в подобни контексти между *имѣти* и *приѣти* отново

потвърждава парадигматичните връзки между двата глагола в рамките на разглежданото семантично поле. Различието между тях се поддържа от акционалната сема ‘промяна на (посесивното) отношение’, която характеризира *приѣти*, като същевременно отслабва водещата позиция на посесивната сема.

2.1.3.5. Единични деривати на *приѣти* и *ѣти* – *възприѣти*, *изъѣти*, *подъѣти*

От представените с единични случаи деривати на *ѣти* са застъпени *възприѣти* (с 4 случая), *изъѣти* (2 случая), *подъѣти* (само веднъж). Тази ограничена поява не дава възможност да установим пълната им семантична картина, но вероятно ниската им фреквентност се дължи на семантична специализация в резултат на представките, които са носители на самостоятелни нови семи в рамките на съответната семема. При първия от тях се наблюдава синонимия с *приѣти* (19), чиито вторичен дериват е глаголят *възприѣти*. При него вероятно трябва да търсим възходящата семантика на представката *въз-*, т.е. във взаимоотношенията между човека и неговия бог. Към това насочва съчетаемостта в (19), където се откроява мъдростта, чието наличие е божествена даденост.

(19) саторнинъ же много мѣдрѣство въсприимъ. ѿмъсливъ правѣдъ/427

(20) ч’то ѣстъ велико рабови тождѣ подъѣти ѣже и гъ./199

Употребите на *изъѣти* могат да се приравнят с нб. *извадя*, т.е. отново във връзка със собственото значение на представката *изъ-* ‘от вътре навън’, а на *подъѣти* с нб. *предприема*, *залява се* (20), т.е. на базата на представката *подъ-*, означаваща основа, корен, начало на нещо. Следователно и в трите случая значението на представката е с подчертана семантично модифицираща роля, а не чисто видово, като по-късно в историята на българския език се заменят от глаголи с различна словообразователна структура. Семантичното обогатяване с кинетична сема при тях отслабва позициите на посесивната сема, във водещо положение се очертава именно кинетичната сема и затова те остават в периферията на посесивното семантично поле.

2.1.3.6. Синоним на *ѣти* – *ѿловити*

В Супр. е засвидетелстван, макар и само с 2 употреби, и развилят се по-нататък български синоним на *ѣти* – *ѿловити*, чиято семантика проявява известна специализация в сравнение с *ѣти* и вероятно това е причината за малкия брой употреби в анализирания от нас текст:

(21) и възпрашааше раба божиа дрътемона. како зъври сиа ѿлови. /465

(22) словесемъ христосовомъ си ѿловѣени възша. /465

Вероятно за употребата на този глагол тук не е без значение фактът, че и в двата примера в ролята на посесум са названия за уловени животни, което

може да се разглежда като проява на семантична специализация. Това значение пряко кореспондира със значението на двойката от съществително и глагол *ловъ* – ловити, от чийто корен произхожда. При съчетанията с название за лице в ролята на посесум се употребява главно *ѣти*. Явно специализацията на корена води и до възникването на специализирания префигиран глагол *ѡловити*. При него се наблюдава преход между значението за непосредствен физически контакт и абстрактната посесивност.

2.1.3.7. Лишити

Сред глаголите, влизащи в синонимно-антонимни отношения с дериватите на *ѣти*, е представен, макар и само с 2 употреби, глаголят *лишити*, специализиран синоним на *отъѣти/отънати*.

(23) не прѣлъ'стиши рабъзѣ бога възшѣнаго. не примѣшлѣи ми сѣмнѣти вѣчѣныѣ. лишити ма хота славъзѣ х'совъзѣ. и цѣсарѣства небесѣнаго/21–23

Малкият брой примери не позволява да твърдим с увереност, че представените тук употреби изчерпват семантиката на глагола изобщо, но вероятността за това е значителна, защото специализацията ѝ съвпада с тази в съвременния български език. Иначе по същество семемата му е идентична с тази на *отъѣти/отънати*: ‘каузирам някого да няма против волята му’, т.е. включва посесивна (в негация) и каузативна сема, а като трета диференциална ‘-доброволност’. Различието между двата глагола се проявява на равнището на концептуализацията – при *отъѣти/отънати* гледната точка е на втория посесор и на преден план излиза притежаваното (посесум), което се отнема, докато при *лишити*, макар че концептуализацията отново е върху втория посесор, но от функционална гледна точка акцентът пада върху състоянието на първия притежател (посесор) след отнемането – осезаемата липса за него. Този акцент е част от собствената семантика на корена и характеризира всичките му употреби.

2.1.3.8. Микрополе на глаголите за търговски операции

Като самостоятелно микрополе разположено в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле разглеждаме глаголите за търговски операции, които се отличават с присъствието на една и съща диференциална сема ‘в замяна на някакви ценности’ (за повече подробности срв. Младенова 2016а). Нейното присъствие ярко отделя тази група глаголи в самостоятелно микрополе със свое ядро, образувано от засвидетелстваните и в Супр. глаголи *коупити* и *продати*. Тези два глагола включват в семемата си посесивна и каузативна сема, а освен това и диференциалната ‘в замяна на някакви ценности’. Те бележат ранната изразителна специализация на средствата за означаване на търговски операции, чието значение остава непроменено от старобългарската епоха до нашата съвременност. Семан-

тичният анализ на тези глаголи се споменава като средство за аргументация на падежната проблематика у Ч. Филмор (1977: 72–73), който ги нарича *commercial events*, без да ги обвързва с останалите посесивни глаголи.

- (1) иже оуслѣзѣшавѣ инакова молашта сѧ. бѣжашта вѣспрѣштенина исавова. иже сѣ ѿисифомѣ продавѣ сѧ и сѣпасѣ него./173
- (2) каа же сѧ мѣжѣ тѣ продавѣшнимѣ тѣлесѧ./559–561
- (3) приде и искоупи оу стражѣ тѣлесѣ стоую. патѣ сѣтѣ и три сѣребрѣникѣ давѣ./559
- (4) коуплѣ сѣтвориша сѣ небесскѣими дѣлѣи. и соугоубѣ приоврѣтоша. прѣовидѣша зѣмьное воинѣство. и небесское полоуѣиша./129

Освен споменатия тук към етимологичното гнездо на дати глагол *продати* (1), (2) ранна специализация се проявява и при неговия антоним *коупити*, представен както с активна глаголна форма, така и от съществително в именен предикат (4) *коуплѣ сѣтворити*, както и с 4 употреби на деривата *искоупити* (3). И четирите употреби на *искоупити* са използвани за назоваване откупването на телата на светците или на душата им приживе, така че при него определено може да се говори за специализирано значение. За предиката *коуплѣ сѣтворити* също може да се съди, че е специализиран, макар че не може да се определи до каква степен неговата специализация е била стилистично натоварена. Независимо от това каква е била стилистичната му валидност обаче, съществуването му в нашия материал показва, че глаголно-именният предикат е съществувал паралелно с глаголната форма още от най-ранната епоха на книжовна дейност на старобългарски език.

2.1.3.8.1. Довѣти

Допълнителна специализация на значението, проявява и откритият в анализирания материал глагол *довѣти*. Неговата специализация в семемата ‘достатъчно е’ е представена в нашия материал с 3 употреби, в които се проявява водеща посесивна сема, но втората съставляща сема ‘в съответстваща мяра’ е специфична и представлява ярка отлика за лексемата:

- (5) приоврашти живѣ сѣбѣ. довѣлѣтѣ ти ѧже приа досаждениа./525
- (6) довѣлѣтѣ ти чловѣче. почѣто тако твориши. и не оста сѧ. нѣ и мене прѣовидѣ прѣвѣзѣаа вѣ несѣитѣствѣ своемѣ. и погоуби наша плодѣи./101–103

Именно определянето на мяра при този глагол е едно от специализираните значения в рамките на семантичното поле на притежанието, което е определящо за ниската фреквентност на неговата поява. В концептуализацията, както и в синтактичната му структура в ролята на деятел влиза посесумът, а бенефициентът в дат. пад. изразява посесора, т.е. проявява се пациентивност.

2.1.3.9. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

Самостоятелно микрополе образуват няколко глагола със семантика, свързана с посегателства върху чужда собственост: красти – 6 употреби, възхитити ‘превзема’ – 3 употреби, тръзати ‘скубя, дърпам, късам’ – 3 употреби, и с по една гравити, възхватити ‘заграбя’, похътити, поплъзнити ‘оплячкосам’. Те се отделят въз основа на самостоятелна диференциална сема, която ги характеризира: ‘против волята на (първия) посесор’. Нейното наличие е критерий за класифициране на глаголите към това микрополе. То също е много старинно, както и микрополето на глаголите за търговски операции.

2.1.3.9.1. Ядро на микрополето – красти

Като цяло микрополето на глаголите за посегателство върху чужда собственост е разположено в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле, защото посесивната сема обикновено е водеща в семемата на глаголите от него, а и при тях обикновено не се развиват ЛСВ различни от ЛСВ₁. При ядрения за микрополето глагол красти се наблюдава забележителна еднородност на употребите с явно твърде рано специализираната му семантика, която и до най-ново време не проявява сериозни отклонения и варианти: посесивна и каузативна сема, трета диференциална ‘против волята на (първия) посесор’ и концептуализация от гледна точка на втори (нов) посесор. Тази структура се запазва практически без промяна през целия период от старобългарската епоха до сега.

(1) блюдомѣ же сѣтъ страхомѣ. ѿкоже не сѣмѣти никомоу же начати красти/103–105

Синтактичната структура и в шестте употреби от Супр. е непълна, реализиран е само деятелят-втори посесор, а първият посесор и посесумът са известни от по-широкия дискурс, както в (1). В ролята на посесум в повечето случаи участват именни групи, означаващи пари, добитък или други материални ценности. Вероятно причина за това е характерът на житийните текстове, където кражбата е преди всичко непозволен акт наказуем от божиято правосъдие и с това е важен сам по себе си, а не с конкретизацията на първия посесор и посесума.

2.1.3.9.2. Възхътити, похътити

При глагола възхътити също не се наблюдават особени отклонения и в трите употреби, значението му остава близко до съвременното б. *похитя*, както в (2), етимологично сродно с ч. *chytit* ‘взема, хвана’. И в трите случая в нашия материал присъства диференциалната сема ‘против волята на първия посесор’, както при съвременния български глагол. За разлика от *похитя* първият словообразователен вариант се е специализирал във възхи-

тя само за духовни и абстрактни отношения, чиято семантична структура обаче метафоризира същия тип отношения (подобно на *запленя*) и съответно същата семантична структура. И тук са възможни съчетания с названия за лица в ролята на посесум (3). Родство със същия чешки корен показва и *похътити*, чиято единствена употреба също включва посочената диференциална сема (4).

(2) постави помошть на пѣти прѣдъ манастиремъ. множество мѣжъ много. да въсхътитвъше донесѣтъ мошти сватааго отѣца нашего исаакѣа въ прѣжде реченѣхъ црькъве благословѣниина радѣи./437

(3) нъ въ темницѣхъ идѣмъ по воли. а не акъ инѣхъ волѣхъ. и насъ въсхътитвъше ведете. нъ имъ же носимъ жъзи оставите насъ./279

(4) Отъ многъ и различенъ градъ. похъштеномъ бъивъшемъ крѣстианомъ. въврѣмена дѣкина цѣа и оуалеринана. и ведомомъ бъивъшемъ въ никомидийскѣи градъ вѣфиниа./213

Въз основа на тази употреба не може да се каже дали е възможно съчетание и със съществително, означаващо неодушевен предмет. Във всеки случай тя е семантично сходна със съвременната специализирана употреба на *похитя*.

2.1.3.9.3. Гравити

Подобно значение има и единствената употреба на глагола *гравити*, която изглежда експресивна в наблюдавания в (5) контекст, но поради изолираната употреба е трудно да се твърди категорично, че експресията принципно присъства в семантиката на глагола.

(5) съ радостнѣхъ. отъврѣгъ кѣждо и послѣдѣнѣхъ срачицѣхъ съмрѣти мразѣнѣи идѣахъ. ѣакоже се богатѣство гравити. сами себе пооуштанѣште и глаголажште./199

При глагола *гравити* не може категорично да се определи дали допълнителната сема от последните два глагола присъства, тъй като става дума за (устойчиво?) сравнение, но основният състав на семемата – посесивна и каузативна сема е очевиден. Ако се опираме на съвременното значение на глагола, диференциалната сема би била ‘с насилие, против волята на първия посесор’, но единствената употреба в нашия материал не позволява да я смятаме за водеща още от старобългарската епоха. Дискурсните условия в пример (5) предполагат по-скоро трансформиране на диференциалната сема в обстоятелствена ‘бързо и рязко’, аналогично на нб. *грабна*, което е възможно благодарение на самия характер на диференциалната сема (насилието и съпротивата правят действията на насилника резки и бързи). Кон-

цептуализацията при този глагол е ориентирана от гледната точка на новия посесор с акцент върху посесума.

2.1.3.9.4. Възхватити

Глаголът възхватити възхожда към корена хват- ‘хващам, държа’ с представка въз-, т.е. в словообразователно отношение е сходен с възати, а се доближава семантично до гравити и възхитити. Широките дискурсни условия и тук предполагат семема с присъствие на посесивна и каузативна сема с трета диференциална ‘нерегламентирано/против волята на първия посесор’, съзвучна с останалите глаголи от микрополето и особено близка до възхитити. Концептуализацията отново е ориентирана към гледната точка на втория посесор с оглед на посесума.

- (6) и мѣслаштемъ възхвѣтити правѣдника мошти. и ѡученикоу него. възпрѣтиша имъ. ꙗко крамоульникомъ./457

И четирите глагола поражда двувалентна синтактична структура с втори посесор в ролята на деятел и пациенс във вин. пад., реализиращ ролята на посесума. Малкият брой употреби не позволяват да се определи евентуална специализация по отношение на именните групи в ролята на посесум. Като хипотеза може да се предположи, че при гравити е възможна специализация с названия на материални ценности, а при възхватити, похитити – на лица, но за нейното доказване са необходими допълнителни емпирични факти. Успоредната употреба на похитити и възхватити свидетелства по-скоро за незавършен процес на конкуренция и специализация между тях.

2.1.3.9.5. Поплѣнити

В по-голяма степен специализирано е значението на поплѣнити, при който се формира семемата ‘каузирам себе си да имам с военна сила против волята на първия посесор’ (съответна на нб. *плячкосам*), също без вариации в трите си употреби в нашия материал. Отново имаме наличие на посесивна и каузативна сема с трета диференцираща ‘с (военно) насилие, против волята на посесора’. Концептуализацията е ориентирана от гледната точка на втория посесор с акцент върху посесума.

- (7) на другоу лѣто на възлюбѣнзи градъ къ аморіи приде поплѣнити него хота/131

За последните 5 глагола можем да обобщим, че малкият брой на употребите им вероятно се дължи на специализацията на значенията им, която изисква специфични дискурсни условия. В полза на това предположение говори не само еднообразието в отделните употреби на всеки от тях, който се среща повече от веднъж, но и семантичното сходство на всеки от тях с останалите по отношение на общата диференциална сема. Забележителна е и ролята на най-често близкото съответствие със съвременни български

глаголи, които могат да се разглеждат като продължение и развитие на семантиката, наблюдавана в текста на Супр. Това дава основание да обобщим, че семантичната им специализация води началото си от старобългарското състояние и продължава без значителни отклонения до най-ново време.

2.1.3.9.6. Тръзати

С по-конкретно значение на физическа намеса се отличават трите употреби на глагола *тръзати*, засвидетелствани в Супр. Значението им е сходно и не показва голямо отдалечаване от изходното значение ‘скубя, дърпам, късам’, обогатено с посесивна сема въз основа на дискурсните условия.

(8) и нача пакъз *тръзати* хота бръма накласти скотоу своемуу/101

Поради засиленото присъствие на значението за физическо усилие той е периферен както за посесивното семантично поле, така и за микрополето на глаголите за посегателство върху чужда собственост. Синтактичната му структура обаче не показва големи отклонения в сравнение с *коупити* или *въззати* – агенс-нов посесор, пациенс-посесум и източник-първи посесор, който невинаги е част от изразяваната микроситуация (8).

2.1.4. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

Извън ядрото на семантичното поле на притежанието се разполагат още около 30 глагола от Супр., чийто семантичен потенциал в някои от употребите им може да изрази посесивна сема, въпреки че тя невинаги е водеща в цялостната семема. Повечето от тях са засвидетелствани с изолирани употреби, но два от тях – *посълати* (представен с 40 употреби в нашия материал) и *оставити* (30 употреби), както и *остати* (8 употреби) и *остати сѧ* (с 11 употреби) се отличават не само с относително по-висока честота на употреба, но и с нюансирано разпределение на семантичните показатели, като не при всички употреби може да се говори за присъствие на посесивна сема, или за нейно водещо положение в семемата. Затова ги разглеждаме като отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

2.1.1.4.1. Глаголи с корен *ста-*

Глаголите, образувани от корен *ста-*, претърпяват интересно семантично развитие, като трансформират семантиката на корена за положение в пространството и придобиват възможността да изразяват посесивна сема. От тях количествено най-добре (с 30 употреби) е представен глаголът *оставити*, а *остати* и *остати сѧ* – съответно с 8 и с 11 употреби. Модифицираната представа за изправено положение в пространството и в трите споменати глагола взаимодейства сериозно на първо място с представката *о-*, благодарение на която семата ‘изправено положение’ престава да бъде водеща в цялата семема и глаголът може да се разглежда като част от семантичното поле на

глаголите за движение (по-скоро негация на движение, т.е. статичност). При каузатива *оставити* водещ статут придобива каузативната сема, въз основа на която може да се развие и посесивна сема. При глаголите за запазване на състоянието *остати* и *остати са* водеща е семата 'статичност', която по-нататък в съчетанията с прилагателни и наречия може да се трансформира с оглед положението на посесума. Значението на глагола *оставити* 'прекратяване на физическия контакт' е засвидетелствано в нашия материал, като не се наблюдават формални синтактични отлики между изразите със семантика за временно (1) и за окончателно (2) прекратяване.

(1) ни *здохѣтра* въставѣ обрати са. и обръте а на мѣстѣ ижде ихъ бѣ остави-
лъ./83

(2) рекоста. сиа останѣкъзи аште сице оставимъ. възати а имѣтъ крѣстиани. и наплѣннѣи въсь миръ. нъ придѣте да а възвръжемъ въ рѣкъ./179

Съчетаемостта на глагола допуска в ролята на пациенс да се употребяват както съществителни, означаващи конкретни предмети (в 7 от случаите), така и абстракции (3) и (4), които се срещат в 5 случая. Взаимната обусловеност, синонимия и антонимия между глаголите от семантичното поле на притежанието е засвидетелствана в редица примери – (1), (2), (5). В (2) ядреният глагол *имѣти* участва с граматичното си значение (на ЛСВ₃) за бъд. време. В част от употребите глаголят *оставити* изразява и значение близко до екзистенциалното значение на ЛСВ₂ (3).

(3) *памятъ* въ житии сѣмъ оставиша. на съпасение въсьмъ въроуѣштиймъ./181

(4) дарзи велиа ономъ *раздаваѣшѣ*. въсьмъ же дарзи *дадохъ*. едѣ ного же *тъчѣиъ* оставиша бѣ чѣсти./205

(5) почѣ то санъ свои и родъ оставивъ. къ соудѣнѣи крѣстианѣстѣ върѣ пристѣпи./221

Съчетанията с абстрактни съществителни и при глагола *оставити* проявяват тенденция към фразеологизация, особено в конфесионални контексти, както в (6), в които кореспондира с известната богослужебна формула *оставление грѣхомъ* 'опрощение на греховете' и следователно трябва да се разглежда като формулизиран израз. Също в конфесионален контекст възниква и съчетанието с *Богъ* в (7).

(6) иже *вожиѣ* властниѣ оставыаа грѣхъзи./307

(7) не оставыѣ бога сътворышааго небо и зѣмыѣ./33

С най-голяма честота се отличават изобщо съчетанията със съществителни, означаващи човек, бог, или вероизповедание (общо 17, т.е. повече от половината от случаите), които са в хармония с основния смисъл на раз-

глежданите текстове, както в (7). В случая оставянето означава прекратяване не на материалния контакт, а на духовната връзка. Забележително е обстоятелството, че при оставити когато се означават отношенията между човека и християнския бог се размива представата за посесор и посесум – взаимоотношенията могат да изразяват като посесор позицията на бога (6), както и позицията на човека, който е верен на връзката си с него (7).

2.1.4.2. Остати сѧ

Със сходна на тази семантика, като синоним на оставити се среща и възвратният глагол *остати сѧ* ‘отказвам се, отричам се’, чието значение в анализирания от нас езиков материал не проявява отклонения, т.е. специализиран е за означаване на отказ от някаква дейност, за разлика напр. от съвременния руски език, където *остаться* присъства изключително като глагол от семантичното поле на глаголите за движение ‘остана’. Със същото значение, в значителна степен фразеологизирано, се отличават и явно старинните му употреби в нб. *остави се*, подобно на отразеното в (8) и (9).

(8) *послѡушѧи оубѡ мене. и остани сѧ бѣсованиѧ своего/249*

(9) *ѿгнѧи же кононѧ помилѡвавѧ а повелѧ бѣсомѧ остати сѧ ихѧ и остаща сѧ/97*

Значението, засвидетелствано в (8) и (9), може да се разглежда като посесивно в рамките на метафоризацията на дадена дейност като притежавана от субекта и затова оценяваме глагола *остати сѧ* като близък до ядрото на семантичното поле на притежанието. Парадигматичните отношения между него и останалите глаголи от това поле проличават предимно при съпоставка с имѣти бога ~ *остати сѧ* бога, където антонимията се базира върху негативната посесивна сема при *остати сѧ*, съчетана с каузативна сема. Последният тип употреби преобладава в нашия материал. Синтактичната структура тук включва агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад., както при повечето глаголи в посесивното семантично поле, съдържащи каузативна сема.

2.1.4.3. Остати

Глаголът *остати* може да се разглежда като граничен за семантичното поле на посесивността и като представител на пациентивната посесивност, т.е. при него семантиката е концептуализирана от позицията на притежаваното (посесума), дори когато се употребява със съществителни, означаващи лица. Неговите 8 употреби се засвидетелстват от 2 типа случаи – с екзистенциално значение за останалите след вземане (15) и в изречения-характеристика (11) и (12).

(10) *вѣржѧ ми ими чѣстѧнѧи отѣче ꙗко нѣстѧ остаа ни ѣдина златица въ ризѧници./259*

(11) *и оста свѧтѧи ѣдинѧ на немѧже бѣ мѣстѣ./487–489*

(12) нъ оста ничьсоже примъ врьда./65

Последният тип предикати за характеристика получава значително развитие напр. в съвременния полски език, където става източник на пасивните конструкции с глагол *zostać* – п. *budynek został zbudowany* ‘сградата беше построена’. Това е свидетелство за семантичния потенциал на глагола да изразява характеристика и оттам – пациентивност. Проява на изходната принадлежност на корена *ста-* към глаголите за положение в пространството се наблюдава в (11). В деривата *остати* положението е преходно между глаголите за движение и за положение в пространството поради присъствието на отрицателната сема за движение, т.е. ‘статичност’. Появата на посесивни употреби (10) трябва да се разглежда като проява на взаимодействието между семантичното поле на глаголите за движение и посесивното семантично поле.

2.1.4.4. Полоучити

С 8 употреби в т. 1 на Супр. е засвидетелстван глаголът *полоучити*, при който е възможна употреба в съчетание с конкретно съществително, но и с название на абстрактни и духовни същности в ролята на посесум (6 употреби), които са по-чести поради характера на текста. При него семемата е съставена от посесивна и каузативна сема, като концептуализацията е изцяло от гледна точка на новия посесор, а първи посесор не се изразява.

(1) ни нзннашьнаа жиѣни съподовиша сѧ. ни тамо покоа полоучиша./215

(2) и се сътворивъ полоучи сѧ ѧемоу. ѧеже ѧемоу бѣаше любо. поплѣнивъ славъ-
нъа грады вѣзвжънъихъ срацинъ./131

Една от употребите е възвратна (2) и напълно съвпада по семантика със съвременното б. *получи се, получи ми се* ‘успех’. Както се вижда, при голям брой от глаголите от посесивното семантично поле се наблюдава пряка приемственост през целия период, отделящ старобългарския от съвременния български език.

2.1.4.5. Отъпоустити

С 2 употреби е засвидетелстван в нашия материал и глаголът *отъпоустити*, към които се добавят с по 1 случай и несв. *отъпоустати*, както и св. *испоустити*:

(3) и пристѣпивъ пожъри. и отъпоустѣ тѧ. аште ли не хощеши. прѣпростъ
сѣмръти прѣдамъ тѧ/65

(4) и наказывъ ѧго не начинати отъсели тацѣхъ татѣвинѣ ни прѣвзвати о
несытостѣ отъпоустѣ ѣ/103

В примери (3) и (4) е засвидетелствана семантична структура, при която взаимодействат посесивното и кинетичното семантично поле, т.е. наблюдава се посесивна и каузативна сема, а като трета и четвърта диференциална

се появяват кинетична и модална сема, така че цялостната семема придобива вида ‘разрешавам прекратяване на (посесивно) отношение чрез движение’. В пример (6) е засвидетелстван и обратният случай, когато с глагола *отзпоуштати* се изразява арестуване, т.е. тъмницата се тълкува като затворено пространство, в което арестуваните са отведени и семемата се модифицира във вида ‘задължавам установяване на (посесивно) отношение чрез движение’. Както се вижда от примерите, в нашия материал се отразява само значението ‘освобождавам’/‘арестувам’, не е регистрирано съчетанието *отзпоуштение грѣхѡмъ* ‘опрощение на греховете’. Тази формула се среща само с участието на глагола *оставити* – *оставѣаѣтъ сѧ грѣхы*.

(5) по истинѣ мати мѣченица. не испоусти во слѣзѣ немошѣнѣжѣ./211

(6) дрочѣгѣа же въ робѣтъ даѣаше своимъ волѣромъ. дрочѣгѣа же въ темницѣ отзпоуштааше./135

При изпити (5) важна роля играе собственото значение на представката *из-*. То оформя самостоятелна сема ‘от вътре навън’, която влиза в ролята на трета диференциална освен посесивната и каузативната.

2.1.4.6. Единични глаголи с пациентивна концептуализация на притежанието

Както вече отбелязахме, глаголите с пациентивна концептуализация на притежанието са представени много по-слабо в количествено отношение от тези с активна концептуализация. Показателен е и фактът, че повечето автори, които се занимават с посесивната проблематика, споменават за този тип концептуализация, но в анализа на емпиричен материал обикновено не се спират на нея. В нашия материал освен *остати* са засвидетелствани още 7 такива глагола, представени с минимален брой употреби: *отзвръшти сѧ* – 8 употреби, *отрѣшити сѧ* и *отзмѣштати сѧ* с по една употреба, *отзлжчити* – 3 употреби, с по 2 употреби *отзлжчити сѧ*, *отзпасти*, *причисти сѧ*, и с една употреба *примѣсити сѧ*. Те отразяват почти изключително принадлежност към определена конфесионална общност и взаимоотношения, при които се преминава от една в друга такава общност, т.е. отново имаме преминаване от първи към втори посесор, но от гледна точка и с активно участие на посесум-лице. Тъй като това отношение е по същество абстрактно, за изразяването му се използват различни изходни глаголи, при които възникват преносни употреби. Нерядко това става за сметка на глаголи за движение, при които кинетичната сема представя метафорично отношението към първия или втория посесор, както в (1), където *отзвръшти сѧ* ‘отметна се, откажа се’ е с корен *върг-* със значение ‘хвърля’, т.е. изходната форма е на каузативен глагол за движение, но преносните употреби на възвратния глагол са пациентивни, а кинетичната сема е трансформирана в посесивна.

- (1) ДА НЕ БЪДЕТЪ МѢНѢ ПСЕ НЕОУКРОШЕНЪИИ. ОТЪВРѢШТИ СЯ Х҃А своего небеснааго цѣсара./141

Подобно е положението и при отължчити, който по-късно се специализира като каузативен глагол със значение ‘отлъча от църквата’ но се базира върху първично значение изразяващо раздяла (2). При него формата не е възвратна и оттам концептуализацията е агентивна, т.е. от гледна точка на посесора.

- (2) НЪ БЛЮДИ СЯ ДА НЕ ПРОСТИШИ НЕГО И ДА НЕ ПРИМЕШИ НЕГО ВЪ ОБЪШТЕНИЕ. И ДА НЕ ОТРѢШИШИ НЕГО ОТЪЛЖЧЕНИИА./393
- (3) АЗЪ ОТЪ КНАЗѢ ВАШЕГО И ОТЪ ВЪСѢХЪ ДРОУГЪ ВАШИХЪ. ИЖЕ СѢТЪ АГГЕЛИ СОТОННИИ. ОТЪСТѢПАИЖ И ОТЪМѢШТЖ СЯ ВЪСѢХЪ ИХЪ./539
- (4) ОНА ЖЕ И НАНЕСЕНЪА ИМА РАНЪ ДОБѢ СЪТРЪПѢВЪША. И СЪ ПОСТРАДАВЪШИИМИ ПРИЧЪТЪША СЯ./445
- (5) ДРЕВѢЕ. ОБАЧЕ СТОАТЪ НЕПРѢКЛОНИИ. ПРИИМИ ДАРЪ МОИ НЕДОСТОИНААГО РАБА ТВОЕГО. И СЪПОДОБИ МА ПРИМѢСИТИ СЯ КЪ НЕБЕСЪНЫИМЪ ТВОИМЪ. И ИСТИНЫИМЪ ВОИНОМЪ./239

По-слабо изразено е движението при примѣсити ся (5), а при причисти ся то отсъства изобщо, т.е. изходната форма е от групата на глаголите за интелектуална дейност, а не за движение. Забележителното сходство на употребите на тези глаголи в семантично отношение – главно във връзка с отказ от досегашната вяра и преминаването към друга – може да се тълкува като свидетелство за ранна фаза на формиране при изразните средства за това значение, за която още не се е изградило в достатъчна степен автоматизирано и унифицирано средство. Особено единичните употреби (2) и (3) не позволяват да се установи доколко съответните глаголи са имали семантичен потенциал да изразяват и други типове семантика. Все пак, съвременните български употреби на *отлъча* и *отметна се* са в унисон със засвидетелстваните в нашия материал значения. В синтактично отношение интересна е сходната конструкция с род. пад. на посесора в (1), (2) и (3). Най-вероятно в тези случаи това се дължи на присъствието на представката *от-*, управляваща аблативно значение.

2.1.5. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле

Като представители на периферията на семантичното поле могат да бъдат определени онези глаголи, които се срещат с единични посесивни употреби – до 2–3 случая в нашия материал. Тогава може да се говори за ситуативно възникване на посесивна сема в зависимост от дискурсните условия. При това нейното положение в рамките на семемата невинаги е водещо, така че посесивността при тях е епизодична и ситуативна. Най-важна в случая е възможността за едновременната им употреба с основното значение и в дискурсно

обусловени случаи с посесивно значение, като често наличието на каузативна сема е основа и дава възможност за развитие на посесивната сема. Не бяха установени обаче съчетания с две значения в едно и също изречение.

2.1.5.1. Глаголи с корен сѡла-/сѡла-

При глаголите с корен *съла-/сълаа-* носената от корена водеща сема в цялостната семема е дистантната, т.е. ‘от разстояние’. В глагола *посълати* тя може да се съчетава с посесивна и каузативна сема и заедно с посесивната и каузативната сема да образува семемата ‘предаване на собственост от разстояние’. Съчетаемостта му обаче не се ограничава само до съществителни със значение на материални предмети или блага, означаващи посесум, а включва и названия на хора и техните социални роли, както и абстракции, при които водещо е положението на дистантната сема, за разлика от посочените по-горе. Именно това значение, както в (1) и (2), е преобладаващото в количествено отношение – представено е в 25 случая от всичко 40 в нашия материал. От синтактична гледна точка представителни за *посълати* са двучленните предикати в съчетание с втори глагол, с който образуват целева конструкция (общо 7 случая), както в (1).

- (1) ꙗко ꙗко хс҃с҃ немоу҃же тѣѣ слоу҃жиши посѣла ма покрѣтити та./25
(2) иже посѣла аг҃гела своего и покрѣ ма оубогѣхъ ꙗко оуп҃вахъ на нь./29
(3) посѣлабѣ аурлианъ повелѣ извѣсти ꙗ из-д-рова/31

Срещат се и случаи, когато при същата целева семантика наблюдаваме конструкция с проста съчинителна връзка (общо 3 случая), както в (2). Не са редки обаче и употребите, когато целта на изпращането е оформена в подчинено изречение (3), т.е. двата глагола остават в две различни изречения. Целта може изобщо да е назована само като лице, при което е изпратен някой – най-често ангел господен, както в (5). По-рядко (в други 4 случая) се срещат съчетанията със съществителни, които са в състояние да изразят посесивна сема (4).

- (4) ИАКОЖЕ БО БОГАТЫ НѢКОТО, ПИРЪ ВЕЛИКЪ ГОСТЕМЪ СВОИМЪ ОУГОТОВИВЪ, И ПОСЛА-
ВЪ ПОУЗВАНІА ИМЪ./553

Като част от Слово за Благовещение с особена честота се отличава формулата *посълаанъ възстъ гдѣриилъ къ* (5), която се реализира с 14 употреби, използвани всъщност като елемент от поетиката на словото. В тези употреби формулата служи за оценъчна характеристика на Богородица с помощта на специализирани епитети, които се появяват в ролята на бенефициента в дат. пад. с предлог *къ*.

- (5) ВЪ ШЕСТЪИ МѢСАЦЪ Рече ПОСЪЛАНЪ ВЪИСТЪ АГГЕЛЪ ГАВРИИЛЪ ОТЪ БОГА. КЪ ДѢВЩИЦИ ОБРЪЧЕНЪ МЖЖОУ. ПОСЪЛАНЪ ВЪИСТЪ ГАВРИИЛЪ КЪ/507

Периферното положение на глагола *посъзлати* в семантичното поле на притежанието се аргументира с малкия брой случаи, при които може да реализира посесивна сема в рамките на своята семантична сруктура. В съвременния български материал този семантичен потенциал на глагола е разширен. Не е изключена обаче възможността количествените пропорции и в старобългарски да са били малко по-различни от отразените в Супр., а в нашия материал да преобладава един определен тип поради характера на анализирания текст. Неговото съдържание предполага изпращаните слуги и помощници да са преди всичко ангелите божии, които помагат на светците и мъчениците в трудните мигове на техните страдания. Синтактичната структура включва агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад. Ролята на бенефициент в дат. пад. може да се замества с подчинено изречение за цел, което е признак за непосесивна семантика, докато при бенефициент именна група появата на посесивна сема е възможна, но не задължителна.

2.1.5.1.1. Възсѣлати

Като словообразователен вариант на *посъзлати* може да се разглежда и единствената употреба на форма от глагола *възсѣлати*.

(6) *мѣ сѣтъ съгласно молитвъ възсѣлаѡшѣ*./209

Този словообразователен вариант вероятно е бил мотивиран и от дискурсните условия, тъй като това е единственият контекст, в който става дума за отправяне на молитва. Освен другото, трудно е да се етимологизира словообразователният формант – дали става дума за представка *въ-* с локално значение ‘от вън навътре’ или *въз-* ‘от долу нагоре’ с асимилация на *зс > с*. Присъствието на *възсѣлати*, макар и само с една употреба, отново засвидетелства конкуренцията на словообразователни варианти в процеса на установяване на специализираната конфесионална лексика свързана с развитието на християнската книжовна традиция.

2.1.5.2. Глаголи за движение, които развиват посесивна сема

Семантичното поле на глаголите за движение доста активно взаимодейства с полето на притежателните глаголи, в най-голяма степен при каузативните глаголи, но и при някои от ядрените за полето, най-често префигурирани. При тях кинетичната сема се трансформира в посесивна, особено при изразяване на абстрактни отношения, чиито изразни средства принципно са вторични в сравнение с назоваването на конкретно движение. Например представените с по 3 случая в Супр. *отъстѣпити* и *привѣгати* в основните си употреби означават пряко придвижване в пространството, но в нашите примери (1), (2) и (3) трансформират кинетичната в посесивна сема, развиват каузативна сема и изразяват преминаване от една конфесионална група в друга при пациентивна концептуализация. Както видяхме по-горе, и при

други глаголи с пациентивна концептуализация се наблюдава трансформация на кинетичната сема в посесивна. Разделянето на двете групи е до голяма степен условно и се основава върху водещата позиция на кинетичната сема, която позволява да отделим глаголите за движение, които окازیонално развиват посесивна сема чрез трансформация на кинетичната (в настоящата подточка) от тези, при които кинетичната сема е в по-слаба изходна позиция (в подточка 2.1.4.6.) и при тях водеща позиция заема представата за отношение с други сходни субекти. Близостта между тях обаче си остава.

- (1) оучаштоу же немь сиху. отъ такоу безоумна отъстѣпѣти. и на спасѣноу прѣйти проповѣданиѣ./77
- (2) сѣмѣотрааше бѣдѣшѣтаго. готовѣ приѣмла отъ онимѣ приѣвѣгаѣшѣтихѣ кѣ немѣу./203
- (3) ѣдинѣ же отъ числа мѣ отъпадѣ приѣвѣже кѣ бани и прикоснѣвѣ сѣ кѣ топлотѣ. абѣне растаа сѣ./171

За синтактичната структура при глаголите, които разглеждаме тук, важна роля играят деиктичните фактори, носени от словообразователното значение на представките: отъ-, която е носител на аблативното значение и управлява род. пад. и при-, която управлява дат. пад. с предлог кѣ.

- (4) а никѣтоже отъ насѣ не остана. аште и кѣто твѣрѣда оума не иматѣ. да сѣ отълѣжитѣ отъ насѣ./145
- (5) чадѣца моя. еда кто васѣ отълѣчи сѣ отъ любѣве крѣстосовѣ. имѣже вѣниде антихристѣ въ градѣ./461

Сравнението между отълѣжити и отълѣжити сѣ ясно сигнализира ролята на възвратността за смяната на концептуализацията, но както показва наличието на глагола отъстѣпѣти, възвратната форма не е необходимо или достатъчно условие за формализиране на пациентивността. Роля за нейното установяване играе и собственото значение на глаголния корен.

2.1.5.3. Принести, приносѣти

Специфична агентивна посесивна употреба развиват каузативните глаголи за движение, сред които на първо място е глаголът принести. В Супр. той е представен с 9 случая, към които се добавят 2 случая от вторично имперфективирания приносѣти и други 2 на коренния имперфектив носѣти. Преобладаващо тези употреби са свързани с първичното значение на глагола, означаващо физическо преместване в пространството (5 случая), което може да е свързано и с пренасяне на собственост (други 4 случая), както в пример (1). С 3 употреби е засвидетелствано специализираното църковно значение ‘права приношение’ (2).

- (1) они же не полоучивъше негоже искаахъ на гнѣвъ обратиша сѧ. имъше же него обнажиша мечѧ. и простеръше на нь своѧ ржкы поуждаахъ и принести ямоу имѣние /95

- (2) тѣгда примѣ жѣрьць тѣминанъ принесе. /475

Само с 1 случай при коренния носити е представено значението от пример (3), което трябва да се разглежда като самостоятелен ЛСВ₂ ‘нещо съществува в мен, носител съм на нещо’ на многозначния коренен глагол (Topic Possessive от схемите на Л Стасен 2009). Този ЛСВ се проявява и в нашата ексерпция от текстове на съвременните славянски езици и с това показва признаците на тенденция в семантиката на глагола, която преживява по-нататъшно развитие:

- (3) паче родитѣль. паче чады гѧ възлюбѣше. самого житиѧ раштении носащѣ. прѣзрѣръша врѣменънжѣжъ жизнь. /213

- (4) и видѣвъ ꙗко не носитъ ничоже на крѣмѣ. ни хлѣба ни водѣ. ни иного ничоже. и четвртѣин дѣнь иматъ трѣпа безъ брашна. /359

Последният пример (4) илюстрира граничното положение на глагола носити между значението ‘преместване в пространството’, посесивното и екзистенциалното значение. Този тип употреби се запазват и в съвременния български език (*нося (си) храна, вода*) и явно представят траен аспект от семантиката на глагола, свързващ държането в ръка, преместването в пространството и накрая притежанието като най-силно абстрахирано от конкретните обстоятелства отношение. При това в ролята на дясновалентния субект в нбълг. може да участват не само одушевени съществителни, но и названия на неодушевени предмети и абстракции (срв. по-нататък примери като *Какво ще ти донесе това?* с максимално абстрактно значение на подлога). Глаголът *принести*, който с основното си значение спада към семантичното поле на глаголите за движение с изразяване на каузативно значение, документира най-ярко взаимоотношенията между посесивното семантично поле и семантичното поле на глаголите за движение.

2.1.5.4. Пригонити

Като конкретизиран семантичен вариант на *принести* и *приносити* може да се разглежда *пригонити*, който се среща само веднъж, и то в съседство с *принести*:

- (5) и скотоу иже пригонатъ и приносатъ отъ лѣта на стѣжѣ и славѣнѣжѣ память. стада разлчѣ воловъ кобылъ. козы овѣца многы тѣмами пасомы въ горахъ неблюдомѣ. /103–105

Дискурсните условия ясно показват специализацията на изказа, когато става дума за животни с различни размери, повечето от които не могат да бъдат донесени на ръце от човек. В този случай представката *при-* запазва

значението за насочено движение към определено място, като спецификацията на движението се изразява от корена на глагола гонити. Неговата принадлежност към кинетичното семантично поле в групата с двусемна структура, където втората сема е каузативна, потвърждава близостта на каузативните глаголи за движение до посесивното семантично поле. Именно наличието на каузативна сема позволява и възникването на посесивна сема при тях.

2.1.5.5. Обръсти

Относително добре засвидетелстван с 14 употреби в Супр. е глаголят обръсти. Определяме го към периферията на посесивното семантично поле, тъй като при него посесивната сема не придобива водещо положение в цялостната семема, а се появява като второстепенна, но все пак възможна при отделните употреби в различни дискурсни условия:

(1) ни заоѣтра въстаѣ обрати сѧ. и обрѣте ѧ на мѣстѣ иждѣ ихѣ бѣ оставилѣ. /83

(2) вънезапѣ влѣкѣ пришедѣ обрѣте поврѣженѣ дѣтиштѣ. никомоу же сѣ штоу оу него. и въсхѣтитѣ и отидѣ /105

Синтагматичните връзки свързват обръсти с оставити (1), въсхѣтити (2) и възати (4) в рамките на ЛСВ₁, с които встъпва в сложни връзки на семантична обусловеност, надхвърлящи рамките на обикновената конверсия. В своята монография за конверсивните глаголи, където отделя специално внимание на голяма част от посесивните глаголи, Сл. Ондрейович посочва съвременния му словашки съответник *nájsť* като посесивен глагол, означаващ смяна на състоянието, но не определя конкретния му конверсив (Ондрейович 1989: 106). Тук наблюдаваме 3 негови корелата, които представят конкретно условие (оставити) или следствие (въсхѣтити, възати), т.е. отношенията на обръсти с тях са от причинно-следствен характер.

(3) има христосово. не вѣдѣ отъкъдоу обрѣте сѧ ѣ васѣ. /115

(4) лежаахѣ во дарове много отъ цѣсара. да иже обрѣтѣ крѣстиана прѣдастѣ. то тѣ да възѣметѣ дары /437–439

Семантичната структура при каузативния обръсти включва нов посесор-агенс и посесум във вин. пад. при активна концептуализация, т.е. от гледна точка на посесора.

(5) и никомоу отътоли сѣмѣти по слѣнечнѣѣмѣ заходѣ вънѣ домоу своего обрѣстисѧ. /125

Като проява на нашия ЛСВ₂ – екзистенциално значение, трябва да разглеждаме възвратните употреби в (3) и (5). При обръсти присъствието на локативна сема е подчертано, тъй като тя е свързана със семантиката на откриването и е застъпена и в екзистенциалните употреби като (5) ‘озова

се'. При възвратните употреби локализаторът е облигаторен член на синтактичната конструкция и не може да се елидира.

2.1.5.6. Модални глаголи, които развиват посесивна сема

Анализираният тук емпиричен материал показва, че съществува взаимодействие между посесивното и модалното семантично поле, което намира израз в редица случаи, отразяващи установяването на посесивни отношения като желано, възможно или необходимо. Като модални разглеждаме не само малкия брой глаголи, които се определят като такива в рамките на глаголната морфология, а всички онези, при които може да се развие модална сема заедно със съществуването на други семи в рамките на семемата. Освен другите тук могат да бъдат отнесени повечето от глаголите с пациентивна семантика, които разгледахме в т. 2.1.4.6. При тях появата на посесивна сема е обвързана с модалната, най-често изразяваща волунтативна модалност, като посесумът едновременно изпъква като желан обект, т.е. посесивността е ориентирана към бъдещо състояние, което да възникне след определена промяна на актуалното състояние.

2.1.5.6.1. Просити, изпросити

В количествено отношение сред модалните глаголи с посесивна сема най-добре представен е глаголът *просити* – с 11 употреби и неговият корелат от св. вид *изпросити*. При тази видова двойка появата на посесивна сема е зависима от дискурсната съчетаемост – при съчетания със съществителни с конкретно значение на материални блага в ролята на посесум (1) тя определено присъства (с общ вид на семемата 'моля някого да бъде каузиран да имам').

- (1) по томъ же мало дѣнии ништии кто. по обзичаю проса хлѣба. вѣдѣи мѣсто к' де живеть сватѣи савинѣ. /309

В анализираните текстове обаче по-често се среща съчетание на двата глагола с *nomina abstracta* (6 случая), както в примери (2) и (3), когато притежанието се схваща в духовен смисъл. Това е съществено различие в сравнение със съвременното българско състояние, където посесивната сема е взела връх и глаголът е престанал да се употребява за означаване на нематериална придобивка-обект на молбата:

- (2) цѣсарѣ же изъшѣдѣ противѣ немочѣ поклони сѧ немочѣ. и проси молитви отъ него. /417
- (3) просиша благодѣти отъ него сѧ небесе. и соугочубѣ заедно възаша. възлюбивша паче земьныхъ стѧа и добръ възаша. /129
- (4) да свършитѣ сѧ реченою. еже прѣдати братѣ брата въ смръть. или изпросиша нестѣ васѣ сотона. /289

Това е свързано със семантичната диференциация между глаголите *просити* и *молити*, като случаите на молба за материални блага в българския език се закрепват трайно към *просити*, а съчетанията с духовни и абстрактни понятия – към *молити*. Сред абстрактните съществителни в подобна съчетаемост освен *молитва* и *благодѣть* се срещат *крѣштение*, *чюдеса*, *знамениа*, *простѣина*. Синтагматични връзки с *просити*, които могат да се схващат като причинно-следствени, проявява най-често *възати* (3). Съответната синтактична структура е двуместна, с агенс-посесор и пациенс-посесум в род. пад., управляван от глагола.

2.1.5.6.2. Изискати, възискати

Към същата семантична група се отнасят още 3 глагола, представени в анализирания текст само по веднѣж: *изискати*, *възискати*, *трѣбовати*. При първите два в примери (5) и (6) водещо е положението на модалната сема за волунтативна модалност, носена от корена *иск-*. Двете представки модифицират значението в достатѣчна степен, за да диференцират двата глагола помежду им. При *изискати* наблюдаваме водеща позиция на модалната сема, а освен нея в семемата присѣстват каузативна и посесивна сема, доколкото установяването на отношения обикновено се отнася към средствата на посесивността (5).

(5) илина *гѣ изискавѣ* *гѣ видѣлѣ*/203

(6) *посѣла же по всѣа градѣи и по всѣси зѣми казнь. повелѣва възискати всѣхъ капиштѣ*./459

При *възискати* ‘*диря*, *търся*’ се наблюдава начална фаза на специализация, която се стеснява в съвременния български и руски език до ‘*търся сметка*, *отговорност*’ и в съвременните два езика вече е представител на административно-деловия стил и с размита роля на посесивната сема. В (6) обаче употребата е периферна за посесивното семантично поле, защото водещо е положението на модалната сема, а посесивната и каузативната са в подчинено положение спрямо нея. Семантичният потенциал на корена изобщо включва модална, посесивна и каузативна сема. Като естествен процес трябва да се разглежда включването на значението на представките в създаването на нови специализирани деривати.

2.1.5.6.3. Трѣбовати

Модалният глагол *трѣбовати* е засвидетелстван само с една употреба в нашия материал и е очевиден паралел на предикати като *трѣбѣж* + *имѣти* (срв. Вечерка 1985: 30–32). Тѣй като и двата предиката са засвидетелствани от най-ранния период на книжнината, не може уверено да се твърди кой от двата е първичен. Ако се съди по наличието на наставката *-ова-*, служеща за образуване на глаголи от имена, по-вероятно е глаголът да е вторичното

образуване. Във всеки случай паралелното им съществуване в старобългарския език безспорно е свидетелство за ранната поява на т.нар. разложени (всъщност глаголно-именни) предикати в езиковата система.

- (7) нъ жрътвъ и скваръ трѣбоуѣтъ непоспѣшнъ жрътвъ. аже погрѣжжѣтъ чловѣкъ въ погрѣбѣль./335

В дискурсните условия на (7) *трѣбовати* проявява същата специфична модална семантика, както нб. *обстоятелствата изискват/ налагат*, т.е. преминава от сферата на волунтативната към деонтичната модалност. Тъй като явно са по-рядко използвани синоними, тези три глагола могат да се разглеждат като специализирани средства за нюансирано изразяване на модални оттенъци. Те са свидетелство за взаимодействието на глаголи съдържащи модална сема в структурата си с посесивното семантично поле. За подобно развитие говори и запазването на значенията им в българския език на нашата съвременност.

2.1.5.6.4. Обѣщати сѧ

Силно изразена е модалността при *обѣщати сѧ*, засвидетелствана с 5 употреби в Супр. При тях компонентният анализ извежда на преден план модалната сема и пациентивно концептуализираната посесивна сема, т.е. посесивността се съчетава с волунтативна модалност. Глаголът е един от малкото в нашия материал, който спада към групата *verba dicendi, sentiendi, cogitandi* като перформатив. При него се съчетават посесивна, каузативна, перформативна и модална сема, като във водеща позиция са перформативната (модалната е подчинена на нея) и посесивната (на която се подчинява каузативната), а от двете водещи семи предимство има перформативната. Определяме тази йерархия на семемите въз основа на цялостната ориентация на действието към бъдещето (имаме работа на практика с имагинерно действие), дадено от изходния характер на перформативния глагол, а останалите са подчинени на него. Във възвратната си форма глаголът е с пациентивно концептуализация.

- (8) и отъстѣпиша отъ вѣрзи христосовъ. обѣшташа же сѧ нѣкѣторни. отъ нѣхъ числомъ четъри десѣти. /369
- (9) приведеѣте ми едъ ного отъ нѣхъ. да некъли понѣ тъ сѧ мнѣ обѣштаѣтъ. и тѣхъ сътворитъ обѣщати сѧ 139

Синтактичната структура при подчертаната употреба само на възвратни форми е опростена, включва агенс-посесум и бенефициент-посесор в дат. пад. (9), но най-често посесорът не е част от микроситуацията и изречението не изразява бенефициент, който се подразбира от широкия контекст (обикновено езическа или друга професионална група).

По-слабо изразена е модалността при глаголите с пациентивна концептуализация *примѣсити сѧ, причѣсти сѧ, привѣгати*, на които се спряхме по-горе, където волунтативната модалност е второстепенна във вътрешната структура на семемата.

2.1.5.7. Съхранити

С 5 употреби е представен глаголят *съхранити*, чиято принадлежност към семантичното поле на посесивността може да се определи като гранична, доколкото запазването има отношение към посесивността като предотвратяване на опасност от отнемане. Тук можем да говорим за значение гранично между ЛСВ₁ и ЛСВ₂, доколкото разглеждаме човешките отношения и абстракциите в рамките на посесивното значение. И в петте употреби в нашия материал става дума за запазване на християнската вяра (11), или на човек, обвързан с нея (10). Следователно семният състав на семемата включва посесивна сема, може да се мисли и за каузативна, доколкото се каузира запазване на посесум и въобще на посесивното отношение. В синтактичната структура обаче се изразява само един посесор, а в ролята на посесум участват названия за лица или техни абстрактни качества.

(10) *посѣла бо аг'гела своего съ вѣсотѣ небесѣскыѣхъ съхранити ѿ.* /27

(11) *аште бо своеѧ вѣрѣ не съхрани. то ни нашеѧ иматъ съхранити.* /151

Посесорът е в ролята на агенс, често елидиран, защото се коментира в по-широкия дискурс, а пациенсът-посесум е във вин. пад.

2.1.5.8. Съвладати

В подобни дискурсни условия се появява и единствената употреба на глагола *съвладати* (12), свързан с притежателната сема подобно на стб. *дръжати* 'разполагам с'. И тук посесивната сема се съчетава с каузативна, концептуализацията е агентивна, но семантиката на корена *влад-*, който е тясно свързан с посесивността, както и цялостният дискурс насочват еднозначно към управляване действията на лицата в ролята на посесум.

(12) *и кажа имъ. видете кто вами съвладаетъ. видете кою сѣтъ ваши боги.* /91

Тук можем да говорим за специализирана употреба, която по тази причина остава изолирана в нашия материал. В синтактичната структура се откроява твор. пад. на посесума-пациенс.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Супрасълския сборник

Общият преглед на глаголите, чието наличие беше установено в първата половина от текста на Супр., представен в Таб. 1, показва, че първичните глаголи образуват голям брой деривати, отразяващи различни нюанси в посесивните отношения. Част от тях се специализират, като влизат в синонимни

отношения и с глаголи от други корени. Нерядко в резултат на деривацията възникват специализирани значения, които играят важна роля в цялостната структура на полето. Такъв е случаят с *прода*ти, който се отделя от етимологичното гнездо на *да*ти и заедно със своя антоним *купи*ти образува ядрото на микрополето на глаголите за търговски операции. Колкото по-висока степен на специализация показва значението, толкова по-малко са сходните употреби, базиращи се върху етимологичното родство, а клетките, съдържащи синоними и антоними, се запълват с все повече различни по произход глаголи. От своя страна дериватите също могат да се превърнат в нов източник на следваща деривация, или поне да участват в синонимни двойки не само в рамките на своето етимологично гнездо, какъвто е случаят напр. с многобройните деривати на *я*ти. С отдалечаването от ядрото на посесивното семантично поле количеството на употребите на съответните глаголи намалява, но това невинаги е признак на специализация в неговите рамки. Тук отнасяме и употребите на глаголи, чието основно значение не е свързано с посесивността и посесивната сема, която при тях възниква въз основа на дискурсните условия и може да бъде оказионална. От представената таблица ясно личи, че при специализираните значения разнообразието от изходни глаголни корени се увеличава, за разлика от етимологичните гнезда на изходните многозначни глаголи с широко разнообразие на употребите. С разширяване на кръга от глаголи и разнообразните употреби се установи взаимодействие на изходната посесивна сема с каузативна (най-често), модална, кинетична, екзистенциална и някои други индивидуални семи, характеризиращи отделните глаголи с посесивни употреби. В таблицата по-долу е представен семният състав на разгледаните глаголи с изключение на посесивната сема, която присъства при всички техни посесивни употреби.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Кауза- тивна	Модална	Кине- тична	Екзист.	Други	
1. Ядро на полето: абсолютно ядро						
1. имѣти/дръжати	-	-	-	-	-	агентивна
у-+ вѣти	-	-	-	+	-	пациентивна
есть ми.../нѣсть ми...;	-	-	-	+	-	пациентивна
свѣдадати	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро						
дати	+	-	-	-	-	агентивна
подаати, подавати	+	-	+	-	-	агентивна
прѣдати	+	-	+	-	-	агентивна
отъдати	+	-	+	-	-	агентивна

ВЪДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ВЪЗДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
РАЗДАВАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ИЗДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
СЪПОДОБИТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ДАРССТВОВАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ОУШТЕДРИТИ	+	+	-	-	-	агентивна
ВЪЗЛАТИ, ПРИОБРЪСТИ	+	-	+/-	-	-	агентивна
ОТЪЯТИ, ОТЪНАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
БЪРАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
СЪБЪРАТИ (СА)	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. Сродни на имѣти						
ЯТИ/ ИМАТИ; ПОЯТИ	+	+	-	-	‘контакт’	агентивна
ПРИЯТИ		‘добро- волно’	-	-	-	агентивна
ВЪЗПРИЯТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ИЗЪЯТИ	+	-	+	-	‘отвътре’	агентивна
ПОДЪЯТИ	+	-	+	-	‘отдолу’	агентивна
ОУЛОВИТИ	+	-	-	-	-	агентивна
2. Антоними на имѣти						
ЛИШИТИ	+	-	+	-	-	агентивна
3. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
ПРОДАТИ	+	-	-	-	„	агентивна
КЪПИТИ, ИЗКЪПИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ДОВАЪТИ	+	-	-	-	„	агентивна
4. Посегателство върху чужда собственост					‘Против волята’	
КРАСТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ВЪЗХЪИТИТИ, ПОХЪИТИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ГРЯВИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ВЪЗХВАТИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПОПЛАНИТИ	+	-	-	-	„ ‘с война’	агентивна
ТРЪЗЪАТИ	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
ОСТАВИТИ, ОСТАТИ ОСТАТИ СА	+	‘добро- волност’	+	-	-	агентивна нега- тивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Кауза- тивна	Модална	Кине- тична	Екзист.	Други	
получити	+	‘добро- волност’	-	-	-	агентивна
отъпусити, отъпущати, испусити	+	-	-	-	-	агентивна
отвършати сА, отръшати сА, отъмъшати сА	+	-	+	-	-	пациентивна
отълажчати сА	+	-	+	-	-	пациентивна
отъпасти	+	-	+	-	-	пациентивна
причисти сА	+	-	+	-	‘взаим- ност’	пациентивна
примъсати сА	+	-	+	-	-	пациентивна
IV. Периферни и гранични						
посълати	+	-	+	-	‘натам’	агентивна
възсълати	+	-	+	-	‘натам’	агентивна
1. За движение						
принести, приносить	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
пригонити	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
обръсти	+	-	+	-	-	агентивна
2. Модални						
просити, изпросити	+	+	-	-	-	агентивна
изискати, възискати	+	+	-	-	-	агентивна
търбувати	+	+	-	-	-	агентивна
объшати сА	+	+	-	-	-	пациентивна
съхранити	+	+	-	-	-	агентивна

Таб. 1. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Супрасълския сборник

Освен установения семен състав на глаголите наблюденията показаха, че резвитието на глагола върнати в български съществено се различава от това в другите два езика и е в пряко съответствие със състоянието в старобългарската епоха. Вероятно става дума за по-широко южнославянско или балканско явление, но доказването на това обстоятелство изисква допълнителни проучвания за съответните езици

2.2. Прачешко състояние

Изследването на особености от най-ранния период на самостоятелно съществуване на чешкия език, който условно можем да смятаме за съпоставим по време със старобългарските и древноруските паметници, се затруднява от липсата на запазени текстове от този период (това налага в чешката наука използването на термина *прачешки език* – ч. *pračeskina* за назоваването му, защото от него нямаме паметници, представлящи езиковата система в пълнота). Единственият глаголически паметник, чието възникване се свързва с великоморавския период на славянската книжнина и със западнославянските земи, са Киевските глаголически листове (Киев.), чийто текст е на старобългарски книжовен език, записан със старинна глаголица (срв. изданието и студията на Нимчук 1983), но във фонетичните му характеристики се отразяват отделни западнославянски черти, тълкувани най-често като бохемизми. Освен това обемът на самия паметник е малък (7 пергаментни листа малък формат), така че не можем да очакваме пълно представяне в него на интересуващите ни глаголи. В допълнение характерът на текста не предоставя възможности за употреба на целия спектър посесивни глаголи – представени са предимно молитви и откъс от боголужебен прозаичен текст, където се появяват ограничен брой от тях. Въпреки тези обстоятелства поради липса на други текстове от онази епоха тук ще се спрем на състава на посесивните глаголи, отразени в този паметник. Ядреният за посесивното семантично поле глагол *имѣти* е представен само с една употреба (срв. пример (6) от подточка 2.2.2.) в Киев., която отразява ЛСВ₁ с неговата проста семантична структура, съдържаща само посесивна сема. Във формално отношение използваната форма *имамъ* трудно може да се определи като южнославянска или западнославянска, поради съвпадението на сегашните основи при застъпниците на праславянския глагол в двете славянски области – до най-ново време формите са б. *имам*, ч. *tám* < *jmám* < **jъmatъ*. Породената от глагола синтактична структура също съвпада в двете славянски области, подобно на нашия пример (6).

2.2.1. Ядро на посесивното семантично поле

В Киев. най-широко в количествено отношение е застъпен глаголят *дати* и неговите деривати: Общо са засвидетелствани 5 случая на форми от глагола *дати*, както и паралелното съществително *даръ*. Преобладават императивните молитвени форми *дѣзь*, в които откриваме чешкия рефлекс на **dj > z*, засвидетелстван само за чешкия език от най-ранната епоха до наше време (Лампрехт, Шлосар, Бауер 1984: 56–57). Съвременната повелителна форма на глагола, подобно на българската, не съдържа този рефлекс (срв. стб. *даждь* – б. *дай*, прач. *дѣзь* – стч. *daj* > ч. *dej*).

- (1) ꙗ сѣдѣаѣе нѣмъ дѣзъ/114
- (2) Дѣзъ нѣмъ: всѣмогъѣ бже · да ꙗкоже нзи еси небесьскъѣ ꙗ пицѣа насѣитѣлъ: такоу же ꙗ животъ нѣшъ силѣж твоѣж оутѣрьди/114–116
- (3) Принесенъѣ тебѣ ꙗ сы даръ же тзи еси далъ ꙗ сѣтворѣлъ/120
- (4) дѣзъ намъ прѣсно насѣдѣовѣти небесьскъѣна твоѣа силзи/124
- (5) Просимъ тѣа ꙗ · дѣзъ намъ молитвами (...) възѣдъмъ сѣмъ възѣятъимъ · очѣсти срьдъцѣ нашѣ отъ грѣхъ нашихъ/126

Представени са и 4 случая на форми от неговия дериват *подати*, който е най-близкият му синоним. В семантичната структура на двата глагола не се наблюдават съществени различия, както показват дискурсните условия на употребите. Това състояние е характерно за разгледания по-горе старобългарски материал, така че може да се смята за общо за двата езика, или евентуално за резултат от старобългарско влияние, което не е било в рязко противоречие с нормата на западнославянските диалекти:

- (1) подѣзъ милостивъѣ да егоже чѣсть чѣстѣмъ/104
- (2) Подѣзъ намъ просѣмъ тѣа всѣмогъѣи бже · блаженъѣна радѣ мѣченицѣа твоѣа фѣлицѣтзи възѣопънѣжжъ молитѣж/106
- (3) ꙗ вѣчънѣѣ твоѣ ꙗхъже жѣдаемъ подѣсѣ нѣмъ милостивъно/110
- (4) ꙗ подѣзъ намъ сѣпасение твоѣ:/120

Само с една форма е засвидетелстван дериватът му *отъдати* (не *отъдѣзъ*), чиято единствена употреба е в сходни дискурсни условия с *дати* и *подати* и не дава възможност да изпъкне съществена разлика в семантичната структура, освен може би семантиката на представката *от-* ‘отдалечаване’. Тъй като употребата е изолирана, няма възможност да се проучи по-пълно значението на глагола в този твърде ранен и също изолиран паметник.

- (1) Цѣсарьствѣ нашѣмъ ꙗ милостѣж твоѣж призѣри: ꙗ не отъдѣзъ нашего тоуѣмъ/116

Общо са представени 10 употреби на форми с корен *дад-*. Както личи от примерите, семантичната структура на глагола е аналогична на старобългарската – семемата включва посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор, като деятелят на глаголното действие невинаги съвпада с посесора, както личи от пример (1), при който е възможно да се говори за допълнителна сема ‘отдалечаване’. Основната синтактична конструкция, в която участват глаголите с корен *дад-*, е конструкцията на преходен глагол с пациенс, изразен от именна група във вин. пад., или при отрицание с род. пад. Застъпени са и двучленни съставни пре-

дикати с участието на втори глагол в инфинитивна форма (4), (1), където посесивният глагол може да се разглежда като употребен със своя ЛСВ₃ в граматикализирана функция (3 от общо 10 употреби), на които ще се спрем самостоятелно.

2.2.2. Деривати на ъти

Друга група примери, разположени в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле и засвидетелствани в Киев., образуват дериватите от глагола ъти, преди всичко приѣти, който, както видяхме, има усложнена семантична структура, включваща три семи – посесивна, каузативна и волетивна (±доброволност) – ‘позволя да бъде каузиран да имам’. Прави впечатление, че сред засвидетелстваните форми са тези за сег. вр. и повелит. накл., където се редуват основите на глагола имати – емѣѣ (приемлемъ, приеми) и от глагола ъти – приѣти (приими), като в семантично отношение между тях не се наблюдава различие. Общо установените форми са 9, като определено при тях може да се говори за семантично тъждество:

- (1) Приими ꙗ ꙗ просимъ тѣа приносъ съ · принесенъ ꙗ тебъ · изъваленъ ꙗ ради чловецьска,/114
- (2) Тѣмъже самого его ради даръи и милость приемлемъ,/122
- (3) Сы приносъ принесенъ ꙗ тебъ ꙗ просимъ тѣа прими,/110
- (4) да възможемъ доушѣи и тѣлесѣи и мзисѣи нашіи · приѣти заповѣди твоѣа: ѣже еси посъладе къ намъ,/112
- (5) Твоѣ святѣа въсемоу ꙗ бже · бже се нзи приемлемъ:/118
- (6) Ёкзиже даръи имамъ · прѣде тобою сѣтъ · и просимъ тѣа прими ѣ,/118
- (7) Рованиѣ ꙗ принесенъ ꙗ святѣи, и въ любъвъ даръ съ тебъ приносимъ, Приносъ ꙗ принесенъ ꙗ тебъ ꙗ мженикъ ꙗ святъ ꙗхъ ради прими,/104
- (8) Даръ съ принесенъ ꙗ тебъ ꙗ въсѣхъ святъ ꙗхъ небесъскъ ꙗхъ силъ радѣ,[...] а намъ молитвами ꙗхъ достоиное отъплати:/126
- (9) (Тъ)и ꙗ отъми нзи отъ ажкавъ(ст)ва нашего,/120
- (10) такоу же и нзи милостѣ твоѣи прими/122
- (11) а тзи самъ ꙗ присно нзи приеми/116

Повечето случаи отново са в повелителна форма и са насочени към християнския бог в молитвените контексти, характерни за целия паметник. Наблюдаваното семантично съвпадение между формите с различна етимология би могло да се тълкува като начало на процеса на сливане на двата етимологично сродни глагола имати и ъти, но ограниченият брой на упо-

требите и най-вече монотематичният характер на паметника не позволява да се твърди дали представените форми изчерпват цялото им семантично многообразие, тъй като няма дискурсни условия за отражение на други видове семантика.

2.2.3. Количествено слабо застъпени глаголи

Засвидетелстваните форми от останалите посесивни глаголи са представени с малък брой примери: *отѣти* е отразен само в пример (9) от 2.2.2. Единственият случай в паметника, където се появява глаголът *имѣти* (*има-мъ*), чието значение в този контекст е еднозначно посесивно, представя пример (6) също от подточка 2.2.2.

2.2.4. Като каузативно-посесивен в разглежданата група цитати функционира и глаголът *принести*, спадащ към групата на глаголите за движение, за който открихме подобни употреби и в старобългарски език и ги определихме към периферията на полето. В текста на Киев. се срещат 6 негови форми в примери (1), (3), (7), (8) от подточка 2.2.2., като 5 от тях са на страдателното причастие в сходен контекст – при освещаването на донесените дарове, което ги превръща в свето причастие. С по една форма са засвидетелствани глаголите *посълати* (*еси посълаахъ*), също от семантичното поле на глаголите за движение и *отъплатити* (*отъплати*) от микрополето на глаголите за търговски операции. От тях *посълати* спада към периферията на семантичното поле на притежанието, защото семантичната му структура включва освен посесивната сема още каузативна и дистантна, т.е. цялата семема гласи 'от разстояние каузирам някого да има'. Същият глагол участва и в непосесивни контексти, ако ролята на пациенса се изпълнява от одушевено съществително, т.е. основна за неговата семантика е дистантната сема, а посесивната възниква като допълнителна. Колкото до глагола *отъплатити*, той е пример за преход на специализирания за областта на търговските операции глагол *платити* към абстрактно-духовната сфера чрез деривация с представката *от-*. Този процес на преход е по-добре документиран за по-късните периоди от развитието на интересуващите ни езици, когато и други глаголи от това микрополе се използват за означаване на духовни взаимоотношения. Заедно с цялото микрополе той спада към областта в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле.

2.3.5. Благодарение на молитвената тематика на текстовете, които съдържат Киев., с отделни употреби са засвидетелствани и глаголите *просити* (с 2 случая – в (1) и (2) пример), *молити* и *дръжати* (с по 1 случай), чиито употреби имат паралели в разгледания по-горе материал от Супр.

- (1) Небесьскѣѣѣ твоѣѣ силѣѣ просѣмъ ѣ молѣмъ · дѣ съ възѣшѣѣѣ твоѣѣ · достѣѣѣѣ сътвориши нѣѣѣ, /108–110

(2) Да ~~са~~ тебе ~~дръжимъ~~ и милости твоѣ^а ~~просимъ~~:/112

Тези употреби са изцяло съзвучни със семантиката, засвидетелствана в старобългарските текстове, така че е трудно да се съди дали това се дължи на текстологична връзка с Кирило-Методиевски текстове, или изобщо това сходство е отражение на близостта между двата езика в ранния период. Интересна е синонимната употреба на *просити* и *молити* в една и съща синтагма, както и на *дръжати* ~~са~~ със значение идентично на старобългарското ‘придържам се към учение или обред’. Този тип употреби на *дръжати* ~~са~~ е широко застъпен и през старочешкия период (срв. в следващата глава за състоянието през XIV в.), както и през следващите етапи от развитието на чешкия език.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Киевските глаголически листове

Установените в нашия материал от Киев. посесивни глаголи са по-малко от анализираните в Супр. поради малкия обем на достъпните днес текстове. Съпоставката със старобългарския материал показва, че въпреки несравнимото количествено превъзходство на материала от Супр. съпаденията в ядрената част на полето са почти пълни, а има и случаи на глаголи, засвидетелствани в Киев., които не присъстват в Супр. От анализираните дотук два текста в нашия материал само в Киев. се срещат глаголите *молити* и *отъплатити*, които не са засвидетелствани в останалия материал от първия период, но с голяма правдоподобност може да се очаква, че са се срещали в езиковата система и в основните области, откъдето произхожда славянската книжовна традиция.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето; абсолютно ядро:						
1. имѣти	-	-	-	-	-	агентивна
имати, ѣти	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
дати	+	-	-	-	-	агентивна
подати	+	-	+	-	-	агентивна
отъдати	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. приѣти	+	+	-	-	-	агентивна
		‘добровол- но’				
отѣти	+	-	+	-	-	агентивна
дръжати	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
1. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
отъплатити	+	-	-	-	„ ‘заслуга’	агентивна
III. Периферни и гранични						
1. За движение						
принести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
посълати	+	-	+	-	дистантна	агентивна
2. Модални						
молити	+	+	-	-	-	агентивна
просити	+	+	-	-	-	агентивна

Таб. 2. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Киевските глаголически листове

Наличието на образувания от едни и същи корени както в нашия материал от началния период, така и в трите съвременни езика отново потвърждава, че разнообразието от словообразователни и фонетични варианти е било по-голямо от засвидетелстваното в стигналите до нас паметници. То свидетелства и за активността на процесите на формиране и специализация на глаголната лексика в ранната фаза на книжовноезиково изграждане в славянските страни.

2.3. Древноруско състояние

Както вече бе споменато, тук се стремим да използваме данни от по-слабо нормирани текстове, които в максималната достъпна днес степен да отразяват специфичните особености на съответния говорим език от най-ранната писмена епоха. Като източник на такъв материал за древноруския език³ се ориентираме към руските грамоти върху березова кора, р. берестяные грамоты (Берест.), които представят записи с делови характер и по тази причина отразяват в по-голяма степен състоянието на езика при източните славяни и по-конкретно във Велики Новгород и неговите околности⁴, както и в други древноруски градове – Смоленск, Псков, Твер, Витебск, Мстис-

³ Използваме традиционния в руската наука термин древноруски език, с който се означават източнославянските паметници от началния период на книжнината при източните славяни.

⁴ Езиковите особености на тази част от източнославянския ареал многократно са привличали интереса на изследователите и са породили значителен брой хипотези за произхода му (срв. Василиев 2013 и цитираната там литература). Нашият интерес тук е продиктуван от неговата специфика, принадлежаща към този ареал, както и от географското му разположение в крайния север на славянството по онова време, т.е. максимално отдалечен от ареала, към който принадлежат основните старобългарски паметници.

лавл (Зализняк, 1987: 147). Техните съдържателни особености обаче (става дума изключително за т.нар. делова книжнина, при която почти не се срещат обширни наративни пасажии), както и фрагментарният им характер от гледище на обема и пълнотата им предлагат езикови данни за употреба на интересуващите ни глаголи предимно в рамките на техния ЛСВ. Освен това датировката на грамотите обхваща доста широк отрязък от време – XI–XV в., така че те присъстват в два от хронологическите срезове, които разглеждаме тук. Поради начина, по който са представени в съществуващите издания, нямаме възможност да ги диференцираме по-подробно в хронологически план. Приемаме, че известни потенциални различия, настъпили в езика през периода XI–XV в., може да са се отразили върху основната глаголна лексика, свързана с посесивното семантично поле, предимно поради промените в обществените конвенции и речевия етикет на епохата, т.е. вероятно слабо са засегнали интересуващите ни глаголи свързани с притежанието.

2.3.1. Глаголи за притежание в свързан текст

В издадените досега грамоти са представени основните глаголи от семантичното поле на притежанието, като някои от тях имат структурообразуваща за текста функция. Напр. глагола *въззати* в повелителната форма *възъми* А. А. Зализняк разглежда като класификационен белег на съдържащите го грамоти без адресна формула, определящ принадлежността им към преходен жанр между същинските писма и списъците на длъжници (срв. Зализняк 1987: 149). Можем да отбележим и употребите на форми от глагола *имати*, употребени със значението ‘вземам, получавам’, т.е. и в двата случая имаме една и съща семантична структура, включваща посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледната точка на втория посесор, която обаче се реализира с две форми – от глагола *имати* и от *въззмати* напр. в грамота № 550:

- (1) толико мнѣ ѣмати скота ‘само аз ще вземам пари’ (Янин, Зализняк 1986: 23)

Освен това в същата грамота са употребени форми от глаголите *поустити* и *въддати*, които познаваме и от анализирания старобългарски материал:

- (2) боле же *ѣд* мѣне скота не поустити. А възъники творатеса въдавоше Собыславоу *цетъри* гривне.

‘вече не давай пари вместо мен. Вежниците твърдят, че са дали на Собислав четири гривни.’ (Янин, Зализняк 1986: 23).

- (3) Не съзьз *отрока*: идъ самѣ и 2 гривньъ *възз*
‘Не пращай отрока: идвам лично и нося 2 гривни’ (Зализняк 1987: 168)

Глаголът *посѣтити* ‘изпращам, давам’ (2) тук се реализира успоредно със *сѣлати* (3), като и двата отразяват в семантичната си структура освен посесивна и каузативна сема още и диференциалната дистантна сема. И при двата концептуализацията е от гледна точка на първия посесор. Вероятна е специализация на *посѣтити* за случаите в съчетание с названия на материални ценности, а на *сѣлати* – за изпращане на лица и/или материални ценности, но количеството на материала не позволява да се правят категорични изводи в това отношение. Към същата семантична структура можем да включим и глагола *сѣдити*: *Мне нечем сеятъ. Ссуди мне кадь ржи* ‘Нямам какво да сея. Прати/заеми ми каче рж.’ (Зализняк 1987: 164). Тук обаче може да се търси и допълнителна сема ‘временно, за ограничено време’, за което малкият обем на текста не свидетелства еднозначно.

- (4) *Прашан еѣго, кадь ти на господѣ вѣтаеть, ать ти видѣло, како ти бѣло на Ивана ѣааъ.*

‘Попитай го, където стои на пост, дали е видял как аз хванах (арестувах) Иван.’ (Зализняк 1987: 172).

В (4) – грамота 502 – е засвидетелствана и употреба на глагола *ѣти* със значение ‘хвана, арестувам’, засвидетелствано нееднократно в Берест. Както се вижда, при глаголите от етимологичното гнездо на *имѣти* са засвидетелствани старинните значения и на *имати*, и на *ѣти*, т.е. старинното състояние, вероятно от праславянската епоха, което има паралели и в прачешкия материал, още се пази. Най-вероятно във връзка с това е и господството на *у*-конструкцията при изразяването на посесивно значение, което обаче не е единствено за нея.

2.3.1.1. Абсолютно ядро на полето – *у*-конструкция, *имѣти*

Още от началния период е засвидетелствана старинната *у*-конструкция, при която трудно се диференцира пространственото от посесивното значение.

- (1) *Цо прилѣица ѡ тебе Ондръѣва, прилѣица даі Ондръю*
‘Шлемът дето е у теб, е на Андрей, дай го на Андрей’ (Зализняк 1987: 168)
- (2) *А чемоу са гнѣваеши. А ѣа въсьгда оу тебе. А соромъ ми, оже ми лихо мзавлаше. ... Ты еси мой а ѣа твои.*
‘Защо се сърдиш? Аз винаги съм със теб (твой). Срам ме е, че ми каза лоши неща. ... Ти си мой, а аз твой.’ (Зализняк 1987: 179)
- (3) *Оу мене Бориса в животѣ нѣтъ. Какъ се, ѣдо, мною попецаауѣте и моими дѣтми.*
‘Моят Борис вече не е жив. Как ще се погрижите, господа, за мен и за децата ми?’ (Зализняк 1987: 170)

Примерът от грамота № 383 (1) еднозначно изразява пространствено значение, като в тебе трябва да се разглежда като израз на временна близост, съвпадащ формално с начина на изразяване на същинска посесивност. Случаите за изразяване на трайно просто посесивно значение са много малко в разглежданите грамоти, защото характерът им на делови писма предполага изразяване на активност, така че най-високо фреквентни са глаголи от типа на дати, въздати, купити, продати и под. Изразяването на трайно посесивно отношение обикновено се осъществява с помощта на притежателно прилагателно, както в (1), т.е. не ‘Андрей има шлем’, а ‘шлемът е на Андрей, е Андреев’. Примерът от грамота № 605 (2) е от писмо на образован монах до негов брат монах, написано „в литературен стил“ по мнението на А. А. Зализняк (1987: 179), където посесивното значение е допълнително експлицирано в по-широкия дискурс (*ти си мой, а аз твой*) с помощта на притежателни местоимения. По-определено посесивното значение изпъква в пример (3) от грамота № 49, отново въз основа на по-широкия дискурс и за изразяване на човешки отношения. Той може да се разглежда и като преходен към екзистенциалното значение (ЛСВ₂), но вероятно има и частично фразеологизиран характер (ЛСВ₄), защото се среща неколkokратно в Берест. за съобщаване, че някой е починал. Изобщо у-конструкцията и в съвременния руски се използва и в непредикатна функция за означаване на принадлежност, най-вече в случая с роднински отношения (напр. *У меня дети сорятся*. ‘моите деца се карат’). Основното посесивно значение (ЛСВ₁) на у-конструкцията се употребява и при други глаголи от посесивното семантично поле, освен взѣти: въздати (пример (16) от подточка 2.3.1.2.2.), отъзѣти (пример (4) от подточка 2.3.1.3.2.), поѣти (в пример (10) от подточка 2.3.1.2.1. и (12) от подточка 2.3.1.2.2, въздавати (пример (11) от подточка 2.3.1.2.1.) и дори прашатисѧ (в подточка 2.3.1.1.1.) и др. Тази широка употреба на у-конструкцията при различни глаголи от посесивното семантично поле показва постепенния преход между двете сродни значения – чисто посесивното и локативното, като локативното изглежда е по-старинно, а постепенното абстрахиране на посесивността от конкретния пространствен контакт води до превръщането ѝ в посесивна конструкция. Този процес в разглеждания материал от Берест. е все още в ранна фаза на протичане.

2.3.1.1.1. Особен интерес представлява единственият установен пример за употреба на глагола имѣти от грамота № 314, където наблюдаваме неговия ЛСВ₄, т.е. фразеологична употреба, опираща се на първичното му значение ‘хващам, държа в ръка’: чюль ксмь ѿ людѣ, Мѣкъфорко хъцѣтъ ѿ тебе прашатѣся на Лвнѣнѣ. А на Лвнѣнѣ челоуѣкъ добръ. А ссброднѣ (въръзи) не имѣ ‘чуух от хора, че Микифор иска да те моли да го пратиш в Лунино. А в Лунино има добър човек. А на сбирщината ти не хващай вяра’ (Зализняк

1987: 173). Думата въра не се чете ясно, но изследователят на грамотите А. А. Зализняк смята, че тя може да се възстанови с голяма правдоподобност, защото става дума само за няколко букви, които не дават много възможности за вариантно четене. Присъствието на този глагол в Берест., особено във фразеологизиран израз, свидетелства, че неговото съществуване и в руския езиков ареал не бива да се подценява. По-скоро преобладаването на употребите на у-конструкцията би трябвало да се разглежда като проява на все още преобладаващо старинно състояние.

2.3.1.2. Глаголи от разширеното ядро на полето – дати, въдати, възати

Глаголите от разширеното ядро на посесивното семантично поле са добре представени в количествено отношение в повечето от разгледаните тук текстове поради характера им на търговски нареждания и инструкции. Сред тях дати се употребява без представка със същото значение, напр. в грамота № 567:

- (4) ДАТЕ истинъ ДАТЕ не поверже ГОЗВЕ ‘дайте парите/капитала, за да не захвърли търговията’ (Янин, Зализняк 1986: 35).

Разбира се, той се отнася за предаване както на пари, така и за други обекти, напр. в завещанието за земя в грамота № 580:

- (5) ЧТЪ ДАЛЕ свекре мѣе Ми(... землѣ мнѣ в Здѣрѣвѣ на сеи стѣрѣнѣ ‘Каквото ми даде свекър ми Ми... земя в Здравее от тази страна’ (Янин, Зализняк 1986: 44)

или „челобитната“ молба за отпускане на земя за строеж на къща в грамота № 610:

- (6) ЧТО БЫ неси ГНЕ МОИ, ДАЛЕ мѣсце мнѣ на дорѣ, и АЗЪ БЫХЪ, ГНЕ, СОБѢ ИЗЪВ поставиле.

‘Да ми дадеш, господарю мои, място в полето, за да си построя там, господарю, къща’ (Янин, Зализняк 1986: 73).

При това и в разширеното ядро на полето невинаги става дума за трайно преминаване на собственост към получателя, разпространени са и идентични по форма употреби за изразяване на временна близост с определена цел, както в пример (7) от грамота № 579:

- (7) БЫ, МОА ГѦ ДАТЕ коницка до Видомира върѣци, до Мѣстѣ ‘вие, мои господа, дайте конче да отида бързо до Видомир и Мста’ (Янин, Зализняк 1986: 43–44).

Както недвусмислено показват примери (5) и (7), употребата на глагола дати не проявява формални различия при изразяване на постоянно и на временно предоставяне на нещо с някаква цел. Единствен критерий за присъствието на целева семантика остава наличието на именна фраза за

изразяване на цел, в случая въведена с предлог *до*. Подобно положение наблюдавахме в Супр., а е запазено и до най-ново време като тип посесивна концептуализация в славянските езици при формулиране на временно състояние или временна близост, както в примери (7) и (8). Непосредствено съседна синтагматична употреба на конверсивите *дати* и *вззати* предлага грамота № 578:

- (8) *Что еси́и гже, тобѣ даа́зъ полтинъ, дати виричу, а грамота възать. Аж вѣдешъ грамотъ възала, даи Онтанъ.*

‘Полтината, която ти дадох, госпожо, да дадеш на бирника, а грамотата да вземеш. Като вземеш грамотата, дай я на Антон’ (Янин, Зализняк 1986: 43).

- (9) *Да* (вместо *даи*) *бого вамо радосте. Ми вашего солова вохи не всотавимо* ‘Да ви даде бог радост. Ние (всички) няма да забравим вашата дума’ (Зализняк 1987: 169)

Както показва разгледаният тук материал, глаголите *дати* и *вззати* оформят симетрично разширението на ядрото на посесивното семантично поле и в трите интересувачи ни езика още от най-ранния засвидетелстван период. Грамота № 497 (9) представя интересен вариант в семантиката на глагола *оставити*, където назовава прекратяване на духовна връзка (наречена ‘слово’), а не на физически контакт.

2.3.1.2.1. От корена *дати* са регистрирани и дериватите: *подавати*, *вда-ти/вдавати*, *взидати/взидати*, *отдати*, *сздавати*. Интересна е употребата на глагола *вздати* в грамота № 566 в съчетанието или *вѣсть въздае*, което свидетелства за ранна употреба на този дериват от глагола *дати* в съчетания от типа на б. *давам информация/знак* (срв. Янин, Зализняк 1986: 34), които отнасяме към случаите с начална степен на фразеологизация; нефразеологична употреба на същия глагол представя грамота № 574: *а не въздалъ мни рѣз(а)* (пак там: 40–41).

- (10) *Иже ми отьць дааа́зъ и роди създаа́ли, а то за нимъ. А нынѣ водѣ новѣю женоу, а мзѣнѣ не въздасть ничьто же. Избви́зъ роу́кы, поустилъ же мѣа, а иноу́ю поаа́зъ. ‘Каквото ми даде баща ми и допълнително ми дадоха роднини, остана при него. А сега води нова жена, а на мен не дава нищо. Стиснаха си ръцете, той ме изгони, а си взе друга.’* (Зализняк 1987: 171)

Както се вижда от пример (10), дериватите на *дати* изразяват фини семантични нюанси, както в *сздаа́ли* ‘дадоха допълнително’ и *не въздасть* ‘не ми дава моето’. В края на този пример са засвидетелствани и глаголите *поустити* и *поа́ти* с употреби идентични на тези, които наблюдавахме и в Супр., в случая за означаване на човешки отношения.

Подобен случай на синтагматично съседство на повече глаголи от етимологичното гнездо на *ѣти* и *дати* представя грамота № 446:

- (11) *Ч^то ѣси, осподине, конѣ подавалъ, и тыи, осподине, конѣ Захарѣа въздаваѣтъ оу насъ. Ч^то бы ѣсѣ, осподине, оуниалъ его. Или, осподине, не оуимешъ, и ты, осподине, пошли по остатокъ. А нам, осподине, немочьно жить. ‘Конете, които ни раздаде, господарю, Захария ги дава (на други). Ако може, господине, да го възспреш. Или ако не го възспреш, тогава, господарю, прати за останалите (коне). А ние, господарю, не можем да живеем (така).’ (Зализняк 1987: 174)*

И тук *подавалъ* и *въздаваѣтъ* изразяват специфични нюанси в значението – дистрибутивно при *подавати*, а при *въдавати* – в съчетание с *у*-конструкция – включва намеса на допълнителен посесор. В случая с *оуѣти* наблюдаваме напълно нова семантика ‘възспирам, усмирявам’, каквато възниква при голям брой от префигираните деривати на *ѣти* в повечето славянски езици. Силно иновативното значение при тях явно е причина за разпадането на цялото етимологично гнездо.

2.3.1.2.2. Както видяхме, глаголът *възѣти* от същото етимологично гнездо е засвидетелстван в Берест, и то с важна структурообразуваща функция в рамките на целите текстове, където служи за въвеждане на списъци на дължници и съответните дългове. Тук освен с *дати* той се свързва синтагматично и с други глаголи от посесивното семантично поле.

- (12) *Оже поиде князе, а поими коне оу Федора и седло возми; а ковриго не сн семо: дешево*

‘Ако князът тръгне (на поход), вземи кон от Фьодор и седло вземи; а ковриги не изпращай, (тук са) евтини’ (Зализняк 1987: 168)

В грамота № 404 – пример (12) е добре изразена синонимната употреба на *поѣти* и *възѣти*, която свидетелства за напреднала фаза на семантичното им сближаване, в резултат на която семемата ‘каузирам себе си да имам’, съдържаща посесивна и каузативна сема и концептуализация от гледна точка на втория посесор, остава закрепена трайно към *възѣти*, а неговият синоним *поѣти* постепенно отпада от употреба. Интересна семантика на изходния глагол *ѣти* наблюдаваме в пример (13) със същата семантична структура и при свързване в синтагматична цялост на различни средства за изразяване на посесивност, напр. в грамота № 589:

- (13) *Дай Вндрѣю роубль. Не даш ли, что мнѣ ни доспѣе в роубль томъ нечи ати, то твоѣа*

‘Дай една рубла на Ондрей. Ако не му дадеш, какъвто и срам да понеса (взема) заради тази рубла, той е твой (срамът).’ (Зализняк 1987: 169)

Както се вижда, освен формите на дати, тук е употребен както глаголът *дати* в съчетанието *нечи ати*, така и притежателното местоимение *твою* за означаване получаването на абстрактни същности като понятието ‘срам’. Това е един от сравнително малкото случаи на абстрактна употреба в тези писма с делови характер.

(14) *Всѣло горончаро 2 сорока кзницю, кобылѹ, 3 кожи, шапка, сани, хомѹты. А целовало еси ко мнѹ, а не прислало еси. Асо погивло. Гончар, ти взе 80 кожи от белка, кобила, 3 кожи, шапка, шейна, хамути. Ти целува (крѣста) пред мен (че ще ги пратиш), а не си ги изпратил. Аз заги-вам!’* (Зализняк 1987: 172).

(15) *Како ты оу мене и чѣстное дръво взъзмъ и вевериць ми не присълеци, то девятое лето. А не присълеци ми полоу пѣаты гривны, а хоцоу ти вырѹти въ тѣ лоуцѣшаго новѣгороджанина. Посъли же добръзмъ. Откакто ти пред мен взе крѣст (да се заклнеш) и парите, и не ми изпрати/върна минаха 9 години. Ако не ми изпратиш четири гривни и поло-вина, ще ги взема от твое име от най-добрия новгородец. Изпрати ми ги с добро.’* (Зализняк 1987: 174)

(16) *Оже ты еси казалѣ Несѣдѣ въверичь тихъ дѣла, коли то еси приходилѣ въ Русъ съ Лазъкъзмъ, тѣгъдѣ взѣдалѣ оу мене Лазъвкѣ Переѣславлѣ. ‘Що се отнася за това, което си казал на Несда за парите, когато ти идва в Рус с Лазовко, тогава Лазовко ги взе от мен за (да ги носи в) Переяславл.’* (Зализняк 1987: 175)

Както личи от примери (14) и (15) – грамоти № 445 и № 246, тенденцията с тази семантика да се използва глаголът *взѣти* намира отражение в Берест. В грамота № 105 – пример (16) отново намира отражение *у*-конструкцията, този път с глагола *взѣти* от разширеното ядро на посесивното семантично поле.

2.3.1.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

2.3.1.3.1. Микрополе на глаголите за търговски операции – продати, коупити

Сред глаголите деривати на *дати* от семантичното поле на притежанието на първо място трябва да се посочи *продати*, който отнесохме към ядрото на самостоятелното микрополе на глаголите за търговски операции. Материалът от Берест. еднозначно потвърждава съществуването и монолитността на това микрополе в най-ранния период в руския език, напр. в грамоти № 420, пример (2) и 424 – пример (3):

- (1) Оу Соми еси продадъ жито... ‘Във Финландия си продал житото/ечемика’ (Янин, Зализняк 1986: 45).
- (2) Продадъ есмь сорокъ бобровъ Милята на десѣти гривнъ сѣрьбра. Оѣна же взъмь сѣрьбро, то же даи бовры, а да сѣребро Захарыи ‘Продадох четирidesет боброви кожи на Милята за десет сребърни гривни. Като вземеш среброто, тогава дай кожата, а среброто дай на Захария’ (Зализняк 1987: 171)
- (3) Продавъше дворъ, идите же съмо – Смольнскъ ли Къевъ ли: дешеѣе ти хлѣѣе. Али не идете, а присъ<ли>те грамотичъ, сторови ли есте ‘Като продадете двора, елате насам – към Смоленск или Киев: тук хлябът е евтин. Ако не дойдете, пратете ми писъмце, здрави ли сте’ (Зализняк 1987: 169)

Неговата семантична структура е идентична с тази в анализираните вече текстове от най-ранния период – семемата съдържа посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална участва ‘в замяна на някакви ценности’. Концептуализацията и тук е от гледна точка на първия посесор. Пример (1) представя интересен случай, при който вторият посесор е изразен общено с обстоятелството Оу Соми, т.е. чрез локализатор. Както видяхме, посесивни отношения се изразяват чрез пространствени конструкции и в материала от Супр., и то не само при глаголите за търговски операции, така че имаме основание да отнесем съчетанието с обстоятелствен адюнкт за изразяване на втория посесор към общите праславянски черти на глаголите от посесивното семантично поле. В пример (2) е отразен и начинът на изразяване на сумата, срещу която е извършена сделката – чрез предложна конструкция с предлог на.

2.3.1.3.2. Антонимът на продати, коупити, който не спада към неговото етимологично гнездо, но е в тясна семантично-парадигматична връзка с него, също е добре представен в Берест., напр. № 125 (4):

- (4) Коупи ми зѣндѣяницю доброу, а коуны язъ дала Дѣдоу Привъшѣ. ‘Купи ми хубав плат зендяница, а парите аз съм дала на Давид Прибыш’ (Зализняк 1987: 168)
- (5) Покосиле есмь пожню, и възерици оу мене съмо ѡуди. Спиши список съ купнои грамотѣ да пришли съмо, къдзи грамота поведе, датъ розмно ‘Окосих ливадата, а озерците ми отнеха сеното. Направи препис от купната грамота и я изпрати тук, за да разбере къде според грамотата води границата’ (Зализняк 1987: 170)

Ранната специализация на значението на коупити е отразена в пример (5), в термина купная грамота от грамота № 53, което схващаме като дока-

зателство за нея с не по-малка тежест от сходството в употребата на този глагол в трите разглеждани езика с идентична специализация на значението до най-ново време. Интересна е употребата на глагола продавати в абстрактен смисъл като ‘изневеря на нечии интереси’ в пример (1) от 2.3.1.4. Често срещан в грамотите е случаят на едновременна употреба на двата антонимни глагола в общ синтагматичен ред, както в грамота от Витебск:

(6) Оже еси продало порты, а коупи ми жита за 6 гривено. Али цего еси не продало, а посли ми лице. Али еси продало, а добро сътвори, оукоупи ми жита. ‘Ако си продал дрехите, купи ми ечемик за 6 гривни. Ако нещо не си продал, прати ми го, ако си ги продал, направи добро, купи ми ечемик.’ (Зализняк 1987: 174)

(7) Коупилъ еси робоу Плъскове, а ныне ма въ томъ ада кзнагыни. А ныне са дружина по ма порочила. А ныне ка посъли къ томоу мужеву грамотоу, е ли оу него роба. А се ти хочоу, коне коупивъ и княжъ мужъ въсадивъ, та на съводи. А ты, атче еси не въздавъ коунъ тежъ, а не емли ничъто же оу него ‘Ти си купил робиня в Псков, а сега заради това ме хвана (арестува) княгинята. Но дружината гарантира за мен. А ти сега изпрати на онзи мъж грамота: има ли той робиня. А аз искам, като купя кон(е) и кача на коня човека на княза, да отида на очна ставка. А ти, ако не си взел онези пари, не вземай нищо от него.’ (Зализняк 1987: 177–178)

Както личи от пример (6) конверсивните отношения между двата антонима коупити и продати са причина за тяхната честа употреба в общ дискурс. Още по-сложни отношения с употреба на голям брой от глаголите от посесивното семантично поле, включително ядрените, засвидетелства грамота № 109 (пример (7)), където се намесват и правни отношения, и съответни специализирани употреби на глаголите, и термини като съводи ‘очна ставка’; там е засвидетелстван и императив от глагола имати).

2.3.1.3.3. Исправити

С необичайна употреба се отличава глаголят исправити, който по формалната си структура не би трябвало да спада към посесивното семантично поле, тъй като първичното му значение е поправяне на нещо.

(8) Исправилъ ли еси десетъ гривенъ на Русилъ съ Микүлоу посли семо. Или еси не исправилъ, а исправи, и кланяюся а дъцьскни принимъ ‘Ако си оправи (взел) десет гривни дълг от Русиля, прати ги тук по Микула. Ако не си го оправил, оправи го, поздравя от мен, и вземи съдия-изпълнител’ (Зализняк 1987: 169)

Тук е очевиден преходът на значението от поправяне на събитие към поправяне, т.е. ликвидиране на дълг. Следователно глаголят с пълно основание трябва да бъде причислен към посесивното семантично поле, към

микрополето на глаголите за търговски операции. В грамота № 20 – пример (8) е ясна импликацията на диференциалната сема на това микрополе ‘в замяна на някакви ценности’, в случая по-стар дълг. Нейното присъствие имплицира и активирането на посесивната и каузативната сема, характерни за цялото семантично поле на посесивните глаголи. Така този тип употреби на исправити преминават в рамките на интересуващото ни поле.

2.3.1.3.4. Платити

Към микрополето на глаголите за търговски операции отнасяме и глагола платити, при който ярко се откроява неговата трета диференциална сема ‘в замяна на вече получени ценности’, в случая с грамота № 99 – пример (1) вероятно споменатата в началото риба, както и стари недобори.

- (1) Прикаживаеши про риби, а мни смедрѣ не платѣа без рѣуба; а ни посла неси цоловѣка да грамотоу. А цто оу тебе недоборе стари, пришли жребѣ

‘Разпореждаш се за рибите, а на мен простолудието не ми плаща без рабош/разпределение; а ти не си изпратил човек с грамота. А за старите си недобори изпрати жребия/записа за разпределение на частите.’ (Зализняк 1987: 176)

- (2) Цто было в Пудогѣ прѣзда, тѣ прѣзку Свѣргитѣ възале. Изго Оатѣ закроу съ проста. А ѣа было о рссленахо в Пудогѣ. А цто про самозерци хѣдыле есемо не платѣаце, а платѣаце в томо цто промежи рѣдѣ нѣтъ – а нынѣ самезерцы в городе, говорѣ с нѣми саме. А ѣс ти, осподине, бѣдѣ, а ѣа ворзо бѣдѣ. А нынѣ есеме къ тобѣ рѣвоко посладе. А во Шѣѣ ни лидѣѣ, ни ловѣ ‘Каквото имаше в Пудога данѣк прѣзда, него го взе Сергей. Данѣка от Оята скоро ще приключа. А по русалиите аз бях в Пудога. А дето ходих при сямозерците, които не плащат каквото трябва, а плащат това, дето го няма в договора – те сега са в града (Новгород), говори ти с тях. Аз, господарю, идвам, скоро ще дойда. А сега ти изпратихме рибка. А в Шуй няма ни хора, ни лов.’ (Зализняк 1987: 178)

Отново се натъкваме на у-конструкцията, която в пример (1) определено има чисто посесивно значение в съчетание с понятието *недобор* ‘вземане’, както и в съвр. б. *имам недобори/вземания*, въпреки че в случая става дума по-скоро за липса, отколкото за налична собственост. Съвременният търговски термин *вземане* и старият *недобор* (< върати), т.е. нещо, което не е взето докрай, или още има да се взема, са косвено повържение за връзките в рамките на посесивното семантично поле, които свързват глаголите върати и възати (впрочем *недобор* като търговски термин е широко засвидетелстван и в народната реч, и в търговската терминология от Възраждането и в България). Грамота № 131 (2) засвидетелства употреби на платити в непосредствено съседство за означаване на две различни плащания според

договорения данък, като тематиката отново предполага и употреба на глаголи от ядрото на посесивното семантично поле, както и безглаголна екзистенциална конструкция в края.

2.3.1.3.5. Съществителни – търговски термини

Само със съществителното *наимитъ* са засвидетелствани наемните отношения между работник и работодател в грамота № 481:

- (3) *Посли грамотѣ вже кѣны на сѣть и наимитѣ. А рже, каковъ Зѣиду бѣ дасть ловъ, тако возмѣтъ Прати грамота и пари за мрежа и за наема-не (на работник). А за рѣжта, какъвто улов даде бог на Зеида, толкова ще вземат.*’ (Зализняк 1987: 177)

Паралелното съществително със сходна семантика е свидетелство за ранното възникване и на глагола, а следователно и на отношенията, които назовава. Прозрачната етимологична структура в нашия пример (3) – корен *имъ-/емъ-* и представка *на-* говори за участието на глаголите от етимологичното гнездо на *имати* – *ѣти* в неговото образуване, но само материалът от посочената грамота не е достатъчен за пълната идентификация на корените поради настъпилата контаминация между тях в много от славянските езици, включително и говора, на който са писани грамотите. В Берест. освен това е често срещано явление взаимната замяна на *ѣ* и *и*, явно във връзка с местни произносителни особености, така че за диференцирано изследване на етимологията им е нужен повече емпиричен материал от употреби на глагола *наемам*.

2.3.1.4. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

Сред глаголите за посегателство върху чужда собственост на първо място е засвидетелстван глаголът *красти/окрадати*, който разглеждаме като ядрен за микрополето, засвидетелстван в грамота № 370. В пример (1) освен него е засвидетелствано и модалното значение на *дати*, в чиято старинност се убедихме и въз основа на материала от Супр. и Киев.

- (1) *За насъ не стотъ, насъ продають и окрадани от ного неми. А лежи ни ѿ ного не ѿнезде да.*

‘Той не се грижи за нас, разорява ни с глоби и ни ограбва. А не дава да се махнем от него’ (Зализняк 1987: 171)

В Берест. не само в този случай, но и в други грамоти се натъкнахме на глагола *продавати* не само в основното му значение, но и в смисъл на ‘глобявам, налагам наказателна сума’ (срв. пример (2) от подточка 2.3.1.5.1.), което свидетелства за развити стопански отношения, въпреки че още не е намерен отделен глагол за тази специализирана семантика. При глагола *окрадати* обаче не наблюдаваме разлика в значението, неговата семема е стабилно

закрепена и се състои от посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на втория посесор и трета диференциална сема ‘тайно/неправомерно/против волята на посесора’.

2.3.1.4.1. С подобна семантика, за означаване на неправомерно отнемане в грамотите се среща и глаголят *отѣти*, въпреки че при него формално диференциалната сема е ‘против волята на собственика’, но не се среща във вариант ‘тайно/неправомерно’, който е възможен при *красти*:

- (2) ‘*Что кси дада пожно в Быкоцинѣ, то Шюнга ѿ^тимаетъ, другую Осипко. Землици мало, а пожно ѿ^тимають. Ничимъ посовити, нѣ о чѣ и съдит[и]. А ныне даі ми то мѣсто Быковци[н]ѣ ‘Земята за жѣтва, дете ми даде в Биковщина, Шуйга ми я взема/отнема, а другата – Осипок. Земицата е малко а жѣтвата ми я вземат/отнема. Няма спасение, няма и за какво да се седи. Дай ми сега мястото Биковщина.’* (Зализняк 1987: 170)

От грамота № 477 – пример (2) ясно се вижда значението на *отѣти*, където освен посесивната и каузативната сема се откроява диференциалната трета сема ‘против волята на първия посесор’. Синтактичната структура остава с 3 валентни позиции, като тази на първия посесор може и да не се изрази, както в израза *пожно ѿ^тимають* с деагентивна конструкция в 3 л. мн.ч., характерна и за съвременния руски език.

2.3.1.4.2. Към глаголите за посегателство върху чужда собственост причисляваме и глагола *отатѣвити* ‘обвиня в кражба’, който не означава пряко действие-посегателство, но е свързан с него и, както личи от пример (3) – грамота № 135, има сериозни последици. Етимологията му е свързана със съществителното *татѣва* ‘кражба’ и *татѣ* ‘крадец’, които по-късно са изместени от *кража* и *вор*:

- (3) ‘*Цо кси посла дѣтинѣ да сѣдла да выжла, по томѣ опознавъ да отда-бели; а цо было живота твоего и моего, то все взяли, а самого смертѣю казнили. ‘Слугата, който изпрати със седлата и с гончето, по тях го познаха и го обвиниха в кражба; а каквото имаше твое и мое иму-щество, всичко взеха, а самия него го наказаха със смърт’* (Зализняк 1987:172)

Тук е интересна и употребата на съществителното *животѣ* със значение ‘имущество, имот’, което го отличава от състоянието, наблюдавано в Супр., където със същото значение се употребява *имѣние*. В Берест. значението на *животѣ* се сближава с етимологично сродното *жито* ‘зърнени храни (ечемик) за поддържане на живота’, а *имѣние* остава в последващото развитие на руския език като название само на поземлен имот на аристокрацията.

2.3.1.5. Глаголи, отдалечени от ядрото на полето

2.3.1.5.1. Съзлати

Глаголът съзлати, засвидетелстван относително често в Берест., по своята семантика спада към глаголите за движение, като водеща в неговата семема е дистантната сема ‘от разстояние’, както в грамота № 43 – пример (1). В рамките на стопански дискурс той се отнася към глаголите от посесивното семантично поле.

- (1) Како приде сѧ грамота, такo пришли ми цoлoвѣкѣ нѧ жерепцѣ, зѧне ми зѧвѣсе дѣлѧ мнoгo; дѧ пришли ми сoрoцицѣ – сoрoцицѣ зѧвѣлe ‘Щом пристигне тази грамота, веднага ми прати човек на кон, защото тук имам много работа; и ризата ми прати – забравих ризата’ (Зализняк 1987: 168)
- (2) Любo кoчѣнo вoсoли, пѧ ли дoгo прeдѧю ‘Или прати парите, или ако не, голяма глоба ще ти наложа’ (Зализняк 1987: 169)

Глаголът съзлати освен това е засвидетелстван и в други грамоти. В този случай неговата семема се състои от посесивна, каузативна и дистантна сема, като водещо е положението на дистантната сема. Без никаква семантична разлика същият корен присъства и във варианти на императивната форма пришли и вoсoли с палатализация на коренното с в ш.

- (3) Чтo слeшь кo мнѣ прo сeбe сeбрo, тo вѣдѧю, ѧжe ты дѧлe сeбрo нѧ сoбѣ. Тo вѣдѧю, ѧ инoгo нe вѣдѧю. кaкo ли ты вeнилeсѧ, кaкo ли чтo дѧлe нeси рѣбѣ нѧ сoбѣ. ‘Дето ми прати писмо за среброто, знам, че ти даде сребро за себе си. Това знам, а друго не знам, дали си сключил сделка за зестрата, дал ли си рублѧ зa сeбe си’ (Зализняк 1987: 175)

Както показва пример (3) – грамота № 30, господството на дистантната сема позволява глаголът да се употребява за означаване на изпращане не само на материални ценности, но и на информация. В Берест. той дори има стойност на формула (что слeшь кo мнѣ прo...), означаваща изпращане на писмо с молба за нещо, в този случай за свидетелско потвърждаване на някаква сделка.

2.3.1.5.2.1. Засвидетелстван е и дериватът присъзлати, чиято употреба може да се разглежда като синонимна на тази при изходния глагол, който обаче е още в активна употреба. Заместването му с деривата присъзлати явно е резултат на относително късно развитие. В публикуваните материали от находките на Берест. той се среща в грамота № 445 и № 246, които цитирахме в примери (14) и (15) от подточка 2.3.1.2.2. В (15) той е употребен двукратно с отрицателната си форма и веднъж с положителната за означаване предаване на парична сума от разстояние. Употребата му е синонимна на съзлати, но представката при- го обогатява с ясна прагматична експликация

на деиктичното значение ‘насам, към мен’, която при *сълати* е част от импликацията, на семаата ‘от разстояние’. Наличието в съвременния руски и на други деривати, изразяващи различни деиктични значения (р. *послатъ*, *отослатъ* и др.) свидетелства за запазване на водещото положение на дистантантата сема и семантичен потенциал на корена за изразяване на деиктични значения, свързани с кинетичната сема.

- (4) Цето еси прислалъ дова човека, те побегли, а коне не ведаю глаъ поимающеи. А Тимонѣ мертве. ‘Дето изпрати двама души, те избягаха, а откъде са взели (хванали) коне не зная. А Тимоня умря.’ (Зализняк 1987: 175–176)

В пример (4) – грамота № 582 – освен това е засвидетелстван глаголят *поимати*, който остава единствен със значение ‘хвана’ в съвременния руски език. Той е дериват от *имати*, който е изместен от него, вероятно под въздействието на новата видова опозиция, при която св. вид се закрепва към префигираните глаголи. Интересно е да се отбележи, че в чешкия език дериватът на *jměti* – *pojměti*, чиято словообразователна структура съвпада с тази в руски, е само видов корелат на *jměti* и в семантично отношение остава в границите на посесивното значение ‘имам, изпитвам за известно време’, докато в руски той е поел изцяло първичното значение на *ѣти* ‘хвана’.

2.3.1.5.2. Роздѣлити

С посесивно значение в Берест. се среща и глаголят *роздѣлити*, при който посесивни употреби се срещат и в другите анализирани езици. При него освен посесивната и каузативната сема възниква трета диференциална сема ‘на части’. Тя е пряко свързана със синтактичната роля на пациенса, а при глагола *роздѣлити* поражда дистрибутивно значение и предполага множественост на втория посесор. Първият посесор не се изразява и изобщо не е обект на интерес при този глагол, а концептуализацията е от гледна точка на агенса, който извършва действието, без непременно да е част от групата на новите посесори:

- (5) Было ѣсми, ѡсподинь, на Пустопържи, рожь ѣсмы роздилило с Олськой і съ Гафанкомо. Нь много, ѡсподинь, ржи на твою часть – два ѡвина цѣтвѣрти; а Пянтѣликъ видѣлъ самь. ‘Аз, господарю, бях в Пустопержа, разделих ржта с Олекса и Гафанко. Не е много ржта в твоята част, господарю – два овина е четвъртината (от реколтата); Пянтелик видя лично (свидетел е).’ (Зализняк 1987: 175)

Синтактичните позиции, които глаголят създава, са на агенс, пациенс (посесум), и бенефициент в творит. падеж (включващ групата на новите посесори). Агенсът е свързан само с извършването на действието и е възможно да изразява един от новите посесори или първоначалния посесор, но това не е задължително.

2.3.2. Инвентар на посесивните глаголи в руските грамоти

Общо в изследваните грамоти се срещат следните форми на притежателни глаголи:

верига, вѣдавати, вѣдати, вѣдаѣти, вѣзати/вѣзати/вѣзати/вѣзати/вѣзати, вѣзѣ, вѣзѣ-мешѣ, вѣдати, вѣдаѣти, дати/дати, давати/давати, даѣти, имати/имати, имѣшѣ, кѣспити, не оѣимѣшѣ, окрѣсти, окѣспити, окѣспитисѣ, оставити, оставитисѣ, отѣтъбити ‘обвиня в кражба’, отѣдати, отимати, отнати/отѣзати, перенати/перѣнати, платити, платитисѣ, погрѣбити, подати, поимати, попродавати, послати, потерѣвши, принати/приѣти, припрѣвадити ‘доставя (стока)’, прислати, прова-дѣти, продати, продавати, продаѣти, продаѣтисѣ, поѣти, поѣстити, розгрѣбити, сѣдаѣти, сѣи, сѣзѣи, тѣтъбити ‘обвинявам в кражба’, торговати, оѣбавити, оѣимати, оѣнати, ѣтисѣ, ѣти (Янин, Зализняк 1986: 146–147; 266–306).

В това изброяване са включени конкретните засвидетелствани форми. При „лематизация“, т.е. привеждането им към съответните глаголни лексеми и с отчитане на фонетичните и словобразователни варианти се оказва, че са засвидетелствани форми от глаголите:

вѣрати/вѣзати, вѣдати/вѣдавати, вѣзѣдати/вѣзѣдаѣти, дати/давати, имати, имѣ-ти, коѣспити, оѣимати, окрѣсти, окѣспити, окѣспитисѣ, оставити, оставитисѣ, тѣтъби-ти/отѣтъбити, отѣдати, продати/продавати, отнати/отѣзати, поѣти, перенати/перѣнати, платити/платитисѣ, погрѣбити, подати, поимати, послати, продати/продавати/попродавати, продаѣтисѣ, поѣстити, розгрѣбити, сѣдаѣти, сѣзѣити, торговати, оѣбавити, оѣимати/оѣнати, ѣтисѣ/ѣти/отимати⁵

Следователно групата на засвидетелстваните притежателни глаголи на-броява 48 отделни лексеми, част от които обединени във видови двойки, както и в групи словообразователни и правописни варианти. Парадоксално най-слабо е представен глаголът *иметь* или съответната *у-*конструкция. Причина за това вероятно е неговата семантика, която изразява статично състояние на притежание и е немаркирана по признака ‘акционност’, както и по видовите признаци ‘цялостност’ и ‘ограниченост’ (или ‘±комплексност’ и ‘±процесност’ – срв. Ницолова 2008: 247–248). Затова той тематично не съответства на нуждите на изцяло динамичните по своята функция на молби, нареждания и инструкции грамоти, където са засвидетелствани и съответните акционални посесивни глаголи, обикновено в повелителни форми, свързани с търговските операции. По-широко документиран са предходниците на съвременните руски глаголи от разширеното ядро на семантичното поле на притежанието:

⁵ Поради фрагментарния характер на текстовете, които са издавани в различен момент от хода на разкопките в Новгород, ползваме данните на издателите на грамотите, които не дават информация за броя им в откритите досега грамоти. Затова руският материал от най-старата епоха е представен без количествени данни.

При дериватите от глагола *ъати* се срещат префигирани варианти: *отн-ати/отънати*, *поъати*, *перенати/перенати*, *оънати*; тук са засвидетелствани и без-префиксните изходни форми *атиса/ъати* в смисъла на ‘вземам, получавам’, където е документирана и форма *ъмати*, от глагола *имати/ъмати* със същото значение, но като видов корелат, представител на несв. вид (или с отбелязване на повторителност на действието; засвидетелствани са и други форми от глагола *имати* (но много оскъдно от *имѣти/имети*), при който степента на динамичност е по-голяма, т.е. отново семантиката се доближава повече до ‘вземам, хващам с ръка’, отколкото до ‘имам’.

Особено значение има фактът, че видовата двойка деривати на *дати* с представка *про-*: *продать/продавати* още в този ранен период е оформена и специализирана за означаване на търговски взаимоотношения и се запазва в тази специализирана употреба до най-ново време и в трите съвременни езика. Относително ограничени са случаите на метафоричната им употреба, когато като обект на покупко-продажба се разглежда човек или духовна стойност, но и при нея е силно изразено подчертаването на търговския нюанс, обикновено смятан за неподходящ и недостоеен за подобни отношения (срв. нбълг. *Нима не би продал душата си, за да изплува над тая сган? Той отдавна беше решил да я продаде*, ч. *Duši by dal za to, aby vyplaval nad tuto sběř! Ostatně, rozhodl se ji ne dát, ale prodat už hezky dávno*; р. *Да он бы душу свою продал, лишь бы подняться над этим сбродом!... Он уже давно решил продать ее*). Тази ранна метафоризация личи най-добре във ФЕ б. *продам душата си на дявола*, която показва голямата старинност на този конфесионален образ, изразяващ отчетливо неодобрително отношение на говорещия.

Към специализираната група, свързана с търговията, в Берест. се отнасят още *коѹпити*, *окѹпити*, *окѹпитиса*, *платити/платитиса*, *торговати*, *исправити*. Тяхната семантична специфика – да представят търговския процес изобщо (*торговати*, *платити*), или от гледна точка на купувача (*коѹпити*) или продавача (*продать/продавати*), явно е причина за специализираната им употреба, която се запазва до най-ново време без смесване с други аналогични глаголи и без разширяване на употребите в семантичен или формален план. Единствената възможност за разширяване е метафоризацията по отношение на абстрактни, най-често духовни стойности.

Още от този ранен период в руския материал присъства и кражбата като осъдително обществено явление, представено от глаголите *татѣвити/отатѣвити* ‘обвинявам/обвиня в кражба’, *окрасти*, които в съвременния език са заменени от *украсть/красть* и *воровать*, но в семантично отношение остават специализирани и не проявяват семантични варианти.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в руските Грамоти върху брезова кора

В рамките на ядрото на семантичното поле на притежанието между старобългарския и староруския материал се наблюдават значителни сходства, особено що се отнася до инвентара на глаголите. Същото може да се каже и за специализираните глаголи от микрополето за търговски операции като *продати/продать*, *купити*, *посълати/послати*, *посътити* и др. Сравнението на старобългарските и староруските данни показва ярко изразени съвпадения в ядрото на посесивното семантично поле и редица словообразователни и формални разминавания при специализираните деривати и синоними. Наблюдават се обаче и съществени различия в употребите на някои глаголи, особено в сравнение със съвременния период, като например дистрибутивната сема при глаголите *подати/подавати*, семата ‘допълнително’ при *създавати/сдавати* или ‘връщане’ при *вдати/вдавати*. Освен това в грамотите са обилно представени глаголите от корен *съла-* (*сълати*, *посълати*, *въсълати*) и синонимът му *посътити*, които често означават не просто изпращане на някого или нещо някъде, а изпълняване на задължения по търговска сделка, така че неговите употреби проявяват особености, свързани с характера на изразяваните отношения.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имѣти	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
дати	+	-	-	-	-	агентивна
подати, подавати	+	-	+	-	дистрибутивна	агентивна
създавати, сдавати	+	-	-	-	‘допълнително’	агентивна
вдати, вдавати	+	-	+	-	‘връщане’	агентивна
въздати/ въздавати	+	-	+	-	-	агентивна
отъздати	+	-	+	-	-	агентивна
въззати, поѣати	+	-	-/+	-	-	агентивна
бърати	+	-	-	-	-	агентивна
ѣати, имати	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. перенати/ перѣати	+	+	-	-	-	агентивна
понмати	+	-	+	-	-	агентивна

ПОИАТИ	+	-	-	+		агентивна
АТИСА/ІАТИ/ ОТИМАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
КОУПИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПРОДАТЬ, ПРОДАВАТИ, ПОПРОДАТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПРОДАТИСЕ	+	-	-	-	„	пациентивна
ТОРГОВАТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ИСПРАВИТИ	+	-	-	-	„ ‘ДЪЛГ’	агентивна
ПЛАТИТИ, ПЛАТИТИСА	+	-	-	-	„	агентивна
ССЪДИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ОУБАВИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
НАИМИТИ ‘наем’	+	-	-	-	„ ‘временно’	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
КРАСТИ, ОКРАДАТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПОГРЯБИТИ, РОЗГРЯБИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ТАТЪБИТИ, ОТАТЪБИТИ	+	-	-	-	„ ‘правно’	агентивна
ОТЪАТИ, ОТЪІАТИ	+	-	-	-	‘Против волята’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
РОЗДЪБИТИ	+	-	+(-)	-	‘дистрибутивна’	агентивна
ОСТАВИТИ, ОСТАТИСА	-	-	негативна	+	-	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
СЪЛАТИ, ПРИСЪЛАТИ	+	-	+	-	дистантна	агентивна
ВЪСЪЛАТИ	+	-	+	-	дистантна	агентивна
ПОУСТИТИ	+	-	+	-	дистантна	агентивна
2. Други						
ОУИМАТИ/ОУІАТИ	+	-	-	-	‘граница’	агентивна

Таб. 3. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема в руските грамоти върху брезова кора

Освен това трябва да се предполага и отсъствие на известен процент глаголи от нашия материал при голяма вероятност да са съществували в ранната епоха и на двата езика. Такъв е случаят напр. с глагола отатъбити, който

не се среща в Супр., застъпен е в Берест., но в Супр. е застъпено съществителното татъвина, което позволява с доста голяма вероятност да предполагаме и наличието на съответния глагол, който не е засвидетелстван, защото характерът на текста не предполага неговото използване. Не бива да забравяме и ролята на тематичните различия между житията и другите текстове от Супр. и търговските по своя характер делови записи от Берест., които неизбежно пораждат известни разминавания.

Сравнението на получените резултати от ексцерпцията в трите езика показва, че въпреки количественото превъзходство на старобългарския материал, той не обхваща всички глаголи от посесивното семантично поле, засвидетелствани за староруски и прачешки. Най-голямо сходство в трите паметника проявяват глаголите от ядрото на семантичното поле, като наблюдаваните количествени различия са обясними с различния характер на изследваните текстове. И в трите езика са представени глаголите имѣти, дати, отъдати, посълати, от които само посълати е извън ядрото на семантичното поле.

В българския и чешкия материал при отсъствие в руския материал са застъпени глаголите приѣти, просити, принести, дрѣжати/дрѣжати, а като съвпадащи в българския и руския материал, обработен тук, но незасвидетелствани в Киев. трябва да посочим ѣти (в рус. правописни варианти ѣти, ѣтиса), имати, подати, продаати/продать, въздати, въздати са, вдати/вдавати, раздавати, коупити, възати/взати, прѣѣти, перенати/перѣати, оставити, посълати/послати, поустити, отънати/отъѣти, отнати/отъѣти, върати.

Само в материала от Супр. се срещат повече на брой глаголи, които се определят към специализираните и специализиращи се в ранната фаза на старобългарската книжнина, повечето от които са представени с малък брой употреби: въздати, издати, раздавати, дарствовати, приѣти, дрѣжати, оуловити, прѣдати, съподовити, оустѣдрити, възприѣти, изъѣти, подъѣти, обрѣсти, приобрѣсти, остати, отъпоустити, длѣжити, лишити, събърати, събърати са, отъвършти са, отъмѣштати са, отъпасти; отължчити, причисти са, обѣштати са, привѣгати, примѣсити са, просити, испросити, изискати, трѣвовати, принести/приносити, пригонити, полоучити, възхѣтити, похѣтити, трѣзати, възхѣтити, гравити, поплѣнити, съхранити, довлѣти.

Специфични само за Берест. са глаголите отимати, оуимати/оунати, въздати/въздаѣти, сѣѣти, продавати, попродаати, продаѣтиса, остатиса, оубавити, окрасити, розгравити, погравити, татѣвити/отатѣвити, платити/платитиса. Те също са в голяма степен специализирани и имат тематична връзка с търговските операции, основната тема на грамотите.

Заклучение

За първия период от развоя на книжнината, който разгледахме дотук, може да се обобщи, че очакваният количествени превес на българския материал се потвърди, но само в чисто количествено отношение. Както личи от направения по-горе преглед, има глаголи, които се срещат в руския и в чешкия материал, но не са засвидетелствани в Супр., от който черпим материала за старобългарския език. Разминаванията са резултат от различията в характера на анализиранияте текстове, а вероятно роля за това състояние играе и естествената синонимия в рамките на всеки от езиците. В резултат на това не всички глаголи, особено със специализирана семантика, се срещат в трите разгледани текста.

Макар да става дума за най-ранния писмено засвидетелстван период, в него отчетливо се откроява тенденцията към създаване на специализирани синоними на основните посесивни глаголи. Особено ярко се откроява микрополето на глаголите с търговска семантика, което определено е било формирано още в предписмената епоха и показва забележително единство в нашия материал. Емпиричният материал дава основания да го определим като самостоятелно микрополе за назоваване на търговски операции, чиято специализирана семантика е оформена много преди началото на писмения период на славянските езици и се развива и обогатява с нови членове през целия исторически период от развоя им. Мястото на микрополето в рамките на цялото семантично поле на посесивността е в непосредствена близост до ядрото, от което го отделя наличието на диференциалната сема 'в замяна на някакви ценности'. Освен него като друго самостоятелно микрополе в непосредствена близост до ядрото на цялото семантично поле на притежанието се очертават глаголите за посегателство върху чужда собственост, чието ядро е представено от глагола *красти*. То също е било формирано още в предписмената епоха и неговите членове се отличават от останалите посесивни глаголи по това, че съдържат семата 'против волята на (първия) посесор'.

Като важна специфика на българския език се откроява индивидуалното развитие на глагола *върати* – 1. л. ед.ч. сег. вр. *верѣж*, който в български, за разлика от другите два анализирани езика, не се развива в несвършен итеративен синоним на глагола *възати* (срв. и Младенова 2016), а остава по-близко до значението, посочено в БЕР като първично 'нося, събирам', по-късно специализирано в 'късам, бера'.

ГЛАВА III

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ НА ПРИТЕЖАНИЕТО ЗАСВИДЕТЕЛСТВАНО В ТЕКСТОВЕ ОТ XIV в.

Изборът на XIV в. като следващ хронологически хоризонт за анализ не е случаен – той съответства на среднобългарския период от развитието на българския език, включва началния период от развитието на старочешкия език в неговата засвидетелствана текстова пълнота и поради това е подходящ за анализ на интересуващите ни глаголи преди настъпването на преломните за българския език екстралингвистични събития – загубата на собствена държавност и свързаните с нея социоллингвистични фактори. За руския език от социоллингвистично гледище този период е неблагоприятен, свързан е с непрекъснати войни и нападения на татарски и други по народност „орди“, но това дава възможност да се търсят текстове, които не са свързани пряко със старобългарската книжовна традиция.

3.1. Български език – Троянска повест

Като източник на данни за състоянието на българския език през XIV в. се спираме на известния текст на Троянската повест (Тр.), включен като самостоятелна част към среднобългарския превод на Хрониката на Константин Манаси (изд. Дуйчев 1963). Текстът не е обемен и в количествено отношение значително отстъпва напр. на разгледаната от нас първа част от Супр., но като негово главно предимство за проучването на българския език от XIV в. повечето изследователи в тази област изтъкват близостта му до говоримия език на аристокрацията от XIV в. (срв. Гешев 1993; Гешев 2007: 42 и посочената там литература). Това личи и при сравнение с текста, посветен на темата за Троянската война, но представящ непосредствен превод от собствения гръцки текст на Хрониката на Константин Манаси (Ман.), след който Тр. е включена като втори разказ за същото събитие. Текстът на Константин Манаси е значително по-кратък по обем (9 листа) от Тр. (21 листа) и неговите езикови особености са по-близки до старобългарската норма, схващана по онова време като тържествен стил (срв. Буюклиев 1992: 6–8, 29, 31–32). Макар в количествено отношение интересуващите ни глаголи да са по-слабо представени в Троянската повест, техният състав в ядрената част на посесивното семантично поле е сходен със старобългарското състояние, което разгледахме. В отдалечените от ядрото части на полето, където съставът му е по-разнообразен и за другите периоди, се наблюдават и иновации, които го сближават с по-късните състояния на българския език.

3.1.1. Ядро на посесивното семантично поле – глагол имѣти

В текста на Тр. и Ман., въпреки относително малкия обем на двата текста, е представено посесивното значение на глагола имѣти (характерно за ЛСВ₁), както и съществителното имѣнїе (с 3 употреби), което отбелязахме и за предходния период. И през XIV в. то е напълно откъснато от глаголната форма, въпреки формалните му белези на отглаголно съществително, изразява само притежаваното, без отсянка на процесуалност (срв. пример (6) от 3.1.3.1.). Представени са и други съществителни, които са старинни паралелни образувания на глаголите от ядрото на семантичното поле на притежанието, напр. даръ (срв. пример (2) от 3.1.3.1.) и употребеното като негов синоним дарованїе (пример (12) от 3.1.3.2.1.). От глагола въззати в Тр. е засвидетелствано и отглаголното съществително въззатїе, което обаче запазва процесуалното значение на дериват от глагола, като кореспондира със значението 'превзема' на изходния глагол (понеже приспѣло бѣ трою въззатїе тогда. въ домъ оувѣщаашъ вынести конь ѣкы въбразъ и користъ ѿ съпротивнъ – Ман. 79)

3.1.1.1. Особеност на текста като цяло е динамичността на разказа, която не създава благоприятни условия за засилена употреба на ЛСВ₁ на ядрения глагол имѣти, защото той означава трайни състояния на притежание и следователно придава статичност на разказа. Наблюдават се и различия в стилистиката на самата хроника (Ман.), която се различава от стилистиката на Тр. и вероятно също дава отражение в количеството на употребените посесивни глаголи. Така в целия текст на епизода за Троянската война от Ман. в обема му от 9 листа се наблюдават 5 негови употреби, докато в Тр., която е с обем от 21 лист, открихме 4, като в два от случаите, аналогични на пример (2) с помощта на глагола имѣти се изразяват човешки отношения.

- (1) Ъси родъ имаше ѿ благороднѣхъ крѣвїи. мѣжи лѣпни добородни. храври (Ман. 70)
- (2) прѣвѣмощь краль имѣше женѣ именемъ ѣкоуѣ гѣа (Тр. 85)
- (3) за не троискаа полата єдина ваще иматъ злата и сребра нежели грѣчьскаа дрѣжава (Тр. 95)

Пример (3) е един от малкото, изразяващи същинско притежание, отбелязан в любовното обяснение на Парис и Елена, където Парис изтъква богатството на Троя и факта, че не е отишъл при Менелай да служи за имане. В него личи основата за формиране на ЛСВ₂ с екзистенциално значение на базата на посесивното, като първоначално посесорът се измества от реалния агент към обобщен групов субект (вкл. и метафоричен), а вероятно като втора стъпка е възникнало обобщението на формата за 3 л. ед. ч. в съчетание с локализатор, първоначално заместващ посесора, докато посесумът заема позицията на подлога. Последната фаза е окончателното формализи-

ране на този начин за изразяване на екзистенциално значение, като започва да се допуска и изоставяне на локализатора. В пример (3) съществителното *полата* със семантика на пространство може едновременно да обозначава и пространство, и метафорично обобщен субект.

Към изразяването на човешки отношения се добавя и една по-особена употреба в Ман., в която *имѣти* участва в съставно сказуемо като предикаторизатор, а именната част на сказуемото е изразена с причастие:

- (4) сплѣтъствоуѣща съ совоѣ паламидѣ имѣше желеаше бо присно съ нимъ быти (Ман. 73)

Такива употреби трябва да се разглеждат като преходни между посесивното и граматичното значение, евентуално като знак за постепенно формиране на граматично значение, макар че исторически предикатите с причастия са отстъпили мястото си на такива със съществителни и прилагателни имена. Нашият пример (4) кореспондира със съвременните конструкции в различни славянски езици, състоящи се от глагол *имам* + страд. прич. и вероятно е техен предходник (вж. гл. IV).

3.1.1.2. На фона на скромния брой употреби на глагола *имѣти* в Тр. изпъква единственият случай, при който роднински отношения се изразяват без помощта на глагола *имѣти*, а, подобно на случаите в материала от началния период на книжнината, чрез *у*-конструкция за посесивно наличие, т.е. с помощта на глагол *вѣти* + *у*-локализатор:

- (5) и в того вѣ кралѣ ·ѣ· дѣщерѣи. и ·ѣ· ацилешъ (Тр. 105)

Трябва да отбележим, че тази конструкция се употребява и с други глаголи, които са потенциални синоними на *вѣти*/*имѣти* в изразяването на екзистенциално значение (при ЛСВ₂), на което се спираме по-нататък. В нашия пример (5) обаче значението е посесивно, сходно с групата посесивни употреби на *имѣти*, изразяващи семейни и други човешки отношения. Трябва да се има предвид, че предлогът *оу* се използва в Тр. и в чисто локативни конструкции, които предполагаме, че са били първични за неговата семантика (напр. *Отокъ лѣпъ и красенъ велми. оу коего утока ѿ единѣ страны течаше великое море. а ѿ друугы страны течаше рѣка, коася именоваше кашантоуша рѣка* – Тр. 83). Тук локативното значение е в неразривна връзка с екзистенциалното, с което вече отбелязахме, че са много близки и значителен брой автори ги разглеждат като едно цяло. Дори и при неизразена локализация, те я предполагат като част от пресупозициите на екзистенциалното значение.

3.1.1.3. Като средство за изразяване наличието на възможност, което може да се разглежда като преход към екзистенциалното значение, можем да посочим изразяването на възможност да се направи нещо. Тя се реализира с помощта на съчетание *имѣти* + *что* + инфинитив, както и близката до

нея в дискурсно отношение конструкция имѣти + кѣто + *verbum finitum* / *да*-конструкция:

(6) и не имѣхъ что ѿвѣщати оурекшишюу (Тр. 120)

(7) и тѣшаше ѿ ѿкоупа кралица глѣци мльчиге чадѣ моѣ не плачиге сѧ азъ ѿмамъ кто ще нашѧ слѣззѣ оутолити. (Тр. 123–124)

(8) доколѣ ми не бѣдѣ дѣци агамена црѣ цвѣтаны гжѣ прѣлѣпнѣ не хоцѣ ихъ поустити (Тр. 99)

Значението на (6) може да се изрази на съвременен български както агентивно, така и деагентивно: *и нямаха какво да отговорят на Одисей./ и нямаше какво да отговорят на Одисей*. Този пример е показателен за преходните степени при преминаване от посесивно към екзистенциално значение.¹ При (7) се натъкваме отново на изразяване на човешки отношения, които обаче не са строго систематизирани, както при роднинските или йеархичните обществени отношения. Конструкциите от типа *имам* + *кой* + *да*-глаголна форма се доближават до граматикализираните употреби, а деагентивната им форма *има* + *кой* + *да*-глаголна форма – до екзистенциалните и формират широка преходна зона на посесивното семантично поле, която през XIV в. все още е ограничена само до агентивния вид конструкции, защото деагентивните още не са възникнали. Изолирано остава изразяването на притежание в (8), което представя желанието на морската вила да получи в замяна на своята убита кошута дъщерята на Агамемнон. Възможно е тук да има пропуск на преписвача, но има вероятност и да става дума за изразяване на посесивността с помощта на дат. местоимение и без друга глаголна форма, освен глагола *вѣти*. Проблемни за обяснение са и синтактичните приложения към *дѣци*, които не са в им. пад., както бихме предполагали за подлога на глагола *вѣти* и приложенията към него, а в род. пад. (*Цвѣтаны*) и във вин. пад. (*госпождѣ*), който по принцип е характерен за посесума при глагола *имѣти*. Ако отхвърлим варианта с пропуск на преписвача, този странен пример би могъл да се тълкува и като архаична форма за изразяване на притежание само с помощта на глагола *вѣти* и енклитичната форма на дат. местоимение (аналогичен като синтактична конструкция на цитирания от Савицки 2005 пример *есть ли отпек из Царѣграда богатырѣмъ*, където обаче вместо именна фраза е използвана само енклитичната форма на личното местоимение).

¹ Останалите 4 употреби на глагола *имѣти* могат да се разглеждат като фразеологизирани и на тях ще се спрем по-нататък.

3.1.2. Глаголи етимологично сродни на имѣти

От етимологично сродните на имѣти глаголи, на които се спряхме при предишния период, в материала ни от XIV в. е представен само ѣти, както и дериватите му, докато форми от имати не се откриват. В такъв смисъл може да се смята, че през тази епоха имати вече е отпаднал от системата на езика. В тази група се появяват няколко форми, показващи живата връзка с изходния глагол и свидетелстващи за неговата забележителна продуктивност в ранните периоди от развитието на българския език. На първо място трябва да посочим автентичната форма на самия ѣти, както и мин. деят. прич. *ѣмъ* от него. Той не се среща в съвременните славянски езици нито като спрегаема форма, нито като причастие, но има паралели в старочешката епоха от XIV в., синхронна на среднобългарската епоха. И трите открити употреби в нашия материал имат фразеологичен характер и са открити в текста на Тр.:

(9) и *ѣтъ прѣмочушъ александра за ржжъ а ѣкоуѣ гѣа еленъ црѣѣ. и възведошъ жъ въ полатъ своѣ. (Тр. 96–97)*

(10) и *ѣмъ за ржжъ ацилешъ ржеоудъ гѣжъ, и възврати жъ къ оцоу ѣ. (Тр. 109)*

Повтарянето на тази конструкция както с *verbum finitum*, така и с причастие, а също и пряката ѝ семантично-структурна кореспонденция със съвременното б. *хвана за ръка* дават основание да говорим за наличие на фразеологично съчетание с голяма устойчивост в българския език от старобългарската и среднобългарската епоха до наше време. Вероятно това е и причината за неговата по-продължителна употреба в сравнение с фразеологично несвързаните негови употреби.

3.1.2.1. Деривати от глагола ѣти

По-особено положение заема единствената употреба на дериват от глагола ѣти с 2 представки *съвзѣзати*, който в съвременния български език има специализирано значение ‘възстановя се, дойда на себе си’, различно от наблюдаваното в Тр., където трябва да се тълкува като ‘поема, обхвана, обема’:

(1) *ѡ сило и славо ацилешева како тѣ не съвзѣмѣхъ вси гради и отоци (Тр. 118)*

В структурно-семантично отношение съвременната българска форма *съвзема се* трябва да се тълкува като вторичен дериват от *взема*, за което говори семантиката му, паралелна на семантиката във фразеологизми от типа на р. *взять себя в руки*.² За среднобългарската форма от (1) обаче семантиката, която наблюдаваме в нашия единствен пример, говори по-скоро за едновременно включване в нея на двете представки, които придават на новообразуването собственото си значение *съ-* ‘на едно място’ и *въз-*, ‘към, върху’ (срв. Бояджиев 2013: 243–244), по-късно изместено като ‘наго-

² Останалите 3 употреби на *възѣзати* трябва да се разглеждат като фразеологизирани и на тях се спираме по-нататък.

ре' + изходното значение на глагола ъти 'хвана, държа'. Така семантичната структура може да се обобщи като съдържаща посесивна и каузативна сема заедно с допълнителните 'пряк контакт', 'на едно място' и 'към, върху', т.е. 5 съставлящи на семемата 'каузирам затворено пространство да има в себе си дадена същност', еквивалентна на нб. *обхвана, обема*. Не е изключено от стилистична гледна точка за натрупването на префиксите в този глагол през XIV в. да е играл роля и съвременният механизъм на експресивността при подобни случаи.

3.1.2.2. Поѡти

Освен това от този корен са засвидетелствани деривати с представките по- (2 случая), при- (7 случая), прѣ- (5 случая), от- (4 случая) и из- (1 случай), като най-голяма семантична близост с изходния глагол запазва дериватът му с представка по-, който трябва да се разглежда като чисто видов съответник на изходния ъти, от своя страна преосмислен като несв. вид:

(2) и поѡтъ его въведе въ полатѣ црѣѣ кѣ еленѣ (Тр. 93)

Както се вижда, и в (2) значението е идентично с изходното значение на ъти 'хвана, държа', т.е. присъства семата 'пряк контакт'. И двата случая в нашия материал са свързани с воденето на човек, но в (3) става дума за брачно-сексуални отношения и е трудно да се прецени дали водеща е семата 'сексуално притежание' (срв. у Костадинова 2008: 69 във връзка с опозицията свое ~ чуждо) или 'хващам за ръка и вода':

(3) а когы бѣ видѣла поѡл еси еленѣ црѣѣ и идешѣ. то пакы ѡмолила бѣ вилѣ та вихѣ твои кораблие потонѣле. (Тр. 103)

Най-вероятно тогава се заражда и значението на глагола *водя* като 'живея в брачни отношения с някого', проявяващо се в български до средата на XX в.

3.1.2.3. Приѡти

При останалите деривати семантичната роля на представките е засилена. Като най-многобройни сред тях се открояват употребите на приѡти, при 4 от които значението е сходно с едното от съвременните значения на глагола в българския език. Става дума за установяване на човешки отношения като израз на благоразположение (4), (5). В нашия материал те са почерпани и от Ман, и от Тр., а бяха засвидетелствани и в Супр. То може да се разглежда като разположено в близката до ядрото на посесивното семантично поле зона, тъй като изразява относително абстрактни човешки отношения:

(4) отиде кѣ менелаоу ѿ троа въ спартѣ. приѡтъ же сего добръ ѡнѣ ѡко дроуѣга (Ман. 66)

(5) приближившоу же сѧ ем юношескаго възраста. приамѣ съ окѣдника его приѣмѣ. (Ман. 66)

(6) и потомъ егда прѣмахъ оуброуєзи омывалницѣ ѿ стола (Тр. 94)

В (6) наблюдаваме по-ранното и по-конкретно значение, близко до изходното значение на глагола *ѣти*, което обаче в съчетание със съществителни от групата *nomina abstracta* проявява тенденция към фразеологизация. Едно от тези съчетания съвпада с разгледаните в Супр. (*приѣти мѣжы* – срв. гл. V). Следователно и при *приѣти* наблюдаваме значителна семантична близост с изходния глагол *ѣти*.

3.1.2.3.1. *Прѣѣти*

В 4 от петте случая, с които е засвидетелстван глаголът *прѣѣти* в нашия материал, той е употребен в Тр. за означаване превземането на град с военна сила:

(7) да вѣста извѣстно. азъ вамъ хоцѣ то створити. како хоцѣмъ троѣ прѣѣти льстиа (Тр. 121)

Очевидно е съответствието със съвр. б. *превзема*, което може да се разглежда като резултат от натрупване на собственото значение на глагола *ѣти* и на представката *прѣ-* ‘преминаване, прехвърляне’. Освен това, както видяхме по-горе, със същото значение се използва и другият дериват на *ѣти* – *взѣти*, от който е образуван съвременният български глагол. И при трите глагола *прѣѣти*, *взѣти* и *превзема*, е ярко изразено посесивно-каузативното значение, като при *прѣѣти* имаме основание да говорим за възникване в рамките на семемата на нова сема ‘с насилие, с военна сила’, опиращо се на значението на представката ‘преминаване от един към друг’. Същото значение в съвременния български език обаче се изразява от вторично деривирания глагол на базата на първичния дериват *взема* със запазване на представката *пре-*.

Глаголът *прѣѣти* обаче е засвидетелстван с по-различно значение в Ман.:

(8) и волѣзни прѣѣмать ветхы, новы. (Ман. 81)

В (8) се откроява употреба в сходни с *имѣти* дискурсни условия за изразяване страдание от болести (в случая начало на заболяване, а не трайно състояние, както при *имѣти*), актуално и в съвременните славянски езици, които разглеждаме тук. Следователно в този тип употреби не се наблюдава семата ‘с насилие, с военна сила’, а само първичното съчетание на посесивна и каузативна сема, характерно напр. за *взѣти*. В съчетания с названия на болести обаче последният глагол не се среща нито в нашия емпиричен материал, нито в другите съвременни славянски езици, т.е. при тази употреба на *прѣѣти* можем да говорим за специализирано значение, актуално за ограничен по място и време ареал. В съвременния български на *волѣзни прѣѣмать* съответства *разболеят се*, както и *хванат/пипнат болест*. Следователно и за този тип дискурси фактите от нашия материал влизат в проти-

воречие с твърдението, че двучленният именен предикат е изобретение на новото време, а обратният процес – преход от двучленен предикат към изразяване с помощта на един глагол – не се наблюдава. В пример (8) значението на *прѣмаѡхъ* остава близко до първичното значение на *ѡти* и *взѡзати*, който разглеждаме самостоятелно поради ключовото му положение в ядрото на семантичното поле.

3.1.2.3.2. *Отѡти*

Засвидетелстван е и глаголът *отѡти*, който също се доближава до съвременното новобългарско значение (9), (10), (11):

(9) и визнего бѣ оурекшишь, и не смѣ его, отѡти. нѣ го изѡ аѡкъшь, шоломоничевъ снѣ. (Тр. 102)

Дискурсните условия в (9) включват описание на битка, в която ахейски боец е съборен на земята от Хектор и неговото спасяване предполага да бъде отнет от своя противник и изведен далеч от него, което Одисей не посмял да направи. В този пример наблюдаваме 2 от дериватите на *ѡти* – *отѡти* и *изѡти*. И при двата се наблюдава засилено участие на представката в семантиката на глагола-дериват – аблативното при *от-* и ‘от вътре навън’ при *из-*. Не е изключено тук да се проявява стилистичен стремеж да не се използва два пъти една и съща глаголна форма в непосредствена близост. В нашия материал се натъкнахме на няколко подобни случая. В пример (10) обаче това правило не е спазено. За наличието на семемата ‘каузирам насилствено някого да няма’ свидетелства пример (11), независимо от това, че става дума за човешки отношения – отнемане на Елена от Парис от страна на египетския цар.

(10) и близ него бѣ оурекшешъ, и не смѣаше его отѡти. и отѡхъ бо го азъ аѡкъшь. (Тр. 119)

(11) ѡко про те всѣ црѣ ѡжтъ а ѡ парѣ. и ѡко оунего хранисѣ въ градѣ мемфѣ. (Ман. 71)

В пример (11) наблюдаваме още една от употребите на предлог *оу* в среднобългарския период, този път в съчетание с различен глагол, който по принцип е граничен за посесивното семантично поле. *Хранити* има екзистенциален характер, като формираните от него конструкции са идентични на *у-*конструкцията с глагол *взѡти* (срв. гл. III).

3.1.2.3.3. *Изѡти*

И значението на *изѡти* от двата примера (9) и (12) в Тр. се запазва във вида, който наблюдавахме при преходния период.

(12) и видѣ то аѡкъшь. и изѡ свои малыи мечѣ. и прободе сѣ на томѣ мѣстѣ за жалость своѣ. (Тр. 121)

Наблюдаваните примери показват, че през периода от началото на старобългарската книжнина до средата на XIV в. дериватите от глагола *ѣти* проявяват забележителна устойчивост на значението, модифицирано с помощта на изброените представки. Същото може да се каже и за конструкциите за посесивно наличие, като тук освен с *вѣти* се натъкваме и на употреба с члена на неговото екзистенциално поле *хранити* в пример (11). Тук *у-*конструкцията може да се разглежда като гранична в семантично отношение – с изразено локативно значение, което може да преобладава над притежателното, т.е. като водеща изпъква локативната, а не посесивната сема.

3.1.2.4. Синоними на глагола *имѣти*

Сред синонимите на *имѣти* разглеждаме глаголите, които не спадат към неговото етимологично гнездо, но изразяват посесивно значение без добавяне на нови семи към семемата. Както видяхме, подобни синонимни глаголи се наблюдават и в Супр. В материала ни от XIV в. тук се отнася само един глагол, който може да се схваща като носител само на посесивна сема в семемата.

3.1.2.4.1. *Обладати*

В текста на Тр. и Ман. има основания да разглеждаме глагола *обладати* като специализиран синоним на *имѣти* (употребен общо в 7 случая), който подчертано изразява само посесивната сема във връзка с възможността за разпореждане с определен град, област, страна или група хора, като в индивидуална употреба се среща по-често в Ман. В посочения смисъл в съвременния български език би му съответствал глаголят *владее*, докато в руския език съответствието е идентично със среднобългарското – *обладать*, а в съвременния чешки като специализиран синоним на *mít* с това значение присъства заетият лат. глагол *disponovat*. От установените в нашия материал от XIV в. употреби преобладава използването на *обладати* в причастни конструкции (1), (2), а с 1 пример е представено и съществителното *обладѣтель*.

- (1) *црѣвоу сыноу. вѣладаѣцю троемъ приамоу. съпрѣжница бѣше екава дѣщи кисова* (Ман. 65)
- (2) *Дѣдоу же вѣладаѣцю еше ино племиными. ѣже кѣ троамъ бранѣ съставлена бы.* (Ман. 64)
- (3) *оуслыша же сна воевода обладѣѣ и мѣстом.* (Ман. 68)
- (4) *едина лѣпа кошоуѣ, вилы. и прѣчца именемъ фелешѣ гѣѣ кол обладѣше морскыи вѣзнами и вѣтро.* (Тр. 98–99)

Особено интересна и генетично, а и парадигматично свързана с глагола *обладати* в текста на Тр. е трикратната употреба на именния предикат *областна есмь*. Дискурсните условия при тези три случая (5), (6) и (7) са свър-

зани с прелъстяването на Парис от страна на трите богини, за да присъди на една от тях ябълката на раздора

- (5) и повѣждѣ мене наиѣпшѣ, и оуластна есмѣ богатыствомѣ, да не бѣдетѣ чѣкъ побогатѣ ѿ тебе (Тр. 89)
- (6) и повѣждѣ мене полѣпшѣ, и оуластна есмѣ вѣжствомѣ да не бѣде хрѣбѣиша витеза ѿ тебе (Тр. 89)
- (7) и повѣждѣ мене наиѣпшѣ, оуластна бо есмѣ любовиѣ да ти дамѣ добра любовѣ да та любовиа имѣти добра гжѣ, и да ти дамѣ добра гжѣ еленѣ (Тр. 89)

По този начин несъмнено се изразява упражняването на власт в определена област, но както недвусмислено сочи целият дискурс, не става дума за конкретна територия или град, а за абстрактна област на човешка изява. Вероятно от стилистична гледна точка този изказ е бил разглеждан като обективизиран, макар и не деагентивен, и по-подходящ за изказване от 1 л. ед. ч. за разлика напр. от (4), където се използва глаголят *оуладати*, но в 3 л. И тук, както в редица случаи, разгледани в материала от предходния период, разликата между абстрактната и конкретната сфера на приложение на посесивните отношения рядко се експлицира на формално равнище.

В последния пример (7) се натъкваме на употребата на глагола *имѣти* за изразяване на сексуални отношения (срв. за съвр. български и чешки у Костадинова 2008: 69 т. нар. сексуално притежание), но този път в глаголно-именния предикат *любовиа имѣти*, различен от разгледаните за предишния период самостоятелни употреби на глагола *имѣти*. Предвид общата стилистична оценка на текста като творба на дворцовата светска литература тази разширена форма на предиката, както и в предходния случай, може да се тълкува като проява на високия стил, а до известна степен и на дворцовия речев етикет, както и през по-късните фази от развитието на българския език. Важно е да се отбележи обаче, че двучленните именни предикати съществуват успоредно и едновременно с глаголните предикати още от ранните фази на старобългарската литература и няма основания да ги смятаме за вторични по отношение на тях.

3.1.3. Глаголи от разширеното ядро на посесивното семантично поле

По-масово застъпени в текста на Тр. са глаголите, разположени в разширеното ядро на семантичното поле на посесивността – *дати* (общо 29 употреби) и *възѣти* (общо 27 употреби), които във връзка със своя каузативен (акционален) характер са по-динамични в сравнение с *имѣти*, и се отразяват върху поетиката на текста, като засилват неговата динамика. И двата члена на разширеното ядро са представени във видова двойка от несвършен

и свършен вид и изразяват ‘промяна в собственическите отношения’ (срв. Костадинова 2008: 66–68), която може да бъде много динамична, така че е подходяща за разказ относно военни действия, какъвто представя Тр. Не бяха установени употреби на глагола върати с каузативно-посесивно значение, употребява се само неговият дериват съвърати, който не спада към ядрото на семантичното поле.

3.1.3.1. дати, давати

Тази видова двойка представя с относително по-голяма пълнота в сравнение с имѣти многообразието от значения на отделните ЛСВ, които са възникнали в по-късните фази от развитието на посесивните глаголи, особено що се отнася до граматикализираните значения (при ЛСВ₃). Към групата на посесивно-каузативните значения (на ЛСВ₁) спадат повече от половината от тях – 18 случая, напр.:

- (1) и рече· кто ми хоцетъ помагати въ троискомъ дѣлѣ, азъ дамъ емоу три долзи злата (Тр. 91)
- (2) и даши даровъи твоимъ дѣщерѣмъ· а моимъ сестрамъ (Тр. 106)
- (3) и даде емоу много злата и рече емоу поскоро йсковати (Тр. 113)
- (4) дайте мнѣ то оружје· и не давайте еи диакшоу (Тр. 120)

Към посесивното значение и на дати може да бъдат отнесени онези случаи, при които става дума за брачни или сексуални отношения (цитираното вече неколккратно сексуално притежание – Костадинова 2008: 69). При неговото изразяване имѣти и дати са в парадигматична връзка помежду си, както и при изразяване на същинските посесивни значения. През епохата, към която се отнася съдържанието на текста, както и вероятно през епохата на възникване на среднобългарския превод, разликата между тях не е била осъзнавана. За това свидетелстват двата примера (5) и (6) от Тр.:

- (5) и хоцемъ дати цвѣтанъ гжжъ нашъ за еленочша: прѣамочшева сына въ троѣ (Тр. 101)
- (6) ни нѣже ти имѣниа и женѣ сиѣ недамъ. (Ман. 68)

Това обстоятелство се отразява и в съвременното състояние при изразяване на посесивността в повечето езици, където сферата не само на брачните и сексуалните отношения, но и изобщо човешките взаимоотношения в широк смисъл (семеини, служебни, йерархични) продължават да се изразяват с помощта на изразните средства от посесивното семантично поле, без да възникват формални средства за разграничаване между двете сфери. Засвидетелствани са и граматикализирани, и фразеологизирани употреби на глаголите дати/давати, на които ще се спрем самостоятелно.

3.1.3.1.1. С още 2 случая, аналогични на (7), е застъпена временна близост с някаква цел, т.е. предоставянето на нещо с цел последващо действие. В тези два случая можем да говорим за отслабено значение на посесивната сема в рамките на семемата, тъй като широкият контекст при тях показва не същинско даване с цел притежание, т.е. семема ‘каузирам някого да има’, а даване с цел последващо действие, аналогично на състоянието, което разгледахме за предишния период. Там също се среща временната и пространствена близост с някаква цел. При тези случаи можем да разглеждаме семемата във вида ‘каузирам някого да има, за да извърши следващо действие’, т.е. освен посесивната и каузативната, имаме разширение с трета, целева сема.

(7) и $\widehat{дд}$ его $\widehat{единомочу}$ $\widehat{юноши}$. и рече $\widehat{емоу}$ нести и повъръци его далече от трож града (Тр. 86)

Това значение също не формира никакво формално различие в сравнение с изразяването на същинско трайно предоставяне на собственост, каквото състояние наблюдавахме и за старобългарската епоха и което се запазва и през следващите периоди, включително до съвременния български език от ХХІ в. Както се вижда, синтактичната структура, съответстваща на разглежданата тук семантика, предвижда подчинено изречение за цел. Този тип употреби могат да се разглеждат в полето на временната посесивност, когато между посесор и посесум възниква отношение на временна близост (срв. Куна 2012: 15) с някаква цел.³ При съществителните от групата *nomina abstracta* в ролята на посесум не се проявява формално различие спрямо основните посесивно-каузативни конструкции, но се формира тенденция към фразеологизация, без да се губи изходното посесивно-каузативно значение на глагола. Напротив, може да се каже, че съществува широка преходна зона, образувана от ФЕ, в които изходното значение на глагола е добре запазено.

3.1.3.1.2. Синоним на дати – присъждати

Като интересен синоним на дати се натъкнахме на глагола присъждати, който се среща само в Тр. и е свързан със спора между Аякс и Одисей (оурекшиш) за оръжието на Ахил. Определено трябва да се говори за специализирана употреба на глагола, вероятно дори като съдебен термин, какъвто е и в съвременния български език, защото дискурсът сочи взаимните обвинения и претенциите на двамата кандидати за оръжието, което обаче трябва да бъде присъдено на единия от тях от събранието на ахейските първенци, т.е. има нещо общо със съдебно решение:

(8) не присъждайте оурекшишоу того врѣжиа. присъждѣте е аякшоу. кон хоцетъ почѣстно съ нимъ вамъ работати. (Тр.119)

³ Останалите 5 случая, в които се среща глаголът дати, се разпределят в групите на граматикализираните и фразеологизирани употреби, на които се спираме по-нататък.

И трите употреби са свързани само с този контекст и това дава основания да ги смятаме за специализирани, свързани с публичното правораздаване, изразено и от корена на глагола, от който е образувана специализираната форма.

3.1.3.1.3. Глаголи-derivати от дати

От глаголите-derivати от изходния глагол дати в текста на Ман. и Тр. са засвидетелствани прѣдати (3 употреби), въздати (с 3 употреби) и подавати – с 1 употреба, като само един от случаите с представка прѣ- бе открит в текста на Тр., останалите са в Ман. Изобщо двата текста значително се разминават по отношение дистрибуцията на посесивни глаголи в тях.

(9) и застра възметь ацилешь ектора кралѣ, и понесе го въз троѣ. и прѣдаша его тронскимъ гѣамъ (Тр. 117)

(10) и абие призванъ бы паламидъ, и оудненъ бы, въсь ти въпадаеть враждныѣ, и обязганъ бы яко тронаномъ хощеть елины прѣдати и бываетъ каменіе повиенъ. (Ман. 74)

Значенията, отразени в (9) и (10), открихме засвидетелствани в началния период на славянската книжнина, а са добре запазени и в съвременния български език, и то при същата словообразователна структура на глагола. Поради това въпреки малкия брой употреби в нашия материал можем да смятаме, че и за XIV в. неговата употреба е била актуална, и то с двете му съвременни семема – ‘каузирам упълномощено лице да има’ и ‘каузирам преминаването на някого във властта на противника му’. Като техни съставлящи изпъкват посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална разглеждаме носеното от представката прѣ- значение ‘преминаване от един към друг посесор’. Третата употреба е фразеологична и се отнася към ЛСВ₄.

3.1.3.1.4. Въздати

Трите случая на употреба на глагола въздати също не са семантично напълно сходни и 2 от тях бяха открити в Ман., а в Тр. е представен само един:

(11) и въхвомъ прѣдложи. разоумѣ же яко полезно емоу естъ и градоу. аще раждаемое звѣрь въдано бѣдетъ. (Ман. 65)

(12) и питиимъ ни грамъ себе въдавише, оусыпахъ гѣбокимъ сынумъ. (Ман. 79)

(13) и да ти въдамъ мож дъщерь пѣкшенъ гѣжъ. коато е наилѣпша въ всѣхъ гѣахъ тронскы. (Тр. 117)

Може би семантичната общност между тях се гради върху значението на представката въз- ‘от вън към затворено пространство’ и е свързана с поглъщане или влагане на нещо, но, както показват примери (11) и (12), тя допуска доста широки граници на употреба. Пример (12) може да се разглежда като паралелен на съвр. ч. *dát si (jídlo a pítí)*, което е най-разпространеният начин за означаване консумацията на храна и питиета в чешкия език. В процеса на

по-късното развитие на българския език обаче възвратният тип изказ не се е запазил във връзка с храна и пиетета. В ново време се използва само глаголет *дам*, и то в невъзвратната си форма, т.е. *дам на някого* (храна), но не и *дам си*. Пример (13) е свидетелство за съществуването в среднобългарската епоха на значението ‘омъжа’ с глагол, образуван от корена *дати*, аналогичен на съвременното б. *дам за жена* и ч. *vdát (se)*. Тази употреба не е изненадваща, като се вземе предвид посесивният начин на изразяване не само на роднински, но и на други, включително сексуални и съпружески отношения.

3.1.3.1.5. По¹давати

Единствената употреба на глагола *по¹давати*, която е засвидетелствана в нашия материал от Ман., има фразеологизиран характер за означаване на богослужение, но при нея първичното посесивно значение на глагола не е загубено, а напротив, проявява се като опора на целия израз (14).

(14) *идеже създанъ бѣ храмъ ироа ираклеа. потрѣбъ подаваѣ члкомъ нескѣднѣа* (Ман. 67)

Той трябва да се схваща като продължение на старобългарското състояние, където съчетанията на посесивните глаголи с абстрактни съществителни проявяват отчетлива тенденция към фразеологизация.

3.1.3.2. Въззати, въззимати

При глаголите *въззати/въззимати* и през XIV в. наблюдаваме изразена семантична връзка с изходния глагол *ѣти*, където все още преобладават употребите със значение ‘хващам, държа’ (в 11 от случаите в Тр. и Ман.):

- (1) *оврѣтошѣ же є пастырие и оушаднишѣ и въззашѣ и пошѣдѣшѣ отроѣа* (Ман. 66)
- (2) *и тоу присташѣ корабле грѣчѣстни и въззѣ ѣакоупа вѣдро почрѣсти водѣ. и оврѣте сна своего мрътва* (Тр. 124)
- (3) *егда пондѣ^х противѣ ектору^у. и въззѣхѣ великы камнѣ колнка го не можахѣ двнгни^{тн} два витезѣ от зема* (Тр. 120)
- (4) *ѣ мрътвѣ падѣ на зема и въззѣ го ацилешѣ и занесе на свои станѣ* (Тр. 115)
- (5) *и въззѣ жена егова сна его. и метна прѣд, фарижа егова давно са би възвратилѣ* (Тр. 114)
- (6) *и видѣвѣ александѣръ, и въззѣтѣ еленѣ црѣѣ по пазоу^х своѣ. и вѣвѣ с неѣ въ врѣзы корабѣ свои* (Тр. 96)

Последният пример (6) регистрира преход от изходната семантика ‘хващам, държа’ към посесивната, където съпружеските и в по-широк смисъл сексуалните отношения се изразяват чрез посесивни форми (регистрирани в Тр. с общо 8 случая на *въззати*), в парадигматична връзка с *имѣти* и

дати. Разграничението между двата типа употреби се провежда въз основа на това, че при значението ‘хващам, държа’ присъства пространствено-инструментална сема, изразена в синтактичната структура чрез адюнкт за обстоятелство, докато при посесивните употреби, означаващи човешки отношения, такава синтактична валентност не възниква:

(7) тогѣ възѣ еленѣ црѣцѣ а мене еси оставилѣ. (Тр. 103)

(8) и доиде теѣши витеѣ. и възѣ тебе измеждѣ на. и потом тѣ е възѣ менелаоушь црѣ. (Тр. 104)

(9) и разгнѣваваже сѧ агаменѣ црѣ, възѣтъ женѣ ацилеш. (Тр. 109)

Примери (7), (8) и (9) показват стабилност на значението ‘сексуално притежание’ при конструкциите без локализатор, докато локализаторът по пазочухъ своѣ е показател за изразяването на сема ‘хващам, държа’, в случая ‘прегръщам’.

3.1.3.2.1. Същинското посесивно значение (на ЛСВ₁), т.е. придобиването на собственост в социално-правен смисъл, при глаголите възѣти/възѣмати е представено от 4 употреби в Тр. При това формите на вторичния несвършен вид възѣмати се употребяват единствено със същинско посесивно значение, което може да се тълкува като свидетелство за настъпилата вече граматикализация на вида в среднобългарски, както и за нейната причинно-следствена връзка с възникването на този тип форми, специализирани като каузативно-посесивни:

(10) и нача^иша възѣти цю коѧ любитѣ. (Тр. 106)

(11) да изѣдѣ на морскѣ отокѣ. да си възѣмаѣтъ цю е коеи драго. (Тр. 106)

(12) и възѣмѣ многочестнаѧ роу^иха. и злата и бесерне и ина многа различна да-рованѧ (Тр. 93)

(13) и възѣмѣхѣ оуброу^исы ѿ стола (Тр. 87)

Както се вижда, изразяването на трайно придобиване на собственост не се различава формално от другите типове посесивни отношения като напр. сексуалното притежание. Дори при значението ‘хващам, държа’ може да се употреби същата конструкция, като обстоятелството се изразява със самостоятелно изречение, свързано със съчинителна връзка с първото (4) и (5).

3.1.3.2.2. Само с 1 случай е представено превземането на обсаден град, което за XIV в. не се различава във формално и словообразователно отношение от останалите посесивно-каузативни употреби на глагола:

(14) доиде влѣхви имѣ прѣ^ичствомѣ изрѣкошѣ. ѧко нѣ моу^и по рати възѣти трон. ни рѣками ни по мечю. нѣ тѣ^имо лѣстѧ единоѣ. (Ман. 78)

Въпреки че на тази тема е посветен целият текст, или може би именно поради това, тази употреба е изолирана и се среща само в текста на Ман., докато в Тр., където липсва епизодът с пророчеството, тя не е регистрирана. Вместо нея обаче неколkokратно се среща разгледаният глагол *прѣяти* със същото значение, което в последния случай е по-тясно специализирано. За XIV в. като цяло имаме основание да смятаме употребите и на *прѣяти*, и на *въззати* с това значение за част от книжовния език, тъй като се срещат и в текстове на другите езици. Количествените разлики свидетелстват, че се отдава по-голямо предпочитание на представката *прѣ-* в това значение, която може да се смята за проява на семантична специализация. Вероятно може да се мисли и за стилистично натоварване на двата синонима, като в книжния стил е допустима и употреба на *въззати* с това значение.

3.1.3.2.3. Съвърати

В ядрото на семантичното поле в Ман. и Тр. не е представен глаголът *върати*, който през този период явно вече не се е употребявал, особено като се вземе предвид и наличието на неговия заместник в посесивно-каузативното итеративно значение *въззимати*. Представен е обаче неговият дериват *съвърати*, който вече има своята специализирана сема ‘на едно място’, носена от представката *съ-*, запазена до най-ново време. При него посесивната сема изпъква въз основа на дискурсните условия.

(15) и *ре менелѣе црѣ.* по *грѣцѣ* силнѣ *воискѣ* *съвърати*. и поити на *палагѣнскыѣ* *роуцагы* (Тр. 95)

(16) и *оувѣдѣвъ* *сиа* *брѣ* *его* *агамено* *црѣ.* и *съвра.* *вса* (Тр. 97)

От петте употреби в нашия материал, разпределени и в Тр., и в Ман., четири са в съчетанието *съвърати* *воискѣ/ратѣ*, както в (15) и могат да се разглеждат като посесивни, доколкото изразяването на човешки отношения се отнася системно към тях. Петият случай (16) може да се разглежда като граничен, защото при него водеща остава семата ‘на едно място’, но става дума за свикване на всички воители (или поне техните вождове) на съвет. Има основание да смятаме, че специализацията на употребите в нашия материал се дължи на темата на целия текст, но глаголът вероятно се е употребявал и със значение за събиране на едно място на различни материални предмети.

3.1.3.2.4. Сътѣшти са

Седна изолирана употреба като синоним на *съвърати* е използван и глаголът *сътѣшти са*, при който обаче наблюдаваме различие в концептуализацията – докато при *съвърати* концептуализацията е от гледната точка на абстрактно разбиране посесор, при *сътѣшти са* тя е от гледната точка на одушевления посесум, като възниква нова сема ‘доброволност’, оформена с помощта и на възвратната форма, както и кинетична сема във връзка с преместването в

пространството, за да се осъществи преход към едно и също място, сигнализирано от представката съ-:

- (17) много оубо моли вса и припадавшие оувѣщаашъ елины воевати на троаны.
и оубо мнози сътекошъ сѧ ѿ островъ и ѿ соущъ (Ман. 69)

Парадигматичните връзки с останалите глаголи от посесивното семантично поле дават основания да разглеждаме и тази употреба като част от него.

3.1.4. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

3.1.4.1. Глаголи с корен ста-

В групата на глаголите, разположени в близост до ядрото на семантичното поле на притежанието в Тр. спадат глаголите, образувани от корен ста-: оставити (общо 16 употреби), поставити (с 2 употреби) и с по 1 употреба остати, оставити сѧ, остати сѧ и оуставити. От употребите на оставити към семантичното поле на посесивността можем да отнесем 5, доколкото изразяват човешки взаимоотношения, сред които важен дял имат сексуалните отношения – примери (1) – (3):

- (1) Александрѣ фарижю нинѣ ма любилъ. нѣ прїидетъ врѣма и оставили ма (Тр. 90)
- (2) ѡ гже оннеше не хощѣ азъ тебе поставити, егъзи ли та остава, тогы онази рѣка кашантоуша въспатъ да потечетъ. (Тр. 90)
- (3) а потомъ прїде врѣма како ма хощешъ оставити. и ты сѧ мнѣ клзньше, нещѣ тебе оставити (Тр. 103)

Употребите на глагола са засвидетелствани изключително в преходни синтактични конструкции – с една лява и една дясна валентност за обект. Засвидетелстваните примери дават основание да се изведе семемата ‘прекратявам отношения с някого/каузирам себе си да нямам някого’, която може да бъде отнесена към семантичното поле на посесивността въз основа на парадигматичните отношения с останалите посесивни глаголи, употребявани за назоваване на човешки отношения, на първо място ядрения за полето имѣти и най-близките до него каузативни корелати от разширеното ядро дати и въздати. Със същия глагол могат да се изразят и собственически отношения във връзка с човек (4):

- (4) и рѣ емоу. остави ми безъ боудни своѣ дщерь въ се отоцъ. азъ бо мѣтива еи хощѣ выти и хранити довольно. (Тр. 101)
- (5) гнѣ остави свои гнѣвъ и възми оръжие и поиди противъ... (Тр. 90)

Пример (5) трябва да бъде отнесен към фразеологизираниите, които образуват група от 4 примера. При него обаче посесивното значение на глагола

не е напълно трансформирано, така че отразява пряко механизма на оформяне на фразеологизирания съчетания – чрез метафоризация на названия за абстрактни същности, схващани като притежаван предмет (посесум).

3.1.4.2. Засвидетелствано е и непосредственото значение за прекратяване на физически или временен контакт, отразено с 5 случая, което се е запазило и в съвременния български:

(6) и оста̀ви оннеша гѣа александра. и поиде на еленѣ црѣѣ карати сѧ с неѣ.
(Тр. 103)

(7) и конѣ оубѣ оста̀вишѣ тоу оу пристаницѧ, сами же творѣхѣ сѧ плѣвѣще въ тенеѣдѣскы острѣвѣ. (Ман. 79)

В тези случаи *оставити* пряко кореспондира с *въззати* като негов антоним, който спада към ядрото на семантичното поле на притежанието и тяхната парадигматична връзка е основание да причислим към него и *оставити*, т.е. положението му е на границата между ядрото и останалите глаголи в по-далечна позиция.

3.1.4.3. *Оставити* сѧ

Доминирането на семата ‘прекратяване’ (т.е. посесивна сема в негация) в рамките на семемата на глагола *оставити* е засвидетелствано и в двете му възвратни употреби, които открихме в нашия материал:

(8) он сѧ не хотѣше оставити. (Тр. 114)

(9) Ёлиноу же а товоѣ напастѣванномоу съблюдоѣ. ты же ѿ не оста̀ни сѧ, и ѿ егѣпта бѣжи. (Ман. 69)

Тези употреби пряко кореспондират със съвременната диалектна и разговорна форма *остави се*, както и с разгледаната по-горе употреба на същия глагол в Супр. Тази семантика вероятно е и изходна база за формиране на граматично значение със същата семантика, засвидетелствано в нашия материал само с 1 пример.

3.1.4.4. *Остати, оставити*

Глаголът *остати*, който може да се разглежда като изходна форма за възникване на каузативния *оставити*, е засвидетелстван само с 1 употреба в нашия материал, и в семантично отношение тя е сходна със значението на глагола в съвременния български език, т.е. с водещо положение на кинетичната сема в негация, докато при *оставити* е водещо положението на посесивната сема в негация:

(10) отидеже менелае, а оста̀ единѣ парѣе. и видѣ менелавѣ въ клѣти женѣ.
(Ман. 67)

С това си значение той остава на границата на посесивното поле на притежанието, въпреки че единственият случай не дава основания да твърдим категорично, че не е възможно да се появят и други негови значения в текстове от XIV в. Може да се очаква запазване на посесивното значение в дискурс за оставане на нещо след вземане, както в Супр., което е актуално и в съвременния български език. Двата глагола се различават и по пораженията от тях синтактични структури – при каузатива има валентна позиция във вин. пад. за посесума, агентивна концептуализация и възможност за възникване на адюнкт-локализатор, докато при остати единствената валентна позиция е на агенса. Ако той е изразен от именна група, означаваща неодушевени същности или материални ценности, изразяваното значение е посесивно, а концептуализацията – пациентивна.

3.1.4.5. Поставити

Двете употреби на глагола *поставити*, които открихме в нашите два текста, носят семантика по-тясно свързана с първичното значение на корена *-ста-* като глагол за положение на телата в пространството, по-конкретно във вертикално положение, което е засвидетелствано в (11). Затова тук може да се говори за пространствена сема.

(11) и потомъ изыдошѣ грѣхъстѣи витези. и воеводы по тронѣ. и поставишѣ чръвены застави и бѣлыѣ тенты. и сташѣ под тронѣ. (Тр. 102)

Във втория случай (12) глаголът е използван за метафорично означаване на определянето на време като нещо, което също може да бъде поставено в изправено положение:

(12) и съставша сѧ, не биста сѧ въ тѣмѣ. нѣ постависта срокъ бити сѧ заѡтра. (Тр. 115)

Поради доминиращото положение на пространствената сема глаголът *поставити* остава извън обсега на посесивното семантично поле и в двата вида съчетания – конкретно пространствените и абстрактните, свързани с определянето на идеални същности от типа на срок и др.

3.1.4.6. Оуставити

Същото може да се каже и за единствената употреба в нашия материал на глагола *оуставити*, която носи подчертаното значение на корена ‘спирам, прекратявам’, т.е. няма отношение към интересуващото ни семантично поле.

(1) тогы сѧ азъ молѣхъ морѣи вилѣ. да оуставитѣ морѣи влоны. да ти идѣши съ всеѣмъ срѣѣмѣ. (Тр. 103)

Значението му произтича директно от изходния корен *ста-*, за който е характерно означаването на статично вертикално положение, което в случая с *оуставити* е подчертано придвижено към водещо положение на семата ‘статичност’, водеща в (1). Подобна употреба за означаване прекратяването

на морска буря беше открито в нашия материал и при некаузативния глагол стати, също в съчетание със съществителното възни. Със значение на прекратяване се използва и глаголът прѣстати (срв. пример (2) от 3.1.5.1.), който също е извън посесивното семантично поле.

3.1.4.7. Лишити

В близост до ядрото на посесивното семантично поле е разположен глаголът лишити, засвидетелстван с един случай, в чиято семантична структура освен посесивната (в негация) и каузативната присъства трета, целева сема, така че цялата семема придобива вида ‘целенасочено каузирам някого да няма’:

(2) и не лишить добра ходоуцѣи^х незлобѣ. (Тр. 125)

В синтактично отношение глаголът лишити поражда три актантни позиции – лявовалентна в именителен падеж, при която в зависимост от дискурсните условия е възможно да настъпи елизия, и две дясновалентни – на пациенс-посесор във вин. пад. и на втори пациенс-посесум в род. пад. Синонимните парадигматични отношения го свързват с разгледания по-горе отъати, спадащ към семантичното поле на притежанието, и също близък до ядрото му. И при двете семеме присъства третата сема ‘–доброволност’, но лексемите се различават по концептуализацията на отношението – при лишити тя е от гледната точка на новия посесор с акцент върху състоянието на първия посесор, докато при отъати е от гледната точка на новия посесор с акцент върху посесума. Тази разлика в концептуализацията се отразява и в синтактичното управление на двата глагола – докато при отъати се запазват позициите за винително (посесум) и дателно (посесор) допълнение, при лишити имаме посесор в ролята на пациенс във вин. пад. и посесум в род. пад. Съчетанието в (2) с абстрактно съществително показва, че и тук има потенциал за фразеологизация, но изолираната употреба не дава материал за заключения в това отношение.

3.1.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

Тази семантична група несъмнено е част от посесивното семантично поле с участието на трета диференциална сема ‘против волята на посесора’, която допълва посесивната и каузативната сема в семантичната структура на тези глаголи. Водещото положение на посесивната сема определя тяхното положение в непосредствена близост до ядрото на полето. В нашия материал засвидетелстваните лексеми от тази група са 3 – възхытити (с 9 употреби), плъновати/поплънвити (3 употреби) и расыпати/расыповати (2 употреби).

3.1.5.1. Възхътити

Глаголът възхътити е засвидетелстван само в текста на Ман., като употребите му отчетливо образуват 2 групи. Към първата се отнасят 7 употреби, където семантиката му е сходна със съвр. б. *похитя/похищавам* (1). Семантичната структура тук е тричленна с посесивна и каузативна сема и диференциална ‘против волята на (първия) посесор’.

(1) жени възхъщаеми бѣхъ ис чрътогъ новонасаждѣни. (Ман. 80)

И в седемте случая става дума за похищаване на жени, независимо дали след превземането на Троя от ахейците, както в пример (1), или при похищаването на Елена от Парис. Поради това трудно може да се прокара някаква граница между чисто посесивното значение и т. нар. сексуално притежание. За подобно разграничение няма опора в текста. То най-вероятно и не е било съществено за носителите на българския език в епохата на възникване на текста.

По-голяма трансформация в значението наблюдаваме в два други случая, когато възвратната форма на глагола се използва за изразяване на емоции:

(2) видѣ оубо сиѧ александѣръ, и възхъти сѧ добротѣ еѧ. (Ман. 67)

(3) оуслыша шѧ сиѧ цѣрь и вѣрова и съвъзхъти сѧ. (Ман. 74)

Очевидно е сходството със значението на тъждествения съвременен български глагол *възхитя се*. Примери (2) и (3) дават свидетелство за трансформацията на значението на корен хъит- с помощта на представката въз- от първоначалното значение на корена ‘хвана’ към ‘обхващам, въздигам’ (3) до съвременното значение ‘възхитя се’ (2). Тези две употреби значително се различават помежду си, защото в (2) съвременният превод може да бъде *Александър видя това и се възхити от красотата ѝ*, докато в (3) преводът *като чу това царят, повярва и пламна/беше обхванат от гняв* не може да съдържа същия глагол. Все пак коренът хъит- имплицира завладяване на човека от някаква емоция и при тях. Както вече беше отбелязано, при названията на емоции и абстракции в ролята на посесум границите на посесивността се размиват и представата за непосредствен физически контакт може да смени концептуализацията и да възникне представа за завладяване/обхващане на деятеля от съответното чувство. В този случай в ролята на посесор влиза емоцията, а експериентът остава в ролята на посесум.

3.1.5.2. Плѣнити, плѣновати

И трите употреби на глаголите плѣнити/плѣновати са със сходна семантика помежду си и означават вземането на военна плячка по време и най-вече след война. По този начин диференциалната сема се трансформира в ‘с насилие след победа във война’.

- (4) и оубо вси съвѣщавше сѧ расждишѣ быти добро, еже пѣновати и расыповати сѣщаѧ по ѡвластїи трою (Ман. 70)

Глаголът отбелязва пълно сходство с положението в Супр., така че можем определено да го отнесем към групата на специализираните изразни средства, характеризиращи целия период XI–XIV в.

3.1.5.3. Расыпати, расыповати

Подобна специализация се наблюдава и при двете употреби на глаголите расыпати/расыповати, чиято семантика също е стабилна от XIV в. до най-ново време (4), (5), но не бе установено дали присъства в началния период. Възможно е да е съществувал, но във всеки случай за периода от XIV в. насетне неговата употреба може да се смята за документирана.

- (5) мы есѣѣ створиѧ троѣ грѣ. мы хоцевѣ и оумьслити како го и расыпати. (Тр. 92)

Неговата семема се състои от посесивна и каузативна сема, но посесивната няма водеща позиция, а е по-скоро имплицирана, докато водещо положение заема третата диференциална сема ‘унищожа’, носена както от корена сып-, така и от представката раз- ‘на различни страни’. Затова и поражданата от него синтактична структура е опростена, съдържа само агенс, който може да не е посесор, и пациенс-посесум във вин. пад.

3.1.6. Глаголи отдалечени от ядрото на семантичното поле

Като критерий за отдалеченост от ядрото на посесивното семантично поле определяме появата на посесивна сема само в част от употребите на съответния глагол. Най-често това се проявява при лексеми, чиято първична семантика допуска като вторично значение придобиването на предмети, абстрактни същности или установяване на човешки отношения, но за това са необходими подходящи дискурсни условия, без които водещо положение в семемата има друга, не посесивната сема. Те обикновено не са в етимологична връзка с глаголите от ядрото на семантичното поле, но семантиката им допуска включването на посесивна сема.

3.1.6.1. Вратити, повратити

Трите глагола от корен врът-, които са засвидетелствани в нашия материал с по 2 употреби, а възвратният – с 3 – се обединяват от водещата сема ‘обратно, на първоначалното място’, която е присъща на корена. Посесивната сема при тях възниква въз основа на дискурсните условия, когато се използва в съчетание с наименования на ценности, предмети и лица.

- (1) и начаста говорити прѣѡмоушоу кралю, вратити на опать еленѣ црѣѣ. без рѣвани (Тр. 102)

Двата случая от нашия материал, както в (1), са посветени на евентуалната възможност Елена да бъде върната при Менелай без война. Със същото значение, в 2 аналогични употреби се среща и глаголят *повратити*, без да проявява семантично различие с изходния:

- (2) и реклъ е тебоѹ богъ дондеже не поврататъ рижѣдѣж гѣж ѿцоѹ ел не хоцетъ сен неѣжг прѣстати ѿ грѣчьскыж войскы. (Тр. 108–109)

Както се вижда, установените употреби и на двата глагола в нашия материал проявяват като водеща посесивната сема и следователно се отнасят към посесивното семантично поле със семемата ‘каузирам възстановяване на нечия собственост’, т.е. наблюдаваме 3 семи в рамките на семемата – посесивна, каузативна и обратно-целева.

3.1.6.1.1. Вратити сѧ

По-различна е семантичната структура при възвратната форма *вратити сѧ*, където не се наблюдава каузативна сема и водещото положение е на семата ‘обратно, на първоначалното място’, което определя позицията на възвратната форма извън рамките на посесивното семантично поле:

- (3) и рѣ ѿ екторѣ кралю. да вѣси аще сѧ нинѣ не вратишь то сиквози цѣж роухо носити по тебѣ. и тако екторъ не врати сѧ. нѣ поидѣ противѣ ацилешоѹ. (Тр. 115)

Нашият материал поради своята количествена ограниченост не дава основания да предполагаме повече нюансирани значения при тези глаголи.

3.1.6.2.1. Поустити, отпуустити

Глаголът *поустити* е засвидетелстван в нашия материал с 23 употреби, от които само при 3 можем да говорим за поява на посесивна сема (наблюдавана напр. в (1) от нашия материал), докато най-често (в 12 от случаите) се употребява със значение, близко до съвр. бълг. ‘изпратя (някого/нещо някъде с определена цел)’, т.е. синонимна е на *сѣлати*, *посѣлати*, която разгледахме за началния период. Следователно като ЛСВ₁ можем да разглеждаме появата на семема ‘каузирам от разстояние някого да има (някого/нещо)’, съдържаща посесивна сема, засвидетелстван в Тр. от 3 примера аналогични на (1) и (2):

- (1) и искова орѣжна добра. и пѣсти тетиша гѣж ацилешоѹ сѣоѹ своемуѹ по троѣж. (Тр. 113)
- (2) и направи сѧа своего меншего. коего зовѣше полидвороушь. и поустѣ него на ѿнѣ полѣ морѣ, полинещероѹ кралю (Тр. 121)

В основния брой от употреби на глагола обаче не можем да говорим за посесивна сема, тъй като водеща в семемата му е ‘от разстояние’, т.е. глаголят се отнася към групата глаголи, които не са в непосредствена близост до ядрото на семантичното поле на посесивността, защото посесивната сема възник-

ва само при определени дискурсни условия. Най-многобройни са откритите употреби с водеща целева сема – в 12 случая, аналогични на пример (4):

- (3) и поустѣ менѣлаѣ цѣрѣ братоу своему агаменоу цѣрю. и рече ѿм. оуѣвѣжь брате мои како ми ꙗко бѣ пособиа. (Тр. 94)
- (4) и поустѣста пакы оурекшиша искати ацилеша. (Тр. 105)
- (5) и ѡвѣдѣ то фелеша гѣла. и разгнѣва сѧ велми и поустѣ великыѣ вѣзны на море. да погоубить всѧ корабля грѣцкыѣ (Тр. 99)

Към тази група се отнасят изпращанията на вести, или по-точно вестоносци, които не се експлицират самостоятелно, а се подразбират от семантиката на глагола (3), както и изпращането на природни стихии от страна на митологични същества и богове – 4 случая, аналогични на (5). Целта на изпращането може да се изрази и с помощта на самостоятелно изречение, което обаче се свързва с предходното, съдържащо предикат от глагола поустѣти, с помощта на съчинителна връзка (6), която не експлицира целевото отношение:

- (6) и поустѣста оба цѣрѣ. аякса соломонача. и оухыти мочѣ сѧ и поврѣже го прѣдѣ раломѣ. оурекшишѣ състави воловы не ѡрати. (Тр. 98)

Тук дискурсните условия експлицират преструвките на Одисей, който се прави на обезумял, за да не се налага да ходи на война в Троя, и оре пясък, а сее сол. Аякс предлага да изпитат ума му, като хвърлят сина му пред воловете, така че ако е с ума си, той ще бъде принуден да изостави преструвката си и да спре. Както се вижда, при свързването на двете прости изречения не се наблюдава целеви съюз, който да експлицира тази предварително замислена цел, използва се универсалният съчинителен съюз и.

3.1.6.2.2. Следващата група употреби на глагола поустѣти е извън посесивното семантично поле, тъй като изразява само премахване на ограниченията за движение, най-вече за пътуване или участие в някакво действие, така че не е свързано с изпращане, т.е. и възможно каузиране на собственост:

- (7) да аще поустѣшишѣ нектора то нещешѣ го видѣти. (Тр. 114)

Този тип е представен в 4 случая от нашия материал, т.е. може да се разглежда като по-слабо застъпен от предходния. Синтактичните структури при двата типа употреби са слабо разграничени. И в двата случая имаме позиция за агенс (първи посесор) и пациенс (посесум), но в първата група се изразява и втори посесор/локализатор, докато във втория случай това не е задължително, както в (7), където локализацията е дискурсно имплицирана.

3.1.6.2.3. Отпoустити

Глаголът отпoустити, макар и дериват на пoустити, не проявява никакво особено семантично различие с него и от примерите в нашия материал изглежда, че представя просто словообразователен вариант на изходната форма, тъй като тук те са семантично сходни и взаимозаменими:

(8) и нинѣ ти гoвoрa и мoлa тa не ѿпoустѣи сѣна сoвoгo вѣ оутрѣшны днѣ на рѣванѣ на ацилѣешa. (Тр. 113)

В (8) е представено значението за премахване ограничението за движение, в (9) – за изпращане от разстояние, а в (10) – за изпращане на вест:

(9) и вѣспa вѣ злѣ крѣчѣгѣ, и ѿпoустѣ црѣмa. (Тр. 118)

(10) и ѿпoустѣ oбѣмa црѣмa. и сkазa имa кaкo имa вѣрѣ излoмишѣ. (Тр. 117)

(11) и пoустѣ мaтeри сoвeн тeтиши гѣи вѣ eлины и рѣ eи дoпoустѣ ми oнaквoзи oрѣнѣ кaквoтo ми бѣ и прѣѣ дaлa. (Тр. 112)

Това дава основание двата глагола да се разглеждат като синоними с идентична семантика, проявяващи се като словообразователни варианти.

3.1.6.3. Пoслати

Със значение синонимно на разгледаното ‘изпратя’ при пoустити само в текста на Ман. се употребява глаголът пoслати. В два от установените общо 5 случая синтактичната конструкция имплицира целта (13) и (14), докато останалите 3, аналогично на (12) не подсказват директно цел, тъй като връзката с изречението, което я изразява, е съчинителна:

(12) Пoслaнѣ Ѹбo бывaетѣ aхилeн. и ѿ хрaбрѣхѣ дрoуѣзи. и нa oстрoвы нaпaдoшѣ, и пoплѣвнишѣ coушѣ. (Ман. 71)

(13) дa не вѣпaднѣтѣ вѣ прѣлѣстѣ жидoвe, aцѣ пoслaни бѣдѣтѣ ѿ нeгo нa пoмoщѣ сѣщиимѣ вѣ трoи. (Ман. 76)

(14) дa ѣкoжe aхилeн пoслaнѣ бѣ cѣ дрoуѣгими хaбрѣими cѣстaвити брaнѣ cѣ пoсoбники трoя грaдa. (Ман. 73)

Както личи от примерите, и в трите случая е употребена пасивна резултативна конструкция, което вероятно е под влияние на гръцкия оригинал на Константин Манаси. Тук е очевидна синонимната връзка, която го свързва с глагола пoустити, който разгледахме по-горе, в неговото значение с водеща целева сема, експлицирана в (13) от предложна фраза (на помощ), а в (14) – от инфинитивна конструкция (съставити брань), но може да остане и без ясна експликация, както в (12).

3.1.6.4. Oбръѣти

Също като отдалечен от ядрото на семантичното поле на притежанието трябва да се разглежда глаголът обръѣти (общо 11 употреби), тъй като при

него състоянието ‘притежаване’ не произтича автоматично от семантичната структура на глагола, а е само една от възможните му реализации. Това важи с особена сила за случаите на съчетаване с одушевен обект, но може да се прояви и при неодушевен:

- (1) гнѣ обръѣтохмы сѣжъ златѣа двѣзѣжъ въ вѣоциници пелеша кралѣ (Тр. 88)

Докато при (1) може да се допусне последваща посесивност, при одушевените обекти посесивността е допустима с различна, принципно намаляваща вероятност:

- (2) и обръѣте его вѣчарѣ старѣ, емоуже бѣ жена родила снѣ и несе его пастырѣ женѣ своен (Тр. 86)
- (3) и привлѣжи сѣ по трѣжъ на рѣкѣ нарицаемѣа кашантоуша и тоу вбръѣте венеоушѣ гѣжъ на неи (Тр. 90)

В установените общо 5 случая, аналогични на (2) и (3) евентуалната посесивност трябва да се отнесе към изразяването на човешки взаимоотношения, характерно и за ядрения глагол имѣти, както и за другите глаголи от ядрото на семантичното поле. Това дава основания все пак да отнасяме глагола към посесивното семантично поле, особено при съчетанията му с названия на човешки отношения, както в (4). Тук семният състав включва посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална може да се разглежда локативната сема, която е свързана с често реализираната възможност за възникване на локативен адюнкт в синтактичната структура

- (4) Взыде къ протеоу црю. и обръѣте и съпрѣжницѣ тамо въ мемфѣ. (Ман. 82)

При този тип можем да говорим за периферни употреби в рамките на посесивното семантично поле.

3.1.6.5. Наити

Като синоним на обръсти в нашия материал откриваме глагола наити, от който са засвидетелствани 3 употреби. При него също възникват посесивна и каузативна сема, но третата диференциална не е така пряко обвързана с локативно значение, по-скоро създава представа за намирането като резултат от движение и търсене. Концептуализацията и при двата синонима е агентивна.

- (5) да сие се бѣсѣтѣ наише сѣмрѣтѣ а тебѣ срамѣжъ. и наишло сѣ є много гѣжъ въ вдовичѣство. аще толико не поустѣиши за своѣ дѣщерѣ. (Тр. 100)
- (6) и поустѣишъ и аинакша да ицѣ ацилеша. и иска его въ мнозѣхъ мѣстѣхъ. и отоцѣ и градѣхъ, и не може го наити. (Тр. 105)

Употребите, засвидетелствани в (5), са фразеологично свързани и ще бъдат разгледани по-нататък, но тук трябва да отбележим, че и в трите случая наблюдаваме водеща позиция на семата, изразяваща търсене, така че глаголът може да се разглежда като периферен за семантичното поле на при-

тежанието, доколкото установяването на контакт и разнообразни човешки отношения разглеждаме като проява на посесивни отношения.

3.1.7. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле

3.1.7.1. Глаголи съдържащи модална сема

Глаголите, в чиято семантична структура се включва и модална сема, бяха регистрирани в ограничен брой случаи, но те проявяват синтагматични и парадигматични връзки с други глаголи от посесивното семантично поле, което позволява да ги причислим към него. Специално трябва да се отбележи тясната парадигматична връзка на *обръсти* и *наити* с глагола *искати*, засвидетелстван с 5 употреби, от които в 3 се наблюдава и синтагматична реализация на парадигматичната връзка между тях, аналогично на примери (6) и (7). Това потвърждава взаимодействието на модалността с посесивността, особено при глаголи като *искати*, *просити*, *молити*, където действието е обърнато към бъдещето, има имажинерен характер и наличието на модалната сема за волунтативна модалност е необходимо условие за възникване на посесивност в бъдещ референтен момент.

(7) и исповѣда имъ. ꙗко иска его по всѣмъ градѣмъ, и не могѣ обръсти его. (Тр. 105)

Тясната им семантична и парадигматична връзка личи и в нбългар. ФЕ от типа *Който търси, намира* и под. За *искати* също можем да дефинираме периферно положение в посесивното семантично поле, тъй като семемата ‘полагам целенасочени усилия за откриването на нещо’ може да породи посесивна сема при определени дискурсни условия. Нашите примери засвидетелстват усилията на ахейците да привлекат на своя страна Ахил, защото им е предсказано, че без него няма да превземат Троя. Следователно отново установяването на отношения с героя е модална цел, свързана с посесивността във вида, в който я разглеждаме тук.

3.1.7.2. Просити

В групата на глаголите с участие на модална сема, в чиято семантична структура присъстват 3 семы, в нашия материал се наблюдават 2 употреби на глагола *просити* и една – на глагола *оумолити*. Засвидетелстваната в Тр. семантика на глагола *просити* представлява интерес и поради това, че съществено се различава от съвременното българско значение на същия глагол:

(8) прошѣ сѣа своего ектора (Тр. 116)

(9) и хста ꙗлати ѿ неѣ. не ꙗкоже омиръ съписоуеъъ. прощенїѣ просѣ ѿ благоуѣмныхъ. (Ман. 64–65)

Както личи от единствения пример (8), синтактичната структура тук не предполага двучленен предикат, а е оформена като при обикновен преходен глагол и значението е свързано с получаване. В случая Приам моли да му

Тук употребата на *просити* е фразеологично свързана, като е подчертано собственото значение на глагола, както и неговата парадигматична връзка с *дати* и *посылати*.

3.1.7.3. Глаголи за движение с посесивен потенциал

Глаголите за движение могат да придобият способност за изразяване на посесивна сема, доколкото каузативите *донеса*, *доведа* могат да бъдат последвани от отношение на собственост в дефинирания тук смисъл. Това е едно от ярките доказателства за взаимодействието на семантичното поле на притежанието с това на глаголите за движение. В Ман. и Тр. са засвидетелствани глаголите *привести* (5 употреби), *довести* (2 употреби), *носити* (1 употреба). Не е засвидетелстван най-широко използваният в по-късните периоди глагол *донеса*, но причина за това най-вероятно е малкият обем на текста.

(1) да вѣсте азъ ничьсого прошѣ. нѣ мене поустисте да доведѣ ацилеша. и приведохъ го къ вамъ (Тр. 120)

(2) и бываетъ приведенъ къ немощ парне. съ женож и съ имѣниемъ и съпжт-ники (Ман. 68)

В примери (1) и (3) са представени дискурсни условия, при които се реализира посесивна сема, докато в (2) имаме употреба на глагола *привести*, където вместо посесивната се реализира целева сема.

(3) и вѣхѣ плѣниле грѣхъстїи витези тронскыѣ страны. и привеле вѣшѣ рижеоуша попа дѣщере. рижеоудѣ гжѣ (Тр. 108)

За глагола *носити* имаме само един изолиран пример (4), който е крайно недостатъчен за пълна оценка на семантичния му потенциал.

(4) ектора, стѣлпа тронскаго. мѣжа ташка и хрѣбра. въ орѣжнхъ въспитана. ѣзвы носаща на прѣсехъ. весчислѣныѣ. имиже съплѣтаашесѣ съ юнцы дивїи (Ман. 75)

Тук дискурсът представя цялостна характеристика на Хектор като човек и воин, но това не изключва потенциалната възможност за съществуване на употреби на глагола, свързани с носене на материални блага или човешки отношения (в такава употреба наблюдавахме напр. глагола *пригонити* за предходния период). При глаголите за движение посесивната сема възниква въз основа на каузативното значение, доколкото придобиването на някого или нещо често е свързано с преместването му в пространството. Затова е закономерно посесивното значение да се проявява при каузативните глаголи за движение, евентуално за положение в пространството. Вероятно разширяването на емпиричния материал за този период може да доведе до увеличаване на засвидетелстваните глаголи за движение, употребени с посесивна функция, за което говори анализираният емпиричен материал от

другите периоди, но тук се ограничаваме в рамките на разгледаните текстове поради значителното нарастване на общия обем на настоящата работа.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Троянската повест и разказа за Троянската война у Константин Манаси

Съпоставката с таблицата на глаголите, засвидетелствани в Супр. показва, че в някои семантични групи от типа на глаголите за посегателство върху чужда собственост не са представени част от засвидетелстваните в Супр. глаголи. Освен това липсва микрополето на глаголите за търговски операции. Тези различия между двата паметника трябва да се смятат за естествени, тъй като текстът на Тр. е значително по-кратък, а и различен по характер от текстовете в Супр., така че някои от тематичните групи глаголи, свързани с определени теми, не са засегнати в него. Сходствата в рамките на ядрото на семантичното поле обаче са стабилни, както и преобладаващата част от останалите глаголи извън ядрото. От глаголите, етимологично свързани с имѣти, не е представен имати, вероятно именно поради етимологичната близост, която явно е допринесла за контаминирането им и оформянето на сегашно време на имѣти с тематична гласна -а-. Освен това не бяха открити форми от глагола върати, който през XIV в. поне в нашите текстове вече е изцяло заменен от възимати, така че ядрото на семантичното поле придобива вида:

ДАТИ/ДАВАТИ ↔ имѣти/оу него ↔ въздати/възимати

Както се вижда, структурата му значително се доближава до новобългарската, но все още се пази синонимната на имѣти у-конструкция, макар и само с единични примери.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
1. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имѣти	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
Доколѣ ми не бѣдѣ	-	-	-	+	-	пациентивна
оБЛАДАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
ДАТИ, ДАВАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ВЪДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ПОДАВАТИ	+	-	-	-	дистри- бутивна	агентивна
ПРѢДАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ПРИСЪДИТИ	+	-	-	-	правна	агентивна

ВЪЗЛАТИ, ВЪЗЛИМАТИ	+	-	-/+	-	-	агентивна
СЪБЪРАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
СЪТЪЩИ СА	+	-	+	-	-	пациентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. ЪАТИ	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна
СЪВЪЗЛАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ПОЪАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ПРИЪАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ПРЪАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ОТЪАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
ИЪАТИ	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
ОСТАВИТИ	+	-	-	-	негативна	агентивна
ОСТАВИТИ СА	+	-	-	-	негативна	агентивна
ОСТАТИ	+	-	+ негативна	-	-	агентивна
ПОСТАВИТИ	+	+	+ негативна	-	-	агентивна
ОУСТАВИТИ	+	+	-	+ негативна	-	агентивна
ЛИШИТИ	+	-	-	негативна	-	агентивна
2. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
ВЪСЪХЪЛИТИ	+	-	-	-	„	агентивна
ПЛЪБНИТИ, ПЛЪБНОВАТИ	+	-	-	-	„ ‘война’	агентивна
РАСЪППАТИ, РАСЪППОВАТИ	+	-	-	-	„ ‘настрани’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
ВРАТИТИ, ПОВРАТИТИ	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
ПОУСТИТИ, ОТПОУСТИТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ПОСЛАТИ	+	-	+	-	-	агентивна
ОБРЪВЕТИ, НАТИ	+	-	-	-	-	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
ПРИВЕСТИ, ДОВЕСТИ	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
НОСИТИ	+	-	+	-	-	агентивна
2. Модални						
ПРОСИТИ, ОУМОЛИТИ	+	+	-	-	-	агентивна

Таб. 4. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Троянската повест и разказа за Троянската война у Константин Манаси

3.2. Чешки език – Хроника на т.нар. Далимил

Като представител на най-ранния период от развоя на чешкия език разглеждаме текста на Хрониката на т.нар. Далимил (ДХр.), която е един от най-обемните текстове от началния период на съществуване на чешкия книжовен език (около 6000 стиха). За разлика напр. от руските грамоти върху брезова кора, които са изцяло паметници на деловата книжнина, ДХр. е преди всичко историческо съчинение, което отразява легендарната и по-близката до автора история на чешкия народ, така че проблемите, свързани с притежанието, не са първостепенни в нейния текст. За сметка на това обаче големият обем на хрониката, както и наличието на количествени изследвания върху лексикалния му състав (Квиткова 2001) дават възможност да се оцени мястото на посесивните глаголи в езиковата система, включително и по отношение на фреквентността им. От количествените данни за цялостния текст прави впечатление високата фреквентност на глагола *jmieti/mieti* – 226 употреби, т.е. 11 място в низходящия ред на всички лексеми, непосредствено след думи като съюза *a*, предлозите *v/ve*, *na*, местоименията *ten*, *on*, *se*, *svój* и глагола *býti* (на 6 място) и преди всички останали глаголи, включително модалните. Също с много висока честота се появява глаголът *jieti sě* – 145 употреби или 24 място сред всички (включително служебните) думи в текста. С намаляваща, но все още висока честота се отличават *dáti* – 113 (38 място), *vzieti* – 51 (83 място), *poslati* – 22 (188 място), *jieti* – 21 (192 място).

3.2.1. Глагол *jmieti*

Количествените данни за употребите на глагола *jmieti* (226 употреби в целия текст) показват ранното му възходящо развитие още в началния старочешки период. В ексцерпираната от нас първа половина на текста бяха регистрирани общо 122 негови употреби, в които се реализират неговите ЛСВ, известни и от съвременните езици.

3.2.1.1. В рамките на ЛСВ₁ са представени основните групи значения на глагола *jmieti*, които разгледахме при предходния период. На първо място е, разбира се, същинската посесивност (в правно-икономически смисъл), въпреки че тя невинаги е най-широко представена в количествено отношение – в нашия материал от ДХр. има само 16 такива употреби, подобни на (1), (2), (3), на общия фон от масово и многообразно използване на глагола:

- (1) A když jim nejmiechu co dáti,
pěti bratří po dlúhých mukách hrdla zřězachu
A tak jě k bohu poslachu.455–456/37–39
И като нямаха какво да им дадат,
след дълги мъчения те прерязаха гърлата на петимата братя
И така ги изпратиха при бог.

- (2) Vyšli smy všichni z otcě jednoho
a ten sě čte šlechticem, jehož otec jměl stříbra mnoho.493/17–18
Всички сме тръгнали от един отец
и за благородник се смята онзи, чийто баща е имал много сребро.
- (3) Druhý ciesař, chtě ot Čech polské zlato mieti,
chtieše Břecislavovi kněžstvo otjieti.526/1–2
Другият император, като искаше да вземе от Чехия полското злато
искаше да отнеме на Бржецислав княжеската титла.

Прави впечатление обстоятелството, че дори самото изписване на глагола в повечето случаи е с начално **j**, но се срещат и написания с изпускане на т. нар. допълнителна сричка в началото, както в пример (3), съзвучно със съвременното състояние в чешкия език. Това може да се тълкува както като проява на вариантност на изговорната норма, така и като проява на отличаващи се хронологически или географски части, но решаването на този въпрос изисква самостоятелно проучване. Не може да се изключи вариантност още в различните части от текста, компилирани от различни източници, тъй като и други правописно-изговорни особености проявяват вариантност в различните части на ДХр.

Сред именните групи, които запълват валентността на пациенса (във вин. пад.) със семантична роля посесум, се включват названия на материални блага, злато, сребро и други ценности. При това глаголят *jmieti* може да бъде употребен като самостоятелно сказуемо (2), да управлява подчинено изречение, като се доближава до фразеологизираните употреби, както в (1), или да участва в причастна конструкция, управлявана от модален глагол, както в пример (3). Той поражда две валентни позиции – лявовалентна – на агенса-посесор и дясновалентна – на пациенса-посесум. Неговата синтагматична връзка с друг основен глагол от семантичното поле на притежанието – *dáti* в (1) показва тяхната трайна свързаност, тъй като изрази от типа на б. *имам/нямam какво да дам* (1) по своята повтораемост се доближават до фразеологизираните съчетания и са единственото средство за изразяване на това значение.

3.2.1.2. По-масово представени са предикатите от глагола *jmieti*, при които в ролята на пациенс-посесум във вин. пад. се появяват разнообразни съществителни с абстрактно значение, или с отделни обобщени значения като *království* и под., както в пример (7) – общо 31 такива съчетания в нашия материал. В тях се използват и названия за абстрактни човешки качества, както в примери (4) и (5), и определени съществителни като личните имена, както в (6).

- (4) Držte sě šlechtenství svého
dobývajte sobě jména dobrého.
Bud' vám mílo málo úsilé pojmiati
a skrzě to věčný *pokoj i čest* jmieti.179/41–44

Придържайте се към благородството си
печелете си добро име.

Нека ви е по-мило малко усилия да положите
и чрез тях вечен *покой и чест да спечелите*.

- (5) Toho *daru* Neklan *nejmĕjieše*
múdrost jmajě, neudaten bieše.251/25–26

Неклан *нямаше* този *дар*
имайки мъдрост, не беше смел.

- (6) Neklan dva syny *jmieše*,
staršiemu Hostivít *jmě* bieše,
mladší *jmě Děpolt jměl*,
ten Zličsko za svůj vzal odtiel.299/1–4

Неклан *имаше* двама сина,
на по-стария името беше Хостивит,
по-младият *имаше име Деполт*,
Той взе като свой дял Зличко.

- (7) Ciesárovi by vděk to poslúzenie
i da českému knězi volenie:
nebo těla tři svatých králův vzieti,
nebo v svéj zemi *královstvie jmieti*.576/1–4

Това служене на императора се хареса
и той даде на чешкия княз такъв избор:
или да вземе телата на тримата свети крале,
или *да стане крал* в своята страна.

Глаголът в тези случаи поражда синтактични позиции подобни на разгледаните в предходната група 3.2.1.1.

3.2.1.3. С 34 случая са представени употребите на ядрения за семантичното поле глагол *jmieti* за означаване на отношения между хора – както семейни, така и социални:

- (8) Tehdy ijedna žena mužem jista nebieše
a jeden muž *žen* mnoho *jmějieše*.106/49-50

Тогава никоя жена не беше сигурна в мъжа си,
а един мъж *имаше* по много жени.

- (9) *Súdcě nejmejchieu*,
nebo sobě nekradiechu.106/53–54

Съдия *нямаха*,
защото не се крадяха един друг.

- (10) Kněz čtyři *bratry jmieše*,
ty jako svého otcě *ctieše*.553/19–20

Князът *имаше* четирима братя
и ги почиташе както баща се почита.

В рамките на тази група са представени няколко синтактични структурни модела, първият от които не се различава от разгледаните до тук в 3.2.1.1. и 3.2.1.2. Към тях могат да бъдат отнесени и част от случаите за изразяване на сексуални отношения, т. нар. сексуално притежание, аналогично на пример (8).

Като разновидност на изразяването на човешки отношения може да се разглежда втората конструкция: глагол *jmieti* + *za* + същ. име (във вин. пад.), която се използва предимно за означаване на социални отношения (в 15 от случаите), както в пример (11), но може да отразява и само субективни чувства и представи, както в пример (12). Тази конструкция има пряк паралел в български, напр. (11 и (12). В тези два случая синтактичната конструкция е идентична, въпреки че в (11) става дума за реално съществуващи отношения, а в (12) – само за ментални представи.

- (11) Již děle nechcem hověti,
chcem mužie za hospodu mieti. 119/43–44

Не искаме вече да търпим,
искаме да имаме мъж за господар.

- (12) I naleze tu radu,
aby činili mezi kniežaty svádu,
řka: „Budú ny za lidi jmieti
и измисли такава хитрост,
да направят свада между князете,
казвайки: Ще ни имат за хора.

- (13) Snad jsú byli nepomněli,
že múdří sú za příslovie jměli
řkúc: „Kto chce v domu škody zbýti,
nedaj jiskře uhlem býti. 161/34–37

Сигурно са забравили,
че мъдрите имат поговорка
която казва: Който иска да предпази дома си от щета
да не дава огън да стане от искра.

В 3 от случаите на тази конструкция участват съществителни, означаващи неодушевени предмети в ролята на посесум, както в пример (13), така че тя обхваща и случаи извън сферата на човешките отношения и се пресича с областта на менталните дейности. Със същата конструкция се изразяват и отношенията между човека и божествените сили (14)

- (14) že netbáš na tvorcě svého,
za buoh jmajě výra ušátého. “308/13–14
че не гледаш създателя си
имайки за бог прилеп с големи уши.

В аналогична форма намират израз и брачните отношения, когато става дума за регламентирани съпругески връзки, както в пример (15), за разлика от по-старото универсално означаване на сексуални отношения, на което се спряхме в пример (8). Тук (в пример (15), но и на други места) е отразена по-рядко срещаната конструкция, при която не само ролята на посесора, но и гледната точка е от страна на съпруга. По-честа е другата конструкция *míti za muž/za ženu*, която е симетрична при изразяване на отношението от гледната точка и на двата пола, като винителната конструкция все още пази архаичното нулево окончание за вин. пад. при м.р. вместо очакваната родително-винителна форма за одушевени съществителни от м.р. **-a** > **-e**.

(15) *Král moravský ciesařovu sestru za sobú jmíeše*

a ten velmi násilen bieše.316/5–6

Моравският крал беше женен за сестра на императора,
той беше голям насилник.

С един пример е засвидетелствано и означаването на болести, които от древността до наше време се изразяват с помощта на глагола **jъmětí* в основната му преходна конструкция, където названията на болести изпълняват ролята на посесум.

(16) *Z jich rodu zlé nemoci jmievají*

a druzí sě na každé léto vstiekají.370/63–64

От техния род лоши *болести* имат
а някои всяка година побесняват.

Разгледаните до тук употреби на стчеш. глагол *jmieti* можем да смятаме за традиционни и съвпадащи с по-стари състояния, засвидетелствани и в стбълг. паметници. Освен тях обаче има и редица случаи на употребата му в съчетания, които оформят и по-различна, т.е. нова и до известна степен несъвпадаща с разгледаната дотук семантика.

3.2.1.4. Обогаляване на формалните и функционалните прояви при чешкия глагол *jmieti*

Особеност на чешкия материал от този ранен период е вече осъществената експанзия на глагола *jmieti* в редица от направленията, които наблюдаваме и в съвременния чешки език, излизаци от рамките на посесивното семантично поле и оформящи нови ЛСВ. При това и **във формално отношение** старочешкият материал показва, че *jmieti* се включва в активните процеси, протичащи в глаголната система в чешкия език от прачешката и старочешката епоха, а не само във фонетичния развой. Например в посочените примери (4) и (19) освен основната форма *jmieti* се среща и глаголът *pojmiati*, който е системен вид корелат от св. вид на изходния глагол. Той е образуван с помощта на представката **po-**, която заедно с **v(ъ)z-** представя

първоначалното формално ядро, около което се заражда грамемата ‘свършен вид’ и чието възникване предизвиква преосмислянето на повечето изходни коренни глаголи като представители на несв. вид. Това дава началото изобщо на цялата граматично-семантична категория на глаголният вид в чешкия език (срв. Лампрехт, Шлосар, Бауер 1984: 331–332).

3.2.1.4.1. Още една, исторически по-млада глаголна категория, е засвидетелствана в текста на ДХр. при глагола *jmieti* – итеративният дериват *jmievati* (17), (18), който съществува и в съвременния чешки със същата функция – да изразява обичайно и многократно осъществявано минало действие, или по-скоро състояние актуализирано многократно в миналото :

- (17) Pro to mužie v noci svú stáji
mieváchu v hustém háji,
 aby dievčie liti zbyli
 a životón neztratili. 200/31–34
 Затова нощно време мъжете
стануваха в гъста гора
 да се пазят от злобата на момите
 и да не загубят живота си.
- (18) Z chlapón šlechtici bývají
 a šlechtici často chlapy syny jměvají. 493/13–14
 От селяни благородници стават
 а благородниците често имат синове селяни
- (19) Ty sú sě proti Alexandru udatně jměli
 a s jinými králi býti sú sě směli.
 I jmají toho po světu čest i chválu,
pojměvše u boji práci malú. 179/57–60
 Те се държаха смело с Александър
 и с други царе се осмеляваха да се бият.
 и имат почести и слава по света
 след като в боя се бяха напрегнали малко.

Ако отчитаме и дериватите като реализация на изходната семантика на глагола *jmieti*, употребите им се увеличават с още 4 и стават общо 126.

3.2.1.4.2. Двата последни самостоятелни деривата на изходния глагол отреждат по-специално място на чешкия език в сравнение напр. със среднобългарския от XIV в. Те показват, че в чешкия език и ядреният глагол на посесивното семантично поле се включва в новата видова опозиция, както и в опозицията, отразяваща противопоставянето по итеративност ~ неитеративност на действието. Това свидетелства, че вероятно разширяването на семантичния обхват на глагола в чешки едва ли е пряка функция само от

влиянието на немския, както мнозина предполагат. То явно намира доста по-сложно отражение в чешката езикова действителност, особено що се отнася до категорията на глаголният вид, която няма така добре изразени прояви в немски.

3.2.1.5. Разширяване на семантичния обхват на чешкия глагол *jmieti*

Като проява на специфичната чешка експанзия на глагола *jmieti* можем да разглеждаме трайната тенденция (засвидетелствана в 5 случая) с него да се означава **местоположение** (*mít něko/o/něso* + обстоятелство за място). Този тип оформяне на локализацията е пряко свързан с човешките отношения, както и с отношенията на собственост върху предмет, изразяван в южнославянските езици чрез оформяне на деятеля (посесора) в непряко допълнение в дат. пад. за притежание (*dativus possessivus*) ‘нещо ми е някъде’, или с активна конструкция ‘държа нещо/някого някъде’. В български този тип локализация се изразява предимно с помощта на глаголите *съм, държа* (20) и по изключение с *имам*, когато се наблюдава преход към екзистенциалното значение (на ЛСВ₂).

(20) Ale jímž bieše učiniti, netbachu,

jedno že ot něho stříebro brachu.

Mezka Oldřicha u věži jmieše

a hladem jeho mučieše.418/11–14

Но каквото трябваше да се върши пренебрегнаха,
само сребро от него вземаха.

Мешко държеше Олдржих в кулата
и с глад го мъчеше.

(21) Když to Vršovci mluviechu,

velmi zlu radu jmiechu.

Snad toho nevědiechu,

že kniežata se všech stran jmiechu,

jichž každý země užiti chtieše.421/13–17

Когато Вършовците така говореха,
много лош умисъл имаха.

Може би не знаеха,
че отвсякъде са заобиколени с князе,
всеки от които искаше да им вземе земята.

(22) Neb dievky mužov na hradě nejmějiechu

a pro to sě prorady nebojiechu.

Ale dievky na Vyšehradě biechu.200/19–21

Понеже момите нямаха мъже в крепостта
затова не се бояха от измяна.

Но на Вишеhrad имаше моми.

При превод на съответните конструкции на български език рядко може да се употреби глагол *имам*. Условие за неговата употреба е наличието на съчетание от екзистенциална и локализационна сема, както в (22). Когато обаче се има предвид недоброволно участие на лице-обект на действието, както в (19), единствената възможност на български е с глагола *държа* – също част от посесивното семантично поле, но при подчертана представа за физически контакт. Най-често срещаната еквивалентна на чешката конструкция в български е от типа *нещо ми е някъде*, т.е. посесорът се изразява като бенефициент в дат. пад., докато посесумът е в ролята на агенс, а предикатът е образуван с глагол *съм*. Ако трябва да останем в рамките на агентивна конструкция, т.е. посесорът да е в ролята на агенс, конструкцията е подобна на чешката, но с участието на глагол *държа* вм. *имам*. Това може да се разглежда като свидетелство за семантичната връзка между двата глагола (*имам* и *държа*), която ги прави не само семантични, но и формални корелати.

3.2.1.6. Като разширен в чешкия език семантичен тип трябва да разгледаме и използването на глагола *jmieti* за означаване на **характеристика**, представен в първата половина от текста на ДХр. с 12 случая. Макар че и в други славянски езици характеристика може да се изрази с помощта на основния посесивен глагол, за чешки, както и изобщо за западнославянската група тази употреба претърпява значително разрастване (за полския аспект на това разрастване срв. А. Попова 1977: 114–115). При този случай в чешки се проявяват два синтактични типа, първият от които представя съставно именно сказуемо. В него сказуемното определение се изразява с прилагателно (23), (25) или съществително име (26) в твор. пад., което е носител на ремата. По тази причина той не може да се реализира без това сказуемо определение. При втория тип ремата се носи от определение в именната група (24), която изпълнява ролята на пациенс към глагола *jmieti* във функцията на именна част на предиката и затова по принцип е възможно да се реализира и без участието на определението, макар че без него вече би представляло не характеристика, а човешки отношения.

- (23) Neb jakž kniežata i králové,
 lidé silní jako lvové
 proti Prahu klánějí hlavu,
aby ji jměli zdrávu 150/49–52
 Защото както князе и крале,
 хора силни като лъвове
 пред Прага скланят глава,
за да им остане здрава.

- (24) Ten pojě ženu z Stodor dceru z kraje českého,
 tej diechu Drahomír z kraje žatečského.

Ta knieni pohanka bieše,
dva syny velmi krásná jmieše.328/7–10

Той си взе жена от Стодораните, дъщеря на чешки край,
тя се казваше Драгомира от Жатецкий край.

Княгинята беше езичница,
имаше двама красиви синове.

- (25) *Tej dievcě Šárka diechu,*
tu najkrašší z sebe jmiechu.218/9–10

Тази мома се казваше Шарка
тя беше най-хубавата от тях.

- (26) *Kanovníci jeho rádi biskupem jmiechu*.581/33

Свещениците искаха той да е епископ.

Характеристика се изразява с предикати от глагола *имам* и в българския език но те се различават от чешките във формално отношение. В български това значение се реализира в конструкции от типа на б. *имам черни очи* (= *mám černé oči*), характерни и за двата езика, докато чешката конструкция ч. *oči mám černé* няма български еквивалент с *имам* и може да се преведе само с б. *очите ми са черни*. Следователно различието при изразяването на двата вида семантика в чешки може да се разглежда като разлика в концептуализацията и в актуалното членение на изречението, а се изразяват само от словореда (срв. Попова, А. 1977: 113–116 за тези два вида конструкции в полски и български), докато в български се появяват две различни синтактични конструкции – при втората, за подчертаване на характеристиката, притежанието се изразява атрибутивно, а цялата конструкция се изгражда на базата на глагола *съм*.

3.2.1.7. Семантично разграничаване на възвратната форма *jmieti sě*

Друга насока на експанзията на глагола *jmieti* към нови значения, съпроводена с възникване и на формални отлики, е назоваването на различни типове човешко поведение с възвратната форма на глагола *jmieti* (*jmieti sě*), за което в български се използва също възвратна форма, но от глагола *държа* (*държа се*). Тя е количествено по-слабо застъпена (с 5 случая) от невъзвратната употреба, но новото значение и при нея е отчетливо засвидетелствано:

- (27) *ty podlé své knieně veždy biechu*
a dobrodružsky sě ovšem jmiechu.180/87–88

те винаги бяха с княгинята си
и се държаха като верни другарки.

- (28) *Pro to slušie vám sě udatně jmieti*.

Oni jdú, chtiece naše sbožie bez práva vzieti.
Nechcete-li svých žen a dětí Němcom dáti,
tehdy vám slušie po hromadě státi.527/43–46

Затова е редно да се държите смело.

Те идват, искайки без право да вземат нашия имот.

Ако не искате да дадете жените и децата си на немците,
тогава трябва да се държите заедно.

Във формално-синтактично отношение възвратната форма е независима от изходния глагол и поражда само една валентна позиция – за адюнкт за начин, най-често изразяван с помощта на наречие, както в (27) и (28). Тази форма в по-късното развитие на чешкия език претърпява семантично развитие, като в съвременния чешки започва да изразява не характеристики на поведението (‘държа се смело, храбро’), а състояние на самия субект (*mám se dobře/špatně* ‘добре съм, добре ми е / зле съм, зле ми е’), като мястото на обстоятелството за начин може да бъде заето и от подчинено изречение или устойчиво сравнение.⁴

3.2.1.8. Като проява на самостоятелна семантична група могат да се разглеждат и гномическите значения, с които се означават продължителни традиции и особености. Този род употреби обаче не проявяват никаква формална отлика в сравнение с основните посесивни значения, които разгледахме в 3.2.1.1. и 3.2.1.2.:

- (29) Klí místo vápna jmějiechu
a všickni jednu řeč mluviechu. 98/17–18

Туткал имаха вместо вар
и всички говореха един език

- (30) Zelíce za obyčej jědiechu,
chléb po řiedku jmejiechu, 455/4–5

Билки обикновено ядяха
хляб рядко имаха.

Като цяло може да се обобщи, че синтактичното поведение на глагола *jmieti* се разпада на два типа конструкции с невъзвратна форма и един с възвратна. Резултатите от нашата ексцерпция показват, че като първичен трябва да се разглежда основният модел на квазипреходна конструкция, която отваря валентни синтактични позиции за агенс-посесор и пациенс-посесум. Втората конструкция, с 3 валентни позиции от типа *имам някого за някакъв*, макар и също засвидетелствана от най-старите писмено регистрирани периоди, вероятно е възникнала по-късно от първата, чиито корени са в дълбоката езикова древност.

3.2.1.9. Единична употреба, синонимна на *jmieti*, е засвидетелствана в ДХр. при глагола *užívatí*:

⁴ В ДХр. с 3 случая е засвидетелствано и развитото се модално значение, на което се спираме в глава VI.

(31) neb říetko kto tajně milost dobrým užívá.

Ciesarovi své hrabstvo prodá.

A když jemu ciesar peněz doda,

jě sě po pustých lesiech túlati

a sličného hradišče hledati.464–465/38–42

защото рядко някой добре се наслаждава на тайна любов.

Той продаде графството си на императора.

А когато императорът му даде парите,

хукна да скита по горите

и да търси подходящо укрепление.

Синонимията между двата глагола, особено в техните възвратни форми, се развива и в съвременния чешки език – *mít se ~ uživat si* са сред основните средства както в книжовния, така и в общоразговорния чешки език за означаване на наслада от живота. Това значение и при двата глагола обаче остава извън посесивното семантично поле, т.е. не може да бъде отнесено към техния ЛСВ₁.

3.2.2. Jieti, pojěti

На границата между ядрото и останалата част на семантичното поле на притежанието за чешкия език от XIV в. може да се определи видовата двойка глаголи *jieti/pojěti*. В ексцерпирания текст са засвидетелствани 8 употреби на непрефигирания глагол *jieti* и 7 употреби на неговия дериват с представка **po-** *pojěti*. Всички случаи на изходния безпрефиксен глагол показват специализирано значение ‘хвана’ (1), (2), което се отнася до временен контакт, но специализацията му тук е в значение на хващане, ограничаване на движението на противник в бой. Единственият случай, в който става дума за хванато животно, е (3), но и в него се натъкваме на семата ‘ограничение на свободата на движение’, макар и изразена с (устойчиво??) сравнение. Семантичната структура и при двата се състои от посесивна и каузативна сема, а като трета можем да изтъкнем семата ‘пряк контакт/препятствие’.

(1) Jmát' tú cestú taký den sama desátá jěti,

móžeš jì tu s jejími tovaříškami jieti.”210/13–14

Защото трябва да мине по този път в този ден с девет други,

можеш да я хванеш тук с нейните другарки.

(2) Dřieve než mužie k mečóm dospěchu,

až je jako ptáky jechu.219/43–44

Преди мъжеде да стигнат до мечовете,

изловиха ги като пилци.

Синтактичната структура тук предвижда само агенс, който може да не е посесор, и пациенс-посесум, които могат да се разширяват с адюнкти за обстоятелства и за начин.

- (3) K tomu muži kón přiskočiv, i sta
u něho sě vzbočiv, vzvysta.
Stojieše jako jat v udici,
pro to tej vsi vzděchu Stadici. 139/7–10
Конят скочи при този човек и спря
изправяйки се до него се изви.
Стоеше като хванат с въдица,
затова нарекоха селото Стадици.

Може да се смята, че изходното значение тук е доста устойчиво, наблюдава се само незначителна трансформация на първичното значение ‘хващам, държа с ръка’ в ‘хващам, пленявам’. Вероятно монолитността в употребите е и един от признаците на неговата семантична ограниченост, която предшества изчезването му като самостоятелен коренен глагол. В сравнение с него префигираният му корелат проявява по-голямо разнообразие в употребите, без да му се противопоставя, така че да образуват същинска видова двойка. Както личи от примери (1), (2) и (3), и при двата глагола става дума за действие ограничено във времето, характеризирано от признаците комплексност и цялостност, т.е. имаме основание да смятаме и изходния глагол *jieti*, и деривата *pojěti* за глаголи от св. вид. Първичният глагол *jěti* явно първоначално е бил неутрален по отношение на глаголният вид, защото е възникнал преди появата на тази категория в славянските езици. Затова е трудно да се определи точно в кой момент е бил преосмислен като представител на св. вид, тъй като тази промяна настъпва без друга формална проява, освен паралелната употреба с неговите префигиранни деривати. Състоянието, което наблюдаваме в ДХр., показва неговото ограничаване до посоченото вече значение, докато *pojěti* поема разнообразието от случаи с различни семантични нюанси.

- (4) I da jemu u vrch lba mečem.
Taká hróza Boleslava pojě,
až jedva bratra kóžě dojě. 369/36–38
И го удари отгоре по главата с меч.
Такъв ужас обхвана Болеслав,
че едва засегна кожата на брат си.
- (5) Ta sedlka velmi krásna bieše
a k tomu ovšem stydlivé nřavy jmieše.
Počě se její krásě diviti stojě
a inhed ji za knieni sobě pojě. 493/5–8

Селянката беше много красива
и освен това имаше свенлив нрав.
Той се спря смаян от красотата ѝ
и веднага си я взе за княгиня.

- (6) Každý kralije přáteli svými,
a ijeden múdry neradí se s cizími!
Pojmeť sobě lid jazyka svého
a bude vždy hledati vašeho zlého.
Na váš lid hledati bude viny
a svým rozdělí vaše dědiny. 129/23–28
Всеки царува чрез приятелите си,
никой умен не се съветва с чуждите!
Ще вземе хора от своя народ
и винаги ще гледа да ви навреди.
Ще търси вината винаги у вашия народ
а на своите ще раздели вашето наследство.
- (7) A jakž brzo Libušě doje,
Libušě jej za muž poje. 149/25–26
И щом пристигна при Либуше,
Либуше го взе за съпруг.
- (8) Odtud pěti bratří těla vziechu
a svatého Radima odtud pojěchu. 517/9–10
Оттук взеха телата на петимата братя
и свети Радим оттук поеха.

Сред разнообразието от значения в малкия брой примери, с които разполагаме, правят впечатление синонимията с *взема* в (8), употребите за означаване сключването на брак както от гледна точка на мъжа (5), така и от гледна точка на жената (7), значението ‘обхващам’, когато става дума за различни емоции (4), както и абстрактното отдаване на предпочитание в (6). Това състояние, което наблюдаваме в разглеждания материал, показва трайното настаняване на префигирания дериват в преобладаващия брой семантични нюанси на глагола *jěti*, за който остава само едно от първичните значения, вероятно по-скоро под влияние на традицията. Освен това в (8) се наблюдава вероятно ранна поява на стремежа в непосредствена близост, и особено в рамките на едно изречение да не се употребяват форми на един и същи глагол, така че тук се редуват *vzieti* и *pojěti*.

3.2.2.1. Други деривати от глагола *jěti*

Преобладаващият брой деривати на *jěti* също съдържа посесивна и каузативна сема, т.е. те са разположени в непосредствено съседство с ядрото на полето, като присъствието на различни представки обикновено добавя

трета диференциална сема, която специализира значението в определена област. В първата половина от текста на ДХр. са засвидетелствани със специализирани значения 6 различни деривата с афикси: *přijěti/přijímati, dojeti, otjeti, zajeti, vyněti*. Основание да ги смятаме за специализирани ни дават малкият брой появи в текста, само където се налага да се изрази специализирано значение.

3.2.2.1.1. Přijěti, přijímati

Дериватите от двата вида с представка **při-** са вече със специализирано значение, сходно със съвременното б. *приема* и техните употреби в текста са по-малбройни в сравнения с *pojěti* – 5 случая с *přijěti* и само един с *přijímati*. Освен посесивна и каузативна сема обаче тук не се появява задължително характерната за съвр. б. *приема* трета диференциална сема ‘доброволност’. По-скоро може да се каже, че глаголът няма отношение към модалността (напр. в (9) дискурсът може да се интерпретира като доброволно приемане на нещо като награда, докато в (10) става дума за получаване на нежелани резултати). По-осезаемо се чувства присъствието на представката *při-* с възникване на деиктична сема ‘насам, към говорещия’.

- (9) Poděbradští, že první na zed' lézti směli,
pro to sú řebří ot kněžě na ščit přijeli.562/59–60

Подебрадчани, понеже първи се осмелиха да атакуват стената
за това получиха от княза стълба за герб.

- (10) Ale nemůdří, malú příčinu jmajíce,
trútie, až proniknú nic netbajíce.
A pro to slova i dobývají
a často škody přijímají.251/15–18

А глупавите, от най-малкото нещо
се плашат, отказват се да проникнат.
И затова им излиза дума (лошо име)
и често търпят загуби.

И двата засвидетелствани глагола – свършеният и несвършеният – проявяват тенденция към фразеологизация, защото се съчетават предимно с абстрактни съществителни, с които образуват именни предикати, както в (10), където дори глаголът и съществителното влизат в семантично противоречие помежду си, защото глаголът означава по-скоро придобиване на нещо, а ч. *škoda* ‘щета, вреда’ означава по-скоро лишаване от нещо, отколкото приемане или придобиване.

- (11) Po něm Spytihněv příje stolec otcě svého.
Ten nebieše života silného,
umřě za věka mladého,
ostavi knězem Vratislava, bratra svého.328/2–5

След него Спитихнев пое трона на баща си.
Той нямаше добро здраве,
умря в млада възраст,
остави за княз Вратислав, брат си.

Експанзивното развитие на глагола личи и от пример (11), където е употребен във формулата за наследяване на трона, която в повечето случаи в ДХр. се реализира с участието на формата *vznide* ‘възкачи се’, а не *přije*.

3.2.2.2. *Otjieti*

Четири пъти е употребен в ексцерпирания от нас текст глаголът *otjieti*, антоним на предходния *přijěti*, сходен етимологично и по значение на съвр. б. *отнема* и с разгледаните по-горе форми на *отъяти*, чиято семантична структура го нарежда в непосредствена близост до ядрото на семантичното поле на притежанието. И старобългарският, и старочешкият глагол е логично да се разглеждат като специализирани деривати на изходния *jěti*, чиято способност да образува такива по-близки или по-далечни синоними и антоними със стеснено значение е особено добре изразена и води до споменатото разпадане на словообразователното му гнездо. При *otjieti* освен посесивната (в негация) и каузативната сема се наблюдава трета диференциална сема с аблативно значение, носена от представката *ot-*.

- (12) Chtiel-li by ty mě sobie jmieti,
musil by jiej život otjieti.210/9–10

Ако искаш да ме имаш за себе си,
трябва да му отнемеш живота.

- (13) I je sě na ciesařě žalovati
řka: „Kniežata, račte poslúchati!
Mú mi ženu otjal bez práva
ana v jeho dvoře ješče zdráva.“316/19–22

И взе да се оплаква от императора
казвайки: Князе, слушайте!
Отне ми жената без право,
още е в неговия двор, жива и здрава.

Синтактичната структура, която се поражда, включва семантичните роли агенс, който обикновено е втори посесор, и пациенс-посесум, а първият посесор е в дат. пад. със семантична роля източник.

- (14) ktož by proti knězi českému vstal
nebo jemu místo dal,
beze všie řeči hlavu jemu stieti
a dětem jeho všě dědiny otjieti.361/7–10

Който въстане против чешкия княз
или му даде място,

без възражения да му се отсече главата
а на децата му да се отнеме цялото наследство.

При това съчетаемостта е аналогична на тази при основните посесивни значения на *jmieti* – може да се употреби за означаване отнемането както на материални блага (14), така и на сексуален партньор (13) или абстрактни стойности като живота (12).

3.2.2.3. Dojieti

С единствена употреба е представен глаголят *dojieti* със значение ‘за-сегна, докосна’ в прекия физически смисъл (15), което в процеса на историческото развитие до съвременния чешки се е трансформирало преносно в духовно-абстрактното *dojmout* ‘развълнувам, трогна’. Тук се реализира изходното значение на корена.

(15) I da jemu u vrch lba mečem.

Taká hróza Boleslava pojč,
až jedva bratra kóžě dojě.369/36–38

И го удари отгоре по главата с меча.

Такъв ужас обхвана Болеслав,
че едва засегна кожата на брат си.

Ярко изразената собствена семантика на представката **do-** ‘достигна в непосредствена близост до нещо/някого’, характерна в съвременния чешки и за предлога **do**, е един от факторите за отделянето на този глагол от изходното словообразователно гнездо, както впрочем и при останалите деривати, които разглеждаме тук.

3.2.2.4. Zajieti

С две употреби е засвидетелстван в нашия материал и глаголят *zajieti* ‘взема назаем’ (16), но и ‘заема, овладее’ (17), който е изтласкан в съвременния чешки език от несинонимните помежду си *půjčit* и *obsadit*, но в исторически план проявява етимологично родство с българския си аналог. В първия случай семантичната структура се състои от посесивна и каузативна сема с агентивна концептуализация и трета диференциална сема ‘временно/явно’ а във втория диференциалната сема е ‘с насилие/ война’

(16) Tuto chci moravské kroniky malo zajieti,

abych mohl k svéj řeči přijíti,

kako jest koruna z Moravy vyšla,

pověděť, kakt' je ta země k Čechám přišla.316/1–4

Тук искам от моравската хроника малко да заема,

за да си дойда на думата,

как короната е тръгнала от Моравия,

да кажа как тази страна стана част от Чехия.

(17) Tehdy u Moravě lid Uhří zajěchu,
Čechy sě na ně zpodjěchu.544/31–32

Тогава в Моравия унгарците плениха народа
Чехия се вдигна срещу тях

В случая със *zajieti* въпреки малкия брой употреби можем да говорим за две самостоятелни значения (или два самостоятелни ЛСВ), които са различни едно от друго и по формално-синтактичните си особености – в (16) наблюдаваме безпредложен вин. пад. (заменен от род. пад. за количество след *malo*), както и при съвременното *přijít* (со кому), докато в (17) конструкция с вин. пад. е разширена от обстоятелство за място.

3.2.2.5. Vyněti

Глаголът *vyněti* ‘извадя’ е засвидетелстван с 2 употреби, които не се различават помежду си по форма и съчетаемост. Семантичната му структура съдържа посесивна и каузативна сема с допълнителна – кинетично-деиктична ‘от вътре навън’. Тук водещо е положението на диференциалната сема ‘от вътре навън’ с кинетично значение и въз основа на това глаголът може да се определи в периферията на посесивното семантично поле, т.е. водеща е представата за движение за сметка на отслабената позиция на посесивната сема.

(18) Posáh Přemysl k lýčenej kabeli,
vyně sýr a řešetný pecen velý.

І počě, na radlici položiv, jiesti,139/25–28

Посегна Пршемисъл към ликовата торба,

извади сирене и голям самун на решето печен,

И като ги сложи на лемежа, започна да яде.

(19) Kto chce v domu škody zbýti,
nedaj jiskře uhlem býti.“

Řka to, i vyně z podpažie hlavu,

jakž ji bieše sťal, ještě krvavú.286/33–36

Който иска да предпази дома си от щета

да не дава огън да стане от искра.“

Като каза това и извади изпод мишница главата,

както я беше отсякъл, още кървава.

И при него от решаващо значение за семантиката на новия глагол, освен представката е и първичната семантика на глаголният корен ‘хващам, държа с ръка’.

3.2.2.6. Zpodjěti

С 2 употреби е представен в нашия материал двупрефиксният глагол *zpodjěti*, чиято употреба явно изразява подчертано вдигане/въздигане (20) и е обусловена от стилистични причини. Семантичната структура тук се със-

тои от посесивна и каузативна сема с допълнителна кинетично-деиктична сема – ‘придвижване от долу нагоре’. Тъй като пред себе си имаме разказ за пренасяне мощите на св. Войтех, този сакрален акт изисква и необикновено езиково изразяване.

- (20) A když to zděchu,
Tělo svatého Vojtěcha zpodjěchu.
Neb jím dřeve pro to kleti biechu.
Toho sě odpověděvše, domóv jej vzěchu
a všecky jiné pobrachu svaté.517/19–23
И това като казаха,
Тялото на св. Войтех вдигнаха.
Защото за това беше ги заклел сам той.
Така като отговориха, взеха го у дома си
И взеха всички други светии.

В останалите аналогични контексти обикновено с тази функция се използва глаголът *vzieti*, но този разказ явно изисква не неутрално изразно средство. При втората употреба глаголът е във възвратна форма, но и тук намира отражение представата за вдигане, този път на война (17), като възвратната форма не носи радикална промяна на значението. Тези 2 употреби остават в периферията на посесивното семантично поле поради водещата позиция на кинетично-пространствената сема.

3.2.2.7. Jěti sě

С 63 употреби е застъпена в нашия материал и възвратната форма *jěti sě*, чиято семантична самостоятелност не подлежи на съмнение. За целия текст на хрониката са засвидетелствани 145 такива употреби (Квиткова 2001). Високата им честота е резултат от обстоятелството, че тази форма се е граматикализирала с инг्रेसивна семантика, аналогична на б. *заема се, заловя се, захвана се*, ако се стремим да използваме възвратен български синоним, но може би най-близо до глаголите от семантичното поле на притежанието остава граматикализираното б. *взема* (напр. стч. *jě sě jemu záviděti* ‘взе да му завижда, започна да му завижда’). На тези граматикализирани значения се спираме по-нататък. По това отчетливо семантично диференциране на възвратната от невъзвратната форма *jěti* проявява процес на развитие, сходен с *jmieti*. На практика тук имаме работа с двойки глаголи със семантика напълно различна между коренния глагол и деривата, като *jěti sě* по-късно отпада от системата на чешкия език, за разлика от *jmieti sě*.

3.2.3. Деривати от глагола *býti* – *zbýti*, *zbývati*

Както споменахме в увода, в чешкия език са добре представени дериватите от глагола *býti*, които спадат към семантичното поле на притежанието. В анализирания тук емпиричен материал от ДХр. с най-висока фреквентност

сред тях се отличават двете видови двойки *zbýti/zbývati* и *dobýti/dobývati*. И при двете се наблюдава възникване на вторичен несв. глагол, който е чисто видов корелат на префигирания глагол от св. вид. Семемата на първата двойка гласи ‘каузирам край на отношението притежание’ (както в примери (1), (2), (3), (5) и др.) с вариант ‘каузирам предпазване от нежелано събитие’ (както в пример (4) и др.). В състава ѝ посесивната сема е в негация, а каузативната е в основното си взаимодействие с нея. Видовата двойка е свързана с ядрения за полето *jmieti* чрез антонимна връзка и е засвидетелствана в първата половина от текста на ДХр. със 17 употреби. От гледище на съвременните езици, които разглеждаме, тези употреби са семантично нееднородни, т.е. преводът им на съвременен български или на съвременен чешки изисква употреба на няколко различни съвременни синонима, сред които най-често се използва *губя* (2), (3). За разлика от част от българските съответствия *zbýti* най-вероятно не е съдържал модална сема, както в (1), (4).

- (1) *Nebo uslyšie múdrý řěč múdrú, múdřejí bude
a túžebný tiemto túhy zbude.* 84/48–49
Защото умният като чие мъдри думи, става по-мъдър
а тъжният с това се освобождава от тъгата си.
- (2) *„Nebo té dievky dobudu,
nebo svého života zbudu!“* 502/11–12
Или ще спечеля тази девойка,
или ще изгубя живота си!
- (3) *Neb uhel často ohněm bývá,
proň bohatý sbožie zbývá.* 161–162/38–39
Защото въгленът често става на огън,
от който богатият губи имота си.
- (4) *Snad jsú byli nepomněli,
že múdří sú za příslovie jměli
řkúc: „Kto chce v domu škody zbýti,
nedaj jiskře uhlem býti.* 161/34–37
Сигурно са забравили,
че мъдрите имат поговорка
която казва: Който иска да предпази дома си от щета
да не дава огън да стане от искра.
- (5) *A by bliz les nebyl,
ijeden by byl z mužův nezbyl.* 180/91–92
Ако наблизо нямаше гора
от мъжете нямаше да остане ни един.

Очевидна е близостта на всички тези примери с екзистенциалното значение, но все пак наличието на посесивна сема изпъква ясно при (2), (3) и (4).

Преводните еквиваленти показват семантичното разнообразие в употребите му. Причина за това единство в многообразието вероятно е по-късна семантична диференциация, настъпила с развитието на съвременните езици, така че новите синоними на *zbýti* ('каузирам край на отношението притежание') задължително отразяват положително или отрицателно отношение на говорещия към факта на прекратяване на отношението, каквото не се е изразявало с първоначалната семантика на глагола *zbýti*. При това не може да се каже, че някое от тези значения, отразяващи отношението на говорещия, преобладава в количествено отношение. Единствено значението 'остана', отразено в (5), се среща само в този пример и вероятно по времето на създаване на хрониката е било относително ново, тъй като е твърде изолирано, за разлика от съвременното състояние на чешкия език, в който употребата на глагола *zbýt* е единственият начин за изразяване именно на това значение. От останалите значения – 'освободя се' (1) е представено с 6 случая, 'избегна' (4) – с 5 случая, 'загубя' (2) и (3) – също с 5 случая. Това води до заключението, че семантичната трансформация при глагола *zbýti* в течение на историческата епоха на чешкия език е значителна.

3.2.3.1. Dobýti, dobývati

Втората двойка от по-широко застъпените деривати на глагола *býti* – *dobýti/dobývati* е представена в нашия материал с 18 употреби. При 13 от тях се реализира ЛСВ₁ с пълната семема 'с усилие/борба каузирам себе си да имам', като съчетанията най-често са с посесум – название на страни, градове и крепости (1), (4) но са възможни и абстрактни същности (2), (3). Семният състав освен посесивна и каузативна съдържа и трета диференциална сема 'с усилие/борба'. В такъв смисъл може да се смята, че положението му е на границата между ядрото и близката зона извън ядрото на посесивното семантично поле.

- (1) I jě sě lidí k sobě sbierati,
chtě lučského kniežstva dobývati.299/11–12
И се захвана да събира хора,
искайки да превземе княжеството на лучаните.
- (2) Ztratě obec neufaj do hrada,
bez obcě dobude tebe všeliká sváda.129/9–10
Ако загубиш селото, не се надявай на палата,
без селото ще те превземе всяка свада.
- (3) Držte sě šlechetenství svého
dobývajte sobě jména dobrého 179/41–42
Придържайте се към благородството си
печелете си добро име.
- (4) Kněz Mezka doby Pražského hradu

a vši zemi kromě Vyšehrada.438/10–11

Княз Мешко превзе Пражката крепост
и цялата страна освен Вишеград.

Както се вижда, преобладаващият брой употреби са антонимни на *zbýti/zbývati*, на които съответстват в по-голяма степен от ядрения *jmieti*, тъй като са акционални (каузативни), т.е. съдържат каузативна сема.

Останалите 5 употреби на глаголите от тази видова двойка са свързани отново с придобиване на нещо с усилие, но в ролята на посесум участват изключително названия на абстрактни същности и отношения, за които най-подходящият превод на съвр. български би бил с глагола *издействам*, евентуално *измоля*:

- (5) Jmieše sestru děvojnú, tej diechu Mlada,
ta bieše božiej cti velmi ráda.
Ta jěde do Říma v kniežecíej drážě
i doby biskupstva u Pražě.398/9–12
Той имаше сестра девойка на име Млада,
тя силно се стремеше към божията награда.
Тя отиде в Рим като княжески пратеник
и издейства епископството в Прага.

- (6) Kniežata sě za ni k ciesařovi přimluvichu
a jima milosti dobychu.466/107–108
Князете се застъпиха за нея пред императора
и им измолиха помилване.

Както се вижда, глаголите *dobýti/dobývati* са близки по семантиката си до глаголите от ядрото на семантичното поле на притежанието – най-вече *jmieti* и *vzieti*, но за разлика от тях изразяват допълнителна сема за начин ‘с усилия/бой/борба’. В синтактично отношение обаче сходството е запазено – всички те създават по 2 валентни позиции – лявовалентна за агенс и дясно-валентна за пациенс-посесум в род. пад.

- (7) Držte sě šlechetenství svého
dobývajte sobě jména dobrého
Buď vám mílo málo úsilí pojmieti
a skrzě to věčný pokoj i čest jmieti. 179/41–44
Придържайте се към благородството си
печелете си добро име.
Нека ви е по-мило малко усилия да положите
и чрез него вечен покой и чест да спечелите.
- (8) „Nebo té dievky dobudu,
nebo svého života zbudu!“502/11–12

Или ще спечеля тази девойка,
или ще изгубя живота си!

Явната етимологична идентичност с б. *добия/добивам* показва, че съвпадението не изключва разминаване в значението – в чешки семантичният акцент се поставя върху усилията за придобиване на нещо, за разлика от български, където семата ‘с усилие’ не е задължително да присъства. Както показват примери (2) и (8), в ролята на посесум могат да присъстват и названия за лица.

3.2.4. Глаголи от разширеното ядро на полето – *dáti, dávati, vzdáti, otdati sě*

Глаголът *dáti* и неговият видов корелат от несв. вид *dávati*, употребеният в един случай (2) със синонимно на тях значение *vzdáti*, както и дериватът от същия корен *otdati sě* са засвидетелствани в първата половина на ДХр. общо със 70 употреби. 23 от тях са граматикализирани, което показва сериозния потенциал на глагола *dáti* за граматикализирана употреба (на нея се спираме в гл. VI). Представено е и древното съществително от същия корен *dar*; регистрирано в (3) в етимологична фигура с еднокоренния глагол. Видовият корелат на *dáti* – *dávati* е представен само с 4 примера от наблюдаваните 70, като тяхната поява отчетливо откроява необходимостта от изразяване на некомплексност и многократност на действието, както в (7). И двата члена на видовата двойка създават по три синтактични валентни позиции – лявовалентната за деятеля-посесор и две дясновалентни – акузативна за посесум и дативна за бенефициент.

3.2.4.1. С 16 примера е застъпено посесивното значение (на ЛСВ₁) при глагола *dáti*, което теоретици като Б. Хайне причисляват към акционалната схема на посесивността (макар че като основен за този тип посесивност Б. Хайне посочва антонима му *взема*, който в нашия материал обикновено е с по-малък брой употреби от *дам/давам*). При акционалните глаголи *dáti* и *vzieti*, както видяхме, се наблюдава разширение на изходната семема с втора – каузативна сема, което е в сила и при чешкия език. В известен смисъл акционалност и каузативност при тези два глагола тясно взаимодействат и могат да се тълкуват като една и съща страна на тяхната семантика, разглеждана от две различни гледни точки. На първо място каузативността и при другите каузативни глаголи е свързана с извършването на действие, каузиращо изразеното крайно състояние. Акционалността обаче не предизвиква задължително определено крайно състояние (в нашия случай на притежание), тя може да бъде от семантичен тип, който не каузира взаимоотношение между две същности. Затова предпочитаме употребата на понятието и термина каузативност.

- (1) Ten synoma zemi rozdělil
za života jě oddělil.
Lučsko da Vladislavovi,
české kněžstvo Uněslavovi.247/7–10
Той раздели страната на синовете си
приживе ги отдели.
Земята на Лучаните даде на Владислав,
а чешкото кряжество на Унеслав.
- (2) že bláznóm jest hrdinstvo dáno,
múdrým neudatstvo vzdáno.251/9–12
Че на лудите глави е даден героизъм,
на умните несмелост е въздадена.
- (3) S pastuchú sě smluvichu
a dobrý jemu dar dáti slíbichu.446/1–2
Договориха се с пастира
и му обещаха хубав дар да му дадат.
- (4) poslav k nim posla věrného,
da jim sto hřiven stříbra čistého,
aby jim své chudoby zbyli
a zaň snažně boha prosili.
като изпрати при тях верен пратеник,
даде им сто гривни чисто сребро,
с него да се освободят от бедността си
и усилено да молят бога за него.
- (5) Nechcete-li svých žen a dětí Němcom dáti,
tehdy vám slušie po hromadě státi.527/43–46
Ако не искате да дадете жените и децата си на немците,
тогава трябва да се държите заедно.

Тук отново, както и при другите два езика, съчетаемостта допуска посесумът да включва съществителни със значение на различни видове материални блага (1), (3) или пари (4), но и абстрактни същности (2), както и названия на лица, свързани с роднински връзки (5). При това словообразователната вариативност на глагола се проявява най-често в зависимост от синтагматичната съчетаемост, например в (2), където страдателното причастие *dáno* се редува с *vzdáno* най-вероятно по стилистични причини, за избягване на абсолютното повторение, както в разгледаните по-долу случаи на редуване на *jieti sě* с *počěti*, ако се налага повторение в непосредствено съседство. Само с един случай е застъпен глаголят *otdati sě* (6), но тук се наблюдава сериозно семантично и формално различие не само що се отнася до представката, но и до възвратната форма на глагола:

- (6) A dotad sem toho žádal,
donidž sem toho nezbádal,
že sě v to nikte nechce otdati.
Proto sě sám v to musím uvázati 83/13–16

И търсих дотогава,
докато не забелязах
че никой не иска да се отдаде на това.
затова самият аз трябва да се заема с него.

Този пример (6) е от предговора на хрониката, където текстът е изцяло авторски, не се състои от компилация въз основа на чуждо съчинение, евентуално превод от друг език. Тук семантиката на глагола е много близка до б. ‘отдам се + на + название на дейност’ или ‘заловя се, заема се, захвана се + с + название на дейност’ и ч. *dát se + na + название на дейност*, т.е. разликата спрямо изходния глагол е главно словообразователна и синтактична (v + вин. пад. вместо съвремените конструкции с предлог *na/na*). Забележително е обстоятелството, че всички български синоними също са във възвратна форма с участието на акузативната възвратна частица *se*. И тук в непосредствено следващия стих е употребено синонимно средство за изразяване на същата семантика – глаголът *uvázati se + v + Ak.*, който се среща и на други места в хрониката, а и в други старочешки текстове. В нашия старочешки текст двата синонимни глагола са с идентична рекция. Вероятно този стереотип – в непосредствена близост едно с друго да се избягва повторението на една и съща конструкция и да се търсят синонимни средства за изразяване, води началото си още от зараждането на книжовна дейност на чешки език. Съчетанията със съществителни с абстрактно значение, представени от 7 случая в нашия материал, и при *dáti*, подобно на *jmieti*, проявяват тенденция към стереотипно повтаряне, която преминава в устойчиво повторение и проявява тенденция към фразеологична употреба:

- (7) Krásná tělcě smrti dáváchu
přetínajíč jě, s hradu metáchu. 237/45–46
Красивите им тела предаваха на смърт
Посечени ги хвърляха от крепостта.

Последният пример (7) нагледно засвидетелства плавния преход между посесивната и фразеологизираната употреба на глаголите *dáti/dávati*, тъй като фразеологизираното значение се опира върху посесивното и се развива благодарение на увеличената му честота на употреба. Както се вижда, можем да говорим и за известен паралелизъм при стч. *smrti dáti* и стб. да не различънъимъ мѣкамъ прѣдамъ та. Разликата се проявява главно в това, че в чешки за означаване на това значение се използва изходният коренен глагол, докато в старобългарски за тази цел се използва дериватът му с представка *прѣ-*.

- (8) Vlasta jim dá v pití smieru, .
aby tlustosti zbyly
čerstvy a mûdry byly.172/8–10

Власта им нареди умереност в пиенето,
за да се освободят от тлъстините
свежи и умни да бъдат.

Съчетанието с абстрактни съществителни допуска вариативност що се отнася до разширяването с обстоятелства, както в *pití* в (8).

- (9) nebo chceme-li, můžem z sebe knězě dáti
nebo chcemy-li, můžem bez knězě býti.

Pro to nedajmy kniežěciemu plemeni vzníti!“421/10–12

защото ако искаме, можем да излъчим княз помежду си
защото ако искаме можем да живеем без княз
Затова да не даваме княжеският род да избуи!

- (10) Páni Novořě z viery děkovachu

a pod Velezí bliz ves jemu k dědině dachu.423/83–84

Благородниците искрено благодариха на Ховора
и му дадоха село под Велез да му е наследство.

Последните два примера, които трябва да отнесем към фразеологизиралите се, са свързани с изходното посесивно-каузативно значение на ЛСВ₁. В (9) е представена употреба на глагола със значение ‘излъча’, докато в (10) се наблюдава повтарящата се стереотипно формула *dáti k dědině* ‘дам в наследствено владение’, която явно спада към най-ранните фази на формиране на правна терминология и въобще на изразни средства с юридически характер в чешкия език, тъй като се повтаря неколкостранно в ексцерпирания от нас материал. Този тип фразеологизми трябва да се разглеждат като част от възникващата правна терминологична система.

3.2.4.2. Деривати от глагола *dáti*

И при *dáti*, както при *jieti sě*, наблюдаваме деривати с малобройни употреби в сравнение с изходния глагол, които обаче са семантично специализирани и вероятно именно необходимостта от семантична специализация е причината за тяхното възникване и за малкия брой на появите им. От разглеждания тук глагол установихме следните засвидетелствани в ДХр. деривати: *vzdáti* (с 3 употреби в нашия материал) и с по една употреба *dodati*, *podati*, *prodati*, *udati sě*. При тях представките имат в различна степен модифицираща функция.

3.2.4.2.1. *Vzdáti*

При глагола *vzdáti*, доколкото може да се съди от малкия брой употреби, е проявена тенденция за означаване на поздрав (11) или друг тип абстракт-

тен израз на уважение и възхищение (12), въпреки че едната от употребите, които наблюдавахме в (2) от подточка 3.2.4.1., е пълен синоним на изходния коренен глагол, чиято употреба е стилистично, а не семантично обусловена.

(11) kněz český vstúpiv, k kniežatóm zdravie vzda.361/13

чешкият княз като влезе поздравя князете.

(12) Inhed sě jě jeden nehtek viklati.

Vzem jej, jě sě jemu děkovati.

Již tu biechu, všickni bohu chválu vzdachu

a to svaté tělo schovachu.371/101–104

Веднага едно нокътче взе да се клати.

Като го взе, почна да благодари.

Които бяха там, всички въздадоха хвала богу

и прибраха святото тяло.

Представката **v(ъ)z-**, с чиято помощ е образуван, модифицира значението му относително слабо, така че през по-късните периоди от развитието на чешкия език се появява във вариант, подсилен от представката **od(e)-** (*odevzdat*). За слабото семантично въздействие на представката **v(ъ)z-** свидетелства възможността дериватът да бъде употребен в (2) от подточка 3.2.4.1. като близък синоним на коренния глагол. Не е изключено именно необходимостта от формално вариране да е сред причините за възникването му.

3.2.4.2.2. Prodati, dodati

Само с една употреба е засвидетелстван специализираният глагол от ядрото на микрополето на глаголите за търговски операции *prodati*, който е употребен в непосредствено съседство с *dodati*, също спадаш към това микрополе, т.е. и при двата можем да говорим за наличие на трета диференциална сема ‘в замяна на някакви ценности’, която ги класифицира в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле и в ядрото на микрополето на глаголите за търговски операции. Това, както видяхме, ограничава възможностите ни да съдим обективно за семантичната му стойност, тъй като в непосредствено съседство една с друга употребите вероятно са повлияни от стилистични съображения. Освен това такива единични употреби нямат по-широка количествена опора, която да ни ориентира в семантичния потенциал на глагола. Въпреки това можем да предполагаме с относително висока вероятност, че при *prodati* значението е в унисон със съвременното чешко и българско значение, както и със старобългарските употреби, тъй като това специализирано значение е засвидетелствано във всички съвременни славянски езици, както и в историческите им фази на развитие без сериозни семантични отклонения. Поради това няма основания да се съмняваме в неговата семантика.

(13) neb říetko kto tajně milost dobrým užívá.

Ciesářovi své hrabstvo proda.

A když jemu ciesář peněz doda,

jě sě po pustých lesiech túlati

a sličného hradišče hledati.464–465/38–42

защото рядко някой добре се наслаждава на тайна любов.

Той продаде графството си на императора.

А когато императорът му даде парите,

хукна да скита по горите

и да търси подходящо укрепление.

Що се отнася до *dodati* (който освен това е и втори по ред и следователно е под по-силното въздействие на стилистичния фактор), тази единствена употреба не противоречи на съвременното значение на глагола *dodat* ‘доставя’, но е трудно да се съди в каква степен е различен от него, тъй като нямаме опора в други аналогични старочешки употреби в изследвания от нас текст. При него освен за диференциалната сема ‘в замяна на някакви ценности’ може да се мисли и за четвърта ‘физическо пренасяне’, но единствената употреба не дава гаранция, че семният му състав съответства на този при съвременното състояние на чешкия език. Въз основа на единствения контекст значението му по принцип може да се разглежда като близък синоним на коренния глагол.

3.2.4.2.3. Podávati

Единствената употреба на глагола *podávati* (14) не противоречи на съвременното значение на глаголите *podat/podávat*, които и в ДХр., и в съвременния чешки език са само видови корелати, без по-дълбоко семантично различие помежду им. Тук семантичната структура включва посесивна и каузативна сема с трета диференциална за движение при агентивна концептуализация.

(14) Když dívky šípy rozplískachu

oščepón jím jich mlazšie podáváchu.237/27–28

Когато момите си похарчиха стрелите

секири им подаваха техните по-млади.

Очевидно е преобладаването на представата за непосредствено физическо подаване на предмет, която е актуална и в съвременния български език. Следователно тук може да се търси и четвърта диференциална сема ‘пряк контакт’, която заема водеща позиция в семемата. Това нарежда глагола в по-отдалечена част на посесивното семантично поле.

3.2.4.2.4. Udati sě

Значението на възвратния глагол *udati sě* се опира върху значението на възвратната форма на изходния глагол, което го сближава с модалните зна-

чения на *dáti*. В такъв смисъл тук се наблюдава присъствие на модална сема означаваща деонтична модалност. Тя възниква чрез трансформация на изходната посесивна сема в модална, като посесумът започва да се схваща по-разширено като действие, което „се отдава като собственост“ на деятеля. Представата за собствеността постепенно избледнява за сметка на модалността (действието става възможно). Това определя мястото на глагола в периферията на посесивното семантично поле.

(15) *po potoku počě nahoru jíti,*
až sě jemu uđa pod ten hrad podjěti, 465/61–62
тръгна нагоре по потока,
докато му се удаде да стигне под крепостта.

Както показва пример (15), значението ‘удаде ми се, успя да постигна нещо’ е свързано и с формална близост до аналогичната съвременна българска конструкция. Това дава основания да предполагаме значителна общност, а следователно и нейна старинност, която се появява последователно и в комбинация с други глаголи с тенденция към възникване на модални оттенъци като *иска ми се*, *ще ти се (!)*, *яде ми се*, *спи ми се* и т.н.

3.2.4.2.4.1. *Polůčiti sě*

Подобно изненадващо сходство със съвременното българско значение показва единствената употреба в нашия материал и на глагола *polůčiti sě*, който синонимно парадигматично кореспондира с *udati sě*. Семантично различие между двата възниква въз основа на семата ‘съзнателно усилие’, която е представена при *udati sě*, но липсва в единствения в нашия чешки материал от XIV в. пример (16) за употреба на *polůčiti sě*. В такъв смисъл *polůčiti sě* се доближава и до екзистенциалните значения, като продължава да означава промяна на състоянието. Например в (16) представената характеристика на човек (свещец) е оформена с оглед на семейните отношения, където синът се оказва противоположност на баща си.

(16) *Polůči sě svatý ze zlého*
a milostivý z lítého. 398/3–4
Излезе светец от лошия
и милостив от лютия.

Неговата изолираност не дава основания да се твърди категорично, че не са възможни употреби на *polůčiti sě* и с участие на тази сема. Той остава в гранично положение в рамките на посесивното семантично поле, като взаимодейства с екзистенциалното семантично поле.

3.2.4.2.5. *Oddati sě, poddati sě*

Също с възвратна форма се характеризират две изолирани единични употреби на дериватите *oddati sě* и *poddati sě* (17), които не дават достатъч-

но материал за пълно обхващане на семантичния им потенциал. И при двата глагола се наблюдава пасивна концептуализация при наличие на посесивна и каузативна сема, свързани с принадлежност към определена група хора.

- (17) *sedm sě jinochův k nie najlepších odda,*
jimž sě ona v ničemž nepodda. 237/19–20
седем най-добри юноши се присъединиха към нея,
на които тя с нищо не се поддаде.

И в двата случая имаме основания да говорим за изразено модифициращо значение на представките при запазено значение на корена. При *oddati sě* като трета сема може да се изведе ‘преминаване’, докато при *poddati sě* пространственото значение на представката изпъква по-силно и третата диференциална сема би била ‘в подчинено положение’. Може да се предположи, че и двата глагола остават без промяна и са сходни със значението, характерно и за съвременния български и чешки език, но тази хипотеза не може да се смята за доказана, защото се основава само върху сравнението със съвременното състояние, необходимо е проучване на други синхронни паметници от XIV в.

3.2.4.2.5.1. *Dáti sě, otdati sě*

Във възвратна форма е засвидетелстван и коренният глагол, както и неговият дериват *otdati sě*, които оформят напълно различни ЛСВ на изходния глагол, подобно на възвратната форма при ядрения за полето глагол *jímeti*.

- (18) *Po tom dachu sě dievky na rozličné lsti*
pro něž zbychu mužie všie své cti. 210/1–2
После момите се отдадоха на различни хитрости
заради които мъжете съвсем изгубиха честта си.
- (19) *Když dievek na dvě stě na smrt dachu*
jiné sě na běh otdachu. 237/31–32
Когато усмъртиха повече от двеста моми,
другите се обърнаха в бягство.

Значението тук е изцяло ингресивно, т.е. имаме работа със самостоятелен ЛСВ на глагола *dáti sě*, който в съвременния чешки е в системна употреба, особено в общоразговорния език. По своята семантика той развива две самостоятелни значения (ЛСВ) в съвременния чешки език (срв. по-нататък данните за съвременния период). Семантиката на първия се доближава до *jíeti sě*, независимо от това, че двата глагола оформят различни синтактични конструкции. Впрочем, и само при *dáti sě* се наблюдава изразителна семантична разлика в двата синтактични варианта, представени в примери (17) и (18) – *dáti sě + k + дат. пад.* ‘присъединявам се към някого’ (17) срещу *dáti sě + na + вин. пад.* ‘започвам да ...’, като в ролята на винителното допълнение

може да се употреби само съществително със значение ‘действие’ (ч. *dějové substantivum*). Изобщо, за чешкия език може да се каже, че се наблюдава засилено семантично въздействие на възвратността, в резултат на което възникват нови, непосесивни ЛСВ на посесивните глаголи. Освен при *jmieti*, то се наблюдава и при *dáti*, *jieti* и *bráti*, т.е. в резултат на рефлексивизацията възникват семантично самостоятелните ЛСВ *jmieti se*, *jieti se*, *dáti se* и *brati se*, които подлежат на по-нататъшно семантично развитие и могат да излязат извън рамките на посесивното поле.

3.2.4.2.6. Антоним на *dáti* – *zbaviti*

Като важен парадигматичен корелат-антоним на *dáti* разглеждаме глагола *zbaviti*, при който концептуализацията изхожда от положението на посесора и водеща става сема ‘отсъствие’ на посесума от личното пространство на посесора, т.е. посесивната сема е в негация, а позициите на каузативната сема се запазват при прагматичен акцент върху състоянието на първия посесор. При това в старочешкия език семантичната структура може да включва положително или отрицателно въздействие върху посесора.

- (20) *vece jemu: „Tys mě zbavil bratrcě mého,
já tě zbavím života tvého.“*489/3–4

каза му: Ти ме лиши от братлето ми,
аз ще те лиша от живота ти.

- (21) *Že kotel nad ohněm držiechu
a tú službú u dvora slúžiechu,
tehdy jeho kotla zbavi
a svým jej čiešníkem upravi.*576/11–14

И понеже винаги държаха котел на огъня
и изпълняваха тази служба при двора
тогава той го освободи от котела
и го направи свой виночерпец.

- (22) *Ó panie, múdrá, ctná zvieřata,
otkud vám ta rada vzata,
již jste se hanby obránily
a mužie smrti zbavili?*299/29–32

О, благородници, умни, почтени същества,
откъде ви хрумна това,
с което се спасихте от срама
и спасихте мъжете от смъртта?

Това личи особено отчетливо в пример (20), в който и двете употреби се базират върху посесивни (семеини) отношения, означаващи страдание от липсата на посесума, докато в (21) става дума по-скоро за оказване на допълнителна чест от страна на княза, но микроситуацията отразява отсъст-

вието на стария елемент от герба и заместването му с нещо друго. Както показва пример (22), подобни употреби са възможни и в съчетание с *nomina abstracta* (смърт).

3.2.5. Vzieti

Както видяхме, в схемата на Б. Хайне, глаголът *взема* (*take*) е избран за универсален представител на т. нар. акционална схема на посесивността, но в количествено отношение в старочешкия материал, а и в останалите езици и периоди разглеждани тук, *vzieti* отстъпва на своя антоним *dáti*. Той е представен в първата половина на ДХр. с 25 употреби, докато при *dáti* разгледахме 70. Глаголът *vzieti* е и с много по-ограничен обхват на семантичния потенциал – при него преобладават посесивно-каузативните значения, които са засвидетелствани в 19 употреби, а останалите 6 са фразеологизирани (ЛСВ₄).

- (1) Čechové že první u městě biechu
z města nejlepší klejnoty vzěchu.562/51–52
Понеже чехите първи влязоха в града
взеха най-хубавите съкровища от него.
- (2) A když to zděchu,
Tělo svatého Vojtěcha zpodjěchu.
Neb jím dřeve pro to kleti biechu.
Toho se odpověděvše, domův jej vzěchu
a všecky jiné pobrachu svaté.
Tu vzěchu tři dsky pisané, ovšem zlaté 517/19–24
И това като казаха,
Тялото на св. Войтех вдигнаха.
Защото за това беше ги заклел сам той.
Така като отговориха, взеха го у дома си
И взеха всички други светии.
Взеха и три плочи изписани, разбира се златни
- (3) Odtud pěti bratří těla vziechu
a svatého Radima odtud pojěchu.517/9–10
Оттук взеха телата на петимата братя
и свети Радим оттук поеха.

В нашия материал се срещат както случаи на просто отразяване на семемата ‘каузирам себе си да имам’, както в (1), така и обогатяването ѝ с локативна сема, както в (2), където се реализират два случая с допълнителна сема за насоченост на движението. В това отношение *vzieti* проявява склонности сходни с *jmieti* в чешкия език – без други формални различия има способност да изразява както основната семема на съответния глагол, така и нейния вариант, обогатен с локативност/насоченост на движението.

Впрочем, подобни употреби се наблюдават и в съвременния български език (б. *взема някого някъде*), което свидетелства за значителна устойчивост на този тип значение в историята на славянските езици.

И при глагола *vzieti* се натъкваме на същата стилистична особеност, както по-горе при *dáti* – като този път за избягване на повторението на глагола в непосредствено съседство се използват глаголи от словообразователното гнездо на *jieti*, към което спада и самият *vzieti* – *pojěti*, *zpodjěti* – пример (3).

- (4) Neklan dva syny jmieše,
staršiemu Hostivít jmě bieše,
mladší jmě Děpolt jměl,
ten Zličsko za svůj vzal otdiel.299/1–4
Неклан имаше двама сина,
на по-стария името беше Хостивит,
по-младият имаше име Деполт,
Той взе като свой дял Зличко.

Друг синтактичен паралелизъм, свързващ глаголите *jmieti* и *vzieti*, е конструкцията с предлог *za*, представена в пример (4). Тя има паралели и в съвременния български език – *имам някого за някакъв*; *взема някого/нещо за някакъв/някакво*, *в качеството на някой/нещо*. Това обстоятелство още веднъж свидетелства, че парадигматичните връзки, възникнали в рамките на посесивното семантично поле от една страна са старинни, а от друга – надхвърлят рамките на синонимно-антонимните отношения и се реализират и в сферата на синтаксиса, където глаголи от ядрото на семантичното поле са взаимозаменяеми в предикацията.

- (5) Ač je nynie potepem,
věčnú paměť a chválu vezmem. 179/45–46
Ако сега ги бием
вечен спомен и хвала ще вземем.

Тази родственост се проявява и в склонността към образуване на съчетания с абстрактни съществителни, които се отличават с повишена повторителност и в крайна сметка могат да се разглеждат като фразеологизирани в различна степен (5). По-висока степен на фразеологизация измежду съчетанията с участието на глагола *vzieti* показва повтарянето на съставния предикат *radu vzieti*, синонимен на б. *взема от дума*, който разглеждаме заедно с останалите фразеологични единици. И при *vzieti*, както при другите глаголи от ядрото на семантичното поле, те се опират върху изходното посесивно значение на глагола.

3.2.5.1. Синоними на *vzieti – dostati se*

Изненадващо само с 2 примера е засвидетелстван един от частичните омоними на *vzieti – dostati se*, който отразява посесивното взаимоотношение с по-особена концептуализация, в ракурс, страничен за посесора и посесума, отразяващ действието деагентивно, но с оглед позицията на бенефициента при пациентивна концептуализация.

- (6) *Komuž se co nedostanieše,*
ten u druha jako své vezmieše. 106/45–46
Ако за някого нещо не стигнеше,
той вземаше от другарите си като свое.
- (7) *Tak ta pohany čertu se dostasta*
a svatú Lidmilu k bohu poslasta. 336/25–26
Така тези езичници бяха взети (букв. получени) от дявола,
а света Людмила при бога изпратиха.

В (6) глаголят *nedostati se* изразява в деагентивна форма наличието, респ. липсата на нещо, като с възвратната форма се обективизира изказът. При *vzieti*, напротив, концептуализацията отразява гледната точка на посесора и съвпада с тази при разгледаните дотук ядрени за полето *jmieti* и *dáti*. В пример (7) също имаме обективизация на изказа, тъй като става дума за убийците на св. Людмила, които след убийството обективно принадлежат на дявола. Подобни употреби на *dostat se* имат продължение и в съвременната чешка езикова практика извън основното кинетично значение на глагола.

3.2.5.2. *Obdržeti*

Със сходна семантика се отличават и двете употреби на *obdržeti*, които установихме в нашия материал. Семантичната му структура съдържа посесивна и каузативна сема при агентивна концептуализация. Взаимодействието между представката *ob-* и корена *дръж-* може да се разглежда като носител на трета сема ‘с усилие’.

- (8) *Obdržě na Praženěch dva bojě,*
i sěde na Vratislavi, nepřátel se nic nebojě. 251/35–36
Спечели две битки с пражаните
и се настани във Вратислав, без да се бои от врагове.
- (9) *Bratr jeho jě se jemu záviděti*
i myslěše, kako by mohl zemi obdržěti.
Nemoha jemu jinak učiniti škody,
pozva jeho do Boleslavi na hody. 369/1–4
Брат му взе да му завижда
и мислеше как да получи страната.
Като не можа иначе да му навреди,
покани го в Болеслав на пир.

Разглеждането на концептуализацията по този начин обяснява и употребата в (8), където става дума за спечелени две битки, т.е. максимално усилие на посесора с цел получаване на посесума, в случая абстрактна победа с конкретни материални последствия. Текстът на ДХр. не предоставя достатъчно материал, за да твърдим, че това изчерпва цялото лексикално значение на глагола, но парадигматичната му връзка с *dobýti*, *dostati* и *vzieti* е очевидна, както и деагентивната концептуализация на резултата, която продължава със забележителна устойчивост и е актуална и за съвременния чешки език, където и в най-ново време глаголът продължава да е техен синоним, като се е специализирал в административно-правния дискурс. Синтактичната му структура се отличава с агенс-нов посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и първи посесор в мест. пад. с предлог *na* (8), който може и да не се изрази. Различните нюанси, които четирите глагола изразяват, засягат преди всичко представата за активността на новия посесор, която е най-висока при *dobýti*, отслабена при *vzieti* и най-слаба при *obdržeti* и *dostati*. Има основания да смятаме, че в ранната епоха между тях е съществувала конкуренция, като основното стилово неутрално средство е бил най-високо фреквентният глагол *vzieti*. Колкото по-малък е броят на употребите, толкова по-силна е потенциалната експресивност и изразителност на глагола, както и предпоставките за негова по-късна специализация за изразяване на значения с юридически и административен характер.

3.2.5.3. Osobiti

Синонимна парадигматична връзка с *vzieti* показва и единствената употреба на глагола *osobiti* в нашия материал (10). При него местоименият корен *sob-/ceb-* засилва максимално позицията на посесивната сема в смисъл на трайно придобиване на собственост при агентивна концептуализация.

- (10) *Ti sobě osobichu země,*
jak dnes má každá jmě. 98/27–28
 Те си усвоиха страните
 както им са днес имената.

Пример (10) е свързан с легендарната генеалогия на славяните, които заемат определени територии и им дават имената си. Вероятно поради специфичното за земята положение на недвижимост, която не може да се вземе, а тогава и не се е купувала, е използван глаголът *osobiti* като специализирано средство за изразяване на този акт. Изолираната употреба, и то в контекста на първичното овладяване на сегашните територии увеличава неговото патетично звучене.

3.2.6. *Brátí* и дериватите му

Като последен по ред от глаголите в ядрото на посесивното семантично поле се спираме на глагола *brátí*, тъй като в чешкия език той е видов корелат на *vzieti*, като освен посесивната и каузативната сема значението му е разширено със семата ‘повторителност/итеративност на действието’. В нашия материал той е представен със 7 употреби.

- (1) Ale jimž bieše učiniti, netbachu,
jedno že ot něho stříebro brachu.418/11–12
Но каквото трябваше не правеха,
само дето от него сребро вземаха.
- (2) Kde byste řečníky braly,
když byste před knieni stáli?493/31–32
Откъде ще вземете оратори,
когато застанете пред кягинята?

От примерите личи, че наблюдаваните употреби включват както съчетания с названия на материални блага (1), така и човешки отношения (2) и абстрактни същности. Това го нарежда определено в състава на посесивно-каузативните глаголи, макар и с по-малка честота на употреба от останалите членове в ядрото на семантичното поле. Освен посесивните употреби при *brátí* се наблюдават и фразеологизирани с по-широки паралели например в българския език.

3.2.6.1. *Pobratí*

Със значение паралелно на съвременния дистрибутивен чешки глагол *pobrat* е засвидетелстван глаголът *pobratí* ‘вземем по ред’, за който единственият документиран контекст само потвърждава сходството със съвременната семантика: посесивна и каузативна сема с трета диференциална дистрибутивна сема при агентивна концептуализация.

- (3) Toho sě odpověděvše, domóv jej vžěchu
a všecky jiné pobrachu svaté.
Tu vžěchu tři dsky pisané, ovšem zlaté517/22–24
Така като отговориха, взеха го у дома си
И взеха всички други светии.
Взеха и три плочи изписани, разбира се златни

На български това значение няма точно съответствие поради обстоятелството, че в българския език са много ограничени възможностите за изразяване на дистрибутивно значение със средствата на словообразуването и в рамките на една лексикална единица. Това значение обикновено се предава с помощта на лексикални средства ‘взема последователно различни предмети’, а в разговорния език – и чрез натрупване на представки (напр. *изпонаграбиха*, *изпонасядаха*, *изпоцапаха* и под.).

3.2.6.2. Brátí sě

Като самостоятелен ЛСВ₂ трябва да се разглеждат възвратните форми на глагола (*brátí sě*), които в нашия текст не показват никаква семантична близост с невъзвратната му форма, на която току-що се спряхме. Основното значение, представено в нашия материал с 12 употреби на възвратната форма, е като глагол за движение ‘отивам’, който обаче не участва в основната за съвременния език опозиция на глаголите за движение ‘±превозно средство’ (срв. Трифонова 1985: 178–180) и остава извън посесивното семантично поле.

- (4) Tu svého diela přestachu,
druh ot druha pryč sě brachu. – 98/23–24
Тук престанаха с работата си
и се разбягаха един от друг.
- (5) Když dievky ot otcův sě brachu
a na Děvín sě vzebrachu, 172/1–2
Когато момите тръгнаха от бащите си
и отиваха на Девин,
- (6) Mužie jeho rady netbachu,
proti jeho vůli před Děvín sě brachu. 178/25–26
Мъжете не послушаха съвета му,
против волята му отидоха пред Девин.

В съвременния чешки език това значение е запазено в архаичната формула, популярна от народните приказки, *královna se odebrala do svých komnat* ‘кralицата се оттегли в покоите си’. В тази формула обаче системната употреба на св. вид *odebrat se* се е наложила под натиска на системата. В наблюдаваното състояние от XIV в. има основания да се говори все още за запазена неутралност на възвратната форма *brátí sě* към видовата опозиция. Във връзка с това заслужава внимание изолираната употреба на втория глагол от пример (5) *vzebrati sě*, при който представката **vz(e)-** няма модифициращ характер, а служи само за оформяне на видовата опозиция, т.е. можем да говорим за начална фаза на включването и на *brátí sě* във видовите отношения чрез преосмислянето му като представител на несв. вид. При двете римуващи се форми в пример (5) на изходния възвратен глагол и неговия дериват от св. вид има основание да се търси опит за стилистично разнообразяване на формата без особено дълбоко семантично различие. Вероятно и тук оказва въздействие стремежът да не се повтаря в непосредствено съседство форма от същия глагол, а да се разнообрази поне словообразователно.

3.2.6.3. Přibrati sě, vybrati sě

Освен изходния глагол *brátí sě* с изолирани употреби са засвидетелствани и неговите деривати *přibrati sě* и *vybrati sě*, за чиято семантика може да се съди само по единичен контекст, така че няма непоколебим ориентир за това

дали отразеното в текста е единствено възможно за тези глаголи. Важно е да се отбележи, че и двата са във възвратна форма, която обаче не дава основания да изключим евентуални употреби и на двата в невъзвратна форма.

- (7) Ot jitra až do večera
sta Vladislav a boj bera.
Až sě však Styr k němu i přibra,
kněz Vladislav sě k němu vybra.278/3–6

При първия глагол значението на представката **při-** е подчертано модифициращо, а не чисто видово. Контекстът позволява глаголната форма *přibra se* да се схваща със значение сходно с това на съвременното б. *прибера се* (у дома/при някого), т.е. също при пълна загуба на посесивно-итеративното значение и преминаване към семантика на глагол за движение, както при останалите възвратни форми. Това означава, че тук семемата на глагола за движение се обогатява с още една сема ‘трайно/желано местоположение’. При *vybra se* семантиката на единствената употреба може да се разглежда също като сходна с тази на възвратното *bráti se*, т.е. тук отново имаме работа с ЛСВ₂ на лексемата, а значението на представката **у-** освен прехода от несв. към св. вид същевременно я модифицира със своята сема ‘от вътре навън’, оформена в (7) за изразяване на цел.

3.2.6.4. Obrati se, dobrati se

С изолирани единични употреби са представени и още 2 деривата от *bráti se* – *obрати se* и *добрати se*, засвидетелствани в пример (8). При тях комплексът на глагол за движение се обогатява от собственото пространствено значение на представките, като ЛСВ на глагол за движение остава в сила подобно на *bráti se*, т.е. и двата глагола също са извън посесивното семантично поле. При представката **о-** третата сема е ‘обръщане/заобикаляне’, а при **до-** ‘достигане’.

- (8) Pro tu sě řeč mnoho dievek k Vlastě obra
a na šest set sě jich do Děvína dobra.161/22–23
Заради тази реч много моми се обърнаха към Власта
и над шестстотин се добраха до (крепостта) Девин.

При *dobрати se* наблюдаваме изразително сходство със съвременното б. *добера се* (до някъде/някого/нещо), въпреки напълно различното развитие на изходния нерелексивен глагол *бера*. В синтактичната им структура изразително присъства управляващата роля на предлозите – целевият *k* + дат. пад. при *obрати se* и *до* + род. пад. при *dobрати se*.

3.2.6.5. Rozebrati

Освен това с 2 употреби е представен глаголът *rozebrati*, употребен изцяло в съзвучие със значението ‘разчленя, разделя на части’, типично и за

съвременния чешки глагол със същата форма, съответстващо на собствено-то дистрибутивно значение на представката **roz(e)-**. Тук първичната представа за хващане/вземане е силно размита и благодарение на това посесивната сема се трансформира в сема за пряк физически контакт. Това измества глагола от ядрото на посесивното семантично поле към неговата периферия.

- (9) na rožny rozebrachu těsto jako děti
a to do sebe dachu viděti,
že to lakomě jediechu.561/27–29
На шишове разкъсаха тесто като деца
и даваха вид
че ги ядат лакомо.

В конкретния пример (9) се описва чешка военна хитрост, когато за да изплашат обсадените противници, чешките войски правят от тесто детски фигури, пекат ги и ги изяждат с цел да изглеждат по-кръвожадни. Затова тук глаголят на пръв поглед изглежда не съвсем точно употребен, но в действителност отразява адекватно представата за разчленяване, разделяне на части. Както се вижда, тази употреба не е възвратна, но трансформацията на значението под въздействието на представката е сравнима с тази при възвратните форми. В съвременния чешки език семантиката на глагола запазва отчасти връзката с първичното значение, но при водеща роля на семата ‘разчленяване/разделяне на части’: *Lístky na koncert byly rozebrány během jediného dne*. ‘Билетите за концерта се разграбиха за един-единствен ден’. По-близко до значението, засвидетелствано в нашия материал от ДХр., е преносното значение в съвременния чешки език, което се използва като синоним на ‘анализирам’: *Zítra si sedneme a rozebereme to dopodrobna*. ‘Утре ще седнем и ще обсъдим всичко подробно’. Следователно при водеща сема ‘разчленяване, разделяне на части’ са възможни и преносни употреби, които остават извън границите на посесивното семантично поле.

3.2.6.6. Sebrati, sbierati

В групата на дериватите на *bráti* можем да включим и видовата двойка *sebrati/sbierati* ‘събера/събирам’, която обаче в семантично отношение се е отдалечила от изходния глагол и в примерите от нашия материал означава събиране, струпване на хора на едно място:

- (10) Když Styr všechny Pražany sebra,
proti Lučanóm sě vybra.269/1–2
Когато Стир всички пражани събра
срещу лучаните ги прати
(11) I žě sě lidí k sobě sbierati,
chtě lučského kniežstva dobývati.299/11–12

И започна да събира хора при себе си,
Искайки да превземе княжеството на лучаните.

Вероятно причина за това е характерът на текста, защото в другите синхронни срезове, които разглеждаме, се срещат примери за употреба на тези глаголи по отношение и на неодушевен посесум, или по-точно събиране на по-голямо количество от нещо в качеството му на посесум. Но тъй като водеща в семемата на глагола е семата ‘на едно място’, характерна за представката *s-*, а посесивната е второстепенна, можем да говорим за отдалечено от ядрото положение на глаголите *sebrati/sbierati* в рамките на посесивното семантично поле.

(12) K knězi sě tajně věrní sebrachu
a tajně sě před Prahu brachu.438/32–33

При княза тайно се събраха верни хора
и тайно отидоха пред (крепостните стени на) Прага

Възможна е и възвратна употреба на глагола (12), която обаче не е откъсната в семантично отношение от изходния глагол *sebrati*, а зависи изцяло само от референтното значение на израза – наличието и осъществяването на субективна воля у повече от един вършител на глаголното действие.

3.2.7. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

В непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле отново се наблюдават сходства, свързващи българския с чешкия език, както и в ядрото на полето. Освен другото част от разгледаните дотук деривати на ядрените глаголи са разположени в непосредствена близост до ядрото на полето поради водещото положение на посесивната сема, чиито позиции са леко отслабени от намесата на трета сема в структурата на семемата.

На първо място от етимологично несвързаните с ядрото тук може да се посочи глаголът *držieti* и неговата възвратна форма *držieti sě*, където наблюдаваме изразителни сходства със синхронното или много близко по време до ДХр. българско състояние от XIV в., а също и с ранния старобългарски период, който разгледахме по-горе. Той играе важна роля за установяване на общата типологична връзка между посесивността и изразяването на физически контакт (срв. Бенвенист 1974: 211–212).

3.2.7.1. *Držieti, držieti sě*

При тези два глагола и в чешкия материал е изразителна близостта между изразяването на двете значения в чешкия и в българския език от XIV в. И тук чрез първична метафоризация се формира значението ‘управлявам, контролирам’. Общият брой на употребите на глагола *držieti* в нашия материал

е 14, като 6 от тях са възвратни (*držieti sě*), а останалите 8 са в невъзвратна форма (*držieti*). Семантиката на употребите им обаче не показва особени различия, не се наблюдава семантично обособяване въз основа на възвратността, както при *bráti ~ bráti sě*. Отделят се няколко основни значения, като някои от тях могат да се изразяват както с изходната, така и с възвратната форма на глагола. Като първа такава семантична група можем да обособим, както и в среднобългарски, употребите със значение на чисто физически контакт (1), от което вероятно се е развила употребата за осигуряване на обичайно физическо състояние (2), обвързано с конкретна локализация:

- (1) Kněz silně sěčieše,
Jitka věždy jako řepík se jeho držieše. 502/25–26

Князът упорито въртеше меча

Итка винаги здраво се държеше за него.

- (2) Že kotel nad ohněm držiechu
a tú službú u dvora slúžiechu,
tehdy jeho kotla zbavi
a svým jej čiešníkem upraví. 576/11–14

И понеже винаги държаха котел на огъня

и изпълняваха тази служба при двора

тогава той го освободи от котела

и го направи свой виночерпец.

Както се вижда от преводите, и на съвременен български референтно идентичните изрази съдържат същия глагол. Тези сходства дават основание да предположим, че в това значение употребите на *držieti* пазят следи от старо състояние, макар и засвидетелствани само с 3 примера в нашия материал. Освен с тези форми обаче упражняването на власт в даден град или област може да се изразява и с други глаголи, за които имаме всички основания да смятаме, че влизат в синонимни парадигматични отношения с него и следователно също се отнасят към най-близката до ядрото зона на семантичното поле.

3.2.7.2. Към тази група спадат и употребите на възвратния глагол *držieti* за означаване на управление, упражняване на власт, които също съвпадат със среднобългарските и също са количествено слабо представени само с 2 примера, като и двата са в невъзвратна форма (3). Тук комплексът от посесивна и каузативна сема се обогатява с диференциалната ‘публично признаване’, която отличава глагола например от *dobyti* и останалите глаголи от семантичното поле.

- (3) Když Jaromír Hradečsko držieše,
jedno miestce sě jemu líbieše. 553/35–36

Когато Яромир държеше Храдецко,

едно местенце му хареса.

Въпреки малкия брой употреби аналогични на (3), имаме основания да смятаме това значение за старинно благодарение на паралелните употреби в българския материал. Синтактичната структура тук е двуместна, с агенс-посесор и пациен-посесум във вин. пад. Вероятно роля за това играе и тематиката на хрониката, където се разглеждат повече политически борби с преобладаване на съюзнически и вражески действия и позиции, отразени в следващото значение, разгледано в 3.2.7.3., докато само ‘управлявам, властвам’ е по-слабо представено. В това направление се развива богатата синонимия, която достига до възникване на цяло самостоятелно микрополе. Поради своята тематика и стремежа на автора да представи пълна история на чешкия народ ДХр. представя най-много материал в това отношение от всички анализирани тук текстове.

3.2.7.3. При глагола *držieti* + *s* + твор. пад е застъпено и значението ‘съюзник съм с някого’, което излиза в по-отдалечената от ядрото зона на посесивното семантично поле и в реализацията на което участват както невъзвратните, така и възвратните форми на глагола. Както се вижда, то е сигнализирано от различна синтактична конструкция. Тук особено ярко е представен постепенният преход между изходните (посесивни, или показващи определена физическа близост) и фразеологизирани му значения:

- (4) Kněz v tom lesie dva lovcě jmíeše,
jeden Hřivec, druhý Novora slovieše.
Hřivec s Vršovci držíeše
Novora hospodě věren bieše.421/31–34
Князът имаше двама ловци в тази гора,
единият се казваше Хрживец, а другият Ховора.
Хрживец държеше с Вършовския род
Ховора беше верен на господаря си.

В пример (4) наблюдаваме характерната за ДХр. формула, изразяваща политически съюз *držieti* + *s* + твор. пад., в която се проявява концептуализация от гледната точка на посесума, доколкото в тази функция участва съществително, означаващо лице. Поради развитата се тук метафоризация на значението на глагола, изразяващо физически контакт, можем да отнесем установените 4 случая към фразеологичните.

3.2.7.4. При глагола *držieti* с най-много – 6 употреби – е засвидетелствано в ДХр. значението ‘придържам се към нещо’. При него отново се наблюдава посесивна и каузативна сема с трета диференциална ‘съзнателно’ и при пациентивна концептуализация. Следователно и при този вид употреби се запазва положението в непосредствена близост до ядрото на полето.

- (5) To račte všichni věděti,
žeť sě já chci té držěti.
Ale nalezneš-li kde co jinak než tuto mluveno,
věz, žeť to jest mů volí neproměněno, 84/38–41

Да знаете всички,
че към нея искам да се придържам.
Но ако намериш нещо различно от казаното тук,
знай, че то не е променено по моя воля,

Този оттенък в значението на ЛСВ₁ предполага в ролята на посесума да участват както абстрактни принципи или дори конкретен текст (5), така и извършване на определена дейност (8), (9) или спазване на обичаи (6), (7).

- (6) Jeden obyčej zlý jmějichu,
že manželstva nedržichu.
Tehdy ijedna žena mužem jista nebieše
a jeden muž žen mnoho jmějiese. 106/47–50

Един лош обичай имаха,
че не спазваха закона на брака.
Тогава никоя жена на беше сигурна в мъжа си
и един мъж имаше много жени.

- (7) Minu let velmi mnoho,
že sě držichu ten lid obyčeje toho. 106/59–60

Много години минаха
и народът все се придържаше към този обичай.

- (8) Nebo tomu za právo chtichu,
aby takéž dievka zemi vládla
a mužie držieli by sě rádla. 161/5–7

Защото искаха такова право,
че мома да владее страната,
а мъжете да си гледат ралото.

- (9) Držte sě šlechetenství svého
dobývajte sobě jména dobrého 179/41–42

Придържайте се към благородството си
печелете си добро име.

Количественото превъзходство на този род употреби показва експанзията на глагола *držeti (sě)* към нови значения, разположени в отдалечени части на посесивното семантично поле, развило се вероятно на базата на значението ‘управлявам, контролирам’, или дори извън него.

3.2.7.5. Микрополе на глаголите за назоваване на упражняване на власт

В нашия материал от ДХр. може да се обособи самостоятелно микрополе с такава семантика поради увеличения брой на властовите глаголи в текста на хрониката и въз основа на трета диференциална сема ‘с публично съгласие/признаване’. Тя присъства в няколко глагола с различна етимология и значение синонимно на разгледаното тук в подточка 3.2.7.2. значение на *držieti*.

3.2.7.5.1. Kralovati

Като синоним на *držieti* със значение ‘управлявам, властвам’ с 1 употреба е засвидетелстван отименният глагол *kralovati* ‘царувам’, при който към посесивната и каузативната сема се добавя диференциалната ‘публично признат за крал’. Ситуираме го в близост до ядрото на посесивното семантично поле, тъй като управлението предполага отношение подобно на собственическото.

- (10) Každý kralije přáteli svými,
a ijeden múdry neradí sě s cizími! 129/23–24

Всеки царува чрез приятелите си,
никой умен не се съветва с чуждите!

Неговата форма и употребите, засвидетелствани и от други паметници, показват, че той е специализирано новообразуване, свързано с възникването на кралската институция като форма на международно признаване и е формирано след оформянето на метатезираната форма *král* след края на VIII в. Паралелно вървят и неспециализираните му употреби за означаване изобщо на властови отношения както в (10).

3.2.7.5.2. Vlásti

Друг глагол, който влиза в парадигматични отношения с *držěti*, но в по-голяма степен проявява специализация като властови глагол, е *vlásti*, застъпен в нашия материал със 7 употреби, съдържащи сходна семема, както предходния, но с водещо положение на диференциалната сема ‘налагам волята си’, опиращо се върху значението на корена *vlast-*.

- (11) Ale bude-li nad vámi cizozemec vlásti,
ne moci bude váš jazyk dlúho tráti. 129/19–20

Но ако над вас властва чуждоземец,
вашият народ няма да може да трае дълго.

При него се наблюдава специализация на значението без отклонения, които биха могли да дадат основания да говорим за многозначност. Синтактичната структура тук е своеобразна, пациенсът-посесум е оформен като обстоятелство в твор. пад. с предлог *nad*, а не както е традиционно в безпредложен вин. пад.

3.2.7.5.3. Kázati

В нашия материал е представен с 1 употреба и глаголят *kázati*, който кореспондира с *držieti* в рамките на значението ‘управление на страна или селище’ (*Když ste nerodili o dievce tbáti, /bude vás můj rod železnú metlú kázati.*). При него можем да говорим за допълнителна четвърта сема ‘тиранично, с насилие’. Поради нейното водещо положение в рамките на семемата глаголят попада в зоната отдалечена от ядрото на посесивното семантично поле. Съвременното чешко значение на глагола ‘държа проповед’ не е засвидетелствано в нашия текст и стои извън границите на разглежданото семантично поле.

3.2.7.5.4. Oprávěti

В групата на глаголите, означаващи изпълнението на властови функции, с 4 употреби е представен и глаголят *oprávěti*, чието значение се доближава до това на б. *оправям, управлявам*. Той може да се разглежда като периферен за посесивното семантично поле, доколкото управлението е свързано с посесивността в най-широк смисъл, но при този глагол водещо положение придобива семата ‘устройство, насочване’ и това отслабва позициите на посесивната сема.

- (12) *Když sě kmetie potázachu*
a jiej to za právo dáchu,
aby svého syna chovala
a dotud zemi opravovala,^{342/5–8}
Когато старейшините обсъдиха
и ѝ дадоха това право,
да възпитава сина си
и да управлява страната дотогава,
(13) *Vecě: „Matko, sedi na svém věně,*
ke mněť slušie země opravenie!“
I jě sě země oprávěti
a domy božie káza otvářěti ^{342/25–26}
Каза: Майко, стой в своята зестра,
на мен се пада управлението на страната!
И започна да управлява страната
и божии храмове нареди да се откриват

В ограничения брой негови употреби не се наблюдават отклонения от тази семантика, а семантичната му структура е класическа, с агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад.

3.2.7.5.5. Postúpiti

По-особено положение сред глаголите, свързани с управление и власт, заема засвидетелстваният с 2 употреби в нашия материал глагол *postúpiti* ‘преотстъпя’, чиято семема ‘доброволно каузирам някого да поеме властта от мен’

съдържа посесивна сема, която вероятно трябва да се разглежда като свидетелство за начална фаза на специализация. Етимологията на корена от основния глагол за движение осигурява представата за каузиране на преминаване на посесум от първи към втори посесор. Другите две съставлящи на семемата са каузативната сема + семата ‘доброволност’. В пример (14) става дума за предаване/признаване на правото на чешкия княз да управлява страната. В съвременния чешки език глаголят е специализиран в административно-правния дискурс за означаване предаването на документи или собственост, докато в материала от ДХр. става дума изключително за властови позиции.

- (14) Král pozvav kněže českého
před císařě, postúpi jemu králevství svého. 317/40–50
Кралят покани чешкия княз
пред императора, преотстъпи му своето кралство.
- (15) Strachkvasovi mnichu biskupstva postúpiti chtieše,
ale Strachkvas nerodieše. 398/23–24
Искаше да преотстъпи на монаха Страхквас епископството
но Страхквас нехаше.

Възникващата синтактична структура е триместна, с агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и бенефициент-втори посесор в дат. пад. Семантичните групи на съществителните, които могат да заемат позицията на посесума, са ограничени до названия на области, селища или обществени длъжности.

3.2.7.5.6. Други деривати на *držeti*

С единични употреби са засвидетелствани още 3 деривата от изходния глагол *držeti* – *sdržeti* (16), *přidržeti* и *obdržeti* (17), чиято семантика остава много близка до тази на изходния глагол:

- (16) Byste vy byly k nám vieru sdržiely,
ot nás byste nevěru neohledaly.
Že ste vy směly v nevěrný plášťek sě odieti,
popřejte jeho nám i jiným také pojmiati. “237/7–10
Ако вие бяхте сдържали думата си към нас
нямаше да дочакате изневяра от нас.
Но щом посмяхте да облечете дрехата на измамата,
позволете и на нас същото.
- (17) Šestého z sebe, totiž Barnaba, poslachu
řkúc: „Ktož sě toho přidrží,
boha u přiezni neobdrží. 455/27–29
Изпратиха шестия измежду тях, Барнаба
казвайки: Който държи на това,
няма да получи милост от бога.

При тях отново можем да говорим за преход към фразеологизация, тъй като съчетанията с абстрактни съществителни проявяват такава склонност. За това свидетелстват и преводите на български на примери (16) и (17). В посочените 3 случая обаче изолираните употреби не позволяват да говорим за увеличена фреквентност на отбелязаните изрази, така че основание за фразеологизираното тълкуване ни дава преди всичко съчетаемостта с абстрактни съществителни. В това отношение на помощ идва и самият корен *držieti*, който и в други съчетания и в по-късните периоди участва в подобни ФЕ, така че може да се смята, че тази семантика е част от неговия семантичен потенциал.

3.2.8. Микрополе на глаголите за търговски операции

Както видяхме, специализацията на глаголите за търговски операции е засвидетелствана още от най-ранните етапи на книжнината, което показва ранното им отделяне в самостоятелна група, много преди началото на писмения период в културата на славянските народи. Те вероятно образуват самостоятелно микрополе в рамките на семантичното поле на посесивността още от праисторическия период. Чешкият материал, който анализираме, не прави изключение. Въпреки че тематично те не попадат в основното русло на разказа в ДХр., присъствието им в системата на ранните паметници на чешкия език ги показва като негова неотменна част. В тази група от семантична гледна точка спадат на първо място ядрените за микрополето *kúpiti/kupovati* и *prodati/prodávati*, които поради етимологията им разгледахме в групата на дериватите от глагола *dáti* (в подточка 3.2.4.2.2.).

3.2.8.1. *Kúpiti, kupovati*

Само с една употреба е представен в първата половина на ДХр. глаголът *kúpiti*, чието специализирано значение обаче не подлежи на съмнение. То се потвърждава и от двете употреби на неговия несвършен вид корелат, който не показва други семантични различия с изходния *kúpiti*, освен видовата разлика. Тяхната семема ‘каузирам себе си да имам нещо в замяна на някакви ценности’ не се променя със смяната на глаголният вид.

- (6) Boleslav slepý dva syny jmieše,
Oldřich stařejší, mladší Jaromír slovieše.
Tehdy Oldřich u ciesaře dvoříeše,
ale Mezka mnoho zlata jmieše,
Oldřicha u ciesaře kúpi,
pro to na ciesaře veštek lid vzúpi.418/3–8

Болеслав Слепи имаше двама сина,
Олдржих беше по-старият, по-младият Яромир се казваше.
Тогава Олдржих служеше при двора на императора,
но Мешко много злато имаше,

купи Олдржих от императора,
за което цял народ възропта срещу императора.

Неговото значение се потвърждава еднозначно от деловите паметници, доколкото са запазени за онзи ранен период, но в хрониката условията за неговата употреба са минимални. Семантичната структура е ядрена за микрополето и включва посесивна и каузативна сема при агентивна концептуализация и трета диференциална сема ‘в замяна на някакви ценности’.

- (7) a bych mohl tuto úlehl zoráti,
viec by bylo nelže v Čechách chleba oráči kupovati.139/19–20
да можех тази угар да изора
нямаше да е възможно в Чехия орач хляб да купува.
- (8) Boží čest v zemi plodieše,
kupujě pohanské děti krstieše.342/31–32
Божията слава в страната увеличаваше,
купуваше езически деца и ги кръщаваше.

Както се вижда, в триместната синтактична структура в ролята на посесум при тях може да участва както материален предмет (7), така и човек (6), (8). Концептуализацията от гледна точка на втория посесор обикновено изисква той да бъде изразен, докато първият посесор често се елидира.

3.2.8.2. *Platiti* и дериватите му

Глаголите за търговски операции са представени в ДХр. с малък брой употреби, но сред тях се откроява етимологичното гнездо на глагола *platiti*, който се свързва с различни представки, най-често с модифициращо значение. Изключение прави представката **za-**, с чиято помощ се образува чисто видов корелат *zaplatiti* на изходния глагол – състояние, което е запазено и в съвременния чешки език. Индивидуално всеки от глаголите е употребен по веднъж:

- (1) Tehdy kněz Břecislav
vráti knězi polskému Vratislav,
aby jemu léta každého
platil osm set stříbra čistého.544/3–6
Тогава княз Бржецислав
писа на полския княз Вратислав
всяка година
да му плаща осемстотин чисто сребро.
- (2) „Nevyplatímy toho jedniem vlasem.
Pravduť je mluvil člověk taký.118–119/35–36
„Няма да платим за това дори с косъм.
Верно каза човекът.

- (3) Zaplatíš mi, svému hrdině,
dada Postoloprty k dědině.“287/41–42
На мен, своя герой, ще платиш,
като ми дадеш Постолопърти в наследство.“
- (4) Znamenavši svatá knieni,
co jiej zlá nevěsta mieni,
jě sě k smrti připravěti,
prvé sirotkóm služby poplatiti.336/9–12
Като разбра светата княгиня
какво е замислила нейната зла снаха,
взе да се готви за смъртта,
най-напред на сираците службите да плати.
- (5) řka: „Bratr, toť bych mohl otplatiti.
Ale toliko mi je můj tvořec mil,
žeť bych tvé krve pro veš svět neprolil.“370/42–44
казвайки: „Братко, мога да ти се отплатя.
Но на мен създателят ми е достатъчно мил,
та и за целия свят твоята кръв не бих пролял.

Ранната семантична специализация при тях не подлежи на съмнение, но същевременно нашите примери документират изразената монолитност на етимологичното гнездо, което не проявява признаци на разпадане, за разлика напр. от етимологичното гнездо на *jieti*. При дериватите на *platiti* модифициращата роля на представките само се надгражда над стабилното изходно значение ‘предаване на ценности/материални блага срещу друг еквивалент’, което не се нарушава дори при метафорична употреба на глагола.

3.2.8.3. Ztraviti

Само с една употреба е представен в нашия материал глаголят *ztraviti* със значение ‘похарча’, различно от съвременните чешки значения. Семемата му може да бъде дефинирана като ‘съзнателно каузирам себе си да нямам определени финансови средства’ и в анализирания от нас текст употребата е свързана с обещание да не се жалят средства за съмишленичките. Семантичната структура включва посесивна сема в негация, каузативна сема и трета диференциална ‘съзнателно, без колебание’.

- (9) A bude-li z vás která jata,
já z jmám pln sklep libušina zlata
a to vám za jisto praví,
že pro vás jednu všecko ztráví.179/73–76
А ако хванят някоя от вас,
аз имам пълна изба злато от Либуше,
казвам ви със сигурност,
че ще го похарча за всяка една от вас.

Парадигматичните му взаимоотношения са най-близки с глагола *platiti*, както и с *dáti* и *kúpiti*. Синтактичната структура е триместна, включва агенс-посесор, пациенс-посесум във вин. пад. (название на пари или материални средства) и бенефициент във вин. пад. с предлог *pro*.

3.2.9. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

От тази семантична група, също формираща самостоятелно микрополе в рамките на посесивното семантично поле, разположено в непосредствена близост до ядрото, с изолирани единични употреби са представени глаголите *krásti* и *pleniti*.

- (1) Súdce nejmějiechu,
nebo sobě nekradiechu. 106/53–54
Съдия си нямаха,
защото не се крадяха помежду си.
- (2) Když sě dievky dobře svyku
a na koních jezdit obyku,
jechu sě země pleniti
a všě mužě pořád bíti. 178/1–4
Когато момите добре се обучиха
и свикнаха да яздят коне,
взеха да плячкосват страната
и всички мъже постоянно на бият.

И двата спадат към ранната праславянска лексика и показват забележително формално и семантично сходство с наблюдаваното състояние в старобългарския период. И при двата глагола можем да говорим за ранна специализация на значението, където присъства семата ‘против волята на посесора’. Диференциацията между двата се осигурява от още една допълнителна сема, която за *krásti* е ‘незабелязано, тайно’, докато за *pleniti* е ‘с насилие’. Въпреки увеличението брой семи в семемата, трябва да смятаме и двата глагола за близки до ядрото на семантичното поле, тъй като специализацията им за изразяване на определен тип промяна в посесивните отношения засяга пряко тяхната същност.

3.2.9.1. Unésti

Единствената употреба в нашия материал на глагола *unésti*, чието значение съответства напълно на съвр. ч. *unést* ‘отвлека’ също се отнася към микрополето за посегателство върху чужда собственост, доколкото отношенията между хора също се изразяват със средствата на посесивността. Тук също присъства диференциалната сема ‘против волята на посесора’, която може да бъде и във вариант ‘против волята на посесума’. Присъщата

на корена кинетична сема показва и пряка връзка със семантичното поле на глаголите за движение.

- (7) *Potom ciešařovnu unese*
a na svůj hrad tajně ji *vznese*.465/51–54
След това отвлече императрицата
и тайно я качи в своята крепост.

При него значението е същинско посесивно-каузативно във връзка с човешки отношения, но поради недостиг на изходен материал не можем да твърдим убедено, че е изключена и друга употреба. И двата глагола-дери-вати на *něsti* от (7) са с модифициращи представки, но докато *uněsti* определено се отнася към посесивното семантично поле, към микрополето за посегателство върху чужда собственост, *vzněsti* е по-близък семантично до семантиката на движението, характерна за изходния глагол, модифицирана със семата ‘в посока нагоре’, характерна за представката **v(ъ)z-**.

3.2.10. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

В групата на глаголите отдалечени от ядрото на полето включваме онези от тях, при които водещото положение на посесивната сема не засяга всички употреби, което отслабва позициите ѝ и води до изместване в по-далечната зона на посесивното семантично поле. Понякога принадлежността им към него се определя въз основа на парадигматичните връзки, които възникват между разгледаните дотук ядрени и близки до ядрото глаголи, които невинни са конверсивни или симетрични що се отнася до броя на съставлящите семи в семемата.

3.2.10.1. *Zraditi*

Като парадигматичен корелат на глагола *držieti* може да се разглежда еднократно засвидетелстваният глагол *zraditi* със значение в съвременния чешки ‘предам, извърша предателство’. Тази употреба в (1) е интересна с това, че в по-обобщения дискурс всъщност не става дума за същинско предателство, а за военна хитрост, която да послужи за превземане на крепостта Девин. Следователно тук трябва да се търси по-скоро значението ‘превзема’, като в семемата прозира първичното значение на *rada* ‘идея, мисъл, хитрост’, така че като съставлящи семи могат да се определят посесивна, каузативна и трета диференциална ‘с хитрост’ при агентивна концептуализация. Това определя мястото му в отдалечената от ядрото зона на посесивното семантично поле.

- (1) *Chciť Děvín zraditi*.“
I je sě jeho učiti,

kako jím jest k tomu příti.210/23–25

Защото искам да превзема Девин.

И взе да го учи

как да постигнат това.

За разлика от българския, където подобна семантика се изразява с помощта на деривати от глагола *дам* (*издам, предам*), в чешки етимологията е от именната основа на заемката от немски *rada* ‘идея; съвет’ и кореспондира с фразеологични употреби на съществителното от типа *míti/vzíeti/naléztí radu* (пример (12) от 3.2.1.3.). Този тип ФЕ е засвидетелстван в ДХр. паралелно с разглеждания тук глагол и е трудно да се предложи хипотеза кое е първичното образуване – именният или глаголният предикат. По-вероятно е *míti/vzíeti/naléztí radu* да е изходна база за създаването на глагола, тъй като ФЕ е с по-широка семантика ‘има идея, хрумне ми’, докато при глагола тя се стеснява до действие в ущърб на някого, т.е. има основания да говорим за специализация.

3.2.10.2. Dosahnúti

Като парадигматично свързана с глагола *držieti* можем да разглеждаме единствената употреба на глагола *dosahnúti* ‘достигна, хвана’ в нашия материал. Общото между двата глагола е семата ‘непосредствен контакт’, както при *držieti*, която допълва комплекса от посесивна и каузативна сема и се носи от коренната морфема. Концептуализацията е агентивна.

- (2) Mnich dosáh mečě sědacieho,
přetie soku ščit i samého.316/35–36

Монахът като хвана оставения меч

посече на врага си щита и него самия.

Изолираната единствена употреба не дава възможност да се съди за пълния му семантичен обхват, но тъй като пряко кореспондира със съвременното значение на глагола *dosáhnout* в чешкия език, доста вероятно е сходно с него значение да датира още от XIV в. Въпреки формалното съвпадение със съвременния глагол може да се търси известна функционално-семантична трансформация, тъй като формата от XIV в. означава само пряк контакт, докато в съвременното значение присъства семата ‘преодоляване на дистанция/препятствие’, която липсва в началния период, или поне в нашия пример (2). Вероятно това се дължи на собственото значение на корена *sah-*, при който изпъква посягането като физическо действие, едва по-късно трансформирано в достигане в по-обобщен смисъл. Интересна особеност е и запазената до най-ново време форма на посесума в род. пад. като специфично управление на глагола.

3.2.10.3. Глаголи с корен *sta-*, *ostati*

В отдалечената зона на посесивното семантично поле дефинираме глаголите, при които посесивната сема не е водеща за семемата и посесивно значение може да възникне под въздействието на дискурсните условия, но извън контекст обикновено те не се осъзнават като посесивни. В нашия материал от ДХр. такива са глаголите с корен *sta-*, изразяващи посесивна сема, като най-често посесумът е остатък след изразходване на част от него. При възникването на посесивна сема в употребите на глаголи от корен *sta-* настъпва трансформация на първичното значение на корена ‘изправено положение в пространството’ в значението ‘статичност/запазване на местоположение’. С 4 примера в нашия материал е представен глаголът *ostati*, като и в четирите можем да говорим за водещо положение на тази сема, свързана по-скоро с екзистенциалното значение на ЛСВ₂ в (3), (4). В синтактичната структура единствената позиция за актант е агенсът, така че вместо отношение между посесор и посесум се означава наличие, но посесивността се имплицира от дискурса.

- (3) Jeden ještě dobrý ostal bieše,
ten sobě Ctírad jmě mějieše.218/1–2
Още един добър (воин) беше останал,
името му беше Цтирад.
- (4) Pro to mně a tobie sluší se býti
a nedajmy lidu u boj jíti.
A kterýž mezi náma ostane,
ten v óbojím kněžství knězem bude.351/20–26
Затова на мен и теб се полага да се биеш
и да не даваме народът в бой да влиза.
Който от нас двамата остане,
той ще бъде княз на двете княжества.
- (5) Jěda přeč, Sderad vecě: „Strach mě jest otjěti,
ostalí sú tuto sami děti.“595/45–46
Като тръгваше, Сдерад каза: Страх ме е да замина,
тук са останали само дечурлига.

Взаимоотношение между посесор и посесум може да възникне при не-одушевен агенс на глагола *ostati*, заемайки от съществителни със значение на материални ценности или пари. При изразяване на човешки отношения подобна сема се проявява в (5), като посесивната сема е второстепенна в структурата на семемата, така че глаголът остава в периферията на посесивното семантично поле.

3.2.10.4. Ostaviti

С 2 употреби е засвидетелстван и каузативният корелат на *ostati* – *ostaviti*, при който наличието на притежателна сема е по-силно изразено благодарение на каузативността. Тук се наблюдава комплексът от посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална изпъква аблативната сема ‘прекръстване на контакт’ при агентивна концептуализация на семемата.

- (6) Svázánu ostavichu ji na lesě.218/13

Вързана я оставиха в гората.

- (7) Po něm Spytihněv přijíje stolec otcě svého.

Ten nebieše života silného,

umřě za věka mladého,

ostavi knězem Vratislava, bratra svého.328/2–5

След него Спитихнев пое трона на баща си.

Той нямаше добро здраве,

умря в млада възраст,

остави за княз Вратислав, брат си.

Като водещо оценяваме положението на семата, означаваща физическо отдалечаване и това определя мястото на глагола в отдалечената от ядрото зона на семантичното поле на притежанието. Пример (4) също може да се разглежда като същинско прекръстване на посесивно отношение (между хора) при глагола *ostati*. Това показва, че посесивната сема не е задължително обвързана с каузативността, но се подкрепя от нея. За общата семантика решаваща и при двата глагола остава оценката на дискурсните условия, като посесивност все пак възниква по-често при каузативния глагол.

3.2.10.5. Nalézti

Общо с 6 употреби е засвидетелстван в нашия материал глаголът *nalézti*, който проявява парадигматична причинно-следствена връзка с *hledati*. Три от шестте употреби са фразеологизирани, тъй като се повтарят в практически идентична форма на различни места в хрониката. Останалите 3 причисляваме към посесивното семантично поле, доколкото като прояви на самостоятелен ЛСВ₁ включват посесивната сема в своята структура. Като цяло семемата включва комплекса от посесивна и каузативна сема с агентивна концептуализация, а като трета диференциална може да се говори за пространствена сема в най-широк абстрактен смисъл.

- (8) Nalez kroniku u kněžě starého u Bolesalvi,

ta všeccky jiné oslavi, 83/26–28

Намерих хроника при стар свещеник в Болеслав

тя е по-славна от всички други.

- (9) To račte všichni věděti,

žeť sě já chci té držěti.

Ale nalezneš-li kde co jinak než tuto mluveno,
věz, žeť to jest mů volí neproměněno, 84/38–41

Да знаете всички,
че към нея искам да се придържам.

Но ако намериш нещо различно от казаното тук,
знай, че то не е променено по моя воля,

И в трите примера от нашия материал семемата включва като четвърта и екзистенциална сема. В това отношение глаголят *naléztí* може да се разглежда като общ между посесивното и екзистенциалното семантично поле, тъй като в зависимост от дискурсните условия водеща може да бъде екзистенциалната или посесивната сема в неговата структура и това означава преминаване от посесивното към екзистенциалното семантично поле или обратно. В такъв смисъл той кореспондира и с ядрения *jmieti*, който присъства в ядрото както на посесивното, така и на екзистенциалното семантично поле. Поради водещото положение на екзистенциалната сема в част от употребите го определяме в отдалечената от ядрото зона на семантичното поле на притежанието.

3.2.10.6. *Tratiti, ztratiti*

Със 7 употреби в нашия материал е представена видовата двойка *tratiti/ztratiti*, като 3 от тях са фразеологични. Антонимни парадигматични отношения свързват видовата двойка с *naléztí*, а чрез него и с *hledati*. Тук семемата ‘каузиран съм да нямам’ може да съдържа освен комплекса от посесивна и каузативна сема, още и семата ‘неволно’, както в пример (1), но това не е задължително – в примери (2) и (3) са засвидетелствани употреби със значение на съзнателно приета или очаквана загуба.

- (1) Neb jejie písari nevelmi sú snažni byli,
proto sú mnoho opustili,
jedno o svém kraji a jiného málo mluviece
a mnoho rozličného opustiece
a tiem pravý sled tratiece. 83/21–25
Защото нейните писачи не са били много старателни,
затова много неща са пропускали,
главно за своя край, а друго малко казват
и много различни неща изпускат
с което губят върнатата последователност (от събития).
- (2) Ztratě obec neufaj do hřada,
bez obcě dobude tebe všeliká sváda.
Ale já vám své škody nedám zlým užiti,
chci vám beze lsti raditi. 129/9–12

Ако загубиш селото, не се надявай на палата,
 без селото ще те превземе всяка свада.
 Но аз няма да допусна да понесете лоши щети заради мен
 искам искрено да ви посъветвам.

- (3) řka: „Nedaj sě jim s ciesařem snieti!
Ztratiš-li co, nedámť v ničemž škody jmieti.526/21–22
 казвайки: Не им позволявай да се съберат с императора!
 Ако загубиш нещо, няма да допусна да търпиш щети.
- (4) mnoho dievek pohanichu
 a za pravým mírem cti je zbavichu.
 Ty inhed sílu a udatství ztratichu
 a hanbú se víc do Děvína nevrátichu.233/10–15
 много моми посрамирах
 и в името на истинския мир ги обезчестиха.
 А те веднага изгубиха силата и смелостта си
 и от срам повече не се върнаха в Девин.

С тези два основни варианта на семемата глаголят е запазен в чешкия език до наше време и благодарение на това има българско преводно съответствие *губя/загубя*. Синтактичната структура, която възниква при него, е двуместна, с агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад.

3.2.10.7. Деривати от глагола *dělit*

В далечната зона на посесивното семантично поле са разположени засвидетелстваните в нашия материал немногобройни деривати от глагола *dělit*, при които водеща е семата ‘диференцирам, разчленявам’ от изходния корен *děl-*, докато посесивната е на второ място в семемата им, а различните варианти, оформени с помощта на представки, имат специализирани функции. От тях *rozdělit* е засвидетелстван с 3 употреби, а *otdělit* – с 2, като и двата случая са в рамките на етимологична фигура с *rozdělit*.

- (5) Ten synoma zemi rozděli
 za života jě otděli.
 Lučsko da Vladislavovi,
 české kněžstvo Uněslavovi.247/7–10
 Той раздели страната на синовете си
 приживе ги отдели.
 Земята на Лучаните даде на Владислав,
 а чешкото княжество на Унеслав.
- (6) Sto tisícov stříbra jim hřiven rozděli
 a tak bratří ot sebe otděli.553/31–32
 Сто хиляди сребърни гривни им раздели
 и така отдели братята един от друг.

Модифициращата трета сема при *roz-* е дистрибутивна, докато при *ot-* е аблативна, но близостта между двата глагола като цяло е засвидетелствана и от синтагматичното им съседство в нашите примери (5) и (6). Дискурсните условия на всички употреби са свързани с описанието на отношения във връзка с разпределение на наследство, но малкият брой примери, с които разполагаме, не дават достатъчно основания да твърдим, че те изчерпват изцяло специализиращата се семантика на глаголите.

3.2.10.8. Глаголи с корен *pust-*

Немногобройни, но изключително разнообразни са петте употреби в ДХр. на глагола *pustiti*. Първите две са свързани с растеж на дърво, което пуска клони, като в (1) е използван дериват с представка *vy-*, но общата контекстуална семантика при префигирания и непрефигирания глагол (2) не имплицира никакви особени различия. В такъв смисъл може да се говори за чисто видова функция на представката.

- (1) *že otka vypustila z sebe pět pramenův
a z nich pokvetů pět ořechův.* 147/39–40
че остенът пусна пет филиза
и от тях цъфнаха пет ореха
- (2) *Páté vzeťve velmi krásně
a pustí svůj plod jasně.* 149/17–18
Петият разцъфтя много хубаво
и ясно пусна плодовете си.

Семантичната структура при *pustiti/vypustiti* включва посесивна и каузативна сема с агентивна концептуализация и трета диференциална сема ‘от вътре навън’, характеризираща както корена *pust-*, така и представката *vy-*.

Втората група употреби (3) и (4) са свързани с отстраняването на претрада, която ограничава свободата на движение, независимо дали отвътре навън (3) или обратно (4).

- (3) *I počě prositi
by jeho ráčili pustiti.* 465/65–66
И започна да се моли
да се съгласят да го пуснат.
- (4) *Hostě na hrad pustista
a jakž mohúce najlépe uctista.* 465/69–70
Пуснаха госта в крепостта
и му оказаха най-големи почести.

Както се вижда, тук се реализира различна семема, съдържаща като трета диференциална семата ‘отстраняване на препятствие/пречка’, така че нейната позиция е в периферията на семантичното поле. Посесивната сема

присъства тук, доколкото отстраняването на препятствие позволява установяването на отношения между хора.

Само пример (5) може да се разглежда като съдържащ семата ‘от разстояние’, която оценихме като водеща в българския материал от ранните периоди. В такъв смисъл може да се говори за отдалечаване от състоянието, наблюдавано в старобългарския и в среднобългарския текст в разглеждания тук емпиричен материал. Този процес се наблюдава в български за по-късните етапи от развитието му, когато това значение също отпада.

- (5) řka: „Když ciesař k dvoru pozóve tebe,
pust’ oheň za míli okolo sebe.“503/61–62
казвайки: Когато императорът те покани в двора
пусни огньовете на миля около себе си.

За сметка на това първите 2 значения пряко кореспондират със съвременните български значения на глагола. Налага се изводът, че в петте употреби на глагола *pustiti* в ДХр. се реализират три различни семема с различна трета диференциална сема.

3.2.10.9. Otpustiti

С 2 примера е представен дериватът *otpusiti*, в който функцията на представката е засилено модифицираща и глаголът излиза в периферията на посесивното семантично поле, оформяйки значението ‘прощавам, опрощавам’ (6).

- (6) s tiem sě počě kněz raditi,
kako by mohl Lučan bez bojě zbýti,
řka: „Lépe jest jim nětco otpusiti
než sě s nimi zavražditi.260/14–17
с него започна да се съветва князът,
как може без бой да се отърве от лучаните,
казвайки: По-добре нещо да им се опрости
отколкото да се избиваме с тях.

Семантичната структура включва посесивна сема в негация, каузативна сема и аблативната сема, носена от представката *ot-*. Концептуализацията е агентивна.

- (7) „Otpustíš-li mi, hřěšíš,
tepa dobře k bohu mě stěžíš.“455/14–15
Ако ми опростиш нещо, грешиш,
като ме биеш старателно, при бог ме изпрашаш.

От това значение се формира и християнският термин ч. *odpuštění hříchů* ‘опрощение на греховете’, който в съвременния чешки е единствената конфесионална формула с това значение. Със същия глагол се образува и друга дискурсна формула за учтивост при искане на извинение: *Prosím odpíšte mi to!*

3.2.11. Глаголи периферни и гранични за посесивното семантично поле

В периферията на семантичното поле на притежанието определяме глаголите, при които посесивната сема взаимодейства с други семи, няма водеща функция в семемата или възниква само в дискурсно обусловени употреби, съществуващи паралелно с други основни семантични компоненти. Тук спадат и посесивните употреби на глаголи от взаимодействащите с посесивното семантично поле глаголи за движение или глаголи съдържащи модална сема.

3.2.11.1. Глаголи за движение с посесивен семантичен потенциал

От глаголите за движение и в трите изследвани езика най-изразена склонност да развиват посесивна сема проявяват каузативите, където посесивната сема възниква в определени дискурсни условия в тясно взаимодействие с каузативната. В ДХр. тук спада на първо място двойката *nésti/nositi* и дериватите им.

3.2.11.1.1. *Nésti, nositi*

Общо с 4 употреби са засвидетелствани глаголите *nésti* и *nositi*, чиято парадигматична връзка на глагол за едократно продължаващо (*nésti*) и за многократно извършвано действие (*nositi*) датира още от епохата преди възникването на видовата корелация. Както и в съвременния чешки език, те и двата са от несв. вид. Семантика, за изразяване на посесивност, възниква при тях, доколкото човек, природна сила или обстоятелство може да носи нещо, схващано като посесум, на обект, схващан като посесор. В такъв смисъл тук възникват посесивна и каузативна сема, които са в пряка връзка с водещата кинетична сема при агентивна концептуализация.

- (1) I nese hlavu knězi do Prahy,
mině by nesl jemu koláč drahý.286/25–26
И понесе главата на княза в Прага,
мислейки, че му носи скъп сладкиш.
- (2) Ti k dědině Vratislav mají,
ti sě po krásném ščítě znají.
Nosiet' v zlatě dvě fíjolniej orlici,
knězi Vladislavovi rodiči.300/39–42
Те имат в наследствено владение Вратислав,
познават се по хубавия герб.
Защото носят на златен фон два виолетови орела,
роднините на княз Владислав.

Като посесивни можем да разглеждаме двете употреби от пример (1), докато при (2) се наблюдава по-скоро кореспонденция със съвр. ч. *nosit = mít na sobě*, въпреки че носенето на определен символ в герба се различава

от носенето на облекло, но може да се говори за известна общност. Извън посесивното семантично поле са употребите, където водеща е семата за физическо преместване на предмет, както в (3):

- (3) *Žaltář pod paží vešdy nosieše
a své komorníky žaltáři zučil bieše.*343/39–40
Винаги носеше псалтир под мишница
и беше научил на псалтира своите придворни.

В синтактично отношение посесивният ЛСВ₁ създава позиции освен за субект в им. пад., също и за обект във вин. пад. и за бенефициент в дат. пад. (1), докато наблюдаваният в (2) и (3) обект във вин. пад. не може еднозначно да се определи като посесивен, при него е от значение главно собствената семантика на съответното име или именна група.

3.2.11.1.2. Přinéstí, snéstí

Към същото етимологично гнездо и с доста сходна семантика са употребени и глаголите *přinéstí* (с 2 употреби) и *snéstí* (с 1 употреба). В примери (4) и (5) и двата глагола са с конкретно значение за движение, без възникване на посесивна сема, но при употреба на наименования на материални ценности в ролята на пациенс при тях може да възникне посесивна сема.

- (4) *Vypímy tu čieši na čest Michalu svatému,
aby naše duše přinesl k králevství nebeskému,*“369/19–20
Да изпием тази чаша в чест на св. Михаил,
да отнесе нашите души в царството небесно,
(5) *Ta zákon svatého Benedichta do Čech přinese
a k svatému Jiří mnoho panen snese.*398/13–14
Тя донесе в Чехия регулата на св. Бенедикт
и събра много девици в „Св. Георги“.

И двата глагола са от свършен вид, деривати на *néstí*, като функцията на представката и при двата е модифицираща – *při-* е тясно свързана с деиктичното значение ‘придвижване към субекта на речта’, а *s-* изразява събиране на различни обекти на едно място. И двата примера (4) и (5) са с духовна тематика, но има основания да смятаме, че употребите им са били възможни и с конкретно-предметно значение, тъй като то е широко застъпено както в други паметници, така и в съвременния чешки език.

3.2.11.1.3. Dohoditi

Синонимна парадигматична връзка свързва единичната употреба на глагола *dohoditi* в ДХр. с *néstí* и неговите деривати (6). Тук семантичната структура е съставена от посесивна и каузативна сема при водещо положение на кинетичната сема и агентивна концептуализация.

- (6) Kněz v svéj zemi po nenáhlu vše uchodi,
má mi zlob právě toho dohodi.489/15–16
Князът в страната си внезапно всичко разби,
моята злоба ми докара това.

В съвременния чешки глаголт е експресивен и се използва за означаване на връзка, осигуряваща някаква придобивка, най-често търговска или работна (ч. *dohodili mu výnosnou práci*), но пример (6) показва, че в старочешката епоха тази специализация още не е била настъпила – тук става дума за нещастие, причинено от собствената злонамереност на княза, т.е. значението е полюсно противоположно на съвременното. Отново наблюдаваме каузативен глагол за движение като част от посесивното семантично поле.

3.2.11.1.4. Vrátiťi, vrátiti sě

Глаголт *vrátiti*, както и възвратната му форма *vrátiti sě*, нареждаме в периферията на посесивното семантично поле, тъй като при него водеща в рамките на семемата е семата ‘обратно, на първоначалното място’, свързана с основната кинетична сема, така че посесивна сема възниква обикновено при неодушевен посесум и при подходящи дискурсни условия. От 6 установени случая в нашия материал такива са само три:

- (7) I vrátichu knězi stříebro opět
a tu osta bratruov pět.455/30–31
И върнаха на княза среброто пак,
а петимата братя останаха тук,
(8) Tehdy kněz Břecislav
vráti knězi polskému Vratislav,
aby jemu léta každého
platil osm set stříebra čistého.544/3–6
И тогава княз Бржецислав
върна на полския княз Вратислав (писмо),
да му плаща всяка година
осемстотин чисто сребро.

В пример (7) дискурсните условия еднозначно говорят, че става дума за връщане на материални блага – петимата братя-отшелници връщат на княза златото, което им е изпратил, докато в (8) става въпрос за връщане на съобщение за размера на васалния данък, който иска чешкият княз Бржетислав от своя васал Вратислав.

При останалите 3 случая употребата е непосесивна – при възвратната форма става дума за завръщане в прекия физически смисъл, което, както в пример (9), не може да бъде отнесено към семантичното поле на посесивността. Изобщо и тук възвратността води до съществена семантична диференциация в сравнение с изходния невъзвратен глагол.

- (9) Pohřiechu král boj ztrati
a žalostivě sě do Velehrada vráti.316/9–10
Кралят бе напълно разбит
и с жалби се върна във Велехрад.

Този тип употреби дават основание да говорим за тези глаголи като за периферни за посесивното семантично поле и преходни към други семантични полета, в случая – към това на глаголите за движение.

3.2.11.1.5. Poslati

Глаголът *poslati* може да съдържа посесивна сема, ако се употребява в съчетание със съществителни, назоваващи материални и нематериални същности в ролята на посесум. В неговата семантична структура водеща позиция принципно заема дистантната сема ‘от разстояние’, на която се подчинява евентуално възникващата посесивна сема. В нашия материал от ДХр. обаче той е засвидетелстван само в съчетания с названия на хора, така че можем да го разглеждаме като граничен за посесивното семантично поле.

- (10) Barnaba s stříbrem poslali biechu.
Zlodějje na ně přijidechu,
a když koli v chyšky vnidechu,
jěchu sě stříbra hledati.455/33–36
Барнаба бяха изпратили със среброто.
Крадци дойдоха при тях
и щом влязоха в колибката,
взеха да търсят сребро.
- (11) Ot Míšně posla král syna svého
Břecislava na kněžě saského
a s ním múdrého pana Sderada.594/25–27
От Майсен кралят беше изпратил сина си
Бржецислав срещу саксонския княз,
а с него мъдрият господин Сдерад.

От всичките му 5 употреби в нашия материал само в пример (10) може да се говори за частично обозначаване на посесивност, и то на базата на по-широкия контекст, от който става ясно, че Барнаба е изпратен, за да върне търсеното сребро на собственика му – княза.

3.2.11.1.6. Otjíti

Глаголът *otjíti* в основното си значение като глагол за движение няма връзка с посесивното семантично поле. Изолираната му единична употреба в нашия материал показва наличието на посесивно-каузативен комплекс с агентивна концептуализация, с акцент върху отстранения посесум. Той е подчинен на водещата кинетична сема, модифицирана с аблативното значение на представка *ot-*.

- (12) Tehdy ciesař, Jitčín otec, snide,
s jehož smrtí mnoho Čechův čtí otjide.517/39–40
Тогава императорът, бащата на Итка, почина,
а с неговата смърт и от много чехи честта си отиде.

В пример (12) с него лишаването от почести е представено обективизирано и показва неочаквана кореспонденция с б. *отида си* и българската ФЕ *отиде, та се не видя*. Както личи и от материала от Тр. и Ман., в среднобългарските паметници глаголът *отида*, както и в съвременната българска езикова практика, може да бъде употребен с аблативно значение, също както в пример (12), почерпан от нашия материал в ДХр.

3.2.11.1.7. *Vyvézti, odvézti*

С подобна семантика, за означаване на отделяне, лишаване от нещо, са използвани в нашия материал още два глагола за движение, развиващи въз основа на дискурсните условия нова посесивна сема (в негация) и също засвидетелствани с изолирани единични употреби:

- (13) Z Polsky sto vozův zvonův vyvezu
a jiných klejnotův odtud mnoho odvezu.517/29–30
От Полша сто коли камбани (месинг) изкара
и други съкровища много откара.

Глаголите *vyvézti* и *odvézti* са деривати от другия основен глагол за движение, включващ семата ‘използване на превозно средство’. Двете модифициращи представки изразително показват отделяне и извозване на назования пациенс-посесум и в този смисъл цялостното значение на глаголите трябва да бъде отнесено към посесивното семантично поле, тъй като те изразяват посесивно-каузативни отношения. Доминирането на кинетичната сема определя периферното им положение в полето.

3.2.11.2. Модални глаголи с посесивен потенциал

Като модални тук разглеждаме всички глаголи, в чиято семема може да възникне модална сема, независимо от това дали се включват в основния морфологичен клас на модалните глаголи. За целта на проучването е важно присъствието на отношение на необходимост, възможност или желание, което да се свързва с потенциална посесивност.

3.2.11.2.1. *Žádati*

Синонимна парадигматична връзка свързва глаголите *hledati* ‘желая, търся’ и *žádati* ‘искам, стремя се’ (представен с 3 примера в нашия материал), които образуват ядрото на група глаголи с модална сема и посесивен семантичен потенциал.

- (1) A dotad sem toho žádal,
donidž sem toho nezbádal,

že sě v to nikte nechce odati.83/13–15

И търсих дотогава,
докато не забелязах
че никой не иска да се отдаде на това.

- (2) Ty sú jměly s ciesařem Ctyřem svádu,
ty šlechetně sú toho ciesaře pobily
a jemše sú jej ve krvi utopily
řkúc: krve jsi žádal, krev že pí
a více na světě lidí nebi! 179/52–56
Те се бяха скарали с император Цтир,
те благородно бяха го победили
и като го хванали, в кръв го удавили
като казали: кръв искаше, сега кръв пий
и повече на света хора не бий!

- (3) po poslu jě sě knězi Radislavovi mluviti:
„Kterýž cti a užitka žádá,
tomu sě slušie bíti, to má rada.
Pro to mně a tobie slušie sě bíti
a nedajmy lidu u boj jíti.351/20–24
по пратеник предаде на княз Радислав думите:
Който желае чест и полза,
той трябва да се бие, това е моето предложение.
Затова на мен и теб се полага да се бием
и да не даваме народът да влиза в бой.

Семемата им ‘полагам усилия да каузирам себе си/някого да има’ при двата глагола практически съвпада, но докато при *hledati* тя е доминирана от семата ‘полагам усилия’, при *žádati* водеща остава семата, означаваща желание, докато семата ‘полагам усилия’ е по-скоро следствие от нея и остава само като фон, без отчетлива импликация. Тук посесивно-каузативният комплекс се схваща като бъдещо състояние, което е обект на волунтативна модалност. Интересно е обстоятелството, че в съвременния чешки глаголът *žádati* е специализиран в рамките на административно-правния дискурс със семантика ‘подавам заявление, искам, изисквам, настоявам’, за разлика от *chci*, който е основен и е универсално стилистично неутрално средство за изразяване на волунтативна модалност.

3.2.11.2.2. Hledati

С 8 употреби в първата половина от текста на ДХр. е засвидетелстван глаголът *hledati* ‘стремя се, пожелавам’, при който не се наблюдава многозначност, т.е. всички примери носят волунтативна модалност, свързана с воля и усилия за придобиване на нещо, реализирани както с валентна позиция за

пряк обект в род. пад (4), така и с названия на човешки взаимоотношения (5) или абстрактни отношения (6). Примерите в ДХр. не носят типичното за съвременния чешки значение ‘търся’ в непосредствения ситуативен житейски смисъл, но това не означава, че в онзи момент то не е съществувало.

- (4) Pravý jest blázen, jenž ji jmá za múdrost.
Hledajě kněz český cizieho oběda,
I potka jej jeho bieda.414/13–15
Истински безумец е който я смята за мъдрост.
Чешкият княз искаше да вземе чуждия обед,
а сам се натъкна на нещастие.
- (5) Právě skotsky přebýváchu,
na každý večer nového manželstva hledáchu.106/51–52
Направо скотски живееха
за всяка нощ нов брак си търсеха.
- (6) Pojmeť sobě lid jazyka svého
a bude vždy hledati vašeho zlého.
Na váš lid hledati bude viny
a svým rozdělí vaše dědiny. 129/23–28
Ще вземе хора от своя народ
и винаги ще гледа да ви навреди.
Ще търси вината винаги у вашия народ
а на своите ще раздели вашето наследство.

Във всички примери се наблюдава семема ‘полагам усилия да каузирам себе си/някого да има’ със съставлящи посесивна, каузативна и модална (волунтативна) сема. Това нарежда глагола в групата на модалните глаголи от периферията на посесивното семантично поле.

3.2.11.2.3. Prositi

Към периферията на семантичното поле на притежанието отнасяме и глагола *prositi* ‘моля; прося’, който допуска водеща роля на посесивната сема в значителна част от употребите си (7), най-вече когато в ролята на посесум е конкретна материална или духовна ценност.

- (7) Kněz, to uslyšav, sě zapole.
A jakž brzo by po stole
prosi krsta Bořivoj ot Svatopluka krále, ot moravského
a Mutudějě arcibiskupa velehradského.308/15–18
Князът, като чу, се амбицира.
И веднага щом свърши гощавката
Борживой помоли за кръщение Сватоплук, моравския крал
и Методий велеградския архиепископ.

- (8) Kněz jeden tu bieše,
ten s velikým pláčem prosieše,
aby jemu svého těla ráčil uděliti.
Slíbi, že jemu chce tiem nábožnějie slúžiti.371/97–100

Тук имаше един княз,
той с много плач се молеше
да благоволи да му предостави тялото си.
Обеща, че с това иска по-набожно да му служи.

Като водеща в изходния случай обаче трябва да схващаме молитвената сема (9), както и в пример (8), където намесата на втори глагол в подчиненото изречение показва лесния преход между двете значения – в рамките на посесивното семантично поле и извън него.

- (9) poslav k nim posla věrného,
da jim sto hřiven stříbra čistého,
aby jim své chudoby zbyli
a zaň snažně boha prosili.455/18–21
като изпрати при тях верен пратеник,
даде им сто гривни чисто сребро,
с него да се освободят от бедността си
и усилено да молят бога за него.

От общо четирите употреби на глагола в нашия материал в 2 водеща е посесивната сема, докато в другите 2 – молитвената, особено ясно изразена в (9). Това го причислява към групата на модалните глаголи.

3.2.11.2.4. Slíbiti

Към същата група може да бъде отнесен и засвидетелстваният с 3 употреби в нашия материал перформативен глагол *slíbiti* ‘обещая’, със семантична структура от посесивна, каузативна и модална сема, при която посесивната сема също може да стане водеща въз основа на дискурсните условия, като решаваща за нейната позиция остава собствената семантика на името или именната група в ролята на посесум (10), (11). Възможни са и съчетания с глаголи в двучленни предикати, където отново решаваща е лексикалната семантика на втория глагол.

- (10) Ta pozva Tumna a Komoně
slíbi jíma stříbro a koně,
aby ji Lidmily zbavili
a tajně ji zadávali.328/31–34
Тя извика Тумна и Комон
обеща им сребро и коне,
да я отърват от Людмила
и тайно да я удушат.

- (11) *jedny křesťanské děti*
všicku tu řeč dachu jěj věděti,
co Drahomíř umluvila,
*coli sta ta dva slíbila.*336/5–8
 едни християнски деца
 ѝ казаха всичко това,
 което Драхомира беше казала,
 каквото са обещали онези двамата.

Извън конкретен дискурс обаче посесивната сема изглежда второстепенна и може да не се реализира. Затова глаголът *slíbíti* се разглежда като периферен за посесивното семантично поле заедно с останалите глаголи с модална сема.

3.2.11.2.5. *Uvázati se*

Към групата на модалните глаголи в периферията на посесивното семантично поле може да бъде причислен и глаголът *uvázati se* ‘заема се, обвързва се’, чиято поява е количествено ограничена – свежда се общо до 6 употреби с пациентивна концептуализация от гледна точка на посесума (тип *принадлеж*). В неговата семантична структура водеща е отново модалната сема, присъстват още посесивна и каузативна сема.

- (12) *A dotad sem toho žádal,*
donidž sem toho nezbádal,
že se v to nikte nechce otdati.
Proto sě sám v to musím uvázati 83/13–16
 И търсих дотогава,
 докато не забелязах
 че никой не иска да се отдаде на това.
 затова самият аз трябва да се заема с него.
- (13) *Neklan v Lučsko sě uváza*
*a na kněžě Vladislavovu čeled' vztáza.*286/1–2
 Неклан се обвърза с Лучанско
 и се обърна към наследниците на княз Владислав.

Особено показателна е употребата на синонимни глаголи в (12) – пример, почерпан от предговора на хрониката, единственото място, където авторството е изразено открито и индивидуализирано и няма основания да се очаква, че изразните средства са повлияни от конкретен антиграф, който може да бъде и на чужд език. Тук ярко изпъква синонимията между *otdati se* и *uvázati se*, засвидетелстваща етимологично връзката с ядрото на посесивното семантично поле. Макар и разположен в периферията, глаголът *uvázati se* документира от една страна родството с *vázati* ‘връзвам, свързвам’, а от

друга – изразяването на мотивиран личен ангажимент, носен от синонима *otdati se*, като и двата носят концептуализация от гледна точка на посесума.

В пример (13) намираме и свидетелство за връзката на глагола *uvázati se* с управлението и упражняването на власт, аналогично на разгледания по-горе *držieti*. Кореспонденцията с него е извън рамките на ядрото на семантичното поле, като разликата между двата се реализира предимно с оглед на концептуализацията. Докато *držieti* изразява властовата позиция от гледна точка на посесора като управник, при *uvázati se* на преден план изпъква ролята на управника като посесум, отдаден на определена функция.

(14) A když se Kojata s múdřejšími potáza
v kněže Jaromírovu se řech uváza.581/9–10

А когато Коята се посъветва с по-мъдрите
съобрази се с думите на княз Яромир.

От пример (14) ясно личи възможността на *uvázati se* да изрази не само управление на дадена област или конкретна работа, но и напътствия или наставления, дадени от определена личност, т.е. волутативната модалност се откъсва от конкретното действие и проявява отношение и към глаголите за ментални дейности (*verba dicendi, sentiendi, cogitandi*). Прави впечатление, че при глаголите с модална сема изобщо присъства главно волунтативната модалност.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Хрониката на т.нар. Далимил

Разгледаният дотук езиков материал, почерпан от ДХр., показва значителни сходства със среднобългарските глаголи от посесивното семантично поле, особено що се отнася до неговото ядро. Разликите между чешкия и българския език от XIV в. са предимно количествени и засягат не толкова състава на глаголите в полето, колкото степента на експанзивно развитие, което показват.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
1. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. jmieti, jmievati, pojmieti	-	-	-	-	-	агентивна
jmieti sě	-	-	-	-	-	-
užívati	-	-	-	-	-	-
2. Разширено ядро:						
dáti, dávati	+	-	-	-	-	агентивна
vzdáti	+	-	-	-	-	агентивна
dodati	+	-	+	-	‘място’	агентивна
podávati	+	-	+	-	-	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
oddati sě, poddati sě	+	-	+	-	-	пациентивна
zbaviti	+ негация	-	-	-	-	агентивна
dáti sě, odati sě	+	-	-	-	‘дейност’	пациентивна
vzeti	+	-	-/+	-	-	агентивна
dostati sě	+	-	-	-	-	пациентивна
obdržieti	+	-	+	-	-	агентивна
osobiti	+	-	-	-	-	агентивна
bráti	+	-	-	-	-	агентивна
pobрати	+	-	-	-	дистриб.	агентивна
bráti sě, přibrati sě, vybrati sě, obrati sě, dobрати sě	-	-	-	-	движение	-
rozebrati	+	-	-	-	‘на части’	агентивна
sebrati, sbierati	+	-	+	-	‘на едно място’	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
přijěti, přijímati; otjěti	+	± ‘добро- волно’	-	-	-	агентивна
jieti, pojěti	+	-	+	-	‘контакт’	агентивна
dojieti	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна
zbýti, zbývati	+ негация	-	-	-	-	агентивна
dobýti, dobývati	+	-	-	-	‘с усилие’	агентивна
držieti, držieti sě	+	-	-	-	-	агентивна
1. Упражняване на власт					‘публично’	агентивна
držieti	+	-	-	-	„	агентивна
kralovati	+	-	-	-	„	агентивна
vlásti	+	-	-	-	„	агентивна
kázati	+	-	-	-	„	агентивна
oprávěti	+	-	-	-	„	агентивна
postúpiti	+	-	-	-	„	агентивна
sdržieti, přidržěti	+	-	+	-	-	агентивна
jěti sě	+	-	+	-	грамат.	-
2. Търговски операции					‘замяна’	
kúpiti	+	-	-	-	„	агентивна
prodati	+	-	-	-	„	агентивна
platiti	+	-	-	-	„	агентивна
zajieti	+	-	-	-	„ ‘временно’	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
krásti	+	-	-	-	„	агентивна
pleniti	+	-	-	-	„	агентивна
uněsti	+	-	+	-	„ ‘човек’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
zraditi	+	-	-	-	‘с хитрост’	агентивна
dosahnúti	+	-	+(-)	-	-	агентивна

ostaviti	+	-	+ негативна	-	-	агентивна
ostati	-	-	+ негативна	+	-	агентивна
naléztí	+	-	-	-	‘пространств.’	агентивна
dělití, oddělití, rozdělití	+	-	-	-	‘на части’	агентивна
pustiti, vypustiti	+	-	+	-	‘от вътре’	агентивна
otpustiti	+	-	-	-	‘съзнателно’	агентивна
tratiti, ztratiti	+	-	-	+	‘неволно’	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
néstí, nositi	+	-	+	-	-	агентивна
otjítí	-	-	+	+ негация	‘натам’	агентивна
přinéstí, snéstí	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
vyvéztí, odvéztí	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
dohoditi	+	-	+	-	‘цел’	агентивна
vyněti	+	-	+	-	‘отвътре’	агентивна
vrátiti, vrátiti se	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
poslati	+	-	+	-	дистантна	агентивна
zpodjěti	+	-	+	-	‘нагоре’	агентивна
2. Модални						
žádati, hledati	+	+	-	-	-	агентивна
udati se, polúčiti se	+	+	-	-	-	агентивна
prositi	+	+	-	-	-	агентивна
slíbiti	+	+	-	-	-	агентивна
uvázati se	+	-	-	-	-	пациентивна

Таб. 5. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Хрониката на т. нар. Далимил

Състоянието в ядрото на посесивното семантично поле в чешкия език от XIV в., който е начален исторически период за него, съответства на предполагаемото праславянско състояние, както и на това в съвременния чешки език. Важна особеност на чешкия език е ранната експанзия на ядрения глагол *jmjeti*, чиито функции и употреби още в ранната фаза от развитието на чешката книжна проявяват тенденцията да създават словообразователни деривати и да изразяват нови значения в сравнение с двата други езика, които разглеждаме. В голяма степен това се отнася и до глагола *dáti*, както и до възвратните форми на голяма част от глаголите от посесивното семантично поле. Има всички основания да се предполага, че това развитие отразява още тенденциите от предписмения период.

Забележителна монолитност проявяват някои специализирани глаголи, които и в среднобългарски, и в чешки имат сходни употреби, предимно

от микрополетата на глаголите за посегателство върху чужда собственост (*krásti, pleniti*) и на глаголите за движение с посесивна употреба (*přiněsti, odvézti*). При глаголите за движение това явно се дължи на сродяването на представата за придобиване на собственост с тази за преместване в пространството, а при глаголите за посегателство върху чужда собственост специализираните значения явно са възникнали в ранен период, който за славянските езици е предписмен и не позволява да се фиксира определен момент във времето.

3.3. Руски език – Пътуване през три морета на Афанасий Никитин и Сказание за Дракула воевода

Като източник на езиков материал за руския език от XIV в. използваме два текста: 1. Хождение за три моря на Афанасий Никитин (Хожд.), смятано за един от най-автентично руските паметници на епохата от XIV – XV в. (срв. Дмитриев 1990: 5), писан от пътешественик, отбелязвал за себе си личните си впечатления, без текстологична връзка нито с Кирило-Методиевски текстове, нито с антиграфи от други автори и други езици; 2. Сказание о Дракуле воеводе (Драк.), смятано за един от първите същински художествени текстове, писани на руски език в последната четвърт на XV в. и отразяващ устно битувачи разкази за Дракула, също първично записвани и обработени от автора, без текстологична връзка с писмени текстове, оформен единствено въз основа на образованието на книжовника. И двата текста не са обемни – Хожд. обхваща 12 страници, а Драк. – 5 страници от изданието на Дмитриев (1990). И двата са относително разнообразни по тематика – освен пътуването и изобщо придвижването на търговеца Афанасий Никитин Хожд. е свързано с различни препятствия и перипетии, на които се натъква при пътуването си, а освен това съдържа, макар и не твърде подробни, описания на страните, през които минава, на външния вид и обичаите на хората, с които се среща по пътя си. Затова можем да очакваме, че в него са засвидетелствани основните глаголи от интересуващото ни семантично поле. Сказанието за Дракула пък разказва различни анекдотични истории от биографията на влашкия воевода, показващи различни страни от неговия непостоянен характер – необикновената жестокост, но и своеобразната му принципност и несъмнена пълководческа дарба. Разнообразието от случки също предполага и многообразие на изразните средства за предаването им. Тъй като и двата текста са относително кратки, използваме и двата предвид на това, че те се допълват взаимно, като представят два индивидуални идиолекта на руския език, въпреки разликата във времето от около един век, която ги дели.

3.3.1. Ядро на посесивното семантично поле

От глаголите, които определихме като ядро на посесивното семантично поле в съвременните три славянски езика, в Хожд. са представени основните за руския език – *дати*, *взяти* и *у*-конструкцията, но липсва идентификаторът на полето *иметь*. В Драк. обаче той е представен относително добре, показвайки основни особености на употребите му, известни и от по-късните периоди от развоя на руския език, като в същото време *у*-конструкцията там се употребява само с локативно, но не и с посесивно значение. Показателно е например обстоятелството, че преводът на Хожд. на съвременен руски език, публикуван в Христоматията по литература на древна Рус от Л. А. Дмитриев (1990: 258–271) използва глагола *иметь*, за разлика от оригинала.

Въпреки малкия обем на анализирания текстове, в тях са представени, макар и с малък брой употреби, и съществителните, паралелни на интересувашите ни глаголи, сред които ранното означаване на имущество – *имение*. Сред тях се открояват тези от Драк., както в (1), където обаче е трудно да се определи дали става дума за богатство изобщо, или за поземлен имот, както в съвременния руски език:

- (1) Дракула же велми почести поклисаря оного, и показа ему все свое имение, и рече ему: (Драк. 237)

Освен *имение* (1) са засвидетелствани и съществителните с корен *да-* (5), *тат-* (2), (3), (4) и *разбой-* (2):

- (2) И толико ненавида во своей земли зла, яко хто учинит кое зло, татбу или разбой, или кую лжу или неправду, той никако не будет жив. (Драк. 237)
- (3) И повеле по всему граду искати татя, глаголя: „Аще не обрящется татъ, то весь град погублю.“ (Драк. 238)
- (4) Тогда же приведоша и татя оного и съ златом. (Драк. 238)
- (5) Царь же поклисаря посла к нему да ему дасть дань. (Драк. 237)

Както се вижда, само коренът *тат-* е представен с 3 употреби, като словообразователните варианти са отделени с диференцираща семантика – чистият корен остава с функцията на *poimen agentis*, докато абстрактното съществително, означаващо ‘кражба’, е образувано с наставка *-б-а*. При малкия обем на целия текст единичните употреби могат да се смятат за системни, при положение че същите лексеми се срещат и в текстове от другите синхронни срезове, на които се спираме.

3.3.1.1. Имети

При ядрения за посесивното семантично поле глагол *имети* са застъпени няколко от съвременните значения. На първо място сред тях е същинското посесивно значение, представено с 2 от общо 8 употреби на глагола (6) в Драк.:

- (6) Аще ль велики болярин, иль священник, иль инок, иль просты, аще и велико богатство имел бы кто, не может искупитись от смерти, и толико грозен бысть. (Драк. 237)

Освен това с 3 употреби са представени отношенията между хора (7), (8):

- (7) и въпроси его: „Имаши ли жену?“ Он же отвеща: „Имам, государю.“ (Драк. 239)

- (8) Он же, собрав, елико имеаше у себе войска и удари на турков нощию и множество избил их. (Драк. 237)

а с други 3 – фразеологизираните употреби на глагола, възникнали от съчетания с абстрактни съществителни (9).

- (9) Таков обычай имеаше Дракула: отколе ему приходяше посол от царя или от короля неизящен и не умеаше против кознем кто отвещати, то на кол его всаждаше, глаголя: (Драк. 239)

Както показват примерите, семантичната разлика между притежаването на материални блага и човешките отношения, както и абстрактните качества, и в руския език не диференцират средствата си за изразяване и се реализират в нашия материал с изходната квазипреходна конструкция, където обектът (посесумът) е в безпредложен вин. пад. И отново съчетанията с абстрактни съществителни проявяват склонност към фразеологизация.

3.3.1.2. Глаголи, етимологично сродни с *имети*

В разгледания от нас руски материал са представени всички глаголи, които определихме като етимологично сродни с *имети*: *имати*, *поимати*, *емати* и *взяти*, като последния разглеждаме самостоятелно поради важната му роля като част от ядрото на посесивното семантично поле. Освен него значителна семантична диференциация показват и глаголите *приятти*, *приимати*, *въсприяти*, *пояти* със сходна етимология, които по тази причина също разглеждаме самостоятелно. За руския език можем да приемем, че също е в сила казаното за български и чешки относно разпадането на етимологичното гнездо на *яти* (<ѣти), което дава основание неговите членове да се смятат за отделни глаголи и да се анализират самостоятелно.

- (10) А мамоны ходят нощи, да имают куры, а живут в горе или в каменье. (Хожд. 251)

- (11) Да поидут в бутхану (=храм). Да со всякие головы емлют по две шешькени пошлины на бута, а с коней по четыре футы. (Хожд. 253)

Между глаголите *имати* и *емати* се наблюдава отчетлива семантична разлика, която може да се разглежда като тяхна специализация. Първият

от тях е представен само с 2 употреби в *Хожд.*, където означава физически контакт ‘улавям, хващам’ (10), докато при единствената употреба на *емати* е отразено значението, което наблюдавахме и в *Берест.* ‘приемам пари в резултат на търговска или митническа операция’ (11).

3.3.1.2.1. Поимати

С 5 употреби е представен глаголят *поимати* ‘хвана’, който остава единствен с тази семантика в съвременния руски език след отпадането на безпрефиксния му етимон. И двата глагола съдържат посесивна и каузативна сема с трета диференциална ‘непосредствен контакт’ и агентивна концептуализация.

(12) А ту есть городок Тархи, а люди вышли на берег и пришли кайтакы да людей поимали всех. (*Хожд.* 248)

(13) А Гурмыз есть на острове, а ежедень поимает его море по двожды на день. (*Хожд.* 249)

Интересен е пример (13), в който океанският прилив, обграждащ града с вода, е отразен със същия глагол, с който се изразява улавянето на човек или животно. Не съвсем ясна е семантичната интерпретация на глагола в (12), където е доста вероятно семантиката да се е схващала още като съставена от основното значение на *имати* ‘хващам, държа’ + представка *по-* с дистрибутивно значение. Най-вероятно такъв е етимологичният източник на съвременния глагол, образуван с представка *по-*, първоначално с дистрибутивно или временно значение. Дискурсните условия допускат дистрибутивна интерпретация на (12), докато в (13) значението може да съвпада със съвременното, но би могло да се тълкува и като съставено от *имати* ‘хващам, държа’ + представка *по-*, но със значение за време ‘за непродължителен период от време’, т.е. ‘поддържа известно време’. Възможно е първоначално представката да е участвала и с двете си значения в семантиката на глагола, докато формалното единство се е закрепило към значението ‘хвана’ и е изтласкало изходния глагол *имати*.

3.3.1.2.2. Прияти

От етимологично сродните глаголи с 3 употреби е представен и *приати* (< *приати*), като и трите са дискурсно свързани помежду си и означават приемането на католическата вяра от Дракула. В неговата семантична структура се наблюдават посесивна и каузативна сема с трета диференциална ‘доброволно’. Въпросът за концептуализацията обаче е по-труден, защото формално не могат да бъдат отличени агентивната от пациентивната концептуализация. Както се вижда, тук като посесор е представен неофитът в противовес на наблюдаваното в *Супр.*, където конфесионалната група е в позицията на посесор и концептуализацията е определено пациентивна.

- (14) Умершу же тому воеводе и краль пусти к нему в темницу, да аще восхощет быти воевода на Мунтианской земли, яко же и первие, то да латинскую веру приимет, аще ль же ни, то умрети в темници, хошет. (Драк. 240)

В такъв смисъл може да се говори за специализация на значението в кон-
фесионален смисъл за означаване обръщането в определена вяра. Това оба-
че не означава непременно, че глаголят не се е употребявал и с други ню-
анси на значението, макар в нашия материал те да не са засвидетелствани.

3.3.1.2.3. Въсприати, пояти

С малобройни употреби в текста на Драк. са засвидетелствани и глаголи-
те *въсприати* (с 1 употреба) и *пояти* (с 2 употреби).

- (15) А ти лихотвориши, по своим делом въсприали.“ (Драк. 238)

- (16) потом роустригся и сел на воеводство, и женился, понял воеводскую
жену, иже после Дракулы мало побыл, и уби его Стефан волосьскы,
того жену понял. (Драк. 241)

При *въсприати* се проявява сходство със значението, регистрирано в
старобългарския материал за означаване на събитие в живота на човека,
върху което той няма власт и трябва да се схваща като воля на съдбата, т.е.
семемата се състои от посесивна и каузативна сема с трета диференциална
‘не по своя воля’. Това значение дава основание да го причислим към далеч-
ната от ядрото зона на посесивното семантично поле. При *пояти/поняти*
напротив, значението е свързано с установяване на съпругески отношения
и това го определя като част от ядрото на семантичното поле поради непо-
средствената синонимна връзка с *взяти*.

3.3.1.3. У-конструкция

Употребата на предлог *у* в Хожд. може да бъде определена като недифе-
ренцирана, т.е. използва се както с локативно, така и с посесивно-каузатив-
но значение. При това преходът между тези семантични групи е плавен, а
диференциацията между тях може да бъде направена само въз основа на
глагола, който я управлява. В такъв смисъл разликата между посесивните и
екзистенциалните значения на *у*-конструкцията при глагола *быти* може да
бъде прокарана само въз основа на общите дискурсни условия, без опреде-
лена формална опора.

Като средство за изразяване на посесивност в Хожд. участват 10 от общо
16 употреби на *у*-конструкцията. Техният притежателен характер се доку-
ментира от дискурсните условия, като глаголят *быти* може да бъде изразен,
както в пример (1), а и да е представен с нулева форма, както в (2), идентич-
но на състоянието в съвременния руски език:

- (1) И мы, заплавав, да разошлись кои куды: у кого что есть на Руси, и тот пошел на Русь; а кой должен, и тот пошел куды его очи понесли. А иные остались в Шамаhee, а иные пошли рóботать к Баке. (Хожд. 249)
- (2) А слонов у него много, а коней у него много добрых, а людей у него много хоросанцев. (Хожд. 250)

Трябва да се има предвид, че в Хожд. екзистенциалните конструкции са изключително безкопулни, като цели пространни описания са представени почти без участие на глаголи, така че и при посесивната у-конструкция отсъствието на глагола *быти* е по-скоро правило, отколкото изключение. Както личи от (2), посесивната у-конструкция може да бъде отнесена както до имущество, в случая животни, така и към човешки отношения.

- (3) В бутхане же бут вырезан ис камени ис чернаго, велми велик, да хвост у него через него, да руку правую поднял высоко да простер ее, аки Устенеян царь Цареградский, а в левой руке у него копие. 253
- (4) Уже проидоша 4 великая говейна и 4 проидоша Великыя дни, аз же грешный не ведаю, что есть Велик день, или говейно, ни Рождества Христова не знаю, ни иных праздников не ведаю, ни среды, ни пятницы не ведаю – а книг у меня нету. 254

Както личи от пример (3), същата конструкция се използва и за описание на механичен контакт, за който като синонимно средство може да се използва глаголът *держати*. В нашия материал у-конструкция се използва и с други глаголи от посесивното семантично поле, например *взяти*, в съчетание с който общото значение се оформя като синонимно на *отяти*, както в (5) и (6). При отрицание, разбира се, отрицателната частица не може да бъде изпусната (4), като и тук е трудно само в рамките на руския материал да се установи границата между посесивната и екзистенциалната семантика, т.е. между ЛСВ₁ и ЛСВ₂, които не са разграничени формално. Тя обикновено се откроява по-ясно при превод, но и в този случай не е ясно кой е по-адекватният превод на (3) на български – ‘нямам книги’, или ‘при мен/у мен няма книги’. Може би въз основа на общия дискурс може да се отдаде предпочитание на първия превод, тъй като в следващото изречение се споменава:

- (5) Коли мя пограбили ини книги взяли у меня. (Хожд. 254)
- (6) А в том в Чюнере хан у меня взял жеребца, а уведал, что яз не бесермянин – русин. (Хожд. 250)

В (7) е засвидетелствана и посесивно-екзистенциалната конструкция с недиференциран характер, в която посесорът е в дат. пад., а посесумът е в ролята на агенс, т.е. концептуализацията е пациентивна. Тук изразяваното с глагола *поити* е във функция на цел, а спомагателен глагол не е употребен, т.е. не присъства нито *быти*, нито *имети*.

- (7) Аз же от многия беды поидох до Индея, занеже ми на Русь поити не с чем, не осталось у меня товару ничего. (Хожд. 254)

В (5) и (6) се отразяват парадигматичните връзки между глаголите от посесивното семантично поле в съчетание с предлог у и на базата на това може да се определи по-точно посесивният характер и на у-конструкцията в (4). Подобна е ролята и на глагола *остатися* в (7), с което също се откроява значението на парадигматичните връзки от посесивното семантично поле и изобщо посесивният характер на целия дискурс.

В нашия материал е засвидетелствана и употребата на у-конструкция за характеристика:

- (8) А внутрь к бутхану ездят на волех, да у вола рога окованы медию, да на шеи у него триста колоколов, да копыта подкованы медию. (Хожд. 254)

Пример (8) показва своеобразния универсализъм на у-конструкцията, която самостоятелно може да изразява екзистенциално, локативно и посесивно значение, а в съчетание с различни глаголи – и други, по-специализирани значения.

- (9) А у жены дитя ся родит, ино бабит муж, а имя сыну дает отец, а мати дочери. (Хожд. 253)

В пример (9) може би най-пълно може да се проследи семантиката на „посесивно наличие“, която е актуална и в съвременния руски език.

Също така актуална е до най-ново време и локативната семантика, която всъщност вероятно е била първичната, както показва материалът от останалите славянски езици (срв. Младенова 2013), която се отразява в (10).

- (10) Зиме же у них ходит люди фота на гузне, а другая по плечем, а третья на голове; а князи и бояре толды на себя въздевают порткы, да сорочицу, да кафтан, да фота по плечем, да другою опояшет, а третьєю голову увертит. (Хожд. 250)

Като цяло може да се обобщи, че употребата на у-конструкция в Хожд. е недиференцирана и практически универсална, за изразяване както на локативна, посесивна и екзистенциална семантика, така и за характеристика. От формално-синтактична гледна точка тези значения могат да се изразяват с помощта на глагола *быти* (най-често в нулева форма), но и с участието на множество глаголи от посесивното семантично поле, както и на такива с непосесивна семантика (9) и (10).

3.3.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле

3.3.2.1. Дати, давати

Видовата двойка *дати*, *давати* е представена общо с 19 употреби в нашия материал, като количественото превъзходство, както и при предходния период, е на страната на *дати* – само 5 от случаите са с глагол *давати*:

- (1) И внидох же в таву, и зговорих о налоне корабленем, а от своеа главы два златых до Гурмыза града дати. (Хожд. 257)
- (2) А у жены дитя ся родит, ино бабит муж, а имя сыну дает отец, а мати дочери. (Хожд. 253)

Основното посесивно-каузативно значение е добре представено (1), (2), но е застъпено и модалното значение (3), макар и само в 1 случай:

- (3) Ис Платаны есмя пошли на море двожды, и ветр нас стречает злый, не даст нам по морю ходити. (Хожд. 258)

Сред посесивните употреби се наблюдават и такива, при които не става дума за трайно каузиране на собственост, а за даване, предоставяне с някаква цел:

- (4) Кони же кормят нифутом, да варят кичирис с сахаром, да кормят кони, да с маслом, порану же дают им шешни. (Хожд. 250)

В един от случаите, който спада към групата на фразеологичните съчетания с абстрактно съществително, е представен префигираният несв. глагол *подавати*, който се използва изцяло като синоним на *давати* (5), без семантични промени в резултат на префиксацията:

- (5) И кои с ним з бою того приидоша, и начат их сам смотрити, кой ранен спереде, тому честь велию подаваше и витязем его учиняше, (Драк. 237)
- (6) Крал же не токмо дасть ему воеводство на Мунтянской земли, но и сестру свою родную дасть ему в жену, от нея же роди два сына. (Драк. 240)

Към фразеологизиранияте употреби можем да отнесем общо 3 случая, аналогични на (6), където спадат и тези с отразяване на сексуални отношения.

3.3.2.1.1. Воздавати

Сред дериватите от корена на глагола *дати* са употребени по 2 пъти още *воздавати* (7) и *одарити* (8) – вторият образуван всъщност от паралелното на глагола старо съществително *дар*, както и по веднъж *раздати* (9) и *удатися* (10). Основната семема при тях е сходна с тази при *дати*.

- (7) И посла скоро по всем градом и по земли, да когда Дракула поидет, никакого ж зла никто дабы Дракуле не учинил, но еще и честь ему воздавали. (Драк. 237)

Както се вижда, при *воздати* се наблюдава паралелизъм с другите два езика, където глаголят се съчетава изключително с *чест*, *почест* или *слава* в ролята на посесум, което говори определено за негова специализация в областта на светския етикет, свързана с първично пространственото значение на представката *vъz-* > *воз-*.

3.3.2.1.2. Одарити

При вторичния синоним на *дати*, образуван от паралелното съществително *дар*, семемата има същия състав, както при *дати* и *воздавати*, но е разширена с трета сема ‘безвъзмездно’, имплицирана от етимологичната и парадигматична връзка с *дар*, при запазване на агентивната концептуализация.

(8) И почти его велми и, одарив, отпусти, глаголя: (Драк. 239)

Синтактичната структура тук обаче е различна от тази при *дати*, с агенс-първи посесор и втори посесор във вин.-род. пад., а пациенсът-посесум е в твор. пад., но може да не бъде изразен, както в (8).

3.3.2.1.3. Раздати

При *раздати* положението също е сходно с това при останалите два езика – комплексът от посесивна и каузативна сема се допълва от собственото дистрибутивно значение на представката *раз-*, образуващо самостоятелна сема в рамките на семемата и с агентивна концептуализация.

(9) Божию благодатию зло ся не учинило. Много раздаша брынцу, да перцу, да хлебы ефиопом, ина судна не пограбили. (Хожд. 257)

Синтактичната структура е идентична, както при другите деривати на *дати* – агенс-първи посесор, пациенс-посесум и бенефициент-втори посесор в дат. пад., като вторият посесор може да не бъде изразен, както в (9).

3.3.2.1.4. Удатися

Интересно е съвпадението в специализираната употреба на *удатися* в Хожд. и *udati sě* в ДХр., на която се спряхме по-горе. Семантичната структура тук отново включва посесивна и каузативна сема, но с пациентивна концептуализация.

(10) А война ся им не удала, один город взяли индийской, а людей их много изгибло, и казны много истеряли. (Хожд. 256)

И за руския език имаме основание да предполагаме, че това значение се опира върху пермисивното модално значение на *дати*, което е засвидетелствано от най-ранните паметници на славянските езици. И тук префигираната възвратна форма *удатися* със своята деагентивност създава обективизирана представа за (не)постигнат успех. В (10) обаче съчетанието е със съществително в ролята на обекта, докато в чешкия пример съчетанието е с глаголен инфинитив, макар и със сходна функция.

3.3.2.2.1 Взяти

Най-обилно (с 33 употреби в нашия материал) е представен глаголът *взяти*, чието основно посесивно-каузативно значение е представено само с 2 примера (1), (2), докато най-изразено (с 19 примера) е значението, свързано с превземане или завземане със сила на имот, град и т.н. (3), (4). Тези две значения очевидно не са били диференцирани в руския език през XIV–XV в., или поне в идиолекта на Афанасий Никитин (срв. разликата в ч. *vzieti* и *dobyti* в разгледания чешки материал).

- (1) А на воду смотрит, а взяти некуды. (Хожд. 256)
- (2) Он же у того кладязя на пустом месте постави чару велию и дивну злату, и хто хотяще воду пити, да тою чарою пиеть, на том месте да поставит, и, елико оно время пребысть, никтоже смеаше ту чару взяти. (Драк. 237–238)
- (3) И судно наше меньшее стало на езу и они нас взяли да того часу разграбили, (Хожд. 248)
- (4) а не станешь в веру нашу, в Махматдени, и жеребца возму и тысячу златых на голове твоей возму». (Хожд. 250)

Със същата конструкция се изразява вземането на пленници, налози (3), (4) и т.н. Интересна е обаче семантиката, с която Афанасий Никитин назовава празнуването на празници, които при него също се „вземат“:

- (5) Месяца маиа 1 день Велик день взял есми в Бедере в бесерменском в Гундустане, а бесермена баграм взяли в среду месяца; 254

Аналогично на (5) глаголът е употребен в 5 случая за означаване празнуването както на християнски, така и на мюсюлмански празници.

От наблюдаваните дотук в български и в чешки текстове значения на глагола *вззати* в руския материал е застъпено временното посесивно значение (6), както и непосредственият физически контакт с някаква цел (7), (8), (9):

- (6) И канун Спасова дни приехал хозяйочи Махмет хоросанец, и бил есми ему челом, чтобы ся о мне печаловал. И он ездил к хану в город да меня отпросил, чтобы мя в веру не поставили, да и жеребца моего у него взял. (Хожд. 250–152)
- (7) А со мною нет ничего, никоея книги; а книги есмя взяли с собою с Руси, ино коли мя пограбили, инии их взяли, а яз забыл веры крестьяньские все. (Хожд. 254)
- (8) Дракула же востав, взем мечь свой, и скочи с полаты, и отсеке главу приставу оному, держашему злодея, а злодея отпусти. (Драк. 240)
- (9) Корол же сестру свою взял, и со двема сынми, въ Угорскую землю на Будин. (Драк. 241)

Парадигматичната връзка между глаголите *дати* и *взяти* също е засвидетелствана и синтагматично, както при другите два езика (10):

(10) И на корабль приидох и сговорил о налоне – дати золотой от своа главы до Кафы; а золотой есми взял на харчъ, а дати в Кафе. 257

Последния случай на употреба на *взяти* имаме основание да разглеждаме като фразеологизиран поради относително по-високата честота на употреба със семантиката ‘взема, употребя за храна’.

3.3.2.2.2. Брати, собрати, събрати

От глагола *брати* в нашия материал не бяха открити употреби. Наблюдават се ограничен брой примери с неговия дериват *собрати/събрати*, който се среща и в двата анализирани паметника.

(11) „Судно ся мое розбило под Тархи, и твои люди, пришед, людей поимали, а товар их пограбили; и ты чтобы, меня деля, люди ко мне прислал и товар их собрад, занеже те люди посланы на мое имя. (Хожд. 248–249)

(12) Он же, собрав, елико имеаше у себе войска и удари на турков нощию и множество изби их. (Драк. 237)

И тук, както напр. в Тр. този глагол се използва като специализиран за означаване събирането на войска (12), но е възможно и означаването на близост с определена цел, както в (11), където всъщност нареждането на княза е да се събере стоката на търговците, за да им бъде върната, т.е. отчетливо се откроява присъствието на целева сема в употребата на глагола. С два случая е засвидетелствана и неговата възвратна форма, представена в (13)

(13) Дракула же поиде, събрався съ всем воинством и приставове царстии с ним, и велию честь ему воздаваху. (Драк. 237)

Както се вижда, при този глагол водеща е диференциалната сема ‘на едно място’ и той може да бъде отнесен към посесивното семантично поле като периферен, доколкото установяването на определени отношения между хора се означава като посесивно. От своя страна събирането на войска вероятно е в процес на фразеологизация, тъй като *собрати/събрати* е главното средство за назоваване на това действие.

3.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

Глаголите, които не спадат към ядрото на семантичното поле на притежанието, но се отнасят към полето като цяло, обикновено изразяват посесивната сема с част от употребите си, но освен нея в семемата им присъстват и по няколко други семи, които понякога могат да поемат водещата роля. В тази група спадат глаголи като *държати*, *оставити*, *пустити*, *отпустити* и т.н.

3.3.3.1. Держати

Глаголът *держати* се употребява в нашия материал в 4 случая, които значително се различават помежду си и представят значителното разнообразие в семантиката на този глагол през XIV – XV в., макар да не може да се каже, че го изчерпват.

- (1) В Бедери же их стол Гундустану бесерменскому. А град есть велик, а людей много велми. А султан невелик – 20 лет, а держат бояре, а княжат хоросанцы. (Хожд. 252)
- (2) А ножа не дръжат, а ложки не знают. (Хожд. 253)
- (3) он навьк от вас ту срамоту терпети, мы же не навькохом, да не посылает своего обычая ко иным государем, кои не хотят его имети, но у себе его да держит.“ (Драк. (236)
- (4) Дракула же востав, взем мечь свой, и скочи с полаты, и отсече главу приставу оному, держашему злодея, а злодей отпусти. (Драк. 240)

С по един пример в нашия материал са представени означаването на физическо ограничаване на движението (4), екзистенциално-локализиращото (3), спазването на някакъв обичай или традиция (2) и управлението на страна или група хора (1). Както видяхме, всички тези значения са добре представени и в ДХр., т.е. за руския език, както и за чешкия те са засвидетелствани, въпреки че има значителни количествени разминавания.

3.3.3.1.2. Княжити

В пример (1) е засвидетелстван с единствена употреба в нашия материал и глаголът *княжити*, който е в синонимна връзка с *держати*, но е трудно въз основа на тази единствена употреба да се дефинира точно и диференцирано семантиката на двата глагола. Очевидно става въпрос за управление, тъй като султанът е млад и управлението се извършва от болярите (*держат*). *Хоросанцы* е етноним, който се споменава многократно в целия текст, така че под него вероятно се има предвид непосредственото упражняване на властта на аристокрацията с титла *княз*, която е по-малко високопоставена от болярите. Това обаче е само хипотеза, която е трудно да бъде проверена, тъй като нямаме други синхронни руски сведения за онзи период, и то във връзка с Индия и нейното управление. Със сигурност може да се твърди само най-общо, че и двата глагола спадат към средствата за назоваване упражняването на властови отношения, подобно на старобългарското състояние, където с такова значение се използва *цѣсарити*, също от именен корен, означаващ сан, свързан с упражняване на власт.

3.3.3.1.3. Микрополе на глаголите за търговски операции

Микрополето на глаголите за търговски операции е представено и в руския материал от XIV–XV в. Към този специализиран тип тук спадат: *ку-*

пити, искупитися, продати/продавати, торговати, изгубити, наложити ‘изхарча пари’, *исхарчити* ‘изхарча пари за храна’, *истеряти* ‘изхарча’, *бити* *должен*, *бити* *нужен* ‘имам нужда’. От тях с най-голям брой употреби е представена видовата двойка *продати/продавати* (6 случая), след него *изгубити* и *торговати* (с по 2 случая), а останалите глаголи са с по 1 употреба. Най-високо фреквентният сред тях глагол *продавати* показва безспорната ранна специализация, на която се спряхме при първия период и която се запазва до най-ново време. Всички глаголи от тази група спадат към групата в непосредствено съседство с ядрото на посесивното семантично поле, като повечето от тях съдържат каузативна или модална сема, която допълва посесивната и образува семемата на съответния глагол. При всички тях имаме основания да говорим за специализирано значение, така че те и тук образуват самостоятелно търговско микрополе в рамките на семантичното поле на посесивните глаголи, отделяно от диференциалната сема ‘в замяна на някакви ценности’. В рамките на своето микрополе те са свързани със системни синонимни (*исхарчити/истеряти/наложити*), антонимни и конверсивни връзки като напр. *продати* ~ *купити*, за които *торговати* остава в положението на хипероним.

3.3.3.1.3.1. Ядро на микрополето

И тук като ядро на микрополето, до голяма степен паралелно на разширеното ядро на цялото поле на притежанието присъстват с относително по-голям брой употреби глаголите *продати/продавати* (1), (2) и *купити*. При тях отчетливо и пълно е представена диференциалната сема за полето ‘в замяна на някакви ценности’ заедно с посесивната и каузативната сема при агентивна концептуализация. Конверсивното отношение между тях и тук се проявява в прехода на посесума от първи към втори посесор (при *продати/продавати*) и от втори към първи посесор (при *купити*).

- (1) Приводят кони, до 20 тысящ коней продавати, всякий товар свозят. (Хожд. 251)
- (2) В Гундустаньской земли тѣй торг лучыший, всякий товар продают и купают на память шиха Аладина, а на русскый на Покров святыя Богородица. (Хожд. 251)
- (3) Аще ль велики болярин, иль священник, иль инок, иль просты, аще и велико богатство имел бы кто, не может искупитись от смерти, и толико грозен бысть. (Драк. 237)
- (4) На год един базар, съезжается вся страна Индийская торговати, да торгуют 10 дни; от Бедеря 12 ковов.(Хожд. 251)

Интересно е да се отбележи, че глаголят *купить* присъства само в коренния си вариант, не е представен предходник на имперфектива *покупать*, въпреки че в (2) изразяването на традиционно повтаряно действие изисква

глагол от несв. вид. Възможно е той още да не е съществувал, поне в идиолекта на Афанасий Никитин. С изразителна характеристика на св. вид е представен неговият дериват *искупитись* ‘откупя се’, при който възвратната форма изразява действително връщане на действието върху агенса. Тъй като *купити* и *искупитись* са засвидетелствани в различни текстове, които не са синхронни, не може да се твърди категорично, но е доста вероятно *купити* все още да е бил неутрален към категорията глаголен вид, докато *искупитись* е вече оформен глагол от св. вид. В ядрото на микрополето е представен и хиперонимът на двата ядрени глагола *торговати*, който е само в несв. вид и представя едновременно гледната точка и на двамата посесори.

3.3.3.1.3.2. Периферия на микрополето

Периферните глаголи за микрополето изразяват една от страните на търговския акт, така че при тях не може да се търси пълнота на неговото изразяване, но специализацията им се откроява не по-малко, отколкото при ядрените четири глагола. Най-широко тук са застъпени глаголите, изразяващи харчене на материални средства или войски и очевидно са се употребявали като синоними: *изгубити* (5), (6), *истеряти* (8), *наложити* (7).

- (5) Царь же, слышав то, поиде прочь с великою срамотою, безчислено изгуби войска, не сме на него поити. (Драк. 237)
- (6) Купец же иде къ Дракуле поведя ему изгубление злата. (Драк. 238)
- (7) Да наложил есми у него шестъдесят да осмь футонов, а кормил есми его год. (Хожд. 252)
- (8) А война ся им не удала, один город взяли индийской, а людей их много изгубло, и казны много истеряли. (Хожд. 256)

При тях семантичната структура включва посесивна сема в негация, каузативна сема и диференциална сема ‘в резултат на нетърговски действия’. Концептуализацията е агентивна. Известна диференциация между тях може да се търси в посока на специализацията за изразяване на инвестиция в (7), но при малкия брой употреби това не може да се твърди категорично. При *изгубити* и *истеряти* словообразователната структура с представка *из-* взаимодейства със значението на корените, които също са носители на посесивна сема в негация.

- (9) А жити в Гундустани, ино вся собина исхарчити, занеже у них все дорого: один есми человек, ино по полутретья алтына на харчю идет на день, а вина есми не пивал, ни сыты... (Хожд. 256)

Специализация се наблюдава при корена *харч-*, който се употребява за означаване на средствата, които се харчат за храна.

Специфично е положението на предикативните прилагателни *должен* (10) и *нужен* (11), които се употребяват с глагол *быти* за означаване на от-

съствие в най-общия смисъл. При *должен* състоянието ‘дълга’ е резултат от търговска операция, а при *нужен* ‘нуждаещ се’ необходимостта е отразена като деонтична модалност, нужда от материални средства, но без определен произход.

(10) И мы, заплавав, да розошлися кои куды: у кого что есть на Руси, и тот пошел на Русь; а кой должен, и тот пошел куды его очи понесли. А иные остались в Шамахе, а иные пошли рóботать к Баке. (Хожд. 249).

(11) „Хощете ли да сотворю вас беспечалны на сем свете, и ничим не нужны будете?” (Драк. 238)

Последните две предикативни прилагателни могат да се причислят към микрополето за търговски операции условно като гранични само на базата на функционалния критерий.

3.3.3.1.4. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

Глаголите за посегателство върху чужда собственост също са представени, особено в Хожд., тъй като търговската практика по онова време е била свързана много често с такива посегателства. Тук спадат глаголите с корен **граб-** *пограбити* (със 7 употреби), *разграбити/розграбити* (с 2 употреби) и *выграбити* (с 1 употреба). При тях освен посесивната (в негация) и каузативната сема се допълват от диференциалната за полето сема ‘против волята на посесора’.

(1) И судно наше меньшее стало на езу и они нас взяли да того часу разграбили, (Хожд. 248)

(2) „Господине, судно руское розбило под Тархи, а кайтаки, пришед, люди поимали, а товар их розграбили.“ (Хожд. 248)

(3) И пришли есмя в Дербентъ, и ту Василей поздорову пришел, а мы пограблены. (Хожд. 248)

(4) Божию благодатию зло ся не учинило. Много раздаша брынцу, да перцу, да хлебы ефиопом, ина судна не пограбили. (Хожд. 257)

(5) Ини Севасть взяли, а Тохат взяли да пожгли, Амасию взяли, и много пограбили сел, да пошли на караманского воюючи. (Хожд. 257)

(6) В Трапизоне ми же шубаш да паша много зла учиниша. Хлам мой весь к себе възнесли в город на гору да обыскали все – что мелочь добренкая, ини выграбили все. А обыскивают грамот, что есми при- шол из орды Асанбега. (Хожд. 257–258)

Специализацията на глагола явно се дължи на значението на корена, който е носител на значението ‘насилствено, открито’. То се допълва от собственото значение на представките **раз-/роз-** и **вы-**. При представката **по-** можем да говорим само за перфективизация, т.е. глаголите *грабити* и

пограбити трябва да се схващат като чисто видови корелати, без допълнителен семантичен нюанс.

3.3.3.1.4.1. Красти, пленити, попленили, разбивати

В нашия материал са представени с изолирани употреби и глаголи, означаващи различни типове посегателство върху чужда собственост, чиято ранна семантична специализация също не подлежи на съмнение: *украсти*, *разбивати* ‘разбойничествам, пиратствам’, *пленити*, *попленили* (с общо 3 употреби).

- (7) И пришед некто, украде с воза 160 дукат злата. (Драк. 238)
- (8) А разбивают все кафары, ни крестияне, не бесермене; а молятся каменым болваном, а Христа не знают, ни Махмета не знают. (Хожд. 251)
- (9) Он же преиде по земли его яко 5 дни, и внезапно вернуса и начать пленити градове и села, и множество много поплени и изсече, (Драк. 247)
- (10) живяше в Мунтианской земли, и приидоша на землю его турци, начаша пленити. (Драк. 241)

При тях семата ‘против волята на собственика’, която се добавя към посесивно-каузативния комплекс, се допълва от четвърта сема, която при *красти* гласи ‘тайно’, а при пленити, попленили ‘с война’. Това определя мястото на микрополето в посесивното семантично поле в непосредствена близост до ядрото.

3.3.4. Глаголи отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

И за руския език като отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле разглеждаме глаголите, при които посесивната сема невинаги заема водеща позиция в рамките на семемата и броят на съставлящите семи може да нарасне, като някои от тях заемат водещата позиция при определени дискурсни условия.

3.3.4.1. Глаголи с корен *ста-* *оставити*, *поставити*

От глаголите с корен *ста-* установихме, че най-близко отношение към посесивното семантично поле има *оставити*, който трябва да се смята за относително по-близък до ядрото на семантичното поле като антоним на *взяти*. Класифицираме го сред отдалечените от ядрото на посесивното семантично поле поради наличието на трета локализираща сема в структурата на семемата и негативния вид на посесивната сема, което отслабва водещото положение на посесивната сема. В нашия руски материал от XIV и XV в. *оставити* е представен с 6 употреби, а *поставити* – с 3. В тях е засвидетелствано локативното значение (1), където прекратяването на

посесивното отношение не е трайно, а засяга само временно отношението между посесор и посесум:

- (1) И по его заповеди остави воз свой *на улице* града пред полатою и товар свой *на возе*, а сам спаше в полате. (Драк. 238)

Представено е и конфесионалното значение, което спада изцяло към зоната в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле и с което *оставити* влиза в антонимни парадигматични отношения с *приятти* (2) и (5), а с известна трансформация и при (4), където концептуализацията е от гледната точка на християнския бог, който не оставя вярващите. Изобщо при *оставити* е възможна и двата типа концептуализация – както от гледна точка на посесора, така и на посесума. Само с концептуализация от гледна точка на посесума в (2) е засвидетелстван и синонимът му *отпасти*. Тази група е добре засвидетелствана и в нашия материал от Супр., който разгледахме по-горе.

- (2) Дракула же возлюбил паче временнаго света сладость, нежели вечнаго и бесконечнаго, и отпаде православия, и отступи от истины, и остави свет, и приа тму. (Драк. 240)

Най-пряко отношение към посесивното значение има (3), където обаче аблативната сема въпреки водещата си роля, не отразява прекратяване на посесивни отношения, а оставяне на хора и имоти незасегнати от унищожение с военна сила:

- (3) Ничто ж остави, всю землю пусту учини, прочих же, иже суть християне, на свою землю прегна и насели. (Драк. 237)
- (4) И Господь Бог смиривался на свой честный праздник, не оставил милости своеа от меня грешнаго и не велел погибнути в Чюнере с нечестивыми. (Хожд. 250)
- (5) Уже проидоша Великия дни четыре в бесерменской земле а кристьянства не оставих. (Драк. 255)

При *поставити* господството на семата за положение в пространство преобладава, независимо от надделяването на специфичната тенденция към преобразуване на семантиката на глагола, както и на други средства за определяне на категорията ‘пространство’ (срв. Трифонова 2008: 364–367) от ‘поставям в изправено положение’ към чисто локативното ‘определям постоянното място на нещо’.

- (6) Он же у того кладязя на пустом месте постави чару велию и дивну злату, и хто хотяще воду пити, да тою чарою пиеть, на том месте да поставит, и, елико оно время пребысть, никтоже смеаше ту чару взяти. (Драк. 237–238)

Затова при *поставити* може да се говори за принадлежност към посесивното семантично поле само доколкото прекият физически контакт е форма на установяване на (посесивно) отношение.

3.3.4.2. Остатися

В групата на глаголите с корен **ста-** в руския материал беше установено наличието на възвратната форма *остатися*, която извън контекст, при неизяснени дискурсни условия се осъзнава като пространствен глагол, съдържащ кинетична сема в негация, и съществуването на това значение през XIV в. се доказва от пример (7). Обаче в дискурс, отразяващ вземане на част от някаква собственост той отразява посесивни отношения с остатъчния посесум (8).

- (7) И мы, заплавав, да разошлись кои куды: у кого что есть на Руси, и тот пошел на Русь; а кой должен, и тот пошел куды его очи понесли. А иные остались в Шамахее, а иные пошли рóботать к Баке. (Хожд. 249)

Остатися може да се прояви с концептуализация както от гледна точка на посесора, така и на посесума. В съчетание с у-конструкция обаче и възвратният *остатися* извежда на преден план като водеща посесивната сема (8), без да присъства обичайната за глаголите в непосредствена близост до ядрото каузативна сема.

- (8) Аз же от многия беды поидох до Индея, занеже ми на Русь поити не с чем, не осталось у меня товару ничего. (Хожд. 254)

Това дава основания да причислим и него към посесивното семантично поле, макар и в отдалечената му част.

3.3.4.3. Стати, стоит

Тук откриваме и специализираното за търговски операции назоваване на стойността на стоката с помощта на глагола за положение *стати*, *стоит*, което характеризира не само руския, но и чешкия, а и други славянски езици:

- (9) А яз грешный привез жеребца в Ындейскую землю, и дошел есми до Чюнеря Бог дал поздорову всех а стал ми во сто рублей. (Хожд. 250)

Въпреки че не означава директно придобиване или прехвърляне на собственост, той има отношение към групата на глаголите за търговски операции, особено в конструкцията, представена в (9), където дискурсните условия предполагат, че покупката е извършена и цялата трансакция е струвала съответната сума, т.е. придобиването е факт.

3.3.4.4. Ставити, поставить

От корен **ста-** с каузативно значение се употребява и глаголът *ставити*, при който водещо е положението на пространствено-каузативната сема (10).

- (10) В Ындейской земли гости ся ставят по подворьем, а ести варят на гости господаыни, и постелю стелют на гости господаыни, и спят с гостми. (Хожд. 250)

При този пример възвратната форма е средство за безлично изразяване и не променя лексикалното значение на глагола.

Имаме основание да говорим за фразеологизирана употреба при съчетанията на глагол *ставити* с абстрактни съществителни, както в (11) – *ставити в веру* ‘принудително налагам дадено вероизповедание’, което е единственият начин за изразяване на конфесионално значение в текста на Хожд. В такъв смисъл може да се говори за посесивно отношение между съответното изповедание-посесор и лице-посесум.

- (11) Занеже кристьяне не ходят на Мякку веры деля, что ставять в веру. (Хожд. 256)

В това значение той пряко кореспондира с несв. *поставити* (12) и означава насилствено помохамеданчване, което се е практикувало по земите, където е странствал Афанасий.

- (12) И канун Спасова дни приехал хозяйочи Махмет хоросанец, и бил есми ему челом, чтобы ся о мне печаловал. И он ездил к хану в город да меня отпросил, чтобы мя в веру не поставили, да и жеребца моего у него взял. (Хожд. 250–252)

Това дава основания да разглеждаме тази формула в групата на фразеологизираните употреби, независимо от това, че паметникът не дава данни за обхвата на разпространението му в тогавашната руска езикова територия и дали евентуално не е бил специфичен само за индивидуалния идиолект на автора на Хожд. Във връзка с това може да се постави и въпросът за възможна социална специфика на изказа в Хожд., но тъй като не разполагаме с други текстове с подобна тематика, този въпрос трудно може да бъде решен.

3.3.4.5. Въздевати

С единична употреба е засвидетелстван глаголът *въздевати*, който трябва да бъде отнесен към посесивното семантично поле, тъй като означава облеклото на човек, което обикновено спада към неговата собственост, а и в съвременния ексцерпиран от нас материал се означава с помощта на средствата за изразяване на посесивност. Всъщност най-честата функция на облеклото е при изразяването на характеристика, така че стои на границата между отчуждаемата и неотчуждаемата собственост като преходен тип.

- (13) Зиме же у них ходит люди фота на гузне, а другая по плечем, а третья на голове; а князи и бояре толды на себя въздевают порткы, да сорочицу, да кафтан, да фота по плечем, да другою опояшет, а третьєю голову увертит. (Хожд. 250)

Както се вижда, най-висока честота има безглаголното описание на облеклото, но в (13) с тази функция е засвидетелстван и глаголят *въздевати*. В текстовете от XIV в. описание на облеклото се среща много рядко, само при описание на екзотично облекло, както в (13) и това обяснява изолираността на тази употреба.

3.3.4.6. Лишатися

В групата на конфесионалните употреби освен *приятн* и *поставити* откриваме и глагола *лишатися*, представен само с 1 употреба:

- (14) О благовернии руси крестьяне! Иже кто по многим землям много плавает, во многия беды впадают и веры ся да лишают крестьянские. (Хожд. 254)

Значението на невъзвратния глагол *лишати* трябва да бъде разглеждано като специализирано, тъй като в нашия материал не само от руския език се среща единствено със семата 'каузирам някого да няма' с концептуализация от гледната точка на агенс, който не е посесор. Собствената семантика на корена подчертано отбелязва страданието на посесора от отсъствието на посесума. При възвратния глагол не се наблюдава съществена семантична трансформация, освен действителното връщане на действието върху агенса. Данните от другите синхронни срезове дават основание да предполагаме, че неговата семантика не се изчерпва само с конфесионалното значение.

3.3.5. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле

Към периферията на посесивното семантично поле причисляваме глаголите, при които посесивната сема не заема водещо положение в семемата, а най-често възниква при глаголи от други семантични полета при подходящи дискурсни условия. Към тази група спадат глаголи като *пустити*, *обрести*, *найти*.

3.3.5.1. Пустити, отпустити

Глаголят *пустити* 'изпращам', на който се натъкнахме в българския материал от XIV в., се среща и в разгледания от нас руски материал с 2 употреби, неговият дериват *отпустити* – със 7 случая, а с 1 употреба регистрирахме и деривата *пропустити*.

- (1) Единою ж пусти по всей земли свое веление, да кто стар, иль немощен, иль чим вреден, иль нищ, вси да придут к нему. (Драк. 238)
- (2) И почти его велми и, одарив, отпусти, глаголя: (Драк. 239)
- (3) И приехал есми в Новгород в Нижней к Михайло к Киселеву, к намесьнику и пошлиннику к Ъвану к Сараеву и они мя отпустили доброволно. (Хожд. 248)

- (4) И тут судно наше большее пограбили и четыре головы взяли руские, а нас отпустили голыми головами за море, а вверх нас не пропустили вести дея. (Хожд. 248)

Исходният коренен глагол се среща само в Драк. със значение близко до наблюдаваното в Тр. ‘изпращам вест/вестоносци’ (1), но малкият обем на материала не дава основание да смятаме, че то е било единственото му значение, вероятно е да е означавал изобщо изпращане. Синонимно на наблюдаваното тук значение се употребява и глаголът *послати* (вж. 3.3.5.2.).

При префигирания глагол *отпустити*, който се среща и в двата ексцерпирани паметника, значението е също монолитно ‘отстраня ограничението за движение’, като в Хожд. изразът *отпустили мя доброволно*, представен в (3), се повтаря формулообразно няколко пъти. Пример (4) засвидетелства единствения случай на употреба на *пропустити*, и то в непосредствено съседство с *отпустити*, което може да се тълкува като стремеж към стилистична изисканост, като се избягва повторението на форми от един и същ глагол в непосредствена близост. Но тъй като не разполагаме със сигурни стилистични данни за онази епоха, бихме могли да го разбираме и като замяна на представката с неин по-изразителен синоним (*про-*), за да се подчертае непреодолимостта на препятствието.

3.3.5.2. Послати, посылати

С 11 употреби в нашия материал е засвидетелстван глаголът *послати*, а само с 1 – неговият видов корелат от несв. вид *посылати* (4). И при двата глагола посесивна сема може да възникне въз основа на дискурсни условия, когато водещата сема ‘от разстояние’ бъде допълнена или дори изместена на втори план в съчетание с названия на обекти, които могат да играят ролята на посесум.

- (1) По нашим грехом царь послал за нами всю свою орду. (Хожд. 248)
(2) И Булатбег послал скорохода к ширваншибегу, что: (Хожд. 248)
(3) И ширваншабег того же часа послал посла к шуруну своему Алийбегу, кайтачевскому князю, что: (Хожд. 248)

Пример (1) документира първичното значение на глагола с изразено господство на дистантната сема. В (2), (3) и (5) наблюдаваме явлението, което констатирахме и в българския, и в чешкия материал от този период – употребата на глагола за означаване изпращането на вест, или по-скоро пратеник, който невинно се експлицира самостоятелно, тъй като акцентът на дискурса е целта и съдържанието на вестта. В руския материал, който разглеждаме тук, с това значение глаголът е употребен в 5 от общо 11 случая, включително (5), където по-широко разглежданите дискурсни условия са

свързани с изпращане на съобщение с искане да бъде изплатен данъкът на царя, а не обратното.

- (4) он навик от вас ту срамоту терпети, мы же не навыхом, да не посылает своего обычая ко иным государем, кои не хотят его имети, но у себе его да держит.“ (Драк. 236)
- (5) Царь же поклисьаря посла к нему да ему дасть дань. (Драк. 237)

Възможни са и съчетания, когато в ролята на посесум участва абстрактно съществително, както в (4). В нашия материал разликата между двата члена на двойката е чисто видова, без допълнителни лексикални нюанси. С глагола *послати* се означава и изпращането на войска, независимо дали като подкрепление, или като неприятел, както в (1). Пример (4) освен това засвидетелства парадигматичните връзки с ядрения за полето глагол *имети*, както и с *държа-ти*. В нашия пример (4) водеща за *държа-ти* е локативната сема.

3.3.5.3. Прислати, отслати

С по 1 употреба са засвидетелствани и дериватите от корен *сла-* *прислати* и *отслати*. При тях също водещо е положението на дистантната сема, свързана с кинетичната, случаи с посесивна сема в нашия материал не се наблюдават, но вероятно е било възможно да възникнат и позиции в съчетание с названия на материални ценности в позицията на обекта. Това определя положението им като гранични за посесивното поле.

- (7) „Судно ся мое розбило под Тархи, и твои люди, пришед, людей поимали, а товар их пограбили; и ты чтобы, меня дея, люди ко мне прислал и товар их собрал, занеже те люди посланы на мое имя. (Хожд. 248–249)
- (8) И Алильбег, того часа люди отслал всех в Дербент доброволно, а из Дербенту послали их к ширванши в ърду его – коитул. (Хожд. 249)

И двата глагола могат да се разглеждат като специализирани, с водеща дистантна сема и изразено прагматично значение на представките *при-* и *от-* съответно за насоченост на действието към втория субект (*при-*) и с отдалечаване от първия субект (*от-*).

3.3.6. Глаголи за движение с посесивен потенциал

Както беше отбелязано, каузативните глаголи за движение също могат да развият посесивна сема, която при определени дискурсни условия може да стане дори водеща в цялостната им семема. Към тях могат да се добавят и глаголите с дистантна сема от корен *сла-* и *пуст-*, при които кинетичната сема играе второстепенна роля. Към тази група се отнасят *привезти*, *привозити* (засвидетелствани с 2 случая), а с по 1 употреба *свозити*, *приводити*, *водити*, *выводити*, *носити*, *прегнати*, *принести*, *възнести*.

- (1) А привозят их ис Хоросанские земли, а иные из Орапской земли, а иные из туркменские земли, иные из Чеботайские земли, а привозят все морем, в тавах – индейские корабли. (Хожд. 250)
- (2) А яз грешный привез жеребца в БИндейскую землю, и дошел есми до Чунеря Бог дел поздорову всех а стал ми во сто рублей. (Хожд. 250)

Те са по-широко застъпени в Хожд., където във връзка с търговската дейност Афанасий Никитин описва търговията по местата, през които минава, както и стоките и животните, които се търгуват.

- (3) Приводят кони, до 20 тысящ коней продавати, всякий товар свозят. (Хожд. 251)
- (4) А все их носят на кровати своей на серебряных, да пред ними водят кони в снастех златых до 20, а на конех за ними 300 человек,... (Хожд. 252)
- (5) ..., ино с ним человек на конех 10 тысящ, а пеших пятьдесят тысящ, а слонов выводят двесте, наряженных вдоспесех золоченых, да пред ним трубников сто человек, да плясцов сто человек, да коней простых 300 в снастех золотых,... (Хожд. 252)

В контексти, които не са свързани с търговски операции, при тези глаголи водещо остава положението на кинетичната сема, както в (4) и (5), където са представени части от описанието на тържествено шествие на султана и семейството му.

- (6) Ничто ж остави, всю землю пусту учини, прочих же, иже суть християне, на свою земля прегна и насели. (Драк. 237)
- (7) а яз скоро хошу по тебе ко царю ити, и дань принесу, и сам к нему прииду. (Драк. 237)
- (8) В Трапизоне ми же шубаш да паша много зла учиниша. Хлам мой весь к себе възнесли в город на гору да обыскали все – что мелочь добренкая, ини выграбили все. А обыскивают грамот, что есми пришол из орды Асанбега. (Хожд. 257–258)

Възникващото в определени употреби на тези глаголи посесивно значение може да се разглежда като специализирано с обща специализирана сема ‘доставям стока с цел смяна на посесора’, като индивидуалният корен на глаголите за движение продължава да изразява типа на придвижването.

3.3.7. Модални глаголи с посесивен потенциал

С малък брой употреби са засвидетелствани свързаните с парадигматични връзки помежду си глаголи *искати* ‘търся’ (с 2 употреби), *обыскати/обыскивати* ‘претърся, обискирам’, *обрясти/обрести* ‘намеря’ (с 5 употре-

би) и *наити* ‘намеря’ (с 2 употреби). При тях присъствието на модална сема позволява да ги отделим в самостоятелно микрополе.

- (1) И повеле по всему граду искати татя, глаголя: „Аще не обрящется тать, то весь град погублю.“ (Драк. 238)
- (2) Гонящий же приидоша, и начаша искати, и найдоша его. (Драк. 240)
- (3) „Поиди, в сию ночь обрящеши злато.“ (Драк. 238)

Глите глагола *искати*, *обрясти* и *наити* образуват група със специализирани значения, като свързаните от синонимна връзка *обрясти* и *наити* могат да се разглеждат като исторически редуващи се синоними, които съществуват в текста на Драк., като *обрясти/обрести* е по-старият, а *наити* – новият експанзивен глагол, докато *искати* остава техен общ причинен корелат.

- (4) Того же году обретох написание Офонася тверитина купца, что был в Ындее 4 годы, а ходил, сказывает, с Василием Папиным. (Хожд. 247)
- (5) Се же написано не обретох, в кое лете пошел, или в кое лете пришел из Ындея, умер, а сказывают, что, деи, Смоленска не дошел, умер. (Хожд. 247)
- (6) В Трапизоне ми же шубаш да паша много зла учиниша. Хлам мой весь к себе възнесли в город на гору да обыскали все – что мелочь добренкая, ини выграбили все. А обыскивают грамот, что есми пришол из орды Асанбега. (Хожд. 257–258)

Глаголите съдържащи модална сема се отнасят към периферията на посесивното семантично поле, тъй като означават преки физически действия, като водещо остава положението на модалната сема, докато посесивна сема може да възникне само въз основа на дискурсните условия, както в (3). Като специализирана за търсене на определени обекти в нечия собственост трябва да разглеждаме глаголната двойка деривати от *искати* с представка *об-*. Както се вижда, семантиката остава много близка до *искати*, а спецификата, свързана с претърсване на нечие имущество, се осъзнава като собствено значение на представката, означаваща пълно, всеобхватно търсене сред всички налични обекти.

3.3.7.1. Отпросити

Към тази група, макар и с по-различно значение, можем да причислим и засвидетелствания с 1 употреба *отпросити*, при който също наблюдаваме модална сема, носена от корена:

- (7) И канун Спасова дни приехал хозяйочи Махмет хоросанец, и бил есми ему челом, чтобы ся о мне печаловал. И он ездил к хану в город да меня отпросил, чтобы мя в веру не поставили, да и жеребца моего у него взял. (Хожд. 250–252)

Тук можем да говорим за наличие на посесивна сема в условия сродни с тези при *искати*, доколкото цел на усилията, означени с корена на глагола, е установяването на определени отношения, които обикновено се означават със средствата на посесивността.

3.3.7.2. Требовати

С единична употреба е засвидетелстван и глаголът *требовати*, при който също наблюдаваме модална сема (за волунтативна модалност). Той може да бъде разглеждан като един от основните модални глаголи, при които в руски възниква посесивна сема, тъй като спада към групата на основните модални глаголи, а коренът му отвежда етимологично към древното съществително *тръба*, което дава началото на съвременния глагол. По-късната му употреба в съвременния руски език отчетливо развива посесивната сема (срв. глава V).

(8) Он же сам приде к ним и глагола им: „Что еще требуете?“ (Драк. 238)

В основната му семема водещо положение има модалната сема, но при дискурсни условия, аналогични на (8) посесивната сема възниква и става водеща, като семемата придобива вида ‘искам да бъда каузиран да имам’.

3.3.8. Глаголи с пациентивна концептуализация на посесивността

В групата на глаголите с концептуализация на посесивността от гледна точка на посесума, в нашия материал наблюдаваме само 2 глагола с единични употреби: *отступити* и *отпасти*. И двата са употребени в конфесионален смисъл, какъвто наблюдавахме при тях и в Супр., но тук поради тематиката на текстовете количествените им параметри са минимални:

(1) Дракула же возлюбил паче временнаго света сладость, нежели вечнаго и бесконечнаго, и отпаде православия, и отступи от истины, и остави свет, и приа тму. (Драк. 240)

Синонимните им връзки в конфесионални контексти, както помежду им, така и с други глаголи от семантичното поле на посесивността като *оставити* и *приятти*, са засвидетелствани синтагматично в единствения пример с конфесионално значение (11). Тук концептуализацията и на четирите глагола, включени в целия пример, се различава напр. от разгледания по-горе *поставити* с конфесионално значение по типа на концептуализацията от гледна точка на посесума. При *отступити* и *оставити* тук наблюдаваме синонимия, тъй като посесумът е в ролята на агенс, докато в *отпасти* се доближава до пациентивно-безличното значение, а при *поставити* имаме изразена функция на пациенс. И в руския материал количественото преобладаване е на страната на концептуализацията от гледна точка на посесора.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в *Хождение за три моря* и *Сказание о Дракуле воеводе*

Глаголите от посесивното семантично поле и в руския език от XIV в. показват значителни сходства с наблюдаваното за българския и за чешкия език, ако се абстрахираме от сериозното присъствие на у-конструкцията в ядрото на полето.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имети; имати, емати	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
мне есть.../мне нет...;	-	-	-	+	-	пациентивна
поимати	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
дати, давати	+	-	-	-	-	агентивна
воздавати	+	-	+	-	-	агентивна
раздати	+	-	+	-	-	агентивна
удатися	+	-	+	-	-	агентивна
одарити	+	-	-	-	-	агентивна
взяти	+	-	-/+	-	-	агентивна
брати,	+	-	-	-	-	агентивна
собрати, събрати	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. прияти, отяти	+	+	-	-	-	агентивна
въсприяти, пояти	+	-	+	-	-	агентивна
держати	+	-	+	-	-	агентивна
княжити	+	-	+	-	-	агентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
купить	+	-	-	-	„	агентивна
продать, продавать	+	-	-	-	„	агентивна
торговать	+	-	-	-	„	агентивна
исхарчити	+ негативна	-	-	-	„	агентивна
изгубити, истеряти, наложити	+	-	-	-	„	агентивна
стойт	-	-	-	-	„	агентивна
должен, нужен	-	+	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
красти	+	-	-	-	„	агентивна
пленити, попленити	+	-	-	-	„ ‘война’	агентивна
разбивати	+	-	-	-	„	агентивна

пограбити, разграбити, розграбити, выграбити	+	-	-	-	„	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
оставити	+	-	+(-)	-	-	агентивна
остатися	+	-	+	-	-	агентивна
ставити, поставитися	+	-	+ негативна	+	-	агентивна
въздевати	+	-	-	-	-	агентивна
лишатися	+	-	-	-	-	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
принести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
нести	+	-	+	-	-	агентивна
водити, выводити	+	-	+	-	‘насам, навън’	агентивна
възнести	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
свозити	+	-	+	-	‘отпред’	агентивна
привести, привозити	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
прислати, отслати	+	-	+	-	дистантна	агентивна
послати, посылати	+	-	+	-	дистантна	агентивна
прегнати	+	-	+	-	-	агентивна
свозити	+	-	+	-	‘на дадено място’	агентивна
2. Модални						
требовати	+	+	-	-	-	агентивна
отпросити	+	+	-	-	-	агентивна
искати	+	+	+	-	-	агентивна
обискати, обискивати	+	+	-	-	-	агентивна
обрясти, обрести, найти	+	-	-	+	-	агентивна
отступити, отпасти	+	+	-	-	-	пациентивна

Таб. 6. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в „Хождение за три моря“ на Афанасий Никитин и „Сказание о Дракуле воеводе“

И в руския материал се очертават микрополетата със специализирано значение като глаголите за търговски операции и за посегателство върху чужда собственост, глаголите за движение, които развиват посесивна сема. С малко по-аморфна структура остават глаголите с модална сема, които също проявяват тенденция да оформят свое семантично микрополе, резултат от взаимодействието на посесивното и модалното семантично поле. Независимо от отделните групи, в рамките на парадигматичните отношения, особено синонимно-антонимните, е възможно да възникнат и двойки от глаголи с различия в концептуализацията – от гледна точка на посесора, от

гледна точка на посесума или представящи глаголното действие като обективно – независимо от посесора или посесума. Тези особености характеризат състоянието през XIV в. и за трите разгледани езика.

Заклучение

Сравнението на глаголите, особено що се отнася до количествените параметри, не е показателно за трите езика помежду им поради количествената асиметрия в анализирания материал. В рамките на всеки от езиците обаче количествените данни са показателни за мястото на съответния глагол в рамките на посесивното семантично поле. И за трите езика състоянието в рамките на ядрото на полето показва определени сходства. В това отношение се отличава руският език с живата и универсална синкретична употреба на *у*-конструкцията не само с глаголи с граматикализирана употреба като *быти*, но и с най-разнообразни други глаголи, сред които особено място заемат останалите глаголи от ядрото, а и не само от ядрото на семантичното поле на притежанието. Тук се откроява отсъствието на глагола *върти* от ядрото на посесивността в българския език, както и някои специфични архаични значения в руския материал при посесивните глаголи, които са запазени до днес в руския език, но с различно значение. За чешкия език изпъква експанзивното развитие на глагола *míti*, който единствен от трите езика го включва в общата за чешкия език система на видовата опозиция, както и на итеративните глаголи.

ГЛАВА IV

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ НА ПРИТЕЖАНИЕТО, ЗАС- ВИДЕТЕЛСТВАНО В ТЕКСТОВЕ ОТ XVII в.

4.1. Български език – Тихонравов дамаскин

Данните за състоянието на българския език от XVII в., които черпим от Тихонравовия дамаскин (Тих.), са изобилни и при тях можем да очакваме относителна пълнота, тъй като обемът на паметника е значителен – 340 листа, а включените в него текстове са разнообразни по тематика и създават условия за разностранни употреби на интересующите ни глаголи. Освен това и жанровата специфика на текстовете е разнообразна – в състава на дамаскина са включени както жития с обширни наративни пасажии, така и чисто проповеднически по характер текстове с абстрактно съдържание, даващи възможност за употреба на глаголите в различни техни лексико-семантични варианти. Самият начин на формиране на сборника – първоначален превод на традиционен език през XVI в. с последващ превод-адаптация на говорим български език (вж. Дьомина 1971) – предполага пряко отношение към живата езикова норма на XVII в. Въпреки че част от текстовете носят следи от старинната подложка, а съвсем малка част от тях са останали изобщо на традиционен език (църковнославянски по терминологията на Е. Дьомина), като цяло можем да смятаме паметника за обективен източник на данни за състоянието на българския език през XVII в. Особено показателни в това отношение са срещащите се вариантни по форма употреби на отделни думи и изрази (вж. по-долу напр. формите *не имам* ~ *нѣмам* ~ *немам* и др. под.), където елементи на старинната норма от първоначалния български превод се редуват с по-новите форми от говоримия език.

Изследваните притежателни глаголи са представени и в Тих. с четирите типа значения (в 4 лексико-семантични варианта), които вече посочихме – посесивни (ЛСВ₁), екзистенциални (ЛСВ₂), граматикализирани (ЛСВ₃) и фразеологизирани (ЛСВ₄). Тези ЛСВ са представени най-пълно при глагола *имам*, който и за XVII в. разглеждаме като ядрен за интересующото ни семантично поле.

4.1.1. Глагол *имам*

Употребата на *имам* в Тих. и следователно в българския език от XVII в. с посесивното му значение не подлежи на съмнение. Като показател за неговото подсъзнателно възприемане от носителите на езика като ядро на

семантичното поле на притежанието можем да разглеждаме отглаголната форма *иманіе/имѣніе* в Тихонравовия дамаскин, която е единствената, назоваваща имот и изобщо обект на притежание (посесум):

- (1) ѿ сего да покажеть ѿко многа имѣніа ѡуже имать/326об/331¹
- (2) и мнѡго иманіе имаше/28/70
- (3) и любѣше иманіе да съберешь/262/282
- (4) тѣа тамо имаше мнѡго стока и иманіе/297/309
- (5) какъ да стори да си извади (=възстанови) толькози имание кыдѣ е разнесено/53об./92

Както показват примерите, съществителното достатъчно ярко изразява посесума, за да може да се съчетава и с други глаголи, освен етимологично сходния с него (както в примери (1), (2), (4) и др. под.). Получената по този начин синтагма изразява по-сложни особености в характера на притежанието (както в (3) и (5) пример). Прави впечатление обаче, че във формално отношение съществителното *иманіе* най-често не съвпада със засвидетелстваното в по-старите периоди *имѣніе*, където личи пряката връзка с глагола *имѣти*. Масово застъпената през XVII в. форма *имание*, както и в съвр. български *имане* е по-скоро дериват от формата с тематична гласна **-а-**, т.е. има основания да смятаме, че глаголите *имѣти* и *имати* вече са се слели, като през XVII в. при отглаголното съществително, както и в сегашната основа са надделели формите с тематична гласна **-а-** (*имати* – *имамѣ*), докато в семантично отношение господстваща е останала семантиката на *имѣти* ‘*имам, притежавам*’.

Що се отнася до значението на съществителното, възникването на ново положение в говоримия български език от края на XIX в. засвидетелства Н. Геров в своя Речник на българския език, където са посочени две форми, различаващи се само по мястото на ударението: *іманѣ* и *иманѣ* (срв. Геров 1976: 326), но и двете с тематична гласна **-а-**. Трябва да се подчертае, че в сравнение с Тих. първата от тези две форми може да се разглежда като семантична иновация защото не е засвидетелствана в текста от XVII в., нито в по-ранните анализирани от нас текстове. Тя е отглаголно съществително с процесуално значение от *имам*, докато втората е съществително, назоваващо притежаван обект (посесум). Неговата етимологична връзка с глагола *имам* също не подлежи на съмнение.

Посесивното значение на глагола *имам* в Тих. е представено с всички свои аспекти, разглеждани като форми на различните типове посесивна семантика и в съвременния български език (срв. Начева 1988).

¹ Тѣй като примерите от Тих. са почерпани от изданието на Е. Дьомина (1971), първото число след тях сочи листа от оригиналния ръкопис, а второто – страницата от това издание.

4.1.1.1. Същинско притежание.

В анализирания тук материал и от XVII в. *имам* е засвидетелстван с многобройни афирмативни и негативни форми, въз основа на което го определихме като ядрен за семантичното поле (общо 239 случая на положителни и отрицателни употреби в Тих.). Афирмативните му форми тук са сходни помежду си, докато особеност на отрицателните му форми са двата варианта представени в дамаскина – традиционното *не имамъ* и контрахираното разговорно раннонбълг. *немамъ/нѣмамъ*. Появата на старинния (по същество среднобългарски, по терминологията на Е. Дьомина църковнославянски) вариант трябва да се разглежда като проява на естественото влияние на първоначалния превод-подложка върху новобългарския превод, с който разполагаме. В съвременната българска норма следите от среднобългарската форма са изчезнали напълно и функционира само контрахираната форма *нямам*, евентуално диалектно и разговорно *немам*. В този лексико-семантичен вариант (ЛСВ₁) на *имам* единствената реализирана сема е ‘притежание’, т.е. и тук можем да говорим за наличие на установената проста семантична структура, реализирана в 64 случая от този тип в Тих.:

- (1) *ѡв'це имаше сед'мъ хилїады/27об/69*
- (2) *ами злато веке не имам азъ/52об/92*
- (3) *полата на нѣето да ю имашъ до вѣка/53об/92*
- (4) *и ако имам иманїе...а почестъ немам/65об-66/103*
- (5) *и что имаше сич'ко си даде на црквата/99об/132*
- (6) *за хѡ крстъ писанїе немаме, затова не знаеме/24/66*
- (7) *дрѣго нѣчто не имаме освѣнь това/153об/180*

Както се вижда от приведените примери, и тук синтактичната структура, която глаголят поражда в това си значение, се характеризира с двете актантни позиции – една лявовалентна (позицията на агенс-посесор) и една дясновалентна (позицията на (псевдо)обекта-посесум), реализирана от именна група, местоимение или подчинено изречение. Тази синтактична структура може да се обогати в групата на обекта с факултативни адюнкти за количество, а в групата на предиката с обстоятелство за време, евентуално за начин. Като управляващи на именната група в позицията на обекта могат да се явяват не само названия на конкретни материални предмети, но и на абстракции и духовни същности, както в примери (3) и (6).

4.1.1.2. Специализирани синоними на *имам*

Интерес представлява синонимът на нбълг. *притежавам*, *разполагам* с, който в Тр. (XIV в) се реализира от глагола *обладати*, докато в Тих. (XVII в.) с такова значение се употребява глаголят за непосредствен физически контакт *дръжати*, засвидетелстван 4 пъти с посесивна семантика (съответстваща на ЛСВ₁), както и в Супр. (срв. подглава 2.1.1.7.):

- (1) и повелѣніе ꙗже казаха на ѿнѣ члци что дръжуть гробъ и црквата стома/71об/108
- (2) и тогази еднакъ еврее дръжаха ерслимъ/22/64
- (3) крѣп'ко дръжаше тогази царство/58 об–59/97
- (4) ще да направи чер'кова на евреете въ іерлѣмъ, и да им ѿ даде да ѿ дръжѣтъ/188/210

Той не е засвидетелстван като синоним на никой от останалите ЛСВ на *имам*. Подобно на *облада* в материала от XIV в. с него се означава преди всичко власт или управление на град, „царство“ или друг по-малък обект, както в пример (1). Следователно той трябва да се разглежда като паралел на микрополето на глаголите за упражняване на власт, което разгледахме като отделна формация за текста на Хрониката на т. нар. Далимил. Там то е представено относително пълно поради специфичната тематика на текста, свързана с властовите институции.

4.1.1.3. У-конструкция

Интерес представлява застъпеният и в Тих. формален аналог на старата, запазена в руски език до наше време „esse“ посесивна у-конструкция с пациентивна концептуализация, реализирана в други 6 случая:

- (1) да се бѣ на нас ѿмѣтѣ и дѣхъ стѣ ѿ на да бѣде/18/60
- (2) защо бѣше мно҃го ѿмѣ и хытрѣ ѿ нѣго/28/70
- (3) и сич'ко добро и правда бѣше ѿ нѣго/28/70
- (4) защо мно҃ше царь, че е ѿлин'скаа вѣра ѿ нѣго/62/100
- (5) и мѣдрость, и чистота бѣше ѿ нѣго/62/100
- (6) ами помощь бѣѣа бѣше при нѣго та го ѿгѣшаваше/64об/102

Както вече посочихме, едно от схващанията за тези конструкции в граматичната литература, посветена на руския език, ги разглежда като изречения от екзистенциален („бытийный“) тип (Арутюнова, Ширяев 1983, 14–15), или „конструкции посесивного наличия“ (Бозова 1994: 84–86), т.е. посесивното значение се разглежда като съчетание от екзистенциалната сема на глагола *быть* ‘сѣм’ и локализатор със значение ‘в личното пространство на...’. Що се отнася до системата на българския език от XVII в., съществена за разбирането на семантиката му е замяната на изконния предлог *ѿ* с *при* в пример (6), която свидетелства за осъзнаването на пространствената сема като водеща в семемата на целия израз. С това тя пряко кореспондира с формулираната по отношение на руския език представа за наличие на определен обект в личното пространство на даден субект. С оглед на анализирания материал в Тих. тези употреби може да се класифицират като синкретични за изразяването на посесивно и екзистенциално значение, тъй като те съжителстват в един и същи текст със същинските посесивни употреби на гла-

гола *имам*, а броят им остава несравнимо по-малък (239 : 6). Важна тяхна семантична особеност е, че се свързват с разглежданите от нас употреби на посесивните глаголи по силата на парадигматичните синонимни отношения, като е валидно семантично ограничение на лъвовалентната актантна позиция (на процесор, или в по-широко схващан смисъл на агенс-субект на притежателното отношение) до рамките на лексикалния клас *nomina abstracta*, най-вече до именни групи, назоваващи човешки качества. Това затруднява разграничаването между посесивно и екзистенциално значение (при абстракциите трудно може да се определи разликата между пространствено наличие и притежание) и дава основания да ги разглеждаме именно като синкретичен случай и в семантично отношение. Такива изрази се срещат и в съвременния разговорен български език, напр. б. *всички добродетели (са) у него (събрани)*.

4.1.1.4. В Тих. привличат вниманието и отделни примери за употреба на същата *у*-конструкция, но с глагол *имам* с локативно значение, допустима и в съвременния български език. В този случай именната група също включва като главен член абстрактно съществително и значението му е сходно с посочените по-горе съчетания от глагол *съм* и название на човешки качества. В семантично отношение тези изрази и в съвременния български език означават не толкова притежание в същинския смисъл, колкото физическо наличие/присъствие, срв.: *имам/нямам пари у себе си*. В Тих. е засвидетелствана употреба на тази конструкция и в съчетание с названия за качества на човешкия характер:

(1) и *имахъ оу себѣ си* сич'ка добрына, что е заповѣдь хѡа./132об/162

Тук формалното разграничение с помощта на обстоятелството *при себѣ*, *оу себѣ си* създава самостоятелен вариант на ЛСВ₁, при който семантичната структура на глагола се усложнява, като се разширява с пространствената сема 'в личното пространство на субекта', реализирана с помощта на местоимения израз *оу себѣ*, *при себѣ*, или друг подобен локализатор (11 случая в рамките на посесивните употреби на *имам* в Тих.):

(2) и *облѣкоха го что имаха при себѣ* /35/76

(3) и *Дома ничто не имаше при себѣ*/49об/89

(4) а *стыи дете имаше з себѣ си*. провидѣ гы оти не бѣхъ чисти съсърцето си/49 об/177

(5) сич'ки хрѣтѣне *близъ себе иматъ* крѣтъ./159 об/185

(6) ами члк', като *има з себѣ си*, и чюв'ство, и мысль. та се затова зове, сич'къ/284/299

(7) и *имаха въ рѣцѣ свои* кадилъници/225об/250

(8) сыромаси сѣкогы *имате съсебѣ си*, а мене нѣ сѣкогы *имате*/250об/272

(9) елици же *крѣта имѣтъ въ себѣ* сѣ не мѣцете/336/338

(10) азе съмъ жена грѣшѣна ами крщеніе *имамъ на себѣ си* /167об–168/192

Както се вижда, посесивното наличие допуска съчетания в позицията на обект-посесум както с абстрактни съществителни (1), така и с названия за лица (4), (8), и с местоимения, заместващи конкретни съществителни, названия на материални предмети (2), (3), но и при тях може да се говори за обобщена семантика, изпъкваща особено добре при употребата на подчинени изречения, както в пример (2). В съвременния говорим български език обстоятелството *у себе си* непрекъснато ограничава употребата си като конструкция поради хиперкоректното заместване на *у* с *в* в контекста на западните и югоизточнобългарските диалекти с билабиално произношение на предлог *в* като *у*. Поради стремежа към книжовен изговор дори и в устни форми на съществуване на езика като градския говор на София той често е хиперкоректно изместван от *в*, срв. *аз съм си във нас, нямам пари в себе си* вм. първоначалното *аз съм си у нас, нямам пари у себе си*. Като ранна проява на този процес можем да разглеждаме пример (9). Локативната семантика е особено добре изразена в пример (5), където предлогът *близо*, който не може да изразява посесивност, показва ясно локалното значение на целия израз. Подчертаната необходимост от локативно разбиране на тези изрази пряко кореспондира с екзистенциалната употреба на безличното *има* в съвременния български език, където локализаторът също играе важна роля (срв. Младенова 2007)

4.1.1.5. От своя страна изразяването на пълно отсъствие, липса на нещо, което да послужи за определена цел, става също с помощта на отрицателната форма на глагола (*нямам*), като обаче формалното разграничение между притежателните и екзистенциалните му употреби не е завършено, за разлика от съвременния български език.

(1) и *не имам* съ что *да гы гостимъ* /34об/75

(2) и без'водно мѣсто. и вода *не имахъ да пїють* /102об/135

(3) и *не имаше* что *да ѹде* или что *да пїе* /27об/69

(4) и видѣ го че *немахше* ни что *да ꙗкꙋси* /129об/159

(5) и *не имаме* что *да пїемъ* /72об/115

(6) и *ни* хлѣбъ *имаше да ѹде* /256об/277

(7) оти *немахше* съ что *да нахрани* и себѣ и дѣщерите си /134/164

(8) *имате* ли нѣчто *за ѹдене* тѣка /288об–289/302

(9) *не имаше* тол'кова *да му даде* /32/73

(10) Ами пакъ и това дръво *немахше* никои *да го брани* /282об/298

(11) дето *немамъ* никого *да ми помогне* че с'мъ чюѹжинка /170об/195

Както личи от примерите, този вариант на ЛСВ₁ отново има разширена семантична структура, този път с целева сема, изразена на формално равнище с двучленен предикат – *да*-конструкция, евентуално отглаголно съществително (8), или при текстовете със запазени старинни езикови особености – в инфинитив (общо 17 случая в Тих.). В тези случаи наблюдаваме сходство и със съвременния български език, където т.нар. контролируеми предикати се характеризират в синтактично отношение със способността да получават целево разширение (срв. Иванова, Е. 2009: 50–51). Тук синтактичната структура се различава от основната по разширяването с *да*-конструкция за цел. В тези конструкции изпъкват съчетанията с *дам* и *подам* (9) и (12), където се реализира синтагматичната им взаимна обусловеност.

В Тих. отсъствието може да се изрази чрез всички лица и в двете числа, както личи от примери (1), (2), (4) и (5), за разлика от съвременната българска норма, където това става само с формата за 3 л. ед.ч. Двете съвременни български изречения *няма с какво да ги почерпя* и *нямам с какво да ги почерпя*, които могат да бъдат референтно идентични на пример (1), се характеризират с известна семантична разлика помежду си. При съгласуваната с подчиненото изречение форма за 1 л. ед. ч. във втория нбълг. превод посесивната семантика не е напълно избледняла и липсата се отнася само до личното пространство на говорещия. Същевременно при формите за 3 л. ед.ч. се наблюдава засилена обективизация на изказа, тъй като значението е екзистенциално и липсата се отнася до цялата микроситуация, отразена в дискурса. Затова посочените тук реализации от Тих. трябва да се разглеждат като разновидност на ЛСВ₁, заемаща гранично положение между посесивните (при ЛСВ₁) и екзистенциалните (при ЛСВ₂) употреби на глагола *имам*. Те добре илюстрират процеса на постепенно възникване на екзистенциалното значение, отначало при формите за всички лица и числа. Впоследствие формата за 3 л. ед. ч. се е специализирала за всички екзистенциални употреби.

Що се отнася до синтактичната структура, тя се проявява в обема на минималния дискурс, т.е. надхвърля размерите на простото изречение и образува подчинено изречение за цел. В съвременния български език тези изречения могат да бъдат заменени с отглаголни съществителни + предлог *за* – *нямаха вода за пиене*, *нямаше нищо за ядене*, *нито за пиене* и т.н. (срв. подобно и пример (8) от Тих.), което обаче си остава синонимно средство, т.е. същото значение може да се трансформира в запазена структура с подчинено изречение *нямаха вода да пият*, *нямаха какво да ядат* и *да пият* и т.н.

(12) и мъчи се да имашъ ѿ мъката своа да подадешъ и който си нема/7об/51

Особено положение заема употребата на *имам* в (12), където можем да говорим и за проява на резултативно значение, което се изразява в съвремен-

ния български език с други синоними. Тук с *имам* се означава приключено или темпорално и пространствено ограничено притежание. Това значение по принцип е неприсъщо за несвършените глаголи, към които спада *имам*, но употребата му е наложена поради липсата на негов корелат от свършен вид или на други специализирани средства. В съвременната българска книжовна норма в тези случаи са се настанили други, най-често акционални глагол като *получа, придобия, спечеля* и т.н. Този факт прави впечатление, особено на фона на състоянието в чешкия език от XIV в., където видяхме системно запълване на тази празна клетка в езиковата система на чешкия език с помощта на формален дериват от глагола *mít*.

4.1.1.6. Към преходната зона между посесивните и екзистенциалните употреби трябва да отнесем и единичните случаи в Тих., изразяващи наличие на конкретен предмет, без обаче да е възможна интерпретация на целия израз като проява на същинско притежание (общо 8 случая):

- (1) лежи он'зи отрокъ насрѣ̑ цр̑квата има и камень привезанъ на шиата/101об/134
- (2) и имаше име написано на главѣта/194об/215
- (3) и имаше въ оустата си онази меч'ка, та дрѣжаше, г. ребра/182об/205
- (4) тол'кова пъти имашь, и не идешъ на свой пѣть.ами ходишь и само и тамо/86об/122
- (5) токо щото има бѣлѣгъ ѿ оногова вѣлка/190об/212
- (6) и има написано. се дѣмы нѣговы/190об/212
- (7) и които имаха бѣлѣгъ ѿ печатать/195/215
- (8) оти ор'ловы очи немать слѣза/195об/216

Като по-адекватна интерпретация определяме тези случаи като преход към ЛСВ₂, тъй като тук дискурсните условия не допускат посесивна интерпретация, а по-скоро бихме ги класифицирали като израз на характеристика. По-близки до посесивното значение са примери (5), (6) и (7). Вероятно употреби от този тип (с форма за 3 л. ед. ч.) са трасирали пътя за оформяне на съвременните екзистенциални употреби в българския език, които интерпретираме като безлични (деагентивни) и изцяло екзистенциални.

4.1.1.7. Към граничната зона, но все още като посесивни (или може би с трансформирана посесивност) трябва да бъдат класифицирани и случаите с различните видове болести, които наблюдаваме както в анализирания материал от предходните периоди, така и в съвременните славянски езици. И в трите разглеждани езика наличието на болест и през XVII в. се изразява с посесивна конструкция. Като притежателни ги интерпретираме предимно поради начина на изразяването им с посесивни глаголи, както и ако разглеждаме болестта като вид страдание отново 'в личното пространство

на субекта'. Интересно е да се отбележи, че в Тих. лексемата *болест* се употребява с две значения (или 2 лексикосемантични варианта) – 'болест' и 'болка', както показва пример (3). Последното значение на думата при ч. *bolest* е останало единствено в съвременния чешки език.

- (1) раз'гнѣва се защо, оти имаше зль недѣгъ и болѣсть люта/76об/113
- (2) и единъ ѿ тѣхъ имаше бѣль на око/98об/132
- (3) да има съкогы *болѣсть* на срѣцето си/118об/149
- (4) и които людѣ раны и стрѣпѣ имать ще да гы очисты/187/209
- (5) иже прѣмногаго рѣи блѣда еже имѣаше именованъ бы' /30об/334
- (6) заради моа нефел'нина що имам 19/62

Въз основа на това отделяме още един подвариант на *имам* в ЛСВ₁, представен в Тих. с 6 употреби. При него в ролята на посесум могат да участват само съществителни от специализираната лексикална група на названията на болести и страдания.

4.1.1.8. Употребата на глагола *имам* в съчетание в ролята на посесум с именни групи, назоваващи не материални предмети, създава широка преходна зона между изразяването на същинско посесивно значение и съчетанията с минимална степен на фразеологизираност, формулиращи наличие на обстоятелства или условия за дейност в най-широкия смисъл на думата – ЛСВ_{1фр}. В Тих. такава е специфичната употреба на съчетанието *имам време*. В историята на българския език тя се разделя на две в зависимост от собственото лексикално значение на *време* – в темпорален и в климатичен смисъл. Тази омонимия в съвременния български език е избягната чрез изразителното различие между *имам/нямам време* и *времето е подходящо за...* В ранната фаза от развитието на старобългарския език темпоралният израз се образува с помощта на възгит: *а нѣинѣ нѣстѣ врѣма* (в сказанието „За буквите“ от Черноризец Храбър), който има пълно формално съответствие в съвременния руски и чешки език (р. *нет времени*, ч. *není čas*).

Семантиката на израза, означаващ темпорално и климатично време, в Тих. не показва формална диференциация при двата типа значение и е изразена със следните употреби:

- (1) да се исповѣдаме докѣтъ врѣме имаме/8/51–52
- (2) и защото врѣме немахъ да плавать/143/171
- (3) и не имаме врѣме да плаваме/148/176

Широкият контекст на пример (1) показва значение 'докато още има време', а при примери (2) и (3) еднозначно определя значението им като 'времето не беше подходящо за плаване по море'. В този случай интересна е пряката му кореспонденция с популярния съвременен чешки израз *dnes máte pěkné/špatné počasí*, при който глаголът *имам* също изразява наличие

на подходящи климатични условия, за разлика от ч. *mít čas* 'имам време'. В това отношение наблюдаваме сходство на съвременния чешки език със състоянието в българския език от XVII в., отразено в Тих.

4.1.1.9. Глаголът *имам* участва и във формирането на изречения, изразяващи съществуване, наличие на места и явления, представляващи общо достояние за определена група хора. Този тип отново присъства в междинната, преходна зона, и този път по посока към екзистенциалното значение (8 случая):

- (1) и тогази имаха праздниѣ ефес'ѣи людѣ/42об/82
- (2) дете граждане имаха кѣпище/27об/69
- (3) и ные сега так'вѣзи праз'ник, имаме и так'в'зы днь, праз'нѣваме/232об/256

В този случай формалните ограничения се изразяват във фиксирането на формата на глагола-предикат към формите за мн. ч., при които притежателното значение не е напълно избледняло, както е напр. в съвр. б. (*някъде*) *има* (*нещо*), и следователно този вариант на ЛСВ₁ трябва да бъде класифициран все още към посесивното значение, макар и в гранична позиция.

Като негова разновидност, вече преминаваща към екзистенциалното значение, трябва да се разглеждат единичните случаи, при които в ролята на агенс се появяват не названия на лица-посесори, както в (1) и (2), а на места, или в най-широк смисъл на обстоятелства, чиято субектност е практически изключена (3 случая). Макар и с минимално количество, тези употреби са показателни за бавното продължаване на процеса на първоначално спорадични дискурсни употреби с екзистенциално значение, които впоследствие са се оформили в 3 л. ед. ч. само за това значение:

- (4) защо что имаше, раи насрѣ дръво развмно дете адама извади из раи/157об/183
- (5) и внази вѣда имаше рыбыци дребны./98/131

Тук адюнктът за място формално се трансформира в подлог, но цялото изходно просто изречение е семантично близко до означаването на наличие, което очевидно е преходната степен при оформянето в българския език на самостоятелното и във формално отношение екзистенциално значение на глагола *имам* (*има*).

4.1.1.10. При означаване на т. нар. неотделима принадлежност глаголът *имам* също е добре засвидетелстван в разглеждания паметник с 38 употреби. Разглеждаме това значение като част от ЛСВ₁, тъй като реализацията на главната сема при него е сходна с основната ѝ реализация, но лексикалната съчетаемост при обекта-посесум логично се ограничава до части на човешкото тяло, евентуално абстрактни съществителни или метафорично употребени наименования на човешки органи за означаване на човешки качества. И за

XVII в. е в сила наблюдаваното в предходните периоди сходство във формално отношение на средствата за изразяване на неотделима принадлежност, на основната посесивна семантика, както и на човешки отношения.

- (1) и плѣть имамъ като сич'ки людѣе/190б/62
- (2) бѣх като една овош'ка хѣбава и имахъ си листѣе и плѣдъ/33/74
- (3) да съпикасаме, ако има белѣгъ так'в'зи/35/75
- (4) жльти космы имаше като твоите/360б/77
- (5) ѿворѣте си очите. ваши дето гы имате на срѣцето и послѣшаите/1770б/201
- (6) и зѣбы имаше желѣзны, и нок'те мѣдны/182:205
- (7) кол'кото тои имена има ан'тихрість тол'кози и члѣкъ има добры дѣмы да се мли бс./1900б/212

Към същата група спадат и съчетанията с отделни съществителни, които не назовават непосредствено части на човешкото тяло, но са в пряка връзка с личността и могат да бъдат смятани по същия начин за неделими части от нея (7), т.е. за тях може да се използва терминът неотделима собственост. Както беше споменато, тези типове характеристики се диференцират трудно и затова е по-добре да не се назовават с обобщеното название неотделима собственост, за да не се замъглява и без това затрудненият процес на отделянето им.

Както личи от примерите, тук синтактичната и семантичната структура на *имам* съвпадат с тези при ЛСВ₁, реализиращ същинска принадлежност. Имаме всички основания да предполагаме, че в момента на формиране на посесивното значение разликата между тези варианти на посесивността не е играла съществена роля, тъй като множествата на допустимата лексикална съчетаемост в двата случая са в отношение на допълнителна дистрибуция помежду си, т.е. няма случаи, в които смислоразличителната функция да се изпълнява от тях. Сходството се потвърждава и от съвпадението със семантиката на глагола *имам* в съвременния български език, както и от преводните съответствия в другите два езика.

В руски и в чешки обаче, за разлика от българския, съществува и синонимно синтактично средство за изразяване на неотделима принадлежност, което образува изречения за характеристика – съществителните от посочената група се свързват с именната група, назоваваща лица, с помощта на безпредложен род. пад. (ч. *dívka světlých vlasů, modrých očí*, р. *человек высокого роста, карых глаз*). Тук семантичният акцент пада върху определенията, които са носител на рематичната информация. Това е причината да разглеждаме този тип предикативни конструкции като средство за характеристика.

В текста на Тих. е засвидетелствана семантиката, изразявана чрез глагола *съм* с копулативна функция в съвременния български израз за назова-

ване на физически качества от типа *косата му беше руса; зъбите му бяха железни, а ноктите – медни*, които могат да се смятат за референтно идентични съответно на приведените по-горе примери (4) и (6). В примери (1) – (6) можем да смятаме структурата за формално идентична, с факултативна възможност за разширение на пациенсa с определения или подчинено определително изречение. В съвременния български език самостоятелното средство за формално подчертаване ролята на определението с помощта на глагола *съм* във функцията на копула няма посесивно значение, а посесивността се изразява с помощта на дателното местоимение във функцията на определение към подлога-посесум. Посесивна е и функцията на р. *волосы у него светлые*, където конструкцията е в род. п. за притежание, и ч. *vlasý má světlé*, където реализацията е с глаголна посесивна конструкция.

4.1.1.11. Изразяването на **роднински** и други социални връзки с хора и групи от хора е количествено добре представено от 71 употреби в разглеждания паметник и отново го приемаме като една от проявите на ЛСВ₁ поради сходството на семантичната и синтактичната структура при употребите им.

4.1.1.11.1. Най-честото изразяване на човешки взаимоотношения, характеризиращи се с наличие, представено в Тих. с 54 случая, се реализира с помощта на глагола *имам*, който при този ЛСВ₁ може да се разглежда като изразител на посесивно наличие, т.е. присъствието на даден човек в личното пространство на субекта. В този случай в ролята на пациенс отново има семантично ограничение – появява се в именни групи с ядро названия на роднински или йерархични отношения:

- (1) *имамъ* азъ едного ч̑лка хытра/49об/89
- (2) *имашъ* ли сына/45/84–85
- (3) и похъли го, защо *нема* чедо/17/60
- (4) *ѡнъ имаше* женъ корень/33/74
- (5) *ѡвъ имаше* свои и вѣшаваша го/33/74
- (6) и *имаше* стратилата на войскъ свою/28/70
- (7) И дрѣгытъ вѣры и тѣе *имать* по едного ан̑гла/83/118
- (8) остави ме да ѡмрѣ по скоро, защо *има* злы заимодав'ци/105/137
- (9) кои *има* зла жена, фаида за грѣхове свои прѣема/210об–211/230

С това значение употребата на глагола *имам* формално не се различава от изразяването на същинска посесивност. Явно същинското притежание и съществуването на човек, с който субектът се намира в роднински или други близки отношения не са били диференцирани и през XVII в., защото формални различия между тях не са възникнали нито в семантичната, нито в синтактичната структура на анализирания примери. Близостта до подобно схващане на човешките отношения в най-ново време се изразява и

с изрази от типа б. *мой човек, той е негов човек*, характерни за съвременния субстандартен български език. Единствено възможността за реализиране на факултативна обстоятелствена позиция, както в пример (6) показва известна тенденция към обособяване на йерархичните отношения във формален аспект. Съвпадението със съвременния български засяга случаите, когато не се запълва позицията за обстоятелство, напр. в *ами имамъ оногози маистора*. Подобен израз може да бъде употребен напълно успешно и в съвременен разговор, т.е. можем да смятаме, че тези случаи са идентични за XVII и за XXI в. в българския език.

Към тази група отнасяме и изразите, засягащи религиозните представи и отношенията между човека и бога:

(10) и тои еллиньска вѣра имаше/38об/78–79

(11) и мнѡго богѡве имахъ/75/111

В този случай може да се допусне, че схващането за отношенията с отвъдните и божествените сили не се различават съществено от представите за отношенията между хората и средствата за тяхното изразяване остават идентични.

4.1.1.11.2. В Тих. специфично положение заемат употребите на глагола *имам* с разширена семантична структура, където освен посесивната се включва задължително и втора, локативна сема, така че семемата на този ЛСВ₁ като цяло гласи ‘имам/държа някого/нещо някъде’.

(1) или нѣго имаи на монастирь или.../11/54

(2) това да имашъ със‘ себѣ си а мене веѣ да немашъ/154об./181

(3) како има ѡ келїа своа жена кър‘ва/21/63

(4) и събраль бѣше ѿ мнѡго стых мощи и имаше гы ѡ црквата стые софїе/71об./108

(5) сич‘ки хрѣїане близъ себе имать крѣть/159об./185

(6) рече да взме...да гы има заедно и със‘ дръгите/71об./108

В синтактичната структура на тази разновидност на ЛСВ₁ се отваря допълнителна (трета) синтактична позиция за обстоятелство. Трябва да отбележим, че в позицията на обекта-посесум практически няма ограничения с оглед на категорията одушевеност ~ неодушевеност. В това отношение състоянието, засвидетелствано от Тих. за българския език през XVII в., е много по-близко до наблюдаваното състояние на чешкия език както за XIV в., така и за съвременното му състояние, отколкото до съвременното българско състояние. Може да се каже, че тази разновидност на ЛСВ₁ е засвидетелствана за българския език през XVII в., но не и през XX – XXI в., когато се наблюдават допълнителни ограничения за употреба на имена на лица в групата на пациенса-посесум.

4.1.1.11.3. Още една разновидност на ЛСВ₁ се използва относително широко за изразяване на характеристика:

- (1) И имать ѿ ба агглы и блгть да се прѣтварть на образъ/83/119
- (2) ако има дѣма, нѣка дѣма като тѣа сич'ки/141–141об/170
- (3) да покажемъ как' съ агглы и как'во имать ѣство/83об./119

В примери (1), (3), (5), (6) ремата на целия изказ се съдържа в определението, което е носител на съществената информация в качеството си на факултативна част на изречението.

- (4) що имам' да вы казвам за.../9/53
- (5) азъ блядница дете имамъ и дѣа и тѣло сквърно/170/195
- (6) и погледъ имаше като аггл'скы/89/123

Същевременно използването на абстрактни съществителни във валентната позиция на пациенс-посесум в (1), (2), (3), (5), (6) проявява начална фаза на фразеологизация, която позволява да ги разглеждаме като преходен случай към фразеологичните употреби. Същото е в сила и за (4), където обаче става дума за устойчив глаголен израз, придобил и запазил широка популярност и в съвременния български език. При него фразеологизацията е по-силно изразена благодарение на по-високата честота на употреба на съчетанието.

Анализът на нашия материал показва, че макар и ядрен за полето, глаголят *имам* реализира и редица употреби, които не са чисто посесивни и могат да бъдат отнесени към различни части на семантичното поле на притежанието, някои от тях са в гранично или преходно положение към другите типове негови употреби. Такъв е случаят например при появата на допълнителна целева сема, където вече семантичната структура на глагола не е проста, както при същинското притежание, а семемата се състои от 2 семи – посесивна и целева. Тяхното наличие се проявява в синтактичното обкръжение и може да бъде отчетено само в рамките на по-широко разглеждания дискурс.

4.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле

Глаголите от разширеното ядро на семантичното поле на притежанието, които разглеждаме, и тук са с усложнена семантична структура в сравнение с *имам*, което леко размива същинското им посесивно значение. Посесивната и каузативната сема са концептуализирани огледално – при *дам/давам* от гледна точка на първия посесор, като не е задължително вторият изобщо да бъде изразен, а при *взема/вземам* – от гледна точка на втория посесор, като първият може да не бъде изразен. Както споменахме, видовите двойки са със сходно лексикално значение на двата члена на видовата опозиция, т.е. наставката за вторична имперфективация има предимно формално-видово значение.

Подобно на отрицателното *ням*, във формално отношение и *взема/вземам* се употребяват в два варианта на фонетичния облик – традиционен ресавски вариант с преход на начално *ѿ* в *ѡ* (примери (1) – (5)), и новобългарски – с отпадане на начално *ѿ* (6). В съвременната българска книжовна норма при глаголите *взема/вземам* господства възстановената форма на представката **в(ъ)з-**, в която началното *ѿ* изпада само при небрежен изговор в потока на речта. С оглед процеса на отпадане на инфинитивните форми в Тих. е интересна редовната употреба в бъдеще време на усечения инфинитив *да* от глагола *дам* (1):

- (1) кога си ѡземъ цѣната, да ти ѡемъ/34об./75
- (2) мнѡголѣтнѣй црѣ, що ищѣшь ѡми./59об./97
- (3) ѡзе и онова злато на ѡнѣзи градь/52об./92
- (4) а тои сребро и злато не ѡзима./53/92
- (5) и ѡзе ѡнѣа мощи и идѣше, и хвалѣше ѡа/59об./98
- (6) и да дадѣшь што ищати нѣщо да зѣмать ѡ тебе/3об./47
- (7) не имаше тол'кова да му даде/32/73
- (8) кажи го намъ да ти дадемъ пѣнесе кол'ко ищѣшь/34об./75
- (9) [бог] дава дѣждъ и на грѣшнѣи и на праведнѣи/6/49
- (10) това ѡе тѣло да ми дадете със' ковчег'т'си/59об./97
- (11) заклех ти се... да ти дамъ что ищѣшь, ами това не давам/54об./93

Системността на семантичното поле на посесивността се проявява в (1) и (7), където изпъква реципрочната семантика на ядрените глаголи в рамките на полето – при (1) семантиката на *взема* и *дам* се реализира като взаимна предпоставка, а в пример (7) *имам* и *дам* образуват двучленна предикатна структура *имам да дам*, изразявана изцяло в рамките на ЛСВ₁ и за двата глагола. Дискурсните условия тук изключват интерпретацията на значението на *имам* в рамките на ЛСВ₂. Двояка интерпретация е възможна при съвременния български израз *имам да давам*, с несв. вид на втория глагол, при който за *имам* определено се отразява ЛСВ₃ (на граматикализирана модалност), докато за *давам* семантиката остава в рамките на ЛСВ₁. В същото време съчетанието с глагола от св. вид *имам да дам* представя и двата глагола в ЛСВ₁.

Синтактичната структура на видовите двойки *дам/давам* и *взема/вземам* е подобна на тази при *имам* – употребата им отваря лявовалентна актантна позиция, реализирана с изразен или елидиран субект на действието (посесор) и дясновалентна позиция за обект (посесум), който може да бъде изразен с именна група, местоимение или подчинено изречение. Като синтактична позиция възниква и втори субект (посесор 2), какъвто наблюдаваме в примери (1), (8), (9), (10) и (11). Семантиката на именната група на посесума и тук е доста широка, лексикалното ограничение изключва главно

употребата на *nomina abstracta* като неин управляващ член. Във функцията на втори обект и при двата глагола (т.е. независимо от това дали става дума за първи или за нов посесор) участват предимно имена на лица.

Парадигматичните отношения в рамките на ЛСВ₁ и в Тих. свързват *дам/давам* и *взема/вземам* в отчетливи антонимни двойки *дам : взема* и *давам : вземам*, но системата проявява значителна асиметрия при съответните синонимни глаголи, особено във връзка с някои от дериватите на същия корен, на които се спираме по-долу. Преводните съответствия на този ЛСВ₁ са ч. *dát/dávat*, *vzít/brát* и р. *дать/давать*, *взять/брать*. Тази висока степен на етимологично съвпадение между съвременните славянски езици в изразяването на посесивно значение (вкл. ядрения *имам*, разгледан в предходната подточка) дава основания да смятаме, че още в праславянската епоха формирането на ядрото и най-близката до него част от семантичното поле на притежанието е било вече завършено. Това е обусловило и по-късното единство, което наблюдаваме в епохата на самостоятелния развой на езиците. Отчетливата посесивна семантика се запазва и развива до наше време, което можем да смятаме за една от причините притежателният ЛСВ₁ да изпъква като водещ при тези глаголи изобщо в съзнанието на носителите на езиците, независимо от голямото количество на останалите им непосесивни употреби. Това определя и дефинирането им като посесивни в лескикографските източници.

4.1.2.1. При антонимните двойки *дам/давам* и *взема/вземам* **неотделимата принадлежност** е слабо застъпена поради каузативната им семантика, която предполага предаване или отстраняване на обекта-посесум, докато неотделимата принадлежност изключва точно тази възможност. Въпреки всичко отделни специфични контексти допускат в ролята на посесора и употребата на именни групи, обозначаващи части на човешкото тяло в предикатни структури, образувани с тези глаголи:

(12) и раскъса го и зе мѧ ѡе ѡнѣзи рѣка що бѣше здарила апѣла.

Това е още един аргумент за разглеждането на неотделимата принадлежност като част от посесивните отношения изобщо, тъй като наивната картина на света не разграничава тези два типа посесивност.

4.1.2.1.1. При изразяването на човешки отношения глаголните двойки *дам/давам* и *взема/вземам* запазват по-голяма близост до същинското посесивно значение, тъй като реализираните им употреби са свързани с осъществяването на физическо сближаване или отдалечаване, сходно с даването и вземането на материални предмети.

(1) и чинѣше свадѣба на своа дѣщера даваше ю едномѧ царскимѧ сынѧ/49об/89

- (2) и как' мѣ жената взеха насила/32об/74
- (3) и на третѣа година взимаше по одного/42/82
- (4) и как' мѣ възе корабникъ жената/35об/76

Както и през разгледаните по-ранни периоди, при тези две двойки глаголи не се отразява съществена разлика между вземането и даването на конкретен предмет и на човешко същество.

4.1.2.2. Дам, давам

Като най-близък до *имам*, част от разширеното ядро на семантичното поле на посесивността определихме глагола *дам* (< стбълг. *дати*), който, както видяхме, още от най-ранната епоха на книжовността спада към атематичните глаголи и поради това проявява някои формални сходства с *имам*. В материала от Тих. вече присъства и неговият несвършен корелат, като двата глагола са засвидетелствани с 229 случая в Тих., включително фразеологизирани, в които глаголът не е загубил напълно посесивното си значение. Подобно на *имам* и при него са засвидетелствани етимологично сродни с глагола съществителни – *дан* 'данък' (3 случая в Тих.) и *дар* 'подарък, милостиня, дар' (21 случая), които могат да се употребят заедно с глагола или негов дериват, като по този начин документират старинността на посесивното значение и при двете псл. лексеми (с избледняване на словообразователната връзка от синхронно съвременно гледище). Формалното различие между съществителните е старинно и съответства на изключително устойчиво семантично различие.

- (1) печет се како въгодити члкомъ... како ѿдавать цар'скіе даны/325/330
- (2) прѣдадохъ се да съ нѣгова раѣ и данъ да мѣ давать/59/97
- (3) и комѣто е, данъ данъ/240/263
- (4) и не ще да зема даръ ѿ людіето що мѣ давать/187/209
- (5) и царъ се обѣща даръ да даде кой го найде/51/91

При това от тях 8 употреби на съществителното *дар* са в съчетание с глаголите *дам/давам*, както в (5), с които образуват етимологична фигура. Останалите 15 употреби са в израза *принесе дар*, който трябва да се разглежда като преходен по посока на фразеологизирани употреби, особено като се има предвид, че се появяват изключително в контекста на взаимоотношенията между човека и бога, и по-точно принасянето на дар в църква – на бог, светец, конкретна църковна институция или част от нея (както в (6) пример). Само в един случай *принесе* е в съчетание със съществително, конкретизиращо принесения дар (7)

- (6) аще принесешѣ даръ свои къ ол'тару/212/234
- (7) нито принесе бѣ ни постъ, ни млтыня, ни поклоне/231/254–255

Към тях се добавят и 18 случая, в които е употребен глаголят *дарувам* (<стб. *даровати*), образуван от съществителното *дар* и от съвременна гледна точка с прозрачна вътрешна форма, за разлика от разгледаните по-горе глаголи (вж по-долу и подточка бд)).

- (8) защо те ѿбъяви дарѣ що ти е бѣ даруваль/167/192

В Тих. изходният славянски глагол *дати* вече е образувал видовата двойка *дам/давам*, като несв. вид е дериват от изходния глагол, вече преосмислен като св. вид *дам*. Вторичният несв. глагол е образуван с наставка **-ва-**, носител на итеративно/имперфективно значение, а посесивното значение се реализира и в двата глаголни вида с основната семема 'каузирам някого да има'. Във формално отношение при него не се наблюдават варианти, а в количествено отношение ЛСВ₁ е добре представен със 107 случая в текста:

- (1) и даде и прикѣю кол'кото трѣбѣваше/134об/164
(2) и что имаше сич'ко си даде на црквата/99об/132
(3) ако ти артисѣва от ѿденѣето дай го на сиромаси/4об/48
(4) това рѣ црѣ, и даде мѣ едно еѿлѣе/149/176

Единадесет от тези случаи се реализират без пряко назоваване на посесум, в резултат на което в глагола максимално се концентрира семемата 'каузирам някого да има' и по този начин посесивната сема достига максимална експлицираност:

- (5) праведнѣ мѣжѣ сич'кы днѣ милѣва и дава/294/306

Липсата на изразен посесум се появява най-вече в контекста на християнската проповед, представяща добродетелта 'даване' не само на милостиня, но и на различни видове духовни стойности, сред които на първо място християнско милосърдие и подобни добродетели.

Синтактичната структура, съответстваща на ЛСВ₁ при *дам/давам*, като изключим последните 11 случая, е тривалентна – включва позиции за агенс (първи посесор), пациенс (посесум) и бенефициент (втори посесор), като позицията на прекия обект може да бъде заета от широк диапазон именни фрази с конкретно съдържание, а бенефициентът най-често се изразява с местоимение в дат. пад. или именни фрази, въведени с предлог *на*. Агенсът често е елидиран, защото е известен от по-широкия контекст или подсказван от личната форма на глаголният предикат. В ролята на посесум могат да присъстват най-често наименования на пари, стоки и други ценности, но също и на одушевени и дори митологични същества, които могат да се притежават. При това семантиката на предаване на посесума от първи на втори посесор може да остане непроменена:

- (6) ѿврѣжи ѿѣжето ѿ конѣтото и даи го мене/311/319
(7) и свѣза стѣи змеатото за грѣлото... и даде го на момѣта/311/319

Двата случая (6) и (7) можем да разглеждаме като междинни по отношение на притежанието, тъй като при тях е размита границата между същинското притежаване и физическото подаване или предаване на коня/змея във властта на получателя, но все пак при тях жестът на физическото предаване означава предаване във властта на бенефициента, така че те остават по-скоро посесивни, като по този начин общият брой притежателни употреби нараства на 109.

Този тип контексти дава възможност за реализиране на посесивната сема във вариантите, които наблюдаваме при *имам* не само във връзка със същинско притежание на конкретен обект, но и при неотделима принадлежност (3 случая):

(8) и дава си плътъ, на сич' кѣи людѣе, да чинетъ блудъ със' мене/168об/193

(9) и даи еи име да е прочюто і именито до вѣка/123/152

(10) и дава си щѣ тѣлото си да чинатъ със' мене какъ ищѣтъ/169/193

и човешки взаимоотношения (21 случая)

(10) и да ме не дадешъ на мои безаконїици/300об/311

(11) тѣх да дадѣтъ да бздѣтъ вѣини/35об–36/76

(12) Мѡѡсеа ще да те даде фараѡнъ бѣ111об/143

(13) Даи ми онова що ти дадох прѣд бѣ (= момък)/47/86

(14) и дадоха ю въ цѣркви даръ гѣ бѣ (= отроковица)/124об–125/154

(15) и мли се бѣ, да мѣ даде бѣ чедо/17/60

(16) жената что ми ю си далъ, тѣа ме прѣлъсти/285/299

В пример (11) е отразен преходен вариант на ЛСВ₁ по посока на модалното значение, който в синтактично отношение образува двучленен предикат, както модалните употреби, но в семантично отношение е все още в границите на ЛСВ₁. Подобен е случаят и в (14), където обаче предикатът не включва втора глаголна лексема, а изразява целта чрез предикатно име.

Интерес представлява една специфична употреба, която показва липсата на диференциация между случаите, изразяващи същинско притежание, и тези, които изразяват човешки взаимоотношения. Става дума за минимален диалогичен дискурс, при който след репликата

(17) и азъ да вы дамъ двѣ тысѣще конѣ из'браннїи/90об/125

следва

(18) и вые ако можете дайте намъ члци намѣсто конѣте/90об/125

Очевидно, в съзнанието на носителите на българския език от XVII в., подобно на разгледаните по-стари периоди, двата аспекта на посесивността не са се различавали съществено.

4.1.2.2.1. Синоними на *дам, давам*

Като специализиран синоним на основния ЛСВ₁ на *дам/давам* в Тих. можем да разглеждаме единичната употреба на един от ЛСВ на глагола *пѣстити*:

(19) и царъ се зарадѣва, и пѣсти мнѣго злато, и рече хѣбавъ покровъ да ми направишь/52об/92

Както се вижда, образуваната предикатна структура на преходен глагол с две актантни позиции обикновено изисква в позицията на пациенса-посесум названия на пари и подобни на тях ценности. Неговото съвременно продължение е специализирано точно в такъв смисъл като *отпускам* (финансови) *средства* (за нещо).

4.1.2.2.2. По-широко разпространение в Тих. обаче има вторият ЛСВ на *пѣстити* (5 случая) ‘изпращам (някого с някаква цел)’. Този ЛСВ се реализира също в предикатни структури на преходен глагол, но със задължително разширение от втори глагол, употребен в подчинено изречение за цел:

(20) ато азъ стрѣ щѣ пѣсти ан’гела лѣкава, и зе мѣ ще дѣшѣта та ми ще я донѣ/44/84

(21) ами да пѣсти да го ѡбиють/237об/261

Този ЛСВ на *пѣстити* е граничен за семантичното поле на посесивността. В случай на употреби в съседство с глагол от разширеното ядро на полето, при него може да възникне посесивна сема, както в (20), но в основния случай, подобно на (21) не се наблюдава посесивна сема. При неговите водещи употреби е силна представата за физическо пускане, евентуално изпращане на човек или митологично същество на определено място с дадена цел, а посесивната сема, която възниква в отделни случаи, определя периферното място на този тип употреби в посесивното семантично поле, което съответства на положението на неговия синоним в този ЛСВ в съвременния български език *изпратя*.

4.1.2.2.3. Употреби на *дам, давам* с начална степен на фразеологизация

Към полето на посесивността се отнасят още 2 употреби на глагола *дам*, които могат да се разглеждат като аналогични на съчетанията от типа *давам дар, отдавам дан*, само че тук имаме съществително, което е етимологичен корелат на глагола **jēti*, а значението му се доближава до съвременното българско ‘такса’:

(22) тък’мо ако дадешъ нѣ наемъ/137/166

(23) азъ даю вамъ наемъ, тък’мо ме ѡвезѣте въ градъ патарь/137/166

(24) ами да знаете оті е на заемъ дадено/222/246

Всъщност като съществителни-корелати на глагола **jēti* в Тих. се срещат двете представъчни форми *наем* и *заем* (също в 2 случая), като и двете се съчетават традиционно с изходните глаголи *дам* и *взема*. Този тип дистри-

буция още веднъж подчертава тяхното пряко отношение към семантичното поле на посесивността, макар че е трудно да се определи кое от двете образувания е първично. За праславянската епоха, непосредствено предхождаща появата на най-старите книжовни паметници на славянски език, най-вероятно адекватната представа би била, че са съществували като паралелни образувания от един и същ пракорен.

От състоянието, регистрирано в Тих. може да се съди, че през XVII в. още не е настъпила крайната фаза на специализация в значението на тези съществителни, която наблюдаваме в съвременния български език, тъй като се срещат и напълно синонимни употреби на съществителни със значение 'такса', образувани от друг корен, напр.:

(25) и да дадешъ ѿкзѣ на гимѣа/169/193

Както се вижда, и съществителните, паралелни на глаголите-деривати, отново остават с максимално опростена словообразователна структура, която е свидетелство за тяхната старинност. Със същото значение се срещат и 2 употреби на *дам* в съчетание с *мито*:

(26) и даватъ мито, та не можать да се утъкъ'мѣтъ/217/241

Към посочените 109 случая на реализация на ЛСВ₁ могат да бъдат добавени още 5, пряко свързани с евангелския сюжет, използвани в разказа за Йосиф от Ариматея, който успява да измоли тялото на Исус, за да го погребат:

(27) Дай ми пилате, тогози ѿбыдно мрътъ'ца/259об/280

(28) ами заради това ти се млю да ми го дадешъ защо е чюдинецъ/159об/280

Употребите са гранични, защото тук не става дума за придобиване на материални блага, но от друга страна и тялото на мъртвия Исус е материално и за него трябва да се положат определените грижи, така че тук може да се говори за допълнително развитие на целева сема. Както и за предходните периоди предоставянето на нещо като собственост и предоставянето с цел да бъде извършено определено действие не се различават чрез употреба на друг глагол или на *дам/давам* в различна синтактична конструкция.

Други 5 случая също имат характер на даване на материално благо, но при тях става дума за нещо, предназначено за пиене или изяждане, храна или лекарство, от което може да се очаква някакъв резултат – излекуване или смърт на пациента:

(29) и ѿн'зи врач даде имъ. что се зове ѿпоѣта/99/132

(30) а той рече аѣанасію магесникъ да мѣ даде и смъртното былѣе/303/313

И двете допълнителни групи, въпреки преходния си характер, все още определено се отнасят към сферата на посесивното значение (ЛСВ₁), така че общият брой на посесивните употреби на *дам/давам* нараства на 139.

4.1.2.2.4. Като вариант на ЛСВ₁ на глагола *дам* могат да се разглеждат случаите, когато позицията на субекта се заема от названия на природни или божествени сили, които облагодетелстват човека с материални блага и обществени стойности (6 случая в Тих.):

- (31) дръвїе пол'ско да вы не даде плодъ свои./107об./39
(32) нбѣто дѣжъ не даде, землѣта рож'ба не даде никак'ва/189/211
(33) дамъ вамъ и азъ дѣждъ въ врѣме свое/107/139
(34) и да даде на вашѣ землю миръ./107/139

Като индивидуална особеност на глагола *дам* в рамките на ЛСВ₁ разглеждахме употребата му в най-широк смисъл за формулиране на определен тип отношения между човека и бога. Това е главният глагол, употребяван с императивната си форма *даждь/дай* в молитвите още от старобългарската епоха във връзка с молби и желаня от най-различен характер, най-често намиращи се принципно извън пряката сфера на притежание и представлящи прехода към фразеолозигираните и граматикализирани употреби на този глагол. (Напр. в молитвата *Отче наш*, принадлежаща безспорно към първите славянски преводи: х'ѣвъ нашъ насѣщѣнъѣ даждъ намъ дньсь, както и в молитвата за новородено на осмия ден след раждането – също една от рано преведените молитви, които вероятно възхождат към Кирило-Методиевския превод и имат продължителна традиция в славянската книжнина – срв. Димитрова М. 2014: 63–82). Особено граматикализацията на значението 'позволявам, разрешавам, допускам' пряко кореспондира и може би дори произтича от първичната употреба на този глагол в контекстите, съответстващи на молитвените отношения между човека и бога (срв. по-нататък казаното за ЛСВ₃ на тези глаголи). В текстовите варианти на един и същ текст от Тих. се срещат както старинната форма *даждъ*, така и по-късната *даи*, проявяваща се като основна тук. Ето някои от примерите (общо 19) за такава употреба:

- (35) прїими това. и даде мѣ стое еѵлїе/141об./170
(36) и даи мѣ тѣзи кнїга, що щѣ сега азъ да ти дамъ/18об./61
(37) ако ищешъ да ти даде бѣ мно҃го добринѣ/4об./48
(38) тою властїю юже далъ ѣ оучителѣ хс/213об./236

Както личи от пример (36), при употреба на неабстрактно съществително във функцията на обект-посесум значението се доближава до физическо преместване в пространството и предаване на материален предмет на конкретно лице, докато при абстрактните съществителни се наблюдава тенденция към специализация в областта на духовните взаимоотношения с бога. Тези примери са формално аналогични на разгледаните по-горе посесивни употреби, като различието между двете групи се обуславя главно

от семантиката на съществителните във функцията на посесум. Специализацията на употребите се реализира най-ярко при назоваването на божествената отплата за делата на хората, която се изразява чрез глаголни форми на *дам/давам* или близки до специализираните средства, свързани с покупко-продажба:

(39) ала съкомъ дава кой как'ъ е работиль тѣй мѣ и плаща/177об/201

(40) които милѣва сѣромаха та мѣ дава, на заемъ бѣ дава./205об/224

(41) защо подобръ е мал'ко да дадешъ съсич'ко сѣце. и покрьто/294об/306

Пример (39) показва парадигматичната връзка на ядрения глагол *дам* с микрополето на глаголите за търговски операции.

4.1.2.2.5. При глаголите *дам/давам* в Тих. се наблюдава самостоятелна целева употреба в рамките на ЛСВ₁, паралелна на ЛСВ₁ при *имам*, където възниква идентично разширение на семемата с целева сема (34 случая):

(42) дай ми тогози распетаго да го погребѣ. сам'си е/259об/280

(43) или кои ти даде тѣзи тоѣга нѣ да гонишь/274об/291

(44) азъ да ти дамъ сребро и злато да те ѡбогатию/65об/103

Оказва се, че и други глаголи от семантичното поле на притежането, не само *имам*, но също и ядрените *дам/давам* и *взема/вземам*, реализират ЛСВ₁, който съдържа целева сема и в синтактичната структура поражда двучленни предикати. В Тих. не всички реализации на целевата сема са достатъчно изразителни във формално отношение, тъй като специализацията на съюзните езикови средства по онова време още не е завършена и често се използват съчинителни съюзи, които допускат изразяването на целева сема, но тя се идентифицира само въз основа на минималния дискурс:

(45) и ѿтогози даде иманіе мнѡго и съгради цѣква/67/104

(46) и той мене да даде на ламіата да ма изеде./310об/318

Но както се вижда от пример (46), формирането на сложен предикат с помощта на *да*-конструкция вече се специализира за изразяване на цел. Имаме всички основания да смятаме, че този тип сложни предикати става основа и за граматикализираните употреби, където глаголът *дам* напълно е изгубил връзката с посесивната сема.

4.1.2.2.6. Специфична е единичната употреба на глагола *дам* със семантика противоположна на изходната семема 'каузирам някого да има', при която се реализира във вариант 'каузирам себе си да нямам нещо', или по-скоро 'позволявам да ми бъде отнето нещо мое', т.е. може да се говори за проява на енантиосемия в основното значение:

(47) а ные това ни на змѣ да не полагаме ами да прѣтрьпѣи, да си вѣра не даваме/158об/184

Макар и единствена в нашия материал, тази употреба трябва да се разглежда като самостоятелен вариант на ЛСВ₁, спадащ към общото семантично поле на притежанието. От гледище на граматичната структура тук се пораждат сериозни различия с основния ЛСВ₁ на *давам*, на първо място тъй като формата е възвратна, като дателното възвратно местоимение изпълнява посесивна функция, а освен това се създават синтактични позиции само за два актанта – субект и обект (агенс-посесор и пациенс-посесум), като е изключена възможността за участие на втори обект в ролята на нов посесор. Общата концептуализация при варианта в пример (47) поставя акцента върху състоянието на агенса, докато в преобладаващия брой употреби акцентът е върху състоянието на бенефициента. Това свидетелства за ролята на концептуализацията в проявите на енантиосемия при една и съща лексема.

Като обособен можем да разглеждаме и пример (48), когато благодарение на взаимодействието със семантиката на съществителното, назоваващо посесума, общата семантика на дискурса изразява даване на божествена благодат и свръхестествени способности:

(48) *даде* и тебъ и ты исцѣлѣваше бол’ны, и на слѣпы очи даваше/262/282

Схващането за придобиване на способности като проява на божие благоволение (даване) може да се разглежда като свързващо звено между ЛСВ₁ и ЛСВ₃ в българския език. Както видяхме, то се проявява от самото начало на старобългарската книжовна традиция и получава развитие чрез разширяване кръга на субектите, които допускат или причиняват дадено събитие.

4.1.2.3.1. Деривати от глагола *дам*

С идентично на това значение за изразяване на взаимоотношенията между човека и бога се използва и дериватът *подам* като словообразователен вариант, който може да се разглежда и като част от формула за назоваване даването на милостиня, или изобщо се употребява в молитвени или други духовни контексти (11 случая).

(1) ами *подаи* намъ ꙗко сила/31/72

(2) И ꙗко елена мноꙗго *подаде* злато и сребро ꙗко ꙗрква/260б/68

(3) да *подадемъ* на ꙗко ꙗркви млстѣны/260б/68

(4) и мѣчи се да имашъ ꙗко мѣката своа да *подадешъ* и който си нема/70б/51

В последния пример (4) се наблюдава и по-старо значение на глагола *мѣча се* ‘трудя се, полагам усилия’, документирано и от съответната старинна заемка *tipci* в румънския език.

При *дам/давам* и дериватите им *подам/подавам* (с 11 употреби) семантичната структура остава идентична. При *предам/предавам* (общо 47 употреби) и *придам/придавам* (общо 5 случая) обаче семантичната структура се обогатява с допълнителна трета сема, носена от представката. За *пре-*

това е 'преход', а за *при-* 'допълнително'. Синтактичната структура също се усложнява в сравнение с *имам* – и трите двойки глаголи са тривалентни, с една лява валентност за субекта-посесор и две десни валентни позиции за пациенс (посесум) и бенефициент (нов посесор) обект на действието. Посесумът се свързва с предиката безпредложно, докато новият посесор обикновено е в предложна конструкция или в безпредложен дат. пад., ако е изразен с местоимение, или в общ падеж, ако е изразен с подчинено изречение, където падежното окончание се носи от съюзната дума (както в последния (4) пример). При текстовете, запазили влиянието на първичния традиционен текст, в позицията на посесума може да се появи и вин. пад. В това отношение интерес представляват единични случаи, където преводачът на текста е запазил старинната форма, но е добавил и превода на съвременния нему български език с удвоено допълнение:

- (5) дажъ знаменїе на челѣ ихъ. (=) на хртїане знаменїе да имъ дадеш крѣтъ на чело имъ./162/187

Случаите, в които *дам/давам* се съчетават с християнски символи или абстрактни съществителни като *знамение*, *прощение* и т.н. (общо 6 случая) също трябва да се разглеждат като преходни към фразеологизираните употреби и затова ги отнасяме към ЛСВ₄ на съответните глаголи. Основание за това дава избледняването на изходната посесивна сема в рамките на семемата и засилената относителна тежест на семантиката на съществителното в общата семантика на синтагмата. И при двата компонента обаче не може да се говори за пълна трансформация на първичното значение.

4.1.2.3.2. Глаголите *подам/подавам* се употребяват в текста на Тих. и със съвременното българско значение на преместване и подаване на предмет в пространството (3 случая), което не се отнася към семантичното поле на посесивността:

- (6) и прострѣ си десницѣта, и подаде мѣ тоѹга, и рѣ мѣ възми това/274/291
 (7) кога налѣа чашата и подаваше ѿ амиртомѣ и прострѣлъ си рѣкъта/316об/323
 (8) та си простира рѣкъта и подава мѣ чашата/316об/323

Това значение остава единствено при специализацията на глагола в съвременния български в процеса на по-нататъшното развитие на езика.

4.1.2.3.3. Единична употреба в Тих. засвидетелства за XVII в. склонността на българския език към натрупване на словообразователни елементи с експресивна функция, като обаче връзката с изходния *давам* остава несъмнена:

- (9) И които сте помогнале на сыроты със' дребны дѣща, та имъ сте попридавале кое жито, кое двкати/202об/221

В случая не само формално-словообразователната, но и семантичната връзка с изходния глагол *давам* е очевидна. На практика можем да говорим за семантично тъждество, докато двете представки създават по-скоро експресивна сема – внушението за известна деминутивност, съчетана с многократността на несвършената основа на глагола, изразява положителното отношение на продуктора на текста към извършваното действие.

4.1.2.3.4. Раздам

Самостоятелен дериват на глагола *дам*, запазил формалните и семантичните си характеристики до наше време, представя глаголят *раздам*, засвидетелстван с 12 употреби в Тих. В нашия материал се срещат само форми от св. вид, тъй като характерът на текста изисква представяне на действието като комплексно и цялостно. Явно форми от несв. вид са били възможни, но няма условия за употребата им в анализирания от нас текст.

- (1) а дрѣгото раздадоше по сыромаси/149/176
- (2) сич'ко да раздамъ за дшѣта си/219/243
- (3) разадѣ ли вѣсе свое имѣнїе въ млѣтины/80б/340
- (4) и раз'даде онова иманїе на сыроты на сыромаси./52/91

Тук собственото дистрибутивно значение на представката **раз-** е ярко изразено и оформя цялостната семантична структура на глагола с участието на трета дистрибутивна сема, най-често с предлог *по* (1), който подчертава това значение и е употребен в 5 от случаите, докато с предлог *на* в същия израз се среща само 2 пъти, както в (4). Към валентните позиции на агенс (първи посесор), пациенс (посесум) и бенефициент (нов посесор) при *раздам* могат да бъдат добавени адюнкти за цел – примери (2) и (3). Както се вижда, християнското милосърдие, проявявано с даването на милостиня, се изразява именно с този глагол, но що се отнася до синтактичната конструкция, тя има вариант и все още не може да се говори за формулизация на някой от изразите.

4.1.2.3.5. Издам

С 3 случая е представен в нашия материал и глаголят *издам*, при които няма трансформация на посесивното значение, както в съвр. български. Тук значението на представката **из-** е модифициращо по отношение на изходния глагол, като внася допълнителна сема 'докрай, напълно', макар в случаи като (1) това значение да е подкрепено и с лексикални средства (*едничката*).

- (1) ато ми недѣйте издава єднич'ката дѣщер'ка/310/318
- (2) ако си издамъ сич'ко злато и сребро/590б/98
- (3) а єдинъ нѣкой поиде да имъ издаде грѣ, и каза имъ/960б/130

Тази форма на специализация в значението трябва да се разглежда като причина за малкия брой употреби на глагола в анализирания текст.

4.1.2.3.6. Дарувам

Като етимологично свързан с *дам* разглеждаме глагола **дарувам** поради неговата прозрачна словообразователна структура, изхождаща от съществителното *дар*. Броят на употребите му в текста на Тих. (в 14 случая) показва, че през XVII в. той вече е системно специализирано средство за изразяване на специфичната семема ‘безвъзмездно каузирам някого да има’, т.е. семантичната структура е усложнена от допълнителната сема ‘безвъзмездност’. Особеност на формата тук е, че глаголят остава без видов корелат, което вероятно се дължи на особеностите на наставката **-ува-** и способността ѝ да образува двувидови глаголи. В рамките на парадигматичните синонимни отношения той се съотнася с фразеологизирания глаголен израз **принесе дар** (16 случая в Тих.)

- (1) что щешь да ти дарѡвам/54/93
- (2) сребро и злато, что бѣше дарѡвано сѣмѣ/72об/109
- (3) и дарова ме и почете ме тврьдѣ/119об/150
- (4) и почитаха го и дарѡваха го, защо е юнакъ/252/273

Реализациите на глагола *дарувам*, както се вижда от примери (1) и (2), пораждаат синтактична структура, която може да е тривалентна, аналогична на тази при *давам* (общо в 12 случая), а може да се реализира и без изразен пациенс-посесум (в други 5 случая), както в примери (3) и (4). Освен това по силата на парадигматичните синонимни отношения те се свързват с единичните употреби в текста на глаголите *харижа/харизувам*:

- (5) ами влъфа бѣше и ковчегъ имаше. и кои нѣщо харизоваше. а тои го крыеше и носѣше/250об/272
- (6) да харижеме ѿ що имаме ѿ малко малко ѿ мнѡго мнѡго/206об–207/225

Както личи от примерите, семантичната структура на *дарувам* и *харижа/харизувам* е идентична, като употребите на двойката заемки от гръцки е пониско фреквентна от тази на домашния глагол.

Що се отнася до лексикалната съчетаемост на глагола *дарувам*, в ролята на пациенс (посесум) могат да се появяват не само названия на пари и материални ценности, но и абстрактни същности (още 4 случая):

- (7) прѣтаа бѣа дарова ти животъ за два мѣца/104/136
- (8) а съсь радостъ за блѣтъ що ще да ны дарѡва/163/188

Така общо употребите на *дарувам* стават 21. Съчетанието с *живот* в ролята на посесум (7) е устойчиво в историята на българския език и се използва до най-ново време (*подаря живота*), което дава основания да го разглеждаме като фразеологизирано. То се отнася към глаголно-именните гру-

пи за изразяване на абстрактни или емоционални отношения, които изобщо проявяват най-голяма склонност към фразеологизация.

4.1.2.4. Взема, вземам

Втората двойка глаголи от разширеното ядро на семантичното поле на притежанието – *взема/вземам*, освен засвидетелстваното с 38 употреби в Тих. същинско посесивно значение на ЛСВ₁ (примери за което дадохме в точка 4.1.2., в разглеждания текст е количествено добре представена и по отношение на широко разбираната посесивност при човешките взаимоотношения (още 20 случая – общо 58):

- (1) взмете и мене да идѣ и азъ със вас'/169/194
- (2) И ѿ антѣхѣа флавіанъ патріархъ взе съсебѣ си ѿоанна злѣаста-го/112/144
- (3) стани и взми си отрочето и ѿи вода, и пи ты. и отроче твое/85/120
- (4) и какъ мѣ възе корабникъ жената/350б/76

Както се вижда от пример (4), в човешките взаимоотношения се включва и насилственото отнемане, което смятаме за самостоятелна разновидност на ЛСВ₁.

4.1.2.4.1. При глаголите *взема/вземам* като такава разновидност разглеждаме употребите, описващи насилствено вземане или отнемане на посесум от първи посесор (обикновено в синтактична роля на пациенс – в нови 10 случая), когато концептуализацията поставя акцента от гледната точка на първоначалния посесор, за разлика от примерите, разгледани до тук:

- (5) и земате имъ щото иматъ найхѣбаво/1780об/202
- (6) а другыи желае своему съсѣдину да му земе къщата/216об–217/241
- (7) и въ'цете имъ взымахѣ./870б/123

В този случай синтактичната структура се изменя и първият посесор задължително се изразява във формата на дателно допълнение (5), (7), което може да бъде и удвоено (6). Това отчетливо характеризира тези употреби като самостоятелна модификация на ЛСВ₁.

В рамките на същинското притежание още 5 случая представят превземане на градове и крепости, аналогично на разгледаното в материала от XIV в. Тук синтактичната структура на глагола отново отваря две валентни позиции – за агенс (нов посесор) и за пациенс (посесум), първият посесор изобщо е изключен от синтактичната структура, а като факултативна част на изречението се реализира фразеологичната единица *да е с наши/агарянскы рѣцѣ*:

- (8) и тривалѣа взе (=превзе)/59/97
- (9) бѣше Девфиль патріархъ александѣрьскыи, взель мно҃го монастире и калоере избиль/1130б/145
- (10) да вземем градъ солѣнь да е с наши рѣцѣ./72/109

Същата ФЕ се съчетава и с глаголите *предам/предавам* (срв. по-долу подточка 4.1.3.1.), където се разглежда парадигматично свързаното с *взема/вземам* антонимно значение). Семантичната структура на глагола *взема* тук включва освен посесивната и каузативната сема още и трета сема ‘в резултат на насилствени действия’. Лексикосемантичната съчетаемост предвижда във функцията на обекта както топоними – наименования на селища и крепости, така и наименования на материални ценности или подчинени изречения (пример (9)).

Парадигматичните връзки по отношение превземането на градове могат да бъдат както синонимни, така и антонимни. В Тих. са представени синонимът *пръема* и антонимът *пръдамъ*, докато в съвременния български език с такава семантика са специализирани *превзема* и *предам*. Отчетливата семантика на представката *пре-* за изразяване на преход при тези глаголи се запазва и в съвременното състояние на езика ни. При изразяването на завземане на крепости и територии случаите на използване на глагола *пръема* (20 пъти) превъзхождат в количествено отношение тези с *взема* (5 случая). Етимологичното им родство позволява смесването им в съвр. б. превзема, който обективно включва две представки, но образуването му се провежда последователно и съвременната форма очевидно е възникнала след избледняването на вътрешната структура на *взема* и преосмислянето му като без-префиксно образуване.

4.1.2.4.2. Трябва да отбележим добре открояващия се при употребите на *взема/вземам* в Тих. вариант на ЛСВ₁, който представлява запазено старинно значение, влизащо в парадигматични (синонимни) отношения с *хващам, държа*, присъщо на изходния псл. и стбълг. корен *ѡти*. Както видяхме, от него с представка **в(ъ)з-** е образуван глаголът *взема*, чийто ЛСВ₁ в синтактичната си структура в рамките на простото изречение не регистрира вариант на ЛСВ₁, но в рамките на минималния дискурс отчетливо изразява целевата сема, така че семемата като цяло се модифицира в ‘хващам/хващана с определена цел’ (общо 76 случая в Тих.), вместо основната за ЛСВ₁ ‘каузирам себе си да имам’, т.е. появява се трета, целева сема, както при разновидностите на ЛСВ₁ на разгледаните по-горе *имам* и *дам/давам*. При употребите на тази разновидност в ЛСВ₁ ограниченията в съчетаемостта се проявяват на нивото не на изречението, а на дискурса, т.е. излизат извън минималните рамки на простото изречение, като предполагат следващо изречение, свързано с първото чрез съчинителна или подчинителна връзка. Неговият предикат е семантично обвързан (пряко или непряко) с обекта, изразен в първото изречение. Значението на тази разновидност на ЛСВ₁ може да се разглежда от синхронно гледище (на XVII в.) като преходно към непо-

сесивните значения и по-специално като първа стъпка към възникването на граматикализираното фазово (ингресивно) значение (вж. по-долу глава VI):

- (11) и ѡзе стомна и напи се водѣ/13об/56
- (12) ѡзеха масло и вода и поливахѣ/11/54–55
- (13) ѡзеха стѣите тѣлеса и ѡставихѣ ги на чѣстно мѣсто/40/80
- (14) и ѡзеха каменїе сич’ки и мѣтахѣ на нѣго/42об/82
- (15) и посегна да ѡзме ножъ да го заколи/85об/120
- (16) и ѡзе и хлѣбъ даде агари/84об–85/120

Особено изразително е това значение при пример (14), където собственото значение на глаголният предикат от второто изречение *мѣтахѣ* влиза в противоречие с ЛСВ₁ на глагола *взема*, но се съгласува добре с неговата модификация, съдържаща целева сема. Както личи от примерите, във второто изречение обектът на действието не винаги е изразен, но това не е в ущърб на еднозначността на изказа поради непосредственото съседство на двете изречения, образуващи минималната дискурсна единица. С целево значение могат да се срещнат отделни синонимни употреби и на други, включително експресивни глаголи със значение ‘хващам, държа’: *грабна*, *хвана* (17), (18).

- (17) и испѣдихѣ насила ѡванна и грабнѣхѣ го, и заточихѣ го ѡ морето/116/147
- (18) да едни ѡбѣиють. а дрѣгы похвататъ да ги поробеть/72/109

Такива употреби показват неделимата връзка на целевия вариант на ЛСВ₁ с първичното значение на *ѣти*. Както се вижда, синонимите на *взема* могат да са носители на експресивни, дистрибутивни и други допълнителни значения, но не губят първичното значение за физически контакт.

4.1.2.4.3. Като самостоятелен ЛСВ на глагола *взема*, който остава извън посесивното семантично поле, трябва да се разглеждат употребите на глаголите *взема/вземам* със значение на съвр. бълг. ‘поставя/поставям, сложа/слагам’ (2 случая), както в пример (19):

- (19) и мнѡжищѣ ѡзимашѣ (=слагашѣ) ѡн’зи кошъ съсъ гноището на главѣта си./67об/105

Състоянието на българския език, засвидетелствано в Тих., показва неустановеност и конкуренция на изразните средства за тази семантика, като по-често с такова значение се употребява глаголът *оставям* (срв. тук точка 4.1.3.5.).

4.1.2.5. Глаголи етимологично сродни на *взема*

В Тих., както и в съвременния български език, са представени и глаголи от етимологичното гнездо на стб. *ѣти*, които спадат към посесивното семантично поле. Те обаче не са част от ядрото на полето, за разлика от *взема*, който се отличава с ярко изразеното си значение още в ранните периоди

на славянската книжнина. Глаголите от етимологичното гнездо на стб. ѣти влизат в сложни парадигматични отношения както помежду си, така и с други глаголи, на първо място с антонимите-конверсиви на *взема/вземам* – *дам/давам* и техните деривати. Цялата група на дериватите остава извън ядрото на семантичното поле или на границата между ядрото и зоната в непосредствена близост с него. Отделните им употреби могат да бъдат много близки до ядрото, както и по-отдалечени или дори гранични за полето. Като цяло афиксите, които обогатяват значението им, играят модифицираща роля за общата семантична структура на съответния глагол. При тази група глаголи семемата се усложнява, като обикновено съдържа три, или дори понякога четири съставлящи – освен посесивната и каузативната сема се добавя и трета диференциална сема. Концептуализацията на отношенията се усложнява чрез взаимодействие между първоначален и нов посесор с оглед на посесума, като синтактичните актантни позиции варират между 2 и 3. За разлика от ядрените за полето *дам/давам* и *взема/вземам*, при които обикновено основната концептуализация е от гледна точка на единия посесор, тук изразяването на взаимоотношенията варира в много широки граници.

4.1.2.5.1. Приема, приемам

На първо място сред дериватите с 48 употреби е засвидетелствана видовата двойка *приема/приемам*. Във формално отношение тук е възникнал вариант на корена, провокиран от редуването в началната гласна на префигираната основа (изписана с *-е-(-ь-)*) и непрефигираната основа (изписана с начално *-и-(-ь-)*), но в семантично отношение не е възникнала разлика при употребата на корена. Като съставлящи на семемата тук се очертават посесивна и каузативна сема (концептуализирана от гледна точка на новия посесор), а като трета диференциална сема присъства ‘доброволно, със съгласието на новия посесор’. Синтактичната структура включва 2 актантни позиции – в ролята на агенс е новият посесор, като пациенс се реализира посесумът, а фактическият източник на действието – първият посесор – обикновено не е изразен, т.е. попада в категорията на факултативните членове на предикатната синтагма.

- (1) раз’бра стѣи коз’ма как є прїель дамїанъ трите ѣица /76об/113
- (2) А онзи гемецѣа нѣ ще да прїиме он’зи стльпѣ./312/319
- (3) А стѣи и того прїе и испї го, и ничто не потегли./303/313
- (4) така без’ цѣна прїехте, така и без’ цѣна подаваите 79/116

В съчетанията с названия на конкретни предмети в ролята на пациенс-посесум (в 9 случая) и тук може да се реализира окончателно посесивно значение за приемане като собственост (1), приемане на предмет с определена цел, за да се извърши определено действие (2), или в очакване на определен ефект, както в (3) пример, когато отровата не въздейства

на светеца. Като факултативна част на изречението обикновено възниква обстоятелство за начин (1), (4), или за цел (2), (3), които не са добре експлицирани от съюзни средства.

В други 10 случая в ролята на пациенс-посесум влизат абстрактни съществителни, означаващи ментални стойности и категории (6), (8):

- (5) и да прїимемъ съкыи кои що е сториль/255об/276
- (6) кои има зла жена, фаида за грѣхове свои прїема/210об–211/230
- (7) И тогази матѣи прїе чтото мѣ се даде от рѣка гнѣ./274об/291
- (8) и бѣ мѣ прїе млбата. и пѣсти бѣжтвнѣи ѿг'нѣ. и из'гори ю./290об/303
- (9) и не прїемамѣ какъ вчеть нѣ кнїгыте црковны/107об/139
- (10)и тамо в' нѣа кой пристыпѣше съ чиста вѣра, а той прїемеше що мѣ ише срѣцето./313/32

Тук посесумът често се изразява и с подчинено изречение (5), (7), (9), (10).

Останалите употреби на глагола *приема* могат да бъдат отнесени към групата на човешките отношения (в 30 употреби), което дава основания да смятаме тази семантика за преобладаваща при него.

- (11) прїе ѿвань бѣа и заведе дома си /41/81
- (12) Како же прїеть сѣмеонъ хѣ ѡслишимъ како извѣствуеть/330/333
- (13) и пътници приеле сте на всил'но врѣме. въ къщите си./228об/254
- (14) Прїимѣте братїе вашего достоинаго пастира/138об/167
- (15) кои да прїимѣ блвдницѣ, и да ю крѣти/105/137
- (16) прїе него като осъдена. и бою се ѿ него/263/282

Отношенията могат да бъдат конкретно свързани с приютяване и предоставяне на подслон (11), (13), както и с по-абстрактно схващани взаимовръзки (12), (14). Възможно е и възникване на целева сема, както в пример (15), или характеристика (16), които водят до разширяване на синтактичната структура с подчинено изречение. При подчинените изречения отново хипотактичните връзки невинаги намират израз в съюзните средства. Особено широка е употребата на глаголите от тази видова двойка в съчетание с абстрактни съществителни в ролята на посесум, който може да бъде изразен с именна група (6), или с подчинено изречение (5). Основната група такива съчетания разглеждаме при фразеологизираните употреби.

4.1.2.5.2. Поема, поемам

В близки синонимни отношения с част от употребите на *взема/вземам* и *приема/приемам*, както впрочем и с първичната семантика на изходния глагол, стб. ѣти, влиза двойката *поема/поемам*, засвидетелствана с 9 употреби в нашия материал. Тя се съчетава главно с наименования на лица, по изключение на други живи същества в ролята на посесум (както в (3) пример), така че можем да смятаме този тип употреби за семантична специализация на *поема/поемам*.

- (1) и тѣ го поеше и заведоше го при цара/128/158
- (2) И пое си агара сына си измаила, и побѣже./84об/120
- (3) ѿ инѣ бо птиць не поимахъ/331/334
- (4) Тогива поеха баща мѣ и майка мѣ гевѣга/315/322

Степента на пряк физически контакт и отношенията между субекта и обекта не се отразяват във формалната структура на синтагмата. Посесивната сема тук обикновено не е много изразителна, особено при целевите употреби. Тя може да бъде отнесена към т. нар. *със-посесивна* схема (Стасен 2009: 49–64), както в примери (1) и (2). В семантично отношение е видима голямата близост с ‘взема, хвана с ръце’, която определя мястото на този глагол извън ядрото на семантичното поле на притежанието.

4.1.2.5.3. Отнема, отнемам

Глаголите *отнема/отнемам* като дериват от стбългарски *ѣти* в Тих. имат употреби сходни с българските му употреби от всички разглеждани тук периоди. В семантичната им структура се реализира посесивно-каузативният комплекс с посесивна сема в негация, концептуализиран от гледна точка на втория посесор с акцент върху резултата за първия посесор, а като трета възниква семата ‘против волята на първия посесор’. В разгледания текст те се наблюдават преобладаващо в съчетание с именни групи, означаващи одушевени обекти в ролята на първи посесор, но могат да имат и одушевен посесум, т.е. да изразяват като главно прекратяване на човешки взаимоотношения. В случаите, където се реализира отнемане на одушевен посесум (при 15 от наблюдаваните употреби), синтактичната структура, която пораждат глаголите *отнема/отнемам*, реализирани като предикати, включва освен лявата валентност на агенса (нов посесор), която може да бъде и елидирана, също две десни валентности за пациенс-посесум и първи посесор-источник, оформен с предлог *от*, като първият посесор също много често е елидиран, както в пример (1), а когато е изразен, участва в предложена конструкция с предлог *от*. Като факултативна част на изречението може да се реализира обстоятелство за начин, както в примери (1) и (2).

- (1) и за кое плащахъ, и кое поевекъ насила ѿнемахо/143/171
- (2) оти защо пвщате воискъта си по тръгътъ да ѿтнематъ едно дрѣго насила/143об/172
- (3) и не можаше да ѿнѣме лозѣето ѿ нѣа./113об/145
- (4) оти ме е посѣтилъ гѣ, и ѿнѣлъ присмѣхътъ ѿ моите врагове./123/153

В ролята на пациенс-посесум могат да се реализират както апелативи, назоваващи материални блага, така и абстрактни съществителни – пример (4). Съчетанията с апелативи в процеса на по-нататъшния развой на българския език се налагат като главни и по този начин глаголът се специализира и

леко се измества по посока към центъра на семантичното поле. Показателна за степента на специализация през XVII в. е употребата на наречието *насила* в примери (1) и (2), което очевидно е осъзнавано като необходимо допълнение за уточняване на семантиката, т.е. семата ‘против волята на първия посесор’ не предполага еднозначно насилие, както свидетелства пример (4), реализиращ желано премахване на нещо. Подобни употреби наблюдавахме в Супр., а присъствието на малобройни примери и в Тих. позволява да ги разглеждаме като архаични за XVII в.

4.1.2.5.3.1. Двойката *отнема/отнемам* се реализира в Тих. и при изразяване на човешки отношения. Регистрираното в текста състояние показва тричленна синтактична структура с една лява валентна позиция за агенс-втори посесор и две десни валентни позиции за пациенс-посесум и първи посесор, оформен също като източник. Той може и да е елидиран, ако е достатъчно ясно сигнализиран от по-широкия контекст, както тук в примери (8) и (9). Концептуализацията при тази разновидност на ЛСВ₁ е ориентирана изцяло към съдбата на човека в ролята на посесум с положително отношение към действието, т.е. синтактичната структура се обогатява с четвърта съставляваща сема ‘в полза на посесума’. Възникването на този вариант става възможно благодарение на акцента върху състоянието не само на първия посесор, но и на посесума, който по-късно отпада от значението на *отнема*.

- (5) не знае как' съ ѿнѣты ѿ сверѣто/32об/74
- (6) та ми казвѣтъ, че мѣ се ѿнѣле ѿ вльѣка/37/77
- (7) а моѣ жена ѿнѣ дрѣгыи/33/74
- (8) та ме ѿнѣха и заведоха ме ...та ме ѿхраниха/37/77
- (9) и ѿнѣ сич' ките стѣи еѣстѣѣ/36/76

Най-често в текстовете на Тих. в ролята на обекта се реализират съчетания с наименования на лица и затова тази проява на ЛСВ₁ на глагола трябва да бъде отнесена на първо място към подгрупата на роднинските и други човешки отношения. Тази семантична разновидност на ЛСВ₁ в по-нататъшния развой на българския език експандира и към други глаголи, различни от *отнема/отнемам*, чиято семантика по-късно се специализира за материални отношения и употребите на *отнема* за човешки отношения в най-ново време носят метафоричен оттенък.

4.1.2.5.4. Преема

В текста на Тих. с общо 20 употреби е засвидетелстван глаголът *преема*, чиято семантика може да се разглежда в корелация с току-що анализирани *отнема/отнемам*, принадлежащи към същото етимологично гнездо. При него се наблюдава значителна семантична специализация, проявяваща се формално в ограничение на съчетаемостта с пациенс-посесум, чието

място може да се заема единствено от названия на страни, градове и по-землено имущество (както в примери (1), (2), (3), (4), (5)), в редки случаи с абстрактни съществителни (само в 3 от случаите в нашия материал, както в (6) и (7) пример).

- (1) царь маѣмѣианъ прѣ и плѣни скѣты и савроматы/63/100
- (2) доидоха римляне и прѣхѣ цариградь/58об/97
- (3) ꙗко да прѣема земля мно҃го/58об–59/97
- (4) и по сичѣки земли где прѣ. постави/59/97
- (5) и така сичѣко тамо като прѣе разбра се/59/97
- (6) Дѣодѣль...прѣе на себе тѣзи работа да ю съврѣши/103/135
- (7) Развѣстите защо прѣе сега хва црква тоизи прѣзникѣ/251об/273

Специализираното значение съдържа посесивно-каузативния комплекс, концептуализиран от гледна точка на втория посесор, а като диференциална сема може да се разглежда ‘с активност на втория посесор’. Първият посесор обикновено не е изразен, а в случаите с абстрактни съществителни той изобщо не съществува. В съвременния български значението на глагола *преема* е поето от *превзема*, а случаите с абстрактни съществителни – от *приема*. Това свидетелства за оформяне в съзнанието на носителите на езика на функционално тъждество между стб. ѣти и неговите някогашни деривати, които са поели функциите му със съответната специализация помежду си. То показва също, че и в по-късните периоди може да настъпи заместване на формите на ѣти с неговите производни. В разгледания дотук материал от другите два езика, които анализираме, на този ЛСВ на глагола *взема*, както и на неговия синоним *прѣема* съответстват р. *взять* и ч. *dobýť* от разгледаните текстове от XIV в.

4.1.2.5.5. Заема

Само с 4 употреби в нашия материал е представен специализираният глагол *заема*, който по своята семантика се отнася към групата на глаголите за търговски операции, но го разглеждаме тук заради етимологичната му връзка с *взема*, *приема*, *поема*, *преема* и останалите глаголи от етимологичното гнездо на стб. ѣти. Той е засвидетелстван в Тих. само с форми за св. вид. Семантичната структура при него включва основните семи – посесивна и каузативна с амбивалентна концептуализация от гледна точка на първия или на втория посесор. Водеща при него е третата, диференциалната сема ‘временно’, която създава условия за наблюдаваната проява на енантисемия. Единствената опора за семантичното разграничаване позициите на първия и на втория посесор е наличието в именната група на предлози или местоимения, които дават възможност за по-точна ориентация.

- (1) а тѣе заѣмлють ѿ дрѣгы, сѣме, и сѣють/84/119
- (2) и азе щемь заѣ ѿ дрѣгы дѣмы, и показѣ щѣ вы/84/119

(3) заими ми мал'ко пѣнесе/34об/75

(4) ако поврънѣ и ные тоизи заемъ щото нї е заель бѣ./222/246

Семантичната специализация на глагола е причина за малкия брой на употребите му, от една страна, както и за референтните им отношения към определен вид търговска дейност, реферирана с негова помощ от гледна точка и на двете страни-участници. Синонимните отношения с фразеологични единици като *дам/взема на заем* показват, че едва ли може да се говори еднозначно в полза на една от двете конструкции като исторически първична, по-стара и изтласквана от другата. Както видяхме и за предходните периоди, тяхната синонимия е с продължителна история и не е еднозначно насочена в полза на единия от двата начина на изразяване. Старинността на съществителните *заем* и *наем* може да се тълкува по-скоро в полза на тяхното ранно възникване, най-малкото едновременно с глагола *заема*.

4.1.3. Други глаголи в непосредствена близост до ядрото на семантичното поле

Идентифицирането на посесивното значение се усложнява с отдалечаването от ядрото на семантичното поле. Глаголите в непосредствена близост до ядрото на полето разглеждаме като посесивни, защото семемата им съдържа основната посесивна сема, макар че броят на другите включени в семантичната им структура семи става по-голям (обикновено семемата включва по три семи) и това размива доминирането на притежателната сема или я модифицира с признак 'преходност'. Така установяваме взаимозависимост със схемата 'промяна в посесивните отношения' (срв. Костадинова 2008: 66–67), като отношенията между посесор и посесум се разширяват до взаимоотношения между първи (изходен) и втори (нов) посесор чрез посредничеството на посесума, както в разгледаните дотук деривати на стб. ъти. В парадигматичните отношения тук участват не само етимологично родни глаголи, но и такива, които са от различни корени, а нерядко са образувани със сходни афикси.

Такъв е случаят със словообразователните деривати от *дам/давам*: *продам/продавам*, *предам/предавам*, *придам се*, както и при етимологично родните на *взема/вземам* – *приема/приемам*, *поема/поемам*, *преема (преемам)*, *отнема/отнемам*, *заема*. При *предам/предавам* и *придам се* и словообразователната, и семантичната връзка с изходния глагол *дам/давам* е очевидна, но отчетливото собствено значение на представките *пре-* и *при-* обогатява семантичната структура на глаголите в различна насока и създава самостоятелни семемии. Подобна словообразователна структура имат и *продам/продавам*, образувани с представка *про-*, но поради изразителната и вече специализирана семантика, реферираща към търговска операция, ги

разглеждаме самостоятелно в микрополето на глаголите за търговски операции, което, както видяхме, е оформено още в доисторическата епоха и е засвидетелствано от самото начало на съществуване на книжнина на славянски език.

4.1.3.1. Предам, предавам

При *предам/предавам* (общо 47 употреби) семантичната структура на ЛСВ₁ съдържа двете основни семи – посесивна и каузативна (концептуализирани като преход от гледна точка на първия посесор), а като трета сема се включва ‘с някаква цел’.

- (1) и тогази хс заведе Дома и прѣдаде го ѿномъзи къп’цу авванъ/49об/89
- (2) че си прѣдаль дѣшѣта своа дѣволъ/6об/50
- (3) и като ѿда що прѣдаде га на смърть/27/69
- (4) защо повелѣ да го прѣдаде на агарѣн’ски рѣцѣ/73/109
- (5) и прѣдаде ги на ба/50/90

При общата за повечето каузативни глаголи тривалентна синтактична структура обособеното значение на третата сема обуславя и по-различната синтактична съчетаемост, при която във функцията на прекия обект се предпочитат именни групи с главен член от лексикалния клас *nomina abstracta*. Този тип употреби и тук диференцират няколко ЛСВ. Първият от тях предполага съчетаемост с наименования на духовни същности, като предпочитаните контексти са от сферата на взаимоотношенията бог – човек. Засиленото присъствие на такива контексти в агиографската и екзегетичната литература е довело до фразеологизирането и дори формулизирането на някои от тези изрази, така че тук отново наблюдаваме преходни явления. Типичен пример в това отношение е евфемистичното духовно назоваване на смъртта, чиято традиция проследихме още от началния период в Супр.:

- (1) и тои си дѣшѣтъ прѣдаде, и прѣстави се/48об/88
- (2) и така си прѣдаде дѣшѣта въ рѣцѣ бжѣи/54об/93

Този тип изразяване безспорно е формиран с възникването на християнската догматика, тъй като по-древните религии и особено славянската езическа религия не разглежда смъртта като преход на душата в пряката власт, т.е. „в ръцете“ на бога, както го намираме в текстовете на четиримата евангелисти, представящи смъртта на Исус на кръста. Езиковата форма тук е обусловена както от общата християнска представа за смъртта, така и от гръцките оригинали, от които са направени първоначалните славянски преводи, опорни за установяването на конфесионалните формули в славянската култура.

4.1.3.2. Втората модификация на ЛСВ₁ изисква във функцията на пациенс да участват преди всичко названия на лица, селища и държавни обра-

звания, т.е. третата диференциална сема придобива вида ‘независимо от волята на посесума’. В Тих. са засвидетелствани съчетания, където семантиката на глагола кореспондира с конкретно-физическото ‘довеждам, оставям’, както в пример (4), или участват в сложно сказуемо с функция, подобна на тази, която А. Попова нарича „глаголен оператор“ (срв. Попова А. 2008: 71–98), изразяваща и целева сема, както в примери (6) и (7). При възвратните форми отпада наличието на първи посесор и се засилва изходната концептуализация от гледна точка на посесума.

- (4) прѣдавам ти азъ тогози момѣка прѣд бѣ и прѣд стѣи аг҃лы/47/86
- (5) и прѣдадох се съ прохора, и заведоха ги/43/83
- (6) прѣдадох се да влѣзѣтъ оу ѿнѣзи ѿгнѣнѣи конобѣ/39об/79
- (7) тогази те щем прѣда да змрешь (=ще те убием)/45об/85

Както личи от примерите, и при префигираните деривати важи казаното за ядрените глаголи – относително рядко целевата сема намира непосредствен формален израз (обикновено в *да*-конструкция), най-често се срещат съчинителни съюзи, които не отразяват пряко целевата сема. Двучленните предикати вероятно са преходната форма, образувала съвременното значение ‘предам се’, което наблюдаваме в (5) и (6), като концептуализацията се запазва в първоначалния си вид, без да образува самостоятелни модификации. Благодарение на това диференциалната сема постепенно преминава като общо значение в резултат от взаимодействието между семантиката на корена и на наставката.

4.1.3.3. Получа, получавам

В парадигматични антонимни отношения с *предам/предавам* влизат глаголите *получа/получавам* (със 17 употреби) и в синонимни отношения с разгледаните вече *приема/приемам*, които също имат ЛСВ₁, спадащ към семантичното поле на притежанието. При видовата двойка *получа/получавам* концептуализацията е ориентирана изцяло към гледната точка на новия посесор. Семантичната им структура отново е с три съставлящи, като първите две семи – посесивната и каузативната – са концептуализирани като придобиване от гледна точка на новия посесор, а третата гласи ‘от неизразен източник’, т.е. представата за наличие на първи посесор отпада:

- (1) сичѣки кои прихождаха до нѣго здравѣ полѣчахъ/12об/56
- (2) давно бы даль бѣ да го полѣчим/24/66
- (3) и да полѣчимъ о хѣ исѣ гѣ нашимъ/125об/155
- (4) така сторѣте да полѣчите црство нѣсное/40об/80
- (5) тъгѣваше съсрдцето си. какъ да полѣчи онова добро/55об/95

Както личи от примерите, в Тих. случаите на употреба на *получа/получавам* регистрират в ролята на пациенс-посесум изключително именни

групи с абстрактно значение, свързани с духовните контексти, характерни за паметника. Тук наблюдаваме отчетливо обособяване на деагентното изразяване на посесивността, където преходът на посесума става, без изобщо да се изрази първи посесор. Като източник на съответното благо може да се разглежда бог или светец, както в (1) и (2), но схващането за него е изключително абстрактно. В пример (2), където имаме двучленен предикат, глаголет *дам* е употребен с граматикализираното си значение и не изразява притежание. Това определя като цяло по-силно изразената отвлеченост и абстрактност на глаголите *получа/получавам* в сравнение със синонимите им *приема/приемам*, където освен това е съществена ролята на отношението на новия посесор.

4.1.3.4. Придаде се

Семантично натоварената представка *при-* в глагола *придаде се* (общо 5 употреби с начална фаза на фразеологизация), откроява също така отчетливо собствено значение. Въпреки формалното тъждество със съвременните български форми, от текста на Тих. личи, че през XVII в. още не е настъпила съвременната фаза в специализацията на значението. Освен посесивната и каузативната сема, концептуализирани от гледната точка на новия посесор, тук наблюдаваме собствена трета сема, която гласи ‘вътрешна полза/свойство’:

- (1) мно̀го врачѹе дохѹдиха и цѣрѣваха го и ничѹ мѣ се не придаде(=излекува) ами еднакъ ползѣ въпаднѣваше/67/104
- (2) что ти се придаде напѹконѣ размѣти/106об/138
- (3) въспомени за богатаго лазара, что му се придаде ѿ болярството/118об/148

Както се вижда, процесът на специализация на значението при *придаде се* вече е започнал, но не е доведен докрай. Посесивността тук е далеч от изходното си значение, може да се говори по-скоро за получаване на абстрактна духовна или медицинска полза, отколкото за пряко материално притежание. Случаите на употреба на този глагол са и относително редки в текста на паметника именно поради специализацията на значението. Този глагол влиза в антонимни парадигматични отношения с *отнема/отнемам*, които обаче запазват по-пряка връзката с посесивното значение, докато *придаде се* изразява абстрактно разбираната посесивност по-скоро в духовния ѝ смисъл, или като обективна и деагентивна положителна промяна.

4.1.3.5. Глаголи с корен *ста-*: *оставя, оставям*

Тази двойка глаголи се използва в Тих. с особено широка семантика в 63 употреби. Предварително трябва да отбележим, че и при тях се реализират няколко ЛСВ, повечето от които са непосесивни, и се основават на изходното значение на корена, реализирано в съвременния български език в *стоя* (<

стб. стоѹати) и *поставѹам* (< стб. ставити), т.е. като част от групата на глаголите за положение в пространството. Както личи от редуванията на коренната гласна, той е старинен и формалното диференциране между каузативната и некаузативната форма е настъпило най-вероятно още преди възникването на първите Кирило-Методиевски текстове. Двойката глаголи, при които се реализира посесивният ЛСВ₁ в Тих., произхожда от каузативната форма на корена. Ако конструираме семантичното поле на глаголите за положение в пространството и разгледаме мястото на двойката глаголи *оставѹа/оставѹам* в него, техният ЛСВ₁ няма да съвпадне семантично с разглеждания тук и тогава *оставѹа/оставѹам* ще се окажат много по-близо до центъра на полето за положение в пространството, отколкото на посесивното, за което са периферни през XVII в., а след това регистрират придвижване към центъра на посесивното семантично поле. Определено може да се каже, че при тях посесивният ЛСВ₁ е исторически вторичен и произведен от семантиката на физическото поставяне в изправено положение, респ. оставяне на предмет. Впрочем, посесивността и в неславянски езици показва семантична близост с физическите и пространствени значения ‘хващам, държа в ръка; оставям’ (срв. Бенвенист 1974: 211–212, където се цитира изразяването на притежание в африканския език еве). Ето няколко примера за пространствените реализации на каузативната форма (с общо 30 случая в нашия материал):

- (1) и ѡстави си го на очите/14/57
- (2) и ѡстави си главата на стльбата/13об/57
- (3) и ѡставиха тѣлото му вътрѣ/15/58
- (4) Ѡагара го остави по̑ една елѣ/85/120
- (5) токо что бѣха ѡставиле стльбы ѡнѣа сѣлавины по сидовете/72об/109

В тези случаи, които са близо до ядрото на семантичното поле за положение в пространството, като валентен член се реализира обстоятелство за място, чрез което този тип семантика се проявява формално.

4.1.3.5.1. В интересуващия ни посесивен ЛСВ₁ *оставѹа/оставѹам* (представени в общо 28 употреби) реализират семемата ‘каузирам някого да има нещо мое’, която включва три семи: посесивна, каузативна и аблативна, като концептуализацията включва едновременно и първоначалния, и новия посесор. Новият посесор обикновено е в семантичната роля на бенефициент, както в примери (6), (7), (8) и (10), а в рамките на синтактичната съчетаемост включва именни групи с управляващ член наименования на лица (10 употреби) или събирателни съществителни (с 13 употреби), по-рядко материални блага (само 5 случая), напр.:

- (6) и мнѡго се мѣлиха ап̑слѣ да имѣ остави писанїе да знають/46об/86
- (7) вѣистинѣ члче, хытрѣ си быль. и остави мѣ жльтици мнѡго/52/91

(8) исписаха на стые мнѣто, и вставиха да находимъ и ные писаніе-то/75/111

(9) дето ꙗ днеска имашь, а втрѣ ꙗ оставишь/53–53об/92

(10) что е със' прѣсть бжїи оставено/114/146

В пример (9) ясно се очертава отношението между притежателното *имашь* и *оставишь*, като опозицията подчертава доминирането в семантиката на целия пример на аблативната сема при *оставишь*.

4.1.3.5.2. Поради важната роля на каузативната сема в структурата на двата глагола много лесно и логично възниква разновидност на ЛСВ₁, доминирана от аблативната сема. Това поражда нова възможност за реализация на синтактичната структура само с две актантни позиции – агенс и пациенс. По този начин акцентът се поставя върху посесума, посесорът остават на заден план. Двата варианта на тази структура намират системна реализация още в старобългарската епоха, като създават формулните реализации от типа *оставление грѣхѡмъ, оставити грѣхъ/долгъ* (най-популярният пример отново се съдържа в молитвата *Отче наш* (*остави намъ долги наши, ѿкоже и мѡи оставляемъ должникомъ нашимъ*). Тук рематичната информация се концентрира върху освобождаването на първия посесор от греха, като при агенса, който не може да се разглежда като нов посесор, синтактичната съчетаемост се ограничава до наименованията на бог, духовно лице или евентуално лице, засегнато от греха, а в ролята на обекта се реализира или (най-често) съществителното *грѣхъ* (по-долу в примери (12), (13), (14)), или субектът, който е негов вършител, както е по-долу в пример (11). В този ЛСВ се проявява отново преходен случай между същинския (ЛСВ₁) и фразеологизирания (ЛСВ₄) семантичен тип, при който високата фреквентност и относително стабилно установена форма водят до възникване на фразема-формула:

(11) ако го ты оставишь (= простиш), тогива/6/50

(12) ако дрѣгомъ оставимъ съгрѣшенїа/6об/50

(13) остави ще и намъ бѣ съгрѣшенїа наша/6об/50

(14) да ти встави гѣ съгрѣшенїето на ѡн'зи свѣтъ/50/90

Както се вижда от примерите, тази употреба е формулизирана в духовната терминология, като се изхожда от семантиката на ЛСВ₁.

4.1.3.5.3. Текстът на Тих. засвидетелства с 5 употреби и друга разновидност на ЛСВ₁ на *оставя*, при която посесивната сема е в негация и в подчинена позиция спрямо аблативната, т.е. семемата я включва не като доминантна, можем да изразим семемата като 'оставя без надзор'.

(15) и вставѣше ѡв'цете си/9об/53

Както се вижда от (15), тук семемата е с концептуализация от гледна точка на посесора, с акцент върху посесума и това дава възможност за реа-

лизацията ѝ в синтактична структура само с два актанта – агенс-посесор и пациенс-посесум, а евентуалният бенефициент или адюнкт за обстоятелство остават като факултативни членове на синтактичната структура. Тук посесивната сема реализира не трайно предоставяне на собственост, а само временно прекратяване на контакта между посесор и посесум.

4.1.3.5.4. Много близо до току-що разгледаната разновидност на ЛСВ₁ е следващото значение на *оставям* в Тих., засвидетелствано в 14 случая, чийто съвременен еквивалент би бил ‘напусна, изоставя’, т.е. концептуализацията отново е от гледната точка на посесора, но в акцента върху състоянието на посесума става дума за възникване на трайно състояние.

(16) да вставишь тоизи град’, и да идешъ при него/73/109

(17) това рече и остави го/47/86

(18) и кога се прѣстави ѿць мѡ. и остави майка си ꙗ дворѡвете бащины сы/109/141

(19) ала си мене жалость оставиль/262об/282

(20) тамо ти подобае да си вставишь тѣлото/56/95

(21) Ами сега да кажемъ, кое ли да остави ѿ мно҃го мыслѣ чюдимъ се кое да искажемъ/245/267

В Тих. текстовете създават значителни възможности за употреба на този ЛСВ₁ по отношение на одушевени обекти за изразяване на човешки взаимоотношения. Тук имаме най-често прекратяване на контакт между хора, като невинаги се визира дали става дума за временно, или за постоянно състояние.

4.1.3.5.5. Самостоятелна разновидност на ЛСВ₁ при *оставя/оставям* се оформя в примери като:

(22) и ничто имъ не оставляха, чтото пасѣше/87об/123

(23) ѡ неиспедѣ ꙗниче. дѣто нѣ си оставиль, ни въ ѡдею и галлилею/269/287

чийто семема може да бъде дефинирана като антонимна на посесивния ЛСВ₁ на *отнема/отнемам*, т.е. ‘дам, давам’, без обстоятелства за време или цел, по-скоро се предполага задаване на постоянно състояние в контекста на оставащо след вземане/отнемане. Тук концептуализацията отново е от гледна точка на посесора с акцент върху посесума и се основава върху схващането за посесума като съставен от множество самостоятелни единици, като общата ориентация е към онази част от тях, която не сменя своя първи посесор (22), или преминава към нов посесор (23). Първият от тези варианти изисква дателно допълнение, както в пример (22), а вторият – адюнкт за място, както в (23).

4.1.3.5.6. С двучленната си синтактична структура същата двойка глаголи се реализира в отделна модификация на ЛСВ₁, където в Тих. са отразени със

значението на съвременните български глаголи *изоставя/изоставям*, или дори на разговорната фразеологична единица *вдигам ръце от някого*. Този вариант допуска лексикална съчетаемост с широк обхват съществителни и в двете актантни позиции – в позицията на субекта от групата на одушевените съществителни, а в позицията на обекта практически без ограничения:

(24) кога оста̀ви бѣ члѣка до краи/27/69

(25) като евреете що гы вста̀ви бѣ докраи/27/69

(26) легома стѣи димитрѣ не вставлѣше ихъ, ами им' се явлѣваше очивѣстно/70/107

(27) и прославише бѣ дето не оставлѣ никого, кои се на него надѣе/142об/171

Както показват примерите, тук става дума за отказ на висше същество (бог, ангел, светец) от ролята на закрилник по отношение на хора. В семантичната структура може да се говори за посесивна сема, доколкото отношенията между хора или на земни същества с висша сила се схващат също като посесивни. Семемата съвпада с тази на съвр. б. *изоставям*, където господстваща е аблативната сема и тя поставя посесивната в негация. Концептуализацията е от гледна точка на посесора с акцент върху състоянието на посесума-лице.

4.1.3.5.7. Некаузативната семема на глагола *остана*, засвидетелствана в 19 употреби с форми като *встах*, *встаха*, трябва да се разглежда като отдалечена от ядрото на посесивното семантично поле и свързана с възникване на екзистенциална сема.

(28) а другыте що встаха сич' кото раздаде тамо у корабѣ что бѣху людѣе/120об/150

Тя съвпада със съвременното българско значение на глагола *остана*, при което концептуализацията е насочена изключително към посесума, схващан като съставен от множество отделни елементи. Част от тях се осъзнават като преместени или придобити от нов посесор, а основен обект на интерес при тази концептуализация са елементите на посесума, останали във властта на първоначалния посесор. За разлика от ЛСВ, разгледан в 4.1.3.5.5., тук граматичната структура може да допусне бенефициент-посесор в дат. пад. само в специфични контексти (от типа *остана му ...*), каквито не бяха открити в Тих.

Изолирана е употребата в (29), чиято семантика в съвременния език се реализира от глаголи като *посегна* и ФЕ като *вдигна ръка*, *извадя нож*, представлящи евфемистично изразяване на акта на посегателство върху човешки живот.

(29) да не оставишь ножъ на исаака снѣ своего/85об/121

Както става ясно от разгледаните разновидности на посесивния ЛСВ₁ при глаголите от корен **сто-/ста-**, техните употреби варират в много широко

граници, като различията между каузативните и некаузативните значения играят решаваща роля за типа употреба. Специализацията на каузативните употреби отчасти вече е реализирана, но в повечето случаи протича в по-късните периоди от развитието на българския език – след XVII в. При тях е добре засвидетелствано взаимодействието на посесивното семантично поле със семантиката на глаголите за движение и за положение в пространството, както и отчасти с екзистенциалните, което започва от старобългарската епоха и продължава до съвременното състояние на българския език, а има и аналози в първични посесивни конструкции.

4.1.4. Микрополе на глаголите за търговски операции

Както видяхме, още от началото на книжовната практика на славянски език глаголите за търговски операции образуват самостоятелно микрополе в рамките на посесивното семантично поле и то е разположено в непосредствена близост до ядрото му. Оформя се въз основа на третата диференциална сема ‘в замяна на някакви ценности’. Видови двойки като *куня/купувам* (с общо 18 употреби) и *продам/продавам* (общо 35 употреби) проявяват своята ранна специализация и не придобиват нови значения, които да размигат границите на микрополето. Единственото семантично разширение, което се допуска при тях, е метафоричната употреба на глаголи за търговски операции в областта на взаимоотношенията между хора или между хората и бог. Към тях се добавят глаголи като *платя/плащам* (3 случая), както и ФЕ като *взема/вземам цена, дам/взема на заем* и др. Тук спадат и деривати на изходните глаголи като *разпродам* (с 2 употреби), *опродам* (с 1 случай), *откуня* (със 7 употреби), *изкуня* (с 4 употреби) и т.н., които са с по-ниска фреквентност поради тясно специализирания си характер.

При *продам/продавам* и *куня/купувам* парадигматичните отношения се реализират само в рамките на антонимната двойка, но не и чрез синоними. Преводните им еквиваленти в другите езици са етимологично и словообразователно сходни с българските – р. *продать/продавать* и *купить/покупать*, ч. *prodat/prodávat* и *koupit/kupovat*. Както се вижда, при втората двойка първичен е свършеният глагол *куня*, чиито форми са сходни за трите езика, докато несв. му корелат се образува с наставка, при която се проявяват варианти, специфични за отделните езици. Семантичните отношения между тези две двойки са паралелни при тези между ядрените за полето *дам/давам* и *взема/вземам* и заемат положението на ядро на микрополето, тъй като представят еднозначно специализираните отношения в рамките на търговския акт, като в синтактичната им структура се отразяват и двамата посесори (първи и втори) заедно с посесум.

Тези две двойки глаголи могат да се разглеждат като специализирани (т.е. еднозначни) и в трите езика за обозначаване двете страни на търговската дейност, терминологизирани в новобългарски с отглаголния термин *покупко-продажба*. Тяхната опозиция отчетливо изразява референтната обусловеност на употребата им, тъй като и двете двойки могат да влизат в референтни отношения към един и същ акт от действителността, а изборът на конкретен член на опозицията в конкретния комуникативен акт зависи от концептуализацията, т.е. връзката на субекта на действието със сменящия собственика си посесум. В такъв смисъл се говори и за конверсивен характер на отношението между *куня/купувам* и *продам/продавам* (Ондрейович 1989: 102) които са в пряка зависимост от референциалните отношения и са свързани с тяхната специализация за означаване на търговския акт.

В Тих. е засвидетелствано и отглаголното съществително *продам*, което със своята старинна словообразователна структура също свидетелства за ранното възникване на понятията, свързани с търговията.

(1) и рече не имамаь ничто.защо мѣ не бѣха за продань/69/106

Тази единична употреба свидетелства също и за ранното възникване на именни предикати от типа *нещо е за продам*, които не могат да се тълкуват като късен заместител на глагола *продам*, а по-скоро трябва да се разглеждат като паралелни образувания със своя самостоятелна функция и едновременно употреба още от предходни епохи.

4.1.4.1. Продам, продавам

В Тих. при глаголите *продам/продавам* ЛСВ₁ освен изходното съчетание на посесивна с каузативна сема ‘каузирам някого да има’ се включва и третата ‘в замяна на някакви ценности’. И в този синхронен срез количественото надмощие на тази видова двойка над *куня/купувам* е изразено и паралелно на количествените съответствия при *дам/давам* и *взема/вземам*.

(1) дѣцата свои да продадѣшь/Зоб./47

(2) и прода щешь ю тамо какъ ищешь/69об/106

(3) и щемь на добра цѣна да ю продадем/69об/107

(4) и продаде се ѿнази пшеница какъ иска бѣ/70/107

Както се вижда, за семантиката на минималния дискурс от съществено значение са факултативните части на изречението – най-често адюнкти за място или за начин. Тук особено ярко изпъква разминаването между синтактичната и семантичната роля на една и съща част на изречението, или в по-широк план, на минималния дискурс – синтактично първостепенните валентни позиции са семантично маловажни, „подразбиращи се“, докато съществената част от семантиката на цялото се носи от адюнктите. Може да се каже, че целият минимален дискурс се произнася заради тях.

4.1.4.1.1. Сред дериватите на *продам/продавам* с малък брой употреби са засвидетелствани *разпродам* и *опродам*:

- (1) и распродаде си сич'кото свое иманіе/127об–128/157
- (2) распродаде сич'ко свое иманіе и раздаде го по сироти и по сиромасы./297об–298/309
- (3) и тамо си опродаде сич'ко что имаше/68об/105

И при двата глагола изпъква модифициращата роля на представките *раз-* и *о-*, благодарение на които семантиката на дериватите изразява точно освобождаването от имущество като християнска добродетел, като в общата семантична структура на глагола възниква допълнителна граматикализирана сема с дистрибутивно значение. Първият от тях (*разпродам*) запазва мястото си в системата на новобългарския език като единствен дистрибутивен дериват, формулиращ окончателно ликвидиране на собственост чрез продажба, докато вторият от тях няма продължение в съвременното състояние на българския език. При него семантиката на представката *о-* обогатява значението на глагола с представата за пълно обхващане, т.е. отново извършване на действието докрай, до изчерпване на имота.

4.1.4.2. Купя, купувам

Разгледаната дотук видова двойка *продам/продавам* влиза в парадигматични (антонимни) и конверсивни отношения, с *купя/купувам*. Тя не е етимологично свързана с корените на *дам* и *взема*, но безспорно още от най-ранните славянски паметници спада към интересуващото ни семантично поле и реализира ЛСВ₁ – същинско притежание, като семантичната структура отново включва три семи – притежателна, каузативна и обстоятелствената 'в замяна на някакви ценности'. При тях синтактичната структура е отново тривалентна, характеризираща се с наличие на агенс-втори посесор и пациенс-посесум, като първи посесор може да не е изразен, както в (2) и (4), а може да бъде изразен с предложна конструкция (1) или с местоименна форма (3).

- (1) въз'вратѣте ме назадъ да ю къпи ѿ него/54/93
- (2) и къпи хлѣбъ и вино/34об/75
- (3) и къпи онова гѣмно... и волѣвете мѣ къпи. и ралото/89об/124
- (4) като единъ црь що къпи добро оръжіе, и даде го на своите вѣи-не/158об/184

Концептуализацията на глаголите от тази видова двойка е от гледна точка на новия посесор с рематичен фокус върху посесума и включва най-често названия на материални предмети, както в примери (2) и (3), но не са изключени и случаи с названия за лица, както в (1). Възможна е също целева употреба на глагола, както в пример (4), но тя обикновено не намира израз

в съюзните средства, тъй като изразяването на хипотактични отношения по онова време още не е достатъчно развито.

4.1.4.2.1. Деривати на *куня*, *купувам*

Дериватите на глаголите *куня*/*купувам* са ориентирани към човешките отношения и това може да се тълкува като свидетелство за относително по-ранното диференциране на тези отношения от търговските операции в сравнение с останалите глаголи от посесивното семантично поле, където различието между отношението с предмети и с хора не се експлицира. Те са най-често свързани с проявите на християнско милосърдие – откупуване на длъжници, като концептуализацията отново е с акцент върху човека в ролята на посесум:

- (1) и елате и вые които сте погледзвале и ѿкъпзвале тѣа които бѣха в' тъмница сыромаси/202об/221
- (2) плаче и лелече какъ да се ѿкъпи и нахрани./217/241
- (3) оти бѣ в' тъмница запрѣн, а вѣ ма не искзпих'те./204/223
- (4) защо да искзпи пѣзаконные,240/263
- (5) пролѣва кръв'та своа за нѣго на крѣтъ, да го искзпи ѿ плѣн'ство дѣавол'ско./73об/110
- (6) и длѣжни ѿкупува/53/92

Както се вижда от примерите, употребите на дериватите с представка **от-** и **из-** не се различават съществено помежду си в семантично отношение и могат да се разглеждат като синонимни. Диференциацията им в съвременния български език е резултат от конкуренция между тях, довела до по-късно развитие. В областта на човешките отношения те са словообразователно обогатени, с което взаимоотношението се пренася в една по-абстрактна сфера. Разбира се, в контексти, свързани с търговия на роби, биха могли да се употребят и в изходните си значения, но в словата от Тих. обикновено се използват за назоваване целта на саможерствата на Исус (5), или в контекста на християнското милосърдие със значение 'откупуване на длъжници', както в примери (1), (2), (3), (4), (6).

4.1.4.3. Глаголи с корен *плат-*

Сред глаголите за търговски операции с общо 4 примера са представени глаголите от видовата двойка *платя*/*плащам* и дериватът *доплатя*. При тях е явен произходът от несв. глагол *платя*, от който е образуван имперфективът *плащам*, както и семантично модифицираният с представка **до-** *доплатя*. Малкият брой на употребите им е резултат от семантичната специализация, която количествено ограничава възможностите за употребата им.

- (1) азъ тебе не давам жената доде ми не платишь колкото ищем/32/73
- (2) кога къпишь нѣщо и не доплатишь ... цѣната/7/51

(3) за кое плащах, и кое повеќе насила ѿнемахо/143/171

(4) ала сѣкомъ дава кой как'ъ е работилъ тѣмъ и плаща./177об/201

В семантично отношение структурата на *платя/плащам* е с три съставящи – семемата гласи 'каузирам някого да има нещо/пари в замяна на предоставена ценност' и съдържа семите: посесивна, каузативна и диференциалната за полето 'в замяна на някакви ценности', с концептуализация от гледна точка на първи посесор и като резултат от предходно действие получаване. При *доплатя* тя е модифицирана от изразителната сема носена от представката *до-* 'довършване докрай на действието, изразявано от корена'. Несвършеният корелат на този глагол не е засвидетелстван в нашия материал от Тих. И при трите глагола водещото положение на диференциалната за микрополето сема 'в замяна на някакви ценности' дава възможност за разширяване на употребата им и в сферата на духовните ценности.

4.1.4.4. Търгувам

В Тих. са застъпени само две употреби на хиперонимния глагол за търговски операции *търгувам*, който наблюдавахме още в началния период. При него семантичната структура не включва посока на референцията, както е при *продам/продавам* и *купя/купувам*, в центъра на вниманието е самият акт на (търговска) размяна. Тук рематичният акцент на цялата предикатна структура пада върху адюнкта за начин или за цел, а деиктична сема напълно отсъства, т.е. позициите на първи и втори посесор не се маркират с оглед посоката на размяната.

(1) А сребро люб'ци сѣ фаида трьгъвать./220/244

(2) шото мѣ даде бѣ талантъ да трьгъва./163об/189

В синтактично отношение има само една валентна позиция – агенс, адюнктите са факултативни. Семантиката на глагола е специфична и се проявява в това, че той не образува видов корелат от св. вид и не може да изразява еднократно действие, собствената му семантика е 'трайно занимание с покупко-продажби', което не поражда представа за конкретен първи и втори посесор и посесум. Така става възможна употребата му без конкретно изразяване на посесум, а когато е изразен, той е в предложна конструкция с предлог *с*. Както се вижда, въпреки хиперонимната си позиция спрямо глаголите от ядрото на микрополето, *търгувам* има по-малка честота на употреба от тях.

4.1.4.5. Други глаголи за стопански отношения

С единични употреби са представени и други глаголи от микрополето, които не са деривати от *купя/купувам* и *продам/продавам*.

(1) ако си нѣкого глобилъ и сторилъ го си злочеста/219об/243

(2) желае да стече хѣ грошѣве./220об/244

При всеки от глаголите в тази група, както и при глаголите за търговски операции, се наблюдава подчертана семантична еднозначност, т.е. ограничена семантика, специализирана за конкретно референтно действие. Тя се реализира обикновено в семеме със сложна структура – с няколко съставлящи семи, без да дава начало на различни ЛСВ, или да реализира модификации на основните ЛСВ, които изтъкнахме. Показателно за тях е обстоятелството, че те нямат реализации извън ЛСВ₁, който разглеждаме тук. Този факт определено трябва да се тълкува като свидетелство за тяхната специализация, която не способства за развитие на многозначност и допуска като разширение само евентуална метафорична употреба в духовната област, т.е. с участие на абстрактни съществителни в ролята на посесум. За тази група глаголи можем да предложим работна дефиниция на специализацията като развитие *противоположно на развитието на лексикална многозначност*. Тя може да възникне при глаголи и от ядрото, и от периферията на семантичното поле. Основната ѝ характеристика е относителната неизменност на специализираното значение за сравнително дълъг период от време, като се допускат парадигматични синонимни и антонимни отношения с други (често многозначни) лексикални единици от посесивното семантично поле на същия език. Поради характера на референтните действия при цялата група може да се говори за наличие на допълнителна оценъчна сема, която се имплицира вторично от характера на описваните действия.

4.1.5.1. Крада, украдна

От тази видова двойка глаголи са засвидетелствани 9 употреби на форми като *краде*, *оукраднешъ*, които съдържат посесивна и каузативна сема, а третата, специализирана сема гласи ‘тайно от собственика’. Концептуализацията тук е от гледна точка на втория посесор, като може да бъде ориентирана към състоянието на първия (3) или на втория (1), (4) посесор с акцент върху посесума (1), (2), (3), (4).

- (1) щото да не оукраднешъ чюждо нѣщо нѣкога/7/50
- (2) и дѣволь бѣше го насторишь, да краде свѣщите/74/110
- (3) оукрадоше мѣсреброто/130об/160
- (4) сѣмръть та е такъв’зи майсторъ, щото краде людѣе и денѣе и ношѣ /219/243

От пример (4) се вижда, че освен очакваната съчетаемост с названия на материални блага в позицията на пациенс-посесум е възможна употреба и с названия за лица.

4.1.5.2. Обера

Глаголът *обера* е засвидетелстван в Тих. само с 3 употреби в св. вид и включва първите две семи – посесивна и каузативна, отново концептуализирани от гледна точка на втория посесор с оглед състоянието на първия

или на втория посесор посредством посесума, който обаче може и да не е изразен, както в пример (3). Освен тях третата диференциална е във вида ‘докрай и против волята на собственика’. Малкият брой случаи за употреба на глагола вероятно е причина да не е засвидетелстван несв. вид с промяна на коренната гласна **-е-** в **-и**, който в съвременния български език означава итеративност или продължаваща актуалност на действието.

- (1) и поидоха и вбраха го и плѣниха мѣ сич’ко до кон’ць 31об/73
- (2) и сич’ко ѿ цариград плѣниха френ’ци и вбраха и злато и сребро 58/97
- (3) да си избие дрѣжината на пѣть, ато да гы обере. 217/241

Семантичната близост между *крада/украдна*, *обера* и следващата видова двойка *плена/попленя* е добре изразена и се проявява най-силно при *обера* и *плена/попленя*, които се използват в непосредствено съседство като синоними в (1) и (2), тъй като представата за осъществяване на действието с насилие е ярко изразена и при двата, така че диференциалната сема се модифицира в ‘с насилие, против волята на посесора’, за разлика от корена *крад-*, при който действието се извършва без знанието на посесора.

4.1.5.3. Пленя, пленувам, попленя

Глаголите от видовата двойка *плена/пленувам* и дистрибутивният *попленя*, представени предимно с формите за аорист *плѣниха*, *поплѣниха*, са засвидетелствани общо с 18 употреби в Тих. И те съдържат комбинацията от отрицателна посесивна и каузативна сема в съчетание с третата диференциална сема ‘с война/насилие и против волята на собственика’. Концептуализацията е от гледна точка на новия посесор, но има широки възможности за акцентуване върху втория посесор (1), първия посесор (3) и най-вече към посесума (2), (4), (5), (6).

- (1) врьме воиска да вдигне, да плѣнѣва нечѣстивы/58об–59/97
- (2) хватиха ѿн’зи корабъ и плѣниха го/67об/105
- (3) че доидоха влѣхвы да ны поплѣнѣють./72об/109
- (4) (члци) сич’ките поплѣниха/67об/105
- (5) И като идѣхъ и плѣнѣвахъ градове и села/94об/129
- (6) и съдоше да си раз’дѣлѣють что съ плѣнили и добили/95/129

В Тих. е допустима формална употреба на глагола само с 1 валентна позиция – на новия посесор, без конкретизация на посесум и на първи посесор, както в (1). Най-често обаче се включват две актантни позиции, реализирани от именни групи или подчинено изречение, както в примери (2), (3), (5) и (6). Засвидетелствана е и употреба с названия на хора в позицията на посесум, както в (4). В пример (3) и (5) позицията на посесума може да се разглежда като елидирана, което доближава значението на глагола до ‘обера, ограбя’.

Тук е интересна настъпилата след XVII в. трансформация в значението, която поражда съвременното българско, също специализирано значение ‘взема (хора) в плен’, както в пример (4), която вероятно е предизвикана от твърде близката през XVII в. семантика на *обера* и *пленья/попленья*. Регистрираното в Тих. значение встъпва в парадигматични синонимни отношения с нбългар. ‘ограбя, оплячкосам’, където в ролята на пациенс-посесум има семантично ограничение до неодушевени съществителни, означаващи предмети. Трансформацията в значението на *пленья* в съвременния български се изявява в обратното ограничение на семантичната група – до съществителни-наименования на лица, евентуално бойни машини, бойни единици или екипажи, аналогични на пример (2) от Тих.

4.1.5.4. Грабя

Само с 2 употреби в Тих. е засвидетелстван глаголят *грабя*, без присъствие на корелат от свършен вид. При него семният състав е същият, както и при предходните глаголи от микрополето, но тук не се изразява количествена характеристика – докрай или не. Семантичният акцент е поставен върху начина на извършване на действието от страна на агенс-нов посесор – с настървение, бързо и рязко и със стремеж към големи количествени резултати.

- (1) а дрѣгы грабѣха сребро и злато/72об/109
- (2) че съ помнѣго обрѣнаха людѣ да грабѣтъ среброто что бѣше на гробѣ стомѣ/72об/109

Акцентът върху начина на извършване на действието поражда и различен нюанс при оценъчната импликация, където степента на експресия при *грабя* е по-висока, отколкото при останалите глаголи от микрополето.

4.1.5.5. Похитя

Само с една употреба в Тих. е засвидетелстван глаголят *похитя*, чийто семантичен обхват по тази причина не може да бъде уточнен със сигурност.

- (1) похытитѣ его сатана и не ѿступитѣ ѿ нѣго/212об/134

Той е етимологично родствен с чешкия глагол *chytiť*, който в съвременния чешки означава ‘хвана, държа’, но в българския текст от XVII в. не е засвидетелстван с форма без представка. Явно във формално отношение съдбата му е сходна с тази на стб. ѣти, защото се е запазил в българския език само в префигирана форма. Изхождайки от съвременните му употреби, можем да определим семантичната му структура като сходна с *крада* – с наличие на посесивна и каузативна сема, концептуализацията е от гледна точка на втория посесор с акцент върху посесума и с трета сема ‘против волята на собственика’, в нашия пример конкретизирано като ‘против волята божия’.

4.1.6. Деривати от глагола *съм* с посесивно значение – *добия, добивам, придобия*

От дериватите на глагола *съм* (< стб. *взѣти*) в Тих. е добре представен *добия* с 14 употреби, неговият корелат от несв. вид *добивам* е представен с 4 употреби и само с 2 употреби – дериватът *придобия*. При тях семемата съдържа основните 2 семи – посесивна и каузативна, с което се доближава до семантичната структура на *взема, вземам*. И тук концептуализацията е ориентирана изцяло към втория посесор, както при *взема, вземам*. При *добия, придобия* обаче има много по-ниска степен на контролируемост на действието, както личи от примерите. По тази причина можем да обособим трета сема ‘неконтролируемост’, която формулира различието между синонимните *взема/вземам* и *добия/придобия*. Освен това при последната двойка се наблюдава определена специализация, тъй като за разлика от *взема/вземам* се изключват употреби със значение ‘хващам, държа’, специализацията е изцяло в посока към трайно придобиване на собственост, т.е. с доближаване към ядрото на посесивното семантично поле.

Синтактичната структура, която се поражда, е двувалентна, като в ролята на агенс-втори посесор участват названия за лица, а в ролята на пациенс-посесум участват наименования на материални блага или абстракции. Тази част на изречението може да бъде обогатена с определение за количество, или дори да бъде заменена от него, както двете употреби в пример (1), където се реализира най-добре застъпеното в количествено отношение назоваване придобиването на материални блага (с 11 употреби на *добия* в нашия материал, както и в единствената употреба в (7) на *придобия*).

- (1) и кога добие, ꙗко а тои ище да добіе. ꙗко нигде не може да се смири/220об/244
- (2) ами сам’ си стори зло и добі си погыбѣль./234об/258

На второ място в количествено отношение в нашия материал е придобиването на духовни и абстрактни стойности, застъпено с 4 употреби, както в примери (2), (3) и (6).

- (3) Так’ възми сила бѣше добыла ѿ ба/56/95
- (4) пожела какъ да се добые до ѿнѣа стѣе мощи/59/97
- (5) и болестъ мнѣго добывахъ като ю пиѣхъ/102об/135
- (6) въистину не имаме, ами еднакъ мука добываме./156/182

В други 2 употреби е засвидетелствано причиняването на болест, както в пример (5), което отделяме от другите абстракции поради корелацията с употребата на *имам* в подобни съчетания с названия на болести.

- (7) а тои го съкры ꙗ землята, и не придоби нищо със’ него/163об/189

В изолираната употреба на *придобия* е трудно да се установи реалният семантичен обхват на глагола, но тъй като в (7) той е употребен в притчата за талантите, имаме основания да тълкуваме значението му с оглед на представката *при-* като модифицираща, т.е. като добавяне, увеличение на материалното благо.

(8) ако придобѣа мѣж'ко дѣте или жен'ско/122/152

(9) та продаде га да добѣешъ иманіе./257/278

Интересни са възвратните употреби на глагола *добия* в (2) и (4). В (2) дателното *си* може да се тълкува като подчертаване на посесивната сема, т.е. засилва значението на придобиването от страна на агенса. В (4) винителното *се* модифицира в по-голяма степен значението на глагола, като включва допълнителна сема 'преодоляване на препятствие' в семантичната му структура. Можем да кажем, че в (4) се реализира значението на съвр. б. *добера се*, образувано също от посесивен глагол и във възвратна форма. Този тип изразяване на посесивни отношения се опира на старинни форми, вероятно от предписмената епоха.

4.1.7. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

Към тази група отнасяме предимно глаголите, означаващи отсъствие на нещо, при които посесивната сема най-често е в негация. Те са с по-ниска фреквентност в сравнение с глаголите с афирмативно значение на посесивната сема, а и представят огледалния образ на притежанието – лишаването и липсата. Използват се за допълване групата на отрицателните форми на глаголите, означаващи притежание, за нюансирано означаване на отсъствие и липса. При тях като специализирано средство за изразяване на отсъствие са представени най-ярко допирните точки на посесивното и екзистенциалното семантично поле, чиято диференциация в изходното значение е по-ярко очертана. Въпреки това обаче, не може да се каже, че в зоната отдалечена от ядрото се реализират изключително глаголи с негативна посесивна сема, срещат се и такива с афирмативна.

4.1.7.1. Липсам

С 3 употреби в Тих. е представен глаголят *липсам*, схващан като представител на св. вид и поради това означаващ еднократен акт на изчезване, независимо от това дали става дума за прекратяване на посесивни отношения, както в (1) и (3), или за прекратяване на съществуване, както в пример (2).

(1) какъ да не плачю, като ми лип'са тол'кова сребро и чюжѡ и мо-е/130об/160

(2) и снѡве члѣсъѣи по свѣтътъ лиѡаха без' врѣме./229/251

(3) а това цѣтво дете го ты имашъ та ще скоро да лиѡа/299/310

От малкия брой употреби, които можем да анализираме, изпъква яркото доминиране на семата ‘прекръстване на отношение’, носена от корена, която измества на заден план и посесивната, и екзистенциалната сема. Концептуализацията е ориентирана изцяло към посесума, възможността за изразяване на първи посесор е факултативна, а втори посесор изобщо няма. В синтактично отношение глаголът може да се разглежда като деагентен по принцип, защото агенсът всъщност изразява посесум, а втори посесор, евентуално каузатор на изчезването при него изобщо не е част от микроситуацията и не се предполага да бъде изразен.

4.1.7.2. Изгубя, загубя

Глаголите от корен **-губ-**, представени в Тих, са *изгубя* (с 2 употреби) и *загубя* (с 4 употреби), като семантичната разлика между тях е отчетлива – с представка *из-* се назовава окончателно установеното отсъствие (1), (2), докато с представка *за-* (4), (5), (6) употребите означават временно състояние, за чието отстраняване трябва да се положат усилия.

- (1) той що имаше из'губи/33/74
- (2) и какъ си и дѣцата из'губи/32об/74
- (3) прѣз' ѿн'зи днь что щѣше да ꙗзобитишъ; загубил' си/106об/138
- (4) Кой є члкъ ѿ вѣдето има, ꙗже, и загуби една ѿ тѣх./81об/117
- (5) какъ є наишьль овцѣтъ си чтото бѣше загубена./81об/117
- (6) загуби се адама, и ще да го ище бѣ./82/118

По-особен е случай (3), където в ролята на посесум имаме неодушевено съществително, в случая абстрактно, неутрално към показателя ‘временно или постоянно състояние’, или по-скоро свързано с пропусната възможност, която не може да се компенсира. В нашите примери посесумът се изразява с названия на материални ценности (1), (3), (4), (5), но и с названия за лица (2), (6). Тук се включват посесивна и каузативна сема с концептуализация, насочена към първия посесор чрез посесума, като се изключва възможност за изразяване на втори посесор. Парадигматичните връзки свързват глаголите *изгубя* и *загубя* с *търся* и *намеря*.

4.1.7.3. Лиша, лиша се

При глагола *лиша* невъзвратната форма е каузативна и е представена в Тих. с 3 примера, аналогични на (3). Тук в семантичната структура присъстват посесивна сема в негация, каузативна и аблативна сема, а концептуализацията е от гледна точка на втория посесор, но акцентът пада върху състоянието на първия посесор.

- (1) вѣко ги, не лиши мене ѿнѣзи прѣобнаа да ю види/174/198

В синтактичната структура тук се включват агенс, който не е задължително втори посесор, пациенс, който е първи посесор, а посесумът в (1) е

изразен от обекта на подчинено изречение, т.е. можем да го разглеждаме като подчинено допълнително изречение. В това се изразява спецификата на глагола *лиши*ти, при който агенсът не участва в посесивното отношение, въпреки че му въздейства пряко, а посесумът може да бъде схващан и много абстрактно като събитие, вместо като отношение с материален обект.

4.1.7.3.1. Възвратният глагол *лиша се* е представен в нашия материал с 8 употреби, концептуализацията на негативната посесивна сема, на каузативната и аблативната сема е ориентирана изцяло към гледната точка на единствен посесор чрез посесума. Като фразеологизирано можем да оценим съчетанието *лиша се от живот*, което е представено в почти половината (т.е. 5 случая) от всички употреби в Тих.

(2) и сѣромаси... поплакаше за нѣго, защо се лишиха ѿ хранителѣ своего/151/178

(3) щѣ да сторю на тебе мѣла на бѣ, да се лишишь ѿ животоу си./147/175

(4) защо позна какъ ще да се лиши ѿ дѣшите що гы дрѣжаше./263/282

В синтактичната структура тук се включва агенс-посесор и посесум оформен като отправна точка на отделянето с предлог *от*. За разлика от съвременното състояние тук липсва семата 'съзнателно', чието присъствие в съвременния български е осезаемо. В ролята на посесума тук обикновено участват названия за човешки отношения или абстракции, които могат да се изразят и с подчинени изречения (в 3 примера от нашия материал).

4.1.7.4. Намеря

Глаголът *намеря* парадоксално изразява с двете си употреби в Тих. представата за отсъствие, която можем да разглеждаме като фразеологизирана, още повече че в подобни съчетания го откриваме до наши дни.

(1) де да намѣря азъ вино и вода да вы дамъ/192/213

(2) ѿгдѣ да намѣря азъ вамъ хлѣбъ и вода да вы дамъ./192/213

Тази ФЕ се опира върху синтагматичната връзка между *намеря* и *дам*, засвидетелствана и в двата примера, и нейната употреба като цяло означава отсъствие, липса, като не се прави разлика между посесивност и екзистенциалност, т.е. участието им тук е недиференцирано. Впрочем, това е логично, тъй като отсъствието, липсата засяга както личната сфера на отделен посесор, така и съществуването като цяло, за всички и по тази причина двата случая не могат да се разграничат. Това е още един от аргументите за оценяването им като фразеологични, с трансформация на собственото значение на глагола. Значението, представено в предходните периоди, не е засвидетелствано в Тих., но обстоятелството, че се среща и в по-старите периоди, и в съвременния български език дава основания да предполагаме, че то отсъства в нашия материал поради характера на текстовете, където не се налага да се изрази такова значение.

4.1.8. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле

Както беше посочено по-горе, тук отнасяме глаголите, при които посесивната сема не е водеща или възниква само в част от употребите благодарение на дискурсните условия и при тях най-ярко личи взаимодействието на посесивното семантично поле с други семантични полета на глаголната лексика. Благодарение на това има възможност за оформяне на групи с обща основна семантика, която лежи извън посесивното семантично поле.

4.1.8.1. Глаголи за движение с посесивно значение

Глаголите за движение, употребявани с посесивно значение, също спадат предимно към групата на каузативните глаголи, като посесивната и каузативната сема са концептуализирани предимно от гледна точка на първия посесор и с акцент върху посесума. Те отново потвърждават общата кореспонденция между двете семантични полета – на глаголите за движение и на посесивните глаголи, което в по-нататъшното развитие на езика се затвърждава.

4.1.8.1.1. Глаголи с корен *нос-/нес-*

Възникването на посесивна сема при глаголите с корен *нос-/нес-* изобщо е дискурсно обусловено и подкрепено от контекста, а третата, диференциална сема е изцяло дискурсно обусловена и има деиктичен характер, обвързан с изходните значения на глаголите, означаващи придвижване на обект, каузирано от агенса. Към тази група спадат глаголите *донеса* (с 1 употреба), *занесувам* (също 1 употреба), *принеса* (с 16 употреби в съчетанието *принеса дар*), *върна/въръщам* (с 3 употреби), *възвратя* (с 1 употреба), *разнеса* (с 2 употреби). Присъствието успоредно с посесивната и на изходната за цялата група глаголи кинетична сема се проявява в различна степен – добре запазена е в (2) и (3), докато в (1), (4) и (5) връзката с представата за придвижване в пространството е отслабена за сметка на посесивната сема.

(1) и кога ти донесе дѣволъ такъвъ зи бѣсовъ ски помысль/60б/50

При глаголите *донеса* и *принеса* деиктичната сема се носи от представките *до-* ‘насам’ и *при-* ‘насам, към някого/нещо’. При *занесувам* представката *за-* е носител на семата ‘нататък, към някого/нещо с отдалечаване от говорещия’.

(2) и ѡзимаше го ѿць мѧ на сѣка година и занесъваше го в црква-та/95об/129

(3) ако принесешъ даръ твой къ ол'таръ,/125/154

Специфична семантика, различна от съвр. българска засвидетелства глаголът *разнеса* ‘похарча, пръсна’, който се пази до днес, но със сериозно трансформирано значение.

(4) какъ да стори да си извади(=възстанови) толькози имание кыдѣ е разнесено/53об/92

(5) разнесе мнѣго иманіе и съгради црква велика./98об/133

Нашите два примера (4), (5) засвидетелстват семата ‘каузирам много субекти да имат’ с подчертано дистрибутивното значение на представката *раз-*, модифицираща максимално изходното значение на глагола *нося*. Но докато в съвременния български акцентът е поставен върху каузативната сема (напр. *разнасям стоки, пратки*), в Тих. акцентът е поставен върху изразходването на посесума (4), и (5), т.е. преводът на съвременен български би бил с глагол от корен *харч-* (*изхарча, похарча*).

(6) ты носѣше на сич‘ките аплѣ кои чтото имаше/257/278

(7) ами влъфа бѣше и ков‘чегъ имаше. и кои нѣщо харизоваше. а тои го крыеше и носѣше./250об/272

Изолирано остава значението и на глагола *извадя* в (4), където първоначалната сема ‘каузирам придвижване отвътре навън’ е трансформирана в ‘каузирам себе си да си възстановя отнето имущество’, т.е. кинетичната сема е напълно отпаднала и употребата на глагола в (4) е чисто посесивна.

Относително неочаквана е употребата (в 2 случая) на изходния непосесивен глагол за движение *нося* с посесивно значение, съответстващо на нб. *взема, прибера, укрива* в (6), (7). Вероятно това е отглас от по-старо състояние, когато семантичното поле на посесивността не е било окончателно изградено и глаголите за движение все още са били източник за попълването му.

4.1.8.1.2. Върна, връщам

Интересно е положението на глаголите *върна/връщам*, които спадат към семантичната група на глаголите за движение, но в 3 случая се срещат и с посесивни употреби в нашия материал – в (8) – (10). В един случай с посесивно значение е употребена и по-старинната форма *възврати* (11) от глагола *възвратити*.

(8) ами елате да вы дамъ азъ това сич‘кото да вы го врѣна сега./202об/221

(9) дето са земале ꙗꙋ своаѣ хакъ помнѣго та щѣтъ да го вращаѣ, на сиромасите и на дрѣгыте./197об/217

(10) та елате сега да ви ги врѣна./202об/221

(11) възврати дѣшу дѣтища въ тѣло/213об/236

Както се вижда, тук изходната семема ‘каузирам движение в обратна посока’ е трансформирана в ‘каузирам възстановяване на собственост’, основаващо се върху доминирането на семата ‘в обратна посока’ в цялостната семема на глагола, с което кинетичната сема остава на втори план и е изместена и от посесивната сема. Това дава възможност и за съчетаемост с абстрактни съществителни в ролята на посесума, както в (11).

4.1.9. Модални глаголи с посесивен потенциал

Като модални глаголи с участие на посесивна сема разглеждаме засвидетелстваните в Тих. *искам* (с 11 употреби) и *сосува* 'удовлетворява ме, достатъчно ми е' (само с 1 употреба). Само в един от нашите примери – (6) от подточка 4.1.7.2. е засвидетелствано старинното значение на *искати* 'търся', в останалите 10 той е представен със съвременното си значение на модален глагол.

4.1.9.1. Глаголът *искам*, който с основната си семантика безспорно спада към групата на модалните глаголи (за волунтативна модалност), е в състояние да развие посесивна сема (в 10 случая от нашия материал), поради което го включваме към посесивното семантично поле като периферен, за изразяване на неосъществено желано действие, ориентирано към бъдещето.

- (1) ами що ти иска даи ми. /260/280
- (2) и даде ни що ти искахме /316/322
- (3) тогива да вы дамъ щото ищете. /190об/212
- (4) имам нѣчто да ти ищемъ да ли го щешъ ми. /54/93
- (5) заклех ти се...да ти дамъ что ищешъ, ами това не давам/54об/93
- (6) що ищешъ взми/59об/97
- (7) кажи го намъ да ти дадемъ пѣнесе кол'ко ищешъ/34об/75
- (8) ами что ти трѣбѣ иманіе ищи да ти дамъ/129/158

В представените случаи можем да говорим и за тенденция към фразеологизация на глагола *искам* в съчетания с *що(то)* (в 5 примера) и *колко(то)* (в 2 примера) за изразяване на произволност.

- (9) азъ тебе не давам жената доде ми не платишь колкото ищем/32/73
- (10) ами пойска ѿ него покааніе да се покае./285/299

Трайните синтагматични връзки с ядрените за посесивното семантично поле глаголи *дам*, *имам* и *взема* документират наличието на потенциал да изрази посесивна сема – примери (1) – (9). Възникването на посесивната сема не накърнява доминирането на модалната, а се съчетава с нея. Концептуализацията тук е от гледната точка на новия посесор като условие за осъществяване на посесивността.

4.1.9.2. Глаголът *сосува* е представен само с един пример в нашия материал, така че неговата семантика не може да бъде описана пълно. В единствения пример (11) наблюдаваме посесивна и каузативна сема с трета диференциална 'в достатъчна на мяра'. Концептуализацията е изцяло от гледната точка на посесора с акцент върху количеството на посесума.

- (11) и не сосваше мѣ чтото имаше./250об/272

Със същото значение ‘в достатъчна на мяра’ в разгледания дотук материал за първия хронологичен период се употребява глаголят *дoвлѣти*, който не е засвидетелстван в материала ни от Тих.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Тихонравовия дамаскин

Анализираният тук ранноновобългарски материал от Тих. проявява значително сходство с този от предходните периоди, що се отнася до ядрото на посесивното семантично поле. Главното различие, което се наблюдава в сравнение с предходните периоди, е възникването на употреби с екзистенциално значение при ядрения за полето глагол *имам*, на което се спираме в VI глава. Тук само ще споменем, че това става едновременно с продължителния период на преустройство на падежната система и редуциране на броя на употребяваните падежи. Въпросът дали това означава и причинно-следствена връзка помежду им и в каква точно насока са въздействали социолингвистичните фактори от епохата е все още перспектива за бъдещи проучвания.

С отдалечаването от ядрото на полето се наблюдават и някои други иновации, въпреки че и в тази област сходствата с предходните периоди са значителни, което дава основания посесивното семантично поле да се разглежда като една от бавно променящите се области в развоя на българския език. Особено ядреният глагол *имам*, както и паралелното на него съществително *имѣние/имание* са застъпени в разглеждания паметник с употреби аналогични на предходните периоди. Успоредно с това се наблюдава и наличието на *у*-конструкция с участието както на глагола *съм*, така и на *имам*, която обаче е много по-слабо представена в количествено отношение от посесивните употреби на *имам*.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
1. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имам, дръжати	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
дам, давам	+	-	-	-	-	агентивна
подам, подавам	+	-	+	-	-	агентивна
придам, придавам	+	-	-	-	‘в повече’	агентивна
попридам	+	-	+	-	‘малко’	агентивна
издам	+	-	+	-	‘навън’	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
раздам	+	-	+	-	-	агентивна
пустити	+	-	+	-	-	агентивна
дарувам	+	-	-	-	-	агентивна
взема, вземам	+	-	-/+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. приема, приемам	+	+ 'добро- волно'	-	-	-	агентивна
поема, поемам	+	-	+	-	-	агентивна
преема	+	-	+	-	-	агентивна
отнема, отнемам	+ в негация	-	-	+/-	-	
заема	+	-	-	-	'временно'	агентивна
получа, получавам	+	-	+/-	-	-	агентивна
предам, предавам	+	-	+	-	-	агентивна
добия, добивам, придобия	+	-	-	-	'целена- сочено'	агентивна
придам се	+	-	+/-	-	-	пациентивна
оставя, оставям	+	-	+	-	-	агентивна
2. Търговски операции					'замяна'	агентивна
купя, купувам	+	-	-	-	„	агентивна
продам, продавам	+	-	-	-	„	агентивна
търгувам	+	-	-	-	„	агентивна
разпродам, опродам	+	-	-	-	„	агентивна
откупя, изкупя	+	-	-	-	„	агентивна
платя, плащам, заплащам	+	-	-	-	„	агентивна
глобя	+	-	-	-	„	агентивна
вложка	+	-	-	-	„навътре'	агентивна
стека	+	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					'против волята'	
крада, украдна	+	-	-	-	„	агентивна
обера	+	-	-	-	„	агентивна
плена, пленувам, поплена	+	-	-	-	„	агентивна
добия	+	-	-	-	„	агентивна

грабя	+	-	-	-	„енергично“	агентивна
похитя	+	-	-	-	„	агентивна
изгубя си	+	-	-	-	„неволно“	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
намеря	+	-	-	+/-	-	агентивна
липсам	+	-	-	+	-	агентивна
лиша, лиша се	+	-	-	-	-	агентивна
изгубя, загубя	+	-	-	+	‘неволно’	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
нося	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
донеса, принеса, занесувам	-	-	+	+	‘насам’	агентивна
разнеса	+	-	+	-	‘на различни посоки’	агентивна
извадя	+	-	-	+	‘навън’	агентивна
върна, връщам, възвратя	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
2. Модални						
искам	+	+	-	-	-	агентивна
сосува	-	+	-	-	-	агентивна

Таб. 7. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Тихонравовия дамаскин от XVII в.

Като иновация трябва да се разглежда постепенното изместване на формата *имѣнии* от *имание*, което в говоримия език вероятно през XVII в. е било завършено, тъй като старинната форма се наблюдава само в текстовете от Тих., които са носител на традиционни езикови характеристики, докато в тези на народен език се среща изключително *имание*. Също така и глаголите от разширеното ядро на полето – *дам/давам* и *взема/вземам* не променят съществено своята ядрена позиция, при тях можем да говорим за формално обогатяване с деривати като *попридавам* и др. Запазват се и наблюдаваните дотук глаголи от етимологичното гнездо на стб. *ѣти*, които продължават да функционират за означаване на посесивни отношения и функционират както в непосредствена близост до ядрото или на границата му, така и в отдалечените зони на полето.

Традиционно добре запазени са и глаголите от двете микрополета – на глаголите за търговски операции и на глаголите за посегателство върху чужда собственост, разположени в близост до ядрото поради своята специализация, в която доминиращо е положението на посесивната сема, въпреки разширяването на семемите с допълнителни семи. Не се срещат и вероятно

по онова време вече са били изчезнали някои от глаголите от по-отдалечените части на полето като *пригонити*, *оуштедрити*. Не е засвидетелстван и *оуловити*, но това вероятно се дължи на особеностите на текста. За това може да се съди по обстоятелството, че той има продължение в съвременния български език и отсъствието му в Тих. не може да се обясни с изчезване от езиковата система (малко вероятно е да е бил изчезнал през XVII в., а да се е възстановил по-късно).

И за този период се очертават зони от глаголите за движение (главно каузативите) и модалните глаголи, които взаимодействат със семантичното поле на притежанието в неговата периферия и успоредно с употребите си в рамките на собственото си семантично поле имат и употреби в периферията на посесивното семантично поле.

4.2. Чешки език – Ян Амос Коменски, Лабиринтът на света и раят на сърцето

Като източник на данни за състоянието на чешкия език от XVII в. използваме произведението на Ян Амос Коменски *Лабиринтът на света и раят на сърцето* (Комен.), създадено през 1623 г. и смятано за едно от първите произведения на художествената литература в съвременния смисъл на думата в чешката книжнина. В езиково отношение можем да го разглеждаме като представително за чешкия език от началото на XVII в., тъй като Коменски е една от най-ярките фигури в културния живот на Чехия от онова време, епископ на Общината на чешките братя – най-значимата протестантска църква на епохата, чиято роля за развитието и състоянието на чешкия книжовен език не само по времето на хуманизма и реформацията, но и през следващия период на барока и контрареформацията се оценява като водеща (Цуржин 1985: 46–48, 60–68, 74–79). Достатъчно е да се отбележи, че и при създаването на съвременната книжовна норма на чешкия език ключова роля изиграва т. нар. Кралицка библия в нейното трето издание от 1613 г., преведена на чешки език именно от Общината на чешките братя и запазила позициите си на меродавен библийски превод на съвременен чешки език до наши дни (срв. Библия 1991). Освен това произведението на Я. А. Коменски е един от малкото текстове от по-старите периоди, който има публикуван превод на съвременен български език, подходящ за езикови съпоставки.

4.2.1. Ядро на посесивното семантично поле

4.2.1.1. Глагол *míti*

Широката употреба на глагола *míti* в текста на Комен. е засвидетелствана с впечатляващия брой от 337 употреби, разпределени в четирите му ЛСВ. Значителна част от тях (общо 132 случая – около 39%) оформя основното

посесивно значение на ЛСВ₁, обхващащо различните форми на притежанието – както собствеността върху материални блага (7), така и абстракции, случаите на т. нар. неотделима собственост, т.е. органически присъщи на индивида свойства (9) и части на тялото (6), човешки отношения (8), събития и болести. Следващите в количествено отношение ЛСВ са модалните му употреби в ЛСВ₃ (ЛСВ_{3мод}) – 76 случая или ок. 22%, докато граматикализираните, смятани от някои автори (вж. Начева-Марванова 2009) в съвременния чешки език за нов перфект (ЛСВ_{3грам}), за XVII в. са само 8 или около 2%. При ЛСВ₁ семантичната структура, както и за предходните периоди, се състои само от посесивна сема, а синтактичната структура, която поражда като предикат, включва лявата валентност на посесора (в им. пад.) и дясната валентност на посесума (пациенс във вин. пад.).

4.2.1.1. Същинска посесивност

При изразяването на същинска посесивност обикновено са застъпени и двете валентни позиции (както в нашия (2) пример), като към тях могат да се добавят определения и адюнкти, изразяващи различни обстоятелства (5).

- (1) Ač naposledy, dělej ty z toho co dělej, předceť jest to veliké štěstí, míti.“/100; Макар че в края на краищата, каквото и да правиш, все пак е голямо щастие, да имаш./ 102

Когато в рамките на дискурса акцентът пада върху притежанието, е възможно игнориране на позицията на посесума и реализация на синтактичната конструкция само с посесор (1), което говори за изразително господство на посесивната сема в цялостната лексикална значимост на думата. Подобни употреби на останалите ЛСВ на *míti* не са възможни.

Експанзията на глагола *míti* в чешкия език към функцията на глаголно средство за фразеологизация (в ЛСВ₄) се откроява в засвидетелстваните в нашия материал съчетания с наречието *dosti*, което се среща както с чисто посесивно значение в (2), така и с фразеологично свързани като (3) и (4) – в 9 случая. Разликите се открояват при превод, където напр. българските еквиваленти могат да бъдат напълно различни глаголи, дори излизачи извън посесивното семантично поле.

- (2) „Já bych se přičinil,“ řekl jsem, „kdybych ten kámen měl, tak s ním zacházeti, aby ke mně smrt nemohla, a zlata bych pro sebe i jiné dosti mítí chtěl.“/66; – Аз бих се постарал – казах, – ако имам този камък, така да боравя с него, че да не допусна смъртта до себе си, а злато да имам достатъчно и за себе си, и за другите./66
- (3) „A kdo tím než ty sám, nechutné kyselo, vinen, když sobě všeco ošklivíš, coť se líbiti má? Hleď na jiné, jak každý v svém stavu vesel a myslí dobré, dosti sladkosti v věcech svých maje.“/111; – А кой друг ти е виновен,

ако не ти самият, кисел досаднико, дето се мръщиш на всичко, което трябва да бъде харесвано? Виж другите, как всеки от тях е влязъл в своето съсловие с добри намерения, намирайки достатъчно сладост в собствените си неща./111

- (4) *Ženy pak, na tom dosti majíce zevnitř se ku poslušenství hlásaly*:/128; А пък жените да бъдат доволни и поне външно да се правят на покорни:/125

Конструкцията *míti dosti*, съставена от на пръв поглед еднакви съставлящи, при превод проявява същественият различия в семантиката, с която е употребена в зависимост от различните дискурсни условия. В (2) не може да се говори за фразеологизация – тук става дума за първичното посесивно значение, разширено с наречието *dosti* ‘достатъчно’, което личи от почти буквалното съответствие в българския превод. В (3) се наблюдава начална степен на фразеологизация, тъй като семантичният акцент пада върху *dosti sladkosti*, а *míti* играе ролята на предикаторизатор, носител на глаголните категории на предиката. Това личи от българското преводно съответствие *намирам*, което е предпочитано в подобни контексти, заемани в чешки по-често от *míti*. В (4) имаме по-висока степен на фразеологизация, съответстваща на б. *задоволявам се (с нещо)*. Развитието на това съчетание продължава и през следващите векове и в съвременния чешки изразът *mít (něčeho) dost* вече има и напълно идиоматични употреби със значение трансформирано в ‘омръзна ми, писна ми (от нещо)’, изразявано на български от напълно различни глаголи извън семантичното поле на притежанието.

- (5) 3. *Takž vkročíme na třetí síň; kdež aj spatřím plné stoly a tabule hodujících, ani před sebou všeho hojnost mají* a veseli jsou./102; 3. Влязохме в третата зала, където видях пълни маси и трапези с пируващи, пред които има изобилие от всичко и които се веселят./104
- (6) *Jeden že jest podoben k Ožralství, ale že slove Rauš aneb Veselost: ... sedmý k Lenosti, ale že má jméno Dobromyslnost* etc./122; Че един прилича на *Пиянство*, но се казва *Рауш* или *Веселие*; ... седми на *Леност*, но името му е Добродушие и т.н. /120

В пример (6) съпоставката с българския превод показва разширения обхват на *míti* за чешкия език и върху контексти, където за български е невъзможно да се използва *имам*, какъвто е случаят с личното име – на български освен синонимите *казвам се, наричам се, името ми е*, от семантичното поле на притежанието е възможна употреба единствено на глагола *нося (носи името ...)*.

- (7) a *vypravují mi, že oni tahouny mají, kterýmž ani hospody, ani maštale, ani obroku, ani ostrohy a biče netřeba, než jen zapřáhnouti a jeti*:/43; и ми разказват, че имат коне, които нямат господар, нито обор, нито зоб,

нито шпори, нито бич им е нужен, само да ги впрегнеш и да пътуваш;/43

- (8) A ta opět každá má své podregentí:/116; Всяка от тях има свои подуправители:/117
- (9) Byla-li hlava ocelivá a mozek v ní ze rtuti, zádek olovený, kůže železná a měsíc zlatý, chválili a hned ochotně dále vedli: neměl-li kdo toho paterého, aneb mu kázali zpět, aneb špatně tušíc, tak nazdařbůh přijímali./46; Ако главата беше стоманена, мозъкът в нея от живак, задникът оловен, кожата желязна, а кесията златна, одобряваха го и веднага го повеждаха по-нататък; ако някой нямаше и петте, или го връщаха обратно, или го приемаха през пръсти, с недоверие./47

Последният пример (9) може да се разглежда като преходен към конструкции за характеристика.

4.2.1.2. Конструкции за характеристика

С помощта на глагола *míti* в текста на Комен. се образуват и конструкции за характеристика – общо 18 случая в нашия материал или малко повече от 5%. При тях семантичната структура на глагола остава непроменена, съставена от единствената посесивна сема, но в синтактичната структура възникват различия – присъствието на определение става задължително и в рамките на дискурса то поема рематичната функция, без него изречението губи смисъл.

- (10) „Nemá-li kdo ocelivé hlavy, rozpukne se mu: nemá-li v ní tekutého mozku, nebude z něho mítí zrcadlo: nemá-li plechové kůže, nevytrpí formací: nemá-li oloveného sedadla, nevysedí nic, roztrousí všecko: a bez zlatého měsce, kde by nabral času, kde mistrů, živých i mrtvých?/47; Ако някой няма стоманена глава, ще му се пукне, ако няма в нея течен мозък, не може да го направи на огледало, ако няма тенекиена кожа, няма да издържи формовката; ако няма оловно седалище, няма да измъти нищо, всичко ще разпилее; а без златна кесия къде ще намери време, учители, живи и мъртви?/47
- (11) Takže mi se nohy, oči, jazyk, vše na obrtliku mítí zdal./20; та ми се стори, че краката, очите и езикът му са на пружини./20

В примери (9), (10) и (11) се откроява близостта между употребите на глаголите *býti* и *míti* за изразяване на характеристика. В (9) и (10) на практика се наблюдава повторение на изброяването на качества, необходими за бъдещите учени, което в (9) се управлява от *býti*, а едва в отрицателния вариант в края се появява *míti*, докато в (10) цялата серия се повтаря в отрицателен вариант и преобладава употребата на *míti*. Това вероятно е отглас от повишения афинитет на глагола *míti* към негацията, добре засвидетелстван при екзистенциалните прояви в ЛСВ₂. Съответствията с българския превод

също проявяват частична склонност при отрицателния вариант да се предпочита *míti*, аналогично на преходните случаи към екзистенциалното значение в българския език, които обхващат и много по-широк славянски ареал. В (11) по-отчетливо личи склонността на българския език да изразява характеристика с помощта на *съм*, докато в чешки тенденцията определени случаи на характеристика да се поемат от *míti* явно датира още от XVII в. Впрочем, и в (10) е възможен съвременен български превод с участието на глагола *съм* (*Ако главата му не е стоманена, ще се пукне, ако мозъкът в нея не е течен...*), но тук е предпочетена конструкцията, която подхожда повече за многочисленните изброявания, характерни за ренесансовата поезика.

4.2.1.3. Освен това с 15 случая е представена конструкцията за характеристика (*míti X za Y; mítí X Y*) във вариант, образуван с предлог **za** или без предлог (в съотношение 10 : 5 случая), която наблюдавахме и в ДХр.

(12) *že nejšťastnější jest člověk, kterýž svět z očí a myslí pustě Boha se jen drží, a jej za věčný podíl svůj maje, s ním v srdci svém přebývá* (Žalm 73)/16; че най-щастлив е човек, който отвърща очите и духа си от света и се държи само за Бога и като го приеме за своя вечна съдба, остава с него в сърцето си (Псалм 73)/16

(13) *Takž já vida některé dosti, jakž se zdálo, vzácné lidi za hříčku a maření času to míti, šel jsem odtud*./61–62; А аз, като видях, че някои, както изглеждаше, доста високопоставени хора, го имаха за игра и губене на време, тръгнах си./62

(14) „Žena, kteráž ctí muže svého, *za moudrou jména bývá*.“/128; – Жена, която уважава мъжа си, минава за умна./125

(15) *onino pak opatrovníka majíce Boha, vždycky u něho všech potřeb živý sklad mají; kterýž je každodenně z špižirny své krmí, z komory své odívá, z pokladnice své na utrátu vydává*./155; а първите ги закриля Бог, при него е живият склад за техните нужди, всеки ден Той ги храни от своите запаси, от своя гардеоб ги облича, от своята каса им дава да харчат./150

(16) „Toť jest bláznovství, že tito z vůdců a rádců svých *následovníky a pochlebníky míti chtějí*.“/81; – Това е лудост, тези хора искат водачите и съветниците им да им станат последователи и угодници./79

Интерес представлява обстоятелството, че съчетанията без предлог **za** са употребени в текста на Комен. най-често във връзка с отношенията между човека и бога (15), т.е. главно божие то благоволение към човека е изразено като обективно съществуващо, докато останалите (13), (14) изразяват ментални представи, за чиято истинност конструкцията не дава информация. Единствено пример (16) използва тази конструкция в „небожествен“ контекст, което е доказателство, че изразяването на обективна истинност може

да се прилага и в различни дискурсни условия, не само свързани с отношенията човек – бог. Тези условия, свързани с тях, обаче, по-често представят отношението като обективно истинно в нашия материал. Конструкцията с предлог *za* има и фразеологизирани варианти (12), опиращи се изцяло върху нея (срв. за XIV в. изрази като *míti někoho za* ... в подточка 3.2.1.3. и *dáti k dědině* в подточка 3.2.4.1.).

4.2.1.4. В чешкия материал от XVII в. се наблюдават и конструкции с участие на допълнителна локативна сема (в 14 случая), която се изразява с помощта на адюнкти с локативно значение. Те обаче не могат да бъдат отстранени при трансформации, тъй като това би променило значението на цялата предикативна конструкция, т.е. употребата им не е факултативна.

- (17) *ale když při sobě buď mastný pytlík má, neb klobouček, před kterýmž se jiní kloboučkové smykají, aneb podobného něco (nebo takové věci všechny také na váhu jdou), tím jest, že se to ne podle tvého soudu vyráží.*“/36; но ако си имат я дебела кесия, я шапка, пред която се свалят други шапки или нещо подобно (понеже тези неща също отиват на везната), това е причина да не става така, както ти преценяваш./34
- (18) *K tomu každý ten pár lidí téměř pro posloužení sobě a svým cizí při sobě a okolo sebe měl, jichž často víc než sebe a svých šetřiti a mezi tím dosti s nimi nepohodlí pocítiti musel.*/38; На всичко отгоре всяка такава двойка, почти по собствено желание вземаше при себе си чужди деца, за които често се грижеха повече, отколкото за себе си и за своите, а още и много неудобства трябва да са изпитали с тях./37
- (19) *člověk ovšem, přednější věc v sobě máje, duši, té by zisku a rozkoši hledati měl.*“/46; но човекът, разбира се, имайки по-важно нещо, душата, би трябвало за нея да търси печалби и наслади./46
- (20) *Mistři pak, kteříž je dělali, obzvláštní na to byli, dílny své po koutech majíce, ale nedělali jednotejných.*/55; А ги правеха специални майстори, които имаха работилници по къшетата, но не ги правеха еднакви./58

Най-често става дума за определяне на локализация в личното пространство на субект (17), (18), (19) или с определена отдалеченост, но пак по отношение на субекта (18), (20), което я сближава по значение с руската *у*-конструкция, както и с аналогичната конструкция в Тих. В чешки обаче локативното значение е водещо, въпреки наличието на глагол *míti*, докато в руски употребите с и без посесивно значение са формално недиференцирани и нерядко господства посесивната сема, независимо от това, че конструкцията се образува с глагола *быть* (както и с цяла редица други глаголи, както видяхме по-горе) или в сегашно време глаголният компонент изобщо се изпуска. В чешките примери от този тип не се губи или трансформира изходната посесивна сема, която и тук остава водеща, а локативната сема

възниква като допълнителна, особено с предложната конструкция *při sobě*, при която няма възможност за чисто посесивна интерпретация. Това добре личи от сравнението с българските преводи, където е възможно и понякога предпочитано изразяването на посесивност без локализация (17), (19).

4.2.1.5. Изолирани употреби на глагола *míti*

Изолираните употреби обикновено представят изчезващи или зараждащи се форми и прояви, които невинаги могат да получат трайно развитие в езика. Интересна подобна употреба представя (21), където глаголят за трайно състояние *míti* е използван за назоваване на промяна в състоянието, т.е. за назоваване на придобиване:

- (21) A ti, jichž k tomu užívají, že to tím ukrutnějí činili, aby i sami odtud mízku měli./124; A от това онези, които се използват за преследването, стават още по-свирепи, защото и те искат да отмъкнат нещо за себе си./123

Макар че наблюдаваната конструкция не е акционална по принцип, дискурсните условия ясно показват, че става дума за придобиване, получаване на материални блага – разказът е за оплакване на крепостните селяни от господарите и техните управители, които грабят повече, отколкото иска господарят. Чешката ФЕ *mízku mítí* може да се преведе на български с глагол *имам* само в съчетанието *да имат полза*, което обаче не е достатъчно експресивно за този контекст. Експанзията на глагола *míti* към контексти, означаващи промяна на състоянието, протича по-интензивно през следващите векове от неговото развитие в чешкия език.

4.2.1.6. Подобна изолирана употреба се наблюдава и при глагола *pojměti* (22), който регистрирахме и в материала от ДХр.

- (22) „A jakého také nepohodlí,“ řekl jsem, „pojměti museli?/91; – Но и какви неудоволствия – казвам – трябваше да изтърпят?/ 95

Тук отново можем да говорим за употреба на видов корелат от несв. вид за означаване на временно състояние, изразено от видовата семантика на представката *po-*. Семантичните условия са подобни, както в ДХр. – за изразяване на временно душевно състояние, което продължава определен, не твърде дълъг период от време. И в Комен. регистрираното съчетание с абстрактното съществително *nepohodlí* маркира преходно състояние към фразеологизирани употреби, но без да се губи семантиката на глагола за означаване на притежание в широк смисъл. На български употреба на глагола *имам* в този случай не е възможна, преводът показва значителната степен на фразеологизация на тази употреба.

Самостоятелно трябва да се разглежда употребата на възвратната форма *míti se*, която е с напълно трансформирано значение, изгубило посесивната

сема, и това извежда всички възвратни употреби извън посесивното семантично поле. Както през XIV и XVII в., така и в съвременния чешки език тези употреби изразяват само състояние на субекта, като в синтактичната структура пораждаат единствена валентност в им. пад. (семантична роля експеридент). Възможностите за разширяване с адюнкти при тях се изчерпват от адюнкти, изразяващи обстоятелства за начин (*míti se dobře/špatně*), евентуално за място.

4.2.1.7. Глаголи *dáti, dávati*

На второ място както по количественото му представяне, така и по мястото му в ядрото на посесивното семантично поле, определяме глагола *dáti* заедно с неговия дериват и видов корелат от несв. вид *dávati*. Те са засвидетелствани в текста на Комен. с 90 основни форми и 31 възвратни или общо 121 употреби. Любопитно е, че у Коменски глаголите *dáti/dávati* са по-добре представени с модалното си значение и като фразообразуващи за съчетания с абстрактни съществителни: ФЕ образувани с тяхна помощ са най-много – 32 случая (или ок. 35%), следвани от модалните употреби – общо 30 (или ок. 33%) и едва на трето място с 16 употреби (или ок. 18%) са посесивните, съдържащи посесивна и каузативна сема. Следващ по ред тип употреби, представен в 5 случая (5,5%), е своеобразна посесивно-каузативна семантика, опираща се върху посесивната, изразявана на български от глагола *придам* (качество).

4.2.1.7.1. Посесивно-каузативно значение

Независимо от по-слабото количествено представяне на чистото посесивно-каузативно значение (1), (4), (7) приемаме позицията му като основополагаща за цялостната лексематична значимост на глаголите *dáti/dávati* не само поради характера на анализирания данни за предходните периоди, но и в резултат на тясната семантична връзка в значението на отделните му ЛСВ и техните нюанси. Модалното значение проявява явна близост с посесивното ('допусна, разреши' ≈ 'дам във владение'), а във ФЕ единици, образувани с тези глаголи, те не губят изцяло посесивно-каузативното си значение, а по-скоро общата семантика на ФЕ се опира на него.

- (1) Ó matko milá země, země matko milá, kde jsi? Vodu rybám, tebe nám dal Stvořitel Bůh./44; О, мила майко земя, земьо, майко мила, къде си? Създателят Бог е дал водата на рибите, а тебе на нас./44

При ЛСВ₁ на тези глаголи семантичната структура остава същата, както при предходните периоди – запазват се посесивната и каузативната сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор, а в синтактичната структура се пораждаат позиции за първи посесор (агенс) в им. пад., посесум (пациенс) във вин. пад. и втори посесор (бенефициент) в дат. пад. В ролята

на пациенс могат да участват именни групи както с конкретно значение (1), (4), така и означаващи абстракции (2), (3), (4).

- (2) Vtom pohledím a spatřím, jak nebozí mnoho od toho přeformování dávati museli./47; Тогава погледнах и видях колко много трябва да дават горките при това преоформяне./47
- (3) Odpovědíno, že povolením královny Moudrosti z všech stavů nejsoudnější vybrání býti mají, jimž se moc dá, aby vyslyšajíce odporných stran při každé věci smysly, rozeznání činili, a co pravějšího jest, vyhlašovali./51; Отговориха, че с разрешение на царица Мъдрост от всички съсловия трябва да се изберат най-разумните, на които ще се даде власт, та да изслушват спорещите страни по всеки въпрос и със сетивата си да правят разбор и да обявяват кое е по-право./53

Прави впечатление пример (4), където в една и съща конструкция се съчетават съществително с конкретно значение и абстракция. От съвременна гледна точка е трудно да се прецени дали това е бил обичаен начин на изразяване, който би означавал, че между тях не се прави разлика, или съзнателно нарушаване на правилата за съчетаване с оглед на сатиричното въздействие на произведението, към което авторът съзнателно се е стремил.

- (4) což jim chváleno bylo, a ten pod majestátem dával jim za to co si malovaného a zvláště jakési před jinými svobody./92; те получаваха похвала за това, а онзи под балдахина им даваше за това нещо изрисувано и някакви специални права в повече, отколкото на останалите./95

При това двата разглеждани глагола проявяват тенденция към експанзия в различни контексти, където не е необходимо изразяване и на трите актантни позиции, както го наблюдаваме в (1), (3) и (4), а е възможно да се изпусне посесумът и изобщо да не се изрази втори посесор (2). Този тип употреби вероятно са първична фаза на прехода към фразеологизирани съчетания, където в ролята на посесум са представени изключително абстрактни съществителни, при които вторият посесор във всички случаи остава твърде абстрактен и невинаги е изразен (срв. напр. б. *дам всичко от себе си*).

4.2.1.7.2. Конструкции за характеристика

Интересен паралел на израза *míti X za Y*; *míti X Y* е на практика идентичната конструкция, реализирана с участието на каузативния глагол *dáti* (*dáti někomu X za Y*), който имаме основание да смятаме за проява на парадигматичните връзки от посесивното семантично поле със запазване на каузативната сема при *dáti*.

- (5) „Šťastně by mi tě Bůh za průvodčího dal, milý příteli, jestliže to pravé jest./22; – Късмет, че Бог те изпати да ми бъдеш водач, мили приятелю, ако това е истина./22

Макар и застъпена само с две употреби от типа на (5), тя свидетелства за наличието на потенциал за характеристика с целеви оттенък и при каузативните посесивни глаголи. При конструкциите за характеристика семантичната структура остава същата, както при същинската посесивност, но в синтактичната структура възниква допълнителна валентна позиция за именна фраза, въвеждана от предлог *za*, която е носител на характеристиката.

4.2.1.7.3. Локативни конструкции

Афинитетът на глаголите *dáti/dávati* към конструкциите с изразено локативно значение е засвидетелстван относително слабо – само в 3 случая в нашия материал. В семантичната структура на възникващите тук предикати се запазват посесивната и каузативната сема, като водещата роля се поема от каузативната сема, в синтактичната структура отпада вторият посесор, а адюнктът, означаващ локализация в пространството, се превръща във валентна позиция.

- (6) Já mezi tím opět jiné spatřím, kteříž ani ne do kapsí sobě ty škatule dávají, než nosili do pokojů kamsi:/49; А аз междувременно видях други, които дори не си слагаха кутиите по джобовете, а ги носеха нанякъде по стаите./50

Както се вижда, водещо положение заема каузативната сема заедно с локативната, а посесивната остава периферна за този вариант на ЛСВ₁. Това определя и българските преводи със *слагам*, *поставям*, които еднозначно свидетелстват за господстващото положение на локативно-каузативната семантика. Този тип предикати получават по-нататъшно развитие в историята на чешкия език и в наше време са главното средство за изразяване на каузативно-локативно значение. По тази причина можем да говорим за самостоятелен нов ЛСВ на глаголите *dáti/dávati*, който излиза от рамките на посесивното семантично поле и попада в полето на глаголите за движение, като запазва каузативната сема, и то във водеща позиция. Това е свидетелство за способността на посесивните глаголи да взаимодействат на семантично равнище с кинетичното семантично поле и в обратна посока, т.е. не само с преминаване на глаголите от кинетичното семантично поле към посесивно-то, но и обратно.

4.2.1.7.4. Синоними на *dáti, dávati*

Със значение синонимно на *dáti/dávati* са засвидетелствани глаголите *poskýtati/naskytnouti (se)*, *udělití/udělovati* и *vylévati se*, като *poskýtati* е представен с 3 употреби, *naskytnouti (se)* с една, *udělití/udělovati* с 2, а *vylévati se* – в един изолиран случай. Първите две двойки могат да бъдат разглеждани като специализирани синоними на *dáti*, принадлежащи към ядрото на посесивното семантично поле, чието по-нататъшно развитие в тази функ-

ция продължава и до наше време, когато ги откриваме като оформени специализирани синоними, характеризиращи административно-деловия стил. Като проява на започнала вече специализация в рамките на този стил може да се разглежда обстоятелството, че в текста на Комен. те са употребени в дискурсни условия, свързани с божие благоволение и онова, което Господ предоставя на истински вярващите (7), (8), като в (7) употребата на глагола *poskýtati* може да е мотивирана и от стилистични съображения във връзка с дискурсните условия, където неколккратно се появява *dáti/dávati* (показателен за семантиката е българският превод с *дам/давам*).

- (7) *prosícím dává, neprosícím sám poskýtá, tlučícím odvírá, k netlučícím sám se tluče; hledajícím naléztí se dává, nehledajícím sám na oči jde./149;* откликва на просещите, на непросещите сам дава; отваря на чукащите, при нечукащите сам отива да почука; дава на търсещите да Го намерят, на нетърсещите сам се явява./143–144
- (8) *Věří zajisté a cele se na to spouštějí, že pod božím opatrováním jsou, a protož za neslušné soudí přes boží poskýtání něčeho sobě více žádati./155;* Непокосебимо вярват и изцяло разчитат на това, че са под Божиата закрила и затова смятат за неприлично да искат нещо повече, отколкото им дава Бог./150

Подобна стилистична функция представя и *udělovati*, като в (10) наблюдаваме и тясното семантично взаимодействие с *míti* в синтагматичното им съчетаване. Същевременно св. вид *naskytnouti (se)* в единствено засвидетелстваната в нашия материал възвратна форма може да се разглежда като обективизиран изказ за удобен случай, който има твърде абстрактно отношение към посесивността ‘предостави ми се случай’.

- (9) „Synu, vidíš, že toho jiní nečiní, ale co se jim podá neb naskytně, toho se drží./26; – Синко, виждаш че другите не правят така, а каквото им се подаде или предостави, за това се залавят./26
- (10) *Protož cokoli jich Pán Bůh komu udělí, málo neb mnoho, každý se praví dosti mítí./155;* Затова каквото и да даде Господ Бог на някого, малко или много, всеки казва, че му е достатъчно./150

В (11) случаят е по-сложен – тук е отразена авторска метафорична употреба на глагола *vylévati se*, която може да се разглежда като експресивна за означаване на голямо количество и интензивност, така че глаголтът въпреки пвичното си значение, което не се отнася към посесивното семантично поле, е употребен с посесивно значение в експресивна функция.

- (11) *Druhé, poněvadž častokrát přirození štedřeji se dary svými ženám, než mužům vylévá, aby kdy která s muže svého rozumu a moci mítí muž, mužatka sloula a muž ji přednosti brátí nemohl.“/126;* Второ, понеже

често естеството излива даровете си по-щедро върху жените, отколкото върху мъжете, ако някоя успее да превземе разума и властта от мъжа си, да се нарича мъжкарана и мъжът ѝ да не може да ѝ отнеме предимството.“/124

Подобни употреби се наблюдават и при други глаголи в съвременните анализирани текстове, където по-често се допуска експресивен изказ и съответно са засвидетелствани повече глаголи от други семантични полета с посесивна функция.

4.2.1.7.5. Възвратни форми на *dáti/dávati*

Употребите на възвратните форми в чешкия език не само при двойката *dáti/dávati* проявяват значителни семантични трансформации, които при други глаголи понякога водят до прекъсване на връзката с посесивното семантично поле. В нашия материал бяха установени 31 възвратни употреби на *dáti se/dávati se*, разпределени и в четирите ЛСВ, които установихме за глаголите от него. При 4 от нашите случаи рефлексивизацията е само средство за образуване на деагентивни конструкции, подобни на (12).

- (12) K nimž přistoupě slyším, že se smlouvají, jak by se Smrti křídla dáti mohla, aby tak zdaleka jako zblízka v okamženi mohla pronikati./89; като се приближавам до тях, чувам, че разговарят как биха могли да се дадат криле на смъртта, така че да може и отблизо, и отдалеч да прониква за миг./92

В групата на останалите посесивни употреби на *dáti/dávati* рефлексивизацията остава най-близо до главната си семантика, т.е. посесивно-каузативното значение е концентрирано върху самия вършител на действието. При това поражданите конструкции са в много широк диапазон – както с безпредложен дат. пад. (15) – в 1 случай, така и в предложни конструкции с предлозите *k* (13) – само 1 пример, *v* (14) – с 10 случая, *do* (16) – с 1 пример и *mezi* (17) също с 1 употреба.

- (13) „Tu se povolání a práce rozdělují, k čemu se kdo v světě potřebovati dáti má./26; Тук се определят професията и работата, кой към какво трябва да се насочи./26
- (14) a někteří z netrpělivosti nádobí od sebe házejíc, v zahálku a dobrovolné korábnictví jiným navzdory se dávají./41; а понякога поради липса на търпение сами изхвърляха инструментите си и се отдаваха на мързел и доброволна мизерия./40
- (15) Což někteří vidouc, dřív než se jim dali, jen do brány nahlédnouc, coufali./47; Някои като виждаха това, преди да се подложат поглеждаха към портата и отстъпваха./47

Всички разгледани тук контексти изразяват посвещаване на някакъв вид дейност – професия (13), (17) или социално положение (14), (16), само в (15) може да се търси и връзка с пряко физическо отдаване в ръцете на някого.

(16) Mezi tím však hledě já po některých, kteříž málo před tím Boha k sobě (jakž pravili) přijali, vidím, ani jeden za druhým do pitek, různic, nečistot, krádeží a loupeží se dávají./80; Но междувременно гледайки някои, които малко преди това бяха приели Бога (по собствените им думи), видях, че един след друг взеха да се отдават на пианство, раздори, мръсотии, кражби и грабежи./78

(17) Namlouval mne můj Všudybud, abych se mezi duchovníky dal, jistě mi to, že já osudem do toho stavu náležím./85; Подтикваше ме моят Все-знай да стана духовник, убеждавайки ме, че аз по съдба принадлежа към това съсловие./84

Преобладаването на конструкции с предлог *v* се подчертава и от двата примера, при които с такова значение се използват словообразователните варианти *vydati se/vydávati se* (18). При по-нататъшното развитие на чешкия език в тези конструкции се засилват позициите на предлога *na*, които сега преобладават при изразяването на занятие, професия и под.

(18) Ale ona v pláč a spínání rukou se vydala./87; Но тя започна да плаче и да кърши ръце./89

Като синоним на *dáti se, vydati se* можем да разглеждаме изолираната употреба на *svěřiti se* в (19), където значението ‘доверя се’ отвежда към посесивно-каузативното значение, свързано с предаване на съдбата в нечий ръце. Изобщо коренът *věr-/ver-* от полето на глаголите за ментални дейности проявява склонност да изразява посесивно значение и в другите два езика, особено в съвременния период и с това се откроява като един от взаимодействиеващите глаголи между двете семантични полета.

(19) „Již vidím, že lépe jest některým vybraným se svěřiti, než tak všechněm na gvačku býti./88; – Вече виждам, че е по-добре да се довериш на някои избраници, отколкото да позволиш всички да се бият за тебе./91

В този смисъл в съвременното състояние на чешкия език наблюдаваме известна трансформация, тъй като сега глаголът *svěřit se* се използва изключително в съчетания с названия на абстракции за доверяване на душевни състояния, но не и като поверяване на задачи или проява на доверие, че нещо ще бъде изпълнено правилно.

4.2.1.7.6. Деривати на *dáti, dávati*

От дериватите на *dáti/dávati* в нашия материал са засвидетелствани *oddati (se)/oddávati (se)* с 13 употреби, *odevzdati (se)* с 3 употреби, *podati/podávati* с 11 употреби, *poddati* с 6 употреби, *přidati/přidávati* с 12 употреби,

nadati с три употреби, *vydati/vydávati* с 5 употреби, *rozdávati* с 2 употреби, *udáti se* с 1 употреба, *dodávati* с 1 употреба. При всички тях се наблюдава модифицираща роля на представките.

4.2.1.7.6.1. *Oddati (se), oddávati (se), odevzdati (se)*

Най-близо до първоначалното значение на *dáti/dávati* остават образувателите с представка **od-** *oddati (se)/oddávati (se)* и *odevzdati (se)*, където възвратните форми се използват само за изразяване на същинска възвратност, т.е. връщане на действието върху агенса:

- (1) Na to když jemu skrze Opatrnost kanclířku odpovědíno bylo, že Moudrost samého Boha choť jest a jinému se oddati nemůže:/118; На това му отговорила чрез канцлера Предпазливост, че Мъдростта е съпруга на самия Бог и затова тя не може да се омъжи за друг;/118
- (2) komus čím povinen, oddával, komu i nad povinnost čím prospěti můžeš, k tomu se povinného znal;/142; на когото каквото дължиш, да му го даваш, на когото можеш да помогнеш и повече от задължителното, смятай го за задължително; /136

Най-широко застъпена е употребата на *oddati (se)/oddávati (se)* във връзка с предаността на истинските християни към Бога (в 10 от случаите, аналогични на (3) пример), но са възможни и аналогични на пример (1) – по отношение на брачни отношения (1 употреба) и на материални предмети, както в пример (2).

- (3) Ovšem pak, když čas napravení všech věcí přijde, k slávě nevypravitedlné všickni, kdož jste se mně oddali, před anjely i vším světem přivedeni budete:/144; Разбира се, когато дойде времето да се поправи всичко, онези, които сте ми се отдали, ще бъдете доведени пред ангелите и пред целия свят:/138
- 4) jemuž se každý, kdo na plac Pověsti chtěl, nejen opověditi, ale i všecky své věci, pro něž se nesmrtností hodným býti nadával, ukázati a k rozvážení odevzdati musil./106; на когото всеки, който иска да отиде на Площада на Славата, трябва не само да отговори, но и да му покаже и даде за оценка всички свои неща, заради които се надява да бъде удостоен с безсмъртие./109
- (5) učíš ty také tak, opust' všechno, i sebe samého, a odevzdej se mne plně, a budeš můj, a dobrěť bude./141; направи и ти така, остави всичко, и самия себе си и ми се отдай напълно, и ще бъдеш мой, и това ще е добро./135

Значението на представката е свързано по-скоро със засилване, отколкото с модифициране на значението на корена. Аналогично е положението и при *odevzdati (se)*, който също може да изразява предаване на материални или нравствени ценности (4) или себеотдаване в ръцете на Бога (5).

4.2.1.7.6.2. Podati, podávati

Единадесетте употреби на *podati/podávati* не проявяват семантични различия помежду си нито в основната, нито във възвратната си форма, при всички тях водеща е кинетичната сема, а посесивната се явява в зависимост от дискурсните условия, както в (6) и (8). Тъй като физическото подаване, свързано с кинетична сема, може да означава възникване на посесивност, но глаголят сам по себе си не дава категорични индикации за това, диференциацията на случаите с наличие или отсъствие на посесивна сема е много трудна (7).

- (6) „Synu, vidíš, že toho jiní nečiní, ale co se jim podá neb naskytne, toho se drží./26; – Синко, виждаш, че другите не правят така, а каквото им се подаде или предостави, за това се залавят./26
- (7) I podali mi jich několik: a aj potvorná věc, skrze každé jinak a jinak viděti bylo!/62; Той ми подаде няколко и ах, коварна работа, през всеки се вижда по-различно и по-различно!/63
- (8) ale s plným potěšením a celou důvěrností ruce sepna a jemu podáváje, řekl jsem:/139; а с истинска радост и пълно доверие събрах ръце и като му ги подадох, казах:/134

По същество като второстепенна сема се редуват посесивна или целева сема, които са в отношение на допълнителна дистрибуция помежду си. Следователно взаимодействието на представката *po-* с корена трябва да се разглежда като процес на изместване на посесивната сема от водещото положение в семемата и издигането на кинетичната сема като водеща. Това показва известно изместване на първичното положение на нещата, когато беше констатирано, че представката *no-* е само словообразователен афикс без модифициращо семантиката значение.

4.2.1.7.6.3. Poddati

При шестте употреби на *poddati* също не се наблюдават семантични различия или трансформации. Водещо положение заема собствената семантика на представката *pod-*, насочена към създаването на йерархични отношения между актантите, т.е. водещо положение заема пространствената сема, определяща местоположение. Показателно е обстоятелството, че страдателното причастие от глагола *poddati* в чешкия език е термин, назоваващ съсловието на крепостните селяни (9), т.е. хората в подчинено положение в обществото.

- (9) aby tedy zůřivosti obvykali, poněvadž to v světě býti musí, aby jedni panovali a druzí poddáni byli./124; да свикват с жестокостта, защото така трябва да е в света – едни да са господари, а други – крепостни./123
- (10) že poněvadž nejmoudřejší ze všech, Šalomoun, rozum svůj poddal a řádům světa, jak to tu každý vidí, obvyká, proč oni vytrhovati se a přes

to mudrovati mají?/134; че щом най-мъдрият от всички, Соломон, е подчинил разума си и привиква към световния ред, както може да види всеки, защо те се цепят и трябва да мъдруват?/128

Често се наблюдава пасивизация на изказа, както в (9), но е възможна и употреба в деятелен залог (10), където се проявява първи посесор, посесум и вероятно втори посесор, но в нашия материал няма случай с участието на втори посесор.

4.2.1.7.6.4. Přidati, přidávati

Повече разнообразие в употребите проявяват *přidati/přidávati*, където наблюдаваме семантично раздвояване, възникващо въз основа на семантиката на представката *při-* и свързана с добавяне, прибавяне на нещо. Основният тип такива употреби е свързан с добавянето на нещо материално или абстрактно към даден обект или артефакт – в 9 от случаите, аналогично на (11), (12) и (13), като в два случая се наблюдава и синтагматична връзка между антоними, както в (13).

(11) A k prvnějším věcem vždy se něco přidati a přiopravití muž.“/49; – A към първоначалното винаги може нещо да се добави и пооправи./51

(12) okolo nich chodili filozofi, nejen na ně vzhledající, ale i což oněm k kráse, těmto k mrzutosti barvami přidati mohli, přidávající/64; около тях ходеха философи, които не само ги гледаха, но и ако можеха, добавяха по нещо към красотата или грозотата им./64

(13) Nebo tytýmž způsobem, jinde po hradě se procházejíc, s syny svými zacházela: rozkošníkům rozkoší a boháčům bohatství jednak přidávajíc, jednak ujímajíc, a ledakdys nenadále všecko odjímajíc a ven z hradu vystrkujíc./108; Защото по същия начин се държеше и със своите синове, като се разхождаше из крепостта; на наслаждаващите се насладите, а на богатшите богатството ту го увеличаваше, ту го отнемаше, а понякога неочаквано отнемаше всичко и ги изхвърляше вън от крепостта./110

С 3 случая обаче е засвидетелствано и самостоятелно значение, възникнало в рамките на полисемията – когато става дума за добавяне на реплика или друг вид вербално изказване (14).

(14) a tážána byvši, zná-li se k tomu, co na ní prožalováno, řekla: „Znám, milí páni soudcové,“ a přidala, „ted’ stojím, jinak mluvití nemohu:/86; и като я запитаха признава ли се за виновна по това, за което е обвиняема, тя каза: – Признавам се, мили господа съдии, – и добави – сега съм изправена пред вас, другояче не мога да говоря;/86

Разликата между двата вида семантика се проявява на синтактично равнище – при добавянето на конкретни материални обекти обикновено позицията

на посесума е запълнена като една от задължителните валентни позиции, докато добавянето на част от изказване не предполага експлициране на посесум, който се оказва „вграден“ в глаголната семантика при такива контексти.

4.2.1.7.6.5. Nadati

Раздвояване на първоначалното значение се наблюдава и при глагола *nadati*, макар че е засвидетелстван само с 3 употреби. Една от тях (15) представя първичното му значение ‘предаване на имот или наследство’, докато новата семантика ‘наругая някого с обидна дума’, по-късно останала като главна в чешкия език, е представена с 2 употреби като (16).

(15) „Musíť o to péče býti, aby církev v tom, co jí Pán Bůh přeje a od pobožných předků nadáno, nehynula.“/82; – Трябва да се грижат да не чезне онова, което Господ Бог дава на църквата и което ѝ е останало от набожните предци./81

(16) Tlumočník pak můj bláznů mi nadal, že máje já se od moudrých něčemu naučiti, od nich utíkám./52; Преводачът ме наруга, че съм луд, след като трябва да се уча от умните, а бягам от тях./55

И тук семантичните различия при двата типа употреби на глагола предизвикват разлики в синтактичната структура – първичната семантика е свързана с изразяване на първи и втори посесор и посесум (във вин. пад.), докато при преносното значение във формалната роля на посесум участва въпросната обидна дума в род. пад. мн.ч., който в подобни случаи означава голямо количество. Формалните роли на първи и втори посесор нямат общо с притежанието, т.е. тази употреба е извън посесивното семантично поле, преминала е към полето за ментални дейности *verba dicendi, sentiendi, cogitandi*.

4.2.1.7.6.6. Vydati, vydávati

При петте употреби на *vydati/vydávati* в Комен. също има различни семантични нюанси. Изходното значение, близко до това на коренния глагол *dáti* (18), е свързано със специализацията на представящия глагол за означаване на стопански действия, където негов антоним и конверсив е не *vzieti*, а специализираният *přijímati*.

(17) ale ti jednak hlavami klátíc tiše cos breptali, jednak se vztyčíc a uši zacpajíc huby dokořen zodvírali, hlas vlčímu vytí nenepodobný vydávajíce./78; но те, ту клатейки глава, тихо нещо мърмореха, ту се изправяха и като си запушваха ушите широко отваряха уста и издаваха глас, който не се различаваше много от вълчи вой./76

(18) Ale z nich žádný tomu rozuměti nechtěl: počítali, přijímali, vydávali předce sami, modlitby a služby slova jiným poroučejíce aneb běžně odbývajíce./82; Но никой от тях не искаше да разбере това; брояха, приемаха, издаваха самите те, възлагайки на други молитвите и службата на словото, или изпълнявайки ги небрежно./81

- (19) Mají zajisté od samého Boha sobě vydaná práva, plná spravedlnosti, jimiž nařízeno jest: I. Aby každý Bohu oddaný jej toliko jediného Boha měl a znal./151; Имат си, разбира се, издадени от самия Бог правила, изпълнени със справедливост, в които им е наредено: I. Всеки отдаден на Бога да има и да признава само единствения Бог./145
- (20) Jiní také aby tělo své do žalářů, pod bič, na smrt tak vesele vydávali./161; А други така спокойно тялото си да предават в тъмница, под бича и даже на смърт./156

В частично фразеологизираното съчетание *hlas vydati/vydávati* ‘издам звук’ (17) първичната семантика на глагола не е заличена, по-скоро служи за основа на общото значение на ФЕ. Подобно положение наблюдаваме и в (19), където във *vydati práva* ‘дам (юридическо) право, документ’ присъства първичното значение на глагола, но съчетанието трябва да се разглежда и като ФЕ, част от правната терминология. Степента на фразеологизация в (20) е по-малка, но не може да се смята за пренебрежима, тъй като и при *vydati/vydávati* съчетанията с абстракции в ролята на посесум причиняват известна трансформация на значението, която на български може да се предаде с *излагам се* (на опасност/заплаха), *подлагам се, предавам се* (на изпитание), както личи от превода. За правната терминология, където са изобилно представени двусловните съчетания, това положение на ФЕ е естествено.

4.2.1.7.6.7. Rozdávati

При *rozdávati* дистрибутивната семантика на представката *roz-*, формираща диференциална сема, се проявява и в двете употреби от нашия материал, а е господстваща и в съвременния чешки език:

- (21) a spatřím, že se po místech sstupují, a ti, kterýmž obraz svěřen byl, maličké kontrfekty z něho dělajíce, v zavinutí jakémsi všechněm rozdávají, a oni je z nábožnosti do ust berou./80; и виждам, че се събират на групички, а тези, на които беше поверена картината, правят от нея малки картини, раздават на всички нещо увито, а те набожно го слагат в устата си./78
- (22) Kdež paní Fortúna, na kouli stojecí, koruny, scepra, regimenty, řetězy, zápony, měšce, titule a jména, medy a cukry rozdávala, a teprv dále zhůru pouštěla./98; там госпожа Фортуна, стъпила върху кълбо, раздаваше корони, скиптри, полкове, вериги, катарамы, кесии, титли и имена, мед и бонбони и едва след това пускаше по-нагоре./101

При малкия брой употреби, с които разполагаме, е трудно да се определи дали това е единственото значение на глагола през XVII в., но най-вероятно то е основното, защото съответства и на съвременното състояние.

4.2.1.2.6.8. Dodávati

При единствената употреба на глагола *dodávati* може да се говори за неспециализирано значение в текста от XVII в., докато в съвременния чешки глаголът е специализиран за означаване на търговски доставки. Както личи от пример (23), той се е употребявал без специализация, за означаване на даване, придаване най-малко на душевни качества, а може би и на други абстрактно схващани особености, като синоним на *udělovati*.

(23) Kterouž synovskou laskavou k sobě dověrnost poněvadž nemůže Pán Bůh než libovati, nemůž také než udělovati jim potěšení svého, nýbrž i posily k snášení utrpností dodávati:/160; Защото Господ Бог не може друго, освен да харесва тяхната ласкава синовна доверчивост, не може и друго, освен да им дава своята радост, както и сили да понасят страданията;/155

При него синтактичната структура не се различава от тази при коренния глагол – агенс, който може и да не е посесор, пациенс-посесум и бенефициент в дат. пад.

4.2.1.7.6.8.1. Zdáti se

Дериват от глагола *dáti*, който изцяло излиза извън посесивното семантично поле, е *zdáti se*. При него наблюдаваме 17 употреби в нашия материал и всички те отразяват унифицирано значение ‘изглеждам някакъв, струвам се някакъв на някого’, което го класифицира в полето на менталните глаголи *verba dicendi, sentiendi, cogitandi*. Примерите са аналогични на следния пример от експерпирания материал: *I zdála se věc zřejmá, že to příkoří jest, protože aby zastaveno bylo*:/124, така че българският им превод е с глагола *изглеждам*: *Изглеждаше очевидно, че това е неправда и значи трябва да бъде спряна*;/123. В нашия текст открихме само 1 случай на подобна употреба и на ч. *vidět*: *Ačkoli pak nic se v světě tak obnažené a všelijakým nebezpečenstvím poddané nezdá jako pobožných obor, na něž d'ábel i svět škaredě hledí, tepou, bijí; já však velmi jsem je zaopatřené viděl*:/156; *И макар нищо да не изглежда така открито и изложено на всякакви опасности, както съсловието на набожните, които дяволът и светът гледат с лошо око, удрят го и го бият; но аз ги видях добре защитени*./151. Тя е синтагматично свързана с предходна употреба на *zdáti se* в непосредствено съседство и вероятно причината да бъде избран синонимен глагол от групата на менталните глаголи е стилистична.

4.2.1.7.6.8.2. Udati se

Като продължение на състоянието от XIV в. може да се схваща употребата на *udati se* в (24), която има семантични паралели и в историята и съвременното състояние на българския език.

- (24) Ta pak regentka Náhoda chodila mezi hofem, a koho se ji událo, toho chytla a na kolo vsadila:/95; А регентката Случайност ходеше сред тълпата и когото можеше, хващаше го и го слагаше на колелото;/100

Тук наблюдаваме и дативната конструкция, запазена за семантичната роля агенс, която не е свързана с притежание, а с възможност за действие. В този случай би могло да се търси и омонимия, настъпила в резултат на контракцията в чешкия език от XI в., когато инфинитивът на глагола *dějati se* > *d'ati se* и след последвалата депалатализация става омоним на посесивното *dáti (se)*. В полза на това обяснение говори семантиката в (24) където определено става дума за възможност за действие. Съпоставката с българското и руското състояние обаче, където не се е запазил глаголят *dějati*, не дава възможност еднозначно да се твърди дали наблюдаваната форма от XVII в. в чешки трябва да бъде отнесена към *dáti* или към *dějati* като изходна форма, още повече че б. *udade mi se* отвежда към етимология от *дам*, а не от *действие*. Етимологизирането на ч. *udati se* изисква допълнително проучване на голям брой старочешки и ренесансови паметници, така че да се определи семантичната му стойност в повече примери.

4.2.1.7.6.8.3. Експресивни синоними на *dáti*

Като експресивна трябва да се разглежда употребата на глагола *cpáti* в пример (25), както и на *podstrkovati* в (26). Семантичната структура при тези техни конкретни употреби включва посесивна и каузативна сема с трета диференциална ‘без желание на втория посесор’ и при концептуализация от гледна точка на първия посесор. Синтактичната структура при тях съвпада с тази при *dáti* – агенс-първи посесор, пациенс-посесум и бенефициент в дат. пад.

- (25) *sami to také lidem vstříc nosili, podávali a jako řka bezděk cpali*./50; самите те пресрещат хората, подават им ги и направо против волята им ги бутат в ръцете./52

- (26) *sedmý dárky podstrkoval: osmý hlubokých, vysokých a širokých smyslů jsa, místa sobě, kde by se rozprostřiti mohl, žádal*./82; седми пробутва подаръци; осми, бидейки с дълбоки, високи и широки сетива, иска за себе си място, където може да ги разпростре;/81

Тяхното първично значение *cpáti* ‘тъпча, пълня (нещо)’ и *podstrkovati* ‘подбутвам, подхвърлям’ не е свързано с посесивното семантично поле, но в тези конкретни употреби в Комен. семемата и на двата определено е ‘каузирам някого да има нещо без негово желание’. Нашият материал показва, че експресивността сменя редица ограничения в съчетаемостта на отделните лексеми и позволява в ролята на посесивни да се използват глаголи с напълно различна семантика, най-често акцентуваща върху начина на извършване на действието, в конкретния случай с усилието на първия посесор и без желание от страна на втория.

4.2.1.7.7. Синоними на *dáti, dávati* с оптативно значение

Особено положение заемат синонимите на *dáti/dávati*, при които като допълнителна присъства модална сема с оптативен характер: *přáti* – с 6 употреби, *vinšovati* – също с 6 употреби и *zakládati* – с 1 употреба в нашия материал. Тези 3 глагола включват в семемата си по 3 съставлящи – посесивна, каузативна и модална сема, като модалната става водеща и за трите семемии. Това дава основание да ги причислим към периферията на посесивното семантично поле, където отнасяме глаголите с водеща модална сема, които развиват посесивни употреби. Първият от тях, *přáti*, е етимологично свързан с глаголите от посесивното семантично поле (<**prijeti*), вторият е заемка от немски (<*wünschen*) със същото значение, а третият е домашна дума с непосесивно значение ‘основавам’, чиято единствена употреба в нашия материал вероятно има експресивен характер.

(27) „A cos neviděl, jakého se jim prvé pohodlí přálo?“/91; – А не видя ли отначало какви удоволствия получиха?/95

(28) „Mládenče zdárný, umysl tvůj, žes všechno v světě prohlédnouti žádostiv byl, ne zle mi se líbí (čehož já každému z nejmilejších svých ráda přeji a k tomu skrze věrné tyto služebníky své ráda napomáhám)./114–116; – Добри младежо, не може да се каже, че не ми хареса твоята идея да разгледаш всичко (което аз разрешавам на всеки от своите най-мили и помагам за това чрез тези свои верни прислужници и прислужнички)./116

(29) Že ač by Její Milost královna všechněm pohodlí, jakého sobě kdo sám vinšuje, přála, však že sláva království toho vyhledává, aby se jedni nad druhými stkvěli./123; че макар Нейна Милост царицата да желае на всички удобствата, които те сами са си пожелали, но славата на царството имала нужда от това едни да блестят повече от други./121

Употребата на *přáti* в пример (15) от подточка 4.2.1.7.6.5. определено показва модално-посесивно значение, отнасящо се до църковното имущество, възникнало с божие то благоволение. Примери (27) и (28) документират засилване позиците на модалната сема в рамките на семемата, за да се стигне до съвременното състояние на чешкия език, когато глаголът изцяло преминава към сферата на модалността. За разлика от него *vinšovati* още при заемането си е приет със специализираното модално значение за означаване на желание, обикновено свързано със собственото бъдеще, както в (29), където личи и определено противопоставяне между *přáti* и *vinšovati*, като очаквано домашният глагол е с по-широк семантичен обхват от заемката, възприета от самото начало като специализирано изразно средство.

(30) Nýbrž čím kdo za učenějšího aneb sám sebe držel, aneb od jiných jmín byl, tím více různic začínal a na jiné vůkol šermoval, házel a střílel, až

hleděti hrozno bylo; pochvalku a slovoutnost v tom sobě zakládaje./50; А колкото повече някой с нещо се смяташе за по-учен или самият той, или пък другите го смятаха за такъв, толкова повече спорове подклаждаше и с околните фехтуваше, сечеше, хвърляше и стреляше, та беше страшно и да се гледа; и очакваше похвала и слава за това./52

От трите глагола с опативно значение само *přáti* през XVII в. изразява посесивна сема, но не във всички случаи. Другите два глагола са от сферата на модалността и само отделни техни употреби преминават към посесивното семантично поле.

4.2.1.7.8. Darovati, obdařiti

Много по-слабо представени в количествено отношение са етимологично сродните на *dáti/dávati* глаголи *darovati* и *obdařiti*. Те са деривати от старинното и паралелно на *dáti* съществително *dar* (засвидетелствано с 5 случая в нашия материал) и поради това са по-тясно специализирани и са представени само с по 1 употреба в нашия материал.

(31) „A já tobě tyto okuláry,“ dí, „daruji, skrze něž se na svět dívati budeš.“/22; – А аз ти подарявам тези очила, през които ще гледаш света./23

(32) Tu hle máš to ušlechtilé pokolení lidské, ten rozkošný, rozumem a nesmrtností obdařený tvor, kterýž jak neskonaleho Boha obraz a k němu podobnost v sobě nosí./28; – Ето ти го благородния човешки род, това прекрасно, надарено с разум и безсмъртие същество което носи в себе си образа и подобие на безконечния Бог/28

Те представят една от малкото видови двойки, при които разликата не е чисто видова, а носи и семантичен нюанс – при несв. глагол основно е значението за подаряване на материални предмети, докато при св. вид основна е абстрактната природна надареност. Единичните случаи, с които са представени, не дават възможност да се определи дали това са единствените възможности за употреба на двата глагола за този синхронен срез.

4.2.1.8. Vzítí, brátí

Третата група в рамките на ядрото на посесивното семантично поле и за чешкия език от XVII в. се състои от глаголите *vzítí* и *brátí*, чиято семантична структура е огледална на тези от предходната група. Отново са налице три актанта – втори посесор, първи посесор и посесум, като концептуализацията е от гледна точка на втория посесор. Това е единствената видова двойка в рамките на ядрото, която има суплетивен характер, като несвършеният глагол *brátí* изразява освен основните за разширеното ядро посесивна и каузативна сема, и допълнителната диференциална за него сема ‘повторителност на действието’.

4.2.1.8.1. Vzítí, přivzítí

Основният глагол *vzítí*, е представен в нашия материал с 11 употреби, а неговият дериват *přivzítí* – с 2 употреби. От тях 8 са с посесивна семантика, както в (1) и (2), един случай регистрира изречение за цел, в което *vzítí* не означава начало на собственическо отношение, а само временен контакт с определена цел (3) и още две употреби са във ФЕ. В количествено отношение той значително отстъпва на *dáti*, въпреки че между тях съществува семантична симетрия.

- (1) Ty pak aby je poznal, a přitom, poněvadž v světě ještě, dokud tě odtud nevezmu, budeš, /146; За да ги познаеш и понеже още ще живееш в света, докато не те взема оттам, /139
- (2) Naposledy však prohlášeno, že ačkoli úředníci Fortuně a služebníci její věrné (nebo že se jinak neví) Náhodě jednou jim svěřená moc a správa z rukou vzata býti nemůže, nicméně však, že na to paměť bude i jim o tom poručení se stane/123; Но накрая се заяви, че след като веднъж властта е дадена от чиновниците на Фортуна и от нейните верни прислужници (защото за други не е известно) на Случайността, управлението не може да бъде иззето от ръцете им, но все пак ще се има предвид и ще им бъде наредено/122
- (3) Křídla pak, kteráž jsem prvé s vyšklubaným peřím viděl, dostala nového velikého peří, kteráž vzav ten, kterýž se mnou mluvil, Pan můj, připjal je ke mně a řekl:/144; А крилата, които преди бях видял с оскубани пера, обраснаха с нови, големи пера; този, който говореше с мен, Господ Бог мой ги взе, закачи ми ги и каза:/139
- (4) než aby poslána za ním byla Přívětivost s Ulisností, a ty aby k sobě z hradu Fortúny Rozkoš přivezmouc po něm šly,/130; а да бъдели изпратени при него Приветливост и Ласкателност, те от своя страна да вземат със себе си Наслада от крепостта на Фортуна и да тръгнат след него/126

Двете употреби на глагола *přivzítí* са в един и същи пасаж, където еднообразно изразяват „компанията“ на пратениците със семема ‘взема допълнително някого със себе си’, както в (4). Диференциалната сема ‘допълнително’, носена от представката *při-* допълва семемата и допринася за изнасянето на глагола към границата на ядрото на посесивното семантично поле. Малкия брой на употребите му би могъл да свидетелства за такава специализация на значението изобщо, но това не може да бъде доказано въз основа само на анализирания досега материал поради ограниченото му количество.

4.2.1.8.2. Brátí

Несвършеният глагол *brátí*, изразяващ и допълнителната сема ‘повторителност на действието’, е представен в нашия материал с 23 употреби, от

които 12 образуват ФЕ, а другите 11 изразяват различни нюанси на посесивното значение.

- (1) ale nevěře já očím svým, hledím pilněji a vidím v pravdivé pravdě, že pijí a blijí, vádí se a bijí, lstí i mocí jedním druhým berou a derou,.../80; но аз, невярвайки на очите си, се вгледах по-старателно и видях че това е самата истина – че пият и повръщат, карат се и се бият, с измама и със сила си отнемат и съдират един от друг разни неща,.../78
- (2) Zastavil jsem se nejpilněji při soudu senátorském, kdež jsem jména panů soudců tato spatřil: *Atheus* (...) *Darober*(...): všech pak prezident a nejvyšší sudí aneb přímás byl pan *Takchcimit*./86; Най-внимателно се спрях при сенаторския съд, където прочетох следните имена на съдиите: *Атеус* (...), *Даробер* (...); техен президент и върховен съдия беше господин *Туйща*./86

Сред тях са вземането като отнемане на нещо от някого (1), (3) – с акцент върху лишаването на първия посесор; като придобиване (2), (4) – с акцент върху обогатяването на втория посесор или с неутрално отношение към прехода на собствеността (5).

- (3) Druhé, poněvadž častokrát přirození štědreji se dary svými ženám, než mužům vylévá, aby kdy která s muže svého rozumu a mocí míti muž, mužatka sloula a muž ji přednosti brátí nemohl.“/126; Второ, понеже често естеството излива даровете си по-щедро върху жените, отколкото върху мъжете, ако някоя може да превземе разума и властта от мъжа си, да се нарича мъжкарана и мъжът ѝ да не може да ѝ отнеме предимството./ 124
- (4) Z toho oni musejí vyživení, přízeň i všecko brátí.“/42; – Това осигурява и прехраната им, и симпатиите към тях, всичко./42
- (5) šípy pak od lidí brala, každý od toho, kterého ním trefiti měla./35; а стрелите взема от хората, всяка точно от онзи, когото трябва да уцели с нея./32

В синтактичната структура, която поражда глаголът *brátí*, могат да бъдат изразени първи и втори посесор и посесум. Интересно е да се отбележи, че е възможно изпускане на посесума (1), а не са редки случаите, при които не само една, но дори две от валентните позиции не се изразяват. В пример (2) алегоричното значещо име *Darober* е съставено по модела на славянските двусъставни имена, като първа част на съставното име е названието на вида посесум, а втората част – сегашната основа на глагола *brátí*. В случая ироничното изразяване на подкупността на лицето с това име се основава само върху изразяването на посесум, като вторият посесор не е пряко експлициран, но се съдържа в глаголния корен. В (4) по подобен начин вторият посе-

сор е изразен, първи посесор изобщо не се предполага, а семантичният акцент пада върху посесума. Пълният случай е засвидетелстван в (5), където са ясно експлицирани както първият и вторият посесор, така и посесумът. В (5) обаче става дума за временна близост с определена цел, т.е. можем да говорим за възникване и на целева сема в структурата на семемата. В (1) и (3) е засвидетелствана употреба на *bráti* в нашия материал със значение 'отнемам' при запазване на основните семи в семемата и концептуализация от гледна точка на втория посесор, но с акцент върху състоянието на първия посесор, изразяван чрез синтактичната функция на дателното допълнение, което обаче в семантично отношение е обратно на бенефициент.

4.2.1.8.3. Деривати от глагола *bráti*

Дериватите на глагола *bráti* са представени с единични употреби. Изключение прави *vybíratí*, от който в нашия материал бяха установени 16 употреби (6), (7), конкурирани само от 1 употреба на синонимния *zvoliti*.

4.2.1.8.3.1. *Vybrati, vybírati*

По отношение на тези два глагола чешкият материал от XVII в. документира състояние близко до това в съвременния български език, където изборите за обществени длъжности и функции се изразяват с ч. *vybíratí*, б. *избирам*, а съвременният чешки термин *zvoliti* за този вид избори, образуван от корена на *volja*, по онова време е още в начална фаза на развитие (7), (8).

(6) řídský kdo vnitřní podstatu examinoval, než všeccko napořád aneb aspoň bez rozdílů brali; a pakli kteří vybírali, jen zevnitřního křtaltu a nápisů hleděli./49–50; че рядко някой изследва вътрешната същност, а повечето вземат всичко постоянно, без да правят разлика; ако някои избираха, гледаха само външната форма и етикета./52

(7) Vyberme muže dobrořpověstné a poručme jim tu práci: sami pak pilní buďme modliteb a služby slova.“/82; Нека да изберем мъже с добро име и да ги поставим на тая служба, а ние самите постоянно да пребъдваме в молитва и служба на словото./81

(8) „A proč nečekají,“ díím já, „až by zvoleni byli?“/85; – А защо – казвам – не чакат да ги изберат?/85

Освен за избиране на публични личности обаче този глагол се използва за означаване и на всички други видове избор, както и в българския език (6). От установените тук случаи 12 означават избиране на конкретни предмети или занятия, а в 4 от тях става дума за междинен случай – избор на брачен партньор. Очевидно, различието между конкретния житейски избор и политически важните избори, е причина за по-късната диференциация на *voliti* и *vybíratí* в чешкия език.

4.2.1.8.3.2. Sebrati, sbíratí

Самостоятелно разглеждаме петте употреби на видовата двойка *sbíratí/sebrati*, която в чешкия език сериозно се отличава от значението на коренния глагол, за разлика от онова, което наблюдавахме в българския език – преминаване на първичното значение на *вързати* към *съвързати*. В чешкия език значението, наблюдавано в български, преминава изцяло върху дериватите с представка *s-*, но изходният глагол се трансформира семантично в друга насока, като изцяло поема ролята на видов корелат на *vzíti*. При *sbíratí/sebrati* наблюдаваме, както и в български, добавяне на трета диференциална сема ‘на едно място’, която в български има водещо положение, но в чешкия материал от XVII в. преобладават случаите с водещо положение на посесивната сема.

- (9) Někteří zajisté sbírali smetí a rozdělovali mezi sebe:/29; Някои само събираха боклук и си го деляха помежду си;/29
- (10) Nebo někteří, propadnouc skrze koš, střápali smích a museli se s hanbou sbíratí a odtud kliditi, jimž ještě k tomu kuklu jakous či pytel na uši spali a kratochvíli z nich měli./36; Защото някои изпадаха от кошовете, другите им се присмиваха и те засрамено трябваше да си събират партакешите и да се махат, като на всичко отгоре им надяваха някаква качулка или чувал на главата и се забавляваха с тях./34
- (11) Kdež Horlivost, Opravdovost a Udatnost raditi chtěli, aby všecka moc sebrána a za ním poslána byla, aby jat byl./130; Докато Усърдност, Истинност и Смелост дадоха съвет да се съберат всички сили и да се изпратят след него, за да го хванат./126
- (12) Sebera tedy, jak jsem mohl, *myšlení svá*, a uzavíraje oči, uši, usta, chřípě a všechny zevniční průchody, vstoupil jsem vnitř do srdce svého:/136; И така, като събрах мислите си, доколкото мога, затворих очи, уши, уста, ноздри и всички вътрешни дихателни пътища, влязох в сърцето си;/131

От петте употреби на дериватите *sbíratí/sebrati* 4 са свързани с възникване на посесивна сема, като тя допуска в ролята на посесум да бъдат включени както материални ценности (9), така и абстракции (11), (12). Самостоятелната употреба в (10) е възвратна и може да се разглежда като аналог на българските ФЕ *събирам си нещата/вещите/партакешите* или *обирам си крушите*. Подобна експресивна ФЕ със същата семантика съществува и в съвременния чешки език (*sebrat si svých pět švestek*), но в (10) още не се наблюдава фразеологизация, тук може да се говори по-скоро за изходно значение, което в течение на историческото развитие натрупва все повече експресивност и това намира израз във възникването на ФЕ, в които се добавят различни съществителни в ролята на посесум.

В нашия материал с една употреба е засвидетелстван и синонимният им глагол *shromažďovati*, който можем да смятаме за исторически по-нов поради прозрачната му вътрешна структура. Единственият пример в Комен. е ориентиран към натрупването на морални ценности (*Protož ty hled' vnitřní sobě poklady, osvícení a pobožnost, shromažďovati, a já tobě jiné všecko přidám, nebe i země právem dědičným tobě přináležeti budou, tím buď jist./143; За това ти тпру-пай вътрешните си съкровища, просветеността и набожността, а аз ще ти дам всичко останало, небето и земята ще ти принадлежат по наследство, бъди сигурен./137*) и затова въз основа на нашия материал не може да се определи дали по онова време се е използвал и за материални ценности.

4.2.1.8.3.3. *Přebirati, přebíratí*

При видовата двойка *přebirati/přebíratí* се наблюдава съществено семантично различие между глаголите от двата вида. При св. вид *přebirati* имаме изцяло трансформирано значение в сравнение с изходния глагол *bráti*, като се запазва представата за физическо хващане, вземане (в случая на определена професия), като модифициращата роля на представката *pře-* насочва към погрешно, неправилно действие, т.е. семата, свързана с нея, е ‘неправилно’.

(13) *Sám také kvapně k něčemu sáhnouti, abych nepřebíral, boje se, nesměl jsem./19; Не смеех и сам да посегна* прибързано към нещо, *за да не сбъркам./19*

(14) *a spatřím, že práce jejich (podle svobod stavu tohoto, jakž pravili), jest šlapati dlážku; (...); přebíratí řemeslně vrhcáby a kostky;/92; и виждам, че тяхната работа (както казаха съгласно правата на това съсловие), е да газят паркетите; (...) сръчно да играят на дама и зарове;/96*

При глагола от несв. вид *přebíratí* акцентът отново е върху физическото хващане, вземане в ръце, но се визира непрекъснато прехвърляне през ръцете на зарове и други средства на хазарта: семата ‘повтортелност на действието’. Следователно и при двата глаголни вида се изхожда от физическия контакт, без да се дава информация дали от него следва постоянно отношение на собственост. При св. вид обаче се има предвид грешка, докато при несв. вид – повторителност на действието, т.е. собственото значение на представката варира. Водещото положение на представата за физическо хващане извежда тази видова двойка от ядрото на семантичното поле на притежанието и определя мястото ѝ в отдалечената му зона. Това не е изолиран случай при дериватите на ядрените глаголи в нашия материал.

4.2.1.8.3.4. *Nabrati*

При изолираната употреба на *nabrati* може да се говори за видова модификация на коренния глагол, където се предполага установяване на трайно отношение на притежание.

(15) „Nemá-li kdo ocelivé hlavy, rozpukne se mu: (...): a bez zlatého měšce, kde by nabral času, kde mistrů, živých i mrtvých? Či mníš, že tak veliké věci darmo přicházeti mohou?“/47; Ако някой няма стоманена глава, ще му се пукне; (...) а без златна кесия къде ще намери време, учители, живи и мъртви? Да не би да мислиш, че толкова големи неща могат да дойдат без пари?/47

Изолираното положение на примера обаче не позволява да се направи категоричен извод за семантичния потенциал и с други възможни значения. Преводният еквивалент на български показва и синонимното положение на *къде ще намери с откъде ще вземе*, т.е. изпъква синонимното отношение между двата глагола във фразеологизираните съчетания с определено посесивно значение.

4.2.1.8.3.5. *Ubíratí, rozbíratí*

При глаголите *ubíratí* ‘вземам малко количество’ и *rozbíratí* ‘разглобявам, разнищвам’ се наблюдава засилено участие на собствената семантика на представките *u-* (със семата ‘малко количество’) и *roz-* (със семата ‘на части’), като и двете употреби съответстват на съвременните значения на съответните глаголи в чешкия език.

(16) Někteří berouc z hromady, rozsazovali je; jiní zase opět z těch hromádek díl ubírali a obzvlášť sypali:/58; Някои вземаха цифри от купчината и ги нареждаха; други пък ги събираха с шепи и ги струпваха на купчинки; други вземаха части от купчинките и отново ги слагаха настрана;/59

(17) Kteří pak pouštiny byli, viděl jsem, že jim nejen šaty přehledávali, aby se něco zavínuté tam světské marnosti nekrylo; ale (což neobvyčejně jinde) i sami vnitřnosti, hlavu a srdce rozbírali, aby něco nečistého Bohu příbytku jeho nenaprznili./147; А на онези, които пускаха вътре, видях, че не само им проверяват дрехите, за да не би нещо от светската суета да се е скрило; но и (което не е обичайно другаде), самите им вътрешности, главата и сърцето им преравяха, за да не би нещо нечисто да оскверни Божия дом./141

И тук слабото количествено представяне не позволява да се твърди дали значението и на двата глагола се изчерпва с представеното в тези два примера, но континуитетът в съвременния чешки език позволява да смятаме тези значения за основни.

4.2.1.8.4. Възвратни деривати на *bráti*

Тук на първо място трябва да отбележим глагола от несв. вид *ubíratí se* с 5 употреби в нашия материал от XVII в., който е своеобразно продължение на регистрирания в ДХр. *bráti se* ‘отивам някъде, придвижвам се’. В мате-

риала от XVII в. той е разширен с представката **u-** и е вторично имперфективиран с наставката **-íra-** за изразяване на същата семантика. Най-вероятно възникналата екзистенциална употреба при *bráti se (odkud se bere? ‘откъде се взема?’)* е наложила словообразователно разграничаване на двата глагола, за да се запази еднозначността на изказа. Същевременно настъпилата генерализация на категорията на глаголния вид води до преосмисляне на коренния глагол като несвършен и така предизвиква потребност от неговото префигиране и вторично имперфективиране при изразяване на движение.

(18) *Tento nález pak rozhlašen, oni se hned svobodně ubírali a lidu obecného zástup za nimi jdouce s nimi se známili i tovařili.*/122; Като се разгласи това решение, те веднага тръгнаха свободно и целият народ на тъпни тръгна след тях, като се запознаваше и побратимяваше с тях./120

(19) *Ale zustalo při tom přátelském narovnání, a ubírali se přeč, muži i ženy.*/128; Но всичко завърши с приятелското споразумение и си отидоха, и мъжете, и жените./125

(20) *A povstav, i zástup jeho veškeren, s hřmotem velikým ubírá se přímo k trůnu královny*/128; И като стана, заедно с цялата си свита шумно се запъти право към трона на царицата/125

Както се вижда от преводните съответствия, тук имаме работа изключително с глагол за движение. Тази семантика поражда синтактична структура аналогична на другите глаголи за движение (20) с два актанта – агенс и цел или адюнкт за начин (18). За частична фразеологизация можем да говорим при (19), където съчетанието *ubírali se přeč* ‘махам се, отивам си’ може да се разглежда едновременно и като целево, и като фразеологично свързано. Възвратната форма и в този случай не спада към посесивното семантично поле на коренния глагол, а е изцяло в полето на глаголите за движение.

4.2.1.8.4.1. Към същата група отнасяме и *probrati se*, засвидетелстван в нашия материал с 2 употреби (21) и (22). Неговата специализация се обуславя от семантиката на представката **pro-** ‘на свобода’, която в съвременния чешки получава допълнително развитие и означава ‘дойда на себе си, свестя се’. Макар и само два, нашите примери свидетелстват, че вероятно значението ‘изясня, проявя’, представено в (21), е изходното в развоя на този глагол.

(21) *Vtom, když se mi trošku zrak probere, vidím plno ze všelijakých stavů lidí, ani tu chodí, stojí, sedí, leží, a každý má poutami spjaté nohy a ruce svázané řetězem, někteří při tom i na krku řetěz a na hřbetě břímě nějaké.*/98; После, когато зрението ми посвикна малко, видях, че е пълно с хора от всякакви съсловия, които ходят, стоят, седят, лежат, на които краката са спънати с окови, а ръцете са вързани с верига, а някои имат верига и на врата, а на гърба някакви тежести./101

(22) jmenovitě že královna, z omráčení toho se proberuc s radami svými, co je dělat', raditi se začala./130; а именно, че царицата, като се съвзе от изненадата, свика своите съветници да измислят какво да правят./126

Това значение вероятно се базира върху разгледаното в предходната подточка 4.2.1.8.4. значение на глагол за движение, което обуславя съвременната му специализация. И този дериват на *bráti* остава извън рамките на посесивното семантично поле.

4.2.1.8.5. Експресивни синоними на *vzítí*, *bráti*

С експресивна употреба е засвидетелстван глаголът *sehliti* 'погълна', засвидетелстван в нашия материал с 2 употреби при описанието на морска буря. И в двата случая се описва как морската бездна ще погълне мореплавателите:

(23) Tu se teprv moře vlnami až k nebi kouřiti začne, tu nás sobě vlny jako míče podávají, tu se hlubiny odvírají a nás jednak sehliti pohrožují, jednak zhůru zase vymítají./45; Сера над морето се вдигаше пара чак до небето, вълните ни заподхвърляха като топка, глъбините се отвориха – хем заплашват да ни погълнат, хем отново ни изхвърлят нагоре./45

Глаголът първично не спада към посесивното семантично поле, но при експресивната употреба в напрегнатото описание на морска буря всъщност се използва за означаване на опасността хората (в ролята на посесум) да бъдат „погълнати, взети“ от стихията. Така експресивната употреба попада в ядрото на посесивното семантично поле.

4.2.2. Глаголи в близост до ядрото на посесивното семантично поле

Глаголите, разположени в близост до ядрото на посесивното семантично поле, се определят от положението на посесивната сема в рамките на семемата им. При повечето от тях семемата е съставена от 3 семи, като се запазват изходната посесивна и каузативната сема, но се добавя и трета диференциална, която отслабва водещата позиция на посесивната. Такъв е случаят с някои от дериватите на глагола *býti*.

4.2.2.1. Деривати от глагола *býti*

Например при *dobýti/dobývati* и *dobývati se*, представени в нашия материал с общо 9 употреби, освен посесивната и каузативната сема се добавя и трета, 'с усилие', като концептуализацията е от гледната точка на новия посесор, аналогично на (2). В (1) е регистрирана и относително архаична употреба на глагола, където става дума по-скоро за физическо преместване, изваждане на предмет, за разлика от (3), където възвратната форма създава особено водещо положение на третата диференциална сема, като семемата става 'с усилие каузирам себе си да не принадлежа на X'.

- (1) I dobyta jest a ukázána mi tabule, na níž stál strom kořenem zhůru do povětří se pnoucí./79; И извадиха да ми покажат плоча, на която имаше дърво с корени, издигащи се във въздуха./76

При това съчетаемостта с различни съществителни в ролята на посесор позволява употреба както за означаване на превземане на материални ценности (4), (6), душевни състояния и абстракции (2), така и за изразяване на временна близост с някаква цел (5). Регистрираната възвратна употреба в (6) и (7) има сходно значение с изходната форма ‘търся, настоявам’.

- (2) Mimo to však že se jim přeje, mohou-li sobě ochotností, povolností a skutečnou poddaností u vrchností svých a místodržících jich co nejvíce přízně dobýti, aby ji užívali./124; Освен това обаче им се разрешава, ако успеят с любезност, отстъпчивост и действително подчинение да спечелят колкото се може повече благоволение от страна на своите господари и кметове, да го използват./123
- (3) Ó křesťane, kdož jsi koli, dobuď se z okovu těla, ohledej, zkus a poznej, že překážky, kteréž sobě v mysli maluješ, menší jsou, nežli aby vůli tvé, jestliže opravdová jest, zbrániti mohly./154; О, християнино, който и да си, измъкни се от оковите на тялото, разгледай, опитай и разбери, че пречките, които мислено си рисуваш, са твърде малки, та да могат да попречат на твоята воля, ако тя е истинска./149
- (4) Takže jsem to patrně viděl, že se těmi lidskými zaměstnáními jen voda přelívá: dobývají se peníze a odbývají zas./41; Та видях ясно, че с тези човешки занятия само се прелива от пусто в празно: печелят се пари и веднага се харчат./40
- (5) Takž ona střely dobývají, po nich na všechny strany házela./34; Така че тя вади стрели и стреля по тях на всички страни./31
- (6) „Co pak jim na tom paterém kovu záleží, že se tak pilně na to vše dobývají?“/46–47; – Толкова ли са им важни тези метали, та така усилено ги търсят?/47
- (7) Ale když se nezbedně pustiti mne nechťice dobývali, řekl jsem:/135; Но понеже не искаха да ме пуснат и започнаха да настояват, казах им:/130

По-специфична е употребата в (3), където значението е по-близко до ‘освободя се’, а семата ‘с усилие’ заема водеща позиция в семемата, докато посесивната е във второстепенно положение. Този случай показва семантика отдалечена от ядрото на семантичното поле. Семантика много близка до нея проявява и *nabyti*, където концептуализацията остава от гледна точка на новия посесор, обаче семантичният акцент е върху посесума, отпада семата ‘с усилие’, така че семемата се доближава до тази на глаголите за промяна на състоянието (8), т.е. до ядрото на полето.

- (8) To vidouce jiní, nejen z bojovníků jako před časy, ale nejedni i z řemesel a od knih také přistupovali; a nemajíc jako onino šráků aneb nepřátelům zodímaných nábytků, kteréž by ukazovali, vytahovali a předstírali své vlastní měšce aneb štrichy, které nadělali v knihách./92; Като видяха това други, не само измежду бойците, както преди години, но и мнозина занаятчии и книжовници също се приближаваха; и като нямаха както другите белези или отнето от враговете имущество, което да покажат, вадеха и показваха собствените си кесии и чертите, които са оставили в книгите./95

При *nabyti* беше установена само една употреба, и то на съществително от тази основа – *nabytek* ‘плячка, придобивка’, което обаче много красноречиво свидетелства за отношението на корена *býti* към посесивното семантично поле, особено с представка *na-* (8), актуален и в съвременния чешки език. Наставката *-ek*, с която е образувано съществителното, показва, че имаме работа с дериват от глагола, който съществено се различава от съвременното формално идентично събирателно съществително в чешки със значение ‘мебели’.

Само с 1 изолирана употреба е засвидетелстван синонимният на *dobýti* и *nabyti* глагол *získati* ‘получа нещо в замяна на нещо друго’.

- (9) O čež když jsem návěstí dával, nenávisť jsem získal, jako bych obecnému dobrému překážel./50; Като казвах това, спечелих си омраза, сякаш пречех на общото благо./52

От единствения пример е трудно да се съди до каква степен през XVII в. е застъпено съвременното специализирано значение ‘получа нещо с основание’.

4.2.2.1.1. Odbyti, odbývati

Видовата двойка *odbyti/odbývati* е засвидетелствана само с 2 употреби в нашия материал – (10) и (4) от предходната подточка 4.2.2.1. При това двата глагола са употребени в различен контекст, така че е трудно да се прецени без допълнително проучване дали това са единствените възможности на техния семантичен потенциал през XVII в. и дали семантичната диференциация на св. и несв. вид е водеща за техните употреби.

- (10) Já mlčením odbyti chtěje, neodpovídal jsem nic./135; Исках да се отърва от тях с мълчание и затова нищо не им отговорих./130
- (11) Oni mezi tím vypravovali, jak v celé filosofii jistšího umění nad toto jejich není, tu že nic chybiti, nic ujíti, nic nadbýti nemůž./58; А те междувременно казваха, че в цялата философия нямало по-стабилно изкуство от тяхното, че нищо не можело да липсва, нито да се изплъзне, нито да остане в повече./59

В (10) ясно се откроява наличието на посесивна сема и концептуализацията от гледна точка на посесума, който прекратява отношението с посесора, запазва се и семата ‘с усилие’. В пример (4) от предишната подточка е трудно да се прецени точното значение на *odbyti* – дали е съзвучно с (10) ‘изоставя, избягам, напусна’ или вече е формирано съвременното значение ‘избява се, отърва се от някого’. При *nadbýti* (11) е подчертана собствената семантика на представката ‘в повече, излишен’ за сметка на семата ‘с усилие’. И двата последни глагола имат място в далечната от ядрото зона на посесивното семантично поле.

4.2.2.1.2. Přibýti, přibývati

Бяха установени 4 употреби на видовата двойка *přibýti/přibývati*, чието значение в още по-голяма степен се доближава до глаголите за промяна на състоянието с това, че означава нарастване на количеството на посесума, доминиран от собственото значение на представката *při-* ‘увеличение, добавяне’ и при пациентивна концептуализация. В синтактичната структура се визира само един посесор, който дори не е задължително да бъде изразен.

(12) Na něž, pilněji hledě, nevidím nic, aby jim barvy neb těla, neb tuku co přibývalo, kromě samého břicha oduť a rozecpání:/48; Като ги загледах по-внимателно, не видях ни най-малко да им се е подобрил цветът или телата, или сланина, да им се е натрупала, само един подут и претъпкан корем;/50

(13) a že jakož stavu učených a tolikéž stavu řemeslníků od přítomnosti záře jeho rozumností a osvětlení nemálo přibylo, tak že i stav manželský od přítomnosti jeho slávy zvelebení čeká./132; и че така както съсловието на учените и съсловието на занаятчиите получи много от присъствието на неговия блестящ ум, така и съпружеското съсловие очаква от него да въздигне славата му./127

Конструкцията, която пораждат в синтактичен план, с бенефициент в дат. пад., дава възможност да се говори за увеличаване на притежаваните абстрактни качества и в четирите примера, аналогично на (12) и (13). Тук бенефициентът е всъщност единственият посесор, който се реализира като актант в синтактичната структура, т.е. изразяваният процес не е преход на посесума към нов посесор, а само промяна в неговите количествени параметри. В такъв смисъл можем да разглеждаме глаголите *přibýti/přibývati* като преходни между посесивното и екзистенциалното семантично поле.

4.2.2.1.2.1. Množiti, rozmnožiti

Със значение близко до *přibýti/přibývati* с по една употреба е засвидетелствана видовата двойка *množiti/rozmnožiti*, където също присъства семата ‘увеличение, добавяне’, но тук носена от корена *množ-* и с агентивна концептуализация

(14), „Tito jsou ti chvály a všelikého zvelebování hodní lidé, kteříž nejužitečnějšími věcmi pokolení svému slouží, že pro rozmnožení moudrosti a umění žádné práce, žádného úsilí nelitujíce, slavnými dary svými s jinými se sdělují.“/49; – Ето това са достойните за възхваляване и всякакво въздигане добри хора, които служат на своя род с най-полезни неща, които не жаят труд и усилия за умножаване на мъдростта и изкуството./51

(15), „I tak se umění množí./49; – И така се умножава изкуството./51

Основното семантично различие между двете видови двойки е по-високата степен на деагентивност, в която *přibýti/přibývati* изразяват действието благодарение на пациентивната концептуализация. При тях изобщо не се предполага изразяване на агенс, който причинява умножаването, докато при *množiti/rozmnožiti* той е изразен, концептуализацията е от неговата гледна точка и се отразява с актант в синтактичната структура, породена от глагола.

Както личи от примерите, повечето глаголи-деривати на *býti*, представени с изолирани примери в нашия материал, както и техните синоними, са по-скоро отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле или преходни към други семантични групи, докато *dobýti/dobývati* са в групата на разположените най-близо до ядрото на полето.

4.2.2.2. *Jmouti, jímati*

Коренният глагол *jmouti* < **jěti* все още се среща и в материала от XVII в., дори с итеративен корелат от несв. вид *jímati*, но двойката е представена вече само в 8 случая, в които запазва първоначалното си значение на физически контакт ‘хващам, държа’ (1), (3) – в 5 от случаите.

- (1) *Šalomounovo tovaryšstvo rozplašeno, jímáno, smrtmi ohavnými prováděno*/132; *Свитата на Соломон разбита, заловена, предадена на гнусна смърт*/128
- (2) Protož jsem viděl, že kteří zdaleka stáli, méně krásou jeho jímání byli: kteří blíže, nasytiti se hleděním nemohli./80; Защото видях, че които стоят по-далече, са по-малко запленени от красотата ѝ, а които стояха по-близо я гледаха ненаситно./78
- (3) I užijím, že někteří z těch jatých a ubitých ruce spínají, odprošující činů svých./134; И видях, че някои от заловените и пребитите събират длани, молейки за прошка за делата си./129

В останалите 3 случая и двата глагола се употребяват по отношение на духовни взаимоотношения, както в пример (2). Това говори за стесняване на семантичния обхват на изходния глагол и специализация на дериватите му. С още 4 примера е засвидетелстван дериватът *pojmti*, който не проявява сериозна семантична отлика от изходния *jmouti* и трябва да се разглежда

като негов чисто видов дериват от св. вид и синоним, който впоследствие поема основната му семантична функция.

- (4) Takž pojmcouc mne vedou./113; И като ме взеха, поведоха ме./113
- (5) Jiní zatím anjelé, duši pojmcouc, nesli zhůru v blesku a plésání divném:/163; Междувременно други ангели, като вземат душата, носеха я нагоре в сияние и чудна радост;/159
- (6) aby nade všecky, kteříž před ním byli a po něm budou, svobodněji svět prohlédl, a nad to výše aby sobě Moudrost, kteráž jest ředitelkyně světa, za manželku pojal; protož té že hledá./118; да разгледа свободно света на онези, които са били преди него и които ще бъдат след него, а освен това да вземе за съпруга Мъдростта, която управлява света; и затова я търси./118

Интересен е случаят на негова фразеологична употреба, засвидетелствана в (6), където посесивното значение не е загубено, а значението ‘взема за съпруг/а’ и в българския превод, и в чешкия оригинал показва семантична близост до ядрото на посесивното семантично поле.

4.2.2.2.1. Деривати на *jmouti* – *přijmouti*, *přijímati*

Дериватите от глагола *jmouti* показват значително разнообразие поради вече споменатата негова голяма словообразователна активност, довела и до изчезването му като непрефигиран глагол и до разпадане на етимологичното му гнездо. От тях най-добре в количествено отношение е представена видовата двойка *přijmouti/přijímati* с 22 употреби в Комен.

- (1) Byla-li hlava ocelivá a mozek v ní ze rtuti, zádek olověný, kůže železná a měsíc zlatý, chválili a hned ochotně dále vedli: neměl-li kdo toho paterého, aneb mu kázali zpět, aneb špatně tušíc, tak nazdařbůh přijímali./46; Ако главата беше стоманена, мозъкът в нея от живак, задникът оловен, кожата желязна, а кесията златна, одобряваха го и веднага охотно го повеждаха нататък; ако някой нямаше и петте, или го връщаха обратно, или го приемаха през пръсти, с недоверие./47
- (2) Někteří, nejpěknější a nejsubtilnější vybírajíce, po kusu z nich vytahovali a do sebe přijímali, povlovně sobě žvíkajíce a zažívajíce./48; Някои, като си избираха най-хубавите и най-фините, вадеха от тях парче по парче и ги поглъщаха, бавно дъвчейки и смилайки ги./48
- (3) Ale z nich žádný tomu rozuměti nechtěl: počítali, přijímali, vydávali předce sami, modlitby a služby slova jiným poroučejíce aneb běžně odbývajíce./82; Но никой от тях не искаше да разбере това; брояха, приемаха, издаваха самите те, възлагайки на други молитвите и службата на словото, или изпълнявайки ги небрежно./81

- (4) „Herež, oni sebe bezpochyby povědomi jsou, s tu práci se býti znají: když je za ty jiní přijímají, co tobě do toho?/85; Виж, те несъмнено осъзнават, че са запознати с тази работа; щом и другите ги приемат за такива, на теб какво ти пречи?/85
- (5) „Povolání to s sebou to nese, ode všech stížnosti, žaloby, prosby, volání, důvody a odvody přijímají a všechněm za spravedlivé činiti./88; Това е част от тази професия, да получаваш от всички оплаквания, жалби, молби, обръщения, аргументи и контрааргументи и на всички да раздаваш справедливост./91

Семантичната им структура включва посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на втория посесор и с трета диференциална сема ‘със съгласието на втория посесор’. Както личи от примерите, глаголът може да се употреби както за приемане на материални ценности (3), така и за човешки взаимоотношения (1), за пряко поглъщане (2) и за възприемане на абстрактни понятия и аргументи (5). Наблюдава се и паралел на конструкцията, която разгледахме с глагола *míti (někoho za někoho)* ‘имам някого за някакъв’, като в (4) *přijímají někoho za někoho* ‘приемам някого за някакъв’ проявява не само връзката на двата глагола помежду им в рамките на посесивното семантично поле, но и сходния им развой в чешкия и българския език.

4.2.2.2.2. Ujítí, ujmouti

На второ място по количеството на употребите е глаголът с два варианта на основата *ujítí/ujmouti* с 8 случая – в нашия материал се срещат както архаичният инфинитив *ujítí*, така и формата за сегашно време *ujmu*, от чиято основа вторично се образува инфинитив *ujmouti*. В семантично отношение за XVII в. добре се разграничават две значения, от които по-архаичното – за физически контакт ‘хвана’ е засвидетелствано 5 пъти във фразеологично свързаното съчетание *ujítí za ruku* (6) и само веднъж в свободно съчетание (7). Развилото се в наше време като главно значение ‘отнема малка част’ е засвидетелствано в 2 употреби, аналогични на (8).

- (6) а *ujav mne za ruku*, „Pojďmež“ řekl. I šli jsme; /20; и *като ме хвана за ръка*, каза: – Да вървим. И тръгнахме;/21
- (7) *Nebo byl okrouhlý a velmi hladký, kdo na něj sahal, ujítí ho nemohl, vyklouzl se mu hned a uprostřed šraňků těch předeš se točil./83; Защото беше кръгъл и много гладък, който го пипнеше, не можеше да го помръдне*, измъкваше му се и продължаваше да се върти сред ограденото./82
- (8) *my když spolu v srozumění budem, nic tobě, jako ani mně, jazyk lidský nepřidá, neujme./144; ако ние с тебе пребиваваме в разбирателство,*

нито на теб, нито на мен хорските езици не могат нищо да прибавят,
нито да отнемат./138

Примери (6) и (7) добре документират първичното значение, с което *ujíti* е практически синонимен на коренния *jmouti*. В (8), който представя в пълнота посесивното значение, наблюдаваме семантична структура от посесивна сема в негация и каузативна сема, като концептуализацията е от гледна точка на втория посесор, а общият акцент е върху самото действие отнемане. В синтактичната структура вторият посесор е в позицията на деятел, посесумът е пациенс във вин. пад., а първият посесор е в ролята на дателно допълнение със семантична роля противоположна на бенефициент.

4.2.2.3. *Odjíti (odníti), odjímati*

Няколко от формите, които установихме в Комен. са семантично сходни с б. *отнема/отнемам*. В св. вид наблюдаваме два варианта на корена *odjíti* и *odníti*, възникващи по фонетични причини, аналогично на вариантите на формите на местоимението **jь* с предлог и без предлог (*jeho : od něho*). Те са представени с 4 употреби, като и при четирите в ролята на посесум се явява абстрактно свойство или качество:

- (9) *Natura jim nahá již a odkrytá jest, kterému tvorů formu odníti aneb dáti chtějí, že mohou dle libosti*./68; цялата *Натура* за тях вече е гола и открита и могат на всяко същество да му отнемат формата, или да му дадат друга, каквато поискат./69
- (10) *Protož se ani toužením po něčem, ani odjetím sobě něčeho nic nekormoutí*./159; И затова никак не се натъжават нито с копнеж по нещо, нито от отнемането на нещо./154
- (11) *Aj nepravost tvá odňata jest od tebe a hřích tvůj shlazen*./164; Кривдата ти е махната от теб и грехът ти е заличен./160

В семантичната структура на глагола участват посесивна и каузативна сема, както при *dáti* и *vzíti*, но концептуализацията от гледна точка на втория посесор в качеството му на деятел не предполага придобиване от страна на деятеля, а акцентът е върху освобождаването на първия посесор (9), така че действието засяга изцяло само него. В такъв смисъл деятелят не е същински нов посесор. Не може да се говори обаче за изразена сема ‘против волята на посесора’, както в съвременния чешки и български език. Третата диференциална сема може да се формулира по-скоро ‘независимо от волята на посесора’ (9), (10). В пример (11) дори може да се говори за желание на посесора действието да бъде извършено, т.е. грехът му да бъде изгладен, но действието се извършва без негово знание и участие.

Глаголът от несв. вид *odjímati* е представен с 2 употреби, като тук приствието на третата сема във вида ‘против волята на посесора’ е по-определено, отколкото при свършения вид (13), (14).

- (12) I přicházeli mnozí, nesouce s sebou leby, hnáty, žebra, pěsti, měšce a vačky, nepřítelům zodtinané a zodjímané./92; И пристигаха мнозина, които носеха със себе си черепи, пищали, ребра, юмруци, торби и кесии отсечени и отнети от врага./95
- (13) sumou k odjímaní života nástrojů od železa, olova, dříví a kamení, až mne hrůza podjímal./90; инструменти за пробождане (...) изобщо за отнемане на живота, направени от желязо, олово, дърво и камък, та чак ме обзе ужас./93
- (14) Nebo tytýmž způsobem, jinde po hradě se procházejíc, s syny svými zacházela: rozkošníkům rozkoší a boháčům bohatství jednak přidávajíc, jednak ujímajíc, a ledakdys nenadále všechno odjímajíc a ven z hradu vystrkujíc./108; Защото по същия начин се държеше и със своите синове, като се разхождаше и другаде из крепостта: на наслаждаващите се насладите, а на богатшите богатството ту го увеличаваше, ту го отнемаше, а понякога отнемаше всичко и ги изхвърляше вън от крепостта./110

В пример (13) може да се говори за начална фразеологизация на изрази *odjímaní života*. Вторичната перфективация с представка *z-* в 4 случая, аналогични на (12), е част от сложните видови отношения и може да се тълкува като средство за реализация на семата ‘повторителност на действието’, тъй като акционалната семантика на основата *odjím-* в съчетание с представката изразява завършеност/ комплексност на многократно извършвани действия. Тук можем да добавим и глагола *zodtinati* от пример (12), който има същата словообразователна структура и тук значението му е сближено с това на *zodjímati*, но коренът *tnu-/tnou-* запазва семантиката си ‘сека, отсичам’, така че общата семантика се отнася до отнемане, отсичане на части от тялото, т.е. на вид неотчуждаема собственост. Тук не може да се изключи и вложената авторска експресия, подчертана от словообразователното сходство между двата глагола, което ги прави част от специфичната ренесансова поетика на цялата творба.

4.2.2.2.3.1. Podjímati, projmouti, přejmouti, přejímati, objímati

С малък брой употреби са засвидетелствани глаголите *podjímati* – с 3 употреби, както в (13), *projmouti* – 2 пъти – (15) и (16), а с по 1 употреба *prejmouti* (17), *prejímati* (18), и *objímati* (19). От тях *podjímati* и *projmouti* са съзвучни помежду си в значението ‘обхващам’ (за душевно състояние), но единствено при *podjímati* всички употреби са свързани с неблагоприятно физическо състояние, което обхваща експеримента. Тяхната семантична

структура съдържа посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална се включва 'изцяло', концептуализацията е от гледна точка на деятеля, изразяван с названия за усещания и емоции, а във вин. пад. се изразява експериментът, който влиза в ролята на пряко допълнение. Това е един от редките случаи, когато ролята на агенс се изпълнява от именна група със значение на неодушевена абстракция, а пациенс е лице.

- (15) Vtom mne puch jakýsi surový zarážeti počne a mozk i všecky vnitřnosti mi projma, rovalí mne./44; Изведнъж някаква влажна миризма ме стъписа и като разстрои мозъка и всичките ми вътрешности, повали ме./43
- (16) Z něhož mne přepochotná jakási vůně projala a nevypravitedlnou radostí tak jsem projat, že slzy tekly z očí mých:/139; От него ме лъхна някакъв прекрасен аромат и бях обхванат от неопишуема радост дотолкова, че сълзи потекоха от очите ми;/132
- (17) Dopadna já jedné bystře znějící píšťalky, podal jsem příteli svému: ale jiní přejmouc ji, o zem dali a pošlapali, na mne se, že takové věci roztrušují, potrhující:/94; Като грабнах една остроумно звучаща пищялка, подадох я на свой приятел; но други му я взеха, удариха я о земята и я стъпкаха, като ми се сопнаха, че разнасям такива неща;/98
- (18) Ženy zajisté chtěly, aby se s nimi muži aneb regimentem rozdělili, aneb přejímali: tak aby se vrstvou regiment měnil a jednak muži, jednak ženy jej držely./126; Жените искаха мъжете или да делят с тях управлението, или да си го предават едни на други; така че управлението да се сменя и да го държат ту мъжете, ту жените./124
- (19) Mne se jen drž, na mne hled', se mnou mile rozmlouvej, mne objímej, mne líbej: a ode mne všeho toho zase čekej./141; Дръж се само за мен, мен гледай, с мен мило разговаряй, мен прегръщай, мен целувай и от мен същото очаквай./135

При видовата двойка *přejmouti/přejímati* семантичната структура включва посесивна и каузативна сема, като концептуализацията при несвършения вид е ориентирана към взаимното предаване на посесума между двамата посесори, т.е. изразява симетрични отношения, докато при свършения вид акцентът е върху прехода от първия към втория посесор, без възникване на трета диференциална сема. При *projmouti* 'обхвана' и *objímati* 'прегръщам' значенията са сходни с тези в съвременния чешки език – със засилена семантична роля на представките: **pro-** с обхващане на цялата вътрешност на посесора (експеримент) и **ob-** с външно обхващане на обекта-посесум от страна на деятеля. При *podejmouti* значението не е свързано с основното пространствено значение на представката, а е синонимно на *projmouti*, т.е. отново се изразява отношението между посесора (със семантична роля експеримент)

периянт) и посесума-деятел, обикновено название на физическо усещание или емоция.

4.2.2.3. Dostati, dostávati

Видовата двойка *dostati/dostávati* ‘получа, получавам’ е засвидетелствана в нашия материал с 36 употреби, от които 3 показват начална степен на фразеологизация при запазване на първичното значение на глагола. Основното посесивно значение в ЛСВ₁ е представено с 14 употреби, при които семантичната структура включва посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на новия посесор, а като трета диференциална сема за чешкия XVII в. участва ‘независимо от волята на втория посесор’.

- (1) a co jsem to k hřichu za tovariše dostal, sobě myslím./22; що за спътник ми се падна, мисля си./22
- (2) *Krista za hostě dostal*/ 139; *Христос е негов госм*/132
- (3) Z brány když vycházíme, vidím, že každému tomu ponabroušenému cejch dávají, po němž by se, že mezi učence přináleží, poznán býti mohl, kalamář za pás, za ucho péro a do ruky prázdnou knihu k shledávání umění: i dostal jsem toho také./47; Като излизахме от вратата, видях, че на всеки от поизшлифованите слагат пломба, по която да може да се познае, че спада към учените, мастилница на пояса, перо зад ухото, а в ръката празна книга за усвояване на изкуството; и на мен също ми дадоха./48

Възникващите въз основа на тази семантика синтактични структури включват две валентни позиции – на новия посесор-деятел, на посесум в род. пад. (3), а първият посесор остава в позицията на факултативен адюнкт. В наше време род. пад. е изтласкан от вин. пад. в тези случаи. В две от употребите се реализира вече при четвърти глагол и конструкция с предлог *za* (*dostati někoho za...*), аналогична на разгледаните дотук *míti někoho za...*, *přijímati někoho za...* (1). В пример (1) се реализира фразеологизираният в наше време въпрос за характеристика със същия предлог и глагол *býti* – *co je to za...* (*Co je to za člověka? Co je to za knihu?*), който се превежда с българската конструкция *що за...* (*Що за човек е той? Що за книга е това?*). В (2) обаче няма признаци на фразеологизация, така че можем да приемем като реализирана при тази конструкция и връзката между посесивните глаголи не само в рамките на ядрото на посесивното семантично поле, но и в близост до него.

4.2.2.3.1. Dostati se, dostávati se

Възвратната видова двойка от същата основа има по-разнообразни употреби и изразява различни семантични нюанси. Седем от случаите, аналогични на (4) и (5) представят граматикализирана употреба на глагола *dostati se/dostávati se*, която се откроява ярко на фона на българския превод

с *успя*, т.е. постигането на някакво действие се възприема като дадено от висша сила. Особено изразителна е граматикализацията в (5), където глаголят участва и с ЛСВ₁, и с ЛСВ₃ в една и съща синтагма.

- (4) „Ne všechněm se toho najíti dostává. A i kteří dostávají, ne vždycky s tím dokonále zacházeti umějí.“/66; – Не всеки *успява да го намери*. А и тези, които *успяват*, не винаги успяват да боравят с него в съвършенство./66
- (5) Vidiš, jak šťastná věc jest, komu se sem dostati dostane.“/98; Виждаш ли какъв късмет е, когато някой *успее да стигне до тук*?/101

Тук се реализира различна синтактична конструкция в рамките на съставно сказуемо: спрегаемият глагол е в инфинитив, а *dostati se/dostávati se* са носители на глаголните категории и са граматикализирани с модално значение ‘има възможност, позволява се, дава се’, т.е. тук видовата двойка *dostati se/dostávati se* кореспондира семантично и синтактично с *dáti*, но деагентивната семантика, особено при възвратната форма, отвежда към семантично съответствие с б. *успяя/успявам* (да извърша нещо). С функцията на спрегаем глагол тук *dostati se* участва като глагол за движение ‘озова се, стигна до’, отразено общо в 10 от употребите, както в (5) и (9). Поради това, че и в двете значения в (5) глаголят е възвратен, едното *se* е изпуснато.

- (6) Křídla pak, kteráž jsem prvé s vyšklubaným peřím viděl, dostala nového velikého peří./144; А крилата, които преди бях видял с оскубани пера, *обраснаха* с нови, големи пера./139

В (6) наблюдаваме глагола *dostati* и с функцията за характеристика, засвидетелствана в нашия материал само с този пример, където отново деагентивността в български не може да се изрази с б. *получа*, по-точно е съответствието с инхоативния *обрасна*, където действието се схваща като независимо от нечия воля.

- (7) Konají svou věc vesele, a přebývající v nich duch Kristů dodává posily, aby se jim ani chtění, ani skutečného činění (podlé miry zdejší dokonalosti) nenedostávalo./154; изпълняват дълга си весело, а живеещият в тях Христов дух им дава сили *да не грешат* нито с желание, нито с истинско дело./148–149
- (8) A tu jsem porozuměl, že vpravdě bohatý jest ten a ničeho se mu nenedostává, kdož na tom, co má, přestati umí:/155; Тогавя разбрах, че истински богат е не онзи, който получава всичко и нищо *не му липсва*, а който умее да се задоволява с онова, което има;/150

Други 3 случая, аналогични на (7) и (8), засвидетелстват необичайна употреба на двойно отрицание = положителна асерция от глагола *dostávati se* с възможност за превод на български като ‘не остава без; не му липсва’. Както личи от превода на (7), понякога се налага пълно преобразуване на

фразата в процеса на превода, тъй като няма възможност за подобно формално изразяване в целевия език (български). И двете употреби са с възвратна форма на глагола, при която посесорът е в дат. пад., а посесумът в им. пад., т.е. може да се говори за своеобразна пасивизация, при която не се изразява първи посесор, а функцията на деятел се поема от посесума. Поставянето на действителния посесор в дат. пад. освен това кореспондира с разгледания по-горе старинен начин за изразяване на екзистенциално значение в ранните периоди (срв. ч. *Komu není rady, tomu není pomoci.* с недиференцирано посесивно-екзистенциално значение.).

- (9) *ať mlčím, s jakými bolestmi, pláčem a nebezpečenstvím vlastního života na svět jich dostávali.*/38; премълчавам с какви болки, плач и опасност за собствения си живот ги докарвах на този свят./36
- (10) „Ty muderlantství nepřestaneš,“ dí on, „leč sobě něco utržíš, žvi jen přede, přísahámť, že se s něčím potkáš.“/76; Ти няма да престанеш да философстваш – каза той, – за да си изкараш някой бой, учи, кълна ти се, че все на нещо ще попаднеш./75

В (9), въпреки че не е избледняло значението на *dostati se* като глагол за движение, можем да говорим и за начална фразеологизация на *dostati někoho na svět* ‘дам живот на някого, родя’. Тази ФЕ е засвидетелствана 2 пъти. Тя се основава на ЛСВ₂ на глагола, спадаща към семантичното поле на глаголите за движение.

4.2.2.3.2. Експресивен синоним на *dostati* – *utržiti*

С 2 специфични употреби в нашия материал е засвидетелстван глаголят *utržiti*, където семантиката е доста специализирана (10), (11). Изходният корен **trg-* ясно насочва към търговските операции, но този глагол в регистрираното състояние няма нищо общо с микрополето на глаголите за търговски операции.

- (11) *nemudruj nic: sic by sobě tu i jinde ledcos utržil, a já třebaš vedle tebe.*“/20; няма да мъдруваш: защото може да си изкараш някъде някой бой, а може и аз да пострадам покрай тебе./21

Специфичното му експресивно значение е свързано с негативна реакция на хора към поведението на някого. В такъв смисъл вероятно може да се мисли за „търговска“ операция, при която човек с поведението си успява да „заслужи“ и „получи в замяна“ обиди или дори физическа саморазправа. Поради експресивността е доста вероятно значението тук да е вторично. В полза на тази хипотеза говори и фактът, че е запазено и в съвременния чешки език при същия глагол и със същата експресия.

4.2.2.3.3. Други деривати от корена *sta-/sto-*

Сред глаголите с корен *sta-/sto-* се откроява една от редките иновации, настъпили в чешкия език в неговия индивидуален развой – коренният глагол *státi* + *o* + вин. пад., засвидетелстван в Комен. с 10 употреби, като 5 от тях са в посочената конструкция, аналогично на (1) и (2). В (3) конструкцията е с предлог *k* и същата семантика, само в (4) имаме различен случай, където образът напълно съвпада с б. *някой/нещо струва колкото нещо*.

- (1) „A jacíž to darové?“ díím, „o tyť bych já nestal.“/98; – Ама какви ти дарове – казвам, – такива не бих искал да имам./101
- (2) O množství zboží proč by stál? K čemu by ho žádal?/143; За какво да ламтиш за голямо богатство? За какво да го желаеш?/137
- (3) Tam zajisté všudy plno neřádů: někudy proto, že žádného jistého spořádání nemají: někudy že mají, k němu nestojí, sem viděl./151; Отвън наистина навсякъде е пълно с беззаконие: някъде защото нямат сериозна уредба, другаде защото макар да имат уредба, видях, че не държат на нея./145

Тази група употреби може да се разглежда като проява на модална семантика при глагола за положение в пространството, тъй като изразява преди всичко отношението на деятеля към определен предмет или явление ‘държа на нещо’ в (1), (2) и ‘спазвам нещо’ в (3).

4.2.2.3.3.1. Втора семантична група образуват употребите на глагола *státi* със значение ‘струва’, засвидетелствано с 4 употреби, както в (4) и (5).

- (4) K všechny kterouž dvěma slovy obsaženou práv božích sumu velmi jsem chváliti slyšel: i sám, že za všechny nesčíslné zákony, práva a zřízení světská stojí, nýbrž tisíckrát nad ně dokonalejší jest, shledal a zkusil./151; Чух мнозина да хвалят това обобщение на божиято право; и самият аз видях и изпитах, че то струва колкото всичките безбройни светски закони, правилници и наредби, че е хиляди пъти по-съвършено от тях./146
- (5) „Dostit' to málo rozkoše, kteráž stojí-li za ta pouta, já nevím.“/37; – Доста малко наслада, която не знам дали си струва оковите./36

Тук семантичната структура е редуцирана и се доближава до глаголите за състояние, като в нея присъства само мярата за стойността на посесума, така че глаголът участва в микрополето на глаголите за търговски операции. В нашите примери употребата навсякъде е преносна ‘струва си/струва колкото...’, но реализираната образност несъмнено е почерпана от изходното значение, свързано с търговска оценка и определяне на цена.

4.2.2.3.3.2. *Zustávati*

С 3 употреби в нашия материал е представен и глаголът *zustávati*, при който се осъзнава водещата роля на корена *sta-*, но възниква и посесивна

сема, която е второстепенна в семемата. Това определя мястото на глагола в периферията на посесивното семантично поле. Концептуализацията е от гледна точка на посесума и това поражда потенциала му да образува ФЕ в съчетанията с абстрактни съществителни.

- (6) žádajíce, aby to sumovní smyslu jejich ponavržení na ten čas přijato bylo: dále pak potom, jak by potřeba ukazovala, šířejí svou vysvětlovati a provozovati aby jednomu každému plná svoboda zůstávala./51; поискаха засега да се приеме обобщеният смисъл на техните предложения, а после, както наложи необходимостта, да се обяснява по-нашироко и да се постъпва, като се даде пълна свобода на всеки./54

Синтактичната структура е с агенс-посесум, а посесорът е в ролята на бенефициент в дат. пад. От превода на (6) проличава здравата семантична връзка с ядрото на посесивното семантично поле, като при специфичните асиметрични случаи често се налага заместването с друг глагол от полето в другия език.

4.2.2.4. Микрополе на глаголите за търговски операции

Както видяхме, глаголите за търговски операции са старинно и добре изразено микрополе в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле, изпъкващо с диференциална сема 'в замяна на някакви ценности'.

4.2.2.4.1. Prodávati, kupovati, koupiti

В Комен. са засвидетелствани както вече установените ядрени за микрополето глаголи като *prodávati* (с 4 употреби) и *kupovati/koupiti* (с 8 примера), така и периферните, изразяващи непълен брой семи в рамките на семемата.

- (1) a spatřil jsem nemálo běhajících a prodávajících na ty rány flastry, masti, traňky. /34; и видях мнозина да тичат и да продават лапи, мазила и отвари за раните./31
- (2) takže tak mnoho se trávenin jako lékařství prodávalo, a nelibě jsem ten neřád nesl; ale nebyl kdo toho napravit. /50; така че се продават толкова отрови, колкото и лекарства и трудно понасях тази безпътност, но нямаше кой да я поправи./52
- (3) My pak odtud do jiné síně jsme přišli, kdež prsty, pídi, lokty, sáhy, váhy, sochory, hevery, skřípce a podobné nádobí prodávali, a plno bylo měřících a vážících./61; А ние оттам отидохме в друга зала, където продаваха пръсти, педи, лакти, аршини, везни, мерки, лостове, крикове, макари и други подобни инструменти, и беше пълно с хора, които мереха и претегляха./62
- (4) Všecko pak to, což se prodávalo, zavínuté bylo v škatulích, kteréž malovány byly a s všelijakými pěknými nápisy:70; А всичко, което се

продаваше, беше затворено в кутии, които бяха изрисувани с различни хубави надписи./70

Двата ядрени глагола, както за предходния период, така и в другите два езика имат сходна семантична структура с 3 съставлящи семи – посесивна, каузативна и ценностна, а концептуализацията им е огледална – при *kupovati/koupiti* от гледна точка на втория посесор, а при *prodávati* – от гледна точка на първия посесор.

(5) I kupovali to od nich všickni, výskajíce a Smrti trucujíce./34; Всички възторжено ги купуват от тях напук на Смъртта./30

(6) I přicházeli mnozí a kupovali ty brýle, a mistři je učili, jak nastrkovati, a kde potřebí, nakrucovati mají./54–55; И идваха мнозина и купуваха тези очила, а магистрите ги учеха как да си ги слагат и където е нужно как да ги извиват./58

(7) Někteří od každého koupil a všechny sobě k nosu spřipínal, někdo jen jednu vybral a přilepil./55; Някои купуваха от всички и всичките си ги слагаха на носа, някои избираха само едни и си ги слагаха./58

Синтактичната структура е аналогична, както и при предходните периоди и в другите два езика – при *kupovati/koupiti* ролята на агенс изпълнява вторият посесор (в им. пад.), посесумът е във вин. пад., а първият посесор е в ролята на непряк обект (със семантична роля източник), въведен с предлог **od** + род. пад. При *prodávati* агенсът в им. пад. е зает от първия посесор, посесумът отново е във вин. пад. като пациенс, а вторият посесор е в ролята на бенефициент в дат. пад.

4.2.2.4.2. Vykoupiti

В по-специално положение е засвидетелстваният с 3 употреби глагол *vykoupiti*, чиято първична употреба като глагол за търговска операция, е засвидетелствана в Комен. (8). При нея освен третата за микрополето диференциална сема възниква и четвърта ‘от вътре навън’, като затвореното пространство е в голяма степен абстрактно и разположено в духовната сфера.

(8) Zvlášť když jsem viděl, jak někteří v tom trápení slzeli, vzdychali, k nebi ruce zpínali, že by se zlatem a stříbrem z té vazby vykoupili, se ohlašujíce./38; Особено като гледах как някои плачат и въздишат от тази мъка и вдигат ръце към небето, обещавайки да се изкупят със злато и сребро от този затвор./37

(9) Nebo praví oni, že všickni jsme z jedné krve pošlí, jednou krví vykoupeni a obmyti, jednoho Otce dítky, jednoho stolu užívající, jednoho dědictví v nebesích čekající etc, jeden nad druhého, krom věcí případných, že nic nemá./153; Защото, както казват те, всички сме тръгнали от една кръв, с една кръв сме изкупени и умити, на един и същ Отец сме

чада, едно и също наследство очакваме на небето и т.н., никой няма повече от другите, освен случайните неща./148

Първоначалното значение, свързано с изкупуване на задължения или наказания се е трансформирало и е било изместено от други глаголи и в съвременния чешки език той е останал като специализиран глагол само с конфесионално значение за означаване на жертвата на Исус Христос и изкуплението на греховете на човечеството и най-вече на първородния грях. Както личи от пример (9), този процес не е бил завършен през XVII в., но абстрактното значение вече е формирано и глаголят означава откупване, макар и не само в конфесионален контекст, а изобщо откупване в доста абстрактен смисъл от различни видове наказания.

4.2.2.4.3. *Vkupovati se*

С един пример, не е изключено това да е и авторски неологизъм, е засвидетелстван дериватът *vkupovati se* ‘купувам си длъжност или обществен сан’, чиято вътрешна структура е напълно прозрачна (10), особено в синтагматичното единство със сходни по значение и словообразователна структура други глаголи.

- (10) *Vtom mi se pohleděti udá, a spatřím, an se někteří do stolic vkupují, jiní vprošují, jiní vpochlebují, jiní sami sázejí*./85; И тогава успях да се вгледам и виждам, че някои си купуват мястото на трона, други си го измолват, други си го издействат чрез подмазване, други сами го залагат./85

Представката *v-* ясно маркира внушението за вмъкване в определена длъжност или обществен сан, което формира четвърта съставяща сема ‘от вън навътре’. Подобна семантика има и единствената употреба на *vtáhnouti* в нашия материал (11), който по принцип спада към семантичното поле на глаголите за движение.

- (11) *On pak přejda ulici tu, ubíral se s houfem svým dále, a vstoupiv do ulice nábožníků, kam jej to spřipínané nešťastné tovaryšstvo táhlo, tam se vtáhnouti dal, mezi zvířata a zeměplazy, draky a žířaly jedovaté, a s těmi sobě smutnou kratochvíl začal*./132; А той като измина тази улица, тръгна със свитата си по-нататък, а като навлязоха в улицата на духовниците, накъдето го дърпаше неговата измъчена нещастна дружина, допусна да го вкарат сред животни и влечуги, хали и червеи отровни, с които започна тъжно забавление./128

При (11) семантичната структура е различна от тази на другите глаголи с представка *v-*, при които възниква импликация от корена на глагола за извършване на действието по собствено желание и усилие на втория посесор,

докато при *vtáhnouti* импликацията е обратна, също носена от корена – по желание и усилие на трети лица.

4.2.2.4.4. Zaplatiti

Останалите глаголи извън ядрото на търговското микрополе и тук са с непълен брой актанتي. В Комен. са засвидетелствани *zaplatiti* ‘платя, запламя’ с 2 употреби – (12), (13), и с по 1 употреба *vydělávati* ‘изкарвам, печеля (пари)’, *utráceti* ‘харча’ – (14), *zjednati* ‘спазаря’ (15), *nabízeti* ‘предлагам’ (16), както и споменатите в предходната подточка 4 употреби на *státi* ‘струва’.

(12) *Když ukázal a odevřel, nasypali mu peněz a řekli: „Kůže ta zaplacena bud:“* a pustíc jej do jakéhos sklepu, vyváděli zase odtud železem a ohněm obloženého a kázali dále do plácu jíti./90; Като я покажеше и я отвореше, изсипваха му пари и казваха: „Тази кожа нека е платена.“ и като го пускаха в някакво мазе, извеждаха го оттам обкован с желязо и огън и му заповядваха да върви нататък на плаца./92

(13) „А co pak,“ díím já, „kteří tam krků nechali?“ Odpověděl: „Již ta kůže zaplacena byla.“/91; – Ами тези, които са оставили там живота си? – казвам аз. Той ми отговори: – Кожата им вече е платена./94–95

При *zaplatiti* имаме познатата семантична структура от посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на бъдещия посесор с акцент върху преминаването на еквивалентните ценности към първия посесор.

4.2.2.4.4.1. Vydělávati, utráceti

Антонимната двойка *vydělávati* ~ *utráceti* е засвидетелствана в (14) именно с функцията да се подчертае опозицията между референтните им действия. При *vydělávati* акцентът е върху диференциалната сема за полето, която е модифицирана в ‘в замяна на труд или други услуги’, а функционалният акцент пада върху получаването на (най-често) финансови ценности. Тук взаимодействието между собствената семантика на корена и представката създава представа за изваждане от вътре навън на финансови средства (както в примера от Тих. да си извади толькози имание кыдѣ е разнесено).

(14) Srozuměl jsem, pravím, že ta vůle boží není: světa to jest, převráceného světa křtalt, aby jedni ušperkovaní, druzí nazí chodili; (...) jedni pracně vydělávali, druzí marně utráceli./153; И разбрах, че не това е волята Божия: редът на света, т.е. на обърнатия свят, е едни да ходят скъпо облечени, а други голи; (...), едни с тежък труд да си изкарват прехраната, а други да пръскат пари за суета;/148

При *utráceti* семантичната структура е сходна с тази на *zaplatiti*, но акцентът е не върху размяната на придобивка срещу ценности, а единствено върху загубата на пари или други материални ценности, т.е. семемата гласи

‘каузирам прекратяване на посесивно отношение със свои ценности в замяна на други такива’.

4.2.2.4.4.2. Zjednati

Периферен за микрополето на глаголите за търговски операции остава глаголът *zjednati* ‘спазаря’, при който присъства само първата част от търговска операция – определянето на количеството и цената на разменяните стоки, като акцентът е върху нейната вербална част, така че тук определено може да се говори за взаимодействие на микрополето, и изобщо на посесивното семантично поле с групата *verba dicendi, sentiendi, cogitandi*.

(15) Ale toho jsem neobdržel dříve, než až jsem také ponoukáním Všežvěda několikery ty brýle sobě zjednal a spřipínal:/55–56; Но не ме пуснаха, докато, по настояване на Всезнай, не си спазарих няколко такива очила и докато не си ги сложих;/58

Синтактичната му структура обаче е триместна и практически съвпада с тази при *kupovati/koupiti* – агенс-нов посесор, пациенс-посесум и бенефициент в дат. пад.

4.2.2.4.4.3. Nabízeti

Глаголът *nabízeti* ‘предлагам, давам оферта’ описва встъпителната част на търговската операция, която също има чисто вербален характер и може да се разглежда като проява на взаимодействие между семантичното поле на притежанието и това на модалните глаголи. Това определя периферното му положение в микрополето на глаголите за търговски операции.

(16) spatřím jakéhos, an krám rozkládaje, lidí k spatřování a kupování předmětů tajemství nabízí, kteráž prý z pokladů nové filozofie vzata jsou a všechněm tajně moudrosti žádostivým zadosti učiní./70; и видях някакъв, който разпъваше сергия и предлагаше на хората да я разгледат и да си купят много чудни тайни, които са взети от съкровищата на новата философия и ще задоволят желанията на всички жадни за тайната мъдрост./70

Тук е включено предварителното определяне на посесум, който може да бъде от интерес за купувача. Следователно при него не може да се говори за преход на посесум от първи към втори посесор, а само за ментална дейност, свързана с определянето на посесум. Глаголът *nabízeti* изпълнява тази специализирана функция и в съвременния чешки език, докато в български е заменен от *оферирам, давам оферта*.

4.2.2.4.5. Půjčiti, vypůjčovati, propůjčovati, zapůjčiti

Към търговските операции може да бъде отнесена и групата на глаголите, означаващи даване в заем, засвидетелствани общо със 7 случая: *půjčiti* (17), *vypůjčovati* – с 2 употреби, както в (18), *propůjčovati* – с 3 употреби,

както в (19), *zapůjčiti* (20). Общото между тях е носената от корена четвърта диференциална сема ‘временно’.

- (17) *hned patrony, kteříž by novým strojům jména a měšce půjčili, shledávali./50*; ту търсят патрони, които да дадат името и кесията си на новата машина/52
- (18) *A nejvíc bylo, kterýmž uhlí v měšci nestávalo, musili jinám vypůjčovatí běhati: vtom vystydlo a všecko v nic přišlo./66*; А най-много бяха тези, на които се свършваше барутът в кесиите, налагаше се да тичат другаде да вземат назаем, междувременно всичко изстиваше и опитът пропадеше./68
- (19) *shovím? ještě a tuto při sobě na hradě svém tobě bytu propůjčujíc povolují, aby lépeji sobě sám a správně mé vyrozumíval./116*; ще бъда снизходителна към теб и разрешавам да ти дадат приют тук, в крепостта ми, за да можеш по-добре да разбереш себе си и моето управление./116
- (20) *Takž já za novou to věc máje (nevěděl jsem zajisté předtím, aby takové oklikovatě perspicile býti mohly), prosil jsem jednoho, aby mi trochu na pohlednutí zapůjčil./62*; И аз, като го взех за нещо ново (защото преди това не знаех, че може да има такива извити очила), помолих един да ми даде на заем малко да погледам./63

Словообразователните варианти от това етимологично гнездо се използват без особена семантична разлика помежду им, и следователно може да се допусне, че XVII в. регистрира начална фаза на оформянето им като специализирани названия, когато още не е завършена специализацията на словообразователните варианти.

4.2.2.4.6. Opatřiti, zaopatřiti

Към микрополето отнасяме и глаголите *opatřiti*, *zaopatřiti* ‘снабдявам, снабдя’, които обаче са засвидетелствани само със страдателните си причастия *opatřen*, *zaopatřen* ‘снабден’. Тази семантика се запазва до най-ново време в чешкия език. Семантичната структура тук включва посесивна и каузативна сема, а като трета и диференциална можем да формулираме ‘с посесум, необходим за определена цел’.

- (21) *A bylo okrouhle vystavené, zdmi a valy opatřené a místo příkopy hlubina jakási tmavá, ani břehů, ani dna, jakž mi se zdálo, nemající./23*; Околовръст беше укрепен със стени и валове, а пред тях вместо ровове се виждаше някаква тъмна глъбина безбрежна и бездънна, както ми се стори./23–24
- (22) *ana kosou ostrou, lukem a střelami zaopatřena byvši, všechněch hlasem, aby se smrtedlnými býti pamatovali, napomínala/34*; въоръжена с остра коса, лък и стрели, на висок глас напомня на всички да не забравят, че са смъртни./31

Синтактичната им структура включва нов посесор в ролята на агенс, посесум-пациенс в твор. пад., а първият посесор-агенс при причастията остава неизразен, както е и в двата примера от нашия материал (21) и (22).

4.2.2.4.7. Skoupiti se

Също с известна условност към тази група можем да отнесем глагола *skoupiti se* ‘скъпя се, не давам много’ (23), доколкото става дума за имуществени отношения и въздържане от изразходване на ценности. Тук посесивната и каузативната сема се допълват отново от модална сема, но този път ‘ограниченост’, която се носи от именния корен на прилагателното *скъп*.

(23) Ona se s svými neskoupí; než ti někteří stuchlíci, ani sobě ani jiným ku pohodlí toho obrátiti neumějíci./100; Тя не пести своето; само че някои от тези, мухлясалите, не умеят да ги превърнат в изгода нито за себе си, нито за другите./102

Възникващата синтактична структура освен агенса-първи посесор включва бенефициент-втори посесор в твор. пад., а посесумът не е изразен, има само импликация за финансови и материални ценности.

4.2.2.4.8. Vynakládati

Към групата на глаголите за търговски операции причисляваме и глагола *vynakládati* ‘влагам, изразходвам’, който етимологично може да се отнесе и към глаголите за движение, но семантиката му към XVII в. вече е значително отдалечена от първичното семантично поле на корена. Двете употреби, с които е засвидетелстван в нашия материал, показват сериозното модифициращо въздействие на двете представки, които еднозначно го прехвърлят в групата на глаголите за търговски операции. В това микрополе той е периферен, т.е. изразява посесивна и каузативна сема, а третата диференцираща е целевата сема, имплициреща инвестирането на ценности.

(24) Dle ach k tomu-liž jest člověk, aby ostrost nebeského vtipu svého na tak marné špatné věci vynakládal?“/29; – Ах, за това ли е създаден човек, да изразходва остротата на небесния си разум за толкова безполезни неща?/29

Породената от него синтактична структура съдържа един посесор и посесум, втори посесор не се предполага и не е част от микроситуацията.

4.2.2.4.9. Živiti se

Към групата на глаголите за търговски операции причисляваме и глагола *živiti se* ‘прехранвам се’, който обобщено изразява придобиването на средства за съществуване чрез труд, търговия или някаква друга дейност, засвидетелстван в Комен. с 1 употреба (25). Тя е в синонимна парадигматична връзка с единствената употреба на *obhájiti* ‘защитя’ с посесивна сема в (26). Докато при първия посесивната сема присъства не само в цитирания контекст, при втория тя възниква благодарение на съчетанието със съществ-

вителното *chléb* ‘хляб’ с пределно абстрактно значение ‘храна изобщо’ в ролята на посесум.

(25) Viděť jsem jiné, takť jest, že se lehčeji a zīšťněji živili: ale zase, čím méně kvaltování, tím víc nepravosti a fortelů tu bylo./41; Видях и други, които се прехранвах по-лесно и по-доходно, но колкото по-малко усилия влагах, толкова повече несправедливост и насилие имаше там./40

(26) ježto tím svým bídňým pachťováním chleba sotva obhájiti mohli./41; а с мизерните си усилия едва си изкарвах хляба./40

Последната употреба в (26) може да се разглежда като експресивна поради своята необичайност в употребата на неспецифичен глагол с това значение.

4.2.2.4.10. Vážiti

Към групата на глаголите за търговски операции причисляваме и единствената употреба в Комен. на глагола *vážiti* ‘влагам, изразходвам’. В съвременния чешки език този глагол се употребява със значение ‘претеглям, отмервам на везна’ (*váhy*), но в текста от XVII в. означава влагане на обществени усилия (27). В такъв смисъл той има отношение към публичното разпределение на труда и богатата, още повече че дискурсните условия тук извеждат на преден план обществените усилия за регламентиране на имуществени отношения с помощта на правото.

(27) A to předně proto, že do těch šraňků, jakž jsem znamenal, ani duše, ani mysl, ani tělo člověka se nezavírá, než statek toliko, přibytňá při člověku věc, na níž tak mnoho přenesnadné práce vážiti, jakouž jsem tu viděl, nezdálo mi se, aby za to stálo./74; И главно, понеже в тези оградки, както забелязах, не се затваря нито душата, нито мисълта, нито тялото на човека, а само имотът, второстепенна работа за него, за която ми изглежда, че не си струва да се изразходва толкова много и толкова тежък труд./73

Синтактичната структура, която поражда предикатът, поради възвратно-деагентивната форма е с неизразен агенс-посесор и абстрактен пациенс-посесум. Единствената употреба не дава достатъчно информация за наличие на агентивни употреби, каквито могат само да се предполагат въз основа на нашия материал.

4.2.2.4.11. Zbohatiti

В периферията на микрополето на глаголите за търговски операции откриваме и глагола *zbohatiti* с 1 употреба (28), която съдържа посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална наблюдаваме ‘с нарастващо количество’ и при концептуализация от гледна точка на първия посесор, с акцент върху състоянието на втория.

(28) Ale já tě naučím všemu, já zbohatím, já nasytím./141; Но аз ще те науча на всичко, аз ще те обогатя, аз ще те нахраня./134

Като правило посесум не се изразява, той е „вграден“ в корена *bohat-* и по подразбиране означава пари и материални средства, като допуска и преносни употреби в съчетание с абстрактни съществителни.

4.2.2.4.12. Vynahraditi

Също към периферията на микрополето отнасяме и глагола *vynahraditi* ‘обезщетя, компенсирам’ (29), чиято семантика е била вече оформена през XVII в., но не показва висока степен на специализация в единствения случай, с който е засвидетелстван. В неговата семантична структура наличието на посесивна и каузативна сема е интересно с размяната на ролите в сравнение с повечето глаголи от посесивното семантично поле – наличие на един посесор и два посесума.

(29) Nemůžeme-li trýznění toho prázdni býti, tu je snášeti chceme, kdež by se nám od světa náhodilé škody božskou štedrou dobrotou vynahraditi mohly./158; И ако не можем да останем без тези мъки, тогава искаме да ги понасяме, защото случайните злини от света могат да ни се заменят с божествената щедра доброта./153

В синтактичната структура това се проявява в ролята на посесор-бенефициент в дат. пад., първи посесум в ролята на пациенс в род. пад. и втори посесум в твор. пад. Като правило агенсът не съвпада с посесора.

4.2.2.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

И в Комен. глаголите за посегателство върху чужда собственост са застъпени с отделни изолирани употреби и са значително по-малко на брой от останалите семантични групи. Тук спадат *loupiti* (1), *osobovati* (2), *šiditi* (1), *drancovati* (3) и *pleniti* (4). Повечето от тях имат устойчива в исторически план семантична структура и значение като цяло. Диференциалната сема, въз основа на която отделяме цялото микрополе, гласи ‘против волята на посесора’.

- (1) Pravili také, že svět svým vlastním rovně neodpouští, své vlastní škrabe, šidí, loupí, trápí, i nechť prý nám to též dělá, herež./158; Казват също, че светът не прощава и на своите собствени хора, и тях дере, мами, обира, измъчва, така че нека постъпва така и с нас, де./153
- (2) Cizích věcí sobě neosoboval/151; Да не си присвоява чужди неща./146
- (3) nejen mladí (což by se nedospělého věka drзости přičísti mohlo), než i ti starci vespolek se drancujíce./50; не само младите (което може да се отнесе за сметка на дързостта на незрялата възраст), но и старите се биеха помежду си./52

- (4) V stavu válečníků spatřils, jak se tam v hubení a plénění vlastního pokolení hrdinství zakládá./143; В съсловието на военните ти видя какво геройство се влага в изстребването и плячкосването на собствения род./137

Само при *drancovati* в единствения пример значението се разминава със съвременните употреби, при които обикновено означава военно опустошение на определена територия, докато в нашия пример (3) означава разпри между отделни хора и няма възможност само по този пример да се определи дали съвременното значение вече е било оформено през XVII в.

4.2.2.6. Глаголи с корен *děl-*

Към глаголите в близост до ядрото на посесивното семантично поле отнасяме и четири глагола с дистрибутивна семантика, по 3 от които са образувани с корен *děl-*, или с представка *roz-*. Словообразователните им особености изразително подчертават дистрибутивната им семантика, която се проявява и при другите глаголи в нашия материал, образувани с тази представка, така че семантичната им структура съдържа дистрибутивна сема, която може да измести посесивната сема от водещата позиция в семемата. Те са представени в Комен. съответно с 4 примера (*rozdělovati*), аналогични на (1) и (2), а останалите четири глагола с по 1 пример – (3), (4), (5), (6).

4.2.2.6.1. *Rozdělovati, rozdělit*

Видовата двойка *rozdělovati/rozdělit* е най-изразителният носител на дистрибутивното значение, при който водеща роля играе дистрибутивната сема, а посесивната е на второ място в рамките на семемата.

- (1) „Tu se povolání a práce rozdělují, k čemu se kdo v světě potřebovati dáti má. /26; – Тук се определят професията и работата, кой към какво трябва да се насочи./26
- (2) Někteří zajisté sbírali smetí a rozdělovali mezi sebe:/29; Някои само събираха боклук и си го деляха помежду си;/29
- (3) Ženy zajisté chtěly, aby se s nimi muži aneb regimentem rozdělili, aneb přejímali: /126; Жените искаха мъжете или да делят с тях управлението, или да си го предават едни на други;/124

Дистрибутивната сема определя задължителна множественост на новия посесор, а първи посесор не е задължително да бъде изразен. В пример (3) може да се говори и за частична фразеологизация на съчетанието с абстрактно съществително. Посесумът е в семантичната роля пациенс във вин. пад. Възникването на възвратност тук не води до семантични трансформации, а е израз на същинска споделена възвратност при множествения посесор.

4.2.2.6.2. Sdělití se, sdělovati se

При видовата двойка *sdělití se/sdělovati se* ‘споделя/споделям’ дистрибутивното значение се носи от корена, а представката *s-* е носител на семата ‘съвместност’. Неговата семантична структура също предполага множествен посесор, а в ролята на посесум се предпочитат абстракции, въпреки че в съвременния чешки е възможно и съчетание с конкретни съществителни. Концептуализацията е от гледна точка на посесора.

- (4) s jedním každým tajemstvími svými se sdělití hotovi jsou, kohož by jen hodného seznali./68; а като се представят публично, готови са да споделят с всеки своите скъпи тайни, стига да го припознаят като достоен./69
- (5) „Tito jsouti chvály a všelikého zvelebování hodní lidé, kteříž nejužitečnějšími věcmi pokolení svému slouží, že pro rozmnožení moudrosti a umění žádné práce, žádného úsilí nelitují, slavnými dary svými s jinými se sdělují.“/49; – Ето това са достойните за възхваляване и всякакво въздигане добри хора които служат на своя род с най-полезни неща, които не жалят труд и усилия за умножаване на мъдростта и изкуството и споделят своите славни дарове с другите./51

Синтактичната структура тук включва агенс-посесор, пациенс-посесум в безпредложен твор. пад. и съвместен посесор-бенефициент в твор. пад с предлог *s*.

4.2.2.6.3. Roztrousiti

По-различно е антонимното значение на глагола *roztrousiti* ‘разпиля’, където наблюдаваме възникване на допълнителна сема ‘неволно’, за разлика от *sdělití se/sdělovati se*, при които действието е осъзнато и желано от агенса-посесор.

- (6) Příhodilo se při mé přítomnosti, že někteří své škatule roztrousili, a některým, když jih poodložili, oheň zejména se popálil./48; В мое присъствие се е случвало да разпиляят кутиите, а на други, които са ги оставили настрани, огън пламнал и им ги изгорил./50

При *roztrousiti* дистрибутивното значение се носи от представката *roz-*, но тук водеща е посесивната сема, кинетичната сема на корена е на второ място, а като трета диференциална се проявява дистрибутивната сема, носена от представката. Допълнителната сема ‘неволно’ се имплицира от взаимодействието между корена и представката. Възникващата синтактична структура е с агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад.

4.2.2.6.4. Fasovati

Към тези домашни глаголи можем да добавим и заемката от немски *fasovati* ‘разпределям, разфасовам’ (7), засвидетелствана с 1 употреба в Ко-

мен. По нея е трудно да се съди за пълния обем на семантичния потенциал, тъй като значението тук не съвпада с това в съвременния чешки език ‘получавам’, а от нашия материал не може да се съди за други значения.

- (7) A hned užím houf lidí sem tam se vrtících a všelijaké věci, až i třísky, prst, hnůj shledávajících, sbírajících, zdvihadících a do břemen fasujících./42;
И веднага видях хора, които се въртят насам-натам, търсят и събират всякакви неща, та чак и талаш, пръст, тор, вдигат ги и ги правят на бали./42

Затова го разглеждаме като синоним на *rozdělovati/rozdělit*. Както личи от превода, тук също става дума за разпределяне на материали, схващани като аморфна маса.

4.2.2.7. Глаголи за властови отношения

Към тази група отнасяме глаголите, които са свързани с посесивността, доколкото управлението на хора, страни и територии се родее с притежанието по силата на властовите отношения. Тук спадат: *panovati* – с 4 употреби, аналогични на (1) и (2), *spravovati* – с 3 употреби (5), както и *kralovati*, *vládnouti* и *rozkazovati* – с по една употреба (3), (4) и (5). И петте глагола са с агентивна концептуализация – от гледна точка на посесора. При тях посесивната сема се отнася изключително до човешки отношения и не се допълва от други семи в рамките на семемата. При *panovati* възникващата синтактична структура е с агенс-посесор в им. пад. и пациенс-посесум, оформен като локализатор с предлог **nad** + мест. пад. Глаголите в тази група са свързани от много близка синонимия, както например при *panovati* ‘господствам, управлявам’ и *kralovati* ‘царувам, управлявам’. *Panovati* може да се разглежда като хипероним на *kralovati*, защото при *kralovati* възниква специфична диференциална сема ‘публично признат за крал’, т.е. произвеждащата дума *král* е носител на допълнителната сема, която предполага признаване от публичен авторитет.

- (1) Pod', podíváš se na správu králů, knížat a jiných dědičně nad poddanými panujících; snadť se to zalíbí.“/87; Ела да видиш управлението на кралете, князете и останалите, които управляват по наследство; може да ти хареса./89
- (2) jmenovitě, kdež slouží tvorům, nad nimiž panovati měl, a odporuje Bohu, jehož poslouchati měl./150; където служи на същества, над които трябва да властва, а противоречи на Бога, когото би трябвало да слуша./145
- (3) Jistě žeť Kristu sloužiti jest kralovati./151; Наистина да служиш на Христос значи да царуващ./145

При *kralovati* в пример (3) имаме употреба на инфинитива без изразени агенс и пациенс, така че не може да се каже по-определено каква синтактич-

на структура може да породи в друг дискурс – дали с твор. пад., както през XIV в., или с евентуална друга рекция.

Също много близък синоним е *vládnouti* ‘владее, властвам’ + безпредложен твор. пад. Семемата му е практически идентична с тази при *panovati*.

- (4) ani o to se v sobě sám netroudí osvěcený křesťan: mysle, že málo aneb nic na tom nezáleží, kdo světem vládne./159; и за това не се наскърбява в душата си просветеният християнин; като мисли, че това кой управлява света има много малко или почти никакво значение./154

При *vládnouti* в (4) възникващата синтактична структура включва агенс-посесор в им. пад. и пациенс-посесум в твор. пад., но няма предложна конструкция, както при *panovati*.

4.2.2.7.1. Rozkazovati, spravovati

Малко по-различни са синонимните отношения на разгледаните дотук глаголи с *rozkazovati* ‘заповядвам’ и *spravovati* ‘управлявам’. При първия коренът *kaz-* имплицира вербална дейност говор, така че възниква диференциална сема ‘вербално’, а при втория коренът *prav-* имплицира семата ‘в правилна насока, в съгласие с правото’.

- (5) Pakli vždy spravovati a rozkazovati chceš, spravuj sám sebe, dušit’ a tělo místo království odevzdávám: kolik v něm oudů a duši rozličných hnutí, tolik poddaných mítí budeš, kteréž spravovati hled’, aby dobře bylo./143; А ако винаги искаш да управляваш и да заповядваш, управлявай самия себе си, давам ти във владение душата и тялото ти, вместо царство; колкото части имаш в тялото си и колкото различни пориви в душата, толкова поданици ще имаш, които гледай да управляваш така, че да са добре./137

При *spravovati* пациенсът-посесум е във вин. пад., а при *rozkazovati* семантиката на корена *kaz-* като *verbum dicendi* оформя посесума в дат. пад. Интересна е и употребата на глагола ч. *hleděti*, б. *гледам* в (5), където той изпълнява функциите на модален глагол, т.е. и при глаголите от семантичното поле на *verba dicendi*, *sentiendi*, *cogitandi* има употреби с модални/граматикализирани употреби.

4.2.2.7.2. Sloužiti

С 3 употреби в нашия материал е представен глаголът *sloužiti*, свързан с антонимна парадигматична връзка с *kralovati* (3) и *panovati* (6). Той се отличава с пасивна концептуализация, т.е. гледната точка е на агенс-посесум.

- (6) Protož se ničímž nekormoutí, v ničem nerozpakují a nekrouťí, buď že panovati neb sloužiti poručíš, buď rozkazovati neb poslouchati, buď učiti jiné neb se od jiných učiti, buď hojnost mítí neb nouzi trpěti./159; За това от нищо не се измъчват, в нищо не се колебаят и от нищо не

бягат, все едно дали им нарежда да царуват или да слугуват; дали да заповядват или да изпълняват, дали да учат другите, или самите те да се учат от други, дали да живеят в изобилие или да търпят лишения./153–154

- (7) Kdo zajisté Boha z celého srdce miluje, tomu netřeba mnoho předpisovati, kdy, kde, jak a kolikrát Bohu sloužiti, klaněti se a jej ctíti má:/151; който наистина обича Бога от цялото си сърце, той няма нужда от много предписания кога, къде, как и по колко пъти да служи на Бога, да му се кланя и да го почита:/146

Само в пример (7) е засвидетелствана в пълнота възникващата синтактична структура с агенс-посесум в им. пад. и посесор в ролята на бенефициент в дат. пад., другите два примера поставят акцента именно върху парадигматичните му връзки – синонимни и антонимни, подобно на (6).

4.2.2.8. Глаголи с пациентивна концептуализация на посесивността

И в материала от XVII в. глаголите с пациентивна концептуализация на посесивността са много по-малко от агентивните както по брой, така и по количеството на употребите си. Тук освен цитирания *sloužiti* спадат *náležeti* – с 1 употреба (1) и *přináležeti* ‘принадлежа’ – с 6 употреби в Комен. И двата глагола са от несв. вид и семантичната им структура се състои само от посесивна сема, но за разлика от *míti* имат пациентивна концептуализация.

- (1) Namlouval mne můj Všudybud, abych se mezi duchovníky dal, jistě mi to, že já osudem do toho stavu náležím:/85; Подтикваше ме моят Всезнай да стана духовник, убеждавайки ме, че аз по съдба принадлежа към това съсловие:/84
- (2) Z brány když vycházíme, vidím, že každému tomu ponabroušenému cejch dávají, po němž by se, že mezi učence přináleží, poznán býti mohl, kalamář za pás, za ucho péro a do ruky prázdnou knihu k shledávání umění: i dostal jsem toho také./47; Като излизахме от вратата, видях, че на всеки от поизшлифованите слагат пломба, по която да може да се познае, че спада към учените, мастилница на пояса, перо зад ухото, а в ръката празна книга за усвояване на изкуството; на мен също ми дадоха./48
- (3) Protož ty hled' vnitřní sobě poklady, osvětlení a pobožnost, shromažďovati a já tobě jiné všecko přidám, nebe i země právem dědičným tobě přináležeti budou, tím buď jist./143; Затова ти трупай вътрешните си съкровища, просветеността и набожността, а аз ще ти дам всичко останало, небето и земята ще ти принадлежат по наследство, бъди сигурен./137

Синтактичната структура, която поражда, включва посесум-агенс и посесор, оформен като адюнкт за място (1), (2) или като бенефициент (3).

4.2.2.8.1. Odpadnouti

Към глаголите с пациентивна концептуализация на посесивността причисляваме и единствената употреба на *odpadnouti* ‘отпадна, отдалеча се, отвърна се’ в Комен. (4), който има свои аналози в разгледания по-горе материал от Супр. Тук посесивната сема е в негация, а концептуализацията е от гледна точка на посесума.

- (4) Ale jižť sobě žádného kromě tebe kochání od této hodiny nevinšuji, tobě se hned teď nyní cele oddávám: jen ty mne sám posilni, abych od tebe zase k věcem stvořeným neodpadl, nesmyslnosti té, již svět pln jest, znovu se dopouštěje./144; Но отсега нататък вече не искам нищо друго за себе си, освен да ти се възхищавам, изцяло ти се отдавам още сега; само ти самият ми дай сили, така че да не се отвърна от теб заради творението, да не допусна отново безсмислието, с което е пълен светът./138

Синтактичната структура включва агенс-посесум и посесор във формата на адюнкт за място с предлог *od-* в род. пад. В българския превод синтактичната структура е идентична с нея, въпреки че глаголът-еквивалент не е пълен синоним, а включва и семата ‘по инициатива на посесума’, която липсва при чешкия глагол.

4.2.2.8.2. Příučastni se, přičísti

Тук спадат и *příučastni se* ‘присъединя се’ (5) и *přičísti* ‘припиша’ (6) с по една употреба, където семантичната структура включва посесивна и каузативна сема, а трета диференциална е ингресивната сема ‘начало на посесивно отношение’, носена от представката *při-*. Подобна семантична структура наблюдавахме и в материала от Супр. с подобна словообразователна структура с представка *při-*.

- (5) Šalomoun poděkování uctivé učině, ohlásil se, že stav ten příučastněním se k němu počítí sobě umínil:/132; Соломон учтиво благодари и съобщава, че е решил да уважи това съсловие със своето участие в него;/127
- (6) nejen mladí (což by se nedospělého věka drzosti přičísti mohlo), než i ti starci vespolek se drancujíce./50; не само младите (което може да се отнесе за сметка на дързостта на незрялата възраст), но и старите се биеха помежду си./52

Синтактичната структура включва агенс-посесум, а бенефициентът-нов посесор е в конструкция с предлог *k* + дат. пад. при *příučastni se*, където първи посесор не се изразява. При *přičísti* е в безпредложен дат. пад., а българският еквивалент еднозначно откроява ФЕ б. *отнесе нещо за сметка на нещо* като доста точно преводно съответствие на чешкия глагол.

4.2.2.8.3. Počítati (se)

С 2 употреби (7) и (8) е засвидетелстван и глаголят *počítati (se)* ‘броя се за..., спадам към...’, където концептуализацията е от гледна точка на посесума и означава преди всичко ментална дейност.

(7) „I ti, kdož biblioteky milují, mezi učené se počítají.“/49; И онези, които обичат библиотеките, се броят сред учените./ 51

(8) A takovýmť se již nenadálého nic přihoditi nemůž, poněvadž sobě rány, žaláře, muky a smrt mezi dobrodiní boží počítají./154; На такива вече нищо неочаквано не може да им се случи, защото те смятат ударите, затвора, мъките и смъртта за Божия благодат./149

В (7) и (8) ролята на агенс не съвпада с посесума, но семантичният акцент, носен от глаголната основа, пада върху присъединяването на посесума към именната група, въведена с предлог *mezi* + вин. пад. Българските еквиваленти *броят се* и *смятат* са синонимни съответствия на ч. *počítati (se)*, развили същата узуална метафора на глагол за математическа операция, прехвърлен върху тип оценъчна дейност.

4.2.2.8.4. Vpraviti se

Тук отнасяме и глагола *vpraviti se* ‘навляза (в работа)’, при който отново концептуализацията е от гледната точка на агенс-посесум, семантичната структура включва посесивна и каузативна сема, а посесорът е оформен като валентна позиция за локализатор.

(9) Než se kdo do obchodu vpravil, dobrý díl života mu minul:/41; Докато влезе човек в дюкян, минава голяма част от живота му./40

(10) а vpravě se, nedal-li velmi bedlivého na sebe pozor, hned mu zase všechno zpět šlo:/41; а като влезе, ако не внимава много, веднага отново губи всичко;/40

Както при повечето глаголи с пациентивна семантика, и тук отдалечеността от ядрото на полето се увеличава и достига до прехода между „първата“ и „втората“ по отдалеченост от ядрото зона. Не случайно метафората в българския превод е с глагол за движение, който по-изразително предава значението на представката *v-*, но самият той е периферен за семантичното поле на притежанието.

4.2.3. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

В положението на „втора зона“ по отдалеченост от ядрото на посесивното семантично поле определяме глаголите, при които посесивната сема невинаги заема водещо положение в семемата, но в резултат на дадени прагматични и контекстуални фактори е водеща поне в част от употребите.

Най-често тук се отнасят глаголи, означаващи физически контакт или прекратяване на посесивни отношения и физически контакти.

4.2.3.1. Držeti, držeti se

Глаголите *držeti/držeti se* като близки по семантика до **jēti* също спадат към посесивното семантично поле с част от употребите си. При тях, както и при коренния **jēti* невинаги възниква посесивна сема. В нашия материал те са представени с 27 употреби, от които 9 са възвратни, а 18 са в невъзвратна форма и показват значително семантично разнообразие.

4.2.3.1.1. В основната си форма глаголът *držeti* в нашия материал изразява физически контакт само в 1 случай (1), но върху това значение се основават и 11 фразеологизирани употреби, при които се осъществява метафоричен пренос на конкретната представа за държане на нещо в ръка върху абстрактни властови отношения (2), (3).

- (1) a po pravé straně sedící zůřivý stařec a držící v ruce veliký měděný hrnec./26; а от дясната страна седи един зъл старец и държи в ръка голям меден съд./25
- (2) Nechce svět než očitých rukou, aby co v hrsti drží, tomu věřil./148; Не иска да се ограничава само с онова, което държи в шепата си./142
- (3) Ženy zajiště chtěly, aby se s nimi muži aneb regimentem rozdělili, aneb přejímali: tak aby se vrstvou regiment měnil a jednak muži, jednak ženy jej držely./126; Жените искаха мъжете или да делят с тях управление-то, или да си го предават едни на други; така че управлението да се сменя и да го държат ту мъжете, ту жените./124

С други 4 случая е представена употребата на конструкция с предлог *za*, която разгледахме и при глагола *míti*, за означаване на ментални представи и за която видяхме, че получава разпространение и при други глаголи от посесивното семантично поле, а в нашия случай в рамките на едно и също изречение (4) се проявява техният паралелизъм и фактическа синонимност.

- (4) Nýbrž čím kdo za učenějšího aneb sám sebe držel, aneb od jiných jmín byl, tím více různic začínal a na jiné vůkol šermoval, házel a střílel, až hleděti hrozno bylo:/50; А колкото някой с нещо се смяташе за поучен или самият той, или другите го имаха за такъв, толкова повече спорове подклаждаше и с околните фехтуваше, сечеше, хвърляше и стреляше, та беше страшно и да се гледа;/52

С една употреба е представено и модално значение (5), което има паралел в съвременния български език *държа (на мнението си)* ‘твърдя’, където семантичната разлика с останалите употреби се изразява на синтактично равнище от предлога *на*. В нашия пример от Комен. материалната реализация на семантичното различие в сравнение с останалите употреби е офор-

мянето на подчинено изречение, въведено със съюза *že*, вместо очаквания при този глагол пациенс във вин. пад. Българското преводно съответствие *убеден съм* е относително най-близо до тази употреба на *držeti*.

- (5) Ale já držím, že naprosto hluchá i slepá býti musila, tak se nic ani osobám nevzhledala, ani proseb nedbala./95; Но аз съм убеден, че тя трябва да беше абсолютно глуха и сляпа, защото нито забелязваше личности-те, нито обръщаше внимание на молбите./100

Също с една употреба е застъпено и локално значение (6), чиято реализация буквално съвпада с б. *държа нещо някъде*, което се развива върху представата за физически контакт. В съвременния чешки това значение е преминало към глагола *mít* (*mám někoho/něco někde*), но за XVII в. тази замяна явно още не е проведена окончателно.

- (6) a spatřím, že práce jejich (podle svobod stavu tohoto, jakž pravili), jest šlapati dlážku; (...); užívati dlouhých, rozličnými misami vysazovaných tabulí a pod nimi co nejdél nohy držívati;/92; и виждам, че тяхната работа (както казаха, съгласно правата на това съсловие, е да газят паркетите; (...); да използват дълги маси, по които се нареждат различни блюда, а под тях да протягат краката си колкото се може по-далеч;/96

Както показват разгледаните примери, от изходното значение за означаване на физически контакт се развиват 5 самостоятелни нюанса на значението, реализирани само в невъзвратната изходна форма на глагола.

4.2.3.1.2. Деветте възвратни употреби на *držeti se* са доста по-монолитни в семантично отношение, като в Комен. изразяват изключително придържане към нещо – преди всичко дейност (8), място (7) или одушевен или неодушевен обект (9), т.е. те могат да се класифицират в групата на посесивните глаголи с пациентивна концептуализация. Тук актантите са само два – агенс-посесум в им. пад. и пациенс-посесор в род. пад., които могат да бъдат разширявани с адюнкти, както в пример (7), или замествани с подчинени изречения, както в (8).

- (7) Ryby se bydlíště svého až rozšafně drží: my však nesmyslní své orouštíme./44; Рибите предано се държат за своето обиталище, а ние, несвестните, напускаме своето./44
- (8) Někteří hloupější, co se jím namátlo, toho se drželi;/84; Някои по-глупави, каквото им попадне, към това се придържат;/83–84
- (9) a také-li v něm co jest, čehož by se člověk bezpečně držeti mohl.“ /20; и има ли в него нещо, към което човек може да се придържа без опасности./21

Този тип семантика явно е исторически вторично формирана, за което свидетелства еднотипността на употребите, развили се върху първичната

възвратна употреба на глагола за означаване на същинска възвратност ‘държа се, хващам се (за нещо)’, от която се развива преносната употреба в нашите примери.

4.2.3.2. Деривати от глагола *držeti*

Видовата двойка *zdržeti/zdržovati* ‘задържа, удържа’ е засвидетелствана в нашия материал с 3 употреби, от които една (12) трябва да се разглежда като фразеологизирана, тъй като *zdrž od nich ruku* ‘долу ръцете от тях’ е антонимна на ФЕ *pustiti na někoho/něco ruku* ‘вдигна ръка срещу някого/нещо’, добре представена в старочешките текстове. Това личи и от българския превод с ФЕ, основаваща се върху метафората с ръката.

- (10) A naposledy i mysl v šráncích a mezích zřízených zdržoval./151; И накрая да задържа мисълта си зад създадените бариери и граници./146
- (11) „Nu tu máš ty lidi, kteříž soudy a výpovědi v rozepřech konajíce, zlé trescíce, dobrých přichraňující, řád v světě zdržují.“/85; – Ето това са хората, които поддържат реда в света, като съдят и решават съдебни спорове, наказват лошите, защитават добрите./85
- (12) Ale zdrž od nich ruku, kdo můžeš!/154; Но долу ръцете от тях, който може!/149

В нефразеологичните употреби (10) и (11) се наблюдават съществени семантични различия в сравнение със съвременното състояние на чешкия език, където главното значение е ‘бавя, задержам’, т.е. отново се базира върху физически контакт и създаването от него препятствие, докато за XVII в. наблюдаваме семантика ‘поддържам, удържам’, т.е. и при двата типа употреби основно е първичното значение ‘хващам, държа в ръка’, а те и двете са периферни за посесивното семантично поле. Тук префиксацията води до отдалечаване на деривата от ядрото на полето.

4.2.3.2.1. *Obdržeti*

В Комен. са засвидетелствани и две употреби на глагола *obdržeti* ‘получа’, който има пряко отношение към посесивното семантично поле и може да бъде отнесен към групата, разположена в непосредствена близост до ядрото.

- (13) Ale toho jsem neobdržel dříve, než až jsem také ponoukáním Všežvěda několikery ty brýle sobě zjednal a spřipínal./55; но не ме пускаха, докато, по настояване на Всезнай, не си спазарих няколко такива очила и докато не си ги сложих;/58
- (14) Toto jen povím, že nadívaje se já dosti na ty marnosti jejich, znovu jsem průvodci svých, abychom šli, prosil, a obdržel./92; Ще спомена само, че като се нагледах достатъчно на тяхната суета, отново помолих своите водачи да си вървим и те се съгласиха./96

Като синоним на *dostati* глаголят *obdržeti* има същата семантична структура и концептуализация като него, разликата между тях, поне в съвременния чешки е предимно стилистична, а това вероятно се отнася и до XVII в. Двата примера от Комен. обаче не са достатъчни, за да се твърди с положителност дали наблюдаваната в (13) и (14) причинно-следствена връзка представя задължителна допълнителна сема при тези употреби, или е страничен резултат от дискурсните условия. Това, което определено може да се каже, е, че за разлика от съвременния чешки език, в Комен. с този глагол се съчетават не названия на материални предмети в ролята на посесум, а абстракции (13), (14). И в двата случая българският превод изисква трансформиране на изказа с друг глагол, тъй като *получа (съгласие)* не е обичаен в такъв контекст за българския език.

4.2.3.2.3. *Přidržeti se, ostříhati*

Сред останалите деривати на *držeti* е представен *přidržeti se* ‘придържам се, спазвам’ (15), както и неговият синоним с различна етимология *ostříhati* ‘спазвам, съобразявам се’ (16), (17), както и синонимна употреба на глагол за положение в пространството *státi + k* + дат. пад. (16). Семантиката на *přidržeti se* в (15) не съвпада със съвременната, където значението ‘придържа се’ е само конкретно и важи за действия, съзнателно осъществявани от одушевен агент, докато в нашия единствен пример съчетанието изразява задържане на абстрактни ‘нешастия, неблагополучия’, т.е. максимално абстрактен процесор.

(15) Pakli co nezvolností toho jejích stavu se přidrželo, vynahrazovalo se to království božího skrze to rozmnožováním./161; Ако настъпваше неудовлетвореност от това тяхно състояние, тя се заместваше с умножаване на царството Божие./157

(16) Tam zajisté všudy plno neřádů: někudy proto, že žádného jistého spořádání nemají: někudy že mají, k němu nestojí, sem viděl. Ale tito v zastření bydlící přešlechtily řád i mají, i jeho ostříhají./151; Отвън наистина навсякъде е пълно с беззаконие: някъде защото нямат сериозна уредба, другаде защото макар да имат уредба, видях, че не държат на нея. Но живеещите в сянка имат най-благороден закон и го спазват./145

(17) že anjelé podlé božího poručení každému místo obhlídli, kde by pokojíček svůj a odpočinutí míti mělo tělo jeho: kamž když od přátel, neb nepřátel, neb anjelů samých vloženo bylo, ostříhali hrobu./163; че по Божия поръка ангелите за всекиго са набелязали място, където да има своя стаичка и тялото му да намери покой; след като е поставено там от приятели или врагове, или от самите ангели, пазеха гроба./159

При глагола *ostříhati* наблюдаваме възможност за съчетаване както с *nomina abstracta* (16), така и с конкретни съществителни (17), когато значе-

нието става ‘пазя, охранявам’. Много интересна е синонимната употреба на глагола *ostříhati* в (16) със съчетанието *státi k něčemu* ‘спазвам, придържам се към...’. И тук можем да говорим за съзнателно търсена синонимия между три различни глагола като стилистично средство за избягване на повторение в непосредствена близост.

4.2.3.3. Други глаголи със значение ‘хвана’

Глаголите за физически контакт и хващане с ръка в исторически план са тясно свързани с представата за притежание. Тук разглеждаме онези от тях, при които представата за такъв контакт лежи в основата и на по-новите абстрактни и преносни значения, които могат да се схващат и като посесивни. В Комен. вече е засвидетелстван с 13 употреби основният глагол за означаване на физически контакт в съвременния чешки език *chytili* ‘хвана’, както и неговите деривати *pochytili* ‘хвана, напипам’ – с 2 употреби, *uchytili* ‘хвана, прикрепя’ – с 1, освен тях *dopadnouti* ‘допипам, хвана’ и *popadnouti* ‘грабна’ – с по 2, *lapati* ‘хващам’ – с 3 употреби, *nalapati* ‘хвана’, *uloviti* ‘уловя’ – с по 1 употреба. С най-висока честота сред тях се откроява видовата двойка във възвратна форма *chytili se/chytati se* ‘захвана се/хващам се’, при която наблюдаваме 1 фразеологизирана употреба, а 8 от 13-те случая можем да разглеждаме като представителни за посесивния ЛСВ₁ с пациентивна семантика, т.е. наблюдава се посесивна сема, която взаимодейства с ингресивна сема (вариант на каузативната) за начало на отношението. Концептуализацията е от гледна точка на агенс-посесум, а в ролята на посесор е абстрактно съществително за означаване на вид дейност (1), (2). С още 3 употреби е засвидетелстван и неговият синоним *chopiti se* (3), (4).

- (1) *Nebo já se proto do světa pouštím, abych sobě vyhlídl, co by v něm nejbezpečnějšího a nejpotešnějšího bylo, toho abych se chytil:/22*; Защото аз тръгвам по света, за да огледам какво в него е най-безопасно и най-радостно, за да се заловя с него:/22
- (2) *I vodili mne skrze ně pořád a prohlédal jsem všechno: a chytal se také po místech toho i jiného, pro zkušenou:/40*; И ме поведоха през тях под ред и аз разгледах всичко: и хващах тук и там едно или друго, за да опитам;/39
- (3) *I lekl jsem se, že tak nic ve světě, ani na samém tom hradu potěšení, není čehož by se mysl bezpečně, směle a cele chopiti mohla./111*; И се изплаших, че никъде по света, дори в самата крепост на радостта, няма нищо, за което духът да се хване сигурно, смело и изцяло./111
- (4) *Protožť věrně radím, synu můj, pusť ode všeho, a chop se mne, buďť můj a já tvůj!/141*; Затова искрено те съветвам, сине мой, остави всичко и се дръж за мен, ти бъди мой а аз твой!/135

Особеност на синтактичната структура е управлението на глаголите *chytiti se* и *chopiti se*, където посесорът е в безпредложен род. пад. Същата възвратна форма и семантична и синтактична структура е употребена още 3 пъти при глагола *chopiti se* в първичното му значение ‘хвана се/хващам се’, аналогично на (5).

- (5) Až i já, když se naposledy lodí rozsmekla a všecko potonulo, čehosi se chytě, vyšel jsem s nemnohými na břeh jakýsi;/45–46; И аз, когато за последен път корабът се разцепи и всичко потъна, като се хванах за нещо, заедно с малцина други излязох на някакъв бряг;/145
- (6) Ta pak regentka Náhoda chodila mezi houfem, a koho se ji událo, toho chýtila a na kolo vsadila:/95; А регентката Случайност ходеше сред тълпата и когото можеше, хващаше го и го качваше на колелото;/100

Само 2 са употребите в нашия материал, където е регистрирана невъзвратната форма на преходния глагол *chytiti*, аналогично на (6). При тях концептуализацията е активна, т.е. от гледище на посесора, а посесумът е в безпредложен вин. пад., за разлика от възвратната, където управлява род. пад.

4.2.3.3.1. Uchytiti

Синонимна на тях е и единствената употреба на деривата *uchytiti* (7), при която е възможно да има и проява на експресивност, доколкото може да се съди за това от примера.

- (7) A každý již z hromady, co se mu vidělo aneb trefilo, uchytě, běžel k onomu rozpáranému tělu:/72; И всеки, като хвана онова, което видя или успя от камарата, притича до разкъсаното тяло;/72

При него значението е синонимно на коренния глагол. Въобще при дериватите от корен *chyt-* конкуренцията през XVII в. е още в пълен ход и не е окончателно проведена специализация при всеки отделен глагол.

4.2.3.3.2. Pochytiti, popadnouti

При *pochytiti* ‘грабна, хвана’ и двете употреби са невъзвратни и не дават информация за характера на посесивното отношение – трайна или временна близост (8).

- (8) Někdo zase nic se s examínováním nemeškaje, pochytil, co nejbliž mohl:/36; А някой, без да се бави много с изпитване, вземаше каквото му попадне най-близо./33
- (9) Někteří zajisté cizí nádoby dopadna, aby svých několik naplnil, rozřídil, jak mohl, leda pomýjí přiléváním:/49; Някои, като докопваха чужда съдинка, за да напълнят по няколко свои, разреждаха съдържанието ѝ както могат, даже и с доливане на помия;/51

И двете употреби на *popadnouti* ‘грабна, хвана’ са фразеологизирани (ЛСВ₄), а при *dopadnouti* ‘грабна, докопам’ вероятно има проява на експресивност.

пресивност (9). Характерна за последните 3 глагола е близката семантична синонимия, където представките нямат ярко изразено модифициращо значение и вероятно регистрира конкурентни употреби, продиктувани от стилистични съображения.

4.2.3.3.3. *Lapati, nalapati*

При видовата двойка *lapati/nalapati* (10), (11) различието между св. и несв. глагол е не само видово. Само при тях в тази група, както и при *uloviti* възниква допълнителна сема ‘против волята на посесума’, която е атрибут на двата глаголни корена *lap-* и *lov-*.

(10) *pak lezoucích zhůru, a lapajících hvězdy, a roztahujících přes ně šňůry, pravidla, závaží, kružidla, a cesty běhu jejích měřicích.*/62; после се качваха нагоре и хващаха звезди и разтягайки между тях върви, линии, тежести, пергели, измерваха пътя на движението им./62

(11) *jiní křídlatých tvorů nalapajíce a několik spolu sepnouce, k nim se přivazovali, vedle nich zhůru vyletěli sobě troufajíce etc.*/84; други хващаха крилати твари и като ги привързваха по няколко, завързваха се за тях, за да излетят нагоре заедно с тях и т.н./83

(12) *snad že tak uloven bude, jiné cesty že ona neví naprosto žádné.*/130; може би така ще го хванат, тя не виждала абсолютно никакъв друг начин./127

Въз основа на примери (10) и (11) можем да констатираме, че синтактичната структура, която глаголите *lapati/nalapati* пораждат, изисква вин. пад. за пациенс. В пример (11) обаче е засвидетелствана характерна и за съвременния чешки език употреба на безпредложен род. пад. за означаване на голямо количество, без да се използва евентуално количествено наречие. В такъв смисъл вероятно при образуването с представката *na-* се наблюдава и допълнителна сема ‘голямо количество’. При *uloviti* семемата напълно съвпада с тази при *jmouti*, с която я свързват парадигматични синонимни връзки, но конотациите с изходното значение на корена *lov-* са изразителни.

4.2.3.4. Глаголи с корен *nech-*

Във втората по отдалеченост от ядрото зона на посесивното семантично поле оценяваме глаголите *nechati/nechávati/zanechati* ‘оставя, оставям’, чиито употреби в Комен. са общо 28, но са разпръснати в много широк семантичен кръг. Интересно е да се отбележи семантичното съответствие между тях и българските и руските глаголи с корен *сто-/сма-*, които спадат към глаголите за положение в пространството, докато чешкият корен е носител на модално значение. Най-голямо количество от употребите им – 12 случая или ок. 43% съдържат посесивна сема в негация, както в (13) и (14). Още две употреби се доближават до значението на *dáti*, както в (15), така че

посесивната сема при тях е в основната си позитивна форма. Следователно 50% от употребите на трите глагола съдържат посесивна сема.

(13) Někdy se jich jedné věci chytilo několik, z toho nechali ji všickni, a běžel každý v svou stranu./29; Понякога няколко души се заемаха с едно и също нещо, а после всички го изоставяха и бягаха на различни страни./30

(14) protož jiných menších že naděláno a té necháno, poněvadž příliš příkro, nepřístupno a nezvolno bylo choditi skrze ní./95; затова изпонаправили други по-малки и тя била изоставена, защото да се минава през нея било твърде стръмно, недостъпно и трудно./98

(15) chce-li se s ním kdo o plášť nesnadniti, nechá mu i sukně:/159; ако някой иска да им вземе палтото, дават му и ризата си./154

Като посесивни могат да се разглеждат и двете употреби, аналогични на (16), където посесивната сема е в негация, отнесена към човешки отношения, като тук възниква и допълнителна целева сема. При това глаголът сам по себе си не дава информация за това дали прекратяването е временно или трайно.

(16) „То pravda,“ díím já, „ale nech mne, at’ sobě na to pohledím.“/102; – Наистина – казах аз, – но ме остави да си ги разгледам./103

С други 6 употреби или ок. 21% от всички е застъпена семантика с локативен характер, както в (17). Тук вече посесивната сема е в отслабена позиция, а каузативната сема се допълва от локативна диференциална сема.

(17) že i mezi nimi Smrt se procházela, ale ne tak jako v světě postavy mrzuté, nahá, nemilá, než ovinutá pěkně prostěradly Kristovými, jichž v hrobě byl zanechal./163; че и сред тях се разхожда смъртта, но не такава, както в света, с грозна фигура, гола, страшна, а добре обгърната от Христовия саван, който той е оставил в гроба./159

В 3 случая са представени фразеологизирани употреби (ЛСВ₄) на глагола *nechat*, а с 2 – граматикализираните (ЛСВ₃). Интересно е да се отбележи, че в 2 от трите фразеологизирани употреби намира израз много популярната съвременна дискурсна фраза *nech toho* ‘престани’, както в (18). При заместване на показателното местоимение *to* с отглаголно съществително получаваме синонимен израз, който също може да се преведе на български с глагола ‘престана да...’ (19), но има много широки съчетаемостни възможности.

(18) Ale vtom jeden vystoupě volal, že to jen jsou fantazie, aby toho nechali./57; Но тогава се изправи един и заяви, че това са само фантазии и че е по-добре да се откажат./59

(19) Ty však lelkování nechaje, poslouchej a pozoruj věci samých, kteréž se tu dítí budou.“/116; Но ти не се заплесвай, слушай и наблюдавай самите неща, които ще се случат тук./117

(20) vyhlásil, že v tom jest, aby člověk světa tím, čímž jest, býti nechaje, samého sobě Pána Boha hleděl/16; казал, че истинският покой на духа е в това човек да остави света такъв, какъвто е, да търси самия себе си в Бога/16

Грамматикализираните употреби се проявяват в синтактичната структура с това, че образуват двучленни предикати, в които изпълняват ролята на спомагателен глагол, носител на глаголните категории, а вторият глагол е носител на семантичното ядро и е в инфинитив. В (20) това е глаголят *býti*, който в този случай играе ролята на спрегаемия глагол. В българския превод употреба на *съм* не е необходима, тъй като българското съответствие изразява и характеристиката, която в чешкия оригинал се носи от *býti*.

4.2.4. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле

Като периферни и гранични оценяваме глаголите, при които посесивната сема възниква в малък брой от употребите и не придобива водещо положение в семемата. Голяма част от разгледаните в предходните подточки глаголи-деривати, при които изходното значение допълнително се модифицира от представки, се изместват по посока към периферията на семантичното поле на притежанието. Към нея може да бъде причислена и част от семантичното поле на глаголите за движение, както и на модалните глаголи, които взаимодействат с притежанието при определени дискурсни условия.

4.2.4.1. *Pustiti, pouštěti*

От глаголите, които могат да бъдат отнесени към тази зона на посесивното семантично поле, в много случаи синонимни на разгледаните по-горе глаголи с корен *nech-*, най-сериозно в количествено отношение са представени глаголите, образувани с корена *pust-*, застъпени с 36 нееднородни в семантично отношение употреби от Комен. Най-голяма група сред тях образуват 19 употреби, които могат да се разглеждат като гранични между семантичните полета на модалните глаголи и на глаголите за движение, подобни на (1). При тях възниква допълнителна сема ‘отстраняване на препятствие’, която отслабва позициите на посесивната сема и извежда глагола в периферията на семантичното поле на притежанието. Така общата семема става ‘каузирам отстраняване на препятствие пред отношение’.

- (1) Bylo-li v činech jeho co zvláštního a neobyčejného, dobrého neb zlého, puštěn byl zhůru: pakli nic, dole zanechán./106; Ако в неговите дела имаше нещо особено и необикновено, добро или зло, пускаха го нагоре; ако не, оставаше долу./109

Възникване на посесивна сема, свързана с трайно прекратяване на отношение, се реализира само при 6 от споменатите 36 употреби, подобни на (2) и (3).

- (2) a tak rozkošná práce, že kdo se k ní jednou obrátí, dokud živ pustiti ji pro ušlechtilé kochání, kteréž myslí přináší, nemůže./66; и работата е толкова прекрасна, че който веднъж ѝ се посвети, докато е жив, не може да се откаже от нея заради благородната наслада, която носи на духа./66
- (3) ale nevidím nic, ani vůdce svého Všeživěda. Nebo i ten mne již byl pustil./136; но не видях нищо, дори и своя водач Всезнай. Защото и той ме беше изоставил вече./131

Както личи от различието в българските преводи, реализираното в него значение ‘изоставя, напусна’ има варианти с активна и с пациентивна семантика, т.е. съответстващи и на *имам* (2), носители на концептуализация от гледна точка на посесора, и на *принадлежда* (3), с концептуализация от гледна точка на посесума. Това е още един глагол, освен разгледаните дотук, при който можем да говорим и за пациентивна концептуализация.

Само един случай документира вероятно най-старинното значение на *pustiti*, изразяващо конкретно физическо преместване в пространството (4), което наблюдавахме в ДХр, но се среща и в други старочешки текстове.

- (4) Však já vidím, že některé věkem, stavem a jinak sobě všelijak podobné váha ukazuje, a oni předce jednoho skrze koš pouštějí./36; Както гледам, везната показва, че някои са си равни по възраст, положение и всичко друго, а все пак изпускат единия от коша./34
- (5) Pakli je po vůli pouštěti, aneb se jim zodtrhovali, i hanba i smrt rodičům odtud pocházela./38; Ако ги оставеха на воля или допуснеха да се откъснат от тях, това носеше на родителите и позор, и смърт./36

Още 6 фразеологизирани употреби в съчетание с абстрактни съществителни се базират върху това конкретно значение на глагола, което лесно придобива устойчивост за изразяване на абстрактни отношения и душевни състояния (5). При *pustiti/pouštěti* активната или пациентивна семантика е изцяло в зависимост от дискурсните условия и е във връзка с граматичната форма на околния дискурс, която допуска различни реализации на собствената семантика на глагола.

4.2.4.2. Pustiti se, pouštěti se

Самостоятелна семантична стойност имат три възвратни употреби на *pustiti/pouštěti*, при които се наблюдава специализация като глагол за движение с ингресивна семантика, без връзка с посесивното семантично поле. Този случай е аналогичен на разгледаното по-горе развитие на глагола *bráti se* във възвратната му форма като глагол за движение.

- (6) že kdo se bez průvodčího do něho pustil, vždycky sem a tam chodě a motaje se, nikdy ven netrefil./20; че който е тръгвал из него без водач,

ходел насам-натам и се губел, без да може изобщо да намери пътя за навън./20

(7) Neradímť věh mně zkušnému, samotně se tam pouštětí.“/20; Повярвай на мен, опитния, не те съветвам да се впускаш там сам./20

(8) Ale vůdcové moji po mně se pustivše, dostihli mne, a kam to chci se tázali./130; Но моите водачи се спуснаха след мен, настигнаха ме и ме попитаха къде искам да отида./130

Както може да се съди от трите примера, възвратната форма сама по себе си е носител на тази семантика, тъй като трите различни рекции, засвидетелствани в Комен. – с предлог **do** + род. пад., с предлог **po** + мест. пад. и с наречие за място в еднаква степен изразяват семантиката ‘впусна се, втурна се’, реализирана с етимологично сходни изрази средства и в българския език, а предлозите служат изключително за определяне посоката на движението. Тази семантика е единствена за възвратните употреби *pustiti se/pouštětí se* и в съвременния чешки език.

4.2.4.3. Деривати на *pustiti*

С по 1 пример са засвидетелствани дериватите от глагола *pustiti* – *propustiti* ‘пусна на свобода’ (9), *popustiti* ‘поотпусна, разхлабя’ (10) и *vypustiti* ‘изпусна, пропусна’ (11).

(9) Protož aby se poznamenané osoby svobodně propustily, mandát že se na ně nevztahuje./122; Затова споменатите лица да се пуснат на свобода, присъдата не се отнася до тях./120

(10) však proti žalobě jedné deset jich postaveno, když se jim jen maličko uzdu popustí./124; но по едно и също обвинение те бяха по десет обвиняеми, докато от мързел на крепостните, непокорство, бунт, гордост, всякакви буйства, щом малко им се поотпусне юздата./123

(11) „Což aby tím pevnější bylo, nařizujeme, aby žádný ani listu přijímati nebyl povinen, jestliže by se mu z titulů vypustilo aneb pochybilo.“/123; „И за да се затвърди това, нареждаме никой от тях да не е длъжен дори да приеме писмо, в което нещо от титлите му е изпуснато или сбъркано.“/121

Значенията им в XVII в. са съзвучни с тези в съвременния чешки език. Те са гранични за посесивното семантично поле, свързани със семата ‘отстраняване на препятствие’, и добре документират връзката между семантичното поле на посесивността и това на глаголите за движение.

4.2.4.3.1. *Opustiti*

На фона на разгледаните дотук глаголи-деривати на *pustiti* се откроява *opustiti* с 5 употреби в Комен., както в (12) и (13).

- (12) Nebo jestli že kdo od svého břemene, s kterýmž se natáhal, umřel neb je opustil, hned se jiných několik našlo, kteříž se o ně táhali, vadili, rvali, až ku podivu./32; Защото ако някой умреше от пресилване с някакъв товар, или го изоставеше, веднага се намираха неколцина други, които се дърпаха за него, караха се, биеха се, да им се неначудиш./30
- (13) Nebo v světě všecko se mění, čehokoli se myslí a kocháním držeti chtíti budeš, kromě mne, všecko tě jen sebou tak i jinak zaměstnávatí a nepokojiti bude: a naposledy tě opustí, a kochání, kteréžs sobě v něm strojil, obrátit' se v žalost./141; Защото в света всичко се изменя и към каквото и да искаш да се придържаш с мисълта и чувствата си, освен мен, всичко ще те занимава и безпокои; и накрая ще те напусне, а любовта, която си хранил към него в душата си, ще се превърне в скръб./135

При него семантичната структура включва посесивна сема в негация и каузативна сема, а третата диференциална сема е ингресивна. В синтактичната структура участват само два актанта – посесор и посесум, а концептуализацията е от гледна точка на посесора, като не се наблюдава преход на посесивните отношения от един посесор към втори, а промяната в състоянието се свежда до прекратяване на отношението между посесума и единствения посесор.

4.2.4.3.2. Odpouštěti

С 4 употреби в нашия материал е застъпено и рано формираното конфесионално значение на *odpouštěti* ‘прощавам’, което се наблюдава в един пример (14). То се базира върху семата ‘прекратяване’, като дериватът с представката **od-** се специализира за конфесионални цели ‘прекратяване, ликвидиране на вина или грях’ още от ранната епоха на книжнината и през XVII в. има вече продължителна традиция. Независимо от това специално значение употребите на глагола и в извънконфесионални контексти се запазват.

- (14) že ani poraženým a mrtvým neodpouštěli, nýbrž jim víc a nelitostivěji na ně sekali a flekali, každý na tom, který se mu již nebránil, nejraději rekovství dokazuje./51; не се прощаваше нито на вече победените, нито на мъртвите, а още по-жестоко ги сечаха и шибаха, като всеки показваше юначеството си с най-голямо желание срещу онзи, който вече не се съпротивлява.

Конкретният пример (14) излиза от рамките на тясно конфесионалната сфера и свидетелства, че глаголът се употребява със същата семантика и в нецърковни контексти за означаване на непридирчиво, благородно отношение. Тези употреби имат отношение към посесивното семантично поле

само доколкото означават прекратяване на отношението с нежелани усещания, отношения и други абстракции.

4.2.4.4. Глаголи за движение, при които възниква посесивна сема

В такова положение попадат обикновено каузативните глаголи, които означават преместване на предмет в пространството – *nositi, přiněsti/přinášeti, voditi, voziti* и т.н., но в чешкия език подобна употреба имат и някои от основните некаузативни глаголи от ядрото на семантичното поле на глаголите за движение. Броят на употребите на глаголите за движение с възникване на посесивна сема е относително малък в сравнение с онези, разположени по-близо до ядрото на посесивното семантично поле, както и в сравнение с основните им употреби само със значение ‘движение’.

4.2.4.4.1. Přicházeti, odcházeti

Антонимната двойка от вторични имперфективи *přicházeti, odcházeti* е представена относително добре с 3 употреби за *přicházeti* – (1), (2), (3) и една (1) за *odcházeti*. Характерът на семантичната структура при тях се определя от посесивната сема, но с неутрализация на каузативната сема, тъй като тук действието се представя с пациентивна концептуализация, т.е. от гледна точка на посесума, който изпълнява семантичната роля агенс. Вместо нея присъства фазовата (ингресивна) сема ‘начало на посесивно отношение’. Диференциалните им семи са прагматични – при представка *při-* ‘насам’, а при *od-* ‘натам’.

- (1) s tím toliko rozdílem, že snáze odcházejí než přicházejí (peníze); /41; само с тази разлика, че по-лесно се харчат, отколкото се печелят (парите);/40
- (2) Či mníš, že tak veliké věci darmo přicházeti mohou?“/47; Да не би да мислиш, че толкова големи неща могат да дойдат без пари?/47
- (3) a poznal jsem, že to opravdu jakási libost, tak rozdílné odevšad přicházející hlasy slyšeti./93; и разбрах, че има нещо привлекателно в това да слушаш толкова различни гласове, идващи отвсякъде./97

В такъв смисъл синтактичната структура също се опростява – посесумът-агенс е в им. пад., а единственият посесор не е задължителна валентност и може да се изрази с адюнкт за време, място или друг тип обстоятелство.

4.2.4.4.2. Jíti, přijíti

При глаголите, образувани от първичния корен **id-* наблюдаваме изолирани единични употреби с възникване на посесивна сема. Употребата на коренния глагол (4) отново е с пациентивна концептуализация, като семантичната му структура съдържа само посесивна и ингресивна сема ‘начало на посесивно отношение’.

- (4) Odtud jim jde to, čehož všickni nejmoudřejší světa v svých věcech darmo hledají: plná jmenovitě svoboda myslí./150; Оттук произтича това, което всички най-мъдри на света напразно търсят: пълната свобода на мисълта./144

Синтактичната структура включва посесум-агенс в им. пад. и посесор в дат. пад., като единственият пример е с *nomen abstractum* в ролята на посесума и нямаме материал, който да докаже възможността да се употреби и с конкретно съществително или название за лица.

4.2.4.4.3. При глагола *přijíti* наблюдаваме само 2 употреби с възникване на посесивна сема, при това доста различни в семантично отношение. В пример (6) употребата е аналогична на тази при *přícházeti* – съдържа посесивна и ингресивна сема ‘начало на посесивно отношение’ и прагматична диференциална сема ‘насам’, т.е. може да се разглежда като негов видов корелат. Синтактичната структура включва посесум-агенс, а посесор не се изразява, евентуално би могъл да присъства под формата на адюнкт, но нашият единствен пример не е достатъчен за категорични изводи в това отношение.

- (5) Jiní zase plné truhly meli hrudí a kamení, kteréž sem i tam překládali, odmykali a zamykali: nikam odtud, aby o to nepřišli, nesmějíce, ani nespějíce./100; Други имаха пълни сандъци с буци и камъни, които прехвърляха насам-натам, отключваха ги и ги заключваха; не смееха и да се мръднат оттам, за да не ги загубят./102

- (6) Těžší oněch věcí hned přišly./44; Скоро настъпиха по-трудни от предишните изпитания./44

Пример (5) се отличава със синтактичното управление *přijíti + o + вин. пад.*, което спада изцяло към посесивното семантично поле със значение ‘загубя, лиша се от нещо’. Тук семантичната структура съдържа посесивна сема в негация и каузативна сема, така че семемата гласи ‘прекръпяване на посесивно отношение’. Концептуализацията е от гледна точка на посесора. Така *přijíti + o + вин. пад.* спада към агентивната група посесивни глаголи. Този тип употреби претърпява по-нататъшно развитие в историята на чешкия език и в съвременния чешки конструкцията *přijít + o + вин. пад.* е в редовна употреба в книжовния чешки език със същото значение, т.е. този тип употреби спадат към зоната в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле.

4.2.4.4.4. Připraviti o ...

Като агентивен корелат на *přijíti + o + вин. пад.* с един случай е засвидетелстван *připraviti + o + вин. пад.* ‘лиша някого от нещо’, при който изобщо не се наблюдава кинетична сема. Схващаме го като корелат на *přijíti + o + вин. пад.* ‘загубя, лиша се от нещо’, тъй като двата могат да се употребят за

описване на една и съща референтна ситуация, в някои случаи дори в кон-
версивно отношение. При *připraviti* също наблюдаваме посесивна и фазова
сема ‘прекратяване на посесивно отношение’, но с диференциална сема ‘ка-
узирано от външен агент’. В синтактичната структура имаме три актанта,
като концептуализацията е от гледна точка на агент, които може и да не е
нов посесор, посесумът-пациент е във вин. пад. с предлог *o*, а първият посе-
сор е в безпредложен вин. пад. и е носител на прагматичния акцент.

- (7) Tito zajisté sami svoji opatrovatelé jsou i s svým statkem tisícovým
příhodám poddání, oheň, voda, řez, zloději etc. o to je připravují./155;
Те наистина сами се грижат за себе си и заедно с имота си са под-
властни на случайността и огънят, водата, ръждата, крадците и т.н.
ги лишават от него./150

Глаголът *připraviti* не произхожда от групата на глаголите за движение,
но посесивните му употреби пряко кореспондират с *přijíti o...* и затова го
разглеждаме тук. Неговото развитие към съвременния чешки език също е в
посока на запазване и стабилизация на посесивните употреби в съчетание с
предлог *o* + вин. пад., за разлика от основната му употреба в безпредложни
конструкции с вин. пад. със значение ‘приготвя’.

4.2.4.4.5. Dojítí, docházeti

Отново с посесивна семантика се употребява и дериватът *dojítí*, засвиде-
телстван в нашия материал само с 1 посесивна употреба (8) в безпредложна
конструкция с род. пад. Също с 1 посесивна употреба е засвидетелстван и
неговият итеративен корелат *docházeti*, само че с вин. пад. (9). Семантична-
та структура тук е практически идентична с тази при *dostati* ‘получа’ и под-
сказва, че вероятно в чешкия език е съществувала проява на семантичния
потенциал не само при глаголите за положение в пространството с корен
**sta-*, но и при тези за движение с корен **id-/chod-* да развият преносни
употреби с посесивна семантика.

- (8) a když to udatně konati budeš, dojdeš koruny slavnější, než ji ten svět má,
slibujit' v jistotě./143; и ако послушно изпълняваш всичко това, ще се
увенчаеш с корона, по-славна от тези, които има светът, истина ти
казвам./137
- (9) přistoupili po malé chvíli jiní, od snažných suplikací nesouce, aby tedy
ti, kteříž by se nelenili, v kterémkoli stavu a předsevzetí svém opatření
v tom byli, aby sami oni to, po čem dychtí a pracují, docházeli, slepým
štěstím aby nic nešlo./123; след малко дойдоха други, носещи жалба
от усърдните, с молба от днес нататък тези, които не мързелят във
всяко съсловие и призвание да бъдат осигурени така, че те сами да
получават това, за което работят и към което се стремят, нищо да не
минава през слепия късмет./121–122

Като глагол за движение *dojítí* не предполага наличие на пряк обект в род. пад., така че конструкцията, на която се натъкваме в (8) – *dojítí koruny* явно сигнализира семантичното различие в сравнение с основните употреби. При *docházeti* също обичайната конструкция с кинетична семантика предполага адюнкт за място, докато в (9) имаме пациенс във вин. пад., сигнализиращ посесивната употреба. Тези безпредложни употреби на двата глагола са отпаднали в процеса на по-нататъшното развитие на езика, така че можем да ги оценим като остатъчни за XVII в.

4.2.4.4.6. Nésti, nositi

Коренните глаголи от несв. вид. *něsti/nositi* са представени в нашия материал съответно с 2 и с 11 употреби, при които присъствието на кинетична и каузативна сема се запазва, но като трета диференциална сема възниква и посесивна (1), (2). В случаите, когато тя възниква, можем да говорим за три актанта – първи и втори посесор и посесум, като посесумът е пациенс, вторият посесор е бенефициент в дат. пад., а концептуализацията е от гледна точка на първия посесор, който е в ролята на агенс.

- (1) A viděl jsem, že lidé šípy takové sami strojili a připravovali, někteří je všetečně a opovážlivě i sami ji vstříc nosíce:/35; И видях, че хората сами подготвят и приготвят стрелите, някои любопитно и дръзко сами ѝ ги носят:/32
- (2) Vtom spatřím, an teď k nim všelijaké vnitř i zevnitř poraněné, hnijící a kyšící nosí a vodí:/72; Тогава видях, че един носи и води при тях всякакви външно и вътрешно наранени, гниеци и гноясали хора:/72
- (3) Takž jsem mlčeti musil, patrně sic vida, že to potvorství jest, na komži pancíř, na borýtě lebku: v jedné ruce Zákon, v druhé meč, popředu Petrovy klíče, pozadu Jidášů měsíc nositi!/81; И така, трябваше да замлъкна, като видях по този начин, че това е извращение, да носиш върху расото броня, върху митрата шлем, в едната ръка Божия закон, а в другата меч; отпред ключовете на св. Петър, отзад кесията на Юда!/80
- (4) Což oni na žerd' nastrčíce, tak na odivu všechněm nosili./92; а те ги окачваха на дълги прътове и ги носеха пред очите на всички./95

От установените 11 случая в 8 посесивна сема възниква само доколкото механичният контакт също е вид отношение, както в (3) и (4), така че и в синтактичната структура не се отразява втори посесор в ролята на бенефициент, а валентната структура включва адюнкт, най-често за място (3) или начин (4). Малкият процент на случаите, когато възниква посесивна сема, определя периферното положение на глагола *nositi* в посесивното семантично поле.

- (5) K tomu přistupovali lidé přední, každý v ruce něco nesa, ku příkladu kus zlata, stříbra, železa, olova, písku, plév etc., pak otíral každý o ten kámen to, co přinesl, a chválil, že průbu drží:/83; До него се приближа-

ват по-лични хора, всеки от които носи нещо в ръка, например парче злато, сребро, желязо, олово, пясък, плява и т.н., после всеки от тях отърква това, което носи, в камъка и обявява, че е издържал изпитанието;/82

- (6) mnoho slov, než se hlavy doneslo, mimo ven vybíhalo: a která došla, na větším díle změněna docházela./87–88; много от думите, преди да стигнат до главата, излизаха навън, а която успяваше да стигне, тя пристигаше в по-голямата си част в изменен вид./89

Възвратната форма в (6) е също със семантика за движение. Употребите, свързани с посесивна сема, се проявяват и в трите разглеждани езика, а като основа за преноса при това значение на глагола служи първичната му семантика на каузативен глагол за движение, който може да се употреби и за приближаване и поемане на собственост.

4.2.4.4.7. Деривати на *něsti*, *nositi*

От глаголите-деривати на *něsti/nositi* относително по-добре е представена видовата двойка *přinést/přinášeti*, засвидетелствана с общо 6 употреби, от които една (11) е фразеологизирана, като фразеологизацията се основава върху първичното каузативно значение ‘преместване на пациенс в пространството’. Случаите с реализация на посесивна сема могат да се разглеждат като преносни, защото не се наблюдава реален първи посесор, от чиято гледна точка е концептуализацията, а по-скоро образен пренос на каузативната сема към глагола за движение.

- (7) že se k tomu stavu zdraví, vtip, ustavičnost, trpnost a náklad přinášeti musejí./47; че за това съсловие са нужни здраве, ум, упоритост, търпение и трябва да се носят средства;/47

При това реализацията на втори посесор не е задължителна, възможно е, както в (7), семантиката да акцентува върху лишаването на първия посесор. Тук в чешкия оригинал абстрактните качества на личността са обединени с материалните средства в общ обект към глагола. Тъй като в български не е възможно те да се назоват с общ глагол, при превода са разделени и глаголът *нося* остава само за материалните средства. В (8) и (9) обаче и трите употреби визират втори посесор и акцентът е върху него.

- (8) a tak rozkošná práce, že kdo se k ní jednou obrátí, dokud živ pustiti ji pro ušlechtilé kochání, kteréž myslí přináší, nemůže./66; и работата е толкова прекрасна, че който веднъж ѝ се посвети, докато е жив, не може да се откаже от нея заради благородната наслада, която носи на духа./66
- (9) Sumou, viděl jsem, že ač milým těm hojičům umění jejich zisku něco přinášelo, přinášelo však také (ač chtěl-li povolání zadost činiti) mnoho, a velmi mnoho usilné a na díle i ošklivé práce./72; Изобщо видях, че ма-

кар изкуството да носи на нашите лечители някаква печалба, носеше им (ако искаха да работят удовлетворително професията) и много твърде усилна и в действителност неприятна работа;/72

(10) „Přinášejí je odevšad,“ dí on: „co nevidíš prodavačů?“/93; – Носят ги отвсякъде – казва той, – не виждаш ли продавачите?/97

(11) Čehož na důvod vysypali tu hned mozolů, zsinalostí, jizev i ran čerstvých (kteréž na ukázku byli přinesli) hromadu: žádající milosti/124; Като доказателство те изсипаха един куп мазоли, синини, белези и пресни рани (които бяха донесли да покажат); молеха за милост/123

Възникналата синтактична структура включва първи посесор-агенс, посесум-пациенс и втори посесор-бенефициент, който може и да не се изрази, ако дискурсът е насочен към общочовешко или общодостъпно благо (10). Този тип употреби се срещат и в другите два езика, както показва и българският превод тук.

4.2.4.4.7.1. Přenést

С по една употреба са представени и глаголите *přenést* ‘пренеса’ (12), *vynést/vynášeti* ‘изнеса, изнасям’ – с общо 3 употреби (13), (14), (15), *snášeti* ‘донасям на едно място’ (16), (17), (18) също с 3 употреби и *zanášeti se* ‘занямавам се’ (19). Малкият брой на употребите не позволява да се правят категорични изводи, но конкретно в пример (12) може да се говори за възникване на посесивна и каузативна сема при *přenést*, макар и при максимално абстрактен посесум. Значението на представката *pře-* модифицира значението, като експлицитно подчертава прехода на посесума от първия към втория посесор. Особеност на синтактичната структура е оформянето на втория посесор като локализатор във вин. пад. с предлог *na*, както е при глаголите за насочено движение.

(12) Tohoto toliko od tebe žádám, coskoli v světě viděl a jakákoli lidská při věcech zemských usilování spatřil, na mne aby to všechno přenesl a obrátil: to buď, dokud jsi živ, tvá práce a zaměstnání:/141; Само едно искам от теб, каквото и да видиш в света, каквито и човешки стремления по земните въпроси да съзреш, всичко да пренесеш и да обърнеш към мен; прави така докато си жив ти, твоята работа и занятието ти;/134–135

Изобщо, в цялата група на каузативните глаголи за движение възникването на посесивна сема само модифицира, но не неутрализира напълно кинетичната сема.

4.2.4.4.7.2. Vynést, vynášeti

При глагола *vynášeti* също се запазва като водеща изходната кинетична сема (14), както и каузативната сема, а като трета диференциална възниква семата ‘от вътре навън’, която може да има посесивно значение (13), когато

се употребява в контекста на търговски операции. Диференциалната сема се носи от яркото присъствие на представката *vy-*.

(13) *Slyšel jsem pak od některých ten způsob chváliti, že ti prý jen usezené věci vynášejí.*/48; После чух някои да възхваляват този начин, че носи проверени неща./50

(14) А on, *vynesá velikou knihu in folio, ukazoval jim.*/60; А той, като изнесе голяма книга *in folio*, им показваше./60

(15) *Počínají mezi tím pomalu hlavy snášeti a jedni pošeptmo, jiní hlasem soud o tom vynášeti.*/68; Междувременно започнаха да свеждат глави и едни шепнешком, а други на висок глас да правят преценки за казаното./69

В пример (15) наблюдаваме и фразеологизация при съчетание с абстрактно съществително в ролята на посесум: *soud vynášeti*, който съществува и в съвременния чешки език, въпреки наличието и на самостоятелен глагол *soudit*. В (13) и (15) можем да говорим за сходно положение на посесивната сема с това при *dávati, vydávati* за сметка на отслабените позиции на кинетичната сема.

4.2.4.4.7.3. Snášeti

Подобно е положението и на глагола *snášeti* (15), където изразителното присъствие на представката *s-* модифицира комплекса от изходните кинетична и каузативна сема с присъствието на трета диференциална 'на едно място'. Концептуализацията е от гледна точка на посесора-агенс, а посесивното отношение означава временна близост (16) или цел, когато може да възникне допълнителна целева сема (17).

(16) *Lidé pak chodíc snášeli a podkládali roždí.*/66; А хората ходеха и подлагаха съчки;/66

(17) *Jiní snášeli na hromadu vrchy a kopce, aby po nich zhůru mohli.*/84; Други събираха на купчини планини и върхове, за да могат да се изкачват по тях нагоре/83

Синтактичната структура тук се състои от агенс-посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и евентуален адюнкт за място във вин. пад., какъвто изискват глаголите за движение. Спецификата на този глагол изпъква особено при сравнение с български, където глаголът *снасям* се е специализирал в друга посока и при превод се налага да се правят различни трансформации (16), (17).

4.2.4.4.7.4. Zanášeti se

Последният дериват *zanášeti se* 'занимавам се', наличен в един случай в Комен. (18) представя като максимално абстрактна връзката между посесор

и посесум. Тук каузативна и диференциална сема не възникват, а възвратната форма ориентира концептуализацията от гледна точка на посесора-агенс.

- (18) Viděls v druhém stavu, jakými se neskonálními pracemi lidé zisku hledající zanášejí, jakých fortelů chytají, jakých nebezpečností odvažují./141;
Във второто съсловие ти вижда какъв нескончаем труд полагат хората, които търсят печалба, какви тегоби понасят, на какви опасности се излагат./135

При *zanášeti se* синтактичната структура се състои от два актанта, като посесорът-агенс е в им. пад., а посесумът-пациенс, обикновено название на занятие или професия – в твор. пад. Тази рекция, както и възвратната форма, определя концептуализацията от гледна точка на посесора. Посесивната сема се допълва в семемата от втора диференциална ‘постоянна дейност на посесора’, което определя периферното място на глагола в посесивното семантично поле. Тук взаимодействието между двете семи определя отношението между посесор и посесум като симетрично, за разлика напр. от *míti*, където взаимодействието е несиметрично, насочено изцяло от посесора към посесума.

4.2.4.4.8. Věsti

С единична употреба е представен и каузативният глагол от семантичното поле на глаголите за движение *vésti* (19). При нея се изразява установяване на човешки отношения и доколкото те се изразяват с глаголи от посесивното семантично поле, тук би могло да се говори за възникване на посесивна сема. Това не неутрализира кинетичната сема, която е водеща в семемата. Концептуализацията е от гледна точка на единствения изразен нов посесор.

- (19) A aj udělal se hluk lidu, za nimž já se ohlédaje spatřím, an sobě jiného vedou a sázejí, výskájíce, že tu jinak bude, než bývalo:/89; И се събра народ, към който като погледнах, видях, че си водят друг и си го издигат, като викат от радост, че сега нещата ще тръгнат другояче;/91

Синтактичната структура по този начин се редуцира до посесор-агенс и посесум-пациенс във вин. пад. Единствената употреба не дава достатъчно материал за по-категорични изводи относно съчетаемостта и свързания с нея семантичен потенциал.

4.2.4.4.9. Единични употреби на други глаголи за движение с посесивна сема

С малък брой употреби, при които възниква посесивна сема, са засвидетелствани следните глаголи за движение: *potkávati se* ‘срещам се’ (1 случай), *klásti/naklásti* ‘слагам, наслагам’ (общо 3 случая), *utrhati* ‘откъсвам’ (2 употреби), *překládati* ‘прехвърлям’ (1 употреба), *vložit* ‘вложа’ (1 употреба).

ба), *vkładati* ‘влагам’ (2 употреби), *sstupovati se* ‘събираме се’ (1 употреба), *dosáhnouti* ‘достигна, постигна’ (2 случая). При всички тях имаме работа със специализиран вид движение или обстоятелства на движението.

4.2.4.4.9.1. *Potkávati se*

При глагола *potkávati se* ‘срещам, натъквам се’ вече можем да говорим за гранично положение в периферията на посесивното семантично поле, тъй като въз основа на главното му значение може да възникне второстепенна посесивна сема, като същевременно семемата се доближава и до семантиката на екзистенциалните глаголи.

(20) *nýbrž i při nejbedlivějších jsem shlédl, že se tak často se škodou jako s ziskem potkávali.*/41; а и при най-внимателните забелязах, че понасят толкова щети, колкото и печалба./40

В такъв смисъл тази употреба на *potkávati se* може да бъде определена като гранична между трите семантични полета. Синтактичната структура и при наличието на посесивна сема не се променя в сравнение с изходното значение на глагола – в ролята на агенс е посесорът, а посесумът е в ролята на процесор в твор. пад. с предлог *s*.

4.2.4.4.9.2. *Klásti, naklásti*

По-определено в рамките на посесивното семантично поле се вписват глаголите *klásti*, *naklásti* и *vkładati*, при които посесивна сема може да възникне при запазване на кинетичната сема (22) като господстваща за семемата.

(21) *řídké vymíníc, kteříž ústům utrhajíce, do pytlíků kladli.*/41; редки бяха изключенията, когато някой откъсва от устата си и слага в чувалчета./40

(22) *žaloby a stížnosti, důvody a odvody co v nejkratší slova pojaté psané sobě podati poručili, oni takové haldy knih nakladli, že by k přehlédnutí jich šest tisíc let nestačovalo.*/51; жалбите и оплакванията, аргументите и контрааргументите, те натрупаха такива камари книги, че няма да стигнат шест хиляди години да се прегледат;/54

(23) *Jeden na filozofy, že příliš zavnutě umění to popisují, vinu kladl.*/67; Един обвиняваше философите, че твърде засукано описват това изкуство;/68

Преносните употреби водят до фразеологизация в случаите, когато в предикативната синтагма участват абстрактни съществителни, както в (23). При свършения вид с представка *na-* ролята на представката не е само за видовата деривация, но и семантична: въвежда семата ‘голямо количество’. Интересно е да се отбележи, че засвидетелстваната в (23) ФЕ дава началото на специализирани глаголи и в трите разглеждани езика – ч. *obvinil/obviňovat*, б. *обвиня/обвинявам*, р. *обвинить/обвинять*. Това е един от примерите, които дават основания да смятаме, че т. нар. „разложени предикати“

са всъщност още необединени предикати, т.е. че посоката на възникване в исторически план е от ФЕ към специализирания глагол (обикновено отименен), а не обратното.

4.2.4.4.9.3. Utrhovati

Със самостоятелна фразеологична употреба се отличава и глаголят *utrhovati* в пример (21), който може да се разглежда като периферен за кинетичното семантично поле, с аблативна диференциална сема, като посесивната сема се реализира именно при ФЕ *ústům utrhovati* ‘късам от залъка’.

4.2.4.4.9.4. Vkládati, vložiti, překládati, převésti

Към глаголите от етимологичното гнездо на суплетивната двойка корени *klad-/lož-* спадат и *vkłádati* ‘влагам, поставям’ *vzkládati/vzložiti* ‘възлагам/възложам’ и *překládati* ‘прехвърлям’, с по една употреба в нашия материал, при които не се нарушава водещото положение на кинетичната сема, запазва се присъствието на каузативната сема, а като трета диференциална, носител и на посесивно значение, възниква ‘преход’, носена от представката *pře-* (26), ‘в затворено пространство’ при *v-* (24), (25) или ‘върху някого/нещо’ при *vz-*.

(24) Protož já všechněm, co jich v světě uhledáš, starým i mladým, urozeným i neurozeným, hloupým i učeným, všecko, co k pravé světské moudrosti přináleží, v mysl vkládám, a je k veselosti a dobromyslnosti přivodím:/22; Затова на всички, които ще видиш в света, на стари и млади, благородни и неблагородни, глупави и учени обяснявам всичко, което спада към истинската светска мъдрост и ги вода към веселие и оптимизъм:/22

(25) že anjelé podlé božího poručení každému místo obhlídli, kde by pokojíček svůj a odpočínutí míti mělo tělo jeho: kamž když od přátel, neb nepřátel, neb anjelů samých vloženo bylo, ostříhali hrobu./163; че по божия поръка ангелите за всекиго са набелязали място, където да има своя стаичка и тялото му да намери покой; след като е поставено там от приятели или врагове, или от самите ангели, пазеха гроба./159

(26) Naproti tomu jiné spatřím, že jen z jiných nádob vybírali a do svých překládali:/49; Но видях и обратното – други само избират от други съдове и преливат в своите:/51

Изразителното присъствие на представката *pře-* се откроява и при единствената употреба на *převésti* със значение синонимно на *překládati*, въпреки че двата глагола са с различна етимология, независимо от присъствието и на двата в семантичното поле на глаголите за движение.

(27) Odpovědíno mi, že vyhlédají, jak by jedenkaždý v světě při svém ostatí, aneb také z jiného na sebe nětco převésti mohl, pro zachování řádu a

svornosti./74; Отговориха ми, че търсят начин как да може всеки в света да запази своето или по мирен начин да може да прехвърли нещо от някой друг на себе си, за да се запази редът и разбирателството./73

(28) *Kteréz do toho se vloživše, takový naši prostředek./128; Te se заеха с това и изнамериха такова средство./124*

Това говори за засиленото семантично присъствие на представките при четирите последни глагола. Все пак, изолираните им употреби не дават достатъчно материал за категорични изводи относно обхвата на семантичния им потенциал. Фразеологизирана употреба се наблюдава в (28), където *vložit se + do + род. пад.* ‘заема се, амбицирам се’ изразява интензивна работа върху нещо с трансформация на основното значение в усилено абстрактно занимание.

4.2.4.4.9.5. *Vzkládati, vložiti*

При видовата двойка *vzkládati/vložiti* (29), (30) отново наблюдаваме по 1 употреба в Комен.

(29) *Mluv služebníku svému a dej, ať poslouchám: pověz, co chceš, a dej, ať oblibuji: vlož, coť se líbí, a dej ať nesu: /139; Говори на своя слуга и дай ми да те слушам; кажи ми какво искаш и дай да ми хареса; сложи каквото ти хареса на гърба ми и дай да го нося./134*

(30) *coť poroučím, čiň, co na tě vzkládám, nes:/165; прави, каквото ти заповядвам, носи, с каквото те натоварвам./161*

При тези изолирани употреби се наблюдава водещо положение на кинетичната сема, като възникване на посесивна сема може да се търси в посоката на пространствените отношения. Това определя периферното положение на глагола в посесивното семантично поле. При преводите им се откроява способността на чешкия език да изразява повече нюанси на значенията с помощта на словообразователни средства, докато в българските преводи се налагат трансформации за изразяването им с лексикални средства.

4.2.4.4.9.6. *Sstupovati se*

При глагола *sstupovati se* (31) отново наблюдаваме посесивна сема, възникваща на базата на водещата кинетична сема, като за посесивна може да се говори въз основа на диференциалната сема ‘на едно място’, носена от представката *s-*. Това определя неговото периферно или дори гранично положение в рамките на посесивното семантично поле.

(31) *Vtom vidím, že se někteří sstupují; a já nastavě uši slyším, že nedaření svého příčin mezi sebou vyhledávají./67; Торава видях, че някои от изпържените се събират; а аз, като наострих уши, чух, че търсят причината за своите неуспехи помежду си./68*

За посесивна сема в този пример говорим в рамките на изразяване на човешки и пространствени отношения.

4.2.4.4.9.7. *Dosáhnouti*

Глаголът *dosáhnouti* е малко по-близък до ядрото на посесивното семантично поле, въпреки че кинетичната сема и при него има водещо положение, но поради по-абстрактния му характер представата за непосредствено движение е по-слаба, а достигането на абстрактни същности по-определено насочва към посесивността като вид отношение. В този случай присъства посесивна и каузативна сема, а представката *do-* имплицира третата сема ‘с усилие’.

(32) „*Academia bude korunovati ty, kteříž nad jiné byvše pilnější vrchu umení dosáhli*./76; – *Академията* ще коронува онези, които са били по-старателни от останалите и са достигнали върха на изкуството./74

(33) *že totiž když statku a zboží, aneb slávy a poctivosti, aneb pohodlí a rozkoší dosáhnou*, mysl jejich dosti se v čem kochati má./92–93; защото когато постигнат имот и богатство или слава и почести, или удобства и разкош, техният дух има достатъчно на какво да се наслаждава./96

Тук също имаме синтактична структура с два актанта – посесор-агенс и посесум-пациенс в род. пад.

4.2.4.4.9.8. *Vratiti, navraceti, vraceti se*

В изолирани случаи посесивна сема възниква и при глагола *navraceti* с 3 употреби (34), (36), както и коренният *vratiti* (36) също с 3 употреби и несвършения *vraceti se* с 1 употреба (37). И при трите водещо положение в семемата има кинетичната сема в съчетание с локативната ‘в обратна посока’, а посесивната е подчинена на тях. От шестте употреби на глаголи с този корен само при 2 възниква посесивна сема. Това определя периферното им положение в посесивното семантично поле.

(34) *Tak, kdo bližního jako sám sebe miluje, nepotřebuje obšírných nařizování, kde by, kdy a v čem jeho šetřiti měl, v čem jemu neškoditi, v čem dluh povinný navraceti*./151; Та който обича ближния си както самия себе си, няма нужда от пространни наредби къде, кога и с какво да го пази, с какво да не му вреди, с какво да връща неизбежния дълг./146

Употребата на *navraceti* в (34) е фразеологизирана именно с посесивното си значение ‘връщам дълг’. При тази група, образувана от корена *vrat-* посесивната сема възниква при съчетания с названия на материални ценности или духовни стойности в позицията на посесум.

(35) *aby pilně ohledali, zdali zloपověstní ti vypovědění přes mandát tu zustávají, či se někteří opovážlivě zase navratili*./120; старателно да ог-

ледат дали компрометираните и изпъдените не са останали въпреки присъдата и дали някои от тях не са се осмелили да се върнат.

Както се вижда от превода на (35), за чешкия език от XVII в. е напълно естествена афирмативната въпросителна форма в подчиненото изречение, въведено със съюз *či* ‘дали’, докато за съвременния български, както и за съвременния чешки по-разпространен е негативният въпрос.

(36) A tak nespravíc nic, rozprchlí se; a učení k hadruňkům svým se navrátili: čehož mi do pláče líto bylo./51; И като не постигнаха нищо, разбягаха се; а учениите се върнаха към своите разпавии, за което съжалих до сълзи./54

(37) jakož tak bylo, a síla má pomalu se vracela zase, a poznal jsem, že vzteklé to může toliko mne tak přivítalo./44; така и стана, силите ми постепенно се върнаха и аз разбрах, че бясното море просто с това ме е поздравило./44

Възвратната форма (36) при несв. вид *navrátiti se* създава нов тип предикат с пациентивна концептуализация, където посесумът е в ролята на агенс, а посесорът в дат. пад. може да се тълкува като семантична роля бенефициент или адюнкт за място.

4.2.4.4.9. Глаголи с корен *hod-*

Самостоятелна група сред глаголите за движение с посесивни употреби имат глаголите от етимологичното гнездо на каузатива *hoditi – házeti, vřhoditi, vyhřditi/vyhřzovati* ‘хвърля, хвърлям; изхвърля, изхвърлям’.

(38) A než já co odpovím, anť mi na krk uzdu jakous vřhodí, jejíž uřdila pojednou mi se do ust vklouzla./22; И преди да му отговоря, хвърли ми на врата някаква юзда, мундщукът на която се вмъкна в устата ми./23

(39) Potom se ho chytíli, vřekli a vřhodíli jej přes ořradu do tmavé té jámy, kteráž okolo světa jest./34; После го хващат, влачат го и го изхвърлят през оградата в тъмната яма, която заобикаля света отвсякъде./31

Употребите на коренната видова двойка *hoditi/hřzeti* са фразеологизирани, така че ще бъдат разгледани при ЛСВ₄. Тук се спираме на дериватите с представки *v-* (38) и *vř-* (39), които са носители на ярко собствено значение, подчертаващо водещата роля на кинетичната сема – при *v-* новата диференциална сема е ‘навътре, в затворено пространство’, а при *vř-* ‘от вътре навън’. Това нарежда глаголите в условно определената като втора зона на отдалеченост от ядрото на полето. Синтактичната структура при дериватите и с двете представки е с агенс и пациенс, които не съвпадат задължително с посесора и посесума.

4.2.4.4.9.10. Vytéci

Подобно ярко семантично присъствие проявява представката *vy-* и в единствената употреба на глагола *vytéci* ‘изтека’ в Комен.

- (40) *druhý že mi poví, v kolika hodinách čisterna pěti rourkami vyteče*:/58;
друг щял да ми каже за колко минути ще се изпразни една цистерна
през пет тръби;/59

Тук семантичната структура отново се опира върху кинетичната сема с подчинено положение на посесивната и трета диференциална, носена от представката *vy-* ‘от вътре навън’. Концептуализацията е от гледна точка на посесума.

4.2.4.4.9.11. Odvrhnouti

Подобна словообразователна и семантична структура има и глаголът *odvrhnouti* ‘отхвърля’ в единствената си употреба в Комен. (41). Тук отново водеща е кинетичната сема, посесивната е в подчинено положение, а диференциалната е ‘край на посесивно отношение’, носена от представката *od-*. Концептуализацията е от гледна точка на първия посесор.

- (41) *já bryle mámení již odvrhna a oči sobě protra, a jak jsem nejdál mohl, tam ven se vychýle, nahlédnu, a spatřím strašlivých temností mrákotu, již se rozumem lidským ani dna, ani konce najítí nemůže*./135; аз, свалил очилата на заблудата и разтъркал очи, се наведох напред, надникнах и видях страшната тъмнина на безсъзнанието, на която човешкият разум не може да намери края./130

- (42) *pakli co k Kristu překážkou býti viděli, všechno, byť i nejvtipnější bylo, opomítali*./162; а ако виждаха пречка по пътя към Христос, отхвърляха всичко, макар и да е най-умното./158

Синтактичната структура включва агенс-посесор, пациенс-посесум във вин. пад., а нов посесор изобщо не се изразява, семантичният акцент е върху освобождаването на посесора от нежелан посесум. Като синонимна на *odvrhnouti* разглеждаме единствената употреба на *opomítati* в (42), със съвпадаща семантична и синтактична структура при двата глагола.

4.2.4.4.9.12. Глаголи с корен *sla-*

Към групата на глаголите за движение спада и етимологичното гнездо на глаголите със значение ‘изпращам’, чийто коренен глагол е излязъл от употреба още в чешкия език от XVII в. Ограничен брой употреби засвидетелстват глаголите *poslati* – в 3 случая, *vyslati* – в 2 случая, *odslati* – в 1 случай и *rozeslati* с 3 случая. При най-разпространения *poslati* водещо положение има семата ‘от разстояние’, към която може да възникне допълнителна посесивна сема, съчетана в нашите 3 случая (1), (2) и (3) с целева сема, сигнализирана от съюза *aby*, въвеждащ подчинено изречение за цел.

Тук посесивната сема е на последно място в йерархията на семемата и тъй като и трите съчетания са с названия на лица, за посесивна сема може да се говори, доколкото и човешките отношения се изразяват със средствата за изразяване на посесивност. Въпреки че в нашия материал не са засвидетелствани контексти в съчетание с конкретни съществителни, назоваващи материални блага, те вероятно са били възможни, както и в съвременния чешки език. При тези случаи посесивната сема се откроява по-отчетливо.

- (1) a že z nebe na zem poslán jest, aby lidé, jak při sobě ctnosti pořádati mají z něho mustr brali./80; че е изпратен от небето на земята, за да го имат за пример хората за това как да устройват добродетелта./78
- (2) Kdež Horlivost, Opravdovost a Udatnost raditi chtěli, aby všechna moc sebrána a za ním poslána byla, aby jat byl./130; Докато Усърдност, Истинност и Смелост дадоха съвет да се съберат всички сили да се изпратят след него и да го хванат./126
- (3) než aby poslána za ním byla Přívětivost s Ulisností, a ty aby k sobě z hradu Fortúny Rozkoš přivezmouc po něm šly./130; а да бъдели изпратени при него Приветливост и Ласкателност, те от своя страна да вземат със себе си Наслада от крепостта на Фортуна и да тръгнат след него./126

И трите случая в нашия материал са в пасивни конструкции, каквито се наблюдават при този глагол от началния период на книжнината на славянски езици и се запазват до наше време.

4.2.4.4.9.12.1. Vyslati

Също пасивни са и двете конструкции, в които е представен глаголът *vyslati* (4) и (5), за който може да се каже същото, което и за деривата с представка *po-*. На практика двата глагола са близки синоними в Комен.

- (4) Přišli pak hned za tím od některých zvláštnějších lidí vyslaní Theophrastus a Aristoteles, žádající dvojí věci./123; Веднага след това дойдоха Теофраст и Аристотел, пратеници на по-специалните хора с искане за две неща./122
- (5) Nedlouho za tím přišli vyslaní od poddaných, rolníků i řemeslníků, nařikající, že kteří nad nimi jsou, nechtí než pot jejich píti, protože že je honiti a štváti dají, až z nich krvavý pot teče./124; Скоро след това дойдоха пратеници от крепостните, селяни и занаятчии, оплаквайки се, че онези, които са над тях, не искат нищо друго, освен да пият потта им, затова пращат да ги гонят и преследват, докато от тях потече кървава пот./123

Това личи и от субстантивираниите страдателни причастия, с които се употребяват в (4) и (5) и чийто най-точен еквивалент е б. *пратеници*. Разли-

чието в малкия брой примери, които открихме, се проявява на синтактично равнище – при *vyslati* не възниква подчинено изречение за цел, изразяващо целева сема, а страдателното причастие се употребява като определение по-скоро с резултативна семантика.

4.2.4.4.9.12.2. Odslati, rozeslati

За разлика от предходните два, глаголите *odslati* и *rozeslati* са със засилено модифициращо значение на представките *od-* и *roz-*, но въпреки това дистантната сема остава водеща в рамките на семемата. При *odslati* възниква допълнителна прагматична сема ‘отдалечаване’ (7), а при *rozeslati* – дистрибутивна сема, носена от представката *roz-*.

- (6) „Mezi tím pro utvrzení tebe v tom a pro skutečné vyrozumění potěšení tomu, k němuž jsem tě nyní povolal, odslám tě mezi jiné služebníky své,“/146; – Междувременно, за да се утвърдиш и действително да разбереш радостта от това, за което те призвах, изпращам те при другите свои служители./139
- (7) O něž když potaz šel, naposledy sepsán a čten nález, aby se skrze odevřené patenty (i v jistých místech vyvěšené a přibité, i vůbec po zemi rozeslané) prohlásilo, že Její Milost královna Moudrost,/120; След като разпитаха за тях, накрая беше написана и прочетена присъда: чрез издадените патенти (закачени и разлепени на определени места и изобщо разпратени из страната), да се разгласи, че Нейна Милост царица Мъдрост/119
- (8) Půhonové tedy hned rozesláni ke všechněm královským, knížecím a panským radám, regentům, úředníkům, důchodníkům, výběřčím, písařům, rychtařům etc., aby se ničímž nevymlouvajíc postavili./124; Веднага бяха изпратени съобщения до всички кралски, княжески и господарски съветници, регенти, чиновници, бирници, писари, кметове и т.н. да се явят без възражения./123
- (9) Nebo královna od svých avizována jsuc, rozeslanými patenty veřejnost všudy vyzdvihla, a ochránce těla svého, Moc za jenerála zřídívši, buřiče ty jímati a všechněm na odivu trestati poručila./134; Понеже царицата беше известена от своите, тя разпрати патенти, с които навсякъде вдигна обществеността, а като назначи своя телохранител, Силата, за генерал, заповяда всички тези бунтовници да бъдат изловени и публично наказани./129

Само при *odslati* в (6) наблюдаваме конструкция в деятелен залог (1 л. ед.ч.), всички останали употреби на глаголи със значение ‘изпращам’ са пасивни. Собствената семантика на глагола, насочваща към посесум изразяван от названия за лица, обуславя пасивните форми. Вероятно роля за това играят и дискурсните условия, които предполагат употреби на изразни

средства с официално-делови характер, при който се проявява предпочитание към пасивните конструкции.

4.2.4.3.9.13. Vychvátiti

Като периферен за посесивното семантично поле оценяваме глагола *vychvátiti* ‘извадя’, засвидетелстван с една употреба в нашия материал (10), която може да бъде оценена от една страна като експресивна в рамките на дискурса-диалог между човека и бога.

- (10) *nebos mne rozveselil milosrdenstvím svým, a naplnil plésáním usta má, vychvátiv mne z proudu násilných, z vírů hlubokých vyňav mne, a na bezpečnost postaviv nohy mé./165; защото ме зарадва с милосърдието си и изпълни с възторг устата ми, като ме извади от потока на насилиниците, извади ме от дълбоките вировете, на твърда почва постави краката ми./161*

Семантичната структура тук включва кинетична и посесивна сема, но като водещо може да се оцени положението на деиктичната сема ‘от вътре навън’, носена от представката *vy-*. Концептуализацията е от гледна точка на посесора, т.е. агентивна. Синтактичната структура е на преходен глагол с агенс-посесор и пациенс-посесум. Като засилена оценяваме експресивността при *vychvátiti*, тъй като неговата употреба със значение ‘извадя’ не е автоматизирана, но е част от семантичния му потенциал, което засилва експресивното въздействие на изказа. Освен това носената от корена сема ‘бързо и силно’ увеличава експресивността на целия изказ.

4.2.4.4.9.14. Vytáhnouti, vytahovati

Като гранична за полето оценяваме и видовата двойка *vytáhnouti/ vytahovati*, която е сходна с глагола от предходната подточка – силното семантично присъствие на представката *vy-* обаче в съчетание с корена *tah-* тук не е експресивно оцветено, а означава само изваждане, т.е. диференциалната сема отново е ‘от вътре навън’.

- (11) *a vidím, že tento vytáhl Panuj, jiný Služ: Tento Rozkazuj, jiný Poslouchej: tento Piš, jiný Oř:/26; и видях, че един е изтеглил Владеј, друг Служувай; един Заповядай, друг Изпълнявай; един Пиши, друг Опи;/26*
(12) *Některí, nejpěknější a nejsubtilnější vybírajíce, po kusu z nich vytahovali a do sebe přijímali, povlovně sobě žvíkajíce a zažívajíce./48; Някои, като си избираха най-хубавите и най-фините, вадеха от тях парче по парче и ги поглъщаха, бавно дъвчейки и смилайки ги./48*

В синтактичната структура се отваря място за два актанта – агенс-посесор и пациенс-посесум. Дискурсните условия, в които се появяват и трите случая в Комен., предполагат изваждане от затворено пространство на нещо скрито (12), или изтегляне на късмет, както в (11).

4.2.4.4.9.15. Sejmouti

Като периферен за посесивното семантично поле оценяваме и глагола *sejmouti* ‘сваля’ с 1 употреба в нашия материал (13).

- (13) On tedy, vztáhna ruku, sejme z obličejе jejího zastření, kteréž аč se prvé cosi drahého a stkvoucího zdálo, nenašlo se však býti než pavučinou./128; А той, като протегна ръка, свали воала от лицето ѝ, който, макар на пръв поглед да изглеждаше нещо скъпо и блестящо, се оказа, че не е нищо друго, освен паяжина./126

При него водещо положение заема кинетичната сема, а възникването на посесивна сема е под формата ‘прекратяване на посесивно отношение’. В конкретния пример (13) наблюдаваме посесор, посесум и агенс, който не съвпада нито с посесора, нито с посесума, а не може да се разглежда и като нов посесор.

4.2.4.4.10. Експресивни употреби на глаголи за движение с посесивна сема

През XVII в., както и в съвременната литература, наличието на експресивност позволява за означаване на притежание да се използват глаголи, чието основно значение не е посесивно. От групата на глаголите за движение такива са единични употреби на глаголите *uhnati/uhoniti* ‘изкарам, изтръгна’ (1), (2), *vespati* ‘натъпча’ (1), *doptati se* ‘достигна с питане’, (3), *domluviti se* ‘заслужа с приказки’ (4).

- (1) Nebo kdo co uhnal, vše to sobě a svým do úst vecpal./41; Защото кой каквото изкарваше, всичкото отиваше в гърлото му и в гърлата на неговите хора./40
- (2) Takž já, vida i tu příklady jiných, šel jsem šnekem tím, kterýž vysoký byl a v kolo, že by sobě jeden závrat uhoniti mohl./113; Така че аз, като видях примера на другите, тръгнах по витата стълба, която беше висока и вита така, че човек можеше да получи световъртеж./113

В пример (1) е използван глаголът за движение *uhnati*, букв. ‘подгоня, настигна’, за експресивно означаване на придобване на материални средства с голямо усилие, а *vespati* ‘натъпча, вкарам’ за означаване доставяне на храна, която да бъде погълната от някого. И при двата семантичната структура включва семата ‘с голямо усилие’, свързана с експресивността. Употребата им в една и съща синтагма определя общ посесор-агенс и посесум-пациенс във вин. пад. за двата случая, но при *uhnati* агенсът е вторият посесор, а при *vespati* – първият. Това позволява да ги разглеждаме като антоними в конкретния пример (1). Другият член на видовата двойка, *uhoniti* (2), в съвременния чешки, както и в нашия пример, се използва фразеологично с експресивна функция за означаване на заболяване ‘хвана, пипна

болест'. Нашият единствен пример (2) свидетелства, че този процес е бил в ход още през XVII в.

4.2.4.3.10.1. *Doptati se, domluviti se*

За глагола *doptati se* 'достигна нещо с питане' в (3) и *domluviti se* 'заслужа с приказки' в (4) може да се каже, че възможността за тази употреба се създава изцяло в рамките на словообразователния тип с представка *do-* и възвратна форма с частица *se*, която поражда и глаголи за движение от типа на *bráti se* и проявява особена активност в ново време.

- (3) *že původ jeho z Boha býti musí a potěšení pravého to že se doptati budeš moci*./79; че произходът ѝ трябва да е от Бога и че тук ще можеш да намериш истинската радост./77
- (4) „I mlč, ztřeštěnče!“ řekl, vlože mi na usta pěst, tlumočník: „přisáhamť, že se téhož, ne horšího-li něčeho domluvíš“./87; – Млъкни, глупако! – каза преводачът, като ми сложи ръка на устата. – Кълна ти се, кълна ти се, че ще си изкараш същото, ако не и по-лошо./89

В случая с *doptati se* и *domluviti se* съчетанието с название на душевно състояние позволява да разглеждаме употребата като принадлежаща към посесивното семантично поле, доколкото схващаме постигането на определено душевно състояние като придобиване на качество.

4.2.4.4.10.2. *Vydrati se*

Също експресивна е употребата на глагола *vydrati se* 'изтръгна се, изскубна се', който обаче етимологично не е глагол за движение, а именно като експресивен може да бъде употребен със значение за движение, носено от представката *vy-* 'от вътре навън' и едновременно с участието на семата 'при преодоляване на голяма съпротива', имплицирана от корена. Неговата единствена употреба в Комен. (5) освен тази диференциална сема съдържа посесивна и кинетична сема.

- (5) *jíní formovatelům těm z rukou se vydrouc, zutíkali tolikéž*./47; други се изскубнаха от ръцете на формовчиците си и също бягаха./47

Концептуализацията е от гледна точка на посесума, т.е. определяме я като пациентивна. Синтактичната структура, която поражда глаголът, включва посесум-агенс и единствен посесор, оформен като адюнкт за място в род. пад.

4.2.4.4.10.3. *Metati*

Също като експресивна можем да оценим единствената употреба на глагола *metati* 'хвърлям, мятam' в (6), тъй като целият пасаж подсказва засилена експресивност на изказа (старозаветните царе хвърлят короните си пред Бог).

- (6) *Tolikéž čtyřmecitma starců, kteříž padajíce před trůnem a mecíce koruny své k nohám toho, kterýž jest živý na věky věků, úpívali hlasitě*/164; Точно два-сет и четири-ма старци, които, падайки пред трона и хвърляй-

ки короните си в краката на онзи, който е жив во веки веков, пееха високо:/160

Тук негативната посесивна и каузативната сема се допълват от диференциална сема – за движение. Тъй като движението се носи от корена, тази сема е водеща в общата структура на семемата. В резултат и възникващата синтактична структура е с актант-първи посесор, неодушевен пациенс-посесум и втори посесор оформен като адюнкт за място с предлог *k* + дат. пад.

4.2.4.4.10.4. *Táhati se, natáhati se*

С по една употреба са представени възвратните форми *táhati se, natáhati se* (7). Те също са експресивни, защото основното значение на глагола за движение ‘мъкна, влача’ е пренесено върху работа, осъществявана с много усилия, т.е. диференциалната сема и при *natáhati se* е експресивната ‘с големи усилия’. Семантичната модифицираща роля на представката *na-* е ‘докрай, напълно’. При коренния глагол *táhati se* в конструкцията с предлог *o* + вин. пад. имаме експресивно означаване на борба за някакво благо, обрзано схващана като дърпане в най-абстрактен смисъл.

- (7) *Nebo jestli že kdo od svého břemene, s kterýmž se natáhal, umřel neb je opustil, hned se jiných několik našlo, kteříž se o ně táhali, vadili, rvali, až ku podivu./32*; Защото ако някой умре от пресилване с някакъв товар, или го изоставеше, веднага се намираха неколцина други, които се дърпаха за него, караха се, биеха се, да им се неначудиш./30

Това определя мястото на двата глагола във втората зона на отдалеченост от ядрото на посесивното семантично поле.

4.2.4.4.10.5. *Vstavovati*

Още три деривата от глаголи за движение с по 1 употреба проявяват засилено присъствие на представките. Първият от тях *vstavovati* ‘поставям, слагам’ отново е с кинетична и посесивна сема, а третата диференциална е ‘от вън навътре’, така че цялата семема означава ‘начало на посесивно отношение’ благодарение на представката *v-*. Тя е носител и на експресивността, която има оттенък на нежелано за новия посесор действие.

- (8) *I porozuměl jsem, žeť sobě nezle Mámení říkati dá, když takové bryle dělali a lidem vstavovati umí./23*; И разбрах, че Измам не си е избрал неправилно името, щом може да прави такива очила и да ги пробутва на хората./23

Концептуализацията е от гледна точка на агенс-първи посесор, а синтактичната структура освен него включва пациенс-посесум във вин. пад. и одушевен бенефициент в дат. пад.

4.2.4.4.10.6. Vstrčiti

Подобна структура и експресивност характеризира и глагола *vstrčiti* ‘пробутам, набутам’ (9) – както в семантиката, така и в синтактичната структура. Самото значение на корена съдържа експресивния момент, а във взаимодействието с представката *v-* то се засилва и изразява осъществяване на действието дори при евентуална съпротива на новия посесор.

- (9) *Vstrčil* mi je pak, na mé štěstí, křivě jaksí, takže mi plně na oči nedoléhali, a já, hlavy přizdvihna a zraku podnesa, čistě přirozeně na věc hleděti jsem mohl./23; Той ми ги сложи, за мой късмет някак накриво: така че не прилепваха плътно на очите ми и аз, като вдигнех глава и погледнех нагоре, можех да виждам нещата съвсем естествено./23

И двата последни глагола придобиват посесивното си значение благодарение на експресивната употреба, която се опира върху кинетичното значение на корена при възникване на допълнителна сема ‘нежелан посесум’, т.е. концептуализацията е от гледна точка на първия посесор-агнс, а новият посесор е в позицията на бенефициент, получаващ нежелания посесум.

4.2.4.4.10.7. Přeháněti se

Също изразително присъствие на представката, този път *pře-*, наблюдаваме в *přeháněti se* ‘преминавам, излизам’. Единствената употреба на глагола в Комен (10) също засвидетелства наличие на кинетична и посесивна сема, а диференциалната поставя акцента върху преминаването, т.е. семемата е ‘край на посесивно отношение’.

- (10) *s tím toliko rozdílem, že snáze odcházejí než přicházejí (peníze); buď že se skrz ústa, aneb skrz truhly přehánějí.*/41; само с тази разлика, че по-лесно се харчат, отколкото се печелят, независимо дали минават през гърлото или през сандъците./40

В този случай имаме агнс-посесум, посесор не е изразен, а действието е представено като обективен процес на движение на посесума.

4.2.4.4.10.8. Vyletěti, uletěti, ujíti

Към тази група спадат и единичните синонимни употреби на *vyletěti* (11), *uletěti* (12) и *ujíti* (13), употребени за означаване прекратяването на посесивни отношения, концептуализирано от гледна точка на посесума. И трите употреби са в съчетание с един и същ агнс-посесум (*azoth*) – газ, който се загубва за посесора, т.е. посесивната и каузативната сема се допълват в семемата ‘прекратяване на посесивни отношения’ от трета сема ‘надалеч’. Единичните примери не дават възможност да се оцени дали в други контексти представките *vu-* и *u-* нямат смислоразличителна функция между тези глаголи.

- (11) *on pravil, že mu azoth vyletěl, a plakal.*/66; той казва, че му се изпари целият *azoth*, и плаче./68

- (12) Jiný sobě vyčadil oči, nemohl k kalcinování a fixací dohlédati: aneb napustě je sobě kouřem, než je zase protřel, *azoth* mu vtom uletěl./66; На друг му влезли сажди в очите, не можал да види калцинирането и фиксацията: или като му влязъл дим в очите, докато ги разтърка, изпарил му се azoth./68
- (13) Oni mezi tím vypravovali, jak v celé filosofii jistšího umění nad toto jejich není, tu že nic chybiti, nic ujíti, nic nadbýti nemůž./58; А те междувременно казваха, че в цялата философия нямало по-стабилно изкуство от тяхното, че нищо не можело да липсва, нито да се изплъзне, нито да остане в повечето./59

Българските преводи еднозначно потвърждават съдържанието на семемата ‘прекратяване на посесивни отношения’. Синтактичната структура при *vyletěti* и *uletěti* е с агенс-посесум в им. пад., а посесорът е оформен в дат. пад. Заслужава да се отбележи употребата на кратко дателно местоимение с посесивна функция, характерна за голяма част от славянските езици и обикновено отнасяна към т. нар. външна посесивност.

4.2.4.5. Модални глаголи с посесивен потенциал

Както видяхме, модалните глаголи също проявяват склонност да взаимодействат с посесивното семантично поле, макар и не в такива мащаби, както семантичното поле на глаголите за движение. В тази група включваме не само основните, ядрени за модалността глаголи, но и онези, които съдържат в семемата си модална сема в съчетание с други семи. В това отношение най-често склонност да развиват посесивна сема имат съчетанията на модални глаголи с обекти, назоваващи материални или духовни ценности. Тяхна обща особеност е ориентацията към бъдещето, тъй като модалността не само допуска, но и има афинитет към изразяването на имажинерно, но желано или необходимо действие.

4.2.4.5.1. *Žebrati, prositi*

Глаголите от тази група, които съдържат „вградена“ в значението на корена посесивна сема, са *žebrati* ‘прося’ употребен само веднъж в Комен. (1), както и неговият синоним *prositi* ‘моля’ с 2 употреби, както в (2).

- (1) Pittacus válčil, Bias žebřal, Epictetus sloužil, Seneca mezi tunami zlata sedě chudobu vychvaloval./52; Питак воюваше, Биас просеше, Епиктет слугуваше, Сенека седеше сред тонове злато и възхваляваше бедността./55
- (2) hned po sousedech, praefací, veršů, anagramat prosíce běhali./50; веднага тичат по съседите, молейки за предговори, стихове и анаграми./52

Основание за това да ги разгледаме тук е обстоятелството, че става дума за институционализирано обществено отношение, в резултат на което се

осъществява размяна на материални ценности. Семантичната структура включва модална и каузативна сема, а като диференциална възниква посесивна сема. Посесивната сема може да придобие водещо положение в семейната, а модалната да остане на второ място по значение, т.е. те могат да се доближават или отдалечават от ядрото на полето, за разлика от останалите модални глаголи с периферно положение за семантичното поле. Синтактичната им структура включва отново първи и втори посесор (агенси) и посесум-пациенс, а концептуализацията е от гледище на втория посесор. При *prosiiti* първият посесор в (2) е оформен като адюнкт с локативно значение.

4.2.4.5.2. *Hledati* и дериватите му

Към тази група спада и глаголът *hledati* ‘търся’ – с 29 употреби, както и дериватите от корен *hled-* *vyhledávati* ‘обсебвам, изисквам’ – със 7 употреби (4), *shledati, shledávati* ‘търся, диря’ – с 9 употреби, *pohledati* ‘потърся’ – с 1 употреба, както и техният синоним *sháněti* ‘търся’ също с 1 употреба. При *hledati* само 3 случая са свързани с търсенето на конкретни материални предмети или блага, както в (1) и (5). Още 5 употреби реализират съчетание с названия за лица, както в (4), отношенията между които, както видяхме, също могат да се изразяват с помощта на средствата на посесивността.

- (1) že když se někomu zle vedlo, jiní z toho plésali; když bloudil, jiní se smáli; když bral škodu, jiní z toho zisku hledali./152; че когато някой е зле, другите злорадстват; когато се лута, другите му се присмиват; когато губи, другите гледат да извадят печалба от това./147

Много по-широко са застъпени в нашия материал съчетанията с абстрактни съществителни във функцията на посесум – 23 употреби аналогични на (2) и (3).

- (2) člověk ovšem, přednější věc v sobě má, duši, té by zisku a rozkoši hledati měl./46; човекът, разбира се, имайки по-важно нещо, душата, би трябвало за нея да търси печалби и наслади./46
- (3) chceš-li tu bydlet se mnou, najdeš tu, čehožs v světě nadarmo hledal, pokoj, utěšení, slávu a sytost všeho, toť slibuji, synu můj, zklamán nebudeš jako tamto.“/139; ако искаш да живееш тук с мен, тук ще намериш онова, което напразно търсеше в света – мир, утеха, слава и ситост във всичко, това ти обещавам, сине мой, няма да има разочарование подобно на предишното./134
- (4) hledám-li pokrytů a povrchních nějakých svatáčků, abych jich jinde hledal, oni že vědí, jak i v kostele svou povinnost konati, i doma a mezi lidmi lidsky se chovati./81; ако търся лицемери и някакви повърхностни праведници, да ги търся другаде, че те си знаят как да изпълняват задълженията си в църква и у дома, и сред хората да се държат човешки./81

Единствената употреба на св. вид. *pohledati* документира чисто видов корелат на *hledati*, без трансформации в лексикалното значение (5).

- (5) Z strany žádosti druhé poručila královna Moudrost ihned všechny nejznamenitější alchymisty svolati a takového prostředku, kterým by se nesmrtnost způsobiti mohla, se vši pilnosti pohledati./123; Що се отнася до втората молба, царица Мъдрост веднага поръча да свикат всички най-известни алхимици, за да потърсят такова средство, което може да доведе до безсмъртие./122

Специфична изолирана употреба откриваме при *vyhledávati* ‘обсебва, изисква’ в пример (6). При него в 3 случая също се срещат и съчетания с конкретни названия, при които най-ярко се откроява посесивната сема (7).

- (6) Třetí, spatřil jsem, že každá ta práce celého člověka vyhledává ./41; Трето, видях, че всяка такава работа поглъща целия човек./40
- (7) kterýchž jiní litovali, a aby jim spomoženo bylo, museli kupci sem tam po světě, co by se k chuti najít mohlo, vyhledávající běhati./103; други пък ги съжаляваха и за да им се помогне търговците трябваше да тичат насам-натам по света да търсят подправки./105

Засвидетелстваните в нашия материал употреби на коренния глагол и на неговите деривати документират ранна фаза в специализацията им, когато значенията още не са трайно закрепени към един от тях и често се употребяват като пълни синоними – както при *hledati*, *pohledati* и *vyhledávati*, където се срещат съчетания с названия за абстракции, за лица или конкретни съществителни. Частично оформена специализация наблюдаваме при *shledávati*, където количествено преобладават употребите в съчетание с имена и именни групи, означаващи конкретни материални обекти – в 6 от деветте употреби, аналогично на (8). Само с 1 пример (9) е представено най-разпространеното му съвременно значение ‘установя, констатирам’, което няма отношение към посесивното семантично поле, но явно вече е било възникнало към XVII в. и е представено в Комен., макар и само в 1 случай.

- (8) A hned užřím houf lidí sem tam se vrtících a všelijaké věci, až i třísky, prst, hnůj shledávajících, sbírajících, zdvíhajících a do břemen fasujících./42; И веднага видях хора, които се въртят насам-натам, търсят и събират всякакви неща, та чак и талаш, пръст, тор, вдигат ги и ги правят на бали./42
- (9) i sám, že za všechny nesčíslné zákony, práva a zřízení světská stojí, nýbrž tisíckrát nad ně dokonalejší jest, shledal a zkusil./151; и самият аз видях и изпитах, че то струва колкото всичките безбройни светски закони, правилници и наредби, че е хиляди пъти по-съвършено от тях.

Семантичната структура на глагола *hledati*, на св. вид *pohledati* и на вторичния имперфектив *vyhledávati* включва посесивна и модална сема, като водещо е положението на модалната сема. Поражданата от тях синтактична структура има 2 валентни позиции – за агенс-посесор и за пациенс-посесум. Концептуализацията е от гледната точка на посесора. Интересно е да се отбележи, че корелатът на *hledati* – глаголът *najíti* се среща в нашия материал с посесивно значение не само в пример (3), както може да се очаква за двойката ‘търся – намирам’, а останалите му 26 употреби са разпръснати в широк семантичен спектър.

4.2.4.5.3. Svěřiti, poručiti, poroučeti

Към глаголите, съдържащи модална сема причисляваме и *svěřiti* ‘поверя’ – с 4 употреби, както и *poručiti/poroučeti* ‘възлагам/възложа, остава/оставям на грижите на някого’ с 6 употреби в Комен. При тях, доколкото се наблюдава посесивна сема, тя се схваща като израз на временна посесивност, присъства и каузативната сема, а като диференциална се очертава модалната сема за волунтативна модалност ‘искам’.

- (10) A protož ty jediného povolání, kteréžť jsem svěřil, ostříhaje, věrně, upřímě, tiše práci svou ved', konec a cíl všeho mně poroučuje./141; Затова като следваш единственото призвание, което съм ти възложил, вярно, искрено и тихо върши работата си, а на мен остави края и целта на всичко./135
- (11) Vyberme muže dobropověstné a poručme jim tu práci: sami pak pilní buďme modliteb a služby slova.“/82; Нека да изберем мъже с добро име и да ги поставим на тая служба, а ние самите постоянно да пребъдваме в молитва и в служба на словото./81
- (12) Ale z nich žádný tomu rozuměti nechtěl: počítali, přijímali, vydávali předce sami, modlitby a služby slova jiným poroučejíce aneb běžně odbývajíce./82; Но никой от тях се искаше да разбере това; брояха, приемаха, издаваха самите те, възлагайки на други молитвите и службата на словото./81

Концептуализацията е ориентирана към гледната точка на първия посесор, посесумът е в ролята на пациенс във вин. пад., а вторият посесор е оформен като бенефициент в дат. пад.

4.2.4.5.4. Odříkati se, odpírati

Към тази група спадат и глаголите *odříkati se* ‘отказвам се’ и *odpírati* ‘отказвам’, засвидетелствани с по една употреба в (13). Първият от тях е с водеща модална сема, на второ място е посесивната сема, в случая при пациентивна концептуализация, т.е. от гледна точка на посесума. С периферно положение е фазовата сема ‘прекрятяване’.

- (13) Odríkám se nebe i země, jen ať tebe mám, sebe mi jen neodpírej, dosti mám, na věky věků neproměnně dosti mám na tobě samém./166; Отказ-вам се от небето и земята, само да имам Теб: не ми отказвай себе си, стига ми неизменно во веки веков да имам Теб самия./162

Вторият има сходна семантична структура, но концептуализацията е активна, т.е. от гледна точка на посесора. В българския превод е употребен един и същи глагол, но различието между агентивната и пациентивната концептуализация е изразено чрез възвратната форма при активна концептуализация. Тъй като единственият пример е с пределно абстрактна семантика, отнесена към взаимоотношенията на човек с Бога, най-вероятно той не изчерпва целия семантичен потенциал и на двата глагола.

4.2.4.5.5. *Žádati, chtíti*

Тук отнасяме и синонимната двойка *žádati* ‘желая’ – с 29 употреби и *chtíti* ‘искам’ с 6 употреби. И при тях водеща е позицията на модалната сема, а доколкото възниква посесивна сема, тя е в подчинено положение. Това определя и за тези два глагола периферно положение в посесивното семантично поле.

- (14) a aj tu pod filozofickým nebem jakýsi stál s papírovým *sceptrum*, k němuž zprostřed houfu někteří přistupovali, svědectví vysokého umění žádajíce./76; тук под философски балдахин стоеше някакъв с хартиен жезъл, към когото се приближаваха някои от тълпата, като искаха свидетелство за висше изкуство./74
- (15) „Já jsem na to, abych takové, kteří netco shlédnouti a zkusiti žádají, prováděl a jim, kde co jest, ukazoval: /20; – Аз съм съпровождал такива, които искат да видят и да изпитат нещо и съм им показвал къде какво има./20
- (16) O množství zboží proč by stál? K čemu by ho žádal?/143; За какво да ламтиш за голямо богатство? За какво да го желаеш?/137
- (17) Já předce viděti chci, dovolení od pana Osuda předstíraje./79; Аз все пак исках да видя, като се представих, че имам разрешение от госпожа съдбата./76
- (18) „Což toto bude?“ dí: „ještě-liž svět dosti svobod nemá, že jich více chce?“/122; – Какво ще да е това? – казвам, – нима светът няма достатъчно права, та искат още?

И двата пораждат синтактични структури с агенс-потенциален посесор и пациенс-посесум, където в ролята на посесум могат да участват както именни групи (14), (16), (18) във вин. пад., така и глаголни инфинитиви (15), (17), които са основната форма на синтактично свързване при модалните глаголи. Ролята на агенс е запазена изключително за именни групи – названия на лица.

4.2.4.5.6. *Vábiti, ofěrovati se, slibovati, dychtiti, toužiti, litovati, oželeťi*

Модална сема съдържат също глаголите с малък брой употреби: *vábiti* ‘каня, привличам’ – с 2 употреби (19), *ofěrovati se* ‘предлагам се’ – с 1 употреба, *slibovati* ‘обещавам’ – с 3 употреби (20), *dychtiti* ‘силно желая’ също с 3 употреби (21), *toužiti* ‘копнея’, *litovati* ‘съжالياвам’ и *oželeťi* ‘прежاليا’ с по 1 употреба (22), (23) и (24).

(19) Tož byly roztržitosti a hádky, a rozstoupíce se, maloval ten tak, onen onak, každý k sobě diváky vábě./74; То бяха спорове и караници и като се разпръсваха, чертаеха един така, друг иначе, като всеки канеше зрителите към себе си./73

(20) 6. Když pak sobě tu před tou soudnicí vydychuji a oči protírám, vidím mnohé s rozepří k soudu přicházeti, an každému ihned prokurátoři (...) vstříc běžíc, ku posloužení se ofěrovali, ne jakou kdo má při nejprv, než jaký má váček, nahlédajícíe./87; Когато пред съдилището си поемах дъх и си разтърквах очите, видях мнозина да идват със спорове в съда. Всекиго посрещат прокурорите (...), предлагат им да им помогнат, гледайки не кой какво дело има, а кой каква кесия носи./89

(21) Toto-li ta, kterouž sobě vždycky slibujete, nesmrtnost!/135; Това ли е безсмъртието, което очаквате!/131

Семантичната структура при *vábiti* и *ofěrovati se* включва модална, каузативна и посесивна сема, като водещо е положението на модалната сема, на второ място е каузативната, а посесивната сема е последна в йерархията на семемата. Подобна е структурата и при *slibovati*, където модалната сема е още по-ярко експлицирана. Различието между тях изпъква в синтактичната структура, където *vábiti* поражда двувалентна структура, предполагаща именен пациенс-посесум във вин. пад., при *ofěrovati se* поради възвратната форма агенсът е същевременно и в ролята на посесум, докато при *slibovati* структурата е тривалентна, агенсът не е участник в посесивното отношение, пациенсът-посесум е неодушевен, а посесорът е в ролята на бенефициент в дат. пад. В конкретния пример (21) възвратното местоимение *sobě* ориентира действието по посока на агенса и така го трансформира в ‘очаквам’.

(22) nýbrž vždycky a při všem nám teskní, všecko sobě nechutná a po čemsi jiném neobvyčejně dychtí./114; винаги и навсякъде е притеснен, всичко му е противно и копнее за нещо друго и необикновено./114

(23) Protož se ani toužením po něčem, ani odjetím sobě něčeho nic nekormoutí./159; И затова никак не се натъжават нито с копнеж по нещо, нито от отнемането на нещо./ 154

При *dychtiti* (22) и *toužiti* (23) семантичната структура практически съвпада с тази при *chťiti*, различията са по-скоро стилистични. При *dychtiti* се

добавя нова сема ‘интензивност’, а при *toužiti* ‘съзерцателност’, които слабо модифицират основното значение. Различия не се наблюдават и в синтактичната им структура с агенс-експеридент и пациенс-посесум в мест. пад. с предлог *po*.

(24) *že pro rozmnožení moudrosti a umění žádné práce, žádného úsilí nelitujíce, slavnými dary svými s jinými se sdělují.*“/49; които не жалят труд и усилия за умножаване на мъдростта и изкуството, като споделят с другите своите славни дарове./51

(25) „Hospodine, Bože můj, porozumívám, že ty sám všechno jsi, kdo tebe má, všeho světa snadně oželeť můž, protože v tobě má víc, než žádati umí./144; – Господи Боже мой, разбирам, че ти самият си всичко; който има теб, може да прежали лесно целия останал свят, защото в теб има всичко, което може да поиска./138

При *litovati* и *oželeť* третата диференциална сема е фазовата ‘край на посесивно отношение’, а водещо положение и при двата отново заема модалната сема, която показва своеобразно антонимно отношение при двата глагола (‘не приемам станалото’ срещу ‘примирявам се със станалото’).

4.2.4.6. Други периферни глаголи за посесивното семантично поле

Извън двете големи групи, взаимодействащи с посесивното семантично поле, в неговата периферия бяха установени и други глаголи, чието положение може да бъде и гранично за полето на притежанието, обусловено от малък брой на посесивните употреби в сравнение с основните.

4.2.4.6.1. *Najíti, nacházeti*

Към тази зона на посесивното семантично поле, извън глаголите, съдържащи модална сема, можем да отнесем видовата двойка *najíti/nacházeti* ‘намеря, намирам’, представена с 26 употреби в нашия материал, от които 24 са за св. вид *najíti*, а само 2 за несв. вид *nacházeti*. Тя етимологично може да бъде отнесена към глаголите за движение, но към XVII в. семантичната връзка с кинетичното семантично поле вече е прекъсната и от гледна точка на онзи синхронен срез има самостоятелна семантика. При тези два глагола най-широко разпространение придобива екзистенциалното значение, представено с 13 употреби в Комен., както в (2) и (3). Трябва да се отчете, че най-широко застъпени са съчетанията с абстрактни съществителни в ролята на посесум, което прави доста размита границата между екзистенциалното значение (ЛСВ₂) и фразеологичното (ЛСВ₄), което се основава върху екзистенциалното. Така три от употребите оценяваме като фразеологизирани съчетания с абстрактни съществителни, опирайки се върху фразеологизирани употреби в съвременния чешки език. Само в 1 случай (4) наблюдаваме употреба на *najíti*, която трябва да се разглежда като граматикализирана,

тъй като се осъществява в двучленен предикат, където *najíti* е носител на глаголните категории, а *býti* е в ролята на спрегаем глагол. Останалите 6 случая могат да се разглеждат като посесивни, и то изключително за означаване само на човешки отношения, както в (1). При тях семантичната структура включва посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална възниква ингресивна сема.

- (1) počnu sám v sobě vesel býti, že jsem takového vůdce našel: a prosím ho, aby sobě práce nevážil mne skrze svět provéstí. /20; зарадвах се вътрешно, че съм си намерил такъв водач: и го помолих да не си пести труда и да ме разведе из света./21
- (2) „Ach, mého hoře, nic-liž na tom bídném světě potěšeného nenajdu?/111; – Ах, мъко моя, нима няма да намеря нищо радостно в този мизерен свят?/111
- (3) „Ale což to, pro milý Bůh? Však jsem já myslil, a takt' mi od vás slibováno, že toto nejpokojnější stav jest: já pak tak mnoho různých nacházím./50; – Но какво е това, за Бога? Та аз си мислех, а и вие ми обещахте, че тук е най-спокойното съсловие, а аз намирам толкова много разногласия./52
- (4) On tedy, vztáhna ruku, sejme z obličejе jejího zastření, kteréž аč se prvé cosi drahého a stkvoucího zdálo, nenašlo se však býti než pavučinou./128; А той, като протегна ръка, свали воала от лицето ѝ, който макар на пъв поглед да изглеждаше като нещо скъпо и блестящо, се оказа че не е нищо друго, освен паяжина./126

Синтактичната структура при посесивните употреби включва агенс-посесор и пациенс-посесум, който се заема само от названия за лица.

4.2.4.6.2. Sypati, líti

Гранично положение за посесивното семантично поле заемат глаголите *sypati* ‘сипвам’ и *líti* ‘лея, наливам’, при които само в изолирани дискурсни условия възниква посесивна сема, както в (5). Тук двата глагола придобиват значение синонимно на *dáti/dávati*, като се приема и тяхната синтактична структура. Заместването на посесивен глагол с глагол, означаващ изливане на течности по принцип води до възникване на изразителен експресивен елемент, както видяхме по-горе при означаване „изливането“ на дарбите при хора.

- (5) ležících u jakýchs koryt a džberů, do nichž se jim jísti a píti sypalo a lílo, а oni jeden přes druhého chlemtali a sloпали./90; те лежаха край някакви корита и качета, в които им се слагаше ядене и се изливаше пиене, а те един през друг мляскаха и лочеха./93

И при двата глагола използването на корени, означаващи изливане на течности, и сега е носител на ярка експресия, в този случай подчертаваща животинския характер на извършваното действие.

4.2.4.6.3. Глаголи с корен *chov-*

Като периферно за полето оценяваме и положението на петте употреби на глаголите с корен *chov-*, на които се натъкнахме. Това са *chovati* ‘пазя, отглеждам’ – с 3 употреби и *přechovati* ‘запазя, опазя’, *zachovávat* ‘запазвам, опазвам’ с по 1 употреба.

- (6) Poněvadž lidské tělo skrovníčským a prostičkým jídlem a pitím se přechovati; skrovníčským a prostičkým rouchem přiodíti; skrovníčským a prostičkým staveničkem přichrániti dá:/42; Защото човешкото тяло се поддържа със скромничко и простичко хапване и пийване, със скромничка и простичка дреха се облича; в скромничка и простичка къщица може да се подслони:/41
- (7) „Do apatěky,“ řekl tlumočník, kdež se lékové proti neduhům myslí chovají:/48; – В аптеката – каза преводачът, – където се държат лекарствата срещу недъзите на мисълта./48
- (8) Nadto, věc ta, kteráž kovy v zlato mění, má jiné také předivné moci: jako i tu že zdraví lidské až do smrti v celosti zachovává a smrti (leč po dvou neb třech stech letech) nepřipustí./66; Нещо повече, онова, което превръща металите в злато, има и други най-чудни сили; като например да запазва човешкото здраве ненакърнено и да не допуска смърт (освен след двеста или триста години)./66

Към тях може да се добави и техният синоним *přichrániti* (6), тъй като и четирите глагола означат запазване, а в нашите конкретни примери – запазване на посесивно отношение. При тях водещо положение в семемата има семата ‘запазване’, а посесивната е в подчинено положение и е ограничена само до посочените няколко примера.

4.2.4.6.4. *Nastavovati*

Като периферен за посесивното семантично поле определяме глагола *nastavovati* ‘залагам, излагам на опасност’. Това значение е широко разпространено и в съвременния чешки език, като възникването му явно се отнася най-късно към XVII в. Тук етимологичната връзка с корена *sta-* е силно избледняла и семантичната структура включва посесивна и каузативна сема с трета диференциална ‘рисковано положение’ (9).

- (9) Ne o měšci, než o kůži, již museli nastavovati, pravím./47; Не от кесията, а от кожата си, която залагаха./47

Концептуализацията е от гледна точка на посесора, а синтактичната структура включва агенс-посесор и пациенс-посесум, като посесорът е

само един, а в ролята на посесум влиза принципно название на част от неотделимата собственост на човека – части на тялото или абстракции като *живот, здраве* и под.

4.2.4.6.5. Šetřiti

Към глаголите периферни за посесивното семантично поле отнасяме и представения с 9 употреби в нашия материал глагол *šetřiti* ‘щадя, съобразявам се’, чието значение през XVII в. значително се различава от това в съвременния чешки език. Тогава вероятно още не е била настъпила или е в начална фаза специализацията на глагола в рамките на микрополето за търговски операции за означаване на въздържане от харчене на пари и други материални средства, така че семантиката му в Комен е доста абстрактна. В 6 от деветте употреби съчетанието с названия за лица, както в (10) насочва към човешки взаимоотношения, като посесумът е в ролята на пациенс.

(10) Ale jest čistá věc na tom býti místě, kdež na tě všickni pozor dávati a šetřiti tě musejí. “/104; Но е чудесно да стоиш на място, където всички те гледат и трябва да ти обръщат внимание./106

(11) bere-liť kdo sukni, i plášť mu přidal; bje-li v líce, i druhého mu nastavil. To jsou práva má, jichž budeš-li šetřiti, pokoj obhájíš./142; ако някой ти вземе ризата, дай му и палтото си; ако някой те удари по едната буза, обърни му и другата. Това е моето право, което ако спазваш, ще намериш покой./136

Съчетанията с абстрактни съществителни в ролята на пациенс, засвидетелствани в 3 случая от нашия материал, изместват значението по посока на традиции и правила, които трябва да се спазват. Това определя за XVII в. мястото му в крайната периферия на посесивното семантично поле, откъдето в процеса на историческото развитие се придвижва по посока на ядрото и попада в микрополето на глаголите за търговски операции.

4.2.4.6.6. Stačiti, stačovati

Като гранични за посесивното семантично поле оценяваме и глаголите, свързани с определянето на мяра: *stačiti/stačovati* ‘достатъчно ми е, стига ми’ (с 3 употреби), *dosti býti* ‘достатъчно е, стига’ (с 2 употреби) и ФЕ *dosti míti* ‘задоволявам се’ (с 9 употреби). Също със значение ‘задоволявам се’ са и двете употреби на видовата двойка *přestati/přestávati* (на čem). Синонимната употреба на тези предикати показва забележително сходство на семантичната структура – семемата се състои от посесивна и количествена сема ‘в определена мяра’.

(12) Oni mezi tím nechajíc toho, rozběhli se po zahradách, lukách, polích a horách, a co tam rostoucích věcí našli, škubali to a nanесли takové hromady, že by k přebírání a přehlédání toliko toho mnoho let nestačilo./72; Меж-

дುವременно те изоставиха човека и се разбягаха по градини, ливади, ниви и планини и къде каквото намереха да расте, късаха го и надомъкнаха такива камари, че няма да им стигнат много години да ги подредят и прегледат./72

- (13) Tu přistoupě spatřím, jak někteří pořád do sebe mecí a lejí, až jim břicha nestačovalo, popasovati museli:/102; Като пристъпих по-близо, видях, че някои непрекъснато се тъпчат и наливат, та чак не им стигат коремите, налагаше се да си отпускат коланите;/104

Концептуализацията при *stačiti/stačovati* е пациентивна, т.е. ролята на агенс се изпълнява от посесума, като и в двата примера (12) и (13) посесор не се изразява. Опирайки се върху съвременното състояние можем да предположим, че посесорът може да се изрази като бенефициент в дат. пад., но нашият материал от Комен. не дава достатъчно данни в това отношение.

- (14) jemu titule a cti dosti že jest, jestliže jej služebníkem božím, a líbí-li mi se otcem svým nazovu./163; за него е достатъчна титла и чест, ако го наричам раб Божи, а ако ми харесва, да използвам обръщението „отче“./158

Такава реакция се проявява и при предиката с глагол *býti* – *dosti býti* (14) при запазване на концептуализацията както при *stačiti/stačovati*.

- (15) A tu jsem porozuměl, že vpravdě bohatý jest ten a ničeho se mu nenedostává, kdož na tom, co má, přestati umí:/155; Тогава разбрах, че истински богат е не онзи, който получава всичко, а онзи, който умее да се задоволява с онова, което има./150

- (16) ne podle rozumu jejich, podle však své prozřetelnosti, na kteréž oni tisíckrát raději než na rozumu svým přestávají./155; ако не според собствения им разум, то според своето провидение, на което те хиляди пъти предпочитат да разчитат, вместо на своя собствен разум./151

При *přestati/přestávati* концептуализацията е изцяло от гледна точка на посесора, като различието с основното значение на глагола се носи от породената синтактична структура с предлог *na* + твор. пад.

4.2.4.6.7. *Odvažovati, odměřovati*

Също към семантичната група за определяне на мяра спадат двете изолирани употреби на глаголите *odvažovati* ‘претеглям’ и *odměřovati* ‘премервам’. Те остават извън посесивното семантично поле в (17), но семантичният им потенциал включва възможността да се използват за означаване определянето на количество от непосредствени материални ценности.

- (17) a aj tu houf křepkých jakýchsi jonáčků, na vážkách odvažujících a na pídí odměřujících sylaby a plésajících okolo toho a skáčících./53; тук се

бяха събрали някакви чевръсти юначета, които с вознички теглеха и мереха сричките на педи и скачаха и се радваха около тях./56

За това обаче нямаме конкретни данни в нашия материал от Комен.

4.2.4.6.8. Ztratiti, ztratiti se, ztracovati

Като гранични между посесивното и екзистенциалното семантично поле оценяваме трите употреби на глаголите *ztratiti (se)*, *ztracovati*, при които посесивната сема в негация и екзистенциалната сема съжителстват в рамките на семемата, така че тя изразява ‘край на (посесивно) отношение’. Тъй като и трите употреби са пределно абстрактни, трудно е да се определи евентуалният семантичен потенциал при конкретни употреби, отнесени към чисто посесивни или търговски отношения.

- (1) a než já zvím, anť se nám břeh i země z očí ztratí./43; и докато се опомня, брегът и земята, и всичко се изгуби от очите ни./43
- (2) zašel jsem byl od tebe a ztratil tebe i sebe, ale ty, vyskytna se, navrátils mne mně i sobě./165; отклонил се бях от Тебе и бях загубил и Тебе, и себе си, но Ти се появи и ме върна при себе си./161
- (3) Pakli mi vezdejší věci tebe zastěňují, umru, ale abych tě spatřoval a s tebou jsa více tě neztracoval./166; Ако насъщните неща те засенчат, ще умра, за да Те виждам, за да бъда с Теб и да не Те губя повече./162

Синтактичната структура е с агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад.

4.2.4.6.9. Zmrhati, obsáhnouti

Също като гранични между посесивното и екзистенциалното семантично поле разглеждаме единичните употреби на глаголите *zmrhati* ‘пропиля, съсипя’ (4) и *obsáhnouti* ‘обхвана, съдържам’ (5). При *zmrhati* семантичната структура включва посесивна сема в негация и каузативна сема, а семемата е ‘прекръпяване на посесивно отношение’, докато при *obsáhnouti* наблюдаваме наличие на локативна диференциална сема ‘в себе си’, както показва синонимният израз *v sobě míti* (5). И в двата случая посесивната сема може да се разглежда като имплицираща съществуване, което дава основания да разглеждаме глаголите като гранични между двете (екзистенциалното и посесивното) семантични полета.

- (4) aneb sám někde zavadě jej sobě odčesl, neb protrhl, neb vždy jinou nějakou příhodou zmrhal./41; или сами го закачат някъде и там го откъснат, пробият или при някаква друга злополука винаги го унищожават./40
- (5) Viděl jsem, viděl, viděl a poznal, že Boha s nebeskými jeho poklady v sobě míti slavnějšího cosi jest, nežli aby k tomu všeho světa sláva, pracht, blesk přirovnán býti; radostnějšího, nežli aby tomu všecken svět co ujíti neb přidati; většího a vyššího, nežli aby všecken svět to chopiti

neb obsáhnouti mohl./160–161; Видях, видях, видях и разбрах, че да носиш в себе си Бога с неговите небесни съкровища е нещо по-славено от цялата слава на света, нещо повече, със светкавица може да се сравни; по-радостно, отколкото целият свят може да отнеме или да даде; по-голямо и по-висше, отколкото целият свят може да вмести или да обхване./156

Синтактичната структура и при двата глагола е с агенс-посесор и пациенс-посесум.

4.2.4.5.10. Vystřileti

Към граничните между двете полета причисляваме и единичната употреба на глагола *vystřileti* ‘изразходвам със стреляне’ в (6). Употребата е необичайна и семемата, съставена от посесивна сема в негация и каузативна сема, се допълва до ‘прекръпяване на посесивно отношение’ от взаимодействието между корена и представката *vy-*. И в този случай може да се мисли за авторски неологизъм на Коменски, както при *vkupovati se*.

- (6) „Kde pak ta Smrt těch šípů tak mnoho bere, že se z nich nikdy nevystřilí?“/35; „Откъде Смъртта взема толкова много стрели, та никога не ѝ се свършват?“/32

Синтактичната структура включва агенс-посесум, а възвратната форма определя конструкцията от предлог *z* + род. пад. за пациенс-посесум.

4.2.4.6.11. Čekati

Към тази група включваме и глагола *čekati* ‘чакам, очаквам’, чието изходно значение не е посесивно, но и трите му употреби в Комен. изразяват очакване на абстрактна положителна придобивка (7), т.е. тук семемата включва посесивна и каузативна сема, а третата диференциална е ‘в (близо) бъдеще’.

- (7) a že jakož stavu učených a tolikéž stavu řemeslníků od přítomnosti záře jeho rozumností a osvětlení nemálo přibýlo, tak že i stav manželský od přítomnosti jeho slávy zvelebení čeká./132; и че така както съсловието на учените и съсловието на занаятчиите получи много от присъствието на неговия блестящ ум, така и съпружеското съсловие очаква от неговото присъствие да въздигне славата му./127

Синтактичната структура включва експериент-втори посесор пациенс-посесум и първи посесор, оформен като донор с предлог *od* + род. пад.

4.2.4.6.12. Chybiti

Към тях можем да добавим и глагола *chybiti* ‘липсвам’ с 2 употреби както в (8), чиято семантична структура е опростена до отрицателната посесивна сема и това поставя глагола в гранично положение между посесивното и екзистенциалното семантично поле.

- (8) Protože spasení lidské ne na skutcích, než na víře záleží: kteráž když pravá jest, nemůže spasení chybiti./83; Защото човешкото спасение зависи не от делата, а от вярата; тя, ако е истинска, не може да не доведе до спасение./82

Синтактичната му структура също е опростена до агенс-посесум, при който не е задължително да се изразява посесор. Тази синтактична структура също показва граничното положение на глагола между двете семантични полета. Екзистенциалното значение се подчертава и от перифразирането в българския превод, където на преден план излиза екзистенциалната сема.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ от Ян А. Коменски

Като цяло материалът от Комен. представя доста последователно продължение на състоянието, което разгледахме през XIV в. В него продължава изразената експанзия на ядрените глаголи към нови значения (срв. напр. новите глаголи *nadati*, *probrati se*, *odpouštěti*), както и изразителната хармония между глаголи от посесивното семантично поле, които изразяват ментална дейност в конструкции с предлог *za* – *míti*, *dáti*, *dostati*, *přijímati*. Ярко се откроява също изразителността на отделни словообразователни елементи – предимно представки, които значително модифицират и понякога дори се налагат над значението на изходния корен: *vy-*, *pře-*, *s-* и др. В това отношение чешкият език регистрира по-голяма префиксална активност в сравнение с българския и това личи най-вече при сравнение с преводите, където дериватите на основните посесивни глаголи понякога се налага да се превеждат с помощта на няколко допълнителни лексикални средства, тъй като словообразователната структура на български показва по-висока степен на лексикализация на значенията и не може да използва аналогични на чешките словообразователни средства. Освен това в анализирания чешки материал от XVII в. изпъкват добре взаимодействията на посесивното семантично поле не само с екзистенциалното, но и с полето на глаголите за движение, както и на модалните глаголи. Запазва се положението на двете микрополета – на глаголите за търговски операции и на глаголите за посегателство върху чужда собственост.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
1. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. míti, pojměti	-	-	-	-	-	агентивна
chybiti	-	-	-	+	отриц.	пациентивна
náležeti, přináležeti	-	-	-	-	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
dáti, dávatí	+	-	-	-	-	агентивна
poskýtati, naskytnouti (se)	+	-	-	-	-	агентивна
udělití, udělovati	+	-	-	-	-	агентивна
dáti se, dávatí se	+	-	+	-	-	агентивна
vydati se, vydávati se	+	-	+	-	-	агентивна
oddati (se), oddávati (se)	+	-	-	-	-	агентивна
odevzdati (se)	+	-	-	-	-	агентивна
podati, podávati	+	-	+	-	-	агентивна
poddati	+	-	-	-	-	агентивна
přidati, přidávati	+	-	-	-	-	агентивна
nadati	+	+/-	-	-	-	агентивна
vydati, vydávati	+	-	-	-	‘от вътре навън’	агентивна
rozdávati	+	-	+	-	дистрибутивна	агентивна
udati se	-	-	-	+	-	-
vylévati se	+	-	+	-	-	агентивна
dodávati	+	-	+	-	-	агентивна
zdáti se	-	-	-	-	-	-
přáti	-	+	-	-	-	агентивна
vinšovati	-	+	-	-	-	агентивна
zakládati	-	+	-	-	-	агентивна
darovati, obdařiti	+	-	-	-	‘безвъзмездно’	агентивна
vzítí, přivzítí	+	-	-/+	-	-	агентивна
bráti	+	-	-	-	-	агентивна
nabrati	+	-	-	-	-	агентивна
sbíratí, sebrati	+	-	+	-	-	агентивна
vybíratí, zvoliti	+	-	-	-	-	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
ubíratí, rozbíratí	+	-	-	-	‘малко/на части’	агентивна
přebratí, přebíratí	+	-	-	-	‘погрешно’	агентивна
brátí se	-	-	-/+	+	-	-
probratí se	-	-	-	-	-	-
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. přijmouti, přijímatí	+	+	-	-	-	агентивна
jímatí, jímají; ujítí, ujmoutí,	+	-	-	-	‘контакт’	агентивна
odjíti, odnítí, odjímatí, zodjímatí	+	-	-	-	негация	агентивна
podejmoutí, podjímatí, projmoutí	+	-	-	-	‘изцяло’	агентивна
přejmoutí, přejímatí, objímatí	+	-	-	-	‘преход’	агентивна
dostatí, dostávati, utržítí	+	-	-	+	-	пациентивна
dobýti, dobývati, dobývati se, získati	+	-	-	-	‘с уси-лие’	агентивна
dostatí se, dostávati se	+	-	+	-	-	агентивна
státí (o něco)	-	+	-	-	-	-
zustávati	-	-	+негативна	-	-	-
obdržeti	+	-	-	-	-	агентивна
přidržeti se, ostříhati, státí k	+	-	-	-	-	пациентивна
odbyti, odbývati	+	+	-	-	‘облекчение’	агентивна
přibýti, přibývati	+	-	-	+	-	пациентивна
množítí, rozmnožítí	+	-	-	+	-	агентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	
kupovati, koupítí	+	-	-	-	„	агентивна
prodávati	+	-	-	-	„	агентивна

vykoupiti	+	-	-	-	„	агентивна
vkupovati se	+	-	+	-	„	агентивна
zaplatiti	+	-	-	-	„	агентивна
nabízeti	-	+	-	-	„	агентивна
stojí	-	-	-	-	‘цена’	агентивна
vydělávati	+	-	-	-	„	агентивна
půjčiti, vypůjčovati, propůjčovati, zapůjčiti	+	-	-	-	„ ‘временно’	агентивна
utráceti	+ негативна	-	-	-	„	агентивна
zjednati	+	-	-	-	„ ‘вербално’	агентивна
opatřiti, zaopatřiti	+	-	-	-	„ ‘цел’	агентивна
vynakládati	+	-	-	-	„	агентивна
živití se	-	-	-	-	„	агентивна
vážiti	+	-	-	-	„ ‘цел’	агентивна
zbohatiti	+	-	-	-	‘цел’	агентивна
vynahraditi	+	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
loupiti	+	-	-	-	„	агентивна
osobovati	+	-	-	-	„	агентивна
šiditi	+	-	-	-	„	агентивна
drancovati	+	-	-	-	„	агентивна
pleniti	+	-	-	-	„ ‘война’	агентивна
rozdělovati, rozdělití	+	-	-	-	„дистриб.	агентивна
sděliti se, sdělovati se	+	-	-	-	„	агентивна
roztrousiti	+	-	-	-	„ ‘неволю’	агентивна
fasovati	+	-	-	-	„	агентивна
panovati	-	-	-	-	‘власт’	агентивна
spravovati	-	+	-	-	„	агентивна
kralovati	-	-	-	-	„	агентивна
vládnouti	-	-	-	-	„	агентивна
rozkazovati	-	+	-	-	„ ‘вербално’	агентивна
sloužiti	-	-	-	-	-	пациентивна
odpádnouti	+	-	-	-	-	пациентивна
přiučastniti se	+	-	-	-	‘начало’	пациентивна
přičísti	+	-	-	-	‘ментално’	агентивна
počítati (se)	+	-	-	-	„	агентивна
vpravití se	+	-	-	-	‘навътре’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
držeti, držeti se	+	-	-	-	-	пациентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
zdržeti, zdržovati	+	-	+негативна	-	-	агентивна
chytiti, pochytiti	+	-	+(-)	-	‘контакт’	агентивна
chytiti se, chytati se, chopiti se, uchytiti	+	-	-	-	„	агентивна
dopadnouti, popadnouti	+	-	-	-	„	агентивна
lapati, nalapati, uloviti	+	-	-	-	„	агентивна
nechati, nechávati, zanechati	-	-	+ негативна	+	-	агентивна
ztratiti (se), ztracovati	+	-	-	+негат.	‘неволно’	агентивна
zmrhati	+	-	-	-	-	агентивна
obsáhnouti	+	-	-	-	простр.	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. За движение						
nésti, nositi	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
přicházeti, přijíti	-	-	+	+	‘насам’	агентивна
odcházeti	-	-	+	+	‘надалеч’	агентивна
jíti	-	-	+	+	-	агентивна
dojíti, docházeti	+	-	-	-	-	агентивна
vložití, vkládati, vstavovati	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
vynésti, vynášeti	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
snášeti	+	-	+	-	‘на 1 място’	агентивна
voziti	+	-	+	-	‘превоз’	агентивна
přinésti, přinášeti	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
voditi, vésti	+	-	+	-	-	агентивна
vzkládati, vzložiti	+	-	+	-	‘нагоре’	агентивна
vratiti, navraceti, vraceti se	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
popustiti	+	-	-+	-	‘малко’	агентивна

pustiti, pouštěti	+	+	+	-	‘-преграда’	агентивна
pustiti se, pouštěti se	-	-	+	-	-	-
propustiti	+	+	+	-	‘-преграда’	агентивна
opustiti	+	-	+	-	‘-контакт’	агентивна
odpouštěti	+	-	-	-	-	агентивна
zanášeti se	+	-	-	-	-	агентивна
přijíti o	+	-	+	-	‘неволно’	пациентивна
připraviti o	+	-	-	+	-	агентивна
hoditi, házet	+	-	+	-	-	агентивна
vyhoditi, vyhazovati	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
vytéci	+	-	+	-	„	пациентивна
vhoditi	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
poslati	+	-	+	-	дистантна	агентивна
vyslati	+	-	+	-	„	агентивна
odslati	+	-	+	-	„	агентивна
rozeslati	+	-	+	-	„дистрибутивна	агентивна
potkávati se	+	-	+	-	‘взаимно’	агентивна
klásti, naklásti	+	-	+	-	‘цел’	агентивна
utrhati	+	-	+	-	‘настрани’	агентивна
metati	+	-	+	-	‘яростно’	агентивна
přeněsti, překládati, převěsti, přeháněti se	+	-	+	-	‘на друго място’	агентивна
vychvátiti	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
vytáhnouti, vytahovati	+	-	+	-	„	агентивна
odvrhnouti	+	-	+	-	‘настрани’	агентивна
sejmouti	+	-	+	-	‘надолу’	агентивна
dosáhnout	+	-	+	-	-	агентивна
sstupovati se	+	-	+	-	‘на 1 място’	агентивна
táhati se, natáhati se	+	-	+	-	‘умора’	агентивна
vyletěti, uletěti, ujíti	+	-	+	-	‘настрани’	пациентивна
2. Модални						
žádati, chtíti	+	+	-	-	-	агентивна
ofěrovati se	-	+	-	-	-	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
dychtiti, toužiti	+	+	-	-	-	агентивна
žebřati, prositi	+	+	-	-	-	агентивна
vábiti, slibovati	+	+	-	-	-	агентивна
hledati	+	+	+	-	-	агентивна
vyhledávati, shledati, shledávati, pohledati, sháněti	+	+	-	-	-	агентивна
lítovati	-	+	-	-	-	агентивна
oželeti	-	+	-	-	-	агентивна
odřikati se, odpírati	+негатив.	+	-	-	-	агентивна
svěřiti, poručiti, poroučeti	+	+	-	-	‘доверие’	агентивна
čekati	-	-	+отриц.	-	‘бъдеще’	агентивна
najíti, nacházeti	+	-	-	+	-	агентивна
chovati, zachovávatí, přechovati, přichrániti	+	-	-	+	-	агентивна
šetřiti	+	-	-	-	-	агентивна
vystříleti se	+	-	-	+	-	агентивна
3. Експресивни						
cpáti	+	-	+	-	-	агентивна
podstrkovati	+	-	+	-	-	агентивна
sehliti	+	-	+	-	-	агентивна
uhnati, uhoniti	+	-	+	-	-	агентивна
vecpati	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
doptati se	+	-	-	-	‘заслуга’	агентивна
domluviti se	+	-	-	-	„	агентивна
vydrati se	+	-	+	-	‘със сила’	пациентивна
sypati, líti	+	-	-	-	-	агентивна
nastavovati	+	-	-	-	‘риск’	агентивна
stačiti, stačovati, přestati, přestávati	+	-	-	-	‘мяра’	агентивна

Таб. 8. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в „Лабиринтът на света и раят на сърцето“ от Ян А. Коменски

В анализирания материал от Комен. бяха регистрирани и редица експресивни употреби на глаголи, които по принцип не изразяват посесивна сема. При експресивните им употреби именно това обстоятелство позволява те да изразят особено силно отношението на автора (напр. *vydrati se, uhnati, vespriati* и др.), както в съвременните художествени творби. Това още веднъж потвърждава констатацията въз основа на литературно-тематичен анализ, че *Лабиринтът на света и раят на сърцето* на Ян А. Коменски е едно от първите художествени в съвременния смисъл на думата произведения на чешката хуманистична литература.

Като основа за системните парадигматични взаимоотношения и за чешкия XVII в. могат да бъдат изтъкнати синонимните и антонимните взаимоотношения в рамките на посесивното семантично поле, които проличават добре благодарение на ренесансовата поетика на творбата – в синтагматичен план често се натъкваме на продължителни изброявания на синоними или поставяне на антонимни двойки – индивидуално или отново в цели вериги.

4.3. Руски език – Житие на Алексей, Човек Божи

За наблюденията върху руския език от XVII в. се спираме на Житието на Алексей Човек Божи (Ал.) поради неговата голяма популярност в руската култура от онзи период и след него. Широкото му разпространение по територията на Руската империя води до възникването на множество текстови варианти, които носят езикови особености, характерни за различни съвременни източнославянски (и не само източнославянски) езици (срв. прегледа на развитието на култа на светеца и свързаните с това житийни и богослужебни текстове в Савова 2017: 26–31, 39–81). По тази причина го разглеждаме на базата на сравнението на едни и същи епизоди от житийния текст, приемайки различията като разночетения с голяма доза условност. Целта ни в случая не е да се изследва исторически членението на езиковата територия или генеалогията на преписите, а да се проследи наличието или отсъствието на съответните глаголи в текста, т.е. до каква степен можем да говорим за характеристики на съвременния руски език, който е обект на интерес за нас, като избягваме текстовете с особености на украинската или белоруската (в много случаи и на полската) езикова среда. За тази цел се опираме на изданието на В. П. Адрианова-Перетц (1917), което включва подробен анализ и съпоставка на текстовите варианти в различни компилации, както и групиране на преписи с разночетения към всяка от тях. В нейния труд са включени следните 5 руски версии на текста: 1) Златоструй от XVI в. ИАН.21.7.15 (л. 31–39); 2) Ръкопис от Троицко-сергиевата лавра № 9; 3) Чети минеи на митр. Макарий – ркп. от Румянцевския музей № 992;

4) Антологион; 5) Чети минеи на Дмитрий Ростовски². Ексерпираниите пет текстови версии имат книжовен характер, така че не можем да твърдим категорично, че всички засвидетелствани особености са били характеристики на местните говори, но те са компилирани от руски книжовници и следователно езиковите им особености най-малкото са били познати в руска среда като черти на книжовния език и са използвани от местните книжовници като норма на техния идиолект. Разбира се, не може да се пренебрегва фактът, че в историческа перспектива житията имат текстологична връзка и със старобългарската традиция, но по-късните версии възникват на руска почва и са съобразени с рускоезичната среда, за която са предназначени.

4.3.1. Глагол *имѣти*

Както видяхме, при предишните периоди от развитието на руския език, глаголът *имѣти* се среща в текстовете, но, както и в съвременния руски, неговата употреба се конкурира от други конструкции, а за XIV в. дори изцяло липсва в текста на Афанасий Никитин. Затова при анализа на текста от XVII в. този глагол представя изключително голям интерес, доколкото може да даде някаква информация за позициите на глагола *имѣти* в руския език от този синхронен срез. Трябва веднага да кажем, че не във всички варианти на анализирания текст употребите на глагола *имѣти* съвпадат, често се наблюдават синонимни употреби на други изразни средства, но насоката на промените и различните авторски реализации при по-късните модификации на текста не показват еднопосочно развитие, въпреки че най-последователна е употребата на *имѣти* в хронологично най-стария вариант от Златоструй. На много места в по-новите версии обаче има самостоятелни авторски текстови разширения, в които се срещат нови употреби на *имѣти*. Например в материала от Ал. (редакцията на Златоструй) *имѣти* е представен с 11 употреби, но във варианта от чети-минеите на митрополит Макарий има още 4 нови употреби, въпреки че на някои места от редакцията на Златоструй наблюдаваме замени на употреби на *имѣти* с други средства за изразяване на същите значения (не само посесивни). Още 16 нови употреби на *имѣти* са засвидетелствани само в редакцията от Антологион, а други 4 – само в редакцията на св. Дмитрий Ростовски. Интересно е да се знае, че употребите през XVI в. от най-стария текст на Златоструй са разпределени в три от четирите ЛСВ, които установихме за другите два езика. Понякога обаче

² При цитирането на примерите редакцията от Златоструй е представена без инициал, само със съответната страница от изданието на В.П. Адрианова-Перетц (1917), на ръкописа от Троицко-сергиевата лавра с инициал Т и съответната страница от изданието, на варианта от чети-минеите на митр. Макарий – с инициал М и страница, на варианта от Антологион – с инициал А и страница, на варианта от чети-минеите на св. Дмитрий Ростовски – с инициал Д и страница от същото издание.

самият компилатор на по-късните жития представя съответния епизод по различен начин, който не включва интересующите ни средства за изразяване на посесивно значение. Общо в петте текстови варианта наблюдаваме 35 употреби на глагола *имѣти*, възникващи в различни композиционни моменти в зависимост от личните предпочитания на съставителите. Новите употреби в по-късните компилации свидетелстват за присъствието на глагола *имѣти* в книжовната норма на руския език от онази епоха независимо от текстологичните връзки с други паметници.

4.3.1.1. Същинска посесивност

Употреби на глагола *имѣти* за изразяване на същинска посесивност (общо 8 случая в Ал.) са представени в примери (1) и (2). В (1) – епизодът с началото на богоугодния живот на Алексий Човек Божи след пристигането му в Едеса най-старият и относително най-лаконичен текст – този от Златоструй и вариантът от Троицко-Сергиевата лавра (Т) съдържат финитна форма на глагола, а в този от чети-минеите на митр. Макарий (М) посесивността е изразена с еднокоренното съществително *имѣніе*, което, както видяхме, е добре засвидетелствано от самото начало на славянската книжовност и присъства и в трите анализирани от нас езика като единствено название за притежавани материални блага.

- (1) Влѣз же в град [продасть] все еже имѣ и дасть нищим, и облечеса въ [худые] ризы и/461; Вышедшу же ему въ градъ прода все еже имѣ і раздасть и нищимъ и облечеса в худу ризу/Т477; Влѣзшу же ему въ град продасть все имѣніе и дасть нищимъ и облечеса в ризы нищихъ/М485 В другите две версии на житието този епизод присъства с различни изразни средства, не включващи изразяване на посесивност.
- (2) И первѣе убо взимаеше исторгу нищыя, елико обрѣташе, уготовляй трапезу, самъ служаше имъ да имать *вѣщную мзду*./А493

От всички употреби, засвидетелствани в различните компилации на Ал., наблюдаваме 8 употреби с посесивно значение, изразяващи човешки отношения, както и в предходните периоди. Пример (2) представя единствения израз, който се наблюдава с 2 употреби и може да се разглежда като преход между същинската посесивност (ЛСВ₁) и фразеологизираната (ЛСВ₄), която впрочем е най-допре представена – с 15 случая в различните варианти на житието от нашия материал. Тъй като към групата на фразеологизираните употреби причисляваме съчетанията на глагола *имѣти* с абстрактни съществителни, към които той проявява определен афинитет не само в съвременните езици, но и в исторически план, преходът между същинските посесивни и фразеологизираните употреби е постепенен. Засвидетелстваният в пример (2) израз *мзду имѣти* сам по себе си има същински посесивен характер, но в нашите примери глаголът претърпява леко модифициране на

значението с добавяне на каузативна сема и от израз на трайно състояние (= б. 'имам') става средство за изразяване промяна на състоянието (= б. 'взема, получа'). Повторната употреба в относително краткия текст на житието определено свидетелства за неговата фразеологизация в конфесионални контексти със значение 'взема/получа награда/възнаграждение', където отплатата или наградата от конкретно благо се трансформира в абстрактна духовна стойност, изразяваща непреходната награда на Божията любов. Както видяхме и за предходните периоди, съчетанията с абстракции в ролята на посесум имат склонност да преминават към фразеологизирания ЛСВ₄. В такъв смисъл говорим за междинни употреби между ЛСВ₁ и ЛСВ₄, каквито наблюдавахме по-горе и за другите два езика.

4.3.1.2. Човешки отношения

Изразяването на човешки отношения чрез средствата на посесивността е добре представено в разгледания по-долу пример (3), където присъства и в петте версии на житието, но е изразено с различни средства: само версията от Златоуструй използва *имѣти* и в двете посесивни конструкции в този пасаж, докато по-късните компилации на житието представят варианти, които бихме отнесли към по-старинните формули за изразяване на посесивност в славянските езици: *бѣху же у него; не бѣ же ему чада* (в Т); *Бяху же ему; не бѣ има чяда* (в М). В двете останали версии имаме по една употреба на *имѣти* и по една конструкция с *быти* + дат. пад.

- (3) Богатъ сы зѣло, имѣаше же рабѣ домочадець 300 в [свилнах] ризах и в златых поясъх, не имѣаше же чада, зане подружіе его неплодно бѣ./459; великъ бывъ в боярех богатъ зѣло; бѣху же у него триста отрокъ, а вси съ златыми поясы и драгы ризы носяще, и не бѣ же ему чада, занеже бѣ жена его неплоды./Т476; Бяху же ему три тысуца отрокъ съ златыми поясы и свѣтлы ризы носяще. И не бѣ има чяда, зане подружие его неплоды бѣ./М484; Имяше же и слуги многія златопоясанныя, и одѣяны ризами свѣтлыми и многоцѣнными./А493; великъ въ боярѣхъ и богатъ зѣло, ему же бяху три тысящи слугъ, златыя поясы и свѣтлыя шелковыя одежды носящихъ. Не имѣ же чадъ, яко неплоды бѣ жена его./Д503

Както се вижда, от общо 9 посесивни конструкции в пример (3), в четири е употребен *имѣти*, а останалите пет са с глагол *быти*, като само една употреба съвпада с най-масовата в съвременния руски език *у*-конструкция с род. пад. на посесора, а четири са с дат. пад. на посесора, която в съвременния език е ограничена само до фразеологични единици (ФЕ) с фиксирана форма. От това може да се съди, че няма еднозначно изразена тенденция за предпочитания към един тип посесивна конструкция или евентуална замяна на един от тях с друг, а броят на употребите на *быти* + дат. пад. е изравнен

с този на *имѣти*. В този пример именно последната конструкция проявява значителна близост и до екзистенциалното значение (*не бѣ има чяда*).

4.3.1.3. Характеристика и локализация

Пример (4) представя употреба на глагола *имѣти* със значение на локализация, което допълва списъка от употреби на този глагол.

- (4) и ꙗже имаши на странѣхъ земли [Богъ] да бѣгословить и да та насытитъ оупъвания своего./465; Господь да благословить лѣта твоа и дасть ти царство небесное и ꙗже имаши въ странныхъ Богъ благословить и насытитъ ты надежда его./М487; и Богъ да благословить за добро сіе домъ твой да дасть тебѣ небесное царство, и ꙗже имаши и сродника нѣкоего въ странствѣ, да сподобить ты Господь видѣти его./А496; Господь же благословить лѣта твоа и дасть тебѣ небесное царство, и ꙗже имаши кого от своихъ нѣгдѣ странствующаго, здрава его да возвратить тебѣ./Д506

Във версията от Антологион се среща и употреба на посесивна конструкция с *имѣти* за изразяване на характеристика (5), каквато се наблюдава най-масово в чешки през целия период на съществуването му като книжовен език и до най-ново време. От наблюдаваните в ексцерпирания руски материал 6 случая с характеристика само 1 изразява характеристика по място (4), останалите определят субекта (глаголния агенс) чрез съчетания с именни групи, оглавявани от абстрактно съществително и съдържащи прилагателно (5), (6).

- (5) Алексій же имѣше *сердце* свое *вседушно* к небеснымъ, и никако мудрствоваше о земныхъ вещехъ/А494

Подобни употреби се срещат и във варианта от минеите на св. Дмитрий Ростовски (6), също без да са представени в по-ранните компилации на житието.

- (6) Вніде убо внутрь и обрѣте челоуѣка Божія благолѣпно лежаща мъртва, лице имуща *покровенно*, хартію же согбенну держаща въ десници./Д508–509

Други 6 от употребите на *имѣти*, на които се натъкнахме в нашия материал, се отнасят към ЛСВ₃, т.е. са граматикализирани (срв. гл. VI). От всичките ЛСВ, които разглеждаме в настоящата работа, в Житието на Алексей Човек Божи най-слабо е представен ЛСВ₂ (изразяващ екзистенциално значение), за преходни степени към който може да се мисли само в пример (3).

4.3.1.4. Синоними на *имѣти*

В анализирания текст беше открито само едно изречение с 2 употреби на синонимния на *имѣти* специализиран глагол *обладати* ‘овладея, разполагам с’ (7).

- (7) и хваленій, вѣщихъ царя Александра и кесарей и прочихъ единоначальниковъ, иже міромъ всѣмъ обладаша, зане они чловѣковъ убиша и грады и мѣсты на мало время обладаша./А492

Както личи много ясно от пример (7), въпреки че и при него посесивната сема е единствена в семемата, прозирающий във вътрешната форма корен *влад-* измества акцента от самото съществуване на притежание към възможността да се извършва действие с притежаваното. Това е и причина за специализацията му в по-ново време да изразява само ЛСВ₁, за разлика от *имѣти*, чиито употреби са по-разнообразни. Различията между двата синонима намират отражение и в синтактичното управление, което при *облада-ти* изисква твор. пад.

4.3.1.5. Держати

Глаголът *держати* е засвидетелстван в Ал. с 5 употреби, аналогични на (8) и (9). Поради ограничения обем на текста тук не са засвидетелствани същински посесивни употреби, означава се изключително пряк физически контакт. Семантичната структура включва само посесивна сема, реализирана чрез такъв контакт. От всичките 5 употреби 4 са свързани с епизода с откриването на тялото на починалия Божи Човек, скръбта на близките му и чудото, когато той не дава писмото си докато не дойдат царете и папата да го помолят за това. По тази причина няма условия за по-разнообразни и абстрактни употреби на този глагол.

- (8) како житие его ѿше же и харѣтию държитъ въ руцѣ и не дасть ми ѿнѣ./471; како жить у него, еше же и харатию держитъ в руцѣ своєї и не дасть ми ея./Т480; како жить у него, еше же и хартію держитъ въ руцѣ рече и не дасть намъ хартіа./М488; Спѣшно убо къ царю и папѣ возвратився, глагола къ нимъ: обрѣтохомъ, его же искахомъ, но уже умерлъ, хартію же держитъ въ руцѣ и не дасть намъ ея./Д509

Пример (8) отбелязва фразеологизирания израз *държа в ръка*, чиято старинност е несъмнена. Непосредствен физически контакт се изразява и в случаите подобни на (9), където не се използва локализаторът *в ръка*.

- (9) Святїи аггели держатъ вѣнцы и почести многоцѣнныя, воздати онымъ, елицы законно подвижаются/А491

Възникващата синтактична структура при основните употреби включва агенс-посесор (единствен) и пациенс-посесум, а добавянето на локализатор-инструмент маркира пространствени взаимоотношения, които са тясно свързани с посесивните, особено в по-ранните периоди, а за руския език и до наше време, когато най-масовата посесивна конструкция е с глагол *быть* + локализатор (*у-конструкция*).

4.3.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле

По-определено и несъмнено за позициите им в руския език е положението на глаголните двойки от разширеното ядро на семантичното поле на посесивността – *дати/давати* и *взети/взимати*, които са добре засвидетелствани от най-ранния период на книжнината сред източните славяни.

4.3.2.1. Дати, даяти

Глаголите от видовата двойка *дати/давати* са представени в Ал. с 13 употреби в текста от Златоструй, като за всяка от тези употреби в повече от 2 от текстовите варианти, с които разполагаме, е употребен единият от членовете на видовата двойка, евентуално някой друг от дериватите на глагола *дати*. Още 13 употреби са характерни само за текст А (Антологийон) и още 2 употреби за Д (чети-минейте на св. Дмитрий Ростовски) или общо 29 употреби. Семантичната структура и на двата глагола включва посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор (1), (2), като в (1) е отразен характерният от най-ранния период молитвен контекст с неговата специфика – агенсът-първи посесор е винаги Бог, а глаголната форма е в повелит. накл.

- (1) [Помени] мя Господи, недостоиную рабу твою и даи же ми плод чреву, да будет ми вожь старостъ и на утѣху душа моя./459; Помяни мя, Господи, недостоиную рабу свою и даи ми плод от мужа и да будетъ ми сынъ и да будет ми вожь старости на успѣхъ души моей./Т476; Господи помяни недостоиную рабу твою и даждь ми плод от мужа и будет ми сынъ да будет ми вож старости и на успѣхъ души моей./М484; Отнюду же моляху владыку Христа с вѣрою да дасть имъ чадю по намѣренію ихъ./А493; Господи, помяни мя недостоиную рабу твою и раздрѣши неплодствіе мое, да сподоблюся нареци-ся матеръ чадю, даждь нама сына, да съ мужемъ моимъ возможемъ имѣти утѣху въ житіи нашемъ и вожда въ старости нашей./Д503

Синтактичната структура на глагола *дати* е представена най-пълно в пример (1), където присъства агенс-първи посесор, пациенс-посесум, бенефициент-втори посесор, както и цяло подчинено изречение за цел с функцията на факултативен адюнкт.

- (2) Егда же идяше в полату цареи, милостыню даяше нищимъ *предъ собою* глаголя, яко нѣсмь достоинъ ходити по земли Божии./Т476; и егда идяше в полату цареву милостыню свою дааше *пред собою* глаголя, яко нѣсмь достоинъ ходити по земли божіи./М484
- (3) Изряднѣе же в милостыни бѣше подражателъ, даяй на всякій день независтно требующимъ богатство свое./А493

Примери (2) и (3) представят глагола *даяти* с възможността за елизия на някои от валентните позиции (бенефициента-втори посесор в (2), текстов вариант М), както и за адюнкти за място (2) и за време (3).

- (4) И егда же бысть 6 лѣтъ отроча и даша и *в первое учение* и научи-
ся всеи грамотѣ и церковному/Т476; И егда бысть шти лѣтъ отроча
даша его *в первое учение* книгамъ, и научився книги и церковному/
М484

В (4) наблюдаваме и употреба на *дати* за изразяване на човешки отношения, като в контекста на учението той е единственото средство за представяне волята на родителите детето им да учи. Този тип употреби отнасяме към фразеологизираниите (ЛСВ₄), като различието между двата ЛСВ намира отражение във възникващата синтактична структура. В нея мястото на посесора се заема от родителите, в ролята на посесум е техният потомък, а вторият посесор (учителят/учителите) принципно не се изразява с конкретно съществително за лица, а се замества с обстоятелство за място с предлог *в* + вин. пад. на съществителното *учение*, т.е. учението се схваща като институция, чиито конкретни характеристики (хора, места) могат да се изразят, но това не е задължително, основен е процесът *учение*.

- (5) како житиѣ его ꙗще же и харѣтию държитъ въ руцѣхъ и не дасть ми
ѣя./471; како жилѣ у него, еще же и харатию держитъ в руцѣхъ своеи и
не дасть ми ея./Т480; како житѣ у него, еще же и хартию держитъ въ
руцѣхъ рече и не дасть намъ хартіа./М488; Спѣшно убо къ царю и папѣ
возвратився, глагола къ нимъ: обрѣтохомъ, его же искахомъ, но уже
умерлъ, хартию же держитъ въ руцѣхъ и не дасть намъ ея./Д509

Засвидетелствана е и употреба на *дати* в смисъл на физическо предаване на предмет, за който не се очаква трайно придобиване като собственост (5). Това е един от случаите, които образуват постепенния преход към ЛСВ₃ (граматична функция при образуване на двучленни предикати, като изходната семантика се трансформира в ‘допускам, позволявам, разрешавам (да се извърши означеното с втория глагол, който е в инфинитив)’).

- (6) и обрѣтъ корабль въ Лаодікію пловущъ, съде въ он, давши *наем* ко-
рабленику, и пловяше молѣщи ся к Богу и глаголющи:/Д504

Към ЛСВ₄ спадат общо 12 употреби аналогични на (6), като в 11 от тях няма промяна в синтактичната структура, каквато наблюдаваме в (4), но говорим за фразеологизация въз основа на абстрактната семантика на съществителното или именната група в ролята на посесум, като при тях се запазва без промяна изходното посесивно-каузативно значение на глагола.

4.3.2.2. Деривати на *дати*, *даяти* – *подати*, *подаяти*

Добре са представени и други (префиксални) деривати от глагола *дати*, които, за разлика от *даяти*, са не само видови корелати, но и носители на оттенъци в значението, опиращи се обикновено върху съответна представка. Както и при предходните периоди семантично най-близо до изходната семантика на *дати* остават *подати*/*подаяти*, представени общо с 5 употреби, като 1 от тях е открита в текста от Златоструй (7), 1 – в Т и М, а останалите 3 са от Д.

- (7) Бѣ же да бл҃гословитѣ лѣта твоѧ и да ти подасть цѣрство нѣбное./465; и Богъ твои да благословитѣ лѣта твоѧ и да управитѣ на земли житѣе твоѧ и да ти подасть царство небесное./Т479
- (8) Подаи же намѣ харатию свою, да видимѣ, кто еси и что естъ написано въ харатии сеи./Т480; Подаждѣ намѣ да видимѣ, кто еси и что естъ в хартіи писано./М489

Употребите в (7) и (8) се намират в пасажи, където в останалите ръкописи е употребена безпредставъчна форма на *дати*. Този факт сам по себе си свидетелства за семантичната близост между изходния глагол и деривата му с представка *по-*.

4.3.2.2.1. Въдати

Също близко до изходното значение на коренния глагол представя дериватът *въдати*, застъпен в Ал. с 4 случая, като и този дериват се употребява в текстови варианти на места, където в аналогичен пасаж от друг вариант се използва *дати*, както в (9).

- (9) рабе Бѣии, и въ аще грѣшная есѣвъ, то цѣр есѣвъ, а съ ѿцѣ всѣна вселенная, вѣдаждѣ намѣ харѣтию да видимѣ, чѣто ты еси и чѣто естъ писано въ ней./471; Рабе Божии, аще и грѣшна есѣвъ, обаче но царя есѣвъ, а се отецъ всеи вселенѣи, подаи же намѣ харатию свою, да видим, кто еси и что естъ написано въ харатии сеи./Т480; молимтисѧ рабе Христовѣ, да даси намѣ хартію сію, да разумѣемѣ кто еси./А500; Молимѣ тя, рабе Христовѣ, даждѣ намѣ хартію сію, да увѣмы, что естъ въ ней написано, и познаемѣ тя, кто еси./Д509
- (10) Егда же бысть время отрочаѣ учитисѧ вѣдѣти е на первое учение грамотѣ и навѣче/459; И отнеле же отдоиша чадо, вѣдаша его в наученіе грамоты, и научашесѧ дондеже прииде в возрастѣ законный./А493; Егда же бѣ отрокѣ шестолѣтенѣ, вѣдаша его въ наученіе книжное, и вскорѣ навѣкъ грамматики и риторіи/503

Формата с представка *въ-* се употребява и със значение синонимно на *дати* за изразяване на човешки отношения, свързани с учение (10), т.е. се-

мантичната близост, достигаща до взаимозаменимост, обхваща изходния глагол и дериватите му с представки *по-* и *в-*.

4.3.2.2.2. Отъдати

Подобна семантична близост характеризира и единствената употреба на деривата с представка *отъ-* *отъдати* (11).

- (11) Тѣгда въдасть имѣ харѣтію, и възъмѣша въдаста ю динакоу црѣкви-
номоу./471; И абѣ отдасть харатию цесарема и архіепископу./Т480; И
абіе отда хартію царема и архіепископу./М489

Семантичното сходство е съпроводено и от сходство на синтактичната структура, която при *отъдати* не се различава от тази при *дати*, *подати* и *въдати*.

4.3.2.2.3. Раздати, раздаяти

По-значително семантично различие наблюдаваме при видовата двойка *раздати/раздаяти*, където изразителното дистрибутивно значение на представката *раз-* модифицира цялостната семантика на глагола, като добавя трета дистрибутивна сема към семемата. Тя е засвидетелствана с 3 употреби, като в другите текстови варианти присъства синонимна употреба само на изходния глагол *дати* с донякъде хиперонимна функция, дадена от по-ранната фаза на развитие на езика.

- (12) Въшедшю же ему въ градъ прода все еже имѣ и раздасть и нищимъ и облечеся в худу ризу/Т477; Той образъ Христовъ видѣвъ блаженный Алексій обрадовася зѣло, и тамо вся драгоцѣнныя вещи изъ дому взятыя продавъ и нищимъ злато раздавъ, облечеся и самъ въ нищихъ рубы./Д504

Дискурсните условия и при трите употреби са сходни – изразява се раздаване на милостиня на просящите, независимо дали от собственото имане на Алексей (12), или от получената от него милостиня (13), която надхвърля абсолютния минимум, необходим за поддържане на живота му (14) и която той доброволно раздава на другите.

- (13) И аще кую от христолубивыхъ пріемляше милостыню, раздаеше то другимъ нищимъ престарѣлымъ въ препитаніе./Д504–505

В синтактичната структура при *раздати/раздавати* също настъпват семантични промени: първият посесор е в ролята на агенс, вторият посесор (принципно в мн. ч.) е бенефициент в дат. пад., а посесумът – най-често съществително от типа на *милостиня*, *имание*, или съответно местоимение – във вин. пад., като също се схваща като задължително разчленен на много съставлящи, чрез които да се реализира дистрибутивната сема

(14) Но онъ то раздаяше инѣмъ нищимъ, а самъ токмо хлѣба и воды и то въ мѣру вкушаше, елико бы тоѣю не умрети ему от алчбы и жажды./Д50

Синонимните употреби в по-ранните текстови варианти показват, че специализацията дори при *раздати/раздавати* не е била безизключителен процес и първичното универсално господство на *дати* е било нарушено едва след известен период на усъвършенстване на книжовната традиция на житието, свързан с процес на специализация на употребите на глаголните форми с представки.

4.3.2.2.3.1. Раздѣлити

Със значение близко до това на *раздавати* е употребен в 1 случай (15) в Ал. и глаголът *раздѣлити* ‘разделя, разпределя’, чиято семантична структура също включва изразителната дистрибутивна сема, посесивна и каузативна сема. Значението на корена *дѣл-* по принцип имплицира дистрибутивно значение, така че то надделява в семантичната структура на лексемата, подкрепено и от префикса.

(15) Сію видѣвъ Алексій пріять многое веселіе, и раздѣливъ к нищимъ злато и прочая многоцѣнна каменія, пребысть во ономъ храмѣ облаченъ аки единъ от убогихъ ветхими непотребными ризами./А494–495

Синтактичната структура е аналогична на тази при повечето от глаголите, съдържащи каузативна сема – агенс-първи посесор, пациенс-посесор във вин. пад. и бенефициент-втори посесор в дат. пад., в нашия случай с предлог *к*, задължително имплициращи множественост. Единственият случай в нашия материал не дава основания да твърдим дали предлогът е задължителен за конструкцията.

4.3.2.2.4. Воздати

В редакцията от Антологион са засвидетелствани и 3 употреби на глагола *воздати*, който не е представен в другите текстови версии на Ал. Това потвърждава постепенността на процеса на семантична специализация чрез образуване на деривати от изходния глагол *дати* (за семантиката на представката *въз-* срв. Бояджиев 2013).

(16) и послѣдовати владыцѣ Христу, иже воздаеть намъ за малый наш трудъ толико наслаждение./А492

И трите употреби (16), (17) и (18) са носители изключително на конфесионален контекст и се използват за означаване на божие то възнаграждение за праведния живот на светците и Божиите угодници. Специализацията именно на този дериват с такъв смисъл е резултат от първичната семантика на *въз-* ‘нагоре’, който модифицира цялостното значение на глагола с представката за възвишеността на Божието провидение.

(17)но вся сія претерпѣ доблественный подвижникъ, помышляяй богатое воздаяніе и многоцѣнный вѣнецъ, иже хотяше дати ему царь славы в раи./А492

В пример (17) наблюдаваме употреба на *воздаяніе* в близко съседство с изходния глагол *дати*, което може да се тълкува като проява на стилистичен стремеж да се избягва натрупването на идентични форми в такива случаи.

(18)да любимъ ихъ, и елико благодарѣніе творимъ имъ, воздасть намъ благодать богатодарно./А493

Като агенс-първи посесор в този контекст отново присъстват само синонимни названия на Бог, а в ролята на пациенс е абстрактната божия благодат, което позволява и тези употреби да се тълкуват като преходни към ЛСВ₄, тъй като в конфесионален контекст те са до голяма степен формулизирани.

4.3.2.2.5. Синоними на *дати*

От засвидетелстваните синоними на *дати* с 5 употреби в Ал. е представен глаголят *сподобити*, подобно на предходните периоди, като 4 от тях са в конфесионални контексти аналогични на пример (19). В 3 от случаите наблюдаваме образуване на двучленен предикат, както в (19), т.е. може да се мисли за техни преходен характер по посока към граматикализираните употреби (ЛСВ₃). При едночленен предикат от *сподобити* (20) първият посесор (Бог) е агенс, бенефициентът е във вин. пад., а посесумът (царството божие) е в род. пад.

(19)[Благодарю тя, Господи], ако сподобил мя еси прияти милостыню от своихъ домочадецъ имене твоего ради./463; Хвалю тя, Господи, яко сподобил мя еси милостыню прияти от своихъ домочадецъ имени твоего ради./478; Хвалю тя, Боже и Господи мои, яко сподоби мя милость прияти от домашних ми отрокъ имени ради твоего святого и не познаша мене./М485; Благодарю тя Боже мой, иже сподобилъ еси мя взяти от рабовъ моихъ милостыню./А495; Святой же Алексій позна ихъ и благодарилъ Бога, яко сподобилъ его прияти милостыню от домашнихъ слугъ своихъ./Д505

В трите примера с двучленен предикат синтактичната конструкция е подобна на тази с име, но на мястото на посесума присъства вторият член на предиката (в инфинитив), т.е. придобивката е изразена като определено действие.

(20)молю вы, родителя моя любезная и честную неvěсту мою, да не опечалитесь на мя, яко створихъ вамъ толику скорбь, оставивши васъ ибо и азъ болѣзновахъ сердцемъ о болѣзни вашей и многажды сотворихъ молитву о васъ къ Богу да подасть вамъ терпение и сподобитъ васъ царствія своего./Д507

(21) Господи, помяни мя недостойную рабу твою и раздрѣши неплод-
ствіе мое, да сподоблюся нарещися мать чаду, даждь нама сына,
да съ мужемъ моимъ возможемъ имѣти утѣху въ житіи нашемъ и
вожда въ старости нашей:/Д503

Всъщност и петият пример (21) е в молитвен контекст, но възвратната му форма определя синтактична структура различна от тази в останалите четири. Тук бенефициентът е в ролята на агенс, посесумът е изразен с инфинитив като желано действие, а същинският агенс (Бог) е известен от контекста, но не е изразен в подчиненото изречение с предикат от глагола *сподобитися*.

4.3.2.2.6. Даровати

С 4 употреби е представен и старинният глагол *даровати*, образуван от еднокоренното съществително на *дати* – *даръ*. Разгледаната по-горе обща семантика на корена при *даровати* и в руски е обогатена с третата диференциална сема ‘безвъзмездно’, като в трите езика се наблюдава забележително единство в семантиката на употребите му.

(22) и аще кто взимаше от мѣра того, его же аще просяше, то дароваше ему Богъ, яко тому подобаетъ всяка слава, честь и поклоняние Отцю и Сыну и Святому духу и нынѣ и присно вѣки вѣкомъ аминь./Т483

Прави впечатление семантичното сближаване между *дати* и *даровати* в абстрактни и конфесионални контексти, където отново в ролята на първи посесор е Бог, а посесумът е или абстрактен, или максимално обобщен (22). Интересно е и обстоятелството, че той не се среща нито веднъж в текста от Златоструй, а четирите примера са разпределени по един в текстовите варианти Т, М, А и Д.

4.3.2.2.7. Пустити

Само с по 1 употреба в 3 от текстовите варианти на Ал. е представен глаголът *пустити*, при който наблюдаваме специализация в сравнение с *дати* преди всичко за означаване премахване на физическо препятствие. Семантичната му структура е аналогична на тази при *дати*.

(23) Внѣ же непусти ѿнѣ./471; Онѣ же не пусти ему, и не возможе изяти ее./Т480; Он же не пусти, и не възможе изяти ея./М488

В синтактичната структура при вариант Т е представен не само агенсът-посесор и пациенсът-посесум, но и бенефициентът в дат. пад. Единственият пример не позволява да се правят категорични изводи за пълнотата на синтактичната конструкция, която се среща най-често.

4.3.2.3. Взяти, взимати

Втората видова двойка от разширеното ядро на посесивното семантично поле проявява вътрешна формална симетрия, обусловена от присъствието като член от несв. вид на глагола *взимати*, вместо употребявания в съвременния руски език глагол от несв. вид *брать*, съдържащ итеративна сема (срв. глава I). *Взети/взимати* са представени с общо 17 употреби, от които 10 се срещат в повечето текстови варианти, една обединява Т и М, докато последните 6 произхождат от текстовия вариант А. Семантичната структура тук включва отново посесивна и каузативна сема, но с концептуализация от гледна точка на втория посесор.

- (1) иждивѣше от нихъ мало и взимаше хлѣбъ к живопитанію своему, и прочая даяше нищымъ, самже во всю ноцъ моляшеся./А495

Прави впечатление преобладаването на употребите, изразяващи физическо вземане и преместване в пространството (9 случая в нашия материал, аналогични на (2) пример) и ограниченият брой на употребите, където глаголите от видовата двойка означават трайно придобиване (само 4 случая), както в (1). Както видяхме по-горе, при глагола *взема* не се прави разлика между временния физически контакт и трайното придобиване на собственост, които вероятно са се диференцирали относително по-късно. Затова и названието посесор тук е условно, защото може да означава и само приносител на посесума, както в пример (5), а не истински нов собственик.

- (2) Излѣзъ ис чертога, иде в ризницю [свою] и взем от богатства своего и изыде нощію отаи из Рима/461; Излѣзъшу ему ищертога своего, и вшедъ в ризницю свою и вземъ от богатства своего и изыде нощію отаи из Рима./Т477; И излѣзшу ему ис чертога своего шед в ложницу свою и от богатства своего взем изыде нощію отаи из Рима/М485; Сія рекъ отиде в камору свою, и взять злато, каменія честная и бисеры, елико можаше и извлекся златотканныхъ, облечеса в нищія и раздранныя ризы, и исходя от града иде долу на море./А494; То рекши отиде от нея и въ свою особную ложницу вшедши совлечеса златотканныхъ одеждъ своихъ и облечеса въ нѣкая худая одѣянія и взѣтъ нѣчто от своего богатства, злата и каменій честныхъ и изшед нощію отаи изъ полать своихъ и изъ града прииде къ морю/Д504

Употребите, които означават временен физически контакт, могат да бъдат обогатени в семантично отношение и с целева сема, както в (3), където тя е експлицитно изразена чрез причастната форма на *взяти*. По този начин се изяснява вземането като предварително условие, а и последователността във времето (респективно в текста) през по-старите периоди имплицира причинно-следствена връзка, в случая изразяваща целта на вземането.

- (3) и взъзмъ написа тайны яже имше съ ѿцѣмъ си и съ мѣрию и еже глагола къ обрученици свои въ чрьтозѣ како ѿи дасть перстень и лъзѣ/467; И въземъ и написа вся тайны и яже имѣ съ отцемъ и съ матерью и яже глагола къ обрученици свои, како ѿи дасть перстень/Т479; И принесе ему и въземъ написа все житіе своея тайны, еже имѣяше съ отцемъ си и с матерію и яже глагола невѣсте в чертозѣ обрученицѣ своей, како ѿи дасть перстень и пряжу в кропинѣ багорнѣ/М487

Глаголите от видовата двойка *взяти/взимати* са засвидетелствани и като средство за изразяване на човешки отношения в 2 случая, аналогични на пример (4).

- (4) и умилосердовавъ взять убогаго, и призвавъ единого раба, егоже имяше прилѣжнѣйшаго, предаде ему Алексіа,/А496

Към фразеологизираните употреби (на ЛСВ₄) отнасяме само 2 случая. Сред употребите на ЛСВ₁ са възможни и такива за изразяване на временен физически контакт в поредица от свързани действия, както е в (5). Тук ситуативно подсказаната причинно-следствена връзка е сигнализирана отново от причастната форма на *взяти*, определяща като главно действието четене, което е целта на вземането, а предходното действие даване е необходимо условие за последващото вземане. Тези причинни и целеви отношения отново са изразени чрез представяне на действията като последователни във времето, като причастните конструкции в по-късна епоха се заместват от средства на хипотаксиса.

- (5) Тъгда въдасть имѣ харѣтию, и възъзмъша въдаста ю днакоу црѣвномоч./471; И възѣмше и даша ю витію халтулареві пресвятыя церкви./Т480; И възѣмше даша хартію хартіларю пресвятыя великія церкви./М489; Они же възѣмше ю возрадовашася, и бывшу молчанію, чтоша ю свѣтлымъ гласомъ въ слухъ всѣхъ./А500; и отдаде рука хартію цареви и папѣ. Юже възѣмше, владоста Аетію халтуларію великія церкви./Д509

Синтактичната структура на тази видова двойка включва втори посесор-агенс, посесум-пациенс и първи посесор, който не е задължителна валентност, присъствието му е факултативно под формата на адюнкт-локализатор.

4.3.2.3.1. Други глаголи сродни на *ѣти*

От дериватите на глагола *ѣти* и в руския материал с най-голямо значение се откроява видовата двойка *пріяти/пріимати*, която разглеждаме по-долу самостоятелно поради семантичната ѝ специализация, която позволява да я смятаме за отделна позиция в семантичното поле на притежанието, както

взяти/взимати. Освен тях в Ал. са засвидетелствани още глаголите *изяти*, *имати/поимати* и *подяти*.

4.3.2.3.1.1. Видовата двойка *имати/поимати* ‘хвана’ е представена в Ал. с 4 примера, като единият от тях е *имати за руку* ‘хвана за ръка’, чиято фразеологизация е очевидна и трайна и съответства на материала от предходните периоди, който разгледахме.

- (6) *Емъ* же Ефимьянъ харатию хотя вземъ видѣти ю, что есть писано в ней./Т480; *Им* же Еуфиміан хартію, хотѣ вземъ видѣти, что есть писаное в ней./М488

Тук наблюдаваме запазена архаичната семантична структура за означаване на физически контакт (6), но и употреби за означаване възникване на посесивно отношение, както в (7) и на човешки отношения в (8), т.е. засвидетелствано е едно първично състояние, в което физическият контакт и придобиването на собственост или човешки отношения не са диференцирани. Следи от това първично състояние наблюдаваме и в семантиката на *взети/взимати*, но там специализацията е в по-напреднал стадий. Що се отнася до формата, в (6) са представени два текстови варианта, където личи припокриването (или може би контаминация?) на причастните форми на мин. деят. прич. I от *ѣти* и от *имати* в един и същ пасаж на двата текстови варианта поради голямата им формална и семантична близост в значението ‘хвана’. В (7) обаче сегашното време *емлетъ* еднозначно определя формата към глагола *имати*.

- (7) Ибо здѣ царіе земстіи, егда обучевають воины, предлагаютъ едино и токмо тлѣнное дарованіе, еже достоитъ не вящши ста златыхъ, и *емлетъ* е единъ токмо, иже аще явится от прочихъ воинъ мужественный и крѣпльшій./А491

В (8) формата *поимъ* отново отвежда към семантиката на *взема* (в дома си), запазена като семантична структура до ново време.

- (8) топлѣ бысть на пріатіе таковаго нищаго, помянувъ о иночадѣмъ своемъ сыну и *поимъ* и въ домъ свои рече к домашнимъ рабомъ:/М487

Синтактичната структура, която се поражда при тази видова двойка, включва агенс-втори посесор и посесум, а първи посесор не се изразява.

4.3.2.3.1.2. Изяти

В нашия материал са застъпени и деривати от глагола *ѣти* с представки *из-* и *под-*. С 2 употреби в Ал. е засвидетелстван глаголът *изяти* ‘измъкна, извадя’, както в (9), при който наблюдаваме семантично обогатяване с наличие на допълнителна сема ‘отвътре навън’, носена от представката *из-*. Неговата семантика го поставя в периферията на семантичното поле на притежанието.

- (9) Онъ же не пусти ему, и не възможно изяти ея./Т480; Он же не пусти, и не възможно изяти ея./М488; Егда же откры лице его, видѣ то благодатію сіяюще, яко лице аггелово, и восхотѣ взяти хартію изъ руки его и видѣти, что написано въ ней, но не възможно изяти, понеже рука держаше крѣпко./509

Въпреки семантичното разширение синтактичната структура остава същата, както при *взяти*, без изразен първи посесор, само с агенс-втори посесор и посесум във вин. пад.

4.3.2.3.1.3. Подяти

С единствен пример от А е представен глаголят *подяти* ‘вдигна’. При него присъствието на представката *под-* също е носител на пространствена диференциална сема, този път ‘отдолу нагоре’, която разширява семантичната структура до 3 съставлящи семи и това го извежда извън ядрото на полето.

- (10) Таже изыдоша вси раби его со свѣщами и кандилы подяти ихъ якоже подобаше./А499

Синтактичната структура и тук включва само втори посесор-агенс и посесум-пациенс във вин. пад.

4.3.2.3.2. Синоними на *взяти*

С 2 употреби в Ал. е засвидетелстван синонимът на *взяти* – *приобрѣсти* ‘придобия’, който е дериват от *обрѣсти* ‘намеря’, но семантично значително се е отдалечил от него. Той влиза в синонимни парадигматични отношения с *взяти*, има сходна с него семантична структура, но може да се разглежда като специализиран за изразяване само на посесивно-каузативно значение за трайно придобиване на собственост. В такъв смисъл той е част от ядрото на семантичното поле на притежанието.

- (11) Яко иже приобрѣщеть весь миръ (еже есть не возможно) да покорятся ему вся владычества и царства, таже погибнеть душа его, ничтоже ползова./А491

При него синтактичната структура повтаря тази на *взяти*, като изразява само нов посесор-агенс и посесум-пациенс във вин. пад.

4.3.2.3.3. Деривати на *брати*

Въпреки че в текста на Ал. не е засвидетелстван коренният глагол *брати*, неговият дериват *събратися* е представен там с възвратната си форма. При него възниква диференциална сема ‘на едно място’, носена от представката *съ-*.

- (12) Въ четвѣртѣкъ же вечерѣ събѣрашася вси въ црѣкѣвъ стго [апостола] петра молаще сѧ Боѣ да ѡвѣститъ имъ члвѣка Бжїна./469; Прочее в четвертокъ вечера собѣрашася вси въ реченномъ храмѣ святаго Петра, и сотвор-

ше бдѣніе во всю ношѣ, моляху, да явить имъ Господь, гдѣ обрѣсти раба его./А499; Таже съ вечера четвертковаго на ношѣ пятничну собравшесѣ въ соборную святыхъ апостоловъ съ царемъ и съ папою всенощное сотвориша бдѣніе, моляще Христа Бога, да самъ покаже-тъ имъ угодника своего./Д508

При него наблюдаваме глагол с първична семантика за придобиване, който във възвратната си форма започва да изразява движение и преминава от посесивното семантично поле към това на глаголите за движение, изразявайки насочено движение по посока към една обща точка. С това той излиза от рамките на посесивното семантично поле.

4.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

Глаголите, чиято семантика ги поставя в непосредствена близост до ядрото, са свързани с получаване на собственост или с непосредствен физически контакт, като към тях спадат и двете рано обособени микрополета – на глаголите за търговски операции и на тези за посегателство върху чужда собственост. При тях наблюдаваме включване на трета сема, като водещо в семемата остава положението на посесивната сема.

4.3.3.1. Прияти, приемати

Видовата двойка *прияти/приимати* е характерен представител на глаголите в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле и е представена в Ал. с 14 употреби. Семантичната структура на двата глагола включва посесивна и каузативна сема, а в ролята на трета диференциална влиза ‘със съгласието на втория посесор’. Концептуализацията е от гледна точка на втория посесор. Чрез нея може да се изрази приемането на материални блага, както в (1), представено само с 2 случая в нашия материал

- (1) [Благодарю тя, Господи], ако сподобил мя еси пріати милостыню от своихъ домочадецъ имени твоего ради./463; Хвалю тя, Господи, яко сподобил мя еси милостыню прияти от своихъ домачадецъ имени твоего ради./Т478; Благодарю тя Боже мой, иже сподобиль еси мя взяти от рабовъ моихъ милостыню./А495; Святый же Алексій позна ихъ и благодариль Бога, яко сподобиль его пріати милостыню от домашнихъ слугъ своихъ./Д505

Най-широко застъпени са случаите, представящи търпението към чужди действия или изобщо приемането на абстрактни и духовни стойности или вреди – в 11 от 14-те употреби, аналогични на пример (2), като 7 от тях са само от текстовия вариант А; 6 употреби са в съчетания с абстрактни съществителни и една служи за изразяване на човешки отношения. Тъй като

смятаме съчетанията с абстрактни съществителни за първична степен и условие за по-нататъшна фразеологизация, тези случаи могат да се разглеждат и като преходни към ЛСВ₄. По-ярко изразен случай на фразеологизация се наблюдава само веднъж.

- (2) Видѣвъ же члѣкъ Бжии, яко дивавъльмь наоччениемь то кемоу бываеъ съ радостію и веселинемь и терпѣніемь вса примаше тѣрпа./467; Видѣвъ же чловѣкъ Божиі, яко сие наученъмь бысть дьяволимь, он же с радостію примаше и весельемь терпяше./Т479; Видѣвъ же чловѣкъ Божиі, яко діавола дѣйства естъ и рать, ненавиद्याщаго добра с радостію и усердіемь и терпѣніемь вся пріимааше и терпя все/М487

Преобладаването на случаите означаващи морални и физически вреди може да се смята за естествено в житийния контекст, където темата за божие то възнаграждение за изтърпените страдания на земята е сред основните теми, за разлика от материалните взаимоотношения, които се споменават предимно във връзка с даването на милостиня, както в (1). В пример (3) е представена единствената в Ал. употреба на *приимати* за означаване на човешки отношения.

- (3) Питаше алчющыя, одѣваше нагія, пріимаше странныя и покояше ихъ, и благодѣйствоваше богатодарно./А492

Синтактичната структура на тази видова двойка включва агенс-бенефициент и пациенс-посесум, като условно нареченият първи посесор е известен от по-широкия контекст, но не се изразява като глаголна валентност на *прияті/приимати*. В случаите с означаване възникването на човешки отношения (3) в ролята на пациенс-посесум е названието на човека, с когото се установява контакт, а агенсът може да бъде наречен посесор съвсем условно, той е всъщност инициаторът на установяване на (приятелски) отношения.

4.3.3.2. Глаголи с отрицателна посесивна сема

За разлика от повечето глаголи, съдържащи посесивна сема, които могат да изразяват както наличие, така и (в отрицателна форма) отсъствие на посесум, малка група глаголи, засвидетелствани с относително ограничен брой употреби, съдържат „вградена“ в семантиката на корена отрицателна посесивна сема, което води до това, че в положителните си форми изразяват отсъствие или премахване на посесума.

4.3.3.2.1. Лишиться, лишатися

Към тази група причисляваме видовата двойка *лишиться/лишатися*, чиято семантична структура в значителна степен може да се разглежда като огледална на тази при *прияті/приимати* – семемата съдържа отрицателна посесивна сема, каузативна сема и като трета диференциална може да се появи „със съгласието на посесора“, но нейното присъствие, за разлика от

приятн/приимати, не е задължително и изцяло зависи от съответните дискурсни условия. От трите употреби, с които е представена в нашия материал, тази пълна семантична структура присъства в (1), където дискурсните условия отчетливо показват наличието на третата диференциална сема.

- (1) Сіе волное разлученіе претерпѣша и ини нѣщии раби Небеснаго Царя Христа, и лишишася всѣхъ плотскихъ наслажденій, предпочитающе божественное раченіе./А492

Интересно е обстоятелството, че 2 от трите употреби са в текстовия вариант А, а третият (3) е ексцерпиран от Д, т.е. те не се срещат в по-старите текстови варианти. В пример (2) също в значителна степен можем да говорим за присъствие на семата 'доброволност', тъй като дискурсните условия подсказват, че става дума за осъзнато действие, извършено с цел да се избегне евентуално божие наказание заради влечение към славата.

- (2) Тѣмже бояйся да не лишишя небесныя славы за привременную юже даяху ему, помысли ити на мѣсто невѣдомо./А496

В пример (3) обаче не може да става дума за наличие на тази сема, тъй като овдовяването е независимо от волята на потърпевшата и недвусмислено доказва възможността глаголт да бъде употребен и в контексти, където такава сема не възниква.

- (3) но горлицѣ пустыннолюбнѣй и единомужнѣй уподоблюся, яже егда лишишя мужа своего, по горахъ и удолиехъ ищетъ его, умилненнымъ пѣніемъ тужащи./Д505

Синтактичната структура тук включва агенс-посесор и посесум в род. пад. и в двата случая – когато се включва сема '±доброволност'.

4.3.3.2.2. Лишити

Само с 1 случай е засвидетелствано отглаголно съществително от невъзвратния глагол *лишити*, който съдържа отрицателна посесивна сема, каузативна сема и диференциална сема „в ущърб на посесора“, но поради изолираността на единствената употреба не може да се твърди, че с това семантичната структура на *лишити* се изчерпва.

- (4) съдяху плачюще многажды и рыдающе, ова убо вдовства, ова же единороднаго сына и любезнѣйшаго лишенія./497

Пораждащата се синтактична структура включва агенс, който не е посесор, пациенс-посесор във вин. пад. и посесум в род. пад.

4.3.3.2.3. Избавити

Можем да говорим за своеобразна антонимност между глагола *лишити* и засвидетелствания с 1 употреба в Ал. *избавити* (5). Противоположността е характеристика на двете коренни морфемии и засяга третата сема

„±доброволност“. При *лишити* тя е с функционален акцент на негативното въздействие върху посесора, докато при *избавити* точно обратното – въздействието върху посесора се възприема като позитивно и е във фокуса на функционалния акцент. Както се вижда, антонимността засяга само част от семантиката на двата глагола при съвпадение на посесивно-каузативната част с посесивна сема в негация.

- (5) в странствѣ прославляѣ Господа, иже избави его от попеченій житейскихъ, и сохрани его невѣдома, да не возбранитъ желанію своему./A496

Синтактичните структури при двата глагола са сходни: агенсът не е посесор, посесорът играе ролята на пациенс, а посесумът е в род. пад., само че при *избавити* не е безпредложен, а в конструкцията участва предлог *от*.

4.3.3.2.4. Отвъръщися

Към глаголите с вградена отрицателна посесивна сема можем да причислим и *отвъръщися* ‘отвърна се, откажа се’ и *отрицатися* ‘отрека се’, които са с пациентивна концептуализация, т.е. от гледна точка на посесума. Те са представени в Ал. с по една употреба. При *отвъръщися* ‘откажа се, отхвърля’ семантичната структура се състои от отрицателна посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална можем да разглеждаме модалната сема „по собствено желание“. Единственият пример обаче не дава достатъчно опори за еднозначно тълкуване доколко нейното присъствие е задължително или не.

- (6) И сего ради отвержеся совершенно внѣшняго чловѣка, и вземъ спасительный крестъ скорбей, послѣдова Владыцѣ радуяся./A492

Синтактичната структура, пораждавана от *отвъръщися* съдържа агенс-посесум и пациенс-първи посесор в род. пад. (вероятно поради негацията в посесивната сема), а втори посесор не се предполага поради абстрактно-модалния характер на употребите.

4.3.3.2.5. Отрицатися, отрештися

При *отрицатися/отрештися* ‘отричам се/отрека се’ семантичната структура е практически идентична с тази на *отвергтися* – с посесивна, каузативна и модална сема, като и тук единствените употреби на всеки от глаголите в (6) от 4.3.3.2.4. и (1) от подточка 4.3.3.3.1. не дават еднозначна информация за статуса на модалната сема.

- (7) Отнюду же познавъ суетное міра и непостоянное, и души безсмертіе, вложи благое намѣреніе, отрицатися настоящихъ житейскихъ благихъ яко привременныхъ и удобоувядаемыхъ, да наслѣдуетъ нетленная и вѣчная./A493; Отнюду же познавъ суетное міра и непостоянное, и души безсмертіе, вложи благое намѣреніе, отрицатися настоящихъ житейскихъ благихъ яко привременныхъ и удобоувядаемыхъ, да

наслѣдуеть нетленная и вѣчная./А493; И разсмотрѣвъ суету міра, положи въ умѣ своемъ отрицатися настоящихъ житейскихъ благъ маловременныхъ, да наслѣдствуеть вѣчная;/Д503–504

При отрицатися синтактичната структура също включва агенс-посесум и пациенс-посесор в род. пад., обусловен от отрицателната посесивна сема.

4.3.3.2.6. Разлучитися

С един фразеологизиран пример е представен и глаголят *разлучитися* ‘разделя се’, използван за означаване на смъртта на светеца. При него отново посесивната сема е негативна, но при фразеологизираната употреба общата семантична структура е трансформирана и се възприема като едно цяло.

- (8) Свѣтающу же пятку челоуѣкъ Божій Алексій святой разлучися от тѣла своего и отиде къ Господу./Д508

Тук всъщност имаме образно представяне на смъртта като раздяла на душата и тялото, което причислява този пример към ЛСВ₄ и показва връзка с глаголите за движение и за положение в пространството.

4.3.3.3.1. Деривати от глаголи за положение в пространството

Към глаголите от близката до ядрото зона на посесивното семантично поле причисляваме и *оставити* ‘оставя’, образуван от корен *ста-*, означаващ изправено положение в пространството. При този глагол, както и при предходните периоди, посесивната сема отново е отрицателна, присъства и каузативна сема, но не възниква трета диференциална сема, а общата му семантична структура се доближава до тази на *дати*. От четирите случая, с които глаголят е засвидетелстван в нашия материал, 3 употреби са посесивни (в ЛСВ₁), а четвъртата е граматикализирана.

- (1) Чесо ради толико мя возненавидѣлъ еси и до конца оставиль мя еси; кое тебѣ лукавое сотворихъ и отреклся еси мене окаянные./А501

Тези употреби са засвидетелствани само в по-късните текстови варианти – А и Д, където има по-широко разгърнати наративно-рефлексивни пасажки.

- (2) И тамо оставиша я едину седмицу, в ня же дни вся пребываху родители с невѣстою своею алчны и непрестанно плачюще./А502

В два от примерите употребите са за прекратяване на човешки отношения (1), (3), а само в (2) имаме засвидетелствано означаване на физическо поставяне на ковчега с тялото на Божия Човек в храма за поклонение.

- (3) молю вы, родителя моя любезная и честную невѣсту мою, да не печалитесь на мя, яко створихъ вамъ толику скорбѣ, оставивши васъ ибо и азъ болѣзновахъ сердцемъ о болѣзни вашей /Д507

Възникналата синтактична структура включва агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад.

4.3.3.2. Вложити, положити

Също деривати от корен, означаващ (легнало) положение в пространството, този път *лаг-/лож-* са глаголите *вложити* ‘вложа’ и *положити* ‘сложа’, употребени като синоними в два от текстовите варианти на (4), т.е. *вложити* е употребен в два епизода, а *положити* като синоним на *вложити* в единия от тях.

- (4) Отнюду же познавъ суетное міра и непостоянное, и души безсмертіе, вложи благое намѣреніе, отрицатися настоящихъ житейскихъ благихъ яко привременныхъ и удобоувядаемыхъ, да наслѣдуетъ нетленная и вѣчная./А493; И разсмотрѣвъ суету міра, положи въ умѣ своемъ отрицатися настоящихъ житейскихъ благъ маловременныхъ, да наслѣдствуетъ вѣчная;/Д503–504

Синонимните им употреби в описания на движения на мисълта и абстрактни човешки чувства показват все още недостатъчно отчетливо формираните средства за изразяване на такива значения. За тази цел се прибъгва към глаголи изразяващи конкретни действия и движения в действителността. Показателни в това отношение са двете употреби на *вложити*, чието първично значение е свързано с поставяне на нещо в затворено пространство и този образ метафорично се пренася върху възникването на идея или намерение в съзнанието на човек.

- (5) Тѣмже да не отягчить иного кого, вложи намѣреніе пребыти в дому своемъ невѣдомъ, даже до конца преселенія своего, да иматъ и мзду вѣщшую./А496

Повторението на съчетанието с *намерение* в (4) и (5) навежда на мисълта за начална фразеологизация поне в идиолекта на компилатора на Антологион. Синтактичните структури на двата глагола не съвпадат напълно – и при двата посесумът се изразява под формата на инфинитивна конструкция, но при *вложити намерение* няма адюнкт за локализация, какъвто наблюдаваме при *положити в уме своем*, което можем да тълкуваме като паралелен образ на отразеното в глагола *наумя си* в български за означаване на тази абстракция.

4.3.3.4. Микрополе на глаголите за търговски операции

Микрополето на глаголите за търговски операции е много слабо засвидетелствано в Ал. поради характера на текста, където основният акцент се носи от аскетичните добродетели на Божия човек. По тази причина тук само с по една употреба са засвидетелствани ядреният за полето глагол *продати* и периферният *достойти*.

- (1) Влѣз же в градъ [продать] все еже имѣ и дасть нищим, и облечеса въ [худые] ризы и/461; Въшедшю же ему въ градъ продѣ все еже имѣ і

раздасть и нищимъ и облечеся в худу ризу/Т477; Влѣзшу же ему въ град продать все имѣніе и дать нищимъ и облечеся в ризы нищихъ/М485; Той образъ Христовъ видѣвъ блаженный Алексій обрадовася зѣло, и тамо вся драгоценныя вещи изъ дому взятыя продавъ и нищимъ злато раздавъ, облечеся и самъ въ нищихъ рубы./Д504

Присъствието на глаголите от това микрополе в руския език от XVII в. не подлежи на съмнение, въпреки слабата му засвидетелстваност в анализирания текст. Основание за това становище дава състоянието, наблюдавано в предходните и в следващия период, където са добре документиранни, но в Ал. няма условия за употребата им поради тематиката на текста.

4.3.3.4.1. Достоити

Към това микрополе спада и единствената употреба на глагола *достойти* 'струва', в съвременния руски *стоит*. Тази употреба (2) в Ал. е неочаквано конкретна и е засвидетелствана само в текстовия вариант А, който включва обширни рефлексивни пасажи. Семантичната структура тук е непълна в сравнение с ядрените за микрополето глаголи и включва само посесивна сема с концептуализация от гледна точка на посесума.

- (2) Ибо здѣ царіе земстїи, егда обучеваютъ воины, предлагаютъ едино и токмо тлѣнное дарованіе, еже достойтъ не вящши ста златыхъ, и емлетъ е единъ токмо, иже аще явится от прочихъ воинъ мужественный и крѣплшій./А491

Синтактичната структура включва агенс-посесум и пациенс, изразяващ еквивалента на посесума, а посесор не се изразява.

4.3.3.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

Второто микрополе в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле практически не е представено в Ал. отново поради характера на текста, но неговото съществуване в руския език от XVII в. е добре документирано в речниците на руския език от този период, които почиват върху по-широка ексерпция.

4.3.4. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

Втората по отдалеченост от ядрото зона на посесивното семантично поле включва глаголи, при които семемата се състои от 3 или 4 съставлящи семи, като посесивната сема невинаги е във водещо положение в цялостната структура на семемата. Най-често тук регистрираме глаголи, чиято основна семантика спада към други семантични полета, но при определени дискурсни условия и при тях възниква посесивна сема. Границите между тези зони не са много отчетливи поради многообразието от употреби и възникващите във връзка с това възможности за вариантност на семантичната им струк-

тура. Например глаголите за движение с посесивен потенциал могат да се смятат за част от отдалечената зона или от периферията на посесивното семантично поле в зависимост от парадигматичните отношения с другите глаголи в рамките на конкретния анализиран текст.

4.3.4.1. Глаголи за движение, при които възниква посесивна сема

Глаголите за движение, при които възниква посесивна сема, са най-често каузативни, а посесивната сема е резултат от пряко или метафорично представяне на придобиване. В нашия материал на първо място сред тях са *слати* ‘пращам, давам’ и неговите деривати *послати/посылати* ‘изпращам’ и *възслати/въсылати/всылати* ‘изпращам’, както и *принести* ‘донеса’. Коренният глагол *слати* е засвидетелстван само с една употреба (1), и то само в най-стария вариант на текста – Златоструй от XVI в. Това не е изненадващо, като се вземе предвид, че в по-късните фази от развоя си руският език, както и чешкият и българският, изоставя употребите на коренния глагол и ги замества с префиксалните му деривати. Явно нашият пример (1) е сред късните му появи в безпрефиксна форма.

- (1) Егда же идя в полату, милостыню пред собою слаше, глаголя, яко нѣсмь достоинъ/459; Егда же идяше в полату цареи, милостыню даяше нищимъ предъ собою глаголя, яко нѣсмь достоинъ ходити по земли Божии./Т476; и егда идяше в полату цареву милостыню свою дааше пред собою глаголя, яко нѣсмь достоинъ ходити по земли божии./М484

Синонимната замяна с хиперонимния *дати* (в съчетание с *милостыня*) в по-късните варианти на текста говори достатъчно красноречиво за наличието на посесивна сема. Цялостната му семантична структура освен посесивната и каузативната сема включва и трета сема „от разстояние“, която отчетливо характеризира цялото му етимологично гнездо. Концептуализацията при него е от гледна точка на първия посесор.

4.3.4.2. Послати, посылати

С 5 употреби е засвидетелствана видовата двойка *послати/посылати*, чиято семантична структура съвпада с тази на коренния *слати*, като само една от употребите се среща в повечето от текстовите варианти (2), а останалите 4 са засвидетелствани само в А.

- (2) и посла отецъ его [ѣ] отроky искати его и не обрѣтоша его./463; и посла отецъ его 300 отрокъ иската его/Т477–478; посла же отецъ его три тысуща рабъ искати его и не обрѣтоша;/М485; Таже видѣвше, яко слезы ничтоже ихъ ползоваху, послаша чловѣки искати в различная мѣста и грады, испытующе прилѣжно, негли и обрящуть

его./А495; Отець же печалень бывъ зѣло, вся слуги своя на взысканіе сына своего разсла повсюду./Д505

В пример (2) е засвидетелствана първичната семантика на глагола, където водещо положение има дистантната сема, а вместо посесивна присъства целева сема (семемата гласи ‘каузирам някого някъде от разстояние да направи нещо’) докато в (3) и (4) наблюдаваме употреби с водещо положение на посесивната сема, независимо от обстоятелството, че дистантната присъства в структурата на семемата.

- (3) и отиде сушею во Едесъ, в немже обрѣте храмъ, идѣже имяху нерукотворенную ікону владыки Христа, юже самъ посла Авгарю со Ананією, якоже является въ 17 день августа в сѣноксари./А494
- (4) Евфиміанъ убо посылаше ему на всякій день от трапезы брашна./А496; посылаше ему Еуфиміанъ по вся дни от трапезы своя снѣди./Д506

Синтактичната структура тук включва първи посесор-агенс, пациенс-посесум във вин. пад. и бенефициент-втори посесор. При наличие на целева сема структурата включва втори глагол в инфинитив, формулиращ целта на изпращането.

4.3.4.3. Възсылати, въсылати, всылати

В единствен пасаж от Ал. в няколко словообразователни варианта за отделните компилации на житието е засвидетелстван още един префиксален глагол, с представка **въз-/въ-** *възсылати/въсылати/всылати*. Неговата семантична структура е идентична с тази на *послати/посылати*, а причина за замяната на наставката вероятно е молитвеният контекст, където общуването с Бог намира по-възвишен изказ с представката **въз-**, изразяваща изпращане нагоре, т.е. към висшите небесни сили. Вероятно вариантите с представка **въ-** трябва да се тълкуват като проява на неразбиране на **въз-** в качеството ѝ на словообразователен елемент и замяната ѝ по законите на народната етимология в случаи, където въвеждане на допълнителна семантика ‘навътре в затворено пространство’ не изглежда логично.

- (5) сподоби мя деснаго [ти] стоянія яко ты еси Богъ [миловати и спасати], тебѣ славу възсылаем [въ вѣки аминь] /461; сподоби мя одесную тебе стати съ всѣми праведными угодившими тебѣ, яко ты еси Богъ милостивъ и спасаея и тебѣ славу въсылаемъ./Т477; сподоби насъ деснаго ти стоянія съ всѣми угождышими ти, яко Ты еси Богъ миловати и спасати и Тебѣ славу всылаемъ нынѣ и присно и в вѣки вѣкомъ аминь./М485

Синтактичната структура също съвпада с тази при *послати/посылати*, което хармонира със семантичната близост между тях.

4.3.4.4. Принести

С 4 употреби е засвидетелстван глаголят *принести* ‘донеса’. Неговата семантична структура включва посесивна, каузативна и кинетична сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор (1). Тук водеща в семемата е позицията на кинетичната сема, тъй като представата за физическо пренасяне на посесума остава активна във всичките му употреби.

- (1) братѣ, принеси ми харѣтию и чърнило [*и принесе ему*]/467; Принеси ми харатию и чернило и трость. И принесе ему./Т479; Брате, принеси ми хартію и чернило и трость. И принесе ему/М487; Прочее упроси у раба служащего ему, да принесетъ ему хартію и чернилицу, и тако писа вся яже о нем./А498

В съчетание с абстрактни съществителни в ролята на посесум – в 2 случая, аналогични на (2) се натъкваме на синонимни употреби с *дати*, схващан като хипероним на всички глаголи, съдържащи посесивно-каузативна семантика с концептуализация от гледна точка на първия посесор. В пример (2) текстовият вариант от Д дори въвежда глагола *навести* от кинетичното семантично поле като синоним за абстрактна употреба на кинетични глаголи с посесивна семантика.

- (2) чадо мое, почто ми сице створиль еси и печаль души нашеи принесе./Т481; Горе мнѣ, чядо мое, почто ми сице сътворил еси и печаль души моей принесе./М489; увы мнѣ сладчайшій сине мой, чесо ради далъ еси мнѣ толику скорбъ и не жалѣлъ еси мене окаянных./А500; О лютѣ мнѣ, чадо мое любезнѣйшее, почто сице сотвориль еси намѣ, почто толику печаль навель еси намѣ./Д509

При съчетанията с материални предмети в ролята на посесум изпъква водещата позиция на кинетичната сема, която иначе в съчетанията с названия на абстракции отстъпва на посесивната сема (3).

- (3) И едва увѣщавшеся послабиша мало, и принесше святыя мощи въ великую церковь, поставиша непогребенный седмицу едину, да всякъ хотяй прикасается покланяясь./Д510

Възникващата синтактична структура включва агенс-първи посесор, пациен-посесум във вин. пад. и втори посесор-бенефициент в дат. пад., най-често изразен с местоимение. Като факултативна възможност се реализира и подчинено изречение за цел, благодарение на което общата семантична структура се обогатява и с четвърта – целева сема (3).

4.3.4.5. Возвратити

С една изолирана употреба (4) е представен в нашия материал глаголят *возвратити* ‘върна’, при който семантичната структура се състои от посесивна, каузативна и кинетична сема, а като четвърта, съдържаща се в корена

върт-/врат- се проявява семата 'обратно'. Единственият пример засвидетелства абстрактно съществително в ролята на посесум, но няма съмнение, че са възможни и употреби със съществителни-названия на конкретни предмети и материални ценности.

- (4) Господъ же благословить лѣта твоя и дасть тебѣ небесное царство, и аще имаши кого от своихъ нѣгдѣ странствующаго, здрава его да возвратить тебѣ./Д506

Синтактичната структура включва агенс, който не е задължително посесор, но може да бъде първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и втори посесор-бенефициент в дат. пад., тъй като се предполага, че първоначалният посесор е бил лишен от съответната материална стойност или лице, с което е в някакви отношения и при глаголи от корена **върт-/врат-** отношението се възстановява, т.е. имаме работа само с един посесор, при който временно е било прекратено посесивното отношение, след което той се появява като втория посесор в ролята на бенефициент. Агенсът има отношение към действието връщане, но не е задължително да участва в посесивното отношение, или пък може да бъде в ролята на временен посесор.

4.3.5. Периферни и гранични глаголи в посесивното семантично поле

Като периферни и гранични оценяваме глаголите, при които възникването на посесивна сема е само ситуативно, дадено от дискурсните условия, като позицията на възникващата посесивна сема не е водеща за семемата. От този тип най-широко (с 22 употреби) е представена видовата двойка *обрѣсти/обрѣтати* 'намеря, намирам'.

4.3.5.1. Обрѣсти, обрѣтати

При тази видова двойка наблюдаваме възникване на посесивна сема предимно на базата на парадигматичните отношения с *искати*. Но докато при *искати* се изразява изключително процесът на търсене като резултат от модалната сема, *обрѣсти* представя успешното завършване на този процес, независимо от наличието или отсъствието на модална сема. При него съставът на семемата включва кинетична и посесивна сема, като водеща е позицията на кинетичната, а собствената семантика на глагола не дава информация за наличие или отсъствие на модална сема, т.е. за намиране в резултат на целенасочено търсене (1) или за случайна находка (2).

- (1) Изиде же пакы въ папѣртѣ и овѣрѣте и имы за рѣцкѣ въведе и въ цркъвъ, и ѿтолѣ слоужаше ему вельми./465; Изиде понамарь и обрѣте его и емь его за руку и въведе и в церковь и оттолѣ честно служаше ему./Т478; Изиде же паки в паперть и обрѣте и имь за руку его введе и в

церковъ./M486; Обрътъ убо его пономаръ, въ церковъ вовеле, да въ ней пребываетъ./Д505

- (2) Шед же ис Капетулъи обрѣте корабль в рѣцѣ стоящъ и вляз вонъ доплы града Лаодікия рекомаго [Магпарѣя]./461; И тамо Богу благоволяшу, обрѣте корабль, иже бѣжаше в часть той чрез Сврїю:/А494; и обрѣтъ корабль въ Лаодікію пловущъ, съде въ он, давши наем корабленику, и пловяше молъщи ся к Богу и глаголющи:/Д504

В Ал. са представени и случаи на пълна неутралност в това отношение, когато не става дума за същинско намиране, а по-скоро за установяване на очаквано присъствие (=б. *заваря, намеря*), както в (3).

- (3) И влѣзе в чертогъ свои и обрѣте ю съдящу на престолѣ златѣ./Т477; И влѣз в чертогъ свои обрѣте ю съдящу на престолѣ златѣ. /M485; Онъ же въ чертогъ вшедъ, обрѣте ю съдящу на креслѣ златѣмъ./Д504

От общо 22 употреби 7 представят съчетание в рамките на едно изречение на *искати* и *обрѣсти*, което изразително документира тяхната парадигматична и причинно-следствена връзка (4), (5).

- (4) Юѳиміаннъ же вбращьса и шѣдъ рече къ црѣма, яко негоже ищемъ вбрътохомъ./471; Ефимьянъ же обратився и шедъ рече цесарема, яко его же ищемъ вѣра ваша обрѣтесе, но умерлъ естъ./Т480; Еуфиміанъ же обратився и шедъ рече къ царема, яко его же иска вѣра ваша, обрѣтесе и умерлъ естъ./M488; Спѣшно убо къ царю и папѣ возвратився, глагола къ нимъ: обрѣтохомъ, его же искахомъ, но уже умерлъ, хартію же держитъ въ руцѣ и не даетъ намъ ея./Д509

Отрицателната форма имплицира необходимостта от употреба на глагола от несв. вид, защото процесът на безуспешно търсене естествено се представя като незавършен и некомплексен, т.е. не се достига моментът на успешно завършване на търсенето.

- (5) По гласъ томъ людіе въ всемъ Римѣ искаху такового челоуѣка и не обрътающе недоумѣвахуся./Д508

Възможни са и съчетания с други глаголи в рамките на изречението за означаване на търсене свързано с модалност, както в (6).

- (6) Испытующе убо по всему Риму обрѣсти едину красную отроковицу и предобрую подобную ему богатую и благородную, от рода царскаго и прехвалнаго./А494

Синтактичната структура, която поражда видовата двойка *обрѣсти/обрѣтати*, включва агенс-нов посесор и посесум във вин. пад., изразяване на първи посесор не се предполага от семантиката на глагола.

4.3.5.2. Обрътатися

Възвратната форма *обрътатися* ‘намирам се’, представена с 2 употреби в Ал., излиза извън посесивното семантично поле. Рефлексивизацията изглежда като единствена сема ‘локализация’, която изцяло измества посесивната и кинетичната сема и води до пълна трансформация на значението в ‘намирам се’.

- (7) Горе мнѣ окаяннѣй и злополучнѣй, в коемъ мѣстѣ обрѣтается возлюбленный сожитель мой, что былъ еси женише мой любезнѣйшій./А497
- (8) И поне часть писанія не послалъ еси провѣдати како пребываеши в странствѣ, и где обрѣтаешися./А497

То е свързано по-скоро с екзистенциално значение, съчетано с локализация, като тук водещо е положението на локализацията.

4.3.5.3. Модални глаголи, при които възниква посесивна сема

Връзката на модалните глаголи с посесивността е обусловена от обстоятелството, че наличие на волунтативна модалност се предполага като необходимо условие за придобиване на собственост. Сред модалните глаголи, засвидетелствани в Ал., е представен *требовати* (с 1 употреба), *просити* (с 3 употреби), с по 1 употреба *жаждати*, *предлагати* и *поручити*, както и *искати* (с 12 употреби).

4.3.5.3.1. Семантичната структура на *требовати* ‘изисквам’ в неговата единствена употреба (1) се състои от модална, посесивна и целева сема с концептуализация от гледна точка на бъдещ посесор. Примерът не дава възможност да се правят изводи за това дали целевата сема задължително присъства в семемата на глагола, или може да бъде изпусната. Този глагол в най-голяма степен от модалните глаголи запазва позицията на модалната сема като водеща, като тази позиция има продължение и в съвременния руски материал, на който се спираме в следващата глава.

- (1) аще было бы возможно изяти мнѣ в часъ сей душу и сердце мое, да познал бы еси любовь мене окаянных, и тогда бы не требовала гласов же и слезъ свидѣтельствovati о болѣзни моей./А501

Синтактичната структура включва агенс-нов посесор и посесум, който принципно е във вин. пад., а в нашия пример (1) поради отрицанието е заменен с род. пад.

4.3.5.3.2. Просити, испросити

Към модалните глаголи причисляваме и видовата двойка *просити/испросити*, засвидетелствана в 2 пасажа от текста на житието – (2) и (3) с 2 словообразователни варианта на глагола от св. вид (*испросити/упросити*). Тук наблюдаваме формална вариантност при употребата на представките *ис-* и *у-* без съществена семантична разлика. Това обстоятелство и в този

случай показва ранния стадий на специализация на дериватите на *проси-ти*, която още не изключва тяхното взаимно заместване, свидетелстващо за конкуренция в отделните текстови варианти на сюжет с общо съдържание.

- (2) И проси милостыни от благочестивых христіановъ, иждивяше от нихъ мало и взимаше хлѣбъ к живопитанію своему./А495; и бысть единъ от просящихъ милостынъ и пребываше въ паперть церкви/Д504

Семантичната структура на *просити* съдържа модална и посесивна сема, но синтактичните реализации в двата пасажа са различни. В (2) възниква синтактична конструкция с агенс-втори посесор, пациенс-посесум и първи посесор оформен като локализатор-източник с предлог *от*.

- (3) Прочее упроси у раба служащего ему, да принесетъ ему хартію и черницу, и тако писа вся яже о нем./А498; и испросивъ Алексій святыи у служащаго ему раба хартію и чернило и трость, написа все житіе свое и тайны нѣкія/Д507

В А в пример (3) обаче е засвидетелстван и вариант с двучленен предикат, където *упросити* е носител на модалния компонент, а информационно натованеният глагол е в да-конструкция с функция на инфинитив. Сравнението със същия пасаж в Д показва взаимната заменимост на двучленния и единичния предикат (последният в причастна форма). Това е проява характерна за модалните глаголи, които принципно образуват двучленни предикати, модифицирайки с модална сема основното значение на останалата глаголна лексика.

4.3.5.3.3. Жаждати

Добре изразена е модалната сема за волунтативна модалност при глагола *жаждати* ‘жаждам, силно желая’ в неговата единствена употреба в А (4), където нейната водеща позиция е очевидна при функцията да изразява силно желание. Евентуално съчетание с конкретно съществително би засилило позициите на посесивната сема, но в единствения пример, с който разполагаме, съчетанието с абстрактно съществително потвърждава широката област, от която черпи средства изразяването на желания и душевни състояния, и запазва водещата позиция на модалната сема.

- (4) Сіестъ не понуждаеть кого, понеже самовластіе нам дарова, но призываеть насъ яко благоутробень, и жаждеть спасенія нашего./А491

Синтактичната структура тук включва експериент, който не е задължително да съвпада с посесора, и пациенс-посесум в род. пад.

4.3.5.3.4. Предлагати

Също само с една употреба в текстовия вариант А е засвидетелстван глаголът *предлагати* ‘предлагам’, чиято семантична структура включва посесивна, каузативна и модална сема и концептуализация от гледна точка на

първия посесор. В единствения пример (5) в съчетание с наименование на конкретни блага позицията на посесивната сема е засилена, но и модалната сема не губи своето значение.

- (5) Ибо здѣ царіе земстїи, егда обучевають воины, предлагають едино и токмо тлѣнное дарованіе, еже достоитъ не вящши ста златыхъ, и емлетъ е единъ токмо, иже аще явится от прочихъ воинъ мужественный и крѣпльшій./А491

Синтактичната структура включва агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и евентуално втори посесор-бенефициент, но в нашия пример той не е засвидетелстван.

4.3.5.3.5. Поручити

В единствен пасаж от текста е засвидетелстван и глаголът *поручити* ‘поверя’, чиято семантична структура също съдържа посесивна, каузативна и модална сема (6). Текстовият вариант А представя ясно модалната сема чрез синонимната предикативна конструкция *повелѣть еси да служи* ‘заповяда ми да се грижа/да обслужвам’. Прави впечатление по-широкият семантичен обхват на *поручити* в сравнение с *повелѣти*, към който е необходимо да се добави и втори глагол, уточняващ заповедта.

- (6) Гїи, ꙗѣда съ єсть члвкъ Бжїи нищии съ него же ми бѣ поручилъ, велика бо знаменна и дивьна видѣхъ оу него./469; Господи, еда се єсть чловѣкъ Божиіи убогїи онѣ, его же некогда поручилъ ми еси. /Т480; Господи мой, еда сїи єсть убогїи, его же бѣ поручилъ, чловѣкъ Божїи. /М488; мнїе, господи мой, Быти оному странному, ему же повелѣтъ еси мнѣ да служу. /А499; господине мой, не то ли єсть чловѣкъ Божїй нищїй онѣ, его же мнѣ поручилъ еси?/Д508

Синтактичната структура включва агенс, който не съвпада с посесора, пациенс-посесум и посесор, чиято семантична роля не е бенефициент, тъй като отношението, което се установява между двете лица, е субординативно.

4.3.5.3.6. Искати, поискати

Най-слабо е изразена модалността при *искати* ‘търся’, който обаче е най-масово засвидетелстваният в Ал. глагол с модална сема. Последната е в по-слаба позиция от посесивната. По-големият брой употреби на *искати* се дължи на съдържанието на текста на Ал. – неколкостепенното безуспешно търсене на Божия Човек – първо при напускането на родния му дом, след това в Едеса, когато клисарят по божия поръка започва да го търси и накрая след смъртта му, когато отново по божия поръка всички го търсят. В семантичната структура на *искати* са включени модална, посесивна и кинетична сема, така че той в еднаква степен може да се разглежда като част от три семантични полета – на модалните глаголи, на посесивните глаголи и на

глаголите за движение. Семантичната структура проявява монолитност във всички засвидетелствани случаи в Ал. – и в 12-те употреби с тях се описва двигателна активност, предизвикана от желанието да бъде открит Божият Човек и с цел да се възстанови връзката с него.

- (7) и посла отецъ его [ѣ] отроки искати его и не обрѣтоша его./463; и посла отецъ его 300 отрокъ искать его и пришедше же въ Едески градъ въ Месопотамию/Т477–478; посла же отецъ его три тысуща рабъ искати его и не обрѣтоша;/М485; Таже видѣвше, яко слезы ничтоже ихъ ползоваху, послаша челоувѣки искати в различная мѣста и грады, испытующе прилѣжно, негли и обрящуть его./А495

В този контекст не е изненадващо, че в голяма част от употребите наблюдаваме синтагматично съчетаване с форми на *обрѣсти* (7), (8), (9), с който влиза в парадигматични отношения с причинно-следствен характер.

- (8) Пономаръ же ища того чѣлка и не оврѣте и оврѣтиса моласа Бѣи да явнѣтъ емоу чѣлка того./465; Изиде же пономаръ, ища такового челоувѣка и не обрѣте его./Т478; И излагааше пономаръ, ища такового святаго и не обрѣтааше/М486; Пономаръ же по видѣнїи томъ, поискавъ такового челоувѣка и не обрѣтъ, къ іконѣ Богородичной обратися, молящи Владычицу, да покажетъ ему извѣстно челоувѣка Божїя./Д505

Синтактичната структура, която поражда *искати*, включва агенс-нов посесор и пациенс-посесум във вин. пад. В нашия случай, когато в ролята на посесум участва Божият Човек, връзката е изцяло в рамките на посесивното изразяване на човешки отношения.

- (9) Се обрѣтохомъ, егоже исахомъ по вѣрѣ вашей./Т482; Се обрѣтохомъ, егоже иска въра ваша./М490; Се обрѣтохомъ, егоже иска въра ваша./Д510

В сферата на абстрактните отношения попада единствено употребата в пример (9), където вярата в първия текстов вариант (Т) е оформена синтактично като адюнкт за причина, а в М и Д поема ролята на агенс-нов посесор, т.е. получава субектни функции.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в Житието на Алексий, Човек Божи

В ексцерпирания материал от Ал. отново е добре засвидетелствано ядрото на посесивното семантично поле, където различията са относително малки. Прави впечатление, че в текста на паметника не е засвидетелстван коренният глагол *бърати*, който е изместен от *възимати*. Това свидетелства за близост по-скоро със съвременния български, отколкото със съвременния

руски или чешкия език. Също така изненадваща е слабата засвидетелстваност на *y*-конструкцията, която се среща в изолирани случаи, за разлика от присъствието на глагола *имѣти*. В това отношение Ал. също се доближава до старобългарското и до съвременното българско състояние. Поради ограничения обем на паметника и най-вече поради тематичните му особености са представени в по-слаба степен глаголите от микрополето за търговски операции, а микрополето за посегателство върху чужда собственост изобщо отсъства. Това обаче не означава, че те са липсвали в системата на руския език от XVII в. Речниковите данни, както и анализираният тук материал от другите синхронни срезове показват, че техният континуитет в системата на руския език е непрекъснат от най-ранния период до ново време. Поради това има основания да отнесем слабата им засвидетелстваност за сметка на по-малкия обем и тематичната специфика на паметника.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имѣти, обладаати, держати	-	-	-	-	-	агентивна
y-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
не бѣ има чяда	-	-	-	+	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
дати, даяти, сподобити	+	-	-	-	-	агентивна
подати, подаяти	+	-	+	-	-	агентивна
въдати	+	-	-	-	-	агентивна
отъдати	+	-	+	-	-	агентивна
воздати						
раздати, раздаяти	+	-	+	-	-	агентивна
раздѣлити	+	-	+	-	-	агентивна
даровати	+	-	-	-	-	агентивна
пустити	+	+	-	-	-	агентивна
взяти, взимати, обрясти	+	-	-/+	-	-	агентивна
събъратися	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. прияти, приемати;	+	+ ‘добро-волно’	-	-	-	агентивна
имати, поимати	+	-	+	-	-	агентивна
лишитися, лишатися	+	-	-	-	-	агентивна
оставити	+	-	-	-	-	агентивна
вложити, положити	+	-	-	-	-	агентивна
подяти	+	-	-	-	‘отдолу’	агентивна

избавити	+	-	-	-	‘с облек- чение’	агентивна
лишити	+	-	-	-	-	агентивна
изяти	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
отвърщися, отрештися, отрицатися, разлучитися	+	-	-	-	-	пациентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
продати	+	-	-	-	„	агентивна
достоиити	-	-	-	-	„	пациентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
III. Отдалеченост от ядрото						
1. За движение						
принести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
возвратити	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
слати, послати, посылати	+	-	+	-	дистантна	агентивна
възсылати, въсылати, всылати	+	-	+	-	дистантна	агентивна
IV. Периферни и гранични						
обръсти, обрътати	+	-	+	-	-	агентивна
1. Модални						
требовати	+	+	-	-	-	агентивна
жаждати	+	+	-	-	-	агентивна
просити, испросити, упросити	+	+	-	-	-	агентивна
предлагати	+	+	-	-	-	агентивна
искати, поискати	+	+	+	-	-	агентивна
поручити	+	+	-	-	‘доверие’	агентивна

Таб. 9. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в Житието на Алексей Човек Божи от XVII в.

Заклучение

И за периода на XVII в. може да се проследи стабилно развитие на глаголите от ядрото на посесивното семантично поле. Не може да се смята за особено изненадваща близостта на състоянието в Ал. до старобългарското и съвременното българско състояние поради текстологичната връзка на по-късните жития с ранни прототипи, които вероятно са носили особено-стите на старобългарската и среднобългарската книжовна норма. В това от-

ношение може да се смята, че глаголите за притежание спадат към особено консервативна част от лексикалния състав на езика, за което свидетелства относително бавното темпо на промените – например запазените все още употреби на форми от глаголите *ъти* и *имати*, но и отпадането на коренни глаголи като *слати*. Все пак, постепенното отпадане на някои архаизми показва, че и те се поддават на модифициране. Особено широк простор за иновации дават темите и мотивите свързани с емоциите и абстракциите, които не могат да бъдат наблюдавани пряко. В тези условия създаването на метафори води до разширяване или обобщаване на значенията на глаголи с първична принадлежност към други семантични полета и в крайна сметка до усиленото взаимодействие със семантичното поле на глаголите за движение и за положение в пространството, както и намесата на изразителни словообразователни морфеми, най-вече представките свързани с пространствената ориентация.

Казаното по-горе за стабилността и бавната изменчивост важи с особена сила за конфесионалните формули, които са сред първите възникнали книжовни образци и именно поради сакралния си характер се запазват в продължение на много векове без изменения. През XVII в. в българския език за първи път се наблюдава като установена важна част от развоя на глагола *имам* окончателното оформяне на ЛСВ₂ с екзистенциално значение, включително отделянето като единствена на формата за 3л. ед.ч. Освен това други глаголи от посесивното семантично поле, етимологично сродни или дори идентични помежду си, могат да бъдат класифицирани в различни части на полето за различните периоди, защото във всеки от езиците могат да възникнат семантични трансформации с повече или по-малко изразен характер, както например при глагола *подам*, който доста късно се специализира като глагол за физическо действие, след като продължително време е спадал към групата на посесивно-каузативните глаголи. Съвременната му специализация го извежда в периферията на посесивното семантично поле.

ГЛАВА V

СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ НА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ НА ПРИТЕЖАНИЕТО

Въпросът за размера и хронологическите рамки на онова, което наричаме „съвремие“ в езика, има различни решения, които се определят от изследователския аспект и типа на изследваната част от езиковата система. Като преобладаващо, особено в практиката на създателите на електронни корпуси, може да се оцени мнението, че към съвременното състояние трябва да се отнасят последните 30–50 години от съществуването на съответния език (срв. Филипец 1995: 17). Тези хронологически рамки могат да се разглеждат като актуални по отношение на лексикалния фонд, който реагира изключително гъвкаво на състоянието на обществото. Също толкова кратка е актуалността и на синтактичните конструкции и обороти, отразяващи се в стилистичната характеристика на отделния дискурс. По отношение на употребите на глаголите с посесивна семантика обаче те могат да бъдат разширени значително назад във времето, тъй като, както вече установихме, семантичните трансформации при тях се извършват относително бавно. Става дума за фундаментална част от езиковата система, която не просто трудно се поддава на външни въздействия, но и проявява собствени вътрешни тенденции на развитие, които се отличават със значителна устойчивост.

В нашия анализ с цел спазване на идентичност на дискурсите условия в текста се спряхме на анализ на преводни варианти на едни и същи текстове от трите изследвани езика. Затова подборът на изходния материал е ориентиран към художествената литература, която обикновено е обект на грижливо изработван и редактиран превод. В нашия анализ едва в окончателен вид събраният материал може да се сравнява с актуалното състояние, отразено в електронните корпуси. По тази причина като съвременно се разглежда състоянието, засвидетелствано през XX в., за чийто анализ са подбрани 3 художествени произведения, както и данните от електронни корпуси и речници, създадени в края на XX и началото на XXI в. Данните за съвременното състояние на посесивното семантично поле на българския език са почерпани от романа на Д. Димов „Тютюн“ (Дим.) като оригинално произведение и двете му преводни версии на руски и чешки език. Като изходен оригинален чешки текст се използва романът на Я. Хашек „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“ (Хаш.) и преводите му на български и руски език. Като оригинално произведение на руския език послужи романът на М. Булгаков „Майстора и Маргарита“ (Булг.),

както и неговите преводи на български и на чешки език. Съвременният период е единственият от четирите анализирани синхронни среза, за който има възможност да се включат данни и от разговорния език, както и да правим проверки и съпоставки с носители на съветните езици.

5.1. Български език – Д. Димов. „Тютюн“

От разгледаните дотук данни за развитието на глаголите от семантично-то поле на притежанието видяхме, че ядрените за полето единици проявяват забележителна устойчивост в историята на българския език. Понякога дори семантичните измествания и трансформации заемат по-продължителен период от време, отколкото промените във формата на съответните глаголи. За разлика от тях периферните и преходните за полето глаголи са динамични и в отделни случаи отразяват сериозни семантични трансформации за относително кратък период, тъй като посесивните им употреби често са натоварени с експресивни и асоциативни функции, които разширяват значително изходния им семантичен обхват, като ги включват към средствата за изразяване на притежание, без те да са изконно посесивни глаголи.

5.1.1. Глагол *имам*

За съвременния български език функционирането на глагола *имам* е относително най-добре проучено в сравнение с по-старите синхронни срезове, отбелязани са редица негови употреби, които не съвпадат със състоянието на други славянски и европейски езици. Посесивното му значение обаче не подлежи на съмнение. И в съвременното състояние се наблюдават отглаголни съществителни, които са продължение на състоянието от предходните епохи, но и иновации, предизвикани от развитието на изразните потребности в най-ново време. Това показват например съществителните, образувани от глагола *имам*: б. *имане*, *имот* и *имущество*, в които се отразява както стилистичното разслоение на езика, така и терминологичното развитие, необходимо за обслужване на икономическата и правната комуникативна сфера. Тези три съществителни ясно открояват корена на глагола *имам* като главен изразител на ядрената за полето посесивна семантика. В разговорния език продължава да съществува и отразената от Н. Геров в неговия речник форма *ѝмане* и дори нейният отрицателен вариант *нямане*, който обаче в семантично отношение може да се свърже и с негация на екзистенциалното значение при безличното *има* (*няма*). Като синоним на *имущество* в българския език се използва и терминът *собственост*.

Подобно е положението в чешкия език, където ч. *jmění, majetek* са деривати от същия глагол във вариантите му с и без начално **j**- (възникнали в резултат на нееднаквото развитие на т. нар. допълнителни срички – ч. *pobočné*

slabiky) и с редуване на различни рефлексии на коренната гласна (ѣ > ѓ, или ѣ > а) от сегашната и миналата основа. В руския език терминът за притежавани материални блага също е *имущество* (отразяващ във фонетичната си структура българския рефлекс -щ- от стб. сег. деят. причастие), докато първичното руско съществително от глагола *иметь* – *имение* се е специализирало за означаване на поземлената собственост на аристократичен род. Интересна е индивидуалната насока в семантичния развой на отглаголно-то съществително в български и руски – докато б. *имане* се специализира за конкретни материални обекти на притежание, най-често пари и ценни предмети от скъпоценни метали, по-рядко (движима) собственост изобщо, в руски *имение* е изключително поземлена собственост.

5.1.1.1. Същинска посесивност

Изходното посесивно значение на глагола *имам*, означаващо притежаване на материални блага, е представено с 40 афирмативни и негативни употреби в нашия материал. При тях, както и в материала от предходните периоди, семантичната структура на глагола е проста, включва само посесивна сема и поражда двувалентни синтактични структури с една лява валентност – на подлога-посесор и една дясна – на (псевдо)обекта-посесум, който несъмнено има форма на пряко допълнение, но не може да образува пасивна конструкция, в която да участва в ролята на подлог.

- (1) Искаш да кажеш, че Никотиана има (=пари)?/330; Chceš říci, že Nikotiana ano?/200; Ты хочешь сказать, что деньги есть у «Никотианы»?/182
- (2) в Чамкория, където имаха вила./63; v Čamkorii, v jejích vile./41; Мария могла бы найти этот покой в Чамкории, где у Спиридоновых была вила./35
- (3) който е богат и има много чешми в къщата си./98; který je bohatý a má doma koupelnu a všude samý kohoutek./69; А дочь доктора Пинкаса, хоть он и богат, и в доме у него ванна, и много кранов, в прошлом году умерла от тифа./55
- (4) За да почнеш с тютюна, ти трябва да имаш много пари./32; Aby ses pustil do obchodování s tabákem, na to bys musel mít moc peněz!/29; Если ты хочешь заняться табачным делом, тебе понадобится много денег./18

Възможностите за факултативни разширения на синтактичните конструкции са главно чрез определения към съществителното в ролята на посесум, както в примери (3) и (4). Както личи от (2), при превода е възможна замяна на предикатна посесивна структура с атрибутивна, както и елизия на посесума,

когато е известен от по-широкия дискурс (1). Възможна е и замяна на *много* със *samý* в чешки при означаване на начин за запълване на пространство.

5.1.1.2. Човешки взаимоотношения

Означаването на човешки взаимоотношения с глагола *имам* също е добре представено в нашия материал – с 22 употреби.

- (5) Аз имам една позната, която работи в немската легация/121; Mám jednu znátou, která pracuje na německém vyslanectví/87; *Одна моя знакомая* работает в немецком посольстве.../76
- (6) искам да станеш моя жена, да имам деца и семейство.../299; *chci, aby ses stala mou ženou, chci s tebou mít děti, rodinu...*/175; я хочу, чтобы ты стала моей женой, чтобы у нас были дети, семья.../165
- (7) Казах ъ, че имаме една много способна студентка, която заслужава стипендия в Германия./121; Řekl jsem jí, že u nás na fakultě máme jednu velice schopnou studentku, která by si zasloužila stipendium do Německa/87; Я сказал ей, что у нас есть одна очень способная студентка, которая заслуживает стипендии в Германии./67
- (8) Аз ням никакви приятели, а най-малко червени./127; Nemám žádné přátele, a rudé ze všech nejméně./91; Нет у меня никаких приятелей, а тем более красных./71
- (9) Той имаше много пациенти, бе отличен диагностик/493; Měl velkou klientelu, byl výtečný diagnostik/290; У него было много пациентов, он славился как отличный диагност/269

В тези случаи семантичната и синтактичната структура на глагола запазва характеристиките си от същинската посесивност, които разгледахме в предишната подточка. Това се отнася и до преводните съответствия в чешки и руски, където основната посесивна конструкция изразява в еднаква степен тези два основни типа посесивност – върху материални предмети и човешките взаимоотношения.

5.1.1.3. Характеристика

Добре представена е и групата на употребите на глагола *имам* за означаване на характеристика в най-широк смисъл на думата – личностни особености на човек, на вършния му вид и облеклото – със 72 употреби тя превъзхожда в количествено отношение двете предходни, взети заедно. Към групата на заболяванията спада пример (12), който обаче е изолиран в нашия материал поради собствения характер на текста, който се спира на тези теми в по-малка степен.

- (10) Имаше чудесни крака, матово лице/120; Ty *nádherné nohy, ta matná plet*/86; *Чудесные ноги, матовый цвет лица*./67

- (11) Сарачът имаше *дълга посивяла брада*./382; Sedlář měl *dlouhou šedivou bradu*./223; У шорника *была* *длинная седая борода*./210
- (12) Унче имаше *слаби нерви*./464; Dávno si všiml, že Unče má *slabé nervy*./276; Он давно заметил, что у товарища *пошаливают нервы*./254
- (13) Две или три (=лица) имаха *толкова тън и ограничен израз*, щото Борис изпита необяснима омраза към тях/167; dvě z nich měly *tak tupý a omezený výraz*, že Boris k nim pocítil nevysvětlitelný odpor/124; Два или три из них выражали *такую тупость и ограниченность*, что Борис ощутил вдруг необъяснимую ненависть к этим людям/94
- (14) Те имаха *еднаква кръв* и еднаква *жизненост*, но/330; Měli *stejnou krev a stejnou chuť do života*, ale/199; Они были *одной крови*, *одинакова была у них воля к жизни*, а сердца – разные./181

И този тип посесивност в български се изразява при същата семантична структура на глагола и поражда същите синтактични структури, както предходните типове и заедно с тях образува голямата група на ЛСВ₁ (общо 132 употреби с посесивно значение). При характеристика на обеклото не се използват форми от глагола *имам*, а само от *нося*, което позволява да говорим за специализация при употребите на *нося*. Формите на *имам* означават само чисто притежание, докато при *нося* става дума за актуалното облекло в момента, но без да се дава информация за действителния собственик на дрехата. За изразяване на характеристика се използват и форми от глагола *съм* (*Косата му беше грижливо вчесана назад, а външността му издаваше известно кокетство*/323; *Както у повечето хора с дребен ръст походката му беше много самоуверена*./338), които могат да се трансформират в такива с *имам* (срв. *Той имаше грижливо вчесана назад коса, Той имаше много самоуверена походка*). Следователно може да се говори за сближаване на семантичния потенциал на *съм* и *имам* за изразяване на характеристика. В руските преводи се наблюдава и по-широка възможност за използване на други, неспецифични глаголи, както в (10), (12), (13) и (14).

5.1.1.4. Преходни случаи

Към преходните случаи отнасяме на първо място посесивните употреби на глагола *имам* в съчетания с абстрактни съществителни, при които се наблюдава увеличена честотност, така че имаме основания да говорим за начална фаза на фразеологизация. При тях обаче глаголът не е загубил посесивната си семантика, така че все още осъзнаваме водещата позиция на посесивната сема. Тук спадат преди всичко съчетания като *имам/нямам връзки* (в 10 случая, аналогично на (17) пример), *имам/нямам доверие* (с 9 случая, аналогични на (18) пример), *имам/нямам време* (в 6 случая, подобни на (19) пример), *имам работа* (20) и др., при които собственото значе-

ние на съставлящите се осъзнава отчетливо, но пък засилената фреквентност дава основания да ги разглеждаме като ФЕ.

- (15) И понеже нямаше никакви други интереси, които да го отвличат, обмисляше и вършеше единствената си работа безпогрешно./470; А poněvadž nemá žádné jiné zájmy, dělá to jediné, co ho zajímá a co dovede dokonale – vydělává a hromadí peníze./280; *Никакие посторонние интересы* не отвлекали его от намеченной цели, и именно поэтому он так обдуманно и безукоризненно делал свое единственное дело./257
- (16) Имаме съвещание у Симеон./357; Мáme poradu у Симеона./204; У Симеона будет совещание./197
- (17) Аз имам връзки с немците/156; *Styky s Němci mám*, ale/115; У меня есть связи с немцами, но/87
- (18) Но аз имам пълно доверие у Борис!.../490; Ale já Borisovi naprosto věřím./288; Но я вполне доверяю Борису!.. /267
- (19) Нямам време да се занимавам с дреболии./78; Nemám čas na takové malichernosti!/53; Некогда мне заниматься всякими пустяками./44
- (20) Имам работа в склада./32; Mám co dělat ve skladu/29; У меня дела на складе./18

Съчетанията със съществителното *работа* са няколко вида, проявяващи семантични нюанси, но като преходни между посесивните и фразеологизирани значения разглеждаме само онези от тях, които съответстват на разговорното б. *имам много работа*. При добавяне на втори обект, както в б. *имам си работа с някого*, степента на фразеологизираност е по-висока и затова ги разглеждаме в рамките на ФЕ, а при *гледай си работата* можем да говорим за дискурсна фраза-идиом.

При преходните случаи с фразеологизиран характер от типа *имам/нямам време* трите разглеждани езика са претърпели различен развой. В системата и на чешкия, и на българския, и на руския език двата типа изрази – с темпорално и с климатично значение – формално се различават по това, че темпоралният израз допуска факултативно разширяване с определение за количество (б. *имам много/малко време*, ч. *mám hodně/málo času*, р. *у меня много/мало времени*), докато климатичният отваря задължителна валентна позиция за предназначение (б. *време за работа*, *време за плаване*, ч. *počasí na výlet*), която на руски може да се изрази и от съгласувано определение – срв. р. *сегодня летная погода*. В съвременния руски език също е настъпила сериозна формална диференциация на двете значения – в темпоралния израз р. *у меня нет времени* се запазва старинната конструкция, но при климатичния разликата в семантиката се изразява не само от съществителното *погода*, но и от цялостната структура *погода хорошая для...* или съгласувано определение + *погода*. Тъй като в съвременния български език *време*

в темпорален и в климатичен смисъл са омоними, за разлика от чешкия и руския, където ч. *čas* i *počasí* имат различна словообразователна структура, а съответно р. *время* и *погода* изобщо са от различен корен, в съвременния български език употребата на *имам* в съчетание с *време* в климатичен смисъл (което наблюдавахме в Тих.) е отпаднала.

5.1.1.4.1. При изразяването на характеристика в ролята на носител на качеството може да се появи и конкретен неодушевен предмет. Възможни са също употреби за характеристика, аналогични на основните, характерни за полски и чешки, когато ремата във функционалната изреченска перспектива се носи от определенията в именната фраза, както в (22). Тук дори е възможно противоречие между посесивното значение на глагола и общото значение на цялата предикативна структура.

(21) Дъските имаха розов оттенък/12; Prkna na podlaze měla růžový nádech/14; Пол был розоватый,/7

(22) Тютюнороботниците имат потъпкани политически права, които никой не е забравил./365; Tabákoví dělníci mají svá práva, a i když byla pošlapána, oni na ně nezapomněli./210; У рабочих-табачников отняли политические права, но никто еще не забыл, что обладал этими правами./201

Този тип употреби, могат да се разглеждат като преходни между посесивното и екзистенциалното значение и вероятно имат отношение към възникването на съвременното екзистенциално значение в българския език, тъй като отделянето на качеството от конкретен носител и представянето му като просто съществуващо може да се осъществи най-лесно когато носителят на качеството е неодушевен, съществуващ вън и независимо от имуществото или волята на конкретно лице.

5.1.1.4.2. Сравнението на преводните съответствия в български, руски и чешки език показва, че в редица случаи в чешкия език се натъкваме на употреби на глагола *mít*, където в българския оригинал и в руския превод има различен изказ, без *имам*.

(23) почувства дълбока *умора от търпението*, с което ги понасяше/63; cítila, že nemá trpělivost je snášet./41; внезапно почувствовала невыносимую *усталость* от того терпения, с каким она их применяла./35

Актуализираният авторски изказ в (23) в процеса на превода е перифразиран в чешка фраза с начална фразеологизация, тъй като в чешки по-силно актуализиран изказ, имитиращ българската формулировка, би звучал прекалено неестествено, а за семантично съответствие е достатъчен и изразът *nemá trpělivost*, който е по-силно автоматизиран в чешки. На български обаче изобщо не може да се употреби *нямаше търпение*, защото фразеологич-

ното му значение съвпада в чешки със значението на глагола *těšit se* 'очаквам с радостно нетърпение' (срв. *нямam търпение да дойде ваканцията*).

5.1.1.5. Специализирани синоними на *имам*

В рамките на парадигматичните отношения ЛСВ₁ на *имам* кореспондира синонимно с б. *притежавам*, *владая*, *разполагам с*, като и трите глагола са специализирани в сравнение с *имам*, т.е. при първия от тях притежателната сема изчерпва семантиката му, при втория тя изпълва единия от неговите ЛСВ, а третият се характеризира синтактично със същата структура, както *имам*, но в ролята на посесум участва именна група, въведена от предлог *с*. При *владая* специализацията е насочена към управлението на посесума, без да се изразява задължително посесивно отношение, т.е. неговата семема е леко изместена в сравнение с *имам*, както го наблюдавахме в Тих. за глагола *дръжа*. В чешки и руски на ЛСВ₁ на *имам* съответстват ч. *mít*, евентуално специализираните *vlastnit*, *disponovat* и р. у-конструкция (*у меня (есть)/был/будет*) и *иметь*, както и специализираните *обладать* и *располагать* + твор. пад.

5.1.1.5.1. Притежавам

Глаголът *притежавам* е представен в нашия материал с 25 употреби, но само 6 от тях са използвани за назоваване на същинско притежание на материални блага, както в пример (1). Близките синонимни отношения с *mít* изпъкват ярко при превода, както в (1) и (2).

- (1) Освен имотите на село Чакъра притежаваше край града лозе и нива./13; *Kromě majetku ve vsi měl Čakr za městem vinici a tabákové pole.*/14; *У Чакыра было* кое-какoе недвижимоe имущество в деревне, а близ города – виноградник и табачное поле./7
- (2) Тялото ѝ не притежаваше модната тънкоcт на Зара, но от него лъхаше здраве и красота./515; *Neměla moderní štíhlost Zařinu, ale její tělo zářilo zdravím a krásou.*/307; Ирина не могла похвастаться модной хрупкостью Зары, но от ее стройного тела с крутыми бедрами и округлыми плечами веяло здоровьем и красотой./281
- (3) Това бе отчайващо, преситено лице на мъж, който беше притежавал много любовници и не се отказваше да има още една./531; *Je to k zoufání přesycená tvář muže, který měl v životě mnoho milenek a nebrání se další.*/319; То было разочарованное лицо пресыщенного мужчины, который имел много любовниц и был не прочь завести еще одну./290

В 15 случая в ролята на посесум са употребени названия на абстрактни човешки качества, както в пример (2). Само с един случай (3) са представени човешки отношения. Най-вероятно това количествено разпределение

на употребите на глагола *притежавам* се дължи на индивидуалния стил на писателя, който се стреми към актуализация на езиковите средства в текста си и това води до засилена употреба на *притежавам*, където в неутрален дискурс бихме очаквали употреба на *имам*. Показателно е обаче обстоятелството, че езиковата система допуска употребата на специализирания глагол *притежавам* и в някои от позициите, където традиционно се използва глаголът *имам*. Това още веднъж потвърждава актуалността на наблюдението от предходните периоди, че между притежанието на материални блага, абстрактни човешки качества и човешките отношения примитивната езикова картина на света не прави сериозни разлики, включително в съвременния език. Специализираната семантика на *притежавам* в (3) се потвърждава и от руския му превод, където е употребен *иметь* именно като специализирано средство за изразяване на притежание.

5.1.1.5.2. Разполагам с

Вторият специализиран синоним – *разполагам с* – е представен със 7 употреби в нашия материал.

- (1) Всеки, който разполагаше с достатъчно пари, можеше да я купи./64; Každý, kdo má dost peněz, může si ji koupit./42; Всякий, у кого хватит денег, может ее купить./36
- (2) Да, разполагам с апартамент/139; Ano, mám svůj byt./101; Да. У меня квартира./78
- (3) и Никотиана вече не разполагаше свободно с доларите и гулденте, които притежаваше в чужбина./502; a Nikotiana už nedisponovala volně dolary a holandskými zlatými, které měla v cizině./297; и „Никотиана“ больше не могла свободно распоряжаться своими заграничными вкладами в долларах и гульденах./504
- (4) ако разполагаше със средствата, които му беше дала Мария./470; pokud by měl k dispozici prostředky, které jemu poskytl Marie./280; располагай он средствами, какие Борис получил от Марии./257

Причина за по-малкия брой употреби на този глагол вероятно е засилената му специализация. Тук освен основната посесивна сема, отразена в примери (1), (2) и (4), може да се изрази и съществен нюанс, произтичащ от притежанието – възможността да се извършват различни операции с притежавания обект. Пример (3) добре илюстрира възникващото в някои случаи разминаване между притежание и разполагане. Затова може да се каже, че посесивната сема при *имам* и *разполагам с* не е напълно идентична, за разлика от *имам* и *притежавам*, където се наблюдава пълно съвпадение на посесивността. При *разполагам с* от съществено значение е не само наличието на посесивно отношение, а и възможността да се оперира с посесума.

Затова при него можем да говорим за втора сема ‘възможност за опериране’ в рамките на семемата.

5.1.1.5.3. Глаголи с корен *влад-*

Глаголите, образувани от корен *влад-*, са нововъведение в сравнение със състоянието, наблюдавано в Тих. (XVII в.), където същото значение се изразява с помощта на глагола *дръжа*. При тях е несъмнена водещата роля на посесивната сема, като втора (каузативна) сема възниква само при формите от свършен вид, образувани с представки. Концептуализацията и при четирите глагола, представени с единични употреби в нашия материал, е от гледна точка на посесора. В случая с глагола *владя* (1) можем да говорим за синонимна употреба с *имам*, т.е. той е част от същинското ядро на полето, докато образуванията с представки са с двусемна структура на семемата и спадат към разширеното ядро на полето.

- (1) белогвардеец и емигрант, който влaдeeшe *до съвършенство* изкуството да бъде слуга у богат стар ерген./495; bělogvardějec a emigrant, *nepřekonatelný mistr* umění být sluhou bohatého starého mládence./291; русский эмигрант, бывший белогвардеец, *в совершенстве владевший* искусством служить богатому старому холостяку./270
- (2) кокетство, което завладяваше всеки мъж./11; nenucenou koketérii, které podléhali všichni muži./13; тем естественным и непринужденным кокетством, покоряющим каждого мужчину./6

Чешкото преводно съответствие в (2) документира възможността глагол с агентивна концептуализация (*завладявам*) да бъде заменен с такъв с пациентивна концептуализация (*podléhat* ‘поддавам се, подчинявам се’) без съществена загуба от гледище на референтното значение.

- (3) само хитрец, който завладя Никотиана с помощта на една жена./459; ale jen chytrák, který se zmocnil Nikotiany pomocí své ženy./272; а всего лишь пройдоха, с помощью женщины прибравший к рукам «Никотиану»./251
- (4) Той почна със заекване, но после се овладя и каза много верни неща./324; Spustil svou řeč se zájímáním, ale pak se vzpamatoval a řekl mnoho pravdivého./195; Начал он запинаясь, но вскоре овладел собой и высказал много справедливых суждений./179

И четирите употреби на такива глаголи показват засилената им склонност към създаване на преносен смисъл, като само в (3) имаме реално възникване на собственически и владетелски отношения, отразени в чешки със специализиран глагол с корен *тос* ‘власт’. При глагола *завладя* се наблюдава известно сходство на семемата с *разполагам с* – водеща роля играе семата ‘възможност за опериране’, а същинската посесивна сема остава на втори план.

5.1.1.5.4. Мога/не мога да се похваля с ...

С изолирани употреби, най-вече за характеристика, се използват различни синонимни изрази, които могат да се разглеждат изцяло като проява на художествената реч. С такава функция е засвидетелствана ФЕ *мога/не мога да се похваля с*, понякога използвана за означаване на характеристика, както в (5), където първичното значение на глагола е напълно отстранено. Това личи особено ясно от преводното съответствие *nedá se mluvit* 'не може да се говори', т.е. и двата израза трябва да се схващат като ФЕ със сходно значение. Тук най-вероятно тя е използвана, за да се избегне употребата в непосредствено съседство на антонимните *имам – нямам*, с което се постига актуализация на художествения изказ.

- (5) Спасуна имаше заплашителна външност и не можеше да се похвали с любезен нрав./359; Spasuna vypadala hrozivě, o přívětivém chování se u ní nedalo mluvit./205; Вид у Спасуны был угрожающий, вдова не могла похвастаться кротостью нрава./198
- (6) От бледата, пепеляво-руса жена, загърната в астраганово палто, се излъчваше меко сияние на бисер./128; Bledá, popelavě plavá žena, zahalená do astrachánového kožichu, oslňovala měkkým leskem jako perla./92; Бледная пепельно-белокурая женщина куталась в каракулевое мантио; казалось, она излучала мягкое жемчужное сияние./71
- (7) Сега Торосян се радваше пак на завидно богатство./164; Právě teď vydělal Torosjan na obchodních stycích s americkými firmami a jeho bohatství bylo záviděnlivé./121; Сейчас в руках у Торосяна опять сосредоточилось завидное богатство./92

Подобна функция има и глаголят *излъчва се* в (6), като трябва да се има предвид, че образът на бисера се среща неколkokратно в текста на романа в съчетания и с други глаголи за характеристика на образа на Мария. Тук употребата на *излъчва се* може да се разглежда като средство за интензификация на коментираното качество, без да се отстранява първичното значение на глагола. С притежателно значение е употребен и глаголят *радвам се* в (7), където изходното му значение е напълно неутрализирано за сметка на посесивното, изпъкващо в чешкия превод с *vydělat* 'спечеля, изкарам'. В руския превод отново наблюдаваме у-конструкция, но тук в съчетание с глагола *сосредоточиться*, което свидетелства за много широка съчетаемост на тази конструкция със значение много по-широко от посесивното и екзистенциалното взети заедно.

5.1.1.5.5. Глагол с пациентивна концептуализация – *принадлежда*

От глаголите с пациентивна концептуализация е представен глаголят *принадлежда* – с 5 употреби в нашия материал. При него наблюдаваме проста семантична структура, състояща се само от една сема – посесивната, кон-

цептуализацията е от гледна точка на посесума, а синтактичната структура предполага две валентни позиции – на носител на качество (посесум) и бенефициент (посесор). Това го нарежда в ядрото на полето заедно с *имам*.

- (1) Складовете принадлежат на фирмите и фирмите ще определят надниците в тях./396; *Sklady patří firmám a výši mezd si v nich firmy určí samy*./234; Склады принадлежат фирмам, и фирмы будут определять плату рабочим./218
- (2) сега, като всеки купен човек, той ѝ принадлежеше само физически./287; а teď, jako každý koupený člověk, jí patří jen svým tělem./167; и теперь он, как всякий купленный человек, принадлежит ей только физически./159
- (3) Принадлежеше към друг свят и това беше светът на Никотиана./460; *Patří k jinému světu, k světu Nikotiany*./273; Теперь она принадлежала другому миру, и это был мир «Никотианы»/251

В ролята на бенефициента-посесор участват названия за лица (2) или абстрактни обобщени същности (1), (3), а в ролята на носителя-посесум могат да участват всякакви конкретни или абстрактни названия за материални обекти (1) или лица (2), (3). Чешкото преводно съответствие в лицето на глагола *patřit* е доста унифицирано, което свидетелства за близка семантична структура и сходна контекстова обусловеност на двата глагола в българския и чешкия език. Руските преводи свидетелстват за етимологично тъждество и семантично съответствие на българския и руския глагол.

5.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле

Разширеното ядро на посесивното семантично поле и в съвременния български език се състои от антонимните видови двойки *дам/давам* и *взема/взимам*. При тях практически не се наблюдават особени трансформации в структурата на семемата, разгледана за предходните периоди – отново включва две семи – посесивна и каузативна, при които концептуализацията е огледална – от гледна точка на първия посесор при *дам/давам* и от гледна точка на втория посесор при *взема/взимам*. Това дава възможност за установяване на конверсивни отношения между тях, както и за възникването на ФЕ от типа *имам вземане-даване с някого*, означаваща произволни, най-вече несобственически отношения между хора.

5.1.2.1. Дам, давам

Видовата двойка *дам/давам* се характеризира с двусемна структура на семемата, която Ю. Д. Апресян дефинира като ‘каузировать кого-то иметь’ (1962: 11), без да се впуска в подробно анализиране на семната им структура. Наличието на посесивна и каузативна сема, концептуализирани от гледна точка на първия посесор, е стабилна негова особеност от началото на

разглеждания исторически период до наше време. С оглед на абстрактната притежателна семантика тук бихме могли да добавим още акционност по събитийните схеми на Б. Хайне (1997: 91), която изпъква добре в примери като ФЕ *дай го насам*. В нашия материал от първата половина на романа „Тютюн“ той е употребен 52 пъти с посесивното си значение (на ЛСВ₁). Синтактичната структура е същата, както в предходните периоди – с 3 валентни позиции, като в лявовалентната роля на агенс е първият посесор, а от дясновалентните пациенсът се запълва от посесума, а вторият посесор е в ролята на бенефициент в дат. пад.

- (1) *Дай ми един грозд/6; Dej mi kousek vína/9; Дай мне одну кисть!../3*
- (2) на което Чакъра даваше малко скъпернически храна и квартира/4; *jemuž jinak ne zrovna štědrý Čakr poskytoval zadarmo byt a stravu/8;* которому Чакыр скрепя сердце предоставлял кров и стол, чтобы тот мог доучиться в гимназии./2
- (3) *Дай ми за два дни учебника си/120; Půjč mi na dva dny anatomii/86; Дай мне на два дня твой учебник./66*
- (4) Унче!... –...– Чорбаджиот ке дае бакшиш!.../464; Ты, Унче,... Dneska by mohlo od pána něco kápnout.../276; Унче, – ... – с хозяина бакшиш причитается.../254
- (5) че татко Пиер даваше щедро четиринадесета заплата/112; *že štědrý papá Pierre beze všeho dává čtrnáctý plat/80;* что папаша Пьер щедро премирует местных директоров двухмесячными окладами./62
- (6) ако разполагаше със средствата, които му беше дала Мария./470; *pokud by měl k dispozici prostředky, které jemu poskytl Marie./280;* располагай он средствами, какие Борис получил от Марии./257
- (7) После той извади парите си и без никакъв определен повод ги даде да стоят у нея./399; *Potom Simeon vytáhl z kapsy peníze a bez jakéhokoli důvodu je podal ženě, aby je schovala./236;* Потом Симеон вынул деньги и без объяснения причин отдал их жене./219

Засвидетелствани са употреби както със значение на трайно физическо даване, подобно на примери (1) и (4), така и на временно предоставяне, както в (3), а също и реализирано за продължителен период от време, както в (2), или с адюнкт обстоятелство за начин. Поради тематичните особености на текста често използвани са и съчетания с названия на пари и материални ценности – (4), (6), (7). При употреба на подчинено изречение може да се развие и целева сема, както в (7). Семантичната близост и възможността за взаимни замени между глаголите от различни части на посесивното семантично поле в процеса на превода се документира добре от (6).

- (8) Тя просто ще ти дава теми/126; *Ona ti prostě dá náměty/90;* Просто она будет давать тебе темы./70

- (9) Лозето даде добър *плод*/16; Vinice dala dobrou *úrodu*/16; Виноградник дал хороший *урожай*,/9
- (10) Лихтенфелдовци са дали много на Германия!/319; Lichtenfeldové vykonali pro Německo mnoho!"/191; Лихтенфельды много дали Германии/176
- (11) Аз дадох моята (=дъщеря) в стопанско училище да ми е мирна главата./420; „Já jsem poslal tu svou do hospodyňské školy, abych měl svatý pokoj.“/245; Свою я отдал в школу домоводства, так спокойнее../230
- (12) нещо, което нито работата, нито честолюбието, нито мечтите му можеха да му дадат/30; štěstí, které mu nemůže dát ani práce, ani jeho žádostivý sen!/27; что-то такое, чего ни работа, ни честолюбие, ни мечты не могли ему дать./16

Представени са и употреби със значение на природни дадености, които се използват от човека, както в (9), засвидетелствани и в материала ни от XVII в. Човешките отношения са застъпени със 7 употреби, както в (11), подобно и на материала от XVII в., както и абстракциите с 6 случая, аналогични на (8), (10), (12). При тези случаи вторият обект, реализиран като непряко допълнение, може да се изпусне, ако бенефициентът се подразбира (10), или да се замести от адюнкт за място (12).

Интерес представляват употребите във връзка с търговски операции, когато *дам/давам* се използват със значение на глаголите за търговски операции *продам/продавам* (13) или *купя/купувам* (14).

- (13) Аз никога не давам тютюна си на кооперацията.../240; Jakživ nedávám tabák družstvu.../148; Я никогда в кооператив табака и не сдавал.../133
- (14) Ще дадем една малка част от доставките на Кршиванек./228; „Zadat část dodávek Krziwankovi a tak držet Nikotianu v šachu.“/139; Передав небольшую часть поставок Кршиванеку, чтобы держать «Никотиану» под ударом./127

В тези случаи има основание да се говори за преносни употреби на *дам/давам*, тъй като се наблюдава известна метафоризация, схващаща покупко-продажбата като нещо желано от контрагентите, чието определяне обаче зависи от субекта на действието – при *продам/продавам* това е първият посесор, а при *купя/купувам* – новият посесор. В този случай може да се говори за оттенък на модално значение (13), а при (14) съчетанието *дам/давам доставки* може да се разглежда като проява на начална степен на фразеологизация, свързана с търговско-правния дискурс.

5.1.2.1.1. Сред употребите на *дам/давам* се оформя широка преходна зона по посока към фразеологизираните употреби (на ЛСВ₄), възникваща от съчетанията с абстрактни съществителни.

- (15) Ще ти дам адреса на един голям човек в София./487; Dám vám adresu jednoho ohromně důležitého člověka v Sofii./285; Я дам тебе адрес одного большого человека в Софии./265
- (16) Той умее да дава подкупите и знае какво да прави./488; Ví koho je třeba podplatit a ví, jak se to dělá!"/286; Он умеет давать взятки и знает, что надо делать./266
- (17) Яко често мислеше с досада, че трябваше да ѝ даде зестра./98; Jaka často trápilo pomýšlení, že jí bude muset dát věno./69; Яко често с досадой думал, что за ней придется дать приданое./54
- (18) жена, която... и която му донесе зестра дванадесет декара овощни градини /252; a která mu donesla věnem docela slušný kousek sadu/157; жена, которую он взял из соседнего села с приданным в виде двенадцати декаров огорода./140

При тези случаи обикновено става дума за реално даване на обект или конкретни материални блага, като по този начин се реализира първичното посесивно значение на глагола, но увеличената фреквентност на съчетанията дава основания да ги разглеждаме и като фразеологизирани. В синтагматичните им реализации се проявява и общността на значенията в рамките на посесивното семантично поле (18), в случая между глаголите *дам* и *донеса* (срв. с глаголите от периферията на полето, където се разглеждат взаимоотношенията на посесивното поле с глаголите за движение).

5.1.2.1.2. Деривати на *дам*, *давам*

От дериватите на *дам/давам* най-широко застъпени в нашия материал са *предам/предавам* (с 16 употреби), *продам/продавам* (с 30 употреби, които разглеждаме като специализирани за търговски операции), *раздам/раздавам* (с 3 употреби), *подам/подавам* (с 9 употреби), *отдам се/отдавам се* – с 11 употреби, *издам/издавам* (в 17 случая), *удам се* (в 1 случай). От дериватите на *дам*, засвидетелствани само във ФЕ в нашия материал бяха установени *задам* (въпрос) и *поддам се* (на провокации).

5.1.2.1.2.1. Предам, предавам

Относително по-висока честота на употреба проявява видовата двойка *предам/предавам*, която наблюдавахме и в отминалите периоди от развитието на българския език. При съвременните употреби на глаголите *предам/предавам* наблюдаваме специализация на значението в сравнение с предходните периоди.

- (1) от експерт, комуто предстоеше да предава на купувачите тютюн./321; již by měl projevít expert vůči kupcům, kterým bude odevzdávat tabák./193; которой следовало бы ждать от эксперта, имеющего дело с покупателями./177

- (2) изпитваше неумолимо при предаването на препаратите/117; jež první asistent neúprosně zkoušel, když mu studenti odevzdávali preparáty./83; по которым он гонял студентов на занятиях./65
- (3) Стефане, бягай!... Предадени сте!.../254; Stefane, uteč! Jste prozrazení!/159; Беги, Стефан!... Вас предали!/141
- (4) Предай командването на другия старшия!.../444; Odevzdej velení druhému nadstrážníkovi!"/261; Передай командование другому!/243
- (5) Тя чуваше, усещаше, преживяваше истинския Шопен и знаеше как да го предаде/115; Slyšela, cítila, prožívala skutečného Chopina a věděla, jak ho zahrát./82; Она слышала, чувствовала, переживала подлинного Шопена и знала, как нужно его играть./64

Тя е свързана със собствената семантика на представката **пре-**, подчертаваща прехода на посесума от първия към новия посесор и отново с концептуализация от гледна точка на първия посесор (1). Тук са възможни употреби, изразяващи усложнени взаимоотношения, както напр. в (2), където става дума за предаване на препаратите от студентите по време на упражнение, т.е. имаме работа с изисквания, които не означават предаване на собственост в прекия смисъл. Подобни усложнени абстрактни взаимоотношения изразяват и (4) и (5), където в чешките преводи наблюдаваме заместване с друг дериват от същия корен (4), или направо заместване с референтния глагол *zahrát* 'изсвиря', както и в руския превод *играть*, като по-подходящ за отношението между интерпретатора и музикално художествено изразяване. Самостоятелен специализиран подвариант представя (3), където става дума за предоставена информация, въз основа на която ще последват враждебни действия от страна на властите. Този подвариант на ЛСВ₁ се отразява в синтактичната структура с отсъствие на валентната позиция на бенефициента, която може да се изрази по изключение, но принципно се подразбира, а в ролята на посесум обикновено участват лица или абстрактни понятия. Върху последното значение на глагола се основава и съществителното *предателство* (мотивирано от междинното съществително *предател*), за разлика от предходното, което може да се изрази само с процесуалното съществително *предаване*. Следователно семантичното различие не се отразява в глаголните форми, но е добре диференцирано в отглаголните съществителни.

5.1.2.1.2.2. Раздавам

Само с 3 употреби е засвидетелстван глаголът *раздавам*, при който наблюдавахме специализация на значението още в предходните периоди. Тя се запазва и в съвременната, изцяло дистрибутивна употреба, аналогична на пример (1). Тук решаваща е модифициращата роля на представката **раз-**, носител на дистрибутивна сема в семантичната структура на глагола. Се-

мантичната роля бенефициент може да не бъде изразена, може да бъде изразена с адюнкт, означаващ реципиента (2), или с адюнкт за място (1).

- (1) Изглежда, че арменецът раздаваше *подкупни* и във Франция./301; *Torosjan, který podle všeho rozdával úplatky i ve Francii.*/177; Судя по всему, армянин подкупил кое-кого и во Франции./166
- (2) Като раздавате коледни подаръци на десетина работници ли?/163; „*Tím, že obdarujete na vánoce pár dělníků?*“/121; Уж не тем ли, что раздаете рождественские подарки десятку рабочих?.../91

Както личи от пример (2), при превод са възможни замени с други глаголи от посесивното семантично поле, особено при замяна на глагол с глаголно-именна група, както впрочем и в рамките на един език (срв. напр. б. *раздавам подаръци* ~ *подарявам, дарявам*).

5.1.2.1.2.3. Подам, подавам

Семантично най-близо до изходното значение на *дам* остават глаголите *подам/подавам*, макар че значително са се отдалечили от него в сравнение с предходните анализирани от нас периоди. Тук можем да говорим за придвижване на глагола към периферията на посесивното семантично поле, тъй като доминирането на посесивната сема не е задължително, водеща често е локативната сема.

- (1) Тя подаде *слабата* си млечнобяла, прошарена със синкави вени *ръка* и каза приятелски:/110; *podala mu hubenou, mléčně bílou ruku, protkanou modrými žilkami, a řekla přátelsky*:/78; Когда Борис подошел к ней, она подала ему *руку* – сквозь тонкую молочно-белую кожу просвечивали голубоватые вены – и сказала дружеским тоном:/61
- (2) Подадох *ръка* на десетки хора, които ми се сториха работливи.../305; *Podal jsem potocnou ruku desítkám lidí, kteří se mi zdáli pracovití*.../180; Я протянул *руку помощи* десяткам людей, которые казались мне деловыми./168
- (3) Костов ѝ подаде *огън*./148; *Kostov jí nabídl oheň*./108; Костов поднес *к сигарете* зажженную спичку./82

За разлика от състоянието, засвидетелствано в Тих. и изобщо в по-ранните периоди от развитието на българския език, на съвременния етап от развитието на книжовната му форма *подам/подавам* са се специализирали изключително за изразяване на преместване на обект в пространството (1), (3), и то със засилен прагматичен компонент в деиктична функция с оглед на пространствената локализация. Прагматичната информация в редица случаи е граматикализирана в българския език (срв. Ницолова 2009: 103). Тук можем да говорим за възникване на трета, локативно-прагматична сема. Тя е окончателно оформена след XVII в., когато е присъствала само в едно

от възможните значения на глагола, но все още не е характерна във всички употреби на *подам/ подавам*. При конвенционално значение в процеса на превода настъпва трансформация, както в (3), където жестът на палене на цигара в чешки може да бъде изразен и с глагола *nabídnout* ‘предложа’, а в руски е предаден направо визуалният образ на поднесената запалена кибритена клечка.

Интересно развитие претърпяват някои от съвременните конкретни реализации на глаголите с това значение, които създават преходна зона към фразеологизираните употреби, какъвто е например случаят с *подам ръка*. Конкретната семантика, отразена в (1), може да бъде отнесена към посесивното семантично поле, макар и в периферията му, докато метафоричната реализация в (3) трябва да бъде отнесена изцяло към фразеологичните единици (при ЛСВ₄) на посесивното семантично поле, тъй като първичната семантика на елементите на фразата тук се губи напълно. Значението е изместено към установяване на определен тип човешки отношения, т.е. отново в рамките на полето, но вече към ЛСВ₄.

5.1.2.1.2.4. Придавам

С една изолирана употреба е засвидетелстван глаголът *придавам*, който в съвременния български език значително е изменил значението си в сравнение с наблюдаваното в Тих. Единствената употреба не дава възможност да твърдим, че значението му се е ограничило само до придаването на абстрактни качества и свойства, като е изключено значението за допълнително даване на материални блага.

- (1) тъкмо тая липса на грим...придавах на личността ѝ нещо благородно/145; právě tento nedostatek líčidla ... jí dodávali ušlechtilé jemnosti/106; Но это отсутствие косметики, ... как раз и придавали ей какое-то благородство/81

Определено може да се каже обаче, че това значение е преобладаващо в съвременната българска употреба на глагола. В чешки този оттенък, свързан с абстрактни качества, се изразява предимно с деривата с представка *do-* (*dodávat*), който служи и за изразяване на търговски доставки.

5.1.2.1.2.5. Издам, издавам

Също добре представена в количествено отношение е видовата двойка *издам/издавам*, чиито 17 употреби се разделят на 2 групи, основаващи се върху обща изходна база – показването на абстрактни знания или факти, които до определен момент са останали скрити за известен кръг наблюдатели. Както се вижда, тук трансформацията на изходното значение ‘дам’ е значителна, тъй като семантиката се свързва с предоставянето на абстрактно знание. Собственото значение на представката *из-* ‘движение отвътре

навън' играе важна роля, така че кореспондира семантично с ФЕ от типа *изваждам на показ, правя явен*. По този начин глаголът се отдалечава от ядрото на посесивното семантично поле, доколкото означава предоставяне на информация. Така при него посесивната сема засяга абстрактни същности и в едната група от 3 случая, аналогични на пример (2), изразява неволево действие на обективно съществуващи признаци, по които може да се съди за нещо. Другата група от 14 употреби, аналогични на пример (1), се отнасят до волево действие на субекта, най-често рефлектиращо върху лица, които държат да запазят нещо в тайна или самите те да останат скрити.

- (1) Той ще ни издаде./248; Jednou nás zradí./154; Он готов нас предатъ./138
- (2) То издаваше методичната ѝ дисциплинирана личност, която можеше да се хареса на всеки германец./517; Svědčilo to o smyslu pro soustavnost a ukázněnost, které mají Němci tak rádi./308; Это свидетельствовало о ее методичности и дисциплинированности, а немцы ценят эти качества очень высоко./282

И при двете групи употреби за синтактичната структура изразяването на бенефициент е факултативно, като валентни позиции могат да се разглеждат само агенсът и пациенсът. Различието между тях се прокарва на базата на съчетаемостта с именни групи в ролята на пациенс. Чешките и руските съответствия показват, че за разлика от (1), където имаме буквална речникова еквивалентност, в (2) става дума за метафорична употреба на б. *издаваше*, която се предава относително точно с ч. *svědčit* 'свидетелствам' и р. 'свидетельствовать'.

5.1.2.1.2.6. Удаде се

Само с един пример е засвидетелстван глаголът *удаде се*, който наблюдавахме и в Тих., т.е. можем да смятаме, че от самото начало на новобългарския период той съществува със специализираната си семантика, запазена и до днес, а, както видяхме, намира място и в историята на чешкия език, макар да е изместен в съвременния чешки език.

- (1) Но това няма да ѝ се удаде./147; Ale nevyjde jí to!/107; Но это ей не удастся./82

Дериватът с представка у- в това си значение може да бъде разглеждан като образуван от ЛСВ₃ на глагола *дам*, защото отразява частично модалното му значение 'позволявам, допускам (да се случи нещо)', като в случая се наблюдава трансформация на волунтативната модалност в деонтична. С тази семема той излиза в периферията на семантичното поле на притежанието, където класифицираме случаите на взаимодействие между модалното и посесивното семантично поле.

5.1.2.1.2.7. Отдам се, отдавам се

С 11 употреби в анализирания български материал е засвидетелствана видовата двойка *отдам се/отдавам се*, която е представител на глаголите с пациентивна концептуализация на притежанието, т.е. ориентирана е от гледната точка на посесума.

- (1) работата в Никотиана замираще и даваше възможност на генералния директор и на експерта ѝ да се отдадат по-пълно на удоволствията си./489; práce v Nikotianě utichá a generální ředitel a expert smějí pomýšlet také na svou zábavu./287; работа в «Никотиане» замирала, а генеральный директор фирмы и главный эксперт получали возможность полнее отдаваться развлечениям./267
- (2) Тя беше лишена дори от любителски наклонности, на които се отдаваха другите тютюневи господари./470; Aspoň kdyby měl nějakou zálibu nebo kdyby si liboval v snobské společnosti jako ostatní tabákoví magnáti!/280; У него не было даже причуд и увлечений, своиственных другим табачным магнатам./257

Възвратната форма тук изразява връщане на действието върху субекта, т.е. действителна възвратност. При това в ролята на посесум обикновено участват наименования на лица, които са едновременно агенс и посесум, а в ролята на нов посесор изпъкват названията на различни видове занимания. Глаголът *отдам* е засвидетелстван и в невъзвратна форма в нашия материал, но неговите употреби са предимно фразеологизирани в изрази като *отдам почит*, *отдам живота си*. Тези употреби се избягват при превод на чешки, където *libovat si* ‘харесвам, наслаждавам се’ (2) концептуализира агентивно отношението между човека и неговите склонности.

5.1.2.1.2.8. Синоними на дам, давам – предоставям

С единични употреби в нашия материал са застъпени два синонима на *дам/давам* – глаголите *предоставям* (с 3 употреби) и *отпусна* (с общо 2 употреби).

- (1) всичко предоставят на ваше разположение!.../312–313; všechno vám dají k dispozici!/186; все предоставлено в ваше распоряжение!.../173
- (2) Останалото той предоставяше на чиновниците си./388; Ostatní přenechával svým úředníkům./227; Остальное он предоставлял своим чиновникам/213
- (3) Може би г-н генералният директор щеше да отпусне на персонала в централата четиринадесета заплата./152; Možná že generální ředitel povolí zaměstnancům centrály čtrnáctý plat./111; Может быть, господин генеральный директор выдаст персоналу центрального управления двухмесячный оклад./85

- (4) Немският папиросен концерн ще ви отпусне кредит да закупите/159; Německý cigaretový koncern vám poskytne úvěr na nákup/117; Или допускаете, что Германский папиросный концерн предоставит вам кредит на закупку/89

При *предоставям* значението е сериозно трансформирано в сравнение с изходния глагол *оставям* и е резултат от допълнителна семантична трансформация при взаимодействието на представката *пред-* с корена. Глаголът може да се разглежда като специализиран синоним на *дам/давам*, тъй като семемата му включва изходните посесивна и каузативна сема в концептуализацията, характерна и за *дам/давам*, с допълнителна диференциална сема ‘отпред’ (1). Нейното положение обаче е второстепенно за семемата и не причинява присъединяване на глагола към полето на глаголите за положение в пространството. Тя по-скоро се отразява върху стилистичната му характеристика, която позволява да бъде отнесен към официално-деловия стил. Дори в неспециализирани употреби, както в (1) и (2), не се наблюдават съществени отклонения от дефинираното дотук значение. В ролята на посесум могат да се появят както названия на конкретни материални предмети, така и на абстракции.

5.1.2.1.2.8.1. Отпусна

При *отпусна* също се наблюдава специализация на значението, определяща принадлежността му към административно-деловия стил. Тук присъства съчетанието от посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор, без добавяне на нова диференциална сема, но в ролята на посесума имаме ограничение до финансови, рядко други материални средства (3). Тази специализирана употреба на глагола поражда и ФЕ *отпусна кредит* (4), която е представителна и за фразеологично несвързаното значение на глагола.

5.1.2.1.2.8.2. Подаря, подарявам

Като частичен синоним на *дам/давам* още от по-ранните епохи установихме глаголите от корен **дар** (*дарувам* в Тих.). У Дим. вече се наблюдават съвременните български форми *подаря/подарявам*, които са представени с 6 употреби в анализирания материал. При тях семантичната структура се обогатява с допълнителната сема ‘безвъзмездно’, а в синтактичната структура се отразяват първи посесор (агенс), втори посесор (бенефициент) и посесум (пациенс).

- (1) А защо не предложи да му ги подаря бесплатно?.../304; A proč mi nepavrhůje, abych mu ho dal zadarmo?/179; А почему он не предложил, чтобы я подарил ему этот товар, чтобы отдал его даром?/168

- (2) Татко Пиер ми го подари (=апартаменты)/175; Dal mi ho pará Pierre!“/130; Папаша Пьер подарил ее мне./98
- (3) Тия ризи (=униформени) се подаряваха щедро от богатите на бедните членове на организацията./325; Bohatí členové organizace štědře obdarovávali chudé těmito košilemi./195; Богатые члены этой организации охотно дарили бедным такие рубашки./179

Употребите, които са отразени у Дим. могат да изразяват втория посесор и посесума с кратки форми на местоименията (1), (2) или с именни фрази (3).

5.1.2.2. Взема, вземам

В Дим. глаголите от видовата двойка *взема/вземам* са представени с 41 употреби с посесивна семантика (при ЛСВ₁).

- (1) Взе една кошница с десертно грозде/4; Vzala košík se stolními hrozny/7; Взяв корзину с десертным виноградом, Ирина пошла по тропинке./2
- (2) се качи на една маса, взета от дансинга на читалищната градина, и почна да държи предизвикателна реч./439; vylezlo na stůl, vytažený z dancinku v parku u knihovny a začalo pronášet buřičskou řeč./258; взобравшись на стол, взятый из дансинга, произносил зажигательную речь./240
- (3) Вземи си./8; Vem si,“/10; Бери! – отговорила она резко./4
- (4) После го покани да вземе още един грозд/8; Potom mu nabídla ještě jeden hrozen/10; Потом предложила ему взять еще одну гроздь/4
- (5) Той изгаряше от желание да вземе главното представителство на Байер Майстер Луциус./438; Planul touhou převzít hlavní zastupitelství firmy Bayer./257; Он сгорал от желания стать главным агентом фирмы «Байер-Майстер-Луциус»/240
- (6) Влез и вземи всичко!.../487; Pojd'te sem a vezměte si to!/285; Входи и бери себе все!.../266
- (7) жена, която бе взел от съседното село/252; Měl mladou baculatou ženu, kterou si přivedl ze sousední vsi/157; жена, которую он взял из соседнего села/140
- (8) взе палтата им и ги хвърли след тях в снега./236; strhl z nich kabáty a hodil je za nimi na sníh./145; Тогда Лихтенфельд вернулся, снял с вешалки их шубы и тоже выкинул их на снег./131
- (9) Никотиана иска да вземе лъвската част от доставките/147; „Nikotiana chce shrábnout lví podíl z dodávek/107; «Никотиана» хочет забрать себе львиную долю поставок/82
- (10) Защо не взе униформени?.../381; „Pročs nepřivedl policajty?“/223; Почему не взял с собой полицейских?/209

И за съвременното състояние при него е засвидетелствана основната посесивно-каузативна семема с концептуализация от гледна точка на новия посесор, като в ролята на посесум могат да участват названия на материални предмети, лица или абстракции. При това в синтактичната структура не се отразява разликата между трайното преминаване на собственост от първия към новия посесор, както в (3), (4) и (9), от физическото хващане с цел преместване в пространството, както в (1), (2), (6), и от установяването на определени отношения между хора, както в (5), (7) и (10). В част от случаите възниква допълнителна целева сема, която и тук, подобно на Тих. невинаги се отразява в съюзните средства, свързващи подчиненото изречение с главното – (8). Подчиненото обстоятелствено изречение за цел и тук е въведено с обикновен съчинителен съюз.

5.1.2.2.1. Взема някого за ...

При глаголите *взема/вземам* извън прякото посесивно значение в рамките на собствената им многозначност се развива ново значение, при което може да се предполага силно трансформирана представа за притежание, по-скоро за съществуване на ментални представи в съзнанието на субекта, или на абстрактни отношения. То се реализира в синтактични конструкции от типа *взема/вземам някого за някого/някакъв*, т.е. валентните позиции, които възникват, освен агенс и пациенс включват задължително несъгласувано определение, обикновено изразявано от названия за лица и въведено с предлог *за*. В синтактично-съпоставителен план тези конструкции се разглеждат като ситуации на погрешна идентификация (срв. Иванова Е. 2009: 89), като руският им еквивалент е „*принять* X-а за Y-а“, т.е. с използване също на дериват от изходния глагол *ъти*. Българската конструкция пряко кореспондира с аналогични конструкции на глагола *имам* (някого за някого/някакъв), които се реализират и в историята на чешкия език (срв. в нашия материал за историята на чешкия език гл. 3.2.1.3. с употреби, аналогични на: *I naleze tu radu,/ aby činili mezi kniežaty svádu, řka: „Budú ny za lidi jmieti*). Чешката конструкция има семантика, включваща не толкова микроситуациите на погрешна идентификация, колкото случаите, съответстващи на определена роля в действителността (*Dievky hradu Děvín vzděchu / a Vlastu za kniení vzěchu*). Този тип се проявява в български с конструкции както с предлог *за*, така и с предлог *като*: *взехме го като/за общ работник*. При предлога *като* имаме работа с означаване не на ментална дейност, а на действително човешко взаимоотношение. При предлога *за* семантичният обхват е по-широк и с него може да се означи както реално взаимоотношение, така и погрешна идентификация. Този тип употреби могат да бъдат класифицирани извън ядрото на посесивното семантично поле, като преходен тип към начална фаза на фразеологизация.

5.1.2.2.2. Синоними на *взема, вземам*

С единични употреби синонимни на значението на *взема/вземам* са засвидетелствани глаголите *вдигна*, *измъкна* и *грабна*, носители на силна експресивност. Те придават разговорен характер на целия дискурс и се проявяват в нашия материал в диалози между героите.

- (1) преди да вдигна тютюна поне от производителите/154; A který rozumný podnik by s tím nepočkal aspoň až převezmu tabák od pěstitelů?/113; И какое разумное учреждение сделало бы это раньше, чем я хотя бы получу табак от производителей?.../86
- (2) Това значи да измъкна от банката му тридесет милиона/154; Znamenalo by to vzít z jeho banky třicet miilionů/114; Это значит, что я вырву из его банка тридцать миллионов и положу их в ваш карман.../86
- (3) Вашият шеф отърва Никотиана от кризата и грабна лъвския дял от печалбите.../303; Váš šéf zachránil Nikotianu před krizí a shrábl největší část zisku.../179; Ваш шеф спас «Никотиану» от кризиса и заграбастал лъвиную долю прибыли.../168

При употребата на *вдигна* в (1) значението е синонимно на *взема*, когато се употребява със значение на физическо преместване в пространството, а употребата на *измъкна* в (2) може да се разглежда като синоним едновременно на *взема* и на глаголите за посегателство върху чужда собственост. Преводите им на чешки език са свидетелство за близкото синонимно значение с ч. *vzít/převzít*. Първичното значение на *вдигна* е на каузативен глагол за движение, който тук освен значението на *взема* изразява и експресивна сема, подчертаваща трудоемкостта и продължителността на процеса – както при вдигане на тежък предмет. *Измъкна* е експресивен глагол и в основното си значение, т.е. експресивната сема е водеща в неговата семема. При *грабна* първичното значение в нбълг. е свързано с представата за голяма скорост и рязкост, което поражда и експресивната сема при употребата му със значение синонимно на *взема*. Подобни експресивни употреби се срещат и при други глаголи (срв. по-долу подглава 5.1.8.2.).

5.1.2.2.3. Други глаголи от етимологичното гнездо на *ѝти*

От глаголите, спадащи към етимологичното гнездо на *ѝти* в нашия материал от Дим. са засвидетелствани *приема/приемам* (с 19 употреби), *заема* (с 12 употреби), *поема* (с 3 употреби) и *отнема* (с 9 употреби). Относително по-големият брой на употребите при *заема/заемам* се дължи на ФЕ *заема мястото на някого*, която реализира 6 от тях както в (1).

- (1) Вие искате...да заемете мястото на Коен.../158; „vy si chcete přisvojit Koenovo místo.../116; Вы хотите... занять место Коэна.../88

- (2) заемаха удобни и безопасни наблюдателни места по прозорците./280; zaujali pohodlná a bezpečná pozorovací místa u oken./162; заняли удобные и безопасные наблюдательные позиции у окон./155

Диференциацията между фразеологизираното и нефразеологичното значение на *заема място* се провежда въз основа на определеността на посесума, изразена чрез членуване, която характеризира фразеологичните употреби, както в (1). В такъв случай задължително трябва да присъства атрибутивно изразен първи посесор, докато нефразеологичната употреба, както в (2), не предполага, но допуска определеност на посесума и изразяване на първи посесор. Семемата на *заема/заемам* включва посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на втория посесор, а диференциалната трета сема е обектно-локативна. Така *заема* остава извън ядрото на посесивното семантично поле, но в близост до него. Не е случайно обстоятелството, че половината от употребите му са ФЕ *заема място*. Това е проява на присъствието в съвременния български на неговата обектно-локативна сема, която може да бъде реализирана и с участието на други названия на места (напр. *да заемат складовете* и др. под.)

5.1.2.2.4. Поема

Трите употреби на *поема* в нашия материал отчетливо показват близостта с първичното значение на глагола *яти*, както и при *заема*, като модифициращата роля на представката *по-*, засилена в сравнение с предходния период, въвежда диференциалната трета сема, в случая с *поема* – получаването на предмет или някакво задължение.

- (1) с намерение да поеме занаята на баща си./98; měl jednou převzít otcovo řemeslo./69; Старший сын помогал ему в мастерской, намереваясь унаследовать ремесло отца./54
- (2) когато трябваше да поемат листата от пазара/57; vázačky od ní přejímaly vytríděné listy/34; Когда надо было принести листья с «базара»/32

Концептуализацията и при *поема* е от гледната точка на втория посесор, а в ролята на посесума присъстват съществителни, означаващи предмет или дейност, която трябва да се извърши. И при него в контексти, разглеждащи конкретни предмети, значението се измества по посока на физическо преместване в пространството, както в (2), аналогично на семантичните нюанси при *взема*. С това семантично разширение *поема* остава на границата между ядрените и неядрените глаголи на полето, тъй като значението му е много близко до това на *взема*.

5.1.2.2.5. Отнема, отнемам

Трета двойка глаголи от етимологичното гнездо на *ѣти* – *отнема/отнемам*, също изразява посесивна и каузативна сема, като концептуализацията е симетрична – от гледната точка на втория посесор с оглед на първия посесор чрез посредничеството на посесума. Промяната в значението, предизвикана от представката *от-* се проявява в основната посесивна сема, която е в негация, без да въвежда диференциална трета сема. Това обстоятелство се потвърждава от синонимните употреби на двата глагола в конструкции от типа *взема на някого нещо* и *отнема на някого нещо*. Както се вижда, функционалната изреченска перспектива в такъв контекст акцентува върху първия посесор, който остава лишен от посесума. Отделни случаи в съчетание с абстракции в ролята на посесум могат да се разглеждат и като употреби за характеристика (4), (5).

- (1) на когото Джони, ... , не се решаваше да отнеме имота чрез полица./243; *kterého se on, Džony, ... , nikdy neodhodlal připravit o majetek dlužními úpisy./151*; у которого Джонни, ..., не решался отнять имущество при помощи опротестованного векселя./135
- (2) как Мария ѝ беше отнела Борис.../290; *jak jí Mariie vzala Borise.../169*; о том, как Мария отняла у нее Бориса...
- (3) петно, което отнемаше всяка възможност за напредък/56; *která už předem vylučuje jakoukoli naději na úspěch!/36*; пятно, которое отнимало всякую надежду на успех./32
- (4) отнемаше всяка неприятна самоувереност/84; *odnímaje tak svým slovům všechnu nepřijemnou samolibost/58*; так, чтобы его слова не казались неприятно самоуверенными./47
- (5) Нещо невидимо отнемаше предишното му сърдечие./535; *Così neviditelného ji zbavovalo někdejší srdečnosti./322*; Что-то невидимое лишило его прежней сердечности./292

В ролята на посесум могат да участват названия на материални ценности (1), на лица (2) или абстрактни същности (3), (4), (5). Синтактичните структури, пораждани от глаголите *отнема/отнемам*, не се различават от тези на *взема/вземам*, т.е. втори посесор-агенс, посесум-пациенс и първи посесор – източник с предлог *на*. Мястото му в посесивното семантично поле може да бъде определено като непосредствена близост до ядрото на полето именно поради тези отношения с разширеното му ядро, които могат да се разглеждат като синонимни и конверсивни едновременно. Съществено е и антонимното отношение, в което влиза с глаголите *дам/давам*, като отсъствието на посесума е подчертано в концептуализацията.

5.1.2.2.6. Приема, приемам

От глаголите от етимологичното гнездо на *ѣти* най-голям брой (общо 19) посесивни употреби, както и голямо количество фразеологизирани употреби показва видовата двойка *приема/приемам*. В семантичен аспект те изразяват притежание чрез няколко типа отношения по-близки до ядрото на полето, отколкото коренният глагол.

- (1) компанията на хайлайфа го бе приела великодушно в средата си, понеже бе свършил на запад и играеше бридж./447; ale městská smetánka ho milostivě přijala mezi sebe, protože vystudoval na Západě a hrál bridž./264; но местное избранное общество великодушно приняло его в свой круг, потому что он получил инженерное образование на Западе и умел играть в бридж./244
- (2) Партидата не е приета./307; Tu partii nepřijali./182; Партия товара не принята./170
- (3) Ще видите как ще приемам тютюна им аз!.../314; Jen počkejte, jak budu přejímat ten jejich tabák/187; Вот увидите, как я буду принимать у них табак!.../173
- (4) Прие ли те Спиридонов?/91; Přijal tě Spiridonov?"/63; Принял тебя Спиридонов?/51
- (5) Тя направи бърз анализ на предложението и си представи мислено, че го приема./142; Rozebrala si rychle celý návrh a představila si v duchu, že ho přijímá./104; Она быстро проанализировала предложение Бимби и представила себе, что принимает его./79

Освен изходните посесивна и каузативна сема като диференциална трета сема тук изпъква 'със съгласието на втория посесор', а концептуализацията е ориентирана към отношението на втория посесор към действието, т.е. предимно с оглед на диференциалната сема. В историческа перспектива през по-старите периоди бяха установени употреби на глагола и без нейно присъствие. В ролята на посесум могат да участва названия на конкретни материални обекти, както в (2) и (3), названия за лица, както в (1) и (4), или абстрактни същности, както в (5). По-широките дискурсни рамки могат да диференцират употреби, подобни на (5) в две посоки – първата съвпада с наблюдавания случай от нашия материал (като въпрос по отношение на ментални категории, свързани с перформативните глаголи), а втората би представлявала реторичен въпрос, ако следващото изречение гласи напр. *Не е подходящо за мен.*, т.е. като аргументация на отказ. Наблюдаваните нюанси в употребите показват, че глаголите *приема/приемам* са придобили засилена семантична самостоятелност в сравнение с разгледаните досега представители на етимологичното гнездо на *ѣти* и остават в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле. Независимо от това

обаче, както личи от руския превод на (3), *принимать* е сред глаголите, които се употребяват и с у-конструкция за максимално абстрактно означаване на действие в личната сфера на Х.

5.1.2.2.6.1. Откажа, отказвам

Парадигматично свързаната чрез конверсивни отношения с разгледаните в 5.1.2.2.6. антонимна двойка *откажа/отказвам* е засвидетелствана само със 7 употреби. Връзката между двете видови двойки се подкрепя и от синтагматично проявените отношения в (2) и (3). В етимологично отношение *откажа/отказвам* нямат връзка с етимологичното гнездо на *ѣти*, но парадигматичното отношение с *приема/приемам* е несъмнено. То не обхваща в еднаква степен всички варианти на ЛСВ₁, но се проявява в съчетания и с лица, и с абстракции в ролята на посесум.

- (1) и отказваше насмешливо каквато и да било подкрепа или напредване във фирмата./330; a hrdě odmítal jakoukoli podporu nebo služební povýšení./200; и с насмешкой отказывался от всякой помощи или повышения по службе в фирме./182
- (2) Мария беше отказала да я приеме годе/173; Marie *ji odmítla přijmout* paňoře./128; Мария отказалась принять ее наверху./97
- (3) плюя върху тях, задето отказаха да купят тютюна ми без посредничеството на Никотиана... /304; že na ně pliju, protože chtějí koupit můj tabák jenom prostřednictvím Nikotiany.../179–180; что я на них плюю, потому что они отказались покупать мой табак без посредничества «Никотианы»./168

Негативното значение тук поражда по-различна структура на семемата – концептуализацията е съсредоточена върху неосъществяването на смяна между първи и втори посесор, така че за посесивна и каузативна сема може да се говори само доколкото те са потенциално възможни, но глаголите като цяло изразяват неосъществеността на каквито и да било, включително посесивни отношения. Както се вижда от (1) и (2), тя може да се отнася не само до посесивни отношения и това отрежда за видовата двойка *откажа/отказвам* място в посесивното семантично поле отдалечено от ядрото на полето. В синтактично отношение *откажа/отказвам* имат по-голям афинитет към граматикализираните употреби (ЛСВ₃), както показват примери (2) и (3), където участват в двучленен предикат с основните глаголни категории, т.е. като предикаторизатор. Преводът на чешки на (3) е типична проява на конверсия между антоними, където срещу *отказаха да купят ... без ...* стои *chtějí koupit ... jenom* ‘искат да купят ... само’.

5.1.2.2.6.2. Разменя, разменям

Към ядрото на посесивното семантично поле може да бъде причислена видовата двойка *разменя/разменям*, която е представена в нашия материал с общо 4 употреби.

- (1) от намеците, които двамата си разменяха под формата на шеги/62; až si ti dva budou vyměňovat dvojsmyslné narážky, které mají vypadat jako nevinné škadlení/41; ни намеки, которыми они обмениваются, делая вид, что шутят./35
- (2) татко Пиер размени няколко думи само с/65; papá Pierre vyměnil několik slov jen s/43; Папаша Пьер обменялся несколькими словами только с/37

Тяхната семантика може да се разглежда като хиперонимна на значенията на *дам/давам* и *взема/вземам*, макар че сред нашите примери не се среща нито един, при който да е означено физическо предаване на материални предмети или видове собственост. И четирите употреби предават стереотипно размяна на реплики при вербална комуникация, въпреки че потенциално са възможни и изрази от типа *размяна на подаръци, стоки* и т.н. Семантичната структура включва посесивна и каузативна сема с трета диференциална 'реципрочно', като концептуализацията е с взаимно заменими роли между първия и втория посесор. Посесумът в нашите употреби е с обобщено значение, неотчитащо разликите, заради които се извършва размяната, макар това по принцип да е възможно при глаголите *разменя/разменям* (срв. ФЕ *разменям кон за кокошка*).

5.1.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

Разгледаните до тук глаголи, включително етимологично сродните на ядрените за полето, развиват различни допълнителни значения, които могат да останат на границата на ядрото или в непосредствена близост до него, но могат да се окажат и отдалечени в сравнение с изходните глаголи или дори да излязат извън посесивното семантично поле. Изключение правят синонимите, включително специализираните, които принадлежат към ядрото на полето заедно с основните ядрени глаголи. В тази подточка се спираме на глаголите, които не са етимологично свързани с ядрените, но на базата на семантичните си характеристики изграждат зоната в непосредствено съседство с ядрото. Тук спадат глаголите, означаващи придобиване и отнемане на собственост с добавяне на различни обстоятелствени семи с диференцираща функция, включително микрополетата на глаголите за търговски операции и глаголите за посегателство върху чужда собственост, които разглеждаме отделно поради тяхната самостоятелна семантична структура и

историческа устойчивост. Романът „Тютюн“ със своята тематика предлага разнообразни теми, изискващи подобни употреби.

5.1.3.1. Получа, получавам

Глаголите от видовата двойка *получа/получавам* са представени в анализирания от нас материал с 30 употреби, като отделно са регистрирани голям брой съчетания с начална степен на фразеологизация, формирани с тяхна помощ. Семемата съдържа посесивна и каузативна сема, концептуализирани от гледна точка на новия посесор, но за разлика от *приема/приемам* тук не възниква диференциална трета сема, а водещо в семантично отношение остава деагентното изразяване на придобиването. Евентуално изразяване на първи посесор като източник на действието е факултативно (3), (4), (5), (6), (7) и не променя концептуализацията от гледна точка на втория посесор.

- (1) личността му излъчваше спокойствие на човек, който не се тревожи от рискове и получава с математическа сигурност предвидените дивиденди от акциите си./492; a přímo přetékal klidem člověka, který neví, co je riziko a s matematickou přesností shrabuje očekávané dividendy ze svých akcií./289; От него веяло спокойствием человека, не знающего риска и с математической регулярностью получающего такие дивиденды со своих акций, каких он и ожидал./269
- (2) писма...тя получаваше често/11; Často dostávala milostné dopisy/13; И она часто получала любовные письма./6
- (3) Г-н генералният директор на Никотиана получи *пълномощия* от всички тютюневи фирми и/391; Generální ředitel Nikotiany obdržel *plnou moc* od všech tabákových firem/230; Господин генеральный директор «Никотианы» получил полномочия от всех табачных фирм и/215
- (4) директорите... изпълниха всички *нареждания*, които получиха от господарите си./391; ředitelé venkovských skladů provedli všechno, co jim jejich zaměstnavatelé nařídili./230; А за это время директора складов в провинции выполнили все *распоряжения*, полученные от хозяев./215
- (5) монета, която някога майка му беше получила като подарък от свекър си при сватбата./399; za zlatý peníz, který dostala kdysi jeho matka k svatbě od svého nastávajícího tchána./236; выпущенных от продажи золотой монеты, которую подарил его матери свекор к свадьбе./219
- (6) *Добрият тон*, получен от колежа, беше убил у нея чувството за комичното и трагикомичното./449; *Dobrý tón*, který jí vštípila kolej, potlačil v ní cit pro komedii i tragikomedii./265; *Хороший тон*, усвоенный в колледже, убил в ней способность ценить комичное и трагикомичное./246
- (7) Ако мислиш, че аз получавам от него големи суми, лъжеш се!.../456; Myslíš-li si, že dostávám bůhvíkolik peněz od Borise, mýlíš se!./270; Ты ошибаешься, если думаешь, что я получаю от него кучу денег.../249

- (8) Ние ще получаваме лъвските контингенту/157; *Lví část kontingentů případně nám dvěma/115*; Мы получим лъвиную долю поставок, а другие будут подбирать крохи./87

Синтактичната структура включва агенс-втори посесор, пациенс-посесум, а първи посесор се изразява често (3), (4), (5), (6), (7), но може и да се елидира, ако е известен от контекста. В ролята на посесум могат да участват названия на конкретни предмети (2), материални ценности (1), (5), (7) или на абстракции (3), (4), (6), (8), които образуват преходна зона към фразеологизираните употреби. В процеса на превода в другия език могат да бъдат употребени експресивни синоними (1) или глаголно-именни съчетания да се заменят с една глаголна форма (4).

5.1.3.2. Губя, загубя

Видовата двойка *губя/загубя*, представена в нашия материал със 17 употреби, се характеризира с наличие на посесивна и каузативна сема, като подобно на *получа/получавам* при него не възниква диференциална трета сема, а само концептуализацията се ориентира от гледната точка на първия посесор. Посесивната сема е в негация и това е вградено значение на корена, което е валидно и за деривата от св. вид *загубя*.

- (1) съдбата си на почтен търговец, който губи, защото е честен./303; *na osud počestného obchodníka, který prodělává, protože je poctivý./179*; который теряет деньги, потому что честен./168
- (2) Той умееше да губи на покер и бридж./300; *Uměl prohrávat v pokeru i v bridži./176*; Он умел проигрывать в покер или бридж./166
- (3) Слънцето сякаш беше загубило част от блясъка си и грееше уморено./515; *I slunce pálilo měkčeji, jakoby unaveně./307*; Солнце словно потускнело и как-то устало освещало землю./281
- (4) Ние понесохме най-големия товар на кризата, загубихме най-добрите купувачи в чужбина.../394; *My jsme na sebe vzali nejtěžší břemeno krize, ztratili jsme nejlepší zákazníky v cizině.../232*; Мы больше других испытали на себе тяжесть кризиса и потеряли своих лучших покупателей за границей.../217
- (5) Ти си загубил последното нещо от преди: увереността, че те обичам./285; *Tobě už tedy opravdu nezbylo nic z minulosti – ani jistota, že tě mám ráda“!/165*; Ты потерял последнее, что осталось от прошлого: уверенность в моей любви./158

Изразяването на втори посесор принципно не се предполага, а в голям брой от случаите не се изразява и посесум (1), като внушението, че става дума за финансови средства, възниква като пресупозиция. Това се отнася дори за дискурси, където е ясно, че загубите се осъществяват съзнателно,

за да се даде под тази форма определена сума на определено лице, както в (2). В този случай се наблюдава целенасочено търсена от автора интерференция между значението на ЛСВ₁ на *губя* (парични суми) и неговия ЛСВ₄, означаващ загуба в игра или спортно състезание, който има отношение към посесивното семантично поле, но спада към отдалечената му зона. Интересно е обстоятелството, че глаголите, с които *губя/загубя* са в парадигматични антонимни отношения, невинаги са разположени в близост до ядрото на посесивното семантично поле: *губя/загубя* ~ *печеля/спечеля* присъстват в тази зона, но *загубя* ~ *намеря* спадат към периферията на полето. Когато посесумът е изразен, той може да бъде представен от названия на материални и финансови ценности, части на тялото (5), названия за човешки отношения (4), абстрактни свойства или качества (3). Както се вижда, тук не се прави съществена разлика между отчуждаема и неотчуждаема собственост.

5.1.3.3. Печеля, спечеля

Глаголите *печеля/спечеля* са в антонимни парадигматични отношения с *губя/загубя* и са представени в анализирания материал с 25 употреби. При тях семемата включва посесивна и каузативна сема, концептуализирани от гледната точка на новия посесор. Като трета диференциална сема се очертава 'в резултат на активност на втория посесор', която изпъква добре в (11). В синтактичната структура не е задължително изразяването на посесум (1), (3), (8), не се изисква и изразяване на първи посесор, който остава като факултативна част на изречението (2), (4). Също факултативен адюнкт, който обаче се среща често (в 6 от употребите), е определението за количество (2), (5), (6) или качество (в други 3 случая, както в (7) пример), което определя посесума.

- (1) После се разбра, че той нито губеше, нито печелеше, а просто вдигаше шум... около себе си/303; Teprve později vyšlo najevo, že ani neprodělával, ani nevydělával, ale jen tak ze zvyku šířil kolem sebe zmatek/179; Впоследствии выяснилось, что он и не терял и не приобретал, а просто по привычке поднимал шумиху/168
- (2) разправяше, че очаква грамадни печалби от продажби в Америка./303; vykládal, že očekává kolosální zisky z prodeje v Americe./179; других уверял, что ожидает громадную прибыль от продажи табака в Америке./168
- (3) Покажи се!... Ще спечелиш./486; „Aspon se mi ukažte! Vyděláte na tom!/285; Загляни на минутку... Заработаетш./265
- (4) Какво мога да спечеля от тебе? Гол си като тояга./486; Na tobě toho vydělám! I kdybych tě obrátil vzhůru nohama, nevyklepu z tebe ani vindru!“/285; Что с тебя взять? Ты гол как сокол./265

- (5) да печели по два-три лева на килограм./51; proč vydělávat dva nebo tři leva na kile./33; продавать маленькие партии товара крупным хищникам, наживая по два-три лева на килограмме./29
- (6) Те печелят достатъчно/133; Vydělávají spousty peněz!"/96; У них немалые доходы./74
- (7) Но единия от тия дръвници е вече спечелен./147; Ale jeden z nich je už náš./108; Но один из этих чурбанов уже завоеван./82
- (8) Нека се издигне и спечели пари/28; Ať to nejdřív někam dotáhne a až bude mít nějaké peníze, uvidíme./26; Пускай сначала выйдет в люди и наживет состояние, а там видно будет./16
- (9) Когато не получавам, печеля ги (=парите)./136; „Když nedostanu, vydělám si.“/99; А если не получаю, то зарабатываю./76

В ролята на посесум преобладаващо участват названия за финансови (5), (8) и други материални средства, но са възможни и употреби с абстракции и названия за лица (7). Откроява се и еднокоренното съществително *печалба*, което образува съчетания с начална степен на фразеологизация с други глаголи, които могат да не са част от посесивното семантично поле (2), но съчетанията със съществителното имат семантика сходна с тази на глагола *печеля*. По употребите си *печеля/спечеля* могат да бъдат разглеждани и като част от микрополето на глаголите за търговски операции. Фактът, че ги разглеждаме самостоятелно в зоната в непосредствена близост до ядрото, е продиктуван от обстоятелството, че 1) не изискват задължително да се изразява първият посесор, както и 2) парадигматичните им синонимно-антонимни отношения в тази зона с глаголите *губя/загубя* и *получа/получавам*. От значение са и възможностите за синтагматичната им антонимна употреба, както в (1) или (9).

5.1.3.4. Лиша

С 10 употреби е засвидетелстван глаголът *лиша*, а неговият корелат от несв. вид *лишавам* не бе открит в нашия материал. Семантичната му структура е оформена от (негативна) посесивна и каузативна сема, като концептуализацията е от гледна точка на агенс, който може да не е посесор, но функционалният акцент е ориентиран изцяло към първия посесор и отсъствието на посесум, а за втори посесор не се дава информация. В сравнение със синонимния глагол *отнема* при *лиша* е засилен акцентът върху отсъствието на посесум по отношение на посесора.

- (1) заплашва да ме лиши от наследство/136; Jinak prý mě vydedí."/99; А не то грозится лишить меня наследства./76
- (2) мършавото скиорско тяло на госпожица Дитрих, лишено от най-простите чарове на жена/136; vychrtlé lyžařské tělo slečny Dietrichové, postrádající základní ženské půvaby./99; вспомнились водянистые гла-

за фрейлейн Дитрих и ее тощое, тренированное тело лыжницы, лишенное самых заурядных женских чар./76

Синтактичната структура, която глаголят поражда, съдържа семантичните роли агенс (който може да не е посесор) и пациенс (също одушевен, както агенсът), като задължително е представен и посесумът, изразяван от конструкция с предлог *от*. Прави впечатление преобладаващата в авторовата реч на Д. Димов страдателна конструкция *лишен от* (2). Само в един случай от нашия материал е засвидетелствана употреба за означаване на лишаване от материални средства (1), а останалите 9 случая са аналогични на (2), където в ролята на посесум участва название на абстрактни човешки качества. Това определя употребите му главно за означаване на характеристика, почти изключително отсъствие на някакви качества.

5.1.3.5. Липсвам

С 8 посесивни употреби е представен в нашия материал глаголят *липсвам*, чието основно значение е екзистенциално и е добре представено у Дим., но той развива и посесивна сема, която може да стане водеща в цялостната семема (1). Основната сема в корена – ‘отсъствие’ – лесно се трансформира в посесивна, както в (1), а също и в съчетания с абстракции в ролята на посесум, както в (2), (3), (4), (5), (6). В сравнение с другите глаголи, означаващи отсъствие, тук акцентът върху отсъствието на посесума е най-силен и не предполага предходна промяна в посесивните отношения, както при *лиша*, водеща е посесивната сема в негация, изразяваща трайно състояние. Отново в разглежданите от нас употреби преобладават съчетанията с абстрактни човешки качества в ролята на посесум.

- (1) Липсват ви пари/157; Nemáte na to peníze./116; У вас не хватит денег./88
- (2) Липсват ви похват, организация, технически персонал/160; Chybí vám k tomu schopnost, organizace, technický personál.../118; Вам недостаёт хватки, организационных способностей, технического персонала.../90
- (3) защото ви липсват качества/158; chybí vám k tomu vlastnosti/117; потому что вам не хватает некоторых качеств./89
- (4) че все пак нещо ѝ липсваше през този дъждовен пролетен ден./280; že jí toho deštivého jarního dne něco chybí./161; Она вдруг поняла, что в этот дождливый день ей все-таки чего-то не хватает/155
- (5) Нещо му липсваше. Може би това бяха часовете при параклиса./286; Něco mu však chybí. Snad hodiny u kapličky./167; Значит, ему чего-то не хватало. Может быть, тех вечеров у часовни./158
- (6) Мога – спокойно отговори еврейният. – Липсва ни моралният елемент./355; „Mohu,“ klidně odpověděl Max. „Nám chybí mravní

základ.“/202; Могу, – спокойно отговорил Макс – Нам с тобою кое-че­го не хва­та­ет... морално­го елемента./196

Разли­чи­е­то ме­жду ек­зис­тен­ци­ал­на­та и по­се­сив­на­та упо­тре­ба се си­гна­ли­зи­ра в син­так­тич­на­та струк­ту­ра на гла­го­ла от задъл­жи­тел­но­то из­разя­ва­не на по­се­сор (най-че­сто във фор­ма­та на крат­ки да­тел­ни до­пъл­не­ния), ко­е­то не е ха­рак­тер­но за ос­нов­ни­те ек­зис­тен­ци­ал­ни упо­тре­би. За по­се­сив­но­ста сви­де­тел­стват и ня­ко­и от пре­водите в на­ши­я ма­те­ри­ал, къ­дето са упо­тре­бе­ни гла­го­ли от яд­ро­то на по­се­сив­но­то се­ман­тич­но по­ле за из­разя­ва­не на съ­от­вет­но­то съ­сто­я­ние.

5.1.3.6. Деривати от глагола *съм* с посесивно значение

Дериватите от глагола *съм* с посесивно значение са старинна и вече не твърде продуктивна част от посесивните глаголи и като такава не се отличава с висока честота на употреба (общо 12 случая в нашия материал). В качеството на изходен глагол, изразяващ посесивна сема, може да се разглежда *добия* < стб. *дѣзѣти*, от който са образувани имперфективът *добивам* и вторичният перфектив *придобия*. При употребите в нашия материал семантичната структура включва посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална се отделя инхоативна сема. Концептуализацията е от гледна точка на втория посесор с функционален акцент към посесума, а първи посесор не се визира. В част от употребите процесът се схваща деагентивно (1), (3), (4), но са възможни и употреби с изразяване на целенасочено усилие (2), (5) от страна на новия посесор.

(1) макар... да беше добил хубав, кафявожълт цвят/14; *Přesto že list měl krásnou hnědožlutou barvu*/15; Лист уже принял красивый кофейно-желтый цвет, но из его средней жилки вытекал сок./8

(2) Зара добиваше все по-голяма *смелост*./67; *Také Zara byla čím dál tím smělejší*/44; Зара делалась все *смелее*./37

(3) за да добие съдействието му,... тя залагаше изведнъж всичката си настойчивост/79; *Aby si vymohla souhlas a pomoc, které jí milerád poskytne, vložila do své žádosti všechnu energii, jíž je schopna*/54; Чтобы добиться его содействия, ..., она сразу же проявила всю свою настойчивость./44

При тях посесорът може да се появи в семантичната роля ‘носител на качество’, както в (1), (2), когато глаголът се възприема като некаузативен. Съчетанията в нашия материал предвиждат в ролята на посесум именни групи, означаващи хора и абстракции (1), (2), (3). Не бяха открити употреби за придобиване на материални блага, въпреки че по принцип са възможни. Прави впечатление, че въпреки наличието на етимологично сходния глагол *dobýt* ‘превзема’ в чешки, и трите примера (1), (2) и (3) отразяват други съответствия – *mít*, *být*, *vymoci* ‘издействам’. В руски еквивалентът *добиться*

присъства при изразяване придобиването на абстракции, докато при характеристика на придобити качества се използват различни глаголи (1), (2).

5.1.3.7. Събера

Сред глаголите, засвидетелствани с единични употреби в нашия материал, е и глаголът от етимологичното гнездо на стб. *върати*, който пази връзката си с изходния глагол.

- (4) ще събере фонд за осигуровките пак от джоба на работниците/102; „Jako bys nevěděl, že stát vytahá peníze na pojištění zase jenom z kapes dělníků.“/72; что деньги для страхового фонда государство будет выкачивать опять-таки из карманов рабочих./57

В тази изолирана употреба наблюдаваме продължение в развоя на дистрибутивния глагол *събрати*, наблюдаван и през предходните периоди от развоя на българския език. При него освен посесивната и каузативната сема като диференциална се очертава дистрибутивната ‘на едно място’, а концептуализацията е от гледна точка на новия посесор. Прави впечатление слабото присъствие на глаголите от това етимологично гнездо в целия материал, засягащ българския език.

5.1.4. Микрополе на глаголите за търговски операции

Като ядро на микрополето на глаголите за търговски операции оценяваме глаголите б. *продам/продавам*, ч. *prodat/prodávát*, р. *продать/продавать* и б. *куня/купувам*, ч. *koupit/kupovat*, р. *купить/покупать*, чиято семантична структура е подобна на структурата на глаголите б. *дам/давам*, ч. *dát/dávat*, р. *дать/давать*, и б. *взема/вземам*, ч. *vzít/brát*, р. *взять/брать*. Семантичната структура на глаголите за търговски операции е усложнена в сравнение с разширеното ядро на посесивното семантично поле. В нея се появява трета диференциална сема ‘в замяна на някакви ценности’, която ярко откроява глаголите за търговски операции в рамките на цялото поле. Наличието на тази сема отделя самостоятелното микрополе в рамките на семантичното поле на притежанието и характеризира цялата група глаголи (в основната ѝ форма или с модификация). Диференциалната трета сема ‘в замяна на някакви ценности’ при двойките б. *куня/купувам* и *продам/продавам*, се проявява на синтактично равнище чрез възможността да се добави адюнкт, съдържащ втора обстоятелствена именна група изразяваща ценностите, еквивалентни на стойността на посесума. Глаголите за търговски операции очаквано са най-нюансирано развити в съвременния период в сравнение със ситуацията, наблюдавана в предходните периоди, а у Дим. са добре застъпени и поради тематиката на романа и представянето на взаимоотношенията между тютюневите фирми помежду им, както и с работниците. Най-масово и еднозначно и в този период са представени двойките *продам/продавам* и *куня/купувам*.

5.1.4.1. Продам, продавам

Видовата двойка *продам/продавам* присъства в нашия материал с 27 употреби, реализиращи непроменената от предходните периоди семема 'каузирам някого да има в замяна на финансови или други материални ценности' с концептуализация от гледната точка на първия посесор, т.е. първият посесор участва в ролята на агенс.

- (1) Ти на кого продаваш?/240; A komu prodáváš ty?/148; А ты кому продаешь свой табак?/245
- (2) Като лихварина от града, който пропаде нивата на баща ми."/241; Jseš zrovna jako ten lichvář z města, co prodal louku mého táty!/148; Как тот городской ростовщик, что поле моего отца продавал./246
- (3) Сама идва да ни продава неверни сведения от немската легация/148; Sama k nám chodí a prodává nám falešné zprávy z německého vyslanectví."/109; Она сама приходит к нам продавать ложные сведения из немецкого посольства./83
- (4) да пропаде аптеката си и след това да се пресели в София, където си беше купил апартамент./438; Planul touhou převzít hlavní zastupitelství firmy Bayer, prodat lékárnu a přesídlit do Sofie, kde si koupil byt./257; Он сгорал от желания стать главным агентом фирмы „Байер–Майстер–Луциус“, продать свою аптеку и переселится в Софию, где он уже купил квартиру./440
- (5) да продава малки партиди на едрите хищници./51; Ale proč být malým obchodníkem, břídilem, který prodává malé partie velkoobchodníkům./33; Но зачем ему становиться мелким торгашом, продавать маленькие партии товара крупным хищникам/56
- (6) Ще ти ги върна, като продам тютюна./243; Dostaneš ji, jen co prodám tabák./150; Все заплачу, дай только табак продать /248
- (7) Стоичко Данкин никога нямаше да пропаде тютюна си на братя Фернандес./243; Stoičko Dankin neprodá nikdy tabák bratřím Fernandezům./150; Стоичко Данкин никогда не продаст своего табака братьям Фернандес./248
- (8) Но Борис се изненада неприятно от категоричния отказ на Барутчиев да пропаде тютюна си на безценица./306; Nicméně to, že Barutčiev tak kategoricky odmítl prodat svůj tabák za babku, Borise nepřijemně překvarilo./181; Но Бориса неприятно удивил решительный отказ Барутчиева продать свой табак за бесценюк./310
- (9) А сега ни заместиха крадци,... способни да се продават всекому за паница леца.../305; Ale teď přišli místo nás zloději, vyděrači, patolízalové..., kteří jsou ochotni prodat se komukoli za mísu čočovice.../180; А сейчас

нас заменили воры,... способные продаваться любому за чечевичную похлебку/309

- (10) Вече бе невъзможно да се извършват големи продажби в Америка и Холандия./502; *Nikotiana už nemohla prodávat tabák v Americe a v Holandsku./297*; Теперь уже нельзя было продавать Америке и Голландии крупные партии товара./504

Синтактичната структура, която пораждат и двата глагола от видовата двойка, може да включва три валентни позиции: първи посесор (агенс) и втори посесор (реципиент), а също и посесум (пациенс) както в (3), (5), (7). Актантът, изразяващ посесума, може да се елидира, както в (1), но този случай е рядко срещан, както личи и от руския превод. В повечето случаи се изразява първи посесор и посесум, както в (2), (4), (6), (8), който може да бъде допълнен с факултативен адюнкт за начин, както в (8), или произход, както в (3). В (2) е засвидетелствана усложнена търговска операция ‘продам чужда собственост, за да върна дълг’, която в разговорния език се изразява само с глагола б. *продам*. Положението в чешкия и руския превод е подобно. В този случай може да се говори за усложнение на изходната семантична структура на глагола, където конструкцията с предлог **на** не означава реципиент в дат. пад., а действителния първи посесор, който не е агенс при глагола и в резултат на трансакцията остава лишен от посесума. Възможността за такава замяна подсказва, че ролята на агенс може да съвпада с първия посесор и най-често това е така, но не задължително. В случаи като (2) деятел е по-скоро вторият посесор (действителният реципиент).

Позициите на първи и втори посесор могат да се заемат от именни групи с главен член съществително име или местоимение, означаващо лица, по-рядко институции, а в ролята на посесума се появяват не само материални предмети, но и абстракции, както в (3), и названия на лица, както в (9). В (9) е засвидетелстван библиейският фразеологизъм б. *продам се за паница леца*, р. *продаваться/продаться за чечевичную похлебку* (Енциклопедичен речник 2010), който е свидетелство за старинната метафоризация при употребата на глагола б. *продам се* р. *продаваться/продаться* за изразяване на човешки отношения.

Засвидетелствано е и съществителното б. *продажба*, р. *продажа*, ч. *prodej*, което може да бъде член на именно казуемо със значение, съответстващо на значението на глагола *продам*, както в (10). В чешкия и руския превод преводачите са предпочели активната глаголна форма, а съществителното не е регистрирано.

5.1.4.2. Купя, купувам

Глаголите *купя/купувам* в съвременния български език образуват цяло етимологично гнездо, от което с най-голям брой (общо 38 употреби) са

представени изходните глаголи *купя/купувам*. Семантичната им структура отново включва посесивна и каузативна сема, както и диференциална трета сема 'в замяна на някакви ценности', но при тях концептуализацията е от гледна точка на втория посесор, т.е. в ролята на агенс се явява вторият посесор, посесумът е в ролята на пациенс, а първият посесор е в ролята на адюнкт за обстоятелство.

- (1) Всичко се свежда да убедя чужденците да купят дадена партида тютюн например *не от един, а от друг*./136; Vtip je v tom, že musíš cizince přesvědčit, aby koupili například určitou partii tabáku *не od tohohle podniku, ale od tamtoho druhého*/99; Все сводится к тому, чтобы убедить иностранцев купить такую-то партию, например, табака *не у одного, а у другого*./76
- (2) Тя не беше успяла да го задържи, защото бе го купила с *Никотиана*./287; Nepodařilo se jí ho připoutat, protože si ho koupila za *Nikotianu*, a teď, jako každý koupený člověk, jí patřil jen svým tělem. /167; Она не сумела удержать мужа, ибо купила его „Никотианой“ и теперь он, как всякий купленный человек, принадлежит ей только физически./281
- (3) Той купи един вестник, няколко публицисти и още десетина народни представители, които почнаха шумна кампания за дирижирано стопанство./306; Koupil jednu noviny, několik publicistů a asi deset poslanců, a ti všichni spustili hlučnou kampaň pro řízené hospodářství/181; Он подкупил одну газету, нескольких публицистов и еще десяток депутатов, которые начали шумную кампанию за организованную экономику./310
- (4) Искате да купим тютюна на *Марица*, а не се питате кому ще го продадем!.../308; Chcete, abychom koupili tabák *od Marice*, ale neptáte se, komu to prodáme.../183; Вы хотите, чтобы мы купили табак у „*Марицы*“, а не спрашиваете себя, кому мы его продадим./312
- (5) Мъжете винаги се опитват да ни купят *на дребно*.../477; Мужчины всегда пытаются купить нас *по дешевке*./479
- (6) и едва тепърва ще почнат да купуват тютюн./362; Polovina firem se ještě nedostala z krize a teprve teď začnou nakupovat tabák./208; Половина фирм еще не оправилась от кризиса и только теперь начнет покупать табак./365
- (7) Немският папиросен концерн може да купи всичките ни тютюни, но *на смешно ниска цена*/156; A jestli dojde ke krizi, skoupí Německý cigaretový koncern všechny naše tabáky, bude-li chtít, *ale za směšně nízké ceny*.../115; И если наступит кризис, Германский папиросный концерн сможет закупить весь наш табак, но уже *по дешевке*.../87

- (8) Ако французите искаха да спасят страната от монопола на немците, нека купуват/171; Chtějí-li Francouzi zachránit Bulharsko před německým monopoem, ať nakupují./127; Если французы хотят спасти страну от немецкой монополии, пусть они сами покупают табак./96
- (9) по такъв начин, щото 50 кг тютюн, за които можеше да се купи мотоциклет, се оказваха равностойни на два електрически чайника./503; tak, že padesát kilogramů tabáku, za které bylo možno koupit motocykl, se rovnalo dvěma elektrickým čajníkům./297; что пятьдесят килограммов табака, за которые можно было приобрести мотоцикл, оказывались равными по цене двум электрическим чайникам./505
- (10) Само шкартото, което фирмите купуват по осем или десет лева.../241; Jen nekvalitní odpad, který firmy kupují po osmi nebo deseti leva!/149; Сплошной брак, который фирмы по восемь, по десять левов покупают./246

Синтактичните структури, които пораждат глаголите б. *купя/купувам*, са аналогични на структурите при б. *продам/продавам*. Абсолютно необходимо е изразяването само на ролята на агенса – втори посесор (8), която може да се елидира само в случай че е известна от дискурсните условия (6). Най-често са представени двойката актанти агенс – пациенс, които представят втория посесор и посесума (3). При тази видова двойка глаголи прагматичните условия пораждат силен интерес към семантичната роля инструмент, която се реализира с факултативен адюнкт от именни групи, означаващи материални ценности (2) или цени (5), (7), (10). При обсъждане на проблема с цените като тема на цялото изречение и в случай на деагентивна употреба на глагола във възвратна форма (9) не е необходимо изразяването на посесор, а семантичната част на изречението се заема от именни групи, изразяващи материалните еквиваленти на посесума. Интересна особеност е възможността първият посесор да се изрази атрибутивно (4), (7), т.е. не *да купя нещо от някого*, а *да купя нечие нещо*. Преводните съответствия в чешки и руски могат да въведат първия посесор само с предлог *u/y*, евентуално *od/om*, които еднозначно характеризират изходния собственик в сделката за разлика от б. *на*.

5.1.4.2.1. Закупя, закупувам

Със значение синонимно на б. *купя/купувам* са засвидетелствани 5 употреби на глаголите *закупя/закупувам*, които не показват никаква семантична разлика спрямо изходните глаголи, освен стилистична – *закупя/закупувам* спадат към административно-деловия стил и тази специализация определя по-малкия брой на употребите им. Иначе семантичната структура си остава тричленна, с посесивна и каузативна сема и трета диференциална ‘в замяна

на някакви ценности', концептуализацията също остава от гледна точка на новия посесор.

- (11) Допускате ли, че Немският папиросен концерн ще ви отпусне кредит да закупите/159; Představujete si, že Německý cigaretový koncern vám poskytne úvěr na nákup/117; Или допускате, что Германский папиросный концерн предоставит вам кредит на закупку/89
- (12) Фирмите ще закупуват, манипулират и изнасят повече тютюн./102 Firmy budou kupovat víc tabáku, víc ho zpracovávat a víc vyvážet./72 Фирмы будут закупать, обрабатывать и экспортировать больше табаку./107

Примерите ясно показват, че в анализираните случаи действително става дума за части от диалог, където съзнателно се употребяват изразни средства на официално-деловия стил. В преводите на (11) се използват и съществителни-търговски термини – ч. *nákup*, р. *закупка*, които също са част от официално-деловия стил и се използват от преводача като стилистично средство адекватно на оригинала. В преводите на (12) в чешкия превод имаме замяна с изходния синонимен глагол, а руският превод следва словообразователната структура на оригинала.

5.1.4.2.2. Подкупя, подкупвам

Сериозна семантична модификация в сравнение с изходните глаголи показват засвидетелстваните 3 употреби на видовата двойка б. *подкупя/подкупвам*. Тук изразително се намесва семантиката на представката *под-*, означаваща нещо поставено по-ниско в сравнение с някакво зададено ниво, която измества значението на действието към нерегламентирано или забранено купуване. Това трансформира значението на семемата, като посесивната и каузативната сема в съчетание с третата сема 'в замяна на някакви ценности' се допълват от допълнителна четвърта сема 'нерегламентираност', носеща и стилистична експресивност в семантичната структура на глаголите. Интересна е и словообразователната структура на чешкия еквивалент ч. *podplatit/podplácet*, където коренът е на друг глагол от микрополето на глаголите за търговски операции – ч. *platit*, но като задължително условие за изразяване на семата 'нерегламентираност' остава представката *pod-*.

- (13) Преди да почне флирта, Бимби се опитваше да я подкупи./121 Bimbi se jí pokouší podplatit, a pak si s ní bude chtít něco začít!/87; Перед тем как начать флирт, Бимби пытается подкупить ее./67
- (14) Кажете им, че могат да подкупят всички министри и цялото Народно събрание, но.../304 Vyříd'te jim, že mohou podplatit všechny ministry i s celým Národním shromážděním, ale že nejsou nic než špinavci a kanálie.../180 Скажите им, что они могут подкупить всех министров

и все Народное собрание... и все-таки останутся мерзавцами и канальями/308

- (15) Парите им подкупват алчните, /364 Jejich peníze podplácejí chamtivce,/210 их деньги служат для подкупа алчных./368

При видовата двойка б. *подкупя/подкупвам* синтактичната структура не съдържа посесум, а в ролята на пряк обект се трансформира вторият посесор. Като пресупозиция възниква представата за определен тип поведение, за което се заплаща с пари или съответен тип поведение, т.е. в ролята на посесум може да участва и пресупониран тип поведение. Интерес представлява преводът на (15), където руският преводач е предпочел като по-изразително паралелното на глагола съществително име (*служат для подкупа*).

5.1.4.3. Търгувам

Както още в началния период на книжнината, и сега специфично остава положението на хиперонимния глагол б. *търгувам*, р. *торговать*, ч. *obchodovat*, който изразява едновременно всеки един от двамата посесори. При него изобщо възниква само една валентна позиция, която може да изразява и първия, и втория посесор. Възможността да бъде изразен посесумът не е изключена, но при този глагол той фигурира не като валентна позиция, която или присъства в синтактичната структура, или поне е известна от контекста и може да бъде елидирана, а като факултативен елемент. При глагола р. *торговать* и ч. *obchodovat* посесумът се изразява чрез адюнкт в твор. пад., а при б. *търгувам* – с конструкция с предлога *с*, която също изразява инструмент (28).

- (28) Държавата си присвои правото да търгува с чужди платежни средства и „Никотиана“ вече не разполагаше свободно с доларите и гульдените/502 Stát měl monopol na obchodování s valutami a Nikotiana už nedisponovala volně dolary a holandskými zlatými, které měla v cizině/297; Государство взяло под контроль валютные операции и „Никотиана“ больше не могла свободно распоряжаться своими заграничными вкладами в долларах и гульденах./504

- (29) („Концернът ви даваше почти монополното право да търгувате с нас и да натрупвате грамадни печалби.“)/525 (Konzern vám poskytoval téměř monopolní právo na obchod s námi a na obrovské zisky.)/315 (Концерн предоставил вам почти монопольное право торговать с Германией и получать огромные прибыли.)/528

Много интересна е възможността в българския език инструменталната конструкция с предлог *с* да изрази не само посесума, който е обект на търговския акт (28), но и партньора в този акт (29), т.е. първият или вторият посесор, при който има комплементарно и конверсивно отношение към агенса (прода-

вач ↔ купувач). Макар глаголите б. *търгувам*, р. *торговать*, ч. *obchodovat* да са семантични хипероними съответно на глаголите б. *продам/продавам* и *купя/купувам*, ч. *prodat/prodávati* и *koupiti/kupovat* и р. *продать/продавать* и *купить/покупать*, те са етимологично не по-малко старинни, отколкото техните хипоними и, за разлика от тях – нямат корелати от св. вид нито в един от трите езика. Видовата дефективност е резултат от семантиката, която изразява трайно осъществявани множество действия и поради това не е възникнал вид корелат от несвършен вид. Евентуалният български корелат *изтъргувам* е стилистично маркиран и все още се възприема като неологизъм. Това обстоятелство вероятно се дължи именно на трайния характер на търговската дейност, присъщ на значението на коренната морфема.

5.1.4.4. Платя, плащам; запластя, заплащам

Останалите глаголи за търговски операции изразяват отделни компоненти на търговския акт и отварят място за именни групи, изразяващи не всички семантични роли, които разгледахме при ядрените глаголи. В нашия материал с 10 случая е представена видовата двойка глаголи б. *платя/плащам*, р. *платить/заплатить*, ч. *platit/zaplatit* и синонимния б. *запластя/заплащам*, чиято специализация е изразителна и семантично много устойчива при всички именни групи, с които се съчетава. Семантичната структура на тези глаголи включва изходните посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор. Диференциалната трета сема е във вида ‘в замяна на вече получени ценности’.

- (1) Аз ще платя, разбира се/7; Neboj se, zaplatím ti/10; Я заплачу, конечно/11
- (2) Ние плащаме най-големите данъци, правим разходи за новите машини и тонгата./394; Platíme nejvyšší daně, vydáváme peníze na nové stroje a na tongu/232; Мы платим громадные налоги, тратимся на покупку новых машин и введение тонги/397
- (3) Колко платихте за тази кола/112; Kolik jste dal za to auto? /80; Сколько вы заплатили за эту машину?/62
- (4) че за този искрящ диамант директорът беше заплатил „на времето си“ тридесет хиляди златни лева./492; že za tento jiskřivý dýmant zaplatil pan ředitel svého času třicet tisíc zlatých /290; что за этот искрящий бриллиант директор заплатил «в свое время» тридцать тысяч золотых левов./495
- (5) Макс хвърли върху масата две монети, с които плащаше бозата./336; Макс бросил на стул две монеты в оплату за бузу./341

Синтактичните структури, които пораждат, се характеризират с три валентни позиции – на агенс (първи посесор), пациенс (обикновено сума или название на вид такса) и предмет на сделката (безпредложна именна фраза

или съчетание с предлог *за*). Единственият задължително изразяван актант е агенсът (1), който може да се елидира, само ако е известен от по-широкия дискурс. Популярен е и случаят с два актанта – агенс и пациенс (2), но е застъпен и пълният вариант на синтактичната конструкция (3), (4), (5). Потенциално възможните разширения са адюнкти-обстоятелства за място, време (4), начин и т.н.

5.1.4.5. Наема, наемам се

С две употреби в нашия материал е представен глаголят б. *наема*, ч. *najmout*, р. *наняť*. Неговата семантична структура отново включва посесивна и каузативна сема в концептуализация сходна с тази при *взема/вземам* ч. *vzít/brát* р. *взяť/brać*, но тук се включват две допълнителни семи – главната за микрополето ‘в замяна на някакви ценности’ и ‘временно’, като в ролята на посесум могат да участват както лица (1), така и материални обекти.

- (1) Баташки нае десетина четници от македонската революционна организация, на която/423; Bataški najal asi deset příslušníků makedonské teroristické organizace, které všechny tabákové firmy platily pravidelně povinnou daň/246; Баташкий нанял человек десять четников из одной македонской организации, которой/425

Семантичната специализация на този глагол ясно определя мястото му в непосредствена близост до ядрото на микрополето на глаголите за търговски операции. Към него възникват две валентни позиции – на агенс (временен посесор) и пациенс (посесум), който може да се изразява с именна група, означаваща както лица, така и предмети. Като факултативен адюнкт може да се изразят ценностите, в замяна на които се осъществява трансакцията, но това е много рядък случай.

- (2) Аз се наемам да ги смажа бързо, ако ме подкрепите./387; Zaručuju se, že je co nejdřív rozdrťím. Musíte mě ovšem podporovat!"/226; Если вы меня поддержите, я с ними быстро разделаюсь./213

Възвратната форма, която образува двучленни предикати с други глаголи (2), остава извън посесивното семантично поле, защото нейната семантика е модална, може да се схваща като перформативен глагол на базата на метафора, изразяваща намерение да се извърши действието, означено с втория глагол, а не временно придобиване на предмет или ползване на услугите на дадени лица. В такъв смисъл тя е част от семантичното поле на *verba dicendi*, *sentiendi*, *cogitandi*, където се причислява към перформативните глаголи.

5.1.4.6. Кредитирам

С 4 употреби е представен в нашия материал глаголят *кредитирам*. Неговата специализация определя сложната му семантична структура, произхождаща от изходното съществително *кредит*, което в качеството си на

банков термин означава временно предоставени финансови средства. Със същата семема се употребява и производният глагол, съдържащ изходните посесивна и каузативна сема, концептуализирани от гледна точка на първия посесор. Като трета присъства семата ‘в замяна на някакви ценности’, отделяща цялото микрополе на търговските операции, а като четвърта диференциална възниква темпоралната сема ‘временно’.

- (1) че тия дружества се кредитираха тайно от Немския папирсен концерн./306; *které svědčily o tajných úvěrech těchto společností u Německého cigaretového koncernu./181*; Борис с тревогой замечал множество признаков того, что эти общества *втайне получают кредит* от Германского папиросного концерна/310
- (2) един богат и непредпазлив Ешкенази го кредитира да свърши *търговия* в Германия/97; (*jeden bohatý a neopatrný Eškenazy mu půjčil, aby se mohl zdokonalit v Německu v obchodních vědách*)/68; один богатый и непредпазливый Эшкенази дал ему деньги на обучение *торговому делу* в Германии/102

Синтактичните структури, пораждани от глагола, са двувалентни – с една лява валентност със семантична роля агенс и една дясна – бенефициент, оформен безпредложно като пациенс. И двете валентности могат да бъдат разширени с обстоятелства за цел (2) или за начин (1). Възвратната форма не предизвиква семантични трансформации, а представя само средство за пасивизация (1). Посесум не се изразява, защото в корена е вградена презумпцията за финансови средства – това изразява изходният термин *кредит*. Както показва пример (2), в чешкия и руския превод са предпочетени синонимните средства ч. *půjčil*, р. *дать деньги*, тъй като стилистичната характеристика на глагола като представител на официално-деловия стил не съответства на представата на преводачите за неофициалния характер на трансакцията.

5.1.4.7. Вложа, влагам

С 3 употреби е засвидетелствана видовата двойка б. *вложа/влагам*. Първичното значение на глагола *вложа* е от семантичното поле на глаголите за движение, но специализираната му употреба в банков дискурс му отделя място в микрополето на глаголите за търговски операции. Неговата семема също съдържа посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор, а диференциалната е модифицирана като ‘с цел съхранение или печалба’.

- (1) Моят съвет е да не влагате всичко в Никотиана./489; *Radil bych vám, abyste nesázela jen na Nikotianu./287*; Я бы вам не советовал вклады- вать все ваши средства в «Никотиану»/492

- (2) а това ще е от полза за всички, които са вложили парите си в Никотиана./490; A to by bylo všem, kdo vložili peníze do Nikotiany, k užitku.“/288; а это в интересах всех *акционеров* «Никотианы»/492

В резултат на тази семантична структура възниква тривалентна синтактична структура с една лява валентност за агенс (първи посесор) и две десни – на посесума (предмета на трансакцията, най-често названия на финансови и други материални средства) и на втория посесор, който обикновено е представен от именна група – название на икономическа институция в ролята на обстоятелство за място. Глаголите *вложа/влагам* участват в посесивното семантично поле само в рамките на банково-стопански дискурси и във връзка с това – в случаите на частична детерминологизация, когато в неспециализиран дискурс се коментират проблеми на банково-стопанската дейност, както в случая с нашите примери от Дим. В чешки негов еквивалент е глаголят *vložit* (2), но е възможно да се употреби и глаголят *sázet* ‘заложа на нещо’ (1). В руския превод на (2) перифразата е проведена със синонимно средство, назоваващо вложителите като *акционеры*. От стилистична гледна точка б. *вложа/влагам* са специализирани за официалния банков дискурс, докато техен разговорен съответник са каузативните глаголи за движение б. *внеса/вносям*.

5.1.4.8. Струва

Като глагол от микрополето за търговски операции разглеждаме и б. *струва*, ч. *stojí*, р. *стѡит*, тъй като с него се означава изключително оценката на съответния посесум, т.е. тук не се изразява преход от един посесор към друг, а само стойността, която се изисква за придобиване на съответното благо (невинаги материално). Следователно той е свързан с търговските операции, макар да не означава пряко смяна на посесора, а само условието за нея (1), (2), (3). В такъв смисъл мястото му може да бъде определено извън ядрото на микрополето на глаголите за търговски операции. В нашия материал е засвидетелстван с 12 употреби, като 3 от тях са във ФЕ *нещо струва повече от нещо друго*, която обикновено се употребява при сравняване на абстракции (4).

- (1) поради угризението, че сливовата струваше *по-скъпо* от гроздовата и въпреки това искаше от нея./400; ví přece, že slivovice je dražší než obyčejná kořalka, a přesto má na ni chuť!/237; и почувствувала угрызения совести, так как сливовая ракия стоила дороже виноградной; однако Спасуне хотелось именно сливовой./403
- (2) Те ми струват по 90 лв. манипулирани./304; Mne stojí s manipulací devadesát/179; Обработанные партии обошлись мне по девяносто левов./308

- (3) Той струваше на Борис много безсънни нощи./75; а stál Borise mnoho probdělých nocí/51; Борису он стоил многих бессонных ночей/42
- (4) Тя съзнаваше, че беше красива и остроумна и че в края на краищата това струваше повече, отколкото ако беше грозна и глупава, а баща ѝ – богат адвокат или лекар./11; Věděla, že je krásná a důvtipná a že to stojí koneckonců za víc, než kdyby měla za otce místo strážníka bohatého advokáta nebo lékaře a byla přitom šeredná a hloupá./13; Она красива и умна, а это гораздо лучше, думала она, чем быть глупой дурнушкой, даже если отец этой дурнушки не полицейский, а богатый адвокат или врач./15

При глагола *струва* синтактичната структура е опростена, като е сведена само до една задължителна валентност със семантична роля ‘носител на качество’, запълвана от посесума, а като адюнкти могат да се появят различни обстоятелства. Посесор може да се изрази факултативно в дат. форма (2), (3).

5.1.4.9. Обезценявам се

С една изолирана употреба е представен антонимният глагол б. *обезценявам се*, ч. *znehodnotit se*, р. *обесцениваться*. Неговата семантика е тясно специализирана и е гранична за микрополето на глаголите за търговски операции, тъй като във възвратна форма глаголът губи каузативното си значение и се възприема като инхоативен, означаващ обективно протичащи процеси в посесума.

- (1) Понякога изтърваните партии се обезценяваха напълно./58; Ztracené partie byly někdy dokonce úplně znehodnoceny./38; Иногда «упущенные» партии обесценивались полностью./63

Синтактичните структури, които поражда, са само с един актант (процесор), който може да се разшири с обстоятелства за причина, количество и степен. Словообразователната структура на б. *обезценя се* и двете му преводни съответствия свидетелства еднозначно за възникването му от основата на съществителното *цена*, така че и в трите езика имаме предикат, образуван от първоначална глаголно-именна група.

5.1.4.10. Харча, похарча, изхарча

Глаголите с корен *харч-* са засвидетелствани с 3 употреби в нашия материал. В семантичната им структура се наблюдава известна представа за смяна на посесор, но концептуализацията е от гледна точка на първия посесор с акцент върху посесума, докато втори посесор не се изразява по принцип. При специфични дискурсни условия той може да бъде изразен под формата на локализатор.

- (1) Бимби харчеше най-малко десет хиляди лева на месец/127; *Bimbi utrácí* aspoň deset tisíc leva měsíčně/91; что Бимби проживает самое малое десять тысяч левов в месяц./70
- (2) Изхарчихме и последната скътана пара./324; Проели последние припрятанные гроши, а жить надо!/328;
- (3) изборът задължаваше Костов да похарчи най-малко половин милион/113; volba zavazuje Kostova k tomu, aby utratil aspoň půl milionu na pohostění a bankety/80; что избрание обязывало Костова истратить самое меньшее полмиллиона на угощения и банкеты/63

Въпреки наличието на представките **по-** и **из-** при глаголите от св. вид, дълбоки семантични различия между трите глагола не се наблюдават, тъй като коренът е зает в българския език със специализираното си значение ‘каузирам себе си да нямам финансови средства в замяна на други ценности’, което се запазва непроменено. В синтактичната структура той поражда само две валентни позиции – на агент (посесор, изразяван с названия на лица) и на пациенс (посесум, изразяван с именни групи, означаващи финансови средства). За разлика от *платя/платям* тук посесумът не изразява придобитото благо, а само финансовите средства, от които посесорът се е лишил.

5.1.4.10.1. Изразходвам

С още две употреби е засвидетелстван и специализираният синоним на последните глаголи б. *изразходвам*. Семемата му съвпада с тази на *харча* както по състав на семите, така и по концептуализацията си, като допълнителна характеристика можем да оценим преди всичко принадлежността му към административно-деловия стил.

- (4) Само че в отличие от това, което правеше досега, тя щеше да изразходва тази сметка вече не тъй скъпернически./516; Tak jí zůstane i dosavadní účet v bance, s kterým však ode dneška bude zacházet mnohem méně skoupě./308; Только не в пример прошлому она теперь не станет так скупко расходовать эти деньги./519
- (5) че е твърде загрижен, задето министърът изразходваше тъй неразумно безценното си здраве./500; jak ho hněte, že pan ministr tak nerozumně plýtvá svým drahocenným zdravím./295; что он очень обеспокоен столь неразумным отношением премьер-министра к своему драгоценному здоровью./273

Стилистичната му особеност позволява при употреба в съчетание с абстрактни съществителни в значения извън посесивното семантично поле да бъде употребяван и иронично (5). В такава употреба може да се смята за добре намерено преводаческо решение замяната му в чешкия превод с *plýtvat* ‘пиляе’, който засилва ироничния ефект. В руски целият израз е трансформиран в *неразумное отношение*, без да губи ироничното си звучене.

5.1.4.11. Пестя, спестя

С известна условност към глаголите за търговски операции може да бъде отнесена и видовата двойка б. *пестя/спестя*, ч. *šetřit/ušetřit*, р. *экономить/сэкономить*, доколкото нейната семантика е антонимна на *харча/похарча* и означава въздържане от харчене. Тя е засвидетелствана в нашия материал с 4 употреби. В семемата на двата глагола присъстват посесивна и каузативна сема, а като трета и диференциална може да се формулира ‘предотвратявам’, т.е. семемата като цяло става ‘каузирам себе си да имам, като предотвратявам прекратяване на посесивното отношение’.

- (1) Работниците си лягаха рано, за да пестят въглища./219; рабочие, экономя уголь, ложились рано./122
- (2) Правилно беше да се спазва най-голяма пестеливост/151; Bylo pravidlem šetřit co nejvíce slovy./111; Всем служащим было предписано не терять ни минуты времени./85
- (3) Защото ти можеше да повишиш надниците и да предотвратиш стачката, да спестиш живота на баща ми и на всички убити тук!.../469; Protože bys byl mohl zvýšit mzdy a odvrátit stávkou, ušetřit život mého otce a ostatních zabitých!/279; Затем, что ты мог дать прибавку рабочим и предотвратить забастовку, мог уберечь от смерти и отца, и всех других, кого убили!/470

Тук агентът невинна е посесор (3), а синтактичната структура включва само две актантни позиции – на агент и пациенс-посесум (1). Със същата функция може да се употреби и конструкция, съдържаща абстрактното съществително *пестеливост* (2), етимологично свързано с глагола чрез посредничеството на прилагателното *пестелив*. Възможни са и употреби, където в ролята на посесор се употребяват названия на абстракции и нематериални ценности (3), които свидетелстват за разширяване на употребите извън рамките на специализираното значение. В руския превод на (3) като преводаческо решение е предпочетен глаголът *уберечь* ‘запазя’, който в икономически контекст може да бъде синоним на *сэкономить* ‘спестя’.

5.1.4.12. Наследя

Като периферен за микрополето на глаголите за търговски операции разглеждаме и глагола б. *наследя* ч. *zdědit*, р. *унаследовать*, който изразява не точно търговска операция, но е свързан с финансово-правни отношения, отразяващи преход на посесум от първоначален към втори посесор, близки до търговските операции. В нашия материал той е представен с 2 употреби, при които се открояват посесивна и каузативна сема, а като трета и диференциална изпъква ‘в резултат на семейни отношения’.

- (1) Мария беше наследила от баща си неговия ум/63; Marie zdědila po otci inteligenci/41; Мария унаследовала от отца его ум, способность проникать в душу людей/ 68
- (2) Този младеж бе наследил от баща си цял блок от къщи в центъра на града./447; Zdělil po otci celý blok domů ve středu města/264; Этот юноша унаследовал от отца целый квартал домов в центре города/449

И в двата случая са изразени и трите актантни позиции, създавани от глагола, като в ролята на посесум могат да участват както названия на материални обекти (2), така и абстрактни човешки качества (1). За разлика от повечето глаголи в рамките на това микрополе, глаголите за сложна трансакция, каквато е наследяването, са с различни корени в трите разглеждани езика б. *след-*, ч. *děd-*, р. *след-*, като и трите говорят за отименен произход на съвременните специализирани глаголи.

5.1.4.13. Глаголите от микрополето за търговски операции са взаимозаменими помежду си в сходни ситуативни контексти по-често, отколкото с други глаголи поради наличието на семата 'в замяна на някакви ценности', в периферията на микрополето с нейни частични модификации. При необходимост от субституция или перифраза в процеса на превода връзките между глаголите в рамките на микрополето се проявяват по-силно в сравнение с останалите. Само глаголите от ядрото на микрополето създават позиции за именни групи, които пълно изразяват и трите семантични и валентни позиции. Периферните глаголи обикновено ги представят само частично. Във всички случаи възможностите за елизия на съответните именни групи, заемащи валентните позиции, са ограничени от дискурсните условия, които трябва да са представили елидираната валентна част на изречението.

5.1.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

Глаголите за посегателство върху чужда собственост образуват второто специализирано микрополе в рамките на посесивното семантично поле, което се намира в непосредствена близост до ядрото му и се характеризира с диференциалната сема 'против волята на първия посесор'. То също проявява историческа устойчивост още от началния период и се запазва до най-ново време, подобно на полето на глаголите за търговски операции, но честотата на употреба на глаголите, включени в него, е значително по-малка.

5.1.5.1. Крада, открадна

Видовата двойка *крада/открадна* е представена с 4 употреби в анализирания от нас емпиричен материал. Тя запазва посесивната и каузативната сема в рамките на семемата, а диференциалната трета сема присъства

модифицирана като ‘тайно от първия посесор’, както и при предходните периоди, от самото начало на книжовна дейност на славянски език. Концептуализацията е от гледна точка на втория посесор.

- (1) Баташки е незаменим!... Изнудва, краде и мами всичко живо, но така, че фирмата все пак има полза от него./512; Bataški je nenahraditelný. Vydírá, krade a šidí živé i mrtvé, ale tak, že firma z toho má pořád ještě užitek.“/304; Баташский – незаменяемый человек! Он вымогает, крадет, надувает всех и вся, но тем не менее приносит пользу фирме./279
- (2) Но това са всъщност заграбени, откраднати от народа неща.../457; Ale tvé dárky jsou ve skutečnosti ukradené, uloupil je lidu.../271; Ведь это ворованные, украденные у народа вещи.../250

Тук отново съществува потенциална възможност за изразяване на първи и втори посесор и посесум, но задължително е само изразяването на втори посесор със семантичната роля агенс. Факултативните адюнкти са обикновено адюнкти за начин (1) и за количество и степен. Това обстоятелство показва, че самото действие се изразява достатъчно силно само от семантичния потенциал на глаголната форма и поради това е възможно да се изпускат важни актанти като първи посесор и посесум. Първият посесор може да се изрази под формата на адюнкт със семантичната роля източник (2), обикновено въведен с предлог *от*.

5.1.5.2. Грабя, ограбя, ограбвам, заграбя

Глаголите от корен **граб-** са представени с общо 4 употреби в нашия материал, които освен посесивната и каузативната сема носят свързващата ги задължителна експресивна сема ‘неправомерно или с насилие’ като част от семантичния потенциал на корена. Тя е присъща на изходния глагол още от по-старите периоди, като в наше време е трудно да се определи дали първичното му значение е било носител на експресивност. Във всеки случай може да се предположи, че негативното отношение към неправомерните и насилнически действия едва ли е възникнало чак в най-ново време и че експресивното значение вероятно е част от значението на глагола още от ранните епохи.

- (1) Целият български народ, ограбван от върхушката, която го управлява./365; všechen bulharský lid okrádaný vládnoucí třídou./210; и весь болгарский народ, обобранный правящей верхушкой./201
- (2) ги наричаше непрестанно шмекери, които искаха да ограбят фирмата./372; nazýval je loupežníky a podfukáři, kteří chtějí firmu okrást./216; он то и дело обзывал их разбойниками и жуликами, *которым* только бы грабить фирму./205

- (3) Той живееше в къщата на родителите си, но тази къща бе купена с парите, които Борис грабеше от работниците/404; *Žije v domě svých rodičů, ale tento dům byl postaven za peníze, které Boris vyždímal z dělníků a rolníků./240*; Он жил в родительском доме, но этот дом был куплен на деньги, отнятые Борисом у рабочих и крестьян./222

В синтактичната структура на глаголите валентните позиции са само 2 – на първия и втория посесор. Вторият посесор е в семантична роля агенс, т.е. концептуализацията е от негова гледна точка, а първият посесор е в семантична роля пациенс. Пресупозицията, която и четирите глагола пораждат, е ‘в значителна степен или докрай’. Модифициращата роля на представките **о-** и **за-** е слабо изразена. При **о-** се засилва пресупозицията ‘в значителна степен или докрай’, а при **за-** (пример (2) от предходната подточка 5.1.5.1.) вниманието се насочва към посесума, или към евентуално негово отделяне от останалата собственост на първия посесор. Това променя концептуализацията при *заграбя*, като поставя акцента на функционалната изреченска перспектива върху посесума и съответно го въвежда и в синтактичната структура със семантичната роля пациенс, а първият посесор остава на заден план и не се изразява, или присъства под формата на определение към пациенса.

5.1.5.3. Обсебвам

С 3 употреби в нашия материал е представен и глаголът *обсебвам*, който, също както глаголите с корен **граб-**, е носител на диференциалната експресивна сема ‘неправомерно’. Посесивната и каузативната сема са концептуализирани от гледище на посесума, като вторият посесор се изразява и от коренната местоименна морфема **-себ-**. Несвършеният корелат *обсебя* не е представен в експерпирания тук материал.

- (1) Експертът се почувства някак оскърбен от тия хора, които никнеха като гъби и обсебваха дръзко всички модни места./521; *Experta tito lidé dráždili. Rozlezli se jako štěnice a ve všech módních místech o ně člověk zakopává na každém kroku!/311*; Эксперт чувствовал себя оскорбленным этими людьми, которые множились, как поганки, и нагло заполняли все модные курорты./284
- (2) Никотиана обсебва всички чужденци и задушавя дребните фирми и комисионери./146; *Nikotiana si osobuje právo na všechny cizince a škrtí malé firmy a komisionáře až hrůza./107*; «Никотиана» перехватывает всех иностранцев и душит мелкие фирмы и коммиссионеров./82

В синтактичната му структура възникват 2 валентни позиции – на втория посесор (в ролята на агенс) и на посесум (в ролята на пациенс). Като посесум могат да се реализират както названия на материални обекти (1), така и на лица (2) и абстракции (3), а първи посесор не се предполага от семанти-

ката на глагола. Евентуалното му факултативно изразяване е възможно, като може да бъде само атрибутивно по форма, т.е. *обсебвам нещо на някого*. От преводите на руски и чешки може да се съди, че в двата езика няма точен еквивалент на българския глагол.

5.1.5.4. Изнудвам

С две изолирани употреби е представен в нашия материал и глаголят *изнудвам* – както в пример (1) от подточка 5.1.5.1. При него основната семантика се носи от коренната морфема **-нуд-**, установяваща етимологична връзка със съществителното *принуда* и глагола *принуждавам*. С помощта на представката **из-** при него се оформя семантична структура доста сходна с тази при глаголите от корен *grab-*, където посесивната и каузативната сема се допълват от модификацията на диференциалната сема, която гласи ‘чрез индиректно насилие’. В синтактичната структура, пораждадена от глагола *изнудвам* също се изразяват само първи и втори посесор. Вторият посесор е в ролята на агенс, а първият посесор – на пациенс. Евентуален посесум може да се изрази от именна група с предлог *за* (срв. *изнудва за пари*), но този случай не е засвидетелстван в нашия материал. Тясната специализация в значението е определяща за малкия брой на употребите на глагола в речта.

5.1.6. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

Глаголите отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле дефинирахме за предходните периоди като глаголи, при които 1) посесивната сема може да отстъпва водещата позиция в структурата на семемата и 2) съществуват употреби на същия глагол с различно значение, в които не присъства посесивна сема. Това положение се запазва и за съвременното състояние на езика, където „втората зона“ по отдалеченост от ядрото на семантичното поле се формира от глаголи, означаващи други действия, но употребявани и като посесивни.

5.1.6.1. Глаголи с корен *ста-*

Глаголите от корен *ста-* в съвременния български език образуват голяма група, чието етимологично гнездо частично се е разпаднало. Тук спадат някои специализирани глаголи като *предоставя/предоставям* и *доставя/доставям*. От последната видова двойка добре засвидетелствано в нашия материал е и съществителното *доставка* в ролята му на търговски термин. Глаголите, които не са силно специализирани, образуват две групи – статична и каузативна. Към първата от тях спада видовата двойка *остана/оставам*, а към втората – *оставя/оставям*, *изоставя/изоставям*. Основното значение на коренната морфема и тук е ‘изправено/статично положение в пространството’. И при двете групи е разпространено възникване на посесивна сема, което позволява да ги класифицираме към отдалечената от яд-

рото зона на посесивното семантично поле. Нейното възникване е по-често при каузативните двойки глаголи.

5.1.6.1.1. Оставя, оставям

Видовата двойка *оставя/оставям* е засвидетелствана в нашия материал общо с 57 употреби, като част от тях могат да се разглеждат като екзистенциално-каузативни (общо в 25 от случаите) – примери (1), (2), (3), (4), граматикализирани (5) и фразеологизирани (9). Във всички случаи с изключение на граматикализираните остава добре изразена локативната сема (6), (7), дори когато това не се отразява в синтактичната структура на изречението чрез адюнкт за място (1), (2).

- (1) Остави ти бележка./123; *Nechal* ti psaníčko.“/88; Оставил тебе записку./68
- (2) Можете да му занесете *писмото, което остави баща ми*./111; а můžete k němu zajet *s tím otcovým dopisem*./78; Он уже в Софии, и вы можете отвезти ему *письмо, которое оставил отец*./61
- (3) Той стана от масата, хвърли приборите и излезе от трапезарията, като остави след себе си досадна и тъжна пустота./512; *Odhodil příbor, vyskočil od stolu a práskl za sebou dveřmi. V jídelně se rozhostilo smutné, trapné ticho*./305; Он отшвырнул нож и вилку, встал и вышел из столовой, оставив *за собой* неприятную, тяжелую пустоту.../280
- (4) Остави ме сама!/70; *Nech* mě chvíli o samotě!/47; Оставь меня одну./39
- (5) Виждам, че старият Пиер е оставил достоен заместник!/155; „Vidím, že starý Pierre nám tu *nechal* důstojného nástupce!./114; Я вижу, старик Пьер оставил себе достойного заместителя!./87
- (6) като във фирмата се оставят само енергични и добре платени хора/85; *aby u firmy zůstali jen energičtí, dobře placení lidé*./59; в фирме надо оставить только энергичных и высокооплачиваемых людей./48
- (7) Червилото на устните ѝ беше оставило следи върху позлатения край на цигарата./455; *Její rtěnka nechala stopy na pozláceném konci cigarety*./269; На позолоченном кончике ее сигареты осталось пятнышко от губной помады./249
- (8) Той искаше да остави Никотиана тъкмо в такива ръце./489; *Vždycky si přál zanechat Nikotianu právě v takových rukou*./287; Именно в таких руках хотел он оставить «Никотиану»./267
- (9) Двамата оставиха щеките пред по-интересното зрелище./437; *Oba odložili tága pro zajímavější podívanou*./256; Оба они бросили кии ради более интересного зрелища./239

В случаите, когато възниква посесивна сема – (5), (8), присъствието на локативната сема продължава да се осъзнава отчетливо като водещо, дори при развитие на фразеологизация, като посесивната сема е с отслабени позиции в сравнение с предходните периоди. Макар и отдалечени от ядрото на полето, каузативните глаголи *оставя/оставям* проявяват сходство с ядрения *имам* по склонността към развитие на екзистенциални, граматикализирани и фразеологизирани употреби, като обаче в количествено отношение посесивните остават по-малко. Семантичната структура при тях по принцип включва каузативна и локативна сема, а посесивната остава на втори план. В синтактичната структура, която пораждат, могат да бъдат изразени първи и втори посесор, посесум и място, но задължително е изразяването само на първи посесор и посесум (2), (4), (9). Допускат се и деагентивни употреби (6). Прави впечатление регулярното съответствие на б. *оставя* в процеса на превода не само с р. *оставить*, но и с р. *бросить*.

5.1.6.1.2. Изоставя, изоставям

При видовата двойка *изоставя/изоставям* се наблюдава специализация на значението, предизвикана от модифициращата функция на представката **из-**, която в случая е носител на аблативна сема в семантичната структура. Тя става водеща в семемата, докато каузативната и посесивната остават на втори план. В резултат на това видовата двойка *изоставя/изоставям* не може да се употреби за означаване на чисто физическо действие, както двойката коренни глаголи, а се използва предимно за прекратяване на абстрактни отношения.

- (1) Баронът беше изоставил мечтата за лов на мечки пред по-силната страст, която изпитваше сега./323; Baron se vzdal svého snu o lovu na medvědy pro mocnější vášně, která jím nyní hárala./194; Барон теперь оставил мечту о медвежьей охоте ради более сильной страсти, которую испытывал сейчас./178
- (2) Трябва ли да изоставим нашите достойни другари?.../425; Máme opustit naše poctivé soudruhy?/247; Можем ли бросить наших достойных товарищей?/233

Поради специализацията на значението употребите на глагола *изоставя* в нашия материал са само две, като несв. вид *изоставям* не беше регистриран, въпреки че съществува в системата на съвременния български език. Синтактичната структура при тази видова двойка не се различава от тази при *оставя/оставям*.

5.1.6.1.3. Остана, оставам

Глаголите *остана/оставам* са засвидетелствани с общо 100 употреби в нашия материал, като преобладаващият брой от тях е свързан с основното

значение на корена – статично местоположение, което в някои случаи може да се тълкува и като екзистенциално (2). Втора, също количествено добре представена група, образуват употребите за характеристика (3), които имат условно схващано отношение към посесивното семантично поле. Само в отделни случаи, аналогични на (1), (5) се появява посесивна сема. Двата глагола във видовата двойка не показват съществени семантични различия помежду си, освен чисто видовото противопоставяне. При тях задължителен елемент на посесивните употреби е схващането на посесума като състоящ се от множество отделни елементи, при част от които посесивното отношение отпада, докато друга част се запазва в отношение с единствения посесор.

- (1) Всеки вижда, че той би могъл да повиши надниците и пак да му остане милионни печалби./457; Myslíš, že lidé nevidí, že by mohl zvýšit mzdy dělníků a že by mu ty jeho miliónové zisky přesto zůstaly./271; Каждый знает, что он мог бы дать прибавку рабочим и после этого по-прежнему получать миллионные прибыли/250
- (2) не направи нищо, за да убеди поне една част от тях да останат на работа./427; nepokusil se přesvědčit aspoň některé, aby zůstali u strojů./249; он ничего не сделал, чтобы убедить хотя бы часть из них остаться на работе./234
- (3) Майката, напротив,... си остана затворена./328; Matka naopak, zůstávala uzavřená, /198; Мать Бориса, напротив, ... и как была, так и осталась замкнутой./181
- (4) Защо остана два часа при чорбаджията?/90; A copak jsi dělal celé ty dvě hodiny u starého, co?/62; Что ты делал два часа у хозяина?/50
- (5) Все не оставаха пари да се купят най-необходимите мебели./93; nikdy nezbývalo ani na nejnútnejší nábytek./65; А на покупку самой необходимой мебели денег никогда не хватало./52

От гледна точка на синтактичната конструкция посесивните отношения се сигнализират от дативното местоимение като израз на посесивност (*му, ни*), което в съчетание означава посесивна сема, свързана с локативната ‘в личното пространство на посесора’. С дативното местоимение се изразява посесорът, а в ролята на подлога-процесор се появява посесумът, т.е. концептуализацията тук е пациентивна. Това поставя глаголите *остана/оставам* в периферно или дори гранично положение в посесивното семантично поле. Характерна за несвършения глагол е засилената употреба във фразеологизирания израз *какво ми остава, не ми остава нищо друго*, базирана именно върху посесивното значение, а за свършения – ФЕ *остана без работа*, възникнала на основата на употребите за характеристика.

5.1.6.2. Намеря, намирам

Глаголът *намеря* и неговият несв. корелат *намирам* също развиват посесивна сема, като в тях взаимодействат посесивното и екзистенциалното значение, което намира отражение във ФЕ от типа *Откъде да ви намеря...* (3), регистрирано и в нашия материал от Тих. Те са засвидетелствани в Дим. общо с 26 употреби от които 12 изразяват и посесивна сема. Водеща в цялостната семема най-често е екзистенциалната сема, а посесивната се проявява като диференциална. Концептуализацията е ориентирана към гледната точка на новия посесор, като тук микроситуацията не отразява смяна на посесор, а по-скоро придобиване на нещо в резултат на усилията на новия (и единствено изразен) посесор. При употреба на абстракции в ролята на посесум (1), (3), (4) посесорът е по-скоро в семантичната роля експериент, докато при изразяването на човешки отношения синтактичната структура се доближава до тази на ядрения за полето глагол *имам* (2). По принцип между тези два глагола могат да възникнат конверсивни отношения (2), (4) на базата на посесивната сема.

- (1) все пак той намираше у нея нещо/30; Ne, přece jen ji má rád, nalézá u ní štěstí, které mu nemůže dát ani práce, ani jeho ctižádostivý sen!/27; Да, все же он любил ее, в ней он находил что-то такое, чего ни работа, ни честолюбие, ни мечты не могли ему дать./16
- (2) беше намерил човека, на когото можеше да остави... Никотиана без тревога и съжаления./87; Konečně nachází člověka, kterému může přenechat mohutnou zlatonosnou Nikotianu bez obav a bez lítosti./60; Наконец он нашел человека, на которого можно было оставить без тревоги и сожаления золотоносную и могущественную «Никотиану».
- (3) Но откъде да ви намеря работа?.../326 ; „Ale kde vám mám najít práci!“/196; Где же я вам найду работу?/180
- (4) Формулата беше намерена./62; Patřičná formulka je nalezena./41; Формула найдена./35

Синтактичната структура е съставена от агенс-посесор и пациенс-посесум, като може да се разширява с адюнкти за различни обстоятелства – най-вече за място (1), за произход (3), за време и др. Преводните съответствия показват унифицираност със запазване на семантичната структура и сходна синтактична структура, отразена в трите езика.

5.1.6.2.1. Снабдя се

С 3 употреби в нашия материал е засвидетелстван глаголет *снабдя се*, чието значение е специализирано, синонимно на *намеря* и *придобия* и включва посесивна и каузативна сема с концептуализация изцяло от гледна точка на новия посесор. Изразяване на първи посесор изобщо не е част от описваната с глагола микроситуация.

- (5) Към обед той успя да се снабди със заповед за освобождаването на Стефан./496; *Teprve před obědem držel v rukou rozkaz k Stefanovu propuštění*/292; Приказ об освобождении Стефана он достал в полдень./271

Употребите са стереотипни, но и трите са аналогични на (5), т.е. използвани са по отношение на документи и подобни абстракции, така че употребата на специализиран глагол за изразяването им може да се разглежда и като експресивна. Синтактичната структура, породена от глагола *снабдя се*, включва агенс-посесор и пациенс-посесум. Невъзвратни употреби на глагола не бяха установени в ексцерпирания материал. Интересно е чешкото преводно съответствие в (5), където възниква старинният образ *držet v rukou* ‘държа в ръка’, характерен за посесивното отношение.

5.1.6.2.2. Държа

Съществено развитие в сравнение с материала от Тих. претърпява глаголът *държа*, който от XVII в. насам губи част от посесивните си употреби и остава средство за означаване само на физически контакт, регистрирано в 3 случая в Дим. Два от тях отразяват това значение, както в (6), а един съдържа и локативна сема, аналогично на *mít* в разгледания чешки материал.

- (6) Държейки голям камък в ръката си, тя замахваше с всичка сила към главата на старшията./446; *Třímala svou hůl jako sekeru a rozpráhla se vši silou po nadstrážníkovi*/263; Държа в руке большой камень, она замахнулась, готовая изо всей силы швырнуть его в голову Чакыра./244

В тези случаи рематичната част на изречението представлява именно обстоятелството за място, а при глагола *държа* се наблюдават признаци на граматикализация, съпроводени с обобщаване на лексикалното му значение. В такъв смисъл може да се говори за отдалечаване на глагола от ядрото на посесивното семантично поле в историческа перспектива.

5.1.6.3. Пазя, запазя, запазвам

При глаголите *пазя/запазя/запазвам* може да се развие посесивна сема когато дискурсите условия предполагат изразходване или отнемане на нещо, част от което остава ненарушена, т.е. може да се говори за частично синонимни отношения с *остана/оставам*. В нашия материал са засвидетелствани 4 такива употреби, като във всички тях се наблюдава съчетание с абстракции в ролята на посесум. Това показва, че изходното значение на глагола *пазя* е трансформирано в посесивно. Семантичната структура е двучленна, като водеща в семемата е посесивната сема, а като допълнителна възниква семата ‘до рамките на определен лимит’. Представата за лимита е концептуализирана като минимум, под който не се отива, а концептуализа-

цията на глагола е от гледната точка на агенса-посесор. Цялостната семема гласи ‘предотвратяване края на посесивното отношение’.

- (1) Единственото право, което още могат да запазят, е правото за хляб./365; Jediné právo, které ještě mohou uplatňovat, je právo na chléb./210; Единственное право, которое они еще могут сохранить, – это право на хлеб./201
- (2) Той беше хорунжий от Врангеловата армия и пазеше от нея освен навика да се напива през ден и непоколебимото чувство за йерархия/495; Kdysi byl korouhevnickem ve Wrangelově armádě a kromě zvyku opíjet se ve dne, zachoval si z ní i neotřesitelný smysl pro hierarchii./291–292; Виктор Ефимович некогда служил хорунжим в армии Врангеля и с тех пор сохранил, кроме привычки напиваться через день, непоколебимое уважение к иерархии;/270
- (3) Единственото, което ѝ оставаше, бе да използва силите си в света на Борис и да запази каквото може от себе си./466; V Borisově světě jí nezbyvá než soustředit všechny síly na to, aby urvala pro sebe co nejvíce./278; Единственное, что ей оставалось, – это попробовать свои силы в мире Бориса и попытаться сохранить хотя бы часть своего «я»./255

Синтактичната структура тук се свежда до дясна валентност със семантична роля експериент (посесор), а посесумът се явява в семантичната роля пациенс. Последният може да се реализира от именна група, означаваща не толкова материални стойности, колкото абстракции, при които преобладава идеята за предотвратяване прекратяването на (духовно) отношение.

5.1.7. Глаголи за движение с посесивен потенциал

Както вече имахме възможност да установим, семантичното поле на глаголите за движение взаимодейства с посесивното семантично поле. Особено групата на каузативните глаголи за движение има употреби, при които възниква посесивна сема и тя дори може да заеме водещо положение в цялостната семема. В тези случаи можем да говорим за самостоятелен ЛСВ на глаголите за движение, при който възниква посесивно значение и тогава те присъстват и в двете семантични полета – кинетичното и посесивното. Най-често за такова значение можем да говорим при видовата двойка *донеса/донасям*.

5.1.7.1. Донеса, донасям

Видовата двойка *донеса/донасям* е засвидетелствана в нашия материал с 4 употреби, като само една от тях е на формата от несв. вид, при това свързана във фразеологичната употреба *разузнаването донеся* (2), която обаче се опира върху посесивното значение на глагола. Основното значение за

преместване в пространството е засвидетелствано също с един пример (3) от употребите на глагола *донеса*. То нагледно илюстрира съжителството на посесивни и непосесивни употреби на глагола. В примери (1) и (4) са засвидетелствани употреби с водещо положение на посесивната сема.

- (1) Какво може да ти донесе тютюневия бранш?/19; A jaký můžeš mít prospěch z toho, že jses dal na tabák?/19; Но что тебе может дать табачное дело?/11
- (2) разузнаването на фирмите донасяше/56; Už asi měsíc nosili špehové *zprávu*, že/35; Вот уже месяц, как разведка табачных фирм доносила, что/31
- (3) Той бе донесъл от София бутилка специално вино/113; Přivezl ze Sofie láhev výběrného vína/80; Он привез из Софии бутылку какого-то особенного вина./62
- (4) Значи, този невиджан, ослепителен разкош му беше донесла Мария!.../290; A tento nevidaný, oslňující přepich mu přinesla věnem Marie!/169; Значит, эту невиданную, ослепительную роскошь ему принесла Мария!.../160

Пример (4) особено ярко показва връзката на посесивното значение с фразеологичното съчетание *донеса зестра*, което явно се опира върху първичното значение на глагола и от него се е развило посесивното, а оттам и фразеологичното. Синтактичните структури, които глаголт поражда, не показват различие в сравнение с употребите в основното значение – лява валентност за деятеля (първи посесор, който може да се изрази и с именна фраза за неодушевен субект, както в (1) пример), пациенс (посесум) и бенефициент (втори посесор, изразяван главно с кратки дателни местоимения). Концептуализацията е от гледна точка на първия посесор, а функционалният акцент пада върху самия процес на придобиване и състоянието на втория посесор след протичането на процеса. Това сходство в синтактичната структура при употребите с водеща посесивна или кинетична сема позволява разликите в тези употреби да останат незабелязани за граматичния анализ.

5.1.7.1.1. Нося

По-различно е положението при коренния глагол *нося*, който е един от основните, употребявани за означаване използването на облекло. От засвидетелстваните 19 посесивни употреби 13 се отнасят до характеристики на облеклото, аналогично на (2), а една е преходна към фразеологизираните употреби (1). При тях не може да се говори за нито за посесивна, нито за кинетична сема, семантичната структура е проста и включва само една сема ‘облекло’.

- (1) Безредиците го плашеха, но стачките носеха печалба./401; Nepokoje ho lekaly, ale stávky znamenalý vždycky výdělek./237; Беспорядки его пугали, но стачки приносили доход./220
- (2) Под вехтото, отдавна загубило цвета си сако той носеше сватбената риза на жена си./324; Pod obnošeným kabátem, který už dávno ztratil původní barvu, měl svatební košili své ženy./195; Под старый, давно вылинявший пиджак он надел свадебную рубашку жены, так как другой у супругов не было./179
- (3) Ирина носеше хубавичка тъмна рокля/132; Irina měla na sobě hezoucké tmavé šaty/98; Среди них были Ирина и Бимби – она в красивом темном платье./74

Имаме основания да говорим за специализация на употребите му за означаване на облекло, която съответства най-често на ч. *mít něco na sobě* и р. *на нем/ней* + ... (название на облекло), или *он/она в* + ... (облекло). Както се вижда, в българския не е представена локативната сема, характеризираща чешкия и руския израз (на + местоимение), а дрехата се оказва само в синтактичната роля на пациенс. В (2) е документиран и случаят, когато има несъвпадение между облекло и посесивни отношения, така че можем да кажем, че глаголят *нося* не дава информация за посесивните отношения, а само за облеклото на субекта. За посесивна сема може да се говори само в пример (1). В тези случаи имаме съчетание от посесивна и кинетична сема с концептуализация, ориентирана към посесума, без конкретизация на посесор. Евентуално изразяване на нов посесор е възможно с помощта на дателни местоимения или предложни конструкции с предлог *на*.

Със синонимно на значението на *нося дреха* може да се употреби предикативна конструкция с глагол *съм* и предлог *в* или *с* (4), но те са с по-малка честота в сравнение с употребите на глагола *нося* (само 1 случай в нашия материал).

- (4) Майор Фришмут беше, разбира се, *в цивилно облекло*/309; Major Frischmuth byl ovšem *v civilu*/183; Майор Фришмут, разумеется был *в штатском*./171

В тези случаи акцентът върху вида на облеклото е засилен и не се дава информация за посесивните отношения, а само за носителя на дрехата.

5.1.7.2. Поднеса, поднасям

Двойката *поднеса/поднасям* (с 2 употреби) в семантично отношение изхожда от представата за физическо преместване в пространството, реализирано в (2), което е всъщност първоначалното значение на глагола. Той спада към групата на глаголите за движение и затова при конкретни значения,

както в (2) доминира локативно-каузативната сема, благодарение на която в този пример може да бъде синонимно заменен с *подам*.

- (1) любов, която животът поднасяше най-сетне/110; *neradostná a ujařmená láska, kterou život konečně nabídł nevyčleřitelně nemocné*/78; любовью, которую жизнь наконец-то преподнесла одинокой девушке, разъедаемой тоской и неизлечимой болезнью./61
- (2) Фон Гайер ѝ поднесе табакерата си – /517; *Von Geier jí nabídł ze svého pouzdra*/308; Фон Гайер протянул ей никелированный портсигар./282

В съчетание с абстракции в ролята на посесум обаче значението му се обобщава и става синонимно на *дам/давам*, с доминиране на посесивната сема, което позволява да го разглеждаме и в посесивното семантично поле, и то в близост до ядрото му. Това показва, че при пресичането на двете семантични полета не е задължително взаимодействащите глаголи да се отнасят към периферията на полето – при водещо положение на посесивната сема глаголите за движение могат да се определят и като относително по-близки до ядрото на посесивното семантично поле.

5.1.7.3. Прехвърля, прехвърлям

С 3 употреби е представена в нашия материал и видовата двойка на специализираните глаголи *прехвърля/прехвърлям*. Първоначалното им значение ги определя като част от семантичното поле на глаголите за движение, в групата на каузативните глаголи. Специализираното им значение определя мястото им сред глаголите за търговски операции. Семантичната им структура е подобна на тази при *дам/давам*, а диференциалната трета сема, която възниква, гласи ‘чрез банкови или други правни действия’.

- (1) Немският папиросен концерн прехвърляше на Никотиана големи суми в книжни марки, които Борис влагаше веднага в строеж на нови складове и разширяване на предприятието./502; *Německý cigaretový koncern poukazoval Nikotianě obrovské částky v papírových markách a Boris je ihned investoval do stavby nových skladů a do rozšiřování podniku*./297; Германский папиросный концерн перебрасывал на счета «Никотианы» крупные суммы в бумажных марках, которые Борис немедленно вкладывал в строительство новых складов и расширение предприятия./274
- (2) Прехвърлянето на апартамента можеше да се представи пред Зара великодушно като/181; Přepsání bytu nabídne Zaře jako velkodušnou zálohu/135; Передачу квартиры можно будет великодушно преподнести Заре в качестве предварительного вознаграждения./102

В ролята на агенс (първи посесор) и бенефициент (втори посесор) принципно участват названия на лица (2) или колективи от лица (1), а като пациент (посесум) се включват названия на пари или материални ценности.

5.1.7.4. Стигна, стигам

От глаголите за движение посесивна сема може да се развие и при видовата двойка *стигна/стигам*, когато дискурсните условия предполагат съчетания с названия на пари или други важни условия за осъществяването на определено действие. Тя е засвидетелствана в нашия материал със 7 употреби, при които кинетичната сема се трансформира в посесивна, а като допълнителна възниква семата ‘до определен лимит’, като се поражда пресупозиция за недостатъчно количество за достигане до лимита. При това представата за количество може да бъде определяна изобщо или за определено време (1) или материални обекти (2).

- (1) Тя се вълнуваше само от това, дали парите щяха да стигнат до края на месеца./95; Rozčilovalo ji jen pomyšlení, zda peníze vystačí až do konce měsíce./66; Она беспокоилась лишь о том, хватит ли денег до конца месяца./53
- (2) изчисляваше дали парите, които Ирина получаваеше от къщи, можеха да ѝ стигнат за всичко това./451; počítal, jestli na to stačí peníze, které Irina dostává z domova!./267; Наверное, прикидывает в уме, хватает ли на все это тех денег, которые ей посылают родители./247

В синтактичната структура, която двата глагола пораждат, в ролята на агенс участва посесумът, а втората валентна позиция е на адюнкт за време, начин, цел и др., т.е. концептуализацията е пациентивна. Като синонимна конструкция, свързана с представата за лимит, може да се разглежда употребата на безличния модален глагол *трябва* (3), както и на съчетания от типа на *допълвам доходите си* (4).

- (3) За нея трябваха пари, много пари!.../523; Na tu by člověk musel mít spousty a spousty peněz.../313; Она стоила денег, больших денег!.../286
- (4) допълваха доходите си от някоя тютюнева нива край града/5; а přivydělávali si pálením rakije nebo pěstováním tabáku a vína za městem./8; по-разному пополняли доходы семьи: одни обрабатывали свои загородные клочки земли, выращивая табак или виноград, другие варили ракию./3

Те обаче не променят изходната си семантична структура, а се употребяват като средство за изразяване на лимит само благодарение на съчетаемостта с названия на финансови и други материални средства в рамките на цялостната синтагма, за разлика от глагола *стигна*.

5.1.7.5. Изпратя, изпращам, отправям

С 3 употреби е засвидетелствана в нашия материал видовата двойка *изпратя/изпращам*, при която като водеща изпъква семаата 'от разстояние'. В съчетание с кинетичната сема двата глагола може да породят и посесивна сема. Последната обаче има второстепенно значение в рамките на семемата (1). Това определя мястото на видовата двойка в отдалечената от ядрото зона на посесивното семантично поле.

- (1) които ѝ изпращаха анонимни любовни писма./6; kteří jí posílají anonymní milostné dopisy./9; писаки, от которых она получала анонимные любовные послания./3
- (2) но въпреки това той продължаваше да отправя към селяните неизчерпаеми си запас от ругатни и обидни шеги./372; ale přesto dál častoval rolníky nevyčerpatelnou zásobou nadávek a jedovatých přezdívek./216; но он по-прежнему изливал на крестьян неисчерпаемый поток брани и обидных шуток./205

Със синонимно значение и една изолирана употреба е засвидетелстван и глаголът *отправям* (2), употребен преносно. И при двата глагола синтактичната структура е идентична – възникват само две актантни позиции: агенс-посесор и пациенс-посесум, като посесумът се схваща в най-широк смисъл и може да се изрази от названия за човешки отношения, материални предмети (1) или абстракции (2).

5.1.8. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле

Като периферни за посесивното семантично поле оценихме глаголите, при които посесивна сема възниква спорадично и не е водеща в рамките на семемата. Затова тук отнасяме и глаголите от други семантични полета, които в тази зона най-често взаимодействат с посесивното семантично поле, независимо от това, че някои от тях могат да се окажат и в по-голяма близост с ядрото на полето. Сред тях ярко се открояват модалните глаголи, както и глаголите за движение. В съвременния български материал глаголите за движение бяха класифицирани в отдалечената, но не периферна зона на полето, тъй като при тях посесивната сема, особено при каузативите може да поема водещата роля в семемата и е количествено по-широко представена.

5.1.8.1. Модални глаголи с посесивен потенциал

Както видяхме, модалните глаголи и за предходните периоди взаимодействат с посесивното семантично поле, като главната им особеност е ориентацията към бъдещи действия, представяни като желани и възможни. Особен афинитет към посесивността проявява ситуацията на поставяне на изисквания, обикновено към човек в подчинено или йерархично по-ниско положение, за която няма друго средство, освен основните модални глаголи.

5.1.8.1.1. Искам, поискам; прииска ми се

Видовата двойка на модалните глаголи *искам/поискам*, засвидетелствана общо с 38 употреби в нашия материал, също може да развие посесивно значение, базиращо се върху основното значение на глагола, т.е. модалната сема, изразяваща волунтативна модалност, остава водеща в цялостната семема, а като допълнителна се развива посесивна сема. Тези употреби са сходни с разгледаните и за предходните периоди. Допълващото положение на посесивната сема определя периферното положение на глаголите в посесивното семантично поле.

- (1) не много ниския наем, който поискаха./116; přistoupil na značně vysoké nájemné, které požadovali./83; и согласился на довольно высокую плату, которую они запросили./64
- (2) графът беше поискал тайна комисионна за тютюнците/113; že hrabě docela nearistokraticky požádal o tajnou provizi za tabáky/80; что граф не очень аристократично потребовал себе тайные комисионные за табак./63
- (3) Нито пък баща ти я иска./9; A tvůj otec to ani nechce./11; Да твой отец этого и не требует./5
- (4) бащата отиваше веднага да иска обяснение от директора/5; už byl její otec u ředitele a žádal vysvětlení./8; отец ее тут же отправлялся к директору требовать объяснений./3
- (5) Добре е да поискате и мнението на Военното министерство/314; „Měl byste si vyžádat také mínění ministerstva války.“/187; Хорошо бы запросить мнение военного министерства./174
- (6) Какво искате от мене? – Работа!... /326; „Co ode mne chcete?“ – „Práci!“/196; Чего вы от меня хотите? – Работы!/180
- (7) Ние ще искаме от вас само храни, тютюн и работна ръка.../531; Na vás budeme chtít pouze potraviny, tabák a pracovní síly.../319; Мы будем брать у вас только продовольствие, табак и рабочие руки.../290
- (8) а ако станеш главен експерт, ще ти се прииска да лапаш самостоятелно./260; а когда станет главным экспертом, пожелает загребать денежки самостоятельно./144

За наличие на посесивна сема може да се говори при 14 от употребите в нашия материал, аналогични на (1), (2), (3), (6), (7). Ярko изразената модална сема определя концептуализацията на употребите, при които се наблюдава и посесивна сема, от гледна точка на втория посесор, като първият посесор може да се сигнализира в структурата на изречението (4), (5), (7), но това не е задължително (1), (2), (3). Възможни са и деагентивни употреби с формата *прииска ми се* (8), характерна за изразяване на душевни и физически състояния с концептуализация от гледна точка на експеримента, къде-

то се наблюдава частична граматикализация, сигнализирана от съставното сказуемо. Първичното модално значение на глагола е определящо за употребите му само по отношение на неосъществени действия, желани в бъдеще. Синтактичните структури при *искам/поискам* са двучленни, включващи агенс-втори посесор и пациенс-посесум, с възможност за разширяване с адюнкт за първи посесор със семантична роля източник (6) в конструкция с предлог *от*. Последната позиция обаче най-често се елидира, тъй като е известна от по-широкия дискурс. В руските преводи прави впечатление различната в сравнение с български дистрибуция на преводни съответствия с глаголите *требовать*, *запросить* и *хотеть*.

5.1.8.2. Експресивни употреби с посесивно значение на глаголи извън посесивното семантично поле

Към тази група спадат множество разнообразни по своята семантика глаголи, които могат да се разглеждат като синонимни на глаголите от семантичното поле на притежанието само в отделни употреби. Те обикновено са резултат от развитието на субстандартни, често метафорични експресивни употреби и са възникнали в индивидуалното развитие при всеки от тези глаголи, някои от които се срещат по няколко пъти в нашия материал. Такова е например индивидуалното развитие на глагола *пипна* със значение синонимно на *хвана*, *взема*, което е типично за субстандартната реч по цялата територия на България. Подобно развитие претърпява и глаголът *оскубя*, който се употребява отново в субстандартната реч със значение синонимно на *ограбя* (1), а в народната реч и *завлека/завличам* (9), представен с 3 употреби в нашия материал.

- (1) Никой досега не беше успял да оскубе както трябва татко Пиер./65;
Až dosud se nikomu nepodařilo náležitě oškubat papá Pierra./43; Нико-
му еще пока что не удавалось как следует оципать папашу Пьера./36

По-широка, не само субстандартна употреба има глаголът *изсипвам* (*се*) във връзка с големи количества финансови средства, който в нашия материал е употребен 2 пъти с експресивна функция, но не в рамките на субстандартен дискурс (2).

- (2) Всмукнатите от обръщението пари се изсипваха отново по клиринговите спогодби в немските каси./502–503; Peníze získané obratem se znovu rozběhly clearingovými dohodami do německých pokladen./297;
Поглощенные ею деньги снова возвращались по каналам клиринговых соглашений в германские кассы./274

Подобно развитие се наблюдава и при употребата на глагола *удавя* в (3), където е употребен с експресивна функция, но не в субстандартен дискурс със значение ‘доведа до фалит’.

- (3) Родопи свърши с фалит, като удави след себе си и банката, която го кредитираше./303; Rodopy udělaly bankrot a strhly s sebou i banku, která jim poskytovala úvěr./179; «Родопы» кончили банкротством, потянув за собой банк, который их кредитовал./168

Експресивна образност във връзка с харчене на финансови средства развиват глаголи, означаващи хранене, поглъщане – *лапам* с 2 употреби в нашия материал, аналогични на (4) и *гълтна*.

- (4) Фон Гайер възнамерявал да намали контингентите на Никотиана с една трета, за да могат да лапат и фирмите на дворцовите хора, които сега вършат отлична политическа работа./506; že von Geier hodlá snížit kontingent Nikotiany o třetinu, aby něco ukáplo také firmám lidí z paláce, kteří teď dělají znamenitou politickou práci./300; что фон Гайер собирается сократить поставки «Никотианы» на одну треть, чтобы бросить кусок мелким фирмам придворных, которые теперь стараются всю по политической линии./276

Често експресивни са и употребите на всички глаголи от микрополето за посегателство върху чужда собственост – с 2 употреби се среща в нашия материал глаголът *обирам* (5), който спада към тази група и същевременно се употребява с експресивна функция.

- (5) беше станало ясно, че веднъж го обираше Никотиана, а след това Джони./238; napadlo i negramotného Stoička Dankina, že je okrádán dvakrát: jednou Nikotianou a podruhé Džonym./147; стало ясно, что его обирает сперва «Никотиана», а потом фронтовой товарищ./132
- (6) ние не трябва да прахосваме безполезно хората си.../366; а мы неsmíme zbytečně plýtvat svými lidmi...“/211; и мы не должны напрасно разбрасываться людьми.../202
- (7) Недоволството на Лихтенфелд произлизаше от това, че държавата пестеше за въоръжаването си и не позволяваше на аристократите да прахосват валута из модните летовища в чужбина./319; Je nespokojený, protože stát šetří na zbrojení a nedovoluje aristokratům, aby rozhazovali valuty v módních lázních v cizině!/191; Лихтенфельд недоволен потому, что государство печется о своем вооружении и не позволяет аристократам проматывать валюту на модных заграничных курортах./176

Като книжовна, но все пак експресивна трябва да се разглежда и употребата на глагола *прахосвам* (в 3 случая) за означаване на безцелно изразходвани средства (7), който може да означава и безотговорно отношение към хора в ролята на посесум (6).

- (8) и фирмите не са цвете, но поне не завличат всичко./240; Firmy taky za moc nestojí, ale aspoň tě nepřipraví o všechno!“/148; Фирмы тоже не мед, да хоть обирают не догола./134

Със значение на глагол за търговска операция е употребен *превърна* в (9), където покупко-продажбата е метафоризирана като свръхестествено явление на замяна.

- (9) Тя беше решила да превърне и тази година половината от дивидентите си в акции на Никотиана./490; Rozhodla se, že i letos vloží polovinu svých dividend do akcií Nikotiany./288; Она уже решила и в этом году обратить половину своих дивидендов в акции «Никотианы»./268
- (10) Вашият шеф отърва Никотиана от кризата и грабна лъвския дял от печалбите.../303; Váš šéf zachránil Nikotianu před krizí a shrábl největší část zisku.../179; Ваш шеф спас «Никотиану» от кризиса и заграбас-тал лъвиную долю прибыли.../168
- (11) На, къркай, дяволе!.../244; „Na, dej si do nosu...“, řekl./151; На, лакай, черт!./134

Преносна е и употребата на глагола *грабна* (10), където значението му е синонимно на *взема*, но употребата на *грабна* обогатява изказа с експресивна образност, отвеждаща към бързо вземане в движение, така че можем да говорим за развитие на допълнителна експресивна сема. Към експресивните употреби се отнасят и съчетания от типа *трупам пари*, които спадат към ФЕ и затова ги разглеждаме по-нататък. Като експресивен синоним на императивната форма от *взема* (*вземи*) трябва да се разглежда междуметията *на* в (11), което е типично за народната и субстандартната реч и чиято неизменяема форма изпълнява функциите на императив. Тя може да формира и фразеологични съчетания, които в чешкия език съдържат глагола *mít* (ч. *Zabili jste mně strejčka, tak tady máte přes držku*/17, б. *Bue ubuxte чичо ми – на ви сега по мутрата*/18). Поради неговата неизменяемост той може да бъде оценен като междуметие принципно изразяващо функциите на предикат. Това е още един аргумент в полза на позицията изследването да не се ограничава до рамките на един морфологичен клас думи, а да се наблегне на семантичната функционалност, преминаваща от един към друг клас и към ФЕ. Изрази от типа на ч. *tady máte*... трябва да се разглеждат като фразеологизирани, тъй като употребата им е ограничена до определен тип дискурсни условия като тип дискурсна формула, а потенциалните му български еквиваленти са също дискурсни фрази с различен произход – освен б. *на ти*..., която може да се разглежда като свързан с посесивното семантично поле субстандартен изказ, тук можем да отнесем и изрази като б. *ето ти/ви*, но и *заповядай(те)*, *вземи/вземете* и др., които също имат отношение към други глаголи от семантичното поле на притежанието, но обхващат

широк стилистичен диапазон, част от тях са изискани книжовни изрази. Цялата група на експресивните употреби е отразена точно в съответните преводи на чешки и руски език, което означава, че практически те не се превеждат буквално, а винаги се заместват с дискурсни фрази с аналогична на функцията в оригинала.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в романа на Д. Димов „Тютюн“

В рамките на посесивното семантично поле наблюдаваме редица сходства, но и значителни трансформации при сравнение със състоянието, наблюдавано през по-ранните исторически периоди и през XX в. Забележителна устойчивост проявяват ядрените за полето глаголи, докато в периферията се наблюдават значителни промени в резултат на актуалните процеси, които особено се интензифицират в модерната епоха. Това се отнася в най-голяма степен за експресивните употреби на глаголи, които по принцип не спадат към посесивното семантично поле, но редица употреби в специфични дискурсни условия показват развитие на посесивна сема в рамките на семемата. Повечето такива употреби са обект на изследване от стилистиката, социолингвистиката и лингвистичната прагматика.

Сравнението с материала от предходните периоди показва, че някои глаголи, засвидетелствани в Тих., са актуални и в съвременния български език, но не са били употребени в анализираната от нас част от текста на Дим. Освен това експресивните употреби, характерни за съвременния български език, са по-детайлно нюансирани именно за най-новия период. Разбира се, не бива да се изключва възможността за старите периоди да са съществували експресивни употреби, които в наше време или не са засвидетелствани, или не можем да ги оценим от гледна точка на експресивността поради факта, че познаваме само писмени текстове от по-старите епохи. Тези явления обаче засягат предимно глаголите в периферията на семантичното поле и евентуално в средната зона между ядрото и периферията. Ядрените глаголи както за цялото посесивно семантично поле, така и за микрополетата на глаголите за търговски операции и за посегателства върху чужда собственост проявяват забележителна устойчивост и съществуват с минимални формални изменения от началото на развитието на книжнината на славянски език. Прави впечатление отсъствието на глагола *върати* от посесивното семантично поле на притежанието през XVII и XX в. в българския език, тъй като неговият съвременен наследник *бера* е с изместено значение по посока към глаголите за движение с усложнена семантична структура, специализирано към тип селскостопански работи. В посесивното семантично поле

обаче остават дериватите му *събера*, *обера*, като последният се разпада на два синонима – един свързан с първичното посесивно значение в рамките на микрополето за посегателство върху чужда собственост, а вторият – с новото значение за тип земеделска работа (*обера някого ~ обера ябълката, обера ябълките от дървото*).

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. имам, притежавам; разполагам с; мога да се похваля с;	-	-	-	-	-	агентивна
принадлежа	-	-	-	-	-	пациентивна
влада, завладявам, овлада	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
дам, давам	+	-	-	-	-	агентивна
подам, подавам	+	-	+	-	-	агентивна
придавам	+	-	-	-	-	агентивна
отдам се, отдавам се	+	-	+	-	-	пациентивна
издам, издавам	+	-	+	-	-	агентивна
предам, предавам	+	-	+	-	-	агентивна
раздавам	+	-	+	-	-	агентивна
удаде се	+	-	+	-	-	агентивна
предоставя	+	-	-	-	-	агентивна
отпусна	+	-	-	-	-	агентивна
подаря, подарявам	+	-	-	-	-	агентивна
взема, вземам, вдигна, измъкна, грабна	+	-	-/+	-	-	агентивна
събера	+	-	+	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. приема, приемам	+	+	-	-	‘добро- волно’	агентивна
заема	+	-	+	-	-	агентивна
поема	+	-	-	-	-	агентивна
отнема, отнемам	+	-	-	+	-	агентивна
откажа, отказвам	+	-	-	-	-	агентивна
печеля, спечеля	+	-	-	-	‘игра’	агентивна
разменя	+	-	+	-	-	агентивна
получа, получавам	+	-	-	-	-	агентивна
губя, загубя	+	+	-	-	‘игра’	агентивна
лиша	+	-	-	-	-	агентивна
липсвам	-	-	-	-	-	пациентивна
добия, придобия	+	-	-	+	-	агентивна

2. Търговски операции					‘замяна’	
купя, купувам, закупя, закупувам	+	-	-	-	„	агентивна
продам, продавам	+	-	-	-	„	агентивна
търгувам	+	-	-	-	„	агентивна
подкупя, подкупвам	+	-	-	-	„	агентивна
кредитирам	+	-	-	-	„‘временно’	агентивна
платя, плащам, заплащам, заплащам	+	-	-	-	„	агентивна
обезценявам се	+	-	-	-	„	пациентивна
пестя, спестя	+	-	-	-	„‘избег-на’	агентивна
струва	-	-	-	-	„	агентивна
наема, наемам се	+	-	-	-	„‘временно’	агентивна
вложа, влагам	+	-	-	-	„‘навът-ре’	агентивна
харча, похарча, изхарча, изразходвам	+	-	-	-	„	агентивна
наследя	+	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
крада, открадна	+	-	-	-	„	агентивна
грабя, ограбя, ограбвам, заграбя	+	-	-	-	„	агентивна
обсебвам	+	-	-	-	„‘за себе си’	агентивна
изнудвам	+	-	-	-	„	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
снабдя се	+	-	-	+	-	агентивна
оставя, оставям	+	-	+(негат.)	-	-	агентивна
доставя	+	-	+	-	-	агентивна
остана, оставам	-	-	+(негат.)	+	-	пациентивна
изоставя, изоставям	+	-	+	-	-	агентивна
намеря, намирам	+	-	+/-	-	-	агентивна
държа	+	-	+	-	‘контакт’	агентивна
пазя, запазвам	+	-	+	-	-	агентивна
1. За движение						
донеса, донасям, нося	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
поднеса, поднасям	+	-	+	-	‘отпред’	агентивна
стигна, стигам	+	-	+	-	‘мяра’	агентивна
изпратя, изпращам, отправям	+	-	+	-	дистантна	агентивна
прехвърлям, прехвърля	+	-	+	-	‘на друго място’	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
IV. Периферни и гранични						
1. Модални						
искам, поискам	+	+	-	-	-	агентивна
прииска ми се	-	+	-	-	-	пациентивна
2. Експресивни						
пипна	+	-	-	-	-	агентивна
оскубя	+	-	-	-	-	агентивна
изсипвам се	+	-	-	-	‘колич.’	пациентивна
удавя	+	-	-	-	-	агентивна
лапам	+	-	-	-	‘колич.’	агентивна
гълтна	+	-	-	-	‘алчно’	агентивна
обирам	+	-	-	-	‘алчно’	агентивна
прахосвам	+	-	-	-	‘без жал’	агентивна
завличам	+	-	-	-	‘без право’	агентивна
превърна	+	-	-	-	‘магия’	агентивна
грабна	+	-	-	-	‘бързо’	агентивна

Таб. 10. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в романа „Тютюн“ на Д. Димов

Глаголът *имѣти* като идентификатор на полето запазва тази си позиция през целия исторически период на българския език. Във формално отношение засвидетелстваните в Супр. форми на глагола (*имамъ*, *имаши*, *иматъ*, *имамъ*, *имате*, импф. *имѣахъ*, *имѣаше*, повел. *имѣи*) и съответното му съществително – *имѣние* претърпяват известни минимални промени в течение на историческото си развитие. Най-съществената промяна е изчезването на различието между *имати* и *имѣти*, като във формите на сегашната основа още от най-стария засвидетелстван период присъства тематичната гласна -а-, докато инфинитивът (докогато съществува в системата на езика), имперфектът и повелителното наклонение се отличават с удължената тематична гласна ѣ < *ѣ.

В семантично отношение още от най-ранния период присъстват употребите му за означаване на притежание на материални блага, за изразяване на човешки отношения (включително сексуалните), както и отношенията между човека и бога. Засвидетелствани са и случаи на употреби за означаване на част от цяло или за наличие на абстрактни същности в личното пространство на посесора, които са семантично близки до изразяването на характеристика. Ясно се открояват и употребите, които разглеждаме като граматикализирани – в рамките на двучленно сказуемо, изразяващо нереално действие, което се очаква да се извърши в бъдеще. Както в емпиричния

материал от Супр., така и в текстовете от XIV в. – Тр. и Ман. са представени преходни случаи, при които посесивната семантика може да се разглежда като трансформираща се в екзистенциална или граматична, както и в процес на фразеологизация. Също още от най-ранния период съществуват специализирани синоними на имѣти – на първо място тук е конструкцията с предлог ѿ + възти, която изразява наличие на дадена същност в личното пространство на субекта-посесор, макар и количествено сравнително слабо застъпена. Тя се задържа в системата на българския език до XVII в. включително. Освен нея наблюдавахме глагола дръжати ‘владая, управлявам’ и дериватите му обздръжати и одръжати, чиято посесивна семантика също се запазва и в текстовете от XIV и XVII в. Като синоним на имѣти и дръжати през XIV в. се употребява и глаголът обладати със специализация на значението за управление на обекти с различни размери в съзвучие със значението на корена влад-, от който е образуван. Интересна употреба представя съчетанието областна есмь ‘владая, управлявам’, засвидетелствано само в Тр.

В разширеното ядро на посесивното семантично поле от началото на историческия период са представени глаголите дати, подати и възати, които в началния период още не са развили пълните си видови двойки. При дати и синонимно на него употребявания подати наблюдаваме отново пълния семантичен обем на посесивната семантика (за притежание на материални обекти, човешки отношения, характеристика с абстрактни същности, част от цяло), както и модални употреби (‘позволявам, допускам’) и фразеологизирани на базата на модалните още от най-ранния период във формули като Дати/недати, Боже! И трите вида употреби съществуват през целия исторически период, който разгледахме. Останалите деривати на дати не спадат към ядрото на полето. Като специализирани синоними на дати бяха установени глаголите съподовити, даръствовати, ѿщедрити.

Вторият глагол в рамките на разширеното ядро – възати – е количествено най-широко застъпеният и семантично най-близък до етимона ѣти член на неговото етимологично гнездо. В началния период двата глагола се използват едновременно в текстовете, като ѣти остава с по-силно специализираното значение ‘хващам, държа’, докато възати поема посесивните, новите и преносни значения. Останалите глаголи от етимологичното гнездо на ѣти са разположени в различна степен на близост до ядрото на семантичното поле на притежанието. Като синоним на възати за началния период беше установен приобръсти.

Като специализирана част от ядрото на посесивното семантично поле през целия исторически период можем да разглеждаме двете специализирани микрополета – на глаголите за търговски операции и на глаголите за посегателство върху чужда собственост. Ядрените за тях глаголи продати – коупити и

красти, пленити проявяват изключителна устойчивост и запазват своите употреби и специализирана семантика през целия анализиран период.

В непосредствена близост до ядрото на полето през целия исторически период остават *приѝати*, *отѝѝати/отѝѝнати*, *лишити*.

Прави впечатление не само за българския език количественото преобладаване на глаголите с активна концептуализация, т.е. тези, при които се отразява гледната точка на посесора и той запълва актантната роля на деятеля в синтактичната структура. Те са не само по-многобройни и разнообразни като състав, но и с много повече употреби, отколкото глаголите с пациентивна концептуализация, при които гледната точка е от позицията на посесума и той заема ролята на деятеля в синтактичната структура. Интересно е, че благодарение на характера на текста в Супр. тези глаголи са най-добре представени именно за най-ранния синхронен срез от анализирания период. В съвременния български език тук могат да бъдат отнесени предимно глаголите *принадлеѝа* и *спадам* + *към*, както и някои други от глаголите от семантичното поле на глаголите за движение (*премина* + *към*, *отида* + *при*, *вляза* + *в/сред*), чието взаимодействие с посесивното семантично поле, особено в сферата на преносните употреби беше установена.

За съвременната епоха, а отчасти и за XVII в. е възможно да се съди и за експресивни употреби, които значително разширяват възможността за употреба на неспецифични глаголи с посесивна функция. Наблюденията върху ексцерпирания тук материал показват, че експресивността сама по себе си трябва да бъде изследвана с оглед на семантичните трансформации, които са изключително разнообразни и понякога произволни, което засилва тяхната експресивност именно по тази причина.

5.2. Чешки език – Я. Хашек.

„Приключенията на добрия войник Швейк през световната война“

Анализираният материал за съвременния чешки език, почерпан от I част на романа на Я. Хашек *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (Хаш.), е разгледан като изходна база за анализ на състоянието в чешкия език от първите 3 десетилетия на XX в. (като се вземе предвид продължителността на възникването му като текст). Наблюдаваните синтактични разлики между текста на романа и съвременното състояние на чешкия език показват предимно промяна в честотата на употреба на отделни съюзи (напр. причинно-следствения *poněvadž*) и случаи на словоредни разлики в подреждането на клистиките, но за състоянието при посесивните глаголи промените не настъпват толкова бързо. За отстраняване на евентуални

трудно забележими промени е извършена частична контролна съпоставка с корпусен материал.

За чешкия език можем да констатираме забележителна устойчивост в състоянието на посесивните глаголи, което проследяваме през XIV и XVII до XX в. Определени разминавания в сравнение с ядрените глаголи в другите два езика продължават и се запазват до съвременния етап.

5.2.1. Глагол *mít*

Глаголът *mít* е абсолютно ядро на посесивното семантично поле и в съвременното състояние на чешкия език, като в нашия материал е представен със забележителното количество от 491 употреби, от които най-голяма част – 199 са фразеологизирани, 90 са с модално, 10 – с резултативно значение, а 13 – с екзистенциално значение. От общия брой 179 употреби са свързани с изходната посесивна семантика, както я определихме и за предходните периоди – с включване на различни видове човешки и други взаимоотношения, изразявани по този начин и в исторически план. Поражданата от него синтактична структура отново е проста, с две семантични роли – на агенс (посесор) и пациенс (посесум), както и в съвременния български език.

5.2.1.1. Същинска посесивност

Само 41 от отчетените употреби се използват за означаване притежаване на пари и други материални ценности, както в примери (1) – (6).

- (1) Mám všeho všudy šestatřicet krejcarů. /150; – Имам всичко на всичко трийсет и шест крайцера. /138; У меня всего-навсего тридцать шесть крейцеров. /147
- (2) Už nikdo neměl žádný peníze, všechno to bylo v banku před Vejvodou. /202; У никого вече нямаше пари, всичко беше натрупано в банката пред Вейвода. /184; Денег ни у кого уже не было – все деньги лежали в банке у Вейводы. /191

Интересно явление наблюдаваме в (2), където българският превод от средата на XX в. използва у-конструкцията за подчертаване липсата на пари, след като всички са заложили всичко, което имат, в игра на карти. Правилната ѝ употреба е все още част от съвременната книжовна норма на българския език, въпреки че взаимодействието между книжовната и разговорната норма я изтласква в периферията на съвременната българска езикова практика.

- (3) Pak neměl na útratu a hostinský ho musel dát sebrat. /8; После същият господин не можа да си плати консумацията /11; Потом оказалось, что этому типу не чем расплатиться за пиво /27

Интересен и развиващ се възходящо до края на XX в. е случаят, регистриран в (3), където посесумът е елидиран, тъй като от контекста личи, че става дума за финансови средства, а вместо това се изразява само предназначението им в целева конструкция с предлог *na*. В съвременния чешки и при изразяване на нематериален посесум тази конструкция може да се разпростре върху абстрактни ценности, срв. *já na to nemám nervy/buňky/nadání* ‘нямам нерви/(мозъчни) клетки/дарба за такова нещо’ (Чермак и кол. 2010). При същата референта ситуация и в руския, и в българския превод не се използва посесивна конструкция – в руски е употребена старинната екзистенциална конструкция с агент в дат. пад., посесум в твор. пад. и предикат в инфинитив, а в български – модален глаголен предикат с участието на глагола *плащам* като хипоним на *имам* и член на микрополето за търговски операции.

- (4) Já mám obchod se psy./59; Търгувам с кучета./56; Я торгую собаками./71

В пример (4) българският и руският превод подсказва известни различия в назоваването на търговските дейности между трите езика. Българската практика предполага употребата на *имам магазин* само за случаите, когато магазинът съществува като физически обект, докато зад ч. *mám obchod* се крие само съответният вид търговска дейност, без да се визира постоянно място, както е в случая с Швейк. Затова в превода е предпочетен хиперонимният глагол за търговски операции *търгувам* (срв. по-долу т. 5.2.3.4.2.3.), който в действителност е най-точното съответствие на ч. *mám obchod*.

В (5) е засвидетелствана употреба в една и съща синтагма на *mít* с посесивна и с граматикализирана функция (*má mít*), като граматикализираната е във форма на VF, докато инфинитивната форма представя семантичното ядро на предиката. Това е едно от най-ярките доказателства за принципно различния характер на ЛСВ₁ и ЛСВ₃ на *mít*. Като доказателство можем да разглеждаме т. нар. принцип на А. И. Смирницки, според който в нито една словоформа не могат да се съчетават две грамемии на една и съща граматична категория (срв. Куцаров 1999: 298). Анализът на синтактичното равнище във взаимодействие с лексико-семантичното води до заключението, че по аналогичен начин форми на един и същ ЛСВ на един и същ глагол не могат да участват в една и съща синтагма. В този смисъл модалното значение на глагола *mít* не е просто едно от многото му значения (както е отразено напр. в РКЧЕ 1989), а представя самостоятелен ЛСВ, защото в реално съществуващи текстове, както в (5) може да участва с два самостоятелни ЛСВ.

- (5) É – a proč nemáte sirky? Každý voják má mít sirky, aby si mohl zapálit. Voják, který nemá sirky je... Co je?“. „Je, poslušně hlásím, bez sirek,“ odpověděl Švejk./136; – Е, а защо нямате кибрит? Всеки войник трябва да има кибрит, за да може да си пали. Войник, който няма ки-

брит, е... какво е? – Той е *без кибрит*, господин фелдкурт – отговори Швейк./124; А... а почему у вас нет спичек? Каждый солдат должен иметь спички, чтобы закурить. Солдат, не имеющий спичек, является... является... Ну? – Осмелюсь доложить, является без спичек, – подсказал Швейк./132–134

В пример (5) е засвидетелствана и синонимна употреба на отрицателна форма на *mít* с посесивна функция и на *být* в съчетание с предлог *bez* + съществително (в род. пад.), който също изразява липса на посесивно отношение, т.е. представя синонимен предикативен израз с *být* в копулативна функция. Затова разглеждаме засвидетелстваната на две места в нашия материал конструкция *být* + предлог *bez* + род. пад., както в (5): *je ... bez sirek*, или *Řekněte, že potřebuji, že jsem úplně bez peněz*./151 като синонимна на отрицателната конструкция *nemám* + същ. име.

(6) *Jídla máme dost* a sbíráme bramborové ... na polívku./154; Храната ни е достатъчна и събираме картофени ... за супа./141; Еды у нас достаточно и мы собираем на суп картофельную ... /150

Освен в съчетание с названия на пари, както в (1) и (2), глагол *mít* може да се употреби за означаване на основно занятие (4), както и за различни дребни предмети с целева функция (5). Породената от глагола синтактична структура може да се разширява с адюнкти за различни обстоятелства, както в (6) – за количество. Тук българският превод показва предпочитанието към глагола *съм* в български при определеност на посесума. Този пример е омонимен с фразеологизирания *mít (něčeho) dost* ‘омръзна ми, писна ми (от нещо)’, който е трансформирал първичното посесивно значение в средство за изразяване на ментална дейност. Затова при превод на другите два езика той вече не може да бъде преведен с посесивна конструкция, а се предава с глагол за ментална дейност.

5.2.1.1.1. Самостоятелна по-малка група образуват употребите, означаващи определен вид консумация на храни и напитки (в отношение 2 : 5), които в чешкия език в основния случай се означават с помощта на глагола *mít*, докато на български за този тип семантика глаголът *имам* е периферен, в основния случай се употребяват различни други изразни средства, предимно глаголите *ям* и *пия* и техните видови съответници (9), или свободни перифрази, както в (7).

(7) *Když měli každý pátou čtvrtku, prohlásil se Bretschneider za anarchistu a ptal se Švejka do které organizace se má dát zapsat*./65; Когато на масата беше сложена петата четвъртинка, Бретшнаyder се обяви за анархист и попита Швейк в коя организация да се запише./60; Когда

- выпили по пятой, Бретшнейдер обявил себя анархистом и стал добиваться у Швейка совета, в какую организацию ему записаться./75
- (8) Platit... Mám černou kávu...“/143; Плаща... Едно турско кафе./130; Счет!... Одна чашка черного кофе.../140

Както личи от пример (8), при даване на сметката на български и руски е възможна и употреба само на изброяване на консумираното, без глаголна форма във функцията на предикат.

- (9) Ale všechna čest, nikde jsem víc neměl než nanejvýš tři piva.“/52; Но мога да кажа с чисто сърце, че никъде не съм пил повече от три бири./49; но, к чести моей будь сказано, ниигде болше трех кружек пива не пил./64

В тази група факултативните адюнкти са най-често за количество (9) или съдържат количествен определител в рамките на именната група на обекта-посесум (7). Употребата им е възможна не само в контекста на отношенията между заведение за хранене и неговия клиент, но и при всяко друго обстоятелство, когато става дума за каквато и да било подобна консумация.

5.2.1.2. Човешки взаимоотношения

Второ място по употреби с основната синтактична конструкция – 27 случая в Хаш. – заема означаването на човешки отношения с най-различен характер – семейни (10), (11), (12), служебно-йерархични (14), търговски (13):

- (10) a to už měla s těmi hajnými šest dětí dohromady./16; А тя беше наредила с тия горски половин дузина деца./17; а у нее уже от этих лесников круглым счетом было шестеро детей./33

Въпреки че и на български човешки отношения се изразяват с помощта на *имам*, при превод невинаги е възможно глаголт да се запази и се налагат перифрази, използващи специфичен глагол, както в (10).

- (11) a rozhovořil se o svých dítkách: Má jich pět, nejstaršímu je dvanáct let a je u těch skoutů./54; и започна да разказва за дечицата си: пет били, най-голямото било на дванайсет години и било скаут./51; Кающийся грешник встал и заговорил о своих детях: У меня их пятеро, самому старшему пятнадцать лет./66

Наличието на количествена определеност, която поема рематичната функция, както и фактът на предварителна информираност за наличието на посесум ограничава възможността за употреба на *имам* в българския превод, в случаи от типа на (11) е възможно да се употреби само *съм*. Ограничението се налага от взаимодействието между посесивно и екзистенциално значение и надделяването на екзистенциалното в (11), което в съчетание с определеност налага употребата на *съм* (за повече подробности вж. Младенова 2016б).

(12) Polní kurát dostal najednou záchvat melancholie a počal slzet, vyptáváje se Švejka, jestli měl matku./144; Фелдкуратът изведнъж получи припадък на меланхолия и като попита Швейк дали е имал майка, заплака./132; На фелдкурата внезапно нашел припадок меланхолии, и он залился слезами, выпытывая у Швейка, была ли у него мать./141

(13) Také už mám kurce na pohovku./152; И за кушетката намерих купувач./140; И на диван у меня уже покупатель есть./148

Българският превод показва, че възможностите за употреба на *имам* в български са по-ограничени, отколкото в чешки, но при изказ в рамките на ЛСВ₁ взаимното заместване остава пак в кръга на глаголите от посесивното семантично поле, както в (13).

(14) Zdá se, že již Alexandr Macedonský měl svého pučfleka./205; Изглежда, че още Александър Македонски е имал свръзка./188; Говорят, още у Александра Македонского был денщик./194

Тук възможностите за разширяване на изходната синтактична конструкция с адюнкти са по-широки – количествени (10), (11), за изразяване на съвместност (10) или цел (13). Тази група в повечето случаи отразява наличие, което може да се разглежда като преходна употреба между посесивните и екзистенциалните употреби (12), но също и (10), (13), (14).

5.2.1.2.1. Като преходна група между изразяването на посесивни и на други отношения може да се разглежда притежаването на живи същества, представена с още 5 употреби в нашия материал:

(15) Měl jsem jednou stájového pinče, ale nevím...“/224; Имах веднъж един пинчер, но не зная.../203; Был у меня когда-то пинчер, но я не знаю.../208

Използването на една и съща конструкция за означаване на собственост, човешки отношения и притежаване на животни показва, че в периода на възникване на конструкцията между тези типове взаимоотношения не се е правела разлика, а впоследствие в течение на историческото развитие основното изразно средство се запазва формално посесивно по традиция.

5.2.1.2.2. Като самостоятелна семантична подгрупа, означаваща наличието на различни болести (т.е. отново на границата с екзистенциалните значения), отделяме други 24 случая, тъй като този тип изразяване се открива още от началото на книжовната традиция и в трите езика – болестите се схващат като нещо, което се „притежава“ – в 19 употреби, както в (16), (17), (18).

(16) „Poslušně hlásím, že mám revma!./88; имам ревматизъм!./80; у меня ревматизм/93

(17) Měl váš pes psinku?/146; Кучето ви да не би да е болно?/134; Была ли у вашей собаки чумка?/143

- (18) Nikdo neví, co mám za nemoc.“/84; и никой не знае *каква е болестта ми*./78; Никто не может понять, чем я болен./90

Други 2 случая означават наличието на паразити, което е своеобразен преход между отношенията човек – животни и болести (20), а още 2 случая може да се разглеждат като преход между заболяване и изразяване на характеристика (19), (21). Последните два случая са сходни в синтактично отношение с конструкциите за характеристика – със задължително определение в рематична позиция – но реално изразяват заболяване на съответния орган, характеризирани от определението. Затова ги отнасяме към групата на болестите.

- (19) Já mám vymknutou nohu za pětku/84; Моя крак го изкълчиха за пет/17; Мне вывихнули ногу за пятерку/90

По-особен случай, показващ известни преходни особености, свързващи го с посесивния резултатив, показва (19), където в българския и в руския превод не е възможно да се употреби посесивна конструкция, т.е. тук функцията на глагола *mít* е граматикализирана (за изразяване на резултативност), въпреки че формално съвпада с посесивната за изразяване на характеристика.

- (20) Nemá ten pes blechy? Raději ho vykoupíte a vyčesete./254; Кучето няма ли бълхи? Я по-добре го изкъпете и изчешете./230; Нет ли у него блох? Лучше всего выкупайте и вычесите его./235

- (21) muž simulující, že má nohu kratší o celý decimetr/82; че единият му крак е по-къс от другия с цял дециметър/76; будто у него нога короче другой на целых десять сантиметров/89

Специализирани други глаголи за заболяване на пациент се употребяват в единични случаи, докато с помощта на *mít* са представени споменатите 24 случая, т.е. показват еднозначно преобладаване.

- (22) Polní kurát byl stížen dokonalou kočkou a naprostou depresí./149; Фелдкуратът беше изпаднал в истински махмурлук и абсолютна депресия./137; Фельдкурат был подавлен, на него напала хандра./146

- (23) Trpěl vysvětlovací mánií, což činil s takovým oduševněním jako nějaký výnálezce vypravující o svém díle./255; Страдаше от манията да обяснява всичко и правеше това с такъв ентусиазъм, сякаш беше изобретател, който разказва за своето изобретение./231; Он страдал манией все объяснять и делал это с воодушевлением, с каким изобретатель рассказывает от своем изобретении./237

- (24) „Odpůldne, pane doktore, si poslal pro mapu bojiště a v noci ho chytla fantáze, že to Rakousko vyhraje.“/75; – Следобед, господин докторе, той ме изпрати да купя карта на бойното поле, а през нощта започна да бълнува, че Австрия щяла да спечели./69; После обела, пан

доктор, он послал за картой военных действий, а ночью бредил, что Австрия победит./82

Сред тях е специализираното медицинско отношение към болестта като страдание (23) или склонност (25), а другите два са проява на „примитивната“ представа, че болестта е субект, който „застига“ човека (22), или „бяс“, който го хваща (24).

(25) *Nadporučík Lukáš vedl obšírnou korespondenci, měl album svých milenek a sbírku různých relikvií, poněvadž poslední dva roky jevil sklon k fetišismu.* /218; Поручик Лукаш поддържаше и обширна кореспонденция, имаше албум със снимки на своите любовници и сбирка от различни реликвии, тъй като през последните две години бе започнал да проявява наклонност към фетишизъм./199; Поручик Лукаш вел обширную корреспонденцию, завел альбом фотографий своих возлюбленных и коллекцию разных реликвий, так как за последние два года стал проявлять наклонность к фетишизму.../204

Интересно, че подобно на български в (24) е употребен глаголят *chytit* ‘хвана’, но в чешки в нашия материал болестта е това, което „хваща“ болния, докато на български освен тази употреба с болестта в агентивна роля е възможно пациентът да „хване/експр. *pipne/лепне*“ болест (срв. *детето го хвана шарка ~ детето хвана шарка*).

5.2.1.3. Характеристика

Други 29 употреби на ЛСВ₁ на глагола *mít* отразяват употребата му за означаване на характеристика. При тях рематичната позиция в изречението се заема от определението (най-често прилагателно, рядко и наречие), което изразява особеност на пациенса-посесум. Тази особеност отличава употребите за характеристика от останалите разгледани дотук случаи на употреба на глагола *mít*, тъй като определението тук не е факултативен адюнкт, а основна валентност, която определя целта на възникване на целия дискурс.

(26) *jeden hajný, měl takové ošklivé jméno Pind'our.*/16; един горски с едно такова мръсно име, Хуйов се казваше./17; жил один лесник с етакой безобразной фамилией – Пиндюр./33

(27) *To aby člověk měl železné nervy.*/17; Човекът не е с железни нерви, я./18; Нужно железные нервы иметь./34

(28) *Nemám sice ani hlas, ani hudební sluch, ale pokusím se o to.*/46; – То аз нямам нито глас, нито музикален слух, но заради вас съм готов да опитам./44; Хотя у меня нет ни голоса, ни музыкального слуха, но для вас я попробую спеть./59

- (29) Divím se, že ji mohu tak chlastat. *Chut' to má odpornou.*/149; Сам се чудя как мога да я пия. *Вкусът ѝ е отвратителен.*/137; Удивляюсь, как я могу ее пить! *Вкус отвратительный!*/146
- (30) měl ještě dnes zježené vlasy s vousy hrůzou, takže jeho hlava připomínala stájového pinče./22; *Косата и мустаците* на петия мъж, който според собствените му признания бил задържан заради убийството на господин ерцхерцога в Сараево, и днес още *бяха настръхнали от ужас*, така че главата му напомняше кученце японска порода./24; *У пятого*, который, как он сам признался, сидит «из-за этого самого убийства эрцгерцога в Сараеве», еще до сих пор от ужаса *волосы стояли дыбом* и была *възъерошена борода*, так что его голова напоминала морду лохматого пинчера./39
- (31) *Maže hlavu kupředu a nohy vzadu*, kterými pletl jako kočka s přeraženým hřbetem, polní kurát pobručoval si:/140; *Изнесъл главата си напред и повлякъл крака* като котка с пречупен гръбнак, фелдкуратът си тананикаше:/128; *Вытянув вперед голову и волоча ноги* как кошка с перешибленным хребтом, фельдкурат бормотал себе под нос:/137
- (32) *Měl pod krkem pár bilejch chlupů*, skupinku, tu mu zamalovali na černo a nikdo ho nepoznal./245; Под врата му *имаше няколко бели косъма*, боядисах тоя кичур с черна боя и никой вече не можеше да го познае./222; На груди *у нее было несколько белых пятен*, так я их красил черным, никто ее и не узнал./227
- (33) *Takový soudní aparát má* každý stát před všeobecným politickým, hospodářským a mravním úpadkem./101; *С такъв съдебен апарат разполага* всяка държава, преди да изпадне във всеобщ политически, стопански и нравствен упадък./94; *Такой судебный аппарат есть у каждого* государства, стоящим перед общим политическим, экономическим и моральным крахом./106

Съчетателните възможности в тази група са много широки – от т. нар. неотделима собственост като име (26), физически качества и способности (27), (28), (29), (32), моментни или по-продължителни състояния (30), поведенчески особености (31) до присъщи на определена абстрактна институция особености (33). В преводите на български език при тези употреби основната конструкция е с глагол *съм* + прил. име или друго определение, но в някои случаи може да се употреби и глагол *имам*. Характеристика чрез наречие на български не е възможна и в превода то се предава с помощта на перифраза.

5.2.1.4. Локализация

Специфична за чешкия език самостоятелна група образуват 32 употреби на глагола *mít* в конструкции за изразяване на локализация, която в малък

процент от случаите се превежда на другите два езика с посесивна конструкция. Както видяхме, подобни негови употреби се наблюдават още от XIV в. и се запазват до съвременния период.

- (34) „a také ani byste svůj byt nepoznal. Mám tam švadleny na bytě./155; – а апартаментата си също няма да можете да го познаете. Дадох го под наем на едни шивачки./142; А комнату свою вы бы и не узнали. Теперь там живут портнихи./151

Задължителен атрибут на синтактичната структура при тази група е употребата на адюнкт за място, който влиза в ролята на трета валентна позиция (35), (37), (38), (39), (40), (41). Само в един пример от нашия материал обстоятелството е за време (36). Особено показателен е пример (34), който тук е във формулата *mít* + Ak. + *na bytě* ‘взел съм някого на квартира’, която се използва като фразеологизирано съчетание за означаване на наемни отношения. Този тип фразеологизация е свидетелство за системната употреба на глагола *mít* за означаване на локализация в чешкия език.

- (35) z jiného obrazu díval se na Švejka vyjeveně nějaký mučedník, který měl právě v zadnici zuby od pily, již ho nějací neznámí římsí žoldnéři pilovali./114; От другата страна пък към Швейк бе отправил учудения си поглед друг някакъв мъченик, в чийто задник тъкмо проникваха зъбците на трион, с който някакви римски войници го режеха./103; А с другой стороны на Швейка с изумлением взираше какой-то великомученик. В зад ему кто-то вонзил зубья пилы, и какие-то неизвестные римские солдаты усердно распиливали его./115

- (36) Večer, kdy mám před takovým důležitým náboženským úkonem, kdy mám obrátit všechny své smysly k bohu, obtěžuje mne nějakou pitomou historií./191; Тая вечер, когато се намирам пред толкова важен религиозен акт, когато трябва да насоча всичките си мисли, цялото си същество към бога, той ми досажда с някаква си глупава история/174; В такой вечер, накануне столь важного религиозного акта, когда все помыслы мои я должен обратить к богу, он пристаёт ко мне с какой-то глупой историей/182

- (37) A vopravdu, lidi hned byli rádi, že to tak dobře dopadlo, že mají doma čistokrevný zvíře./221; И наистина хората веднага се успокояваха, радваха се, че всичко се е наредило така добре и че те са станали притежатели на чистокръвно животно./201; Но покупатели оставались очень довольными, думая, что приобрели чистокровную собаку./206

Пример (37) засвидетелства прехода между посесивното и локалното значение, тъй като *mít doma* всъщност има посесивна семантика. Наречието в случая играе ролята на шифтер, който е различен във всеки индивидуален

дискурс, а когато се употреби в условия както в нашия пример, без конкретизация на субекта и местонахождението му, присъствието му не влияе съществено върху общата семантика на отделния комуникат. За посесивно значение свидетелства и руският превод, където е употребен глаголят *приобрести*. В чешкия текст наличието на обстоятелството за място *doma* означава именно „личната сфера“ на посесора и с това семантично се доближава до руската у-конструкция за посесивно наличие *у меня (есть)*, без да губи присъствието на глагола *mít*.

- (38) To jednou měli u toho Čínana Staňka vypouklý zrcadlo, a když se někdo na sebe podíval, tak se mu chtělo vrhnout./270; Едно време у Станек Китаеца имаше изпъкнало огледало. Щом се погледнеше някой в него, веднага му прилошаваше и му идеше да повърне./242; Вот у китаеца Станека было выставлено выпуклое зеркало. Кто ни поглядиться – с души воротит./247
- (39) „Paní Kejřová, v *prádelně mám* nějaké límečky a náprsenky, tak mně to vyzdvihnou, abych až se vrátím z vojny, měl se do čeho v tom civilu voblíknout./156; – Госпожо Кейржова, в *пералнята има* мои яки и нагръдници, приберете ми ги, та да мога да се облека цивилен, когато се върна от война./143; Пани Кейржова, у меня в прачечной воротнички и манишки, так вы их заберите, чтобы, когда я вернусь с военной службы, у меня было что надеть и штатского./151
- (40) „někteří mojí kamarádi, kteří jsou na frontě, mají s sebou psy a psali mně, že jim ta válka ve společnosti takového věrného a oddaného zvířete velice dobře ubíhá./224; – Някои приятели, които са на фронта, взеха със себе си и кучетата си и ми пишат, че войната била поносима в обществото на такова вярно и предано животно./203; Кое-кто из моих друзей взял с собой на фронт *собаку*. Потом товарищи писали мне, что в обществе такого верного и преданного друга фронтовая служба протекает незаметно./208

И други съчетания от тази група се отличават с повишена повторителност, която води до фразеологизация, като *mít doma* ‘имам у дома/на разположение’, *mít s sebou* ‘имам у себе си’ (40), *mít na sobě* ‘нося, облечен съм с нещо’ (42), *mít před (událost)* ‘в навечерието съм на (събитие)’ (36). Следователно глаголят ч. *mít* служи за въвеждане на разнообразни обстоятелства, свързани с деиксиса.

- (41) že ho mám ve svém psinci na venkově, že jsem mu nedávno kupíroval uši a/10; че го държа в кучкарника си в провинцията, че съм му рязал ушите наскоро и/13; что я держу его на своей *псарне* за *городом*, что недавно подрезал ему уши, а/23

- (42) Do kalhot, které měl na sobě, byli by se vešli ještě tři Švejkové/127; в панталоните, които беше облякъл, можеха да се поберат още трима Швейковци./117; В его штаны влезло бы еще три Швейка./127

В тези съчетания собствената посесивна семантика на *mít* избледнява и те могат да се разглеждат едновременно в процес на фразеологизация и граматикализация, дори в този случай има основания да се говори за „окзилиаризация“ повече, отколкото при съчетания от типа *mít* + страд. причастие (*mám uvařeno*), където често присъства материален обект, който може да се притежава.

5.2.1.4.1. Tady/zde/tu máte

Като специфичен дериват на употребите за изразяване на локализация може да се разглежда фразеологизираният израз *tady/zde/tu máte* ‘ето (ви)’, който в нашия материал се среща в 6 случая, както (42), (43), (44), а неговото наличие и в съвременния чешки език не буди съмнение.

- (42) *Tady máte deset korun a kupte lahvičku. Ve vojenské intendatuře patrně takový olej nemají.*/181; Ето ви десет крони, идете да купите едно шишенце. Във военното интендатство по всяка вероятност нямат такова масло./166; Вот вам десять крон, купите бутылочку. В интендантстве такого елея, наверно, нет./173
- (43) „*Zde máme Švejka*“, *řekl, zachováváje umělý klid*./93; – Ето го и Швейк – каза той, като запазваше привидно спокойствие./84–85; Вот Швейк, – произнес доктор с деланным спокойствием./97
- (44) *Zabili jste mně strejčka, tak tady máte přes držku.*/17; Вие убихте чичо ми – на ви сега по мутрата./18; Убили моего дядю, так вот вам по морде!/34

Следователно съчетанието с универсалното средство на деиксиса *tady/zde/tu* придобива ново качество и се превръща в обобщен индекс, при който глаголът *mít* запазва формалните си глаголни показатели, но всъщност става част от деиктичните средства, участва в образуването на универсален демонстратив и посесивната му семантика е сериозно трансформирана от взаимодействието с екзистенциалната, независимо от това, че се използва най-често в ситуации на предаване на материални средства, пари и предмети. Възможни са обаче и подобни употреби за абстрактни ситуации (44), които свидетелстват за фразеологизация на конструкцията. Показателни в това отношение са българските преводи с *ето ви*, *ето го* или *на ви* (44) и р. *вот*, *вот вам*. Както се вижда и от предходната подточка 5.2.1.4., чешкият глагол се използва като средство на деиксиса за въвеждане не само на пространствена локализация, но и на адюнкти за други видове обстоятелства.

5.2.1.4.2. Хипонимно-хиперонимни отношения в рамките на посесивното семантично поле

Установен беше и случай, при който глагол *mít* е употребен за означаване семантиката на друг глагол от посесивното семантично поле – *dávat* или *rozdávat*, евентуално *dostávat*, както личи от синонимната употреба в непосредствена близост. Подобни замени се наблюдават и при другите езици, но особено чести са те в процеса на превода.

- (45) Pucflek měl vždy celou konzervu, když jedna *byla rozdávána* pětí mužům./207; Когато на пет души *се раздаваше* по една консерва, свръзката винаги *разполагаше с* цяла кутия./189; У денщика была целая банка консервов, в то время как в команде одна банка *выдавалась* на пять человек./196

Показателен е преводът на пример (45), където е използвана конструкцията на б. *разполагам + с*, който установихме като синоним на *имам*. В случая евентуална употреба на *имам* би била най-малкото проблематична, докато *разполагам + с* е напълно удовлетворителна и еднозначна от гледище на българския читател. Както се вижда, *mít* се употребява като хипероним на други глаголи от посесивното семантично поле. Условия за такива употреби в чешки се създават и по стилистични причини, за избягване на повторение на един и същи глагол в непосредствена близост с предишна употреба (45).

5.2.1.5. Възвратни форми

Възвратните употреби на глагола *mít* в нашия материал са само 4, но появата му в тях като средство за изразяване на състояние на субекта (със семантична роля експеридент) в съвременния чешки език не буди съмнение, т.е. възвратните форми излизат извън посесивното семантично поле. Тук валентните позиции отново са две, но деятелят не е посесор, а експеридент, като втората валентна позиция може да бъде само обстоятелство за начин.

- (46) Máte se dobře?/146; Как сте? *Добре ли сте?*/134; Как поживяете, мадам?.../138

- (47) „Ty se máš jistě dobře, holomku,“ pomysll si nadporučík a odplivl si./271; „Ти сигурно си живееш царски, дръвник такъв“ – помисли си поручикът и плюю./243; «Тебе-то уж, на pewno, везде хорошо, прохвост!»/247

Възвратните форми са добре разграничени формално, нямат посесивна семантика и въз основа на това тук може да се говори за висока степен на фразеологизация, особено като се вземат предвид случаите на експресивна елизия на обстоятелството за начин (срв. *Ty se máš! Vy se máte!* ‘Добре си си ти! Добре сте си вие!’).

5.2.1.6. Глагол с пасивна концептуализация – *patřit*

Пасивната концептуализация се характеризира с гледна точка от страна на посесума. Като централен в групата на глаголите с пасивна концептуализация за съвременния чешки език оценяваме глагола *patřit* ‘принадлежа’, представен в нашия материал с 22 употреби. При него посесивната сема с пасивна концептуализация е единствена в семантичната структура и следователно имаме семема само с една съставляща сема, както при глагола *mít*. Разликата между двата е в пасивната концептуализация. Това дава основания да причислим и *patřit* към ядрото на посесивното семантично поле, въпреки че по броя на употребите си той значително отстъпва на *mít*. Както вече констатирахме, това положение е типично и за по-старите периоди на чешкия език, а и за другите два езика, които разглеждаме тук.

- (1) „takovou věc, která vám nepatřila, měl jste odevzdat na policii a ne do nějaké zatracené sakristie.“/161; тази вещь не ви е принадлежала и вие трябваше да я предадете в полицията, а не да я подарявате на някаква си църква./150; Эта вещь вам не принадлежала, и вы обязаны были отдать ее в полицию, а не в какую-то проклятую ризницу!/157

В синтактичната структура на *patřit* се пораждат две актантни позиции – за посесум в ролята на носител на качество в им. пад. и посесор в ролята на бенефициент в дат. пад. Посесумът често е неодушевен, както в (1), но може да бъде и лице (2) или животно (3), което е в някакви (не само собственически) отношения с друг човек или институция.

- (2) „Poslušně hlásím, pane feldkurát, že patřím i nepatřím k jednadvadesátému regimentu, že vůbec nevím, jak to vlastně se mnou je.“/111; – Аз, господин фелдкурат, се числя и не се числя към деветдесет и първи полк и изобщо не зная каква е моята работа./104; Осмелюсь доложить, господин фелькурят, что принадлежу и не принадлежу к Девяносто первому полку и вообще не знаю что со мной происходит.115
- (3) Odkud jste přived toho psa? Jak jste k němu přišel? Víte, že patří našemu panu plukovníkovi, který si ho odved, když jsme se náhodou potkali?“/266; Откъде доведохте това куче? Как попаднахте на него? Знаете ли, че принадлежи на нашия полковник, който си го взе, като ме срещна случайно?/240; Откуда вы привели собаку? Откуда вы ее достали? Знаете ли вы, что она принадлежит нашему командиру полка?/245

Глаголът *patřit* има в чешкия език по-широк обseg на употреба от б. *принадлежа* и може да се използва и в съчетание с абстракции, където на български обикновено се отдава предпочитание на глагола *спадам*, а на руски и *оставатся* (4).

- (4) Noc strávená na garnizóně patří vždy k milým vzpomínkám./123; Нощта, прекарана в гарнизонния затвор, принадлежи винаги към милите спомени./111; Ночь проведенная в гарнизонной тюрьме, навсегда остается приятным воспоминанием для каждого побывавшего там./122
- (5) To jest zeď vystavěná nad vodou. Ano. Ostatně, to sem nepatří./272; Кеят е стена, изградена над водата. Да. Впрочем, това няма нищо общо с въпроса./243; Набережная – это каменная стена построенная над водой. Да. Впрочем, это к делу не относится./248

Като резултат от процес на постепенно семантично развитие може да се разглежда и неговата фразеологизация в (5), опираща се върху абстрактното му значение, засвидетелствано в (4) и документирано от българския превод *това няма нищо общо с въпроса*. Преводът свидетелства, че тази ФЕ функционира като самостоятелна дискурсна фраза.

5.2.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле

Към разширеното ядро на посесивното семантично поле в съвременния чешки език спадат глаголите *dát/dávat* и *vzít/brát*, както беше констатирано при конструирането на полето и при анализа на предходните периоди. При тях семантичната структура освен посесивната сема съдържа и втора – каузативна – сема, а броят на участващите актанти се увеличава от 2 на 3 – посесум и двама посесори. Усложнената структура дава възможност и за различия в концептуализацията – от гледна точка на първия или на втория посесор, което всъщност разграничава двете видови двойки.

5.2.2.1. Dát, dávat

Видовата двойка *dát/dávat* е представена в нашия материал с 228 употреби, от които 42 означават изходното **посесивно-каузативно значение**, 42 са с непосесивна семантика, 62 са модални и граматикализирани, а 73 са фразеологично свързаните употреби. Както се вижда, посесивното значение (ЛСВ₁) отстъпва в количествено отношение на граматикализираните (ЛСВ₃) и фразеологизирани (ЛСВ₄) употреби. Въпреки това количествено съотношение разглеждаме като първично именно посесивно-каузативното значение, тъй като то лежи в основата на семантичните трансформации, породили останалите типове семантика. При него, както и в български, се изразява преход на посесума от първия към втория посесор, като концептуализацията е от гледна точка на първия посесор. Тази семантична структура поражда синтактична структура с 3 валентни позиции, като първият посесор е в ролята на агенс в им. пад., посесумът е в ролята на пациенс във вин. пад., а вторият посесор е в семантичната роля на бенефициент в дат. пад. В чешкия език благодарение на формите на падежите семантичните роли се открояват по-отчетливо, отколкото в българския, без да проявяват никакви

особени различия в двата езика. От гледна точка на лексикалната семантика изразяваните значения обхващат както трайното предаване на собственост (1), (5), така и случайната и временна близост (3), както и поръчването на храна и напитки (4) – в 14 от случаите, без да отразяват това различие по някакъв формален начин. Към изходния невъзвратен тип спадат и случаите на физическо подаване в пространството, при които не се наблюдава трайно преминаване на собственост (7).

- (1) Kolikpak vám za ten briliant dali?/170; Колко ти дадох за брилянта?/158; Сколько вам за тот бриллиант дали?/165

Някои от частите на изречението могат да се елидират, както в (1), където от съчетанието *kolik peněz* ‘колко пари’ се изпуска названието на парите, защото то се сигнализира от контекста.

- (2) Sešli jsme se zde, aby před odjezdem na bojiště obrátili své srdce k bohu, aby nám dal vítězství a zachoval nás ve zdraví./166; – Войници, събрали сме се, за да обърнем сърцата си към бога, преди да заминем за фронта, та да ни дари победа и да ни запази здрави./154; Мы собрались здесь для того, чтобы перед отъездом на поле брани обратить свои сердца к богу; да дарует он нам победу и сохранит нас невредимыми./161

В пример (2) присъства вече споменатият за предходните периоди случай на молитвена формула с глагола *dát*, чиято цел е измолване на нещо от божиято благоволение. В българския и руския превод вместо *да даде* е използван по-поетично звучащият синоним *да дари*, спадащ също към посесивното семантично поле. Като изразителен църковнославянизъм трябва да се разглежда *да дарует* в руския превод, където *да*-конструкцията явно насочва към българската езикова среда, от която произхожда библийската стилистика в руски. Поради абстрактния характер на посесума взаимната замяна на двата глагола е не само възможна, но и по-подходяща за общия дискурс.

- (3) „Jdu ti zaplatit dluh,“ řekl polní kurát, rozhlížeje se vítězoslavně, „dejte mně také kartu.“/199; – Идвам да изплатя дълга си – рече фелдкурятът, като се огледа победоносно. – Дайте и на мене карти./183; Пришел заплатить тебе долг, – заявил фульдкурат с победоносным видом. – Дайте-ко и мне карту./190

В тази група формално спадат и случайната и временна целева близост (3), които очевидно не са се схващали като нещо различно от трайния преход на собственост от първи към втори посесор (5), както и консумацията на храни и напитки (4). Това състояние наблюдавахме и за предходните периоди и за другите два езика.

- (4) „Mladej pane, dají nám vermut.“/130; „Млади господине, поръчайте ни vermut.“/119–120; Молодой человек, угостите нас vermutом!/129
- (5) přikazují vám, abyste mně hlásil, že mám vám dát za psa padesát korun./254; заповядвам ви да ми доложите, че имам да ви давам петдесет крони за кучето./230; то приказываю вам, Швейк, доложить мне, что я обязан вам дать за пса пятьдесят крон./235

Относително най-голяма пълнота на синтактичната форма представя пример (5), където първият посесор и агенс е изразен от глаголната форма в 1 л. ед. ч., вторият посесор е сигнализиран от дат. пад. със семантична роля бенефициент (*vám*), посесумът *padesát korun* е във вин. пад., но е изразена и еквивалентната разменна ценност (*za psa*), защото тук глаголят *dát* всъщност хиперонимно замества глагола *koupit* ‘купя’, евентуално *zaplatit* ‘платя’ от специализираното микрополе на търговските операции, съдържащо се в общото семантично поле на посесивността.

- (6) „Paní, dejte mně první třídu.!/143; – Мадам, дайте ми първа класа./129; Пани, дайте мне первый класс./140

Към групата на храните и напитките може да се прибави и предоставянето на различни видове търговия и услуги (6). Подобни употреби се наблюдават и при съчетания с абстракции, които в различна степен могат да се смятат за метафора на конкретни действия (6).

- (7) Jestli máš cigareto, tak si ho můžeš nechat, a peníze dáš sem, aby ti je neukradli. Víc nemáš? Doopravdy nemáš?/103; Ако имаш цигарки, остави си ги, а парите дай тук, за да не ти ги откраднат. Повече нямаш ли? Наистина ли нямаш?/95; Сигареты можешь оставить, а деньги давай сюда, чтобы не украли. Больше нет? Взаправду нет?/107

Конкретно в пример (7) наблюдаваме преходен случай, при който присъстващото обстоятелство за място *sem* би трябвало да означава само преместване в пространството, но от широкия контекст е ясно, че става дума за даване „на съхранение“ на пари, които няма да бъдат върнати. Самото съчетание *dát sem* ‘дай тука’ може да се смята и за частично фразеологизирано, също както и българското му съответствие, защото обстоятелството *sem* тук изразява не място, а продукта на изказването, т.е. то е нещо като евфемизиран изказ вместо личното местоимение *mně* и в действителност означава втория посесор. Освен това формата в изявително наклонение е системна транспозиция в чешкия език за изразяване на по-категорична заповед, отколкото с форма за повелително наклонение.

- (8) A to vám to vyženu z hlavy, abyste si nemyslili, že jsem zde kvůli tomu, abych vás bavil a dal vám nějakou radost do života./112; Но ще ги избия аз от главите ви тия мисли, да не би да си мислите, че съм поставен

тук само да ви забавлявам и да ви доставям радост в живота./102; Я вам это из башки выбую, чтобы вы не воображали, будто я пришел сюда забавлять вас и увеселять./114

(9) Fox se dostal na vojnu k jednomu obrlajtnantovi a dali mu jméno Max./252; Фокс попаднал във войнишката квартира на един поручик и го нарекли Макс./229; Попал Фокс на военную службу к одному обер-лейтенанту, и прозвали его Макс.../234

(10) Já jsem živnostník, když někdo přijde a dá si pivo, tak mu ho natočím./10; Аз съм обикновен кръчмар, като дойде някой и си поръча бира, наточвам му./13; Я трактирщик. Ко мне приходят, требуют пиво, я наливаю./30

(11) jeho zachmuřený výraz se zlepšil teprve příchodem Švejka, který, vstoupiv do hospody, poručil si černé pivo s touto poznámkou./12; и намръщено-то му лице се проясни едва при идването на Швейк. Когато влезе в кръчмата последният си поръча тъмна бира и подхвърли./14; и его нахмуренное лицо повеселело только с приходом Швейка, который, войдя в трактир, заказал себе черного пива, заметив при этом:/30–31

В още 2 случая, както в (10) е отразен формално отличаващият се с възвратната си форма случай на поръчване или консумиране на храни и напитки *dát si*, което може да се разглежда като преходен случай към фразеологизираните употреби и е системно за този тип комуникати и в актуалното състояние на чешкия език. Той пряко кореспондира с разгледаните по-горе употреби на *mít*. Тук възвратността е не само чисто формална отлика за *dát si*, а и в действителност изразява съвпадането на първия и втория посесор (т.е. агенса и бенефициента), когато става дума за поръчка в заведение или саморъчно вземане на храни и напитки. Това значение може да се изрази и с глагола *poručit si* (11), а в актуалното състояние на чешкия език и с *objednat si*. Количественото превъзходство на *dát si* обаче е безспорно.

5.2.2.1.1. Деривати на *dát, dávat*

Глаголите *dát/dávat* са продуктивни в най-ново време и поради това образуват обширно словообразователно гнездо, в голямата си част също свързано с посесивното семантично поле. Както личи от словообразователната им структура, изходният коренен глагол е *dát*, а от него е образуван несв. вид *dávat*. Това съответствие се запазва и при техните деривати, които образуват аналогични видови двойки. В нашия материал поради по-малкия брой на употребите невинаги са представени глаголи и от двата вида.

5.2.2.1.1.1. *Předat, předávat, rozdat, rozdávat*

Най-близо до изходната семантика на коренния глагол *dát* остават двойките *předat/předávat* ‘предам/предавам’ и *rozdat/rozdávat* ‘раздам/раздавам’. При *předat/předávat*, засвидетелствана в нашия материал с 4 употреби, се-

мантичната структура остава подобна на тази при коренния глагол (1), (2), докато семантичната структура на *rozdat/rozdávat* е обогатена с трета дистрибутивна сема. Синтактичната структура и при двете двойки остава идентична с тази при *dát/dávat* (3).

- (1) zavolejte sem svou paní, předejte jí to a večer si pro vás přijedem./19; – извикайте госпожата си, предайте ѝ работата и вечерта ще дойдем да ви вземем./20; Позовите вашу супругу и передайте ей все дела. Вечером за вами приедем./35
- (2) Vojeňští duchovní povinni jsou předávat takové lidi okamžitě příslušným vojenským úřadům k dalšímu stíhání./179; Духовните лица в армията са длъжни незабавно да предават такива хора на съответните военни власти, които от своя страна ще вземат необходимите мерки./164; Чинам военного духовенства вменяется в обязанность виновных в нарушении сего передавать в соответствующие военные учреждения на предмет дальнейшего наказания./171–172

Различието между коренния глагол и двойката *předat/předávat* е в концептуализацията от гледна точка на първия посесор, но с функционален акцент върху посесума и неговото преминаване от първия към втория посесор, като обикновено не става дума за същинско предаване на собственост, независимо дали означава предаване на задължения (1), или на лица, които да бъдат подведени под отговорност (2).

- (3) Toto sdružení sestávalo z hysterických bab a rozdávalo po nemocnicích obrázky svatých a/182; Това дружество се състоеше от истерични баби, които обикаляха болниците и раздаваха на войниците иконички и/167; Этот союз состоял из истеричек, раздававшим по госпиталям образки святых и/185

Видовата двойка *rozdat/rozdávat* е засвидетелствана с общо 5 употреби, от които само една е от св. вид.

5.2.2.1.1.2. **Dodat, dodávat**

Също много сходно с това при изходното значение на коренния глагол е значението на видовата двойка *dodat/dodávat*, което е пряко свързано с доставянето на определени стоки, т.е. с преминаването на определени материални ценности от първи към втори посесор (4). В стилистично отношение глаголът е специализиран за търговски дискурс и това определя неговата кореспонденция с глаголите от микрополето на глаголите за търговски операции. В пример (4) обаче основният акцент е върху факта на доставянето, отсъства задължителната за микрополето сема „в замяна на някакви ценности“, така че глаголът в общия случай може да не спада към микрополето,

или да е на границата между микрополето и общото семантично поле на посесивността.

- (4) Ještě když Švejk se živil prodejem psů do vojny, Blahník mu je dodával./245; Още преди войната, когато Швейк се прехранваше с продажба на кучета, Блахник му ги доставяше./224; Когда еще до войны Швейк промышлял продажей собак, их поставлял ему Благник./228
- (5) A důvěrně dodal: „Snad to bude kvůli tomu pejskovi.“/271; И добави с поверителен тон:
– Трябва да е заради кученцето./243; И фамиллярно добавил:
– Это должно быть насчет той самой собачки./248

И тук не се наблюдава промяна в синтактичната структура, семантичното изменение се носи изцяло от представката. Тази двойка е засвидетелствана от 7 употреби в нашия материал, като 4 от тях са преносни, както в (5), където всъщност изразява добавяне на реплика/информация. Следователно тук може да се говори за семантична диференциация. В преносния случай (5) обикновено участва св. вид *dodat*, не се наблюдава специализация за търговски дискурс, представката *do-* е носител на семата „допълнително“, а самият глагол трябва да се отнесе към семантичното поле на глаголите за интелектуална дейност.

5.2.2.1.1.3. Odevzdat, odevzdávat

Близост до първичното значение на *dát* запазват и дериватите с представка *od(e)- odevzdat/odevzdávat*. Те са представени в нашия материал с общо 8 употреби, от които само една е в несв. вид. Тук отново семантичното различие не се проявява на синтактично равнище, а се носи само от присъствието на представката (6), (7), (8). Цялостно видовата двойка означава преминаване на посесум от първи към втори посесор, но проявява признаци на специализация към административния дискурс (4), (5), така че става дума не толкова за същинско преминаване на собственост, а по-скоро за временно целево прехвърляне, за да бъдат извършени по-нататък съответни административни действия върху него, като концептуализацията подчертава самото преминаване на посесума от първия към втори посесор.

- (6) „takovou věc, která vám nepatřila, měl jste odevzdat na policii a ne do nějaké zatracené sakristie.“/161; тази вещ не ви е принадлежала и вие трябваше да я предадете в полицията, а не да я подарявате на някаква си църква./150; Эта вещь вам не принадлежала, и вы обязаны были отдать ее в полицию, а не в какую-то проклятую ризницу!/157
- (7) V relaci odevzdané vyšetřujícímu soudci stálo mezi jiným./40; В доклада до съдията-следовател между другото фигурираше и следното: /38;

В заключении переданном судебному следователю, между прочим стояло:/53

- (8) „Toto psaní,“ řekl nadporučík, „odevzdáte milostivé paní./230; – Това писмо – каза поручикът – предайте на милостивата госпожа./209; Отдайте писмо даме, – сказал поручик./214

Възможни са и употреби извън административен дискурс, но те отново имат официален характер (8), в случая на военна заповед към ординареца. Синтактичната структура се запазва идентична с тази при *dát/dávat*.

5.2.2.1.1.4. Přidat, přidávat

Семантично сходство както с коренния глагол, така и с *dodat/dodávat* проявява и видовата двойка *přidat/přidávat*, засвидетелствана с 3 употреби, в които представката *při-* е носител на семата ‘допълнително’, а синтактичната структура отново остава идентична с тази при *dát/dávat*.

- (9) „po tom, co se stalo, musíte mít zničenou pověst na celý život, poněvadž až to budou číst v novinách, ještě vaši známi k tomu něco přidají/55; – след случилото се името ви остава опетнено за цял живот. Като прочетат във вестника, и вашите познати ще прибавят по нещичко./52; После того, что случилось, ваша репутация погублена на всю жизнь. Ведь если об этой истории напечатают в газетах, то кое-что к ней прибавят и ваши знакомые./67
- (10) „Já chci žebro,“ říkal ke kuchaři, „včera jsi mně dal ohaňku. Přidej mně taky kousek jater do polívky./208; – Искам ребро – казваше свръзката на готвача, – вчера ми даде опашка. Сложи и малко дроб в чорбата./190; Я люблю грудинку, – говорил он повару, – а вчера ты дал мне хвост. Да положи-ко мне в суп кусок печенки./196
- (11) řekl vlídně, nepřidáváje ani lumpa, hnusa, nebo smrada, jak měl ve zvuku./106; каза любезно той, без да добави нито „мръсно“, нито „пърчо“, нито „гад такъв“, както беше навикнал./96; сказал он мягко, не добавив, против обыкновения, ни «сволочь», ни «сукин сын», ни «мерзавец»./108

В два от случаите (9) и (11) става дума за добавяне на думи или фрази, т.е. значението е синонимно на част от употребите на *dodat*, а само в (10) става дума за добавяне на материален обект като собственост (храна).

5.2.2.1.1.5. Vydát, vydávat

Постепенно отдалечаване от изходното значение на корена наблюдаваме при видовата двойка *vydat/vydávat*, представена в нашия материал с 8 употреби, от които 5 са преносни. За същинско посесивно-каузативно значение ‘предам, издам’ тук може да се говори само при (13), където авторският текст имитира административен дискурс, за който глаголът е специализи-

ран. В други 2 употреби, аналогични на (12) става дума за физични процеси ‘излъчвам’, така че отново може да се говори за специализиран дискурс.

(12) Nad dveřmi v otvoru ve zdi petrolejová lampa, opatřená mřížovaným chránítkem, vydávala matné světlo a čoudila./123; Над вратата, в една ниша на стената, газена лампа, снабдена с решетъчен предпазител, пръскаше мътна светлина и димеше./112; Над дверью в углублении, сделанном в стене, керосиновая лампа, снабженная предохранительной решеткой, бросала на стены тусклый свет и коптила./122

(13) Nakonec šli do sakristie kostela a farář vydal polní oltář pod touto zápisnou:/164; Най-после те отидоха в сакристията на църквата и свещеникът им предаде походния олтар срещу следната разписка:/150; Наконец они прошли в ризницу, и фарар выдал фельдкурату походный алтарь под расписку следующего содержания:/158

(14) Člověk se tam může vydávat i za pána boha, nebo za panenku Marii/41; Там човек може да се представя и за дядо господ, и за Дева Мария/40; Там можно выдавать себя и за бога, и за божью матерь,/55

С най-много – 5 употреби е засвидетелствано преносното значение на *vydávati (se)* ‘представям (се) за някого/някакъв’, аналогични на (14). Този тип употреби, освен че е по-широко застъпен, може да има възвратна и невъзвратна форма, защото може да отразява и същинска възвратност, т.е. агенсът представя себе си за някакъв, както в (14). При него наблюдаваме семантична трансформация, която го извежда извън семантичното поле на притежанието, но запазва, макар и като второстепенна, посесивната сема. Водещо положение в този случай има диференциалната сема ‘с цел заблуда’, която има решаваща роля за семантичния преход към семантичното поле на глаголите за ментални дейности.

5.2.2.1.1.6. Podat, podávat

По-сериозни семантични трансформации се наблюдават при представката *po-* в съвременния чешки език, където видовата двойка *podat/podávat* представя семантика, свързана с физическо подаване на предмет в 3 случая, два от които са във фразеологизираното съчетание *podat/podávat ruku* ‘подам/подавам ръка’ (15), както в български и руски още от предходните периоди до ново време. Тук синтактичната структура отново е идентична с тази при *dát/dávat*, въпреки че в семантиката наблюдаваме промяна на функционалната перспектива с акцент върху физическото подаване от първия към втория посесор.

(15) „Servus,“ řekl polní kurát, podáváje mu ruku, „jak se daří?“/118; – Сервус – каза фелдкуратът, като му подаде ръка, – Как върви?/107; Servus! – сказал фельдкурат, подавая ему руку, – Как дела?/118

(16) „Můj bože, vždyť i já často stejně mluvím takové blbosti a rozdíl je jen ve formě, kterou to podávám./217; „Боже мой, та и аз често говоря такива идиотщини, разликата е само във формата.“/197; «Боже мой, ведь я сам часто несу такую же дичь. Разница только в форме, в которой я это преподношу»./202

При него също са възможни преносни употреби (16), където „подаването“ се отнася до намирането на подходяща вербална форма за определена семантика, т.е. отново имаме преминаване на глагола към полето на глаголите за ментална дейност. Както стана ясно и при други глаголи по-горе, взаимодействието между посесивното семантично поле и това на глаголите за ментална дейност не е изолирано само до един глагол. В българския превод този глагол дори е изпуснат, тъй като контекстът го имплицира, докато в руски е използвано стереотипното преводно съответствие *преподнести/преподносить*, което е разположено в по-отдалечена от ядрото зона на полето.

5.2.2.1.1.7. *Vzdát se, vzdávat se*

Отдалечаване от първоначалното значение на корена и съответно излизане извън ядрото на полето на притежанието откриваме и при глаголите *vzdát se/vzdávat se* ‘предам се/предавам се’, където отношението става по-абстрактно, може да има както пряко физическо изражение, така и абстрактни измерения и означава отказване от досегашна позиция.

(17) Potom pustil se do kritiky jednotlivých známých bojů a objevil novou španělskou vesnici, že ze všech stran obklopený oddíl musí se vzdát./228; След това той почна да прави разбор на по-известните битки и открива нова Америка, като каза, че обградената отвсякъде част няма друг изход, освен да се предаде./207; Затем Швейк пустился в критику некоторых известных сражений и открыл Америку, сказав, что подразделение, окруженное со всех сторон непременно должно сдаться./211

Видовата двойка е представена с общо 4 употреби, чието значение може също да се смята за частично специализирано, част от военния дискурс.

5.2.2.1.1.8. *Udat (se), udávat (se)*

Подобно на предходната видова двойка и при засвидетелстваните в нашия материал 2 употреби на *udat (se)/udávat (se)* българският превод може да бъде също *предам (се)/предавам (се)*, като този семантичен вариант е още по-абстрактен от предходния и може да означава предаване на информация във вреда на субекта, който е в ролята на посесум. Акцентът е концептуализиран върху предаването на информацията и очакваните негативни последствия за последния.

(18) Pak si vzala nunváře z Vodňan, a ten ji jednou v noci klepl sekýrou a šel se dobrovolně udat./16; После взе скопача от Водняни, а той една нощ се доброволно удат./16;

я чукна със секирата и отиде, та сам се предаде в полицията./17;
Потом она вышла замуж за коновала из Воднян, а тот как-то ночью
стукнул ее топором и добровольно сам о себе заявил./33

Тук отново синтактичната структура е сходна с разгледаните дотук глаголи от етимологичното гнездо на *dát*. В семантично отношение тази употреба се доближава до глаголите за ментални дейности, както личи от руския превод. В ексерпцията от Хаш. не беше установено продължение на глагола *udáti se* със значение ‘успея, удаде ми се’, сходно с българското, както за XVII в. в Комен.

5.2.2.1.1.9. Oddat se

Със семантика близка до тази на изходния глагол се отличават и двете употреби на глагола *oddát se* ‘отдам се’ в нашия материал, като при него единственото съществено различие в сравнение с коренния глагол е пациентивната концептуализация, носена от възвратната форма.

- (19) *Malý oddal se úplně požitkářství*./133; Шишкото се отдаде напълно на чувствените наслади./121; Маленький полностью отдался радостям жизни./131

Тя формулира действително връщане на действието върху деятеля, т.е. агентът е едновременно и в ролята на пациенс-посесум, а в ролята на нов посесор в дат. пад. участват названия на емоции и действия. Етимологичната, словообразователната и семантичната му структура напълно съвпада в българския, в чешкия език и в руския език.

5.2.2.1.1.10. Zdát se

Сериозна семантична трансформация се наблюдава при глагола *zdát se* ‘присънва ми се; струва ми се, изглежда’, който излиза извън посесивно-то семантично поле и означава съновидение или неизяснена представа, т.е. спада към семантичното поле на глаголите за ментални дейности, както и други деривати на *dát*.

- (20) *Je tam taková svoboda, vo kerej se ani socialistům nikdy nezdálo*./41;
Там има такава свобода, каквато не са сънували дори и социалистите./40; Там такая свобода, которая и социалистам не снилась./55
(21) *Zdálo se, že se vrací doby pronásledování prvních křesťanů*./178; Някой можеше да помисли, че са се върнали времената, когато първите християни са били жестоко преследвани./163; Казалось, что возвращаются времена преследований первых христиан./170

Два от случаите са аналогични на (20) със значението на б. *сънувам*, а другите два – на (21) със значението на б. *изглежда, сякаш, струва ми се*. Трябва да се подчертае, че в чешкия език тези две значения принципно не се разгра-

ничают, напр. при синонимния глагол *snít* са обединени значенията ‘имам съновидение’ и ‘мечтая’, които в български са принципно разграничени.

5.2.2.1.1.11. *Nadávat, vynadat*

Най-отдалечен от изходното значение на корена е глаголът *nadávat* и неговият корелат от св. вид *vynadat* ‘ругая, псувам/наругая, напсувам’, засвидетелстван с 3 употреби, при който от съвременен гледище е напълно загубена връзката с първичния етимон. Възникването му е свързано с „даването“ на обидни прозвища, но този път на развитие вече не се осъзнава от носителите на езика, така че глаголът е преминал изцяло към групата *verba dicendi, sentiendi, cogitandi*.

- (22) *Uměl pravdy křičet, ale nikdy nenadával.*/211; Той умееше да крещи наистина, но никога не псуваше./193; Накричатъ он мог, но никога не ругался./199

Тук синтактичната структура е сведена до две актантни позиции – агенс в им. пад. и пациенс-обект на вербалната агресия в дат. пад., който може да не бъде изразен в случаи като (22), където се извежда принципно поведение на агенса. Може да се появи и трети актант в род.пад. мн.ч., съдържащ обидните думи, в които се изразява съответната вербална агресия. Обикновено акцентът се концептуализира върху самия процес, изразен с глагола от гледна точка на агенса-продуктор на текста. Както се вижда, от синхронно гледище този глагол не спада към посесивното семантично поле, въпреки че посесивната сема прозира в неговата етимология.

5.2.2.1.1.12. *Sundat, sundávat*

В края на етимологичното гнездо на *dát* разглеждаме глаголите *sundat/sundávat*, засвидетелствани с 5 употреби в нашия материал, които в говоримия език са изместили по-стария *sejmout*, част от етимологичното гнездо на *jěti*. И двата глагола в съвременния чешки спадат към семантичното поле на глаголите за движение, които нерядко взаимодействат с тези от посесивното семантично поле. Както се вижда, не само глаголи за движение могат да развиват посесивна сема, но и обратното посесивни глаголи, деривати от *dát* и *brát*, могат да преминават към кинетичното семантично поле. Това личи ясно от общия дискурс на примери (23) и (24), разказващ за изпращането на Швейк от гарнизонния арест под охрана, за да служи като ординарец на фелдкварт Катц.

- (23) „*Bodla bychom mohli sundat. Je to přece náš člověk.*“/129; – Можем да снемем щиквете. Той е наш човек./118; Штыки-то мы могли бы снять. Все-таки это наш человек./128

- (24) *Hledali tedy vhodný průjezd, kde sňali bodáky a tlustý dovolil Švejkovi, aby kráčel vedle něho.*/129; Отбиха се в един подходящ пасаж, снеха

щиковете си и дебелият позволи на Швейк да върви наред с него./119; Они вместе высмотрели подходящее место за воротами, сняли там штыки, и толстяк разрешил Швейку пойти рядом./128

В диалога между войниците, воден на общоразговорен чешки език (obecná čeština) се употребява само *sundat*, а в авторския текст се използва книжовната форма за минало време *sňali*, която е от *sejmout* и може да се контаминира към формите на *sundat*, въпреки че съществува по-новата редовна форма *sundali*.

5.2.2.1.2.1. Синоними на *dát*, *dávat*

Сред синонимите на *dát/dávat* на първо място е етимологично сродният с тях *darovat* ‘подаря’, произведен от изходното съществително *dar*, паралелно на *dát* и засвидетелствано като негов корелат от самото начало на съществуване на книжнина на славянски език. Както видяхме в 5.2.2.1.1., и повечето от преките деривати на *dát* запазват посесивно-каузативна семантика, т.е. в значителна степен са негови синоними. При *darovat* обаче освен посесивната и каузативната сема произвеждащата основа *dar* генерира нова диференциална сема ‘безвъзмездно’, която подчертава концептуализацията от гледна точка на първия посесор и е носител на семантичния акцент.

- (1) na památku že mu daruje svou knížku o pěstování květin doma i v zahrádce./270; но че за спомен ще му подари своята книжка за отглеждане на стайни и градински цветя./241; но он дарит ему на память свою книжку об уходе за комнатными и садовыми цветами./246
- (2) Polní voltář není žádná kočka nebo fusekla, kterou mohou darovat, komu chtějí.“/162; походният олтар не е нито котка, нито чорап, та да го подарявате на когото ви скимне./150; Полевой олтарь – это вам не кошка или носок, который кому хочешь, тому и даришь./157

Глаголът е засвидетелстван в нашия материал с 6 употреби, аналогични на (1) и (2). Както личи от (2), неговата синтактична структура е сходна с тази на *dát*, като в ролята на посесум могат да участват както названия на живи същества, така и на предмети. Синтактичната структура и при него съвпада с тази при *dát* – с агенс-посесор, пациенс-посесум и бенефициент в дат. пад.

5.2.2.1.2.2. *Dařit se*, *podařit se*

С още 3 употреби е засвидетелствана видовата двойка *dařit se/podařit se* ‘чувствам се (добре/зле)/успяя’, която излиза извън посесивното семантично поле и е принципно деагентивна, т.е. има само един актант в дат. пад., който трябва да бъде разглеждан като експеридент.

- (3) „Jak se vám dnes daří, milostivá?/141; – Как се чувствувате, милостива госпожице?/129; Как поживаете, мадам?/138

- (4) A jestli ani tam se vám to nepodaří, zastavíme klavír, ať se děje, co se děje./151; A ako и там не свършите работа, ще заложим пианото, пък да става каквото ще става./138; A если и там у вас не выгорит, заложим рояль. Будь что будет!/147

Тук наблюдаваме семантична специализация на двата члена на видовата двойка, като св. вид остава еквивалентен на б. *успея, сколасам*, а към несв. вид се прикрепва значението *чувствам се, живея (добре/зле)*. Синтактичната структура е отразена най-пълно в (3), където са представени експеримент (*vám*) и обстоятелство за време (*dněs*), които могат да отсъстват в най-краткия вариант на въпроса, използван често в разговорния език като дискурсна фраза-поздрав или формула за учтивост (*Jak se daří?*).

5.2.2.2. Vzít, brát

Глаголите *vzít* и *brát* са по-слабо представени в количествено отношение в нашия материал в сравнение с разгледаните дотук членове на ядрото на посесивното семантично поле. Те образуват суплетивна видова двойка, като при негация свършеният вид се замества от несвършения. И двата образуват самостоятелни етимологични гнезда със собствен кръг от деривати. Както видяхме, това състояние отличава чешкия език от съвременния български, както и от предишните фази в неговото развитие, включително най-ранната (срв. по-подробно Младенова 2016).

5.2.2.2.1. Vzít

Глаголът *vzít*, който Б. Хайне определя като обобщение на акционалния тип посесивност, е представен с 25 употреби спадащи към ЛСВ₁ в нашия материал. При него изходно и най-широко разпространено е значението на изходния коренен глагол *jěti*, означаващо пряк физически контакт ‘хващам’ – 10 от употребите му са аналогични на (1) и (2).

- (1) Hostinský to nevydržel. Měl právě přichystaný peníze do pivovaru, tak je vzal, přised si/201; Кръчмарят, който ги гледаше отстри, не издържа. Тъкмо беше приготвил пари за бирената фабрика, взе ги, приседна на масата/184; У него как раз были приготовлены деньги для уплаты пивоваренному заводу. Он их вынул, подсел к столу/191
- (2) Von vzal flintu a bouch ho přímo do srdce./8; Оня вдигнал пушката и стрелял право в сърцето му./12; а он взял ружье и – бац ему прямо в сердце!/27

При същинските посесивно-каузативни употреби се проявява най-отчетливо семантичната структура с първи и втори посесор, посесум и концептуализация от гледна точка на втория посесор. В синтактичната структура невинаги присъстват и трите актанта – втори посесор в ролята на агенс, посесум в ролята на пациенс и първи посесор в ролята на източник в род. пад.

с предлог *od*. Често е възможно възникване на допълнителна целева сема, както в (3) и (4), чиято реализация се отразява в наличието на следващо изречение, свързано с предходното чрез съчинителна връзка.

- (3) Když vám říkám, že dostanete padesát korun, tak je musíte vzít a propít./254; Щом ви казвам, че ще получите петдесет крони, значи трябва да ги вземете и да ги пропиете./230; Если я вам говорю, что вы получите от меня пятьдесят крон, то вы должны их взять и пропить./235
- (4) Tak, a teď napište obálku a vezměte těch 400 korun a odnese je na poštu a pošlete na tuto adresu./241–242; Така, а сега надпишете плика, вземете четиристотинте крони, занесете ги на пощата и ги изпратете на същия адрес./219; Так. А теперь надпишите конверт, возьмите эти четыреста крон, отнесите их на почту и пошлите по тому же адресу./224
- (5) A náhle v návalu velkomyslnosti hodil toboleku drožkáři: „Vezmi si všechno, ich kann bezahlen. Mně na krejcaru nezáleží.“/148; И изведнъж в прилив на великодушие хвърли портмонето на файтонджията: – Вземи всичко, ich kann bezahlen. Няма да се караме за някакъв си крайцер./135; И вдруг, под напливом щедрости кинул извозчику кошелек: – Возьми все! Ich kann bezahlen! Для меня лишний крейцер ничего не значит!/144
- (6) a kdyby někdo přišel pro toho ratlíka, na kterýho jsem vzal zálohu, tak mu řeknou, že/10; Ако някой дойде и поиска мишеловеца, за който вчера взех капаро, кажете му, /12; Если придут брать терьера, за которого я взял задаток, то скажите, что я держу его на своей псарне за городом/28

Структурата на първото изречение обаче по нищо не се различава от тази на посесивно-каузативните употреби (5), които не съдържат целева сема. Разширена семантична и синтактична структура засвидетелства пример (6), където първият посесор не е изразен, вторият посесор е носител на концептуализацията, тъй като е продуктор на текста и е изразен от сказуемото, посесумът във вин. пад. е финансова сума *záloha* ‘аванс’, а второто допълнение в род. пад. с предлог *na* изразява материална ценност (породисто куче), срещу която е получена сумата. Следователно тук имаме фразеологизация на название за търговска операция *vzít zálohu* ‘взема аванс’, защото е отразена допълнителната сема „в замяна на ценности“, характеризираща микрополето на глаголите за търговски операции.

Освен това глаголът *vzít* може да изразява и другите видове семантика, аналогична на тази при *mít* – човешки отношения и локализация. В областта на човешките отношения неговата възвратна форма с дативно *si* се специализира за сключване на брак (7) – в 4 случая в нашия материал. Както се

вижда от пример (7), *vzít si* изразява сключване на брак, концептуализирано от гледна точка на жената и макар в нашия материал да няма случаи на употреба от гледна точка на мъжа, няма съмнение, че идентична употреба изразява и концептуализация от гледна точка на мъжа. Тук е засвидетелстван и дериватът от глагола *dát – vdát se*, при който концептуализацията е само от гледна точка на жената. Негов корелат с концептуализацията от гледна точка на мъжа е *oženit se*.

- (7) Pak se vdala potřetí a vzala si zas hajného/16; Тогава тя се ожени за трети път, взе пак горски и каза:/17; Вышла она в третий раз, опять за лесника и говорит:/33

Противопоставянето между *vdát se – oženit se* от една страна и *vzít si*, от друга, е отново нюанс от концептуализацията. При *vdát se – oženit se* функционалният акцент е върху собственото състояние на агенса, докато при *vzít si* роля на рема или фокус в изречението играе брачният партньор, който е техен носител.

В 3 случая в Хаш. се отразява и изразяването на локативното значение, което също не подлежи на съмнение и за актуалното състояние на чешкия език. Това се отнася особено до употребата, засвидетелствана в (9) в съчетание с названия за лица и отразяваща всъщност съвместност на действието, в което агенсът изпълнява водеща роля. По подобен начин и в (10) водещата роля на агенса определя абстрактното преместване на назначението на Швейк от гарнизонния арест към длъжността ординарец на фелдкурят Катц.

- (8) Šel s nedůverou, Švejk ho vzal na klín, hladil a ponejprv Max zbytkem svého kupírovaného ohonu zavrtěl přátelsky a jemně chňapl po Švejkově ruce, držel ji v tlamě a podíval se moudře na Švejka./252; Кучето се приближи с недоверие. Швейк го тури на скута си, погали го и Макс за пръв път завъртя приятелски остатъка от своята отрязана опашка и внимателно захапа ръката на Швейк. Държеше я в зъбите си и умно погледна Швейк./229; Макс недоверчиво подошел. Швейк взял его на колени и стал гладить. Тут Макс в первый раз приятельски завилял своим обрубком и осторожно стал хватать Швейка за руку. Потом нежно подержал ее в своей пасти, глядя на Швейка умным взглядом./234
- (9) Baronka von Botzenheim vzala s sebou svou společnici a komorníka s košem a jeli na Hradčany./91; Баронеса фон Боценхайм взе компанията си, натовари камериера си с една голяма кошница и потегли за Храдчани./83; Баронесса фон Боценгейм взяла с собою свою компаньонку и камердинера с корзиной и отправилас в госпиталь на Градчаны./96
- (10) Rád bych věděl, proč ho zavřeli a jestli by to nešlo nějak udělat, abych ho mohl vzít odtud./118; Искан ми се да зная защо е затворен и не би ли

могло да го взема оттам./107; Интересно би зналъ, за что его посадили и нельзя ли мне его как нибудь вытащить оттуда./118

В руския превод на (10) е засвидетелстван старинният синкретичен начин за изразяване на възможност и съществуване с деятел в дат. пад.

С по една употреба са засвидетелствани значения, които отново са паралелни с такива на глагола *mít* – при носене на облекло *vzít si* (11) и при разглеждане на абстрактни ситуации (12).

(11) „Ještě si musím vzít uniformu a vypít ještě jeden grog.“/160; Да си облека униформата и да изпия още един грог./149; Надо только надеть форму и выпить на дорогу еще по стаканчику./156

(12) Vezměme si tohle. Syna Rudolfa ztratil v útlém věku./17; Помислете си само. Сина си Рудолф той загуби съвсем млад, в разцвета на силите му./18; Примите во внимание: Сына Рудольфа он потерял во цвете лет, полного сил./34

В (12) изразът има пряк паралел в български, където също се употребява *да вземем например...* И в двата случая се имат предвид абстрактни ситуации, които се разглеждат като образец. Руският превод свидетелства за фразеологизация на този тип дискурсни фрази.

(13) Nešťastný stájový pinč, kterému vzali i domov, i jméno, vstal a očekával další rozkazy./251; Нещастният пинчер, на който бяха отнели и дом, и име, стана и зачака по-нататъшни заповеди./228; Нещастный пинчер, у которого отняли и родной кров и родное имя, встал в ожидании дальнейших приказаний./233

Само в един случай (13) в първа част на романа глаголят *vzít* е употребен като синоним на б. *отнема* и р. *отнять*, както свидетелстват преводите. Тук настъпва промяна във функционалната натовареност, като акцентът се поставя върху лишаването на първия посесор от нещо. Такива употреби наблюдавахме и в предходните периоди и въпреки малкия им брой те не могат да се смятат за изчезващи. Разликата във функционалната натовареност се проявява на синтактично равнище в това, че задължително се изразява първи посесор в дат. пад. В руски той е изразен с у-конструкция, което свидетелства за нейната многостранна съчетаемост при употребите с различни глаголи от посесивното семантично поле.

5.2.2.2.1.1. *Líznout*

Като експресивен синоним на *vzít*, а може би и на *chytit* или *zatknout* можем да посочим изолираната употреба на *líznout* ‘близна; пипна, гепя’ в (14).

(14) *U hudby se hádali dva, že nějakou Mařku včera lízla patrola.*/130; Край оркестъра двама се караха. Единият видял със собствените си очи как вечерта патрулът гепил някаква си Маржка./120; Неподалеку от

музыкантов двое спорили о какой-то Марженке, которую вчера во время облавы «сцапали» патруль./129

Исходната семантика на глагола е изцяло трансформирана и в общоразговорния чешки език, както и първоначално в криминалното арго означава ‘арестувам’. Примерът е още едно доказателство, че с експресивна функция могат да се заместват взаимно много отдалечени в семантично отношение глаголи с най-разнообразни изходни значения.

5.2.2.2.2. Brát

Глаголът *brát* е употребен в изходната си непрефигирана форма само 4 пъти в нашия материал. Единият от тях е при негация, когато се визира еднократно действие (1), но за отрицателната форма е необходимо да се използва несв. корелат на *vzít*, т.е. той може да се тълкува като доказателство за свързването на *vzít* и *brát* във видова двойка. Руският превод на (1) отново засвидетелства у-конструкция с глагол от семантичното поле на притежанието (*отнимать*) и деятел в дат. пад.

- (1) My holt jsme jim tu Bosnu a Hercegovinu neměli brát./6–7; Пустата му Босна и Херцеговина, не трябваше да им я взимаме ние./10; Нечего нам было отнимать у них Боснию и Герцеговину.../26
- (2) Když si bral límeček a skládal kravatu, vzpamatoval se již do té míry, že/66; Когато си беше сложил вече яката и връзваше връзката си, той се беше опомнил до такава степен, че/62; Надевая воротничок и за-вязывая галстук, он уже настолько пришел в себя, что/76
- (3) „Dvacet brát,“ hlásil bankéř./199; – Двайсет взема – съобщи банкерът./183;
– Двадцать, – объявил банкомет./190

В пример (2) се наблюдава употреба при обличане на дрехи, т.е. също функция на несв. видов корелат на *vzít*, който представя действието на обличането като продължаващо действие. Останалите два случая са същински посесивно-каузативни, представящи ситуация при игра на комар, когато се използва дискурсната формула числително + *brát* за определяне на печелившия при отделните части на играта. В тази формула вземане, свързано с картите от последните няколко хода, се изразява със сумата от стойността на картите, които образуват назованото с числителното. Всъщност то е резултатът, който е печеливш на поредния ход и взема банката, така че посесум във формулата принципно не се изразява, а числителното назовава обобщен агенс, който отговаря на условието да има съответния брой точки.

5.2.2.2.2.1. Деривати на *brát*

В количествено отношение някои от дериватите на *brát* са по-широко застъпени от коренния глагол в ексцерпирания тук материал. Словообразува-

телните морфемии, които участват в тяхната структура, в различна степен модифицират изходното значение на корена. Най-близо до изходното значение на *brát* е префигираният *zabrat*, представен само в два случая (1), (2).

- (1) Bůh měl pomoci zabrat bohatství a území přemožených./257; Бог трябваше да помогне да се загрябят богатствата и териториите на победените./233; Бог должен был помочь отнять имущество и землю у побежденных./238
- (2) Byl zabrán v úřední myšlenky/259; Беше се задълбочил в мисли относно занятията си в Школата./234; Поручик погрузился в размышления о служебных делах./239

Тук освен изходните посесивна и каузативна сема се намесва и трета сема „против волята на първия посесор“, което позволява глаголят да бъде отнесен към микрополето за посегателство върху чужда собственост. Цялостната семантика все пак остава близо до изходната посесивно-каузативна семантика на *brát*, със запазена концептуализация от гледна точка на първия посесор. В пример (2) се наблюдава метафоричен пренос за означаване на душевно състояние, при който отново имаме „обсебване“, но този път на психиката на човека. В руския превод се наблюдава близка синонимия с *отнять*.

5.2.2.2.2. Sebrat

По-сериозна семантична трансформация се наблюдава при *sebrat*, който е второ специализирано експресивно средство за означаване на арест (3), (4), различаващо се от разгледания по-горе *líznout* с по-широката си популярност и по-честа употреба в общоразговорния чешки език.

- (3) Pak neměl na útratu a hostinský ho musel dát sebrat./8; После същият господин не можа да си плати консумацията и кръчмарят се видя принуден да поиска да го арестуват./11; Потом оказалось, что этому типу нечем расплатиться за пиво и трактирщику пришлось позвать полицию./27
- (4) To musíte jít v cylindru, aby vás nesebral dřív policajt./7; Трябва да си туриш цилиндр, за да не те дръпне стражарят./10; Непременно нужно надеть цилиндр, а то того и гляди, сцапает полицейский./26

Тук връзката с коренния глагол е по-слаба, но също се запазва семантиката за изразяване на човешки отношения, като отново се намесва семата „против волята на посесума“, като в ролята на посесум е съществително, означаващо лице, а в ролята на нов посесор влиза название на представители на официални институции, най-често на полицията.

5.2.2.2.3. Sbírat

Освен това с 2 употреби е засвидетелстван и глаголът *sbírat* ‘събирам’, който вероятно стои най-близо до изходното праезиково значение на коренния глагол *brát*, отразено в старобългарските паметници (срв. данните от глава I, свързани с конструирането на семантичното поле на притежанието). Дериватът с представка *c-* проявява забележително семантично единство в трите разгледани езика за всички анализирани дотук периоди.

- (5) *Jídla máme dost a sbíráme bramborové ... na polívku./154*; Храната ни е достатъчна и събираме картофени ... за супа./141; Еды у нас достаточно и мы собираем на суп картофельную.../150

И тук представката *s-* е носител на диференциалната сема ‘на едно място’, която е в конкуренция с посесивната сема. И двата случая, както в (5) показват равнопоставеност между посесивната и пространствената сема, но по принцип в съвременния чешки език е възможно пространствената сема да заеме водеща позиция и да измести посесивната и каузативната сема на втори план. Синтактичната структура включва агенс-посесор и множествен пациенс-посесум, като може да бъде разширявана с адюнкти за място.

5.2.2.2.4. Přibírat si

Все още свързан с посесивността е засвидетелстваният с 1 употреба глагол *přibírat si* (5), където семата, носена от префикса, е ‘допълнително, в повече’, но присъствието на посесивната и каузативната сема не е нарушено. Както видяхме по-горе, изразителното присъствие на тази представка сериозно модифицира и семантиката на други глаголи от посесивното семантично поле.

- (6) *Do triumvirátu přibíral si ještě účetního šikovatele./207*; За да бъдат триумвират, към тях се присъединяваше и ротният фелдфебел./189–190; К триумвирату присоединялся обыкновенно и старший писарь./196

Тук семантичната структура вече е с три семи, но съответната ѝ синтактична структура е идентична с тази при изходния *brát* и също може да бъде разширявана с адюнкти за място.

5.2.2.2.5. Odebírat, odebrat

Към същата група спадат и специализираните глаголи *od(e)bírat/odebrat* (7), от които в нашия материал с 2 употреби е представен само *odebírat* със специализация в областта на търговската лексика за означаване на потреблението на определена суровина или изделие. Освен него в съвременния чешки се наблюдава специализация в употребите на този глагол и в други области, напр. в медицината и други експериментални науки, където означава ‘вземам проба (кръв, урина и др.) за изследване’.

- (7) „Jedině Varšava odbírala dva tisíce třista sedmdesát žoků chmele/239; Само във Варшава изпращахме две хиляди триста и седемдесет чувала хмел/217; Одна только Варшава покупала у нас две тысячи триста семдесят мешков хмеля./222

Тук също се запазват посесивната и каузативната сема, а третата диференциална сема е ‘като (търговски) клиент’, което поставя глагола в преходна позиция по посока на микрополето на глаголите за търговски операции. Свидетелство за това е и руският превод на (7), където е употребен ядреният за микрополето глагол *покупать*. Концептуализацията е от гледна точка на втория посесор. Липсата в български на универсален едновременно специализиран и популярен глагол за означаване на потребление с подобна концептуализация личи от перифрастичния начин, по който българският превод предава съответния пасаж – използването на корелата *изпращам*, произхождащ от семантичното поле на глаголите за движение – с противоположна концептуализация (от гледна точка на първия посесор).

5.2.2.2.6. Rozebrat

По-специфично е положението на формата с представка *roz(e)-*, където връзката с първичното значение на корена е опосредствана, базирана върху изразяването на непосредствен физически контакт, вземане с ръка, а представката е носител на семата ‘на различни места, поотделно’, което дава като цяло възможността да се употребява за ментални и абстрактни дейности, както в (8) със значение ‘изследвам, анализирам’. Тази сема става водеща в семемата му, така че глаголът взаимодейства извън границите на посесивното семантично поле с глаголите за ментални дейности. В неспециализирана употреба може да означава и съвсем конкретни физически действия, изразявани с б. *разглобя*.

- (8) Rozebereme-li jeho duševní schopnosti, dojdeme k přesvědčení, že nebyly o nic lepší těch./257; Ако анализираме душевните му качества, ще дойдем до заключението, че те не бяха с нищо по-добри от качествата, които бяха/233; Если мы рассмотрим его умственные способности, то придем к заключению, что они были ничуть не выше тех./238

Глаголът *rozebrat* има както специализирани, така и неспециализирани употреби и се използва широко и във всекидневната реч. Тъй като в нашия материал е употребен само веднъж, няма възможност да се представят примери и с другите му значения.

5.2.2.2.7. Brát se

Що се отнася до употребите на възвратното *brát se*, които наблюдавахме в преходните периоди от развоя на чешкия език, в нашия материал

се натъкнахме на единствената употреба от този корен с възвратна форма *probírat se* в (9), където отново наблюдаваме излизане извън посесивното семантично поле и преминаване към семантичното поле на глаголите за движение, както и в предходните периоди.

- (9) *zapomínal, že sviští mu nad hlavou granáty a šrapnely a probíral se neúnavně se zavazadly ke štábu, kde stálo vozatajstvo./208; забравяше, че над главата ѝ пицят гранати и шрапнели, промъкваше се неуморно с багажа си към щаба, дето чакаха обозите./190; забывал, что над его головой свистят снаряды и шрапнель; не чувствуя усталости он пробирался с багажом к штабу, где стоял обоз./197*

В случая представката *pro-* и в руски, и в чешки е носител на семата ‘през препятствия, с много усилия’, което проявява и в съчетание с други корени. Негово българско съответствие тук е ‘промъкваше се’ в значението, отразяващо усилията, а вероятно и стремежа да остане незабелязан. Както се вижда, повечето глаголи – деривати на глаголите от ядрото на полето, излизат извън рамките на ядрото, най-често в зоната в непосредствена близост до него, а някои от тях имат употреби и в други семантични полета.

5.2.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

В непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле, както видяхме, са разположени глаголите, които са носители на изходните посесивна и каузативна сема, хактеризиращи глаголите от ядрото, които често присъединяват и трета сема, свързана с различни отношения, съпровождащи процеса на прехода от един към друг посесор. Също в непосредствена близост до ядрото се намират и двете микрополета, обособени с помощта на трета сема – глаголите за търговски операции и глаголите за посегателство върху чужда собственост, чиито диференциални семи са изразително свързани с посесивността. Тях разглеждаме самостоятелно като обособени микрополета. В етимологична перспектива тук спадат и значителна част от производните глаголи, образувани от праезиковите корени **jε-* и **ima-*, сродни на корена на глагола *mít*.

5.2.3.1. *Dostat, dostávat*

Видовата двойка *dostat/dostávat* е представена в нашия материал с 50 употреби, отразяващи разнообразието от семантични нюанси на посесивността, така както я разгледахме до тук. На първо място се спираме на посесивно-каузативното значение (1), което е сходно по семантичната си структура с това при глаголите от разширеното ядро на посесивното семантично поле. Съществено различие между тях е изразителната деагентивност на *dostat/dostávat*, чиято концептуализация е сходна с тази при *vzít/*

brát, т.е. отразява гледната точка на втория посесор, но първи посесор при тях обикновено не се изразява – в 34 от случаите, както в пример (1). Затова синтактичната им структура е само с 2 актанта – агенс-втори посесор и пациенс-посесум, т.е. микроситуацията включва само новия посесор и посесума, а функционалният акцент се носи от посесума-пациенс.

- (1) A dal nám s těmi nežidami co proto, poněvadž musel s nimi ležet ještě tři dny mezi námi a dostával druhou dietu./83; Хубава комедия ни изигра той тогава със своите циреи. Оставиха го да лежи с нас още три дни и го подложиха на друга диета:/77; Да и нам всем от этих чирьев солоно пришлось. Из-за них он пролежал с нами еще три дня, и ему была назначена другая диета:/89–90
- (2) Zamyslíl se: „Řekněme si, že jsem ho ztratil. – Tak dostaneme sportovní pohár od nadporučíka Witingra od 75. pluku./160; Той се замисли. – Да кажем, че съм го изгубил. Ще вземем тогава спортната купа на поручик Витингер от седемдесет и пети полк./148; – Допустим, я ее потерял... В таком случае одолжим призовой кубок у поручика Семьдесят пятого полка Витингера./156

Първият посесор, който е същинският деятел, може да се изрази от адюнкт за обстоятелство в род. пад. с предлог *od*, но това се наблюдава само в 2 от случаите, аналогични на пример (2).

- (3) Jak je to krásné, mítí určitý ideál, být nevinným, čistým tvorem, který půjčuje peníze na směnku a má naději, že dostane včas zapláceno./187–188; Колко хубаво е да имаш определен идеал, да си невинно, чисто създание, което дава пари на заем срещу полица и се надява, че ще му ги изплатят навреме./171; Как прекрасно иметь свой идеал, быть невинным, чистым созданием, который дает деньги под векселя, надеясь своевременно получить их обратно./177

Върху деагентивната употреба на *dostat* се основава и употребата му в пример (3), който показва явно сходство с т. нар. „нов перфект“, т.е. резултативните форми от типа *mám uvařeno*. Върху тази резултативност и деагентивност акцентува и българският превод, където е използвана обобщено-лична форма за 3л. мн.ч., системно изразяваща неопределен вършител на действието само чрез граматичната си форма. Както се вижда, отношенията в рамките на посесивното семантично поле се пренасят и върху този тип употреби в процес на граматикализация, така че *dostane zapláceno* очевидно кореспондира с *má zapláceno*, като явно подчертана и в двата случая е посесивната сема. И тук обаче има основание да се говори за процес на граматикализация, макар и отразен само с 1 пример (3), в който обект на граматикализация е именно резултативността и деагентивността.

- (4) „Jedou s tím páněmbohen jako všichni čerti! Člověk aby dostal souchotiny!“/194; „Юрнали ми се с господа бога, като че ли са сто дяволи! Човек охтика да го хване!“/176; – Скачут с этим господом богом, словно черти! Так и чахотку недолго получить!/183
- (5) „Opět jsem dostal podlé hovado.“/212; „Пак попаднах на подла гад.“/194; «Опять попалась подлая скотина!»/200
- (6) Šli do Vršovic pěšky, když polní kurát prohlásil, že se musí projít na čerstvém vzduchu, aby dostal jiné myšlenky./161; За Вършовице тръгнаха пеша, тъй като фелдкуратът заяви, че трябва да се разходи на чист въздух, за да му дойдат други мисли./149; До самых Вршовиц фельдкурат и Швейк шли пешком, так как фельдкурат заявил, что ему надо подышать свежим воздухом, чтобы рассеяться./156
- (7) „Pohostím ho hovězíma,“ rozhodl se Blahník, „na ty jsem dostal bernardýna továrníka Vydry, náramně věrný zvíře./248; Ще го нагостя с говежди – реши Блахник, – с говежди вече примамих сенбернарско-то куче на фабриканта Видра, извънредно вярно животно./226–227; – Угощу его говяжьей, – решил Благник. – На говяжью у меня клянуул сенбернар фабриканта Выдры, очень верный пес./231

В пример (7) на фона на преводните съответствия в български и руски изпква допълнителен тип употреби на *dostat* ‘излъжа, примамя; хвана’, като в руски отново присъства *у*-конструкция със значение ‘в личната сфера на...’ в съчетание с глагол извън семантичното поле на притежанието. То свидетелства за универсалността на *у*-конструкцията в руски, без да е специализирана нито за екзистенциално, нито за посесивно значение.

- (8) Oba dostali kulku do břicha v Karpatech a leželi vedle sebe./192; И двамата бяха получили по куриум в корема на карпатския фронт и сега лежаха един до друг./175; Oba получили в Карпатах по пуле в живот и теперъ лежаха рядом./182

Що се отнася до съчетаемостта, в ролята на посесум се включват най-често названия на материални предмети, храна или други блага (в 16 от случаите, аналогично на (1), (2) и (3) пример), но са възможни и употреби с названия на болести (4) – в 3 случая в нашия материал, човешки отношения (5) – в 3 случая, абстракции (6) – също в 3 случая, както и разнообразни други отношения или физически страдания (7), (8). Специфична е употребата в (7), която сигнализира семантична трансформация, отразена в българския превод с глагола *примамих*, т.е. отново имаме преход към семантичното поле на глаголите за ментални дейности, обусловен от активната роля на втория посесор в микроситуацията. Тези употреби от лексикографска гледна точка има основание да бъдат отделени като самостоятелно значение, защото образуват отделен ЛСВ₂, макар и засвидетелстван в нашия материал

само с един пример. При него посесивната сема не изчезва напълно, но отстъпва на заден план, изместена от семата ‘чрез заблуда’, която е водеща в новата семема.

5.2.3.1.1. *Dostat se, dostávat se*

В 6 употреби на *dostat se/dostávat se* наблюдаваме възвратните форми, които са със силно трансформирано значение, излизат извън рамките на посесивното семантично поле и се отнасят към семантичното поле на глаголите за движение (9), (10), (11), аналогично на *brát se*.

(9) U nás v ulici je uhlíř a ten měl úplně nevinnýho dvouletýho chlapečka a ten jednou se dostal pěšky z Vinohrad až do Libně./121; На нашата улица живееше един въглищар. Той имаше съвсем невинно двегодишно момченце, което веднъж отишло пеша от Винохради чак до Либен./110; На нашей улице живет угольщик. У него был совершенно невинный двухлетний мальчик. Забрел раз этот мальчик с Виноград в Либень./121

(10) Dostal-li se spis patřící Linnhartovi do rukou Bernise, založil ho Bernis, že se nikdo v tom nevyuznal./119; Попадне ли у Бернис дело, което трябваше да бъде получено от Линхарт, Бернис го бутваше някъде, където никой никога нямаше да го открие./108; Если бумага относившаяся к делам Лингарта попадала в руки к Бернису, то Бернис засовывал ее так далеко, что потом уже никто не мог ее найти./119

(11) a místo obyčejné mše dostal se v mešní knize až na roráty, které začal zpívat ku všeobecné spokojenosti obecnstva./116; и вместо текста на обикновената литургия за всеобщо удоволствие на присъстващите започна да пее роратите, тъй като на това място бе отворил литургийната книга./105; Вместо обычной мессы фельдкурат раскрыл в требнике рождественскую мессу и начал служить ее к вящему удовольствию публики./116

При възвратните форми в ролята на движеция се субект могат да участват както названия за лица (9), (11), така и на материални предмети, при които запазената деагентивност на глаголите от видовата двойка позволява да се разшири обсеget на употребите и за административни, а не само пространствени контексти. Самото движение може да се схваща и много абстрактно, както в (11), където става дума за текст от требника, по който служи литургия фелдкуратът.

5.2.3.2. *Přijmout*

Близък в семантично отношение до *dostat/dostávat* е глаголт-derivat на *jěti* с представка *při-* *přijmout* ‘приема’, който обаче е засвидетелстван в несравнимо по-малък брой употреби – само 5. В български върху същия дериват

ват на яти преминават повечето от разгледаните по-горе значения на *dostat/dostávat*. При *přijmout* не се наблюдава така силно изразена деагентивност, той по-често изразява и първия посесор, а концептуализацията отново е от гледната точка на втория посесор. Тук обаче в семантичната структура се отразява и трета диференциална сема „със съгласието на втория посесор“.

- (1) *Přijal jsem polní oltář, který se náhodou dostal do chrámu ve Vršovicích.*/164; *Получих* походния олтар, случайно попаднал във Вършовицката църква./151; *Получил* походный алтарь, который случайно попал в Вршовицкий храм./158
- (2) *Přijali ho neobyčejně vlídně, že prý už je tam hlášena ztráta zlatého prstenu s briliantem.*/170; Там *го приели* необикновено любезно и му казали, че били вече уведомени за един загубен златен пръстен с брилянт./158; В полиции *его приняли* очень ласково, дескать заявление об утере золотого кольца с бриллиантом уже поступило./165

Малкият брой употреби в нашия материал засвидетелства *přijmout* и като част от административен дискурс – в разписка за получаване на военно имущество (1), и като средство за изразяване на човешки отношения (2). Неговата синтактична структура също е с два актанта, както при *dostat/dostávat* – с агенс-нов посесор и пациенс-посесум. От преводите личи близката синонимна връзка между глаголите *приема* и *получа*, както и словообразователното им сходство, което явно датира от по-старите периоди на развитие на трите езика, независимо от исторически възникналите разлики.

5.2.3.3. Obdržet, držet

Групата на глаголите образувани от корен *drž-* има специфично положение в рамките на посесивното семантично поле. Както видяхме, исторически е засвидетелствано неговото място в рамките на полето, но поради изразителното присъствие в неговата семантика на представата за физическо хващане, държане с ръка в собственото значение на корена, в ново време посесивността е по-отчетливо изразена при неговите деривати, докато коренният глагол се специализира за механична или временна близост. Такова е положението при деривата *obdržet* ‘получа, взема’, което по същество е синонимно на *dostat* и отчасти на *přijmout*.

- (1) *Otec obdržel první cenu na berlínský výstavě stájových pinčů v roce 1912.*/250; Бащата *спечелил* първа награда на Берлинската изложба на пинчери през 1912 година./227; Отец *получил* первый приз на берлинской выставке конюшенных пинчеров тысяча девятьсот двенадцатого года./232

Главното различие в сравнение с тях е принадлежността му към административно-деловия стил, допринасяща за пародийното звучене на паса-

жите от текста, където присъства. В нашия материал е представен само с 2 употреби, от които едната е фразеологизирана – получаването на награда обикновено се назовава с *obdržet cenu* (1).

5.2.3.3.1. По-изразително в количествено отношение е присъствието на коренния глагол с 9 употреби в нашия материал, които обаче са доста разнообразни в семантично отношение. Три от тях са свързани с непосредствено държане с ръка, което намира отражение и в общата синтактична структура в (2), (3), (4) и (5).

- (2) Na druhé straně byl na etiketě František Josef s Vilémem, jak se drží za ruce, jako by si chtěli hrát hru/93; На обратната им страна бяха изобразени Франц Йосиф и Вилхелм, хванати за ръце, като че се готвеха да играят „Ринги-ринги рае, наш петел играе...“/85; На другой стороне бутылки были изображены Франц-Иосиф и Вильгельм, державшие друг друга за руки, словно в детской игре «Агу – не могу, засмейся – не хочу»;/98
- (3) Na čokoládě už si nedrželi ruce a každý se udělal pro sebe a ukazovali na sebe záda/94; На шоколада те обаче не си държаха ръцете, всеки от тях беше нарисован сам за себе си и взаимно си бяха обърнали гръб./85; Но на шоколаде императоры уже не держались за руки, а стояли отдельно, повернувшись спиной друг к другу./98
- (4) „Víc jste neproved, Švejk?“ otázal se polní kurát, drže si stále hlavu v dlaních a tváře se zoufale./152; – Още нещо не направихте ли, Швейк? – попита фелдкуратът, като продължаваше да се държи за главата. Лицето му се бе изкривило в отчаяна гримаса./140; – А больше вы ничего не обстрипали, Швейк? – в отчаянии спросил фельдкурат, все время держась обеими руками за голову./ 148
- (5) Kříž, který měl v ruce, držel s takovou elegancí, jako kdyby to byla tenisová raketa./165; Кръста в ръката си държеше с такъв финес, сякаш беше ракета за тенис./152; крест он держал в руке так элегантно, точно это была теннисная ракета./159

Възвратната форма и в трите случая отразява действителна взаимност (2), (3) или посесивност, свързана с частите на тялото (4), (5) и действия с тях (и същевременно т. нар. „външна посесивност“ (срв. Куна 2013: 23–25). Същинско държане в ръка отбелязва (5).

Други четири употреби са изцяло пространствени, като 3 от тях са аналогични на (5) и съответстват и на б. *държа (някого, нещо) някъде*, което има чешко съответствие и с глагола *mít* (вж. подточка 5.2.1.1.4.). Употребите в (6) и аналогичните на него още 2 случая са също фразеологизирани за означаване на насилствено задържане под стража.

- (6) „Pro nás je jistě velmi nemilé držet vás *ve vazbě*/58; За нас наистина е много неприятно да ви държим *арестуван*./55; Нам, право же, очень неприятно держатъ вас *под арестом*./70
- (7) Usínali, škrábající se pod pažďí, na prsou a na břicho, kde se v prádle vši nejvíce drží./126; Един по един затворниците заспиваха, като се чешеха под мишниците, по гърдите и корема, защото по съответните части в бельото се вдят най-много въшки./114; Арестанты засыпали, скребя себя под мышками, на груди и на животе, где вшей в белье водится особенно много./125
- (8) „Turci se drží dobře,“ odpověděl nadporučík./237; – Турците се държат добре – отговори поручикът./215; – Турки держатся прекрасно, – ответил поручик./219

Пример (7) във възвратна форма отразява липса на движение, аналогично на б. *задържа́м се, държа́ се*, докато в (8) имаме преносна употреба, свързана с поведенчески особености и разпространена не само в чешкия език, но и в българския и руския, с които го съпоставяме.

5.2.3.3.2. Останалите деривати от корена *drž-* нямат отношение към посесивното семантично поле. Засвидетелствани са 2 случая с представка *vy-* от типа на *Už to vydrželi přes tři neděle*./84, където значението е преносно и непосесивно за означаване на задържане на поведението без промяна; 2 случая с представка *u-* (*Pumpuji vám žaludek, dávám vám klystýry, snažím se vás udržet při úplné dietě, a vy si mně přecpete žaludek*./96), също за означаване на задържане на определено състояние на организма без промяна и по един случай с представките *z-* (*Ve vestě polního kuráta našel drožkář pětku. Odešel, proklínaje svůj osud i polního kuráta, že ho zdržel a že mu zkazil rytu*./148) и *za-* (*Plukovník zadržel právě jednoho nešťastného infanteristu, záložníka, který myslel na svou mámu doma a přehlídl ho*./262), също отразяващи предотвратяване на движение. Този тип употреби имат паралели в б. *задържа́/задържа́м*, и в р. *задержатъ/задерживатъ*, включително за означаване на арест.

5.2.3.4. Микрополе на глаголите за търговски операции

Ядрото на микрополето за търговски операции проявява забележителна устойчивост в обхванатия от настоящото изследване времеви интервал, а в съвременния материал, който анализираме, е и добре представено в количествено отношение. Тук спадат на първо място видовете двойки *prodat/prodávát* и *koupit/kupovat*, застъпени съответно с по 24 и 32 употреби. При тях и в съвременния чешки език се запазва вече разгледаната семантична структура, при която семемата се състои от посесивна и каузативна сема, а като трета участва диференциалната сема на микрополето ‘в замяна на някакви ценности’, която е характерна и за другите два езика. Разликата между двете видови двойки и за този период е в концептуализацията – от

гледна точка на първия посесор при *prodat/prodávát* и от гледна точка на втория посесор при *koupit/kupovat*.

5.2.3.4.1. Prodat, prodávát

Глаголите *prodat/prodávát* са деривати от коренния *dát*, но тук ги разглеждаме като част от ядрото на микрополето за търговски операции въз основа на семантичния критерий, докато етимологичният остава на втори план. В чешки трудове по синтаксис те се разглеждат като класически тривалентни предикати с актанти агенс (първи посесор), пациенс (посесум) и бенефициент (втори посесор).

- (1) „Což abych prodal pohovku,“ uvažoval, „co myslíte? Koupí někdo pohovku?/150–151; – Дали да продам кушетката? – съобразяваше той гласно, – какво ще кажете? Дали ще иска някой да я купи?/138; Что, если продать диван... – рассуждал он. – Как вы думаете, Швейк? Купят его?/146

Според приетата тук концепция, ако отчитаме цялостните семантични взаимоотношения и случаите на изразяване или неизразяване на съответния актант, възникващата синтактична структура най-често съдържа първи посесор-агенс и посесум (1), (2), по-рядко присъства и новият посесор под формата на бенефициент в дат. пад. (3) или на обстоятелство в род. пад. с предлог *do* (5).

- (2) Je to solidní firma. Prodává taky fermež, laky a štětce./183; Фирмата е солидна, продава и маджун, лакове и четки./168; Фирма солидная. Продает также олифу, лаки и кисти./175
- (3) Polní kurát prodal Švejka nadporučíkovi Lukášovi, čili lépe řečeno, prohrál ho v kartách./198; Фелдкуратът продаде Швейк на поручик Лукаш, или по-добре казано, проигра го на карти./181; Фельдкурат продал Швейка поручику Лукашу, или точнее говоря, проиграл его в карты./187

Интересен пример представя (4), където под формата на винително допълнение с предлог *za* присъства недействителната претенция, под която е маскирана истинската същност на посесума. По това глаголът *prodat* + *za* кореспондира с *vydávat (se)* + *za*, който разгледахме по-горе в подточка 5.2.2.1.1.5. За разлика от *vydávat (se)* + *za* обаче тук глаголът не излиза извън посесивното семантично поле, а остава в непосредствена близост до ядрото му, в микрополето на глаголите за търговски операции, но благодарение на предлога *za* се обогатява с още една диференциална сема – за недействителна претенция. Тази сема го сближава с глаголите за ментални дейности, които нерядко взаимодействат с посесивното семантично поле.

- (4) A von sedával pořád doma v koutku, bejval takovej smutnej, až jsem ho musel prodat za stájového pinče./222; Вкъщи то се криеше винаги по тългите и беше тъжно. Най-после го продадох като пинчер./201; был он такой покинутый и все время сидел у меня дома в углу, все грустил, так что я вынужден был продать его за пинчера./206
- (5) Radši psa prodá do psince, když se o něho nikdo v inzerátech nechce hlásit.“/270; След като никой не давал обявление да потърси кучето си, той предпочитал да го продаде на кучкари./241; Уж лучше продать собаку на псарню, раз сам хозяин не дает объявления в газеты.../246

В (5) българският превод отразява реперсонализация, отразяваща действителното положение. В чешкия оригинал не присъства бенефициент в дат. пад., защото тук настъпва деперсонализация на бенефициента. *Psinec* ‘кучкарник’ се схваща като институция, това води до възникването на негов пространствен образ, който изисква употреба на предлог **do**, а той пък от своя страна управлява род. пад. В български е възможен подобен пространствен вариант, но с предлог **в**, при който целта не е така еднозначно имплицирана, както при чешкия.

5.2.3.4.2. Koupit, kupovat

Видовата двойка *koupit/kupovat* е представена в първата част на Хаш. с 32 употреби, в които запазва семантиката, разгледана и за предишните периоди, огледална на тази при *prodat/prodávát*, с концептуализация от гледна точка на втория посесор.

- (1) Důstojník nemůže kupovat psa, nepřesvědčiv se, že ho může koupit bez následků,” /260–261; Един офицер не може да купи куче, без да се е уверил, че това може да стане без всякакви по-нататъшни последици!/236; Офицер не имеет права покупать собаку, не убедившись предварительно, что покупка эта не будет иметь дурных последствий!/241

Пример (1) добре засвидетелства не само основната употреба, но и видовите отношения в чешкия език в рамките на тази двойка – несв. вид за означаване на процеса с неуточнена продължителност и св. вид за отразяване на комплексност и завършеност на процеса. В българския превод личи, че това видово разпределение не е безизключително, както е например при отношението асерция – негация, т.е. възможно е в първия случай в (1) да се употреби и свършен вид, като от стилистична гледна точка преводачът се е стремил да избегне повторението и след това е заменил втората употреба на глагол от този корен с глагола-заместител *стане* (*може да стане*). Същевременно примерът представя и минималния брой актанти при преди-

кати от глаголите *koupit/kupovat*, където е представен само посесумът във вин. пад., а вторият посесор присъства само в глаголната форма като деятел. Първият посесор не е изразен, но и не е елидиран, той просто не представлява интерес за продуктора на текста. Посесумът обаче може да се изпусне само в условия на елизия, т.е. ако е известен от общия фон на дискурса.

- (2) Já bych si na takovou věc koupil brovnink./9; За тази цел бих си купил броунинг./12; Для такого дела я бы купил себе браунинг./28
- (3) „Já už mám s těmi úřady smůlu, paní Milerová, teď uvidíte, kolik jich sem přijde kupovat psy!./69; Не ми върви на мене с властите, госпожо Мюлерова – ще видите сега колцина ще се изтърсят да купуват кучета/64; Уж и натерпелся я от этой полиции, пани Мюллерова, – вздохнул Швейк. – Вот скоро увидите, сколько их *придет за собаками*./78

Примери (2) и (3) засвидетелстват употреба на *koupit/kupovat* с допълнително възникване на целева сема. В (2) това става благодарение на фразеологизираната конструкция *na* + именна група или местоимение, т.е. с помощта на синтактично средство, на което в български съответства фразеологизираната целева конструкция *за тази цел*. В (3) *kupovat* участва в съставно сказуемо с инфинитива *си*, образувайки целеви предикат във взаимодействие с глагол за движение. В (2) първият посесор също не представлява интерес за продуктора на текста, докато в (3) глаголят за движение *přijít* и наречието *sem* непряко изразяват факта, че продуктът е и първи посесор. В българския превод първият посесор не е сигнализиран пряко, но контекстът, както и експресивният глагол *изтърся се* дават достатъчен сигнал за това, че продуктът е и първи посесор. В руския превод глаголят *покупать* изобщо е изпуснат, защото семантиката му се сигнализира в достатъчна степен от съчетанието *прийти за собаками* – специализирана форма за означаване на движение с цел покупка/снабдяване.

- (4) Paní to zalichotilo a řekla, že má nejradši kotlety. Tak jsem mu koupil řízek./244; Поласкана, госпожата ми каза, че кучето ѝ най-много обича котлети. И аз, значи, му купих пържола./222; Хозяйке это польстило и она сказала, что шпиг больше всего любит отбивные котлеты. Купил я ему шницель./227

Разширен вариант на валентната структура при *koupit/kupovat* е засвидетелстван в (4) и (5), където вторият посесор отново съвпада с продуктора на текста, но в (4) е представен и различен от него бенефициент в дат пад. *ми*. Когато липсва дателно допълнение, както в (1) и (3), бенефициентът най-често съвпада с продуктора на текста, или пък съвпадението може да бъде сигнализирано от възвратното местоимение *si*, както в (2) и (5). Бенефициентът обаче може да не съвпада с агенса (6) или с продуктора на

текста (4). Както се вижда, най-често неизразен остава първият посесор, който не представлява интерес за продуктора, а функционалният акцент се поставя върху процеса на придобиване и преди всичко върху посесума.

- (5) To mám, vašnosti, kupuji si odpoledníčka Národní politiky, čubičky,“/27; Как да нямам, ваша милост, аз редовно си купувам вечерното издание на „Народни политика“ – „Кучката“./29; Как же, ваша милостъ. Покупаю вечерний выпуск «Национальной политики», «сучку»./43

Най-важната роля на посесума сред актантите на глаголите *koupit/kupovat* изпъква и в (5), където с глагола *kupovat si (noviny)* ‘купувам си (вестник)’ съзнателно се сигнализира политическа ориентация и в това е отразено ироничното отношение на продуктора към онези, които го разпитват.

- (6) Tady máte deset korun a kupte lahvičku. Ve vojenské intendatuře patrně takový olej nemají./181; Ето ви десет крони, идете да купите едно шишенце. Във военното интендатство по всяка вероятност нямат такова масло./166; Вот вам десять крон, купите бутылочку. В интендантстве такого елея наверно нет./173
- (7) Mám vás nakrmit a koupit pro vás, co si budete jen přát./230; Трябва да ви нахраня и да ви купя всичко, което пожелаете./209; Приказано вас накормить и купить для вас все, что вы только пожелаете./215

Интересна синтактична конструкция засвидетелства и пример (7), където бенефициентът е оформен с местоимение (евентуално с именна фраза) с предлог *pro*, защото не съвпада с агенса и продуктора на текста.

5.2.3.4.2.1. Vykoupit se

Само с един случай в нашия материал е засвидетелстван глаголят *vykoupit se* ‘откупя се’ в пример (8). Той е от св. вид и основното семантично различие в сравнение с *koupit/kupovat* се носи от представката *vy-*, на която в българския превод съответства представката *от-*. Това изпъква особено добре при етимологичната общност на корена, която е прозрачна въпреки дифтонгизацията в чешки на *u>ou. Допълнителната диференциална сема, носена от представката, е „с цел освобождаване от нещо нежелано“, т.е. и тук възниква целева сема, както при част от употребите на *koupit/kupovat*, като глаголят се употребява предимно за абстрактни отношения, като например за означаване саможертвата на Исус за изкупление греховете на човечеството.

- (8) Já mám celých devatenáct,“ tiše pronesl polní kurát, dáváje do banku posledních čtyřicet korun ze stovky, kterou mu půjčil Švejk, aby se vykoupil z nového nevolnictví./199–200; Аз имам цели деветнайсет, – тихо каза фелдкуратът, като сложи в банката последните четирийсет крони от стотарката, която му беше заел Швейк, за да се откупи от новото робство./183; – А у меня девятнадцать, – произнес фелд-

курат тихо, внося в банк последние сорок крон из сотни, которую одолжил ему Швейк, чтобы откупиться от нового рабства./190

И в български, руски и чешки семантиката на двата глагола-derivати в този пример е идентична и благодарение на това българският и руският превод предават точно семантиката на оригинала.

5.2.3.4.2.2. *Nákup*

С един пример в нашия материал е представен синонимен израз, изразяващ покупко-продажбата с помощта на именен предикат, където семантиката на покупката се носи от съществителното *nákup* от същия корен *kup-* (9). Главното различие между глагола и именния предикат е в стилистичната област, като *да направиш някои покупки*, за разлика от неутралното *купя (някои неща)* е част от високия стил и изразява специфичната претенциозност на изказа, в която до този момент е воден диалогът между поручик Лукаш и съпруга на неговата „гостенка“, преминаваща и в диалога с нея.

- (9) „*jestli chceš ještě obstarat nějaké nákupy, je nejvyšší čas, abychom šli.*./240; – *Ако искаш да направиш още някои покупки*, крайно време е да вървим./218; *Если хочешь сделать покупки*, то нам пора идти./222

Това е типичен пример за „разложен предикат“, чиято стилистична характеристика в ново време създава необоснованата по друг начин представа, че посоката на възникването му е изцяло от синтетичния глагол към двучления именен предикат. От анализирания тук материал личи, че посоката на развитие е по-скоро обратна, като синонимното съществуване на двата типа конструкции обхваща целия писмен период на развитие на изследваните езици.

5.2.3.4.2.3. *Obchodovat*

С една употреба е засвидетелстван и хиперонимният на ядрените глаголи на микрополето за търговски операции глагол *obchodovat* ‘търгувам’. Той точно съответства на б. *търгувам* и р. *торговать* – по същия начин изразява процеса на покупко-продажба от името на двамата посесори и може да се употреби по отношение и на двамата, включително едновременно в един и същи дискурс.

- (10) *Když jsem já kdysi obchodoval se zvířaty, tak přišla jedna dáma*/223; *Бедж, още когато търгувах с животни, при мене дойде една дама*,/202; *Когда я в свое время торговал животными, пришла ко мне одна дама*/207

Сходство се наблюдава и в синтактичната конструкция с предлог *s* + творит. пад. за чешкия език, на български *с* + общ падеж за изразяване на посесума, в руски изразявана с безпредложен творит. пад., при който формата е

най-близо до т. нар. **със**-посесивност на Л. Стасен (Стасен 2009: 49–64), т.е. посесивността се реализира като съвместност на извършване на действие. Това пълно сходство в семантиката на глаголите може да се обясни с общ произход, още по време на праславянското единство, както и със стандартната ситуация, която означават от онзи момент до сега.

5.2.3.4.3. *Opatřit, zaopatřit*

Със сходно значение помежду им общо в 8 случая са засвидетелствани глаголите *opatřit/zaopatřit* ‘снабдя’, и двата от свършен вид. В такъв смисъл те са частични синоними на *shánět/sehnat*, доколкото изразяват снабдяване с предмет или атрибут, но не изразяват модална сема (срв. по-долу подточка 5.2.5.2.1.).

- (1) Jedna paní kavárníková, která žila u něho celých čtrnáct dní, než si pro ni pan manžel přijel, vyšila mu roztomilý přehoz na stůl, opatřila mu všechno spodní prádlo monogramy/218; Съпругата на един собственик на кафене, която живя у него цели две седмици, докато дойде съпругът ѝ и си я прибра, му изброди прелестна покривка за маса, снабди бельото му с монограми/198; Жена владельца кафе прожила у поручика целых две недели, пока за ней не приехал муж и вышила поручику премиленькую дорожку на стол, на всем его белье монограммы/203

Синтактичната структура при *opatřit/zaopatřit* включва агенс, който не винаги съвпада с посесора, но в най-общия случай изразява източник на получения предмет или качество, бенефициент-втори посесор във вин пад. и инструмент-посесум в твор. пад. В руския превод не се употребява глаголна форма, достатъчен е глаголът *вышила* в предишното изречение, така че двете изречения, свързани със съчинителна връзка, се сливат в едно с паралелни конструкции в ролята на пациенс.

- (2) Oltář skládal se ze tří dílů, opatřených hodně falešným pozlátkem, jako celá sláva církve svatě./164; Олтарят се състоеше от три крила, покри-ти изобилно с фалшива позлата, нещо характерно за светата църква./151; Алтарь состоял из трех растворов и был покрыт фальшивой позолотой, как и вся слава святой церкви./158–159

Както личи от пример (2), при страдателно причастие не възниква цялата синтактична структура, но се запазва рематичната част, носена от инструмента-посесум.

- (3) ale nakonec jsem si opatřil rakovinu žaludku od jednoho holiče na Malé Straně za patnáct korun./84; но после един малострански бръснар срещу петнайсет крони ми осигури рак на стомаха./77; Но в конце кон-

цов у одного парикмахера на Малой Стране приобрел себе за пятнадцатъ крон рак желудка./90

Специфична употреба наблюдаваме в (3), където заболяването е транспонирано като стока, с която е необходимо „да се снабди“ желаещият да се измъкне от военна служба. В този случай възникват синтактични позиции както при *koupit* – агенс-втори посесор, пациенс-посесум във вин. пад. (*rakovinu žaludku*), като се добавя първи посесор (*od jednoho holiče na Malé Straně*) и цена с предлог *za* (*za patnáct korun*). Следователно в (3) можем да говорим за транспозиция *opatřit > koupit*, базирана върху техните синонимни парадигматични отношения.

- (4) „Poslušně hlásím, pane nadporučíku, nepřál byste si, abych vám zaopatřil nějakýho pejska?/270; – Господин поручик, разрешете да доложа: няма ли да желаете да ви набавя някое кученце?/242; – Осмелюсь спросить, господин обер-лейтенант, не прикажете ли подыскать вам другую собачку?/247

Подобна смяна на синтактичната конструкция откриваме при *zaopatřit* в (4), където отново се наблюдава конструкцията, съответстваща на глагола *koupit*. Явлението не е изключение в чешкия език, при редица глаголи се наблюдава смяна на традиционната рекция с нова, съответстваща в по-голяма степен на съвременното логическо виждане (напр. *učit* + дат. пад. > *učit* + вин. пад. и мн. др.).

Оставяме настрана специализираната църковна употреба на видовата двойка *zaopatřit/zaopatřovat* ‘давам последно причастие’, която е кодифицирана като единствено средство за изразяване на това значение и е добре представена в цяла глава от Хаш. При нея семантичната структура не съдържа посесивна сема, а и синтактичната структура е различна – включва само агенс и пациенс, като пациенсът може да не бъде изразен, защото е известно, че в тази роля присъстват само тежко болни хора.

5.2.3.4.4. *Půjčit, půjčovat, vypůjčit, vypůjčovat*

Много близо до ядрото на микрополето на глаголите за търговски операции стоят глаголите *půjčit/půjčovat, vypůjčit/vypůjčovat* ‘дам/давам на заем’, чиято семантична структура е много близка до тази на ядрените глаголи и е представена в нашия материал общо с 15 употреби. Те образуват две видови двойки, при които семантично модифициращата роля на представката *vy-* е минимална, за подчертаване на еднократността и ограниченото времетраене на действието. При тях семемата е разширена с четвърта диференциална сема ‘временно’, която е главното различие между тях и двете ядрени двойки глаголи за търговски операции. Концептуализацията може да бъде както от гледна точка на първия посесор (1), така и от гледна точка на втория (2),

(3), тези глаголи са сред типичните примери за енантиосемия, при която с една и съща лексема се означава гледната точка и на двата конверсивни актанта (срв. Стаменов 2013: 157–158).

- (1) Domácímu řeknu, že jsem ji půjčil nebo že nám ji někdo ukradl./151; На хазаина ще кажа, че съм я дал на заем или че някой я е откраднал./138; Домохозяину я скажу, что его одолжил или что его украли./147
- (2) „Kolik mně půjčíte na mého vojenského sluhu?/198; – Колко ще ми заемете срещу моята свръзка?/182; Сколько дадите мне в долг под моего денщика?/188
- (3) Pošlu vás k panu hejtmanu Šnáblovi, aby mi půjčil sto korun. Vyhrál předeviděrem v kartách./151; Ще ви пратя при господин капитан Шнабел да вземете сто крони на заем. Оная вечер той спечели на карти./138; Пошлю-ко я вас к капитану Шнабелю, пусть он мне одолжит сто крон./147
- (4) a za druhé ji poslal vypůjčit si vozík od cukráře za rohem./76; а след това я изпрати да вземе на заем количката от сладкаря на ъгъла./69; а вторых одолжить у кондитера за углом коляску./83

В синтактичната структура възникват три валентни позиции за двамата посесори и посесума. В зависимост от концептуализацията, която поради енантиосемията при всяка конкретна употреба може да разменя местата на посесорите, единият от тях е в ролята на агенс в им. пад., посесумът е в ролята на пациенс във вин. пад., а вторият посесор поема семантичната роля на бенефициент в дат. пад.

- (5) To se nám to hoduje, když nám lidi půjčují peníze.“/189; Хубаво си хапваме ние, нали има хора, които ни дават пари на заем./172; Почему не кутнуть, когда на свете есть люди, одалживающие нам деньги?/179
- (6) U nás jeden švec platil najednou pět holkám alimenty a byl z toho celej zoufalej a taky si na to vypůjčoval/152; У нас един обушар плащаше алименти на пет момичета едновременно и съвсем се бе отчаял. Той също сключваше заеми/139; У нас один портной платил алименты пяти девочкам сразу. Он был просто в отчаянии и тоже часто одалживал на это деньги./148

Несвършените глаголи в еднаква степен са в състояние да изразяват многократност на извършване на действието, независимо от наличието или отсъствието на представката *у-* (5), (6). Като цяло може да се каже, че при този корен енантиосемията в чешкия език се разпростира и върху дериватите.

5.2.3.4.4.1. *Uschovat*

Със сходно значение в Хаш. е засвидетелстван веднъж и глаголът *uschovat* ‘дам на съхранение’, при който водещо е положението на посесивната сема,

но и семата „временно“ е ярко изразена. Присъства и целева сема, носена от корена *chov-* със значение ‘пазя, съхранявам’. Всъщност основната функция на глагола е изразяването на институционализирано съхраняване на вещи, най-често багажи в транспортен контекст.

- (7) Ručnice uschovali v kuchyni a šli do lokálu, kde housle a harmonika naplňovali místnost zvuky oblíbené písně./130; Скриха пушките си в кухнята и влязоха в заведението, където цигулката и акордеонът изпълваха помещението със звуците на модната песен./119; Ружья спрятали на кухне и пошли в общий зал, где скрипка с гармошкой наполняли все помещение звуками излюбленной песни./129

Синтактичната структура при него предполага агенс-посесор, пациенс-посесум и временен посесор, който често е институционализиран и поради това се оформя като обстоятелство за място. Глаголът е специализиран за официално-административния дискурс и това придава иронично звучене на употребата му в (7), където става дума за нарушение от страна на войниците, поверяващи оръжието си на цивилни.

5.2.3.4.4.2. *Zachovat*

Също от корена *chov-* с 1 употреба е представен глаголът *zachovat* ‘запазя’, който може да се разглежда като граничен за посесивното семантично поле, тъй като при него за посесивна сема може да се говори доколкото запазването на ценности, или както в (8) живота и здравето на войниците е схващано като ценност, която трябва да се охранява. Той обаче не е специализиран за търговски операции, както *uschovat* и затова не се отнася към съответното микрополе. Отношението му към посесивното и към екзистенциалното семантично поле е в тяхната пресечна точка, където се изразява запазване и на посесивното отношение, и на съществуването, т.е. семемата е ‘предотвратяване прекратяването на посесивното отношение’.

- (8) Sešli jsme se zde, aby před odjezdem na bojiště obrátili své srdce k bohu, aby nám dal vítězství a zachoval nás ve zdraví./166; събрали сме се, за да обърнем сърцата си към бога, преди да заминем за фронта, та да ни дари победа и да ни запази здрави./154; Мы собрались здесь для того, чтобы перед отъездом на поле брани обратить свои сердца к богу; да дарует он нам победу и сохранил нас невредимыми./161

Синтактичната структура включва агенс, който не съвпада с посесора, и пациенс-посесум във вин. пад., а като адюнкт-локализатор е метафоризирано състоянието, което трябва да бъде запазено. Последното не може да се изрази по този начин на български или руски и е заменено от съответното прилагателно като единствено възможен в тези езици съответник.

5.2.3.4.5. Platit, zaplatit

Коренният глагол *platit* ‘плащам’ е представен в нашия материал с 11 употреби, а неговите деривати *zaplatit* (св. вид) ‘платя’ – с 4 употреби, *vyplácet se* ‘на сметка е’ – с 1 употреба и *podplatit* ‘подкупя’ – с 1 употреба. Както видяхме по-горе, при българските глаголи *плащам/платя*, които са точни семантични и етимологични паралели на чешките *platit/zaplatit*, тяхната семантична структура е непълна в сравнение с тази на ядрените глаголи в микрополето за търговски операции. Тук се отразява изключително процесът на предаване на финансовите или други материални стойности, които представят еквивалента на разменяния посесум. В случая първи и втори посесор разменят местата си, защото вторият посесор на съответното благо е в ролята на първи посесор на еквивалентната му сума и обратно – новият посесор на сумата е първи посесор на заплатеното с нея благо. В действителните реализации рядко се изразява и първи, и втори посесор, а най-често изразяваният актант е вторият посесор, от чиято гледна точка е концептуализацията и който предоставя в замяна материалните ценности, еквивалентни на вече придобития от него посесум. Затова при тях в ролята на прекия обект във вин. пад. влизат названия на парични суми (5) или вид сметки (2).

- (1) *Platit...* Mám černou kávu...“/143; *Плаща...* Едно турско кафе.../130; *Счет!*... Одна чашка черного кофе.../140

Най-малко актанти засвидетелства пример (1), където е представен типичен начин за искане на сметката в чешко заведение, като глаголят образува едночленно изречение и единственият му актант е агенсът, който е явен от ситуацията. За това допринася частичната фразеологизираност на израза за съответните дискурсни условия (срв. и Норман 2016: 56).

- (2) *poněvadž dva dny před atentátem v Sarajevu platil u Brejšky za dva srbské studenty, techniky, útratu*/21; понеже два дни преди атентата *бил платил* „У Брейшка“ *консумацията* на двама сръбски студенти от Техниката./23; потому что за два дня до сараевского покушения *заплатил* по счету за двух сербских студентов-техников «У Брейшки»./38

В подобна ситуация пример (2) представя заплащането на сметката с участието на два актанта – освен агенса тук е включен и пациенс, в чиято роля участва видът плащане. Като адюнкт-обстоятелство за място присъства и първият посесор, който при глагола *platit* става втори посесор и същевременно бенефициент. Като втори адюнкт с предлог *za* + вин. пад. е представен същинският бенефициент, чиято сметка е поета от друг посетител на заведението.

- (3) Dneska se kožená pohovka dobře platí./152; Кожените кушетки днес вървят добре на пазара./140; Нынче кожаные диваны в цене./148

Глаголът *platit* допуска и деагентивни употреби във възвратна форма, както в (3). В този случай посесумът влиза в ролята на подлога, посесорът-деятел не е изразен, а с оглед на функционалната изреченска перспектива функцията на рема и ядро на изказването се носи от обстоятелството за начин. Въпреки че глаголът е много старинен, в руски и български не може да бъде употребен в такава конструкция и преводачите са прибегнали до перифрази.

- (4) Když budete mít smůlu, tak si přelámáte jen všechny žebra, ruce a nohy a budete muset platit nemocníci./67; Ако пък нямате късмет, ще изпичупите само всичките си ребра, ръцете и краката и ще се охарчите с разноси за лекуване в болницата./62; Если же не повезет, то вы переломаете себе только ребра, руки и ноги и вам придется платить за лечение в больнице./78

Интересна синтактична структура представя (4), където бенефициентът е в дат. пад. и изразява първи посесор благодарение на това, че контекстът позволява да се смята за известно предхождащо предоставяне на болнично обслужване, което трябва да бъде заплатено впоследствие от втория посесор.

- (5) Já bych si rval vlasy. Nezaplatil mně 1800 korun a jde do cholero-výho baráku zaopatřovat nějakého člověka, po kterém mu nic nebylo./190; Иде ми да си изкубя косите. Има да ми дава хиляда и осемстотин крони, а влиза в холерна барака, за да приобщава към светите тайни някой си, който не му е никакъв, за който хич и не го е еня./173; Хоть волосы на себе рви! Не заплатил мне тысячу восемьсот крон и идет в холерный барак соборовать умирающего, до которого ему нет никакого дела!/180

- (6) Já plátím denně z postele dvě koruny té paní a můžu si sem vodit slečny z kavárny./66; – Плащам на госпожата по две крони на ден за леглото и имам право да си водя госпожици от заведението./62; Я плачу хозяйке за постель по две кроны в день и могу водить сюда барышен из кафе.../76

В най-чист вид търговската операция е представена в (5), където сумата във вин. пад. съвпада с посесума (става дума за връщане на дългове, т.е. възпросната сума е дадена като кредит и трябва да се изплати), агенсът е вторият посесор, който е бил кредитополучател, а в ролята на бенефициент в дат. пад. изпъква първият посесор (*mně*). Българският превод замества глагола с хиперонимното *има да ми дава*. С най-много части на изречението е застъпена синтактичната структура на глагола *platit* в (6), където условията на търговската операция са представени най-пълно. Всъщност става дума

за наемане на легло в жилище, където е посочено не само че става дума за сума от 2 крони на ден, но агенст-втори посесор е представен с местоимението *já*, първият посесор в ролята на бенефициент е в дат. пад. (*té paní*), представен е и първоначалният посесум в род. пад. с предлог *z* (*z postele*), както и еквивалентната му сума (*dvě koruny*). Включен е и факултативен адюнкт-обстоятелство за време *denně*. Обикновено не са представени всички актанти и адюнкти, но в (6) фразата представлява аргументацията на неочаквания наемател, когото Швейк в качеството си на собственик (или първоначален наемател, това не е изяснено в текста на романа) с основание иска да изхвърли от жилището си.

5.2.3.4.5.1. Vyplácet se

Със специфична семантика се откроява дериватът от несв. вид, употребяван обикновено в отрицателна форма *nevyplácet se* ‘няма сметка/полза от нещо’, при който настъпва семантична трансформация в сравнение със св. вид *vyplatit* ‘изплатя’. Семантичната трансформация е по посока на абстрактен глагол за ментална дейност, който означава, че нещо има в най-общ смисъл негативни последици, т.е. изместването е по посока на глаголите за ментална дейност и извежда глагола на границата на посесивното семантично поле във взаимодействие с *verba dicendi, sentiendi, cogitandi*.

- (7) *Ba, taková chvílka rozkoše, kterou jste si popřál, se nevyplácí./54*; Такова едно краткотрайно удоволствие, което сте си позволили, често пъти излиза през носа./51; Да, это удовольствие вам дорого обойдется.../66

Тук коренът *plat-* присъства с метафорично значение, означаващо не заплащане в конкретен финансов смисъл, а най-общо схващани негативни последиствия, които се метафоризират с търговска операция. Най-близък до оригинала е руският превод *вам дорого обойдется*, където абстрактните отношения също са метафоризирани с израз от микрополето за търговски операции.

5.2.3.4.5.2. Podplatit, podplácet

Също сериозна семантична трансформация показва глаголът *podplácet* ‘подкупвам’, засвидетелстван с единствена употреба в (8). При него представката *pod-* е носител на допълнителна сема ‘нещо ниско и нередно’, която не извежда глагола от семантичното поле на притежанието, нито от микрополето на глаголите за търговски операции, но показва негативно отношение на продукта на текста към действието, без да отстранява размяната на ценности и наличието на първи и втори посесор. В такъв смисъл можем да говорим за наличие на допълнителна диференциална сема „с цел получаване на облаги“, както и в българския и руския превод. Концептуализацията е от гледна точка на първия посесор, а оценъчният момент от диференциалната сема поражда известна експресивност в наблюдавания дискурс.

- (8) Všechny šarže snaží se ho podplácet./207; Всички чинове се стремят да спечелят благоволениято ѝ./189; Все унтеры стараятся его подкупить./195

Общият дискурс тук е авторово отклонение, представящо свързката като участник във войната с всичките му морални недъзи и низки постъпки, които, благодарение на близостта до офицерите, имат възможност да се проявят и по отношение на всички останали военнослужещи. Тук синтактичната структура е представена с агенс и пациенс, като вторият посесор е в ролята на пациенс, а посесум принципно не се изразява, остава извън микроситуацията.

5.2.3.4.6. Stát, stojí

В чешкия език глаголът, означаващ стойността на съответната стока или услуга, е от корена *sta-/sto-* с първоначално значение за положение в пространството. В нашия материал е представен с 4 употреби, които засвидетелстват както непосредственото му значение – констатиране стойността на носителя на признака (1), така и преносните употреби, при които в ролята на „платежно средство“, означаващо стойността на процесора, влизат нематериални стойности (2). Различието между двата вида употреби се проявява на синтактично равнище в задължителното присъствие на втория посесор във форма за дат. пад. (2), който конкретизира функционалния акцент върху новия посесор, а не върху посесума.

- (1) Na otázku odkud je a co stojí, sdělil mu Švejk s naprostým klidem, že pes mu byl darován jedním kamarádem, který právě narukoval./254; На въпроса откъде го е взел и колко струва, Швейк отговори съвършено спокойно, че кучето му било подарено от един негов приятел, който току-що бил мобилизиран./230; На вопрос поручика, где Швейк достал собаку и сколько за нее заплатил, Швейк совершенно спокойно сообщил, что собаку подарил ему один приятель, которого только-что позвали в армию./234
- (2) „Stál мне pět minut strachu a dlouho jsem předtím musel čekat, poněvadž se pořád trousili lidi.“/183; цената му е пет минути страх и дълго време чакане, защото през вратата постоянно минаваха хора./169; Обошелся в пять минут страху, но долго пришлось ждать, – все время народ мимо ходил./175

Поради семантичната си ограниченост в основния случай (1) в синтактичната структура той има само два актанта – действителния посесум, който изпълнява ролята на носител на признака в им. пад. и еквивалентната сума като пряк обект във вин. пад. При този глагол и двата вида употреби напълно съответстват на българските.

5.2.3.4.7. Odměnit, odměňovat

При тези два глагола концептуализацията специално подчертава диференциалната сема за микрополето ‘в замяна на някакви ценности’. Видовата двойка *odměnit/odměňovat* ‘възнагражда/възнаграждавам’ е представена в нашия материал с общо 4 употреби, от които 3 са в несв. вид и само една е в св. вид. Семантичната им структура включва освен посесивната и каузативната сема и диференциалната сема на микрополето за търговски операции.

- (1) Bohemie uveřejnila tuto zprávu žádajíc, aby mrzák vlastenec byl odměněn a oznámila, že pro neznámého přijímá od německých občanů dárky v administraci listu./78; „Бохемия“ съобщи за случилото се с пожелание инвалидът патриот да бъде възнаграден и заяви, че подаръците за незнайния патриот ще бъдат приемани от немските граждани в администрацията на вестника./70; «Богемия», тоже напечатавшая это сообщение, потребовала чтобы калека-патриот был награжден и объявила, что в редакции принимаются подарки от немецких граждан в пользу неизвестного героя./84
- (2) Je prej zásadně od toho, odměňovat poctivost lidí./270; И добавил, че по принцип е против всякаво възнаграждаване на честността./241; Он принципиально против того, чтобы вознаграждать за честность./246

В синтактичната структура вторият посесор (1) или негово качество/заслуга присъства като пряк обект (2) във вин. пад., а първият посесор и посесумът обикновено не се изразяват. Съществува възможност, която не е засвидетелствана в нашия материал (*muzikanti ochotni si trochu zahrát, pokusí se je osazenstvo odměnit* dobrovolným vstupným vybíraným „do klobouka“; *Za jejich výborné plnění úkolů jsem je také mohl odměňovat i udělením volna k opuštění posádky* – SYN 2015), да бъде изразен посесум, който най-често приема формата на инструмент в безпредложен твор. пад.

5.2.3.4.8. Dlužit, dluhovat

Към микрополето на глаголите за търговски операции причисляваме и глаголите *dlužit/dluhovat* ‘дължа’, засвидетелствани в нашия материал от Хаш. със 7 употреби. При тях присъства комплексът от посесивна и каузативна сема с диференциалната сема на микрополето, независимо от това дали в рамките на дискурса се достига до окончателно приключване на трансакцията, т.е. изплащането на дълга.

- (1) Nadporučík Janata dluhoval mně 700 korun, a odvážil se padnout na Drině./190; Поручик Яната ми дължеше седемстотин крони и се осмели да падне на Дрина./173; Поручик Яната был мне должен семьсот крон и, несмотря на это, осмелился погибнуть в битве на Дрине./179

- (2) Nadporučík Machek zajat v Srbsku, dluhuje mně 1500 korun./190; Поручик Махек, пленен в Сърбия, ми дължи хиляда и петстотин крони./173; Поручик Махек попал в Сербии в плен, а он остался мне должен полторы тысячи крон./179–180

Синтактичната структура включва агенс-втори посесор, пациенс-посесум във вин. пад., обикновено финансова сума или, по-рядко предмет или действие, а първият посесор-кредитор е представен в ролята на бенефициент в дат. пад. Поради спецификата на отношенията кредитор – длъжник местата на двамата посесори могат да се разменят, т.е. изплащането на дълга предполага, че първият посесор ще бъде и бенефициент при завършването на трансакцията, а вторият посесор ще се превърне в първи посесор, който предоставя въпросната сума или друго обезщетение. Руското прилагателно *должен* е системен участник в предикати от типа *быть должен – остаться должен* и може да се смята за пълноценен еквивалент на чешкия глагол *dlužit/dluhovat*.

5.2.3.4.8.1. Být dlužen

В етимологично отношение изходният корен се наблюдава в съществителното *dluh* ‘дълг’, от което се образува прилагателното *dlužen* ‘задължен’, паралелно на р. *должен*. Оттам конструкцията *být dlužen* ‘задължен съм’ представя именен предикат с глагол *být* (3), който съществува със синтетичния глагол *dlužit/dluhovat* и е представен в нашия материал с 5 от общо 8 предикативни употреби на този корен. Тук стилистичното разпределение на двата вида предикати – глаголният и глаголно-именният позволява да се отчете, че глаголно-именният предикат в качеството си на стилистично неутрално средство за изразяване вероятно не е дериват, т.е. „разложен предикат“, а по-скоро първичен изказ, от който вторично се образува синтетичният глаголен предикат. В полза на това твърдение говори и паралелизмът му с р. *должен*. В български същото съчетание *длъжен съм – остана длъжен* е прехвърлено в сферата на моралните и абстрактни задължения, т.е. отдалечава се от ядрото на полето и не може да се употреби в смисъла на глагола *дължа*, както в другите два езика. За това свидетелстват перифразите в превода на (3), където е употребен синтетичният глагол и (4) с обща перифраза.

- (3) „Co jsem ti dlužen?“ otázal se Švejk Blahníka, když se s ním loučil./252; – Колко ти дължа? – попита Швейк Блахник, когато се разделяше с него./229; Сколько я тебе должен? – спросил Швейк Благника при прощании./233
- (4) Nemysli si, že zůstaneš zas něco dlužen jako poslední.“/143; Да не си въобразяваш, че и сега ще се возиш гратис, както последния път!/129; Не воображай, что опять не заплатишь, как в прошлый раз./140

За важната роля на именния предикат с *dlužen* свидетелства и (4), където се съчетава не с класическия спомагателен глагол *být*, а със *zůstat* като граматикализирано средство за изразяване на ингресивно значение. Интересна е кореспонденцията му и с р. *должен*, което е етимологично тъждествено с ч. *dlužen*, но в семантично отношение има по-широко участие и в предикати за изразяване на деонтична модалност.

5.2.3.4.9. Šetřit

С 3 употреби в нашия материал е представен глаголят *šetřit* ‘1) пестя; 2) щадя’, чието изходно първо значение обаче не е засвидетелствано в Хаш. (срв. *tady vydržím i dva roky, když budu v zimě šetřit naftu a když se sem Taliani nevrátí.* – SYN 2015). А именно то се отнася към микрополето на глаголите за търговски операции със семема, включваща посесивна и каузативна сема и трета диференциална „избягване на прекратяването на посесивно отношение“. Концептуализацията е от гледна точка на (единствения) посесор. Съответната синтактична структура включва агенс-посесор и пациенс-посесум, изразяван обикновено с именна фраза, означаваща пари или други материални ценности.

- (1) *Nebo když v kavárně U mrtvoly rozbil ten pan rada dva tácky, myslíte, že ho šetřili?*/53; Или пък когато господин съветникът счупи две таблички в кафенето „При мъртвеца“, *мислите ли че го пощадих?*/50; Или още случай в кафе «У мъртвеца» един советник разбил два блюда. Так, думаете, его *пощадили*?/64
- (2) „*Nešetří mne,*“ *vybízел toho pochopa, který mu dával klystýr*,/90; – *Не ме щади* – насърчаваше той грубиянина, който му правеше клизма,/82; – *Не щади* меня, – подбавдривал он палача, ставившего ему клистир./95
- (3) „*Kdo šetří metly, nenávidí syna svého; ale kdo ho miluje, včas jej tresce, já ti dám, prát se mi v hospodě.*“/188; „Който *жали* пръчката, ненавижда чедото свое; но който го люби, овреме го наказва. Ще ти дам аз да разбереш какво значи да се биеш в кръчмата ми.“/171; «Кто *жалеет* розги, тот ненавидит сына своего, а кто его любит, тот вовремя наказует его. Я тебе покажу, как драться у меня в шинке!»/178

И трите случая в нашия материал са употребени с преносното значение в чешкия език, служещо за означаване на внимателно и щадящо отношение към лице, т.е. в ролята на пациенс-посесум участва име, именна група или местоимение, означаващо лице при запазване на цялостната синтактична структура. В семантично отношение трансформацията е минимална, тъй като отново се изразява „пестеливо“, т.е. внимателно отношение към човека в ролята на посесум, което да не накърни неговия комфорт.

5.2.3.4.10. Nabídnout, nabízet

Общо с 3 употреби е засвидетелствана в нашия материал и видовата двойка *nabídnout/nabízet* ‘предложа/предлагам’, която също е важна част от микрополето за търговски операции. Две от употребите в Хаш. (1), (2) са в търговски дискурс, а само една се отнася за обикновено житейско предложение (3). При тях се отразява само част от търговската операция, а именно предварителната оферта, която е едно от условията за осъществяване на трансакцията. По тази причина тук в семемата възникват модална и посесивна сема, като водещо е положението на модалната. Концептуализацията е от гледна точка на първия посесор.

- (1) a že jsem jim moh nabídnout vršovickýho špice za jezevčíka a oni se divili proč takovej vzácnej pes, kerej je až z Německa, je chlupatej a nemá křivý nohy./222–223; Предлагах им вършовицки шпиц за лисичар, а те само изказваха учудването си защо това благородно куче, което произлиза чак от Германия, е толкова космато и няма криви крака./201; Им можно было всучить вршовицкого шпица вместо таксы, а они только удивлялись, почему у такого редкого пса, из самой Германии, шерсть мохнатая, а ноги не кривые./206
- (2) Nabízím jim chmel o třicet procent lacinější, a neobjednávají ani jeden žok./240; Предлагам им хмел с трийсет процента отстъпка и въпреки това не поръчват нито един чувал./217; Я предлагаю им хмель за тридцать процентов дешевле, а они все-таки не заказывают ни одного мешка..../222
- (3) „Půjčím ti sto korun,“ nabídl nadporučík Lukáš, „jestli pozítří je nedostanu, pošleš mně tu raritu.“/198; – Ще ти дам сто крони – предложи поручик Лукаш. – Ако не ги върнеш до вдругиден, ще ми пратиш това чудо./182; – Даю сто крон, – предложил поручик Лукаш. – Если до послезавтра их не вернешь, ты пошлешь мне этот редкостный экземпляр./188

Синтактичната структура включва агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад., който може да означава предмети (2), действия (3) или лица, а потенциалният втори посесор се явява в ролята на бенефициент в дат. пад.

5.2.3.4.11. Zdědit

Само с една употреба в Хаш. е засвидетелстван глаголът *zdědit* ‘наследя’, който разглеждаме като глагол за търговска операция, тъй като изразява придобиване на имущество поради роднински отношения, т.е. в семемата му участват посесивна и каузативна сема, а диференциалната е ‘в резултат на роднински отношения’. Концептуализацията е от гледна точка на втория посесор, като в ролята на посесум могат да участват както материални

предмети, така и особености, отнасяни към т. нар. неотделима собственост, както в нашия пример (1).

- (1) Bud' se mu zapomněla máma s nějakou vobludou, nebo jeho babička, nebo měl těch tatínků víc a vod každýho něco zdědil./222; Все ще се случи или майка му да се е самозабравила с някой изрод, или баба му, или пък е имало няколко бащи и от всеки от тях е наследило по нещо./201; Либо мамаша у него спуталась с каким-нибудь уродом, либо бабушка, или, наконец, папаш у него было несколько и от каждого он что-нибудь унаследовал./206

В чешкия език агенсът съвпада с втория посесор, пациенсът е посесум във вин. пад., а източникът-първи посесор може да бъде в конструкция с предлог *od* + род. пад. (1) или с предлог *po* + мест. пад. (когато става дума за наследяване на материални предмети).

5.2.3.4.12. Глаголи с корен *živ-*

С по една посесивна употреба са засвидетелствани и глаголите от корен *živ-* *živit se* 'прехранвам се' (1), *používat* 'използвам' (3), *užívat* 'вземам, пия (лекарства)' (4), както и синонимната конструкция *být živ(a)* (2). Особено положение заема глаголт *živit se* 'изхранвам се, препитавам се', който не съвпада с *žít*, и по словообразователната си структура се отнася към прилагателното *živ* като произвеждаща основа. Той има и невъзвратни употреби със същото значение 'изхранвам (някого)', т.е. при него рефлексивизацията не води до семантична трансформация. Разглеждаме го в микрополето за търговски операции, защото с него обикновено се означава начинът на получаване на средства за препитание, т.е. имаме посесивна и каузативна сема, както и диференциалната сема на микрополето „в замяна на някакви ценности“ (обикновено труд или предмети в рамките на търговска сделка). Концептуализацията е от гледна точка на втория посесор.

- (1) Nějakej Božetěch z Košíř, ten se jen tak živil. Ukrad vždycky psa, pak hledal v inzerátech, kdo se zaběh./267; Имаше един Божетех от Коширже, той само с това се прехранваше. Открадне куче и после търси в обявленията./241; Некий Божетех из Коширже только этим и кормился. Украдет, бывало, собаку а потом ищет в газетах объявления о том, где какая собака потерялась./246

Възникващата синтактична структура включва само агенс, несъвпадащ с посесор, и пациенс-нов посесор, които във възвратната форма (1) съвпадат. Първи посесор и посесум не се изразяват, т.е. при възвратната форма има само един актант – нов посесор.

- (2) „A má bejt vaše paní i s vašimi dětmi od čeho živa po tu dobu, co budete sedět?/54; Ами госпожата и децата ще имат ли от какво да живеят,

докато бъдете в затвора?/51; А у вашей супруги с детками есть на что жить, пока вы будете сидеть?/66

Интересна и непопулярна в съвременния чешки език трансформация на глагола *žít se* представя пример (2), където директно е засвидетелствано прилагателното *živ* в конструкцията *být živ(a)*. Семантиката ѝ напълно съвпада с тази при *žít se*, но за разлика от глагола в синтактичната ѝ структура присъства и източник-първи посесор с предлог *od (od čeho)*. Развитието на синтетичния глагол през XX в. за сметка на глаголно-именния предикат е засвидетелствано от терминологичната употреба на образуванияте от него термини в административно-правния дискурс като *živitel rodiny* ‘който издържа/изхранва семейство’, *matka samoživitelka* ‘самотна майка, която сама издържа детето си’ и др. Тук имаме още един пример за възходящо развитие на единичния глагол за сметка на употребите на глаголно-именния предикат.

5.2.3.4.12.1. Používat, užívat

Глаголите *používat* ‘използвам’ и *užívat* ‘вземам (лекарства)’ не могат да се отнесат към микрополето за търговски операции, но остават в рамките на посесивното семантично поле. Първият от тях (3) включва посесивна и каузативна сема, като посесивната означава временна близост с определена цел, така че тук в качеството на диференциална възниква целева сема.

- (1) *Používal v nejhorších případech i sanitních dvoukolek./208*; В най-лошите случаи използуваше и санитарните двуколки./190; На худой конец он удовлетворился и санитарными двуколками./197

Синтактичната структура включва агенс-посесор и пациенс-посесум в род. пад. При глагола *používat* в течение на XX в. се наблюдава спонтанна смяна на рекцията от родителна във винителна (*používat čeho > používat co*) под влияние на съвременното логическо осмисляне на употребата като основаваща се на взаимодействие с пряк обект, т.е. винителна рекция.

- (2) „А prášky užívá přesně podle předpisu?“/76; – Праховете точно по рецептата ли ги взема?/69; – А порошки принимает точно по предписанию?/82

Глаголът *užívat* е специализиран за означаване вземането на лекарства, т.е. поглъщането се назовава с глагол от корен *žív-*. Същият глагол в съвременния чешки език има и нетерминологична употреба със значение ‘наслаждавам се, живот си живея’. Както личи от българските преводи, и в нашия език коренът *жив-* може да се употреби със сходни значения, макар да няма подобна специализирана употреба. В случая поради липса на сходен глагол в българския език хиперонимно се употребява б. *вземам*, който е специализиран за изразяване употребата на лекарства.

5.2.3.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

Микрополето на глаголите за посегателство върху чужда собственост и в съвременния чешки език също е разположено в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле, но се отличава с по-малко количество на употребите от микрополето за търговски операции. И тук, както при предходните периоди, централно място заема глаголът *krást* ‘крада’, чиято семантична структура включва посесивна и каузативна сема, но в ролята на трета диференциална сема влиза ‘против волята на първия посесор’.

5.2.3.5.1. *Krást, ukrást*

Коренният глагол *krást* ‘крада’ е представен само в 6 употреби, а неговият дериват от св. вид *ukrást* ‘открадна’ – в 30 случая в нашия материал. Присъстват още и дериватът *(v)okrást* ‘окрада’ с 2 употреби, или общо 38 появи на глаголи от това етимологично гнездо като цяло.

- (1) *Stále vzdychá, píše domů psaní, a přitom krade, na co přijde./198*; Само въздиша, пише писма вкъщи и при това краде всичко, на каквото попадне./182; вечно въздыхае, пишет домой писъма и при этом ворует все, что попало./188
- (2) *Jest několik systémů, jak se kradou psi./243*; Известни са няколко метода за крадене на кучета./221; Есть несколько методов кражи собак./226
- (3) *„Poslušně hlásím, pane obrlajtnant, že jsem věděl, že je ten pes kradenej.“/267*; – Тъй вярно, господин поручик, знаех, че кучето е крадено./240; – Так точно, господин обер-лейтенант. Знал, что пес краденый./245

Глаголът *krást* и неговите деривати ярко изразяват семемата от трите изброени семи и затова техни употреби са допустими в синтактични конструкции само с изразен деятел-втори посесор, както в (1). При страдателните причастия от същия корен (3), (5) подчертаното присъствие на диференциалната сема се прехвърля върху определяното от причастиято съществително.

- (4) *„Nechci být nenáviděn pro své násilnictví,“ řekl si a ukradl s klidem hodinky./101*; „Не желая да ме мразят заради насилничеството ми“ – каза си той и хладнокръвно открадна часовника./93; «Не хочу, чтобы меня ненавидели за насилие», – сказал он себе и спокойно украл часы./105
- (5) *„Když se to vezme kolem a kolem, je vlastně každéj voják taky ukradenej ze svého domova.“/253*; „Като погледнеш, излиза всъщност, че всеки войник също е откраднат от своя дом.“/229; – Если вот посмотреть со стороны, так, собственно говоря, каждый солдат тоже украден из своего дома. /234

Най-често изразяваният втори актант е посесумът-пациенс във вин. пад., който може да бъде изразен с подчинено изречение (1), или при деагентивно изразяване (2) може да влезе в ролята на деятел при възвратна форма на глагола. Първият посесор може да бъде не само название на лице, но и обстоятелство, означаващо „личната сфера“ на определен субект, както в (5), където наблюдаваме съвпадение между първия посесор-пациенс и неговата лична сфера (*ze svého domova* ‘от дома си’).

- (6) *Ukradenec* vrčel vztekle, funěl, zmítal sebou a pak si lehl a s vyplazeným jazykem, unaven, čekal, co se stane dál./251; *Откраднатото куче* ръмжеше бясно, сумтеше, мятеше се от една страна на друга, но след това си легна и с изплезен език зачака уморено какво ще стане по-нататък./228; *Похищенный* грозно рычал, сопел, метался и наконец лег, усталый, с высунутым языком, и стал ждат, что с ним будет дальше./232

Изразителността на глагола, т.е. акцентът върху диференциалната сема, се подчертава и от авторския неологизъм *ukradenec*, който спада към лексикалния клас на съществителните, но е образуван от глагола *ukrást* и подчертава, че става дума за живо същество, което е обект на кражба, независимо от обстоятелството, че такава дума не присъства трайно в лексикона на чешкия език. За трудностите при превод на такива неологизми свидетелстват и затрудненията на преводачите, които използват причастия на глаголи от същото микрополе, за да предадат неологизма от оригинала.

5.2.3.5.2. *Okrást*

Като самостоятелен дериват извън разгледаната дотук видова двойка се представя глаголът *okrást* ‘окрада’, където семантичната модификация, носена от представката *o-*, представя допълнителна, четвърта сема ‘докрай, напълно’.

- (7) *Začal křičet, že je vokradeněj, že mu tam nechali jen klozetovej papír.*/125; Развика се, че го *били обрали*, оставили му само клозетпапира./113; Он – в крик: меня, мол, *обокрали*, оставили только клозетную бумагу./124

Тази пасивна структура е и с променена концептуализация – гледната точка преминава към първия посесор, а не както при основната видова двойка – към втория посесор или посесума. Затова възникващата при нея синтактична структура е с агенс-втори посесор, без изразяване на посесум, с първи посесор-пациенс, но по-честият случай, когато се употребява в пасивната конструкция, както и в двата случая в нашия материал (7), агенс е първият посесор, който в действителност е в семантичната роля пациенс към предиката от глагола *okrást*.

5.2.3.5.3. Odcizit

Със специфична стилистична функция само в два случая, както в (8), е употребен книжният синоним на *ukrást*, спадащ към административно-деловия стил, *odcizit* ‘отклоня, отчуждя’. Семантичната му структура напълно съвпада с тази при *ukrást*, но принадлежността му към високия стил създава пародия ефект при употребата му в рамките на основната авторова реч, особено в случая с дискурса, посветен на темата за крадене на кучета.

- (8) *Pes sám musí mít instinkt, zejména je-li čistokrevný, že jednoho krásného dne bude svému pánovi odcizen./242*; Самото куче, особено ако е чистокръвно, трябва да притежава инстинкта, че един прекрасен ден ще бъде отчуждено от господаря си./220; Сама собака, особенно породистая, инстинктом чувствует, что в один прекрасный день ее у хозяина уташат./225

От гледище на синтактичната структура в пример (8) е интересно представянето на първия посесор в дат. пад. в пасивна конструкция, където трябва да се тълкува като притежателна форма. Изобщо дативните форми за изразяване на притежание засягат доста широк ареал в славянските езици и заслужават самостоятелно проучване. Пасивната конструкция тук позволява да не бъде изразен агенс-втори посесор, а функционалният акцент отново пада върху пациенс и първия посесор. В руския превод тук е употребен разговорен глагол-синоним в съчетание с *у*-конструкция, което отново свидетелства за нейната почти универсална употреба в руски.

5.2.3.5.4. Vloupat se

С единствена употреба в нашия материал е засвидетелстван специализираният глагол *vloupat se* ‘взлом, вляза с взлом’, който спада към стилистиката на административно-правния дискурс, но е широко известен и се използва и в неспециализираната реч, както в (9).

- (9) *Nebo ten nevinnej cikán v Záběhlicích, co se vloupal do toho hokynářskýho krámu na Boží hod vánoční v noci./24*; Или пък случая с невинния циганин в Забехлице, който се беше вмъкнал в една бакалница през нощта тъкмо срещу Коледа./25; Или вземем к примеру, того невинного цыгана из Забеглиц, что вломился в мелочную лавочку в ночь под рождество./41

При него допълнителната сема ‘с взлом, с насилие върху неодушевено препятствие’ отчетливо изпъква при превода на български, където терминът *взлом*, който е неин носител, не може да бъде избегнат. Поради пространственото значение, което в чешки се носи от представката *v-*, възникващата синтактична конструкция включва агенс в им. пад. и пациенс с предлог *do* + название на затворено пространство в род. пад. В този случай сравне-

нието с български показва наличие на аналитична предложна конструкция в чешки, съчетана с падеж, докато в български освен аналитичната конструкция с предлог *в* (*вляза с взлом в ...*) има възможност за употреба и на синтетичен глагол с безпредложно изразен пациенс (*взломя ...*), въпреки предположението, че българската безпадежност е свързана с употреба на повече предлози, отколкото синтетичната чешка падежна система. Това е още един пример за вторично възникване на синтетичен глагол от сложен именен предикат.

5.2.3.5.5. Poškodit

Към това микрополе включваме и глагола *poškodit* ‘повредя, навредя, засегна’, който същевременно може да се отнася и към търговски операции, както в нашия единствен пример (10), но може да се употреби и в извънтърговски контекст. И при него присъстват посесивна и каузативна сема, а диференциалната има вида ‘независимо от посесора’. За разлика от глаголите с корен *krást* тук не се изразява втори посесор.

- (10) „Válka poškodila hodně obchod s chmelem, ale já myslím, že nemůže mít dlouhého trvání,“ poznamenal obchodník s chmelem./236; Войната на-несе големи *вреди* на търговията с хмел, но аз мисля, че това няма да продължи много – забеляза търговецът на хмел./214; – Война силно повредила търговли хмелем, однако я думаю, она долго не продлится – заметил торговец./218

Синтактичната структура е минимална, включва агенс, който не може да съвпада с посесора, и пациенс-посесум във вин. пад.

5.2.3.5.6. Zabavit

С 2 употреби в Хаш. е представен и специализираният глагол *zabavit* ‘конфискувам’, при който диференциалната сема на микрополето е във формата ‘против волята на посесора’, но присъства и четвърта сема ‘по силата на официално право’, т.е. не става дума за действие тайно от посесора, както при *krást*.

- (11) Zabavili bank, vedli všechny na policii./204; Конфискуваха банката и заведоха всички в полицията./185; На банк наложили арест и всех повели в полицию./192

Агенсът тук не може да съвпада с посесора и обикновено не се изразява, защото е известно, че действието се извършва от органите на реда. Посесорът също или изобщо не се изразява, както в (11), или може да се изрази с адюнкт в дат. пад. Главният актант, който трябва да присъства, е пациенсът-посесум във вин. пад.

5.2.3.6. Vyhrát, prohrát

Като близки по семантика до ядрото на посесивното семантично поле оценяваме и глаголите с корен *hrát* и противоположни по смисъл представки *vyhrát* ‘спечеля’ и *prohrát* ‘загубя’. Това ги поставя в антонимни парадигматични отношения и същевременно ги прави конверсивни корелати при описанието на една и съща референтна ситуация. Първичното значение на корена *hrát* ‘играя’ при тях претърпява семантична трансформация и от означаването на печалба и загуба при игра постепенно се разширява и върху редица други житейски ситуации, съдържащи елемент на конкуренция, както при игра.

5.2.3.6.1. Глаголът *vyhrát* ‘спечеля’, отбелязан в Хаш. с 13 употреби, претърпява тази модификация благодарение на представката *vy-*, която като глаголно словообразователно средство най-често обогатява изходния глаголен корен в две направления – 1) каузирано движение отвътре навън, изваждане (*vytáhnout*, *vyndat*, *vyjít*, *vynést*, *vyběhnout* и др.) и 2) придобиване на материални и финансови средства чрез действието, изразено с корена (*vydělat*, *vyžebrať*, *vyhrát*, *vydundat* и дори *vyženiť*).

- (1) Pošlu vás k panu hejtmanu Šnáblovi, aby mi půjčil sto korun. Vyhrál předešlím v kartách./151; Ще ви пратя при господин капитан Шнабел да вземете сто крони на заем. Оная вечер той спечели на *карти*./138; Пошлю-ко я вас к капитану Шнабелю, пусть он мне одолжит сто крон. Он позавчера выиграл в *карты*./147

Семантичната структура тук се състои от посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на новия посесор, който е единственият изразен. Като трета диференциална сема се очертава „в резултат на игра или спорт“.

- (2) On kdysi před lety běhal o závod a vyhrál jej za Sport-Favorit./160; На времето той бил бегач-състезател от „Спорт-фаворит“ и я спечелил в едно състезание./148; Несколько лет назад он участвовал от клуба «Спорт-Фаворит» в состязаниях в беге и выиграл этот кубок./156
- (3) „Tuhle vojnu vyhrajem docela určitě, opakuj to ještě jednou, pánové!“/57; – Ние сто на сто ще спечелим войната, повтарям ви го още веднъж, господа!/53; – Эту войну мы безусловно выиграем, еще раз повторю, господа!/68

Синтактичната структура, която се поражда, включва (нов) посесор-агенс и посесум-пациенс във вин. пад., а като адюнкти могат да се включат различни обстоятелства, както в (2), където конструкцията от предлог *za* + название на спортен клуб или друга организация определя принадлежността на агенса към по-голяма институция.

5.2.3.6.2. При глагола *prohrát* ‘загубя (игра)’, засвидетелстван с 9 употреби в Хаш., семантичната трансформация отново се дължи на представката, която системно е носител на сема ‘губя чрез действието, означено с корена’ (*promarnit, propít, prospat, prohrát* и дори *proinzerovat* в нашия материал от Хаш.). Семантичната структура на *prohrát* също включва посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална изпъква ‘в резултат на игра’, с концептуализация от гледна точка на първия посесор, който е единственият изразен посесор. Посесумът-пациент отново е във вин. пад.

- (1) „Poslušně hlásím, pane obrlajtnant, že jsem ten Švejkl prohranej panem feldkurátem v kartách.“/205; – Господин поручик, разрешете да доложка: аз съм същият оня Швейк, когото господин фелдкуратът проиграл на карти./186; Когда Швейк явился к Лукашу и заявил, что приступает к своим обязанностям, поручик провел его к себе в комнату и сказал:/200
- (2) Starej Vejvoda byl by já nevím co dal, aby teď prohrál./202; Стариет Вейвода беше готов да даде не знам какво си, само и само да загуби./184; Старик Вейвода, кажется, все на свете отдал бы за то, чтобы проиграть./191
- (3) Zde se nedá nic dělat, já vím, že jsem to prohrál./252; „Няма какво да се прави, аз знам, че загубих играта.“/229; «Ничего, брат, не поделаешь, вижу, что дело проиграно»./234

Отделните примери не показват особени отклонения. По-специален интерес заслужава употребата в (3), където съчетанието с универсалния деиктор *to*, маркиращ актуалната ситуация, превръща целия израз в шифтер, който може да бъде употребен като ФЕ в цяла редица житейски ситуации, включително абсолютно не свързани с игра.

5.2.3.6.3. Vsadit, sázet, přisazovat

В семантична близост до *vyhrát* и *prohrát*, без да е техен синоним или антоним, се намира видовата двойка *vsadit/sázet* ‘заложа/залагам’, както и дериватът *přisazovat* ‘направя допълнителен залог’, всички те са засвидетелствани с по един пример. Освен общо игровия контекст, който е характерен и за *vyhrát* и *prohrát*, тук самото значение на корена е специализирано за хазартна игра и преносните употреби също носят този характер (2). Затова тук семантичната структура включва посесивна и каузативна сема, като третата диференциална е ‘в игрови риск (да бъде загубен)’, концептуализацията е от гледна точка на (първия) посесор, като втори посесор по принцип не се предполага да бъде изразен.

- (1) Teď přijde eso nebo desítka,“ řekl hostinský jízlivě, „vsadím krk, že budete trop.“/202; „Сегга ще вземете асо или десетка – каза кръчмарят

язвително, „залагам си главата, господин Вейвода, че ще изгърмите.“/184; «Теперь придет туз или десятка,» – заметил со злорадством трактирщик./191

- (2) „Poslušně hlásím, pane feldkurát,“ řekl rozvážně Švejk, sázeje všechno na jednnu kartu./114; – Господин фелдкурат, разрешете да доложи – каза Швейк сериозно, като заложи всичко на една карта./104; – Так точно, господин фельдкурат, – сказал Швейк серьезно, все ставя на карту./115
- (3) Přisazovali po pětce a spadali tam vždycky./200; Останалите увеличаваха мизата по пет, но загазваха всички./184; Игроки ставили по пятачке и все время проигрывали./190–191

Синтактичната структура при *vsadit/sázet* предполага агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад. Употребите и на двата глагола в (1) и (2) са фразеологизирани именно на базата на диференциалната сема за експресивно изразяване на риск. В (3) наблюдаваме четвърта съставляваща сема ‘допълнително’, включена в семемата на *přisazovat* от присъствието на представката *při-*, иначе употребен с основното си значение. При него синтактичната структура освен агенс и пациенс може да се разшири и с адюнкт за количество (*po pětce*).

5.2.4. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

В условно определената тук „втора зона“ около ядрото на посесивното семантично поле класифицираме глаголите, при които посесивната сема невинаги има водещо положение в семемата или дори има употреби, които не са посесивни по характер. При тях обикновено и общият брой на семите в рамките на семемата е по-голям.

5.2.4.1. Глаголи за движение, при които възниква посесивна сема

Глаголите за движение, при които възниква посесивна сема, обикновено са каузативни и в това отношение проявяват сходство с българските глаголи от същата група, въпреки че невинаги между двата езика при тях има пълно съвпадение. Взаимодействието между двете семантични полета беше установено и за по-ранните периоди от развитието на изследваните езици. Тук спадат глаголи от типа *přinést, přivést, poslat* и т.н., при които посесивна сема възниква на базата на каузативната сема в съчетания, съдържащи названия на материални ценности и други блага.

5.2.4.1.1. *Nést, nosit, přinést, přinášet*

С 12 употреби в нашия материал е представен основният каузативен глагол за движение *přinést* ‘донеса’, а с още 2 – неговият корелат от несв. вид *přinášet* ‘донасям’. Техните посесивни употреби обикновено са преносни,

изходните най-често са свързани с пряко осъществяване на движение, както в (2) и (3), като в (2) представата за физическо пренасяне се дублира от обстоятелството *s sebou*.

- (1) Obdržev svolení, Švejk přinesl za půl hodiny zvonek./183; Получил разрешение, Швейк донесе звънеца само след половин час./169; Получив разрешение, Швейк уже через полчаса принес колокольчик./175

Семемата при посесивните употреби съдържа кинетична, каузативна и посесивна сема, като водещо е положението на кинетичната. Глаголите за движение са сред малкото, които са в състояние да изразяват и допълнителна деиктична сема, обикновено носена от представката, в случая с *při-* ‘по посока към мястото на действие’.

- (2) Přines jsem s sebou taky čistý rodokmen, který jsem koupil u papírníka Fuchse./250; Донесох ти и един формуляр за родословието от книжаря Фукс./227; Вот, кстати, я принес чистый бланк для аттестата, купил в писчебумажном магазине Фукса./232

Конкретният пример (2) съдържа посесивна сема, защото, както личи от по-широкия дискурс, родословното дърво е донесено като атрибут на кучето, за да бъде оставено при втория посесор – новия собственик на откраднатия пинчер. Показателен за наличието на посесивна сема е и българският превод *донесох ти*, където дателното местоимение е същевременно и синтактичен показател на бенефициента-втори посесор. Подобно наличие констатираме и в (1) и (3), т.е. наблюдаваме посесивна сема, която е резултат от осъществяването на движението, каузиращо посесивни отношения за новия посесор. Концептуализацията е от гледна точка на първия посесор, а функционалната изреченска перспектива акцентува върху наличието на посесума, т.е. кореспондира и с екзистенциалната сема при посесивните глаголи.

- (3) Když pak byl už vzhůru a Švejk mu přinesl snídani, byl nadporučík překvapen novou otázkou Švejka./270; А след като се събуди и Швейк му донесе закуската, поручикът бе изненадан от нов въпрос./242; Когда поручик встал, Швейк, подавая ему завтрак, поразил его новым вопросом./247

Синтактичната структура на видовата двойка включва агенс, който не съвпада задължително с първия посесор, пациенс-посесум и втори посесор-бенефициент в дат. пад. (3), който невинаги е изразен. Коренният глагол е по-рядко срещан в Хаш., застъпен е само с 3 примера, както в (4). В този пример сегашното му време всъщност изпълнява императивни функции, тъй като е системен граматичен начин за изразяване на категорична заповед (засилена в сравнение с императивните форми) в чешкия език. Както се

вижда, употребите на *přinést* системно се превеждат на български с речниковото му съответствие *донеса*.

- (4) V takovém případě nosíte nám kávu do postele, když zazvoním, rozumíte?/217; В такъв случай вие само при позвъняване ще ни поднасяте кафе в леглото, разбирате ли?/198; В таких случаях вы будете приносить нам кофе в постель, но только когда я позвоню, поняли?/203
- (5) Co nejdříve uvidíme, že naše vypočtené manévry na jižním bojišti ponesou ovoce./236; Но много скоро всички ще видят, че добре пресметнатото прегрупиране на Южния фронт ще даде желаните *результати*./214; В самом скором времени мы увидим, что наше строго рассчитанные маневры на южном театре военных действий принесут свои *плоды*./219

Формата от коренния глагол *nést* в (5) е в бъдеще време, което при глаголите за движение се образува с представката *po-*, така че и този случай трябва да се разглежда като форма на коренния глагол. Изразът, в който участва, е фразеологизиран с преносно значение, за което свидетелства и българският превод *ще даде желаните резултати* с отстранена метафоризация.

5.2.4.1.1.1. Přivést

Само с 1 пример (6) е засвидетелстван глаголят за придвижване с превозно средство *přivést* ‘докарам’, употребен с пълния комплект семи в семемата – кинетична, каузативна, посесивна и деиктична. Разликата в семантичната структура в сравнение с *přinést* е присъща на корена на глагола и засяга кинетичната сема ‘придвижване с превозно средство’, докато при *přinést* е във формата ‘придвижване без помощни средства’.

- (6) i do kuchyně, kde bylo možno vidět nejrozmanitější kuchyňské nářadí a náčiní, velkolepý to dar jedné paní továrnice, která přivezla s sebou kromě své vášně řezací stroj .../218; и в кухнята, където можеха да се видят най-различни кухненски принадлежности и прибори, великолепен дар от една влюбена фабрикантка. Последната освен страстта си бе докарала със себе си и машинка за рязане .../198–199; и на кухню, где можно было видеть самые разнообразные кухонные принадлежности – великолепный подарок одной влюбленной фабрикантши, которая, кроме своей страсти привезла с собой машинку для рубки.../204

Синтактичната структура, която се поражда при *přivést*, също е сходна със структурата при *přinést*.

5.2.4.1.1.2. Odnést

С противоположно деиктично значение на *přinést* се употребява глаголят *odnést* ‘отнеса; задигна’, засвидетелстван в нашия материал с 5 упо-

треби. Носител на деиктичното значение и при двата глагола е съответната представка – за *při-* както видяхме ‘по посока към референтно място’, а за *od-* ‘по посока на отдалечаване от референтно място’. Това значение им е присъщо като основно от семантичното поле на глаголите за движение, всъщност нова е предимно посесивната сема.

- (1) Tvrdý černý klobouk (...) mu někdo zatím sňal z hlavy a odnesl./141;
През това време някой бе снел черното му бомбе (...) и го беше задигнал./128; Кто-то снял у него с головы черный котелок (...) и унес./138

В (1) наблюдаваме транспозиция на *odnést* във функцията на *vzít* или *ukrást*, която е продиктувана от търсеното подчертаване именно на кинетичната сема.

- (2) a jestli náhodou máte doma jen ratlíčka a někdo si přijde koupit zlou německou dogu na hlídání, tak ho musíte tak zblbnout, že si vodnese v kapse toho trpasličího ratlíčka místo dogy./223; Ако пък случайно имате под ръка само мишелов и някой дойде при вас да си купи зъл немски дог за пазач, тогава вие трябва да го видиотите до такава степен, че той да отнесе в джоба си джуджето мишелов вместо дога./202; Если же случайно у вас на руках только фокстерьер, а придут покупать злого немецкого дога, чтобы сторожил дом, то вы должны говорить до тех пор, пока покупатель не очумеет и вместо того, чтобы увести дога, унесет в кармане вашего карликового фокстерьера./207

Както личи от пример (2), при задължително изразяване на втория посесор в дат. пад. *odnést si* може да се транспонира метафорично във функциите на *koupit si* със засилена позиция на посесивната сема.

- (3) „Odnešte kufrы do pokoje!“./225; – Отнесете куфарите в стаята!./204; – Отнесите чемоданы в комнату./209

Водещото положение на кинетичната сема е засвидетелствано в (3), където не става дума за възникване на посесивно отношение, а само за физическо преместване в пространството, т.е. налични са само кинетичната, каузативната и деиктичната сема.

- (4) poněvadž mu z hostince před půlrokem odnesl pod kabátem štěně, jezevčíka, kterému dal cucat mléko z dětské láhve/245; тъй като преди половин година беше изнесъл от кръчмата му под палтото си едно кутре лисичар. Беше му дал да суче мляко от биберон./224; у которого он полгода назад унес из трактира под полой щенка таксу, дав этому щенку пососать молока из детской бутылочки с соской./228

Осъществена възможност за още една транспозиция представя (4), където изразяването на първи посесор в дат. пад. води до употреба на *odnést* за експресивно заместване на *krást*, както и в (1). Интересно е да се отбеле-

жи, че възникването на посесивна сема отслабва позициите на деиктичната сема при глаголите за движение, като глаголите *přinést* и *odnést* може да се употребят не само по отношение на продукта на текста (2), но изобщо по отношение на посесора, който невинаги съвпада с продукта (1), (3), (6), т.е. деиктичната сема е ориентирана не към продукта на текста или към мястото на речевия акт, а към мястото на референтната сцена. В синтактичната структура освен първия посесор в дат. пад. са представени агенс-нов посесор и пациенс-посесум.

5.2.4.1.1.3. Vynést

Специализирано посесивно-каузативно значение проявява глаголят *vynést* ‘донеса’ в единствената си употреба в нашия материал (5). Семантичната му структура е сходна с тази при ядрения *dát*, но по отношение на съчетаемостта има редица ограничения, така че в ролята на посесор могат да се включат само названия на материални или морални облаги (съгласно значение 2) на представката *vy-* по-горе).

- (5) Jeho přátelský poměr s velícím generálem a jinými neméně blbými vojenskými hodnostáři starého Rakouska vynesl mu různá vyznamenání a řády/256; Приятелските му връзки с дивизионния генерал и с други не по-малко смахнати военни сановници на стара Австрия му носеха различни отличия и ордени/232; Благодаря приятелским отношениям с корпусным генералом и другими не менее тупыми военными сановниками старой Австрии он получал разные награды и ордена/237

В синтактичната структура, породена от него, задължително се изразява главно вторият посесор и посесумът, първият посесор е представен в рамките на по-широкия дискурс или опосредствано, като при него обикновено не става дума за собственост в прекия смисъл на думата, а за твърде абстрактни отношения, носещи облаги. Преводите на български и руски показват близост и взаимозменимост между свързаните с парадигматични отношения глаголи за притежание.

5.2.4.1.1.4. Donášet

Подобна специализация се наблюдава и при глагола *donášet* ‘доноснича’, чиято семантика е специализирана върху представата за донасяне на информация, като семантичната му структура е аналогична на *přinést/přinášet*, но специализацията за донасяне на информация, обикновено с негативни последици за този, за когото се отнася, е наложила промени в синтактичната структура.

- (6) Někteří donášeli a bylo pro ně zvláštním potěšením, když se mohli dívat, jak někoho uvazují./210; Някои от тях доносничеха и им правеше особено удоволствие, когато им се удадеше случай да гледат как връзват

някого./192; Некоторые из денщиков были доносчиками и с особым удовольствием смотрели, когда солдата вязали./197

Тъй като посесумът остава само информация, не е необходимо да бъде изразен, той се имплицира от специализацията на глагола, както личи от (6). В този пример е засвидетелствана минималната възможна синтактична конструкция, пораждавана от *donášet*, която може да се разширява с обект на информацията и бенефициент в дат. пад. Обстоятелството, че информацията обикновено е във вреда на някого, позволява обектът на информацията да се изрази с предлог *na* + потърпевшото лице във вин. пад., както и допринася за възникването на изразителна експресивност, характерна и за б. *доносник*, ч. *donášeč*, р. *доносчик*.

5.2.4.1.2. Poslat, posílat

Видовата двойка *poslat/posílat* е представена в нашия материал с 30 употреби, при които семантичната структура включва посесивна и каузативна сема, но първичното значение на кинетичната сема не е избледняло, а като четвърта диференциална сема се включва 'от разстояние'. Нейното положение най-често е водещо в семемата.

- (1) A co si ale všechno s sebou nepřines z domova a co mu ještě neposlali, poněvadž měl nějak dovoleno, že může se stravovat sám a sobě přilepšit./124; Кой знае как му бяха разрешили да си подобрява храната, да се храни сам – и какво ли не беше си надонесъл от къщи, какво ли не му пращаха!/112; Чего только он не принес из дому, чего только ему не присылали! Каким-то образом ему разрешили пользоваться своими харчами сверх тюремного пайка./123

В ролята на посесум във вин. пад. могат да участват както названия на конкретни предмети и хранителни продукти (1), (5), така и на документи и други абстрактни стойности (2).

- (2) Včera jsem poslal nahoru už zpracovaný materiál o jednom chlapovi pro vzpouru, a vrátili mně to nazpátek, že nejde o vzpouru, ale o krádež konzervy./118; Вчера изпратих горе, обработен вече, материала за един негодник, който не се подчинил на заповед. Върнаха ми го обратно със забележка, че в случая не се касае за неподчинение, а за кражба на консерва./107; Вчера я послал началству уже отработанный материал об одно молодчике, которого обвиняют в мятеже, а мне все вернули назад, дескать, потому, что дело идет не о мятеже, а о краже консервов./118

Често обаче в ролята на изпращания обект се употребяват названия за лица и тогава позициите на посесивната сема отслабват значително за сметка на дистантната сема. В нашия пример (3) става дума за Швейк като

свързка, но там отношението е много близко до посесивното, тъй като то изразява не просто отношение между началник и подчинен, а отношения, при които началникът може да се отнася собственически към свързката си.

- (3) „Půjčím ti sto korun,“ nabídl nadporučík Lukáš, „jestli pozítří je nedostanu, pošleš mně tu raritu.“/198; – Ще ти дам сто крони – предложи поручик Лукаш. – Ако не ги върнеш до вдругиден, ще ми пратиш това чудо./182; – Даю сто крон, – предложил поручик Лукаш, – Если до послезавтра их не вернешь, то пошлешь мне этот редкостный экземпляр./188

Специфична е употребата на *poslat/posílat* с възвратна дателна частица *si* + предлог *pro*, при която възниква допълнителна целева сема ‘с цел да донесе ...’, без при това да се експлицира прекият обект на изпращането, т.е. изпълнителят на поръчката. В този случай водещото положение на кинетичната сема предполага, че в ролята на пациенс може да участват само названия за лица, въпреки че принципно не са изразени, а функционалният акцент (в ролята на рема или фокус) участват названията на посесум, който не се елидира.

- (4) A vyšetřující soudcové, Piláti nové doby, místo aby si čestně myli ruce, posílali si pro papriku a plzeňské pivo k Teissigovi a odevzdávali nové a nové žaloby na státní návladnictví./33–34; А съдиите-следователи, пилатовците на новото време, вместо честно да си умиват ръцете, изпращаха да им купуват мезе и пълзенска бира у Тайсиг и предаваха на държавната прокуратура все нови и нови обвинения./33; а следователи, современные Пилаты, вместо того, чтобы честно умыть руки, посылали к «Тессигу» за жарким с соусом из красного перца и за пльзеньским пивом и отправляли новые и новые обвинительные материалы в государственную прокуратуру./47–48

Интересен контекст представя (5), където широкият дискурс е посветен на спора дали съществуват хора от другата страна на Земята (*protinožci*) и цитираното изречение е част от аргументацията на жена, чийто син е в Австралия и оттам ѝ изпраща писма и пари. Както се вижда, съществуването на посесума създава косвено отношение към екзистенциалната сема въз основа на презумпцията за съществуване и е част от аргументацията в спора.

- (5) „Jemnostpane,“ povídá na to ta ženská, „vždyť můj syn mně posílá z Austrálie psaní a peníze.“/174; „Ваша милост – възрази му жената, – та нали син ми ми изпраща писма и пари от Австралия!/161; «Батюшка, – отвечает ему баба, – ведь сын-то мой посылает и письма, и деньги»./168

- (6) Ještě posíláme chmel do Itálie, ale obávám se, že se Itálie taky do toho zamíchá./238; Все още продължаваме да доставяме хмел на Италия, но страх ме е, че и тя ще се намеси./216; Мы пока еще отправляем его в Италию, но опасаясь, что и Италия вмешается в это дело./220
- (7) „Víte, Švejku, že bych měl chuť poslat vás před polní soud,“/270; – Знаете ли, Швейк, много ми се иска да ви дам под съд/242; Знаете что, Швейк? У меня большое желание предать вас полковому суду./247

В (6) е представен контекст, където *posílat* се транспонира във функциите на глагола от микрополето за търговски операции *prodávati*. В (7) наблюдаваме фразеологизирана употреба, установена за даване/изпращане пред (военен) съд. Както личи от превода, в български подобна фразеологизация се наблюдава с участие на глагола от ядрото на посесивното семантично поле *дам*, т.е. отношението на посесивното семантично поле към този акт е представено и в български, макар и с друг глагол. Подобно е положението и в руския превод, където присъства глаголът р. *передать*, но модалното значение на целия израз е представено с посесивна у-конструкция.

5.2.4.1.2.1. Vysílat

Само с една употреба в нашия материал е засвидетелстван и глаголът *vysílat* ‘излъчвам, изпращам’, чиято семантична структура е сходна с *posílat*, но при него наблюдаваме специализация, носена от представката *уу-*, при която в ролята на изпращания посесум обикновено влизат сигнали или други обекти, които не са достъпни за човешките сетива и естествени способности.

- (8) Oči nadporučíka vysílaly strašlivé blesky./265; В очите на поручика светнаха мълнии./239; Глаза поручика метали молнии./244

Семантичната и синтактичната му структура са сходни с тези при *posílat*, но преносната употреба придава допълнителна експресивност по отношение силата на излъчваните сигнали, което прави израза в (8) ярко експресивен.

5.2.4.1.2.2. Zasílat

С 3 употреби в Хаш. е засвидетелстван глаголът *zasílat* ‘изпращам’ (9), който е много близък синоним на *posílat* и се различава от него само по своята специализация за съответен пощенски дискурс, отразена и в съществителното *zásilka* ‘(пощенска) пратка’. И трите употреби в Хаш. са свързани с изпращане на нещо по пощата.

- (9) Vše, co jsem pro ni udělal, učinil jsem ochotně a proto nemohu přijmouti tento obnos a zasílám jej.../241; Всичко, което направих за нея, съм го вършил с желание и затова не мога да приема тази сума и я из-

пращам.../219; Все, что я для нее сделал, я делал с удовольствием и посему не могу принять эти деньги и посылаю их.../223

В резултат на специализацията и синтактичната структура е сходна с тази при *posílat*, но в ролята на посесум може да бъде употребено само съществително или оглавявана от съществително именна група, назоваваща предмети, които могат да бъдат изпращани по пощата – най-често пари или не много големи предмети.

5.2.4.1.3. *Vrátit, vracet*

Посесивна сема възниква и при употреба на глаголите *vrátit/vracet* ‘върна/връщам’, където кинетичната сема не губи своето водещо значение в рамките на семемата. Видовата двойка е засвидетелствана в нашия материал с 36 употреби, от които само 4 са на глагола от св. вид, а 28 са възвратни и при тях посесивна сема не възниква, господстваща е основната кинетична сема, допълнена от деиктичната сема ‘обратно’.

- (1) Nejlepší udělají, když půjdou s námi ke zdejšímu faráři, aby nám vrátil erární majetek./162; Най-добре ще направите да ни заведете при тукашния свещеник, за да ни върне той държавното имущество./150; Самое благоразумное для вас пойти с нами к здешнему священнику и помочь получить от него обратно казенное имущество./157
- (2) Tomuto člověku vrátíte jeho šaty a dáte ho na třetí třídu na první koridor, potom se jeden vrátí a odnese všechny spisy o něm do kanceláře./47; – На тоя ще му върнете дрехите и ще го заведете в трето отделение, първи коридор. После един от вас да се върне и да занесе папката му в канцеларията./45; – Верните этому человеку одежду и передайте его в третье отделение в первый коридор. Потом один из вас пусть вернется и отнесет все документы в канцелярию./60

Само 8 от употребите на *vrátit/vracet* са невъзвратни и при 7 от тях възниква посесивна сема, аналогично на (1) и (2). Интересно е да се отбележи, че глаголът от несв. вид се употребява само при негация, т.е. и функционално се наблюдава неговата вторичност в сравнение с коренния *vrátit*, появата му има за цел да се попълни празната клетка за видов съответник на *vrátit* (3). Синтактичната структура при невъзвратната видова двойка включва агенс в им. пад., който невинаги съвпада с втория посесор (2), пациенс-посесум във вин. пад. и бенефициент-първи посесор в дат. пад. Поради собствената семантика на корена бенефициентът съвпада с първия посесор, тъй като посесумът временно е бил във владение на втория посесор и обратното му получаване от първия посесор в действителност разменя местата на двамата посесори.

- (3) Lidi ho varovali, aby ho nevracel na policii, ale on si nedal říct./170; Хората го предупреждаваха да не го предава в полицията, но той не ги послуша./158; Его предупреждали – не отдавай в полицию, а он ладит свое./165
- (4) Pan obrůst se začervenal jako kohout a vrátil jedenáctou kumpačku, aby to ještě jednou opakovala./86; Полковият командир почервения като петел и върна единайсета рота да повтори още веднъж./80; Полковник покраснел как вареный рак и вернул ее назад, чтобы повторила все с начала./92

Единствено пример (4) нагледно показва, че посесивната сема може да се неутрализира и семемата да остане чисто кинетична в редките случаи, когато става дума за недоброволно връщане на живи същества с определена цел. Поради количественото преобладаване на възвратните употреби с чисто кинетично значение определяме мястото и на *vrátit/vracet* към глаголите отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле.

5.2.4.1.4. Експресивни употреби на глаголи за движение с посесивно значение

Субстандартната експресивна употреба на глагола *projet* за означаване на загуба в игра или в спорна житейска ситуация е всъщност синонимна на употребите на *prohrát* ‘загубя’ и има същата семантична и синтактична структура (вж. подточка 5.2.3.6.3.).

- (1) Lízнул jsem si několikrát na eso nebo na desítku a vždy jsem měl stejně s bankéřem. Projel jsem všechny peníze./199; На няколко пъти ми идваха аса и десетки, но винаги излизахме наравно с банката. Профуках всичките си пари./182; Потом я несколько раз ставил на туза или на десятку, и каждый раз у банкмета было столько же. Просадил все деньги.../188
- (2) Švejk hostil ho kávou a vypravovali si spolu, že to Rakousko projede./262; Швейк го гощаваше с кафе. Говореха си, че Австрия ще яде бой./236; Швейк угощал вестового кофеем. Разговор шел от том, что Австрия вылетит в трубу./242

Тук, както и в други случаи в разгледания материал, експресивната употреба със семантика аналогична на тази при друг глагол води и до употреба на рекцията на този глагол вместо първичното управление на употребения с експресивна функция (в случая *projet*, който губи своя вин. пад. (*kudy?*)) и приема управлението на *prohrát* + вин. пад. (*co?*). Както се вижда, при експресивната употреба и в трите езика доминира семантиката на представката *pro-/pro-*, имплицираща лишаването от съответните средства. В (2) дори загубата в българския и руския превод е маркирана с ФЕ. Поради специ-

фичното значение за военна загуба тук са използвани ФЕ, които са радикално различни от чешкия оригинал и имат стойността на дискурсни фрази.

5.2.4.2. Nechat

Глаголът *nechat* ‘оставя’ е представен в нашия материал с 14 употреби. Неговото първично значение ‘прекратя контакт’ придобива няколко варианта, които имат отношение към посесивната сема, т.е. спадат към нашия ЛСВ₁. Освен това *nechat* може да образува съставно сказуемо, т.е. да има граматикализирани употреби (ЛСВ₃). Първият му семантичен вариант в ЛСВ₁ е засвидетелстван с 2 случая, както в (1), където семемата има вид ‘прекратя посесивно отношение’ и съдържа посесивна, каузатива и пространствена сема.

- (1) V takovém případě nechal zavazadla svého pána v zákopech a táhl jen svůj majetek./208; В такива случаи изоставяше багажа на началството си в окопите и продължаваше да мъкне само своята собственост./190; В таких случаях он бросал багаж своего офицера в окопах и волок только свое собственное имущество./197

Вторият вариант на значението възниква при възвратната форма на глагола в съчетание с дателната частица *si*, който преминава към фразеологизирани съчетания. Изходното значение е засвидетелствано в (2), където значението е обратно на (1) – ‘запазя посесивно отношение’ и е представено с 5 случая в нашия материал. В съчетание с абстракции същото съчетание се превръща във ФЕ ‘запазете си (за себе си) ...’, както в (5).

- (2) Ne, pohovku si nechám./151; Не, няма да я продавам./138; Нет, диван я оставлю./147

Разширяването с обстоятелство за място и бенефициент поражда трети вариант на семемата ‘(опосредствано) прехвърляне на посесивно отношение’ и обикновено определя наличието на посесивна сема, независимо дали става дума за материални предмети (1), (4), или за лица (3). Този случай е засвидетелстван с 3 употреби.

- (3) a žádnou cizí osobu, kterou neznám, zde nemůžu nechat v bytě./225; и не мога да оставя в жилището чуждо лице, което не познавам./204; и я не могу чужую, неизвестную мне особу оставлять одну в квартире./210
- (4) A za všechny služby, které jste jí prokázal, nechala vám na umyvadle čtyřista korun./241; И за всичките услуги, които сте ѝ направили, тя ви остави четиристотин крони на умивалника./218; А за все услуги, которые вы ей оказали, она оставила вам на умывальнике четыреста крон./223

- (5) „Nechaj si své učenosti“, přerušil ho desátník./196; – Я остави тия бабини деветини – прекъсна го кандидат-подофицерът./178–179; – Ос-тавьте свою ученость при себе, – перебил его отделенный командир./185

Синтактичната структура в разширения вариант включва агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад., бенефициент в дат. пад. и адюнкт за място (3) и (4). Когато не е изразен бенефициент и глаголят е в невъзвратна форма (1), това маркира първия вариант на семемата, а възвратната форма, означаваща едновременно агенс и бенефициент, маркира втория ѝ вариант (2).

5.2.4.2.1. Zbavit se

С наличие на диференциалната сема ‘прекръпяване на посесивно отношение’ се отличава и глаголят *zbavit se* ‘отърва се, освободя се’, засвидетелстван с 1 употреба в нашия материал (6). При него още по-силно, отколкото при *nechat* се откроява съзнателният стремеж на посесора да се освободи от своята собственост, така че можем да говорим и за възникване на модална сема, която в нашия пример е подчертана и от участието в съставно сказуемо с основния глагол за изразяване на волунтативна модалност *chtít*.

- (6) Vejvoda chtěl se toho zbavit, a jak potom povídal, chtěl táhnout třeba až do třiceti, jen aby to nevyhrál, ale místo toho dostal dvě esa./200; Вейвода поиска да се отърве от банката и както разказваше после, имал намерение да тегли карти и до трийсет, само и само да не спечели, но вместо това получи две аса./184; Вейвода хотел избавиться от банка и, как позже рассказывал, решил прикупать ходъ до тридцати, чтобы только не выиграть, а вместо того сразу купил два туза./191

Синтактичната структура, която се поражда, включва агенс-посесор и пациенс-посесум, който обаче е в род. пад., а не както обикновено във вин. пад. Не е изключено това да е остатък от краткотрайния в чешкия език период на разпространение на род. пад. за отрицание, или пък да е резултат от изразителното присъствие на представката *z-* с аблативно значение.

5.2.5. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле

Периферните и гранични за посесивното семантично поле глаголи оценяваме въз основа на това, че при тях случаите на възникване на посесивна сема не са водещи и обикновено се проявяват благодарение на дискурсните условия само в ограничен брой случаи. Тук можем да отнесем напр. глагола за прекръпяване на отношение *pustiit*, представен в нашия материал с 11 употреби, както и дериватите от неговото етимологично гнездо. Тук отнасяме и

модалните глаголи, при които възниква посесивна сема успоредно с чисто модалните им употреби.

5.2.5.1. Глаголи с модално значение, при които възниква посесивна сема

Както видяхме в българския материал, посесивна сема може да възникне и при глаголите, изразяващи модално значение в широк смисъл, т.е. не само основните модални глаголи като б. *мога, искам, трябва*. За чешкия език това взаимодействие между двете семантични полета е представено още по-убедително от модалните употреби на ядрения *mít*. Освен него в нашия материал това явление се наблюдава и при *potřebovat* в 15 употреби, *přát si* в 8 случая, *slibit/slibovat* в 7 примера, *chtít* с 6 употреби, *toužit* с 2, *žádat* с 1, *požádat* с 2, *vyžadovat* също с 2 употреби.

5.2.5.1.1. Potřebovat

Глаголът *potřebovat* ‘трябва ми (нещо), имам нужда (от нещо)’ е особено интересен, защото в етимологичен план показва пряка връзка със стб. *trъbъж имѣти* (срв. Вечерка 1985), изразяващ деонтична модалност, и вероятно е образуван вторично на базата на глаголно-именния предикат. Подобно развитие показва и българският глагол *трябва (ми)* и *нуждая се < имам нужда*. Като съвременна семантична структура в чешкия език *potřebovat* представя сема, състояща се от модална и посесивна сема с концептуализация от гледна точка на (единствения) потенциален посесор. Особеност на първоначалната семантика на корена е деонтичният характер на модалността, т.е. обективизация на представата за необходимост (както в б. *трябва* за разлика от б. *искам*), въпреки че употребите му не са деагентивни, както в ч. *je třeba*. В най-ново време обаче, както показват нашите примери (1), (2) и (3), в чешки става дума по-скоро за волунтативна модалност, особено силно изразена в (2), като деонтична можем да разглеждаме модалната сема само в (4).

- (1) *Pak si vzpomněl, že potřebuje berle./76*; После Швейк се сети, че му трябват и патерици./69; Потом Швейк вспомнил, что ему необходимы костыли./83

В синтактично отношение тук възникват позиции за посесор-агенс и посесум-пациенс, който, както в повечето случаи, е във вин. пад.

- (2) *Takového člověka bych potřeboval./118*; Такъв човек ми трябва на мене./107; Вот такого-то мне и нужно!./118
- (3) *Nedejte se odbýt. Řekněte, že potřebuju, že jsem úplně bez peněz./151*; Недейте се обезсърчава лесно. Кажете че ми трябват, че съм останал съвсем без пари./138; Постарайтесь убедить. Говорите всем, что очень нужно, что я сижу без гроша./147

Названието на пациенса обикновено е носител на ремата или фокуса в изречението, но въпреки това може да се елидира, ако е известно от контекста (3).

- (4) „dokud stát neuzná za dobré, že vojáci, než jdou mřít do bitvy, nepotřebují na to požehnání boží, je polní kurátství slušně honorovaným zaměstnáním./177; докато държавата не сметне, че войниците, които отиват да умират на фронта, не се нуждаят от божа благословия, фелдкуратството си остава прилично платено занятие./162; пока государство признает, что солдаты, идущие умирать, нуждаются в благословении божьем, должность фельдкурата является прилично оплачиваемым и не слишком утомительным занятием./169

В ролята на посесума може да участва както название на предмети (1), така и на лица (2) или абстрактни понятия (4). Интересни са българските и руските преводни съответствия на (3), които са с пациентивна концептуализация, създаваща определена обективизация на необходимостта, за разлика от чешкия оригинал, който е агентивно концептуализиран. Обединява ги изразяваната от коренните морфемии деонтична модалност, която е независима от граматичната форма.

5.2.5.1.2. *Přát si*

Глаголът *řát si* ‘искам, желая’ е представен в Хаш. с 8 употреби, в които е носител на волунтативна модалност, т.е. реализираната модална сема е водеща в семемата, а като втора диференциална се реализира посесивна сема. Интерес представлява обстоятелството, че невъзвратната му форма не е засвидетелствана в анализирания от нас материал, т.е. липсват примери, при които агенс и посесор не съвпадат, въпреки че по принцип се срещат в съвременния чешки език (*řát komu*).

- (1) „Je to první kvalita, budete-li si řát štětce, laky, fermez, račte se obrátit k nám./181; Първо качество, ако имате нужда от четки, лакове или маджун, търсете фирмата ни./167; Товарец высшего качества-с. В случае, если потребуются кисти, лак, олифа – благоволиите обратиться к нам-с./174

Синтактичната структура отваря позиции за агенс-потенциален посесор и пациенс-посесум във вин. пад. Както е обичайно за чешкия език, агенсът може да не се изрази, тъй като се осъзнава като сигнализиран в достатъчна степен от глаголната форма на предиката.

- (2) „To vám všechno mohu opatřit,“ odvětil Švejk, „přejete si čistokrevný zvíře nebo nějaké z ulice?“/63; – Мога да ви доставя каквото обичате – отвърна Швейк. – Чистокръвно животно ли желаете или някое от улицата?/59; – это все мы вам можем предоставить, – ответил Швейк. – Желаете чистокровного или так... с улицы?/73

В примери (1) и (2) е представен типичен търговски контекст, но употребата на *přát si* не може да се смята за название на търговска операция, както при *prodat* и *koupit* именно поради модалния си (волунтативен) характер.

- (3) „Já chci mít jasno a přeji si, abych byl vyslechnut./189; – Аз искам да сме наясно и моля да ме изслушате./173; – Я хочу окончательно выяснить наши дела и прошу меня выслушать./179
- (4) „Před dvěma léty, pane nadporučíku,“ řekl plukovník, „přál jste si být přeložen do Budějovic, k devadesátému prvnímu pluku./272; – Преди две години, господин поручик – каза полковникът, – бяхте изявили желание да ви преместят в Будейовице в деветдесет и първи пехотен полк./243; – Два года тому назад, поручик, – сказал он, – вы просили о переводе в Девяносто первый полк в Будейовице./248

Глаголът *přát si* може да участва и в образуването на съставно сказуемо, както в (4), или да управлява подчинено изречение, както в (3). В тези случаи не се наблюдава възникване на посесивна сема, в тях глаголът се реализира изцяло като модален, т.е. възникването на посесивна сема е възможно само при съчетанията с именна група.

5.2.5.1.3. Slíbit, slibovat

При перформативната видова двойка *slíbit/slibovat* ‘обещаю/обещавам’, засвидетелствана в Хаш. общо със 7 употреби, наблюдаваме изцяло персонална (волунтативна) модалност с подчертана активност на агенса, който принципно съвпада с първия посесор, и семема, съставена от три семи – перформативна (модална), посесивна и каузативна. Водещо е положението на перформативната сема ‘казвам, произнасям обещание, задължавам се’, определяща принадлежността на глагола към групата *verba dicendi, sentiendi, cogitandi*, на второ място е каузативната сема, а като трета диференциална в структурата на семемата може да възникне посесивна сема. Последната възниква в случаите, когато поетото задължение означава установяване на посесивни отношения върху предмет или човек, т.е. модалната сема има предимство пред посесивната.

- (1) Bylo to něco podobného, jako když pohani slibují nějakou oběť./160; В този миг той напомняше езичник, който обещава да принесе жертва на божеството./149; Это походило на обещание язычников принести жертву./156

В синтактичната структура възниква позиция за агенс-първи посесор, пациенс във вин. пад. и втори посесор-бенефициент в дат. пад. (2), (3), който може и да не бъде изразен (1).

- (2) Byl tu nápis, ve kterém neznámý vězeň slibuje nebi zápas na život a na smrt s policií./49; Имаше надпис, в който неизвестен затворник

се кълнеше в небето, че ще води война на живот и смърт с полицията./47; В одной из надписей какой-то арестант объявлял полиции войну не на живот, а на смерть./62

- (3) Potom sliboval Švejkovi svou sestru, kterou neměl./148; След това обеща на Швейк да му даде сестра си, каквато нямаше./136; Потом обещал выдать за Швейка свою сестру, которой у него не было./145

В ролята на пациенс-посесум може да се появи конкретен предмет (1), абстракция (2) или човек (3).

- (4) Slíbila mu určitě, že se dá svést, když se celý týden rozmýšlela, poněvadž se má až za měsíc vdávat za jednoho inženýra./229; След като се бе колебала цяла седмица, тя му беше обещала, че ще му позволи да я съблазни, тъй като щяла да се омъжи за един инженер чак след един месец./208; После целой недели размышлений она определенно обещала ему позволить соблазнить себя, так как все равно через месяц выходит замуж за инженера./214

- (5) a kdyby byl neslíbil polnímu kurátovi, že mu pošle Švejka, čertví, jak by to se Švejkem bylo dopadlo./122; и ако не беше обещал на фелдкурата, че ще му изпрати Швейк, дявол знае как можеше да свърши цялата работа./111; и если бы не обещание фельдкурату послать ему Швейка, то черт знает чем бы кончилось это дело./121

Посесивна сема не възниква в случаите, когато модалността е ориентирана към извършване на конкретно бъдещо действие и това се сигнализира от възникването на подчинено изречение (*vedlejší věta obsahová*), представлящо съдържанието на обещанието и управлявано от *slibit/slibovat* като перформативен глагол (4), (5).

5.2.5.1.4. Chtít

Основният глагол, изразяващ волунтативна модалност, *chtít* ‘искам’, е засвидетелстван в нашия материал с 6 употреби. При него може в най-общ смисъл да се говори за модална и посесивна сема с водещо положение на модалната сема. Поради позицията на глагола като средство за най-общо изразяване на волунтативна модалност, обект на искането може да бъде както материален предмет (7), (8), (9), който би предполагал посесивност, така и определено действие, което да не е пряко свързано с установяването на посесивни отношения. Концептуализацията е от гледна точка на потенциалния посесор.

- (6) Za dvěmi ozvaly se kroky a hlas: „Co chcete?/50; Иззад вратата отекнаха стъпки и се чу глас:

– Какво искате?/48; За дверью слышались шаги и голос:

– Чего надо?/63

В (6) е отразена минималната синтактична конструкция, в която може да се употреби глаголът *chtít*, състояща се от пациенс във вин. пад. и агенс, сигнализиран от глаголната форма. В този случай може да се говори и за фразеологизация, тъй като обобщеността и лаконичността на въпроса позволява да бъде употребен в най-различни дискурсни условия.

- (7) Kdybychom to někde voznámili, tak by chtěl ten poctivej nálezce na nás vodměnu./170; Ако вземем да съобщим това във вестниците, честният човек, който го е намерил, ще иска възнаграждение./157; А если мы дадим объявление, то нашедший потребует от нас вознаграждения./164
- (8) Je to opravdu stárovej pinč? Můj obrlajtntant jinýho nechce./245; Ама кучето нали е пинчер? Моят поручик не иска друго./224; А это действительно чистокровный пинчер? Мой обер-лейтенант о другом и слышать не хочет./228
- (9) že jí není patnáct let. Tak chtěli její adresu./152; че няма още петнайсет години. Искаха да им дам и адреса му;/139; ей нет еще пятнадцати. Хотели узнать адрес./148

В по-голяма пълнота е представена синтактичната структура в (7), където освен пациенсът-посесум е изразен и агенсът-потенциален посесор, и то с именна фраза, отразяваща отношението на продукта на текста към него. В ролята на пациенс може да участват материални ценности (7), живи същества (8) или абстракции (9).

5.2.5.1.5. Toužit

С 2 употреби в Хаш. е засвидетелстван и синонимният на *chtít* глагол *toužit* ‘копнея, стремя се, мечтаю’. Неговата семантична структура е аналогична на тази при *chtít*, т.е. включва модална и посесивна сема с концептуализация от гледна точка на потенциалния посесор. Разликата между двата глагола е преди всичко стилистична, *toužit* може да се разглежда като поетизъм, изразяващ необикновено силно желание.

- (10) Po posledním pomazání ve Vojenské nemocnici toužili dva./192; Във военната болница двама души копнееха да бъдат приобщени към светите тайни./175; В военном госпитале жаждали соборования двое./182

И двете употреби в нашия материал са аналогични на (10) и присъстват в един и същ дискурс, където функцията им е иронична. В синтактично отношение *toužit* се различава от *chtít*, тъй като управлява конструкция с предлог *po* + твор. пад.

5.2.5.1.6. Žebrat

Само с 1 употреба е представен специализираният глагол *žebat*, чиято посесивна ориентация не подлежи на съмнение. При него семантичната структура се състои от посесивна и модална сема, като водеща е позицията на посесивната, т.е. модалната е в позицията на средство за осъществяване на посесивност.

- (11) *Nebo bude muset chodit žebat a učit dítky různým neřestem?*“/54; Или тя ще трябва да тръгне по просия и да учи децата на различни безобразия?/51; Или же ей придется побираться Христа ради, а деток научит разным мошенничествам?66

В единствения пример (11) е засвидетелствана минималната синтактична конструкция, която може да се реализира само с един актант – агенс-потенциален посесор. Тя допуска разширяване с първи посесор в род. пад. с предлог *u*, както и с посесум във вин. пад. (*žebat* + *co* + *u* *koho*).

5.2.5.1.7. Žádat, požádat

Към модалните глаголи със специализация в официално-деловия стил спада и видовата двойка *žádat/požádat* ‘искам, поискам’, засвидетелствана в нашия материал общо с 3 употреби. Кореният глагол *žádat* е представен само в (12), а неговият дериват от св. вид *požádat* е представен в други 2. В едната от тях (13) наблюдаваме възникване на посесивна сема, доколкото изискването на материални средства като залог (*záloha*) предполага предоставяне на посесум. Водещо обаче и при двата глагола от видовата двойка остава положението на модалната сема в семемата.

- (12) *každěj, ..., žádá od vás vysvědčení zachovalosti.*/54; Нали знаете, навсякъде ще ви искат свидетелство за честност и благонадеждност ... /51; потому что повсюду, ... , от вас потребуют свидетельство о благонравном поведении./66
- (13) *ale v takovém případě jsem nucen požádat vás o zálohu třiceti korun.*“/64; но в тоя случай ще бъда принуден да ви поискам залог от трийсет крони./60; В таком случае я бы попросил у вас задаток – тридцать крон./74

Синтактичната структура на *požádat*, възникваща въз основа на тази семантика, включва агенс-втори посесор, първи посесор във вин. пад. със семантична роля пациенс и посесум с предлог *o* + вин. пад. Интересно е да се отбележи разминаването в синтактичната структура на двата глагола от видовата двойка, където при *žádat* наблюдаваме основната комбинация от агенс-потенциален посесор и пациенс-посесум във вин. пад. Първият посесор е в ролята на източник в конструкция с предлог *od* + род. пад. В руски и при този глагол се наблюдава *y*-конструкция със значение ‘в личната сфера

на Х'. Както показва (13), тя може да се употреби и в съчетание с модалния глагол *попроситъ*.

5.2.5.1.8. Vyžadovat

Също с 2 употреби в Хаш. е засвидетелстван дериватът на *žádat vyžadovat* 'изисквам', при който също наблюдаваме наличие на посесивна и модална сема с водещо положение на модалната. Концептуализацията е от гледна точка на потенциален втори посесор.

- (14) *Není pak divu, že takové postavení vyžaduje od otroka, aby byl vychytralý, lstivý.*/206; Не е чудно тогава, че особеното му положение изисква от роба да бъде хитър и лукав./189; Не удивително, если такое положение принуждает раба быть изворотливым и лстивым./194

Възникващата в резултат синтактична структура включва втори посесор в ролята на агенс (в нашия пример (14) социалното положение), пациенс, който може да бъде изразен и с подчинено изречение, както в (14) и първи посесор-източник в конструкция с предлог *od* + род. пад. В нашия пример (14) е представена установена в чешкия език персонификация на обективна ситуация като субект, изискващ определени качества, поведение или някакви материални условия.

5.2.5.2. Глаголи за търсене

Отчасти сходни по семантика с модалните глаголи и с глаголите за движение, но все пак образуващи самостоятелна семантична група са квезитивните глаголи, изразяващи търсене и намиране и често свързвани с причинно-следствена връзка помежду си *hledat, shánět/sehnat, najít, nalézt, ztratit*. С най-голям брой употреби се отличава *najít* 'намеря' – 30 случая в нашия материал, като не във всички тях се наблюдава възникване на посесивна сема.

От същия корен на основния глагол за движение *jít*, но с представка *při-* и с посесивно значение в нашия материал е засвидетелстван с единствен пример и глаголът *přijít* + о + вин. пад. 'загубя' (1), употребяван системно за съвременния чешки език с посесивна функция. Разглеждаме го тук, а не при експресивно употребяваните глаголи за движение, защото в стилистично отношение той е неутрален, дори клони към високия стил. Тук семемата включва посесивна и каузативна сема, като посесивната е в негация, така че семемата придобива вида 'прекратяване на посесивно отношение'. Концептуализацията е от гледна точка на посесора, въпреки че той не играе активна роля в процеса като цяло, но позицията му на главно действащо лице в посесивното отношение определя този тип концептуализация.

- (1) „*Poslušně hlásím, pane obrlajtntant, že jste přišel o kočku.*/266; – Господин поручик, разрешете да доложа, че останахте без котка./239; Осмелюсь доложить, господин обер-лейтенант, что вы лишились кошки./244

Синтактичната структура предполага агенс, който обикновено не съвпада с единствения посесор, и посесум в специфичната конструкция с предлог *o* + вин. пад., която е неприсъща за всички останали типове употреби на *přijít*. При него лишаването се схваща деагентивно, като обективен и естествен процес, без съзнателен причинител. От лексикографска гледна точка това е самостоятелно некинетично значение на глагола *přijít*, характеризирано и от специфично управление на граматичната конструкция с предлог *o* + вин. пад.

5.2.5.2.1. *Shánět, sehnat*

Най-ярко изразено е посесивното значение при *shánět/sehnat* ‘търся/намеря (материален предмет)’, обикновено с цел снабдяване с нещо необходимо – с 2 употреби в нашия материал. При него семемата включва модална, посесивна и кинетична сема, като посесивната и модалната са в пряка взаимозависимост помежду си, а кинетичната се потвърждава от обичайни съчетания като *půjdem shánět* ‘да тръгнем да търсим’ в (1).

- (1) Nejlepší bude, když vypijeme grog a půjdem jej shánět, poněvadž myslím, že bez polního oltáře se nedá mše sloužit.“/160; Най-добре да изпием грога и да идем да го потърсим, защото, струва ми се, без олтар литургията няма да може да се отслужи./147; Лучше всего давайте допьем грог и пойдем искать этот алтарь, потому что без него, думается, служить обедню нельзя./155–156
- (2) Věděl určitě a také o tom nepochyboval, že do pozítří něsežene těch sto korun, a že vlastně Švejka mizerně a bídně prodal./198–199; Знаеше с положителност и никак не се съмняваше в това, че няма да може да намери сто крони до вдругиден и че всъщност най-мизерно и подло е продал Швейк./182; Отто Кац прекрасно знал и нисколько не сомневался, что до послезавтра ему нигде денег не раздобыть и что, собственно говоря, он гнусно и вместе с тем дешево продал Швейка./188

Процесът на търсене и при *shánět/sehnat*, и при *hledat* предполага наличието на модална сема като водеща, защото придобиването на съответния предмет е не толкова действително, колкото желано и необходимо и обикновено е свързано с движение като средство за откриване и придобиване на съответния обект. Но докато при *shánět* обикновено целта е действително придобиване на предмет и в такъв смисъл при него може да се говори за специализация, при *sehnat* изходната глаголна семантика означава успешно постигане на целта на търсенето, т.е. на посесивността, при *hledat* целта невинаги е придобиване, т.е. посесивност, в част от случаите може да се говори само за целева сема (срв. по-нататък подточка 5.2.5.7.1.). В българския език този семантичен нюанс не се отразява, българското съответствие на *shánět* и *hledat* е б. *търся*, докато съответствието на ч. *sehnat* и *najít/nalézt*

е б. *намеря*. Затова може да се смята, че ч. *shánět* е по-близо до ядрото на полето, отколкото б. *търся* и р. *искать*.

5.2.5.2.2. Hledat

По-общият по семантика глагол *hledat* ‘търся’ е представен в нашия материал с 13 употреби, от които само при 7 наблюдаваме възникване на посесивна сема, както в (1), където е добре документирано наличието и на модалната, и кинетичната сема. Концептуализацията е от гледна точка на потенциалния посесор. Тук синтактичната структура включва агенс-потенциален посесор и пациенс-посесум, който е обект на търсенето.

- (1) „co je s tím psem, kterého jste šel hledat?“/242; – какво стана с кучето, което бяхте отишли да търсите?/219; Как там насчет собаки, которую вы ходили искать?/224

В останалите 6 случая присъстват изключително модална и целева сема, особено в съчетания с названия на абстракции в ролята на пациенс, както в (2), където вестникарската новина не може да се разглежда като придобита собственост.

- (2) Vod tý doby, jak jsem šel někam, vždycky jsem v novinách hledal, jestli se zas neobjevila nějaká skvrna./196; Оттогава насам винаги когато намисля да ида някъде, предварително проверявам във вестника не се ли е появило пак някаво петно./179; С той поры, перед тем как куда-нибудь пойти, я смотрю в газету не появилось ли опять какое-нибудь пятно./185
- (3) Puste se krucifix, do hledání boha a vši si hledejte doma./113; Заловете се, дявол да го вземе, да търсите бога, а въшките търсете въщи./103; Займитесь, черт побери, поискami бога, а вшей будете искать дома!/114

Добре документиран са конкретно и абстрактно значение в двете употреби в пример (3), представящ една от големите пиянски проповеднически находки на фелдкурата Катц, която поставя в една плоскост търсенето на бога и търсенето на въшки в дрехите. И при двете целевата сема не е свързана с придобиване на собственост, така че посесивна сема тук възниква доколкото присъства стремеж за установяване на отношение с бога, докато при търсенето на въшки посесивната сема е в подчинено положение в рамките на семемата.

5.2.5.2.3. Najít, nalézt

При глаголите *najít* и *nalézt* ‘намеря’ посесивната сема вече е реализирана, т.е. модална сема или не възниква, или нейната позиция не е водеща. Освен това при част от употребите им не може да се говори и за посесивна сема. В общия случай възникване на посесивна сема се наблюдава когато

в ролята на пациенс-посесум участва название на материален предмет (1) или лице (2).

- (1) Jednou zas u nás v ulici našel jeden krejčí zlatý prsten./170; Веднъж пък един шивач, който живееше на нашата улица, намери златен пръстен./158; Портной с нашей улицы нашел золотое кольцо./164
- (2) Dnes jsem našel při kázání jednoho chlapa, který se mně z legrace rozplakal./118; Днес през време на богослужението открих един чешит, който за джумбуш се разплака./107; А сегодня нашел я одного типа, который во время проповеди, смеху ради, разревелся./118

Собствената семантика на глагола допуска изразяването само на един посесор, който е в ролята на агенс и се заема от названия за лица. Тогава водещото положение в семемата се заема от посесивната сема, а като допълнителна участва кинетична сема.

- (3) Když Švejka zavřeli v jedné z četných komor prvního patra, Švejk našel tam společnost šesti lidí./20; Когато затвориша Швейк в една от многобройните килии на първия етаж, той се намери там в обществото на шестима души./22; Когда Швейка заперли в одну из бесчисленных камер в первом этаже, он нашел там общество из шести человек./37

Възможна е и употреба, при която водещо положение заема кинетичната сема, а посесивната, означаваща преди всичко установяване на човешки отношения, е второстепенна, както в (3), така че българското му съответствие е по-скоро *заваря*.

- (4) Takovou hodnou a hezkou angorskou kočku už nenajdete.“/266; няма да можете да намерите вече такава добра и хубава ангорска котка./239; Такую хорошую ангорскую кошечку вам уже не найти!/244
- (5) pečoval o svou rotu na manévrech, jak se sluší a patří. Našel vždy pro ni pohodlné rozmístění po stodolách a často dal ze své skromné gáže svým vojákům vyvalit sud piva./210; и на маневри се грижеше както подобава за ротата си. Винаги я настаняваше удобно из плевните и често поръчваше със скромните си средства бъчонка бира за войниците./192; и на маневрах, как это полагается, заботился о своей роте, поудобнее расквартировывая ее по сараям, и, часто платя из своего скромного жалованья, выставлял солдатам бочку пива./198

В примери (4) и (5) може да се говори за възникване и на модална сема, тъй като тук се предполага, че става дума за съзнателно търсене на аналогичен домашен любимец (4) или на удобно настаняване за войниците от страна на техния ротен командир (5), т.е. намирането не е случайно, както в (1), а е резултат от съзнателни усилия, които могат да се изразят с модалните глаголи *искам*, евентуално *нужно (ми) е*.

- (6) Tak hledali drobečky a nenašli, poněvadž tak chytrý jsme byli taky./125; Тогава започнаха да търсят трохи, ама не намериха, защото и на нас чавка не ни беше изпила ума./114; Стали искать крошки и, конечно, не нашли. Не на таковских напали!/124
- (7) Auditor hledal v zásuvkách akta týkající se Švejka, ale nemohl jako vždycky ničeho najít./118; Съдията започна да рови из чекмеджетата си и да търси делото на Швейк, но както обикновено не можа да намери нищо./107; Следователъ стал рыться в ящиках стола, отыскивая дело Швейка, но, как всегда, не мог ничего найти./118

За определено наличие на модална сема може да се говори при синтагматичните съчетания на *hledat* с *najít/nalézt*, тъй като целият дискурс представя ситуация, доминирана от модалната сема на глагола *hledat* (5), (7), а *najít* е в отрицателна форма. Причинно-следствената връзка между тези глаголи позволява влиянието на модалната сема и при *najít*.

5.2.5.2.3.1. Само с 2 случая е засвидетелстван по-старинният синоним на *najít nalézt*. Двата глагола са в тясно синонимно взаимодействие, което води и до частична контаминация на формите им, като *nalézt* запазва по-висока степен на книжност. Вероятно това е и причината за по-рядката му употреба.

- (8) (Spisy o Švejkovi byly nalezeny v archívu vojenského soudu teprve až po převratu s touto relací:/119; (След преврата делото на Швейк бе намерено в архива на военнополовия съд със следната резолюция:/108; (Дело Швейка было найдено в архиве военно-полевого суда только после переворота со следующей пометкой:/119
- (9) Naleznuv polní oltář v pohovce, starý pán domníval se, že je to nějaké řízení boží a daroval jej místnímu vršovickému kostelu do sakristie./161; Като намерил походния олтар в кушетката, старият господин помислил, че това е божие провидение и го подарил на пречестната църква във Вършовице/149; Найдя в диване походный алтарь, старик вообразил, что это божье провидение, и подарил алтарь вршовицкому костелу в ризницу/156–157

В синтактично отношение структурите на *nalézt* съвпадат с *najít*, а различието между тях остава предимно в сферата на стилистиката. И в двата примера (8) и (9) принадлежността на *nalézt* към високия стил засилва ироничния ефект на целия дискурс.

5.2.5.2.3.2. Vynalézt

От основата на *nalézt* в нашия материал е образуван дериватът с представка *vy-* *vynalézt* ‘изобретя, открива’, специализиран за означаване изобретяването на нови научни и технически обекти.

(10) že je Švejk notorický blb a idiot podle všech přírodních zákonů vynalezených psychiatrickými vědátory./40; че съгласно всички природни закони, открити от учените-психиатри, Швейк е несъмнен идиот./38; Швейк – круглый дурак и идиот согласно всем законам природы, открытым знаменитыми учеными психиатрами./53

Специализацията, която има известно отношение към посесивното семантично поле в етимологичен смисъл, на практика го извежда на границите на полето, тъй като функционалният акцент пада върху факта, че обектът е новооткрит, а не върху отношенията с неговия собственик или автор.

5.2.5.2.3.3. *Nalézat se*

Възвратната форма на изходния глагол *nalézat se* ‘намирам се’ също претърпява сериозна семантична модификация, като преминава към семантичното поле на глаголите за положение в пространството и във връзка с екзистенциалното семантично поле.

(11) *Nalézal se* v tu dobu se svými a svého pána zavazadly v nejbezpečnější blindáži a ukrýval hlavu pod deku, aby ho granát nenašel a neměl jiného přání, než aby jeho pán byl raněn a on se dostal s ním do týlu, do zázemí, hodně hluboko./208; През това време тя пазеше багажа на началника си, а също така и своя багаж в най-сигурния блиндаж и завираше глава под някое одеяло, за да не я намери снаряждът. Нямаше друго желание, освен да ранят началника ѝ и по такъв начин да замине с него в тила, в дълбокия тил./190; В таких случаях он оказывался вместе со своим и офицерским багажом в самом безопасном блиндаже и прятал голову под одеяло, чтобы его не нашла артиллерийская граната. В эти минуты он желал только одного: чтобы его командир был ранен и он вместе с ним попал бы в тыл, как можно подальше./196

По тази причина той няма отношение към посесивното семантично поле и е още една проява на взаимодействието между посесивното и кинетичното семантично поле, като глаголни корени могат да преминават от едното към другото и обратно.

5.2.5.2.4. *Ztratit, ztrácet*

Поради парадигматичните ѝ връзки с *najít* и *nalézt* тук разглеждаме и видовата двойка *ztratit/ztrácet* ‘загубя/загубвам’, при която рядко може да се говори за наличие на модална сема, но за сметка на това позициите на посесивната сема в негация са изразителни. В нашия материал тя е представена с 29 употреби, като въз основа на собствената семантика на корена посесивната сема при тях има формата „прекрятяване на посесивно отношение“ (1), (2).

- (1) Nakonec se to vysvětlilo, že ještě jeden člověk ztratil zlatý prsten s falešným briliantem, nějakou rodinnou památku./170; В края на краищата разбрало се, че и друг човек загубил златен пръстен, но с фалшив брилянт, някакъв семеен спомен./158; В конце концов выяснилось, что еще один человек потерял кольцо с бриллиантом (какая-то там семейная реликвия)./165
- (2) Ztrácel obžalovací materiál a byl nucen vymýšlet si nový./117; Много често той губеше обвинителния материал и се принуждаваше да измисля нов./106; Он постоянно забывал обвинительный материал и это вынуждало его придумывать новый./117

При тази семантична структура възникват позиции за агенс-посесор и пациенс-посесум, както в (1) и (2).

- (3) Ztratily se v žaludecích pacientů i balíčky čokolády, i balík sušenek./96; В стомасите на болните бяха потънали и шоколадите, и пакетчето бисквити./87; Исчезли в желудках пациентов плитки шоколада и пачки сухарей./99

При разширяване на синтактичната структура с адюнкт-обстоятелство за място, както в (3) значението става преносно, тъй като знанието за мястото, където нещо е „изчезнало“ влиза в противоречие със собственото значение на корена, което предполага неизвестност на местонахождението на изчезналият обект.

- (4) Ztráceli si navzájem přílohy./119; Те взаимно си губеха и приложенията към делата./108; Точно также пропадали и приложения к делам./119

Единствен пример в нашия материал с възникване на модална сема е представен в (4), където става дума за съзнателно „загубване“ на документи.

- (5) u nás byla třikrát domovní prohlídka, a když nic nemohli najít, tak říkali, že jste ztracenej, poněvadž jste rafinovanej./65; В квартирата ви три пъти правиха обиск, а като не можаха да намерят нищо, казаха, че сте изгубен, понеже сте били рафиниран./61; у нас тут три раза был обыск, и, после того как ничего не нашли, сказали, что ваше дело плохо и по всему видать – вы опытный преступник./76

В анализирания материал тази видова двойка проявява забележителен фразообразуващ потенциал – в 7 от случаите наблюдаваме ФЕ, сред които най-често среща се (в 5 от тях) е *být ztracen* ‘загубен съм’ (5).

Ztratit se

5.2.5.2.4.1. Възвратната форма *ztratit se* ‘загубя се’ проявява умерена семантична трансформация в сравнение с основната форма и придобива значение на загуба на пространствена ориентация. Тя е засвидетелствана в 4 от

случаите, като само в пример (3) от подточка 5.2.5.2.4., където в ролята на процесор е неодоушевен обект, става дума за неговото изчезване.

- (6) *stalo se při císařských manévrech na českém jihu, že se úplně s plukem ztratil, dostal se s ním až na Moravu, kde se s ním potloukal ještě několik dní potom./256;* а преди години на едни императорски маневри в Южна Чехия стигна дотам, че *се загуби* заедно с полка си. Той се озова с него чак в Моравия, дето се скитосва още няколко дни, след като/232; Несколько лет назад на маневрах в Южной Чехии, где присутствовал император, он *исчез* вместе со своим полком, попал с ним в Моравию и проблуждал там еще несколько дней, после того, как маневры закончились./237

В останалите 3 случая – (6), (7) и (8), имаме работа със загуба на пространствена ориентация от страна на лице-агенс.

- (7) *zpozorovali jsme, že se nám přednosta ztratil, /52;* забелязахме, че началникът *е изчезнал*, /49; то мы обнаружили, что начальник-то у нас *пропал*,/64

- (8) *a nakonec jsme se ztratili jeden druhému/52;* и накрая *се загубихме* едни други./49; и под конец *растеряли* друг друга./64

В (7) и (8), където в ролята на агенс участват названия за лица, синтактичната структура се разширява с дателно допълнение, означаващо субекта, връзката с който е прекратена. Както показва руският превод, с тази семантика в руски може да се използва глаголят *пропасть* ‘изчезна’, етимологично свързан с глаголите за движение, и то в съчетание с у-конструкция, чието значение ‘в личната сфера на Х’ се потвърждава и за този глагол, както и за множество други, които вече отбелязахме.

5.2.5.3. Глаголи с корен *pust-*

Глаголите с корен *pust-* са ориентирани към пряк физически контакт между лица или лице и предмет и поради това възникването на посесивна сема при тях е епизодично. По тази причина разглеждаме глагола *pustit* ‘пусна’ като граничен за полето – при него ролята на посесивната сема е епизодична и неводеща. Най-сериозни различия между отделните му употреби проявяват съчетанията с названия на лица в сравнение с тези с неодоушевени предмети в ролята на пациенс. Възникване на посесивна сема се наблюдава при участие на неодоушевени предмети в ролята на пациенс-посесум, докато при имената за лица най-често водеща е семата ‘отстраняване на препятствие’, както в (1), а отчасти и в (2), където с негацията на *pustit* се метафоризира любезността и услужливостта на търговската фирма.

- (1) „Tak se mně Švejek ztratil,“ řekl auditor Bernis; „dám si ho zavolat, a jestli se k ničemu nepřízná, tak ho *pustím* a dám ho odvést k tobě a ty už si to

vyjednáš u regimentu.“/119; – Сам виждаш, Швейк го няма никакъв – каза съдията Бернис, – ще наредя да ми го доведат и ако не признае нищо, ще го освободя със заповед да бъде доведен при тебе, а ти вече по-нататък уреждай работата с полка./108; – И так, пропал у меня Швейк, – казал Бернис. – Велю вызвать его сюда и если он ни в чем не признается, отпущу. Я прикажу отвести его к тебе, а остальное ты сам устроишь в полку. /119

- (2) Firma Polák v Dlouhé třídě byla opravdu firma agilní. Nepustila žádného kurse, aby neuspokojila jeho přání./181; Фирмата „Полак“ на улица Длоуха наистина работеше много добре. Там не пускаха никой клиент да си иде, без да задоволят искането му./167; Фирма «Полак» на Длоугой улице торговала бойко. Ни один покупатель не уходил оттуда неудовлетворенным./173

На базата на физическия контакт и неговото прекратяване за посесивна сема може да се говори в (3), където, за разлика от (1) не става дума за освобождаване от арест, а за прекратяване на физическия контакт между лица.

- (3) Já jsem prase,“ dodal s upřímností pijáka, „puste mne, pane, já vás neznám./139; Аз съм свиня – добави той с искреността на пияница, – Пуснете ме, господине, не ви познавам./126; Я свинья!... – прибавил он с пьяной откровенностью. – Пустите меня, сударь, я с вами не знаком./137

При разширяването с адюнкт за произход (*pustí z ručnice*) наблюдаваме пълна семантична трансформация на изходното значение в ‘изстрелям’ (4).

- (4) a ten mu dal vzkázat, že jestli se bude s holkou scházet v lese, že mu, když ho potká, pustí do zadnice z ručnice štětiny se solí./216; Последният поръча да съобщят на учителя, че ако продължава да се среща с момичето му в гората, щом го видел, щял да му вкара в задника четина и сол с пушката си./196; Лесник велел ему передать, что если он будет встречаться с его дочкой, то он, лесник, как, значит, застанет их, всадит ему из ружья в задницу заряд нарезанной щетины с солью./201

При възвратните форми обикновено значението е изцяло за прекратяване на физически контакт, осъществяван от агенса (5), т.е. възвратната форма е гранична за посесивното семантично поле.

- (5) Polní kurát pustil se vrat a navalil se na Švejka: „Pojďme tedy někam, ale k Šuhům nepůjdu, tam jsem dlužen.“/140; Фелдкуратът пусна вратата и се строполи върху Швейк:

– Да се отбием тогава някъде, но при „Шухите“ няма да ида, имам да им давам./128; Фельдкурат пустил дверь и навалился на Швейка.

– Тогда пойдем куда-нибудь. Только к «Шугам» я не пойду, я там остался должен./137

Там, където възниква посесивна сема, тя е в негация, така че семемата гласи ‘прекръпяване на отношението’ и е второстепенна, докато водещата е семата за физически контакт. Възникващата синтактична структура включва агенс-посесор (единствен) и пациенс-посесум във вин. пад.

5.2.5.3.1. Propustit

С 2 употреби е представен в Хаш. глаголът *propustit* ‘пусна на свобода, освободя’, който е най-близък по семантиката си до коренния *pustit*, но е специализиран за отношение към арестант, т.е. за посесивна сема при него може да се говори, доколкото изразява прекръпяване на отношението между органите на реда и арестанта. И тук посесивната сема е в негация, а общата семема гласи ‘прекръпяване на отношението’, но водещата сема е специализирана за контакт въз основа на правно основание.

- (6) *Nežli ho propustili, dali mu starý vojenský mundúr, který patřil nějakému břícháči a o hlavu většímu než Švejku.*/127; Преди да го освободят от затвора, му дадоха старо войнишко облекло, останало от някой шишко, с цяла глава по-висок от Швейк./116; и ему выдали старый мундир, ранее принадлежавший, очевидно, какому-то пузатому здоровяку, ростом на голову выше Швейка./127

Както повечето глаголи периферни за полето, и *propustit* се характеризира с два актанта – агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад. Като адюнкт може да се появи обстоятелство за място с предлог *z* + род. пад.

5.2.5.3.2. Opustit, opouštět

С още 3 употреби е представена видовата двойка *opustit/opouštět* ‘оставя, напусна’, специализирана за означаване прекръпяването на близост. При нея семантичната структура включва и кинетична сема, но водеща е позицията на посесивната сема в негация, като концептуализацията е от гледна точка на посесума. Функционалният акцент пада върху състоянието на лицето-пациенс, с което се прекръпява контактът. Както личи от примери (7) и (8), взаимното отношение между ч. *opustit*, б. *оставя* и р. *оставить* запазва семантичната близост и в преводните съответствия.

- (7) „*Opuste nás, Švejk, my máme něco mezi sebou vyřizovat.*“/187; – *Остави* ни, Швейк, ние имаме да уреждаме някои работи./170; – *Оставяте* нас одних, Швейк. У нас есть кое-какие дела./177
- (8) „*Poslušně hlásím, pane feldkurat, že vás opouštím.*“/187; – Слушам, господин фелдкурят. *Оставям* ви./170; – Так точно, господин фельдкурят, *оставлю* вас одних./177

Възникващата синтактична структура съдържа два актанта, агенс-посесум и пациенс-посесор във вин. пад. Позиция за втори посесор не се предполага, а като адюнкти могат да се появят само обстоятелства за време или начин.

5.2.5.3.3. Vypouštět

С една употреба е застъпен и глаголят *vypouštět*, при който водеща е от-ново сема та ‘прекратяване на отношението’, а на второ място имаме кинетична сема, носена от семантиката на представката *vy-* ‘от вътре навън’, като концептуализацията обаче е от гледна точка на посесора.

- (9) *dívaje se zuřivě na nadporučíka, který klidně vypouští z úst kolečka cigaretového dýmu, která stihala jedno druhé a rozbíjela je./239*; като гледаше свирепо поручика. Последният обаче спокойно изпушаше от устата си клъбца цигарен дим, които се настигаха и разбиваха едно в друго./216; бросив яростный взгляд на поручика, который спокойно пускал изо рта кольца табачного дыма./221

По тази причина синтактичната структура е по-богата, освен агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад., който по-често е неодушевен обект, може да бъде изразен и източник под формата на обстоятелство за място с предлог *z* + именна група в род. пад.

В пример (9) кинетичната сема запазва водещата си позиция тук, тъй като изпусканите колелца цигарен дим не се съчетават изразително с представата за собственост.

5.2.5.3.4. Odpustit

С 2 употреби е представен и глаголят *odpustit*, който наблюдавахме от началната фаза на развитие на чешкия език като специализиран църковен термин за опрощаване на грехове (10), но и с подобна неспециализирана употреба (11). Той изразява семемата ‘прекратяване на отношение’, но посесумът е твърде абстрактен (грех или друго провинение), така че се наблюдава само каузативна сема. Концептуализацията е от гледна точка на посесора, доколкото грехът може да се схваща като нещо притежавано.

- (10) „Skrze toto svaté pomazání a své předobrotivé milosrdenství odpusti tobě Bůh, cokoliv jsi zavinil zrakem, sluchem, čichem, chutí, řečí, hmatem a chůzí.“/180; „Чрез това свято помазване и със своето преблаго мило-сърдие нека бог ти прости всичко, което си прегрешил чрез зрение, слух, обоняние, вкус, реч, осезание и ходене.“/166; «Чрез это святое помазание и по своему всеблагому милосердию да простит тебе господь согрешения слуха, видения, обоняния, вкуса, речи осязания и ходьбы своей»./173

- (11) a jedině budou-li bojovat statečně za císaře pána, mohou se vrátit do lidské společnosti a po válce bude jim odpuštěno, že se chtěli dostat z vojny a simulovali./100; Единствената възможност да се върнат в човешкото общество и след войната да получат прошка, задето са искали да изклинчат от фронта и са симулирали, била да се сражават храбро за негово величество императора./90; и только в том случае, если будут храбро сражаться за государя императора, снова станут равноправными членами общества. Тогда после войны им даже простят то, что они пытались уклониться от военной службы и симулировали./102

При *odpustit* конфесионалната специализация поставя в ролята на агенса Бог или друга висша сила, при неспециализираните употреби агенс е реципиентът на речевия акт, а пациенът във вин. пад. е грехът или прегрешението. В ролята на посесор обикновено е продуктът на текста, който присъства във форма за дат. пад., най-често местоименна. В конкретния случай (10) поради специфичната ситуация, в която свещеникът произнася молитвата от името на вярващия, посесорът е заменен в ролята на продукт от неговия духовен пастир.

5.2.5.3.5. *Dopustit se*

С 2 употреби в Хаш. е представен глаголет *dopustit se*, който също е специализиран и няма посесивен характер. Специализацията му е в областта на правния дискурс, където възвратната му форма изразява обективизирано допускане на наказуеми деяния.

- (10) ale krejčí seděl přece jen tři dny, poněvadž se z rozčilení dopustil urážky strážce./170; Но шивачът въпреки това лежал затворен три дена, понеже в яда си обидил стражата./158; Но портному пришлось все-таки отсидеть три дня, потому что в расстройстве он нанес оскорбление полиции./165

Поради семантичната специализация той не е част от посесивното семантично поле, означава само допускането на определен вид поведение, т.е. трансформацията е изцяло в областта на абстрактните отношения и е свързана със семантиката на граматикализираните употреби на глаголите от посесивното семантично поле.

5.2.5.4. *Stačit, postačit*

Като периферен за посесивното семантично поле оценяваме глагола *stačit* ‘достатъчно е, стига’, тъй като при него може да се говори за посесивна сема въз основа на сравнение с някакво еталонно количество или мяра, чието наличие удовлетворява определени изисквания. Той е представен в Хаш. с 8 употреби, от които 5 са в абстрактен контекст, във връзка с извършване на абстрактни действия аналогично на (3). Можем да го разглеждаме

като преходен между ЛСВ₁ и ЛСВ₂, тъй като съществуването на определено количество от нещо се сравнява с определена мяра, с което има отношение към микрополето за търговски операции. В такъв смисъл разглеждаме семантичната структура като съставена от посесивна и каузативна сема, а като диференциална отново изпъква ‘прекръпяване’, но този път на увеличаването на действието или количеството. Концептуализацията е от гледна точка на посесума, т.е. говорим за пациентивна концептуализация.

- (1) Řekněte mně, pánové, není-liž to směšné? Dvě lokomotivy, jakoby nestačila jedna.“/257; Кажете, господа, не е ли смешно? Два локомотива, като че ли не е достатъчен един.“/233; Скажете, господа, разве это не смешно? Два локомотива, как будто не хватало одного!/238

Въз основа на тази семантична структура възниква само една актантна позиция за агенс-посесум (1), а посесорът може да бъде изразен чрез адюнкт в дат. пад. Както личи от (2), посесумът може да бъде изразен и с цяло изречение.

- (2) „Rozbiju mu hubu, ale to nestačí.“/262; Ще му разбия мутрата, но това не е достатъчно.“/237; Всю морду разобью. Нет, этого недостаточно!/242
(3) Předseda komise se stručně otázal: „Stačí?“/40; Председателят на комисията лаконично попита: – Достатъчно?/38; – Достаточно? – лаконически спросил председатель комиссии./53

В (3) комуникатът има минимален обем, съставен само от предиката, който в достатъчна степен осигурява кохерентността на комуникацията, защото връзката с предходните действия маркира агенс-посесум. Само в пример (4) е засвидетелствана употреба на глагола *stačit* в съставно сказуемо. Тук семантиката се трансформира в зависимост от характера на втория глагол в инфинитив, а *stačit* придобива модална сема за обективна възможност, която на български обикновено се предава в *успее*, т.е. отново има сравнение, този път между желан и постигнат резултат.

- (4) Když nepřítel bude na kótě 312, nestačí obyčejně přemýšlet o tom, proč je výška toho kopce udána od hladiny mořské,/258; Когато противникът ще бъде на кота триста и дванайсет, няма да стане нужда да разсъждаваме защо височината на хълма е дадена от морското равнище,/235; Когда противник окажется на высоте 312, тут некогда будет размышлять от том, почему высота этого холма указана от уровня моря,/239–240

За това дали посесивната сема играе водеща или второстепенна роля в семемата решаващо значение има обстоятелството дали посесумът е изразен с именна група (1) или глаголът *stačit* участва в съставно сказуемо (4),

в което изпълнява граматикализираната функция да представя глаголните граматични категории (отново преход, този път към ЛСВ₃).

5.2.5.5. Единични експресивни употреби на непосесивни глаголи с посесивна функция

Като силно експресивна и посесивна оценяваме употребата на глагола *prožrát* ‘изплюскам, профукам, пропиля’ в (1) на първо място поради силно експресивния характер на употребите на коренния глагол *žrát* по адрес на хора. Докато при употребите за животни той неутрално означава ‘ям’, в употребите за хора означава хранене с неумерени животински особености. В съчетание с представката *pro-*, която в глаголното словообразуване обикновено е носител на значението ‘изразходвам’ (напр. при експресивните *propít*, *prošustrovat*), получаваме силно експресивно средство за изразяване на пражосническото на аристократичен род. Семемата тук включва посесивна и каузативна сема, като посесивната е в негация, а концептуализацията е агентивна, т.е. от гледна точка на деятеля-посесор.

- (1) Plukovník Bedřich Kraus, mající též přídomek von Zillergut, po nějaké vesničce v Solnohradech, kterou jeho předkové prožrali již ve století osmnáctém./255; Полковник Фридрих Краус, наследил и прозвището „фон Цилергут“ по името на някакво село в околностите на Зальцбург, което било изплюскано от предците му още в осемнайсетото столетие./231; Полковник Ханс фон Циллергут (Циллергут – название деревушки в Зальцбурге, которую предки полковника пропили еще в восемнадцатом столетии)/236

Синтактичната структура включва само агенс-посесор и пациенс-посесум, втори посесор не се изразява. Глаголът може да се смята за специализиран за изразяване на този тип експресия, което го определя като субстандартен от гледна точка на стратификацията на чешкия език.

5.2.5.5.1. Plundrovat

Със засилена експресивност се отличава и глаголът *plundrovat* ‘опустошавам’ в (2), който има отношение към микрополето на глаголите за посегателство върху чужда собственост, но го разглеждаме тук, защото значението ‘крада, обирам’ при него е вторична асоциация. Семемата му се състои от посесивна и каузативна сема с трета дифференциална ‘безмилостно, докрай’. Концептуализацията е агентивна.

- (2) on zatím někde v týlu plundroval kurníky./207; А свързката през това време опустошаваше курниците в тила./189; А тот в это время обчищал курятники в тылу./196

Синтактичната структура включва агенс-втори посесор и пациент във вин. пад., като експресивността се базира върху диференциалната сема, която е водеща в основното значение на глагола.

5.2.5.5.2. Vytáhnout, vytahovat

Като експресивни разглеждаме и употребите на видовата двойка *vytáhnout/vytahovat* ‘измъкна, измъквам’, която по принцип се отнася към каузативните глаголи за движение, но в двете употреби в Хаш. (1) и (2) изразява и възникване на посесивна сема с експресивно отношение на продукта на текста. В (1) в ролята на посесум са подаръците-лакомства за болните, „лекувани“ с абсолютен глад, а в (2) посесум е самият Швейк, измъкнат от групата на „най-опасните“ затворници, лишени от панталони, за да не избягат.

- (1) Baronka zatím vytahovala dárky z koše./93; В това време баронесата започна да вади подаръците от кошницата./85; Баронеса между тем вынимала из корзины подарки./97
- (2) Za chvíli štábní profous vyšel, obrátil se přímo k Švejkovi, vytáhl ho ze skupiny dvaceti podvlékaček a odvedl do sakristie./113; След малко последният излезе, насочи се право към Швейк, измъкна го от групата на двайсетте чифта долни гащи и го отведе в сакристията./103; подошел прямо к Швейку, вытащил его из кучи двадцати подштанников и отвел в ризницу./114

Посесивната сема възниква благодарение на участието на представката *vy-*, носител на кинетичната сема ‘от вътре навън’, която, отнесена към материален посесум или посесум-название за лице, придобива посесивен характер ‘начало на посесивно отношение’.

5.2.5.5.2.1. Vyjmout

Като експресивна разглеждаме и употребата на глагола *vyjmout* ‘извадя’, също съдържащ семата ‘от вътре навън’ в (3), тъй като използваната леко архаична форма спада към книжния стил и допринася за ироничното звучене на целия пасаж. По принцип той е дериват от *jíti* и е разположен в близост до ядрото на полето, но тук формата му актуализира експресивен ироничен ефект.

- (3) Z prádelníku ještě vyňala čisté ložní prádlo, povlekla polštáře a peřiny sama/233; накрая тя извади от скрина чисто бельо и сама облече възглавниците и пухените завивки./210; Дама вынула из комода чистое постельное белье и сама переменяла поволочки на подушках и перинах./215

Тук отново имаме синтактична структура с агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад., както при повечето глаголи отдалечени от ядрото и периферни за семантичното поле.

5.2.5.5.2.2. Vyčerpat se

Глаголът *vyčerpat se* ‘изчерпам се, изразходвам се’, отново с представката *vy-*, но с по-различно значение ‘докрай’ в (4) е употребен експресивно, тъй като дискурсът тук е подчертано ироничен, става дума за изчерпване на запасите от ругатни, които кредиторът отправя към Швейк и неговия началник. Семантичната структура се състои от посесивна и каузативна сема с диференциална ‘докрай’ и агентивна концептуализация.

- (4) Protože přísněj pán se již tak dalece vyčerpal, že mu na mysl nepřišla již žádná hodnotná nadávka, a proto se zamlčel./184; Понеже бе изчерпал до дъно запаса си и не му идваше на ум никаква по-качествена псувня, строгият господин млъкна./170; Так как строгий господин настолько исчерпал вес свой запас брани, что ему не пришло на ум ни одного стоящего ругательства, и замолчал./176

Възвратната форма засилва ироничното звучене, защото създава представата за пълно изразходване на душевните запаси на агенса, т.е. пресупозицията е, че господинът съдържа само ругатни. Тя е причина и за синтактичната структура само с един актант – агенсът-посесор. На български няма възможност това да се изрази с една глаголна форма и при превода е добавен адюнкт, който включва допълнителни лексикални средства за уточняване на изказа. В руския превод адюнктът е разширен с уточняващото генитивно определение *запас брани*, което ограничава тази пресупозиция, но очевидно такива са възможностите при възникналата езикова асиметрия, при която няма модел от типа на ч. *být vyčerpaný* ‘изморен съм’, който да бъде пародиран.

5.2.5.5.2.3. Vylákat

Изцяло експресивни са употребите и на глагола *vylákat* ‘измъкна с измама’, както в (5). Тук имаме посесивна и каузативна сема, диференциалната е „с измама“, а концептуализацията е от гледна точка на втория посесор.

- (5) že se dala jednou do novin a přihlásil se jeden zámečník za účelem sňatku a vylákal na ni 800 korun na nějaký vynález a zmizel./248; веднъж дала обявление във вестника и ѝ се обадил един шлосер, уж с цел за встъпване в брак, но след като измъкнал от нея осемстотин крони за някакво изобретение, изчезнал безследно./226; Однажды она дала в газету объявление, что хочет выйти замуж. Ну, явился один слесарь, вытянул у нее восемьсот крон на какое-то изобретение и исчез./231

Синтактичната структура е по-пълна, включва агенс-втори посесор, пациен-посесум и първи посесор в ролята на източник с предлог *na* + вин. пад.

5.2.5.5.2.4. Vystřílet

Също с представка *vy-* е образуван глаголят *vystřílet* ‘изстрелям’, съдържащ посесивна и каузативна сема, където в резултат на наличието на представката възниква диференциалната сема ‘докрай’, а посесивната сема е в негация, което всъщност поражда експресивното звучене на изказа. Глаголят беше наблюдаван и в материала от XVII в., където обаче присъства с възвратната си форма, но със същото значение ‘изразходване на материал за стрелба’.

- (6) *Vystřílel do něho všechny patrony.*/9; Оня, убиецът, изстрелял в него всичките си патрони./12; Тот выпустил в него все патроны./23

Синтактичната структура включва единствен посесор-агенс, посесум-пациенс във вин. пад., а жертвата на стрелбата е в локативна конструкция с предлог *do* + род. пад. Поради невъзможността на български да се използва една глаголна форма, означаваща в пълнота значението, включително със семата ‘докрай’, при превода е добавен адюнктът-определение *всичките*.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в романа „Приключенията на добрия войник Швейк през световната война“ от Я. Хашек

Генеалогично-семантичната структура на посесивните глаголи, засвидетелствани в Хаш., е продължение на състоянието, наблюдавано за предходните периоди, като тук имаме допълнителната възможност да проследим и лексеми познати от предходните периоди, но незасвидетелствани в конкретния анализиран текст. В съвременния период видовете употреби се разнообразяват поради разширените изразни потребности в социума и това води до увеличаване на броя им с все по-нюансирана семантика.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. mít	-	-	-	-	-	агентивна
tady/zde/tu máte	-/+	-	-	+	-	агентивна
patřit	-	-	-	-	-	пациентивна
2. Разширено ядро:						
dát, dávat	+	-	-	-	-	агентивна
podat, podávat	+	-	+	-	-	агентивна
dodat, dodávat	+	-	-	-	-	агентивна
odevzdat, odevzdávat	+	-	+	-	-	агентивна
vydat, vydávat	+	-	+	-	-	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
předat, předávat	+	-	+	-	-	агентивна
rozdat, rozdávat	+	-	+	-	-	агентивна
přidat, přidávat	+	-	+	-	-	агентивна
vzdat se, vzdávat se	+	-	-	-	-	агентивна
udat (se), udávat (se)	+	-	-	-	-	агентивна
oddat se	+	-	-	-	-	агентивна
darovat	+	-	-	-	-	агентивна
vzít, vzít si, líznout,	+	-	-/+	-	-	агентивна
brát, zabrat	+	-	-	-	-	агентивна
sebrat, sbírat, přibírat si	+	-	+	-	-	агентивна
odebírat, odebrat rozebrat	+	-	-	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. dostat, dostávat	+	+ ‘добро- волно’	-	-	-	агентивна
přijmout	+	-	-	-	-	агентивна
obdržet, držet	+	-	+	-	-	агентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	агентивна
koupit, kupovat; vykoupit se	+	-	-	-	„	агентивна
prodat, prodávat	+	-	-	-	„	агентивна
obchodovat	+	-	-	-	„	агентивна
platit, zaplatit	+	-	-	-	„	агентивна
vyplácet se	+	-	-	-	„	агентивна
podplácet	+	-	-	-	„ ‘нередно’	агентивна
odměnit, odměňovat	+	-	-	-	„ ‘заслуга’	агентивна
šetřit	+	-	-	-	„ ‘избегна’	агентивна
stojí	-	-	-	-	„	агентивна
uschovat	+	-	-	-	„ ‘временно’	агентивна
půjčit, půjčovat, vypůjčit, vypůjčovat	+	-	-	-	„ ‘временно’	агентивна
nabídnout, nabízet	+	+	-	-	„	агентивна
živit se	+	-	-	-	„	агентивна
zdědit	+	-	-	-	„	агентивна
opatřit, zaopatřit	+	-	-	-	„	агентивна
zachovat	+	+	-	-	„	агентивна
dlužit, dluhovat; být dlužen	-	+	-	-	„	агентивна
stačit	-	-	-	-	„	агентивна
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
krást, ukrást, okrást, odcizit	+	-	-	-	„	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
zabavit	+	-	-	-	„закон’	агентивна
vloupat se	+	-	-	-	„	агентивна
vyhrát, prohrát	+	-	-	-	„игра’	агентивна
poškodit	+	-	-	-	„	агентивна
vsadit, sázet, přisazovat	+	-	-	-	„игра’	агентивна
vylákat	+	-	-	-	„измама’	агентивна
III. Отдалеченост от ядрото						
1. За движение						
nést, nosit, přinést, přinášet	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
donášet	+	-	-	-	‘насам’	агентивна
odnést, vynést	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
přivézt	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
vytáhnout, vytahovat	+	-	+	-	‘от вътре навън’	агентивна
vrátit, vracet	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
poslat, posílat	+	-	+	-	дистантна	агентивна
vysílat, zasílat	+	-	+	-	дистантна	агентивна
vyjmout	+	-	+	-	„	агентивна
2. Други						
nechat; nechat si	+	-	-	-	-	агентивна
zbavit se	+	-	-	-	‘с облек- чение’	агентивна
vyčerpat se	+	-	-	-	-	агентивна
vystřílet	+	-	+	-		агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. Модални						
potřebovat	+	+	-	-	-	агентивна
žádat, požádat, vyžadovat	-	+	-	-	-	агентивна
přát si	+	+	-	-	-	агентивна
žebrot	+	+	-	-	-	агентивна
slíbit, slibovat	+	+	-	-	-	агентивна
hledat, shánět, sehnat,	+	+	+	-	-	агентивна
najít, nalézt; vynalézt	+	-	-	+	-	агентивна
pustit, propustit	+	+	-	-	-	агентивна
opustit, opouštět; vypouštět	+	+	-	-	-	агентивна
ztratit, ztratit se	+	-	-	-	-	агентивна
chtít, toužit	+	+	-	-	-	агентивна
odpustit	+	+	-	-	-	агентивна

2. Експресивни						
Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
projet	+	-	+	-	-	агентивна
prožrát	+	-	-	-	-	агентивна
plundrovat	+	-	-	-	-	агентивна

Таб. 12. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в романа на Я. Хашек „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“

Сравнението с разгледания по-горе български материал показва запазване на разширенията в употребите на ядрените глаголи в сравнение с българския емпиричен материал като цяло. Освен това се наблюдава по-близко до ядрото на полето положение на глаголите за движение, употребени с посесивна сема, въпреки че възможностите за точно измерване в отдалечената от ядрото зона са ограничени. Във всеки случай глаголите за движение се движат между отдалечената от ядрото зона и периферната зона на полето. Те засвидетелстват взаимодействието между кинетичното и посесивното семантично поле, което може да бъде по-тясно или по-далечно при различните езици и дори в отделни текстове, но винаги е свързано с йерархията на посесивната и кинетичната сема в рамките на семемата на всеки самостоятелен глагол. Възможно е в нашия материал различията да са повлияни и от индивидуалния характер на анализирания текстове.

5.3. Руски език – М. Булгаков. „Майстора и Маргарита“

Като изходна точка за изследване на съвременното състояние на руския език използваме романа на Михаил Булгаков „Майстора и Маргарита“ (Булг.), тъй като той е емблематично произведение на литературата от XX в. и е превеждан на много европейски езици, сред които български и чешки. Освен това обемът му е съизмерим с този на ексцерпирания материал от XX в. за другите два езика, а и тематиката и съответно стиловият му регистър е многопластов и дава възможност за използване на различни изразни средства на посесивността.

5.3.1. Ядро на посесивното семантично поле

Ядрото на посесивното семантично поле в руския език, както отбелязахме при конструирането му, съдържа същите компоненти, както и в другите два езика, като в абсолютното ядро присъстват две синонимни средства за изразяване на посесивност – глагол *иметь* и посесивната *у-*конструкция,

която в чешки и български изразява локализация и не се използва като изразно средство на посесивността. Разширеното ядро включва и посесивно-каузативните глаголи и в него централно място заемат видовете двойки *дать/давать* и *взять/брать*.

5.3.1.1. Глаголи *иметь, имеется*

В Булг. глаголът *иметь* е относително широко застъпен, като може да се каже, че авторът много умело е използвал стиловите му възможности за създаване на времеви, а понякога и пародиен ефект в текста. Общият брой на употребите му е 66, разпределени в четирите разгледани по-горе групи, като при екзистенциалното значение се използват самостоятелните специализирани възвратни форми *имеется/имеются*, с тази семантика само в 3 л. ед. и мн. ч. (общо 6 употреби в нашия материал). При 2 от тях обаче и *имеется* изразява посесивност (11), (12).

5.3.1.1.1. Същинска посесивност

На първо място се спираме на същинското посесивно значение, изразяващо отношението между посесор и притежаван предмет (1), (2), (3), както и т. нар. неотчуждаема собственост (части на тялото и под.), която може да се разглежда и като характеристика (4) – за това свидетелства българският превод, където наблюдаваме типичната за характеристиката конструкция за съвместност с предлог *с*, а в чешки употребата на глагола *mít* в съчетание с именна група, задължително разширена с прилагателно име за изразяване на характеристика. Близостта между отделните типове посесивност е характерна и за съвременния руски език.

- (1) И последнее, что я имею?/192; и последното, което имам?/327; to poslední, co ještě mám?/275

Прави впечатление, че в (1) в трите езика си съответстват глаголите от абсолютното ядро на посесивното семантично поле, докато в (2) и (3) ветрилото на преводните съответствия се разтваря и обхваща и други глаголи от разширеното ядро – б. *разполагам с*, ч. *obývat* в (3), а в (2) дори ч. *být* с екзистенциално значение, който тук е употребен със специфичната функция за деагентизация на притежанието, което в чешки е израз на прекомерна учтивост.

- (2) Балычок имею особенный... у архитекторского съезда оторвал... /230; Имам чудесен балък/353; byly by tam například lososí hřbítečky/405
- (3) Возможно, что он и сейчас имеет какую-нибудь комнату/168; възможно е да разполага и сега с някаква стая/ 250; Možná, že nějaký rokojíček obývá i dnes/289
- (4) Так, в первой из них сказано, что человек этот был маленького роста, зубы имел золотые и хромал на правую ногу./3; човекът бил нисък, със златни зъби/10; že to byl jedinec malé postavy, měl zlaté zuby/4–5

В тези случаи семантичната структура на р. *иметь* не се различава съществено от тази при б. *имам* и ч. *mít* – семемата се състои от единствената посесивна сема, която на синтактично равнище отваря 2 валентни позиции – за агенс-посесор и пациенс-посесум, като агенсът в много случаи се осъзнава като изразен от глаголната форма с предикатна функция в изречението. Затова тя често се елидира, без това да нарушава еднозначността на изказа.

5.3.1.1.2. Абстрактни и дискурсни съчетания

По-сложно е положението при съчетанията на глагола *иметь* с абстракции (5), които могат да се разглеждат като постепенен преход към фразеологизирани съчетания (6), тъй като при тях е отслабена представата за непосредствено материално отношение. Тези случаи стават източник за възникване на дискурсни фрази с формулен характер (7), които нямат синонимен вариант с у-конструкция, за разлика от основното посесивно значение, където синонимността на двете средства се потвърждава и от нашия материал.

- (5) имел свидание с каким-то човеком, лицо которого было наполовину прикрыто/19; се среща с някакъв човек/38; *prokurátor se v šeré komnatě, chráněné před slunečním svitem temnými závěsy, sešel s jakýmsi mužem, jehož tvář zpola ukrývala kápě*/342
- (6) Комната тоже имела очень странный вид/214; И стаята имаше странен вид/362; *Dosti zvláštně vypadala i celá místnost*/421
- (7) Имею честь, желаю здравствовать и радоваться./181; *Разрешете да напусна*. Желая здраве и радост./307; „*Bylo mi ctí, přeji hodně zdraví a štěstí.*“/338

Оформянето на *имею честь* като етикетна фраза-поздрав свидетелства за способността на *иметь* да се съчетава с абстракции, като образува дискурсно обусловени съчетания още от предмодерната епоха. Подобно положение, но с доста по-широка вариативност представя б. *имам чест* / *за мен е/ беше чест*, както и ч. *mám (tu) čest/je mi ctí*.

- (8) для того, чтобы управлять, нужно, как-никак, иметь точный план/8; но за да ръководиш, е необходимо все пак да разполагаш с точен план/14; *ale na to, abychom mohli řídit a ovládat, potřebujeme přesný plán na delší časové období*/9

В (8) отново преводните съответствия се разширяват към б. *разполагам с*, а ч. *potřebovat* изцяло отстранява ядрения посесивен глагол, като го замества с ч. *potřebovat* ‘нуждая се’, тъй като той и в изходното си модално значение имплицира последваща посесивност и, както ще видим по-нататък, може да се използва като част от периферията на посесивното семантично поле.

5.3.1.1.3. Човешки отношения

При изразяването на човешки отношения се натъкнахме на синонимни употреби на *иметь* (8) с изрази образувани от *быть* + *у*-конструкция (вж. т. 5.3.1.1.4.), т.е. двата типа посесивни конструкции се използват синонимно и с това значение.

- (9) Жил историк одиноко, не имея нигде родных и почти не имея знакомых в Москве./77; нямал никъде никакви роднини/136; Historik žil osaměle, v Moskvě neměl příbuzné a téměř žádné známé./150

Следователно изразяването на човешки отношения в руския език е сходно по синонимната употреба на двете ядрени средства на посесивността с изразяването на материална посесивност в социално-правен смисъл.

Единственият в нашия материал пример за изразяване на локализация с помощта на глагола *иметь* (10) свидетелства за сходство в семантичния потенциал на глагола с този при другите два родствени езика, най-вече при чешкия, където подобни случаи са системни за изразяването на локализация.

- (10)и несколько гражданок сидели на низеньких стульчиках, имея правую ногу в старой, потрепанной туфле, а левую – в новой сверкающей лодочке./203; Няколко гражданки седяха на ниски столчета с левия крак в старата, опърпана обувка, а десния в нова, лъскава./346; a mezi nimi sedělo na nízkých štokrlátkách několik dam se starou sešmaňanou botkou na pravé noze, zatímco levá vězela v zářivě nové lodičce./266

Слабото количествено представяне на този тип обаче (1 : 65) илюстрира значителната му специализация именно в областта на посесивността, за която в руския език се използват и някои други специализирани средства. За разлика от руския език, чешкият показва много по-интензивно развитие на употребите за изразяване на локализация с ядрения посесивен глагол *mít*. Като доказателство за водещата роля на *у*-конструкцията при изразяване на посесивност могат да се разглеждат употребите на възвратния глагол *имеется* в съчетание с нея (11), (12). Както се вижда, той запазва своята форма за 3 л., но значението му от екзистенциално се превръща в посесивно именно благодарение на нея. Най-вероятно причината за заместването на *быть* с *имеется* е стилистична, тъй като и двата са екзистенциални глаголи. В съчетание с *у*-конструкция обаче и двата могат да изразяват посесивност.

- (11) У вас сколько имеется сбережений?/143; Колко спестени пари имате?/207 „Kolikpak máte na úsporách?“/245

- (12)Ведь неизвестно, что именно имеется у человека./95; То не се знае какво именно притежава човекът./132; Ono zatím není jasné, co že to člověk vlastně má – zda tlamu, nebo doopravdy obličej.../158

Значително по-малката фреквентност на *имеется* дава по-големи възможности на писателя за актуализация на изказа в сравнение с глагола *быть*, чиято висока честота на употреба неизбежно води до значителна степен на автоматизация. С това може да се обясни склонността на М. Булгаков към употреби на *иметь/имеется*.

5.3.1.1.4. У-конструкция с глагол *быть*

Посесивно значение в разгледания материал изразяват 48 употреби на глагола *быть* в съчетание с у-конструкция (2), при която в сег. вр. *быть* често се елидира (1), (3), (4), (8). От формална гледна точка се наблюдава добре описаното различие между минало и бъдеще време, от една страна, и сегашно време – от друга. Докато в мин. и бъд. вр. функционират всички форми на глагола *быть*, в сег. вр. присъства само формата за 3 л. ед. ч., която се използва и за изразяване на екзистенциално значение. Нейната употреба се осъзнава като тавтологична и служи за подчертаване на наличието на съответния посесум в личната сфера на посесора (2).

- (1) кроме того, ведь у нее же ваши деньги?/84; Освен това нали у нея са вашите пари?/148; А пак, мѣла *и себе* vaše peníze, ne?/171
- (2) А у вас разные, что ли, есть? – мрачно спросил поэт, у которого папиросы кончились./5; – Да не би да носите различни? – мрачно попита поетът, който си беше свършил цигарите./14; „Vy snad máte *na vybranou*, nebo co?“ zeptal se chmurně básník, kterému zrovna došly papirosy./10
- (3) А у вас какая специальность? – осведомился Берлиоз./7; – Какъв сте по специалност? – любопитства Берлиоз./18; „А čím se vlastně zabýváte?“ informoval se Berlioz./14
- (4) У вас праздник, а что же прикажешь делать мне?/183; Вие имате празник, а аз какво да правя, кажи?/313; Vy máte svátek, ale co já?/358

Употребата на у-конструкция не се ограничава само с посесивното значение, тя може да изразява и характеристика (3), (8) или локализация (6) в най-общ смисъл и в съчетания с други глаголи (5), (7). Употребата ѝ и в трите езика в (1) убедително свидетелства за типа първични употреби, които са дали началото на различното състояние в съвременните славянски езици – могли са да изразяват съществуване + локализация, която постепенно се трансформира от ‘личната сфера на Х’ към ‘притежаваното от Х’. Много широката съчетаемост на у-конструкцията с различни други глаголи, както в (5) и (7) показва, че първичното ѝ значение е свързано именно с личната сфера на референтното лице, а като посесивни са се развили само част от тях, най-често в съчетания с глагола *быть*.

- (5) Истина прежде всего в том, что у тебя болит голова./11; Истина е преди всичко, че те боли глава/24; „Pravda tkví především v tom, že tě bolí hlava./21
- (6) а теперь, когда я у вас, я чувствую себя совсем хорошо./152; а сега у вас се чувствам наистина чудесно./257; „když jsem u vás, cítím se úplně dobře.“/293
- (7) Гражданин! У вас вся голова изрезана!.../123; Гражданино! Цялата ви глава е в рани!/210; „Ale pane, vy máte hlavu celou pořezanou.“/242
- (8) что же поделаешь, что у котов такой вид?227; Какво да се прави, котарците си го имат този израз!384; jenže marná sláva – provinile se tváří každý kocour!/447

Наблюденията върху Булг. засвидетелстват и обратния случай – на елизия на самата у-конструкция за сметка на глагола *быть*, особено в диалогичен контекст. При изразяването на човешки отношения случаят с присъствие само на *быть*, без у-конструкция, в нашия материал преобладава:

- (9) Прозвище есть?/10; Прякор имаш ли?/21; „Máš i příjmení?“/18
- (10) Родные есть?/10; Роднини имаш ли?/22; „Máš nějaké příbuzné?“/18

В такива случаи действително за руския език не се наблюдава никакво формално различие между изразяването на посесивно и екзистенциално значение, примери (9) и (10) могат с пълно основание да се разглеждат и като чисто екзистенциални в руския език. Преводът им на другите два езика обаче не може да съдържа друга конструкция, освен посесивната с глаголите б. *имам*, ч. *mít*. В това отношение за руския език може да се говори за неизразителни във формално отношение граници между екзистенциалното и посесивното семантично поле, или по-скоро за синкретизъм в изразяването на посесивно и екзистенциално значение. Това е възможно, особено при представянето на човешки отношения, при които логически близостта между двете семантични полета е най-голяма. Разнообразието от средства в руския език за изразяване на посесивно значение личи особено ясно в (13), където фразеосхемата *быть при* + мест. пад. реализира локативно средство за изразяване на посесивността (по Стасен 2009: 49–64).

- (11) Ах, какая у меня была обстановка!/77; Ах, каква обстановка имам!/137; Kdybyste jen věděl, jak já to tam měl zařízení!/160
- (12) Что у тебя в портфеле, паразит?/62; Какво носиш в чантата, паразит такъв?/111; „Со máš v tý aktovce, hajzle?“/128
- (13) не при валюте мы сегодня... ну что ты поделаешь!/204; днеска се случихме без валута... какво да се прави!/437; „pokud jde o valuty, tak zrovna máme dost hluboko do kapsy..., to se přece stane!/502

В (13) тя играе ролята на средство на разговорния език, представящо речева характеристика на героя, като същевременно допринася за обективизация на изказа до ниво на външна за героя констатация. Това личи и в усилията на преводачите да използват разговорни обрати или ФЕ в чешкия превод, абстрахиращи се от личността на продуктора и представящи ситуацията в максимално деперсонализирана форма, която трябва да оправдае липсата на валута.

5.3.1.1.5. Посесивност при отрицание и у-конструкция

Специфичното положение на случаите с негация (изразително подчертано от Куцаров 1999: 448–468, който основателно го отделя като самостоятелна морфологична категория *статус*) изпъква и в нашия материал, особено за руския език, където е представена със 185 случая, т.е. повече и от двата вида афирмативно представяне на посесивното значение. При него слабата разчлененост между посесивност и екзистенциалност изпъква особено ярко, като за формално изразяване на посесивност можем да говорим само в случаите с използвана у-конструкция (14), (19). Посесивно значение може да се има предвид обаче и при нейна елизия (15).

(14)а откуда вам известно, что у меня ее нет?/203; но откъде знаете, че нямам валута?/345; „Ale jak můžete vědět, můj nejvzácnější, že já valuty nemám?“/398

(15)Так нет ли, по крайней мере, бриллиантов?/94; В такъв случай нямате ли поне брилянти?/164; „A co takhle brilianty, nebyly by třeba brilianty?“/190

Освен добре описаната нормативна употреба на род. пад. (т. нар. родительный отрицания) на именната група, чието наличие или притежание се отрича, тук отново изпъква господстващото положение на глагола *быть*, при който употребата на у-конструкция не е задължителна и тя често се елидира.

(16)Жены нет? – почему-то тоскливо спросил Пилат./15; Жена имаш ли? – кой знае защо с тежко чувство попита Пилат./31; Jsi ženatý?“otázal se Pilát neznámo proč smutně/29

(17)Нет, я один./15; Не, аз съм сам./31; „Ne, jsem sám.“/29

(18)Нет никого. Я один в мире./10; Никого нямам. Сам съм на този свят./22; „Nemám nikoho. Jsem na světě úplně sám.“/19;

(19)У меня нет больше фамилии./77; Аз вече нямам име/136; „Můžu se zeptat, jak se jmenujete?“ – „Teď už nijak,“ odvětil ten zvláštní host s ponurou opovržlivostí. „Jména jsem se zřekl./159

Представеният в (16) и (17) кратък диалог-разпит се реализира изцяло без у-конструкция и в руския си вариант изглежда като пакет от 2 екзистенциални изречения. Но перифразите в българския и чешкия превод на (16)

показват сближаване с притежателното значение. В този случай отново се потвърждава синкретичната употреба на глагола *быть* или на безглаголни изречения за изразяване и на посесивно, и на екзистенциално значение в руския език, за разлика от глагола *иметь*, който е специализиран в областта на посесивността. Способността на у-конструкцията да се свързва с голям брой други глаголи, сред които *быть* и *иметь* също може да се разглежда като признак на широкия обхват и синкретизъм в нейните функции, който я прави най-общ изразител на неспециализирани отношения към субект.

5.3.1.1.6. Посесор в дателен падеж

В руския език се откроява и запазената граматична конструкция за изразяване на посесивно значение, особено при отрицание – за отсъствие/липса с помощта на отрицателно местоимение и субект в дат. пад. Като средство за изразяване на екзистенциално значение още от много ранна епоха на славянската книжнина тя е отбелязана от Савицки (2005). Нашите примери (20) и (21) показват, че в съвременния руски те са пълноценно средство за изразяване на отсъствие на посесивно отношение, като носител на негацията е отрицателната форма на местоимението или на глагола *быть*.

(20) На суде она говорила, что ей нечем кормить ребенка./157; Пред съда каза, че нямала с какво да изхрани детенцето./266; U soudu pak řekla, že ho neměla čím krmit./304

(21) Так знай же, что не будет тебе, первосвященник, отныне покоя!/18; Та знай, първосвещенико, че от днес нататък за тебе няма да има милост!/36; Ty ale věz, veleknězi, že od této chvíle nebudeš mít klidu!/34

Присъствието на тази конструкция и във фразеологизми като в (21) не само в руския, но и в чешкия език, свидетелства за нейната старинност и най-вероятно още праславянски произход (срв. Савицки 2005). В съвременния руски тя е с по-малка честота от останалите средства за изразяване на посесивност, но в никакъв случай не е ограничена само до фразеологично свързаните съчетания, както в чешки – (20), (22).

(22) и какой мне интерес идти к нему?/154; и каква полза ще имам да ходя там?/227; Co z toho budu mít/258

Преводите на български и на руски показват колко специфична е в наше време тази конструкция за руския език. В историческа перспектива обаче елизията на глагола *взти* в подобни контексти, както и в копулативна функция е нещо обичайно и за другите езици (Мирчев 1978: 247). Съвременното българско съответствие на руската конструкция е устойчиво словосъчетание, а чешкият еквивалент е идиоматичен, но и в двата случая отново присъства ядреният посесивен глагол и разбирането за придобивка като притежание.

5.3.1.1.7. Синоними на *иметь* и у-конструкция

Както видяхме и при другите два езика, в съвременната епоха възникват специализирани синонимни средства за изразяване на посесивно отношение, при които в значителна степен се сменя многозначността на първичните посесивни конструкции или недиференцираните посесивни и екзистенциални употреби. В нашия материал за руския език тук на първо място са двата етимологично сродни глагола *обладать* и *владеть*, с по 6 употреби в нашия материал. Етимологично първичният, *владеть*, има 5 употреби с посесивно значение, както в (1), а единствено в (2) се натъкнахме на съчетание с абстрактно съществително в ролята на посесум, където може да се търси начална степен на фразеологизация със значение ‘способен съм на нещо, владее определено умение’.

- (1) Дом назывался „домом Грибоедова“ на том основании, что будто бы некогда им владела тетка писателя – Александра Сергеевича Грибоедова./28; Наричаха тази къща Грибоедовата, понеже била уж някога собственост на лелята на писателя Александър Сергеевич Грибоедов./54; Domu se říkalo Gribojedovův z toho důvodu, že kdysi ho údajně vlastnila teta spisovatele Alexandra Sergejeviče Gribojedova./51
- (2) Для того, чтобы предъявить людям такого кота, достаточно владе-ть первыми основами чревоутождения./227; За да се демонстрира на хората такъв котарак, достатъчно е да се владеят елементарните основи на вентрологията./387; Chcete-li ctěnému publiku něco takového předvést, stačí zvládnout základy břichomluvectví./450

Неговата семантична структура е съставена единствено от посесивна сема, както при *иметь*, с концептуализация от гледна точка на притежателя. Изходният корен *влад-* показва първоначалния му път на развитие от възможността да се управлява нещо към същинската посесивност. Специализацията му в областта на посесивността е причина за ограничаването на употребите му до рамките на ЛСВ₁ и ЛСВ₄, които са единствено засвидетелствани с него в нашия материал. При това в ЛСВ₄ не се наблюдава идиоматизация с пълно заличаване на посесивното значение на глагола, независимо от съчетаването и с други абстрактни съществителни.

На пръв поглед синонимният на *владеть* глагол *господствовать* ‘господствам, царя’ е засвидетелстван в Булг. с 2 употреби, които обаче са изцяло екзистенциални от типа на „внутри дворца, господствовали мрак и тишина./186“ и затова тук не се спираме на тях.

5.3.1.1.7.1. Обладать

При *обладать* ‘притежавам’ (<*ob-vladati) семантичната структура е идентична с ЛСВ₁ на *иметь*, както и с *владеть*. Синтактичната структура

обаче се отличава с позицията на посесума, който е в твор. пад., подобно на *владеть*.

- (3) Трехкомнатную он обменял на две отдельных по две комнаты и стал обладателем, как вы сами видите, шести комнат./147; Тристаиния апартамент разменил за два отделни, двустайни, и както виждате, станал притежател на шест стаи./249–250; Třipokojový vyměnil za dva dvoupokojové, a jak už jste jistě ráčila nahlédnout, najednou měl pokojů šest/285
- (4) нигде не встречу человека такого ума, каким обладал Алоизий./81; аз никога не бях срещал и убеден съм, няма и да срещна по-умен човек от Алоизий Могарич./144

При *обладать* обаче преобладават с 5 употреби съчетанията с названия на абстрактни личностни качества, както в (4) и само в един случай (3) имаме същинско притежание на материални предмети. От това може да се направи изводът, че двата глагола проявяват тенденция към диференциация помежду си поне в езика на М. Булгаков, като *владеть* има тенденцията да изразява по-силно отношение към конкретни материални предмети и тяхното управление, докато *обладать* – повече към абстрактни качества, които изразяват личностна характеристика, възможности или способности свързани с особености на личността.

5.3.1.1.7.2. Овладеть

За разлика от *обладать*, който означава трайно посесивно отношение, има проста семантична структура и не създава импликации за комплексност или цялостност на състоянието, паралелното му образуване от св. вид *овладеть* ‘завладея, овладея’, засвидетелствано с 11 случая в нашия материал, съдържа импликацията характерна за свършените глаголи ‘промяна на състоянието’. Това дава основания да говорим за наличие на самостоятелна нова сема – каузативната, която характеризира глаголите от разширеното ядро на посесивното семантично поле. В такъв смисъл по своята семантика *овладеть* е синоним по-скоро на *взять*, отколкото на *иметь*, но го разглеждаме тук поради етимологичното му родство със специализирания *обладать*.

- (5) сбросила там свой костюм и овладела *первым*, что подвернулось./72; захвърли костюма си и дръпна първото, което ѝ попадна/128; všechno ze sebe strhala, zmocnila se toho, co jí pod ruku padlo jako první/149
- (6) Первый *листом* овладел Римский./58; Пръв грабна листчето Римски./105; Jako první se kartičky zmocnil Rimskij./119

Неговите употреби проявяват различни особености, произтичащи от широките възможности за съчетаемост. При именни групи означаващи конкретни предмети могат да означават трайно придобиване на собственост (5)

или временна близост с определена цел (6). Съчетанията с названия на лица са ориентирани към контролиране на действията на лицето в ролята на посесум (7). Названията на душевни състояния в ролята на посесум изразяват пълно подчиняване на експериента на съответното душевно състояние (8).

(7) что овладеть такой личностью, которая проделывает штуки вроде той, жертвой которой стал Степан Богданович, будет не так-то легко./198; че да се обуздае личност, която прави номера, подобни на този, чиято жертва беше станал Степан Богданович, няма да е толкова просто./337; že získat vrch nad jedincem schopným kousků, jejichž obětí se stal i Stěpan Bogdanovič, opravdu nebude snadné./389

(8) Второй короткий прилив сатанинского смеха овладел молодой родственницей./73; Втори кратък пристъп на сатанински смях разтърси младата роднина./129; *Mladou příbuznou opanoval* další krátký záchvat ďábelského smíchu./151

Синтактичната структура при *овладеть* включва агенс-посесор и пациент-посесум в твор. пад. Възможни са повече от едно преводни съответствия, напр. ч. *zmocnit se, opanovat, získat vrch*, като при всички водещ критерий остава диференциалната сема 'промяна на състоянието' в съзвучие с импликацията за установяване на контрол върху някого или нещо.

5.3.1.1.7.2.1. Охватить

Като синоним на *овладеть* от (8) се натъкваме на 3 употреби в Булг. на глагола *охватить* 'обхвана', аналогични на (9) и (10), при които семантичната структура се състои от посесивна и каузативна сема.

(9) Наевшуюся *Маргариту* охватило чувство блаженства./164; Като се нахрани, Маргарита усети, че я обзема чувство на блаженство./280; Sytė Markėtky se zmocnil pocit všeobjímající blaženosti./318

(10) *Тление* на *глазах* Маргариты охватило зал./161; Пред очите на Маргарита *тление* обхвана залата./274; Vůčihledě práchnivěl i samotný sál, nad nímž se rozklenul pach vlhkého sklepení./311

Съответства ѝ синтактична структура от посесор-агенс, или по-скоро експериент, тъй като се запълва изключително от названия на емоции, усещания и (душевни) състояния, и посесум-пациент, който обикновено е название на лице (9), но се срещат и апелативи (10). Възможни са разширения с адюнкти за различни обстоятелства. Интересното е, че тук задължително се извършва персонификация на названието на емоция, която го поставя в ролята на агенс, а експериентът остава в ролята на пациент.

5.3.1.1.7.3. Завладеть

Само с една, при това доста нетипична употреба, е представен глаголят *завладеть* ‘овладея’, чиято семантична структура е сходна с тази на *овладеть*, т.е. трябва да го отнесем към разширеното ядро на посесивното семантично поле. Той също е от св. вид и семемата му включва посесивна и каузативна сема.

- (11) и завладел *обеими руками* Ивана Николаевича. Взяв их в свои, он долго, в упор глядя в глаза Ивану, повторял:/51; и стисна и двете ръце на Иван Николаевич. Хвана ги в своите и дълго се вира втрещено в очите на Иван, повтаряйки:/92; а zmocnil se *obou rukou* Ivana Nikolajeviče. Uchopil jeho dlaně do svých, dlouze a upřeně hleděl Ivanovi do očí a neustále opakoval:/104

Единственият пример (11) в Булг. не дава достатъчно сигурни основания да се твърди, каква е точно семантичната разлика между тях, те са в тесни синонимни отношения помежду си, като и поражданата от тях синтактична структура е идентична, с пациенс-посесум в твор. пад., както впрочем и при коренния *владеть*.

5.3.1.1.7.3. Совладать

С 5 употреби в нашия материал е представен глаголят *совладать* ‘справя се, овладеа се; окопиха се’, също дериват от корена *влад-*. При него може да се говори за присъствие на посесивна и каузативна сема, така че трябва да го отнесем също към разширеното ядро на посесивното семантично поле. Каузативната сема е резултат от взаимодействието на семантиката на корена с представката *с(о)-*, което имплицира промяна на състоянието. Употребите означават изключително справяне с проблемно душевно състояние, когато ситуацията е твърде трудна за овладяване от индивида и функционалният акцент пада върху крайния резултат, постигнат въпреки трудностите.

- (12) Не помня как, я совладал *с цепью и ключом*./83; Не помня вече как се оправих с веригата и с ключа./146; Ani nevím, jak jsem si dokázal poradit se řetězem a klíčem./170
- (13) Арестованный пошатнулся, но совладал *с собою*, краска вернулась, он перевел дыхание и ответил хрипло:/9; Арестуваният се олюля, но се овладя, лицето му си възвърна цвета, той си пое дъх и отговори дрезгаво:/21; Vězeň se zapotácel, ale nakonec se opanoval, do tváře se mu vrátil slabý nach, on popadl dech a zasípal:/17

Своеобразна е и синтактичната структура, при която овладеният посесум е в твор. пад. с предлог *с*.

5.3.1.1.7.5. Управлять, управить, управиться

С 5 употреби в нашия материал е представена двойката *управлять/управить*, като в един от примерите е употребен и синонимът *распоряжаться* (14). И при *управлять*, и при *распоряжаться* можем да говорим за проста семантична структура с една посесивна сема, при която обаче функционалният акцент е насочен към възможността за извършване на действия с посесума. Количествените разлики в различните текстове, които са екскерпирани тук, в някои случаи позволяват да се говори дори за отделно микрополе на глаголите за властови отношения (както напр. в ДХр.) въз основа на наличието на тази сема, но в текста на Булг. броят на употребите на тези глаголи не е достатъчен, за да ги отделим в самостоятелно микрополе.

(14)вообразите, что вы, например, начнете управлять, распоряжаться и другими и собою, вообще, так сказать, входит во вкус, и вдруг у вас... кхе... кхе... саркома легкого.../5; представте си, че вие например започнете да ръководите, да се разпореждате и с други хора, и със себе си и, как да кажа, тъкмо ви се услади, и хоп – изведнъж... хм... хм... саркома на белия дроб.../14; „představte si, že například vy začnete vládnout, řídít jiné i sebe, zkrátka a dobře přicházet moci na chuť, a najednou... chacha... se zjistí, že máte plicní sarkom...“,“/9

(15)Неужели вы скажете, что это он сам собою управил так?/5; Нима ще кажете, че той самият се е разпоредил така със себе си?/14; Přese byste mi nechtěli namluvit, že se sebou takhle naložil sám!/10

(16)Не правилнее ли думать, что управился с ним кто-то совсем другой?/5; Не е ли по-правилно да се мисли, че се е разпоредил съвсем друг./14; Není správnější si myslet, že s ním takto naložil někdo jiný?“/10

Синтактичната структура при *управлять/управить* предвижда агенс-посесор и пациенс-посесум, който може и да не бъде изразен. При *распоряжаться* обаче пациенсът-посесум в твор. пад. е необходимо да бъде изразен. В единствената си възвратна употреба *управиться* ‘разпоредя се’ (16) има сходна семантика с *распоряжаться*, също сходна е и синтактичната структура, където пациенсът е в твор. пад., но докато при *распоряжаться* той е безпредложно употребен, при *управиться* конструкцията е предлог *с* + твор. пад.

5.3.1.1.7.6. Носить имя

В по-ограничен брой случаи със синонимно значение на *иметь* могат да се употребят и други глаголи от посесивното семантично поле, особено ако разглеждаме съчетания с абстракции, които проявяват тенденция към фразеологизация. Напр. в (17) съчетанието *носить имя* несъмнено означава принадлежност (у мнозина автори означавана като *неотчуждаема собственост*), но глаголът *носить* с основното си значение спада към ки-

нетичното семантично поле и само в устойчивото съчетание с *имя* може да се разглежда като синоним на *иметь*.

- (17) хозайка бала должна непременно носить имя Маргариты,/148; Установила се е традиция – домакинята на бала да носи непременно името Маргарита,/250; „A tak vznikla tradice,“ pokračoval Kravinkin, „podle níž se plesová paní domu musí za prvé jmenovat Markéta,/285

Неговата семантична структура в съчетание с *имя* включва само посесивната сема и престава да изразява дори най-абстрактна представа за движение, срещана при фразеологично не свързани посесивни употреби (аналогични на разгледаната по-горе б. *Какво ще ти донесе това?*). Поради ограничителната си специализация това съчетание се среща само веднъж в Булг. То е и свидетелство за изразителното взаимодействие между посесивното семантично поле и това на глаголите за движение.

5.3.1.1.7.7. Держать в руках

При специфичните дискурсни условия на (18) като синонимна на *иметь* може да се разглежда и употребата на *держать в руках*, за който видяхме, че типологично лежи в основата на някои от средствата за изразяване на посесивност. Използването му в грацията с основното средство за отрицание на посесивност в рамките на една синтагма е проява на тяхното сближаване.

- (18) Нету у меня! Нету, богом клянусь, никогда в руках не держал!/55; Нямам, нямам! В господа бога ви се кълна, такова нещо в ръце не съм хващал!/100; „Ale já nic nemám! Přísahám bohu, že jsem v životě nic takovýho nedržel v ruce!“/114

При настойчивото отхвърляне на посесивно отношение в (18) може да се смята, че тук не става дума за реализация на пряк физически контакт, а именно за отсъствие на посесивно отношение, т.е. семантичната структура трябва да се разглежда като съставена само от посесивна сема.

- (19) В руках у толстяка имелся примус/203; В ръцете си шишкото носеше примус/345; V rukou ten tloušťík držel primus/396

- (20) чтобы увидеть своими глазами чудо – как человек, который уже был в руках смерти, вырвался из этих рук!/21; за да видят с очите си чудото – как човек, който вече е бил в ръцете на смъртта, се е изтръгнал от тези ръце!/40; aby na vlastní oči viděli ten zážrak: Jak člověk, který už spočíval ve spárech smrti, z těchto spárů unikl!/39

Прякото отношение на обстоятелството за място *в руках* към посесивността показват и нашите примери (19) и (20). Съчетанието с *иметься* в (19) отново представя недиференцираната употреба на посесивното и екзистенциалното значение в руски, за което свидетелстват и преводите на двата

други езика, където буквален превод на руската конструкция не е възможен и двамата преводачи са използвали синонимните глаголи б. *нося* и ч. *držet*, чието значение произтича от обстоятелството р. *в руках*. Самата форма р. *имелся* в значителна степен допринася и за пародийното звучене на целия изказ в оригинала, характерен в романа изобщо за пасажите, предаващи събития от съвременността на автора. Пример (19) документира фразеологизираната метафора р. *быть в руках*, която има буквални паралели и в другите два езика и тук в непосредствено съседство е намерила художествена актуализация от М. Булгаков с помощта на глагола *вырваться*. Следователно можем да говорим за изначална кореспонденция с първоначалните и вероятно най-древни средства за изразяване на посесивност, свързани с представата за непосредствен физически контакт/държане в ръка.

5.3.1.1.7.8. Быть в распоряжении

С единствен пример (21) е засвидетелствано и фразеологизираното съчетание (*быть в распоряжении* 'на разположение (съм)'). И тук можем определено да говорим за посесивно значение родствено с това при р. *обладать* и б. *располагам с*, т.е. отново във връзка с възможността да се разпореждаш с нещо. При него наблюдаваме проста семантична структура само от посесивна сема, но с пасивна концептуализация (срв. б. *на разположение съм* ~ *имам на разположение*, където обстоятелството *на разположение*, е с обособени адвербиални функции, а смяната на концептуализацията се осъществява от глаголната форма *съм* ~ *имам*). В руски смяната на концептуализацията се изразява изцяло с помощта на синтактични средства (р. *он у меня в распоряжении* ~ *я у него в распоряжении*).

(21) Все пять комнат в верхнем этаже особняка, ... в полном ее распоряжении./128; Петте стаи на горния етаж на къщата, ... – е изцяло на нейно разположение!/220; Všech pět pokojů v horním patře vily, ... , má najednou plně k dispozici./351

Разглеждаме го тук, защото значението му е изцяло синонимно на това при р. *иметь* и у-конструкцията, а както личи от чешкия превод, на чешки също може да се назове с глагол *mít*, допълнен с адюнкта *k dispozici*, като съчетанието им трябва да се разглежда като фразеологизирано. И тук отсъствието на глагола *быть* в сег. вр. съответства на общата ситуация в руския език, в който реализациите с елипса на *быть* в сег. вр. са типични.

5.3.1.1.8. Глагол с пациентивна концептуализация

Сред глаголите с пациентивна концептуализация на първо място за руския език е глаголът *принадлежать* (1), (2), чиято вътрешна словообразователна структура свидетелства за относително късното му възникване, свързано с определен тип деривация от корен *лег-/леж-*, различен от тези

на първичните посесивни глаголи. Той е представен с 4 употреби в нашия материал.

- (1) невольно стараясь угадать, кто бы был этот наглый Кирюшка и не ему ли принадлежит противная шапка с ушами./27; и невольно се мъчеше да отгатне кой ли ще да е този нагъл Кирюшка и дали не е негова отвратителната ушанка./52; přitom se bezděky snažil uhodnout, kdo je asi ten drzoun Kirjuška a zda právě jemu nepatří ohavná ušanka s dlouhými klapkami./54
- (2) что эта сухая и набожная Анфиса будто бы носила на своей иссохшей груди в замшевом мешочке двадцать пять крупных бриллиантов, принадлежащих Анне Францевне./41; че тази съсухрена и набожна Анфиса носела на спаружените си гърди кожена торбичка с двацет и пет едри брилянта, собственост на Ана Францевна./76; že vyzáblá zbožná Anfisa nosila na scvrklých prsou v semišovém váčku pětadvacet brilliantů, původně patřících Anně Francevně./84

Неговата семантична структура не се различава от тази на *иметь/у меня (есть)*, но концептуализацията му отразява гледната точка на посесума във взаимоотношението между посесор и посесум. Вероятно по тази причина употребата му се ограничава до изразяването на посесивност (ЛСВ₁) и той не участва в другите три ЛСВ на посесивните глаголи. В количествено отношение и в руския език глаголите с пациентивна концептуализация многократно отстъпват на тези с агентивна концептуализация, т.е. от гледна точка на посесора. В синтактичната структура тук в ролята на агенс откриваме посесума, а посесорът е в ролята на бенефициент в дат. пад. От преводните еквиваленти прави впечатление, че въпреки съществуването в български на глагол *принадлежда*, който е точен съответник на р. *принадлежать* и ч. *patřit*, в (1) и (2) се използват неглаголни средства за изразяване на притежание (притежателно прилагателно в (1) и назоваване на притежанието с помощта на съществително име (2).

5.3.1.2. Разширено ядро на посесивното семантично поле

Разширеното ядро на посесивното семантично поле, включващо глаголи със семема съставена от посесивна и каузативна сема, в руския език се състои от двойките *дать/давать* и *взять/брать*. Те имат преки паралели в другите два езика, що се отнася до семантичната структура, показват и сходство с чешкия език в етимологично отношение, докато българският проявява своеобразие във връзка с вече разгледаното по-особено положение на глагола *бера* и новообразуването от несв. вид *взимам*.

5.3.1.2.1. Дать, давать

Глаголите от видовата двойка *дать/давать* са засвидетелствани в нашия материал с 89 употреби, от които 47 в различна степен на фразеологична свързаност. Към ЛСВ₁, т.е. същинското посесивно значение могат да бъдат отнесени 20 употреби подобни на (1), (2), (3). При тях семемата се образува от посесивна и каузативна сема, което в синтактичната структура отваря позиции за 3 актанта – посесум и първи и втори посесор, а концептуализацията е от гледна точка на първия посесор. В ролята на посесум могат да участват именни фрази с изключително разнообразен характер. Прави впечатление, че в руския материал *дать* се използва и като хипероним на други специализирани глаголи от посесивното семантично поле, напр. *платить, заплатить* (1), (2).

- (1) *Дает* какой-то сукин сын червонец, я ему сдачи/108; *Дава* ми един кучи син десетачка, връщам му четири и петдесет./187; To mi jeden mizera podá desítku, já jemu štyry pade zpátky... /216
- (2) Просите пять, он *даст*./54; Искайте пет бона. *Ще снесе*./97; Řekněte si klidně vo pět, určitě vám je *dá*./110
- (3) *Вели* мне *дать* кусочек чистого пергамента./193; *Заповядай да* ми *дадат* малко чист пергамент./329; „*Poruč, ať mi přinesou kousek čistého pergamentu*.“/377

Освен с именни фрази той може да се съчетава и с глаголни инфинитиви, но това не означава задължително смяна на ЛСВ (4), (5), тъй като съчетанието възниква с участие на именна група и вторият инфинитив всъщност формулира целта на даването. Към ЛСВ₁ спадат още 5 употреби на *дать*, но в съчетание с именна група и втора глаголна форма (в инфинитив).

- (4) *Дай-ка, рыцарь, этому человеку чего-нибудь выпить*./167; Рицарю, я *дай* на този човек нещо *да пийне*./284; Jářku, rytíři, *dejte* tomu muží *něco k pití*./324
- (5) Сейчас тебе *дадут поесть*./192; – Сега ще ти *дадат да ядеш*./327; „*Ted' dostaneš najíst*.“/374
- (6) *напиток* им *давали* перед повешением на столбы?/179; *дадохали* им *от питуето*, преди да ги окачат на стълбовете?/304; *dávali* odsouzcům, než jste je pověsili na sloupy, *napít*?“/348

Сравнението между трите последни примера нагледно показва пътя на възникване на граматикализираното значение в ЛСВ₃. Това става на базата на употреби от типа на (4) и (5), като обхватът на глаголите, употребени като втори член на предиката, се разширява и извън кръга на храненето и пиенето, а формата може и да не е инфинитив, както в ЛСВ₃ в (7). Синонимното значение на (4) и (6) е проява на близката връзка между глагола и паралелното му съществително, която дава възможност и за взаимната им

замяна при изразяване на сходни или идентични ситуации. Това може да се наблюдава и в преводите на другите два езика (6).

Прави впечатление количественото преобладаване на коренния глагол от св. вид *дать*, докато в общото значение на ЛСВ₁ производният глагол от несв. вид *давать* се среща само 3 пъти, още 11 пъти са или фразеологизирани, или с ЛСВ₂, развило изцяло ново значение (8) = б. *хайде*. Във формално отношение то се проявява изключително чрез императивната форма *давай/давайте*.

(7) *Дай-ка я тебѣ поцелую/63; Я дай да те целуна/112;*

(8) *давайте откроем дамскій магазин!/71; хайде да отворим магазин „Дамска мода“!/125; zařídíme si tu takovej dámskej salón!"/146*

Тук наблюдаваме диференциация между глаголите от двата вида, като в ЛСВ₁, ЛСВ₃ и ЛСВ₄ количествено преобладава коренният глагол от св. вид *дать*, а употребата на несв. вид е обусловена от граматичното изискване за употреба на несв. вид в определени форми (напр. отрицателния императив), докато в ЛСВ₂ се среща изключително императивът от несв. вид *давай(те)*.

5.3.1.2.2. Деривати на *дать*, *давать*

Дериватите на *дать/давать* образуват аналогични видови двойки, чието количествено представяне се доближава до това на изходната двойка поради близкото семантично сходство и е обусловено от повторенията в отделните тематични кръгове на романа. Така напр. *подать/подавать* са представени в 39 случая, *сдать/сдавать* с 26 употреби, повечето от които в главата за съня на Никанор Иванович, където *сдать/сдавать валюту* се повтаря многократно (4). Синтактичната структура, поражда от тях, съвпада със синтактичната структура при *дать/давать*. Сред граматикализираните и фразеологизирани употреби се срещат и дериватите *издавать*, *задавать*, *задаваться*, които са употребени в съчетания само с именни групи, оглавявани от *nomina abstracta*.

5.3.1.2.2.1. Подать, подавать

Най-многобройната група, на *подать/подавать*, е най-близка по значение до *дать/давать*, като се отличава от нея с по-голяма конкретност на значението при семема, включваща кинетична, посесивна и каузативна сема. Различията в употребите на двете видови двойки се дължат на прехвърлянето на водещата позиция в семемата от кинетичната към посесивната сема или обратно. Синтактичната структура е сходна с тази при *дать/давать*.

(1) Варенуха молча подад ему, телеграмму/58; Варенуха му подаде мълчаливо телеграмата/104; Varenucha mu beze slova podal telegram/120

- (2) Я хочу, чтобы Фриде перестали подавать тот платок/165; Искам да престанат да поднасят на Фрида кърпата,/281; „Já chci, aby Frída přestala pořád dokola dostávat ten šátek,/320
- (3) чек подавайте! Чек! – и она уронила конфетные щипцы./204; Дайте си касовата бележка!/347; „Nejdřív si musíte u pokladny zaplatit a přinést mi blok! Máte pokladní blok?“/402

Тук ЛСВ₄ е представен с 18 фразеологизирани употреби, докато при останалите 21 най-често се изразява физическо подаване в пространството (1), (3), при което водеща е кинетичната сема, докато значението ‘поставям, поднасям’, засвидетелствано в (2) също с водещо положение на кинетичната сема, е по-ограничено. От общо 39 употреби 17 са сходни с (1) и (3), т.е. представят ЛСВ₁ с физическо пренасяне в пространството.

- (4) девушки подавали шипящее на раскаленных углях мясо,/159; а девочки обрысха цвѣтящо месо върху нажежена жарава/271; v nichž mladé dívky podávaly syčící maso, pečené jen tak na žhavých uhlicích,/325

Специализирано е значението ‘сервирам храна’, представено с 4 примера, както в (4), където обаче въпреки присъствието на кинетичната сема господстващо е положението на каузативната. Като цяло *подать/подавать* не могат да се разглеждат като част от ядрото на посесивното семантично поле, тъй като съдържат в семемата си 3 съставлящи семи, което отслабва общата позиция на посесивната сема. Водещото положение на кинетичната сема в преобладаващия брой употреби определя мястото им в отдалечената от ядрото зона на посесивното семантично поле и отвежда към взаимодействието между тези две семантични полета, на което се натъкваме многократно и в Булг.

5.3.1.2.2.2. Сдать, сдавать

На второ място в количествено отношение сред дериватите е двойката *сдать/сдавать* с 26 употреби, подобни на (5), (6), (7), (8) + 4 възвратни, както в (9), като от тях фразеологични (ЛСВ₄) са само 3. Семантичната структура и тук е много близка до тази при *дать/давать*, семемата се състои от посесивна, каузативна и модална сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор, като представката *с-* е носител на третата, модална сема, чието положение е периферно. Тя изразява необходимост, продиктувана от законови или други обществени фактори. Това изпъква не само в преобладаващото в нашия материал съчетание *сдавать валюту* (5), но и в (6), (7), (8), където става дума за предаване на вещи, или дори на арестуван човек – в (6), за които има определени законови предписания.

- (5) Ну-с, Никанор Иванович, покажите нам пример, – задушевно заговорил молодой артист, – и сдавайте валюту./94; Е, Никанор Ивано-

вич, чакаме вашия пример – изрече подкупващо младият артист, – предайте си валутата./162; „Snad byste nám všem mohl jít příkladem,“ pronesl vroucně mladý herec, „a navalit valuty.“/188

- (6) Ему прокуратор приказал сдать преступника начальнику тайной службы и при этом передать ему распоряжение прокуратора о том./16; На него Пилат заповяда да предаде престъпника на началника на тайната служба и да му каже, че прокураторът е заповядал/32; Pilát mu nařídil, aby zločince předal veliteli tajné služby, a zároveň mu přikázal./31
- (7) для того, чтобы сдать вчерашнюю кассу/107; да се отбие във финзрелищния сектор да предаде парите от вчерашната каса/186; а odevzdat včerejší tržbu/215
- (8) если когда еще поднимешь чужую вещь, в милицию ее сдавай, а за пазуху не прячь!/174; предай го в милицията, а не си го крий в пазвата!/296; tak ji nestrkej za košili, ale vodevzdej na milici!/338

Това се потвърждава от преводните съответствия в (8) с б. *предам* и ч. (v)*odevzdat*, чиято специализирана семантика е оформена много по-късно от праславянската епоха.

- (9) Думал он долго и наконец сказал: – Сдаюсь./151; Предавам се./257; „Vzdávám se.“/292

При възвратната форма и тук имаме сериозна семантична модификация, макар да не се е загубило действителното засягане на субекта от действието. В основата на семантиката обаче остава първичното значение на *дать*, придобило с времето ситуативната сема ‘в битка’, а в наше време и ‘в игра’. Както се вижда, и преводните съответствия в двата родствени езика са образувани от същия корен, но с различни представки.

5.3.1.2.2.3. Отдать, отдавать

Дериватите *отдать/отдавать* са застъпени с 36 употреби + 1 възвратна *отдаться*. При тях представката *от-* участва в семантичната структура също с модална сема, макар и по-слабо изразена, отколкото при *с-* в *сдать/сдавать*.

- (10) Вы мне его верните, мне его надо отдать хозяину./192; Дайте ми го, трябва да го върна на собственика./327; „Ale chci ho zpátky, musím ho vrátit obchodníkovi./375
- (11) Не отдам!/134; Няма да ви го върна!/228; „To ne!“ ... Nedám!260
- (12) и уж никак не позже понедельника, отдадим все чистоганом./204; и в никакъв случай не по-късно от понеделник ще ви се издължим в чисто злато./347; že hned příště, což rozhodně nebude později než třeba v pondělí, vám to všechno do posledního grošíku zaplatíme./402

- (13) отдавали сумочки своим кавалерам или неграм/159; подаваха чантичките си на своите кавалери или на негрите/270; kabelky svěřovaly svým kavalírům či černochům,/308

Прави впечатление, че на няколко пъти българският еквивалент на *отда-ть/отдавать* е *върна*, т.е. предполага се извършване на действието с втори посесор-бенефициент, същинския собственик (10), (11), (12), което се поражда от модалната сема. Само в (13) от нашите примери става дума за временно оставяне на съхранение, изразено със същия глагол. В този материал 19 от употребите на видовата двойка *отда-ть/отдавать* са фразеологизирани. Относително изолирани остават трите употреби, изразяващи излъчване на физически явления като светлина, влага, горещина, както в (14).

- (14) Москва отдавала накопленный за день в асфальте жар/30; Москва излъчваше жегата, насъбрана през деня от асфалта,/56; Moskva vydávala žár, nahromaděný během dne v asfaltu,/61

В този случай преводните съответствия могат да бъдат както специализираният глагол б. *излъчвам*, така и метафоричните б. *пускам*, *изпускам*.

- (15) Понимаю... Я должна ему отдаться/133; Разбирам... Аз трябва да му се отдам/227; „Chápu... Prostě se mu mám vzdát,“/266

С единствена употреба в Булг. е представено сексуалното отношение (15), което, както видяхме, от най-ранната епоха се изразява с помощта на глаголи от посесивното семантично поле, на първо място тези от разширеното ядро на полето б. *дам*, р. *дать*, ч. *dát*, *vzdát se* и б. *взема*, р. *взять*, ч. *vzít si*, както и техни корелати в рамките на полето.

5.3.1.2.2.4. Выдать

Глаголът *выдать* е представен с 13 употреби, от които 7 фразеологизирани, както в (18). Останалите 6 са в основния ЛСВ₁ (16), (17).

- (16) с разрешением выдать артисту Воланду *в счет* следуемых ему/43; да се платят на артиста Воланд десет хиляди рубли *аванс* срещу дължимите му/80; *jíž se povolovala záloha ve výši deset tisíc na sedm představení v úhrnné ceně třiceti pěti tisíc rublů*,/89
- (17) прошу выдать мне бумагу и перо/50; моля да ми се даде хартия и писалка./91; „Dejte mi kus papíru a pero.“/103
- (18) Я очень прошу выдать мне *удостоверение*/171; Много моля да ми бъде издадено удостоверение/290; „Já ovšem žádám, aby mi bylo vydáno potvrzení,“/331

Тук отново имаме семантична структура, съдържаща посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор, а различието в сравнение с изходната видова двойка и носено от представката

661- е в стилистичната характеристика, отнасяща тази видова двойка към административно-деловия стил.

5.3.1.2.2.5. Передать, предать

Представени са и *передать* с 12 случая, от които 7 фразеологизирани и 5 в ЛСВ₁, а освен това и *предать* с още 2 случая със специализирано значение. При *передать* е засвидетелстван само св. вид и всичките 5 случая са аналогични на (19), със семема съставена от посесивна, кинетична и каузативна сема, както при *подать*, но с водещо положение на посесивната сема. Следователно неговото положение в семантичното поле е по-близко до ядрото, отколкото при *подать*.

(19) он поморгал глазами и передал квадратик Римскому/57; Като прочете телеграмата, той премига и подаде квадратчето на Римски./104; Telegram si přečetl, překvapeně zamrkal a podal blanket Rímskému./119

Употребите на *передать*, включително фразеологизираниите, могат да се разглеждат като подчертан израз на прехода на посесума от първи към втори посесор. Същевременно *предать*, където същата представка е без характерното източнославянско пълногласие, е специализиран за изразяване на човешки отношения, или по-точно за прекратяване на човешки отношения, като в ролята на посесум участва название на лице (20), (21).

(20) Все разбежались, все предали!/108; Всички се разбягаха, всички са предатели!/188; Jinak se všichni rozutekli, všichni mě zradili./203

(21) я тебя самого предам в руки милиции!/26; Аз и тебе ще те закарам в милицията!/49; „Já ale vodvedu na milici tebe samotného!“/43

В синтактичната структура при него участват три валентни позиции (21) – агенс-първи посесор, пациенс-посесум и бенефициент-втори посесор, който може да бъде изразен с обстоятелство за място (21), а може да бъде и елидиран. В (20) наблюдаваме и по-редкия случай на елизия на посесума, която обаче също е напълно допустима. В Булг. поради характера и времето на създаване на текста и тогавашното ниво на техниката не е представено едно от съвременните значения на *передать/передавать* ‘излъчвам предаване/репортаж по радио или друга електронна медия’.

5.3.1.2.2.6. Раздавать

С 2 употреби е засвидетелстван и дистрибутивният глагол *раздавать* със семантична структура аналогична на разгледания по-горе български съответник *раздам/раздавам*. Тук отново присъстват 3 семы, съставлящи на семемата – посесивна, каузативна и дистрибутивна, носена от представката, като синтактичната структура остава сходна с тази при *дать/давать*.

- (22) всем раздавал по два флакона заграничных духов/128; на всички раздал безплатно по два вносни парфюма/221; všem zadarmo rozdával po dvou baleních cizí voňavky/252

Следователно и *раздавать* остава извън границата на ядрото на посесивното семантично поле, но в непосредствена близост до него. Преводите на български и чешки запазват етимологично тъждествените с него глаголи със същото значение, което говори за продължителната историческа устойчивост и значителна старинност на тази семантична структура. Прави впечатление употребата на глагола от св. вид в българския превод, която очевидно е продиктувана от специфичния контекст и трябва да бъде отнесена към проявите на езикова асиметрия между езиците. Впрочем, подобно видово несъответствие в преводните варианти се проявява и на други места в анализирания емпиричен материал.

5.3.1.2.7. Продать, продавать

С 5 употреби е засвидетелствана и видовата двойка *продать/продавать* от микрополето на глаголите за търговски операции, което също е разположено в непосредствена близост до ядрото.

- (23) не продавать тридцать лучших мест в ложах и партере/61; нареди на касиерката да запази трийсет от най-хубавите места в ложите и партера/109–110; Provozář tedy paní v kase nařídil, aby mu třicet nejlepších míst v lóžích i parteru zablokovala a neprodávala je./125

Неговата семантична структура и в трите езика е сходна, с три съставлящи семи – посесивна, каузативна и диференциална ‘в замяна на някакви ценности’, и най-вероятно възхожда още към праславянската епоха, когато търговията е била вече развит тип човешка дейност. Пример (23) засвидетелства взаимозаменимост на р. *продать/продавать* с неговия конверсив и антоним б. *запазя* и ч. *zablokovat*, като в чешкия превод присъстват и двата – ч. *zablokovat* и контекстово синонимният *neprodávat*.

5.3.1.2.3. Синоними на *дать, давать* и дериватите им

С отделни употреби са засвидетелствани в синонимна на *дать/давать* употреба глаголите *вручить* – в 5 случая (24), *предъявить* – в 5 случая (25), само веднъж *протянуть* (26).

- (24) вошла та самая женщина, что принесла и первую молнию, и вручила Варенухе новый конвертик./58; влезе същата жена, която донесе първата телеграма и връчи на Варенуха ново пликче./104; do místnosti znovu vstoupila pošťáčka, která přinesla první telegram, a vtiskla Varenuchovi do ruky další./118

- (25) и первым долгом попросил предъявить ему список тех лиц, которые поступили в клинику в течение последних трех дней./196; и веднага

помоли да му бъде даден списъкът на лицата, постъпили през последните три дни./334; a ze všeho nejdřív požádal o seznam osob, které ústav přijal v posledních třech dnech./385

- (26) Ого! – почему-то иронически ответил служащий и протянул бухгалтеру зеленый листок./113; Охо! – кой знае защо иронично подвикна чиновникът и подаде на счетоводителя зелено листче./194; „Panečku!“ podivil se neznámo proč teatrálně úředník a podal účetnímu zelený lístek./224

И трите глагола могат да се разглеждат като синонимни на *дасть* или *подать*, като *вручить* и *предъявить* се отличават от *дасть* по стилистичната си характеристика, тъй като са част от административно-деловия стил и означават съответно ‘даване на официален документ с правни последствия’ и ‘даване на документ по искане на официална институция’, а *протянуть* е употребен по-скоро като синоним на *подать* в неговото значение на непосредствено физическо действие. Употребата и на трите глагола трябва да се разглежда като средство за актуализация на изказа, която възниква в резултат от рядката им употреба в неутрален контекст. Чрез нея се подчертава ироничната дистанцираност на автора от предаваните събития, тъй като са използвани не в официална кореспонденция, а в авторовата реч.

5.3.1.2.3. Подарить

Само с 1 употреба е засвидетелстван синонимният на *дасть* глагол *подарить* ‘подаря’, вторичен дериват от псл. съществително *даръ*. Двата глагола имат идентична семантична и синтактична структура, като при *дарить* отчетливо осъзнаваната етимологична връзка с *дар* позволява отделянето на трета диференциална сема ‘безвъзмездно’.

- (27) Маргарита Николаевна подарила ей чулки и склянку и сказала./129; подари ѝ чорапите и шишенцето и добави, че я моли/221; věnovala jí punčochy i kolínskou a dodala, že ji žádá jen o jedno/253

Синтактичната структура остава триместна, с позиции за агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и втори посесор-бенефициент в дат. пад. Преводните съответствия в другите два езика са точни речникови еквиваленти, но в чешки, въпреки наличието на глагол *darovat* е използван негов синоним с различна етимология – *věnovat*.

5.3.1.4. Взять, брать

Втората видова двойка глаголи от разширеното ядро на посесивното семантично поле, която може да се разглежда като антонимна, или по-скоро огледална по семантиката си на *дасть/давать*, има по-различна историческа съдба. При нея несв. глагол *брать* не е дериват от *взять*, а преминава през семантична трансформация, за да образува с него суплетивна видова двой-

ка. Този процес е сходен за руския и чешкия език, докато в български не протича. За български глаголът от несв. вид *вземам* е дериват от първичния глагол от св. вид *взема*, а *бера* остава в периферията на посесивното семантично поле, като първичното му исторически засвидетелствано значение се поема от деривата му *събирам* (за повече подробности вж. Младенова 2016). От своя страна б. *взема*, р. *взять* и ч. *vzít* са производни от псл. **jēti* ‘хвана’ с представка **vъz-*, която документира историческата връзка на посесивната семантика с ‘хвана, държа в ръка’ (срв. Бенвенист 1974: 209–213), която наблюдавахме по-горе при р. *быть/держать в руке/руках*. Глаголът *взять* е представен общо с 58 употреби, от които 40 в ЛСВ₁, 4 в ЛСВ₂ + 14 възвратни (от тях 9 екзистенциални в ЛСВ₂ + 5 в конструкцията *взяться за* ‘хвана, заема се’, която е гранична за посесивното семантично поле в ЛСВ₁). В редица негови употреби се проявява историческата връзка с представата за хващане с ръка и вземане като чисто физически жест.

5.3.1.4.1. Взять

Основната в количествено отношение конструкция на *взять* в ЛСВ₁ представя семантична структура от посесивна и каузативна сема, пораждаща синтактични структури с три актанта – посесум и първи и втори посесор (1), като вторият посесор е в ролята на агенс, пациенс е посесумът, а първият посесор обикновено се изразява с адюнкт за място или друго обстоятелство. В пример (1) посесумът (*деньги*) е известен от предходните две изречения, така че в изречението, конструирано от *взять*, е елидиран, присъстват само вторият посесор (*я*) и първият посесор (*у вас*). В българския и чешкия превод на (1) и (2) агенсът-втори посесор е сигнализиран в достатъчна степен от глаголната форма, но в оригинала е изразен (*я*).

- (1) хотел швырнуть им деньги, а у меня не было, и я взял у вас./181; исках да им хвърля пари, а нямах и взех от вас./307; Chtěl jsem jim hodit nějaké peníze, ale nic jsem u sebe neměl, tak jsem si od vás přijal./352
- (2) Меры вот какие. Взял я на кухне свечечку./37; Ами взех от кухнята една свещ.../69; „Co jsem podnik... Vzal jsem si v kuchyni svíčku...“/75

Първият посесор може да бъде изразен и с обстоятелство за място, съдържащо *nomina loci* вместо наименования на лица (2).

- (3) Комиссия объявила Никанору Ивановичу, что рукописи покойного ею будут взяты для разборки./51; съобщи на Никанор Иванович, че ще вземе ръкописите на покойния/93; Komise Nikanoru Ivanovičovi oznámila, že nebožtíkovy rukopisy zabaví a podrobí zkoumání/104
- (4) Ну, а теперь возьмешь что-нибудь?/193; Е, а сега ще вземеш ли нещо?/329; „Tak co, teď si něco vezmeš?“/26/24

Възможностите за елизия на някоя от валентните позиции са доста широки, като най-често се изпуска първият посесор. Напр. в (3) става дума за ръкописите на покойник, така че цялата описана в предходния текст ситуация представя първия посесор и това сменя необходимостта той да бъде изразен. В (4) предходният контекст също формулира първия посесор (прокуратора Пилат Понтийски, който иска последователят на Йешуа да вземе нещо от него в знак на помирение), така че в цитираното изречение не е нужно да бъде изразяван отново. Възможностите за разширяване на синтактичната конструкция са преди всичко за целеви адюнкти, както в (3), което превръща цялото в изречение за цел.

- (5) что возможность получения вами взятки от этой дуры Фриды совершенно, конечно, исключена/165; че възможността да сте получили рушвет от тая глупачка Фрида е, разбира се, абсолютното изключение./282; „že je samozřejmě vyloučeno, abyste od té slepice Fridy vzala nějaký úplatek“/321

Пряката връзка на глагола с посесивното значение е изразена и от паралелното на него съществително *взятка* ‘подкуп’. Тук употребата му е в трансформация на предикативна конструкция от глагола *получить* (*взятку*), чиято обща семантика предполага трайно придобиване на съответна собственост, по подразбиране финансова, но глаголна форма от *vzít* в (5) се появява само в чешкия превод.

- (6) Взять бы этого Канта, да за такие доказательства года на три в Соловки!/5; Тоя Кант за такива доказателства може ли да го приберат за две-три години в Соловки!/13; „Za takovýchle důkazy bych toho vašeho Kanta pěkně sebral a strčil na tři roky na Solovky!“/8

Като преход към ЛСВ₃ може да се разглежда употребата на *взять* за означаване на човешки отношения в (6). Тя кореспондира с конкретното значение ‘хващам, държа’, а човешките отношения предвиждат волево действие с посесума, извършвано от страна на втория посесор. Затова и в преводите наблюдаваме трансформации с корен *brát/бер-*.

- (7) роман возьми с собою, куда бы ты ни летел./218; вземи със себе си романа, накъдето и да полетиш!/369; Ale ten román, román rozhodně vezmi s sebou,“ křičela na Místra, „ať už poletíš kamkoli!“/429

При 3 употреби в Булг. се откроява разширението на синтактичната конструкция с инструменталното означаване на съвместност (*с собою*), както в (7) и това води до изместване на акцента от същинското понятие за собственост по посока към временна физическа близост, докато употребите без такова разширение означават недиференцирано собственост или временна близост. Разширенията с адюнкти за обстоятелства са факултативни

и определят глаголното действие като конкретно физическо действие, както в (8) и (9), като се отстранява изразяването на посесивно отношение между агенс и посесум.

(8) Маргарита тотчас взяла стакан *в руки*./162; и Маргарита веднага взе чашата./275; а Markéta se okamžitě chopila poháru./312

(9) Взяв щетку *под мышку*, Маргарита вошла в подъезд./138; С метлата под мишница Маргарита влезе във входа./235; Vsunula smeták podpaždí, tvrdě rozraženými dveřmi odstrčila vytřeštěného vrátného, vstoupila dovnitř/269

И двата примера (8) и (9) са възможни без обстоятелствените адюнкти, но тогава отсъства конкретизацията на жеста и вземането на посесума може да се тълкува като чисто посесивно, т.е. адюнктите отслабват позициите на посесивната сема (в 6 примера в нашия материал).

(10) не могло иди рече о том, чтобы взять коту живым/201; не можеше и дума да става, че ще хванат котарака жив./342; Na to, že by kocoura polapili živého, už nemohlo být ani pomyslení./395

Склонността на *взять* към оформяне на нови и конкретизирани значения е добре изразена, напр. в (10), където е синоним на ‘хвана, арестувам’, представен в 3 от употребите на *взять*, както и в една с видовия му корелат *брать* в нашия материал. Засвидетелствана е и фразеологичната употреба в (11), която вероятно е междинно звено за възникването на това самостоятелно значение на *взять*. То се потвърждава и от преводите на български (*хвана*) и чешки (*polapit*), където са избрани преводни съответствия именно с това значение като основно.

(11) при попытках взять его под стражу./227; при опита той да бъде заловен./386; nevysvětlitelná nezranitelnost kocoura v bytě č. 50, po němž bylo ve snaze o jeho zatčení střeleno./449

Възможностите за непосесивна употреба на *взять/брать* са относително широки както при ФЕ в областта на ЛСВ₄, така и при рефлексивизацията, където възникват две самостоятелни нови значения в рамките на ЛСВ₁.

Четири граматикизираните употреби (ЛСВ₃) са аналогични на (12).

(12) неизвестно почему вдруг возьмет – поскользнется и попадет под трамвай!/5; вземе, че се подхлъзне и го прегازی трамвай/14; protože najednou, zničehonic uklouzne a upadne pod tramvaj!/10

Най-общо може да се каже, че в руски те изразяват внезапност на неочаквано действие. Това значение се потвърждава и от чешкия превод на (12), където вместо съставно сказуемо остава ч. *uklouzne* ‘подхлъзне се’, разширено с наречията с подобно значение *najednou* ‘изведнъж’ (присъстващо в оригинала) и *zničehonic* ‘неочаквано’ (заместващо присъствието на глагол-

ната форма *возьмет*). Следователно лексикалната замяна с представител на друг лексикален клас (част на речта) постига същата семантична цел.

5.3.1.4.2. Взяться

Възвратната форма *взяться* е представена главно с ЛСВ₂ – екзистенциално значение, както в (13). Тук само ще споменем, че в това значение участват 10 употреби в нашия материал.

- (13) Но это еще не все: третьим в этой компании оказался неизвестно откуда взявшийся кот, громадный, как боров./26; Но и това не беше всичко. Трети в тази компания се оказа един изникнал кой знае откъде котарак, огромен като шопар./49; Ale ani to ještě nebylo všechno: jako třetí v téhle společnosti se neznámo odkud objevil kocour – obrovský jako kanec/51

Семантиката при него означава поява, преход от едно състояние към друго и в ЛСВ₂, както в основния ЛСВ₁, т.е. поява на нещо несъществуващо преди, за което свидетелстват и преводите с б. *изникна* и ч. *objevit se* ‘появя се’.

5.3.1.4.3. Взяться за ...

При възвратната форма наблюдаваме още един тип употреби, които с помощта на предлог *за* (*взяться + за + вин. пад.*) оформят специфична синтактична конструкция, представена в Булг. с 5 употреби, аналогични на (14) и (15).

- (14) подбежал к турникету и взялся за него рукой./24; ами дотича до турникета и се хвана за него./45; přiskočil k turniketu a chopil se rukou kovu./46
- (15) уступила Ивана мужчине, и тот взялся за него по-иному/47; После жената прехвърли Иван на мъжа, който го подхвана по-иначе/86; Pak žena přenechala Ivana muži, který se do něj pustil z úplně jiného konce/98

Както се вижда, употребата на тази конструкция може да е свързана с непосредствено физическо хващане (14), както и с човешко отношение, означаващо професионално занимание на посесора с посесума – ‘заема се с’ (15). За този семантичен нюанс говорят различните преводи на употребите в (14) и (15). Това позволява да причислим тези възвратни употреби към ЛСВ₁, но в периферията на посесивното семантично поле, тъй като семантичната структура включва кинетична и посесивна сема с водещо положение на кинетичната. Второстепенното положение на посесивната сема определя периферното място на глагола в съчетание с предлог *за* в посесивното семантично поле.

- (16) *с кого* же взять, как не с него!/53; че *от кого* ще вземете, ако не от него!/97; „*kdo jinej by měl platit*, když ne takovejhle!/109

- (17) Взяла она в бакалее подсолнечного масла, да литровку-то о вертушку и разбей!/25; Купила от бакалницата олио и да вземе да строши шишето в турникета!/47; Koupila si v koloniále litrovku slunečnicového oleje a rozmlátila ji vo turniket./47

Специфична конструкция, този път с предлог с + род. пад. откриваме и в (16), където отново става дума за манипулация на посесора с посесума. Освен това и при *взять*, както при *дать*, се среща хиперонимна употреба във функцията на специализираните глаголи от микрополето за търговски операции (17), както личи от преводите, в случая *купить*. На обратния полюс стоят експресивните употреби, където глаголи извън посесивното семантично поле изразяват значения синонимни на *взять*. Връзките в рамките на полето се потвърждават и от чешкия превод на (16), където в рамките на конверсивните отношения преводачът е прибегнал до смяна на агенс – за разлика от оригинала и българския превод, където агенс е вторият посесор, в чешкия превод в ролята на агенс е първият посесор, като глаголът е сменен с *platit* от микрополето за търговски операции.

5.3.1.4.4. Експресивни синоними на *взять*

Както видяхме, експресивните и разговорни изрази потребности разширяват възможностите за употреба на неспецифични глаголи за означаване на посесивност или физически контакт. В материала от Булг. установихме 3 употреби на глагола *вырвать* ‘изтръгна’, където семантичната и синтактичната конструкция съвпадат с тази при *взять*, но предпочитанието към *вырвать* е дадено от необходимостта да се изрази голямо усилие, рязкост и внезапност на действието (15), вместо неутралното *взять*.

- (15) Я его умолял: сожги ты бога ради свой пергамент! Но он вырвал его у меня из рук и убежал./10; Умолявах го: изгори пергамента за бога! Но той го дръпна от ръцете ми и избяга./23; Tak jsem ho zapřísahal: Pro lásku boží, spal ten pergamen! On mi ho ale vyrval z rukou a uprchl.“/20

Подобна единствена употреба открихме и при коренния несв. глагол *рвать* ‘дърпам, късам’, с който се назовава алчно и прибързано вземане на пари (16).

- (16) Человек с бляхой, оглядываясь на светящиеся часы, рвал из рук Римского червонцы./91; Човекът с металния номер поглеждаше към светещия часовник и дърпаще банкнотите от ръцете на Римски./158; Muž s nosičskou známkou se ohlédl na svítící hodiny a rval Rímskému bankovky z rukou./183

Подобни 2 експресивни употреби отбелязва и *захватить* ‘грабна’, както в (17), отново за означаване на бързане.

(17)и нырнул в свой кабинетик, чтобы захватить кепку./61; и се шмугна в своето кабинетче да си вземе каскета./110; a ještě si na okamžik odskočil do svého kamrlíku – pro čepici./125

И трите глагола от тази подточка съдържат в основната си семантика припряност, усилие и недостатъчна контролираност на действието. В чешкия превод на (17) целевото значение на *захватить* е заменено със специфичното граматично средство за изразяване на цел на движение – чешкия предлог *pro*, който успешно замества глагола от оригинала.

5.3.1.4.5. Поднять

Сред синонимите на р. *взять* в нашия материал се откроява евфемистичната употреба на *поднять*, засвидетелствана в 2 случая като (18), където присвояване се представя като физическо вдигане от пода с някаква цел. Предходният дискурс еднозначно свидетелства за желанието на героинята да присвои скъпоценността, което тя се опитва да маскира с тези изразни средства.

(18)и о подковке, которую Аннушка, по ее словам, подняла для того, чтобы предъявить в милицию./199; и за подковичката, за която Анушка каза, че я е вдигнала с цел да я предаде в милицията./339; a jak nalezla podkůvku, kterou podle svého vlastního tvrzení zvedla jen proto, aby ji odevzdala na milici./390

В тези два случая на евфемизация синонимията не е действителна и първична, но съществуването им показва потенциалната възможност да се употребят като синоними. Тук употребата на *поднять* е допустима, тъй като означаването с него на непосредствено физическо действие отделя извършеното действие от предполагаемото бъдещо предявяване и допринася за отстраняване на представата за трайно придобиване като собственост, което е целта на цитираните две употреби. В този смисъл *поднять* сам по себе си не може да бъде отнесен към посесивното семантично поле, той е само средство за прикриване на представата за посесивност, която е действителната цел.

5.3.1.4.6. Подцепить

Като силно експресивно-просторечни могат да се оценят двете употреби на *подцепить* ‘пипна, грабна, забърша, плячкосам’ в Булг. Семантичната структура при него е идентична с тази при *взять*, но изразителната стилистична характеристика го отличава от неутралния *взять*.

(19)кромe того, успела подцепить два футляра духов./72; успя да отмъкне освен него и два парфюма./128; a k tomu stačila uchvátit ještě dvě kazety s parfémů./149

(20)Малярию хотите подцепить?/230–231; Малария ли искате да хванете?/392; Snad nechcete chytnout malárie!/456

Синтактичната структура логично е идентична с тази при *взять*, тъй като експресивното заместване на единия с другия глагол с различна стилистична функция предполага просто замяна в синтактичната структура на неутралния с експресивно-просторечния глагол. Преводите на български и на чешки в (20) проявяват предпочитание към стилистично неутралните б. *хвана*, ч. *chytnout*, които вероятно са оценени от преводачите като по-вероятни синоними за двата езика от р. *подцепить*.

5.3.1.4.7. Перехватить

Като специализирана трябва да бъде оценена единствената в Булг. употреба на глагола *перехватить* ‘пресрещна, попреча, прекъсна’. Неговата семантична структура включва посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална може да се разглежда ‘установя отношение против волята на конкурент-посесор’. Поради това глаголът излиза извън ядрото на посесивното семантично поле, но остава в непосредствена близост до него.

(21) Никто не успел перехватить машину./91; Никой не успя да го превари за таксито./157; Taxíka mu mezitím našťestí nikdo nevyfoukl./183

Синтактичната структура при него е транзитивна, само с агенс-посесор и пациенс-посесум.

5.3.1.5. Братъ

За руския език глаголът *братъ* изпълнява функцията на несв. корелат на *взять*. Имаме основания да смятаме обаче, че тази парадигматична връзка е относително по-нова в семантичния обхват на глагола, възникнала в процеса на установяване на глаголния вид като всеобхватна категория за славянските езици. Освен това съществуват и негови по-стари семантични пластове, които намират отражение в многобройните му деривати с разнообразни значения – от минимални семантични оттенъци до радикално нови семантични комплекси. За *братъ* и в руския език може да се говори като за център на словообразователно гнездо подобно на псл. **jēti*, където дериватите са изместили изходния глагол от първоначалата му семантика. Все пак, за ранните периоди от развитието на езика не можем уверено да твърдим, че употребите му са съвпадали с тези в старобългарските текстове поради същественото текстологично влияние на произведенията, създадени в България и разпространени в книжовната традиция на източните славяни. Затова от разглежданите тук три езика с най-голяма правдоподобност това се отнася за българския език, където *бера* не се е развил във видо-корелат на *взема* и настъпилите семантични трансформации са довели до специализация и стесняване на употребата му. Прави впечатление и заместването му с *vzít* в чешкия превод на (3), където преводното съответствие включва глагола от св. вид вместо несв. *brát*. Това е и косвено свидетелство, че ви-

довото съответствие невинаги е приемливо в даден контекст и че натискът на прагматичните фактори може да предизвика замяна на глаголният вид в процеса на превода, както и по-горе при глагола *раздавать*.

- (1) Но валюты я не брал!/94; Но валута не съм взимал!/160; Ale cizí prachy jsem nebral nikdy!/186
- (2) кололи палец и брали из него кръв/47; бодоха му пръста, за да му вземат кръв,/86; bodali ho do prstu a brali mu krev,/98
- (3) А что же вы не берете его к себе, в свет?/212; А защо вие не го вземете при вас, в светлината?/359; „А protočpak si ho nevezmete k sobě do světla?“/415

Глаголът *brać* е засвидетелстван в нашия материал от Булг. с 25 употреби, от които 13 отнасяме към ЛСВ₁, а останалите 12 са с различна степен на фразеологизация (ЛСВ₄). Неговата семантична структура е аналогична на тази при *взять* – семемата се състои от посесивна и каузативна сема с допълнителна итеративна сема, присъща на изходния корен (1), каквато липсва при *взять*. Възникващата синтактична структура при предикатите от ЛСВ₁ на *brać* включва посесум и първи и втори посесор, като концептуализацията е от гледна точка на втория посесор (агенс), с посесум-пациент и първи посесор-обстоятелство, който може да не се изрази, както в (1). В този случай нямаме елизия, става дума за най-общ и неопределен първи посесор, който не представлява интерес и не е част от изразената микроситуация, както е в 11 от нашите примери, аналогични на (1). От всички случаи в нашия материал само в (2) е изразен първият посесор. В (2) и (3) са засвидетелствани две възможности за оформяне на посесор-обстоятелство – първичната, с предлог *из* в (2), отнасяща се до конкретни материални обекти в ролята на посесум, и вторичната, с предлог *к*, отнасяща се до човешки отношения, която включва и допълнителна сема за насочено движение в (3). Тук в ролята на адюнкт имаме същинско обстоятелство, изразяващо отношение към „личната сфера“ посредством кинетичната сема. Тя кореспондира с наблюдаваните в чешки употреби на *bráti se/ubíratí se*, които са изцяло глаголи за движение.

- (4) что времени пение берет самую малость/112; че пеенето ще отнеме съвсем малко време/192; že času takový sborový zpěv zabere pranepratrně,/208

Възможни са и употреби на *nomina abstracta* в ролята на агенс-втори посесор, което води до обективация и частична деагентизация на изказа, както в (4). В този случай в трите езика могат да се наблюдават различни преводни съответствия с различна степен на фразеологизация, както в б. *отнема време*. В този случай употребата на *brać* е синонимна на значенията при

глаголите с негативна посесивна сема, както при *отнять*, подобно на аналогични случаи и при *взять*, т.е. агенсът-втори посесор може да се възприема функционално с акцент върху състоянието на първия посесор.

5.3.1.5.1. Деривати на *братъ*

За разлика от *взять*, който практически няма вторични деривати (тъй като самият той е префиксално образувание), *братъ* образува цяло слово-образователно гнездо с доста разнообразни по семантика производни глаголи. Повечето от тях са префиксални и доколкото отразяват и допълнителни семантични нюанси, от възникналия нов глагол от св. вид могат да се образуват вторични имперфективи, образувани с удължаване на коренната гласна по аналогия с исторически засвидетелствания *събирати*.

5.3.1.5.1.1. *Собрать, собирать*

Най-близо до исторически съществувалите деривати остава видовата двойка *собрать/собирать* ‘събера, събирам’, засвидетелствана с 3 употреби в Булг. (5).

- (5) Рюхин пытался было их собрать/39; Рюхин се опита да ги събере, но после изсъска злобно:/71; Prasečkin se jednu chvíli pokusil je sebrat, ale pak jen vztekle zašeptal:/79

Като най-старинен този дериват показва сходства в трите родствени езика, особено що се отнася до семантиката на представката *с-* ‘на едно място’, която поема водеща роля в семемата. Тя е запазена както при изходната форма (5), така и при възвратната форма, в нашия материал засвидетелствана само с 1 пример (6) в ЛСВ₁.

- (6) уже собралась несметная толпа взволнованных/16; че на площада вече се е събрала несметна тълпа развълнувани/33; že na náměstí se už shromáždil mnohatisícový dav obyvatel Jeruzaléma, zjitřených/32

Възвратната форма в руски обаче развива самостоятелно граматикализирано значение, представено в Булг. с 11 употреби, аналогични на (7) и (8).

- (7) сухо сказал «до свидания» и собрался уходить/37; сухо каза „довиждане“ и се нагани да си върви/70; suše poznamenal „nashledanou“ a chystal se odejít/77

- (8) Затем все стали собираться/145; После всички се застыгаха за нъм/246; Pak se všichni začali chystal k odletu/281

При тях възниква двучленен предикат, в който ролята на носител на глаголните категории на *verbum finitum* играе *собираться*, а носител на общата семантика е вторият глагол в инфинитив (Пенчев 1999: 534–538). Осем от употребите в нашия материал са аналогични на (7) и имат неговата структура. Само в (8) е засвидетелствана употреба, която може да се разглежда и

като фразеологизирана, защото значението ѝ по същество е синонимно на (7), но вместо напълно възможното *стали собиратъся уходить* последната инфинитивна форма се изпуска за краткост. Тя обаче присъства имплицитно и се възстановява в процеса на превода към другите два езика.

5.3.1.5.1.2. Забратъ, забиратъ

Значение много близко до основната съвременна семантика на *братъ* е отразено във видовата двойка с представка *за-* *забратъ/забиратъ*, представена в нашия материал с 5 употреби, от които 3 са аналогични на (9) и (10), а другите 2 са фразеологизирани.

- (9) все забирайте, что есть в комнате./136; Вземете всичко в стаята./231; Sbalte všechno, nač tu přijdete.“/264
- (10) милиция человек сто ночью забрала./129; ами нощес милицията арестувала стотина души./221; „Dyt’ včera v noci milice sebrala asi stovku lidí./252

Тук семантичната структура отново включва посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на втория посесор, който е в ролята на агенс. По отношение на човешките отношения той засяга преди всичко взаимоотношенията с властови структури и е синоним на б. *арестувам, прибера*, а кореспондира пряко и с аналогичните употреби на ч. *sebrat* със същото значение.

5.3.1.5.1.3. Набратъ

В руслото на значенията на коренния глагол е и *набратъ*, засвидетелстван само в св. вид с 4 употреби в Булг., от които 2 са фразеологизирани в изрази *набратъ номер* (на телефон). Двете употреби в ЛСВ₁ обаче отново означават вземане, поемане на нещо, както в (11).

- (11) Пилат набрал, сколько мог, горячего воздуха в грудь и закричал./20; Пилат пое в гърдите си колкото можеше повече горещ въздух и пресекливият му глас се понесе над хиляди глави./39; Nabral do hrudi co nejvíc rozžhaveného vzduchu a jeho nakřápľý hlas se rozlétl nad tisíce hlav./38

Тук семантичната структура е съставена от посесивна и каузативна сема, а като трета може да се формулира ‘в затворено пространство’, тъй като и в двата случая в нашия материал става дума за поемане на въздух в дробовите. Малкият брой на употребите обаче не дава основание да твърдим, че това изчерпва семантичния му потенциал.

5.3.1.5.1.4. Убратъ

Със силно изразена семантика на представката се отличава *убратъ* ‘махна, почистя’, засвидетелстван със 7 употреби само в св. вид (12).

- (12) дворники в белых фартуках убрали осколки стекол/24; метачите с бели престилки изметоха стъклата/47; *metaři v bílých zástěrách zametli rozbité sklo/47*

Неговата семантична структура съвпада с тази на *brać* с добавена трета сема 'надалеч', носена от представката *y-*. Допълнителната сема може да се разглежда като кинетична и също отслабва позициите на посесивната сема, така че глаголът остава извън ядрото на посесивното семантично поле. И в чешки, и в български като по-пряко съответствие преводачите са предпочели б. *измета*, ч. *zamést*.

5.3.1.5.1.5. Выбрать, выбирать

С 3 употреби е засвидетелствана видовата двойка *выбрать/выбирать* 'избера/избирам', където собственото значение на представката *вы-* е ограничително и във взаимодействие с изходната семантика на корена придобива модален характер, присъстващ като трета (волунтативна) сема в семемата на ЛСВ₁ заедно с посесивната и каузативната сема, както в пример (13).

- (13) римский прокуратор выбирает слова, прежде чем что-нибудь сказать/18; Ние сме свикнали римският прокуратор да подбира думите си, преди да каже нещо./35; *že než římský prokurátor něco vyřkne, uvážlivě volí slova!/35*

Синтактичната структура, която възниква при него, не предполага изразяване на първи посесор, а собствената семантика на глагола е ориентирана към качеството на посесума, както в (13). Всъщност става дума за подбор измежду еднородни обекти.

5.3.1.5.1.6. Подбирать

Също с изразителна собствена ограничителна семантика на представката *под-* е обогатен глаголът *подбирать* 'подбера/подбирам', засвидетелстван с 2 случая от несв. вид в Булг. с ЛСВ₁.

- (14) каждая третья из них немного косноязычна, как будто нарочно таких подбирают./152; всяка трета има дефект в говора, като че специално ги избират такива./258; *že každá třetí si šlape na jazyk – jako by si je vybírali schválně./293*

Синтактичната структура и тук е аналогична на тази при *выбрать/выбирать*, като и при двата глагола акцентът пада върху качеството на посесума като основание за избора, първи посесор не се изразява, а става дума за подбор измежду еднородни обекти или субекти. Както се вижда, и в трите езика преводните съответствия са от един и същи корен, различията са главно в словообразователните варианти, които са претърпели различен индивидуален развой.

5.3.1.5.1.7. Избрать

Също с един случай е засвидетелстван глаголят *избрать* ‘избера’, чиято употреба е изцяло синонимна на *выбрать*, тъй като двете представки са с идентична семантика, но *из-* се приема като южнославянски синоним на р. *вы-*. В такъв смисъл най-вероятно употребата на формата с *из-* е стилистично маркирана, за да придаде старинен, „библейски“ характер на изказа.

(15) Иван и от этого пути отказался, решив избрать третий/47; Иван се отказа и от този вариант и реши да избере третия/86; Pročež se Ivan vzdal i této eventualitě a rozhodl se pro třetí cestu/97

В такъв смисъл трябва да се разглежда и сходната синтактична структура, която поражда *выбрать* и *избрать*, с пълно сходство в неизразяването на първи посесор, който се схваща в най-широк смисъл като маса от еднородни предмети или лица. И при трите последни глагола остава непроменена семантиката на корена р. *бра-*. Специфично е решението на чешкия преводач в (15), където глаголната форма е заместена от предлога *pro*, синнализиращ в достатъчна степен модалната сема от оригинала.

5.3.1.5.1.8. Прибрать

С 2 употреби е засвидетелстван и глаголят *прибрать* ‘прибера, скътам’ (16). При него семантичната структура включва 3 съставлящи семи – посесивна, каузативна и кинетична, като в нашите примери водеща е позицията на кинетичната сема, обусловена не само от собственото значение на представката, а и от протекла съвместна семантична трансформация на двете основни значещи морфеми в лексемата. И в този случай кинетичната сема измества значението по посока на непосредствена двигателна активност на посесора, каузираща изместване и скриване на посесума.

(16) Денежки я приберу, – мужским басом сказала сестра, – нечего им тут валяться./126; Паричките ще ги прибера, – каза с мъжки бас сестрата, – няма що да се търкалят тука./213; „Prachy si vemu,“ zahalasila sestra chlapským basem, „darmo by se tady válely.“/247

Макар и в двата случая да става дума за материални ценности, ясно е, че употребата на глагола *прибрать* е продиктувана от желанието да се отслаби еднозначното посесивно значение на коренния глагол *брать* или неговия видо-корелат *взять*, където водещата позиция на посесивната сема е несъмнена, така че можем да говорим за евфемизация на посесивността с по-слабо притежателен глагол. Синтактичната структура при *прибрать* се състои само от две валентни позиции – агенс-нов посесор и пациенс-посесум, а общата семантика му определя периферна позиция в посесивното семантично поле.

5.3.1.5.1.9. Разобратъ, разобраться

По-значително семантично отдалечаване от изходния глагол проявява дериватът *разобратъ* ‘разбера’ и неговият възвратен вариант *разобраться* ‘разбера, ориентирам се’, който не се отдалечава съществено от невъзвратния. Тук представката *раз(о)-* също е носител на изразително собствено значение ‘разчленя, анализирам’, което изнася и двата глагола в групата *verba dicendi, sentiendi, cogitandi* и ги извежда на границата на посесивното семантично поле, доколкото възприемането на информация може да се смята за придобиване на (интелектуална) собственост.

(17) В последних строчках пергамента он разобрал слова/192; В последните редове на пергамента той разчете думите:/328; V posledních řádcích pergamentu vyčetl slova:/376

(18) игемон разобрал дело бродячего философа Иешуа/13; хегемонът е разгледал делото на скитника философ Йешуа/28; Vladař posoudil případ potulného filosofa Ješuy/26

Невъзвратният глагол е засвидетелстван с 9 случая, сходни със (17), а само в (18) е представена специализираната употреба в юридически контекст ‘гледане на дело пред съд’. Тук породената синтактична структура включва агенс-анализатор, който не е посесор, или може да се разглежда като такъв само доколкото придобива някаква информация, а пациенът, който е обект на анализ, обикновено е писмен документ. Глаголът е един от примерите за взаимодействието на посесивното семантично поле със семантичното поле на глаголите за ментални дейности.

С мнозинството употреби на *разобратъ* са семантично сходни и трите възвратни употреби на *разобраться*, аналогични на (19).

(19) тут столько напутано всего, что и не разберешься/138; там са накачили толкова неща, че не може да се оправи човек.“/234; tady je nástrah, že člověk neví, či je./267

Тук синтактичната структура е още по-опростена и се свежда само до агенс-анализатор, т.е. имаме само една валентна позиция. Ако изхождаме единствено от синтактичната структура, трябва изобщо да изключим *разобратъ* и *разобраться* от посесивното семантично поле, но ако отчитаме узнаването като придобита собственост, можем да ги разглеждаме като гранични за посесивното семантично поле.

5.3.1.5.1.10. Пробраться, выбраться

Като последни в поредицата, макар и не в количествено отношение, разглеждаме възвратните деривати на *братъ*, чието значение кореспондира с разгледаните по-горе чешки глаголи *bráti se, odebrati se* ‘придвижа се, отида’, които са изцяло извън посесивното семантично поле и спадат към се-

мантичното поле на глаголите за движение. Това значение на възвратния глагол вероятно спада още към праславянската епоха, тъй като и в руския, а в някои случаи и в българския материал тези деривати се употребяват като глаголи за движение.

(20) Римский пробрался мимо него на цыпочках и выскользнул в главную дверь/91; Пристыпи на пръсти край него и се измъкна през главния вход./157; Rimskij se kolem něj protáhl po špičkách a hlavním vchodem vyklouzl ven./183

(21) всадники выехали из воды, выбрались на Ершалаимский берег/186; После конниците излязоха от водата, изкачиха се на йерушалаимския бряг/316; Pak jezdci zamířili z potoka na jeruzalémský břeh/362

(22) Левий выбрался из толпы и побежал обратно/102; Леви се измъкна от тълпата и хукна обратно към града./177; Vzteky bez sebe nad vlastní nemohoucností se Matouš vymotal z valícího se davu a rozběhl se zpátky do města./205

От тях *пробратся/пробираться* ‘промъкна се, промъквам се’ са засвидетелствани с 5 употреби, както в (20), *выбраться* ‘измъкна се, изляза’ – с 6 употреби, аналогични на (21) и (22), *добратся* ‘добера се, достигна’ – също с 6 употреби, както в (23), (24) и *взобраться* ‘покатеря се’ – с една изолирана употреба (25).

(23) У меня хватило сил добратся до печки/82; Силите ми стигнаха да се добера до печката/145; Nakonec jsem se dokázal alespoň domátožit ke kamnům/169

(24) наконец удалось добратся до того истока, от которого пошли все события./197; той най-сетне успя да открие извора на всички събития./336; Tím, že sledoval nit událostí od konce k začátku, se mu konečně podařilo najít pramen, z něhož vše prapůvodně vytrysklo./387

(25) По этой трубе кот взобрался на крышу/202; По този олук котаракът се покатери на покрива./344; Po té pak vylezl na střechu./396

Както личи и от преводите на другите два езика, те са изцяло извън посесивното семантично поле, имат водеща кинетична сема, модифицирана от собственото значение на представките, което може да бъде отнесено към ранна епоха от развитието на славянските езици. С посоченото значение регистрирахме корена в българския материал само при б. *добера се*, но вероятно това е достатъчен аргумент да бъде отнесено към праславянската епоха, макар и за по-тесен кръг глаголи-деривати на върху.

5.3.1.6. Адюнкти при *братъ*, *взять*

И за двата глагола от разширеното ядро на посесивното семантично поле е валидна възможността за разширяване с адюнкти за цел, както и в другите два езика (26), (27).

(26) берите его себе *на память*/136; вземете я за *спомен*/231; *vemte si to na památku*./264

(27) Так возьмите же это от меня *на память*/172; Тогава приемете това от мен за *спомен*/292; „Pak si vezměte tuhle drobnost – ode mě *na památku*,“/334

Целевата конструкция обаче не променя основното значение на *взять* и *братъ*, нито взаимното положение на семите в рамките на семемата на ЛСВ₁, за разлика от другите адюнкти, които разгледахме по-горе.

5.3.1.7. Поделитьсяя

Към разширеното ядро на посесивното семантично поле може да бъде отнесен и представеният само с една употреба в Българ. глагол *поделитьсяя* ‘споделя, разделя’. Неговата семантична структура се състои от посесивна и каузативна сема, концептуализацията му включва двама посесори, които заемат еднакво отношение към посесума.

(28) Ты бы *со мной* поделился! А?/123; Да беше ми дал и *на мене*, а!/209; *Nechtěl by ses se mnou rozdělit?*“/241

Въпреки това синтактичната структура включва първия посесор като агенс, а втория като съвместен бенефициент на действието в твор. пад. Посесумът представлява по-малък интерес и може да не бъде изразен, както в (28). Възвратната форма на глагола не променя съществено семантиката в сравнение с транзитивния *поделить*. Функционалният акцент на изречението се носи от съвместността.

5.3.2. Деривати на глагола *ъти*

Извън ядрото на посесивното семантично поле остават производните от глагола *ъти*, който в съвременните езици не съществува като коренен глагол. Въпреки това разглеждаме производните му непосредствено след ядрените глаголи поради историческото родство между *ъти* и *имъти*. Освен това значителна част от тях са ситуирани в непосредствена близост до ядрото на полето, както *принять*, *отнять* и др.

5.3.2.1. Принять, принимать

Видовата двойка *принять*/*принимать* е застъпена в нашия материал с 35 употреби, от които 11 представят ЛСВ₁, 5 са граматикализирани (ЛСВ₃), а 19 са фразеологизирани (ЛСВ₄). От засвидетелстваните 11 употреби в ЛСВ₁ като същински посесивни, с водеща посесивна сема в съчетание с название

на материални предмети могат да се разглеждат 3 случая, аналогични на (1). При тях освен посесивната и каузативната сема присъства и трета сема ‘със съгласието на втория посесор’. Възможни са и факултативни разширения с адюнкти за цел, както в (1).

- (1) А вас, Афраний, – ... – прошу принять это *на память*./191; а вас, Афраний, – ... – вас моля да приемете това за спомен./326; а vás, Afranie, ted’ poprosím, abyste na památku přijal tento dar.“/373

Също посесивна, с водеща позиция на посесивната сема е употребата в (2) и (3), но при тях съществителното, заемащо позицията на посесума, определя отношения между лица (3) или лица и официални институции (2).

- (2) И в течение двух часов Никанор Иванович принял таких заявлений тридцать две штуки./51; За два часа Никанор Иванович прие трийсет и две парчета./93; Během dvou hodin Nikanor Ivanovič převzal takovýchto prohlášení dvaatřicet./104

- (3) В чем дело? Ведь на дверях же написано, что я не принимаю./109; Какво има? Нали на вратата пише, че не приемам./188; „Co to má znamenat? Na dveřích je přece jasně napsáno, že nikoho nepřijímám!“/218

Възникващата синтактична конструкция включва първи и втори посесор и посесум, като първият посесор рядко се изразява. Изолиран в нашия материал е единственият случай, засвидетелстван в (2), където се отразява приемането на административен документ (с антоним б. *подам*, р. *подать*, ч. *podat*), което може да се разглежда като тип специализация в рамките на административно-деловия стил. При тази специализация, както и при установяването на човешки отношения (3), представено общо в 7 случая, първият посесор не се изразява, функционалният акцент пада върху действията на втория посесор, така че може да не бъде изразен и посесумът, който се осъзнава като елидиран (3).

- (4) Все примут горячее *участие*!/69; Всички ще вземат активно *участие*!/122; Tyhle kartičky si hodíme úplně všichni!“/142

Преобладаващият брой – 19 употреби – са фразеологизираните, при които наблюдаваме съчетания с абстракции в позицията на посесум, където собственото участие на глагола в общото значение на съчетанието е семантично по-слабо, отколкото при съществителното – както в (4), където е възможно съчетанието да се замени с глагола *участвовать*, образуван направо от съществителното и явно вторичен по отношение на него. Последното отношение отново потвърждава нашата хипотеза, че т. нар. разложени предикати в голямата си част са всъщност исторически прототип на по-късно възникналите синонимни единични глаголни предикати.

5.3.2.2. Отнять, отнимать

Видовата двойка *отнять/отнимать* е също производна от глагола *ѣти*, като семантичната ѝ структура освен посесивната сема в негация и каузативната сема включва изразителното участие на представката *от-* в третата сема ‘с отделяне, отдалечаване’. Това я включва в парадигматични антонимни отношения с двойката *дать/давать*, независимо от различния брой на съставлящите ги семи. Тя е представена само с 3 употреби в Булг., от които двете са в ЛСВ₁ – (1) и (2), а третата е в ЛСВ₄ (3).

- (1) Солдаты отняли его у меня, когда вводили сюда./192; Войниците ми го взеха, когато ме въвеждаха тук/327; „Vojáci mi ho vzali, když mě sem přiváděli.“/375
- (2) Все хотите отнять?/192; Искате всичко да ми отнемете?/327; „Chcete mi sebrat všechno?/375

Изразителното значение на ЛСВ₁ не отпада при употребата в ЛСВ₄, представата за лишаването на първия посесор е водеща и в трите разгледани от нас употреби.

- (3) Он сказал, – опять закрывая глаза, ответил гость, – что благодарит и не винит за то, что у него отняли *жизнь*./179; Той каза – гостът отново затвори очи, – че благодари и не вини, че му отнемат *живота*./304; „Inu,“ přivřel znovu oči host, „že děkuje a nikoho neviní z toho, že mu berou *život*.“/348

И в (3) е запазена изходната семема, но в съчетание със съществителното *жизнь* поради по-високата честота на употреба го разглеждаме като ФЕ. Концептуализацията е от гледна точка на втория посесор, а породената триместна синтактична конструкция се реализира в различна степен. В (1) е изразен агенс-втори посесор, пациенс-посесум и първи посесор под формата на локализатор (*у меня*), върху чието лишаване е положен функционалният акцент. В (3) наблюдаваме деагентивна употреба на 3 л. мн.ч., така че агенсът остава неизразен, а в (2) неизразен остава първият посесор, който е имплицитен от предходния контекст.

5.3.2.3. Занять

Особено близко до изходното значение на *ѣти* е образуването с представката *за-* – *занять* ‘заема’, представен в Булг. с 5 употреби само от св. вид., като 4 от тях са в страд. прич. *занят*, както в (1) и (2). Тук се открива посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална разглеждаме локативната сема ‘запълване на конкретно или абстрактно пространство’. В резултат от това съчетание прагматичната импликатура на израза нерядко изразява отказ. Третата сема присъства и в ЛСВ₄ при фразеологизирания израз *занять чье-л. место* в (3).

- (1) все столики на веранде, натурально, оказались уже занятыми, и пришлось оставаться ужинать в этих красивых, но душных залах./31; защото, разбира се, всички маси на верандата бяха заети и се наложи да вечерят в красивите, но задушни зали./59; všechny stolky na verandě už přirozeně byly obsazené a jim nezbylo než povečeřet v sice krásných, ale dusných sálech./63
- (2) Весь нижний этаж теткиного дома был занят рестораном, и каким рестораном!/29; Целият долен етаж на лелината къща беше превърнат в ресторант, и то какъв ресторант!/55–56; Celé přízemí tetiččina domu totiž zaujímal restaurace, a jaká restaurace!/59
- (3) Или ты думаешь, что я готов занять твое место?/15; Или мислиш, че съм готов да заема твоето място?/31; Nebo si snad myslíš, že jsem ochoten zaujmout tvé místo?/30

Концептуализацията е от гледна точка на новия посесор-агенс, а синтактичната структура, която възниква, включва агенс-нов посесор и пациент-място. В преобладаващата в нашия материал пасивна конструкция роля на агенс играе локализаторът, а действителният агенс е в ролята на инструмент в твор. пад. (1) и (2), който може и да не бъде изразен (4). Функционалният акцент с прагматично отражение пада върху отказа от контакт, както в (4). Чешкият превод на (4) свидетелства за възможността допълнителни адюнкти (*nad hlavu*) да подчертаят категоричността на отказа, като същевременно повишената честота на употреба превръща целия израз заедно с адюнкта във ФЕ.

- (4) Прохор Петрович вспыллил опять-таки: «Я занят!» /110; Прохор Петрович пак кипна: „Зает съм.“/189; To už bylo na Prochora Petroviče moc: Mám práci nad hlavu!/219

Две самостоятелни употреби в Булг. наблюдаваме и при възвратната форма *заниматься* ‘заема се’, която не се различава съществено по семантика от невъзвратната и означава установяване на отношение, най-често между субект-агенс и вид занимание, което води до повишена честота на употреба и следователно до фразеологизация, без да се губи първичното значение на глагола.

- (5) Вот поэтому я прошу вас заниматься этим делом, то есть принять все меры к охране Иуды из Кириафа./180; Затова именно ви моля да се заемете с тази работа, тоест да вземете всички мерки за охраната на Иуда от Кириот./307; Právě proto vás prosím, abyste se případu Jidáše z Kariotu osobně věnoval – tedy podnikl všechna opatření k jeho ochraně.“/351

Изразът *заняťся делом* с пълно основание може да се отнесе и към ЛСВ₄, тъй като съчетанията с абстракции по принцип проявяват склонност към фразеологична употреба поради сложността и ограничените средства за изразяване на абстрактни понятия и отношения, която е причина и за повишената им честотност. Наличието обаче и на други посесори в съчетание с глагола *заняťся* позволява съчетанието да бъде разглеждано като преходно между ЛСВ₁ и ЛСВ₄, тъй като възможностите му за съчетаване с други имена в ролята на посесор са широки.

5.3.2.4. Поймать

С 8 употреби в нашия материал е представен глаголът *поймать* ‘хвана, заловя’, също само в св. вид. Формата му подсказва, че всъщност става дума за дериват от *имати*, чието значение е много близко до това на *ѝти*. Явно това е причината за сближаването на двата глагола и за фактическото отмиране на *имати*, който, освен другото, не е бил така продуктивен, както *ѝти*. Семантичната структура на *поймать* отново включва посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална можем да разглеждаме ‘против волята на пациенсa’. В 7 от употребите с него е означено залавяне на човек, както в (1), само в един случай (2) имаме неодушевен пациенс, при който става дума за физическо хващане с ръка с последваща употреба на антонима *пустить*.

- (1) Спрашивается: возможно ли, действуя таким образом, кого-либо поймать или арестовать?/49; Пита се: ако действате по такъв начин, ще успеете ли някого да заловите или да арестувате?/90; Proto se vás ptám: Může někdo, kdo si počíná takhle, někoho chyťit nebo dokonce zatknout?/102
- (2) поймал из воздуха колоду карт, стасовал ее и лентой пустил коту./68; улови във въздуха тесте карти, разбърка го и го пусна като лента на котарака./121; Načež vylovil ze vzduchu balíček karet, zamíchal ho, prohnul v prstech a karty v bleskurychlém sledu obloukem odstřílel ke kocourovi./141

Възникващата синтактична структура включва агенс-посесор и пациенс-посесум, като глаголът *поймать* назовава именно установяването на посесивно отношение между тях, свързано с физически контакт. Това личи от двата преводни варианта на (2), където се използват глаголи с корен *лов-*, а в (1) – *лов-* и *chyť-*, т.е. глаголи изразяващи непосредствен физически контакт. Когато в ролята на пациенсa посесум участва лице, посесивното отношение се изразява във възможността агенсът-посесор да се разпорежда с него.

5.3.2.5. Вынуть

Със значителен брой употреби – 23 пъти – е представен дериватът на *ѝти* *вынуть* ‘извадя’, само в св. вид, който е със семантична структура близка до

конкретното първично значение на коренния глагол. При него водеща роля играе собствената семантика на представката **вы-** ‘от вътре навън’, която допринася и за общата семантика на глагола, означаваща прякото физическо действие изваждане на предмет (3), (4). Неговата семантична структура включва посесивна и каузативна сема, като третата диференциална сема е кинетична и заема водещо положение в семемата. По тази причина определяме глагола като спадащ към периферията на посесивното семантично поле.

- (3) вынул из ящика несгораемой кассы деньги, отсчитал пятьсот рублей, позвонил, вручил курьеру деньги и послал его на телеграф./61; извади от чекмеджето на огнеупорната каса пари, отброи петстотин рубли, натисна звънеца, връчи ги на куриера и го прати на пощата./109; vylovil ze zásuvky nedobytné pokladny svazek bankovek, odpočítal pět set rublů, někam zavolał, předal peníze kurýrovi a poslal ho s nimi na poštu./126
- (4) Левий порылся за пазухой и вынул свиток пергамента./192; Леви мушна ръка в пазвата си и извади пергаментен свитък./327; Lévi hrábl do záňadří a vyňal pergamenový svitek./375

Концептуализацията тук е от гледна точка на посесора, а синтактичната структура се състои от две валентни позиции – на агенс-посесор и пациенс-посесум, евентуален нов посесор може да бъде въведен с помощта на друг глагол от ядрото на полето, както в (3) чрез глагола *вручить*. Повечето от употребите са стереотипни и еднообразни.

5.3.2.6. Снять

С 6 употреби е засвидетелстван в Булг. глаголът *снять* ‘сваля’, също само в св. вид и отново с конкретно физическо значение, оформено със значителното участие на представката *с-* ‘от повърхността надолу’. Употребите са сходни помежду си, със семантична структура, състояща се от посесивна, каузативна и кинетична сема с водеща позиция на кинетичната сема, което определя периферното положение на глагола в посесивното семантично поле. Концептуализацията е аналогична на тази при *вынуть*.

- (5) Римский снял трубку с аппарата и тут убедился в том, что телефон его мертв./66; вдигна слушалката и разбра, че телефонът му е мъртъв./118; a zvedl sluchátko – jenže vzápětí se přesvědčil, že jeho telefon opěměl./137
- (6) Кот снял с подзеркального стола очки в толстой черной оправе, надел их на морду./116; Котаракът взе от масичката под огледалото очила с дебела черна рамка, надяна ги на муцуната си./199; Kocour sáhl na stolek pod zrcadlem pro brýle v tlustých černých obroučkách, nasadil si je na čenich./230

Изключение прави само нашият пример (7), където наблюдаваме изолирана употреба в Булг. на колоквиална фразеологизация на глагола във възвратната му форма.

- (7) Двое молодых людей, обменявшись многозначительным веселым взглядом, снялись с мест/69; Двама младежи си размениха многозначителни, весели погледи, станаха бързо от местата си/123; Dva mladí lidé si vyměnili mnohoznačné pobavené pohledy, zvedli se ze svých sedadel /143

Тя отново потвърждава водещата роля на кинетичната сема, тъй като означава ‘махам се, омитам се’. За разлика от *вынуть* обаче тук синтактичната структура предполага агенс и локализатор, въведен задължително с предлог *с*, който дублира представката. Именно локализаторът придава на цялата фраза характер на преход към ЛСВ₄, тъй като общото значение трансформира частично собствените значения на частите ѝ.

5.3.2.7. Разнять, обуять

С по една изолирана употреба са представени в Булг. глаголите *разнять* ‘разтърва’ и *обуять* ‘обхвана’, които запазват конкретно-предметното значение, присъщо на изходния корен. Първият от тях носи разделителното значение на представката *раз-* (8) и неговата семантична структура съдържа каузативна и кинетична сема с водеща позиция на кинетичната сема и поради това не можем да го отнесем към посесивното семантично поле.

- (8) Дерущихся разняли./164; Разтърваха побойниците./279; Rváče od sebe odtrhli./318

Употребата му имплицира множествен пациенс, при който е възможно да се реализира семантиката на представката ‘в различни посоки’.

За разлика от него глаголът *обуять* съдържа в структурата си посесивна, каузативна и кинетична сема и в съчетание с названия на понятия от емоционалния свят на човека в ролята на агенс означава пълно подчиняване на човека от съответната емоция. В такъв смисъл кинетичната сема придобива абстрактен характер за означаване на вид емоционално състояние.

- (9) Продавщицу обуял смертельный ужас./204; Продавачката изпадна в смъртен ужас./347; Prodavačku se zmocnila smrtelná hrůza./401

В синтактичната структура експериентът е в ролята на пациенс, а съответната емоция влиза в ролята на нов посесор. Първи посесор обаче не се изразява, защото не става дума за преход от един посесор към друг, а за емоция, върху която експериентът не може да влияе. Като цяло глаголът е старинен и вероятно тук е употребен отново от съображения за актуализация на изказа. В двата преводни варианта участват различни глаголи – при б. *изпадна* психическото състояние се схваща като място, в което се озовава

експериментът, а при ч. *zmocnit se* ‘овладея’ емоцията е в ролята на агенс, както в руския оригинал. Тук отново се потвърждава по-късното в сравнение с конкретните действия формиране на метафорични образи за изразяване на душевни състояния.

5.3.3. Глаголи в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле

В тази група, както и за другите два езика, включваме глаголите, чиято семантична структура съдържа 3 или повече съставлящи сема, като водещото положение на посесивната сема се запазва в преобладаващия брой от употребите им. Тук спадат голяма част от разгледаните досега деривати на ядрените глаголи. По-долу разглеждаме онези глаголи, които не са етимологично сродни на глаголите от ядрото на полето, но имат сходна с дериватите им семантична структура.

5.3.3.1. Получить, получить

Видовата двойка *получить/получать* ‘получа/получавам’ е засвидетелствана в нашия материал с 39 употреби, от които 28 в ЛСВ₁, с посесивно значение, с три съставлящи на семемата – посесивна и каузативна сема + трета сема ‘със съгласието на новия посесор’. Останалите 11 употреби са в ЛСВ₄.

- (1) Он получает великолепное жалование и ни в чем не нуждается./95;
Той получава огромна заплата и не му липсва нищо/165; *Dostává velice slušný plat a nic mu neschází*./192

Възникващата синтактична структура включва нов посесор и посесум, докато първият посесор се изразява в ограничен брой случаи. Положението на последния не може да се определи като валентна позиция, защото той не се възприема като елидиран, а просто в преобладаващия брой от случаите не се изразява, защото функционалният акцент пада върху придобиването на собствеността от новия посесор, както в (1), (2), (3) и (4).

- (2) Всем известно, как трудно получить деньги; к этому всегда могут найтись препятствия./113; Всеки знае колко е трудно да се получат пари./194; Každý dobře ví, jak svízelné je přijít k penězům – zpravidla se vždycky najdou všemožné překážky./224

В чешкия превод на (2) се откроява необичайната рекция на чешкия глагол *přijít* с предлога *k* + дат. пад. Тази конструкция изцяло трансформира кинетичното значение на глагола, който тук означава начало на посесивно отношение. То е най-силно изразено в идиома ч. *jak já k tomu přijdu?* ‘аз какво общо имам (с това)?’.

- (3) гость вернулся и сообщил, что 120-я комната получила жильца./84;
гостът се върна и съобщи, че стая 120 е получила квартирант./147;

host vstoupil zpátky na pokoj a básníkovi sdělil, že stodvacítka má nového obyvatele./171

- (4) Естествено, что дачи получили наиболее талантливые из нас.../31; Естествено вилите са раздадени на най-талантливите сред нас.../58; Je přece přirozené, že chaty byly přiděleny nejnadanějším z nás...“/62

Случаите, когато се изразява първи посесор, са ограничен брой и са свързани с прагматичните условия, както в (6). В повечето от тях обаче той не представлява интерес и не се изразява – (1), (2), (3), (4), (5). Дори в (5), където става дума за възлагане на роля на актриса по нехудожествени съображения, субектът, който възлага ролята, не представлява интерес за говорещия, тъй като е известен на участниците в ситуацията. Акцентът се поставя главно върху придобиването от страна на новия посесор.

- (5) Теперь мне ясно, почему эта бездарность получила роль Луизы!/73; Сега разбирам защо тази бездарница получи ролята на Луиза!/129; A já si pořád lámala hlavu, proč ta nemožná motyka dostala roli Louisy!“/150
(6) девица первая получила порцию валерианки от врача./112; госпожицата първа получи от доктора доза валериан./191–192; slečna jako první dostala od doktora porci kozlíkových kapek/221

Ролята на посесум може да се изпълнява от много широк кръг съществителни – означаващи материални ценности (1), (2), (4), лекарства (6), но и абстракции (5) и дори лица (3). Глаголът *получить* в своя ЛСВ₁ е свързан от синонимна парадигматична връзка с *принять*, която не е в сила при останалите ЛСВ (срв. напр. за ЛСВ₄ *принять меры* vs. **получить меры*).

5.3.3.2. Получаться

При рефлексивизацията *получаться* ‘получава се, възниква’ наблюдаваме сериозна трансформация по посока на екзистенциалното значение, като освен екзистенциална сема тук се изразява и промяна на състоянието. Това засвидетелства тясното взаимодействие на екзистенциалното и посесивното семантично поле, засягащо далеч не само ядрените глаголи на двете полета.

- (7) Ведь тени получаются от предметов и людей./211; Та нали всички предмети и хора хвърлят сенки./358; Stín přece vrhají věci i lidé./414

Синтактичната структура тук е двучленна, подобна на възникващата при пасивизация – възникващият обект е в ролята на агенс, а действителният деятел е в ролята на адюнкт-източник. Както видяхме, подобна употреба на етимологично идентичния глагол се открива в нашия материал за чешкия език от XIV в. Преводите на (7) обаче на български и чешки език са забележително сходни – при тях вместо обективизираната представа за спонтанно възникване при р. *получаться* имаме б. *хвърлям* и ч. *vrhat*, които са речникови еквиваленти помежду си, включително и във ФЕ с б. *сянка*, ч. *stín*.

5.3.3.3. Добитъся, добивається

С 8 употреби в Булг. присъства възвратната видова двойка *добитъся/добивається* ‘успѣя, настоявам, боря се, полага/полагам усилия за нещо’. Семантичната ѝ структура включва посесивна и каузативна сема и трета диференциална ‘с целенасочени усилия’. Преобладаващата съчетаемост е със съществителни от групата *nomina abstracta* в ролята на посесум, най-често за постигане на определен тип активност от страна на адресата или друг субект в микроситуацията (3). От нашите примери с най-голяма конкретност се отличава (1), където става дума за облагите, от които могат да се възползват членовете на МАССОЛИТ, но за които се изискват специални усилия, за да бъдат предоставени.

- (1) „В Ялту на месѣц добился“. – „Молодец!“./29; „Изкопчих един месѣц за Ялта.“ – „Браво!“/54; „No splašil jsem si tam měsíční pobyt v Jaltě.“ – „Tak to jsi pašák!“/56

Както личи от (2), *добитъся* може да се употреби и за означаване собствените усилия на агенса. Изобщо акцентът при тази видова двойка е поставен върху усилията на агенса.

- (2) стараясь, чтобы голос его звучал ласково и убедительно, и не добившись этого, хрипло попросил палача:/104; помъчи се гласът му да звучи ласкаво и убедително, но не успя и дрезгаво помоли палача:/180; a pokusil se promluvit tak, aby jeho hlas zazněl laskavě a přesvědčivě, jenže to se mu nepodařilo, a tak jen zachroptěl:/209
- (3) Так вот вы и добиваетесь, чтобы его арестовали?/49; Значи вие правите всичко възможно той да бъде арестуван?/89; „A vy tedy chcete dosáhnout jeho zatčení?/101
- (4) один из случаев разоблачения, которого так назойливо добивался Аркадий Аполлонович!/73; Ето, уважаеми граждани, един случай на разобличаване, за каквото с такава досадна упоритост настояваше Аркадий Аполонович./129; „Tak tohle byl, velevážený panstvo, typickej příklad odhalení, kterýho se tak urputně domáhal Arkadij Apollonovič.“/143

Възникващата синтактична структура включва агенс-посесор и пациенс-посесум, който се изразява най-често с подчинено изречение (3), като в разговорен дискурс могат да се елидират негови съществени части като субекта и предиката (1), но е възможна и употреба на именна група в род. пад. (2), (4) в ролята на посесум. Етимологизацията на този глагол, който в руски не съдържа гласна [ы] трябва да се свърже с глагола *бить* ‘бия’. Сравнението с полски и украински форми на глаголите със значение ‘придобивам’ показва, че в тези езици коренът има произношение с [ы] и следователно етимологията отвежда към *byť* ‘съм’. За руски и украински е ха-

рактерно паралелното съществуване на укр. *добитися* (доб'юся, доб'єшся) и *добувати* (добуваю, добуваєш), *здобути* (здобуду, здобудеш) и *здобуток* 'придобивка' и р. *добыть* 'придобия' като център на етимологично гнездо е свидетелство за наличието на паралелни образувания от двата глагола (срв. и Храбец, Зволински 1957; Фасмер 1986 отбелязва само *добыча*, без съответни глаголи). В такъв смисъл р. *добиться* от една страна и ч. *dobyť* и р. *добыть* от друга трябва да се разглеждат като етимологично различни. В руски формата, основана върху глагола *бить*, поставя функционалния акцент върху усилията на агенса, докато при р. *добыть* функционалният акцент пада върху факта на придобиването и възникналото притежание.

5.3.3.4. Выиграть

Глаголът *выиграть* 'спечеля' е представен в нашия материал с 2 употреби (5) и (6), където семантичната му структура включва посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална участва 'в резултат на игра/лотария'. Това определя мястото му в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле.

- (5) И, представьте, однажды выиграл сто тысяч рублей./77; И изне-виделица един ден спечелил сто хиляди рубли./136; A najednou – k neuvěření – vyhrál sto tisíc!/159
- (6) Выиграв сто тысяч, загадочный гость Ивана поступил так:/77; Като спечелил стоте хиляди, загадъчният гост на Иван постъпил така:/136; S výhrou záhadný Ivanův host naložil takto:/159

Възникващата синтактична структура отваря позиция за агенс-посесор, пациенс-посесум във вин. пад., евентуално е възможно разширяване с локализатор-източник, който не присъства в нашите два примера. Преводните съответствия показват, че е възможна замяна на глаголната форма с именна (6), без това да повлияе съществено върху общата семантика.

5.3.3.5. Глаголи с корен *держ-*

Глаголите с корен *держ-* образуват цяло словообразователно гнездо, в което всеки от тях проявява забележима специфика. Коренният глагол *держать* е засвидетелстван с 21 употреби в нашия материал, от които 12 в ЛСВ₁ и 9 в ЛСВ₄. Неговата семантична структура в ЛСВ₁ включва посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална можем да формулираме 'отказ от прекратяване на отношение', както в (1) и (2). Водещо тук е положението на третата сема и поради това голяма част от употребите изразяват непосредствено физическо препятствие за прекратяване на отношение или пряк физически контакт, както в (2), (3), (5).

- (1) «Ты свободна... Разве я держу тебя?"/129; „Ти си свободна... Нима ти преча?“/222; Jsi volná... Copak tě držím?/254

- (2) Дисмас напярся, но шевельнуться не смог, руки его в трех местах на перекладине держали веревочные кольца./104; Дисмас се напегна, но не можа да помръдне, ръцете му бяха пристегнати на три места с въжета за напречната греда./180; Dismas se celý napjal, ale nedokázal se ani pohnout, protože měl stejně jako další dva muži ruce na třech místech pevně přivázané k příčnému břevnu./209
- (3) что тот стоит, держа под мышкою не трость, а шпагу./25; че оня стои и държи под мишница не бастун, а шпага./48; že tam profesor stojí a v podpaždí nesvídá špacírku, ale kord./49

Представата за непосредствен физически контакт е най-силно изразена в дискурсната фраза *держите его/их* (4), при която императивната форма най-силно внушава необходимостта от създаване на физическо препятствие, т.е. подчертана е водещата роля на контактната сема.

- (4) держите их! У нас в доме нечистая сила!/56; Дръжте ги, в къщата има нечиста сила!/100; „Okamžitě je zadržte! Do našeho domu pronikla nečistá síla!“/114
- (5) а в *другой руке* он держал цельную семгу в шкуре и с хвостом./212; а в *другата* държеше цяла съомга, неизчистена и с опашката./359; а v *druhé třimal* celého lososa i s ocasem a hlavou./415

За конкретизацията на механичния контакт най-важна роля играят локализиращите адюнкти (3), (5), които отслабват абстрактното посесивно значение за сметка на конкретната физическа близост, която може да бъде и временна. В това отношение най-интересен е случаят с локализатора *в руках/в руке*, който от една страна конкретизира действието в (5), но от друга страна е източник на ФЕ (в ЛСВ₄) *держать себя в руках* ‘владя се’, както в (6).

- (6) Держите себя в руках! Перестаньте петь! – обратился доктор к секретарю./111; Овладейте се! Престанете да пеете! – обърна се докторът към секретаря./191; „Ovládejte se laskavě! A přestaňte zpívat!“ obořil se doktor na tajemníka./221

В повечето случаи фразеологизираните употреби на глаголите от посесивното семантично поле възникват при съчетания с наименования на абстракции, докато тук, обратното, изключително конкретното съчетание *держать в руках* се превръща в средство за изразяване на самоконтрол като абстрактно свойство на човешката психика. Преводите на български и чешки свидетелстват точно за това фразеологично значение.

Също като фразеологизирани можем да разглеждаме двете възвратни форми, които са център на дискурсните фрази в (7) и (8).

- (7) Он такие шутики может выделывать, что только держись!/37; Едни номера прави – да ти настръхне косата!/69; Ten má v rukávě takový kousky, že se nestačíte divit!/75
- (8) Нелъзя было держать себя с ним столь развязно и даже наглова-то./75; Не е бивало да се държите с него толкова безцеремонно и дори нагло./134; Počínal jste si v jeho společnosti až příliš frivolně, ba přidržle./156

Първата от тях в (7) можем да разглеждаме като идиоматична, докато в (8) *держать себя* е изцяло специализирано ново значение на глагола във възвратната му форма, означаващо спазване на определена поведенческа норма и разположено извън посесивното семантично поле.

5.3.3.5.1. Подержать

Глаголът *подержать* трябва да се разглежда като св. вид от *держать*, с който образува видова двойка. За това говори единствената му употреба в нашия материал (9). Тук видовото противопоставяне може да се разглежда като източник на допълнителна сема ‘временно’, носена от представката *по-* и успоредно с това характеризираща ограничеността във времето на глаголите от свършен вид.

- (9) Подержав некоторое время Аннушку без воздуха, беспиджачный иностранец снял пальцы с ее шеи./174; Като подържа известно време Анушка без въздух, чужденецът без сако свали пръсти от шията ѝ./295; Cizinec bez saka Choleru ještě chvíli přidusil a pak sevření povolí./338–339

Единствената употреба обаче не е достатъчна, за да се установи целият семантичен обхват на глагола. Ако разгледаме видовата двойка като цяло, може да се каже, че в най-ново време тя означава преди всичко запазване на някакво статукво (благодарение на водещото положение на диференциалната сема) и в наше време е ситуирана най-далеч от ядрото на семантичното поле в сравнение с предходните периоди (срв. напр. употребите на *дръжати* в български през XVII в.). В историческа перспектива при този глагол се наблюдава засилване на позициите на непосредствения физически контакт за сметка на абстрактната посесивност и управленските отношения, които се поемат от други лексикални единици. Съчетанието на глагола от св. вид с обстоятелството *без въздух* позволява обединяването им в чешкия превод в глагола *přidusit*, който благодарение на представката *při-* също изразява семата ‘временно’.

5.3.3.5.2. Задержать, задерживать

При видовата двойка *задержать/задерживать* съчетанието с представката *за-* оформя допълнителна специализация на значението. В нашия ма-

териал тя е употребена в 11 случая, от които 10 са от ЛСВ₁, а само 1 е от ЛСВ₄. В рамките на ЛСВ₁ значението му се стеснява в сравнение с коренния глагол до ограничаване или забавяне на движение, както в (10) и (11). Тук посесивната сема се свежда най-често до установяване или запазване на човешки отношения, а водещо остава положението на третата сема 'отказ от прекратяване на посесивното отношение', както в (10).

(10) А между тем меня силою задержали здесь./49; А мене ме задержат тук насила./89; *Jenže místo toho zadrželi mě./101*

(11) Процесия тем временем стала приостанавливаться, вероятно, задерживаемая впереди светофорами./130; В това време процесията тръгна още по-бавно, навярно задържана от светофарите на пътя ѝ./223; *Průvod se mezitím chvílemi zastavoval – asi kvůli semaforům./255*

Изражена специализация при глагола *задержать* се проявява в 3 случая в Булг. за означаване на арест или друго подобно действие на властите (12), което се опира върху изходната семантична натовареност на корена и представя вид административен евфемизъм за означаване на назоваваното действие.

(12) Эй, гражданин, помогите задержать преступника!/25; Ей, гражданино, помогнете ми да задържа престъпника!/49; „Hele, občane, pomozte mi zadržet toho zločince!/50

Много близко до изходното значение е изразяването на забавяне или оставане на определено място при възвратната форма, както в (13) и (14). При това в (14) добавянето на локализатор предизвиква начална степен на фразеологизация.

(13) В них, горя от нетерпения, он все-таки вынужден был задержаться./185; Там, пламнал от нетърпение, беше принуден все пак да се позабави./314; *V té se, šířaný netrpělivostí, přece jen musel zdržet./360*

(14) а тем всем было объявлено, что Григорий Данилович на некоторое время задержится в своем кабинете./88; а те бяха предупредени, че Григорий Данилович ще остане по до късно *в кабинета си*./152–153; *a ti všichni dobře věděli, že Grigorij Danilovič se dnes ve své pracovně zdrží./178*

Добавянето на адюнкта засилва позициите на локализацията, с което отслабва позицията на посесивната сема и затова при превода се разтваря ветрилото на преводните еквиваленти, като в другите два езика могат да бъдат включени и глаголи като б. *остана, забавя се* и дори *съм*.

5.3.3.5.3. Придърживатьсья

С 2 употреби е засвидетелстван възвратният дериват от същия корен *придърживатьсья* 'придържам се'. При него наблюдаваме сходство с ранните фази от развоя на чешкия език, където коренният ч. *držeti se* изразява връзка

с хора, дейности или социални групи. Глаголът има семантична структура, съдържаща посесивна и каузативна сема, както и третата диференциална ‘отказ от прекратяване на (посесивното) отношение’, като концептуализацията е пациентивна, т.е. от гледна точка на посесума.

(15) но я по старинке придерживаюсь бабушкиных средств./152; но аз по стар навик използвам бабешки средства./257; ale já se stejně jako kdysi držím babiččiných receptů./293

Възникналата синтактична конструкция съдържа агенс-посесум и пациент-посесор в род. пад. Изолираният случай не дава възможност за по-широки обобщения, но все пак може да се разглежда като индикация за старинност на това значение, изразено в съвр. руски, чешки и български с възвратната форма на един и същи глагол и характеризирана в чешки и руски от генитивна рекция, докато в български е в комбинация с предлог **към**.

5.3.3.5.4. Удържаться

С една употреба в Булг. е представен още един възвратен дериват от същия корен – *удержаться* ‘въздържа се’ (16). При него действителната възвратност (с връщане на действието върху агенса) е добре изразена, също както и водещата позиция на третата диференциална сема за предотвратено прекратяване на отношението.

(16) и, как-то не удержавшись, стыдливо попросил контрамарочку.../54; и не можа да се въздържи, срамежливо помоли за гратисче.../98; a poté se nějak neudržel a ostýchavě si řekl o volňásek.../110

Дори може да се каже, че тя обхваща цялото значение на глагола, поне в единствената в нашия материал употреба. В рамките на дискурса отново проличава, че става дума за придобиване на нещо, но собственото значение на *удержаться* е изключително възвратно-възспиращо, базирано върху водещото положение на кинетичната сема, която тук измества значението си по посока на въздържане от всякакви действия, не само движение.

5.3.3.6. Глаголи с корен *хват-*

С изолирани примери са засвидетелствани в нашия материал и деривати от синонимния на *держ-* корен *хват-*: *выхватить* ‘извадя’ и *ухватить* ‘хвана’. И при двата много отчетливо е господството на контактната сема със значение на непосредствен физически контакт, носена от коренната морфема, докато посесивната е подчинена на нея. Определено значение на физически контакт имат и шестте употреби на *выхватить*, обогатено от изразителното значение на представката **вы-** ‘от вътре навън’. Както и при другите глаголи, означаващи изваждане като *вынуть*, *вытащить* и т.н., синтактичната структура при него включва агенс, който може да бъде по-

сесор (17), но може и да не бъде (18), посесум във вин. пад. и източник с предлог *из-* + род. пад.

- (17) Поплавский выхватил из кармана паспорт, как кинжал./116; Поплавски измъкна като кинжал паспорта от джоба си./199; vytrhl ze zádňdí legitimací jako kinžál./230
- (18) Человек спереди мгновенно выхватил из рук Иуды кошель./185; Човекът отпред тутакси дръпна от ръцете на Иуда кесията./315–316; Muž veřředu váček s penězi z Jidášových rukou bleskově vytrhl./361
- (19) Затем рыжий разбойник ухватил за ногу курицу и всей этой курицей плашмя, крепко и страшно так ударил по шее Поплавского./118; После червенокосият разбойник хвана кокошката за другата кълка и с цялата кокошка така силно и страшно фрасна Поплавски през врата./200; Pak ten zrzavý vyvrhel popadl slepící za zbylou nohu a celou tou slepící pěkně naplocho se strašlivou silou praštil Poplavského do týla tak./232

Единствената употреба на *ухватить* отново е с отчетливо изразено значение за физически контакт, т.е. посесивна сема може да възникне само въз основа на дискурса и следователно неговото място в посесивното семантично поле е в периферията. Липсата на други примери за сравнение не позволява по-подробно да се анализират всички възможности на синтактичната структура, която включва пациенс, независимо дали изпълнява ролята на посесум.

5.3.3.7. Избавить, избавиться

Едновременно в близката до ядрото част на посесивното и в периферията на модалното семантично поле, в тяхната пресечна точка са разположени глаголите *избавить* ‘отърва, спася, избавя’, представен с една употреба в нашия материал и *избавиться* ‘отърва се’ – с две употреби. Семантиката на корена е носител на модална, отрицателна посесивна и на каузативна сема. Водещата роля на отрицателната посесивна сема се съчетава с представата за желано прекратяване на отношението. Концептуализацията е от гледната точка на агенс-посесор. Невъзвратната форма в (20) е каузативна, с агенс, който не е посесор, пациенс-посесор и посесум с предлог *от* + род. пад.

- (20) чтобы избавить вас *от этого томительного ожидания*, мы решили прийти к вам на помощь/161; И така, за да ви спестим *мъчително очакване*, решихме да ви се притечем на помощ/273; Na a abychom vás *tohoto trýznivého očekávání* ušetřili, rozhodli jsme se přispěchat vám na pomoc/311
- (21) добрался до финзрелищного сектора, надеясь наконец избавиться *от казенных денег*./113; счетоводителят се довлече до финзресе-

лищния сектор с надеждата да се отърве най-сетне *от държавните пари*./193; Po půlhodině se nadobro zmatený účetní doplahočil na finanční odbor lidové zábavy v naději, že se konečně zbaví erárních peněz./223

Възвратната форма не проявява сериозни различия в семантично и синтактично отношение в сравнение с изходната невъзвратна. И в двата случая функционалният акцент се носи от модалната сема, при която очакваното прекратяване на отношението се схваща като желано.

5.3.3.8. Доверить

Само с един пример (22) е засвидетелстван глаголт *доверить* ‘пове-ря’, чиято семантична структура включва посесивна, каузативна и модална сема, но с водещо положение на посесивната сема. Прозрачната слово-образователна структура дава възможност да се етимологизува от глагола *верить* и паралелното на него съществително *вера*, т.е. отново модалната сема ориентира цялостната семема към все още неосъществено състояние, отнесено към бъдещ ориентационен момент.

(22) Ну мыслимо ли таким людям доверить валюту?/97; Е, кажете, може ли на такива хора да се доверява валута?/168; Copak to jde – svěřovat valuty takovýmhle lidem?/194

Синтактичната структура тук е тричленна: с агенс-първи посесор, пациенс-посесум и бенефициент в дат. пад., който се предполага, че заслужава доверие, т.е. глаголт има отношение и към модалността в най-широк смисъл. Като пресупозиция възниква представата за полагане на грижи за посесума от страна на втория посесор.

5.3.3.9. Уснащать

С единствена употреба присъства в Булг. и глаголт *уснащать* ‘снабдявам’, чиято семантична структура включва посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на втория посесор. При него стилистичната характеристика от високия книжен стил създава специфичен дистанцирано-пародиен ефект на целия дискурс в (23).

(23) Чем жизненнее и красочнее становились те гнусные подробности, которыми уснащал свою повесть администратор... тем менее верил рассказчику финдиректор./88; Колкото по-живи и колоритни бяха гадните подробности, с които изпъстряхе разказа си администраторът... толкова по-малко му вярваше финдиректорът./154; Čím živější a barvitější byly nechutné detaily, jimiž Varenucha svou výpověď prokládal, tím méně mu finální ředitel věřil./179

Синтактичната структура тук включва агенс-първи посесор, пациенс-втори посесор и посесум-инструмент в твор. пад. В нашия единствен пример глаголт е употребен в подчинено изречение, а в ролята на втори посесор

участва собственият разказ на агенса. В такъв смисъл тук се изразяват съвсем абстрактни отношения, които са приравнени на посесивните. Това не може да се смята за рядкост, защото в областта на емоциите и абстрактните отношения изразните средства се развиват относително най-късно и черпят обилно както от полето на глаголите за движение, така и от това на посесивните и на модалните глаголи.

5.3.4. Микрополе на глаголите за търговски операции

Както видяхме по-горе, микрополето на глаголите за търговски операции е разположено в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле. Всъщност, неговата несъмнена принадлежност към семантичното поле на посесивните глаголи е основание да го причислим и към самото ядро, но като причина да го ситуираме извън ядрото или на границата му разглеждаме наличието на трета диференциална сема в семантичната структура на глаголите, която обогатява цялостната семема, но при това поле не отслабва сериозно позицията на посесивната сема. И за руския език, както за чешки и български, това е семата ‘в замяна на някакви ценности’, характеризираща отчетливо цялото микрополе, при това в забележително устойчиви сходни параметри за трите езика.

5.3.4.1. Ядро на микрополето на глаголите за търговски операции

Ядрото на микрополето за търговски операции, както и при другите два езика, се състои от глаголите *купить/покупать* и *продать/продавать*, които представят най-пълно неговата семантична и синтактична структура. В нея се включват посесивна и каузативна сема, както и третата диференциална ‘в замяна на някакви ценности’, а възникващата синтактична структура включва първи и втори посесор и посесум.

5.3.4.1.1. Купить, покупать

Глаголите *купить/покупать* ‘купя/купувам’ са представени в нашия материал с 6 употреби – 4 за *купить* и 2 за неговия корелат от несв. вид *покупать*. При тях семантичната структура е сходна с тази при *взять/брать*, като освен посесивната и каузативната сема тук присъства и диференциалната за микрополето трета сема ‘в замяна на някакви ценности’.

- (1) Потому ... что Аннушка уже купила подсолнечное масло, и не только купила, но даже разлила./6; Защото Анушка вече е купила олиото и не само го е купила, но и го е разляла./16; „Protože Anuška už koupila slunečnicový olej,“ ... „a nejen že ho už koupila – ona už ho taky rozlila./12
- (2) «Нефть, стало быть, Пушкин покупать будет?»/96; „Значи нафтата Пушкин ще я купува, а?“/166; „A co mazut na topení, ten nám nejspíš koupí Puškin, co?“/192

Концептуализацията е от гледна точка на новия посесор, а възникващата синтактична структура включва нов посесор-агенс и пациенс, а първият посесор може да се изрази с название за лице, институция или локализация, но употребата му невинаги е необходима, както напр. в (1) и (2). Следователно ЛСВ₁ на глагола допуска а) поставяне на функционалния акцент върху новия посесор и отношението му с посесума и б) поставяне на функционалния акцент върху първия посесор като източник на посесивното отношение между посесума и втория посесор. Преводите показват забележителната монолитност в ядрото на микрополето.

5.3.4.1.2. Продать, продаватъ

Втора видова двойка в ядрото на микрополето образуват глаголите *продать/продаватъ* ‘продам/продавам’, чиято семантична структура е огледална на тази при *купить/покупать*, като взаимоотношенията между двете последни видови двойки повтарят взаимоотношенията между глаголите от разширеното ядро на цялото семантично поле *взять/брать* и *дать/давать*. Различието между тях се дължи само на присъствието на диференциалната сема ‘в замяна на някакви ценности’. Двойката *продать/продаватъ* е представена с 5 употреби, които бяха споменати в подточка 5.3.1.2.2.7., тъй като глаголите са деривати от ядрените *дать/давать*.

- (3) сидевшую за столиком, на котором лежала специальная зрелищная литература, продаваемая барышней./110; седнала до една масичка с подредена на нея специализирана зрелищна литература, която госпожицата продаваше./190; která seděla u stolku se specializovanou lidově-zábavní literaturou a měla ji prodávat./220

Унифицираното стереотипно значение във всички употреби е с концептуализация от гледна точка на първия посесор, а синтактичната структура предполага агенс-първи посесор, пациенс и бенефициент-втори посесор, който невинаги е изразен и може да остане извън полезрението на говорещия, както в (3).

5.3.4.1.3. Торговать

Извън ядрото, но в рамките на микрополето за търговски операции в руския език са разположени значителен брой глаголи, чиято семантична структура не отразява така пълно цялостната семантика на търговския акт, както глаголите от ядрото, но по различен начин обхваща отделни страни от него. Повечето от тях са представени с малък брой употреби в нашия материал, обусловен от тематиката на Булг. Освен тях с най-широкообхватна и хиперонимна за цялото ядро семантика се проявява глаголът *торговать* ‘търгувам’, който е от несв. вид, без видов корелат, и концептуализира едно-

временно и двете гледни точки – на първия и на втория посесор в рамките на търговската операция.

- (4) в том числе одна, в которой торговали коврами./182; и между тях едно, в което се продаваха килими./311; včetně toho, jehož majitel obchodoval s koberci./356

При него възникващата синтактична структура включва само два актанта – агенс, който може да бъде и първи, и втори посесор, и пациенс в твор. пад. В Булг. той е представен само с една употреба (4). Интересна е възможността за замяна с другите глаголи от ядрото на микрополето в преводните варианти, предизвикана от специфичната съчетаемост на глагола б. *търгувам*, ч. *obchodovat*, който в чешки и български не е обичайно да трансформира агенса в локализатор, както в руския оригинал.

5.3.4.2. Глаголи от етимологичното гнездо на *платить*

На първо място извън ядрото на микрополето за търговски операции както в количествено отношение, така и по важност, стоят глаголите с корен *плат-*, които се запазват като словообразователно гнездо до най-ново време. В Булг. са отразени 3 употреби на коренния глагол от несв. вид *платить* ‘плащам’ (5), една употреба на неговия видов корелат от св. вид *заплатить* ‘платя, заплащам’ (6) и втори от св. вид *оплатить* с една употреба в (9). Интересно е да се отбележи, че изходният глагол р. *платить* (несв. вид) и б. *платя* (св. вид), които очевидно имат тъждествена етимология, са преосмислени като различна реализация на категорията глаголен вид, т.е. формирането на коренния глагол и отразената в него изходна семантика вероятно е предхождало проявите на глаголният вид, които са довели до различно осмисляне на коренния глагол по отношение на вида.

- (5) «А за квартиру Пушкин платить будет?»/96; „Ами наема за апартамента Пушкин ли ще го плаща?/166; „А co nájem, ten za vás bude platit Puškin?“/192
- (6) Я полагаю, что шахматные журналы заплатили бы недурные деньги, если б имели возможность ее напечатать./149; Предполагам, че шахматните списания биха платили скъпо и прескъпо, ако можеха да я публикуват./253; Jsem přesvědčena, že šachistické časopisy by zaplatily pěkné peníze, kdyby se jim naskytla možnost průběh takové hry otisknout.“/288–289

В семантичната структура на корена водещо положение заема диференциалната сема, означаваща предаване на ценности, еквивалентни на стойността на посесума. Концептуализацията е от гледна точка на новия посесор, който предоставя съответната сума или други ценности с цел да придобие посесума (5), (6). Синтактичната структура, която възниква в ре-

зултат на това, включва агенс-нов посесор, пациенс-посесум, в голяма част от случаите представен в съчетание с предлог *за* + вин. пад. Възможно е и изразяване на сумата-еквивалент на посесума, която е в безпредложен вин. пад. Присъствието на две винителни форми всъщност подсказва, че имаме два посесума, чиято стойност е приблизително еднаква, и те са обект на размяна в действието, означено с глаголите от видовата двойка. При това безпредложният вин. пад. поставя в ролята на същински посесум заплачената сума, когато тя е изразена. Когато не е изразена, единственият посесум е придобиваният чрез заплащането обект на трансакцията. Във всички случаи обаче се имплицира наличието на същински посесум, за чието придобиване се извършва трансакцията.

5.3.4.2.1. Выплачивать(ся), полатиться

Освен изходната видова двойка в руски са засвидетелствани и възвратни деривати на *платить*: *выплачивать(ся)* ‘изплащам’ – с 3 употреби аналогични на пример (7) и *поплатиться* ‘платя (си)’ – с 2 употреби, както в (8). При *выплачиваться* значението не се различава от това при невъзвратната форма, което в (7) е граматично средство за деагентизация на изказа, но реално означава същото, както и *выплачивать*. Освен собственото значение на представката *вы-* ‘от вътре навън’ тук се отразява и принадлежност към стилистичния регистър на административно-деловия стил, така че можем да говорим за 4 съставлящи семи – посесивна, каузативна, ‘в замяна на някакви ценности’ и ‘от вътре навън’ + стилистична диференциация от останалите глаголи на микрополето. Същевременно деагентизацията на изказа във възвратната форма премахва от синтактичната структура агенса-посесор и семантичният акцент пада върху действието изплащане и пациенса *деньги*.

- (7) На мой вопрос, не выплачивались ли кому *деньги* во дворце Каифы, мне сказали категорически, что этого не было./190; Na mou otázku, zda byly v Kaifášově paláci někomu vyplaceny nějaké peníze, se mi dostalo kategorické odpovědi, že nikoli.“/26/17
- (8) я прекрасно понимаю, что меня подкупают и тянут в какую-то темную историю, за которую я очень поплачусь./134; už chápu, že mě někdo upláci a chce mě zatáhnout do nějaké špinavé hry, za kterou nakonec drazе zaplatím.“/19/13

При глагола *поплатиться* представката няма така ярко изразено собствено значение, най-често тя се използва само за перфективизация на изходен глагол от несв. вид, но тук общата трансформация на семантиката въвежда четвърта сема ‘чрез нежелано от посесора действие’, като по този начин общото значение се измества от конкретна търговска операция към метафорично означаване на човешки отношения като тип търговска сделка с нежелано висока цена.

5.3.4.2.2. Сводить счета, рассчитаться

Още един подобен случай на метафорично разглеждане на отношения в термините на търговска сделка, при това с няколко глагола, наблюдаваме в (9). Тук изразът *сводить счета* трябва да се разглежда като ФЕ, изразяваща метафорично човешки отношения, при които се търси уравнивяване на ползите и вредите (предимно в духовен план) за двамата участници в трансакцията. На практика дискурсът в (9) симулира някакви предходни постъпки като създаване на (нефинансов) дълг, който трябва да се заплати. В нашия случай към интересувашото ни словообразователно гнездо спада глаголът *оплатить* ‘изплатя’, а отделно от него и във второто изречение участва банковият термин *счет* ‘сметка’, така че метафората обхваща целия минимален дискурс.

(9) Но сегодня такая ночь, когда сводятся счета. Рыцарь свой счет оплатил и закрыл!/222; Но сегашната нощ е от онези, в които се уреждат сметки. Рицарят плати своята сметка и я закри!/378; Jenže dnešní noc není obyčejná, je to noc zúčtování. A rytíř už svůj účet zaplatil a uzavřel.“/440

(10)Позвольте с вами рассчитаться, – проскулил убитый Степа/43; Позволете да ви се издължа – изскимтя окончателно смазаният Стопа//79; „Probaha! A kolik jsem prosím dlužen?“ zaskučel zdrcený Střopa/88

По такъв начин семантичната структура на глагола *оплатить* също включва 4 съставлящи семи – посесивна, каузативна, ‘в замяна на някакви ценности’, ‘като задължение към (финансова) институция’. Последната сема се проявява и във ФЕ специализирана за банково-финансови операции *закрывать счет*. Синтактичната структура при *оплатить* включва само един посесор-агенс и посесум-пациенс. Последният фразеологизъм може да се разглежда като етимон на глагола *рассчитаться* ‘разплатя се’, представен с единствена употреба в Булг. (10). Прозрачната словообразователна структура на единичния глагол може да се разглежда като свидетелство за това. Неговата семантична структура в единствения пример е синонимна на тази при *платить*, но синтактичната структура при възвратната форма на *рассчитаться* представя първия и втория посесор като единствени участници в трансакцията, посесумът остава неизразен и по този начин глаголът се използва като евфемистичен заместник на *платить/заплатить*, чиято еднозначност се смята за нежелателна при официален контакт. В такъв смисъл употребата на *рассчитаться* като синоним на *заплатить* произтича пряко от дискурсните условия.

5.3.4.2.2.4. Уплатить

В доста по-конкретен дискурс е засвидетелствана и единствената употреба на *уплатить* ‘заплатя’ в (11). По същество тук наблюдаваме съвпа-

дение на семантичната структура с тази при *заплатить*, но стилистичната специализация към административно-правния дискурс в съчетание с употребения като главно сказуемо глагол *приобрести* създава изразителна иронична актуализация на цялото изречение, употребено в небанков дискурс, където полученият посесум по принцип не съответства на високата цена.

- (11) Уплатив колоссальные *деньги* проводнику, Алоизий *приобрел* у него старую и засаленную *пару штанов*/229; Алоизий *плати* на кондуктора фантастична *сума*, срещу която *получи* от него един вехт и мазен *панталон*/390; Průvodčí mu *za* nekřesťanské *peníze* sehnal jakési uválené a umaštěné *rajtky*/454

Възникналата синтактична структура, въпреки че се образува от мин. деят. причастие и съответно означава предходно съпътстващо действие, включва, както при *заплатить*, агенс-посесор, пациенс-финансова сума и втори (въсщност главен) пациенс-посесум, който в (11) е изразен от обекта във вин. пад. при главното сказуемо (*пару штанов*).

5.3.4.3. Наградить, вознаградить

Като близки по значение синоними на *подарить* може да се разглеждат глаголите от св. вид *наградить* ‘наградя’ и *вознаградить* ‘възнаградя’, засвидетелствани съответно с 4 употреби и 1 употреба (16) в нашия материал. При тях присъстват посесивна и каузативна сема, а диференциалната за микрополето има форма ‘в замяна на някакви действия/услуги’. Концептуализацията е от гледна точка на първия посесор.

- (12) Пусть вас *наградят* каким-нибудь иным *способом*./179; Нека ви *наградят* по друг *начин*./305; Ať vás *odmění nějakým jiným způsobem*./349

- (13) Уж одно присутствие при сцене убийства этого отпетого негодяя-барона стоит того, *чтобы* человека *наградили*./165; Само задето е присъствал на сцената с убийството на този непоправим негодник – барона, човек заслужава *да бъде награден*./281; Už jen přítomnost při scéně vraždy toho notorického ničemy barona *si zaslouží odměnu*./320

Синтактичната структура се отличава с агенс-първи посесор, пациенс-нов посесор и посесум-инструмент в твор. пад. Изразителното собствено значение на глаголната основа позволява свободно да се изпуска посесумът (13), или да бъде крайно неконкретизиран (12). Освен това са възможни употреби, при които не възниква семата ‘в замяна на някакви действия/услуги’ (14). Такива употреби могат да се разглеждат като синонимни на *дарить/надарить*. В чешкия превод на (13) е засвидетелствано и паралелното съществително *odměna*, което е взаимозаменимо с глагола *odměnit*.

- (14) И немедленно же он обращал к небу горькие укоризны за то, что оно *не наградило* его при рождении литературным талантом./29; Той

веднага отправяше горчиви укори към небето, което не го е дарило по рождение с литературен талант./55; A on k nebesům neprodleně vysílal trpké výtky za to, že ta nebesa hned po narození neobdařila literárním talentem také jeho./59

Семантичните различия между *наградить* и *вознаградить* са минимални и могат да се обяснят чрез съчетаемостните правила, т.е. при *наградить* наблюдаваме изразено агентивно присъствие на субект, докато при *вознаградить* в нашия единствен пример може да се говори по-скоро за неодушевен подлог-процесор, където наградата възниква като резултат от стечение на обстоятелства, без участието на съзнателен субект. Единственият пример обаче не е достатъчен за всеобхватни изводи относно семантичния обхват на *вознаградить*.

(15) Но кое-что вознаградило Маргариту за те неудобства./153; Но имаше и нещо, което възнагради Маргарита за неудобствата, причинени ѝ от верижката с черния пудел./260; Così jí však všechno to nepohodlí, které jí způsoboval černý pudl na zlatém řetěze, přece jen vynahradilo./296

Синтактичната структура и при двата глагола може да се разшири с адюнкт за причина, включващ изразителя на диференциалната сема на микрополето с предлог *за* + вин. пад.

5.3.4.4. Сэкономить

Само с една употреба в Булг. е представен глаголът от св. вид *сэкономить* ‘икономисам’ (16). При него семантичната структура включва посесивна и каузативна сема, като каузативната има форма ‘предотвратя прекратяване на посесивното отношение’.

(16) лапой вцепился в какую-то кишку, выходящую из стенки, и укатил, сэкономив, таким образом, гривенник./26; вкопчи се в някакъв маркуч, който се подаваше от трамвая, и офейка, спестил по този начин десет копейки./50; tlapou se zachytil za jakési střevo, vyhřezající ze zádě posledního vozu, a odfrčel, přičemž ten desetník ještě ušetřil./52

При този глагол синтактичната структура е редуцирана и включва единствен посесор-агенс и посесум-пациенс във вин. пад. При изолираната употреба и липсата на негов видов корелат от несв. вид нямаме опора за наблюдения върху възможностите за елизия на валентните членове на синтактичната структура.

5.3.4.5. Стоит

Доста широко, със 17 употреби в Булг. е застъпен глаголът *стоит* ‘струва’, като само 3 от тях са същински представители на нашия ЛСВ₁, аналогични на (17). Останалите 14 са с преносно значение ‘струва си; доста-

тъчно е', както в пример (18), където стойността на дадено конкретно или абстрактно действие в трите езика се изразява по различен начин.

(17) Но в «Колизее» порция судачков стоит тринадцать рублей пятнадцать копеек, а у нас – пять пятьдесят!/30; Да, ама в „Колизей“ порция бяла риба струва трийсе рубли и петнайсе копейки, а тука пет и педесе!/56; *Jenže v Koloseu stojí candát na divoko třináct rublů patnáct kopejek, kdežto u nás pět padesát.*/59–60

(18) Чего стоил один этот мессия, которого они вдруг стали ожидать в этом году!/178; Да не говорим за месията, когото изведнъж почнаха да чакат точно тази година!/303; *Třeba už jen ten Mesiáš, jehož příchod najednou zrovna v tomto roce všichni začali očekávat!*/346

Новият ЛСВ на *stodim* е резултат от пренос на значението означаващо цена, стойност върху стойности с нематериален характер, преди всичко от сферата на човешките отношения или емоции. Както личи от преводите на (18) р. *чегото стои* трябва да се разглежда като ФЕ (ЛСВ₄) с функции на дискурсна фраза, така че на български и чешки се замества от функционални еквиваленти с напълно различен произход и образност.

(19) Почем мандарины?/204; По колко са мандарините?/347; „Co stojí ty mandarinky?“/401

Първичното значение на ЛСВ₁ намира отражение в разговорната трансформация (19), където стойността не се изразява с помощта на глаголна форма, а на предикативно употребеното въпросително местоимение *по чем*, чийто български еквивалент *по колко са* не може да се употреби безглаголно и задължително изисква присъствието поне на *съм*. Същото може да се каже и за чешкото съответствие *co stojí*. Възщност при тези разговорни трансформации изпъква още по-силно акцентът върху цената, но с участието на екзистенциалния глагол б. *съм*, а в чешки на първичния *stát*, за разлика от руски.

5.3.4.6. Заложить

Специализиран в областта на търговските операции е засвидетелстваният само с една употреба (20) в Булг. глагол *заложить* ‘заложа’, който тук е употребен във ФЕ *заложить душу дьяволу* ‘продам душата си на дявола’ (ЛСВ₄) с метафоричен пренос на търговската операция върху човешката душа като ценност, която може да бъде залагана или продавана. Основното значение на ЛСВ₁ от глагола не изчезва напълно в ЛСВ₄, но в различните езици този конфесионален израз се превежда с различни глаголи от микрополето за търговски операции при изразяване на тази метафора, чиито преводни съответствия са хиперонимните б. *дам* и ч. *dát*.

(20) Ах, право, *дьяволу бы заложила душу*, чтобы только узнать, жив он или нет!/130; Ах, аз наистина съм готова да си дам душата на

дявола, само да разбере дали е жив./223; Já bych snad *d'áblu duši dala*, abych se dověděla, jestli je živ nebo ne.../285

При глагола *заложитъ* в руски семантичната структура включва 4 съставлящи семи – посесивна, каузативна, диференциалната за микрополето ‘в замяна на някакви ценности’ и четвъртата ‘временно’, а пораждащата се синтактична структура е устойчива – в ролята на пациенс-посесум е винаги *душа* във вин. пад., агенсът-посесор може да се елидира, тъй като е изразен от глаголната форма в предиката, а новият и временен посесор е в безпредложен дат. пад. и във ФЕ също е постоянно представен от съществителното *дьявол*. Единствената, при това фразеологизирана, употреба не дава възможност за достатъчно обосновани изводи относно семантичния обхват на глагола. Засвидетелстваният вариант на ФЕ е по-рядко срещаният, докато *продать душу дьяволу* е по-популярен и по-чест.

5.3.4.7. Наняť, нанимать

Видовата двойка *наняť/нанимать* ‘наема/наемам’, засвидетелствана с 3 употреби в Булг., е дериват от глагола *ѣти* с изразена специализация на значението в микрополето на търговските операции, поради което го разглеждаме тук. И двата примера от нашия материал отразяват първичното значение на ЛСВ₁, където семантичната структура включва 4 съставлящи семи: посесивна, каузативна, ‘в замяна на някакви ценности’ и ‘временно’, т.е. семният състав е сходен, както при *заложитъ*, но тук концептуализацията е от гледна точка на втория посесор, докато при *заложитъ* е от гледна точка на първия посесор.

- (21) *Нанял у застройщика две комнаты в подвале маленького домика в садике./77; Наел от предприемача две стаи в сутерена на една къщичка с градина./137; a u jednoho majitele realit si v příčné ulici nedaleko Arbatu pronajal ve sklepě malého domu dva pokoje s okny do zahrady./160*
(22) *Припомнилось даже, как нанимали этот таксомотор у «Метрополия»,/42; Спомни си също, че се качиха в таксито пред „Метропол“,/78; Vzpomněl si dokonce, jak toho taxíka u hotelu Metropol chytali/87*

Възникващата синтактична конструкция отваря позиции за нов посесор и посесум, които се изразяват принципно, докато първият посесор може да бъде изразен с локализатор с предлог *у* (21), ако е одушевен, но може и да не се изрази, ако в локализатора с предлог *у* присъства название на неодушевена същност. Примери (21) и (22) нагледно илюстрират двата вида употреби на *у*-конструкция в руски, от които първата е с посесивно значение (21), докато втората е израз само на чиста локализация (22). Тук добре изпъква универсалната функция на тази конструкция.

5.3.4.8. Глаголи от етимологичното гнездо на *менять*

В 6 различни деривата от глагола *менять* ‘разменям’ е представена операцията ‘размяна’, при която диференциалната за микрополето на търговските операции сема заема водещо положение в семемата. Нейната форма тук е ‘замяна на нефинансови ценности’, като значението на трансакцията се носи от коренната глаголна морфема.

(22) поместив в газете объявление, что меняет шесть комнат в разных районах Москвы на одну пятикомнатную квартиру на Земляном валу./147; и дал във вестника обява, че заменя шест стаи в различни райони на Москва срещу петстаен апартамент на Земляной вал./250; to když otiskl v novinách inzerát, že mění těch šest pokojů rozházených po horoucích peklech za jeden pětipokojový byt na Hliněném valu./285

(23) фирма совершенно бесплатно производит обмен старых дамских платьев и обуви на парижские модели/71; че фирмата извършва съвсем бесплатно замяна на стари дамски рокли и обувки срещу парижки модели и парижки обувки./126; že firma je ochotna zcela bezplatně vyměnit staré dámské šaty a boty velectěného panstva za ony pařížské modely a neméně pařížské botky./146

С по две употреби в Булг. е представен коренният глагол *менять*, както в (22) и с една – синонимно на него употребената ФЕ *производить обмен* (23). И в двата случая имаме семантична структура с 3 съставлящи с водещо положение на диференциалната сема, а синтактичната структура предполага един агенс-посесор и два посесума – стар и нов. Старият посесум е в безпредложен вин. пад., а новият е във вин. пад. с предлог *на*. Концептуализацията е от гледна точка на посесора. Интересно е положението на ФЕ *производить обмен*. В този случай съществителното *обмен*, което е паралелно на глагола *обменять*, лежи в основата на общата семантика, а глаголът *производить* участва само като носител на глаголните категории при *verbum finitum*. Трудно е обаче да се установи посоката на етимологичната връзка, тъй като *обменять* е произведен от *менять*, но при съществителните не е засидетелствано **мен-* като паралелно образувание от изходния корен, а представящата конфигурация дава основания да я тълкуваме като дериват от изходния глаголен корен *обмен-*. В такъв смисъл може да се говори за първичност на глагола *менять* и за постепенно възникнала верига от глаголни и именни деривати, като *производить обмен* може да се смята наистина за вторично разложен предикат, носител на стилистиката на административно-деловия стил.

5.3.4.8.1. Поменяться

С една употреба в Булг. е представен дериватът *поменяться* ‘разменя се’ във възвратна форма с включване на абстрактно съществително в ролята на

посесум. Семантичната специализация в сравнение с изходния глагол тук е минимална, но възвратността е причина за оформянето на посесума в твор. пад.

- (24) Он утверждает, что охотно бы поменялся *своею участъю* с оборванным бродягой Левиим Матвеем./223; Твърди, че с удоволствие би разменил *участта си* с тази на дрипавия скитник Леви Матей./380; A také tvrdí, že by svůj vlastní úděl s radostí vyměnil za úděl toho otrhaného pobudy Matouše Léviho./442

Водещо положение в семемата отново заема семантиката на глаголният корен, доминирана от диференциалната сема ‘замяна на нефинансови ценности’. Именно тази форма на водещата сема позволява лесно пренасяне на общото значение в сферата на абстрактните отношения, както в (24).

5.3.4.8.2. Променять

С 3 употреби е представен дериватът *променять* ‘сменя’, отново с минимална семантична разлика от изходния глагол и отново с три съставлящи на семантичната структура, доминирани от семантиката на корена с водеща сема ‘в замяна на нефинансови ценности’.

- (25) Ты покинул бедного Бегемота, променяв его на стакан – правда, очень хорошего – *коньяку*!/201; изостави нещастния Бегемот, предаде го за *чаша* наистина чудесен *коняк*!/342; Opustil jsi nebohého Kocomoura a vyměnils ho za *sklenici koňaku* – i když, to připust'me, koňaku velmi dobrého!/394

В синтактичната структура наблюдаваме сходство с изходния глагол, като е допустима съчетаемост и с конкретни, и с абстрактни съществителни в ролята на посесум. В нашия материал не бяха установени употреби на видов корелат от несв. вид, чието потенциално съществуване би означавало многократно извършено действие. В българския превод въз основа на присъствието на одушевен пациенс глаголят *заменя* е представен от *предам*, т.е. действие по отношение на лице. Тъй като тук единият посесор наистина е лице, тази трансформация се възприема като приемлива и представлява относително точно референтната ситуация от оригинала. Евентуална употреба на б. *разменя/сменя* би подсилила твърде много съзнателното включване от страна на автора на одушевен и неодушевен обект в размяната.

5.3.4.8.3. Обменять, обменяться

С 2 невъзвратни и 3 възвратни употреби в Булг. са представени *обменять/обменяться* ‘разменя, сменя се’. И тук семантичната структура е сходна с тази при коренния глагол.

- (26) эту он обменял на *две отдельных квартиры* в разных районах Москвы – одну в три и другую в две комнаты./147; После сменил този апартамент за две жилища в различни райони на Москва:

едното тристайно, другото двустайно./249; Načež tento byt vyměnil za dva menší na různých koncích Moskvy – jeden třípokojový, druhý dvoupokojový./284–285

- (27) Шедшие обменялись с водопроводчиками выразительным взглядом./200; Дошлите размениха с водопроводчиците многозначителни погледи./341; Krácející si s instalatéry vyměnili významný pohled./393

Невъзвратните употреби са само в съчетание с названия на конкретни материални ценности в ролята на двата посесума (26), а при възвратните употребите са изключително абстрактни (27). Възвратната форма има голямо значение за формалните белези на частите на изречението. За разлика от невъзвратната тя поражда позиции за двама посесори – агенс в им. пад. и втори агенс в творит. пад. с предлог *с* и общ посесум в безпредложен творит. пад., което обаче не нарушава представата за еквивалентност на размяната, тъй като названието на посесума е от групата *nomina abstracta* и съвпада и в двете посоки на размяната.

5.3.4.8.4. Заменить

По-сериозни различия в сравнение с коренния показва само глаголът *заменить* ‘заменя’, където семантичната структура е сходна с тази при коренния глагол, но възникващата синтактична структура е различна – позициите за двата посесума са безпредложни, като първият посесум е в безпредложен вин. пад., а новият посесум е в безпредложен творит. пад. (28). Изолираната употреба в Булг не дава възможност да се изследват изчерпателно неговите семантични и синтактични възможности, но все пак тук активната роля на агенса-посесор е по-ярко подчертана в сравнение с останалите глаголи от словообразователното гнездо на *менять*.

- (28) я потеряла свою природу и заменила ее новой/215; загубих собствената си същност и я замених с нова./365; přestala jsem být sama sebou a musela se stát někým jiným./423

Като цяло може да се каже, че в неговите рамки не е завършен процесът на взаимна конкуренция и специализация на значенията при различните префиксални деривати и само при *заменить* можем да говорим за по-определено изразена специализация в напреднала фаза, където акцентът пада върху активната роля на агенса-посесор. В чешкия превод наблюдаваме перифраза, при която е предпочетено човешката природа да бъде изразена като цялостна смяна на личността.

5.3.4.9. Глаголи от етимологичното гнездо на съществителното *цена*

Следваща по-малка група в рамките на микрополето за търговски операции образуват дериватите от псл. **сѣна*. Вероятно първообразът на синтактичните средства за приписване на цена е представен в (29), където безгла-

голната дативна конструкция кореспондира и с други примери, отразяващи недиференцирано посесивно-екзистенциални отношения и в по-стари руски текстове.

- (29) И вся-то цена этому мандарину три копейки./206; Мандарината струва всичко на всичко трийсет копейки./348–349; A přitom co ta mandarinka stojí – tři kopějky!/403

Коренът на съществителното отчетливо присъства в словообразователната структура на трите глагола засвидетелствани в нашия материал: *ценить* ‘цена’ – с една употреба, *оценить* ‘оценка’ – с 2 употреби и *недооценивать* ‘недооценявам’ – с една употреба в Булг. Употребата на *ценить/оценить* (30), (31) изразява приписването на определена стойност, което е свързано с диференциалната за полето сема ‘в замяна на някакви ценности’. Тя е и основанието да разглеждаме тези глаголи в рамките на микрополето на глаголите за търговски операции. Втората сема в семантичната им структура е ‘определяне на размер’, която има връзка с полето на глаголите за интелектуална дейност и благодарение на нея *ценить/оценить* означава предимно отношения между хора или между човек и предмет и остава на границата на микрополето, но за сметка на това е етимологично сходен в трите езика.

- (30) *Во что цените* ваше колено?/165; *На колко* оценявате вашето коляно?/281; *Jak vysoko* si ceníte své koleno?/320

Тази семантична структура поражда синтактична структура с 2 актанта – агенс-посесор и пациенс-посесум в безпредложен вин. пад., докато размерът на цената е изразен с въпросителното местоимение *во что* при абстрактния характер на отношението.

- (31) что вы недооцениваете значения человеческих глаз./96; че недооценявате значението на човешките очи./167; jak zanedbáváte význam lidského pohledu./194

По-специфично в сравнение с изходната видова двойка е значението на *недооценивать*, който няма свой позитивен корелат **дооценивать*. При него можем да говорим за трета съставляща сема, носена от сдвоената представка *недо-* ‘недостатъчност’, без това да предизвиква някакви съществени промени в синтактичното управление и броя на актантите.

- (32) вереницу прочно увязанных силлогизмов, которые оценили бы по достоинству такие знатоки, как Секст Эмпирик./150; а поредица от добре опаковани силогизми, които биха оценили по достоинство дори такива познавачи като Секст Емпирик./255; nýbrž soustavou spolehlivě vystavěných sylogismů, jež by bezesporu ocenili i takoví zasvěcenci jako Sextus Empiricus./290

В (32) наблюдаваме ФЕ, възникваща в резултат на повишена фреквентност, но без съществена трансформация на първичното значение на глагола. Това позволява да я разглеждаме едновременно в нашите ЛСВ₁ и ЛСВ₄. Като ФЕ можем да разглеждаме израза и в българския превод, докато в чешкия се запазва само глаголт.

5.3.4.10. Глаголи етимологично свързани с *жить*

С по една употреба са представени глаголите, образуващи видова двойка с корен *жить*: *нажить/наживать* ‘спечеля/спечелвам, натрупам/натрупвам (ценности)’. И двете употреби в Булг. са преносни и означават печелене на абстрактни предимства, а не на непосредствени материални ценности.

(33) не будем наживать на поступке непрактичного человека в праздничную ночь./166; нали няма да се възползваме в празничната нощ от постъпката на един непрактичен човек/283; „že o sváteční noci bychom neměli cizopasit na skutku nepraktického člověka,“/323

(34) этот корыстный болван добился все-таки того, что разоблачен при всех и на закуску *нажил крупнейшую семейную неприятность*./95; този сребролюбив кретен дочака да бъде публично изобличен и на всичкото отгоре си докара сериозни семейни неприятности./165; tak se ten ziskuchtivý hlupec nakonec dočkal toho, že byl veřejně odhalen a jako nášup si vykoledoval ještě těžkou domácí polízanici./192

И двата глагола означават по-скоро резултат от търговска трансакция, като семантичната им структура включва посесивна и каузативна сема, но третата диференциална сема има вид ‘в резултат на трансакция’, а концептуализацията е от гледна точка на новия посесор. Така възникващата синтактична структура предвижда агенс-нов посесор, пациенс-посесум във вин пад. и източник в мест. пад. с предлог *на*. Както личи от (33), посесумът може да не бъде изразен и тогава целият дискурс изразява придобиване само на най-общо предимство, което е възможно благодарение на преносната употреба на глагола. Както видяхме в руския превод на „Тютюн“ обаче, руският глагол може да означава и натрупване на материални средства.

5.3.4.11. Хватить

С 6 употреби е засвидетелстван в Булг. глаголт от несв. вид *хватить* ‘стига, достатъчно е’. По принцип изходният корен принадлежи към семантичното поле на глаголите за движение с акцент върху прекия физически контакт, но вторичното значение, което се е развило при него, има отношение към посесивното семантично поле в неговия ЛСВ₁. Тук можем да говорим за посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална разглеждаме ‘до определена мяра’. Тази сема определя и концептуализацията от гледна точка на посесума.

(35) У меня хватило сил добраться до печки и разжечь в ней дрова./82; Силите ми стигнаха да се довлека до печката и да запалят дървата./145; Nakonec jsem se dokázal alespoň domátožit ke kamnům a rozdělát oheň./169

(36) по его скромному подсчету, должно было хватить ему на пятнадцать лет./228; които според скромните му пресмятания трябваше да му стигнат за петнайсет години./388; jež mu podle jeho vlastních skromných propočtů měly stačit nejméně na patnáct let./452

В резултат на тази концептуализация възникващата синтактична структура обхваща агенс-посесум в род. пад., който не се съгласува с глаголната форма на предиката в ср. р. ед.ч. и така се създава впечатление за деагентивен изказ. Изразяваното количество може да се определя с оглед на определено действие (35) или количество материални блага, евентуално на продължителност във времето (36). Освен това имаме и посесор, който може да е в дат. пад. (36) или в ядрената посесивна у-конструкция.

5.3.4.12. Истратить, утратить

Глаголите с корен *трат-*, които присъстват в текста на Българска *истратить* ‘изхарча, похарча’ с 2 употреби и *утратить* ‘изгубя, загубя’ със 7 употреби, коренният *тратить* ‘харча’ не е представен тук. Семантиката на корена включва отрицателна посесивна и каузативна сема, а третата диференциална е ‘докрай, напълно’.

(37) Она говорила, чтобы я, бросив все, уехал на юг к Черному морю, истратив на эту поездку все оставшиеся от ста тысяч деньги./82; Увещаваше ме да зарежа всичко, да замина на юг за Черно море и да похарча за пътуването всичко, което ми беше останало от стотите хиляди./144; Navrhovala mi, abych všeho nechal a odjel na jih k Černému moři a za tuhle cestu abych utratil celý zbytek oněch sta tisíc./168

Синтактичната структура, която възниква, включва агенс-посесор и пациенс-посесум, който може да бъде разширен с адюнкт за цел във вин. пад. с предлог *на*, както в (38).

(38) Но улыбки своей он не утратил и в этом печальном случае./145; Но и в този печален случай той не престана да се усмихва/246; O úsměv ho ale ani tahle politováníhodná nehoda nepřipravila/263

Семантичната специализация на двата глагола се изразява в това, че *истратить* се съчетава с названия на конкретни материални предмети и понятия, докато *утратить* е предназначен за изразяване на абстрактни качества и понятия, както в (38). Синтактичната структура, породена от двата глагола, е сходна, с агенс-посесор и пациенс-посесум, но при *утратить* акцентът

пада върху самия факт на загубата, без да се подчертава целта, така че е по-слаба вероятността да се появи адюнкт, изразяващ целта на действието.

5.3.4.2.12. Наказать

С една употреба е представен в нашия материал и глаголът *наказать* ‘ощетя’. Тя има изразено специализиран характер в правно-икономическата област. Семантиката е в известен смисъл антонимна на тази при предходния глагол, защото включва посесивна и каузативна сема, но третата е антонимна на предходната и може да се формулира като ‘под определена мяра’.

(39) *На сто девять рублей наказали буфет./122; Сто и девет рубли дефицит за бюфета./207; O sto devět rublů kasu připravili./239*

В единствената употреба в нашия материал агенсът е имплицитен от предходния текст, главен обект на интерес при него е посесумът-недостиг до мярата във формата на именна фраза с предлог *на* + род. пад. за количество и посесорът-пациент във вин. пад., който може да се изрази и с обобщено наименование на място (*буфет*). В българския превод вместо глагол е използван терминът *дефицит*, финансов термин, при който е водеща семата ‘под определена мяра’.

5.3.4.14. Завещать, унаследовать

С по една употреба са засвидетелствани в Булг. глаголите със значение на предаване на имущество в резултат на роднински отношения *завещать* ‘завещая’ и *унаследовать* ‘наследя’. Семантичната структура и при двата включва посесивна и каузативна сема, а третата диференциална е ‘в резултат на роднински отношения’. Концептуализацията им е различна и благодарение на нея можем да ги разглеждаме като корелати в отношение на допълнителна дистрибуция. При *завещать* концептуализацията е от гледна точка на първия посесор, а при *унаследовать* – от гледна точка на втория посесор. И двата глагола са специализирани в областта на административно-правния дискурс.

(40) *а я завещаю тебе мой браунинг.../201; а аз ти завещавам броунига си.../342; а odkazuji ti svůj browning.../394*

(41) *Словом, невзирая ни на какие трудности, нужно было суметь унаследовать квартиру племянника на Садовой./114; С една дума, независимо от всички трудности трябваше да успее да наследи апартамента на племенника си на Садовая./196; Zkrátka a dobře, zdědit po synovci byt v Sadové bylo třeba bez ohledu na veškeré překážky a potíže./227*

Синтактичната структура при двата глагола, поне в двете изолирани употреби, които разглеждаме, е сходна – с агенс-посесор и пациент-посесум във вин. пад., като разликата помежду им е само в концептуализацията от

гледна точка на първи или на втори посесор. Преводите на български и чешки предават значението без отклонения или перифрази.

5.3.4.15. Ручаться

В периферията на семантичното поле за търговски операции определяме мястото на единствената употреба на глагола *ручатся* ‘гарантирам’ (42), който осъществява и преход към модалните глаголи с посесивна сема. Неговата семантична структура включва посесивна и каузативна сема, които са подчинени на модалната сема ‘отговорност за бъдещо действие или състояние’. В нашия единствен пример глаголът е употребен в преносен смисъл, който пренася метафорично функцията на поемане на финансова отговорност върху абстрактни понятия от живота на индивида.

- (42) но не может ручаться даже за свой собственный завтрашний день?/5;
но не може да бъде сигурен дори в собствения си утрешен ден?/14; а
navíc není schopen zaručit se ani za svůj vlastní zítřek?/9

Поражда се синтактична структура с агенс-посесор, пациенът е имплицитен като финансови средства (при преносните употреби означава морална отговорност) с предлог *за* + вин. пад.

5.3.4.16. Обеспечить

С единствена употреба в Булг., и то с форма на страдателно причастие е представен глаголът *обеспечить* ‘обезпеча, снабдя, осигуря’ (45). При него е изразителна водещата позиция на посесивната сема, като в семемата присъстват още кинетична и каузативна сема. Специфичното тук е, че глаголът има особена стилистична характеристика към административно-деловия стил и в случая участва в устойчиво съчетание, което отчетливо характеризира изказването като учтив и хладен отказ на издателска институция да публикува нещо, без да разяснява истинската причина за това.

- (43) что редакция обеспечена материалами на два года вперед/80; че
редакцията била затрупана с материали за две години напред/142;
že redakce je rukopisy zavalená na dva roky dopředu./166

Синтактичната структура е триместна – включва агенс, който може да не е посесор, пациенс-нов посесор във вин. пад. и инструмент-посесум в творит. пад. В пример (43) пасивизацията отстранява необходимостта от изразяване на агенс и присъстват само пациенс-нов посесор и посесум-инструмент. В българския и чешкия превод по сходен начин глаголът е заменен с б. *затрупам*, ч. *zavalit*, които по същество съответстват на смисъла на оригинала, но не са напълно идентични по стилистични особености с р. *обеспечить*, който пародира дистанцирано-чиновническото отношение на издателската институция като цяло.

5.3.4.17. Заслужить

Двете употреби на глагола *заслужить* в Булг. (44) представят характерната за микрополето на глаголите за търговски операции структура от посесивна и каузативна с трета диференциална ‘в замяна на някакви действия’. Тъй като нейната форма не включва определени материални ценности, а абстрактни заслуги, можем да го отнесем към периферията на микрополето.

(44) Он не заслужил света, он заслужил покой./212; Той не е заслужил светлина, той е заслужил покой/359; „*Nezaslouží si světlo, zaslouží si klid a mír,*“/415

Синтактичната структура тук съдържа агенс-посесор и пациенс-посесум във вин. пад., а демиургичната позиция на оценяващия свръхсубект принципно не се изразява, заслугата се схваща максимално абстрактно и без конкретно предназначение.

5.3.4.18. Должен

На последно място в микрополето за търговски операции разглеждаме изразяването на задължение, което за руския език се изразява чрез предикативно употребеното прилагателно *должен* ‘дължа’ (45) – с 34 употреби в Булг., породени от функцията му на предикатив, изразяващ деонтична модалност ‘трябва’. Само 2 от неговите употреби могат да се разглеждат като проява на нашия ЛСВ₁, както в (46). Този начин на изразяване на задължения трябва да бъде отнесен към периферията както на микрополето на търговските операции, така и на цялото посесивно семантично поле, защото посесивните употреби значително отстъпват в количествено отношение на модалната, чието развитие обаче може да се смята за основано върху първичното посесивно значение. Освен това за руския език тук нямаме глаголна форма, а предикативно употребено прилагателно, което също може да се смята за отдалечено от ядрото на микрополето. Впрочем, и за другите два езика може да се образува синонимен израз с именна фраза – б. *ваши дълженик съм*, ч. *jsem vaším dlužníkem*, за които изходните глаголи б. *дължа* и ч. *dlužít* са образувани от коренното псл. същ. име **dъlgъ*, както и руското предикативно прилагателно. Явно понятието датира още от ранния праславянски период и формата му преминава през псл. фонетични промени, за да образува самостоятелните глаголи б. *дължа* и ч. *dlužít*, а след това от тях са образувани съществителните с наст. *-ник/-nik*. Това отново потвърждава общата и дълготрайна тенденция вторични глаголи да се образуват от съществителни, означаващи посесивни отношения. Тук обаче се натъкваме и на прилагателно от същата произвеждаща основа. Семантичната структура е с отрицателна посесивна сема и концептуализация от гледна точка на първия посесор.

(45)Ведь я вам должен!./181; та аз съм ви дължник!/307; Já jsem vám přece dlužen...!/352

(46)Право, прокуратор, вы мне ничего не должны./181; Но, прокураторе, вие нищо не ми дължите./307; „Mně věru nic nedlužíte, prokurátore.“/352

Съответната синтактична структура на (46) включва първия посесор-агенс, втория посесор-бенефициент в дат. пад. и посесум в род. пад. за отрицание. При отсъствие на отрицание и в съчетание с название на сума или конкретен предмет в ролята на посесум конструкцията може да бъде разширена с адюнкт за количество във вин. пад., но прилагателното *должен* по-често акцентува върху самия факт на задължението и има вида засвидетелстван в (45). Синтактичната структура не предполага включване на предисторията на възникване на задължението – дали бъдещият втори посесор е бил първоначален посесор, който е предоставил някакви средства и те трябва да му бъдат издължени (както в микродиалога на (45) и (46) пример), или става дума за обективно възникнало задължение без предистория.

5.3.5. Микрополе на глаголите за посегателство върху чужда собственост

В руския език, както и в другите два разглеждани езика, микрополето на глаголите за посегателство върху чужда собственост съществува от най-рано писмено засвидетелствания период до наше време. За всички разгледани дотук периоди то е представено слабо в количествено отношение поради самия характер на означаваните с тези глаголи действия.

5.3.5.1. Красть, украсть, обокрасть

Като ядро на микрополето за посегателство върху чужда собственост разглеждаме глагола *красть* ‘крада’ и неговите деривати, тъй като това е най-старинният корен, който най-ярко представя семантичната структура на микрополето. Тя съдържа посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална за цялото микрополе обособяваме ‘против волята на собственика’. Коренният глагол *красть* не е представен в Булг., но неговият корелат от св. вид *украсть* ‘открадна’ е представен с 6 употреби, аналогични на (1) и (2). Както личи от пример (1), той може да се елидира в рамките на диалогичния дискурс, както тук във втория комуникат, където е избегнато повторението на последното изречение от предходния комуникат.

(1) Вы мне его верните, мне его надо отдать хозяину, я его украл. – Зачем?/192; Дайте ми го, трябва да го върна на собственика, аз го откраднах. – Защо?/327; „Ale chci ho zpátky, musím ho vrátit obchodníkovi, jemuž jsem ho ukradl.“ „Proč jsi ho ukradl?“/375

- (2) что у *какого-то покойника*, а *какого* – они не называли, сегодня утром из гроба украли *голову*!/129; как на *някакъв покойник* – не му казаха името – днес сутринта му откраднали от ковчега *главата*./222; *že nějakému nebožtíkovi – ovšem neříkali kterému – někdo dnes ráno ukradl z rakve hlavu*!/253

Синтактичната структура при *украсть* включва агенс-нов посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и първи посесор в род. пад. с предлог *у*. Когато главният акцент в дискурса пада върху диференциалната сема, първият посесор може да не се изрази (1), но когато в центъра на вниманието е извършеното действие в пълнотата на всички обстоятелства, синтактичната структура е представена изцяло (2). Нещо повече, тя може да бъде разширена с адюнкти-локализатори (*из гроба*) във времето и пространството (*сегодня утром, из гроба*).

- (3) но драгоценностей не берите, а то вас в краже обвинят./136; само бижута не вземайте, че ще ви обвинят в кражба!/231; „jedině šperky tu nechte, nebo vám nakonec řeknou, že jste je ukradla.“/265

В (3) е представено и паралелното съществително *кража* ‘кражба’, образувано от корена на глагола и специализирано, включително и като юридически термин. Коренният глагол образува и словообразователно гнездо, от което тук с една употреба (4) е представен глаголът *обокрасть* ‘обера’. При него семантичната структура е сходна с тази при изходния глагол, като при участието на представката *об(о)* възниква четвърта съставяща сема ‘всестранно, напълно’.

- (4) Все эти, что шепчутся в троллейбусе, тоже имеют какое-то отношение к обокраденному покойнику./129; А тия, дете си шепнат в тролей, също имат някакво отношение към ограбения покойник./222; Nu a špitající dvojice z trolejbusu že je s okradeným nebožtíkem také v jistém vztahu./253

Тя поражда и специфична синтактична структура само с 2 актанта – агенс-втори посесор и пациенс-първи посесор, тъй като се имплицира осъществяване на действието в пълнота с участието само на един агенс. При страдателното причастие в (4) имаме трансформация на глаголната форма в определение към първия посесор-пациенс.

Със синонимно значение е засвидетелстван и колоквиалният глагол *стащить* ‘отмъкна’, чиято семантична и синтактична структура е идентична с тази при *украсть*, но значението е обогатено с разговорна експресивност.

- (5) сегодня утром в Грибоедовском зале голову у покойника стащили из гроба./130; тази сутрин в зала „Грибоедов“ някой отмъкнал от ковче-

га главата на покойника./224; „že dneska ráno v Gribojedovu nebožtíkovi někdo čajznul hlavu.“/255

Синтактичната структура е сходна с тази при *украсть*, най-вероятно поради семантичната близост между тях. Също като синонимно средство за изразяване на кражба при описание на същото събитие е употребен глаголят *спереть* в (6), който отново е обогатен с разговорна експресивност при запазване на семантичната структура на основния ядрен глагол на микрополето за посегателство върху чужда собственост.

- (6) До ужаса ловко сперли. Такой скандалище!/130; Много майсторски е дигната. Грандиозен скандал./224; Protože ukradený to bylo vopravdu šikovně. Takovej škandál!/258

Единствената употреба не представя пълно неговата синтактична структура, тъй като първото изречение в (6) акцентува върху самото действие и начина на извършването му, докато в цялостния предходен дискурс са представени актантите – първият посесор и посесумът, а вторият посесор е неизвестен, така че изречението като цяло остава деагентивно. Разликата между *спереть* и *стащить* може да се определи само от гледна точка на степента на експресивност, евентуално на социална локализация.

5.3.5.2. Похитить, присвоить

Като синоним на *украсть* в Булг. с 6 употреби е засвидетелстван глаголят *похитить* ‘похитя, отвлека’, чиято семантична структура е сходна с тази на *украсть*, с 3 съставлящи семи, както личи и при съпоставката на примери (2) и (7). Това сходство позволява взаимната замяна на двата глагола, както и с ч. *unést* в преводите на (7) и (8).

- (7) Самым скандальным и неразрешимым был случай похищения головы покойного литератора Берлиоза прямо *из гроба* в Грибоедовском зале, произведенного среди бела дня./196; че най-неприятен и най-скандален и неразрешим измежду всички тези случаи беше случаят с открадването на главата на покойния литератор Берлиоз направо *от ковчега* в Грибоедовата зала, извършено посред бял ден./334; Jak se samo sebou rozumí, nejnepříjemnějším, nejskandálnějším a nejnePOCHOPITELNĚJŠÍM ze všech těchto případů byl případ krádeže hlavy zesnulého literáta Berlioze přímo *z rakve* v sále Gribojedovova domu, k níž navíc došlo za bílého dne./385
- (8) Меня, стало быть, похитили *из лечебницы*!/214; Значи мене ме откраднаха *от болницата*!/364; A mě unesli *z blázince*.../422

И тук синтактичната структура включва агенс-нов посесор, пациенс-посесум, а първият посесор може да бъде изразен с локализатор с предлог *из*. Малкият брой на употребите, и то преобладаващо в причастни или именни

форми, както в (7), не дава достатъчно основания да се твърди, че при него не е възможно и друг тип управление.

- (9) прежде чем выбежать на черный ход, он присвоил одну из этих свечей, а также и бумажную иконку./27; но преди да се втурне към задната стълба, той присвои една от тези свещи, както и книжната иконичка./52; ale než vyběhl k zadnímu schodišti, jednu z těch svící si přivlastnil a totéž udělal i s papírovou ikonkou./54

С една употреба (9) в нашия материал е засвидетелстван още един синоним на *украсть* и *похитить*, глаголят *присвоить* ‘присвоя’, този път с изразителна стилистична характеристика – евфемизиране на първичното значение на *украсть* за целите на административния дискурс. По своята семантична и синтактична структура той не се различава от ядрения за микрополето *украсть*, единствената му стилистична особеност е използвана в конкретния дискурс за вербално пародирание на действията на поета, обладан от нечистата сила.

5.3.5.3. Покушаться

С единствена употреба в нашия материал е засвидетелстван глаголят *покушаться* ‘посягам, нарушавам’ (10), чиято семантична структура включва посесивна сема, негативна каузативна сема и диференциалната за микрополето ‘против волята на посесора’. Нашата употреба е свързана с официално-административния стил, но са възможни и употреби извън този тип дискурс. В конкретния пример става дума за абстрактни права, които биха могли да бъдат нарушавани на високо държавно равнище.

- (10) Римская власть ничуть не покушается на права духовной местной власти./17; Римската власт не посяга ни най-малко върху правата на местната духовна власт./34; Římská moc se ani v nejmenším nehodlá dotknout práv místního vysokého duchovenstva./33

Така пример (10) илюстрира средствата за актуализация на художествения дискурс със средствата на административния стил. Синтактичната структура при него се характеризира от възвратна форма на глагола и именна група с предлог *на* + вин. пад. за изразяване на посесума.

5.3.5.4. Спекулировать

Известно семантично изместване характеризира още два от глаголите за посегателство върху чужда собственост, които бяха установени в Булг. – *спекулировать* ‘спекулирам’ и *пользоваться* ‘възползвам се, злоупотребявам’. При единствената в нашия материал употреба на *спекулировать* семантичната структура включва 3 съставящи семи: посесивна и каузативна, а третата диференциална има формата ‘в разрез със законови разпоредби’.

- (11) Никанор Иванович Босой, спекулирует валютой./55; Никанор Иванович Босой спекулира с валута./99; Nikanor Ivanovič Bosák, spekuluje s valutami./112

Съответната синтактична структура оформя агенс-посесор и пациенс-посесум в безпредложен твор. пад. (11). Промененият вид на диференциалната сема трансформира първоначалния посесор в най-абстрактно разбрана обществена норма или законодателна институция и по тази причина можем да определим мястото на глагола в микрополето извън неговото ядро. В ролята на посесум влизат именни фрази означаващи материални или финансови средства. Прави впечатление монолитно повтарящата се форма на глагола и в преводните съответствия. Предвид на това, че глаголят р. *спекулировать*, б. *спекулирам* и ч. *spekulovat* е заемка от латински, вероятно с посредничеството на немския език, неговото значение явно е трансформирано още в началния момент на заемането за изразяване точно на значението от (11).

5.3.5.5. Пользоваться

При глагола *пользоваться* 'възползвам се от някого, злоупотребявам с нещо' – с 2 употреби, от които (13) спада към ЛСВ₄, може да се говори за периферно положение в микрополето за посегателство върху чужда собственост. Тук отношенията са изцяло в абстрактната сфера на човешките отношения, като присъствието на посесивна и каузативна сема се допълва от диференциалната за полето във формата 'против волята на другия'. Този вид на диференциалната сема отслабва представата за посесивни отношения между първия посесор и посесума и създава представа за абстрактни ползи в посока на втория посесор (каквато е и етимологията на самия глагол). Затова го смятаме за периферен член на полето.

- (12) Я ведь человек несчастный, и вы пользуетесь этим./133; Аз съм един нещастен човек и вие използвате това./227; Já jsem nešťastná ženská, a vy toho zneužíváte./259

- (13) и в особенности тех из них, что пользовались репутацией смиренниц./148; особено онези, които са имали най-безукорна репутация./251; zejména pak těch, co mívaly pověst ut'ápnutých slušinek./286

Възникващата синтактична структура включва агенс-нов посесор, първи посесор не се изразява, той изобщо не присъства като актант в семантиката и синтаксиса на глагола, а посесумът е в твор. пад. и се изразява от абстрактни съществителни. Формата му е принципно възвратна, няма невъзвратна форма от този корен без афикси. Преводните съответствия в другите два езика показват и наличието на специализиран глагол в чешки (*zneužívát*), употребен в (12), както и принципната възможност за хиперонимна употреба на ядрения глагол вместо произволни глаголи от цялото

семантично поле на притежанието, засвидетелствано в (13). Р. *пользоваться репутацией* трябва да се разглежда като преход към ЛСВ₄, тъй като това е предпочитаното съчетание за изразяване на това значение. Важна роля за семантиката играе етимологията на *пользоваться*, където ясно прозира изходното съществително *полза*.

5.3.6. Глаголи, отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле

В условно определената „втора зона“ по отдалеченост от ядрото на посесивното семантично поле можем да дефинираме глаголите, чиито ЛСВ₁ освен посесивна и каузативна сема съдържат и други специфични семи, като регистрират и употреби не свързани с посесивни отношения. Все пак позициите на посесивната сема тук все още са сериозни и нейното евентуално отсъствие се обуславя от специфични дискурсни условия. Към тази група включваме и глаголите, при които посесивната сема е застъпена в негация, т.е. посесивното отношение се отхвърля.

5.3.6.1. Добавить

С общо 6 употреби в нашия материал е представен глаголят *добавить* ‘добавя’, като само в (1) е регистрирано основното значение, свързано с допълнително предоставяне на материални ценности, останалите 5 употреби са както в (2) с преносна употреба за добавяне на текст към вече изказано мнение, информация и под. Семантичната структура при него освен посесивната и каузативната сема включва и трета диференциална ‘в допълнение към нещо предишно’, т.е. можем да я смятаме отчасти за анафорична. Тя възниква в процеса на взаимодействие на корена с представката *до-*. Концептуализацията е от гледна точка на първия посесор с акцент върху разширението на посесума, без облигаторно изразяване на втори посесор, за какъвто не се отваря позиция в управлението на глагола.

- (1) и вручил гражданину две пары шелковых чулок, кот *от себя до-бавил* футлярчик с помадой./72; и връчи на гражданина два чифта копринени чорапи, а котаракът *добави* от себе си едно червило./127; a vtiskl pánovi do rukou dva páry dámských punčoch, k nimž kocour *přidal* coby osobní dar luxusní rtěnku./148
- (2) *добавлю к этому*, дорогой мой, что здесь очень недурной и недорогой ресторан./207; и *еще добавя*, драги мой, че това е много добър и сравнително евтин ресторант ./351; „a *rád bych tě upozornil*, můj vzácný příteli, že restaurant je tu velmi příjemný a levný./406

Синтактичната структура включва две валентни позиции – на агенс-първи посесор и пациенс-посесум, като вторият посесор може да се изрази от предходен или следходен дискурс извън синтактичната структура на *добавить* (1). В изречението, където *добавить* е казуемо, структурата може да

се разшири с факултативни адюнкти както в (1) за произход (*от себя*) или в (2) за присъединяване (*к этому*). В пример (2), където дискурсът е свързан с говорна или мисловна дейност, *добавить* преминава към семантичното поле на *verba dicendi*, за което свидетелства чешкият му превод.

5.3.6.1.1. Прибавить

От същия корен и със синонимно значение е и засвидетелстваният с 5 употреби глагол *прибавить* ‘прибавя, добавя’. Неговата семантична структура е сходна с тази на *добавить* и породената от него синтактична структура също е подобна, включително и възможностите за добавяне на адюнкти.

- (3) и, подумав мгновение, она прибавила к своей речи длинное непечатное ругательство./144; и като се замисли за миг, добави към думите си дълга и нецензурна ругатня./244; Na okamžik se zamyslela a připojila ke své promluvě dlouhou sprostou kletbu./279
- (4) Тут прибавились новые и очень интересные данные./198; Тогава се притуриха нови и много интересни данни./337; Mezitím přibýly další, a to velmi zajímavé skutečnosti./388

Употребата на възвратната форма в 2 случая сходни с (4) не поражда дълбоко семантично различие, а изпълнява ролята на средство за деагентизация на изказа. И петте употреби, на които се натъкнахме, са в съчетания с абстрактни съществителни в ролята на посесум, което може да се разглежда като признак на по-голяма абстрактност при *прибавить* в сравнение с *добавить*, но броят на разглежданите тук примери е недостатъчен за големи обобщения. По-скоро има основания да говорим за незавършен процес на конкуренция в употребите на двата префигирани глагола. И тук преводите на (4) показват преход към групата на глаголите за говорене и изобщо за интелектуална дейност.

5.3.6.2. Глаголи с корен *сто-/ста-*

Глаголите с корен *сто-/ста-* представят доста разнообразни значения, тъй като изходната семантика на корена е ‘изправено положение в пространството’, а посесивна сема при тях възниква вторично, обикновено в резултат на взаимодействието на изходния корен с представки. Тук отнасяме и граматикализираната употреба (с ЛСВ₃) на коренния глагол *стать* ‘започна’, който ще бъде разгледан с останалите граматикализирани употреби.

5.3.6.2.1. Оставить

Най-обилно от тази група в Булг. е представена видовата двойка *оставить/оставлять* ‘оставя/оставям’ с 18 употреби, следвана от *доставить* ‘доведа, доставя’ с 2 употреби, *достать* ‘извадя, взема’, *предоставить* ‘предоставя’, *приставить* ‘дам, наложа’ и *вставлять* ‘вмъквам’ с по една употреба.

- (1) Утирая слезы, Маргарита Николаевна оставила тетрадь, локти положила на подзеркальный столик/128; Маргарита Николаевна избърса сълзите си, остави тетрадката, подпря лакти на тоалетката пред огледалото/220; Markéta Nikolajevna si otřela slzy, sešit odložila, opřela se lokty o stolek pod zrcadlem/252

В пример (1) е засвидетелствана основната употреба със значение на физическо пренасяне и прекратяване на контакта между посесора и посесума, като обаче е отстранена представата за изправено положение, т.е. глаголът е преминал от полето на глаголите за положение в пространството към посесивното семантично поле.

- (2) что Наташа исчезла, оставив все свои носильные вещи на месте./227; че Наташа беше изчезнала, оставяйки всичките си дрехи./387; že Nataša zmizela bez jediného kousku šatstva./451
- (3) Вот видишь, видишь, нас не оставляют! – бросилась открывать./215; Ето, виждаш ли, виждаш ли, не ни забравят!/366; „Tak vidíš, že nás nenechají na holičkách!“/424

Семантичната му структура в нашия ЛСВ₁ съдържа посесивна и каузативна сема, като каузативната има форма ‘каузирам прекратяване на отношение’, чийто характер не е еднозначно дефиниран като посесивен. Концептуализацията е от гледна точка на посесора. Сравнението между трите първи примера илюстрира нагледно по-нататъшната специализация в рамките на семантичното поле, като в (2) вече има прекратяване на същинско посесивно отношение, а в (3) – прекратяване на човешки отношения, които се изразяват също със средствата на посесивността. Разширяването на синтактичната структура с адвербиален адюнкт обикновено води до фразеологизация (в 13 случая в нашия материал), както впрочем и при преводите на (3), където в българския и чешкия превод са употребени ФЕ – дискурсни фрази. Синтактичната структура при видовата двойка *оставить/оставлять* е двучленна и се състои от посесор-агенси и посесум-пациенси във вин. пад.

5.3.6.2.2. Доставить

И двете употреби на глагола *доставить* в нашия материал са в св. вид и изразяват довеждането на арестант при съответен орган на реда (4), т.е. тук имаме работа със специализирани употреби, свързани по-скоро с преместване в пространството и установяване на непосредствен контакт в резултат на човешки административни отношения. Затова глаголът е изместен към периферията на посесивното семантично поле.

- (4) было приказано Римского под охраной доставить в Москву./196; От Москва заповядаха телеграфически Римски да бъде докаран с охрана в Москва./334; Telegram z Moskvу do Leningradu naopak nařizoval,

aby byl Rimskij s ozbrojeným doprovodem okamžitě dopraven do metropole./384

Синтактичната структура е двучленна и съвпада с тази при *оставить*, но двата глагола се различават по стилистичната си характеристика. При *доставить* е изразителна принадлежността към административно-правния дискурс, а предвид това, че посесумът обикновено е название на лице, може да се мисли и за допълнителна сема ‘независимо от волята на посесума’. Разширяването ѝ с локализатор отслабва позициите на посесивната сема и глаголът се доближава до глаголите за движение, за което свидетелстват и преводите на (4) на български и чешки език.

5.3.6.2.3. Предоставить

Подобна стилистична характеристика носи и единствената употреба на *предоставить* в нашия материал (5). Тук семантичната структура се определя от взаимодействието на корена *ста-* с представката *предо-*, което модифицира характера на посесивната сема като ‘каузирам установяване на посесивно отношение с нов посесор’, т.е. настъпва семантично сближаване с *дать* и съответно придвижване на глагола по-близо до ядрото на семантичното поле на притежанието.

- (5) Так что, если бы он и продолжался еще, я охотно предоставила бы мое колено для того, чтобы к нему прикладывались тысячи висельников и убийц./165; И следващия път с удоволствие бих предоставила пак коляното си, за да го целуват хиляди обесници и убийци/281; *Takže kdyby býval pokračoval dál, s radostí bych poskytl své koleno, aby ho olizovaly další tisíce vrahů a vyvrhelů.*“/319

Това засвидетелства изразената способност на корен *сто-/ста-* да придобива посесивно значение, за разлика от другите глаголи за положение в пространството, чиито семантични трансформации са по-скоро към полето на глаголите за движение, както *прикладываться* в пример (5). Появата на втори посесор се изразява в синтактичната структура с възникването на позиция за бенефициент в дат. пад., който може да бъде изразен и с подчинено изречение за цел (5).

5.3.6.2.4. Приставить

Единствената употреба на глагола *приставить* (6) документира взаимодействие на семантичното поле на глаголите за движение с посесивното семантично поле. Това определя периферното му положение и за двете полета, като той попада в тяхна пресечна точка. Семантичната му структура включва посесивна, каузативна и кинетична сема, като в нашия пример водеща е посесивната сема. Тук новият посесор е изразен като бенефициент в дат. пад. с предлог *к*, а концептуализацията е от гледна точка на първия посесор, без специално акцентуване върху един от трите актанта.

- (6) *К ней камеристка приставлена./157; Нея навсякъде я придружава една камериерка/266; „Dostala komornou, která jí už třicet let noc co noc pokládá na noční stolek kapesník./303*

Изолираната употреба, и то в страдателно причастие, не дава достатъчно основания за категорични изводи относно синтактичното поведение на глагола. И преводите не дават еднозначен отговор на въпроса за семантичните трансформации, защото са силно преобразувани.

5.3.6.2.5. Остаться, оставаться

За разлика от каузативния глагол *оставить*, който изцяло преминава към посесивното семантично поле, възвратната видова двойка *остаться/оставаться* ‘остана, оставам’, засвидетелствана с 14 употреби – 11 от св. вид и 3 от несв. вид в нашия материал, запазва своето значение в рамките на глаголите за положение в пространството, което обаче се разширява в сравнение с изходния коренен глагол, като престава да означава конкретното ‘изправено положение в пространството’ и се трансформира в ‘запазване на предходна локализация’, както в (7). С тази сема е свързано и преносното значение на глагола с тенденция към граматикализация, представено в (8).

- (7) *все столики на веранде, натурально, оказались уже занятыми, и пришлось оставаться ужинать в этих красивых, но душных залах./31; разбира се, всички маси на верандата бяха заети и се наложи да вечерят в красивите, но задушни зали./59; všechny stolky na verandě už přirozeně byly obsazené a jim nezbylo než povečeřet v sice krásných, ale dusných sálech./63*

- (8) *Остается, пожалуй, одно – обзавестись тряпками и заткнуть ими все щели моей спальни!/166; Остава ми, изглежда, един-единствен изход – да се снабдя с парцали и да запуша с тях всички пролуки в спалнята си!/282; Zbývá zřejmě jediné – opatřit si nějaké hadry a řádně jimi ucpat všechny skuliny v mé ložnici!“/321*

Тук също се проявява тенденция към фразеологизация, като в пример (8) е трудно да се определи към кой ЛСВ спада – проявява особености на граматикализиран, фразеологизиран и модален ЛСВ. Тъй като тези глаголи са извън рамките на посесивното семантично поле, няма да ги анализираме по-подробно.

- (9) *Пусть она останется у вас на память!/68; Запазете си го за спомен!/122; „Nechte si ty kartičku na památku!“/142*

Възможна е обаче употреба с възникване на посесивна сема и при възвратната форма. Това се постига с помощта на у-конструкция, която подчертава посесивното значение на цялата предикатна фраза, въпреки че съчетанието не е с *быть*, а с участието на *остаться*, който подчертава кинетичната сема в негация и посесивната едновременно.

5.3.6.2.6. Достать

С 2 употреби е засвидетелстван в нашия материал и глаголът *достать*, само в св. вид, при който може да се говори за посесивна сема в смисъл на физически контакт, при който не се дава информация за продължителността на посесивното отношение. Наличието освен това на кинетична и каузативна сема определя мястото на глагола в пресечната точка на посесивното и кинетичното семантично поле, тъй като каузирането е ориентирано едновременно към физическо изваждане и преместване на конкретен предмет и към установяване на отношение с него. Балансът в отношението на посесивната и кинетичната сема определя положението на глагола в отдалечените от ядрото зони и на двете семантични полета.

- (10) Терпение Никанора Ивановича лопнуло, и он, достав из кармана связку дубликатов ключей./52; Търпението на Никанор Иванович се изчерпа, той извади от джоба си връзката дубликати от ключовете/94; Trpělivost Nikanora Ivanoviče byla u konce: vyjmul z kapsy svazek duplikátů/106
- (11) Достали из-под подушки карту, проверили./164; Извадиха седмицата изпод простреляната възглавница./279; Sáhli pod prostřelený polštář a křížovou sedmu vytáhli./317

Синтактичната структура, която съответства на тази семантика, включва агенс-посесор, пациенс-посесум с конкретно значение, а отношението към семантичното поле на глаголите за движение се отразява в присъствието на локализатор с предлог *из* (*из-под*). Малкият брой примери не позволява да се твърди дали това е единственият предлог за въвеждане на локализатора. Преводите на български и чешки с глаголи за движение говорят все пак за известно предимство на кинетичната сема. Трансформациите в значението на този корен, особено в сравнение с чешкия език, говорят за значителен семантичен развой в историческия период и на двата езика, така че е трудно да се реконструира първичният му семантичен потенциал.

5.3.6.2.7. Вставлять

С единствена употреба е засвидетелстван и глаголът *вставлять* 'вмъквам', чието положение в посесивното семантично поле е периферно или дори гранично, тъй като семантичната му структура включва посесивна, каузативна и кинетична сема, но водещо е положението на кинетичната сема. Изобщо глаголите с корен *ста-* по-лесно преминават към кинетичното семантично поле, отколкото към посесивното. За това свидетелстват преводите на (12), където остава пространствената представка *в-*, но коренните глаголи са за движение (*вмъквам*) или писане (*vpisovat*).

- (12) Иван работал усердно и перечеркивал написанное, и вставлял новые слова./64; Иван работеше усърдно, задраскваше написаното, вмъкваше нови думи./114; Ivan pracoval velmi svědomitě – škrtnal již napsané, vpisoval nová slova./132

Синтактичната структура на глагола включва само агенс-посесор и пациенс-посесум в безпредложен вин. пад.

5.3.6.2.8. Растаться, расставаться

Видовата двойка възвратни гаголи *растаться/расставаться* ‘разделя се, разделям се; сбогувам се’ включва в семантичната структура посесивна сема в негация, кинетична и каузативна сема, като водеща е позицията на посесивната сема, означаваща прекратяване на посесивно отношение, най-често изразяващо човешки отношения (13), но понякога и контакт с предмет (14).

- (13) Мне ни за что не хотелось бы расстаться с вами./179; Никак не бих искал да се разделям с вас./305; *S vámi se rozhodně rozřehnat nechci*./349

- (14) со спокойным достоинством ответил человек, никогда не расстававшийся со своим *капюшоном*./188; със спокойно достойнство отвърна човекът, който никога не се разделяше с качулката си./320; *pokřčil rameny s klidnou důstojností muž, který se nikdy neloučil se svou kápí*./367

Синтактичната структура, която му съответства, включва агенс-посесор и пациенс-посесум в твор. пад. с предлог *с*. Те са в обобщено конверсивни отношения, т.е. отношението е изразено като съвместно и агенс и пациенс могат да разменят местата си, като запазват синтактичната структура. В ролята на пациенс могат да присъстват както конкретни материални обекти (14), така и названия на лица (13).

5.3.6.3. Лишить, лишиться, лишаться

С 5 употреби са засвидетелствани в нашия материал глаголите с корен *лиш-* ‘лиша (се), отнема, загубя’, като само 2 от тях са в ЛСВ₁, както в (1), останалите 3 са в ЛСВ₄, със слаба степен на фразеологизация, при която не се губи първичната семантика на глагола (2), (3). Тук собствената семантика на корена означава прекратяване на посесивното отношение, като включва посесивна и негативно-каузативна сема с акцент върху положението на посесора (1). Агенсът не е свързан с посесивното отношение, т.е. може да бъде или да не бъде посесор, както и да остане неизразен (2). Фразеологизацията и тук настъпва при изразяване на емоционални или абстрактни състояния, които придобиват устойчив характер и увеличават честотата си на употреба (3).

- (1) раздавил флягу ногою, лишив себя воды,/102; стъпка манерката и се лиши от вода,/177; rozdupal dřevěnou nádobu, a připravil se tak o vodu,/205
- (2) Гестас, лишенный рассудка, испуганно вскрикнул, лишь только палач оказался около него,/104; Обезумял, Гестас уплашено извика, щом палачът застана пред него,/181; Šílený Gestas katův příchod přivítal s polekaným výkřikem,/209
- (3) Тогда Варенуха лишился чувств и поцелуя не ощутил./63; В същия миг Варенуха припадна и не усети целувката./112;

Синтактичната структура включва агенс, посесор-пациенс във вин. пад. и посесум в род. пад. при импликацията на отнемане, липса, т.е. отрицание, носена от собствената семантика на корена. Затова управлението на глагола е *лишить* + *кого-л.* + *чего-л.* Въз основа на превода на (2) може да се мисли за фразеологизация на р. *лишенный рассудка*, тъй като му съответстват прилагателните б. *обезумял* и ч. *šílený*.

5.3.6.4. Терять, потерять, теряться

Като синонимни на *лишить* можем да разглеждаме и 14-те употреби на видовата двойка *терять/потерять* ‘губя, изгубя’ (4), (5), (6) с по-особено положение на възвратния *теряться* ‘изгубя самообладание, смутя се’, употребен в единствен случай (7) в Булг. От тях 6 са в ЛСВ₁, а 7 са в ЛСВ₄, т.е. фразеологизирани, като видовите различия и в двата ЛСВ не водят до семантична специализация или ограничена съчетаемост между глаголите от св. и несв. вид. Единствената употреба на възвратната форма обаче показва, че рефлексивизацията изцяло трансформира значението в название на поведенческо-душевно състояние и *теряться* излиза извън посесивното семантично поле (4), присъединявайки се към глаголите за ментална дейност.

- (4) Боже, я потеряла подкову!/173; Божичко, изгубила съм подковата!/293; „Panebože, ztratila jsem tu podkovu!“/334

В рамките на ЛСВ₁ семантичната структура на *терять/потерять* е близка до тази при *лишить*, т.е. включва посесивна и негативно-каузативна сема, отново с акцент върху състоянието на посесора, но тук може да се говори и за трета диференциална сема ‘неволно, несъзнателно’. И в синтактичната структура наблюдаваме различия – агенсът е посесор (до определен момент), а посесумът е пациенс във вин. пад., независимо от обективистичната гледна точка към актуалното състояние на възможния свят, където реален субект на действието няма.

- (5) становятся Иван Николаевич беспокоен, нервничает, теряет аппетит и сон,/230; Иван Николаевич става неспокоен, нервен, обзема

го тревога, губи апетит и сън не го хваща,/391; *zmocňuje se Ivana Nikolajeviče neklid, on ztrácí nervy, chuť k jídlu i spánek*/455

- (6) Занявшись паскудным котом, Иван едва не потерял самого главного из трех – профессора./26; Залисан с гадния котарак, Иван за малко да изтърве най-важния от тримата – професора./50; *Jak tak Ivan veškerou pozornost soustředil na toho lumpa kocoura, málem ztratil ze zřetele nejdůležitějšího z trojice – profesora*./52

Освен конкретните употреби, както в (4), възможни са и употреби в смисъл на прекъсване на абстрактна или визуална връзка (6). При съчетания с названия на абстрактни състояния (5) се осъществява постепенен преход към фразеологичните употреби.

- (7) Да вы присаживайтесь, Никанор Иванович, – нисколько не теряясь, орал гражданин и начал юлить, предлагая председателю кресло./52; Но заповядайте, седнете, Никанор Иванович – крещеше гражданинът, без да се смущава ни най-малко и се заумилква, предлагайки фотъйл на председателя./95; „Jen se u nás beze všeho posad’te, Nikanore Ivanoviči,“ hulákal dokonale sebejistý občan a vlezle předsedovi nabídl křeslo./107

Както се вижда, негативно-посесивните глаголи *лиши́ть* и *теря́ть* се противопоставят помежду си по наличието на допълнителна сема и по синтактичното си управление, като споделят акцента върху крайното състояние на посесора, т.е. след прекратяване на посесивното отношение. При *лиши́ть* обаче има изразено присъствие на агенс, докато при *теря́ть* действието е обективизирано деагентно за посесора-експертиент.

5.3.6.5. Глаголи за движение с посесивен потенциал

Групата на глаголите за движение, както вече видяхме, взаимодейства активно с посесивните глаголи, особено при каузативите. Като цяло те се намират в отдалечената от ядрото зона на посесивното семантично поле, някои от тях са носители на изцяло посесивна специализация, но има и други, които са в състояние да изразяват посесивност в определен относително малък брой употреби и това ги отдалечава от ядрото на посесивното семантично поле. Такъв е случаят например с глагола *вползти* ‘вмъкна се с пълзене’, който по принцип няма отношение към посесивността, но в един случай в нашия материал се използва именно с посесивно-каузативно значение: *И тут случилось, как утверждал впоследствии председатель, чудо: пачка сама вползла к нему в портфель*./54; *И тогда стало, както твърдеше по-късно председателят, чудо: пачката сама изпълзяла в чантата му*./98; *A najednou se, jak posléze tvrdil sám předseda, stal zážrak: balíček jako by se tu sám od sebe vplazil do aktovky*./111. Такава употреба може да се раз-

глежда като гранична за полето, тъй като възникването на посесивната сема е изцяло дискурсно обусловено и не се дължи на собствения семантичен потенциал на глагола.

5.3.6.5.1. Нести, носить, принести

Както и за другите два езика, най-голяма склонност сред глаголите за движение да развиват посесивно значение имат каузативните глаголи, чиято първична семантична структура в кинетичното семантично поле включва кинетична и каузативна сема. На базата на каузативната сема се развива и посесивна сема, която изпъква въз основа на дискурса, както в (1) и (2). Главна роля в нашия материал играе коренът *нос-/ нес-* и неговите деривати, при които значението се модифицира с помощта на представки. С 3 случая в Булг. е засвидетелствана посесивна употреба на изходните коренни глаголи, където водещото положение на кинетичната сема се запазва (1), (2), а посесивната е имплицирана контекстово. Особено в (2) ярко се откроява градацията между *носить* и *показывать*, където *носить* имплицира трайно предоставяне на телеграмите, докато *показывать* е средство за разширяване на забраната и върху краткотрайното информативно показване.

- (1) Оплывая потом, официанты несли над головами запотевшие кружки с пивом./32; Плували в пот, келнерите носеха над главите си запотени халби бира./60; Číšníci zbroucení potem nosili nad hlavami podnosy s orosenými pivu/64
- (2) Телеграммы эти никуда не носите и никому не показывайте./61; Не носете никъде тези телеграми и никому не ги показвайте./110; Ты telegramy nikam nenoste a nikomu je neukazujte.“/126

По отношение на посесивността коренният глагол е недостатъчно изразителен поради общото си значение, а възникващата при него синтактична структура е идентична с тази при кинетичното значение: агенс, който не е задължително посесор, и пациенс-посесум във вин. пад. като валентни членове. Структурата може да се разширява с адюнкти за място и за начин. Например в (2) наречието *никуда* всъщност означава изключване на какъвто и да било нов посесор, въпреки че има формата на адюнкт за място. Новият посесор може да се изрази и под формата на бенефициент в дат. пад.

С други 3 употреби е представен глаголят от несв. вид *принести* ‘донеса’, при който модифициращата роля на представката *при-* ‘насам, по посока към определено референтно място’ засилва позициите на посесивната сема. Това личи особено ясно в (4), където действителният нов посесор е в ролята на бенефициент, а като агенс участва хипотетичен първи посесор. Тази употреба е много сходна с българската, разгледана по-горе. В чешки това значение може да се изрази с глагола *dát*.

- (3) Странную тучу принесло с моря к концу дня, четырнадцатого дня весеннего месяца нисана./175; Странен облак допълзя откъм морето в края на този ден, четиринайсетия от пролетния месец нисан./289; Podivný mrak se k městu přihnál od moře, k večeru čtrnáctého dne jarního měsíce nísanu./340
- (4) Что же принесут ему эти стихотворения? Славу?/39; И какво ще му донесат тези стихотворения? Слава?/72; A co mu asi ty básně přinesou? Slávu?/79

В случаите на деагентивно изразяване, както в (3) с причастие от глаголната форма в ср.п. ед.ч. водещо е положението на кинетичната сема, докато в чешки и български подобни употреби са невъзможни и там преводачите прибегват до други глаголи за движение със смяна на агенса (б. *допълзя*, ч. *přihnát se*), докато в (4), при същинското посесивно значение съответствието между трите езика е пълно. Това различие е дадено от невъзможността в чешки и български агенсът да се прехвърли върху външна сила, която не може да се наблюдава, въпреки наличието на сетивно достъпен агенс, както в руски в пример (3). Както се вижда, при старинната видова двойка *нести/принести* коренният глагол от несв. вид изразява в по-голяма степен водещото положение на кинетичната сема заедно с общата първична семантика, докато префигираният от св. вид прехвърля по-често водещата позиция към посесивната сема.

5.3.6.5.2. Прийти

Въз основа на метафорично изразяване на абстракции са възможни и употреби на други глаголи от семантичното поле на глаголите за движение като напр. *прийти* 'дойда', отново натоварен с деиктична сема (5). При него абстрактни понятия често се метафоризират като одушевени същества, които могат самостоятелно да се доближават или отдалечават от съответния субект.

- (5) Никогда слава не придет к тому, кто сочиняет дурные стихи./39; Славата никога няма да споходи оня, който пише слаби стихотворения./72; K člověku, který píše pitomé veršovánky, nepřijde sláva nikdy./79

В пример (5) одухотворяването на славата едновременно изразява контакт, близост, т.е. може да се отнесе за сметка на посесивна сема, и същевременно е свързана с промяна на състоянието, възникване, което е изразено с глагол за движение, т.е. можем да говорим и за присъствие на кинетична сема, макар и не във водеща позиция в семемата. Примери (4) и (5) са част от общ дискурс, който още веднъж подчертава мястото на посесивната сема, породена от метафората. Синтактичната структура тук остава идентична с тази при *прийти* в употребите му, изразяващи само движение.

5.3.6.5.3. Внести

При другите представки семантично модифициращата роля се засилва и това променя по-сериозно цялостната семема на дериватите. Напр. в единствената употреба на *внести* ‘внеса’ (6) наблюдаваме стандартна специализация в банковия дискурс, където означава само ‘оставя пари в банкова институция с цел съхранение или инвестиция’. Това прави глагола част от микрополето на глаголите за търговски операции, т.е. доближава го непосредствено до ядрото на посесивното семантично поле. Тук безспорно е водещото положение на посесивната сема, докато кинетичната е в отслабено положение и има формата ‘от вън навътре’. Специализираното банково значение се базира върху първичното значение ‘внасяне на предмет в затворено пространство’, което не е част от посесивното семантично поле и продължава да съществува като самостоятелен ЛСВ на глагола успоредно със специализираното.

- (6) *десять тысяч, как вы извоили внести*, Маргарита Николаевна. Нам чужого не надо./170; *Десет хиляди, колкото сте благовоили да внесете*, Маргарита Николаевна. Ние чуждо не щем./289; „Přesně deset tisíc, jak jste je ráčila uložit“, Markéto Nikolajevno. My z cizího vskutku brát nepotřebujeme.“/330

При специализацията за банкова трансакция (ЛСВ₁) семемата с водеща посесивна сема поражда синтактична структура с агенс-посесум, пациенс-название на парична сума или неин еквивалент. Възможно е да се изрази и локализатор-временен посесор, но това не е задължително. Въпреки че не е прието глаголите да се разглеждат като част от терминологичната система, специализацията на този глагол е изразителна и се определя изцяло от съчетанието с именна група название на финансови средства, т.е. трябва да се признае за специализирана.

5.3.6.5.4. Вложить, вкладывать

Два от трите примера с употреби на синонимната на *внести* видова двойка *вложить/вкладывать* ‘сложа/слагам, вложа/влагам’, (7), (8) и (9) са с начална фразеологизация, при която глаголът изразява посесивно значение (7), (9). Само в (8) имаме работа с първичното значение на глагола от семантичното поле на глаголите за движение, докато в (7) и (9) метафоризацията на употребите за означаване на абстрактни духовни стойности подчертава водещата роля на посесивната сема, а кинетичната отново се допълва с ‘от вън навътре’, както е при повечето представъчни глаголи от семантичното поле на глаголите за движение.

- (7) швейцар вкладывал в свист всю душу./140; портиерът влагаше в свиркането цялата си душа/238; Portýr ... dával do toho hvizdu celé srdce/273
- (8) Секретарь почтительно вложил в эту руку кусок пергамента./8; Секретарят почтително вложи в тази ръка къс пергамент./19; Tajemník do ruky uctivě vložil kousek pergamenu./15
- (9) Ведь ты знаешь, что я всю жизнь вложила в эту твою работу./172; Нали знаеш, че съм вложила целия си живот в тази твоя творба./291; Ty přece víš, že jsem do téhle tvé práce dala celý svůj život.“/333

Синтактичната структура тук е тричленна с агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и локализатор-нов посесор. При тази видова двойка се проявява склонност към съчетания с абстракции, за разлика от специализирания банков глагол *внести*. В чешкия превод на (9) изпъква самостоятелното значение на глагола *dát* в семантичното поле на глаголите за движение.

5.3.6.5.5. Вынести

Като антонимен на *внести* разглеждаме глагола *вынести* ‘изнеса, обявя, провъзглася’ във фразеологизираното съчетание *вынести приговор* в (10), регистриран с една употреба в Булг. отново със специализирана, този път правна функция. Това се дължи на представката **вы-**, чието собствено значение ‘от вътре навън’ оформя спецификата на кинетичната сема тук и позволява да се утвърди като юридическа формула. При него също наблюдаваме кинетична, каузативна и посесивна сема, като водещо е положението на кинетичната сема. Това определя мястото на глагола в периферията на посесивното семантично поле.

- (10) И когда секретарь и конвой вернулись на свои места, Пилат объявил, что утверждает смертный приговор, вынесенный в собрании Мало-го Синедриона/16; А когато секретарят и конвойят се върнаха, Пилат обяви, че потвърждава смъртната присъда на престъпника Йешуа Ха-Ноцри, произнесена от Малкия Синедрион/32; Když se tajemník a strážce vrátili na svá místa, Pilát oznámil, že potvrzuje trest smrti, vynesený na zasedání malého synedria nad zločincem Ješouou Ha-Nocrim./31

Синтактичната му структура е аналогична на тази при *внести* и е фразеологизирана, с постоянно място на *приговор* в позицията на пациенс-посесум. В чешкия превод имаме и пълно етимологично съответствие на руския глагол от оригинала, докато българският засвидетелства перформативния глагол *произнеса* с тази функция.

5.3.6.5.6. Поднести, подносить

Самостоятелна семантична модификация представя глаголят *поднести/подносить* ‘поднеса, поднасям’, представен с 4 употреби в Булг. Тук благодарение на семантичното взаимодействие между корена и наставката възниква специфично ново значение, свързано със сервиране на храни и напитки, евентуално друг вид обслужване (11), като само в един случай (12) е отразено първичното кинетично значение, в което няма посесивна сема. Останалите 3 случая съдържат посесивна, каузативна и кинетична сема, като водещо е положението на посесивната сема.

- (11) Козлоногий поднес ей бокал с шампанским, она выпила его./145;
Оня с козите крака ѝ поднесе чаша шампанско, тя го изпи./245–246;
Kozlonožec jí přinesl pohár šampaňského, ona ho vypila./281
- (12) Аннушка к самым глазам подносила драгоценность, и глаза эти горели совершенно волчьим огнем./174; Тя доближаваше скъпоценността до очите си и тези очи горяха с вълчи блясък./295; *Zvedla nalezenou vzácnost až k očím, a ty jí zaplály žářem vskutku vlčím.*/337

Тук синтактичната структура е тричленна, с агенс, който може да бъде първи посесор, но може и да няма отношение към посесивното отношение, пациенс-посесум във вин. пад. и бенефициент-нов посесор в дат. пад. При чисто кинетичното значение в (12) може да се говори за самостоятелен ЛСВ, чието съществуване се отразява на синтактично равнище в липсата на бенефициент-нов посесор и оформянето на целта като локализатор с предлог *к* + дат. пад.

5.3.6.5.7. Привести

Много по-слаба склонност към взаимодействие с посесивното семантично поле проявява глаголят *вести*, или по-точно неговият дериват от св. вид *привести* ‘вода, доведа’. От четирите му употреби в Булг. 2 са във фразеологизирани съчетания, а другите 2 развиват посесивна сема доколкото се установяват отношения между хора (13) или се имат предвид най-общи резултати от някакви действия (14). Тук семантичната структура отново включва кинетична, каузативна и посесивна сема, като водещата роля на кинетичната сема се запазва.

- (13) Приведите обвиняемого./8; Доведете обвиняемых./20; „Přived'te obžalovaného.“/17
- (14) Эти попытки ни к чему не привели бы, кроме того, что он был бы схвачен./101; Тези опити не биха довели до нищо, само дето щяха да го хванат./175; *Takové pokusy by stejně nikam nevedly, snad jen k tomu, že by ho vojáci zadrželi.*/202

Това води до възпроизвеждане на синтактичната структура от семантичното поле на глаголите за движение – с агенс, който може да няма отношение към посесивността и пациенс-посесум (12), или при слаба степен на фразеологизация, както в (14) – до възприемане на абстрактния резултат като място/цел в дат. пад. Съвпадението в употребите на етимологично сходни глаголи говори за стабилно присъствие на изходното кинетично-каузативно значение, въпреки създаваната от тях импликация за възникване на контакт между хора (13) или очакван резултат от действие, което не е принципно свързано с притежанието.

5.3.6.5.2. Сунуть

Глаголите от корен *сун-* са представени с по 2 употреби в Булг. Коренният глагол *сунуть* ‘сложа, поставя’ е от св. вид и семантичната му структура отново включва кинетична, каузативна и посесивна сема, като водещо е положението на кинетичната сема. Посесивната сема възниква при определени дискурсни условия, най-вече при означаване на промяна в локализацията и в съчетания с названия на пари и други материални стойности в ролята на посесум (1).

- (1) Фагот поднял сядящего Бенгальского на ноги, сунул ему в карман фрака пачку червонцев и выпроводил со сцены/70; Фагот вдигна седналия Бенгалски на крака, пъхна в джоба на фрака му пачка рубли и го отпрати от сцената/125; Fagot sedícího konferenciéra postavil, vrazil mu do kapsy svazek bankovek a vypoklonkoval ho z jeviště:/145

В (1) наблюдаваме пълно представяне на синтактичната структура при *сунуть*: агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и бенефициент в дат. пад., като бенефициентът е разширен с конкретизиращ локализатор *в карман фрака*.

5.3.6.5.2.1. Засунуть

Префигираният дериват *засунуть* ‘пъхна, забутам’ е също от св. вид (2). При него семантичното взаимодействие между корена и представката извежда като допълнителна сема ‘на неизвестно място’, т.е. налице са отново 3 съставлящи на семемата, както при *сунуть*, но формата на диференциалната сема е не ‘от вън навътре’, а ‘на неизвестно място’.

- (2) А куда ж вы их там засунули?/97; Ами къде сте ги напъхали?/168; A kampak jste to zašantročil?“/194

Това рефлектира в синтактичната структура със замяна на бенефициента с локализатор, най-често във въпросителна форма, тъй като и цялостната семема на глагола имплицира представата от диференциалната сема за неизвестно място. Както личи от пример (2), то може да е неизвестно само за единия от участниците в комуникацията, а може да бъде и неизвестно

изобщо, поради разсеяност на деятеля и неинформираност на останалите участници/участник в комуникацията. Освен това глаголите с корен *сун-* се характеризират със стилистично снижаване, за което свидетелстват преводните съответствия на български и чешки език. И двамата преводачи са се стремили да предадат просторечните особености в речта на „свитата“ на Воланд (1), (2), които са съзнателно търсени от автора като речева характеристика на персонажите. Носител на просторечната стилистика е самата коренна морфема, независимо от това с какъв афикс се свързва.

5.3.6.5.3. Вытащить, извлечь

С 11 употреби е представен в Булг. глаголът *вытащить* ‘извадя, измъкна’, в чиято семантика сериозно се отразява собственото значение на представката *вы-* ‘от вътре навън’, както при *вынести*. Тук обаче при взаимодействието на корена с представката възниква конкретно значение за физическо изваждане на предмет, като по този начин се запазва водещото положение на кинетичната сема, докато посесивната се имплицира от контекста, т.е. глаголът е периферен за посесивното семантично поле. Синонимен е с разгледания по-горе глагол *вынуть* от словообразователното гнездо на *ъти*, като различието между двата е изцяло стилистично. *Вынуть* принадлежи към високия стил, докато *вытащить* има разговорен характер, а следващият глагол *извлечь* (4) е трети член на тази синонимна редица с изразена експресивно-просторечна стилистична окраска.

- (3) внезапно вытащил из-за уха у коты собственные Римского золотые часы с цепочкой./67; изведнѣж измъкна от ушите на котарака принадлежащия на Римски златен часовник с верижка./119; a zničehonic vytáhl zpoza kocouřního ucha zlaté hodinky na řetězu./138
- (4) Азazelло извлек из куска темной гробовой парчи совершенно заплесневевший кувшин./217; Азazelло измъкна от тъмния ковчежен брокат съвсем плесенясала стомна./367; Azazello vylovil z pruhu smutečně černého brokátu amforu zcela potaženou plísni./426

Поради идентичната си семантична структура трите глагола имат и сходна синтактична структура. Периферното положение на *вытащить* в посесивното семантично поле обуславя възможността тук да участва агенс, който няма отношение към притежанието. В ролята на пациенс имаме посесум във вин. пад., както и локализатор, въвеждан с предлог *из* (*из-под*, *из-за*).

5.3.6.5.4. Вернуть, возвратить, возвращать

От общо 12 употреби на видовата двойка *возвратить/возвращать* ‘върна, връщам’ само 4 са свързани с нашия ЛСВ₁, тъй като при тях възниква посесивна сема, както в (5). Тук отново наблюдаваме кинетична, каузативна и посесивна сема, като и при наличието на посесивна сема водеща оста-

ва ролята на кинетичната сема, което определя периферното положение на двойката в посесивното семантично поле. В примери като (5) обаче наличието на посесивна сема е несъмнено. Нейното възникване се базира върху кинетичната сема и се проявява при съчетанието с название на материални ценности в ролята на посесум. Важно е и обстоятелството, че за изразяване на значението от (5) няма друго езиково средство.

(5) «Возвращаю проклятые деньги!»/180; „Връщам проклетите пари!“/306; Vracím prokleté peníze./350

(6) по выбору Малого Синедриона и по утверждению римской власти, великодушный кесарь император возвращает его презренную *жизнь*!/20; на един от осъдените, по избор на Малкия синедрион и с потвърждение на римската власт, великодушният кесар император връща презрения *живот*!/39–40; nanejvýš shovívavý César na počest svátku Velké noci jeden z těchto opovrženihodných *životů* na základě volby malého synedria a stvrzení zdejší římské moci ušetří!“/39

Синтактичната структура тук включва агенс-временен посесор, посесум във вин. пад., а първи посесор може да се изрази като бенефициент в дат. пад. (7), (9), но това не е задължително, той често се имплицира от дискурсивните условия, както в (5) и (8).

(7) Кот был развязан и возвращен *владельце*./226; Котаракът бил развързан и върнат на собственичката му./385; Kravatu mu tedy rozvázali a vrátili ho majitelce./448

(8) Требуя возвращения моего нормального облика!/143; Настоявам да ми бъде върнат нормалният облик!/243; „Já požaduji, aby mi bez *meškání byla navržena* moje pravá podoba!“/278

(9) Вернув *Маргарите* подарок Воланда, Азazelло распрощался с нею./174–175; Като върна на Маргарита подаръка на Воланд, Азazelло се сбогува с нея./296; Jakmile Azazello vrátil Markétce Wolandův dárek, rozžehnal se s ní./338

В ролята на посесум могат да участват както именни групи – названия на материални блага (5), така и абстракции (6), (8) и названия на живи същества (7). Коренният глагол *вернуть* ‘върна’ е в по-отдалечена от ядрото или дори гранична позиция за посесивното семантично поле, тъй като при него позицията на основната кинетична сема е по-подчертана, но и тук се срещат употреби с наличие на посесивна сема (9), при които синтактичната структура е идентична с тази при *возвратить*.

5.3.6.5.5. Глаголи с корен *пуст-*

В основното си значение корен *пуст-* имплицира премахване на препятствие. Тази представа се основава върху етимологически първичното зна-

чение за прекратяване на физически контакт, антонимно на значението при *держать*. С 10 употреби в Булг. е представен коренният глагол *пустить* ‘пусна’, при който водещо е положението на кинетичната сема (1), посесивната възниква спорадично и най-често означава контакт със затворено пространство, а третата диференциална има основен вид ‘каузирам отстраняване на препятствие’. Това определя граничното му положение за посесивното семантично поле.

- (1) Не могу же, согласитесь, я его пустить в бальный зал!/153; Съгласете се, че не мога да го пусна в балната зала, нали?/259; Jistě chápete, že do plesového sálu ho vpustit nemohu.“/295
- (2) и приказал капельдинеру немедленно пустить все экземпляры в расклею./57; и нареди на распоредителя веднага да се разлепят всички екземпляри./103; a nařídil biletáři, aby celou várku nechal okamžitě vylepit./118

Синтактичната структура при него съдържа агенс, който няма отношение към посесивността, пациенс – възпрепятстван субект и локализатор във вин. пад. Глаголът проявява склонност към фразеологична употреба с ингресивно значение, както в (2), при която по-ярко изпъква посесивната сема, тъй като пациенсът е неодушевен. Докато значението в (1) може да се преведе с етимологично тъждествените глаголи на другите два езика, *пустить в расклею* трябва да се разглежда като ФЕ, тъй като подобен израз на български и на чешки не може да се образува.

5.3.6.5.5.1. Отпустить, отпускатъ

С 14 употреби в Булг. е представен дериватът на същия корен *отпустить* ‘пусна, освободя; отпусна’. При него наблюдаваме два типа употреби, едната от които е специализирана и се отнася към микрополето на търговските операции (3), но я разглеждаме тук по етимологични съображения. Тази употреба трябва да се класифицира в непосредствена близост до ядрото на посесивното семантично поле. При нея може да се говори за посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на първия посесор, обогатена със стилистичната характеристика на административно-деловия стил.

- (3) что качеством своей провизии Грибоедов бил любой ресторан в Москве, как хотел, и что эту провизию отпускали по самой сходной, отнюдь не обременительной цене./30; че по качеството на продуктите Грибоедов спокойно биеше всички ресторанти в Москва и че тези продукти му се доставяха най-изгодно *без надценка*./56; že kvalitou svého menu Gribojedov hravě strčil do kapsy kteroukoli moskevskou restauraci a že jednotlivé krmě se tu servírovaly za velice snesitelné ceny, které vám díru do kapsy rozhodně neudělaly./59

Проява на специализацията е синтактичната структура, която включва адюнкта *по цене*, чието наличие обаче не е задължително. При съчетания с именна група означаваща одуховен посесор обаче представата за преодоляване на физическа преграда присъства (4) и може да се реализира с редица синонимни средства. Тук наличието на адюнкти представя естественото състояние на синонимия в езика, включително синонимията между синтетични глаголни форми и фразеологизирани съчетания от глагол и именна група: *отпуститъ на свобода* > *отпуститъ* > *оставитъ на свободе* > *освободитъ*, като синонимията между *отпуститъ* и *освободитъ* е асиметрична в сравнение с *оставитъ* и *отпуститъ*, т.е. *оставитъ* без адюнкт не имплицира освобождаване от арест, както е в нашите примери (4), (5) и (6), които произхождат от един общ дискурс, свързан с потенциалната възможност за освобождаване на Йешуа.

- (4) Ты полагаешь, несчастный, что римский прокуратор отпустит человека, говорившего то, что говорил ты?/15; Да не би да смяташ, несчастнико, че римският прокуратор ще пусне човек, казал това, което си казал ти?/31; „Ty si myslíš, nešťastníku, že římský prokurátor pustí na svobodu člověka, který před ním vyřkl věci, které jsem od tebe právě slyšel?/30
- (5) Согласно закону, согласно обычаю, одного из этих двух преступников нужно будет отпустить на свободу в честь наступающего сегодня великого праздника пасхи./16; Според закона, според обичая, един от тези двама престъпници трябва да бъде пуснат на свобода в чест на започващия днес велик празник – Пасхата./33; Podle zákona i podle zvyklostí ale bude třeba jednoho z nich pustit na svobodu – na počest právě začínajícího svátku Velké noci./32
- (6) прокуратор просит первосвященника пересмотреть решение и оставить на свободе того из двух осужденных, кто менее вреден./17; прокураторът моли първосвещеника да преразгледа решението и да върне свободата на онзи от двамата осъдени, който е по-малко опасен./34; proto prokurátor velekněze prosí, aby rozhodnutí bylo ještě jednou přezkoumáno a aby synedrion nakonec dal svobodu tomu, kdo méně škodí./33
- (7) Итак, прокуратор желает знать, кого из двух преступников намерен освободить Синедрион./16; И тъй, прокураторът желае да разбере кого от двамата престъпници ще освободи Синедрионът./33–34; Prokurátor by proto rád věděl, koho z těch dvou synedrion propustí/32

Фразеологично свързаното значение на *отпуститъ на свобода* е разположено в периферията на посесивното семантично поле, доколкото означава прекратяване на контакт между хора, за разлика от специализираното,

отразено в (3). Явно от него се развива и синтетичният глагол *освободитъ*, засвидетелстван в (7) със същото значение, както в *оставитъ на свобода* и *отпуститъ на свободу*, които имат преводни съответствия от същия корен *свобод-*. Това още веднъж потвърждава условията за паралелно съществуване на синтетични глаголи и глаголно-именни предикати.

5.3.6.5.2. Пропуститъ, пропускать

С 10 примера е засвидетелстван и дериватът *пропуститъ* ‘пропусна; направи място, пусна да мине’, който може да се разглежда като граничен за семантичното поле на притежанието. Той беше регистриран с два основни ЛСВ. Първият от тях, отразен в (8), се състои от посесивна и каузативна сема, а като трета диференциална възниква ‘неволно’. Този ЛСВ спада към посесивното семантично поле и при него отсъства импликацията за отстраняване на физическо препятствие. В нашия пример става дума за неволен пропуск да се установи контакт.

- (8) И още: не пропуститъ никого. Хоть улыбочку, если не будет времени бросить слово./153–154; И още: никой да не бъде отминат! Поне усмивчица, ако няма време за две-три думи./261; A ještě něco – hlavně nikoho nevynechat! Alespoň úsměv, když na slůvko nezbude čas./296–297

В този случай синтактичната структура е двуместна – само с агенс и пациенс, като посесивността всъщност изразява установяване на човешки отношения.

Вторият ЛСВ на *пропуститъ/пропускать* е свързан изцяло с кинетичната сема, като преобладава и в количествено отношение в нашия материал. Неговите употреби остават на границата на двете семантични полета – посесивното и кинетичното, отново на базата на установени човешки отношения. В този ЛСВ наблюдаваме водещо положение на семата ‘отстраняване на препятствие’, на която е подчинена дори основната кинетична сема, както и периферната посесивна сема.

- (9) Пропустите, Софья Павловна./208; Софья Павловна, пуснете ги./352; „Pusťte pány dál, Sofjo Pavlovno.“/408
- (10) Пропустите к телефону, – приказал врач санитарам./37; Пуснете го до телефона – заповяда лекарят на санитарите./69; „Pusťte ho k telefonu,“ nařídil doktor lapiduchům./76
- (11) которых беспрепятственно пропускали в хвост процессии./99; пускали беспрепятственно в опашката на процесията./172; kteří se bez překážek směli řadit na úplný konec průvodu./199

Семантичното различие между двата ЛСВ се проявява на синтактично равнище във възможността към втория да се добавят локализатори (10), (11), които могат да са подсказани и от по-широкия дискурс, както в (9). Тяхното

изразяване обаче не е неизбежно, то може да се имплицира от по-широкия контекст или цялостната насока на дискурса. Интересно е да се отбележи, че най-често елидираната позиция е на пациенс, т.е. на лицето, за което е съществувало препятствие. Той обаче принципно е подсказан от контекстуалната закотвеност на дискурса. Този ЛСВ е граничен за семантичното поле на притежанието, защото посесивната сема е в подчинено положение и се отнася изключително за установяване или прекратяване на човешки отношения.

5.3.6.5.3. Испустить

Интересни са 5 употреби на глагола *испустить* ‘издам (звук)’, аналогични на (12) и употребявани стереотипно за произвеждане на звук или някакво акустично усещане. При тях от взаимодействието на корена *пуст-* с представката *ис-* първият посесор се трансформира в източник (в широк смисъл на думата), а за втори посесор не може да се говори, защото звукът не може да се схваща като достояние, притежавано от ограничен брой посесори. Семантичната структура включва модифицирана посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на източника.

(12) она испустила хриплое ругательство./91; тя изпсува дрезгаво./157; z úst jí unikla vulgární chraplavá kletba./182

Затова и съответната синтактична структура е двуместна, включваща само източник-агенс и посесум-пациенс.

5.3.6.5.4. Упустить

С 4 употреби в Българския присъства глаголът *упустить* ‘пропусна, изпусна’, две от които са представени в (13). Тук отново собственото значение на представката *у-* сериозно взаимодейства със семантиката на корена, като оформя посесивна и каузативна сема с трета диференциална ‘неволно, несъзнателно, за (свое) съжаление’, т.е. може да се смята, че има отношение и към модалността. Концептуализацията е от гледна точка на единствения посесор, а в ролята на посесум по-често се явяват именни групи с абстрактно значение. Заслужава да се отбележи, че въпреки наличието на етимологично сходни глаголи в (13) са предпочетени преводни съответствия с различна словообразователна структура (в български), или от съвсем различен корен.

(13) Ему ясно было, что сегодня днем он что-то безвозвратно упустил, и теперь он упущенное хочет исправить/181; За него беше ясно, че този ден той безвъзвратно беше изпуснал нещо и сега се опитва да върне изпуснатото/309; Bylo mu jasné, že dnešního dne cosi nenávratně propásl, a teď to propásluté chce napravit/353

Съответната синтактична структура е двуместна, с агенс-посесор и пациенс-посесум в безпредложен вин. пад. с определено предпочитание към именни групи с абстрактно значение във функцията на пациенс-посесум.

5.3.6.5.5.4.1. Уронить

С доста близко до *упустить* значение е засвидетелствана единствената употреба на глагола *уронить* ‘изпусна’ в Булг. Главното различие между двата синонима е стеснената съчетаемост на *уронить*, която допуска само конкретни апелативи в ролята на посесум, докато при *упустить* се предпочитат съчетания с именни групи, назоваващи абстракции.

- (14) шаркая правой задней лапой, он уронил коня и полез за ним под кровать./149; Но докато правеше реверанс с дясната задна лапа, изтърва коня и се пхна под леглото да го търси./252; Pak zašoupal pravou zadní, kůň mu upadl a on se pro něj nasoukal pod postel./287

Синтактичната структура, поражда от двата глагола, съвпада, независимо от различието в характера на именните групи означаващи посесора.

5.3.6.5.5.5. Выпустить

Две употреби на глагола *выпустить* ‘пусна’ засвидетелстват значение в много тясна синонимна връзка с това на *пустить* и *отпустить* (15), (16). И двете са свързани с освобождаване, пускане от затвор и изразително акцентуват върху първичното значение на корена, свързано с отстраняване на препятствие. Семантичната структура е съставена от посесивна и каузативна сема, като посесивната има форма ‘прекратяване на отношение’, а третата диференциална е ‘чрез отстраняване на препятствие’.

- (15) Я требую, чтобы *меня* немедленно выпустили./49; Настоявам веднага да ме пуснат!/89; Já prosím požaduji, abyste mě okamžitě pustili!./101
(16) Ты хотел *его* выпустить затем, чтобы он смутил народ, над верою надругался и подвел народ под римские мечи!/19; Ти искаше да *го* освободиш, за да размири хората, да поругае вярата ни и да натица народа под римските мечове!37; Chtěls ho pustit na svobodu jen proto, aby oklamal lid, poplival naši víru a pak všechny vystavil napospas římským mečům!/36

Съответната синтактична структура се състои от два актанта, като агенсът в (15) не е изразен, имплицитен е от по-широкия контекст но задължително се изразява пациенсът във вин. пад. (15), (16).

5.3.6.5.5.6. Допустить

С единствена употреба в Булг е засвидетелстван глаголът *допустить* ‘допусна’ с максимално абстрактно значение, при което е трудно да се разграничи посесивно и модално, респективно посесивната от модалната сема (17). Може да се смята, че глаголът заема пресечна точка между семантичните полета на модалността, посесивността и екзистенциалността. Съчетанието със същ. *малодушие* в ролята на посесум в (17) проявява признаци на

фразеологизация поради стереотипната си употреба и въпреки че не се губи изходната семантика на съставящите.

- (17) Я никогда больше не допущу *малодушия* и не вернусь к этому вопросу./215; Никога вече няма да допусна *малодушие* и няма да се върна към този въпрос./365; už nikdy nepropadnu *pochybám* а о takových věcech prostě nebudeme mluvit./423

В синтактично отношение в нашия единствен пример поради отрицателната форма управлението е с род. пад., а семантичните позиции, които възникват, са за агенс-нов посесор и пациенс-посесум. Първи посесор не се изразява.

5.3.6.5.6.1. Глаголи с корен *сла-/сыла-*

Както видяхме и за предходните периоди, в собственото значение на корена *сла-/сыла-* отчетливо присъства дистантната сема ‘от разстояние’, която характеризира и всичките му деривати. С 9 употреби в Булг. е засвидетелствана видовата двойка *послать/посылать* ‘изпратя, изпращам’, която тук е обогатена с допълнителна прагматична (деиктична) сема ‘от говорещия към отдалечена цел’, носител на която е представката *по-* във взаимодействие с корена. Посесивната сема възниква при съчетания с названия на материални ценности в ролята на пациенс-посесум (1)

- (1) по-моему, ты зря *деньги* посылаешь./61; мисля, че напразно ги пращаш тия *пару*./109; „ale to je, jako když ty *prachy* vyhodiš.“/126

За посесивност може да се говори и при изразяване на различни типове човешки отношения (2).

- (2) *К тетрарху* дело посылали?/8; Пращахте ли делото му на *тетрарха*?/19; Poslali jste ten případ *tetrarchovi*?“/15
(3) раскланялись, причем блондинка посылала *публике* воздушные поцелуи./66; русокосата пращаше на *публиката* въздушни целувки./117; k čemuž blondýnka štědře připojovala *vzdušné polibky*./135

Така възникват и фразеологизирани съчетания, както в (3), където метафоризираните отношения увеличават честотата на стереотипните си употреби, без да се губи първоначалното значение на съставящите. При съчетанията с названия на лица във функцията на посесум се формира локализатор във вин. пад. (управляван от глагола за насочено движение), към който може да възникне специфично целево разширение на синтактичната структура с предлог *за* + предл. пад. (4).

- (4) Увидев, в каком состоянии Степан Богданович, артист послал Груню в ближайший гастроном *за водкой и закуской*, в аптеку *за льдом* и.../43; Като видял какво е състоянието на Степан Богданович, артистът изпрати Груня в близкия гастроном *за водка и мезета*, в

аптеката за лед и.../79; Jakmile přespólní umělec postřehl, v jakém je Stěpan Bogdanovič stavu, okamžitě Gruňu vyslal do nejbližšího obchodu pro vodku a nějaké to jídlo, do lékárny pro led a tak dále.../88

Тогава цялата семантична структура се усложнява, тъй като ролята на посесум се изпълнява от именната група с предлог *за*, а кинетичната сема остава като функция на именната група в безпредложен вин. пад. Цялостната синтактична структура обаче произтича от глаголното управление, което диференцира двете функции и класифицира (4) към периферията на семантичното поле на притежанието.

5.3.6.5.6.2. Прислать, присылать

Същата семантична структура има и дериватът с представка *при-*, където обаче значението на деиктичната сема е обратно на това при *послать*, т.е. тя има форма 'от далеч към говорещия'. Той е засвидетелстван в 6 случая в нашия материал, като глаголът от несв. вид отново присъства само в задължителния случай на употреба на несв. вид при отрицание.

- (5) Ведь мессир прислал вам подарок, – тут он отнесся именно к мастеру, – бутылку вина./216; Та месир ви праща подарък – обърна се той към майстора, – малко вино./367; Messir vám posílá dárek,“ a obrátil se přímo k Mistrovi, „flašku vína./426
- (6) Осетрину прислали второй свежести, – сообщил буфетчик./120; Бяха ни пратили есетра втора преснота – заяви бюфетчията./205; „Jeseter, co mi ho včera přivezli, opravdu nebyl zcela čerstvý,“ připustil bufetář./237
- (7) Меня прислали, чтобы вас сегодня вечером пригласить в гости./131; Изпратен съм да ви покана тази вечер на гости./225; „Já jsem za váma byl vyslanej, abych vás na dnešní večír pozval na návštěvu.“/257

Както се вижда от сравнението на примери (1), (2), (3), (4), (5), (6) и (7), синтактичната структура при двата родствени деривата е идентична (*послать кому что* и *прислать кому что*), но при *прислать* по-рядко възниква целевата синтактична структура с предлог *за*, като подобна конструкция изисква опора в специфичен контекст (7). Освен това отчетливата деиктична сема в руски няма еквивалент в другите два езика, където и за двата типа семантика на р. *послать* и *прислать* се използва глагол б. *пращам/изпращам* или ч. *poslat/vyslat* без диференциация с оглед на деиктичната сема. Това е очаквано за български, където деиктичните значения са по-силно обобщени, но както показва нашият материал, същото се отнася и за чешки, въпреки типологичните разлики в предложно-падежната система между български и чешки.

5.3.6.5.6.3. Переслать

При глагола *переслать* ‘препратя’, представен с единствена употреба в Булг., е ярко изразено участието на представката *пере-* в общата семантика на глагола, което подчертава водещата роля на кинетичната сема, свързана с преместване на посесума между две точки. Тук наблюдаваме посесивна, кинетична, каузативна и дистантна сема, като концептуализацията е от гледна точка на първия посесор. Освен това той се характеризира с принадлежност към административно-деловия стил (8), което в семантично отношение имплицира временна близост, а не трайно придобиване на собственост.

- (8) Ничего нет проще, как переслать ваше заявление куда *следует*,/50; Нищо по-просто от това заявлението ви да бъде пратено *където трябва*,/91; Není nic snazšího než zaslat vaše prohlášení *na patřičná místa*,/96

Синтактичната структура при *переслать* се състои от агенс-посесор, пациенс-посесум във вин. пад., а вторият посесор може да бъде изразен и като локализатор (8) в произволна форма – адвербиална или като подчинено изречение, както в нашия пример.

5.3.6.5.6.4. Направить

Като синоним на *послать* разглеждаме глагола *направить* ‘насоча, изпратя’, засвидетелстван с една употреба в нашия материал. Неговата семантична структура е идентична с тази при *послать*, но е обогатена с допълнителна стилистична характеристика, свързана с административно-деловия стил.

- (9) Арчибальд Арчибальдович направил к ней официанта,/209; Арчибалд Арчибалдович дари Петракова с обаятелна усмивка и прати при нея келнера,/354; Arčibald Arčibaldovič však milou paní Petrakovovou jen oblažil okouzlujícím úsměvem a vyslal k ní číšníka,/410

Синтактичната структура, пораждавана от двата глагола също съвпада.

5.3.6.5.6.5. Отправить

С 4 употреби в нашия материал е представен и глаголът *отправить* ‘изпратя’, който също е синонимен на *послать*, но подобно на *направить* носи стилистичната характеристика на административно-деловия стил, както личи от примери (10) и (11).

- (10) Третий год вношу денежки, чтобы больную базедовой болезнью жену отправить в *этот рай*,/31; Трета година внасям парици, за да изпратя в *този рай* болната си от базедова болест жена,/58; „Já platím příspěvky už třetí rok, abych také získal možnost odvézt ženu trpící Basedowovou nemocí *do tohoto ráje*,/61

- (11) Другая же должна быть сейчас же отправлена на *Лысую Гору* и начинать оцепление немедленно./16; Втората да бъде изпратена *незабав-*

но на *Плешивия хълм* и веднага да го обгради./32; *Druhá bude na Lebčí vrch vypravena* hned a neprodleně obsadí prostor kolem popraviště./31

Дори когато не става дума за непосредствено административен дискурс, стилистиката на речта (авторска или на героите) имитира този стил. Синтактичната структура и тук съвпада с тази при *направитъ*. И в двата случая тя е свидетелство за водещо положение на кинетичната сема.

5.3.6.5.6.6. Подхвaтитъ

С общо 6 употреби е представен в Булг. глаголят *подхвaтитъ* ‘подхвана, хвана’, който в основните си употреби, в 2 случая в нашия материал аналогични на (3) не развива посесивна сема, означава само физическо хващане на падащ предмет или човек, но при преносните му употреби, в 4 случая в нашия материал, подобни на (1) и (2), се развива посесивна сема, доколкото се установяват отношения с абстрактни същности, най-вече речеви (1) или музикални (2). В този случай кинетичната сема остава в крайно отслабена позиция за сметка на посесивната и каузативната.

- (1) И вдруг – трах, трах! – подхвaтил Коровьев./212; И изведнъж – бам, бам! – подхвана Коровиев./360; „A najednou bác, bác!“ převzal iniciativu Kravinkin./416
- (2) Второй грузовик подхвaтил (=песню), а за ним и третий./112; Второй камион я подхвана, след него и третият./193; *Druhý nákladák se* hned chytil a po něm i třetí./223
- (3) И оба подхвaтили администратора под руки, выволокли его из сада и понеслись с ним по Садовой./62; Двамата хванаха администратора под мишниците, извлякоха го от градината и се понесоха с него по Садовая./111;

Синтактичната структура остава двучленна, с агенс-посесор и пациенс-посесум, като пациенсът често е имплицирен от контекста и не се изразява експлицитно (1) и (2).

5.3.6.5.7. Глаголи с корен *брос-*

Сред каузативните глаголи от кинетичното семантично поле, които развиват посесивна сема, се откроява *бросить/бросать* ‘хвърля/хвърлям, захвърля/захвърлям; зарежа/зарязвам’, които са представени в Булг. с 14 употреби, докато възвратният вариант *броситься* (само в св. вид) ‘хвърля се, спусна се, втурна се’ е застъпен с 10 употреби. Собствената семантика на корена *брос-* съдържа семата ‘каузирам отдалечаване/прекратяване на контакт’, на основата на която може да се развие отрицателна посесивна сема ‘прекратяване на посесивно отношение’, както в (1) и (2). В качеството си на каузативен глагол за движение той обикновено изразява и бързина и ряз-

кост на движението, с което се реализира прекратяването, но при посесивните употреби този компонент не се регистрира.

- (1) вдруг стацил с себя мантию, бросил ее на клетку и убежал с доски./151; внезапно си свали мантията, захвърли я на квадратчето и избяга от дъската./256; Náhle ze sebe strhl plášť, odhodil ho na své pole a ze šachovnice utekl./292
- (2) надо облететь залы, чтобы почтенные гости не чувствовали себя брошенными./159; само да обиколим залите, за да не се почувстват уважаемите гости изоставени./269; „je třeba oblétnout všechny sály, aby si velevážení hosté nepřipadali opuštění.“/307

Колкото по-абстрактни отношения се изразяват, толкова по-изразена става позицията на отрицателната посесивна сема, докато кинетичната избледнява, както в (3). На основата на него се развива самостоятелен ЛСВ на глагола ‘престана да ...’, който няма отношение към посесивността и означава прекратяване на друго действие, изразявано с инфинитив в рамките на двучленни предикати, т.е. изхожда от коренната семантика.

- (3) Службу в музее бросил и начал сочинять роман о Понтии Пилате./77; Напустил музея и се заловил да пише роман за Пилат Понтийски./137; Pak opustil i místo v muzeu a přistoupil k psaní románu o Pilátovi./160

Синтактичната структура на *бросить* включва само посесор-агенс и посесум-пациенс във вин. пад., като тя може да бъде разширявана с адюнкти за обстоятелства, както в (1), а при причастието се изразява само посесумът. Преобладават употребите на глагола от св. вид, несвършеният изпълнява само функциите, при които се наблюдава видова дефективност на глагола от св. вид (като отрицателен императив и под.).

5.3.6.5.7.1. Броситься

При възвратната форма *броситься* водещата позиция на кинетичната сема е много по-устойчива, отколкото при транзитивната видова двойка, така че тя остава на или дори извън границите на посесивното семантично поле, като се трансформира в ингресивна: ‘енергично начало на движение’ (4) и няма отношение към притежанието.

- (4) Коровьев и Азazelло бросились вон./151; Коровиев и Азazelло изхвърчаха моментално от стаята./256; Kravinkin s Azazellem vyrazili ven./291
- (5) Сперва она бросилась меня целовать, затем,/81; Най-напред тя се хвърли да ме целува, а после/143; Nejdřív se na mě vrhla a zulíbala mě, ale pak/167

В този случай в нашия материал са отразени изключително форми от св. вид, тъй като става дума за рязко и еднократно действие. Синтактичната структура включва само агенс поради възвратността на действието, като е възможно разширяване с адюнкти за обстоятелства. Възможни са и съчетания с други глаголи (в инфинитивна форма), което е белег на трети ЛСВ с ингресивно значение ‘втурна се да ...’ (5), различно от посесивното. В този смисъл се развива сходен ЛСВ на каузативния и на възвратния глагол, който проявява тенденция към граматикализация (образува двучленни предикати, в които изразява глаголните категории), но в семантично отношение те са антоними – *бросить* изразява прекратяване на действието на глагола в инфинитив, а *броситься* – бързо и енергично начало на това действие.

5.3.6.5.7.2. Отбросить

С 2 употреби е представен дериватът *отбросить* ‘отблъсна, отхвърля’, при който посесивна сема възниква в съчетанията с именни групи, означаващи абстракции, в ролята на посесум (7). Съчетанията с наименования на конкретни физически обекти запазват водещото положение на кинетичната сема (6), така че ги смятаме за гранични по отношение на посесивното семантично поле.

- (6) налетев на Аннушку, отбросил ее в сторону так, что она ударилась затылком об стену./173; налетя на Анушка и така я блъсна встрани, че тя си удари темето в стената./293; až do ní narazil a odhodil ji stranou tak nešťastně, že se hlavou praštila o zed’./335
- (7) официанты отбросили всякие сомнения и принялись за дело серьезно./209; келнерите изоставиха всякакви съмнения и се заловиха сериозно за работа./353; Číšníci při pohledu na svrchovaně uctivé chování svého šéfa vůči hostům tak podezřelým zanechali všech pochyb a práci se od této chvíle věnovali se vši vervou./409

Синтактичната структура е идентична с тази при коренния глагол *бросить*, както и основната семантика на корена, която е обогатена само със собственото значение на представката ‘настрани, надалеч’.

5.3.6.5.7.3. Набросить, набросать, набрасывать

Глаголите *набросить/набросать/набрасывать* ‘метна, наметна, наметам; нахвърлям’ са представени в нашия материал общо с 9 употреби. При тях водеща роля има кинетичната сема, а посесивна сема възниква доколкото в значението ‘наметна (дреха)’ имаме контакт между бенефициент-лице и посесум-облекло (8), (10). В такъв смисъл глаголът е периферен за полето на притежанието.

- (8) Воланд молча снял с кровати свой вытертый и засаленный халат, а Коровьев набросил его Маргарите на плечи./165; Воланд вдигна

мълчаливо от леглото своя протрит и омазнен халат, а Коровиев го наметна върху раменете на Маргарита./280; Woland mlčky zvedl z postele svůj odřený a umaštěný župan a Kravinkin jí ho přehodil přes ramena./319

При глагола от несв. вид *набросать* се наблюдава специфична употреба за създаване на писмен текст в начален или чернови вариант (9). В този смисъл можем да разглеждаме посесивното отношение като имплицирано, доколкото нахвърляният текст е в отношение на притежавано към своя автор. Тук позицията на кинетичната сема е отслабена за сметка на посесивната.

(9) На этом пергаменте уже были набросаны записи:/101; Върху пергаментата вече беше нахвърляно:/175; Na pergamen už ulehlo pár poznámek:/203

(10)Маргарита Николаевна сидела перед трюмо в одном купальном халате, наброшенном на голое тело, и в замшевых черных туфлях./135; Маргарита Николаевна седеше пред голямото огледало по хавлия на голо и с черни велурени обувки./229; Markéta Nikolajevna seděla u děleného zrcadla jen v županu přehozeném přes nahé tělo a v černých semišových pantoflích./261

Синтактичната структура и при двата глагола съответства на изходната при коренния глагол, реализирана в кинетичното семантично поле: агенс, който може да не е посесор (8), неодушевен пациенс във вин. пад. и бенефициент-локализатор. Както личи от българския превод на (10), когато става дума за облекло, е възможно глаголът изцяло да се изпусне и да се замени с конструкция с предлог *по* със същото значение. В това отношение близостта между оригинала и чешкия превод е по-голяма.

5.3.6.5.7.4. Перебросить

С 5 употреби в Булг. е засвидетелстван глаголът *перебросить* ‘прехвърля’, при който отново водещо е положението на кинетичната сема, а наличието на представката *пере-* имплицира преодоляването на препятствие, най-често чрез прескачане. Посесивна сема тук възниква в съчетания с именни групи, означаващи материални ценности, както в (11). При преносни употреби глаголът се специализира в административно-деловия стил за означаване на преместване на лице на ново работно място (12). Тук също водеща роля играе кинетичната сема, така че глаголът трябва да се смята за граничен за посесивното семантично поле.

(11)Они перебросили пакет *через забор*./189; И са хвърлили пакета *през оградата*./323; A váček prostě přehodili přes zed’./370

- (12)его перебросили в Ростов, где он получил назначение/228; той бе преместен в Ростов, където го назначиха/388; Hned poté, co ho propustili z kliniky, kde strávil osm dní, se dočkal přeložení do Rostova, kde se stal ředitelem/452

Това определя и синтактичната структура, възникваща при глагола, която е идентична с тази от кинетичното семантично поле: агенс-посесор (при наличие на посесивна сема) и пациенс-посесум, а като трета валентна позиция присъства именна група, означаваща преодоляното препятствие (11) или целева локация (12).

5.3.6.5.7.5. Подбросить, подбрасывать

С 12 употреби в Българ. е представена видовата двойка *подбросить/подбрасывать* ‘подхвърля, подхвърлям’, чието изходно кинетично значение е засвидетелствано само в (15), а останалите 11 случая са с преносното значение ‘оставя нещо на някого с определена цел и без негово знание’, което изцяло принадлежи към посесивното семантично поле в неговата зона близка до ядрото. При това глаголят от несв. вид е представен само в (14), където го управлява отрицанието. Другите 10 употреби са стандартни и аналогични на (13). Тук семантичната структура включва посесивна, каузативна и кинетична сема, като имплицираната четвърта диференциална сема има формата ‘без знанието/против волята на новия посесор’. Концептуализацията е от гледна точка на първия посесор.

- (13)а деньги, полученные за предательство, подбросить первосвященнику с запиской:/180; а парите, получени за предателството, да подхвърли на първосвещеника с бележка:/306; а peníze, které za svou zradu dostal, podstrčit veleknězi s písemným vzkazem:/351
- (14)но четиристотин доллара никто не стане подбрасывать./93; но четиристотин долара няма да подхвърли никой./163; ale čtyři sta dolarů vám nikdo nepodstrčí./189
- (15)нога неудержимо, как по льду, поехала по булыжнику, откосом сходящему к рельсам, другую ногу подбросило, и Берлиоза выбросило на рельсы./24; кракът му неудържимо се плъзна като по лед по паважа, който се спускаше стръмно към релсите, другият му крак подскочи и се озова на релсите./46; a noha se nezadržitelně, jako po ledě rozjela po dlažbě, šikmo klesající ke kolejišti; druhou nohu to nadhodilo a celým Berliozem to mrštilo rovnou pod přijíždějící vůz./46

Синтактичната структура при посесивните употреби включва агенс-първи посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и бенефициент-втори посесор в безпредложен дат. пад. Успоредно с тях продължават да съществуват и чисто кинетични употреби, които не изразяват посесивна сема.

5.3.6.5.7.6. Выбросить

С 4 употреби е засвидетелстван в Булг. глаголят *выбросить* ‘изхвърля’, при който значението на представката *вы-* силно модифицира значението на корена, като включва в общата семема диференциалната сема ‘от вътре навън’ (16), (18), евентуално с вариант ‘отдолу нагоре’ (17), което обаче се подчертава с допълнително адвербиално изразно средство.

(16) она *голыми руками выбросила из печки на пол* последнее, что там оставалось./83; тя *измъкна* с голи ръце от печката последното топче листа/146; *holýma rukama vytáhla z kamen poslední zbytky – hromádku papírů*./170

(17) И когато този момент наступил, прокуратор *выбросил вверх* правую руку, и последний шум сдуло с толпы./20; Когато този момент настъпи, прокураторът *вдигна* дясната си ръка и последният шум на тълпата се стопи./39; *Když tenhle okamžik nadešel, Pilát vymřstil pravici vzhůru a jako by jí svál poslední zbytky utichající vřavy*./38

Посесивна сема тук възниква в посесивен дискурс, означаващ прекратяване на посесивното отношение. В този случай позицията на кинетичната сема е отслабена, а посесивната става ‘прекратяване на посесивно отношение’ (18), което причислява глагола към посесивното семантично поле в неговата зона отдалечена от ядрото.

(18) Мигающий огонек отражался не в треснувшем пенсне, которое давно пора *было бы выбросить на помойку*, а в монокле./146; Трептящата светлина се отразяваше не в пукнатото пенсне, отдавна *за боклука*, а в монокъл./248; *Mihotavý plamínek se už neodrážel v puklém skřipci, který měl dávno skončit na smetišti, ale v monoklu*./283

(19) Мастер *выбросился из седла*, покинул сидящих и побежал к обрыву холма./220; Майстора *скочи от седлото*, отдели се от ездачите и се затича към пропастта./374; *Mistr sklouzl ze sedla*, opustil ostatní a rozběhl se k okraji srázu./434

Единствената в нашия материал възвратна употреба е фразеологизирана и означава чисто двигателно действие, така че е изцяло извън посесивното семантично поле (19). Синтактичната структура в пълния си вид може да включва няколко адюнкта за обстоятелства и един за инструмент (16), а основните валентни позиции са само агенс, който може да не бъде посесор, и пациенс-посесум (17), (18). В българското преводно съответствие на (18) отново имаме замяна на глагола с подходящ предлог, а в чешкия – замяна на означеното с глагола движение съгласно виждането на преводача. Изобщо тук ветрилото на преводните съответствия се разтваря. Както личи от някои отбелязани до тук преводи, предикатът може да бъде заместван не само от

междуметия (този случай е добре описан в граматичната литература), но и от предлози, които освен другото съкращават едно подчинено изречение, запазвайки семантиката му.

5.3.6.5.7.7. Сбросить, сбрасывать

С 5 употреби е засвидетелствана видовата двойка *сбросить/сбрасывать* ‘сваля/свалям, смъкна/смъквам’ (облекло). И тук модифициращото значение на представката *с-* ‘от повърхността надолу’ е силно изразено и присъства във всички употреби. И в петте употреби възниква посесивна сема под формата ‘прекръстване на посесивно отношение/физически контакт’, поради което двата глагола се разглеждат като отдалечени от ядрото на посесивното семантично поле.

(20) Затем он выхватил поднос, сбросив с него остатки погубленной Бегемотом шоколадной эйфелевой башни,/206; После грабна таблата, изгърси от нея остатъците от разрушената от Бегемот шоколадова Айфелова кула,/349; Pak popadl podnos, smetl z něj zbytky čokoládové eiffelovky zničené Kocomourem,/304

(21) сбросила там свой костюм и овладела первым, что подвернулось,/72; захвърли костюма си и дръпна първото, което ѝ попадна,/128; všechno ze sebe strhala, zmocnila se toho, co jí pod ruku padlo jako první/149

(22) Дамы, смеясь, сбрасывали туфли, отдавали сумочки своим кавалерам или неграм,/159; Дамите събуваха със смях пантофките си, подаваха чантичките си на своите кавалери или на негрите/270; Dámy se smíchem shazovaly střevíčky, kabelky svěřovaly svým kavalírům či černochům,/308

Синтактичната структура е класическата за каузативните глаголи – агенс, който може и да не е посесор (20), пациенс-посесум и факултативен адюнкт-локализатор (20), (21). В (22) е засвидетелствана единствената употреба на итеративния глагол от несв. вид *сбрасывать* със същото значение. При преводите преобладават трансформациите с помощта на специфични глаголи, които по-точно отразяват вида на отхвърлените предмети/облекло, т.е. значението на *сбросить/сбрасывать* е по-ярко обобщено в сравнение с другите два езика, където преводачите са предпочели по-точна спецификация на действието.

5.3.6.5.7.8. Взбрасывать

С чисто кинетично значение, извън посесивното семантично поле остава глаголът *взбрасывать* ‘изхвърлям нагоре’, с единствена употреба в Булг., при който яркото присъствие на представката *вз-* не позволява да се развият абстрактни значения от типа на посесивното. Глаголът остава изцяло в кинетичното семантично поле, не бяха открити употреби с посесивно значение.

- (23) Пенные столбы взбрасывало вверх./159; Пенести стълбове се вдигаха до тавана./270; Jejich těla vymršťovala sloupy pěny./308

В синтактично отношение тук господства основната преходна конструкция от каузативните глаголи в семантичното поле на глаголите за движение, което може да се разглежда като доказателство за разположението му извън семантичното поле на притежанието.

5.3.6.5.8. Глаголи с корен *кин-*

Тази група глаголи също спада към семантичното поле на глаголите за движение и заема периферно и гранично положение по отношение на посесивното семантично поле. Към нея се отнасят на първо място коренният глагол *кинуть* ‘хвърля’ и дериватът му *покинуть* ‘напусна, изоставя’, като и двата са от св. вид.

5.3.6.5.8.1. Покинуть, покидать

С 12 употреби в Булг е представена видовата двойка *покинуть/покидать* ‘напусна, напускам; изоставя, изоставям’. При нея взаимодействието между корена и представката *по-* води до семантични трансформации в сравнение с коренния глагол, чиято семантика е кинетично-каузативна, докато при *покинуть/покидать* освен кинетичната и каузативната възниква и посесивна сема в негация ‘прекратяване на (посесивно) отношение’, породена от взаимодействието между префиксалната и коренната морфема. В такъв смисъл видовата двойка попада в периферията на посесивното семантично поле.

- (1) Через четвърть часа после того, как она покинула меня, ко мне в окна постучали./84; Петнайсетина минути след като тя ме напусна, на прозореца ми се почука.../147; „Sotva čtvrt hodiny po jejím odchodu se ozvalo zaklepání na okno...“/172
- (2) он хотел поскорее покинуть город./185; искаше час по-скоро да напусне града./314; a chtěl město opustit co nejdřív./360
- (3) и порасскажу ему о вас таких вещей, что не пришлось бы вам покинуть ваш пост между сверкающими зеркальными дверями./203; и ще му разкажа за вас такива неща, че, току-виж, ви се наложило да напуснете поста си между светналите огледални врати./346; a nadto mu o vás povyprávím takové věci, že byste své místo mezi blyštivými dveřmi mohl opustit, ani byste nevěděl jak.“/399
- (4) Арчибальд Арчибальдович позволил себе покинуть двух загадочных посетителей./209; Арчибалд Арчибалдович си позволи да се оттегли от двамата загадъчни клиенти./354; teprve když v rukou číšníků téměř přiletěla zakrytá pánev, v níž cosi jemně škvřelo, si Arčibald Arčibaldovič dovolil své dva tajemné hosty opustit,/410

- (5) но службу в Варьете вынужден был покинуть,/228; но той беше принуден да напусне работата си във „Варьете“,/388; ale místo ve Variété musel opustit,/451
- (6) И он без сожаления покидает туманы земли, ее болотца и реки, он отдается с легким сердцем в руки смерти,/222; И той напуска без сожаление земните мъгли, нейните блатца и реки, отдава се с леко сърце в ръцете на смъртта,/377; Ten pak bez lítosti opouští mlhy pozemské i pozemské bažiny a řeky a s lehkým srdcem se odevzdává do rukou smrti,/438

Синтактичната структура съдържа агенс-посесор и пациенс-посесум в безпредложен вин. пад. Както личи от примерите, с тази видова двойка се изразява прекратяване както на отношения между хора (1), (4), така и изоставяне на неодушевени субстанции (2), (3), (6), включително абстрактни (5).

5.3.6.5.8.2. Кинуться

Рефлексивизацията при глагола *кинуться* ‘хвърля се, спусна се, втурна се’ изхожда от чисто кинетичното значение на коренния глагол, както в (7) и остава извън посесивното семантично поле. Нейните 9 реализации в нашия материал най-често участват в съставни сказуеми, аналогично на (8), което говори за граматикализация на ингресивното значение с развитие на допълнителна съставляща сема ‘стремително, устремно’.

- (7) она сбросила с себя одежду и кинулась к крему и немедленно им намазалась./143; ами си съблякла бързо дрехите, грабнала крема и веднага се намазала./242; naopak ze sebe sházela všechny svoje šaty, vrhla se ke krému a okamžitě se jím natřela./277
- (8) и первым по ней кинулся бежать остроухий пес./223; и по нея пръв хукна остроухият пес./380; a jako první po ní vyrazil pes./438;

Отсъствието на посесивна сема се потвърждава от едночленната синтактична структура, която глаголят поражда и която не допуска втора валентна позиция за посесум. Следователно възвратният глагол *кинуться* остава извън семантичното поле на притежанието.

5.3.6.5.8.3. Подкинуть

Останалите деривати на *кинуть* са засвидетелствани с по 1 употреба, силно модифицирана от собственото значение на представката. При *подкинуть* ‘подпхна, подложа, подхвърля’ изпква пространственото значение на представката, което обаче в единствения пример от нашия материал (9) води до възникване на посесивна сема, съчетана с кинетична във водеща позиция, и каузативна.

- (9) Какой-то чернокожий подкинул *под ноги Маргарите* подушку с вышитым на ней золотым пуделем,/155; Някакъв чернокож хвърли *под краката на Маргарита* възглавница с извезан златен пудел/263; Ebenově černý otrok *Markétě* hodil *pod nohy* polštářek se zlatě vyšívaným pudlem,/299

Съответстващата синтактична структура реализира посесума като пациентска във вин. пад., а новия посесор като локализатор.

5.3.6.5.8.4. Накинуть

Значението на *накинуть* ‘наметна’ в нашия единствен случай (10) е синонимно на *набросить*, но не и на *набросать* ‘нахвърлям текст на чернова’. При него можем да говорим за посесивна сема, доколкото непосредственият физически контакт с дреха може да се смята за (временно) посесивно отношение, така че това го определя в периферията на посесивното семантично поле.

- (10) Ну да, ряса накинута *прямо на голое тело!*/174; Nojo, ten hábit má přehozenej *rovnuou přes holý tělo!*/336

В този случай синтактичната структура показва по-голяма близост до чисто локативното управление, което е характерно за кинетичната семантика, така че глаголят трябва да се схваща като граничен за посесивното семантично поле. Пример (10) липсва в българския превод, вероятно поради сходството с предишното изречение в текста, така че няма база за сравнение с българския вариант.

5.3.6.5.8.5. Откидывать

И единствената употреба на *откидывать* ‘отхвърлям, оставям настрана’ свидетелства за гранично положение на глагола в посесивното семантично поле, като същевременно проявява признаци на фразеологизация, както и българското *оставям настрана*.

- (11) Но в данном случае, откидывая эту историю *временно в сторону*, я хочу сказать вам,/203; Но в дадения случай, като оставям *временно* тази история *настрана*, искам да ви кажа,/346; Leč v daném případě tento příběh opust’me a já vám sdělím již jen tolik,/398–399

И тук наличието на задължителни локативни адюнкти говори за предпочитано водещо положение на локативната сема, а подчинената посесивна означава по-скоро случаен или временен контакт.

5.3.7. Глаголи, периферни и гранични за посесивното семантично поле

В групата на глаголите, които са периферни за посесивното семантично поле, включваме онези, чието изходно значение не спада към посесивния ЛСВ₁, но те проявяват склонност да развиват посесивна сема въз основа на дискурсните условия. Това става най-често чрез модифициране на някоя от основните семи в рамките на семемата или чрез прибавяне на нова сема. Тук спадат глаголи от други семантични полета, които имат склонност да взаимодействат с посесивното семантично поле като глаголите за движение или за положение в пространството, глаголите, чиято семема включва модална сема и др. Като гранично разположени в полето разглеждаме глаголите, при които посесивна сема възниква спорадично и само при определени дискурсни условия, без да се губи основното им значение, което се намира извън полето на притежанието. Същевременно в рамките на отделните семантични и словообразователно сродни групи се наблюдава индивидуализация на посесивния семантичен потенциал, поради което отделни глаголи от тези групи могат да се окажат по-близки до ядрото на посесивното семантично поле, отколкото изходните коренни глаголи. Това е в сила особено при специализирани употреби, които в основната си част са периферни или гранични за полето, но проявяват склонност към посесивна специализация.

5.3.7.1. Модални глаголи с посесивен семантичен потенциал

Групата на модалните глаголи проявява способност да преминава към посесивното семантично поле благодарение на изразяването на необходимост, потребност, желание, т.е. посесивното отношение е желано и насочено към бъдещето, когато трябва да се реализира. В семантиката на всеки от глаголите и след преминаването към полето на тези за притежание се запазва първичната модална сема, която е ориентирана към създаване на ново посесивно отношение в перспектива, но в част от случаите губи водещата си позиция в семемата за сметка на посесивната, която започва да играе водещата роля.

5.3.7.1.1. Требоваť, потребовать

На първо място разглеждаме видовата двойка *требоваť/потребовать* ‘искам, поискам’, при която семантичната структура включва освен модалната още посесивна и каузативна сема, като водещо положение заема посесивната сема. Коренният глагол от несв. вид е засвидетелстван само 2 пъти, а този от св. вид – 9 пъти с посесивно значение. Интересно е да се отбележи, че съчетаемостта и на двата глагола е изключително с именни групи, назоваващи конкретни обекти в ролята на посесум. Вероятно това се дължи на специализацията на руските глаголи за волунтативна модалност р. *хотеть* ~ *требоваť*, като първият от тях изразява в по-голяма степен абстрактно

желание, а вторият – искане за получаване на нещо конкретно, за разлика от б. *искам*, чиято употреба е обобщена и за двата вида семантика.

- (1) Позвонила взволнованная дама, стала требовать Римского,/106; Обадисе разтревожена дама, настояваше да я свържат с Римски,/184; Ozvala se i jedna rozčilená paní a chtěla, aby jí k telefonu dali Rinského;/213
- (2) Он хотел позвать домработницу Груню и потребовать у нее пирамидону,/41; Понечи да викне домашната прислужница Груня и да ѝ поиска пирамидон,/76; Původně tak chtěl přivolat služku Gruňu a požádat ji o pyramidon,/84

Както личи от примери (1) и (2), основните употреби са с конкретно искане, в (1) за разговор по телефона със съответно лице, а в (2) за придобиване на предмет (лекарство). Водещото положение на посесивната сема в тези конкретни ситуации е очевидно. Синтактичната структура, която му съответства, включва агенс-втори посесор, пациенс-посесум във вин. пад., който не се изпуска, и първи посесор, който може да не е изразен (1) или да е изразен чрез локализатор с предлог у (2).

Още 3 употреби на невъзвратната форма, както в пример (3), и 2 на възвратната, както в (4) в нашия материал изразяват не волунтативна, а деонтична модалност. Тук може да се говори за водещо положение на посесивната сема с тенденция към екзистенциално изместване, но все пак в рамките на посесивното семантично поле.

- (3) Птица боевая, нежная, она требует ухода.../98; Бойните гъсоци са много нежни, големи грижи искат.../169; Jsou to ptáci křiklavý, ale přitom choulolistivý, který potřebujou stálou péči./196
- (4) Но требуется же какое-нибудь доказательство... /8; Но нали трябва да има някакво доказателство.../18; „Ale k takovému tvrzení potřebujete nějaký důkaz...“/14

Близостта с екзистенциалното значение личи отчетливо в превода на български език на (4), където модалното б. *трябва* се допълва от екзистенциалното б. *има*.

- (5) Я требую, чтобы меня немедленно выпустили./49; Настоявам веднага да ме пуснат!/89; Já prosím požaduju, abyste mě okamžitě pustili!/101

Преминаването към деонтична модалност се проявява предимно в синтактичната структура, където напълно отсъства първи посесор, който не е елидиран или подсказан от контекста, а изцяло липсва, т.е. не е част от изразяваната микроситуация. В този случай ролята на модалната сема е отслабена от липсата на субект, който да я предявява. Тази характеристика на деонтичната модалност прави последния тип употреби безлични и обек-

тивно-абстрактни в сравнение с предходните. Те не изключват основните, в руслото на чистата волунтативна модалност, както в (5).

5.3.7.1.2. Понадобиться, нужно

В тази подточка разглеждаме глагола *понадобиться* кому-л. ‘потрябвам, притрябвам (на някого)’ с 3 посесивни употреби в нашия материал (1), (2) и (3), както и синонимно на него употребяваното предикативно прилагателно *нужен*. Освен основните си чисто модални употреби и двата изрази имат и посесивни употреби с пасивна концептуализация в рамките на нашия ЛСВ₁. Словообразователната структура на глагола показва, че той е вторично образуван от неизменяемата форма *надо* ‘трябва, нужно е’ за изразяване на деонтична модалност. Семантичната му структура се състои от посесивна и модална сема с пасивна концептуализация. Както личи от трите примера с посесивна сема, тя възниква най-често при изразяване на абстрактни отношения (3), за установяване на отношения между хора (1) или най-малко за придобиване на конкретни предмети или услуги (2). Малкият брой на посесивните употреби при този глагол определя мястото му в периферията на посесивното семантично поле.

- (1) А зачем я ему понадобилась? – вкрадливо спросила Маргарита./132; Но за какво съм му дотрябвала? – попита плахо Маргарита./226; „А k čemu *mě* tak najednou potřebuje?“ zeptala se Markéta téměř lísavě./254
- (2) Но я не могу понять, что ему понадобилось *от* меня?/125; Все пак не мога да разбера какво искаше *от* мен?/212; Jedině nechápu, co *ode mě* vlastně chtěl?/245
- (3) Для того чтобы высушить волосы, переодеться, переобуться и вообще привести себя в порядок, пришедшему к прокуратору понадобилось очень мало времени./177; Изсушаването на косата, преобличането, преобуването и изобщо оправянето отне на дошлия при прокуратора много малко време/301; Na to, aby si osušil vlasy, převlékl se do suchého a vůbec se dal do pořádku, potřeboval prokurátorův návštěvník pár minut./344

Синтактичната структура при *понадобиться* задължително включва агенс-посесум и бенефициент-потенциален нов посесор в дат. пад., а първи посесор може да се изрази във вин. пад. с предлог *от* (2), но присъствието му не е задължително. В пример (3) е засвидетелствано и разширение с подчинено изречение за цел, което въздейства като стилистична фигура персонафицираща определени абстракции. В българския превод на (3) присъства посесивният глагол *отнема*, който също подчертава посесивната сема. Тук може да се говори и за начална фаза на фразеологизация на изразите от типа *отнема време*.

5.3.7.1.3. Нужен

При синонимното на *понадобиться* предикативно прилагателно *нужен* се натъкнахме само на две употреби с посесивно значение, както в (4), където семантичната структура включва модална и посесивна сема, също с пасивна концептуализация. Въпреки че нямаме работа с глагол, а с предикативно прилагателно, разглеждаме го тук, защото то има образуваща функция за изречението. Смятаме положението му за периферно в посесивното семантично поле, тъй като основните му модални употреби преобладават в количествено отношение.

- (4) Больше *мне* ничего не нужно!/231; Нищо друго не искам!/393; „Nis víc potřebuju!“/452
- (5) *Мне* нужны подробности по делу Иешуа./191; Необходимы са *ми* подробности по делото на Иешуа./326; Potřeboval bych подробности k Ješuvu případu.“/373

Синтактичната структура в резултат на това включва агенс-посесум в им. пад. (в нашия пример (4) в род. пад. за отрицание) и бенефициент-посесор в дат. пад.

5.3.7.1.4. Хотеть, желать, мечтать

По-малко на брой са посесивните употреби на синонимните на *потребовать* глаголи *хотеть* ‘искам’ – с 4 употреби в (1) и (2), *желать* ‘желая’ с една употреба в (3) и *мечтать* ‘мечтая’, също с една употреба в (4). При тях водещата роля на модалната сема се запазва, както и преобладаващите брой употреби, свързани с нея. Както личи от (1) и (2), посесивността при *хотеть* е свързана с абстрактни ценности, които обаче и тук трябва да бъдат предоставени от висша сила. Семантичната структура включва модална, посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на агенс-посесор, но стремежът към изразяване на абстрактни посесивни отношения е подчертан.

- (1) *чего* вы хотите за то, что сегодня вы были у меня хозяйкой? / 1 6 5 ; *Какво* желаете срещу това, че бяхте днес тука домакиня?/281; „*co požadujete* za to, že jste se v mém domě ujala role hostitelky?/320
- (2) *Что* ты хочешь, Наташа? – спросила Маргарита, – возвращайся в особняк./170; *Какво* искаш, Наташа? – попита Маргарита Николаевна. – Прибирай се вкъщи./290; „*Co* bys chtěla, Natašo?“ zeptala se Markétka. „Vrať se do vily.“/330

В синтактичната структура прави впечатление, че посесумът-пациенс е в род. пад. в (1), където стилистичната характеристика на дискурса е архаично-библейска, докато в (2), при неофициалния съвременен дискурс съща-

та семантично-синтактична роля е във вин. пад. В другите два езика тази стилистична разлика не може да се изрази с падежна форма, както в руски. Изцяло синонимната употреба на *хотеть* и *желать* в (1) и (3) в рамките на един и същ диалог е проява на тяхната пълна семантична синонимия, нарушавана само от стилистичното им противопоставяне, в което *желать* е проява на подчертано високия книжен стил, докато *хотеть* до голяма степен играе ролята на основен стилистично неутрален синоним.

- (3) Чего желаете за то, что провели этот бал нагой?/165; Какво желаете срещу това, че по време на бала бяхте гола?/281; Co žádáte za to, že jste celý ten ples absolvovala nahá?/320
- (4) и ни о каких квартирах в Москве не мечтай, ясно?/118; кротувай си там и не мечтай за никакви апартаменти в Москва, ясно ли е?/200; tam koukej držet hubu a krok, a hlavně žádný fantazírování vo bytech v Moskvě! Rozuměls?"/231

Също като част от високия стил, отчасти и като поетизъм трябва да се разглежда глаголят *мечтать* в единствената си посесивна употреба в (4). В семантично отношение тук той може да се разглежда като поетичен синоним на *хотеть* и *желать*, а като част от художествения дискурс стилистичната му характеристика допринася за ироничното звучене на грубата заповед, в която е включен. В синтактично отношение обаче той запазва управлението си от групата на глаголите за интелектуална дейност (*verba dicendi, sentiendi, cogitandi*), като потенциалният посесум е в предл. пад. с предлог *о*. И трите глагола от тази подточка могат да се разглеждат като периферни за посесивното семантично поле, защото посесивните им употреби са малка част в сравнение с останалите им модални употреби, т.е. посесивна сема при тях възниква спорадично и не е водеща в цялостната им семантична структура, а е породена от натиска на прагматични фактори и прояви на експресивност. В необходимата груба стилистика в чешкия превод наблюдаваме именна група с повелителна функция.

5.3.7.1.5. Просить, попросить, спрашивать

С 3 посесивни употреби в Булг. е представен коренният глагол *просить* 'искам, моля', с 6 – неговият свършен корелат *попросить* 'поискам, помоля' и с 1 префиксалният дериват *спрашивать* 'изисквам, поискам'. Техните употреби в посесивния ЛСВ₁ имат семантична структура с три съставлящи: посесивна, каузативна и модална сема, а концептуализацията е от гледна точка на втория посесор.

- (1) Просите пять, он даст./54; Искайте пет бона, ще снесе./97; Řekněte si klidně vo pět, určitě vám je dá.“/110

- (2) стал просить, чтобы молния ударила в столб Иешуа./103; той взе да се моли гръм да удари стълба на Иешуа./178; začal prosit, aby do Ješuova sloupu udeřil blesk./207
- (3) никогда и ничего не просите!/165; не молете никога и за нищо!/281; „Nikdy a nikoho o nic neproste!“/320

При посесивните употреби на видовия корелат от св. вид *попросить* семантичната и синтактичната структура съвпадат с тези при модалните употреби на *просить*: агенс-нов посесор и пациенс-посесум, като пациенсът може да бъде представен от подчинено изречение, включващо съдържанието на молбата (2).

- (4) Попросить, что ли, самой, как искушающе советовал Азazelло в Александровском саду?/165; Дали да не помоли тя самата, както я съветваше изкушителят Азazelо в Александровската градина?/280; Že by tedy sama poprosila, jak jí úlisně doporučoval Azazello v Alexandrovské zahradě?/319
- (5) Так я, стало быть, могу попросить об одной вещи?/165; Значи аз... мога да ви помоля... за едно нещо?/281; „Takže, jestli tomu dobře rozumím..., smím vás teď poprosit..., o jednu věc...?“/320
- (6) Артиста Воланда можно попросить? – сладко спросил Варенуха./60; Мога ли да говоря с артиста Воланд? – сладко попита Варенуха./108; „Mohl bych dostat k telefonu maestra Wolanda?“ zeptal se sladce Varenucha./123

Следователно противопоставянето между двата глагола е чисто видово, без нови семантични нюанси. При това в ролята на посесум може да участва лично име, т.е. формалното сходство при изразяване на посесивност и на човешки отношения се запазва и тук. В (6), където имаме разговор по телефона, дискурсните фрази са специфични за всеки от езиците и затова се различават значително.

- (7) Так вот, чтобы убедиться в том, что Достоевский – писатель, неужели же нужно спрашивать у него удостоверение?/207; Но вижте какво, нима за да се убедите, че Достоевски е писател, трябва да му искате карта?/351; Ale řekněte mi: To opravdu potřebujete žádat Dostojevského o průkaz, abyste se přesvědčila, že je to spisovatel?/406–407

Употребата на *спрашивать* с посесивна функция е изолирана в Булг., докато тези с основното значение ‘задавам въпрос’ са многобройни в текста на романа, както впрочем и при *спросить* и *попросить*. Това определя периферното им място в посесивното семантично поле. Семантичната и синтак-

тичната структура на *спрашивать* в ЛСВ₁ съвпада с тази при *потребовать*, включително и възможността при тях да се използва у-конструкция.

5.3.7.1.6. Сулить

Само с един пример е представен в Булг. глаголят *сулить* ‘обещавам’, чиято семантична структура включва модална, посесивна и каузативна сема с водещо положение на модалната сема, а посесивната е на второ място. Затова го определяме към периферията на посесивното семантично поле.

- (8) Какие деньги сулил./143; Колко пари ми обещаваше!/243; Ты prachy, co mi nabízal!/277

Синтактичната структура включва агенс-първи посесор, пациенс-посесум, а втори посесор обикновено не се изразява, но се имплицира от собствената семантика на глаголният корен. Както личи от преводите, той кореспондира с б. *обещавам*, *предлагам* и ч. *nabízet*, но собственото му значение е доста специфично, няма функциите на перформатива *обещать*, но формулира предлагане на пари или други ценности в замяна на някакви действия или услуги, най-често свързани с нарушаване или заобикаляне на обществени норми.

5.3.7.1.7. Искать

С 14 употреби в Булг. е представен глаголят *искать* ‘търся’, чиято принадлежност към групата на модалните глаголи е по-скоро периферна, доколкото процесът на търсене съдържа оттенък на волунтативна модалност, стремеж да бъде установен контакт със същност, чието съществуване е известно. Също така слабо изразено е при него и присъствието на посесивната сема, доколкото търсенето предполага, че при успешното му завършване ще се установи посесивно или друго отношение на близост с намерената същност. Третата съставляваща сема в семемата му е кинетичната, свързана с това, че процесът на търсене се осъществява чрез движение. Приемаме, че все пак водещо е положението на модалната сема и затова го разглеждаме тук.

- (1) где больной проснулся и стал искать свою голову./98; където болният се събуди и си затърси главата./170; jejíž obyvatel se probudil a začal hledat svou hlavu./197
- (2) *He ищи меня, это бесполезно.*/135; *He ме търси, няма смисъл.*/231; *Nepátřej po mně, nemělo by to smysl.*/264
- (3) А почему именно там вы намерены искать его/189; Но защо искате да го търсите именно там/322; Proč ho hodláte hledat zrovna tam./369

Синтактичната структура, оформяща тази семантика, се характеризира от агенс-нов посесор в ролята на подлог и пациенс-посесум в безпредложен вин. пад. Тя може да бъде разширена с локализатор, изразяващ потенциален

първоначален посесор, но това не е задължително, дискурсът е синтактично и семантично пълноценен и без локализатор (1), (2) или първи посесор.

5.3.7.1.7.1. Взыскать

С една употреба (4) е засвидетелстван дериватът *взыскать* ‘държа отговорен, накажа’, чиято функция е специализирана в административно-правния дискурс и в случая е използвана като речева характеристика на Пилат в служебния разговор с неговия подчинен. Специализацията се базира върху изходното значение и семантична структура на глагола в ЛСВ₁, като взаимодействието на корена с представката *вз-* ограничава рамките на търсенето до лицето, от което се търси отговорност, както и насочва цялостната семантика към представата за служебно търсене на отговорност за определена (не)свършена работа.

- (4) Взыщите с сыщиков, потерявших Иуду./189; Потърсете отговорност от онези, които са били натоварени да следят Иуда и са го изгървали./322–323; „K odpovědnosti volejte své špehy, kteří Jidáše ztratili z dohledu./370

Синтактичната структура се характеризира с отсъствие на пациенс-посесум, за разлика от български, където същият израз има преводно съответствие б. *търся/потърся отговорност* и именната част *отговорност* не може да се изпуска или замества. Вместо това в руски глаголет управлява конструкция от предлог *с* + род. пад., назоваваща абстрактно схващания посесор, а понятието за отговорност се имплицира от глагола. Специализираното административно-правно значение на руския глагол се илюстрира добре от преводите на български и чешки, където съответните специализирани средства са глаголно-именни. Това е още едно доказателство за тяхното паралелно съществуване в езиковата система още от началото на книжнина на славянски език, като посоката на развитие не може да се определи еднозначно.

5.3.7.1.7.2. Найти

Корелатът на *искать*, глаголет *найти* ‘намеря’, присъства с 14 употреби в Булг., като значението му се образува от кинетична и посесивна сема. При това в различните употреби водещата сема варира и в тази позиция може да се появи всяка от двете съставлящи. Корелацията с *искать* възниква на базата не на синонимия или омонимия, а на причинно-следствени отношения, т.е. *найти* е следствие от предходно осъществено действие търсене. Успехът в търсенето в някои случаи предполага установяване на посесивни отношения. Например в (5) глаголет може да се разглежда като синонимен на ядрения за посесивното семантично поле глагол *иметь*. Това позволява да го включим към посесивното семантично поле като периферен, като бѣд.

вр. предполага (все още) неосъществено действие и това го доближава до ядрения глагол поради значително отслабеното положение на кинетичната сема. Пример (5) засвидетелства и синтагматично синонимното отношение на *у меня есть* и *найду*.

- (5) У меня есть *единственное предположение*, и если оно неверно, то *других* объяснений я, пожалуй, не найду,/189; Имам *едно-единственно предположение*, и ако то се окаже погрешно, навярно няма да намеря друго/322; Já mám *jedinou teorii*, a je-li nesprávná, jiné vysvětlení nejspíš nenajdu.“/369

Тестът със заместване с *иметь* показва, че заместване е възможно (други *иметь не буду*) и затова разглеждаме (8) като реализация на семема с водеща посесивна сема.

- (6) А мастер, у которого *все костюмы* нашли в шкафу,/214; А Майстора, който намери в гардероба *всичките си костюми*,/362; *Mistrovy obleky a další šatstvo* sice našli v pořádku ve skříni,/419
- (7) *Коня* не могу найти, – задушенным и фальшивым голосом отозвался из-под кровати кот,/150; Не мога да намеря коня – обади се изпод кревата с приглушен фалцет котаракът,/254; „Já nemohu najít koně,“ ozval se přidušeným hlasem plným falše kocour,/289

За посесивна сема може да се мисли и в (6), където посесивното значение отново е подсилено с присъствието на посесивна *у*-конструкция, а в синтактично отношение наблюдаваме разширение с локативен адюнкт. За разлика от (5) и (6), в пример (7) наблюдаваме водеща позиция на кинетичната сема, а посесивната е в негативна форма.

- (8) Но *домика* застройщика он, увы, уже не нашел./229; Но къщичката на предприемача той, уви, вече не намери./390; Jenže domek, k němuž patřila ona domovní kniha, žalbohu už nenášel./454

Възможни са и трансформации на посесивното значение в екзистенциално, както в (8) и евентуално в (5). В синтактичната структура освен за агенс(-посесор) във всички случаи има позиция за пациенс-посесум в безпредложен вин. пад. Прави впечатление, че в преводните съответствия най-често фигурира глаголет б. *намеря*, ч. *najít*, което може да се разглежда като свидетелство за старинност, основана на генетичната близост между трите езика.

5.3.7.1.7.3. Найтись

Ярко изразена трансформация на посесивното значение в екзистенциално настъпва при рефлексивизацията *найтись* ‘намери се’. На нея се дължат и 2 фразеологизирани съчетания, както в (10), които възникват като стилис-

тично средство за подчертаване на екзистенциалното значение, свързано с характеристика, а оттам и породеното у говорещия задоволство от неочаквано положително откритие.

(9) И редактора и поета не столько поразило то, что нашлась в портсигаре именно «Наша марка», сколько сам портсигар./6; Редакторът и поетът бяха поразени не толкова от факта, че в табакерата цигарите бяха именно „Наша марка“, колкото от самата табакера;/15; A redaktora s básníkem spíš než to, že v pouzdru byla právě Domovina, ohromila tabatěrka samotná./10

(10) Нашелся *хоть один* храбрый!/108; Намери се поне един храбър човек!/188; *Že se našel* aspoň jeden hrdina!/217

При възвратната форма синтактичната структура е еднoместна, включваща само субект, а екзистенциалното значение изпъква особено благодарение на преводите на български и чешки с основния екзистенциален глагол б. *съм*, ч. *být* в (9), за разлика от б. *намери се*, ч. *našel se* в (10), където съответствието и породилият го образ съвпадат.

5.3.7.1.8. Предложитъ, предлагать

Видовата двойка *предложить/предлагать* ‘предложа, предлагам’ е представена в нашия материал с 9 употреби, при които семантичната структура включва посесивна, кинетична и модална сема с концептуализация от гледна точка на първи посесор (1), (4). Това доближава *предложить/предлагать* към глаголите от предходната зона на отдалеченост от ядрото на полето, но поради наличието на модална сема ги разглеждаме в групата на модалните глаголи. Водещо тук е положението именно на модалната сема и благодарение на това действието имплицира осъществяване или не на посесивността в евентуален бъдещ референтен момент.

(1) Но кто и за что мог предложить ему деньги ночью за городом?/189; Но кой и за какво би могъл да му предложи пари нощем извън града?/322; Ale kdo a za co mu mohl nabídnout peníze v noci, a ještě ke všemu za městem?!“/369

(2) Но я хотел бы просить вас, – продолжал игемон, – если вам предложат перевод отсюда с повышением, отказаться от него и остаться здесь./179; Но бих искал да ви помоля – продължи хегемонът, – ако ви предложат преместване и повишение, откажете и останете тук./305; „O jedno bych vás ale rád požádal,“ pokračoval prokurátor. „Kdyby vám nabídli povýšení a chtěli vás převelet jinam, prosím, odmítněte a zůstaňte tady./349

Интересна синтагматична верига от модални глаголи, които могат да развиват посесивна сема представя пример (2) с участието на *предложител*, който е и най-широко застъпен в нашите примери, докато *предлагател* участва главно в граматично обусловени позиции, които изключват участие на глагол от св. вид.

- (3) Коровьев вынул из ящика стола семерку пик, предложил ее Маргарите./164; Коровиев извади от чекмеджето седмица пика, подаде я на Маргарита./278; Vytáhl ze stolu křížovou sedmičku, podal jí Markétce/317

Единствената в Булг. употреба от пример (3) вероятно е най-близо до етимологичния корен на *предложить* ‘покажа’, тъй като тук вместо модалната сема присъства кинетична, както личи и от преводите. Тя възниква от взаимодействието на корена *лег-/лож-* с представката *пред-*. В останалите 8 употреби водеща е модалната сема, при тях напълно отсъства каквато и да било представа за положение в пространството, значението е изцяло абстрактно, свързано с проектирано в бъдещето действие или състояние.

- (4) Вчера днем он приехал из-за границы в Москву, немедленно явился к Степе и предложил свои гастроли в Варьете./43; Вчера бил пристигнал от чужбина в Москва, незабавно отишъл при Стъпа и му предложил да гастролира във „Варие“./79; Včera kolem poledne přijel ze zahraničí do Moskvy, okamžitě se ohlásil u Sťopy a nabídl jeho Varietě svůj zájezdový program./88

Синтактичната структура при тази видова двойка е тричленна, с агенс-посесор, пациенс-посесум във вин. пад. и бенефициент-потенциален втори посесор в дат. пад. Вторият посесор може да се реализира и като локализатор, отново в дат. пад., но с предлог *к*.

5.3.7.1.9. Поручител

Особено положение заема *поручител* ‘поверя’, представен само с една употреба в Булг. При него присъстват също посесивна, каузативна и модална сема, но като четвърта участва семата ‘временно’, т.е. вторият посесор не е същински нов собственик, а временно участва в грижата за посесума, който остава собственост на първия посесор.

- (5) Сняв с себя одежду, Иван поручил ее какому-то приятному бородачу, курящему самокрутку возле рваной белой толстовки/27; Иван се съблече и повери дрехите си на някакъв приятен брадатко, който пушеше свита собственоръчно цигара до една дрипава бяла риза толстовка/52; Ivan Nikolajevič ze sebe shodil šatstvo a svěřil ho jakémusi příjemnému pokuřujícímu vousáčovi, který tu seděl vedle potřhané bílé tlustovky/54

Синтактичната структура и тук е тричленна, както при *предложить*, а семантичното различие не намира отражение в нея и се носи изключително от корена.

5.3.7.1.10. Покорить, покориться

С по една употреба са засвидетелствани в Булг. глаголите *покорить* ‘запленя, покоря’ и възвратната му форма *покориться* ‘подчиня се’. При тях става дума изключително за човешки отношения, като семантичната структура на невъзвратния включва посесивна и каузативна сема с концептуализация от гледна точка на посесора и посесум-название на лице във вин. пад. (6). В чешкия превод този пример липсва, така че сравнението не е съвсем пълно.

- (6) Покорил меня Алоизий своею страстью к литературе./81; Освен това Алоизий ме покори със страстта си към литературата./144;

Възвратният глагол се различава от невъзвратния само по концептуализацията от гледна точка на посесума (7), който носи субектни характеристики. Различието в концептуализацията се отразява най-вече в синтактичната структура, която при изходния глагол е транзитивна.

- (7) что она покоряется необходимости, что придет завтра./82; покорява се на необходимости и ще дойде утре./145; že se sklání pod tíhou nevyhnutelnosti a že zítra zase přijde./168

При възвратния глагол агенсът и посесорът не съвпадат, т.е. в ролята на агенс е посесумът, а посесорът е в ролята на бенефициент в дат. пад.

5.3.7.1.11. Отказать

Сред глаголите съдържащи модална сема се открояват с отрицателна форма на модалната сема *отказать* ‘откажа’ и *отказаться/отказываться* ‘откажа (се), отказвам (се)’. В нашия материал *отказать* е засвидетелстван с една употреба, докато възвратната видова двойка присъства в 11 случая, от които несв. глагол е представен само веднъж, и то в позиция, където не може да се употреби глагол от св. вид (9), останалите са с форми на глагола от св. вид.

- (8) Глянул бы только раз в лицо и моментально отказал бы!/117; Само един поглед – и моментално бих ви отказал!/199; Mně by stačilo se na vás jen podívat – a už bych vás hnal!“/231

Изходният глагол *отказать* има проста семантична структура с единствена отрицателна модална сема (8), изразяваща волунтативна модалност. При него посесивна сема може да възникне само в по-широк посесивен дискурс при сказуемо, изразяващо отказ от установяване на посесивни отношения. Това определя граничното му положение за посесивното семантично поле. Синтактичната му структура е тричленна, с агенс, който може да бъде посесор при възникване на посесивна сема, пациенс-действие или предмет, който може да бъде придобит като собственост, и непряко допъл-

нение в дат. пад., което може да изпълнява семантична роля на бенефициент или източник. Двете последни позиции често не се изразяват, както в (8).

5.3.7.1.11.1. Отказаться, отказываться

Семантичната структура при възвратната видова двойка има по-голям посесивен потенциал. В нея са включени модална, каузативна и отрицателна посесивна сема, като водещата позиция на коренната модална сема определя отрицателната форма на семемата, както в (10). Тя се запазва и при съчетанията с абстракции (9). Това позволява да смятаме че възвратните форми са по-близо до центъра на полето от изходния глагол, т.е. отнасят се към периферията на посесивното семантично поле, за разлика от *отказать* с неговото гранично положение.

(9) Зачем же отказываться от того, что предлагается по закону?/179; И защо да се отказва от нещо, което му се полага по закон!/304; A proč odmítá něco, co mu podle zákona právem náleží?/348

(10) грязные тряпки, бывшие недавно одеждой преступников, от которой отказались палачи./103; дрипи,..., от които палачите се бяха отказали./179; o špinavé hadry pod sloupy, které měli ti tři ničemové ještě nedávno na sobě a jimiž katovská čeládka zhrdla./208

Синтактичната структура при възвратната видова двойка е съставена от агенс-неосъществен посесор и пациенс-посесум в род. пад. с предлог *от*.

(11) ни один не заболел и ни один не отказался./154; нито един не се разболя и нито един не отказа!/262; A račte si povšimnout, že ani jeden neonemocněl a ani jeden neodmítl!"/298

При съчетания с наименования на действия или абстракции в ролята на посесум те често се елидират, защото са обект на коментар в ширкия дискурс (11). Интересно е обстоятелството, че при *отказаться* възвратната форма експлицира не само отказ от собственост, но и от абстрактни ползи за агенса. Интересен е чешкият превод на (10), където присъствието на материален посесум предизвиква смяна на глагола – ч. *zhrdnout* ‘пренебрегна, презра’ е по-силно експресивен от р. *отказаться*.

5.3.7.1.11.2. Ждать, дожидаться

С 3 употреби в Булг. е представен глаголът *ждать* ‘чакам’ и с още една *дожидаться* ‘изчаквам’. Въпреки че на пръв поглед те не спадат към семантичното поле на модалните глаголи, техните употреби (12), (13) и (14) позволяват да ги разглеждаме като съставени от модална, посесивна и (отрицателна) кинетична сема.

(12) Там ждет уже вас дом и старýй слуга, свечи уже горят./224; Там ви очаква вече вашият дом и старият слуга, свещите са запалени./381; Там už na vás čeká dům a starý sluha, svíce již také hoří./444

(13) Свободен! Свободен! Он ждет тебѣ!/223; Свободен си! Свободен си! Той те чака!/380; „Jsi svobodný! Svobodný! On už na tebe čeká!“/443

И двата примера (12) и (13) могат да се разглеждат като съдържащи посесивна сема, независимо дали става дума за материална реализация на посесивността (12) или за човешки отношения (13). Въпреки водещото положение на отрицателната кинетична сема позициите и на посесивната са ярко изразени, може да се мисли дали тя не поема водещата позиция и в двата примера.

(14) Група всадников дождалася мастера молча./221; Групата конници чакаше Майстора в мълчание./374; Skupina jezdců na Místra čekala v naprostém tichu./425

При глагола *дожидатъся* водещото положение на кинетичната сема е по-ярко изразено, т.е. изпъква преди всичко относителната неподвижност на агенса, докато посесивната сема е в отслабена позиция. Количеството на емпиричния материал обаче не позволява да се обобщи дали с това са изчерпани възможностите за употреба на тези два глагола.

5.3.8. Експресивни употреби на неспецифични глаголи с посесивна сема

В тази група включваме глаголи, които спорадично могат да изразяват посесивна сема при експресивни употреби (15). В нашия пример разглеждаме образното представяне на превръщането на Бегемот в юношата, който е бил превърнат в котарак. Този приказен момент, както и персонификацията на нощта позволява употребата на глаголите *оторвать* ‘откъсна’, *содрать* ‘смъкна, одера’ и *расшвырять* ‘разхвърлям’ с отрицателна посесивна сема, основаваща се върху първичното им значение, което не спада към посесивното семантично поле.

(15) Ночь оторвала и пушистый хвост у Бегемота, содрала с него шерсть и расшвыряла ее ключья по болотам./222; Нощта откъсна и пухката опашка на Бегемот, свлече козината му и я пръсна на валма из блатата./378; Noc urvala i huňatý ohon Kocomourův, odrala z jeho těla všechny srst a chomáč po chomáči ji rozházela po trásoviscích./439

И при трите се изразява прекратяване на посесивно отношение, като възникващата синтактична структура се запазва както при основните употреби на глаголите с пациенс във вин. пад., като при *содрать* собственото значе-

ние на представката *с-* е достатъчно ярко, за да имплицира съответната сема ‘от повърхността’, която изисква задължително изразяване на източник.

5.3.8.1. Порвать

В гранично положение за посесивното семантично поле можем да разглеждаме и глагола *порвать* ‘скъсам с’, както и глаголно-именната група *быть связан* ‘свързан съм с’ с антонимно значение един спрямо друг, доколкото имат стереотипни употреби за означаване на отношения както между две лица, така и между човек и институция (16), (17). При *порвать* семантичната структура включва посесивна сема в негация, както и каузативна сема, като изразяваното отношение е в значителна степен симетрично и е трудно да се определи кой от двамата участници в него трябва да се разглежда като посесор и кой – като посесум.

(16) К числу лиц, порвавших с театром, помимо Аркадия Аполлоновича, надлежит отнести и Никанора Ивановича Босого./229; Към лицата, скъсали с театъра, освен Аркадий Аполонович трябва да отнесем и Никанор Иванович Босой./389; *Mezi jedince, kteří s divadlem zcela skoncovali, se sluší zahrnout i Nikanora Ivanoviče Bosáka*./453

(17) хоть тот и не был ничем связан с театрами, кроме любви к даровым билетам./229; въпреки че с театрите не го свързваше нищо, освен гратисите./389; *přestože ten s divadlem kromě zájmu o volné vstupenky neměl nic společného*./453

Подобно е положението и при *быть связан*, където се отбелязва отношението, но не се определя конкретна роля на посесор и посесум. За определяне ролята на посесума може да служи само синтактичното управление, където обаче съвместността, изразявана от твор. пад. с предлог *с*, е форма на твърде симетрично отношение и не позволява да се определи еднозначно субектът на посесивното отношение. При връзки както в нашите два примера, където човек влиза в отношение с институция, може да се мисли за субекта в ролята на посесум, но ролята на подлога позволява да тълкуваме субектоцентричното отношение и в обратен смисъл – лицето в ролята на посесор, а институцията в ролята на посесум. Във всеки случай при р. *порвать* и *быть связан* наблюдаваме стереотипно изразяване, докато при глаголите *оторвать*, *содрать*, *расшвырять* има ярък индивидуален образ, създаден от писателя в рамките на актуализацията на художествения изказ.

Генеалогично-семантична структура на посесивните глаголи в романа „Майстора и Маргарита“ от М. Булгаков

Проучването на съвременния период в развитието на посесивните глаголи за руския език показва изключително разгърнатата система от синоними и словообразователни варианти, които предават в детайли разнообразни нюанси във взаимоотношенията както на същинското притежание, така и в областта на човешките отношения, изразяването на характеристика и др. Най-вероятно решаващо значение за наблюдаваното състояние има обстоятелството, че за предходните периоди са използвани ограничени по обем текстове, но не може да се отрече, че важна роля играе и развитието на обществото, в което изразяването на все по-фино нюансирани значения е съществена част от развитието на изразните средства и на комуникацията изобщо. Характерна особеност на руския език е запазването на средствата за синкретично изразяване на съществуване и притежание успоредно със специализираните глаголи за изразяване на посесивни отношения. В такъв смисъл глаголът *иметь* е типичен представител на специализираните средства на посесивното семантично поле, както и неговият възвратен дериват *иметься* е типичен представител на специализираните средства за изразяване на съществуване. Това определя и принадлежността им към високия стил на съвременния руски език.

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					Концептуал.
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	
I. Ядро на полето – абсолютно ядро:						
1. иметь; обладать, управлять; держать в руках, носить имя	-	-	-	-	-	агентивна
у-конструкция	-	-	-	+	-	пациентивна
мне есть.../мне нет...;	-	-	-	+	-	пациентивна
принадлежать, быть в распоряжении	-	-	-	-	-	пациентивна
овладеть, охватить, завладеть, совладать, управить	+	-	-	-	-	агентивна
2. Разширено ядро:						
дать, давать	+	-	-	-	-	агентивна
подать, подавать	+	-	+	-	-	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	Концептуал.
сдасть, сдавать	+	-	-	-	-	агентивна
отдать, отдавать	+	-	+	-	-	агентивна
выдать	+	-	+	-	-	агентивна
передать, предать	+	-	+	-	-	агентивна
раздавать	+	-	+	-	-	агентивна
вручить, предъявить, протянуть	+	-	+	-	-	агентивна
подарить	+	-	-	-	-	агентивна
взять , поднять, подцепить, перехватить	+	-	-/+	-	-	агентивна
брать , забрать, забирать	+	-	-	-	-	агентивна
собрать, собирать, убрать, прибрать	+	-	+	-	-	агентивна
набрать, выбрать, выбирать, подбирать, избрать; поделиться	+	-	-	-	-	агентивна
II. Непосредствена близост до ядрото						
1. принять, принимать; отнять, отнимать	+	+ 'доброволно'	-	-	-	агентивна
занять, поймать, вынуть, снять, разнять	+	-	+	-	-	агентивна
получить, получать	+	-	-	-	-	агентивна
получаться	-	-	-	+		
добиться, добиваться	+	-	-	-	'с усилие'	агентивна
выиграть	+	-	-	-	'игра'	агентивна
держать, подержать	+	-	+	-	-	агентивна
задержать, задерживать	+	-	+	-	-	агентивна
придерживаться	+	-	+	-	-	пациентивна
выхватить, ухватить	+	-	+	-	'энергично'	агентивна
избавиться	+	+	-	-	'облекчение'	агентивна
доверить	+	+	-	-	'доверие'	агентивна

уснащать	+	-	-	-	‘необходимо- мост’	агентивна
2. Търговски операции					‘замяна’	
купить, покупать	+	-	-	-	„	агентивна
продать, продавать	+	-	-	-	„	агентивна
торговать	+	-	-	-	„	агентивна
выплачивать	+	-	-	-	„	агентивна
сводить счета	+	-	-	-	„	агентивна
уплатить	+	-	-	-	„	агентивна
наградить, вознаградить	+	-	-	-	„ ‘заслуга’	агентивна
экономить	+	-	-	-	„ ‘избегна’	агентивна
стоит	-	-	-	-	„	агентивна
заложить	+	-	-	-	„ ‘временно’	агентивна
нанять, нанимать	+	-	-	-	„ ‘временно’	агентивна
поменяться	+	-	-	-	„	агентивна
променять	+	-	-	-	„	агентивна
обменять, обменяться	+	-	-	-	„	агентивна
заменить	+	-	+	-	„	агентивна
ценить, оценить, недооценивать	+	-	-	-	„	агентивна
нажить, наживать	+	-	-	-	„	агентивна
хватить	-	-	-	-	„ ‘мяра’	агентивна
истратить, утратить	+	-	-	-	„	агентивна
наказать	+	-	-	-	„	агентивна
завещать, унаследовать	+	-	-	-	„	агентивна
ручаться	+	-	-	-	„	агентивна
обеспечить	+	-	-	-	„	агентивна
заслужить	+	+	-	-	„	агентивна
должен	-	+	-	-	„	-
3. Посегателство върху чуждо					‘Против волята’	
красть, украсть, обокрасть	+	-	-	-	„	агентивна
похитить, присвоить	+	-	-	-	„	агентивна
покушаться	+	-	-	-	„	агентивна
спекулировать	+	-	-	-	„	агентивна
пользоваться	+	-	-	-	„	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	Концептуал.
III. Отдалеченост от ядрото						
добавить, прибавить	+	-	-	+	-	агентивна
оставить	+	-	+(-)	-	-	агентивна
доставить, предоставить, приставить	+	-	+	-	-	агентивна
остаться, оставаться	-	-	+	+	-	агентивна
			негативна			
достать	+	-	+	-	-	агентивна
вставлять	+	-	+	-	-	агентивна
расстаться, расставаться	+	-	+	-	‘взаимност’	агентивна
лишить, лишиться, лишаться	+	-	-	-	-	агентивна
терять, потерять, теряться	+	-	-	+	‘неволенно’	агентивна
За движение						
носить, нести, принести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
прийти	-	-	+	+	‘насам’	агентивна
внести	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
вложить, вкладывать	+	-	+	-	‘навътре’	агентивна
вынести	+	-	+	-	‘навън’	агентивна
поднести, подносить	+	-	+	-	‘отпред’	агентивна
привести	+	-	+	-	‘насам’	агентивна
сунуть, засунуть	+	-	+	-	‘някъде’	агентивна
вытащить, извлечь	+	-	+	-	‘отвътре’	агентивна
вернуть, возвратить, возвращать	+	-	+	-	‘обратно’	агентивна
отпустить, отпускать	+	+	+	-	‘-преграда’	агентивна
пропустить, пропускать	+	+	+	-	‘-преграда’	агентивна
испустить	+	-	-	+	-	агентивна
упустить, уронить	+	-	+	-	‘неволенно’	агентивна
выпустить	+	-	+	-	‘-преграда’	агентивна
допустить	+	+	-	-	‘-желание’	агентивна

прислать, присылать	+	-	+	-	дистантна	агентивна
переслать	+	-	+	-	дистантна	агентивна
направить, отправить	+	-	+	-	дистантна	агентивна
подхватить	+	-	+	-	‘отдолу’	агентивна
броситься	+	-	+	-	‘рязко’	агентивна
отбросить	+	-	+	-	‘настрани’	агентивна
набросить, набросать, набрасывать	+	-	+	-	‘на дадено място’	агентивна
перебросить	+	-	+	-	‘на друго място’	агентивна
подбросить, подбрасывать	+	-	+	-	‘без съгл.’	агентивна
выбросить, сбросить, сбрасывать	+	-	+	-	-	агентивна
взбрасывать	+	-	+	-	‘нагоре’	агентивна
покинуть, покидать	+	-	+	-	-	агентивна
кинуться	+	-	+	-	‘рязко’	агентивна
подкинуть	+	-	+	-	‘без съгл.’	агентивна
накинуть	+	-	+	-	‘на дадено място’	агентивна
откидывать	+	-	+	-	‘настрани’	агентивна
IV. Периферни и гранични						
1. Модални						
требовать, потребовать	+	+	-	-	-	агентивна
понадобиться, нужно	-	+	-	-	-	агентивна
хотеть, желать, мечтать	+	+	-	-	-	агентивна
просить, попросить, спрашивать	+	+	-	-	-	агентивна
сулить	+	+	-	-	-	агентивна
искать	+	+	+	-	-	агентивна
взыскать	+	+	-	-	-	агентивна
найтись	-	-	-	+	-	агентивна
предложить	+	+	-	-	-	агентивна
поручить	+	+	-	-	‘доверие’	агентивна
покорить, покориться	+	+	-	-	-	агентивна

Глаголи	Семи включени в семемата освен посесивната					
	Каузативна	Модална	Кинетична	Екзист.	Други	Концептуал.
отказать, отказаться, отказываться	+	+	-	-	-	агентивна
ждать, дождаться	-	-	+отрицателна	-	-	агентивна
2. Експресивни						
оторвать, содрать, разшвырять	+	-	+	-	-	агентивна
быть связан с, порвать с	+	-	-	-	-	агентивна

Таб. 12. Семен състав и концептуализация на глаголите, които съдържат посесивна сема, в романа на М. Булгаков „Майстора и Маргарита“

Заклучение

Наблюденията над глаголите, включени в семантично поле на притежанието в българския, чешкия и руския език, водят до констатацията, че в индивидуалното развитие на всеки от езиците възникват паралелно синонимни специализирани средства за изразяване на посесивност, с които изходните и най-старинни глаголи влизат в парадигматични отношения. При това в близост до ядрото специализираните синоними имат близък еквивалент в другите езици, независимо от това дали етимологично съвпадат (в повечето случаи) или се различават (по-рядко) в трите езика.

Семантичната структура на посесивните глаголи в много случаи намира отражение в поражданите от тях синтактични структури, но това не е задължително. Те могат да включват от една до 4 или 5 семи, като една от тях задължително е посесивна. Най-проста е структурата на абсолютното ядро за всеки от езиците, където семемата е едночленна и се състои само от посесивна сема (б. *имам*, ч. *mít*, р. *иметь/у-конструкция*). Това води и до относителна простота на съответните синтактични структури, включващи само две валентни позиции, от които посесорът играе ролята на агенс, а посесумът – ролята на пациенс, но въпреки това не е възможно да се образува пасивна конструкция, в която посесумът да заеме мястото на агенс (б. *имам пари*, р. *иметь деньги*, ч. *mít peníze*). Изключение прави руският език, в който съществува синонимна ядрена у-конструкция. Тя представя посесума именно като субект, но при глагола *быть*, а посесорът присъства в позицията на обстоятелство за място (р. *у меня (есть) деньги*) (срв. Бенвенист 1974; Исаченко 1973). Твърде сходните помежду си формално-синтактични средства за изразяване на посесивно и екзистенциално значение в руския език позволяват посесивност да се изразява и с помощта на чисто екзистенциални изречения, като задължително трябва да е представен или глаголът *быть*, или у-конструкцията. Най-значителните различия между трите езика с изразено екстремно положение на руския език се наблюдават именно тук – в абсолютното ядро на полето. Трябва да се подчертае обаче многократно отбелязаната широкообхватност на у-конструкцията, която се съчетава с най-разнообразни глаголи, далеч не само от посесивното или екзистенциалното семантично поле. На практика всякакъв вид близост с личната сфера на човек или (исторически първичната) физическа близост до предмет (локализация) се изразяват с нейна помощ, включително и при най-разнообразни глаголи, повечето от които стоят извън семантичното поле на притежанието. Вероятно не само в руски, но и в останалите славянски езици именно това е станало причина за възникване на самостоятелния специализиран глагол р. *иметь*.

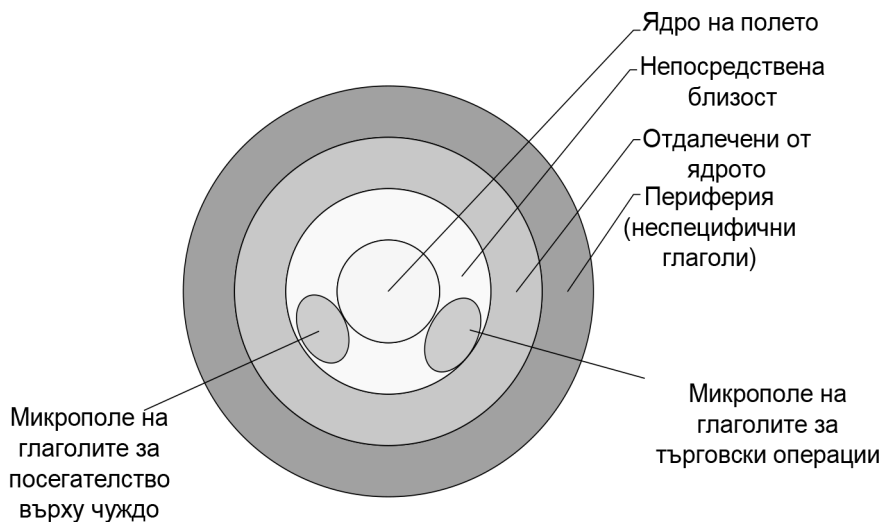
Усложняване на синтактичните структури се наблюдава при глаголите от разширеното ядро на посесивното семантично поле, където видовете двойки б. *дам/давам*, р. *дать/давать*, ч. *dát/dávat* и антонимните им б. *взема/взимам*, р. *взять/брать* и ч. *vzít/brát* пораждат триместни синтактични конструкции. В първата група (б. *дам/давам*) първият посесор е в ролята на агенс, посесумът е в ролята на пациенс, а вторият посесор влиза в ролята на реципиент или бенефициент (в дат. пад.) – напр. б. *Аз дадох книгата на колежата*, р. *Я дал коллеге книгу*, ч. *Dal jsem knihu kolegovi*. При антонимните двойки (б. *взема/взимам*) разликата в семантичната структура се проявява на синтактично равнище в това, че в ролята на агенс влиза вторият посесор, в ролята на пациенс отново е посесумът, а първият посесор е оформен като обстоятелство – напр. б. *Ти взе доклада от него.*, р. *Ты взял у него доклад.* ч. *Tys od něj vzal referát*. В разширеното ядро на полето екстремно е положението на българския език, тъй като при него развитието на глагола *върти* от Кирило-Методиевата епоха до днес не води до свързване на *бера* и *взема* във видова двойка, както в чешки и руски, наблюдаваме развитие на самостоятелни видови корелати от двата корена *взема/взимам* и *бера/набера*.

Като цяло отдалечаването от ядрото на посесивното семантично поле позволява да се обособят групи глаголи в непосредствена близост до ядрото на полето, глаголи отдалечени от ядрото и като отделна група периферни и гранични глаголи, които в трите езика частично съвпадат, но съдържат и различни елементи. Като цяло разгледаните етимологично общи групи не могат да бъдат определени еднозначно в тези самостоятелни зони, при всеки конкретен дериват историческото развитие на семантиката води до индивидуализиращи позиции в рамките на посесивното семантично поле. Експресивните и художествени употреби разширяват допълнително възможностите за възникване на притежателно значение и при редица неспецифични глаголи, които естествено са слабо застъпени в количествено отношение.

Наблюденията над едновременните употреби в една и съща синтагма на различните ЛСВ на посесивните глаголи позволяват да предложим разширение на принципа на А. И. Смирницки, отнасящ се до грамемите на морфологичните категории: „никоя морфологична форма не може да съдържа две грамеми на една и съща морфологична категория“. Този принцип може да се обобщи и за взаимоотношенията между синтактичните категории (части на изречението) и лексико-семантичните варианти на една и съща лексема: „една синтагма не може да съдържа две форми на един и същи лексико-семантичен вариант на посесивните глаголи“. Изключват се редупликациите, в които имаме повторение на една и съща форма (напр. б. *Има, има, има!* р. *Давай, давай!* ч. *Už ho mám! Už ho mám!*). Основания за разширяване на този

принцип дават случаи от типа на б. *няма да имам*, ч. *má to mít*, р. *давайте дадим ему!*, където посесивните глаголи участват в една и съща синтагма с различни свои ЛСВ.

Структура на посесивното семантично поле

Като цяло глаголите от посесивното семантично поле взаимодействат в семантично отношение с глаголи от други семантични полета, като най-ярко изразени са отношенията на притежателните глаголи с тези от екзистенциалното семантично поле, с полето на глаголите за движение и за положение в пространството, както и с модалните глаголи. Оказва се, че структурата на полето в трите разгледани езика е сходна, но в редица случаи има значителни разминавания в конкретните глаголи, които заемат съответната зона на полето във всеки от езиците.

ГЛАВА VI

НЕПОСЕСИВНИ ЗНАЧЕНИЯ НА ГЛАГОЛИТЕ ОТ СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ НА ПРИТЕЖАНИЕТО

В представената дотук част от изследването и особено в глави II – V бяха разгледани основните за семантичното поле на притежанието употреби на посесивните глаголи, които ги характеризират именно като носители на посесивна сема. Както нееднократно беше посочено, това семантично поле интензивно взаимодейства с редица други семантични полета, формирани на базата на глаголите и изобщо на предикатната лексика, каквито са екзистенциалното семантично поле, полето на глаголите за движение, за положение в пространството, полето на модалните глаголи и др. От особено значение е взаимодействието между посесивното и екзистенциалното семантично поле, което е исторически много ранно и засяга не само периферията и отдалечените от ядрото на посесивното семантично поле глаголи, но и самото му ядро. Както стана ясно при изследването на емпиричния материал от руския език и при съпоставката му с българския и чешкия материал, имаме всички основания да смятаме недиференцираното изразяване на посесивно и екзистенциално значение за исторически първично (срв. Савицки 2005), а запазването му в голяма част от случаите в съвременния руски език трябва да се тълкува като проява на по-бавното заместване на първичните недиференцирани средства с формите на специализирания глагол *иметь*. По-бавните темпове на процеса могат да се смятат за обусловени от големия брой на носителите на руския език, което води до по-бавно налагане на специализирания глагол, а и изобщо до по-бавно протичане на повечето езикови процеси. Вероятно влияние оказва и съседството с неславянски съседи, езиковото взаимодействие с които се проучва с оглед на други части от езиковата система, различни от посесивното семантично поле. Във всеки случай нашият материал показва, че позициите на глагола *иметь* в руския език далеч не са за пренебрегване. Нещо повече, от него произлиза и се налага напълно специализирано средство за изразяване и на екзистенциално значение, което се развива също от глагола *иметь* във възвратните му форми за 3 л. ед. ч. и мн. ч. *имеется/имеются*, специализирани също при ограничена морфология, подобно на б. *има*. Този факт трябва да се разглежда като свидетелство за вторичното възникване на екзистенциално значение при тях и в двата езика, поради което го означаваме с ЛСВ₂.

Освен чисто семантичните взаимодействия с други семантични полета, участието на посесивните глаголи във формации на граматичната структу-

ра, възникнали първоначално като съчетания с увеличена честота на употреба, оформят ЛСВ₃ на посесивните глаголи и при тях също може да се наблюдава разпространение на граматикализирани употреби не само при ядрения за полето глагол б. *имам*, ч. *mít*, р. *иметь*, но и при други глаголи от ядрото или в непосредствена близост до него. При това те не се ограничават до един от славянските езици, така че оформянето на по-широки ареали на разпространение на граматикализирани употреби може да се определи като задача за по-нататъшни проучвания. Засега въз основа на направеното проучване можем да констатираме, че българският език не е изолиран в славянската езикова група, що се отнася до развоя на ЛСВ₂ и ЛСВ₃ на посесивните глаголи.

Самостоятелна голяма група образуват употребите на посесивни глаголи във ФЕ, където възможностите за възникване на нови формации са практически неограничени. Те се отличават с изключителна гъвкавост и много пряка връзка с дискурсните условия, като представят цялата палитра от степени на фразеологизация – от формулната идиоматизация с пълно трансформиране на първоначалното значение до устойчивите сравнения и съчетанията с напълно запазено първоначално значение на компонентите, които смятаме за фразеологични въз основа само на засилената повторителност. Тук ще се опитаме да представим в тезисен вид тези три ЛСВ, чието по-подробно разработване ще бъде публикувано самостоятелно.

6.1. Употреби на посесивни глаголи с екзистенциална функция (ЛСВ₂)

Употребите на глаголите от посесивното семантично поле с екзистенциална функция определихме като техен ЛСВ₂. Обхватът и широкото разпространение на употреби на посесивни глаголи с екзистенциално значение в славянските езици (не само българския, чешкия и руския) изпъква особено ярко при изразяването на екзистенциално значение в негация, при което само езиците от чешко-словашката група остават изцяло в рамките на изразяването на съществуване с помощта на глагола ч. *být* / слш. *byť* ‘съм’. Интересна особеност на славянските езици е засилената активност на посесивните глаголи и особено на наследниците на псл. **imēti* при изразяването на съществуване именно в негация, въпреки че за ранните периоди от техния развой са засвидетелствани и съответните им афирмативни употреби.

В изследванията, посветени на ядрените глаголи от посесивното семантично поле, и особено на глагола *имам* в съвременния български език екзистенциалната му употреба традиционно се определя като негова специфична особеност, ограничена функционално само до формата за 3 л. ед. ч., която в българската граматична литература се определя като самостоятелен безли-

чен глагол *има* и съответната му отрицателна форма *няма*. Тук връзката на първичното посесивно значение с новата семантика на безличен предикат е индиректна, като наличието на предполагаем, експлицитно неизразен посесор, е хипотетична и не може да се изведе без помощта на трансформации (срв. Атанасов 2006). Екзистенциалното значение при посесивните глаголи не е изолиран случай в българския език (сходството с други езици при изразяване на екзистенциално значение с помощта на глаголите *има* и *съм* в български подчертава напр. Мирчев 1978: 250; Стоянов 1973; Ницолова 1990; Ницолова 1977; Иванова, Н. 1981, а на противопоставянето между тях набляга Коритковска 1974; обективното му съществуване се аргументира у Коритковска 1992: 27) и не се ограничава само до ядрения глагол *имам*, с който конструирахме семантичното поле (за *имам* в различни езици срв. Бенвенист, 1974: 203–240; Ницолова 1990, а за част от европейските езици и Начева-Марванова 2009: 15). Отделни страни от екзистенциалните употреби на глагола *имам* са обект на изследване в редица българистични трудове, но като цяло в съпоставителен план с оглед на интересуващите ни тук езици те не са представени. Освен това извън безспорния случай на глагола *имам* е необходимо да проверим за съществуването на евентуални подобни функции и при останалите посесивни глаголи, където са възможни прояви на ЛСВ₂. Случайно избран, но много показателен е случаят напр. с немския глагол *geben* ‘давам’, чиято семантика в изрази от типа на *es gibt* + същ. име е идентична със семантиката на б. *има* + същ. име. Обща граматична особеност на тези употреби е тяхната деагентивност, и в двата езика реализирана от формата, означавала първоначално само 3 л. ед.ч.

6.1.1. Особенности на екзистенциалното значение

Специфичният характер на екзистенциалното значение – приписването на признака съществуване на определена субстанция – определя възможността то да бъде изразявано не само с помощта на глаголи, но и изобщо да съществува като пресупозиция дори в случаите на проста номинация, при едносъставните изречения (по отношение на екзистенциалната семантика на едносъставните изречения в български и руски срв. напр. И. Георгиев 1983: 9–13), при които именната фраза в позицията на подлога, създавана от екзистенциалния глагол, изразява субект „независимо от факта, че формално-синтактичната посока на валентната връзка в изреченията с преходния глагол *има* и *няма* е отправена към директния обект: *Има вода, Има го*,“ (Георгиев, И. 1983: 6). В аргументацията на И. Георгиев специално се набляга върху семантичната идентичност както при употребата на *има* и *съм* с екзистенциална семантика в българския език, така и при реализацията на номинативни изречения, където тя присъства в единствения неразчленен

субекто-предикат, представен от съществително или именна група (*Тишина. Дълбока нощ.*). Важно е и обстоятелството, че самото екзистенциално значение (и при *съм*, и при *има* в български и *быть* за руски) се поставя в контекста на взаимодействие със значението на спомагателен глагол или копула, което буди противоречиви становища при интерпретацията (срв. Георгиев, И. 1983: 7). Този факт като цяло показва връзката между екзистенциалното и граматичното значение, които са възникнали в резултат на историческия развой и явно са генетически свързани. На необосноваността на пълното изолиране между копулативната и екзистенциалната функция на глагола *съм* набляга и Н. Иванова (Иванова, Н. 1981: 58).

6.1.2. Структура на ядрото при екзистенциалното семантично поле в български

В анализа на екзистенциалното значение в българския език тръгваме от изразяването на два типа съществуване – т. нар. чиста или обща екзистенция (Ницолова 1990: 237–239), която не предвижда изразяване на никакви обстоятелства съпътстващи съществуването на дадената субстанция и в български се формулира от безличния глагол *има* (със специализиран синоним *съществува*), т.е. тук може да се говори за проста семантична структура, съдържаща само екзистенциална сема и следователно по нашата терминология може да се определи като абсолютно ядро на полето; вторият тип представя конкретна, локализирана екзистенция, за чието изразяване могат да се използват глаголите *има* (със специализиран синоним *намира се*) и *съм* (за повече подробности срв. Младенова 2016б: 20) и следователно тук семантичната структура е усложнена от присъствието на втора, локативна сема. Следователно при локализираното съществуване може да се говори за разширено ядро на полето. И в абсолютното, и в разширеното ядро на полето се развиват специализирани синоними, които допринасят за еднозначността на изказа в контексти изскващи пълна еднозначност. Разширеният с локализация тип в български взаимодейства с граматично-прагматичната категория определеност, като при +определеност може да се употреби само глагол *съм* (*Киното е на площада.*), докато при –определеност се употребява *има* (*На площада има кино.*). Сложни са синонимно-антонимните отношения в рамките на екзистенциалното семантично поле, които в разглежданите тук езици се различават и могат да се смятат за проява на езикова асиметрия. Така например при локализираното съществуване синоним на *има* и *съм* в български е глаголът *намира се* с точно съответствие в р. *находится* и ч. *nachází se*. Това показва, че менталната структура на екзистенциалното семантично поле в трите изследвани езика е сходна.

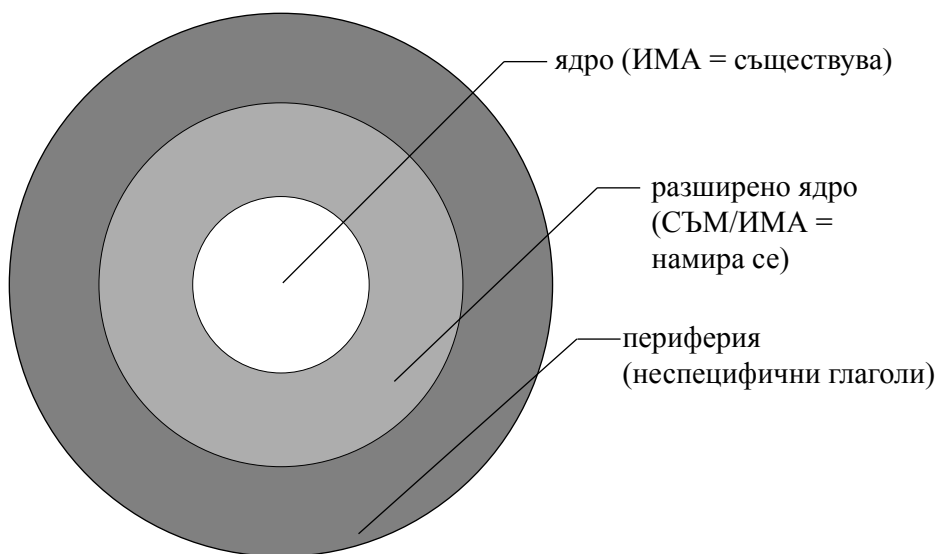

Схема на структурата на екзистенциалното семантично поле в българския език

И в трите езика специализираният екзистенциален синоним е глагол от периферията на посесивното семантично поле с практически идентична семантична структура и в трите, произхожда от корена на глаголи за движение *ход-/cház-* за руски и чешки, а в български *мер-/мир-*. Въпреки че формално-етимологически не съвпадат напълно, семантичната им структура е идентична, както и възвратната им форма.

6.1.3. Структура на екзистенциалното семантично поле в чешкия и руския език

В разгледания тук емпиричен материал и при екзистенциалните употреби се срещат съответствия между глаголите, произхождащи от *имѣти*, които правят особено силно впечатление в руския материал, където по принцип преобладават други начини (с предикати от глагола *быть*, който също е застъпен в анализирания материал: напр. р. *от которой жизнь нету*, б. *от която вече живот нямало*, ч. *so slušného člověka nepesčaj na pokoji*) за изразяване на екзистенциално значение, както впрочем и в чешкия език. В руския език обаче за изразяване на екзистенциално значение служат възвратните форми *имеется/имеются*:

- (1) Имелась сцена, задернутая/92; Имаше сцена, закрыта с/161; Byla tu scéna zatažená/184

(2) ибо такого идиота в природе не имеется/93; понеже такъв идиот в природата не съществува/163; protože takového blba na světě nenajdete/186

(3) поднос, на коем имеется нарезанный хлеб/42; е сложена табла, а на нея филии бял хляб/78; již čekal podnos, a na něm úhledně nakrájený/86

Както личи от примери (1), (2) и (3), при изразяването на екзистенциално значение съвпаденията са най-чести между два от трите разглеждани езика, но този тип употреби се срещат и в трите, независимо от конкретните разминавания при преводните съответствия.

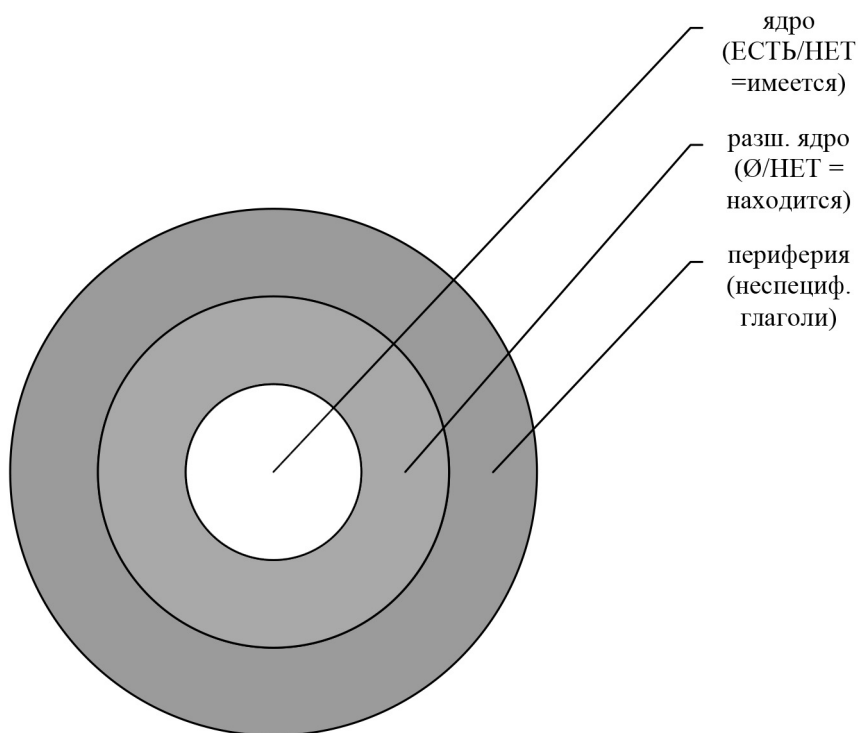

Схема на структурата на екзистенциалното семантично поле в руския език

Парадоксално е, че при превод на руските изрази с *иметься* преводачите понякога предпочитат да употребят в текста на своя език друг глагол, тъй като в руския език *иметься* е маркиран член в стилистична опозиция с немаркираните форми, образувани от глагол *быть* и поради това в по-голяма степен именно той подчертава екзистенциалното значение (2).

В същото време на български и на чешки *имам/mít* – обратно, представят немаркирания член на опозицията и в по-голяма степен могат да се смятат за автоматизирани от стилистично гледище. По всичко изглежда, че това е причината за разминаванията в преводните съответствия. Както се вижда от (3), възможни са и случаи, при които на руския оригинал с *иметь* в чешки и български съответства изразяване на екзистенциално значение с помощта на проста номинация при елизия на глаголната форма. Тя обаче налага употребата на локализатор. Това показва, че потенциалните възможности за изразяване на екзистенциално значение и в трите езика са сходни, но съществени различия между тях са от една страна количествени, а от друга страна – ситуативно и структурно обвързани (напр. не са възможни случаи като евентуално ч. **Mělo tu scéna, *takového blba na světě nemá, *a na něm mělo úhledně nakrájený chléb*, но същите изрази са напълно възможни със съгласувани форми на глагола *mít*: *Měli (jsme) tam scénu, takového blba nikde nemají, a na něm měl úhledně nakrájený chléb*).

В количествено отношение екзистенциалните употреби на предикатите от глагола *mít* в чешкия език са много повече, отколкото в руския дори при превода от руски оригинал. Те могат да се групират в цели тематични гнезда, представени с повече примери. На първо място сред тях в чешкия език е групата, при която екзистенциалното значение се свързва с локативно, т.е. отново става дума за разширеното ядро на екзистенциалното семантично поле:

- (4) kde máte věci?/45; Ами къде са нещата ви?/43 А *где* же ваши вещи?/36
- (5) kde měli uložení kufrů/249; бяха струпани куфари/220; где хранились чемоданы./149

Важно е да се отбележи обстоятелството, че в тази група е възможно като актант в ролята на пациенс да се появят названия не само на предмети, но и на лица:

- (6) *tady máme jednu pohovku*/157; *ей тук* канапе/137; *вот* диван./98
- (7) vlevo máme 82, vpravo 83/269; Ето: вляво – 82-ри, вдясно – 83./236; Вот наляво – 82, направо – 83/160
- (8) takže tu teď místo jednoho šílence máme dva!/417; значи сега са налице вместо един луд – двама/363; налице вместо одного сумасшедшего – двое/214

При това, за разлика от българското безлично *има*, тук формата е в не по-малко безличното чешко 1 л. мн. ч., което изразява именно екзистенциално значение. В последния пример (8) дори руският оригинал и българският превод използват специфичния маркиран адвербиален екзистенциален предикат р. *налицо/б. са налице*. В пример (7) в руския оригинал и в

българския превод участва универсалният деиктор р. *vom*/ б. *ето*. Тъй като чешкият израз е превод на руския оригинал, установяваме, че преводът с помощта на *mít* на чешки език отразява и деиктична семантика в съчетания с наречието за място *tady/zde/tu*. За това говорят и значителен брой случаи в разгледания материал, където на чешките изрази от типа *tumáš, ted' to máte* съответстват цяла палитра изрази и междуметия с демонстративно-експресивно значение в руския оригинал и в българския превод: ч. *Tak mě tu máte!*, р. *Вот и я!*, б. *Ето ме!*, б. *Ей го ей там от края, в четвъртия ред*, р. *вон он с краю в четвертом ряду*, ч. *Tamhle ho máte – ve čtvrtý řadě hned zkráje*. Тези изрази свидетелстват, че семантичният потенциал на глагола *mít* е включвал и възможността за развиване на деиктична сема, която наблюдаваме в разгърнат вид в съвременния чешки език.

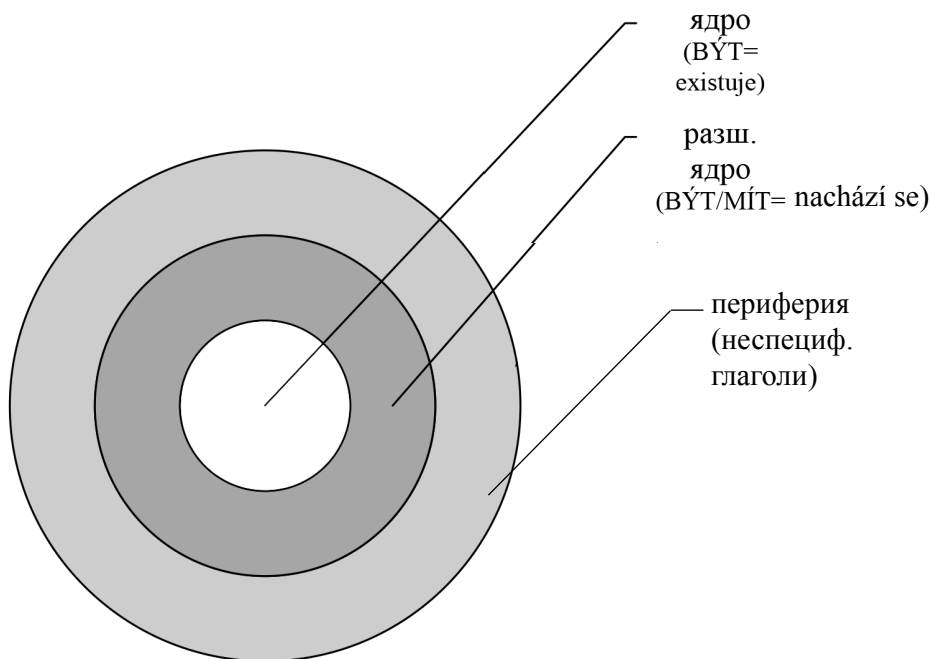

Схема на структурата на екзистенциалното семантично поле в чешкия език

В немалко случаи преводът на чешки съдържа предикат от глагола *mít*, възникнал като перифраза на оригинал, който може изобщо да не съдържа експлициран предикат, дори да е от типа на възклицанията: ч. *A máme tu první pár!* < р. *Первые!*, или оригиналът съдържа основната за руския език посесивна конструкция, изразяваща екзистенциално значение: ч. *Máme tu dva přespočetný hosty* < р. *У нас двое посторонних*, докато българският пре-

вод представя напълно различна перифраза: б. *че са дошли двама чужди*, т. е. екзистенциалното значение е предадено с резултативни форми от глагол за движение. По същия начин преводът позволява доста свободна преработка на изразеното екзистенциално значение и в българския език: напр. ч. *Každý den tu máme nějakého cizince* < р. *У нас каждый день интуристы бывают* > б. *Всеки ден ни гостуват чужденци*. Това изразяване на екзистенциално значение е представено от общо 23 случая в анализирания материал на чешкия превод на Булг. Този тип предикати в чешкия език са разглеждани предимно като чисто синтактично явление с оглед копулативната функция на глагола *mít*, като семантичните им особености остават в периферията на изследователския интерес (срв. Цанева 1979).

6.1.3.1. Съществуване в негация в чешкия и руския език

Други 18 употреби особено ярко открояват изразяването на екзистенциално значение в чешкия език при отрицание:

- (9) *zeptat se Ivana neměl kdo/55*; *че нямаше кой да го попита/52*; *что спросить-то было некому/45*
- (10) *a že mu nemá kdo pomoci/85*; *че няма кой да му помогне/76*; *что некому ему помочь/62*
- (11) *nebude mít kdo hojit/34*; *и нямаше кой да изцери ужасните болки/34*; *страшные, злые боли прокуратора некому излечить/17*

Както личи от примерите, пълната липса на някой, който да извърши някакво действие, се предава стандартно и в трите езика, като в български и чешки това става с помощта на предикат от глагола *имам* (*няма кой/nemá kdo*), докато в руски се използва старинната конструкция без спрегната глаголна форма с отрицателно местоимение в дат. пад. *некому* + инфинитив (*некому спросить/помочь...*). Тази конструкция се запазва дори когато в изречението присъства дателна форма, изразяваща действителния бенефициент (10).

Още по-показателна за употребата на *mít* в чешкия език за изразяване на екзистенциално значение е употребата му при други видове липса с обектно и локативно значение: ч. *vy nemáte do čeho píchnout*, б. *Ами, с нищо не сте зает*, р. *Ничем вы не заняты*. Предвид на това, че оригиналът е на руски, българският превод доста точно следва оригиналния текст, докато в чешкия можем да говорим за специализирана употреба на ФЕ *nemáte do čeho píchnout*. Подобна употреба на *mít* обаче не бива да се смята за строго формулизирана, защото се наблюдава и в съчетание с други глаголи:

- (12) *jako bych najednou neměl o co zavadit/165*; *нямаше повече какво да правя/143*; *больше делать было нечего/102*

(13) *Jít jsem neměl kam*/170; Нямаше къде да ида/148; Идти мне было некуда/105

(14) *Markéta si jinak vskutku neměla co obléct*/416; Маргарита нямаше абсолютно никакви дрехи/362; Маргарите решително нечего было надеть/284

Както личи от приведените примери, при изразяване на отрицателно екзистенциално значение (т.е. на липса) българският и чешкият език в редица случаи използват в едни и същи позиции посесивния глагол б. *имам*, ч. *mít*, докато в руския същото значение се изразява по-често с помощта на отрицателно местоимение или наречие, като семантичната роля на агенс или експеридент се изпълнява от местоимение в дателен падеж (9), (10), (11). Както убедително показва Савицки (2005), това е старинна конструкция, която е още актуална в руския език.

6.1.3.2. Безличност/деагентивност на съгласуваните форми на *mít* в чешки

Същевременно в чешкия език са разпространени два начина за изразяване на екзистенциално значение с помощта на глагола *mít*: а) спрегаемата му форма, употребена в съответното лице и число, съгласувано със съществителното в ролята на агенс или експеридент – примери (12), (13), както и б) в 1 л. мн. ч., което не изразява реален посесор, а съответства на българското безлично *има/няма* (6), (7). Парадоксалното е, че при превода на едни и същи екзистенциални фрази в българския и в чешкия превод средствата за изразяване на екзистенциално значение не съвпадат, т.е. ако в българския се употребява *има*, в чешкия обикновено се предпочита *být* и обратно – ако в чешкия се използва *mít*, българският преводач използва различни перифрази и дори може да предпочете безглаголно изразяване подобно на руския оригинал (3).

6.1.3.3. Самостоятелно значение за движение при *dát* в чешки

Като индивидуално развитие в рамките на ЛСВ₂, възникнало на базата на изходното посесивно-каузативно значение, трябва да се разглеждат употребите на глагола *dát* за означаване на локативно-каузативно значение 'сложа, поставя', което не се наблюдава в другите два разгледани езика. В съвременния чешки език то е отчетливо отделено от останалите употреби на същия глагол и това се отразява в синтактичната структура на предикатите, образувани с него: *dát* + кому (дат. п.) + со (вин. п.) ~ *dát* + со (вин. п.) + кам (вин. п.). Като се вземе предвид, че посесумът при посесивния ЛСВ₁ е във вин. пад., а вторият (нов) посесор в дат. пад. може да се замени или трансформира в обобщено название на институция или място, това обстоятелство обяснява логично възникването на кинетично-каузативно значение,

свързано и с изразяване на локализация. Този тип значения още веднъж потвърждават близостта на посесивното семантично поле с изразяването на движение и локализация.

6.2. Употреби на посесивни глаголи с граматична функция

Трети тип употреби на глаголите от ядрото на посесивното семантично поле представят **граматикализираните употреби** (фиксиран тук като ЛСВ₃), които показват значителни системни различия между разглежданите от нас езици. Появата им и в трите езика обаче показва, че семантичният потенциал на посесивните глаголи е включвал способността да разпространяват употребата си към съчетания с други глаголи, като те самите поемат ролята на спомагателен глагол, а разрастването на този тип употреби в количествено отношение е довело до систематизирането на нови граматикализираните значения.

6.2.1. Модално значение на глагола *mít* в чешки и на *имам* в български

Относително многобройна група (39 случая в Хаш. + 105 случая в чешкия превод на Булг.) образуват употребите на глагола *mít* в чешкия текст за изразяване на **облигаторност**, т.е. на **деонтична модалност** (срв. за тази употреба напр. Adamec 1974, където е посочена и друга литература). Това значение на *mít* съществува в чешкия език от самото начало на книжнина на старочешки език – в ексцерпираната от нас ДХр. вече е представено и се развива възходящо до наше време.

Липсата на оформено значение от този тип при глаголите р. *иметь* и б. *имам* се проявява в това, че преобладаващият брой от такива дискурсни употреби в чешкия текст на Хаш. принципно се превеждат на руски и на български с помощта на други модални глаголи или изрази: ч. „*Do salutování tá voják ukládat duši*“, р. „Отдавая честь, солдат должен вкладывать всю свою душу“, б. „В козируването войникът трябва да влага душата си“. Самостоятелен проблемен кръг представят отрицателните употреби от този тип (срв. Adamec 1974, 150–152), но в досегашната ексцерпция се натъкнахме само на две такива, които не дават достатъчно материал за детайлен анализ: ч. „*Taková blbá monarchie nemá ani na světě bejt*“, р. *что такой идиотской монархии не место на белом свете*, б. – *Такава идиотска монархия не бива и да съществува на земята* и р. *Не надо, товарищи, завидовать*, б. *Не бива да завиждате, другари*, ч. *závidět se nemá, soudruzi*. От всички 144 открити модални употреби 66 са случаите, когато предикат от глагола *mít* в чешкия език се превежда на руски и на български с предикат, образуван от модален глагол или обратно – руски оригинал с модален глагол се превежда на чешки с предикат от глагола *mít*, като на български му съответства също

модален глагол. От тези съответствия има 22 случая на съответствие на р. *должен* с ч. *mít*, а на 40 подобни случая съответстват б. *трябва*, 4 – *мога/може*; с руски 11 – *должен*, 10 – *надо/не надо*, 3 – *нужно*, 2 – *следует*, 1 – *обязан*, 1 – *подобало бы*, 2 – *полагается*, 1 – *необходимо* и 1 – сег. вр. индикатив с гномично значение.

Описателно, със свободна перифраза или с устойчиво словосъчетание се превеждат на руски и на български език и 2 фрази от Хаш., а съответстващото на 14 други изрази от руския оригинал свободно съчетание в чешки се предава с перифраза, която съдържа глагол *mít*. В българските преводи на 18 чешки изрази с *mít* съответстват свободни български перифрази. Останалите 17 чешки модални употреби на *mít* се превеждат на руски и на български предимно с помощта на граматични средства, придаващи на дискурсната употреба значение на (отслабена) obligatorност: ч. *Nemám, milostpane, doběhnout pro doktora?* р. - *Не сбегать ли мне, сударь, за доктором?* б. – *Да изтичам ли да извикам лекар, ваша милост?* Общо 34 от тези случаи се превеждат на български с помощта на *да*-конструкция, което трябва да се схваща като ясно доказателство за потенциала на *да*-конструкцията да изразява модално значение. Само в един случай преводачът е използвал перифраза с оглед на по-широкия контекст. Подобно е положението и в двата руски текста на Булг. и Хаш. от нашия материал. В руския оригинал на Булг. и в превода на Хаш. на руски език бяха установени общо 27 случая, при които на чешкото съчетание *mít + inf.* съответства руски инфинитив (*Перес-трелять их всех!*), при други 8 отново се появяват предикативното *должен* (2), *велеть* (1), *было бы* (1), *просить* (1) и други 3 перифрази с оглед на по-широкия контекст.

В три случая в българските преводи се проявява и потенциалът на българския глагол *имам* да изразява obligatorност: ч. *že mám platit alimenty...* р. *что нам необходимо платить алименты...* б. *че имаме да плащаме алименти*; р. *чтобы ты знал, что крови еще будет*, б. *за да знаеш, че има да се пролива още кръв*, ч. *abyš věděl, že krev tu ještě poteče*. Вторият пример, както личи и от съответствията на руски и чешки, има изразено темпорално значение за бъдещо действие, подкрепяно на второ място от obligatorност.

Особен интерес представляват случаите, когато руски модални изрази се превеждат на чешки с помощта на модални употреби на *mít*: р. *как надо разговаривать со мной*, б. *как трябва да разговаря с мене*, ч. *jak se má mluvit*. Може определено да се каже, че преводите на подобни изрази, независимо дали от чешкия, или от руския оригинал, намират еднакво отражение във взаимните преводи и преводите на български. Някои от изразите проявяват висока степен на повтаряемост и устойчивост, което дава основания да говорим и за фразеологизираност при някои от модалните употреби

на *mít*. Такава компактна група образуват 20 случая с възклицанието ч. *So má tohle znamenat?*, което се повтаря с незначителни словоредни вариации или с вмъкване на допълнителни лексикални средства за засилване на експресията. В 3 от случаите се използва вариант, съчетаващ *mít* и *být*: ч. *So má tohle být?* В 10 от случаите това се преводи на р. *Что же это такое?* и негови словоредни варианти, но в останалите 10 случая същият израз се появява като доста свободен превод на руски възклицания като: *как же так, в чем дело, что же значит все это* и др. Следователно тук и в трите езика става дума за типични дискурсни фрази с обобщено значение, движещо се между ‘озадаченост’ и ‘несъгласие’, дори ‘възмущение’.

6.2.1.1. Преизказни и конклузивни значения на *mít* в чешкия език

В семантично отношение интерес представляват две специфични модални употреби на глагола *mít* в чешкия превод на Булг., където можем да говорим за семантика на преизказност. Изразителни са преводите на р. *будто бы этот самый маг остановился на квартире у Луходеева* > б. *магът май се бил настанил в апартамента на Луходеев*, а в ч. – *se právě tenhle kouzelník měl ubytovat přímo u Mizerova*. Както личи и от българския превод, дистанцираното отношение към съдържанието на изказването, изразено в руския оригинал с *будто бы*, в чешкия превод се отразява в употреба на глагола *mít* със значение, напоявящо преизказна, евентуално и конклузивна употреба (≈ ч. *musí už tam být*, б. *трябва да е стигнал*; ≈ ч. *má se oteplít*, б. *цяло да се затопли*). При втория пример ч. *o nečisté síle, která měla údajně navštívit hlavní město* е превод на р. *о нечистой силе, навестившей столицу* > б. *за нечистата сила, посетила столицата*, подкрепен и от допълнителни лексикални средства. Той обаче не се опира на експлицитно изразено дистанцирано отношение към съдържанието на изказването в оригинала, а е внесен като преводаческо решение на чешкия преводач въз основа на по-широкия контекст.

6.2.2. Употреби на глагола *имам* за изразяване на бъдеще време в българския език

Втора група граматикализирани употреби представя съвременният български език, където с помощта на *няма да* се образува отрицателната форма за бъдеще време на глаголите. Тя е специфична за българския език и в разглеждания материал се проявява системно и без изключения навсякъде при образуването на **отрицателно бъдеще време**. Тези граматикализирани употреби са застъпени в 25 случая в нашия материал. По същество тази съвременна граматикализирана употреба съществува и се развива от старобългарските начини за изразяване на волунтативна модалност – конструкции *имѣти* + инфинитив, *имѣти* + вин. пад. + инфинитив и *имѣти* + допълнение/

обстоятелство (срв. Вечерка 1985: 31), които в системата на старобългарския език имат сходни употреби с цяла редица конструкции с посесивно значение, включително съдържащи имѣти (Вечерка 1985: 33, срв. и цитираните по-горе примери от типа б. *че има да се пролива още кръв*). В афирмативна употреба обаче тези форми са много по-слабо застъпени в съвременния български език, за разлика от отрицателните. Вече почти оформеното граматично значение на бъдеще време се наблюдава в пример (1) от Супр., където са засвидетелствани и двете по-късно напълно формализирани средства за изразяване на бъдеще време (с глаголите имѣти и хотѣти), както и имѣти с два от своите ЛСВ – ЛСВ₁ и ЛСВ₃, (иматъ имѣти ‘ще има’).

- (1) *Дѣвица рече отъкъдоу збо иматъ отъца имѣти · отъ мене хотѣи сѧ ꙗкоже глаголеши родити* (Супр. 493)

Историческите корени на тази съвременна употреба вероятно са свързани с древно модално значение, но още в старобългарския период този процес е отишъл далеч напред в своето развитие, като ги е превърнал в средство за изразяване на очаквани бъдещи действия, в съвременния български развило се като единствено граматично средство за изразяване на отрицателно бъдеще време. Тук се проявява и историческото родство между модалните и футурните значения, които в началото са били изразявани със сходни формални средства. Така трите разглеждани езика в съвременното си състояние отразяват вече диференцирали се системни отношения, като чешкият и българският са развили до пълна граматикализация различни страни от употребите на глагола имѣти като формално средство за изразяване на модалност – чешкият – изразяването на (отслабено) obligatorно значение, а българският – на отрицателно бъдеще време. Същевременно в български афирмативните употреби са много по-слабо застъпени в количествено отношение и се проявяват преди всичко на колоквиално ниво. Това обстоятелство може да се схваща като доказателство за относителната независимост на отрицателните форми от афирмативните.

6.2.3. Модално значение при глаголите *дам, dát, дать*

Изразителна ранна граматикализация носят и в трите езика наследниците на стб. глагол *дати*, в съвременните езици б. *дам/давам*, ч. *dát/dávat*, р. *дать/давать*. Тя се основава върху изходното посесивно-каузативно значение на коренния глагол, като представата за даване на материален предмет се трансформира в „даване“, т.е. допускане или извършване на определено действие. В полза на подобен път на развитие говори и обстоятелството, че инфинитивът, с който спрегаемият глагол се съчетава в такива употреби, е семантично близък до имената и означава само действието, без да изразява

съществени за синтактичната структура глаголни категории – залог, време и наклонение.

- (2) и хотѣхъ ѿбити оухоу фарижюу и не дадохъ троискыѣ гѣѣ. нѣ рекошѣ сътѣвци камень, иже бѣше надъ враты. (Тр. 122)
- (3) řka: „Nectná činí podle svého práva, bože, daj, ať jest má ctná paní zdráva.“ (ДХр. 201/43–46)
като каза: „Недобродетелната действа както знае,
боже, дай моята добродетелна жена здрава да е.“

Пример (2) илюстрира такива употреби в среднобългарския период, които проявяват забележителна устойчивост в исторически план и се запазват до най-ново време. От най-ранните текстове стигнали до нас е засвидетелствана и употребата на глагола дати в молитвен контекст, където участва в обръщението към Бог (3), (5), както и в различни формулни съчетания и благословии като *Дай, Боже!*, *Да не дава Господ!* (за повече подробности срв. Младенова 2015).

- (4) a dále jim jíti neda
řka: „Mamý zemí po své vůli (ДХр. 105/28–29)
и не им даде да продължат
казвайки: „Намерихме земя каквато искахме
- (5) Mluv služebníku svému a dej, ať poslouchám: pověz, co chceš, a dej, ať oblíbují: vzlož, coť se líbí, a dej ať nesu: obrať mne, k čemu chceš, a dej, ať stačují: poruč, co chceš, a co poručíš, dej (Комен. 139); Говори на своя слуга и дай ми да те слушам; кажи ми какво искаш и дай да ми хареса; сложи, каквото ти хареса, и дай да го нося; обърни ме към каквото искаш и дай ми сили да се справя; заповядай каквото искаш и каквото заповядаш, дай да изпълня. (Комен. 134)

И в трите езика изходният коренен глагол се сдобива с корелат от несв. вид (б. *давам*, ч. *dávat*, р. *давать*). Тъй като най-старите паметници стигнали до нас показват състояние, в което процесът на оформяне на глаголният вид вече е започнал, но не е стигнал до завършената си фаза, която наблюдаваме днес, може да се предположи, че дати е сред глаголите, които рано са се преосмислили като представители на св. вид и още в праславянската епоха са се снабдили с несвършен корелат. Към това насочва относително най-голямата формална близост между трите езика именно при този глагол, включително и при корелата от несв. вид с наставка *-va-*.

6.2.3.1. *Dáti* в чешкия език

Второ модално значение, представено в ексцерпирания чешки материал само с един пример (6), развива възвратната форма *dáti se* в чешкия език

още от старочешката епоха. Нейното по-късно възходящо развитие не подлежи на съмнение, тъй като в съвременния чешки език това е едно от основните средства за изразяване на потенциална възможност:

(6) Neudatný neumie, jedno láti,

dobrý dá se u příhodě znáti. (ДХр. 351/13–14)

Несмелият друго не знае, освен да ругае,

добрият в нужда се познава.

(7) Poněvadž zajisté lidské tělo skrovníčkým a prostičkým jídlem a pitím se přechovati; skrovníčkým a prostičkým rouchem přiodíti; skrovníčkým a prostičkým staveníčkem přichrániti dá (Комен. 42); Защото човешкото тяло се поддържа със скромничко и простичко хапване и пийване; със скромничка и простичка дреха се облича; в скромничка и простичка къщица може да се подслони. (Комен 41)

Тъй като в български няма подобно средство за изразяване на същото значение от (6) с форми на *дам*, преводът не е достатъчно показателен. Единственият буквален превод, който точно съответства на разглеждания пример, е с безличния глагол *може* (*може да се познае*), но в конкретния случай стилистично по-адекватното съответствие на гномичното значение на целия стих в чешки е с гномичен презенс. В (7) сложната ренесансова конструкция на съставно сказуемо с един модален глагол и няколко спрегаеми също няма структурен еквивалент в съвр. български, но модалното значение се откроява в последния съставен предикат (*може да се подслони*), докато останалите са трансформирани отново в гномичен презенс.

6.2.3.2. От това значение като допълнителен вариант в чешки се развива още един семантичен тип, който не проявява формални различия с разгледаните до тук. За разлика от разгледаните в 6.2.3., с които е сходен във формално отношение, при него в семантичната структура може да се търси допълнителна целева сема (8) ‘поръчам, възложа’.

(8) neboť dobrota boží má také své meze, a ty mezku vzadu se nekuckej, nebo tě dám zavřít, až budeš černejší./112; тъй като и божията добрина има свои граници, онова муле, отзад да не се хили, защото ще запоядам да го държат затворен докато пукне./102;

Неговата специфика и относителна самостоятелност изпъква преди всичко при сравнение с преводните съответствия, където участват глаголи от целевия език, съдържащи експлицитно изразена волунтативна сема в съчетание с определена цел.

6.2.3.3. Давать в руския език

Самостоятелна модална специализация проявява несвършеният глагол *давать* в руския език. Тя най-вероятно се основава върху отбелязано-

то в 6.2.3. модално значение, но с увеличаване на броя употреби възниква възможността те да се откъснат от връзката с втори глагол и да станат самостоятелно императивно възклицание (*Давай, давай!*). При това между посесивното и модалното значение не се наблюдават формални различия (*Чек давайте, чек!* ~ *Давайте откроем дамски магазин!*). В български превод обаче разликата изпъква по-ясно (*Дайте касовата бележка!* ~ *Хайде да отворим дамски магазин!*). Следователно граматикализираното императивно значение, предавано стереотипно в български с *хайде* може да бъде отделено в самостоятелен вариант на ЛСВ₃ в руския език, изразяван от *давать*.

6.2.4. Граматикализирано значение на българското *взема* и руското *взять*

Също на базата на съчетания с други глаголи граматикализирано значение се развива и при другия коренен глагол в разширеното ядро на посесивното семантично поле. То свързва до известна степен българския и руския език с редица други езици от Средиземноморието и Южна Европа (срв. Кънчев 2010). В български и руски обаче се наблюдава съществена семантична разлика, която е причина при превода да възникват различия от семантичен характер. Докато в български граматикализираното значение на *взема* е изцяло ингресивно (напр. *да взема да свърша тази работа, а?*), в руски аналогичните съчетания изразяват отчетливо адмиративно значение (2).

- (1) неизвестно почему вдруг возьмет – поскользнется и попадет под трамвай!/5; вземе, че се подхлъзне и го прегازی трамвай/14;
- (2) На-те, взял да и засбоил ни с того ни с сего! /97; а той взе, че се запъна!/ 168

В това отношение в български има възможност за диференциране – съчетанието *взема да* изразява чисто ингресивното значение, докато *взема, че* отразява и момента на изненада на продукта на текста.

6.3. Фразеологични употреби на посесивните глаголи

Най-голям е броят на дискурсните фразеологични употреби на предикати, образувани от глагола *mít* в чешкия материал (само в чеш. превод на романа на М. Булгаков те са 232, а у Я. Хашек – 89). Големият брой изрази с различна степен на фразеологизираност не буди особени противоречия в чешкото езикознание (срв. Adamec 1994, 55–56). Именно при тези случаи материалът, представен от преводите, може да допринесе за определяне на допълнителни съпоставителни критерии за оценяване на отделните изрази като фразеологични единици или не (особено като се имат предвид различията между българската и чешката научна традиция при дефиниране

нето на фраземите и фразеологичните съчетания). На първо място в чешкия материал се отделят идиомите с пълна трансформация на общото значение, при които нито един от компонентите не запазва следи от първоначалното си значение: *máte dost hluboko do kapsy, to má něco do sebe, mít někoho plný zuby/mít někoho po krk, Už to mám!*. При всички тях е налице и експресивността, смятана традиционно за един от отличителните белези на всяка фразеологична единица. Интерес представляват изразите с абстрактно значение като *co vás nemá* (4 случая), който в пределно абстрактен смисъл изразява несъгласие – с него се превеждат различни изрази от руския оригинал: *Что вы, что вы!* (2 случая), но и *О, какой вздор! О нет, мы выслушаем вас*. В българския превод също са използвани различни средства за предаване на несъгласието, съобразени със съответния контекст: *Какво говорите, как може!* и *Но моля ви, моля ви!* като еквиваленти на *Что вы, что вы!*, но *О, що за глупости! О не, ние ще ви изслушаме* в последните два случая. Подобно пределно абстрактно значение на учудване изразява и ч. *co s nima pořád máte* (3 случая), където съответствията в руския оригинал и в българския превод не могат да се изведат едно от друго, напр.: р. *Вот далась им эта бронированная камера*, ч. *Со то pořád maj s tou pancéřovanou celou?*, б. *Какво са пощурели всички по тия бронирани килии*. От българския материал сред идиомите е засвидетелстван *Има си хас!*, чиито съответствия в другите езици са: р. *Еще бы!* и ч. *To teda ne!*

Трябва да се отбележи и сходството в трите езика при някои от фразеологичните съчетания, свързани с обществения живот, които са по-общии за европейската цивилизация като цяло. Бихме могли да определим тези сходства като вторични, т.е. не обусловени от генетичното родство на езиците, а от общественото развитие в ново време. Такова е например съвпадението в специализираната употреба на *имам право*: р. *согласно закону, имеет право похоронить*, б. *по закон всеки човек има право да погребее*, ч. *a že každý má podle zákona právo pochovat*. Взаимните съответствия при този тип употреби, които можем да разглеждаме като терминологични ФЕ, са обусловени от конкретната историческа роля на всяко от тези съчетания. В руския и българския материал фразеологичните съчетания са значително по-малко – съответно 24 и 52, като голяма част спадат именно към тази група – изрази, свързани с речевия етикет (напр. *честь имею*) или възникнали във връзка с обществени отношения (б. *имате право, имам претенции, има отношение към нещо, какво общо има*, р. *имел странный вид, имел мимолетное совещание, иметь удовольствие*). Голямата количествена разлика в сравнение с чешките фраземи е и косвено свидетелство за много по-широкия (включително семантичен и формален) диапазон на фразеологизмите с посесивни глаголи в чешкия език.

Въз основа на разгледания емпиричен материал като фраземи трябва да се оценяват например и чешки изрази като *mít rád* (11 случая), *mám hlad* (2 случая), *měli žízeň* (1 случай), при които преводът на другите два езика последователно се осъществява с помощта на един глагол или фраза – съответно р. *любить, хочу есть, хотелось пить*, а на български – *обичам, гладен съм, бяха прежаднели*, като в последния пример изборът на преводача е определен от подчертаната интензификация при *прежаднели*, вм. *жадни*. Стереотипният превод на другите два езика показва недвусмислено семантичното единство на целия израз в чешки и в резултат на това – предвидимата му повторемост за отразяване на определени екстралингвистични микроситуации. Обстоятелството, че подобни изрази са включени в Речник на чешката фразеология и идиоматика (1994) към речниковите статии не под *mít*, а под съответното име, е косвено доказателство за водещата семантична роля на съществителното, което формира фразеологичното гнездо: *být o hladu, dostat hlad, mít hlad, trpět hladem, ztratit/utišit/zahnat hlad, zemřít hladem, vyvolat hlad* и т.н., като в групата на дуративните съчетания напр. с *hlad* са застъпени само *mít hlad, trpět hladem/y* (РЧФИ, 1994, т. 3, с. 209), които в речевата практика са много по-често употребявани напр. от специализирания глагол *hladovět*. Това е и една от основните семантични групи, където намира отражение копулативната синтактична функция на ч. *mít* (срв. Цанева 1979).

Обстоятелството, че в българските фразеологични речници се изхожда от задължителното изискване за трансформация на значението и отпадане на собственото значение на отделните компоненти, както и за задължително наличие на експресивност, поставя извън обхвата им изрази от типа на последните. Възможността за образуване на съчетания от същото име и с помощта на други глаголи, най-често *být*, показва специализираната роля на интересувания ни глагол *mít* като средство за образуване на именно сказуемо, т. е. като спомагателен глагол с копулативна функция. При това съчетанията с *mít* могат да запазят изразена семантична специфика (срв. *mít rád* ‘обичам’ х *být rád* ‘радвам се’). Наблюденията върху неекспресивните ФЕ в чешкия език, отразени в нашия материал, дават основания да отнесем тяхното създаване и, ако може да се каже така, хипертрофия на употребите им, за сметка на специализацията на глагола *mít* като спомагателен глагол, чиято функция е преди всичко формирането на сложни именни предикати. Голяма група примери от този тип в анализирания чешки материал образуват фразеологични съчетания от глагол *mít* + абстрактно съществително, означаващо душевно състояние или действие, като фреквентността им е значителна. Тъй като няма възможност да се разгледат всички, посочваме само няколко примера с най-фреквентните от тях: *máte pravdu* (20 случая),

co to má společného (8 случая), *mám tu čest* (10 случая) (срв. по-подробно Gregor 2006).

Като специфична чешка ФЕ би трябвало да се разглежда и възвратната форма на ч. *mít*, отразена в изрази от типа *Jak se máš/máte?*, които поради характера си на поздрав са с висока фреквентност във всекидневното общуване. Употребата им обаче не е ограничена само до поздравите и следователно процесът на възникването и еволюцията им може да се смята за още жив и незавършен в чешкия език (срв. *Ten se má! Mějte se!*).

Както видяхме, в разглежданите езици при посесивните глаголи са застъпени 4 типа употреби: посесивна, екзистенциална, фразеологична и граматична, като между фразеологичните и граматичните може да се говори за функционално сходство, тъй като интересуващите ни глаголи частично изпълняват и функции на спомагателен глагол. Както личи от приложената таблица, количествените отношения в тях са твърде неравномерни:

	Посесивни	Екзистенциални	Граматикализирани	Фразеологични	Общо
р	13 (с <i>иметь</i>) + 102 (29,5 %)	7 (16%)	-	24 (54,5 %)	44 100%
ч	163 (24 %)	41 (6 %)	166 (облигаторност) (24 %)	321 (46 %)	691 100%
б	109 (41,5 %)	75 (28,5 %)	3 (облигаторност)-1% 25 (отр. бѣд. вр.)-9,5%	52 (19,5 %)	264 100%

Числата в отделните колонки не дават еднакъв сбор, тъй като едни и същи конструкции имат различни еквиваленти в трите езика. Така например при посесивните употреби на глагола *mít* има семантични съответствия, съдържащи синонимни глаголи или перифрази, а в руски семантичните съответствия с употреба на *иметь* са само 15, докато в преобладаващия брой от случаите при изразяване на посесивно значение (102) то е изразено с помощта на *у*-конструкция. Можем да говорим за своеобразно „разсейване“ на част от семантичните еквиваленти, които при превод преминават в нови лексикални и фразови рамки, различни от търсените и изходни за изследването единици.

Както личи от таблицата, количествените различия в употребата на интересуващите ни глаголи в трите езика са много големи. Прави впечатление процентното преобладаване на фразеологичните съчетания в руския материал, където поради малкия общ брой на употребите на *иметь* те надхвърлят половината от всички случаи. Преобладаването на чешките ФЕ в абсолютно количествено отношение може да се смята за доказано въпреки относително ограниченото количество на изследвания материал, тъй като и

при евентуални корекции едва ли могат да настъпят количествени изменения, способни да повлияят в решаваща степен върху пропорциите.

Екзистенциалните употреби на глагола *имам* са характерни в най-висока степен за българския език, където се оформят като специализирани за екзистенциалната функция най-късно непосредствено преди XVII в. В българската специализирана литература традиционно се говори за самостоятелен безличен глагол *има*, но както показват дискурсните употреби, разгледани в нашия анализ, в чешкия език, както и в руския, също е възможно изразяване на екзистенциално значение с помощта на предикати от глагола ч. *mít*, или съответно р. *иметься*. В чешки се реализират две възможности – за безлична употреба на 1 л. мн.ч., аналогична на българската, и втората – с реализирани форми на *verbum finitum*, съгласувани по род и число с актанта в семантичната роля агенс или експериент. В чешкия с помощта на глагола *mít* се реализират и изрази с демонстративно и деиктично значение. Тук в голяма степен се проявява асиметрията между разглежданите езици, която е причина за значителното количествено нарастване на употребите на ч. *mít* и функционирането му и като спомагателен глагол, т.е. като средство за образуване на сложни именни сказуеми. За посесивното и екзистенциалното значение Дж. Лайънс смята, че са произлезли паралелно от локативното значение (срв. и Шийлдс 1991: 24), но разгледаният от нас материал показва, че в наше време положението във всеки от тях е вече значително трансформирано. Различията между трите езика в изразяването на екзистенциално значение са значителни както по отношение на структурните особености на системата, така и с оглед на количествения фактор.

Фразеологичните употреби на глаголите са разпространени и в трите езика, което трябва да се смята за проява на основния им семантичен потенциал. Специфичният за чешкия език изключително голям брой идиомии и фразеологични съчетания може да се свърже с интензивната граматикализация на глагола *mít* и обогатяването му с нови значения на чешка почва.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат от направения преглед на реализираните дискурсни употреби на глаголите от семантичното поле на притежанието се изясни, че като посесивни трябва да се разглеждат не само онези лексикални единици, които изразяват еднозначно само или предимно посесивни отношения. Оказа се, че употреби, при които възниква посесивна сема, развиват доста по-голям брой исторически засвидетелствани и съвременни глаголи. Така в нашия материал попаднаха редица лексеми (представени в таблиците за съответните периоди в глава II, III, IV и V), които са показани на таб. 14 с общия им брой за всеки период.¹ Статистическите данни убедително показват, че дори разгледаният ограничен брой текстове съдържа глаголи с посесивна сема, чийто брой неколkokратно надхвърля броя на глаголите от ядрото.

<i>Период</i>	<i>Текст</i>	<i>Брой посесивни глаголи</i>
Начален период	Супрасълски сборник	60
	Киевски листове	(14) ²
	Грамоти върху брезова кора	53
XIV в.	Троянска повест (Тр. + Ман.)	45
	Хроника на т.нар. Далимил	93
	Афанасий Никитин + Дракула	77
XVII в.	Тихонравов Дамаскин	78
	Я. А. Коменски	264
	Житие на Алексий човек Божи	60
Съвременен период	Д. Димов	125
	Я. Хашек	131
	М. Булгаков	212

Таб. 14. Засвидетелствани в анализираните текстове глаголи с посесивна употреба

Отбелязани са и преизказни и конклузивни употреби на глаголи от лексико-семантичното поле на притежанието. Определено може да се твърди,

¹ Посочените числа не трябва да се разглеждат като абсолютни, защото тематиката на текстовете съществено влияе върху броя на употребените с посесивна функция глаголи и не всички възможни употреби за трите езика и четирите периода са попаднали в анализираните текстове. Вероятно при увеличаване обема на екскерпцията количеството им също леко ще се увеличи. Но количествените данни са показателни, особено що се отнася до състава на ядрото на полето и зоните, които са разположени в близост до него.

² Броят на глаголите, засвидетелствани в Киевските листове, е поставен в скоби, защото текстът носи всички белези на основния корпус старобългарски паметници, а западнославянските му особености са главно фонетични и отчасти морфологични, т.е. той не е сигурен представител на лексикалния състав за чешкия език от онази епоха, може да бъде само свидетелство, че употребените глаголи са приемливи и понятни за онази среда лексеми.

че именно при посесивните употреби трите езика, въпреки специфичния си самостоятелен развой, са запазили в най-голяма степен сходствата, породени от генетичното им родство. Това обстоятелство е и косвено доказателство за първичността и старинността именно на притежанието като техен ЛСВ₁. Определено може да се каже, че се наблюдават значителни съвпадения в употребите на глаголи и от трите езика, въпреки дискурсната и семантична обусловеност на редица разминавания, изпъкващи в процеса на превода в анализирания съвременен материал. Съществуването на съвпадения в употребите на етимологично тъждествени глаголи се поставя под съмнение най-вече за абсолютното ядро на посесивното семантично поле, където съжителстват в различна пропорция няколко различни средства за изразяване на притежание. Най-често като специфика на руския език се изтъква количественото преобладаване на у-конструкцията като конкурент и синоним на глагола *иметь*. Въпреки това обаче, особено в историческа перспектива, където откриваме посесивна у-конструкция и в другите два езика, съвпаденията са закономерни именно в рамките на ЛСВ₁ (срв. напр. р. *Имеет, может быть, какую-нибудь страсть?*, б. *Да има някаква страст?*, ч. *Nemá třeba nějakou slabůstku?*). Въз основа на изнесените количествени данни говорим за обширно и йерархично добре структурирано поле на посесивните глаголи. Разгледаният емпиричен материал дава основания за следните конкретни заключения:

1. Първичното значение, реализирано с ЛСВ₁ на глаголите, е оформено във всички разгледани текстове и това е убедително доказателство, че формирането на полето е било завършено в една ранна епоха, най-късно непосредствено преди създаването на най-старите славянски текстове. Установената висока степен на етимологично съвпадение между съвременните славянски езици в изразяването на посесивно значение (особено при ядрените б. *имам, дам/давам, взема/вземам*, ч. *mít, dát/dávat, vzít/brát*, р. *иметь, дать/давать, взять/брать*) дава основания да смятаме, че още в праславянската епоха формирането на ядрото и най-близката до него част от семантичното поле на притежанието е било вече завършено. Това е обусловило и по-късното единство, което наблюдаваме в епохата на самостоятелния развой на езиците. Отчетливата посесивна семантика се запазва и развива до наше време, което можем да смятаме за една от причините притежателният ЛСВ₁ да изпъква като водещ при тези глаголи изобщо в съзнанието на носителите на езиците, независимо от голямото количество на останалите им непосесивни употреби. Това обуславя и дефинирането им като посесивни в лескикографските източници.

2. Различна хронология на процесите в ядрото на полето може да се наблюдава при р. *иметь*, чието специализирано значение и стилистична мар-

кираност се откроява на фона на много широката употреба на ч. *mít* (и в четирите установени ЛСВ – посесивен, екзистенциален, граматикализиран и фразеологизиран) и разширената в по-слаба степен употреба на б. *имам* (в същите четири ЛСВ). Освен това запазването на старинното средство за недиференцирано изразяване на посесивно и екзистенциално значение с глагол *быть* + у-конструкция е свидетелство за по-бавно протичане на развитието на специализирания посесивен глагол в руски. Като хронологически относително късно трябва да се разглежда и оформянето на глагола ч. *brát*, р. *bratъ* като несвършен корелат на ч. *vzít*, р. *взять* въпреки наличието на допълнителната итеративна сема. Липсата на подобен резултат в съвременния български език свидетелства, че най-малко българското езиково землище не е засегнато от този процес, т.е. той е осъществен в след-праславянската епоха.

3. Възникването на системни връзки, определящи взаимоотношенията между членовете на полето в рамките на същинското притежание, се проявява и в други значения, където в различна степен интересувашите ни глаголи проявяват сходни свойства и склонност да образуват взаимно трансформирани се структури в рамките на полето. Тук трябва да отнесем напр. установената в разгледания емпиричен материал целева употреба, реализирана с ЛСВ₁, която характеризира не само ядрения глагол, но и други съставлящи на полето. При нейното наличие означаването на трайно посесивно отношение се трансформира във временна близост с определена цел. (напр. от Супр.: и въземъ дѣтишѣ отъ звѣръ дѣстѣ матери. /107; не имашѣ ли иногѣ никакѣго съжѣда. ни ли ригъна да даѣи нѣмѣ. /259; от Берест.: Продавѣше дворъ, идѣте же съмѣ – Смольнскъ ли Кълевъ ли: дешевѣ ти хлѣбѣ.; от Тих.: и ѿтогази даде иманіе мнѣго и сѣгради црква. и мн. др.). За по-старите периоди целевата насоченост невинаги е ясно експлицирана, чести са употребите на най-старите съчинителни съюза *и*, *а*, както и безсъюзното свързване, въпреки ясната от дискурса причинно-следствена връзка.

4. Експанзията на глагола *имам* към други значения и функции не е изолирана, а е част от системно разширяване употребите и на други членове на полето на притежанието. Тук се отнасят екзистенциалните значения на б. *има* (*В двора имаше голям опех.*), ч. *mít* (*Dnes máme pěkné počasí.*), р. *иметься* (*Имелась сцена*), граматикализираните употреби на б. *имам* (*няма да отиде*); *дам/давам* (*Дайте да се разберем!*), ч. *mít* (от типа *tám uvaženo, zameteno* и т.н.); *dát/dávat* (*a dále jim jíti nedá*), р. *давать* (*Давайте откроем дамский магазин!*), б. *взема* (*взе да се усмихва под мустак*), р. *взять* (*взял да и засбоил!*). Много ярки са системните връзки от ЛСВ₁, проявявани в областта на фразеологично свързаните употреби, особено в съчетание с названия на абстрактни връзки, чувства и състояния, където е възможно да се употре-

бят различни глаголи от посесивното семантично поле (б. *имам думата* ~ *вземам думата* ~ *давам думата*; ч. *mít slovo* ~ *ujmout se slova* ~ *dát/předat slovo*; р. *иметь слово* ~ *взять слово* ~ *дать слово* и мн. др.).

5. Потенциалът за развитие на екзистенциално значение при посесивните глаголи се осъществява по различен начин в трите изследвани езика. На пример в чешки то не се формализира с ограничаване само до една форма (както б. *има* в 3л. ед.ч.) и количествено е по-слабо представено, а в руски се формализира чрез възвратната форма на глагола *иметь* (*иметься*) само в 3 л. ед. и мн. ч. Окончателното оформяне на екзистенциалното значение на глагола *имам* в българския език е резултат от самостоятелно и специфично развитие, настъпило между XIV и XVII в. и кореспондира със състоянието от по-старите периоди само най-общо. То е преминало през междинна фаза, сходна със съгласуваните по род и число форми на чешките екзистенциални употреби на ЛСВ₂, след което *има* се е установила като единствена форма в абсолютното ядро на екзистенциалното семантично поле.

6. Семантичната и синтактичната структура на посесивните глаголи имат различно отношение към функционалната изреченска перспектива. Колкото по-висока е степента на граматикализация или фразеологизация на съответната синтактична структура, т.е. употребата на нейните членове става задължителна, толкова по-ниска е информативната и експресивната ѝ стойност в рамките на дискурса. В такива случаи рематичната част на изказването в рамките на функционалната изреченска перспектива се носи от факултативните елементи на структурата, чието участие в дискурса не е формално задължително (б. *дам тон на дискусията* ~ *дам добър тон на дискусията*; р. *зубы имел золотые*).

7. Индивидуалното състояние на всеки от трите съвременни славянски езика е специфично и е резултат на самостоятелния им развой. В това отношение за чешкия език можем да открием като специфична особеност пълното оформяне на самостоятелно модално значение при глагола *mít* още от началото на книжовна дейност на чешки език. Освен него прави впечатление засилената семантична натовареност на някои предлози, които заедно с глагола образуват устойчиви съчетания, изразяващи йерархични отношения, като семантичният акцент на функционалната изреченска перспектива се носи не от глагола, а от предлога (*mít někoho **pod** sebou, mít někoho **nad** sebou, mít něco **za** sebou, to má něco **do** sebe*), докато местоимението е по-слабо информативно и може да варира според дискутирания референтен обект. Прави впечатление относителната консервативност на руския език по отношение на изразяването на посесивни отношения – при него се наблюдава най-продължително запазване на *у*-конструкцията като ядро на изразяването на посесивни отношения. Въпреки това и глаголят *иметь* има

своите позиции в неговата съвременна система, макар и като специализиран и стилистично маркиран член. Извън него обаче останалите членове на посесивното семантично поле проявяват значителни сходства с другите два разгледани езика.

8. Семантиката на търговските операции е много древна и съществена за живота на обществото. Поради това глаголите, които я изразяват, също са възникнали в много ранен период. Откриваме ги в развит вид още в най-старите славянски писмени паметници. По това може да се съди, че тяхното възникване трябва да бъде отнесено към ранна праисторическа епоха, когато се формира славянското или даже предславянското общество. Очевиден е фактът, че напр. глаголите *куня* и *продам* съществуват във всички славянски езици, отразявайки относително късни диференциращи фонетични и морфологични черти, но техните основи несъмнено възхождат към един и същ общославянски корен за всеки от глаголите.

9. Наблюденията над дистрибуцията и взаимоотношенията на глаголите с глаголно-именните групи с предикативна функция насочват към интерпретация на последните не като „разложени предикати“, а по-скоро като „още необединени предикати“. Т.е. в историческа перспектива двата вида изразяване на едни и същи значения съществуват като синоними от самото начало на книжнината на славянски език. Нерядко пътят на развитие може да се проследи от съчетание на съществително с глагол в копулативна функция към единен глагол, образуван от корена на съществителното (срв. постепенното изместване на съчетания от типа *имам нужда* > *нуждая се* в българския език, *mít potřebu* > *potřebovat* в чешки, *отпустити на свободу* > *освободити* в руски; също и разгледания в Супр. случай с изрази като *ѣти вѣрѣж* = *имам вяра/доверие* и *хващам/хвана вяра*, които са останали в съвременния български на колоквиално ниво, като са били изместени от по-късно разпространилите се *вярвам, повярвам*). Съвременното предпочитание към глаголно-именните групи в официално-деловия и административен дискурс е продиктувано от относително по-късно наложени в него предикативни модели именно поради тяхното маркирано звучене като белег на този стил на регистър. Така те стават представителни за определен тип дискурс и обръщането към тях дава възможност за съответна актуализация на изказа в отговор на дискурсните потребности. Наблюдаваното в четирите синхронни среза състояние съответства на хипотезата, че развитието на човешкия протоезик вероятно е тръгнало от безглаголна структура, като глаголната лексика продължава да възниква и в периода след оформянето ѝ като структурообразуващ за синтаксиса лексикален пласт (срв. Пенчева 2015: 39 – за т.нар. прозорци към езиковата еволюция).

10. Граматикализацията на посесивните глаголи, най-вече от ядрото на посесивното семантично поле, е свързана с разширяване на семантичния обхват на съответния глагол извън първоначалното му значение. Това обаче не води до загуба на части от семантичния му потенциал в нито един от разглежданите езици, дори в по-далечна историческа перспектива. Затова смятаме, че в областта на посесивните глаголи не са в сила дефинициите за граматикализацията като процес на десемантизация или семантично избледняване (срв. прегледа на Братанова 2016: 41). По-близо до действителността в нашия материал е становището на Кр. Леман (2002: 11), че при граматикализацията става дума за развиване на нови значения, и то в пряка зависимост от прагматичните условия и честотата, обусловена от тях (Братанова 2016: 48–49).

11. Процесът на фразеологизация (преход към ЛСВ₄) е исторически постепенен и градуален в съвременните езици. Степента на развитието му определя разтваряне на ветрилото от преводни еквиваленти, които в други езици стават все по-различни от буквалния превод поради семантичното взаимодействие между елементите им (срв. примерите в Тих. *да се исповъдаме докътъ врѣме имаме* ~ и *не имах'ме врѣме да плаваме*: 'да се изповядаме докато има време ~ времето не беше подходящо за плаване'). В този аспект въздействат и прагматичните фактори на дискурса, които могат да имат оформени собствени дискурсни думи или изрази, както и наглед нетрансформирани употреби, чието познаване е задължително условие на добрия и адекватен превод (срв. напр. ч. *co vás nemá* и р. *ну что вы, что вы* 'какво говорите').

12. Тенденция към фразеологизация в най-голяма степен проявяват съчетанията на посесивни глаголи с названия от групата *nomina abstracta* в ролята на посесум. В този случай езиковите средства са се развили относително по-късно от първичните названия за действия с конкретни предмети и затова значителна част от първичните изразни средства развива преносни употреби под въздействие на обективните потребности на абстрактния дискурс. Това засилва повторителността в употребите, без да налага задължително сериозни трансформации в собственото значение на отделните съставлящи, включително посесивните глаголи.

13. В резултат на направения анализ може да се предложи обобщението, че една и съща лексема не може да участва в една и съща синтагма два пъти с един и същ ЛСВ (срв. примери от Супр.: *отъкъдоу сво иматъ* (ЛСВ₃) *отъца имѣти* (ЛСВ₁); от чешкия превод на Булг. *to by měl* (ЛСВ₃) *mít každý šenkýř neustále na paměti* (ЛСВ₄) и др.). Изключение правят само случаите на редупликация, където повторението най-често е обусловено от стилистични

съображения, за засилване въздействието на удвоената форма (напр. р. *давай, давай!*).

14. Въз основа на установените взаимоотношения на посесивното семантично поле с други лексико-семантични полета може да се предложи известна корекция на теоретичната постановка на В.В. Богданов относно конструирането на лексико-семантичното поле (срв. Богданов 1977: 15). За да се гарантира обективността на анализа, като ядро (доминанта, идентификатор) на лексико-семантичното поле е подходящо да се избере дума с проста семантична структура, т.е. съдържаща само една съставяща сема в семемата си. Това улеснява откриването на свързаните с нея думи с усложнена семантична структура, които освен ядрената съдържат в семемата си и други семи. За действителното съществуване на този критерий свидетелства интуитивното насочване на носителите на различни езици именно към такива глаголи в трудове, в които се формира например семантичното поле на глаголите за движение, за съществуване, за положение в пространството и т.н. При посесивното семантично поле това положение заема глаголът б. *имам*, ч. *mít*, р. *иметь*.

Библиография

- Адамец 1974: Adamec, Přemysl. Muset nebo mít? (K vyjadřování kategorie *obligatornosti* v současné češtině na pozadí ruštiny). – In: *Konfrontační studium ruské a české gramatiky a slovní zásoby*. Za redakce T. I. Konstantinové, A. G. Širokovové a M. Zatovkaňuka. Praha: UK, 1974, 133–152.
- Адамец 1994: Adamec, Přemysl. Čeština a ruština v konfrontačně-typologickém pohledu. – In: *Přednášky z XXXVI. běhu LŠSS*. Praha: UK, 1994, 51–59.
- Адрианова-Перетц 1917: Адрианова, В. П. Житіє Алексѣя челоувѣка Божія въ древнерусской литературѣ и народной словесности. Петроград, 1917, 511 с.
- Апресян 1962: Апресян, Юрий Дереникович. *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*. Москва: Наука, 1962, 250 с.
- Арутюнова, Ширяев 1983: Арутюнова, Нина Д. и Евгений Н. Ширяев. *Русское предложение. Бытийный тип*. Москва: Русский язык, 1983, 198 с.
- Атанасов, А. Безличните предикати „има“ и „няма“ в съвременния български език. – В: *Политики на различието, езици на близостта*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, 405–411.
- Бауер 1963/1972: Бауер, Ярослав. Основные проблемы сравнительно-исторического изучения синтаксиса славянских языков. – *Вопросы языкознания* 1963/4, 4–13; препеч. в: Bauer, Jaroslav. *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby*. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1972, 11–21.
- Беличова, Ухлиржова 1996: Běličová Helena, Ludmila Uhlířová. *Slovanská věta*. Praha: Euroslavica, 1996, 277 s.
- Бенвенист 1974: Бенвенист, Эмиль. Глаголы „быть“ и „иметь“ и их функции в языке. – В: *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс, 1974.
- Библия 1991: *Bible svatá aneb všecka svatá písmena Starého i Nového zákona*. Podle posledního vydání kralického z roku 1613. Б. м.: Česká biblická společnost 1991.
- Блажев, Лукич 1974: Блажев, Блажо, Елена Лукич. Сходства и различия между два типа конструкции в руския и българския език. – *Език и литература* XXIX (1974), №5, 28–37.
- Богданов 1977: Богданов, В. В. *Семантико-синтаксическая организация предложения*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1977, 201 с.
- Боздехова 2010: Bozděchová, Ivana. Teorie terminologie a kognitivní lingvistika: k pojetí kategorizace, definice a nominace. – *Slovo a slovesnost* 71 (2010), № 3, 163–175.
- Бозова 1994: Бозова, Сильвия. А. *Системные семантические связи глаголов быть и бывать в современном русском языке*. Диссертация на соиск. уч. ст. кандидата филологических наук. Науч. рук. проф. В. Н. Прохорова. Москва, 1994, 207 с. ръкопис.
- Бондарко 1976: Бондарко, Александр В. *Теория морфологических категорий*. Ленинград, 1976.
- Бондарко 1990: Бондарко, Александр В. О значениях видов русского глагола. – *Вопросы языкознания* 1990, № 4, 5–24.
- Братанова 2016: Братанова, Боряна. Прагматични аспекти на граматикализацията в езика. – В: *Граматика и прагматика 19.11.2015 г.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, 36–51.

- Бояджиев 1999: Бояджиев, Тодор. Фонетика, Лексикология и фразеология, Словообразуване. – В: Бояджиев, Тодор, Иван Куцаров, Йордан Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: ИК „Петър Берон“ – Изток-запад, 1999, 12–226.
- Бояджиев 2013: Бояджиев, Тодор. Морфемата *въз-/въс-* като представка в българския език. – В: *Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 243–250.
- Буюклиев 1992: Буюклиев, Иван. *Хрониката на Константин Манаси – зората на българската епика*. Предговор, превод и коментар Ив. Буюклиев. Исторически бележки Ив. Божилов. София, 1992.
- Бъчваров 1980: Бъчваров, Янко. Към въпроса за съпоставителното изследване на актуалното членение на изречението. – *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis brunensis A* 28, 1980, 227–229.
- Вавречка 2007: Vavrečka, M. *Ruská slovesa a jejich české ekvivalenty*. Klasifikace sloves do tříd, tabulky vzorů, česko-ruská homonyma, cvičení s klíčem. Brno: Komputer Press, 2007, 151 s.
- Василиев 2013: Васильев, В. Л. Славянская колонизация Русского Северо-Запада в свете ономастики. – В: *Славянское языкознание. XV Международный съезд славистов Минск, 2013. Доклады российской делегации*. Москва: Индрик, 2013, 17–35.
- Вечерка 1985: Вечерка, Радослав. Волонтиративная модальность в древнеболгарском. – *Palaeobulgarica* IX (1985), № 2, 29–40.
- Вечерка 1993–2003: Večerka, R. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*. T. 2. *Die innere Satzstruktur*. Freiburg i. Br.: Weiher, 1993. T. 3. *Die Satztypen: der einfache Satz*. Freiburg i. Br.: Weiher, 1996. T. 4. *Die Satztypen: der zusammengesetzte Satz*. Freiburg i. Br.: Weiher, 2002. T.5. Registerband. Freiburg i. Br.: Weiher, 2003.
- Вечерка 2008: Večerka, Radoslav. Staroslověnská personální propria v posesivu. – *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*. Brno: Host, 2008, 236–245.
- Виноградов 1972: Виноградов, Виктор Владимирович. *Русский язык*. Москва: Высшая школа, 1972, 614 с.
- Георгиев Вл. 1978: Георгиев, Владимир. Принципи на славянската диахронна морфология. – В: *Славянска филология. Т. 15. Езикознание*. София: Наука и изкуство, 1978, 5–43.
- Георгиев И. 1977: Георгиев, Игнат. Русско-болгарские параллели в области экзистенциальных предложений. – *Трудове на Велико-Търновския университет „Кирил и Методий“, Филологически факултет, Езикознание*. Т. XII, кн.2. София, 1977, 229–252.
- Георгиев И. 1983: Георгиев, Игнат. Изреченията с екзистенциално значение в българския и руския език. – *Съпоставително езикознание VIII* (1983), № 1, 4–14.
- Георгиева 2011: Георгиева, Стефка. *Русская фразеология в зеркале болгарского языка*. София: Херон прес, 2011, 151 с.
- Гешев 1993: Гешев, Валентин. Загадката на българския език на Троянската повест. – В: *Медиевистични ракурси. Топос и енигма в културата на православните славяни*. София, 1993, 82–86.

- Гешев 2007: Гешев, Валентин. Ранноновобългарската падежна система. – *Palaeobulgarica* XXXI (2007), № 1, 40–64.
- Гигер 2006: Giger, M. On delimitation of analytic verbal forms (on the basis of three constructions from West Slavic). – *Slavia* 75 (2006), № 3, 359–371.
- Грегор 2006a: Gregor, J. Verbonominální spojení MÍT + ABSTRAKTUM a jejich ekvivalenty v ruštině. – *Opera slavica* XVI, 2006, № 4, 11–26.
- Грегор 2008: Gregor, Jan. *Valenční možnosti verbonominálních spojení v publicistickém stylu (v rusko-českém srovnávacím plánu)*. Olomouc, 2008, 298 s.
- Грепъл, Карлик 1998: Grepl, Miroslav a Petr Karlík. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998, 503 s.
- Данеш 1971: Daneš, František. Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. – *Slovo a Slovesnost* XXXII (1971), № 3, 193–207.
- Данеш 1974: Daneš, František. K struktuře slovesných významů. – In: *Jazykovedné štúdie XII, Peciarov zborník*. Bratislava: Veda, 1974, 142–152.
- Данеш, Хлавса 1981: Daneš, František, Z. Hlavsa a kol. *Větné vzorce v češtině*. Praha, 1981.
- Данчев 2001: Данчев, Андрей. *Съпоставително езикознание. Теория и методология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001. 224 с.
- Димитрова М. 2014: Димитрова, Маргарет. *Средновековни молитви за родилки. Критическо издание*. София: Херон прес, 2014, 186 с.
- Димитрова, Ст. 2016: Димитрова, Стефана. Йерархичната зависимост между граматиката, семантиката и прагматиката. – В: *Граматика и прагматика 19.11.2015 г.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, 11–23.
- Дмитриев 1990: Дмитриев, Лев А. сост. и введение. *Литература древней Руси. Хрестоматия*. Под ред. Д. С. Лихачева. Москва: Высшая школа, 1990, 544 с.
- Добрев 1982: Добрев, И. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. София: Наука и изкуство, 1982, 212 с.
- Дьомина 1992: Демина, Евгения И. К вопросу о принципах сопоставительных исследований по грамматике. – В: *Synchroniczne badania porównawcze systemów gramatycznych języków słowiańskich*. Warszawa: SOW – Omnitech Press, 1992, 7–16.
- Жолковски, Мелчук 1965: Жолковский Александр К., Игорь А. Мельчук. О возможном методе и инструментах семантического синтеза. – *НТИ* 5, 23–28.
- Жолковски, Мелчук 1967: Жолковский, Александр К., Игорь А. Мельчук. О семантическом синтезе. – *Проблемы кибернетики*. Т. 19, 177–238.
- Зайлер 1983: Seiler, H. *Possession as an Operational dimension of Language*. Tübingen: Günter Narr Verlag, 1983.
- Зализняк 1987: Зализняк, А. А. Текстовая структура древнерусских писем на бересте. – В: *Исследования по структуре текста*. Москва: Наука, 1987, 147–182.
- Зимек 1980: Základní sémantické struktury věty v ruštině. – *Slavia*, 1982, 260–269.
- Зимек 1982: Zimek, Rudolf. *Sémantická výstavba věty*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica 44. Praha, 1980, 173 s.
- Иванов, Топоров 1974: Иванов, Вячеслав Вс., Владимир Н. Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука, 1974, 342 с.
- Иванова Е. 2009: Иванова, Елена. *Сопоставительная болгарско-русская грамматика*. Т. 2. Синтаксис. София: Велес, 2009, 335 с.

- Иванова К. 1978: Иванова, Калина. Българските глаголни лексеми с екзистенциална семантика и тяхното отношение към граматиката. – *Български език* 1978, № 3, 224–228.
- Иванова Н. 1981: Иванова, Найда. Особености на екзистенциалните изречения в българския и сръбохърватския език. – *Съпоставително езикознание* VI (1981), № 2, 58–62.
- Исаченко 1974: Isačenko, Alexandr V. On „have“ and „be“ languages (a typological sketch). – In: *Slavic Forum Essays in Linguistics and Literature*. The Hague–Paris, 1974.
- Йорданова 2008: Йорданова, Татяна. За границите на фразеологията според някои теоретични постановки на български и чешки езиковеди. – *Славистични изследвания* 8. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 102–111.
- Камаринчева 2011: Камаринчева, Даниела. Структура на семантичната категория принадлежност. // georgesg.info/belb/personal/kamarincheva/struktura.htm [Последно посетено 25.8.2017]
- Камаринчева 2011а: Камаринчева, Даниела. Езикови реализации на отрицателната принадлежност. – В: *Научни трудове на Русенския университет* – 2011, том 50, серия 6.3, 38–42.
- Касабов 2006: Касабов, И. *Граматика на семантиката*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, 235 с.
- Квиткова 2001: Kvítková, Naděžda. *Staročeský text z kvantitativního hlediska*. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2001, 124 s.
- Константинова 2008: Константинова, Даниела. Теоретични концепции в българското и словашкото езикознание за характера на фразеологичната единица. – *Славистични изследвания* 8. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 112–115.
- Коритковска 1974: Korytkowska, Małgorzata. Predykat *ima* wobec *sàm* we współczesnym języku bułgarskim. – In: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. 14. Warszawa: PWN, 1974, 203–211.
- Коритковска 1992: Korytkowska, Małgorzata. Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska. T. 5. *Typy pozycji predykatowo-argumentowych*. Warszawa: SOW – Omnitech Press, 1992, 334 s.
- Косериу 1977: Coseriu, Eugenio. Tomo y me voy. – In: *Estudios de lingüística románica*. Madrid: Ed. Cremos, 1977, 79–151.
- Косеска-Тошева 1990: Косеска-Тошева, В. О значении предикации болгарского *има*. – *Съпоставително езикознание* XV (1990), № 4–5, 195–197.
- Костадинова 2008: Костадинова, Маргарита. *Опозицията свой/чужд в чешкия и българския език*. София: Стигмати, 2008. 119 с.
- Красухин 1990: Красухин, К. Г. Некоторые проблемы реконструкции индоевропейского синтаксиса. – *Вопросы языкознания* 1990, № 6, 71–84.
- Куна 2012: Kuna, Branko. *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, 2012, 223 s.
- Куцаров 1978: Куцаров, Иван. Функционално-семантични полета на категорията преизказност в славянските езици. – В: *Славянска филология*, т. 15. София, 1978, 391–401.
- Куцаров 1999: Куцаров, Иван. Морфология. – В: Бояджиев, Тодор, Иван Куцаров, Йордан Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообра-*

- зуване, морфология, синтаксис. София: ИК „Петър Берон“ – Изток-запад, 1999, 227–497.
- Кънчев 2010: Кънчев, Иван. Семантика, типология и произход на конструкцията вземам/взема че (та, и) + глагол от свършен вид. – *Съпоставително езикознание* 2010, № 3, 40–45.
- Лайънс 1977: Lyons, John. *Semantics*. Vol. 1–2. Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne-Sidney, 1977.
- Лампрехт 1987: Lamprecht, Arnošt. *Praslovanština*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1987, 197 с.
- Лампрехт, Шлосар, Байер 1984: Lamprecht, Arnošt, Dušan Šlosar a Jaroslav Bauer. *Historická mluvnické češtiny*. Praha: SPN, 1984.
- Легурска 2011: Легурска, Палмира. *Терциум компарационис* и съпоставителни лексикални изследвания. – *Съпооставително езикознание* 2011, № 1, 46–64.
- Леков 1955: Леков, Иван. *Общност и многообразие на славянските езици в техния основен речников фонд*. София, 1955, 106 с.
- Леков 1978: Леков, Иван. Моделът на обществената и вътрешносистемната обусловеност в развоя на славянската езикова група. – В: *Славянска филология XV*. София: Изд. на БАН, 1978, 17–43.
- Леман 2002: Lehmann, Christian. *Thoughts on grammaticalisation*. Second, revised edition. Erfurt: ASSidUE, 2002, 171 p.
- Мелчук, 2013: Мелчук, Игор А. *Курс по обща морфология*. Т. I Увод, Част първа. Дума. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 463 с.
- Мирчев 1978: Мирчев, Кирил. *Историческа граматика на българския език*. 3 изд. София: Наука и изкуство, 1978, 304 с.
- Младенова 1979: Младенова, Маргарита. Върху поетиката на някои цикли български, словашки и украински народни исторически песни. – *Език и литература* 1979, № 3, 15–24.
- Младенова 2004: Младенова, Маргарита. *Чешка граматика (с упражнения)*. София: Наука и изкуство, 2004, 208 с.
- Младенова 2006: Младенова, Маргарита. Езикова динамика и глобализация (За отражението на преводаческата практика върху отделни езикови употреби). – *Българска реч XII* (2006), № 1, 10–17.
- Младенова 2007: Mladenova, Margarita. Vyjadřování existence v češtině a bulharštině. – *Bohemistika*, No 3, 2007, 163–173.
- Младенова 2008: Младенова, Маргарита. Глаголът *mít/имам/иметь* в преводи между славянските езици (чешки, български и руски). – В: *В търсене на смисъла и инварианта*. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 249–266.
- Младенова 2009: Младенова, Маргарита. Преход между притежание и битие – три момента от развоя на семантичната структура на глагола *mít* ‘имам’ в историята на чешкия език. – В: *Преходи и граници. Сборник доклади от XV годишна научна конференция на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ (18–19 май 2009)*. Съст. П. Карагъзов и Ю. Стоянова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009, 381–389.

- Младенова 2013: Младенова, Маргарита. Порядок слов и семантика в словоупотреблении глаголов *mít/иметь/имам* (в чешском, русском и болгарском). – В: *Rasprave. Časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, № 39/2. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013, 545–556.
- Младенова 2015: Младенова, Маргарита. Не дай, боже! – В: *Движение и пространство в славянските езици, литератури и култури. Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения София, 9 – 10 май 2014 г.* Съст. М Младенова, М. Радичева И. Христова, Е. Христова, А. Бурова, С. Димитрова, Т. Георгиева, Р. Петрова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2015, 227–234.
- Младенова 2016: Младенова, Маргарита. Щрих към историята на глагола върнати в историята на българския език. – В: *Филологическият проект – кризи и перспективи. Сборник доклади от международна научна конференция, 24–26 април 2015 г.* София: Фабер, 2016, 376–386.
- Младенова 2016а: Младенова, Маргарита. Семантика именных групп при глаголах торговых операций в болгарском, чешском и русском языках. – *Съпоставително езикознание* XLI (2016), №4, 5–19.
- Младенова 2016б: Младенова, Маргарита. Виждам, значи съществува (употреба на неспецифични глаголи с екзистенциална функция в чешкия и българския език). – *Съпоставително езикознание* XLI (2016), №1, 5–23.
- Мразек 1973: Mrázek, Roman. Funkční distribuce habere a esse v slovanské větě. – In: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů (Varsava 1973)*, 175–182.
- Начева 1988: Начева, Мира. Семантично-функционална характеристика на глагола *имам* ‘habere’ (върху материал от българския и чешкия език). – *Съпоставително езикознание* XIII (1988), № 4–5, 59–68.
- Начева-Марванова 2009: Načeva-Marvanová, Mira. *Perfektum v současné češtině. Korpusová studie jeho gramatikalizace na bázi Českého národního korpusu*. Praha: Lidové noviny, 2009, 224 s.
- Недев 1981: Недев, Иван. Наблюдения върху синтактичния строеж на екзистенциалните изречения с глагол-сказуемо „има-няма“ в съвременния български книжовен език. – *Български език* 1981, № 1, 13–19.
- Нимчук 1983: Німчук, В. В. *Київські глаголичні листки. Найдавніша пам'ятка слов'янської писемності*. Київ: Наукова думка, 1983, 140 с.
- Ницолова 1977: Ницолова, Руселина. Екзистенциални изречения с глаголите *съм* и *имам* в българския и полския език. – В: *Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim. Materiały na konferencję naukową polsko-bułgarską w Warszawie 23–25.11.1977*. Warszawa, 1977, 77–89.
- Ницолова 1990: Ницолова, Руселина. Екзистенциалните изречения с глаголите *esse* и *habere* в българския език в съпоставка с другите славянски езици. – *Съпоставително езикознание* 1990, № 4–5, 236–242.
- Ницолова 1996: Ницолова, Руселина. За факторите, влияещи при формалното означаване на семантичните роли в българските конструкции с отглаголни съществителни. – В: *Jazyk a jeho užívání. Sborník k životnímu jubileu profesora Oldřicha Uličného*. Praha: FF UK, 1996, 24–35.
- Ницолова 2008: Ницолова, Руселина. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.

- Ницолова 2009: Ницолова, Руселина. Към въпроса за общата характеристика на българската морфологична система. – *Езиковедски изследвания в чест на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев, проф. д-р Венче Попова и проф. Петър Пашов*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2009, 103–111.
- Ницолова 2012: Ницолова, Руселина. За формалните промени при граматикализацията. – В: *Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 50–58.
- Ницолова 2013: Ницолова, Руселина. Някои особености на българските посесивни конструкции в сравнение с чешкия език. – В: *Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 183–195.
- Норман 2009: Норман, Борис Ю. *Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков)*. Курс лекций. Минск, БГУ, 2009, 183 с.
- Норман 2016: Норман, Борис Ю. О прагматически аспектах конструкций «малого синтаксиса». – *Съпоставително езикознание XLI* (2016), № 2, 49–68.
- Ондрейович 1989: Ondrejovič, Slavo. *Medzi slovesom a vetou (Problémy slovesnej konverzie)*. [Jazykovedné štúdie.] Bratislava: Veda, 1989, 124 s.
- Паласова 2005: Pallasová, Eva. Staroslověnské infinitivní konstrukce s имѣти а хотѣти. – *Slavia* 74 (2005), № 2–3, 149–156.
- Паневова 2013: Panevová, Jarmila. Slovníková informace a její použití v gramatice (na příkladu českého slovesa). – In: *Јужнословенски филолог LXIX*, Београд, 2013, 75–90.
- Пацнерова 1964: Пацнерова, Людмила. Синтаксис инфинитива в старославянских евангелиях с точки зрения техники перевода. – *Slavia* 33 (1964), № 4, 534–557.
- Пенчев 1999: Пенчев, Йордан. Синтаксис. – В: Бояджиев, Тодор, Иван Куцаров, Йордан Пенчев. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: Издателство „П. Берон“ – ИК „Изток-Запад“, 1999, 498–655.
- Пенчева 2015: Пенчева, Майя. Прозорци към езиковата еволюция. – В: *Актуални тенденции в развитието на прагматиката и когнитивната лингвистика. Сборник с материали от Международна научна конференция 2012*. Съст. Милена Попова. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2015, 35–41.
- Пернишка 2013: Пернишка, Емилия. Лексикална семантика. Структурно-семантични особености на българската лексика. – В: *Българска лексикология и фразеология*. Т. 1. Крумова-Цветкова, Лилия, Диана Благоева, Сия Колковска, Емилия Пернишка, Мая Божилова. *Българска лексикология*. София: АИ „Марин Дринов“, 2013, 395–592.
- Петров 2017: Петров, Иван. Някои славяно-германски паралели в структурата и произхода на деминутивните суфикси. – *Мултикултурализъм и многоезичие. Сборник с доклади от Тринадесетите международни славистични четения София, 21–23 април 2016 г.* Т. 1. Лингвистика. Велико Търново: Фабер, 2017, 428–435.
- Писаркова 1974: Писаркова, К. Посесивность как грамматическая проблема (на примере польского языка). – В: *Грамматическое описание славянских языков*. Москва: Наука, 1974, 171–176.

- Попова А. 1977: Попова, Антоанета. Някои особености на „имам“ + минало страдателно причастие в български и полски. – *Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim*. Warszawa, 1977, 113–116.
- Попова А. 2008: Попова, Антоанета. *За аналитизма на българския език*. София: Ето, 2008, 150 с.
- Попова М. 2012: Попова, Мария. *Българска терминология*. Велико Търново, 2012, 687 с.
- Попова М. 2013: Попова, Мария. Детерминологизация чрез метонимия. – В: *Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Я. Бъчваров*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 134–141.
- Радева 1977: Радева, В. За лексикалната съчетаемост на българския глагол имам и на полския mieć при изразяване на притежание. – В: *Kategorie werbalne w języku polskim i bułgarskim*. Warszawa, 1977, 117–123.
- Руденко, Ивашина, Яумен 2004: Руденко, Е. Н., Ивашина, Н. В., Н. В. Яумен. *Семантико-синтаксическое сопоставление славянских глаголов*. Минск, БГУ, 2004, 131 стр.
- Савова 2017: Савова, Венета. Песни от Климент. [Библиотека Охридски извори.] София: Парадигма, 2017, 392 с.
- Савицки 2005: Savický, N. P. Existenciální věty v historické perspektivě: osudy indoevropského *es-. – *Slovo a slovesnost* 66 (2005), №4, 261–269.
- Сгал, Хаичова, Бураньова 1980: Sgall, Petr, Eva Hajičová, Eva Buráňová. *Aktuální členění vět v češtině*. Praha: Academia, 1980, 172 s.
- Селиверстова 1982: Селиверстова, О. Н. *Семантические типы предикатов*. Москва: Наука, 1982, 86–151.
- Стаменов 2013: Стаменов, Максим. Енантисемията като феномен на езика. – В: *Славянските езици отблизо. Сборник в чест на 70-годишнината на доц. Янко Бъчваров*. Съст. М. Младенова, Р. Железарова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, 157–165.
- Станишева 2003: Станишева, Дина. Идеите на Н. Крушевски в приложение към лексикалното пространство (Глаголи за положение в славянските езици). – В: *Славистиката в началото на XXI век – традиции и очаквания*. София: Сема РИИ, 2003, 7–12.
- Стасен 2009: Stassen, Leon. *Predicative Possession*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 640 p.
- Степанов 1974: Степанов, Юрий С. Вступительная статья. – В: Бенвенист, Эмиль. *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс, 1974, 447 с.
- Стефанов 2015: Стефанов, Симеон. *Текстове за св. Екатерина в хърватската книжнина XIV–XVIII в.: езикови аспекти*. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2015, 375 с. Ръкопис.
- Стоянов 1973: Стоянов, Стоян. Синонимни изрази с глаголите съм и имам в българския език. – В: *Славистични изследвания* № 3. София: Наука и изкуство, 1973, 191–199.
- Тотоманова 2009: Тотоманова, Ана-Мария. *Из историята на българския език*. София, 2009, 9–17.
- Трир 1931: Trier, Jost. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes*. Heidelberg, 1931, 347 s.

- Трифенова 1982а: Трифенова, Йорданка. За лексикографското тълкуване на някои глаголи за движение в съвременния български език (*ЛАЗЯ, ВЛЕКА-ВЛАЧА*). – *Български език* XXXII (1982), № 2, 141–148.
- Трифенова 1982б: Трифенова, Йорданка. За опозицията *ИДА – ХОДЯ* в съвременния български език. – *Език и литература* XXXVII (1982), № 4, 105–114.
- Трифенова 1985: Трифенова, Йорданка. За семантиката на една двойка глаголи в съвременния български език (*яхам-яздя* в съпоставка с *jeti-jezditi* в чешкия език). – *Славистичен сборник*. София: Изд. на БАН, 1985, 178–185.
- Трифенова 2008а: Трифенова, Йорданка. Старите славянски пространствени глаголи в българския език. – Във: *В търсене на смисъла и инварианта*. Сборник в чест на проф. Д. С. Станишева. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 363–386.
- Трифенова 2008б: Трифенова, Йорданка. Старите славянски глаголи за положение в съвременния български и чешки език. – В: *Славяните и техните контакти*. София, 2008, 140–151.
- Уфимцева 1974: Уфимцева, А. А. *Типы словесных знаков*. Москва: Наука, 1974, 206 с.
- Филипец, Чермак 1985: Filipец, Josef, František Čermák. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, 281 s.
- Филипец 1995: Filipец, Josef. Teorie a praxe jednojazyčného slovníku výkladového. – In: *Manuál lexikografie*. Praha, H & H, 1995, 14–49.
- Филмор 1977: Fillmore, Charls. The Case for Case reopened. – In: *Syntax and Semantics. Vol. 8, Grammatical Relations*. New York–San Francisco–London: Academic Press Inc. 1977, 58–85.
- Флидрова, Жажа 2005: Flidrová, H. a S. Žaža. *Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским*. Оломоуц, 2005, 163 с.
- Фром 1996: Фром, Ерих. *Да имаш или да бъдеш. Дилемата на човешкия избор*. Превод Л. Енева. София: Кибеа, 1996, 332 с.
- Хаджиева 2014: Хаджиева, Красимира. *Посесивността в българския език – типологичен аспект*. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Благоевград, 2014, 61 с.
- Хайне 1997: Heine, Bernd. *Possession: cognitive sources, forces and grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 277 p.
- Ханкс 1988: Hanks, Patrick. Typicality and Meaning Potential. – In: *Zurilex 1986 Proceedings*. Mary Snell-Hornby (ed.). Tübingen: A. Francke Verlag GmbH, 1988, 37 – 47; прев. Typičnosť a významový potenciál. – In: *Studie z korpusové lingvistiky. Acta universitatis Carolinae. Philologica* 3–4. Praha: Carolinum, 2000, 417–426.
- Харалампиев 1997: Харалампиев, И. Още за съчетанията на глагол *ИМАМ* и минало страдателно причастие в българския език. – В: *Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“*, Филологически факултет, т. 33, кн. 2. Езикознание, 1997. Велико Търново, 2002, 97–105.
- Хладка 2005: Hladká, Zdenka. Lexikologie. – In: *Příruční mluvnice češtiny*. Karlík, Petr, Marek Nekula, Zdenka Rusinová (eds.). Praha: Lidové Noviny, 2005, 65–108.
- Хлебда 2003: Chlebdá, W. *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM, 2003, 316 s.
- Хиршова 2006: Hirschová, Milada. *Pragmatika v češtině*. Olomouc, 2006, 243 s.

- Холанди 2009: Холанди, Райна. Семантични групи при компаративните фразеологични единици в английския и в българския език – *Съпоставително езикознание* XXXIV, 2009, № 1, 5–22.
- Хоралек 1962: Horálek, Karel. *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha: Nakl. ČSAV, 1962, 535 s.
- Хоралек 1953: Horálek, Karel. K charakteristice ruštiny. – In: *Kniha o překládání. Příspěvky k otázkám překladů z ruštiny*. Praha, 1953, 148–174.
- Цанева 1979: Цанева, Нина. По въпроса за копулативността на чешкия глагол *mít* в съпоставителен план с българския глагол *имам*. – *Съпоставително езикознание* IV, 1979, № 1, 57–59.
- Цуржин 1985: Cuřín, František. *Úvoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.
- Червенкова 1982: Червенкова, И. В. О сопоставительном описании русской и болгарский лексики. – В: *Вопросы сопоставительного описания русского и болгарского языков – фонетика и лексика*. София: Наука и изкуство, 1982, 123–182.
- Червенкова 2011: Червенкова, Ирина. *Сопоставительное исследование современной русской и болгарской лексики*. София: Херон прес, 2011, 243 с.
- Чермак 2010: Čermák, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: Lidové noviny, 2010, 357 s.
- Шийлдс 1991: Shields, K. Speculations about the Early Indo-European Genitive-Ablative and Dative-Locative. – *Linguistique balcanique* XXXIV, 1991, 21–27.
- Шмельов, Булигина 1997: Шмелев, Алексей Д., Татьяна В. Булыгина. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва: Языки славянских культур, 1997.
- Шур 1974: Шур, Г. С. *Теории поля в лингвистике*. Москва: Наука, 1974. 256 с.
- Янин, Зализняк 1986: Янин, В. Л., А. А. Зализняк. *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977–1983 годов). Комментарии и словоуказатель к берестяным грамотам (из раскопок 1951–1983 гг.)*. Москва: Наука, 1986, 310 с.
- Янисова 2008: Янисова, Христина. Фразеологични единици с кратка винителна местоименна форма в новогръцкия език (паралели с българския език). – *Съпоставително езикознание* XXXIII, 2008, № 3, 5–18.

Екскерпирани източници

- Булгаков: Булгаков, Михаил. *Мастер и Маргарита*. Електронна версия; Булгаков, Михаил. *Майстора и Маргарита*. Прев. Лиляна Минкова. София, 1991; Bulgakov, Michail. *Mistr a Markétka*. Elektronická verze.
- Грамоти върху брезова кора (Берестяные грамоты): Янин, В. Л. и А. А. Зализняк. *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977–1983 годов). Комментарии и словоуказатель к берестяным грамотам (из раскопок 1951–1983 гг.)*. Москва: Наука, 1986, 310 с.
- Димов: Димов, Димитър. *Тютюн*. София: Народна култура, 1951; Dimov, Dimitr. *Tabák*. Praha: Nakl. Svoboda, 1973; Димов, Димитр. *Табак*. Москва: Прогресс, 1975.
- Житие на Алексей човек Божи 1917: Адрианова, В. П. *Житіе Алексѣя человека Божія въ древнерусской литературѣ и народной словесности*. Петроград, 1917, 511 с.
- Києвски глаголически листове: Німчук, В. В. *Київські глаголичні листки. Найдавніша пам'ятка слов'янської писемності*. Київ: Наукова думка, 1983, 140 с.

- Коменски: Komenský, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Wald Press, 2005, 186 s.; Коменски, Ян Амос. *Лабиринтът на света и раят на сърцето*. Превод и предговор Маргарита Младенова. Прага: Валд Прес, 2009, 174 с.
- Супрасълски или ретков сборник: Заимов Й. и М. Капалдо. *Супрасълски или ретков сборник в два тома*. Т. 1. Й. Заимов. Увод и коментар на старобългарския текст. М. Капалдо. Подбор и коментар на гръцкия текст. София: Изд. на БАН, 1982.
- Сказание о Дракуле: Сказание о Дракуле воеводе (Древнерусский текст). – В: *Литература древней Руси. Хрестоматия*. Сост. Л. А. Дмитриев. Под ред. Д. С. Лихачева. Москва: Высшая школа, 1990, 236–241.
- Троянска повест: *Летописиста на Константин Манаси*. Фототипно издание на Ватиканския препис на среднобългарския превод. Увод и бележки от Ив. Дуйчев. София: Изд. на БАН, 1963.
- Тихонравов дамаскин: Демина, Е. И. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в.* Исследование и текст. Часть II. Палеографическое описание и текст. София, Изд. на БАН, 1971, 381 с.
- Хашек: Našek, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Praha: Československý spisovatel, 1975; Хашек, Ярослав. *Приключенията на добрия войник Швейк през световната война*. Прев. от чешки Св. Иванчев. София: Народна култура, 1983; Гашек, Ярослав. *Похождения бравого солдата Швейка во время мировой войны*. Перев. с чешского П. Богатырева. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1963.
- Хождение за три моря: „Хождение за три моря“ Афанасия Никитина (Древнерусский текст). – В: *Литература древней Руси. Хрестоматия*. Сост. Л. А. Дмитриев. Под ред. Д. С. Лихачева. Москва, Высшая школа, 1990, 247–258.
- Хроника на т. нар. Далимил: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. Vydání textu a veškerého textového materiálu*. K vydání připravili Jiří Daňhelka, Karel Hádek, Bohuslav Havránek, Naděžda Kvítková. Sv. 1. Praha, Academia, 1988, 612 s.
- SYN 2015: https://kontext.korpus.cz/first_form?corpname=syn2015&useusubcorp=

Речници

- БЕР 1971: *Български етимологичен речник*. Съст. Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Редактор Вл. И. Георгиев. София: Изд. на БАН, 1971.
- Бъчваров 2011: Бъчваров, Я. и кол. *Кратък чешко-български речник на не книжовната лексика*. София: Ето, 2011.
- Геров 1976: Геров, Н. *Речник на българския език*. Част втора Е-К. София: Български писател, 1976, 448 с.
- Енциклопедичен речник 2002: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakl. Lidové noviny, 2002.
- Игов 1983: Игов, Ангел. *Сърбохърватско-български речник*. Второ допълнено издание. София, Наука и изкуство, 1983, 508 с.
- Радева 2012: Радева, Василка. *Български тълковен речник*. София: Изток-Запад, 2012.
- Романска 1961: Романска, Цветана. *Чешко-български речник*. София: ДИ „Наука и изкуство“, 1961, 680 с.
- РЧКЕ 1964/1989: *Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ)*. 1 vyd. Praha: Academia, 1964; 2. vyd. 1989.

- РЧФИ 1994: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Т. 3–4. Vyrazy slovesné. Praha: Academia, 1994.
- Свозилова, Проузова, Ирсова 2005: Svozilová, N., H. Prouzová, A. Jirsová. *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha, 2005, 579 s.
- Словник 1966–1997: *Slovník jazyka staroslověnského*. Praha: Academia-Euroslavica, 1966–1997.
- Старобългарски речник 1999: *Старобългарски речник*. Т. 1. А–Н. София, В. Траянов, 1999.
- Старобългарски речник 2009: *Старобългарски речник*. Т. 2. О–У. София, В. Траянов, 2009.
- Фасмер 1973: Фасмер, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Т. IV (Т–яшур). Москва: Прогресс, 1973.
- Храбец, Зволински 1957: *Słownik ukraińsko-polski*. Pod redakcją S. Hrabca, P. Zwołińskiego. Warszawa: PWN, 1957.
- Цуржин 1985: Cuřín, Fr. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.
- Чермак и кол. 1983: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Přirovnání. Red. F. Čermák a kol. Praha: Academia, 1983, 492 s.
- ЧБР 2002: *Чешко-български речник в 2 тома* под ред. на Св. Иванчев. София: Труд-Прозорец, 2002.
- Чукалов 1981: Чукалов, Сава К. *Руско-български речник./Русско-болгарский словарь*. Издание шестое, стереотипное. Москва: Изд. „Русский язык“, 1981.
- Щайнфелт 1969: Šteinfeldt, Evi. *Dictionnaire des fréquences de mots dans le russe d'aujourd'hui*. Moscou: Progrès, 1969, 234 s.

ПОКАЗАЛЕЦ

на анализираните глаголи и предикатни изрази

- быти должен 246, 253, 254, 255, 258, 266
 быти нужен 253, 254, 255, 266, 334
 (быти) у ... 54, 107, 246, 247, 273, 280, 446, 481, 482, 498, 557, 558, 578, 589, 598, 610, 633
 быть в распоряжении **669**, 783
 быть должен 555, 583, 606, 645, **727**, 728, 785, 802, 803
 быть нужен/нужно **770**, **771**
 брати **251**, 266
 брать 55, 56, 63, 85, 284, 456, 514, 522, 543, 579, 670, **678**, 681, **685**, 686, **687**, 688, 691, 693, 710, 711, 784, 790, 814
 бросать 758
 бросить 533, 545, 752, 758, 759, 760
 броситься 758, **759**, 760, 787
 вдасті 451
 вернуть **748**, 749, 786
 взбрасывать **764**, 787
 взема/зема/узма 13, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 40, 41, 47, 55, 56, 62, 63, 71, 82, 127, 282, 283, 284, 288, 291, **296**, 297, 298, 299, 300, 303, 304, 312, 313, 314, 321, 326, 327, 329, 330, 353, 365, 379, 395, 416, 456, 458, 490, **500**, **501**, **502**, 503, 504, 507, 514, 522, 544, 546, 548, 570, 581, 584, 590, 675, 685, 686, 694, 790, 808, 814, 815
 вземам/земам/узима 13, 26, 27, 29, 41, 47, 55, 56, 62, 63, 68, 71, 82, 84, 85, 282, 283, 284, 291, **296**, 298, 299, 300, 304, 312, 313, 321, 329, 330, 353, 354, 355, 358, 359, 435, 490, **500**, **501**, **502**, 504, 507, 514, 522, 548, 582, 611, 670, 679, 729, 790, 814, 816
 взимати, взяти 242, 243, 245, 246, **250**, 251, 256, 266, 449, 454, **455**, 456, 457, 458, 459, 460, 476
 взыскать **775**, 787
 взять 47, 56, 63, 68, 145, 284, 303, 500, 510, 514, 522, 579, 656, 664, 670, 765, **678**, **679**, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 690, **693**, 710, 711, 784, 790, 814, 815, 816
 взяться **682**
 взяться за ... **682**
 вкладывать **744**, 786, 802
 влагам 380, 381, 410, 411, **523**, 524, 549, 744
 владея 149, 386, 486, 488, 548, 551, 663, 664, 704
 вложить 317, 329, 409, 465, **523**, 524, 549, 744
 вложить **456**, 465, 477
 вложить **744**, 786
 внести **744**, 745, 786
 водить 262, 267
 возвратити **470**, 477
 возвратить **748**, 749, 786
 возвращать **748**, 786
 воздавати, воздати **248**, 249, 266, 448, **453**, 476
 вознаградить **715**, 716, 785
 вручить 677, 678, 698, 784
 връщам 325, **326**, 330, 413, 626, 671, 748, 749
 вставлять 734, **738**, 786
 всылать 467, **468**, 477
 въдати **451**, 452, 476
 възвратя 325, 330
 въздевати **259**, 260, 267
 възнести 262, 267
 възслати, възсылати 467, **468**, 477
 възмати 127, 452, 457
 върна 127, 226, 231, 232, 325, **326**, 330, 414, 434, 470, 515, 516, 562, 568, 575, 623, 627, 647, 674, 675, 700, 728, 739, 745, 749
 вѣложа 317
 въсприяти 243, 266
 въсылати 104, 114, 467, 468, 477
 выбирать **689**, 784,
 выбрать **689**, 690, 784
 выбраться **691**, 692
 выбросить **763**, 787
 выводить 262, 267
 выграбити 255, 267
 выдать 633, **675**, 784
 выиграть 629, **703**, 784
 вынести **745**, 748, 786
 вынуть **697**, 698, 699, 707, 748, 784
 выплачивать(ся) **713**, 785
 выпустить **754**, 786
 вырвать(ся) 669, 683
 вытащить 581, 707, **748**, 786
 выхватить 707, 784
 глобя 317, 329
 глѣтна 545, 550,
 грабна, грабя 95, 298, **320**, 330, 337, 369, 394, 395, 502, **529**, 530, 546, 548, 549, 550, 664, 684, 764, 766,

губя 32, 190, 225, 226, 434, **509**, 510, 511, 548, 740
 давам, дам 11, 13, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 39, 40, 41, 42, 48, 50, 55, 56, 62, 66, 75, 125, 151, 154, 168, 173, 193, 196, 222, 223, 234, 275, 282, 283, 284, **285**, 286, 287, **288**, 289, 290, 291, **292**, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 304, 307, 310, 312, 313, 314, 315, 324, 326, 327, 328, 330, 338, 339, 341, 350, 357, 372, 378, 380, 386, 387, 467, **490**, 492, **493**, 495, 497, **498**, 499, 504, 507, 514, 540, 548, 568, 599, 600, 608, 609, 624, 625, 634, 644, 675, 717, 734, 790, **805**, 806, 807, 814, 815, 816
 даровати 286, **455**, 476
 дарувам 286, **295**, 329, 499
 дати, давати, даяти 45, 46, 47, 49, 68, 73, 74, 242, **248**, 249, 251, 266, 286, **449**, 450, **451**, 453, **454**, 455, 464, 469, 476, 551, 805, 806
 дать, давать 40, 50, 56, 62, 128, 135, 284, 289, 491, 492, 493, 514, 523, 527, 534, 535, 538, 568, 656, 670, **671**, **672**, 673, 674, 676, **677**, 678, 683, 695, 711, 736, 783, 790, **805**, 806, 808, 814, 815, 816
 держати/держать 246, 251, **252**, 262, 266, **448**, 476, 492, 592, 705, 784
 держать в руках 52, **668**, 679, 704, 783
 добавить **733**, 734, 786
 добивам 193, **321**, 329
 добиваться **702**, 784
 добиться 513, **702**, 703, 784
 добия 53, 193, 317, **321**, 322, 329, 513, 548
 доверить **709**, 784
 дожидаться **780**, 788
 донасям **537**, 618,
 донеса 169, 325, 330, 467, 469, 493, **537**, 538, 549, 618, 620, 622, 743
 доплата 315, 316
 допустить 754, 786
 доставить 734, **735**, 786
 доставя 135, 419, 531, 631, 734
 доставям 263, 531, 549, 569, 570, 571, 625, 750
 достать 734, **738**, 786,
 достоини 465, **466**, 477,
 дръжати 271
 държа (се) 51, 87, 88, 96, 123, 146, 154, 178, 179, 180, 181, 183, 188, 201, 211, 281, 298, 320, 321, 364, 369, 373, 390, 391, 392, 393, 424, 431, 448, 497, **536**, 549, 551, 562, 590, 591, 592, 669, 679, 807
 емати 243, 244, 266
 ждать 493, 605, 780, 788
 желать **771**, 772, 787
 забирать, забрать 500, **688**, 784
 завещать **725**, 785
 завладеть **666**, 783
 завлека, завличам 544, 550
 заграбя 94, **529**, 530, 549, 583
 загубя 53, 177, 191, 226, **323**, 330, 403, **509**, 510, 511, 548, 616, 617, 636, 641, 642, 724, 739
 задержать 592, **705**, 706, 784
 задержаться 706
 задерживать 592, **705**, 784
 заема 46, 187, 189, 195, 237, **303**, 304, 329, 397, 412, 502, 503, 548, 679, 682, 695, 696
 закрыть счет 714
 закупувам **518**, 549
 закупя **518**, 549
 заложить **717**, 718, 785,
 заменить **721**, 785
 занесувам 325, 330
 занять 481, 502, **695**, 696, 697, 784, 865,
 запазвам 431, **536**, 549,
 запазя 431, **536**, 537, 549, 628, 677,
 заплатить 521, 567, 671, 714, 715
 заплатя 329, 377, **521**, 712
 заслужить **726**
 засунуть **747**, 786
 избавити **462**, 462, 477
 избавить **708**
 избавиться 629, **708**, 784
 избрать **690**, 784
 извлечь **748**, 786
 изгубити 253, 254, 266
 изгубя (си) 32, 190, 193, 317, **323**, 330, 724, 740
 издам, издавам 222, **294**, 348, 493, **496**, 548, 572
 измъкна 458, 502, 548, 650, 651, 692, 708, 748
 изнудвам **531**, 549
 изоставя, изоставям 310, 311, 363, 397, 399, 531, **533**, 549, 628, 765
 изпратя, изпращам 122, 163, 165, 260, 261, 288, 356, 415, 416, 417, 467, **542**, 549, 585, 625, 755, 757
 изразходвам 380, 381, 435, **526**, 549, 649, 651
 изсипвам се 544, 550
 изхарча 253, 326, **525**, 549, 724
 изяти 455, **458**, 459, 472, 477,
 имам 11, 12, 13, 18, 19, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 51, 52,

53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 65, 68, 69, 87,
 90, 96, 108, 115, 117, 126, 130, 133, 134,
 136, 143, 144, 147, 168, 173, 175, 178, 179,
 180, 181, 191, 202, 203, 217, 219, 222, 243,
 253, 265, 269, **269**, **271**, 273, 274, 275, 276,
 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285,
 287, 291, 293, 295, 297, 313, 321, 327, 328,
 332, 333, 337, 366, 373, 427, 446, 478, **480**,
 481, 482, 483, 484, 485, **486**, 487, 488, 489,
 490, 527, 533, 535, 548, 553, 554, 555, 556,
 557, 560, 562, 564, 568, 596, 603, 630, 644,
 645, 656, 657, 660, 662, 669, 700, 776, 789,
 791, 793, 794, 798, 800, 801, **802**, 803, **804**,
 809, 812, 814, 816, 817, 818
 иманіе 142, 270, 325, 328, 452, 480,
 имати, имети, иметь, имеется 12, 37, 40, 42, 43,
 45, 46, 54, 55, 56, 57, 61, 62, 87, 135, 136, 242,
243, 244, 246, 266, 252, 262, 266, 458, 477,
 478, 481, 486, 487, 490, 550, 559, 587, 594,
 655, **656**, 657, 658, 659, 662, **663**, 664, 668,
 669, 670, 697, 775, 776, 783, 789, 792, 793,
 798, 802, 809, 811, 812, 814, 815, 816, 819
 искам 129, 175, 187, 196, 213, 222, 225, 226,
 233, 265, 327, 330, 382, 388, 400, 407, 426,
 427, 482, **543**, 544, 550, 572, 630, 631, 632,
 633, 635, 639, 673, 767, 768, 769, 771, 772
 искати 242, 263, 264, 265, 267, 327, 467, 470,
 471, 472, **474**, 475, 477
 искать 637, 638, 640, **774**, 775, 787
 искупитися 253
 испросити **472**, 477
 испустить **753**, 786,
 истеряти 253, 254, 266
 истратить 526, **724**, 785
 исхарчити 253, 254, 266
 кинуться **766**, 787
 княжити **252**, 266
 крада 317, **318**, 319, 320, 329, **528**, 549, 612,
 649, 728
 красти **256**, 266
 красть 136, **728**, 785
 кредитирам **522**, 549
 купити 254
 купить 253, 266, 312, 487, 514, 517, 521, 596,
 683, **710**, 711, 785
 купувам, купя 312, 313, **314**, **315**, 316, 329, 376,
 492, 514, **516**, 517, 518, 521, 549, 596, 710
 къркам 546
 лапам 543, 545, 550
 липсам **322**, 330,
 липсвам 435, **512**, 548
 лиша (се) 201, **323**, 324, 330, 403, 404, **511**,
 512, 548
 лишатися **260**, 267, **461**, 476
 лишаться **739**, 786
 лишити 324, 462, 463, 476, 477
 лишиться **461**, 476
 лишить 511, **739**, 740, 741, 786
 лишиться **739**, 786
 менять **719**, 721
 мечтать **771**, 772, 787
 набрасывать **760**, 787
 набрать **688**, 784
 набросать **760**, 787
 набросить **760**, 787
 наградить **715**, 716, 785
 наема 131, **522**, 549, **718**
 наемам 131, 522, **718**
 наемам се **522**, 549
 наживать 723, 785
 нажить 723, 785
 найти 260, 264, 267
 найти 481, 589, 639, 640, **775**, 776
 найтись 700, **776**, 787
 наказать **725**, 785
 накинуть **767**, 787
 наложить 253, 254, 266
 намеря 23, 83, 263, 264, 323, **324**, 330, 341,
 430, 459, 470, 471, 510, **535**, 549, 636, 638,
 642, 775, 776
 намирам 426, 429, 430, 470, 472, **535**, 549, 561,
 641
 нанимать **718**, 785
 нанять 522, **718**, 785
 направить **757**, 758, 787
 наследя **527**, 528, 549, 725
 нести 267, **742**, 743, 786
 носить 105, 262, 446
 носить 667, **742**, 786
 носить имя **667**, 783, 786
 нося 85, 106, 121, 140, 229, 263, 326, 330, 333,
 405, 406, 407, 412, 483, **538**, 539, 549, 562,
 669, 806
 обезценявам се **525**, 549
 обеспечить **726**, 785
 оберa, обирам 317, **318**, 319, 320, 329, 356,
 545, 548, 550, 649, 729
 обладать 40, 56, 149, 486, **663**, 664, 669, 783

обменять 719, **720**, 785
 обменяться **720**, 785
 обокрасть **728**, 729, 785
 обрести/обрясти/обръсти, обрѣтати, обрѣтатися
 263, 264, 267, 460, **470**, **472**, 475, 477, 886
 обсебвам, обсебя 424, **530**, 531, 549
 обуять **699**
 обыскати, обыскивати 263
 овладеть **664**, 665, 666, 783
 ограбвам, ограбя 319, 320, **529**, 544, 549
 одарити 248, **249**, 266
 оплатить 712, 714
 опродам 312, 314, 329
 оскубя 544, 550
 оставаться 696, **737**, 786
 оставить 251, **256**, 257, 265, 267, 309, 464, 476
 оставить 532, 535, 568, 645, **734**, 735, 737, 751,
 752
 оставя, оставям 27, 40, 298, 306, **307**, 308, 309,
 310, 329, 396, 426, 464, 499, 531, **532**, 533,
 549, 628, 645, 734, 735, 744, 762, 767
 остана, оставам 99, 125, 191, 223, 231, 311,
 533, 534, 536, 549, 607, 630, 636, 645, 706,
 724, 737
 остатися 247, **258**, 267
 остаться 534, 607, **737**, 777, 786
 отбросить **760**, 787
 отврѣщися **463**, 477
 отдавам се, отдам се 77, 195, 288, 388, 493,
 498, 548, 575, 675
 отдавать, отдать 498, 565, 571, **674**, 675, 728,
 784
 откажа 101, 397, 463, **506**, 548, 779
 отказать **779**, 788
 отказаться 777, **780**, 788
 отказвам 99, 426, **506**, 548, 779
 отказываться 779, **780**, 788
 откидывать **767**, 787
 открадна 317, **528**, 529, 549, 568, 600, 612, 613,
 619, 728, 729
 отнема 13, 39, 41, 46, 84, 132, 186, **301**, 302,
 304, 307, 310, 329, 354, 366, 367, 368, 428,
 502, **504**, 507, 511, 536, 548, 581, 686, 695,
 739, 740, 770
 отнемам 41, **301**, 302, 304, 307, 310, 329, 346,
 354, 355, 367, 368, 428, **504**, 548
 отнимать 582, **695**, 784
 отнять 504, 581, 583, 687, 693, **695**, 784
 оторвать 781, 782, 788
 отпасти 257, 265, 267
 отправить **757**, 787
 отправям **542**, 549
 отпросити **264**, 267
 отпускать **750**, 786,
 отпусна 60, 498, **499**, 548, 750
 отпустить 251, **260**, 261
 отпустить **750**, 751, 752, 754, 786, 817
 отрицатися, отрештися **463**, 464, 465, 477
 отслати **262**, 267
 отступити 265, 267
 отъдати **76**, 77, 112, 116, 452, 476
 охватить **665**, 783
 пазя 177, 394, 431, 527, **536**, 537, 549, 601, 628,
 677
 перебросить **761**, 787
 передавать 570, **676**
 передать 676, 644, 674, **676**, 784
 переслать **757**, 787
 перехватить **685**, 784
 пестя **527**, 549, 608
 печеля 190, 193, 361, 377, 402, 422, **510**, 511,
 548
 платить 521, 533, 603, 671, 712, 714, 803
 платя, плащам 312, 315, 316, 329, 377, **521**, 526,
 549, 554, 602, 603, 675, 712, 713, 714, 803
 пленити **256**, 266,
 пленувам, пленя, попленья 317, **319**, 320, 329
 пограбити 135, 138, 139, 225, 256, 267
 подавам, подам 27, 50, 75, 76, 234, 275, 292, 293,
 328, 478, 493, **495**, 496, 540, 548, 573, 694
 подавать, подать 50, **672**, 673, 676, 678, 694,
 783
 подарить **678**, 715, 784
 подаря, подарявам 39, 295, 352, 495, **499**, 500,
 548, 565, 571, 577, 678
 подавати, подать, подати 153, **154**, 248, **451**,
 452, 551
 подаять, подаяти **451**, 476
 подбирать 509, **689**, 784
 подбрасывать **762**, 787
 подбросить **762**, 787
 поделиться **693**, 784
 подержать **705**, 784
 подкинуть **766**, 787
 подкупвам, подкупя **519**, 520, 549, 604
 поднасям **539**, 549, 673, 746, 787
 поднеса **539**, 549, 746
 поднести **746**, 786

подносить **746**, 786
 поднять **684**, 784
 подхватить **758**, 787
 подцепить **684**, 685, 784
 поэма, поемам/поинам 145, 183, **300**, 303,
 304, 317, 329, 428, 502, **503**, 548, 688, 726
 поимати 243, **244**, 266, 458, 476
 поискати **474**, 477, 638
 поискам **543**, 544, 550, 635, 768, 772
 поймать 51, **697**, 784
 покидать **765**, 787
 покинуть **765**, 766, 787
 покорить **779**, 787
 покориться **779**, 787
 покупать 235, 312, 506, 514, 517, 521, 585, 594,
 595, 621, **710**, 711, 785
 покушаться **731**, 785
 положить 465, 476
 получа 39, 40, 77, 124, 276, **306**, 307, 329, 362,
 370, 371, 392, 393, 404, 446, **508**, 509, 548,
 590, 591, 647
 получать 498, 508, 520, 523, 534, 542, **700**, 784
 получавам 121, 136, 167, 185, 205, **306**, 307,
 329, 337, 339, 366, 370, 371, 404, 433, **508**,
 509, 511, 541, 548, 590, 622, 626, 700
 получаться **701**, 784
 получить 587, 588, 626, 680, **700**, 701, 784
 пользоваться 731, **732**, 733, 785
 поменяться **719**, 785
 понадобится **770**, 771, 787
 поплатить(ся) **713**
 попленили **256**, 266
 попридавам 330
 попросить 636, **772**, 773, 787
 порвать **782**, 788
 поручить 472, **474**, 477
 поручить **778**, 787
 послати **261**, 267, **467**, 468, 477
 послать 134, 633, 755, 756, 757
 посылати **261**, 267, **467**, 468, 477
 поставити 256, 257, **258**, 259, 260, 265, 267,
 355
 посылать 755
 потерять **740**, 786
 потребовать **768**, 769, 744, 787
 похарча 219, 325, 326, 525, 527, 549, 724
 похваля се, мога/не мога да се похваля с ...
489, 548
 похватать 298

похитить **730**, 731, 785
 похитя 94, 95, 161, **320**, 330, 730
 пояти 243, **245**, 266
 превърна 380, 546, 550,
 прегнати 262, 267
 предавам, предам 27, 50, 77, 221, 222, 292,
 297, 304, **305**, 306, 329, 348, **493**, 548, 569,
 572, 574, 674, 720
 предать 625, **676**, 784
 предлагати 472, **473**, 477
 предлагать **777**, 778
 предложить **777**, 778, 779, 787
 предоставить 631, 734, **736**, 786
 предоставля, предоставлям **498**, 499, 531, 548
 предъявить 663, 677, 678, 684, 784
 преема **302**, 303, 304, 317, 329
 прехвърля, прехвърлям 147, 403, 409, 411,
540, 549
 прибавить **734**, 786
 прибрать **690**, 784
 привезти 262
 привести 267, **746**, 770, 786
 привозити 267
 приводит 262
 придавам, придам (се) 292, 304, 328, 329, 338,
496, 548
 придадè се **307**
 придерживаться **706**, 784
 придобия 32, 53, 83, 276, **321**, 322, 329, 513,
 535, 548, 703
 приема, приемам 40, 46, 52, 85, 90, 185, 244,
299, 300, 303, 304, 306, 307, 329, 334, 365,
 366, 426, 429, 502, **505**, 506, 508, 548, 589,
 590, 625, 694
 прииска ми се **543**, 550
 прийти 595, 708, **743**, 786
 принадлежа 13, 24, 26, 66, 69, 343, 357, 360,
 387, 399, **489**, 490, 548, 552, 565, 571, 670
 принадлежать 669, 670, 783
 принести 262, 267, 467, **469**, 477, 503, 632,
742, 743, 786
 принимать 505, 506, **693**, 784
 принять 501, 506, 626, **693**, 694, 696, 701, 784
 присвоить **730**, 731, 785
 прислати 262, 267
 прислать **756**, 787
 присылать **756**, 787
 приставить 734, **736**, 786

приимати, приати/прияті 457, **460**, 461, 462, 476
 приобрести 459, 518, 561, 562, 599, 715
 притежавам 12, 13, 40, 41, 270, 271, **486**, 487, 548, 663
 пробираться 692,
 пробратся **691**, 692
 продавам 304, 312, **313**, 314, 316, 329, 492, 493, 514, **515**, 518, 521, 549, 628, 711
 продавати 253, 263,
 продавать 266, 312, 511, 514, 515, 516, 521, **677**, 710, **711**, 785
 продам 304, 312, **313**, 314, 316, 329, 492, 493, 514, **515**, 518, 521, 549, 711
 продати 253, 465, 477
 продать **677**, 710, **711**, 785
 променять **720**, 785
 пропускать **752**, 786
 пропустить **752**, 786
 просити **472**, 473, 477
 просить **772**, 773, 777, 787, 803
 протянуть 677, 678, 784
 пустити 251, **260**, 288, 329, **455**, 476
 пустить 697, 750, 754
 разбивати **256**, 266
 разграбити 255, 267
 раздавам, раздам **294**, 329, 493, **494**, 495, 548, 569, 676
 раздавать **676**, 677, 686, 784
 раздати, раздаяти 248, **249**, 266, **452**, 453, 476
 раздѣлити **453**, 476
 разменя, разменям **507**, 548, 719, 720
 разлучитися **464**, 477
 разнеса 325, 330
 разнять **699**, 784
 разобрать, разобраться **691**
 располагам с 56, 111, 271, 486, **487**, 488, 548, 564, 656, 657, 669
 разпродам 312, 314, 329
 расставаться **739**, 786
 расстаться **739**, 786
 рассчитаться **714**
 расшвырять 781, 782
 розграбити 255, 267
 ручаться **276**, 785
 сбрасывать **764**, 787
 сбросить **764**, 787
 сводить счета **714**, 785,
 сдавать 672, **673**, 784
 сдать 672, **673**, 674, 784
 снабдя се 379, **535**, 536, 549, 598, 709, 726, 737
 снять 576, **698**, 784
 собирать **687**, 688, 784
 собрати, събрати **251**, 266
 собрать **687**, 784
 совладать **666**, 783
 содрать 781, 782, 788
 сосува 327, 330
 спекулировать **731**, 732, 785
 спестя **527**, 549
 спечеля 190, 193, 276, 361, 498, **510**, 511, 548, 605, 616, 703, 723
 сподобити 454, 455, 476
 спрашивать **772**, 773, 774, 787
 ставить **258**, 259, 267
 стека 316, 329
 стигам, стигна 182, 371, 406, 410, 433, **541**, 549, 643, 692, 724, 804
 стоит 466, 715, 717
 струва 373, 377, 381, 425, 466, **524**, 525, 549, 575, 605, 637, 716, 717, 722
 сэкономить 527, **716**, 785
 сулить **774**, 787
 терять 527, **740**, 741, 786
 теряться **740**, 786
 требовати **265**, 276, 472, 477,
 требовать 543, 544, **768**, 769, 787
 торговати, торговать 253, 254, 266, 520, 521, 597, **711**, 785
 търгувам 31, **316**, **520**, 521, 549, 554, 597, 711
 убрать **688**, 784
 удавя 544, 550
 удаде се 199, 350, 497, 548, 575, 622
 удатися **249**, 266
 удержаться **707**
 украдна **318**, 319, 329
 украсти 256
 украсть 136, **728**, 729, 730, 731, 785
 унаследовать 503, 527, **725**, 785
 уплатить **714**, 785
 управить, управиться, управлять 451, 657, **667**, 783
 упросити 472, 473, 477
 упустить 42, **753**, 754, 786,
 уронить **754**, 786
 уснащать 709, 785
 утратить **724**, 785
 ухватить 707, 708, 784

харча 335, 361, 377, 402, 422, 525, 526, 527,
 549, 724,
 хватить **723**, 724, 785
 хотеть 544, 768, **771**, 772, 787
 яти 243,
 brát (se) 55, 56, 63, 85, 514, 522, 566, 576, **578**,
582, 583, 584, **585**, 587, 589, 653, 680, 685,
 686, 691, 744, 790, 814, 815,
 bráti (se) 201, **206**, **207**, 208, 209, 211, 239, 284,
 341, **352**, 353, 354, **355**, 357, **358**, 359, **360**,
 399, 437, 438
 být dlužen **607**, 608, 644, 653, 714, 728,
 být živ(a) 610, 611
 cpáti 350, 442
 čekati 435, 442
 darovat 577, 653, 678
 darovati **352**, 437
 dařit se **577**
 dát 40, 48, 50, 56, 62, 136, 153, 284, 514, 535,
 553, 555, **566**, 567, 568, **569**, 570, 572, 573,
 575, 576, **577**, 580, 583, 622, 626, 652, 675,
 717, 742, 745, 790, **801**, **805**, 814, 815, 816
 dáti (se) 172, 173, 180, **193**, 194, 195, 196, 199,
200, 201, 202, 203, 204, 217, 220, 238, 239,
 284, 806, 807
 dáti (se) 336, **338**, 339, **340**, 341, **342**, **343**, 344,
 347, 349, **350**, **351**, 352, 353, 367, 371, 383,
 396, 430, 436, 437, 492, 493, 514
 dávat 56, 62, 284, 514, 564, **566**, **569**, 570, 572,
 573, **577**, 652, 790, 805, 806, 814, 815
 dávati (se) **193**, 195, 238, **338**, 339, **340**, 341,
342, **343**, 344, **351**, 352, 408, 430, 432, 437
 děliti **226**, 240
 dlužit **606**, 607, 653, 727, 728
 dobrati se 208, 239
 dobýti 190, **191**, 192, 205, 211, 239, 250, 360,
 361, 362, 364, 438
 dobývati (se) 190, **191**, 192, 239, 360, 364, 438
 dodat **570**, 571, 571, 572, 644, 652, 678
 dodati 196, **197**, 198
 dodávat 496, **570**, 572, 652
 dodávati 344, **349**, 437
 dohoditi **230**, 240
 docházeti **404**, 405, 440
 dojěti 183, 184, 187,
 dojíti **404**, 405, 440
 domluviti se 419, **420**, 442
 donášet **622**, 623, 654
 doptati se 419, **420**, 442
 dopustit se **647**
 dosáhnouti 410, **413**
 dosahnúti **222**, 240
 dostat (se) 13, 42, 60, 204, **586**, 587, 588, **589**,
 590, 647, 653, 773, 810,
 dostati se **204**, 205, 239
 dostati (se) **370**, 371, 372, 393, 404, 436, 438,
 dostávat (se) 564, **586**, **589**, 590, 653, 673,
 dostávati (se) **370**, 371, 438
 držet 536, **590**, 592, 653, 669,
 držěti (se) 213, 214, 224, 706, 772
 držeti (se) 390, 391, **392**, 393, 401, 439, 440, 492
 dychtiti **428**, 442,
 fasovati **384**, 439
 házeti 414, 441
 hledat 636, 637, **638**, 640, 654, 774
 hledati 182, 184, 198, 224, 225, 232, 233, 234,
 235, 240, 336, **424**, 425, 426, 442
 hoditi 414, 441
 chtít 517, 519, 543, 625, 630, **633**, 634, 654,
 chtíti 401, **427**, 441
 chovati 424, 431, 442
 chybiti 362, 423, **435**, 436, 437
 chytiti se 394, 395, 440
 jěti 51, 182, 183, **184**, 186
 jěti se **189**, 239
 jieti 182, 183, 203, 239
 jieti se 172, 194, 200, 201
 jíti 199, 223, 234, 366, 377, **402**, 403, 440, 806,
 815
 jímati 364, 417, 438,
 jmieti 51, **172**, 173, 174, 175, **176**, 177, **178**, 179,
 180, 181, 186, 187, 189, 190, 192, 195, 200,
 201, 203, 204, 225, 226, 238, 501
 jmieti se 180, 189, 201, 202, 238
 jmievati 177, 238,
 jmouti **364**, **365**, 367, 396, 438
 kázati **215**, 239
 klásti 409, **410**, 441
 kralovati **214**, 239, 385, 386, 439
 krást **612**, 615, 621, 653,
 krásti 220, 239, 241
 koupit 312, 487, 506, 514, 518, 521, 568, 592,
 593, **594**, 595, 596, 599, 621, 632, 653,
 koupiti 312, 374, 375, 378, 438,
 kúpiti **217**, 220, 239
 kupovat 312, 514, 521, 568, 592, 593, **594**, 595,
 596, 653,

kupovati 374, 375, 378, 438
 lapati 394, **396**, 440
 líti **430**, 442
 litovati **428**, 429, 442
 líznout **581**, 583, 653
 loupiti 382, 439
 metati **420**, 441,
 míti 50, 176, 222, 268, **331**, 332, 333, 334, 335,
 336, **337**, 338, 339, 341, 354, 366, 370, 386,
 387, 390, 393, 409, 411, 432, 434, 436, 437,
 587,
 mít 11, 12, 13, 14, 37, 38, 40, 42, 43, 45, 49, 51,
 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 149, 178, 182, 229,
 276, 278, 333, 391, 481, 482, 485, 486, 511,
 513, 536, 538, 539, 541, 546, **553**, 554, 555,
 558, 559, 560, 561, 562, 653, 564, 565, 569,
 572, 579, 581, 586, 587, 591, 603, 614, 615,
 630, 632, 652, 656, 657, 658, 660, 662, 669,
 789, 791, 793, 798, 799, 800, **801**, **802**, 803,
 804, 808, 809, 810, 811, 812, 814, 815, 816,
 817, 818, 819
 množiti **363**, 364, 438
 nabrati **357**, 437
 nabídnout **609**, 653, 777
 nabízet **609**, 653, 774
 nabízetí 377, **378**, 439
 nadati 344, **347**, 436, 437
 nadávat **576**
 nacházeti 429, 442
 najít 535, 636, 637, **638**, 640, 641, 642, 654, 692,
 776
 najítí 371, 415, 425, 426, 429, 430, 442
 naklásti 409, **410**, 441
 nákup, nakupovat 499, 517, 518, 519, **597**
 nalapati 394, **396**, 440
 nalézat se **641**
 nalézt 636, 637, 638, 640, 641, 654
 naléztí 222, **224**, 225, 240, 341
 náležeti 387, 437,
 naskytnouti (se) 340, 341, 437
 nastavovati **431**, 442
 natáhati se **421**, 441
 navraceti **413**, 441
 nechat 568, **628**, 629, 654
 necháti 396, 397, 440
 nechávati 396, 440
 nést **618**, 620, 654
 néstí 221, **229**, 230, 240, **405**, **406**, 440
 nosit 229, **618**, 620, 654
 nositi **229**, 240, 402, **405**, **406**, 440
 obdařiti **352**, 437
 obdržet 590, 591, 653
 obdržeti **392**, 393, 438
 obdržeti **204**, 205, 216, 239
 obchodovat 520, 521, **597**, 653, 712
 objímati **368**, 369, 438
 obrati se **208**, 239
 obsáhnouti **434**, 435, 440
odcizit 614, 653
 oddat se **575**, 653
 oddati se **199**, 200,
 oddati (se) 343, 344, 437
 oddávati (se) 343, 344, 437
 odebírat **584**, 653
 odebrat (se) 207, **584**, 653, 691
 odevzdat 50, 197, **571**, 572, 652, 674
 odevzdati (se) 343, **344**, 437, 565
 odevzdávat 493, **571**, 652
 odcházeti **402**, 440
 odjítí **367**, 438
 odjímati **367**, 368, 438
 odměnit **606**, 653, 715
 odměňovat **606**, 653
 odměřovati **433**
 odnést 579, 620, 621, 622, 654
 odníti **367**, 438
 odpadnouti **388**, 439
 odpírati **426**, 442
 odpouštětí **401**, 436, 441
 odpustit **464**, 647, 654
 odřikati se **426**, 442
 odslati 415, **417**, 441
 odvažovati **433**
 odvézti **233**, 240, 241
 odvrhnouti **415**, 441
 ofěrovati se **428**, 441
 okrást 529, 612, **613**, 653
 opatřit **598**, 599, 631, 737
 opatřiti **379**, 439
 opouštět 645, 654
 opustit 645, 654
 oprávněti **215**, 239
 opustiti **400**, 441
 osobiti **205**,
 osobovati 382, 439
 ostate **223**, 224, 411
 ostaviti 224, 240
 ostříhati **393**, 394, 438

otdati se **193**, 194, 195, **200**, 234, 237, 238, 239
 otdělit 226, 240
 otjěti 173, 185, 186, 223
 otjiti **232**, 240
 otplatiti 219
 otpustiti **228**, 240
 oželeti **428**, 429, 442
 panovati 385, 386, 439
 patřit 490, **565**, 599, 652, 670
 platit 521, 556, **602**, 603, 653, 673, 682, 683,
 712, 803
 platiti **218**, 219, 220, 239
 pleniti 220, 239, 241, 382, 439,
 plundrovat **649**, 655
 pobrati **206**, 239
 počítati (se) **389**, 439
 podařit se **577**
 podat **573**, 652, 694
 podati 196, 343, **345**, 410, 437
 podávat **573**, 652
 poddati 343, **345**, 437
 poddati se **199**, 200, 239
 podávati **198**, 238, 343, **345**, 437
 podjímati **368**, 438
 podplatit 493, 519, 602, **604**,
 podplácet 519, **604**, 605, 653
 podstrkovati **350**, 442
 pohledati 424, 425, 426, 442
 pochytiti 394, **395**, 440
 pojěti **182**, 183, 184, 185, 203, 239
 pojmiati 173, 176, 192, 216, 238
 polúčiti se **199**, 240
 popadnouti 394, **395**, 440
 popadnout 666, 708, 764
 poplatiti 219
 popustiti 400, 441
 poroučeti **426**, 442
 poručiti **426**, 442
 posílat **623**, 624, 625, 626, 654
 poskýtati 340, 341, 437
 poslat 618, **623**, 624, 625, 654, 756
 poslati 172, **232**, 240, 415, 441
 postačit **647**
 postúpiti **215**, 216, 239
 poškodit **615**, 654
 potkávati se 409, **410**, 441
 potřebovat **630**, 654, 657, 817
 potřebovati 342, 383
 pouštěti (se) **398**, **399**, 400, 441
 používat 610, **611**,
 požádat 630, **635**, 654, 769
 probrati se 359, 436, 438
 prodat 136, 312, 514, 515, 521, 592, **593**, 594,
 632, 653
 prodati 196, 217
 prodávat 312, 514, 521, 592, **593**, 594, 653, 677,
 711
 prodávati 217, 374, 375, 438
 prohrát **616**, 617, 627, 654
 projet 629, 655
 projmouti **368**, 369, 438
 propůjčovati **378**, 439
 propustit 645, 654
 propustiti 400, 441
 prositi 227, **235**, 240, **423**, 424, 442
 prosit 773
 prožrát 649, 655
 přát si 596, 630, **631**, 632, 654
 přáti 351, 352, 437
 přebírat **357**, 438
 přebrati **357**, 438
 předat **569**, 570, 653, 816
 předávat **569**, 570, 653
 přeháněti se **422**
 přechovati 431, 442, 807
 přejímati 368, 369, 438
 přejmouti 368, 369, 438
 překládati 409, **411**, 441
 přenést **407**, 441
 převésti **411**, 441
 přibírat si **584**, 653
 přibrati se **207**, 239
 přibýti **363**, 364, 438
 přibývati **363**, 364, 438
 přičisti 382, **388**, 439
 přidat **572**, 653
 přidati 343, **346**, 434, 437
 přidávat **572**, 653
 přidávati 343, **346**, 437
 přidržeti 216, 239
 přidržeti se 393, 438
 přicházeti 358, 402, 428
 přijěti **185**, 186, 239
 přijíti 187, **402**, 403, 404, 440, 441
 přijímati **185**, 239, 347, **365**, 366, 370, 400, 436,
 438
 přijmout 51, 506, 589, 590, 625, 653
 přijmouti **365**, 438

přináležet 357, 387, 437
 přinášet **618**, 622, 654
 přinášeti 402, 406, 440
 přinést **618**, 620, 622, 654, 673
 přinést **230**, 240, 241, 402, 406, 440
 připravit o ... **403**, 404, 441
 přísazovat **617**, 618, 654
 přiučastniti se **388**, 439
 přivést 618, **620**, 654
 přivziti **353**, 437
 pustit 629, 643, 645, 654, 751, 754
 pustiti (se) 227, 228, 240, 361, 392, **398**, **399**,
 400, 406
 půjčit 187, 188, 523, **599**, 600, 653
 půjčiti **378**, 379
 půjčovat **599**, 653
 rozbírat **358**, 438
 rozdat **569**, 570, 653
 rozdávat 564, **569**, 570, 653
 rozdávat 344, **348**, 437
 rozdělit 226, 240, **383**, 385, 439
 rozdělovati **383**, 385, 439
 rozebrat **585**, 653
 rozebrati **208**, 239
 rozeslati 415, **417**, 441
 rozkazovati 385, **386**, 439
 rozmnožiti **363**, 364, 438
 roztrousiti **384**, 439
 sázet 524, **617**, 618, 654
 sbírat 191, **209**, 210, 239
 sbírat **584**, 653
 sbírat **356**, 437
 sdělit se **384**, 439
 sdělovati se **384**, 439
 sdržeti 216, 239
 sebrat 553, **583**, 653, 687, 688, 695
 sebrati **209**, 210, 239, **356**, 437
 sehliti 360, 442
 sehnat 598, 636, **637**, 654
 sejmouti **419**, 441
 shánět 598, 636, **637**, 638, 654
 sháněti 424, 442
 shledati 424, 442
 shledávati 424, 442
 skoupiti se **380**
 slíbit 630, **632**, 633, 654
 slíbiti **236**, 237, 240
 slibovat 630, **632**, 633, 654
 sloužiti 385, **386**, 387, 439
 snášeti 382, 407, **408**, 440
 snést **230**, 240
 spravovati 385, **386**, 439
 sstupovati se 410, **412**, 441
 stačit **647**, 648, 653
 stačiti **432**, 433, 442, 705, 724
 stačovati **432**, 433, 442,
 státi o ... 373, 393, 394, 438
 stojí 373, 377
 sundat **576**, 577
 sundávat **576**,
 svěřiti (se) 343, **426**, 442
 sypati **430**, 442
 šetřit 527, **608**, 653
 šetřiti 336, 413, **432**, 442
 šiditi 382, 439
 táhati se **421**, 441,
 toužit 630, **634**, 654
 toužiti **428**, 429, 442
 tratiti **225**, 240, **434**, 440
 ubírat (se) 358, 359, 438, 686
 udat (se) **349**, 350, **574**, 653
 udati se **198**, 199, 240, 249, 344, 350
 udávat (se) **574**, 575, 653
 udělit 236, **340**, 437
 udělovati **340**, 437
 udržet 592
 uhnati **419**, 442, 443
 uhoniti **419**, 442
 uchytiti 394, **395**, 440
 ujíti 362, **366**, 367, **422**, 423, 434, 438
 ujmouti **366**, 438
 ukrást **612**, 613, 614, 621, 653
 uletěti **422**, 423, 441
 unést **220**, 221, 239
 uschovat **600**, 601, 653
 ušetřit 527
 utráceti **377**, 439
 utrhovati **411**
 utržiti **372**, 438
 uvázati se 195, **237**, 238, 240
 užívat 182, **611**
 užívati 181, 238, 391, 610
 vábiti **428**, 442
 vážiti **381**, 439
 vecpati 419, 442, 443,
 věsti **409**, 440
 vhoditi 414, 441
 vinšovati 351, 437

vkládati 410, **411**, 440
 vkupovati se **376**, 435, 439
 vládnouti 385, 386, 439
 vlásti **214**, 239
 vložit 409, **411**, 412, 440
 vloupat se **614**, 654
 vpraviti se **389**, 439
 vracet **626**, 627
 vracet se **413**, 441
 vrátit **626**, 627
 vrátiti **413**,
 vrátiti (sě) **413**,
 vsadit **617**, 618, 654
 vstavovati **421**, 440
 vstrčiti **422**
 vybírat **355**, 437
 vybrati se **207**, 239
 vybrati **355**,
 vyčerpat se **651**, 654
 vydat 50, **572**, 652
 vydati 343, 344, **347**, 348, 437
 vydávat **572**, 652
 vydávati 344, **347**, 348, 437
 vydělávati **377**, 439
 vydrati se **420**, 442, 443
 vyhazovati 414, 441
 vyhledávati 424, 425, 426, 442
 vyhoditi 414, 441
 vyhrát **616**, 617, 654
 vychvátiti **418**, 441
 vyjmout **650**, 654
 vykoupit se **596**, 653
 vykoupiti **375**, 439
 vylákat **651**, 654
 vyletět **422**, 441
 vylévati se 340, 341, 437
 vynadat **576**,
 vynahraditi **382**, 439
 vynakládati **380**, 439
 vynalézt **640**, 654
 vynášeti **407**, 408, 440
 vynést 616, **622**, 654
 vynésti **407**, 440
 vynět 185, **188**, 240
 vyplácet se 602, **604**, 653
 vypouštět **646**, 654
 vypustiti 227, 240, 400
 vypůjčit **599**, 600, 653
 vypůjčovat **599**, 653

vypůjčovati **378**, 379, 439
 vysílat **625**, 654
 vyslati 415, **416**, 417, 441
 vystřilet **652**, 654
 vystřeleti (se) **435**, 442
 vytáhnout 616, **650**, 654
 vytáhnouti **418**, 441
 vytahovat **650**, 654
 vytahovati **418**, 441
 vytéci **415**, 441
 vyvezti **233**, 240
 vyžadovat 630, **636**, 654
 vzdát se **574**, 653, 675
 vzdáti **193**, **196**, 238
 vzdávat se **574**, 653
 vzebrati se 207
 vzieti 172, 174, 180, 184, 189, 192, 193, **202**,
 203, **204**, 205, 206, 222, 239, 250, 347,
 vzít 40, 47, 56, 63, 284, 502, 514, 522, 566, **578**,
 579, 580, 581, 582, 586, 621, 675, 679, 680,
 685, 790, 814, 815
 vzíti 352, **353**, 356, **360**, 367, 437
 vzkládati 411, **412**, 440
 vzložit 411, **412**, 440
 zabavit **615**, 654
 zachovat **601**, 653
 zachovávat 431, 442
 zajíeti 185, **187**, 188, 239
 zakládati 351
 zanášeti se 407, **408**, 409, 441
 zanechat 396
 zanechat 853, 440
 zaopatřit **598**, 599, 653
 zaopatřiti **379**, 439
 zaplatit 521, 567, 568, **602**, 653, 673
 zaplatiti 218, **377**, 439
 zapůjčiti **378**, 379, 439
 zasílat **625**, 654
 zbavit se **629**, 654
 zbaviti **201**, 239
 zbohatiti **381**, 439
 zbýti 175, 188, **189**, 190, 191, 192, 228, 239
 zbývati **189**, 190, 192, 239
 zdát se **575**, 653
 zdáti se **349**, 437
 zdržeti **392**, 440
 zdržet 706
 zdržovati **392**, 440
 zmrhati **434**, 440

zodjímati 368, 438
 zotínati 368, 438
 zpodjěti **188**, 203, 239
 zraditi **221**, 240
 ztrácet **641**
 ztracovati **434**, 440
 ztratit (se) 636, **641**, **642**, 654, 810
 ztratiti (se) **225**, 240, **434**, 440
 ztraviti **219**
 zustávati **373**, 438
 žádat 630, **635**, 636, 654, 772, 773
 žádati **233**, 234, 240, 341, **427**, 429, 441
 žebrat **635**, 654
 žebrati **423**, 442
 živit se 610, 611, 653
 živiti se **380**, 439

 бѣѣти 45, 49, 50, 52, 68, 143, 144, 245, 246, 253,
 154, 277, 321, 446, 474, 662
 бѣѣти оу ... **69**, 75, 78, 112, 123, 143, 148, 149,
 245, 246, 247, 268, 551
 бѣрати 55, 63, **84**, 85, 86, 114, 130, 135, 136,
 137, 139, 140, 151, 156, 170, 268, 356, 459,
 475, 514, 547, 692, 790
 братити **162**, 171
 братити сѧ **163**
 бѣдати 78, 79, 113, 121, **124**, 125, 139, **153**
 бѣдати сѧ 78, 139, 170,
 бѣздати 78, 113, 139,
 бѣздрѣжати (сѧ) 72
 бѣзнимати **154**, 155, 156, 170, 171
 бѣзискати **109**, 114
 бѣзприѣти **91**, 113
 бѣзѣти 46, 55, 63, 68, 73, **81**, 82, **83**, 84, 85, 87,
 90, 96, 97, 107, 113, 121, 123, 124, 125, 126,
 127, 130, 137, 140, 142, 147, 148, 150, 154,
 155, 156, 157, 158, 170, 171, 250, 551
 бѣзхѣтити **96**, 113
 бѣзѣти 127
 бѣсѣтити 94, 107, 139, **161**, 171,
 бѣсѣлати **104**, 114
 бѣдати 125, 135, 137, 139
 бѣдати 125, 135, 137, 139
 бѣдати (сѧ) 78, 79, 113, 121, 124, 125, 139, **153**,
 170, 451, 452
 гравити 94, **95**, 96, 113, 139, 255
 давати 135, 136, 137, **151**, 170
 дарѣ 67, 75, 78, 80, 89, 98, 102, 107, 115, 116,
 117, 142, 678

дарѣствовати **80**

дати 45, 46, 47, 49, 55, 65, 68, 73, 74, **75**, 76,
78, **79**, 80, 81, 83, 84, 87, 89, 93, 112, 115,
 116, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 135,
 136, 137, 139, 150, **151**, 152, **153**, 154, 155,
 157, 169, 170, 242
 даѣниѣ 67
 доѣѣти **93**, 113, 139, 328
 дрѣжати 72, 112, 139, 551
 еѣмати 121, 136
 издати 78, 89, 113, 139
 изискати **109**, 114, 139
 изпросити **108**, 114, 139
 изѣѣти 88, 91, 113
 искати 164, 166, 167
 исправити **129**, 130, 136, 138,
 имати 46, 87, 88, 113, 117, 119, 121, 122, 129,
 131, 134, 135, 136, 137, 139, 145, 170, 270,
 имѣти 33, 37, 46, 50, 55, 57, 59, 61, **66**, **67**, 68,
 69, 70, 71, 73, 74, 75, 80, 81, 87, 88, 89, 90,
 98, 99, 112, 113, 115, 118, 119, **122**, 123,
 136, 137, 139, **142**, 143, 144, **145**, 147, 149,
 150, 151, 154, 157, 166, 170, 270, **444**, 445,
 446, 447, 448, 449, 455, 476, 550, 551, 630,
 693, 805, 818
 имѣниѣ 42, 66, 106, 328, 330, 377, 452, 550
 краѣти **94**, 113, 131, 132, 138, 140, 552,
 коѣпити 92, 97, 113, 123, **127**, 128, 129, 135,
 137, 138, 139
 лишити **92**, 113, 139, **160**, 171, 552
 молити 109, 118, 119, 120, 167
 нанити **166**, 167, 171
 неѣти 152
 носити 105, 106, 163, 169, 171
 обѣдати **149**, 150, 170, 271, 272, 551,
 обрѣѣти 83, **107**, 114, 139, **165**, 166, 167, 171
 обрѣѣти сѧ 107, 471
 обѣѣжати сѧ 110
 одрѣжати 72, 551
 окрѣдати 131, 138,
 оставити 97, 98, 99, 101, 107, 113, 125, 135, 138,
 139, 157, **158**, 171
 оставити сѧ 157, **158**, 171
 оставити 97, 98, **99**, 100, 101, 113, 139, 157, **158**,
 159, 171
 оставити сѧ 97, 98, **99**, 113, 135, 138, 139, 157
 отѣѣтити 132, 135, 138, 139
 отдати 125, 135
 отнимати 135, 138, 139

отпоустити **163, 165**, 171
отръшати сѧ 101, 114,
отъврѣшати сѧ 101, 114, 139
отъдати **76**, 77, 112, 116, 119, 137, 139
отължчѣти 101, 105, 139
отължчѣти сѧ 101, 102, 105, 114
отъмѣштити сѧ 101, 114, 139
отъпасти 101, 114, 139
отъплатити 118, 119, 120
отъпоустити 100, 139
отъстѣжити 104, 105
отънати **83**, 84, 88, 92, 113, 139, 552
отъѣти **83**, 84, 88, 92, 113, 139, 552
платити 118, **130**, 135, 136, 138, 139
плѣнити **161**, 171
плѣновати 160, **161**, 171
плѣнъ 67
повратити **162**, 163, 171
подавати **75**, 112, 125, 126, 137, 153, **154**, 170
подати 74, **75**, 76, 112, 116, 119, 135, 137, 139,
451, 452, 476, 551
подѣяти **91**, 113
понимати 134, 135, 137
полоучити 139
поплѣнити 94, **96**, 113, 160
попродати 135, 138, 139
послати 135, 137, **165**, 171
поставити 157, **159**, 171
посллати 97, 103, 104, 114, 118, 120, 137, 139,
163
посллати 169
похѣтити 94, 95, 96, 113, 139
поѣти, поѣти **88**, 113, 123, 125, 126, 135, 137,
136, 138
поустити 122, 125, 135, 137, 139, 144, **163**, 164,
165, 171,
привѣрати 104, 111, 137
привести 169, 171
пригонити **106**, 114, 169, 331
принмати 90
примѣсити сѧ 80, 89, 101, 102, 111, 114, 139
принести **105**, 106, 114, 139
приносити **105**, 114, 139
приносъ 117
приобрѣсти **83**, 113, 139, 551
приобрѣтъль 67
присллати, прислати 133, 135, 138
присѣдити 152, 170
причьсти сѧ 111

приѣти 46, 83, 84, 88, **89**, 90, **91**, 113, 117, 119,
146, 147, 171, 552
продавати, продаѣти 129, 131, 135, 136, 138,
139
продати 78, 92, 112, 113, 123, 127, 128, 129,
137, 139, 551
продать 135, 136, 137, 138, 139
просити **108**, 109, 114, 118, 119, 120, 139, **167**,
168, 169, 171
прѣдати **76**, 90, 108, 112, 139, 153, 170
прѣѣти 87, 88, **147**, 156, 171
раздавати 78, 113, 139
расѣпати **162**, 171
расѣповати **162**, 171
розгравити 135, 138, 139, 255
роздѣлити **134**, 138
ставити 308
събѣрати 85, **86**, 113, 139, **156**, 171, 356, 514
събѣрати сѧ **86**, 113, 139
съвладати **111**, 112
съвѣзати 145, 171
съдаѣти 125, 137
сълати 122, **133**, 134, 137, 138, 139, 163
съподобити **79**, 80, 113, 139, 551
съпринимникъ 67
сътѣшити сѧ 156, 171
съхранити **111**, 114, 139
таѣвина 139
торговати 135, 136, 138
трѣбовати **109**, 110, 114, 139
оудръжати 72
оуловити 139, 331
оумолити 167, **168**, 171,
оуѣти, оунати 126
оуставити 157, 159, 171
оуцѣдрити 331, 551
ѣти 135, 136, 138, 139
ѣти 43, 46, 47, 50, 51, 55, 81, 82, 83, 87, **88**,
89, **91**, 92, 113, **117**, 119, 122, 126, 127, 131,
134, 136, 139, **145**, 146, 147, 148, 149, 154,
171, 243, 288, 297, 457, 458, 478, 551, 590,
693, 695, 697, 718, 748, 817

СЕМАНТИКА ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ В БОЛГАРСКОМ, ЧЕШСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе представлен анализ глаголов, а частично и остальной предикатной лексики, семантического поля притяжания (посессивности) в болгарском, чешском и русском языках в рамках четырех периодов их существования – начального периода славянской книжности, XIV в., XVII в. и XX–XXI вв. – с учетом их функционирования в речи согласно классической сосюрдовской оппозиции язык ~ речь. Анализируемый эмпирический материал эксцерпирован из одного объемного (или двух меньших по объему) произведений на каждом из трех языков (для каждого из четырех периодов). Отправной точкой исследования является идея о ведущем положении прагматической потребности выразить определенное значение, в силу которой продюктор текста вынужден искать подходящие средства выражения, а в случае нехватки таких средств – использовать уже существующий языковой материал с расширенной или даже с совершенно новой семантикой. Таким образом, нас интересует объем первичных значений, которые обусловили возникновение современного состояния, характеризующегося полисемантичностью большинства глаголов. В связи с этим было введено понятие *семантического потенциала: способность праязыкового корня и его исторических наследников выражать определенное количество значений, абстрагированных посредством индуктивного анализа и обобщения семантики текстовых употреблений исследуемых глаголов в трех языках*. Соответственно, были определены первичные исторические корни, на которых развивается лексическое значение интересующих нас глаголов. Для целей анализа в ряде случаев было необходимо представить и взаимоотношения между словами разных лексических и морфологических классов, чья семантика строится на общих древних индоевропейских корнях.

1. Разработана методика, относящаяся к двум уровням анализа лексики – лексематического (включающего все значения одного слова) и лексико-семантического (анализирующего отдельные значения самостоятельно, как лексико-семантические варианты слова). Лексико-семантические варианты (ЛСВ) глаголов, означающих притяжание, рассматриваются как члены общего для каждого языка лексико-семантического поля (ср. Уфимцева 1974: 76; Бояджиев, 1999: 140), а в качестве доказательства объективности его существования приводятся результаты компонентного анализа глагольной лексики. Критерием принадлежности глагола к лексико-семантическому полю притяжания является наличие в его структуре посессивной семы, воз-

никающей в синтагматических сочетаниях в рамках линейной организации речи с каждым новым употреблением. Таким образом, ЛСВ представляет собой обобщение индивидуальных употреблений лексемы с каждым отдельным значением.

Методами конкретного анализа, устанавливающего состав семантического поля, являются:

- компонентный анализ семантики посессивных глаголов в сопоставительном плане (Филипец, Чермак 1985: 61–69; Чермак 2010: 56–60);
- семантический (семасиологический и ономасиологический) анализ системных взаимоотношений в рамках поля притяжания для каждого языка в отдельности;
- сравнительно-историческое исследование семантики глаголов на основе материальных сходств и исторических реконструкций (Горалек 1962: 17–28; на роль хронологии и широкого сравнения обращает внимание и Бауэр 1963/1972: 18–20); определение некоторых типологических особенностей трех языков как фокус сочетания сравнительно-исторического и сопоставительного методов (Данчев 2001: 11).
- метод синхронных срезов как вспомогательное средство сравнительно-исторического исследования, прежде всего для изучения синтагматических и парадигматических отношений (Горалек 1962: 29–32) глаголов лексико-семантического поля притяжания, необходимого для определения исторических изменений в их семантике и употреблении в трех языках.

Анализ опирается на понятие **семемы** каждого ЛСВ соответствующих глаголов как *семантического единства одной или нескольких составляющих сем.* В свою очередь **сема** рассматривается как *элементарная семантическая составляющая* значения каждого ЛСВ глагола (Филипец, Чермак 1985: 66–71).

Дополнительным критерием уточнения семантической структуры глагола является понятие **концептуализации** разработанное когнитивной лингвистикой (напр. Шмелев, Булыгина 1997; Попова 2012: 33–34). Оно обозначает *главный референтный элемент действительности*, который является основой семантики данной лексемы, т.е. относится к той особенности данного явления, на которой строится название соответствующего денотата (в нашем случае, посессивных отношений). Так как референция глаголов (означающих динамический признак данной субстанции) специфическая по сравнению с именами, по отношению к посессивным глаголам понятие концептуализации сводится к типу абстрагированных отношений между семами и/или актантами, на которых основана семантическая структура каждого из глаголов. Например, глагол *иметь* благодаря своей простой

семантической структуре выражает своей концептуализацией только точку зрения единственного посессора по отношению к его собственности. Но у *дать* и *взять*, чья семантическая структура осложняется наличием второй (каузативной) семы и предполагает существование первого и второго посессора, концептуализация симметрическая – у *дать* она выражает точку зрения первоначального посессора, а у *взять* – точку зрения нового посессора. В случае глагола *принадлежать* концептуализация выражает точку зрения пациенса, поэтому она пациентивна. В синтаксической структуре точка зрения чаще всего отражает позицию деятеля (посессора-агенса), т.е. она агентивна.

У некоторых глаголов можно наблюдать и специфическое распределение факторов, связанных с функциональной перспективой (актуальным членением) предложения, когда концептуализация с точки зрения одного участника посессивного отношения не совпадает с семантическим акцентом глагола, присущим собственному значению его корня. Например, оба глагола *лишить* и *недоставать* выражают негацию посессивного отношения (сему 'отсутствие'), но у *недоставать* концептуализация с точки зрения посессума совпадает с семантическим акцентом, а у *лишить* концептуализация представлена с точки зрения агенса, который может не быть участником посессивного отношения, тогда как функциональный акцент поставлен на состоянии первого посессора по проведению действия. В таких случаях используется понятие **семантического акцента**.

2. В принципе посессивность выражает взаимоотношения между двумя сущностями – притяжателем (possessor = посессор) и собственностью (possessum = посессум), на которых основано представление о притяжении (см. Зайлер 1983). Языковое выражение этих взаимоотношений зависит от точки зрения говорящего (о роли этого понятия, например, для морфологической системы болгарского языка см. Ницолова 2008: 38–39), т.е. от того, что оказывается в центре внимания – позиция притяжателя или собственности (*иметь* vs. *принадлежать*). Собственная структура посессивности тоже негомогенна (Ницолова 2008: 166–167). Добавим, что в результате компонентного анализа большинства глаголов семантического поля притяжения установлено наличие не одного, а двух посессоров (например, у глаголов *дать/давать* и *взять/брать*, которые кроме того являются синтаксическими конверсивами при выражении процесса, называемого глаголом (см. Ондрейевич 1989: 91–110). Процесс перехода посессума от первого к второму посессору выражен концептуализацией каждого глагола, а также количеством и видом актантов, которым соответствует определенная позиция в синтаксической структуре, порожденной глаголом-предикатом.

Большинство работ, посвященных посессивности, принимает во внимание ее взаимодействие с категориями бытия, локализации, действия, совместности, которые проявляются по-разному в отдельных языках (см. Ницолова 2013: 183). С учетом акциональности в славянских языках можно добавить не только глагол *взять*, на который обращает внимание Б. Гейне (1997: 91), но и его парадигматические корреляты *дать/давать*, *оставить/оставлять*, *подать/подавать*, *передать/передавать*, *послать/посылать* и мн. др. В нашем исследовании их состав определяется на основе действительных употреблений, для которых очень важно выявление дискурсивных факторов, обуславливающих актуализацию тех или иных оттенков значения. Это дает возможность учесть те случаи, когда посессивное значение не является основным, но оказывается потенциально возможным в определенных контекстах.

Наличие грамматических критериев семантических различий в разных употреблениях притяжательных глаголов не обязательно. В ряде случаев возможны семантические разграничения двух ЛСВ без отражения этого факта в возникающих синтаксических структурах. Положение осложняется наличием постоянной или временной собственности, случайной или пространственной близости, которая в конкретной микроситуации выражена при помощи средств выражения посессивности (см. Куна 2012: 111–115). Группы отношений составлены на основе оппозиции часть ~ целое, характеристики, человеческих отношений и притяжания в узком смысле слова. Первые три группы часто рассматриваются как „неотъемлемая принадлежность“, но в данной работе это понятие не используется, чтобы не объединять разные семантические случаи.

На основе **синтаксических средств** выражения посессивности проводится ее специфическое деление на три группы:

- 1) атрибутивная (выражаемая при помощи определений),
- 2) предикативная (выражаемая при помощи разных видов глагольных и глагольно-именных предикатов) – первые два типа объединяются термином *внутренняя посессивность* (см. Ницолова 2013: 183–185),
- 3) внешняя (выражаемая отношением двух именных групп посредством предиката).

На основе этих типов реализаций возник целый ряд исследований средств выражения посессивности в разных языках, в том числе славянских (см. обзор Ницоловой 2013: 184–186, Куны 2012: 11–23; 46–49; 124–142 и др.). Так как в настоящей работе в центре внимания находится семантический потенциал притяжательных глаголов, нас интересует прежде всего предикативная посессивность как основной тип, реализующий глагольную семантику.

Обширный опыт **логико-семантической типологии посессивности** представлен в книге Л. Стассена (2009). Из его схем выражения притяжания главной для нас оказывается *иметь*-посессивная, т.к. она наиболее ярко выражает притяжание в трех рассматриваемых славянских языках.

Интерес для нас представляют и **событийные схемы посессивности**, разработанные Б. Гейне (1997: 91–99). Среди них первостепенное значение имеет акциональная схема, которая выдвигает на первый план посессивные возможности таких глаголов, как *взять/брать* и *дать/давать*, с их способностью выражать действие, ограниченное во времени и целенаправленно производимое одушевленным субъектом. Важна тоже локализационная схема, которая относительно полно отражена в русской *у*-конструкции с глаголом *быть* (и с многими другими посессивными и непосессивными глаголами), а также во всех трех рассматриваемых языках в течение старших периодов их развития. Не так частотна в количественном отношении, но важна с точки зрения концептуализации схема ‘У принадлежит X-у’, которая выражает пациентивную точку зрения.

Значительная часть посессивных глаголов рассматривается как проявление **оппозиции *свой* ~ *чужой*** на лексическом уровне М. Костадиновой (2008: 64–80). Значение этой оппозиции для организации знаковых систем в целом углубленно исследовано тартуской семиотической школой (о древности этой оппозиции свидетельствует также ее место в анализе семиотических оппозиций, на которых построена (пра)славянская мифологическая система по Иванову и Топорову 1974: 200). Однако эта оппозиция оставляет в стороне часть употреблений притяжательных глаголов, а с другой стороны в ней принимают участие и множество других лексических и грамматических средств выражения посессивности. Главным объектом нашего интереса к этой работе являются дефиниции основных сем в группах глаголов семантического поля притяжания, сформулированных с учетом этой оппозиции (Костадинова 2008: 65–78). Настоящий опыт компонентного анализа посессивной глагольной лексики близок анализу данной оппозиции, но вместе с тем мы учитываем тот факт, что она не охватывает исчерпывающим образом семантические возможности глаголов. Именно потому здесь применяется уже дефинированное выше понятие *семантического потенциала*, которое позволяет достаточно полно описать лексическую семантику глаголов.

Значительная часть посессивных глаголов обособлена в связи с **конверсивными отношениями** в работе Сл. Ондрейовича (1989: 91–110), где они рассматриваются как самостоятельная группа *verba dandi et accipiendi*, подающаяся в большинстве случаев группировке в конверсивные пары на базе концептуализации (напр. *продать* ~ *купить*, *дать* ~ *взять* и т.д.). Эти корре-

ляции важны для посессивных глаголов, но если принять их как основной критерий, то целый ряд употреблений останется за рамками исследования, включая ядерный и самый частотный глагол *иметь* (несмотря на то, что их семантика определяется именно посредством него). Не учитываются и все глаголы периферийного или пограничного положения в посессивном семантическом поле. Они не всегда удовлетворяют основное условие – образовывать конверсивные пары. Подобно положению например у *продать* ~ *купить* – это типичная конверсивная пара посессивного характера, но их общий гипероним *торговать* остается вне этой группы.

3. Конструирование лексико-семантического поля определяет как базовую потребность учитывать действительные взаимоотношения между глаголами, основанные на действительных языковых фактах и понимаемых как *реально существующие характеристики каждой лексической единицы в языке* (см. Щур 1974: 23–26, 53–54).

а) Семантическое поле конструировано на псл. глаголе **(j)yměti* и его продолжениях в трех рассматриваемых языках: б. *имам*, ч. *mít* и р. *иметь* как абсолютное ядро поля в каждом из трех языков на основе того, что в его главном ЛСВ₁ представлена простая семантическая структура, содержащая только одну сему – посессивную. Анализ и сравнению форм в трех языках подвергнут только ядерный глагол, а об остальных глаголах даны только беглые этимологические заметки там, где это необходимо. Стремление провести анализ и интерпретацию полно и с практической перспективы ведет к объединению трех существующих подходов к конструированию лексико-семантического поля на основе одного слова – **1)** на основе слова из одного языка с достаточно широким и простым лексическим значением с учетом структуры его значения/значений и взаимодействия в рамках лексической системы (см. Богданов 1977: 15); **2)** на основе одного философско-языкового конструкта, который выступает в роли *tertium comparationis* в анализе нескольких языков в сопоставительном плане и **3)** с учетом сопоставления одного слова с его эквивалентами в других языках (см. Червенкова 2011: 20–21).

б) Для установления современного состояния в болгарском, чешском и русском языках применяются основные положения **методики сопоставительного исследования** лексических систем, разработанной И. Червенковой (2011; 1981), которая предполагает анализ лексически пар слов из двух языков в обе стороны – от одного языка к другому и обратно, так чтобы было возможно проследить отношения между ними полностью (с учетом четырех видов потенциальных отношений: тождества, включения, пересечения и непересечения).

в) Т.к. в каждом языке в рамках его собственной системы рассматриваемый глагол входит в **парадигматические отношения** с другими глаголами,

в которых сема ‘притяжание’ присутствует чаще всего в сочетании с другими семами (вариативными по Богданову 1977: 15), первоначальный (ядерный) глагол может участвовать вместе с ними в синтаксически параллельных конструкциях и взаимно трансформирующихся фразеологических единицах (ФЕ). Поэтому следующий шаг конструирования должен установить состав этих глаголов – парадигматических коррелятов в каждом из трех языков.

г) Ввиду возможности конструировать семантические связи по-разному в зависимости от применяемого интерпретативного подхода, в качестве доказательства реального существования установленных отношений приводятся *прагматически обусловленные и осуществленные в тексте употребления* исследуемых глаголов.

д) Работа оперирует *интуитивным представлением о притяжании* так, как оно отражено в употреблениях глаголов-продолжителей посл. **(j)ьmĕti*, а потом рассматриваются и их парадигматические корреляты. Исходной точкой стало состояние в болгарском языке. Благодаря тому, что данные глаголы выражают каузативное значение ‘достижение’ или ‘конец качества притяжания’, они появляются при трансформации предикативных фраз с глаголом *иметь*, даже когда посессивное значение ослаблено, или, в лучшем случае, слишком абстрактно.

Установление состава современных болгарских глаголов ядерной и неядерной зон семантического поля притяжания подчеркивает их специфическую связь с древнеболгарской группой атематических глаголов. Два из них – идентификатор *имѣти* и каузатив *дати* присутствуют в атематической группе по крайней мере с древнеболгарской эпохи, *възѣти* является префиксальным дериватом родственного с *имѣти* глагола *ѣти* (а его видовой корелат *възѣмати* сходен с корнем *имати*), а также и с *отѣти* (> *отнять*), *приѣти* (> *принять*), *зѣти* (> *занять*), которые можно определить в следующей, ближайшей к ядру зоне поля (речь идет о расширенном ядре семантического поля посессивности, включающем семантически близкие к ядерному глаголу каузативы, чьи дериваты остаются в близости к ядру, но уже за его пределами).

Глаголы *имѣти* и *дати* являются важной частью синтаксических средств выражения волонкативной модальности в древнеболгарском языке, где с их помощью образуются конструкции: *дано кѣтъ / дасѣтъ сѧ* + дат. п. + инфинитив; *дати* + дат. п. + инфинитив; *имѣти* + инфинитив; *имѣти* + вин. п. + инфинитив; *нѣждѣ* + *имѣти* + инфинитив; *трѣбѣ* + *имѣти* (срв. Вечерка 1985: 30–32). Часть этих употреблений получают дальнейшее развитие в интересующих нас языках и на основе дальнейшей формализации развиваются современные их граматикализованные употребления, уже полностью обособленные формально и семантически. Например, формы будущего времени глаголов на

основе сочетаний конструкции глагола или существительного с модальным значением + инфинитив уже засвидетельствованы в древнеболгарском языке (срв. Пащнерова 1964; Паласова 2005). Этот факт является свидетельством сложности и постепенного характера формирования новой граммы ‘будущее время’ в рамках существующих в системе формальных средств, особенно при возникновении новых аналитических форм.

В процессе формирования общей для всех славян, но специфической для всей семьи славянских языков развернутой категории глагольного вида, у части атематичных глаголов появляются корреляты совершенного вида (в болгарском этот процесс сильно грамматикализован, т.е. видовая оппозиция часто является только формальной, без семантического различия (напр. *ям – изям*). Вместе с тем существует немало примеров появления глубоких семантических различий, возникающих по префиксации (б. *дам – подам, предам, продам*, – срв. Ницолова 2008: 36; ч. *dát – předat, vydat, odevzdát*, р. *dać – podać, przedać, sprzedać, jeść – zjeść*), но два основных глагола – *бъти* и *имѣти* – остаются без коррелята сов. вида (если не считать специфику чешского языка, где возникает и форма сов. вида *pojmět* и итеративная форма от несов. вида *mívati*, которые однако характеризуются низкой частотностью).

Более того, родственный глаголу *имѣти* глагол *ѣти*, означающий детерминированное действие и являющийся потенциальным „кандидатом“ в видовые корреляты *имѣти*, остается со значением ближе к первоначальному ‘держать в руке’, т. е. не формирует видовую пару с *имѣти*, несмотря на их общую основу и потенциал. В истории чешского языка этот глагол (подобно *býti* и *míti*) принимает участие в формировании составных возвратных предикатов с фазовым значением ‘начать ...’, см. б. *заловя се да..., захвана се да...* (напр. в Далимиловой хронике *je sě + inf.* ‘начал ...’), и это его сближает с развивающимися вспомогательными глаголами.

Установлено также взаимодействие между притяжением и бытием в трех языках. Как замечает Э. Бенвенист, для выражения и бытийной, и притяжательной семантики в некоторых индоевропейских и неиндоевропейских языках употребляются глаголы с корнем **es-* ‘быть’, а в других – с лат. *habeo*, фр. *avoir* ‘иметь’ (Бенвенист 1974: 209–213). Мы принимаем точку зрения Н. Савицкого, который рассматривает сочетания с *habeo* как первоначально редкие и распространенные позже, чем русские сочетания дат. пад. + *быть* типа *мне есть..., мне нет...* (см. Савицкий 2005: 261–262). Разумеется, нельзя забывать и о постоянной бытийной функции **es-* ‘быть’, регистрируемой при его сравнении с **ues-* ‘жить’, где единственно начальный формант *-и-* выражает различие между ними (см. Красухин 1990: 82). Подчеркнута близость притяжания, бытия и локализации (см. и Куна 2012: 51–58, там же и другую литературу). Эта близость видна и в существовании

посессивно-каузативных глаголов и параллельных с ними именных образований типа б. *добия* ‘добыть’, *придобия* ‘раздобыть’, *добитък* ‘скот’, ч. *nabýt* ‘приобрести’, *pozbyť* ‘потерять’, *dobytek* ‘скот, завоевание’, *dobyvatel* ‘завоеватель’, р. *добыть*, *добыча*.

Особенно важно понимание современной семантики безусловно посессивных русских фраз типа *у меня (есть)...* (т. наз. *у-конструкций*), интерпретированных как „конструкции посессивного наличия“, у которых принята пространственная интерпретация посессивности (см. Лайонс 1977: 722–723; Арутюнова, Ширяев 1983: 14–16, 142–186; Селиверстова 1982, 26–27; Иванова, Е. 2009: 114–115). Она дает возможность понимать притяжание как наличие объекта в личном пространстве одного или больше лиц, состоящем из разнородных сущностей, представляющих их микромир, т.е. „личностное пространство N“, которое не совпадает с конкретным физическим пространством (Бозова 1994: 84–86). При анализе на основе чисто синтаксического подхода к современному русскому языку конструкции, выражающие притяжание, показывают полное формальное сходство с бытийными (Арутюнова, Ширяев 1983: 14–15), а различия между двумя типами можно установить только на основе семантического анализа. Это формальное совпадение двух типов конструкций здесь рассматривается как синкретическое недифференцированное существование двух семантических категорий – притяжания и бытия.

Был определен состав глаголов притяжательного значения в языковом материале трех языков в четырех синхронных срезах. Для дефиниции посессивного семантического поля в каждом рассмотренном периоде и для установления его членов принята следующая схема анализа отдельных лексических единиц: 1) Установление семантической структуры; 2) Установление соответствующей синтаксической структуры, которая может значительно различаться у глаголов сходной семантической структуры; 3) Выявление обязательных валентных позиций и факультативных синтаксических элементов; возможности элизии; 4) Установление особенностей сочетаемости. Было констатировано, что глаголов с простой семантической структурой, содержащей только одну составляющую сему, мало. Шире представлены глаголы с двумя составляющими семами, у которых самой частотной и распространенной является каузативная сема, как вторая составляющая совместно с посессивной. Это сочетание характерно для глаголов расширенного ядра посессивного семантического поля, где располагаются глаголы б. *дам*, *давам*, ч. *dát*, *dávati* и р. *дать*, *давать*; б. *взема*, *взимам*, ч. *vzít*, *brát* и р. *взять*, *брать*. Семемы посессивных ЛСВ у глаголов полного состава поля могут иметь по 2, 3, реже 4 или 5 составляющих сем, но среди них обязательно должна присутствовать посессивная сема.

4. Заключение. Было установлено, что как посессивные следует рассматривать не только те лексические единицы, которые однозначно выражают только или главным образом отношение притяжания, и что употребления, актуализирующие посессивную сему, развиваются у большего количества исторически засвидетельствованных и современных глаголов. Таким образом в наш материал попал целый ряд лексем (представленных в таблицах соответствующих периодов в главах II, III, IV и V). Даже в ограниченном количестве текстов, проанализированных в нашей работе, выступают глаголы, содержащие посессивную сему, чье количество в несколько раз превосходит количество ядерных глаголов семантического поля притяжания.

1. Первичное значение, реализованное основным (посессивным) лексико-семантическим вариантом глаголов, оформлено во всех рассмотренных текстах. Этот факт убедительно доказывает, что формирование этого поля было завершено в очень раннюю эпоху, не позже периода непосредственно перед созданием древнейших славянских текстов. Зафиксированный высокий уровень этимологического совпадения между современными славянскими языками при выражении посессивного значения (особенно у ядерных б. *имам*, *дам/давам*, *взема/вземам*, ч. *mít*, *dát/dávat*, *vzít/brát*, р. *иметь*, *дать/давать*, *взять/брать*) дает основания считать, что еще в праславянскую эпоху формирование ядра и ближайшей к нему зоны семантического поля притяжания било уже завершено.

2. Неодинаковую хронологию процессов ядра семантического поля можно наблюдать у р. *иметь*, чье специализированное значение и стилистическая маркированность выступают на фоне весьма широкого употребления ч. *mít* (и в четырех установленных ЛСВ – посессивном, бытийном, грамматизованном и фразеологизованном) и менее расширенном употреблении б. *имам* (в тех самых четырех ЛСВ). Кроме того, существование древнего средства недифференцированного выражения притяжательного и бытийного значения при помощи глагола *быть* + у-конструкции является свидетельством менее быстрого протекания устанавливания специализированного посессивного глагола в русском языке. Как хронологически относительно позднее мы должны рассматривать и оформление глагола ч. *brát*, р. *брать* как коррелят несов. вида по отношению к ч. *vzít*, р. *взять* несмотря на наличие дополнительной итеративной семы. Отсутствие подобного результата в современном болгарском языке свидетельствует о том, что по крайней мере болгарская языковая территория осталась вне этого процесса, т.е. он был осуществлен после конца праславянской эпохи.

3. Возникновение системных связей, определяющих взаимоотношения между членами поля в рамках притяжания, выступает и в других значениях, где посессивные глаголы в разной степени проявляют подобные свойства и

склонность образовывать взаимно трансформирующиеся структуры в рамках поля. К ним относится, например, установленное в нашем эмпирическом материале целевое употребление, реализованное в ЛСВ₁, которое типично не только как характеристика ядерного глагола, но и других составляющих семантического поля. При его наличии постоянное посессивное отношение трансформируется во временную близость с определенной целью (напр. в Супр.: и въземъ дѣтишѣа отъ звѣръ дасть матери. /107; не имаши ли иного никакого сѣжда. ни ли ригъна да даси немоч. /259; в Берест.: Продавъше дворъ, идите же сѣмо — Смольньскъ ли Къевъ ли: дешеве ти хлѣбъ; в Тих.: и ѿтогази даде иманіе много и сѣгради црква. и мн. др.). В старшие периоды цель не всегда ясно эксплицирована, часто употребляются самые древние сочинительные союзы *и*, *а*, а также и бессоюзное соединение, несмотря на ясную из дискурса причинно-следственную связь.

4. Экспансия глагола *иметь* к новым значениям и функциям не изолирована, она является частью системного расширения употреблений и других членов поля притяжания. Сюда относим бытийные значения б. *има* (*В двора имаше голям орех.*), ч. *mít* (*Dnes máte pěkné počasí.*), р. *иметься* (*Имелась сцена*), грамматикализованные употребления б. *имам* (*няма да отиде*); *дам/давам* (*Дайте да се разберем!*), ч. *mít* (типа *mát uvařeno, zameteno* и т.д.); ч. *dát/dávat* (*a dále jim jíti nedá*), р. *давать* (*Давайте откроем дамский магазин!*), б. *взема* (*взе да се усмихва под мустак*), р. *взять* (*взял да и засбоил!*). Очень яркими системными связями характеризуется ЛСВ₁, которые проявляются в области фразеологически связанных употреблений (ЛСВ₄), в особенности в сочетаниях с названиями абстрактных связей, чувств и состояний, где возможно употребить разные глаголы посессивного семантического поля (б. *имам думата ~ вземам думата ~ давам думата*; ч. *mít slovo ~ ujmout se slova ~ dát/předit slovo*; р. *иметь слово ~ взять слово ~ дать слово* и мн. др.)

5. Потенциал развития бытийного значения у посессивных глаголов реализуется по-разному в трех исследованных языках. Например, в чешском бытийное значение не формализовано только у одной формы (как б. *има* в 3 л. ед.ч.) и представлено в меньшем количестве случаев, а в русском оно формализовано возвратной формой глагола *иметь* (*иметься*) только в 3 л. ед. и мн. ч. Бытийная форма глагола *има* в болгарском языке является результатом самостоятельного развития, имевшего место между XIV и XVII вв. и связанного с состоянием старших периодов только в самом общем плане. Оно прошло смежной фазой, подобной согласованным в роде и числе формам чешских бытийных употреблений ЛСВ₂, после чего форма *има* закрепились как единственная в абсолютном ядре бытийного семантического поля.

6. Семантическая и синтаксическая структуры посессивных глаголов относятся по-разному к функциональной перспективе предложения. Чем выше

степень грамматикализации или фразеологизации синтаксической структуры (т.е. употребление ее членов является облигаторным), тем ниже становится степень ее информативной и экспрессивной выразительности в рамках дискурса. В таких случаях рематическая часть высказывания в рамках функциональной перспективы предложения основана на факультативных элементах структуры, чье участие в дискурсе формально не обязательно (б. *дам тон на дискусията* ~ дам *добър* тон на дискусията; р. *зубы имел золотые*).

7. Индивидуальное состояние каждого из трех современных славянских языков специфично и является результатом их самостоятельного развития. В этом отношении особенностью чешского языка является полное оформление самостоятельного модального значения у глагола *mít* еще с начала книжности на нем. Была выявлена усиленная семантическая значимость некоторых предлогов, которые вместе с глаголом образуют фразеологические сочетания, выражающие йерархические отношения. Семантический акцент функциональной перспективы предложения несет не глагол, а предлог (*mít někoho pod sebou, mít někoho nad sebou, mít něco za sebou, to má něco do sebe*). Что касается местоимения, оно является менее информативным и может варьироваться в зависимости от референтного объекта. Относительно консервативен в выражении притяжания русский язык – в нем наблюдается самый длинный период существования посессивной у-конструкции как ядро посессивных отношений. Несмотря на это глагол *иметь* завоевал свои позиции в современной системе русского языка, хотя и как стилистически маркированное средство. За исключением *иметь*, остальные члены посессивного семантического поля проявляют значительные сходства с болгарским и чешским языками.

8. Семантика торговых операций очень древняя, испокон веков она занимала важное место в жизни общества. Поэтому глаголы, которые ее выражают, тоже возникли в очень ранний период – они присутствуют в развитии еще в древнейших славянских письменных памятниках. Из этих источников можно судить о том, что возникновение данных глаголов относится к ранней праисторической эпохе, когда формировалось славянское или даже предславянское общество.

9. Наблюдения над дистрибуцией и взаимоотношениями глаголов с глагольно-именными группами с предикативной функцией подсказывают интерпретацию последних не как „разложенных предикатов“, а скорее как „еще необъединенных предикатов“. Т.е. в исторической перспективе можно утверждать, что оба способа выражения сходных значений сосуществуют как синонимы с самого начала книжности на славянском языке. Нередко можно проследить путь развития от сочетания существительного с глаголом-связкой к единому глаголу, образованному от корня существительного

(срв. постепенное замещение сочетаний типа б. *имам нужда* > *нуждая се*, ч. *mít potřebu* > *potřebovat*, р. *отпустить на свободу* > *освободить*; см. также и случай в Супр. ѣти вѣрж = б. *имам вяра/доверие* и *хващам/хвана вяра*, которые остались в современном болгарском на уровне просторечия, а их место в литературном языке позже было занято формами *вярвам*, *повярвам*). Современное предпочтение глагольно-именных групп в официально-деловом дискурсе возникло относительно поздно в результате установления некоторых предикативных моделей именно в силу их функционирования как маркеров соответствующего стилевого регистра. Таким образом, они приобрели статус представительных языковых средств для данного типа дискурса, а их употребление дает возможность актуализировать высказывание для удовлетворения определенных дискурсивных потребностей.

10. Грамматикализация посессивных глаголов, прежде всего ядра посессивного семантического поля, связана с расширением семантического объема глагола за пределами его первоначального значения. Но этот процесс не ведет к потере частей его семантического потенциала ни в одном рассмотренном языке, даже в дальней исторической перспективе. Поэтому мы считаем, что в области притяжательных глаголов дефиниции грамматикализации как процесса десемантизации или семантического ослабления (см. обзор этих мнений у Братановой 2016: 41) не действительны. Языковые данные, представленные в нашем материале, свидетельствуют о том, что более правомерным является мнение Кр. Лемана (2002: 11), согласно которому грамматикализация связана с развитием новых значений в прямой зависимости от прагматических условий и частотности, обусловленной ими (Братанова 2016: 48–49).

11. Процесс фразеологизации (переход к ЛСВ₄) в историческом плане протекает постепенно и является градуальным в современных языках. Степень его развития обуславливает изменения в переводных эквивалентах, которые в других языках все больше удаляются буквального перевода вследствие семантического взаимодействия между их элементами (см. примеры из Тих. *да се исповѣдаме докътъ врьме имаме* ~ *и не имаме врьме да плаваме*: ‘исповедаться пока еще есть время ~ погода была неподходящей для плавания’). Здесь важное место занимает и воздействие прагматических факторов в дискурсе. Оно может проявляться в использовании особых дискурсивных слов и выражений, а также в нетрансформированных на первый взгляд употреблениях, которые необходимо знать, чтобы перевести адекватным образом (см. напр. ч. *so vás petá* = р. *ну что вы, что вы*, = б. *какво говорите* как средство выражения несогласия).

12. Тенденцию к фразеологизации часто проявляют сочетания посессивных глаголов с названиями группы *nomina abstracta* в роли посессума. В

этих случаях языковые средства развились относительно позже, чем первичные названия действий с конкретными предметами, и поэтому у значительной части первичных средств выражения в силу объективных потребностей развиваются переносные значения абстрактного дискурса. Таким образом, усиливается повторительность употреблений без значительных трансформаций собственного значения отдельных составляющих, в том числе посессивных глаголов.

13. В результате проведенного анализа можно предложить обобщение, что одна и та же лексема не может входить в состав одной и той же синтагмы два раза с одним и тем же ЛСВ (см. примеры из Супр.: *отъкъждоуъво иматъ* (ЛСВ₃) *отца имѣти* (ЛСВ₁); из чешского перевода Булг. *to by měl* (ЛСВ₃) *mít každý šenkýř neustále na paměti* (ЛСВ₄) и мн. др.). Исключением из этого правила являются только случаи редупликации, где повторение чаще всего обусловлено стилистическими соображениями и применяется для усиления воздействия двойной формы (напр. б. *Взимай, взимай!*, ч. *Už to mám! Už to mám!*, р. *Давай, давай!*).

14. На основе наблюдаемых взаимоотношений семантического поля притяжания с другими лексико-семантическими полями можно предложить коррекцию теоретического положения В. В. Богданова о конструировании лексико-семантического поля (срв. Богданов 1977: 15): Для обеспечения объективности анализа в качестве ядра (доминанты, идентификатора) лексико-семантического поля целесообразно выбрать слово с простой семантической структурой, т.е. содержащей только одну составляющую сему в семеме. Это обеспечит обнаружение слов, у которых семантическая структура осложнена другими семами, кроме ядерной. О действительном существовании этого критерия говорит интуитивная ориентация носителей разных языков именно к таким глаголам в работах, где конструируется, например, семантическое поле глаголов бытия, движения, положения в пространстве и т.д. В случае семантического поля притяжания это положение занимает глагол б. *имам*, ч. *mít*, р. *иметь*. Таким образом, исследование взаимоотношений поля посессивных глаголов с другими семантическими полями остается задачей дальнейших исследований.

SEMANTICS OF POSSESSIVE VERBS IN BULGARIAN, CZECH AND RUSSIAN

ABSTRACT

The book presents an analysis of the verbs, and partly of other predicative lexicon, from the semantic field of possession in Bulgarian, Czech and Russian, in four synchronic cross-sections of the history of the three languages – the initial period of Slavic literary languages, the 14th century, the 17th century and 20–21st centuries – and in terms of their functioning in speech according to the classical Saussure's opposition of language versus speech. The empirical material which is in the focus of analysis has been drawn from a single voluminous or two less voluminous texts for each synchronic cross-section. A starting point of the study is the idea of the priority of pragmatic necessity to express a certain meaning, which makes the text producer search for an appropriate wording, and, provided that it lacks, for other means of expression, already existing in the language, with widened or even completely new semantics. In this respect, the present state of things, which is characterized by polysemy of most verbs, is considered as being conditioned by the range of their primary meanings. For that purpose the notion of *semantic potential* is introduced, defined as *the ability of a protolanguage root and its successors to express a certain range of meanings, abstracted by inductive analysis and generalization of the semantics of discursive uses realized in each language*. This concept reflects our intent to identify the historical roots of development of the lexical meanings of the verbs analysed, as well as the need to express, in a number of cases, the relationship between words from different lexical and morphological classes whose semantics is based on common old Indo-European roots.

1. The author applies her own methodology to the research, elaborated on the basis of two respective levels of lexical analysis: lexemic, which includes all meanings of a given word, and lexical-semantic, which studies independently the concrete meanings of a word as its lexical-semantic variants. The lexical-semantic variants (LSV) of the verbs expressing possession are considered as members of a lexical-semantic field (cf. Ufimceva, 1974: 76; Bojadžiev, 1999: 140) and a component analysis of the respective verbs is employed to prove its objective existence. The presence of a possessive seme occurring in all syntagmatic combinations of a verb in linear organization of speech is the criterion of its belonging to the lexical-semantic field of possession. Thus, the lexical-semantic variant is a generalization of the individual uses of a lexeme with all its concrete meanings.

The methods applied to the concrete analysis for the purpose of determining the composition of a semantic field are as follows:

- Component analysis of the semantics of the respective verbs in their contrastive study (Filipec, Čermák 1985: 61–69, Čermák 2010: 56–60);
- Semantic (semasiologic and onomasiologic) analysis of the systemic relationships within the field of possession for each of the languages;
- Comparative-historical study of the semantics of the verbs analysed on the basis of established material similarities and historical reconstructions (Horálek 1962: 17–28) – the role of chronology and of the broad comparative basis is emphasized by Bauer (1963/1972: 18–20); defining some typological features of the three languages as a focus combining comparative-historical and contrastive methods (Dančev 2001: 11).
- The method of synchronic cross-sections as ancillary to comparative-historical study, used mainly to analyse the syntagmatic and paradigmatic relationships (Horálek 1962: 29–32) of the verbs from the lexical-semantic field of possession and to establish the historical changes in their semantics and their uses in the three languages considered.

The analysis starts from the concept of the *sememe* of each lexical-semantic variant (LSV) of the respective verbs as *a semantic unity formed by one, or several, component semes*. In this sense, the *seme* itself is conceived as *an elementary semantic component* in the meaning of each LSV of the verbs (Filipec, Čermák 1985: 66–71).

As a further criterion for specifying the semantic structure of a verb, the notion of *conceptualization*, taken from cognitive linguistics, is used (e.g., Šmelev, Bulygina 1997, Popova, M. 2012: 33–34), meaning *the main referential element from reality* that underlies the semantics of the respective lexeme, i.e. the peculiarity of a certain phenomenon, which becomes the basis for the nomination of its denotatum – in our case, the relations of possession. Since verbal reference (denoting a dynamic characteristic of a substance) is specific in comparison with substantival reference, the application of the term *conceptualization* to possessive verbs marks the type of abstracted relations between the semes and/or the actants underlying the semantic structure of each verb. For example, in the case of the verb *imam* ‘have’, because of its simple semantic structure, the conceptualization expresses only the view-point of the sole owner (possessor) to the possessed (possessum). Whereas in the cases of *dam* ‘give’ and *vzema* ‘take’, where the semantic structure is complicated by the presence of a second – causative – component seme, and reflects the existence of a first and a second possessor, there is a mirror conceptualization: in *dam* it expresses the perspective of the first possessor, while in *vzema* it expresses the perspective of the new possessor. In *prinadleža* ‘belong’ the conceptualization is patientive because it formulates the perspective of the possessum as syntactic subject but semantic patient. In syntactic structure the perspective most often reflects the position of the agent, i.e. it is agentive.

With some of the verbs we may observe a specific distribution of the factors associated with the functional sentence perspective, in which the conceptualization from the view-point of a given participant in relations of possession does not coincide with the semantic accent of the verb, which is embedded in the intrinsic meaning of its root. For example, the verbs *liša* ‘deprive’ and *lipsvam* ‘be missing’ express the seme of ‘absence’, however, while the conceptualization from the perspective of the possessum coincides with the semantic accent in the case of *lipsvam* ‘be missing’, in the case of *liša* ‘deprive’ the conceptualization is from the perspective of an agent who may not participate in the possessive relation, but the functional accent is placed on the state of the first possessor after the action was performed. In such cases, the term **semantic accent** is also employed.

2. Possession generally reflects the relations between two entities – an owner (possessor) and the owned (possessum) – which underlie the idea of possession (cf. Seiler 1983). The linguistic expression of these relations depends on the speaker’s point of view (concerning the role of this concept in the morphological system of Bulgarian cf. Nitsolova 2008: 38–39) – in terms of whether the position of the owner or that of the owned comes to the foreground (*have* vs. *belong*). The intrinsic structure of possession is also heterogeneous (Nitsolova 2008: 166–167). It should be added that with most verbs belonging to the semantic field of possession the component analysis reveals the presence of two, rather than one, possessors as it is with the verbs *dam/davam* ‘give’ and *vzema/vzemam* ‘take’, which are, besides, converse in terms of syntax, concerning the process expressed by the verb (cf. Ondrejovič 1989: 91–110). The process of transition of the possessum from one to a second possessor is expressed both by the conceptualization of each of the verbs and by the number and type of actants in the syntactic structure generated by the predicate.

Most works on possession take into account its interaction with categories as existence, localization, action, reciprocity, which find different expressions in the various languages (cf. Nitsolova 2013: 183). As far as actionality in the Slavic languages is concerned, apart from *vzema/vzemam* ‘take’ pointed out by B. Heine (1997: 91) we may also add its paradigmatic correlates *dam/davam* ‘give’, *ostavja/ostavjam* ‘leave’, *podam/podavam* ‘pass, submit’, *predam/predavam* ‘transmit, hand in’, *(iz)pratja/ (iz)praštam* ‘send’ and many others. Their list is specified on the basis of realized uses greatly influenced by discourse factors which condition the nuances of the meaning in each particular use. Therefore, account has also been taken of cases where the possessive meaning may not be original but is potentially possible in some contexts.

The presence of grammatical criteria to distinguish between the various uses of possessive verbs is not indispensable. The semantic distinctions between two LSVs often do not affect the occurring syntactic structures. The picture is additionally

complicated by the notions of permanent and temporary property, or occasional and spatial proximity, which are expressed by the means of possession proper in particular micro-situations (cf. Kuna 2012: 111–115). Semantic groupings like the opposition of part versus whole, or characteristic, human relations and possession in the narrow sense are used in the analysis. The first three groups, often referred to as “inalienable possession”, are considered separately in the present work for the more precise identification of the correspondences in the three languages.

On the basis of the **syntactic means** of expressing possession its specific tripartite division is posited:

- 1) attributive (expressed through attributes with or without agreement),
- 2) predicative (expressed through different types of verbal and verbal-nominal predicates) – in fact, the first two types are studied together as internal possession (cf. Nitsolova 2013: 183–185) and
- 3) external (expressed by the relation of two noun phrases to / through the predicate).

On the basis of these types of realization a number of studies of the means to express possession in different languages, including Slavic ones, have been conducted (see e.g. the review of literature on the topic in Nitsolova 2013: 184–186, also in Kuna 2012: 11–23; 46–49: 124–142). Since in the present study the semantic potential of the possessive verbs is of major interest, it concerns primarily the predicative possession as a basic type in which verbal semantics is realized.

An impressive attempt at a **logical-semantic typology of possession** is made by L. Stassen (2009). From his patterns most important for our study is the *have*-possessive pattern, which is essential for the uses in the Slavic languages under consideration. What is more, this is the pattern most clearly expressed in the three languages studied.

Of certain interest are the **event schemes of possession** suggested by B. Heine (1997: 91–99). From these, most important to our analysis is the action scheme that brings to the fore the possessive potential of verbs like *vzema/vzemam* ‘take’ and *dam/davam* ‘give’ with their ability to express action limited in time and purposefully performed by an animate subject. The localization scheme is also important. It is relatively completely reflected by the Russian construction with the preposition *u* and the verb *byt’* ‘be’ (or other possessive verbs), and it is also attested in earlier periods of development of all the three languages under discussion. Less frequent in terms of quantity, but substantial from the view-point of conceptualization, is the ‘Y is/belongs to X’ scheme, which reflects a patientive perspective.

A mager part of the possessive verbs may be considered as a realization of the **one’s own versus somebody else’s opposition** at the lexical level (cf. Kostadinova 2008: 64–80). The importance of this opposition for the organization of sign systems

in general is explored by the Tartu Semiotic School, with impressive results being produced (concerning the antiquity of the opposition cf. also its place in the analysis of the semiotic oppositions on which the (Proto-)Slavic mythological system is built according to Ivanov and Toporov 1974: 200). This approach, however, leaves part of the uses of the possessive verbs outside the relations within this opposition, whereas many other lexical and grammatical means to express possession participate in it. We are interested mainly in the basic semes defined within groups of verbs from the semantic field of possession and postulated with respect to this opposition (Kostadinova 2008: 65–78). The present attempt at component analysis of the possessive verbal vocabulary has points in contact with this opposition, which, nevertheless, does not exhaust the semantic possibilities of the verbs. This is the main reason for the introduction of the above-mentioned notion and term of *semantic potential* so that the lexical semantics of the verbs and its possible realizations should be explored more completely.

In the work of Sl. Ondrejovič (1989: 91–110), a considerable part of the possessive verbs are classified in view of the **converse relations** between them – they are analysed as *verba dandi et accipiendi* and grouped into converse couples in terms of conceptualization (e.g. *prodam* ~ *kupya* ‘sell ~ buy’, *dam* ~ *vzema* ‘give ~ take’, etc.). These correlations are important for the possessive verbs, but when they are accepted as a basic criterion, a number of uses remain beyond the scope of the researcher, including the nuclear and most frequent verb *imam* ‘have’, although their semantics is just defined through this verb. What is more, all verbs with a position peripheral or marginal to the semantic field are not taken into account. They do not always meet the basic requirement – to form converse pairs. For example, *prodam* ~ *kupya* (‘sell ~ buy’) form a typical couple of converses with a possessive character, but their common hyperonym *tărguвам* ‘trade’ remains outside this group.

3. The requirement to take into account real relations between verbs – relations based on realized linguistic facts and perceived as *real characteristics of each of the lexical units in a language* (cf. Šćur 1974: 23–26, 53–54) – is accepted as a major prerequisite for a lexical-semantic field to be constructed.

a) The semantic field of possession is constructed on the basis of the Proto-Slavic verb **(j)ьměti* ‘have’ and its successors in the three examined languages – Bulgarian *imam*, Czech *mít*, and Russian *imet’*, as the absolute nucleus of the field in each of the languages because in its basic LSV₁ it has a simple semantic structure, containing only one seme – the possessive one. Analysis and comparison between the forms existent in the three languages is carried out only in respect to the nuclear verb; as for the other verbs, cursory etymological references are made if necessary. The orientation towards holistic analysis and interpretation with a view to practice leads to a combination of three kinds of approach to the construction of a lexi-

cal-semantic field starting from one word: **1)** on the basis of a word from a given language with a sufficiently broad lexical meaning in respect to the structure of its meaning/meanings and its interaction within the lexical system of the same language (cf. Bogdanov 1977: 15); **2)** on the basis of a certain philosophical-linguistic construct playing the role of a tertium comparationis in a contrastive analysis of several languages; **3)** in terms of contrasting a word with its equivalents from other languages (cf. Červenková 2011: 21).

b) To clarify the current situation in Bulgarian, Russian, and Czech some principles taken from *the methodology for contrastive study of lexical systems*, developed by I. Červenková (2011; 1981), are employed. This methodology supposes that the analysis of pairs of words from two languages should always be bidirectional – from the first to the second language, and vice versa, so that it should completely embrace the relationship between them (which may be of four plausible kinds: identity, inclusion, intersection, and lack of intersection).

c) Since in each language, within its own system, each of the verbs considered interacts *paradigmatically* with other verbs which realize the seme of ‘possession’ – most often in combination with other semes (“variable” semes in the terminology of Bogdanov 1977: 15), the initial (nuclear) verb *have* may also participate – together with the other verbs from the field – in parallel syntactic constructions and mutually transforming phrasal units (PhU). Therefore, the next step in constructing the field supposes that the list of the verbs involved in it – and mutual paradigmatic correlates in each of the three languages – should be established.

d) Since it is possible to formulate a semantic relation in different ways depending on the method of interpretation, the *pragmatically conditioned and discursively realized uses of the respective verbs* are taken as an indication that the explored relations really exist.

e) The study operates with the *intuitive notion of possession* as realized in the uses of the verbs successors to the Proto-Slavic **(j)bǫmĕti* ‘have’, then their paradigmatic correlates are analysed starting with Bulgarian. Due to the fact that they express the causative meaning of ‘achievement’ or ‘loss of the quality of possession’, they participate in transformations of predicative phrases containing the verb *imam* ‘have’, even when their possessive meaning is weakened or too abstract at best.

The analysis of the Modern Bulgarian verbs belonging to the nuclear and non-nuclear sectors of the semantic field of possession demonstrates their specific relationship with the Old Bulgarian group of the athematic verbs. Two of them – the identifier *imĕti* ‘have’ and the causative *dati* ‘give’ – have belonged to this group at least since the Old Bulgarian epoch. *Vъзѣти* ‘take’ is a prefixed derivative from the verb *ѣти* ‘catch’ cognate to *imĕti* ‘have’ (while its aspectual correlate *възъмѣти* ‘take’ shows a similarity to another cognate – the iterative *imati* ‘catch, take’). Other

cognates to *iměti* and *jeŕti* as *otŕjeŕti* (> Modern Bulgarian *otnema* ‘take away’), *pri-jeŕti* (> Mod. Bulg. *priema* ‘accept’), *zajjeŕti* (> Mod. Bulg. *zaema* ‘borrow’) can be located in the zone closest to the nucleus of the field. We have introduced the notion of wider nucleus of the semantic field of possession, which includes the causative verbs semantically closest to the nuclear one, while their derivatives remain close to the nucleus of the field and yet outside it.

In the earliest historically attested phases of development of the Slavic languages, the verbs *iměti* ‘have’ and *dati* ‘give’ represent an essential part of the syntactic means to express voluntative modality – in Old Bulgarian they participate in the constructions: *dano jestŕ / daŕŕ seŕ* + Dat. + infinitive; *dati* + Dat. + infinitive; *iměti* + infinitive; *iměti* + Acc. + infinitive; *naŕŕdaŕ + iměti* + infinitive; *trěbŕ + iměti* (cf. Večerka 1985: 30–32), all of them meaning ‘need’, ‘must’, ‘should’. Some of these uses developed further in the languages considered, and, on the basis of ongoing formalization, modern grammatical uses, accomplished formally and semantically, were established. For example, the formation of future tense forms on the basis of combinations of a verb or noun with modal meaning + infinitive is a process already attested in Old Bulgarian (cf. Pacnerová 1964, Palasová 2005). This proves the complexity and gradual character of the formation of the new future tense grammeme out of formal means already existing in the system, especially if the emerging analytical forms are concerned.

In the process of formation of the well-developed category of verbal aspect, common to all Slavic languages, some athematic verbs acquire perfective correlates (in Bulgarian this process is highly grammaticalized, i.e. the aspect correlation is often only formal, without additional semantic differences, e.g. *jam* ‘eat’ vs. *izjam* ‘eat (all)’ (the same is with the Russian *est* vs. *sŕest*). However, there are more than a few cases when deep semantic differences occur with the prefixation: Bulgarian *dam* ‘give’ versus *podam* ‘pass, submit’, *predam* ‘submit, surrender’, *prodam* ‘sell’ (cf. Nitsolova 2008: 36); Czech *dát* ‘give’ vs. *předat* ‘present (a prize)’, *vydat* ‘publish’, *odevzdat* ‘submit’, Russian *dat* ‘give’ vs. *podat* ‘pass, submit’, *peredat* ‘submit, surrender’, *prodatŕ* ‘sell’. In spite of this tendency two of the core verbs in the semantic field of possession – *byti* ‘be’ and *iměti* ‘have’ remain without perfective correlates (if we ignore the specific development in Czech, where the perfective form *pojmět* ‘experience for a short time’ also emerges, as well as the imperfective iterative form *mívat* ‘have frequently or from time to time’, both with a very low frequency).

In addition, the verb *jeŕti* ‘catch’ – cognate to *iměti* ‘have’ and denoting a determinate action – is a potential candidate for aspectual correlate of *iměti*, but it retains a meaning closer to the initial ‘catch’ and does not form an aspectual couple with *iměti* ‘have’, in spite of their common origin and semantic potential. At the same time, in the history of Czech, the same verb (like the verbs *býti* ‘be’ and *míti* ‘have’)

participates in the formation of compound reflexive inchoative predicates, and thus it comes close to the developing auxiliary verbs – e.g. *je sě* + inf. ‘began to’ in the Old Czech Dalimil’s Chronicle, cf. also Bulg. *zalovja se da*, *zahvana se da* with the same meaning ‘begin to’, where *zalovja se* and *zahvana se* mean ‘snatch’.

The interrelation between possession and existence in the three languages is also considered. As E. Benveniste points out, both existential and possessive semantics is expressed by verbs meaning ‘be’ or ‘have’ in a number of Indo-European and non-Indo-European languages, compare the Indo-European root **es-* ‘be’ and the Latin *habeo*, French *avoir* ‘have’ (Benveniste 1974: 209–213). We accept N. Savickij’s opinion that the expressions containing *habeo* are initially less common and appear later than constructions like the Russian Dat. case + *byt’* ‘be’ of the type *mne est’...*, *mne net’...* ‘to me is..., to me not...’ (cf. Savickij 2005: 261–262). Of course, one should not forget the permanent existential function of **es-* ‘be’, proved also by its comparison with **ues-* ‘live’, where only the pre-posed formant *-u-* marks the difference between them (cf. Krasuhin 1990: 82). Emphasized is the proximity between possession, existence and localization (cf. Kuna 2012: 51–58 and the literature cited there). This proximity is proved also by the existence of possessive-causative verbs and noun formations parallel to them, such as Bulg. *dobija*, *pridobija* ‘get, acquire’, *dobitāk* ‘livestock’, Czech *nabýt* ‘acquire’, *pozbyt* ‘lose’, *dobytek* ‘livestock, something acquired’, *dobyvatel* ‘conqueror’, Russ. *dobyt’* ‘conquer’, *dobyča* ‘booty’.

Special attention is paid to the interpretation of the Modern Russian undoubtedly possessive expressions like *u menja (est’)*... (the so-called *u*-constructions) as „konstrukcii possessivnogo naličija“ (constructions of possessive existence), for which a spatial explanation of possession is widely accepted (cf. Lyons 1977: 722–723, Arutjunova, Širjaev 1983: 14–16, 142–186, Seliverstova 1982: 26–27, Ivanova: E. 2009: 114–115). This interpretation represents possession as the presence of an object in a space of heterogeneous entities equivalent to the microcosm of one or more persons, that is “personal space of N”, which is different from the concrete physical space (Bozova 1994: 84–86). When approached from the viewpoint of pure syntax, the Modern Russian constructions expressing possession display a complete formal similarity to the existential ones (Arutjunova, Širjaev 1983: 14–15), and the differences between the two types appear only after their semantic analysis. We consider this formal identity of the two types of constructions as a syncretic and formally undifferentiated coexistence of the semantic categories of possession and existentiality.

The analysis has established the approximate inventory of possessive verbs in the linguistic material from four synchronic cross-sections of the three languages. In order to define the semantic field of possession for each of the respective periods and identify its members, the following scheme of analysis of the individual lexical

units has been adopted: 1) Establishing the semantic structure; 2) Establishing its corresponding syntactic structure, which may differ significantly from that of other verbs with a similar semantic structure; 3) Establishing obligatory valency positions and optional syntactic elements; capacity for elisions; 4) Establishing specific ability to combine. It has been established that the verbs with a simple semantic structure, with only one component seme, are extremely rare; most numerous are the verbs with two component semes, the most common and the most widespread being the causative seme as a second component in combination with the possessive one. This situation is characteristic of the wider nucleus of the semantic field of possession – it consists of the verbs *dam*, *davam* in Bulg., *dát*, *dávat* in Czech. and *dat'*, *davat'* in Russ. (all meaning 'give'); *vzema*, *vzemam* in Bulg., *vzít*, *brát* in Czech, and *vzjat'*, *brat'* in Russ. (all meaning 'take'). The sememes of the possessive LSVs of the verbs from the full inventory of the field can have 2, 3, rarely 4 or 5 component semes, among which the possessive seme is irreversibly present.

4. Conclusion. It has been established that not only the lexical units which unambiguously express – solely or predominantly – relations of possession should be considered as possessive, because a larger number of verbs, historically attested and modern, develop uses in which a possessive seme arises. Thus, our material includes a lot of lexemes presented in the tables for the respective periods in Chapters II, III, IV and V. In spite of the limited number of texts examined, the verbs with a possessive seme outnumber several times the verbs of the nucleus of the field of possession.

1. The primary meaning realized by the major (the possessive) lexical-semantic variant of the verbs is well developed in all examined texts, which is convincing evidence that the formation of the field was completed in an early epoch, prior to the creation of the oldest Slavic texts at the latest. The established high degree of etymological coincidences between the modern Slavic languages in expressing possession – especially with the nuclear verbs *imam*, *dam/davam*, *vzema/vzemam* in Bulg., *mít*, *dát/dávat*, *vzít/brát* in Czech, *imet'*, *dat'/davat'*, *vzjat'/brat'* in Russ. (all of them meaning 'have', 'give' and 'take' respectively) gives a sufficient reason to believe that, as early as the Proto-Slavic epoch, the formation of the nucleus proper and the wider nucleus of the semantic field of possession had already been completed.

2. We can observe a different chronology of the processes in the nucleus of the field when we consider the Russian verb *imet'* 'have', whose specialized meaning and stylistic markedness stand in sharp contrast with the wide use of the corresponding Czech verb *mít* (in all four established LSV – possessive, existential, grammatical and phraseological) and the not so wide use of the Bulgarian *imam* (in the same four LSVs). Furthermore, the preservation in Russian of the ancient undifferentiated means to express possession and existence – the verb *byt'* 'be' + *u*-construction – testifies to a slower development of the basic and semantically simplest possessive

verb in Russian. As relatively late should also be considered the development of the Czech verb *brát* and Russ. *brat'* as imperfective aspectual correlates to the perfective Czech *vzít* and Russ. *vzjat'* 'take' despite the presence of an additional iterative seme in Czech *brát*, Russ. *brat'*. The absence of such development in Modern Bulgarian indicates that at least the Bulgarian linguistic territory was not affected by this process, therefore, it occurred in the post-Proto-Slavic epoch.

3. The development of systemic relations between the members of the field within possession proper manifests itself within other meanings of the same verbs as well, where they, to a different extent, demonstrate similar properties and a similar tendency to form mutually transformable structures within the boundaries of the field. This may be exemplified by a specific use, established in the empirical material examined, in which the LSV₁ expresses purpose. This use is characteristic not only of the nuclear verb, but of other components of the field as well, and when it is observed the designation of permanent possessive relationship is transformed into designation of temporary proximity for given purpose (e.g. from Supr.: *i v~~z~~em~~u~~ dětišťa ot~~z~~ zvěř~~ě~~ dast~~u~~ materi. 'and having taken the child from the beast he gave it to its mother'; *ne imaš~~i~~ li inogo nikakogo s~~z~~s~~z~~da. ni li riz~~z~~na da das~~i~~ jemu. 'don't you have any other vessel or precious thing to give them to him'; from Berest.: *Prodav~~z~~še dvor~~z~~, idite že s~~z~~mo – Smol~~z~~nsk~~z~~u li Kyevu li: deš~~z~~eve ti xlebe*. 'Having sold the land come here – to Smolensk or to Kyjev – the grain is cheap here'; from Tih.: *i ōttogazi dade imanie mnōgo i s~~z~~gradi c~~z~~rkva*. 'then he gave a lot of riches and erected a church' and many others). The purpose is not always clearly explicated, the oldest coordinating conjunctions *i*, *a* 'and' are frequently used, or the clauses are joined together with no conjunctions, although the meaning of cause and effect is clearly evident from the discourse.**

4. The expansion of the verb *imam* 'have' into other meanings and functions is not isolated – it is a part of a systemic expansion of the uses of other members of the field of possession. This concerns the existential meanings of the impersonal form *ima* 'there is' of the Bulgarian verb *imam* 'have' (*V dvora imaše goljam oreh*. 'In the yard there was a big walnut-tree.', literally 'In the-yard had big walnut-tree.'). Czech *mít* (*Dnes máme pěkné počasí*. 'Today we have nice weather'), the reflexive form *imet'sja* 'there is' of the Russian verb *imet'* 'have' (*Imelas' scena* 'There was a stage', literally 'It-had (refl.) stage'), the grammaticalized usages of the Bulg. *imam* 'have' (*njama da otide* 'he/she will not go', literally 'has-not to go'); *dam/davam* 'give' (*Dajte da se razberem!* 'Let us come to an agreement!' literally 'Give (imperat. pl.) to understand (refl. 1 p. pl.)!'), Czech *mít* (of the type *mám uvařeno, zame-teno* 'I have cooked, swept', literally 'I-have cooked, swept' etc.); *dát/dávat* 'give' (*a dále jim jíti nedá* 'he did not let them go further', literally 'and further to-them to-go he-didn't-give'), Russ. *davat'* (*Davajte otkroem damskij magazin!* 'Let us open a boutique!', literally 'Give (imperat. pl.) we-open ladies' shop'), Bulg. *vzema*

‘take’ (*vze da se usmihva pod mustak* ‘he began to laugh in his beard’, literally ‘he-took to he-smile under (his) moustache’), Russ. *vzjat’* ‘take’ (*vzjal da i zasboil!* ‘he began to show obstinacy’, literally ‘he-took and he-was-obstinate’). The systemic relations of LSV₁ are clearly manifested in the domain of the phraseological usages, especially in combination with names for abstract relationships, feelings and states. In this domain it is possible to use different verbs from the semantic field of possession: Bulg. *imam dumata* ~ *vzemam dumata* ~ *davam dumata*; Czech *mít slovo* ~ *ujmout se slova* ~ *dát/předat slovo*; Russ. *imet’ slovo* ~ *vzjat’ slovo* ~ *dat’ slovo* ‘have the floor ~ take the floor ~ give the floor’, literally ‘have word ~ take word ~ give word’ (in Bulgarian ‘have the-word ~ take the-word ~ give the-word’), and many others.

5. The potential of the possessive verbs to develop existential meaning is realized in different ways in the three languages. So in Czech the existential construction is not formalized and limited to only one form of the verb *have* (as is the case with Bulg. *ima*, only in 3 p. sg.), and is quantitatively not so well represented, while in Russian it is formalized by means of the use of *imet’sja*, which is the reflexive form of the verb *imeti* ‘have’, only in 3 p. sg. and pl. In Bulgarian the existential form of the verb *ima* ‘have’ is a result of independent development which occurred between the 14th and 17th centuries and corresponds to the state in older periods only in general. It went through an intermediate phase, similar to the forms within the Czech existential uses of LSV₂, characterized by agreement in gender and number, after which the impersonal *ima* ‘have’ established itself as the only form in the absolute nucleus of the existential semantic field.

6. The semantic and syntactic structures of the possessive verbs relate in various ways to the functional sentence perspective. The higher the degree of grammaticalization, or phraseologization, of a given syntactic structure – especially when the use of a possessive verb becomes obligatory – the lower its informative and expressive value within the discourse. In such cases, the rhematic part of the sentence within the functional sentence perspective is realized by the facultative elements of the structure whose participation in the discourse is not formally necessary (Bulg. *dam ton na diskusijata* ~ *dam dobăr ton na diskusijata* ‘set the tone in the discussion, set a good tone in the discussion’ literally ‘give (good) tone to the-discussion’; Russ. *zuby imel zoloty* ‘he had gold teeth’ literally ‘teeth he-had gold (adj.)’).

7. The individual state of each of the three modern Slavic languages is specific and is the result of their independent development. In this respect, a specific peculiarity of Czech is the development of a separate modal meaning of the verb *mít* ‘have’ as early as the beginning of its written history. Besides, we may note the greater semantic load of some prepositions which, together with the verb, form set phrases expressing hierarchical and other abstract relations, in which the semantic accent of the functional sentence perspective is placed on the preposition rather

than on the verb (*mít někoho pod sebou, mít někoho nad sebou, mít něco za sebou, to má něco do sebe* – literally ‘have someone under oneself, have someone above oneself, have something behind oneself, it has something to itself, i.e. it deserves to be considered’) – while the pronoun is less informative and may vary according to the discussed object of reference. Noteworthy is the relative conservatism of Russian in expressing possessive relations – it is just the language in which the u-construction with the impersonal form of the verb *byt’* ‘be’ lasts long as the nucleus of the possessive field. Nevertheless, the verb *imet’* has also its place in Modern Russian, although as a specialized and stylistically marked member of the field. Otherwise, the rest of the Russian verbs from the semantic field of possession show significant similarities to the other two languages examined.

8. The semantics of commercial operations is very old and essential to the life of society. That is why, the verbs expressing it also originate in a very early period – they are to be found in a developed form in the oldest Slavic written monuments. It can be inferred that their emergence dates back to an early prehistoric age when the Slavic or even the pre-Slavic society developed.

9. The observations on the distribution of the verbs of possession and their relationships with the verbal-nominal groups with predicative function decide for the interpretation of the latter not as “decomposed predicates”, but rather as “not-yet-composed predicates”, i.e., in historical perspective, the two types of expression of the same meanings – verbal and verbal-nominal – have existed as synonymous since the very beginning of literature in Slavic. The path of development can often be traced from a combination of a noun with a verb in copulative function to a single verb derived from the root of the noun – cf. the gradual displacement of collocations of the verbal-nominal type by single verbs as *imam nužda*, literally ‘have (a) need’ > *nuždaja se* ‘need’ in Bulgarian, *mít potrebu*, literally ‘have (a) need’ > *potřebovat* ‘need’ in Czech, *otпустit’ na svobodu*, literally ‘let to freedom’ > *osvobodit’* ‘(set) free’ in Russian; this is also the case with expressions like Old Bulg. *jěti věřq* ‘believe, trust’ literally ‘catch faith’) from Supr. with the same meaning as Modern Bulgarian *imam vjara/doverie* ‘believe, trust’, literally ‘have faith/confidence’) and *hvaštam/hvana vjara* ‘believe, trust’, literally ‘catch faith’), which have remained in use in Colloquial Bulgarian but otherwise are displaced by the more frequent and stylistically neutral verb *vjarvam, povjarvam* ‘believe’. The modern preference for verbal-nominal groups in the official business and administrative discourse is imposed by relatively late predicative models, which serve as markers of this stylistic register. Thus, they have become representative of a certain type of discourse and resorting to them allows for a respective actualization of utterance in response to pragmatic needs.

10. The grammaticalization of possessive verbs, especially those from the nucleus of the semantic field, is related to the extension of their semantic scope beyond

their original meaning. However, this does not inflict losses on their semantic potential in any of the languages discussed, even in remote historical perspective. We, therefore, consider that the definitions of grammaticalization as a process of ‘dese-mantization’ or ‘semantic fading’ (cf. Bratanova’s review 2016: 41) do not apply to possessive verbs. Closer to the reality revealed by our material is C. Lehmann’s (2002: 11) assertion that grammaticalization is a development of new meanings directly depending on pragmatic factors and the frequency conditioned by them (Bratanova 2016: 48–49).

11. The process of phraseologization (transition to LSV₄) is historically gradual in the modern stage of the languages analysed. The extent of its development determines the spread of the fan of translation equivalents, which in the various languages become increasingly more distinct from their literal translation due to the semantic interaction between their elements (cf. the examples in Tih. *da se ispovēdame dokъъ vrēme imame ~ i ne imah’me vrēme da plavame*: ‘let us confess while there is time (to do it)’ ~ ‘and there was no weather (suitable) for sailing’, literally ‘to we-confess while time/weather we-have’ ~ ‘and not we-had time/weather to we-sail’). The pragmatic factors of discourse also act in this direction – they may have developed discourse words or phrases of their own, and seemingly untransformed uses may appear whose knowledge is a must for a good and adequate translation: cf. e.g. Czech. *co vás nemá* ‘why do you say this, I don’t agree with you’, literally ‘what you (acc.) hasn’t’ and Russ. *nu čto vy, čto vy* ‘why do you say this, I don’t agree with you’, literally ‘oh what you (nom.), what you (nom.)’ and Bulg. *kakvo говорите* ‘why do you say this, I don’t agree with you’, literally ‘what do you say’.

12. The tendency towards phraseologization is most characteristic of the collocations of possessive verbs with nouns from the group of nomina abstracta in the role of possessum. In these cases the linguistic means developed relatively later than the primary denotations of actions with concrete objects, and for this reason a great deal of the primary means of expression develop metaphoric uses under the pressure of the objective needs of abstract discourse. This enhances the frequency of the uses of these collocations, often without transformation of the meaning of their individual constituents, including the possessive verbs.

13. As a result of the analysis it can be suggested that the same lexeme cannot participate in the same syntagm twice with the same LSV – cf. e.g. Supr.: otъkađu ubo *imatъ* (LSV₃) otъca *imēti* (LSV₁) ‘how shall he have a father’, literally ‘whence has-he father have’; from the Czech translation of Bulgakov: *to by měl* (LSV₃) *mít každý šenkýř neustále na paměti* (ЛСВ₄) ‘every tavern-keeper has always to keep this in mind’, literally ‘this he-should have to have every tavern-keeper always in mind’ etc. Only the cases of reduplication make an exception where the repetition is most often conditioned by stylistic reasons and enhances the effect of the repeated form (e.g. Russ. *davaj, davaj!* ‘go, go!, now!, come on!’, literally ‘give, give’),

Bulg. *Vzimaj, vzimaj!* 'Take, take!', Czech *Už to mám! Už to mám!* 'I know! I know!', literally 'I have it! I have it!'.

14. On the basis of the relations established between the semantic field of possession and other lexical-semantic fields, a certain modification of V. V. Bogdanov's theory of the construction of lexical-semantic fields (cf. Bogdanov 1977: 15) can be proposed. In order to ensure the objectivity of the analysis, it is adequate to choose a word with a simple semantic structure, i.e. one containing only one seme in its sememe, as the nucleus (dominant, identifier) of a lexical-semantic field. This facilitates the discovery of related words with a complicated semantic structure, which contain other semes in their sememes besides the nuclear one. The objectivity of this criterion is evidenced by the intuitive preference of linguists, speakers of different languages, for such verbs, for example, in works on the semantic fields of motion, existence, position in space, etc. In the semantic field of possession this position is occupied by the verb Bulg. *imam*, Czech *mít*, Russ. *imet'* 'have'. A more detailed study of the relations of the semantic field of possession with other lexical-semantic fields remains a matter of future research.

Доц. г.ф.н. Маргарита Захариева Младенова работи в Катедрата по славянско езикознание при Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ от 1983 г. Преподава чешки език, историческа граматика на чешкия език, чешка прагматика, сравнителна граматика на славянските езици, води магистърски курс по славянска древност. Чела е лекционни курсове още в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Специализирала е бохемистика в Карловия университет в Прага. Научните ѝ интереси са в областта на езикознанието, чешкия език, сравнителната граматика на славянските езици, славянската древност, кирилометодиевистиката, лингвистичната прагматика. Ръководител и участник в национални и международни научни проекти. Гост-професор в Масариковия университет в Бърно (2010, 2015). Автор е на монографии, отделни студии и учебници, сред които: *Čeština pro absolventy* (1997), *Кирило-Методиева география и езикова история, или Кирил и Методий, западните славяни и какво е (о)станало после* (1999), *Чешки език*. – В: *История на славянските езици*, 40–123 (2000), *Чешка граматика (с упражнения)* (2004), *Bułgarzy*. – In: *Jak zwracają się do siebie Europejczycy*, 123–137 (2013). Съавтор е в съставянето на *Чешко-български речник в два тома* под ред. на Св. Иванчев (2002). Съставител и редактор на научни сборници и други колективни издания. Член е на редколегията на сп. *Съпоставително езикознание*, на редакционните съвети на изданията на „Бохемия клуб“ *Ното bohemicus* и на полското сп. *Bohemistyka*, член е на Българския комитет на славистите. Като председател на сдружението на българските бохемисти „Бохемия клуб“ е награден с почетен плакет за укрепване на културните връзки и пропагандиране на чешката култура по света (2002). Като съавтор на *Чешко-български речник в два тома* е носител на Първа награда за двуезичен речник на Сдружението на чешките преводачи (2003). През 2016 г. е удостоена със сребърен медал на Философския факултет на Карловия университет в Прага за значим научен принос в развитието на българската бохемистика и за значим принос в развитието на чешко-българските научни връзки в областта на филологията.

